

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ
FACULTY OF PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

1150 жыл

Әл-Фарабидің мерейтойы

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-9 сәуір 2020 жыл

2-том

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-9 апреля 2020 года

Том 2

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-9, 2020

Volume 2

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-9 сәуір 2020 жыл

2-том

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-9 апреля 2020 года

Том 2

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-9, 2020

Volume 2

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

Председатель редакционной коллегии:

Масалимова А.Р. – доктор философских наук, профессор, декан факультета философии и политологии

Заместители председателя редакционной коллегии:

Аликбаева М.Б. – заместитель декана по научно-инновационной работе и международным связям
Абдирайымова Г.С. – заведующая кафедрой социологии и социальной работы
Алгожаева Н.С. – заведующая кафедрой педагогики и образовательного менеджмента
Курманалиева А.Д. – заведующая кафедрой религиоведения и культурологи
Мадалиева З.Б. – заведующая кафедрой общей и прикладной психологии
Насимова Г.О. – заведующая кафедрой политологии и политических технологий
Нурышева Г.Ж. – заведующая кафедрой философии

Материалы международной научной конференции студентов и молодых учёных «Фараби әлемі», Алматы, Казахстан, 6-9 апреля 2020 г. Том 2. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 470 с.

ISBN 978-601-04-4490-4

В сборнике представлены доклады и выступления участников международной научной конференции студентов и молодых учёных «Фараби әлемі», организованным Советом молодых учёных, преподавателями, магистрантами и докторантами факультета философии и политологии.

В работе конференции приняли участие молодые учёные из разных вузов Казахстана и зарубежных стран. В данном сборнике содержатся статьи и доклады по актуальным проблемам философии, социологии, культурологии, социальной работы, религиоведения, психологии и педагогики.

Статьи изданы в авторской редакции.

ISBN 978-601-04-4490-4

© КазНУ имени аль-Фараби, 2020

СЕКЦИЯ 1

**ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ ЖӘНЕ АҚЖАН ӘЛ-МАШАНИ:
ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАНЫМ САБАҚТАСТЫҒЫ**

**АБУ НАСЫР АЛЬ-ФАРАБИ И АҚЖАН АЛЬ-МАШАНИ:
ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ФИЛОСОФСКОГО ПОЗНАНИЯ»**

**ABU NASR AL-FARABI AND AKZHANAL-MASHANI:
THE CONTINUITY OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE**

Arstangaliyeva G.K.

Al-Farabi Kazakh National University

2nd year master's student of "Philosophy" Department

Scientific advisor: prof. Khassanov M.Sh.

FUNDAMENTALS OF LINGUISTIC PHILOSOPHY IN THE WORKS OF AL-FARABI

As it is known, the original unit of natural language in Aristotle's views is the so-called category. This concept was conceptualized and developed by the philosopher Al-Farabi in his work of the same name. Category – this is the same substance that "exists in itself, but not in something else" [1, p. 373], which is reflected in the human mind conceptually, that is, meaningfully. The quintessence of the linguophilosophical views of the ancient Greek philosopher is reduced to the following two postulates. First, language is a sign system that performs many mediating functions between the reality surrounding a person and his or her consciousness. Secondly, the sign that forms the basis of natural language is lexemes, which, depending on the semantic load, are interpreted by Aristotle as one or another type of category. Al-Farabi's linguistic and philosophical views were quite close to those of Aristotle. The Eastern thinker also developed the theory of sign language, introducing the concept of "lügat" into scientific circulation, which is in many ways comparable to the category of Aristotle [2, p.37]. It should be noted that this word has become firmly established in modern Eastern languages.

The importance of language science for the Eastern scientist is eloquently demonstrated by the classification of Sciences developed by him. Al-Farabi described a detailed systematization of all the Sciences that existed in this period of time in the work "Treatise on Sciences", which was discussed above. Scientists proposed that scientific knowledge be divided into the following five branches:

1. Linguistics.
2. Logic.
3. A group of mathematical disciplines that included arithmetic, geometry, optics, mathematical astronomy, music science, and mechanics.
4. A group of disciplines about nature that included medicine, animal and plant science, and chemistry.
5. Social knowledge and law.

As it is obvious, linguistics in the views of al-Farabi occupied the first place. This is due to the fact that the scientist, as he repeatedly stressed in his treatises, considered language the basis of any scientific disciplines. "Every knowledge is based on language, every thought is formed by language. The thoughts of people and all the goals that are achieved through these thoughts are realized only by the good of the language," al-Farabi wrote [3, p. 29]. The scientist divided the science of language into two parts: General linguistics and knowledge of a specific language. Speaking about the so-called specific linguistics, a scientist usually mean the Arabic language. At the same time, specific linguistics in the views of the scientist was also divided into two levels: the study of words and their meanings and the study of "rules for the use of words" [4, p. 30]. As we can see in the views of the thinker, one of the key positions was occupied by the lexeme, which in general, was characteristic of all linguists and philosophers of the past. Al-Farabi also divided general linguistics into separate branches, such as "the science of words", "the science of sentences", "the science of spelling", and "the science of correct reading and versification".

The second place in the classification system of sciences is occupied by logic. As it is known, during this period of time in the intellectual environment of the Arab Caliphate, there was a discussion about which science – linguistics or logic-is fundamental in the system of scientific knowledge. In 752, Arab intellectuals translated Aristotle's Organon into their own language. After reading this treatise, which was considered a kind of textbook of logic in Ancient Greece, disputes began between [5, p.137] linguists who focused on learning Arabic proper, and so-called logisticians who spoke Aramaic and recognized logic as a universal language. It is known that al-Farabi, who also revered the work of Aristotle, tried to reconcile the positions of linguists and logisticians in one way or another. Nevertheless, in the matter of priority of linguistics and logical science, he gave priority to linguistics [6, p.138].

Speaking about philosophy, logic, cognition, reason, morality, spirituality, Alfarabi focuses on the meaning and place in this sphere of language. He, indicating the 12 requirements and conditions that a moral person must meet, gives the following requirements related to speech, speech culture, oratory: "(second), must quickly and correctly understand the judgments on any issues discussed, understand their meaning, must be able to recognize the truth or falsity of what the interlocutor said, its true purpose; (fifthly), his words must be precise, he must be able to express his opinion clearly and evenly; (seventh), he must love the truth and the supporters of the truth, he must hate lies and the supporters of lies" [7, p.186-187]. The above passages reflect almost all the requirements of the speech culture of our time: fully and accurately understand the speaker's thought(the interlocutor), the main purpose of what was said; use words with exact meaning in speech, speak clearly and evenly, without delay;

speech must contain the truth; blame those who use speech to spread gossip, inappropriate news, be truthful, and so on. Al-Farabi evaluates lies in this way : " just as fake money is not considered money, so lies will never replace the truth" [8, p.196].

As mentioned above, understanding the phenomenon of language in linguophilosophy of al-Farabi was in the mainstream, which has already been laid by the thinkers of Ancient Greece. The sign language focused on the lexeme is the Foundation on which the linguistic and philosophical views of the Eastern thinker were formed. In addition, the awareness of language as a subject of philosophical understanding brought al-Farabi closer to the ancient scientists and that they all saw language as a single phenomenon. Starting first of all from the widely used words on the basis of which the language performed its function of sign language, intellectuals of the past strictly distinguished the language of science and the language of everyday life. As you know, in the ancient Greek philosophical tradition, the dichotomy "demos-aristocracy" was quite common, which also affected the system of views of Aristotle. The ancient Greek philosopher quite clearly presented his vision of this problem in the work "Politics" [9, p. 396]. Al-Farabi, based on the teachings of ancient thinkers about the structure of society, as well as taking into account the global transformations that took place in the middle East during the early middle ages, divided natural language into three types. First, it is the language of theologians. It should be reminded that the Arabic language in which the two main sources of Muslim law – the Koran and the Sunnah – were compiled allowed some ambiguity in some of their provisions, which sometimes caused their interpretation to be twofold. This circumstance in the IX-X centuries prompted the educated part of society to study canonical Arabic more closely, which gave Arabic linguistics a boost in its development. Second, according to the Eastern thinker, a completely different natural language was used by members of the community. Al-Farabi was called the language of "folk". And, finally, the third type of natural language, highlighted by the thinker – is the language of science and philosophy, in which the scholars of the Arab Caliphate spoke and composed their treatises. Al-Farabi stressed that all three versions of the Arabic language differ primarily in their verbal, that is, lexical tools. As Russian researchers rightly point out, "referring to the life of Socrates, the Portico philosophers, and the cynics, al-Farabi proclaimed the right of philosophers to think beyond the reach of ignorant, incompetent people, the right to esoteric writing. He justified the difference between philosophers and "jumhur", the public, and the masses. Only philosophers have knowledge based on reliable, apodictic premises that are not necessarily generally accepted. At the same time, "legislators" (rulers) deal with the "masses" and therefore must use the methods of argumentation available to the masses, i.e., speak to them in a language they understand, according to their intellectual abilities and imagination" [10, p.23]. Of course, the emphasis of the Eastern thinker on different "levels" of broadcasting information with their own characteristics inherent in each of them, primarily of a lexical nature, only confirms the fact that al-Farabi's linguophilosophy, having learned a lot from the heritage of antiquity, quite harmoniously fit into the trend of development of philosophical science that dominated medieval humanitarian knowledge.

The importance of modern language which has both theoretical and practical cognition is a problem of speech culture. The culture of speech is an essential tool studying and assimilating inexhaustible wealth of language, effective and purposeful use of them, a means of improving culture and spirituality of man, education of comprehensively developed personality. However people's attitude to language is not only as a means communication, but also as the most important factor in the process of educating a person and improving it in different historical periods was different. These patterns are clearly reflected in the works of one of the thinkers of the East – Abu Nasr al-Farabi. In particular, certain views of al-Farabi on the problems of speech culture, oratory, features of poetic speech, and the originality of speech of works of various genres are reflected in his work "She'r San'ati" 4 ("the Art of versification"). Abu Nasr al-Farabi's statements about versification, ethics and poetic art, and the demands placed on those engaged in poetic creativity require attention and they are useful in studying the vocabulary and style of artistic works and linguoethics in general.

Abu Nasr al-Farabi stresses the need to distinguish a poet who has a natural poetic gift from the poets of another kind. However, he stops separately at the attitude of poets to the language, the lexical richness of the language, and the differences in the use of artistic stylistic means.

The author divided poets into three categories:

- 1) not mastered the art of versification, methods of art, poets who rely on natural gifts;
- 2) poets who have mastered the art of versification and have an innate gift;
- 3) imitating the above categories, not having sufficient innate gift of the poets.

Abu Nasr al-Farabi so evaluates truly gifted poets: "Such people really master poetic art, not a single feature of versification, to what kind of poetry would not belong, everything equally will not escape this pattern. Those poets who use all the metaphors and comparisons used in poetry very skillfully deserve to be called talented poets [11, p.36]. "However, the best poets are considered to have an innate gift" – this saying concludes his reasoning scholar [12, p.37]. Abu Nasr al-Farabi says that sometimes it happens that the most ignorant poet in the art of versification creates a wonderful poem of the highest class. According to the scientist, it is related to the subject of

the work; or and with the author's poetic gift. [13, p. 38]. Of course, the above judgments of Abu Nasr al-Farabi will help in the study of the language of poetic works. Especially now when a lot of attention is paid attention to the study of linguostylistics, linguopoetics, artistry and artistic skill, such judgments of the scientist will undoubtedly bring great benefit in research [14, p.111].

In addition to the subject of metaphysics al – Farabi in the book of letters raises the problem of the origin of language, its improvement, the connection of language with the sciences, the creation of scientific terms, the conceptual apparatus of philosophy, religion, and syllogical arts. In the treatise many interrogative particles are examined with particular care, and how they are used in the syllogical arts to obtain reliable knowledge [15, p. 6]. One of the most important problems in the study of language is the problem of its origin. This problem is solved in the same way as Aristotle, who, as we know, adhered to the conventionalist, contractual theory. According to this theory there are separate "name-setters" (onomatets) who, by agreeing among themselves, introduce words that denote certain things among educated people in society. Subsequently, these words-names are used by all other people. Figure of onomatet, as I. Troickiy writes about it, associated with the idea of the act of establishing a name and indissoluble connection with the name thing: "animated whether "finds" things in her name or in the act of naming assigns things to something that becomes inherent in her now, for just getting me, the thing becomes a full reality" [16, p. 9].

Explaining the origin of the language, Al-Farabi begins with how the elements of the language begin to develop, the evolution and improvement of which is progressive from simple to complex: first, a person uses signs such as facial expressions and gestures, then he uses various voice sounds that become letters, letters turn into words [17, p.20]. Although language as many modern scientists believe, is a social product, in the formation and development of which all members of human society take part, however, an individual is still in a priority position. That is, the individual is engaged in the dissemination of language and language phenomena. But the first words appear not from the need to give names to things, but from the need to relate things to a group of people. In order to negotiate, it was already necessary to have a communication system. And in this system of communication a person first uses facial expressions and gestures as a sign, then he resorts to voice, after which he uses various voice sounds that make up the phonetic background of words and speeches. "If a person has a desire to let another know what is in his mind," says al-Farabi, " the first thing he uses is signs of expression ...then uses the voice... then he uses different voice sounds,... they are assigned to a certain thing. Sounds continue to occur one after another...they arise until people [learn] how to manage their own affairs by adapting the appearance of those sounds to [identify] those objects that have not yet had a corresponding sound design. This creates a language for this people [18, p. 54].

So, the first line of language communication is manifested when people have a need to say something to each other. And the first sign of al-Farabi is sound. Such a significant sound can be " Oh!"(in Arabic, it is used when one person addresses another, in Russian, the equivalent may be " Hey!". This sound already contains information value. If the addressee responds to the informant, then the actual act of transmitting information and their two-way communication is seen here, and therefore the sound, we can say, acquires a visible consistency and signality. Only the human voice can be signified, because animals can also make sounds, but "the sounds and tones made by animals," as al – Farabi says, " are completely different from those with which a person composes words to express his thoughts" [19, p.97]. Signality is thus associated with a word, which is a fixed, constant quantity that provides the logical value of the utterance. Only through the word language becomes language and becomes communication.

As we can see, our ancestors, the great thinkers of the East, left us a cultural and spiritual legacy of language, speech, the culture of speech, language and non-language requirements for it, moral norms of language use, and much more. One of the most important tasks of linguistics and pedagogy is to use this invaluable heritage to educate people of our time in the spirit of attention and respect for language. Our ancestors believed that the language and speech of a person can make him happy or unhappy, so special rules were developed, certain rules for careful and targeted use of language. Following these rules laid the foundations of speech culture. 1. Customs and norms related to the culture of speech that our ancestors inherited have been preserved on the pages of works of oral folk art, in the language of ancient written monuments, and in the folk oral language – dialects and sub-dialects. 2. Since ancient times, the people considered language and speech activity a factor that demonstrates the culture, spirituality and moral qualities of a person. 3. The information that has been preserved for centuries and has come down to us from preserved monuments of written language, works of folklore suggests that our ancestors considered the language of a person, the culture of his speech, the main measure and condition of a good person, who, respecting the language, must use it for good purposes comply with the following requirements:

- it must be meaningful;
- it must be simple and clear;
- during speech activity it is necessary to take into account the identity and status of the participant;

- it should be expressive and impressive;
- the content of the speech should be logical and collected;
- the content and form of the speech should be graceful and beautiful;
- it must be concise and clear;
- during the speech it is necessary to follow the requirements of given condition, rules of ethics;
- Speech should be free from harsh words, sonorous, logically expressive, consistent with the goal, etc. And

nowadays, when we face the most important task – the education of a spiritually rich person, the issues of aesthetics of speech, respect for Al-Farabi about the language and culture of speech, the ethics of communication are always relevant for everyone. And in solving this problem, the legacy of our wise ancestors, in particular, the works of Abu Nasr al-Farabi, plays a significant role [20, pp. 112-113].

The depth of al-Farabi's consideration of language problems lies in the fact that he, not being a linguist, expressed, along with views on traditional issues of language, a number of valuable ideas about the philosophy of language, suggestions for updating terms and their translation, and gave logical definitions of grammar. Al-Farabi, being many centuries ahead of the development of linguistic thought, was one of the first medieval thinkers of the East to pay attention to the importance and role of language in the process of thinking, in philosophy and logic. In his treatises there is evidence of recognition of the value of language. Moreover, the philosopher considers it as part of the subject of philosophy.

References

1. translation from Russian, Asmus V. F. 1976. Ancient philosophy. – Moscow: Higher school – – 400 p.
2. translation from Turkish, Altunya H. 2003. Philosophy of language in Farabi. High natural language. Malta: Suleyman Demirel University
3. translation from Turkish, Altunya H. 2003. Philosophy of language in Farabi. High natural language. Malta: Suleyman Demirel University
4. translation from Turkish, Altunya H. 2003. Philosophy of language in Farabi. High natural language. Malta: Suleyman Demirel University
5. translation from Russian, Nuriev Bulat Damirovich, candidate of philosophy. 2014. FUNDAMENTALS OF LINGUOPHILOSOPHIC AL-FARABI. Bulletin of the KSU. N. A. named after Nekrasov No. 3. Bashkir state University (Ufa, Russia)
6. translation from Russian, Nuriev Bulat Damirovich, candidate of philosophy. 2014. FUNDAMENTALS OF LINGUOPHILOSOPHIC AL-FARABI. Bulletin of the KSU named after N. A. Nekrasov No. 3. Bashkir state University (Ufa, Russia)
7. translation from Uzbek, Abu Nasr Al-Farabi. 1993 Fozil of odamlar Shahri (the city of noble people). Tashkent: National Heritage Publishing House named after A. Kadyri. P. 144
8. translation from Uzbek, Abu Nasr Al-Farabi. 1993 Fozil of odamlar Shahri (the city of noble people). Tashkent: National Heritage Publishing House named after A. Kadyri. P. 144
9. translation from Russian, Asmus V. F. 1976. Ancient philosophy. – Moscow: Higher school – – 400 p.
10. translation from Russian, Frolova E. A. 2006. History of Arab-Muslim philosophy. Middle ages and modernity. – M., – 199 p.
11. translation from Arabic, Preface. and comment. Abbadia Iris. Abu Nasr Al-Farabi. 1979. Sheir sanati. Tashkent: Publishing house of lit. and art named after G. Gulyam.
12. translation from Arabic, Preface. and comment. Abbadia Iris. Abu Nasr Al-Farabi. 1979. Sheir sanati. Tashkent: Publishing house of lit. and art named after G. Gulyam
13. translation from Arabic, Preface. and comment. Abbadia Iris. Abu Nasr Al-Farabi. 1979. Sheir sanati. Tashkent: Publishing house of lit. and art named after G. Gulyam
14. translation from Russian, E. A. Bekmambetov, U. H. Islamov. 2012. Al-Farabi on the language and culture of speech, Bulletin of Chelyabinsk State University. Political science. Orientalism. No. 12 (266).
15. Translation, notes and introductory article by K. H. Tadzhiyeva. 2013. Abu Nasr Al-Farabi. Book of letters. Second edition. Almaty "Kazakh University"»
16. translation from Russian, Troitsky I. 1936. Language problem. – Ancient theories of language and style
17. Translation, notes and introductory article by K. H. Tadzhiyeva. 2013. Abu Nasr Al-Farabi. Book of letters. Second edition. Almaty "Kazakh University"
18. translation from Russian, Serebrennikov B. A. 1983. On the materialistic approach to the phenomena of language. Moscow: Nauka.
19. translation from Russian, Al-Farabi. 1992. Treatises on music and poetry. Alma-Ata: Gylym.
20. translation from Russian, E. A. Bekmambetov, U. H. Islamov. 2012. Al-Farabi on the language and culture of speech, Bulletin of Chelyabinsk State University. Political science. Orientalism. No. 12 (266).

Arstangaliyeva G.K.

Al-Farabi Kazakh National University

2nd year master's student of "Philosophy" Department

Scientific advisor: prof. Khassanov M.Sh.

PHILOSOPHY OF LANGUAGE: FORMATION AND DEVELOPMENT

History of linguistics begins with the time when there is a written tradition, that is, when a certain number of written texts, and when there is a need in the interpretation of these texts in teaching language, including writing the language for various purposes. It is written speech, graphic recording of oral speech, and the rules for reading recorded speech that led to the need to study these phenomena. It is very interesting that the writing system was the reason for the emergence of various linguistic traditions. So, the Chinese tradition is based on the Chinese character, where the character has a certain meaning and is not a sound unit. The Indian tradition is based on the Indian Devanagari syllabic script, where one sign corresponds to one syllable. Finally, the ancient tradition is associated with sound writing, where one sign corresponds to one sound. This tradition is the basis for the description of most of the European languages known to us, the so-called "traditional" languages. The description of these languages has the richest linguistic tradition. As it is commonly believed, the history of linguistics is divided into two large, but not equal in duration stages. The first stage is the so-called stage of grammatical art, represented in ancient (ancient Greek and Roman) grammars, works of medieval scholastics. Then grammar was not a part of linguistics, it was not a science, it was an art, that is, a branch of intellectual and spiritual activity in contrast to crafts and technical knowledge. The second stage is the stage of linguistic science. Traditionally, this stage begins with the famous "grammar of Port Royal", written in France at the beginning of the XVII century. It is no accident – and this should be emphasized – that grammar is at the center of consideration of both stages of the development of linguistics. At the center of most constructions and grammatical art and 10 linguistic science is the so-called grammatical correctness. Grammatical correctness acted as a model of language – first in grammar as an art, and then in grammar as a science. Practical needs for language teaching inevitably led to the appearance of school grammars and dictionaries, grammars and dictionaries were built on the basis of the achievements of that time. The rules for the functioning of the language were given through school instruction. While studying at school, future researchers perceived grammars and dictionaries as something given, never treated them critically. Thus, the models of language proposed by ancient philosophers have been preserved, even in a sense preserved up to the present time.

The question of the periodization of linguistic teachings is one of the most interesting and complex questions in the history of linguistics. The most common is periodization, which distinguishes 6 main stages.

1. The first or initial stage from the VI century BC to the XVIII century. During this period, linguistics was not yet a science proper. Theories that relate to modern linguistic theories were then part of philosophical knowledge. But it was at this time that the most important questions of linguistics were formulated, linguistic terminology was largely formed, and significant factual material was mastered.

2. The second stage is the stage of the emergence of comparative historical linguistics. This stage is much shorter than the first – from the end of the XVIII to the beginning of the XIX century. But it was at this stage that linguistics became an independent science: the object and subject of linguistic research were defined, and methods for analyzing language material were developed.

3. The third stage is called the dawn of comparative historical linguistics. Everything that was laid down at the second stage was reflected in numerous schools of linguistics of the XIX century (first of all, naturalistic, logical-grammatical and psychological directions).

4. The fourth stage chronologically refers to the end of the XIX – beginning of the XX century. This is the period of neo-or young-grammaticism and the sociology of language, a period marked by criticism of the comparative-historical method that prevailed throughout the nineteenth century. This stage paved the way for the formation of the structural method in linguistics of the XX century.

5. The fifth stage is the stage of structuralism. Chronologically, it began in the 20s and ended in the 60s of the XX century. Schools of structural linguistics that study language in its synchronous state and language as a system phenomenon are achieving significant development all over the world.

6. The sixth stage is called "modern linguistics". It began in the 70s of the XX century and continues to this day. Most scientists of the late XX-early XXI century criticized structuralism for narrowing the subject of linguistics – a purely formal approach to language and ignoring the human factor. Therefore, a person as a native speaker has become the focus of modern linguistics. It has significantly expanded its borders through interaction with other Humanities – sociology, psychology, Ethnography, and cultural studies. Their interaction led to the emergence of new Sciences-sociolinguistics, psycholinguistics, ethnolinguistics, linguoculturology. It should be noted that all stages of the development of linguistics – from ancient times to today's theories-are directly related

to each other : on the one hand, the various stages were formed on the principle of the philosophical law of negation, on the other hand, the entire history of linguistics moved as if in a spiral : at each new stage, a particular problem was considered at a higher level, with a much greater baggage of accumulated knowledge.

The most important for the development of linguistics is the ancient (Greek-Latin, European tradition). Questions of linguistics in Ancient Greece were, of course, not linguistics (there was no such science yet), but philosophers and philologists (literary critics). Philosophy was the science of Sciences, the mother of Sciences, and the ancient Greek sophists could not fail to touch in their writings on issues related to the essence of language, and not language in General, but their native ancient language. Plato of Athens (427-347 BC), a disciple of Socrates and teacher of Aristotle, was the first of the Greek sages to discuss language issues. The problem of correctness of words devoted to his famous dialogue "Kratil". Contribution to science by his disciple of the Stagirit Aristotle (384– 322 BC) by different researchers is estimated differently. Some credit him as a scholar for the slight development of the views of his teacher Plato of Athens; others call Aristotle as the founder of traditional grammar, especially the doctrine of parts of speech and syntax. Obviously, the truth lies somewhere between these points of view: Aristotle is the greatest scientist who did not found, but anticipated the emergence of linguistics. However, it is important that Aristotle approached linguistic problems not from a philological, linguistic, or grammatical point of view, but from a philosophical point of view. However, the most important thing is the fact that Aristotle was the founder and the largest representative of classical (Aristotelian) logic, he was the first scientist who deeply and methodically reasoned about the structure of being and knowledge as such. Ten Aristotelian categories have had a decisive influence on the development of all science for more than two millennia. The categories of essence(substance), quality, quantity, relation, place, time, position, possession, action, suffering (suffering) largely reflected the structure of Aristotle's native Greek language.

The first ("early") – from the VI to the XII century. The main feature of this stage is the adaptation of the ancient heritage to new historical conditions. A significant role in this period was played by Marcellus of Capella, Boethius and Cassiodorus. Marcellus of Capella (V century) – author of an encyclopedia devoted to the review of the seven liberal arts. This work contained the entire amount of knowledge included in the school curriculum of that time, it was commented on and translated. The most important event of this period is considered the beginning of a dispute between nominalists and realists, the essence of which was whether any real phenomena correspond to General concepts (universals). The nominalists held that universals are only names of things and cannot precede things, and that the divine will is primary in relation to reason. Moderate nominalists (conceptualists) denied the reality of the common in things, but recognized the common as thoughts, concepts, and names. Realists believed that ideas actually exist as thoughts in the mind of God. Extreme realists adhered to Plato's doctrine of ideas, believing that the General is ideas that exist before and outside of individual things. Moderates and realists believed that the General really exists in things, but not outside of them. The struggle between nominalism and realism continued later, although despite the Catholic Church's hostility to nominalism and conceptualism, these theories developed further. For linguistics, this dispute is interesting primarily in terms of studying language semantics. The second, late stage of development of medieval science covers the XII–XIV centuries (actually up to the XVI century). This is the heyday of scholasticism, when within the framework of scholastic religious philosophy there is an increasing interest in the problems of language. Although Priscian's grammar remained the main authority, the concept of philosophical grammar began to form in the 13th–14th centuries. Scholastics turned to the works of Aristotle, especially interested in language as a tool for analyzing the structure of reality. Since a record number of treatises were written at this time under the title "De modis significandi", their authors were called milliners. The scholastic modists, on the assumption that science is a search for universal and unchangeable causes, tried to deduce grammatical categories from those of logic, epistemology, and metaphysics, or rather to reduce the categories of all four to the same General principles. Grammar was interpreted by milliners as the science of language (in German Sprachwissenschaft) in contrast to real science (German. Realwissenschaft), because the subject of research of the first is the language, and the second is the real object or concept that denotes this object.

The XVII – XVIII centuries were a time for Europe to become national states, an era of major changes and renewal in economic and spiritual activities, which were also characterized by the rapid development of science, including linguistics. In the new conditions, the need for the development of national self-consciousness, a language common to the whole nation, as a means of forming and strengthening a national state, as an instrument of national science and culture, is becoming more and more recognized. A great deal of work is being done by the progressive minds of the era to establish national languages in all spheres of activity, more and more replacing Latin from them – state, legal, scientific, in the field of literature and culture. At the same time, the need for a means of interethnic scientific and cultural communication is also recognized, which gets its clear design in the idea of a philosophical language – a rational means of thinking and scientific communication, more perfect than the known real languages. The development of the theory and philosophy of language was also facilitated by the

discovery of the diversity of the languages of the world, which put philosophers and linguists in the need to comprehend the basic properties of the language. In the XVII century three concepts are formed in the field of language philosophy: 1) English empiricism (from Bacon to Locke); 2) French rationalism, which found its most vivid expression in the ideas of Descartes and Cartesian philosophy (the term "Cartesian" comes from the Latin spelling of the name Descartes – Cartesius); 3) the scientific and philosophical concept of Leibniz (...). Francis Bacon (1561 – 1626) set forth his main views on language problems in his works *On the Advantages and Improvement of Sciences* and *The New Organon*. He laid down the principles of the empirical method of cognition as the basis of his concept of philosophical grammar, believing that all aspects of the language should be studied empirically. He divided the grammar into literal (empirical) and philosophical. Literal grammar serves the purpose of practical study of the language, philosophical – studies the relationship between words, objects and thoughts. Bacon considered words to be arbitrary signs of objects, which also correlate with thoughts and concepts. He belongs to the idea of creating a comparative grammar of all languages, in which the advantages and disadvantages of languages would be reflected. The ultimate goal of creating such a grammar is to develop a common and uniform language for all, free from the shortcomings of specific languages and which is an ideal container of human thoughts and feelings. Another English philosopher, John Locke (1632 – 1704), in his main philosophical work, *The Experience of the Human Mind*, pays great attention to the meaning of words, connecting this problem with the essence of language. Locke believed that there are no innate ideas and principles, including the idea of God, and all human knowledge stems from experience: the experience of external (sensation) and internal (reflection). Since a thought can neither be perceived nor transmitted directly through sensations, in order to do this, it must be clothed in signs perceived by the sensory organs. Such signs are words that consist of articulate sounds of a physical nature, and therefore are perceived through sensations by the hearing organs. According to Locke, a word is a sensually perceived sign of thought, and the meaning of a word is the ability to replace concepts and ideas. Closely connected with the philosophy of rationalism is the emergence of ideas and projects for creating a philosophical (artificial) language. French philosopher Rene Descartes (1596 – 1650) proposed to create a rational artificial language in which all words would be arranged in a coherent order like a series of numbers. The whole complex system of concepts in such a language can be reduced to a relatively insignificant number of elementary units. As a result of formal operations according to a certain algorithm with the initial sum of concepts and relations between them, one can obtain derivative knowledge, the truth of which is guaranteed by the philosophical nature of the language. The form of this language would be simple enough: only one way to conjugate, declension and word construction; the absence of incomplete and irregular forms that arise as a result of the habit of distortion; inflection and derivation are performed using prefixes added to the beginning or end of the root words. The practical solution to the question of philosophical language, according to Descartes, depends on finding those further indecomposable ideas that make up all the wealth of human thoughts, everything that forms their mind. At the end of the 18th century, various fields of knowledge were rapidly developing, including mathematics, astronomy, physics, and chemistry. New knowledge exerted its influence on the philosophical teachings and changed the Outlook of educated people of that time. An important issue in the XVIII century was the problem of the origin of the language. The recognized religious attitudes that prevailed until then were also questioned. In the XVIII century, almost all known concepts of the origin of language appeared, including onomatopoeia, J. – J. Rousseau's theory of the collective agreement, unconscious shouts. However, the ideas of the appearance and historical development of languages were based primarily on guesswork, and not on the analysis of language material. The spread of these ideas aroused great interest in finding out the relationship of different languages. No one doubted that the similarities of some languages, such as Slavic or Germanic, is due to the commonality of their origin. But mass studies of linguistic material, comparisons among themselves, a significant number of related languages have not yet been. 40 * * *

The beginning of comparative historical linguistics is considered to be the speech of the English orientalist William Jones (1746–1794) at a meeting of the Asian Society in Calcutta in 1786, at which he pointed out the connection of Sanskrit with languages such as Greek, Latin, Celtic, Gothic and ancient Persian, and regular matches between the forms of these languages. W. Jones, who lived in India for many years and studied local language and culture under the guidance of local teachers who knew the national tradition. One of the first W. Jones became acquainted with the ancient Indian language – Sanskrit and was the first to compare it with ancient and modern European languages. In view of their obvious material similarity, W. Jones put forward the idea of the origin of all these languages from a single, no longer existing ancestor. The discovery of Sanskrit was the impetus for the rapid start of research in the field of comparing the languages of Europe with each other and with Sanskrit. The center of these studies was Germany, which throughout the 19th century was the leading country in the field of comparative studies (comparative historical linguistics). In 1816, a book by Franz Bopp (1791–1867) “On the conjugation system of the Sanskrit language in comparison with that of the Greek, Latin, Persian and Germanic languages” was published, which was evaluated as the first scientific work that laid the foundations of a comparative historical method. However, the ideas of the appearance and historical development of languages

were based, first, on conjectures, and not on the analysis of linguistic material. The dissemination of these ideas aroused great interest in elucidating the kinship of different languages. No one doubted that the similarity of some languages, for example, Slavic or Germanic, is due to the commonality of their origin. But mass studies of linguistic material, comparisons among themselves, a significant number of related languages have not yet been.

The beginning of comparative historical linguistics is considered to be the speech of the English orientalist William Jones (1746–1794) at a meeting of the Asian Society in Calcutta in 1786, at which he pointed out the connection of Sanskrit with languages such as Greek, Latin, Celtic, Gothic and ancient Persian, and regular matches between the forms of these languages. W. Jones, who lived in India for many years and studied local language and culture under the guidance of local teachers who knew the national tradition. One of the first W. Jones became acquainted with the ancient Indian language – Sanskrit and was the first to compare it with ancient and modern European languages. In view of their obvious material similarity, W. Jones put forward the idea of the origin of all these languages from a single, no longer existing ancestor. The discovery of Sanskrit was the impetus for the rapid start of research in the field of comparing the languages of Europe with each other and with Sanskrit. The center of these studies was Germany, which throughout the 19th century was the leading country in the field of comparative studies (comparative historical linguistics). In 1816, a book by Franz Bopp (1791–1867) “On the conjugation system of the Sanskrit language in comparison with that of the Greek, Latin, Persian and Germanic languages” was published, which was evaluated as the first scientific work that laid the foundations of a comparative historical method. This and other works of F. Bopp, especially the three-volume book “Comparative Grammar of Sanskrit, Zend, Armenian, Greek, Latin, Lithuanian, Old Slavic, Gothic and German” (1833–1852), were the most extensive in terms of coverage of Indo-European languages. Two years later, a book by another Danish scholar Rasmus Rask (1787–1832), “Research in the Old North Language, or the Origin of the Icelandic Language,” was published. A year later, the first volume of German Grammar by Jacob Grimm (1785–1863) was published, a year later – The Discourse on the Slavic Language by Russian scholar Alexander Khristoforovich Vostokov (1781–1864). In the writings of these scientists, the comparative historical method was first substantiated. The approach of these scientists to the study and comparison of languages had much in common. Their task was to understand the variety of similar in sound and meaning words of different languages, distinguishing kinship from borrowings and matches. One of the methodological principles of comparative studies was the need to compare not whole words, but their individual elements – roots and affixes. F. Bopp built his comparative historical studies as a comparative grammar of related languages, where the author revealed the origin of morphological markers. F. Bopp showed features of material similarity of the languages described, for example: The following principle of comparative historical linguistics is the principle of regularity of correspondences. R.

Wilhelm von Humboldt (1767–1835), an outstanding German philosopher and humanist, is rightfully considered the founder of theoretical linguistics and the creator of 19th-century language philosophy. He was interested in many branches of knowledge: history, state law, philosophy, art theory, literary criticism, classical philology. He was a brilliant polyglot: he knew many European languages, Basque, Sanskrit, Chinese, Malay-Polynesian and Native American languages of America. The views of Humboldt reflected philosophical ideas of F. Schelling and G. Hegel. Against this background, the views of him as a linguist were formed. W. von Humboldt received a brilliant education at the universities of Göttingen and Frankfurt an der Oder, where he studied history, politics and law. Already in 1790 he met F. Schiller, later – I.V. Gète. Having a reputation as a universally educated person, Humboldt becomes a member of the capital's literary salons.

Humboldt did a lot for the reform of Prussian education, and together with his brother Alexander in 1809 founded the university in Berlin, which bears their names. The main linguistic work of the scientist is "On the difference in the structure of human languages and its influence on the spiritual development of mankind." In his work, Humboldt dealt with important issues of a social, philosophical and linguistic plan related to the identification of the concepts of “people” and “language”. Humboldt calls “nation” (“people”) “a form of individualization of the human spirit”, which has a linguistic status. The concept of “the spirit of the people” is one of the key concepts that Humboldt introduced: it is a certain quantity, knowledge of which is extracted from the language, while language is not only a means for understanding it, but also a factor that creates it. The division of humanity into peoples Humboldt conducts not on biological grounds, but on language. One of the key ideas of Humboldt is that different languages are not so much different designations of the world, but different visions of this world.

References

1. Ministry of Education and Science of the Russian Federation FSBEI HPE Yaroslavl State Pedagogical University named after K. D. Ushinsky »O. V. Lukin History of linguistics from the VI century. BC e. until the middle of the 20th century Textbook * 8-12, 39,0
2. BSPU repository language philosophy development

Arstangaliyeva G.K.

Al-Farabi Kazakh National University

2nd year master's student of "Philosophy" Department

Scientific advisor: prof. Khassanov M.Sh.

FEATURES OF THE PHILOSOPHY OF LANGUAGE IN THE WORKS OF L.WITTGENSTEIN

A significant contribution to the development of the philosophy of language belongs to the Austrian philosopher and logician, Ludwig Wittgenstein. He was born in Vienna on April 26, 1889. He was a representative of the school of analytical philosophy. In the West, he is considered one of the outstanding philosophers of the 20th century. He taught at the University of Cambridge for many years. The philosophy of the 20th century is characterized by a linguistic turn, which for the most part was carried out thanks to the analytical philosophy of language developed by Wittgenstein. His research was at the center of philosophical research of the time.

In 1921, Wittgenstein wrote his first known work, *The Logical and Philosophical Treatise*, which can be called a manual on logical positivism, that is, on neopositivism. In the *Treatise*, language and the world are opposite to each other: language reflects the world, due to the identity of the logical structure of the language ontological structure of the world. The world is the totality of all existing facts (and not objects, as is considered in most philosophical schools). Objects, possessing a set of properties (logical form), enter into relationships, and thereby form simple or complex facts. Simple facts in a language are described by simple sentences, which are the simplest language units. Accordingly, complex sentences describe complex facts. The whole language is a complete description of everything in the world, that is, all facts. In addition, the language allows a description of possible facts. Thus, the language is completely subject to the laws of logic and lends itself to formalization. And proposals that violate the laws of logic or do not relate to observable facts are considered by Wittgenstein meaningless (for example, metaphysics, ethics, aesthetics) [1].

In "Philosophical Studies" Wittgenstein is very critical of the "traditional" understanding of the language, which he paid tribute to in the "Logico-philosophical treatise." A simple, naive concept of a language is based on a certain understanding of the meaning of a name (word). It is believed that the word corresponds to the object to which it points. Sentences are built from words, and their combination, as it is believed, forms a language. Words and sentences mean something. When we say "this table", "my hand", "planet Earth rotates around its own axis", "there is an electron", then every time we consider the value of a word or sentence to be some objects or processes that occur with them. Developed ideas seem to be quite strict – what can one "complain about" here? But the late Wittgenstein criticizes them sharply. The fact is that the postulation of the correspondence between a name and its meaning is not obvious. According to Wittgenstein, the meaning of words is determined by their use. The meaning of the word is its use, and by no means what the word supposedly means. Suppose the word really means, in which case we will quickly come to contradictions. After all, it is worth starting to compare the use of words by children and adults, unlearned and scientists, as a known inconsistency immediately becomes clear.

People use words, while they convince each other of their innocence, trust or do not trust each other. Words are used in accordance with certain rules, which cannot be reduced to the rules of grammar or even logic. We must also talk about the rules of life. Language is a form of life. Life is realized in language. And language is a form of gaming activity. A particular language game is unpredictable. Words in language games used to describe this phenomenon do not have complete commonality, they are characterized only by "family" similarity, they are similar to each other, like brothers and sisters in a family, nothing more.

This means that Wittgenstein denies the reality of general concepts. So, language is an activity, a form of life game. The rules of the game are not set initially, they are formed in the community. The meaning of words is constructed in the process of life, in a language game. In the process of a language game, phenomena such as faith, trust, confidence, and conviction are of importance. We do not believe in individual proposals, but in a system of proposals. Only the whole is gradually being designated, which is life realized in language games [2].

Understanding the language as a life form seems to be a very promising program that allows combining diverse areas of cultural activity. However, this approach alone – automatically – does not solve anything. In fact, he also does not exclude the possible absolutization of this or that understanding of life, and thus, it can lead to former dead ends. The aforesaid is confirmed by the fact that the concept of life is developed differently by analytical philosophy, phenomenology, hermeneutics, existential ontology, interaction theory, psychoanalysis, the theory of speech acts, etc. The thesis about language as a life form is an expression of the mindset and expectation of a well-defined era, and they need to be identified in order to better understand the meaning that Wittgenstein himself and his followers put into this expression. First of all, the appeal to life is characteristic of German philosophy of the beginning of the twentieth century, in which various paradigms of the "philosophy of life" were formed and, first of all, biological, phenomenological, existential-ontological, etc. There is no doubt the influence,

though not direct, on Wittgenstein's worldview of sociological interactionism, pragmatism, pedagogy and anthropology [3].

Life, language, faith – these are the main phenomena of man, they are primordial, they are not reducible to anything else. What is called the laws of science is also nothing more than a moment of language play, human life. If mathematics deals with the rules of mathematical calculi, then philosophy deals with the rules of language games. Not knowing the rules of the game is wrong, it fails in life. Philosophical activity acts as an analysis of life in the form of language. Philosophy should clarify the ways of using words, returning clarity to them, removing from the language of various kinds of nonsense.

The true subject of philosophical analysis is natural language, which surpasses the "perfect" language of logic and mathematics in its content. Here the word "perfect" is not quoted because Wittgenstein is somewhat arrogant in logic and mathematics. Wittgenstein was well versed in the intricacies of the logical-mathematical and technical sciences. The perfection of the language of logic and mathematics should not be exaggerated. The language of logic and mathematics are some of the rules of the game, designed primarily by scientists.

Wittgenstein's ideas are of great importance. However, their interpretation is very difficult. There is a considerable scatter of opinions and assessments in relation to both his early works and views, and his late period of creativity. The questions and topics that were posed and developed in the works of Wittgenstein, and the new method of philosophizing he proposed, largely determined the nature of modern Western (in particular, Anglo-American) analytical philosophy. Attempts were made to bring Wittgenstein's ideas closer to phenomenology and hermeneutics, as well as to religious philosophy. Modern Western publications contain many texts from his extensive manuscript heritage. Creativity Wittgenstein can be described as large-scale and deep. Wittgenstein: analyzed language practice; stated the closeness of scientific proposals and proposals of everyday life; highlighted the constructive, creative nature of language games; critically examined dogmatic ideas about the relationship between subject and object, language and reality. However, there are critics of Wittgenstein's ideas, which blame him for the incorrectness of reducing the entire sphere of human life to linguistic practice, the neglect of society's knowledge of objective reality as such and, as a consequence, the expression of agnostic opinions, ignoring the connection between subject and object [4].

References

1. Wittgenstein's philosophy of language
https://spravochnick.ru/yazykoznanie_i_filologiya/filosofiya_yazyka/filosofiya_yazyka_vitgenshteyna/
2. Linguistic philosophy of Wittgenstein <http://eurasialand.ru/txt/kanke/63.htm4>
3. L. Wittgenstein: language is a "form of life" Markov B.V. L. Wittgenstein: language is a "form of life" // The Thinkers Series, History of Philosophy, Culture and Worldview. , Issue 3 / On the 60th anniversary of Professor A.S. Kolesnikova St. Petersburg: St. Petersburg Philosophical Society, 2000. C.85-102. <http://anthropology.ru/ru/text/markov-bv/l-vitgenshteyn-yazyk-eto-forma-zhizni>
4. Linguistic philosophy of Wittgenstein <http://eurasialand.ru/txt/kanke/63.htm4>

ӘЛ-ФАРАБИДЫҢ «ІЗГІЛІКТІ (ҚАЙЫРЫМДЫ) ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ» ШЫҒАРМАСЫН ОҚЫҒАНДАҒЫ ОЙЛАР

Әлемнің екінші ұстазы атанған әл-Фарабидың сонша туындыларының ішінен дәл осы дүниесін таңдап алғаным да бейжай емес. Әуел баста «қазіргі қоғамдағы өзгерістерге көзқарас» деп жазылуы керек болған бұл мақаламды «екінші ұстаздың» пікірімен ұштастырғым келді. Себебі, сол атаулы туынды қай заманның болмасын еншісі болуға әбден лайық шығарма екендігіне ешкім де шүбә келтіре қоймас.

Маған дейін, әсірелеп айтқанда, әрбір әріпіне дейін қарастырылып үлгерген бұл аталмыш шығарманы мен де өзімше бір шолып, жәй ғана шолып өтпей, оқығандағы түйген ойларымды қағаз бетіне түсіріп, қалың оқырманмен бөлісуді жөн көрдім. Әрине, түпнұсқасын оқу немесе оны аударуға әзірге әуселем аздық етеді, дегенмен көне жазбасы толық өңдеуден өткеннен кейін, 1968 жылғы Ливанның Бейрут қаласында М. Махдидің басшылығымен тұғыш рет басылып шыққан трактатты араб тілінен аударған әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың аға оқытушысы Айдынгүл Хаван ханымның еңбегіне ризашылығымды білдіре отырып, ана тілімізге аударылған нұсқасымен ой тұжырымдарымды жасамақпын [1]. Арабша сөздіктің шебері емеспін, алайда зер салып оқып отырғаннан әбден байқауға болады, қазақша нұсқаға аударма жұмысы өте сәтті шыққан деп ойлаймын (бұл жөнінде айтып кетпеске тағы болмайды). Сөз басында айта кету керек, бұл аударма жұмысы алғаш рет араб тілінен қазақ тіліне негізгі бөлімдері (6 бөлім) аударылған және бұл мақала да осы үзінді аударманы оқи отырып жазылды.

Ал енді ой тұжырымдамама кірісsem... «Әуелгі сөз «Бисмиллаһ», Бисмилласыз іс қылма!»... Бала кезімізден үлкендерден естіп өскен сөзіміз де осы. Трактаттың басы да осылай басталыпты. «Бисмилләһи әр-рахман әр-рахим» [2] – міне дәл осылай. Қазақша баламасы: «Аса қамқор, ерекше рахымды Аллаһтың атымен бастаймын!» Ғалымның шоқтығы биік шығармаларының қатарына жататын бұл трактат он сегіз мың ғаламдағы жалғыз абсолюттік ақиқат болып саналатын Аллаһтың атымен басталған, шығарманың аса құнды болуына да бір себеп осы деп білемін. Осы тұстан-ақ қай жағынан алсақ та автордың бағыты да, мақсаты да, тіпті ұстанымы да түсінікті болып тұр... Әрмен қарай бөлімдер... Бірінші бөлімнен үшінші бөлімге дейін жалпақ тілмен айтқанда біз көре алмайтын әлемдер сөз болады, яғни, Аллаһтан басталып, ізгілікті діндегі рухани жандар мен періштелер, содан кейін аспан денелеріндегі құбылыстар. Қалған үш бөлім адамның сипаты мен адам өмір сүріп жатқан қоғамға арналады... Ендігі сөз, не түйдім!?

Мен шәкірттеріме айтушы едім, «әр заманның өз батыры мен өз қотыры болады» деп, ол рас. Яғни, бұл шығарма барлық заманға арналып жазылғандығын тағы да бір қайталап өткім келіп отыр. Трактат бойынша алты бөлім рет ретімен жазылған, бір сөзбен айтқанда жоғарыдан төмен қарай десек те болады, ол дегеніміз, адамның ең әуелі Ұлы Жаратушысын тануы, оның жаратқандарына куәлік етуі, солай адам болып қалыптасатындығы және адам болуы үшін неден тыйылу керек, нелерді білуі керек, ал егер өз қажеттіліктерін дұрыс орындай алмаса, ақыр соңында ойы мен ниеті, көзқарасының өзгеруі салдарынан мүлдем құрып бітегіндігін аңғаруға болады. Маған дейінгі қоғам мен заманды естігенім болмаса өз көзіммен куәгер болмағандығымды есепке ала отырып, тек өз кезеңімдегі адамдар автор атап көрсеткен жолмен жүрсе деп әжептәуір армандап кетеді екенсің, сонда шынымен де шығарманың атауындағы тұрғындар қатарына қосылар ма едік!? Иа, солай болуы да ғажап емес. Нақты авторын ұмытып отырмын, алайда, мына бір сөзді тілге тиек еткім келіп отыр: «Бір замандар келеді, адамдар, наным, сенім дегенді ұмытып, «мен осылай дұрыс деп ойлаймын» деген ұғыммен өмір сүріп кетеді» деп ертеректе бір ғұлама айтып кеткен екен. Бұл дегеніңіз әттеннің – әттеңі. Адамға көп жерде ең басты қажет құндылық – сенім, ол сенім – өзін жаратқан Ұлы Жаратушыға болуы ләзім, ал егер олай болмаса, мысал ретінде көпшілік айтып жүргендей сенімі өзіне болатын болса, онда сол адамның өзі – өзін «перғауын» сезініп кетпейді ме!? Бұл сенім – адамның автор айтып отырған алтыншы деңгейіне бір-ақ апарып түсіреді, яғни өз-өзін құрдымға тап қылдырады.

Ақырет, өлімнен кейінгі өмір – оның бар екендігін бәріміз деп жалпылама сөйлегенім қате болар, көбіміз білеміз, ол кездегі адамның ахуалы тірі күніндегі тіршілігінде қылған тірлігіне сай болатындығын ескеретін болсақ, тақырыптың өзі айтып тұрғандай ізгі, қайырымды істер жасауға міндеттіміз. «Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді» дегендей, автор айтып отырған ізгі де қайырымды қаланың тұрғындары болуы – бұл өмірде мүмкін де емес шығар, себебі алдыңғы сөйлемде ғана бәріміз деп жалпылама сөйлегенім қате болар деп ескертпе де жасап кеттім. Олай болмағанда, яғни барша адамзат өлімнен кейін өмір барын біліп амал қылса, бәлкім... миллиардтаған жылдарға татитын ғұмыры бар жердің өзі ондай тұрғындарды көрсе, күннің тек күндізгі жағында тұрып қалатын шығар (арманда айып жоқ). Ғалымның сол иманы сәл

де болмасын сақталып тұрған кездегі асқақ арманын қазіргі күні ойлаудың, елестетудің өзі бір ғанибет шығар.

– «Әже, қазіргі заман өте жаман, әбден жаман жаққа өзгеріп кеткен, маған мүлдем ұнамайды» – деп шағымданды немересі аузы бұртиып әжесіне, ал әжесі ауыр бір күрсініп алып, байсалды қалыппен:

– «Жоқ, балам, заман жақсы ғой, қазіргі заман ең тамаша уақыт, керісінше адам өзгерген, балам, адам... немересі ойланып қалды...(менің біраз жылдар бұрынғы әжеммен болған сұхбатымнан үзінді). [3] Бұл диалогты мақала ішіне кіргізуімнің негізгі басты себебі – ғасырлар тоғысындағы адамдардың иманының жоғалуынан туындап жатқан сол адамның өзінің ой-санасы. Кешегі нәубет ғасырдың ашаршылық жылдарында бір данағөй қария айтқан екен: «біз аш болып иманмен кетіп жатырмыз, бір замандар келеді, адам тоқшылықпен жүріп өледі, өлетінін ұмытып, ақыретін еске алмай, имансыз ажал құшады. Міне, нағыз ауыр өлім – сол» деп, әжептәуір ойға саларлық сөз. Байқап тұрсаңыз, заман алға озған сайын, адамдардың уақыты азайып барады, оны да адам уақыттан көреді, оны өзіне жұмысты көбейтіп алған өзінен көрмейді, уақытты азайтып алып, ешнәрсеге уақытым жоқ дей отырып, бір күні сол уақытпен арпалысып жүріп, жақындарын ұмытып, жақсылық жасауға үлгермей, қара басының қамымен қым-қуыт тірлік кешіп жүріп, дәм-тұзының таусылғандығын да байқамай қалады. Кім кінәлі!? Ғалымның айтып отырғаны да осы, ізгі қала тұрғындары бір-біріне жақсылық жасайды, бір-біріне жанашыр келеді деп. Ал, қазір «әр кәлләда бір қиялдың» кейпін киген әркім өз басымен өзі қайғы.

Сіздің пікіріңіз қате дегенім емес, тек кейбір әріптестерімнің «қайырымды қала тұрғындары» деген ұғымды қазіргі айтылып жүрген «ақылды қала» сөзімен шатастырмаса екен деймін, себебі, екеуі мүлдем екі бөлек түсінік. Ұзақ жылдарға созыла отырып, ой елегінен әбден өткізіліп, ақыр соңында жұртпен талдана отырып жазылып біткен бұл шығармаға бірнеше күндік талдау немесе түсінік беру – тым аздық етеді. Мен тек өзімнің қосымша ойларымды және трактатпен толық келісетіндігімді айтқым келді. Тек қана жастар емес қазіргі қоғамның жалпы тұрғындары, бәріне бірдей баға бермей-ақ қояйын, алайда, легі екі ауыз сөзді жаттап алып, соны өміріне жалау етіп алып жүретіндер – осы шығарманы толығымен оқып шығып, жәй ғана оқымай, түсініп, осыған қарай амал етсе, мүмкін... (расымен де арманда айып жоқ қой, шіркін)! Қысқасы, Абай Құнанбайұлының сөзімен айтқанда:

«Жүректен қозғайын,

Әдептен озбайын.

Өзі де білмей ме,

Көп сөйлеп созбайын», [4] иа, толық келісемін, осы бір шумақтың өзі көп нәрседен мағлұмат беріп тұр...

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Егемен Қазақстан» газеті, Айдынгүл Хаван, Әл-Фарабидың «ізгілікті (қайырымды) қала тұрғындарының көзқарастары». 2020.
2. Әл-Фарабидың «ізгілікті (қайырымды) қала тұрғындарының көзқарастары» қазақша аудармасы, 2020. – 16.
3. Б. Аманбаев, «Өткен күндер». 2014. – 73б.
4. Абай Құнанбайұлы, «Өлеңдер жинағы», КӨЗІМНІҢ ҚАРАСЫ, 2013. – 148б.

Аманбаев Б.Е.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Философия» мамандығының 2 курс магистранты
Ғылыми жетекші: проф. Еділбаева С.Ж.

ҒЫЛЫМ ЖАЙЛЫ БІРЕР СӨЗ

Ғылым тұрғысында талай ғұлама ғалымнан бастап қарапайым шаруаға дейін, тіпті ол аз десеніз адамның есіміне дейін аталып кеткені белгілі. Десек те, адамдардың сөздерінде айырмашылық болғанымен, ойларында ұқсастық болатындығын да байқауға болады. Міне, осы бір тұжырымды тұтқа етіп, мен де ғылым жайлы бірер сөз айта отырып, өз пікірімді қалдырғым келді. Бұл мақаланы ғылыми ізденістен құралмаса да, «ғылымды танып – білуде ережеден мысал пайдалырақ» деген Исаак Ньютонның сөзіне демеу бере келе, ұлы ойшылдардың сөз маржандарын бір арнаға тоғыстырып, өмірлік тәжірибелерінен үзінді ала отырып жазылған дүние деп қарастырған абзалырақ болар. Ал олай болса, Абай атамыз «ғылымды, ақылды сақтайтұғын мінез деген сауыт болады» демекші, қаламымды ұштап, парағыма үңілетін сәтте байсалды мінезбен шығармамды бастайын.

Бұл мақалаға мені Жак-Ив Кустонның «алғашқы саяхатшыларды қызуғышылық тартса, келесі ізімен ғылым келеді» деген сөзі талпындырды. [1] Себебі ғылым әлеміне қызықпаған жан кемде-кем шығар деп ойлаймын. Кез-келген тіршілік иесі (адам хақысында) ғылым қорынан мол азық ала білсе, оқыса, білім нәрімен сусындаса, көңілдің қарайып қалған, кіршік басып қалған көзі ашылғаны емес пе?! «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» дейді Абай Құнанбайұлы [2]. Иә, ол рас! Ал, енді осылардың ішінде менің сөз қылғалы отырған тақырыбым – ғылым мәселесі. Бұл мақаланы жазуыма түрткі болған тағы бір сөз «сұрау белгісі (?) – барлық ғылымдардың кілті» деген Оноре до Бальзактың тұжырымдамасы. Сұрау белгісіз ақиқатында ғылымды көру де мүмкін емес шығар, себебі ғылым саласы көптеген сұрақтардың жауабын табушы басты құрал іспеттес. Себебі, адамдармен жақсы мәміле ету ақылдың жартысы, ал сұрақты дұрыс сұрау ғылымның жартысы болып табылады. Негізінен алып қарасақ, ғылым үшін маңызсыз дүние жоқ, ол үшін барлығы да маңызды болып табылады, молекуладан – атомға дейін, көзге көрінгеннен – ауаға дейін. «Дін, өнер, ғылым – бұлардың бәрі бір ағаштың бұтақтары» дейді Альберт Эйнштейн [3]. Ғылымды болу үшін немесе ғылыми жұмыс жүргізу ешбір демалыссыз, тынымсыз еңбек етуді талап етеді. Себебі ғылым үшін демалыс – ол жұмыстың өзгеруімен ғана өлшенеді. Ал енді осындай үзіліссіз қылған қызметтің бабын табу үшін ғылымды жақсы көрмек керек. Міне, сол махаббатыңыздың өзі ең әуелі адамның адамдығы, ғылым деген нәрселермен байланысты екен. Сол үшін де адам махаббатқа ие болғысы келсе аз да болмасын білімді болғаны дұрысырақ, себебі, ғылым басқаға емес бірінші білімге қонады, ал ғылымсыз білім ол – тым құрғақ, оны ұмытпаған жөн болар. Алайда, ғылымды үйреніп, оны өмірге қолданбаған кісі – жерін айдап, дәнін сеппеген адамға ұқсас деген де тұжырымды жоққа шығара алмаймыз, ол құдды өз мақсатына соншалықты маңдай термен жете отырып, межелі жерге жеткенде бәрін сарп ете салумен пара-пар.

«Білімдар жөнді біліп «бекін» дейді,
Ақылмен іс істеген өкінбейді.
Білмеген талай жұмыс істей жүріп,
Амал жоқ түбінде сол опық жейді.» [4]

Бұл өлең жолдары жоғарыда атап көрсеткен кертартпа ұғымға берген Ахмед Игүнекидің жауабы. Ал енді сол махаббатымен мәре сызығын аттап өткен жанның орыны төр екені айдан анық.

Келесі сөз қылатынымыз ғылымды оқытушылар хақысында болмақ. Сөз басы былай болсын: ғылыммен айналыссам деген адамның ақыл-ойы – айқын, ерік-жігері – зор, тілек-мақсаты – ақиқат пен адалдыққа қызмет етуге талап жолында болуы шарт. Жәй ләззат іздеу, кәсіпқұмарлыққа ұқсас әрекет онда болмасқа керек. Бұл сөзді мен емес әлемнің екінші ұстазы Әбу Наср Әл-Фараби айтып отыр. Бұл мақсатта тәлімгер мен тәлім алушы бір терінің пұшпағын илеген халде болуы керек, яғни, ғылым – капитал, іс-тәжірбие – жауынгерлер. «Ғылымды күшті меңгерген және оны сүйетін мұғалім ғана өз шәкірттерінің бәріне жемісті ықпал жасайтын болады» дейді Дмитрий Менделеев.

Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба, [5]

үйренушінің білуі керек басты анықтамасы да осы шығар. Иә, ғылымның отаны жоқ екені даусыз әңгіме, үйрету бағдары да соған ұқсас. Ең әуелі ғылымның ең басты ісі – адамға қызмет ету екендігінен бастаған

жөн, себебі, адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен ғана озады. Қарама-қайшылықтардың ғылым дамуына ықпал ететінін ескере отырып, ғалым шәкірттерді бір-біріне қарсы қоюға ешқашан да болмайды, ғылыми жұмыстар ұжымдық жұмыспен ғана бітетінін ескерген де абзал. Осы тұста «өз білімін өмірдің, өндірістің тәжірибелерімен нығайтып, байытып отыратын, тапқан ілімін үлкенді-кішілі ашқан жаңалығын халықтың қажетіне беріп отыратын ғылым ғана өз дәрежесінде заман талабының өресінде болады және ғылым майданының қатардағы жауынгері тек үнемі оқу, іздену, талпыну, тану, өмір мектебінен өту арқылы ғана оның ірі қайраткері дәрежесіне дейін көтеріледі» дейді Қаныш Сәтбаев атамыз. Бағзы замандағы бабаларымыздың өзі «ғылымның қандай пайдасы – білместі жолға салмаса» деп елең ескертулер де жасап кеткен. Нақты ғылымдардың ұдайы жасарып-жаңғырып тұруының құпиясы – олардың қашан да ой жаңартуға әзір тұратындығында жатса керек және шынайы ғылымда атақ пен дәреже дәлелге жүре алмайды, ал қателік пен надандық кейде қол ұстасып кетуі мүмкін екендігін де шәкіртіңіз әркез жадында ұстап үйренуі керек. Осы нәрселерді өзіне бекіте отырып ол даналық – ғылымның бастауы екендігіне көз жеткізеді және ол бір немесе бірнеше күндік, айлық, апталық тіпті болмаса жылға созылған жұмыс емес, ғылыммен, өнермен және ғасырлар бойы өмір тәжірибесімен толыққан ақыл иесі адам ғана күшті де женетінін білген дұрыс. Айта кету керек, ғылымда ілгері ұмтылғанмен, адамгершілігі ақсап жатса, ондай адамның алға басуынан гөрі, кері кетуі тезірек, сондықтан сол бір ақыл иесіне ең әуелі адамгершілік деген ұғымды қалыптастыру қажет, себебі, ғылым әркез адамзаттың пайдасына ғана қызмет атқаруы тиіс. Бұл жаңа жолдың қорытындысы мынау: адамдар қалай сөйлеуді үйренеді, ал ең басты ғылым – қалай және қашан үндемуді білу екенін естен шығармау керек, бұл анықтама кез-келген үйренуші мен үйретушінің арасындағы алғашқы сабақ болып қалыптасса нұр үстіне нұр.

Ғылым ол – ұшы-қиыры жоқ ілім. Осы тұста қазақ батыры Сырым Датұлының мына бір сөзі еріксіз ойға оралып отыр: таудан биік көңіл бар, теңізден терең ғылым бар, оттан бетер – қайғы-зар. Иа, ғылымы жоқ дене ол суы жоқ қалаға ұқсайды. Жалпақ тілмен «ғылым» деген атауға түсінік беріңіз деп сұраса былай деп жауап берер едім: мен ғылымды көпқабатты, көпбөлмелі, барлық жағдайы жасалған үлкен үйге теңер едім, ғылымның басты объектісі де субъектісі де адам болғаны сияқты сол үйдің де салушысы, тұрғылықты тұрғыны да адам. Оның бөлмелері ғылымның салалары, ал зерттеу жұмысына қажетті құралдары сол үйді салуға кеткен құрал-жабдықтар, ал қабаттары ғылымдағыдай жоғарғы және төменгі деңгейлер, деңгейлері әрқилы болғанымен, бәрі де сол бір үйдің ішіне кіріп кетеді, ғылым ұжымдаса, ақылдаса, біріге жасалатын жұмыс болғаны секілді үй де солай ортақ басқосумен жасалатын ғимарат. Баспанасыз адам тіршілік етуі тіпті мүмкін де емес деп айтуға болатындығы сияқты ғылымсыз да адамның күні қараңғы екендігін тілге тиек етуге болады. Осылай айта берсең мысалдар көп, бастылары осылар.

Ғылымға тағы бір қарапайым мысал ретінде мына нәрсені айтқым келеді: «ғылым» сөзін «1», ал оның артында тұратын әртүрлі ғылымға қажетті дүниелерді «0» деп алар болсақ, демек ғылымның да деңгей-дәрегейі өсті деген сөз. Ол «0»-дерге саналық ойлаудан бастап іс-әрекет пен тәжірибенің бәрі кіріп кетеді, ал, басты құндылығы адамға қызмет ету болуы шарт. Сонда ғана сол айтып отырған «1»-іміздің «0»-дері көбейе түспек. Егер керісінше, қажетті болып табылатын, яғни «0»-дер жоғалатын болса, онда жалғыз ғана «1»-дің ешқандай сапасы да сандық мәні де жоқ болады деген сөз. Сондықтан сөз соңында қорытындылай айтарым, кез-келген ғылыми жолда ізденіс жасаушы адамзат осы бір тұжырымды еске алса деймін, айтпағым адамзаттың ашатын ғылыми жұмысы сол адамзаттың өзіне пайда әкелсе екен деген тілегім. Қалғаны ғылым жолын қуған болашақ немесе «ғалым» атына лайықты тіршілік иесінің еншісінде...

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Ғылым жайлы пікірлер» ұлағатты сөздер. 2009. 24 б.
2. Абай Құнанбайұлы, «Қара сөздер». 2003. 286.
3. //Интернет-ресурс <https://bilim-all.kz/tag/thoughts?tag>
4. Ахмед Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» еңбегі. 37б.
5. 4. Абай Құнанбайұлы, «Өлеңдер жинағы» ҒЫЛЫМ ТАППАЙ МАҚТАНБА, 2013. – 124 б.

Аргимбаева Т.У., Әлібекова Д.Ә.

ҚазНУ имени аль-Фараби

магистранты 1 курса специальности «Генетика»

Научный руководитель: к.филос.н. Джаамбаева Б.А.

ПОДЛИННОСТЬ ЭВОЛЮЦИОННОЙ БИОЛОГИИ КАК НАУКИ

Работа Поппера «Логика и рост научного знания» посвящена определению логики роста знания. Поскольку, как утверждает Поппер в своем предисловии 1959 года, научное знание – это «знание здравого смысла, написанное в большом объеме», из этого следует, согласно Попперу, что «рост знания может быть изучен лучше всего, изучая рост научного знания». В данной работе тесно описана проблема демаркации между «наукой» и «ненаукой» или «псевдонаукой». В исследовании Поппера выясняется, что метод роста знания в науке также выполняет двойную обязанность: он служит для разграничения между тем, что есть, и тем, что не является подлинной наукой.

Для Поппера парадигмальная наука в этом исследовании – физика. По-видимому, это происходит потому, что «в современной теоретической физике», по словам Поппера, «я и другие видят наиболее полное осуществление того, что я называю «эмпирической наукой»». Эмпирический метод – это способ подвергать фальсификации всеми мыслимыми способами систему, подлежащую проверке. Цель метода состоит не в том, чтобы спасти жизни несостоятельных систем, а, напротив, в том, чтобы выбрать ту, которая по сравнению с ними наиболее приспособлена, подвергая их всех самой ожесточенной борьбе за выживание. Из чего возникает вопрос «включал ли Поппер эволюционную биологию в круга подлинной и законной науки?». Важно также помнить, что в то время статус биологии, эволюционной или иной, не был предметом дискуссии среди философов науки. Логические позитивисты, в качестве важного примера, никогда не ставили под сомнение ее статус как подлинной науки, но вместо этого подчеркивали единство науки и сведение всех наук более высокого уровня к языку физики.

Несмотря на недостаток ссылок в логике на биологию, Поппер с юности приобрел и поддерживал глубокий интерес к биологии, особенно к эволюционной биологии. Одним из доказательств того, что Поппер включает эволюционную биологию как подлинную науку, является его высказывание об эволюционизме, что «философия обязана своим влиянием в значительной степени сенсационному столкновению между блестящей научной гипотезой, касающейся истории различных видов животных и растений на Земле, и более древней метафизической теорией, которая, кстати, оказалась частью устоявшейся религиозной веры».

Интересно, что Поппер явно называет здесь дарвиновскую теорию эволюции «блестящей научной гипотезой». И во второй сноске на той же странице он ясно заявляет, что видит «в современном дарвинизме наиболее удачное объяснение соответствующих теории фактов».

И все же, дальше в тексте, мы быстро обнаруживаем, что Поппер почти открыто отрицает подлинный научный статус дарвинистской (и неodarвинистской) эволюционной теории. Он говорит об «эволюционной гипотезе», что она не является универсальным законом, хотя некоторые универсальные законы природы, такие как законы наследственности, сегрегации и мутации, входят вместе с ней в объяснение. Оно имеет, скорее, характер конкретного (единичного или специфического) исторического высказывания. Тот факт, что эволюционная гипотеза является не универсальным законом природы, а частным (или, точнее, единичным) историческим утверждением о происхождении ряда наземных растений и животных, несколько затемняется тем фактом, что термин «гипотеза» так часто используется для характеристики статуса универсальных законов природы.

Исходя из этого, современная эволюционная биология, начиная с Дарвина, кажется включенной в качестве подлинной науки, поскольку она, по-видимому, способна постулировать по крайней мере один причинный закон природы.

Однако этот вывод со стороны читателя быстро разрушается Поппером. Далее он утверждает, что универсальный закон природы «не утверждает существования или подлинности; напротив: ... он утверждает невозможность того или иного». Помня об этом, когда мы возвращаемся к тому, на чем только что остановились, мы обнаруживаем, что Поппер задает вопрос: «может ли существовать закон эволюции?». И его ответ – ясное и недвусмысленное «нет».

Но как быть с теорией эволюции путем естественного отбора как такового? Пока же следует иметь в виду, что, по мнению Поппера, наука не только должна быть подлинной, что она создает или утверждает универсальные законы природы, но что эти законы должны быть по крайней мере проверяемы. Он говорит: «... понятно, что любой закон, ... должен быть проверен новыми примерами, прежде чем наука сможет принять ее всерьез». Проблема заключается в том, что «мы не можем надеяться проверить

универсальную гипотезу или найти естественный закон, приемлемый для науки, если мы навсегда ограничены наблюдением одного уникального процесса».

В одной из своих работ Поппер открыто заявил, что теория Дарвина является не научной теорией, а метафизической исследовательской программой. Более конкретно, он говорит нам, что «я пришел к выводу, что дарвинизм – это не проверяемая научная теория, а метафизическая исследовательская программа – возможная основа для проверяемых научных теорий». Несколько более конкретное обоснование понятия «метафизической исследовательской программы» он дает определением «метафизические идеи величайшей важности», которые «можно критиковать, но нельзя проверить». На данный момент теория Дарвина является спорной, однако опровергать ее также никто не спешит.

В «Логике научного познания» Поппером приводятся примеры метафизических исследовательских программ. Согласно Попперу, не все метафизические идеи вредны для подлинной науки. Он говорит, что «это факт, что чисто метафизические идеи – и, следовательно, философские идеи – имели наибольшее значение для космологии», и что «метафизические идеи показали путь к ним». Одним из его классических примеров является античный атомизм, теория элементарных частиц, которая на протяжении веков развивалась от метафизической идеи до современной научной идеи. Ее полезность как метафизики заключалась в том, что она «помогала навести порядок в картине мира человека». В самом деле, Поппер заходит так далеко, что говорит: «Я склонен думать, что научное открытие невозможно без веры в идеи чисто спекулятивного характера, а иногда даже весьма туманные; ...».

Когда Поппер говорит, что дарвинизм – это метафизическая исследовательская программа и «возможная основа для проверяемых теорий», он довольно интересно разъясняет это тем, что во-первых, «она метафизична, потому что не поддается проверке». Дарвиновская теория, хотя и предполагает распространение разнообразия, не предсказывает его и, следовательно, не была бы опровергнута, если бы, например, на Марсе когда-либо были обнаружены только три вида жизни. Метафизика Дарвина – предсказания, а не объяснения. Согласно Попперу, Дарвиновская теория явно предсказывает, что когда эволюция действительно происходит, она должна быть постепенной. Действительно, это кажется Попперу «его единственным предсказанием», которое как таковое оставляет желать лучшего. Это не тот тип объяснения, – говорит он, – которого мы требуем в физике. В физике, в частности, астрологии, можно объяснить конкретное затмение, предсказывая его, но невозможно предсказать или объяснить какое-либо конкретное эволюционное изменение (за исключением, возможно, определенных изменений в генофонде популяции внутри одного вида); все, что в какой-то степени предсказуемо, это небольшие изменения, промежуточные шаги.

Я думаю, что все согласятся с тем, что приведенное выше расширение понятия эмпирического гораздо больше соответствует практике действительной науки. И с этим, едва ли нужно говорить, эволюционная биология и многие другие науки более высокого уровня явно попадают в окружность подлинной науки. И все же мне кажется, что некоторые важные проблемы эволюционной биологии остаются в основном метафизическими.

Поппер предложил свою интерпретацию дарвинизма, улучшая огрехи в его пояснении распространения разнообразия и сложности видов, в своей автобиографии. Свою собственную теорию в 1961 году он назвал «генетическим дуализмом». Поппер предполагает, что помимо генов, управляющих анатомией, существуют также гены, управляющие поведением (которые он далее подразделяет на гены, управляющие предпочтениями, и гены, управляющие навыками). Таким образом, в дополнение к внешнему давлению отбора из окружающей среды и давлению отбора внутри вида организма (например, половой отбор) Поппер добавляет третий тип давления отбора, побудитель или давление отбора, которое существует внутри самого организма, то, что он называет «внутренним давлением отбора».

Этот третий тип давления отбора, соответственно, играет определенную роль в определении общей приспособленности организма. Если, например, организм генетически предрасположен к определенному типу предпочтений, но генетически не оснащен необходимыми генами навыков, либо необходимыми генами анатомии (или и тем и другим), он будет менее приспособлен, чем тот, который так оснащен (при прочих равных условиях). С другой стороны, ниша организма может немного измениться, все еще в соответствии с его предпочтениями и генами анатомии, что эволюцией определяется как «адаптация». Однако готова ли популяционная генетика к такому? Способна ли теория Поппера пройти собственную фальсификацию? Но самое интересное сравнение дарвиновской ситуационной логики – с собственной попперовской логикой научного открытия. Действительно, он здесь признает, что аналогия естественного отбора, которую я цитировала ранее из логики научного открытия, была намеком. «Я думаю, что в пользу дарвинизма можно сказать больше, чем то, что это всего лишь одна из метафизических исследовательских программ среди других. Действительно, ее близкое сходство с ситуационной логикой может объяснить ее большой успех, несмотря на почти тавтологический характер, присущий

Дарвиновской формулировке этой теории, и тот факт, что до сих пор не было выдвинуто ни одного серьезного доказательства того, что она ложная. Если бы взгляд на дарвиновскую теорию как на ситуационную логику был бы приемлемым, то мы могли бы объяснить странное сходство между моей теорией роста знания и дарвинизмом: и то и другое было бы случаями ситуационной логики» – констатирует Поппер в «Логике научного познания».

Я полагаю, что нерешительность Поппера в утверждении, что дарвинизм на самом деле и по существу тавтологичен, проистекает из того факта, что он не имеет и не хочет утверждать того же самого, ибо то, что он утверждает, является его близким аналогом, логикой научного открытия. Ибо Поппер вполне отдавал себе отчет в логике научного открытия и в других областях, что конкуренция между научными теориями не всегда (если вообще когда-либо, смею сказать) протекает в соответствии с его принципами. Достаточно верно, что Поппер характеризовал свою программу фальсифицируемости как применение «классической логики». Но он также утверждал, что в науке (в отличие от логики), даже следуя его принципам, никакая фальсификация никогда не может быть окончательной. Он говорит: «на самом деле, никакое окончательное опровержение теории никогда не может быть произведено; ...». А позже, он утверждает, что принятие или отклонение этих решений является обычным делом наших «решений». «Таким образом, именно решения, – продолжает он, – решают судьбу теорий».

Предполагаю, что именно это напряжение в программе Поппера, между логической необходимостью решений, с одной стороны, и условным характером конкуренции теорий в реальной науке о жизни, объясняет характеристику Поппером ситуационной логики, как его программы фальсифицируемости, так и дарвинизма, как «почти тавтологической». «Ибо даже если макроуровень обоих видов деятельности протекает с логической необходимостью, на микроуровне всегда есть много исключений. Как мы все прекрасно знаем, самые приспособленные не всегда выживают, а плохо приспособленные иногда живут дольше всех.

Литература

1. Stamos, D. N. Popper, falsifiability, and evolutionary biology. L-NY 2010 p. 161–191.
2. Ушакова, Г. П. Карл Поппер: критика стандартной концепции науки. М. с.313-321.
3. Финн В.К. Эволюционная эпистемология Карла Поппера. М. 2014 с. 364-425.
4. Поппер К. Логика и рост научного знания. М. 2016 с. 34-45.
5. Давыдов Ю.Н. К. Поппер и его критика «историцизма». М. 2012 с.45

Балабекұлы Д.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«Философия» мамандығының 3 курс докторанты

Отандық ғылыми жетекші: проф. Алтаев Ж.А.

*Шетелдік ғылыми жетекші: проф. Қызылжық А
Истамбұл университеті, Истамбұл қаласы, Түркия.*

АҚПАРАТТЫҚ КЕҢІСТІКТЕ ЗАМАНАУИ ҚОҒАМНЫҢ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК КӨРІНІСІ

Ақпараттандыруды «ақпараттық қоғамға көшуге алғышарт қалыптастыру үшін азаматтардың, ұйымдардың, билік пен мемлекеттің жергілікті органдарының ақпараттық қажеттіліктерін басқару, қанағаттандыру үшін ақпарат пен білімді пайдалану тиімділігін арттыру мақсатында қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өмірінің барлық салаларында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кең ауқымда қолданудың әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық процесі» ретінде айқындауға болады [1, 55-б.].

С. Кортунувтың пікірінше бірыңғай әлемдік ақпараттық кеңістікті қалыптастыратын ақпараттандыру жаһандық желілік қоғамды құра отырып, ақпараттандырумен қамтылған елдердің азаматтарына барлық материалдық және рухани игіліктердің барлығына қолжетімділік ашады, жеке тұлға мен қоғамның саламаттылығы мен қауіпсіздігін тұрақты дамытуға, қол жеткізуге себептесе отырып, зияткерлік ресурсты көбейтеді [2, 24-б.]. Басқа жағынан, ақпараттық технологиялар бірегейлікті құрастыру және сол не басқа қоғамның өзсанасын қалыптастыру процесіне сыртқы субъектілердің араласуына мүмкіндік туғызады. И. Семененко «ақпараттық қоғамда, әлеуметтік субъектілер мен жеке тұлғалардың көпдеңгейлі өзара тәуелділік әлемінде референттік бағдарлардың өзі белгісіздеу, бұлыңғырлау және өзгергіштей болып барады. Олар ақпараттың қарқынмен өсуші ағындарының әсеріне бейім және өздері ақпарат пен коммуникация кеңістігін қалыптастырады», деп атап көрсетеді [3]. Сонымен қатар, қазақстандық философ В.Ю. Дунаевтың пікірінше, «киберкеңістікті қарқынды саясиландыру жаңа саясаттың нақты ресурстар мен қарекеттер тапшылығын бейнелер молшылығымен толтырудың арқасында құрылатынын көрсетеді» [4, 138-б.].

Желі пайдаланушылары ақпарат іздеу барысында қажетті контент қай тілде жаңғыртылса, сол тілді білу қажеттілігімен ұшырасады. Мысалға, әлемдік процестер туралы, шетелдегі оқиғалар туралы, жаңа технологиялар туралы ең соңғы ақпаратты ағылшын тілінде табуға болады. Көбінесе, пайдаланушыға туған тілінде қажетті материалдар болмағанда оған сыртқы ресурстарға жүгінуге тура келеді. Оған қоса, дамушы елдерде интернет-кеңістіктің даму деңгейі онша жоғары емес, бұл да пайдаланушылардың сыртқы ресурстарға ағылуына себепші болады, демек, оларды шетелдік ақпарат ағындарына енгізеді. Бұл адамның қажетті ақпаратты іздеуге талпынысымен, өзінің мәдени және ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруды қалауымен шартталған. Интернет қажетті, қызықтыратын ақпаратты, мультимедиялық материалдарды оңай табуға болатын ортаға айналуға.

Шетел тілін білу қажеттілігімен бірге сыртқы интернет-ресурстарға тұрақты жүгіну практикасы жеке тұлғаны үкіметтер жиі басқаруға тырысатын Ғаламтордың отандық сегментінен алыстатады. Әлемдік тәжірибені талдай келе этномәдени бірегейлікті сақтаудың келесі моделдерін бөліп көрсетуге болады:

- киберкеңістікті оқшаулау моделі (Солтүстік Корея, Қытай) – цензура, қолжетімділікті шектеу, қатаң бақылау;
- «күшті контент» моделі – сапалы және сұралған контентті құру есебінен ішкі интернет-ресурстарға пайдаланушыларды тарту (Ресей, Оңтүстік Корея, Жапония);
- үстем модель – жаһандық ақпараттық кеңістікте отандық контенттің үстем болуына негізделген (АҚШ, Еуропа);
- тәуелді модель – үстем моделі және «күшті контент» моделі бар елдердің ықпалында қалатын дамушы елдерге тән.

Интернетте бірінші кезекте тіл қағидаты бойынша бөлінген бірнеше ірі сектор бар: ағылшын тілді, орыс тілді, еуропа тілдерінде (француз, неміс), шығыс тілдерінде (қытай, кәріс, жапон). Ең қатты дамығаны ағылшын тілді сектор болып табылады, өйткені онда халықаралық домендер мен АҚШ және Ұлыбритания домендерінде ғана емес, басқа домендік адрестерде болатын контент бар. Осы жерде контенттің басым көпшілігі шоғырланған. Ағылшын тілді көздерге екі тіл секторынан шыққан пайдаланушылар жүгінеді, демек, осы сектор үстем болып табылады. Мысалға, ағылшын тілдеріндегі ресурстар оларға сұралған контенттің бар болуы себепті әйгілі. Сонымен, оңтүстік корея эстрадасы, жапон мультфильмдері (анимэ және оның алуан түрлері), дорама (кәріс, жапон сериалдары) үлкен танымалдылыққа ие. Бұрынғы Кеңес одағының интернет-кеңістігінде орыс тілді контент үстемдікке ие.

ҚазНет (Интернет желісінің қазақстандық сегменті) Интернет желісінің әлсіз дамыған секторы болып табылады, оның Ғаламтордағы үлесі аз және сыртқы пайдаланушыларды мүлде дерлік тартпайды.

Осылайша, үкіметтердің киберкеңістіктен, Интернеттен келетін азаматтардың этномәдени бірегейлігіне кедергілер мен қауіп-қатерлерге жауабы әбден анық әрі төтеп берген модельдерде қалыптасты. Олар этномәдени бірегейлік туралы сөз болып жатқанда бірінші кезектегі болып табылатын тілдік факторға негізделген. Киберкеңістік, Ғаламтордағы ықпал ету салалары үшін күрес мәтіндікті қалай болса, мультимедиялықты да солай өзектірек, бірегейлеу және көбірек сұралған контентті құру бойынша бәсекелестіксіз жүзеге асырылмайды. Бұның бәрі басым көпшілігі виртуалды космополит болып табылатын Интернет желісін пайдаланушылардың санасы үшін күрес болып табылады, демек, ұлттық саясат саласындағы үкіметтердің барлық күш-қайраты киберкеңістіктен төнетін қауіп-қатерлерге дұрыс жауап қайтарусыз зая кетуі мүмкін.

Интернет-кеңістіктің баяғыда-ақ шет елдердің белсенді мемлекеттік ақпараттық-насихаттау жұмысының ортасына айналғаны айдан анық. Дамушы елдер, екінші және үшінші әлем елдері жаһандық ақпараттық процестерде азғантай рөл ойнайды, бірақ қоғамдық сана-сезімге ұлттық саясат арқылы енгізілетін сәйкестендіру кодтарын сақтау үшін үкіметтерге интернет-кеңістікте жаңа ақпараттық саясатты қалыптастыру қажет. Этномәдени бірегейлікті сақтаудың тәуелді моделі анықталатын елдерге бірегей, сұранысқа ие контентті құру бойынша жұмыстарды күшейту қажет, бұл перспективада киберкеңістікте төтеп берген стандарттар мен таптаурындарды ескере отырып дамушы елдер үшін Интернет торжелісінің жеке сегментін дамытудың ең ықтимал бағыты болып табылатын «күшті контент» моделін қалыптастыруы тиіс [5].

Саяси, экономикалық және мәдени транзит кезеңіндегі ашық қоғамдар олардың бірегейлік негіздеріне қауіп төндіретін кедергілерге тап болады. Шынымен де, кеңес одағынан кейінгі мемлекеттер азаматтарының реципиенттер үшін бөтен құндылықтар мен мұраттарды, нормалар мен қағидаларды тарататын шетелдік ақпарат ағындарында болуы биліктің ұлттық саясат саласындағы барлық күш-қайратын жойып жіберуге қауқарлы. Бұл қауіп жастардың ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың ең белсенді пайдаланушысы бола отырып, өз қоғамында әлеуметтену жолын әлі толығымен жүріп өтпестен шетел контентіндегі нормативтік-құндылықтық негіздемені игеріп үлгергені себепті шынайыланып барады.

Оған қоса, жастарды әлеуметтендіру процесіне жаңа субъектілердің қатысуы туралы айтуға да болады. Сонымен, блогерлер мен желілік қауымдастықтар әлеуметтендірудің жаңа агенттері атануда. Егер тұлғаны бейімдеудің және мәдениеттендірудің дәстүрлік әдістерін белгілі бір мән-жайлар (мүгедектік, балалар үйлерінде, бас бостандығынан айыру орындарында болу және т.б.) себепті қолдану мүмкін болмаса, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар көмегімен азаматтарды әлеуметтік өзара әрекеттестіктің сол не басқа нысандарына жұмылдыруға болады.

Әлеуметтік қауымдастықтар пайдаланушылардың белсенділігіне негізделгендіктен, олардың көмегімен әлеуметтік өзара қарым-қатынастар ұстау әлеуметтендірудің бірінші кезеңдерінде пайдаланушылардың қандай нормалар мен құндылықтарды игергеніне байланысты болады. Бұл ретте аға буындардың өскелең буындардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға қатысуының маңызы күшейеді, қоғамның дәстүрлі нормаларын, құндылықтары мен қағидаларын таратушылар сияқты әлеуметтендірудің бастапқы институттарының рөлі артады.

Жаңа, виртуалды әлеуметтілік қалыптасады, киберкеңістікте әлеуметтендіру процесі өзінің айрықша сипаттарына ие болады. Виртуалдық ортада жас пен табыс деңгейі, сондай-ақ тұратын жері шынайы өмірдегіге қарағанда, әлеуметтік қарым-қатынаста маңыздылығы аздау факторларға айналады. Интернет-кеңістікте жас, материалдық немесе аумақтық өлшемшарт бойынша шектеулер жоқ. Демек, жас, экономикалық және географиялық топтар мен қауымдастықтар арасындағы шекаралар жойылады, бұл виртуалдық әлеуметтілік космополитизмін тудырады.

Заманауи адамның күнделікті өмірінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану практикасының тамыр жаюы оның бірегейлігінің өзгеру процесін туғызды. Интернет-кеңістік жеке тұлғаға киберкеңістікте өз бейнесін өз бетінше құрастыруына, демек, өзіндік бірегейлігін де құрастыруға еркіндік береді. Заманауи адамды әлеуметтендіру процестерін виртуалдау жағдайларында, бір қарағанда, этномәдени сияқты консервативті бірегейліктің де өзгеріске ұшырау қаупі артады.

Интернет желісінде өзінің виртуалдық бейнесін құрастыру еркіндігі пайдаланушының еркінше тұлғалық сәйкестендіруге түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. Cisco зерттеуінің деректері, адамдардың 47%-ының адамның онлайн- және офлайн-бірегейлігінің жиі ерекшеленетінін, сол арада сұралғандардың 46%-ының оларды толығымен ерекшеленеді деп есептейтінін көрсетіп отыр. Осы бірегейліктер ерекшеленбейді деп жауап бергендердің үлесі зерттеу жүргізілген елдердің барлығы бойынша (АҚШ, Канада, Ресей, Қытай, Индия, Бразилия, Аргентина, Германия, Франция, Польша және басқалары) 10%-

дан аспайды [6]. Демек, бірінші кезекте Интернет берген киберкеңістікте жеке тұлғалардың, әлеуметтік топтардың, соның ішінде этномәдени топтардың өзгеру процесі жүреді. Осы процеске әртүрлі елдің үкіметтері өз мүмкіндіктеріне сәйкес және ақпараттық саясат шеңберінде жауап қатты, бұл киберкеңістікте этномәдени бірегейліктің сақтаудың жеке модельдерінің қалыптасуына септігін тигізді.

Этномәдени бірегейлікті субъектімен өзін онымен бір этностық топтағы басқа өкілдермен біріктірудің, сондай-ақ оның өз халқының тарихына, мәдениетіне, ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына, оның мұраттарына, сезімдері мен қызығушылықтарына, фольклор мен тілге, этностың тұратын аумағы мен оның мемлекеттілігіне позитивті бағалық қарауының эмоциялық-когнитивтік процесі» деп түсінуге болады. Барлық дерлік мемлекеттің ұлттық саясаты азаматтардың қажетті этномәдени бірегейлігін қалыптастыруды мақсат тұтқан. Демек, шынайы өмірде қол жеткізілген ұлттық саясат нәтижелерін сақтау туралы, оларды киберкеңістіктен төнетін қауіп-қатерден қорғау туралы мәселе туындайды.

Ақпараттық технологиялар заманауи адам өмірінде тамырын тереңге жайған. Әрқайсымыз электрондық поштаны, әлеуметтік желілердегі жаңалықтарды тексерусіз және ақпараттық веб-сайттарда соңғы жаңалықтарды оқусыз бір күн де өткізе алмаймыз. Ақпарат заманауи өркениеттің басты ресурсына айналды, және де бұл ресурстың нысандары мен мазмұны түрленіп отырады – қатаң теориялық ғылыми жарияланымдардан ауқымды аудиторияға арналған көңіл көтеретін медиаға дейін. Әртүрлі жолмен берілетін ақпарат болып табылатын зияткерлік өнімді өндіру және тарату әлемдік кеңістікте ақпараттық коммуникация субъектісінің орнын шарттайтын шешуші фактор болып табылады. Ақпарат капитал сияқты айналады, қаржылық ағындармен қатар заманауи әлемнің саяси және экономикалық орталықтарынан шығатын ақпараттық ағындар туындайды.

Дәстүрлі БАҚ-пен қатар бүгінде таралу ортасы Интернеттің виртуалдық кеңістігі болып табылатын көптеген электрондық құралдар бар. Оларға теле– және радиоарналарды, газеттер мен журналдарды да жатқызады. Мақалалар жариялау немесе хабарлар тарату жүргізілетін платформа веб-сайт болып табылады. Демек, Интернетті жеке бұқаралық ақпарат құралы ретінде атағанда біз контенттің барлығы әртүрлі нысанда және әртүрлі мазмұнда құрылатын және берілетін электрондық медиакеңістікті меңзейміз. Интернет желісіне қолжетімділік ақпаратты кез келген тілде, жер шарының кез келген түкпірінен алуға мүмкіндік береді, себебі электрондық БАҚ географиялық кедергілерді де, бюрократтық тосқауылдарды да жолықтырмайды. Демек, егер дәстүрлі БАҚ жағдайында мемлекеттік органдарда елдің ақпараттық кеңістігіне кіретін жерлерді реттеу мүмкіндігі әлі бар болса, Интернетпен жағдай мүлде басқаша.

Көріп отырғанымыздай, қазақстандық медиакеңістікте шетелдік БАҚ пен Интернеттің алатын орны зор. Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде де ең танымал веб-сайттар шетелдік веб-сайттар болып табылады: Facebook, YouTube, Google, Twitter, Instagram және тағы көптегені. Сонымен қатар қазақстандықтар арасында ресейлік интернет-ресурстар да едәуір танымал: Mail.ru, VKontakte, Одноклассники, Яндекс және басқалары [7]. ҚазНетте қазақстандық пайдаланушылардың ақпараттық және мәдени қажеттіліктерін аздап қанағаттандыратын көптеген отандық Интернет-ресурстар бар. Егер жарияланымдардың мазмұнына, олардың сипатына назар аударатын болсақ, біз көптеген жаңалықтың шеттегі халықаралық агенттіктер мақалаларының аудармалары немесе ресей жаңалықтарының қайталанып жазылған нұсқалары екенін, ал мультимедиялық контенттің (музыка, видео, фото) шетелдік медиа-трендтер ықпалымен құрылатынын байқаймыз. Harlem Shake, Ice Bucket Challenge сияқты және тағы көптеген «вирусты» тақырыптарға жазылған видеоларды еске түсірудің өзі жеткілікті. Демек, дәл шетелдік медиа ақпараттық ағындардың даму және таралу бағыттарын айқындайды, трендтер құрады және дүние жүзі бойынша Интернет желісін пайдаланушылардың талғамы мен қызығушылықтарына әсер етеді.

Нәрселердің осындай күйін біз ақпараттық тәуелділік деп атай аламыз ба? Қазақстандық пайдаланушылардың Интернетті пайдалану құрылымында шетелдік веб-порталдардың қандай орын алатынын түсіну үшін оларды бір күн, апта немесе ай бойы функционалмен пайдаланудан бас тартудың салдарларын елестету жеткілікті. Сырттан контент түспестен қазақстандықтардың ақпаратқа жоғары сұранысын толығымен қамтамасыз ету қиын. Оған қоса ақпараттың бірінші кезекте коммуникацияны, яғни хабарламаны беру процесін тұспалдайтынын, әйтпесе ол құнды болмайды және ықпал етпейді. Экономикасы дамыған елдерден шығатын жаһандық ақпараттық ағындардан ақпараттық «шөлді» қандыру ақпарат алмасудың барлық субъектілерін бір біріне тәуелді етеді және дамушы елдерде әлемдік ақпарат кеңістігіндегі өз орындарын күшейту мәселесін туғызады.

Дамыған елдердің тәжірибесі ұлттық нарықта қалай болса, олардың әлемдік тілдердегі дубляжы ретінде де солай, сұранысқа ие контенттің экстенсивті өндірісінің Ғаламторда ғана емес, жалпы әлемдік ақпарат кеңістігінде елдің алатын орнын бекітуге мүмкіндік беретінін көрсетіп отыр. Бірақ мұндай

күштерді әлемдік ғылыми, экономикалық және мәдени кеңістікке енгізу мақсаттарымен үйлестіру қажет. Қазақстанға қатысты жағдайға келесідей қарауға болалы. Отандық ақпараттық кеңістікті дамыту бағыттарының бірі қазақ тіліндегі мәтіндік және мультимедиялық контентті құру болып табылады. Бұл бір жағынан алып қарағанда таза қазақстандық контенттің дамуына септігін тигізеді, сондай-ақ қазақ тілді аудиторияның ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандырады, ал басқа жағынан алып қарағанда – ел халқының біршама үлкен, орыс тілді бөлігін қамтуға және шетелдік аудиторияға шығуға мүмкіндік бермейді. Дегенмен, дәл қазақ тілді кеңістік осы кеңістікті құру бойынша механизмдер қазақ тілді авторлардың қолында болатын лингвистикалық және идеологиялық кеңістік болып табылады.

Көріп отырғанымыздай, Қазақстанда Қазақстанның ақпараттық кеңістігіне «кіреберістерді» реттеуге және оның ішінде деректердің айналуына баса назар аударылуға. Электрондық БАҚ-ға ерекше көңіл бөлінеді. ҚР заңнамасы талаптарына сәйкес келмейтін контенті бар сайттарға қолжетімділікті бұғаттау, дұрыс емес ақпаратты тарататын адамдарды жауапкершілікке тарту және өзге де шаралар мемлекеттің елде Интернетті пайдалану нормалары мен қағидаларын қалыптастыруға талпынысын көрсетеді. Сонымен қатар, осы жағдайды Қазақстан халқында ақпараттық тұтыну мәдениетін қалыптастыру процесі ретінде қарауға болады.

Дамуы қоғам өмірінің барлық салаларын демократтандыруға, жаңғыртуға бағытталған заманауи мемлекет халықаралық қатынастардың барлық субъектілерімен тығыз байланысты теріске шығара алмайды. Әрі экономикалық байланыстар, мәдени және ақпараттық алмасу неғұрлым қарқынды болса, коммуникация субъектілері бір біріне соғұрлым көбірек тәуелді болады. Сондықтан ақпараттық тәуелсіздік дамыған мемлекеттің міндетті анықтаушына қарағанда қол жетпейтін мұрат болып табылады. Мемлекетішілік ақпараттық кеңістікте үстемдікке ұмтылыс медиакеңістікке кіреберістерді реттеу жолымен жүрмеуі тиіс, себебі ашық қоғамда ақпараттың түсу арналарының саны шексіз. Ақпараттық тәуелсіздікті еңсеру проблемасы пайдаланушыларда қолжетімді деректерді өз бетінше өңдеу, дәйекті көзқарасты қалыптастыру дағдылары болатын ақпараттық өндіріс және тұтыну мәдениетін қалыптастыру жолымен шешілуі мүмкін. Демек, Қазақстан Республикасында ақпараттық қоғамды қалыптастыру міндеті виртуалдық әлеуметтік коммуникацияның материалдық базасының жаңғыртылуын қамтамасыз етіп қана қоймай, қазақстан қоғамына жеке сәйкестендіру кодтарын сақтап қалу үшін жеткілікті ақпараттық дербестілікке жетуге мүмкіндік береді.

Тілдің, мәдениеттің және қоғам құндылықтарының ортақтылығымен, сондай-ақ қоғамның оның институттарымен және проблемаларымен бірлігімен сипатталатын ұлттық мемлекет негіздері [8] ақпарат заманында азуға ұшырайды. Цензура болған және мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары қызмет еткен ортадағы біржақты коммуникация кері байланыспен жеке тұлға, топ және мемлекет арасында ауысып отырған. Виртуалдық коммуникация сөз бостандығы көбірек іске асырылатын және әр ақпарат алмасу процесіне қатысушы субъект мәртебесіне үміткер бола алатын Интернет-кеңістікте жүзеге асырылады. Осылайша, қолына электрондық БАҚ сияқты күшті құрал алған жеке тұлғалар виртуалдық Интернет кеңістігінде өзінің бірегейлігін, соның ішінде ұлттық бірегейлігін өз бетінше құрады. Мемлекеттің киберкеңістікке ықпалының әлсіреуі ұлттық мемлекеттердің өз егемендігін жоғалтуы туралы виртуалдық коммуникация ерекшелігін, мемлекет пен қоғам мүдделерін, сондай-ақ азаматтардың – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланушылардың құқықтары мен бостандықтарын ескеретін ақпараттық саясаттың жаңа парадигмасын қалыптастыру қажеттілігінің алдында үкімет қоятындай күәлік етпейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Глоссарий по информационному обществу / под общ. ред. Ю.Е. Хохлова. – М.: Институт развития информационного общества, 2009.
2. Кортунув С.В. Национальная идентичность: постижение смысла. – М.: Аспект Пресс, 2009.
3. Семенов И.С. Поиск национально-цивилизационной идентичности и концепт «особого пути» в российском массовом сознании в контексте модернизации. – М., 2004..
4. Дунаев В.Ю. Формирование личностной и групповой идентичности в контексте новых коммуникативных практик / В кн.: Казахстан в глобальном мире: вызовы и сохранение идентичности. – Алматы: Институт философии и политологии КН МОН РК, 2011.
5. Токтаров Е.Б. Модели сохранения этнокультурной идентичности в киберпространстве // Этнокультурная идентичность как стратегический ресурс самосознания общества в условиях глобализации: материалы международной научно-практической конференции 28–29 сентября 2013 года. – Прага: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2013
6. Cisco Connected World Technology Report (2012). Report Summary on Gen Y and Technology. www.cisco.com/assets/sol/ent/business_trend/borderless/ccwtr/ccwtr-2012-infographic.html
7. Казахстанский рейтинг. Сервис интернет-статистики Zero.kz. www.zero.kz.
8. Penrose J. Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought // Nations and Nationalism. – 2002. – Vol. 8. – № 3.

Даулетова Г.О.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«Философия» мамандығының 1 курс докторанты

Ғылыми жетекші: проф. Масалимова А.Р.

ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМНІҢ РӨЛІ

Қазіргі Қазақстандық қоғам экономикалық, әлеуметтік және саяси-мәдени жаңғыру жолымен қарқынды дамып келеді. Тәуелсіз еліміз әлемнің дамыған елу мемлекетінің қатарына енуді көздеп отыр. Дамыған және мықты қоғамның тірегі – білім екендігі айдан анық. Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың соңғы пайымдауларына көз жүгіртсек, мынадай қағидаларды алға ұсынады: интеллектуалды ұлтты қалыптастыру, елдік дәстүр мен мемлекеттік мәдениетті жаңғырту, ғылым мен білімнің заман талабына сай жаңа жүйелерін жасау [1]. Осы тұрғыда қарасақ, алдыңғы қатарлы ел болуда – әлеуметтік-гуманитарлық білімнің атқарар маңыздылығы орасан зор екендігі айқындала түседі.

Бүгінгі таңда гумандылыққа тәрбиелеу – тәрбиені әлемдік білім мен ғылым және прогресс деңгейіне сәйкес жүргізу негізі болып отыр. Бұл мәселе Қазақстан Республикасында гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында: «Қоғамды ізгілендіру – ХХІ ғасырдың табалдырығындағы өркениетті дамудың талабы...», -деп айтылып, гуманитарландыру мақсатына жету зиялылықты қалыптастыру, өмірлік құндылықтар мен бағдарлардың белгілі бір жүйесін орнықтыру арқылы жүзеге асырылатындығын атап өтеді. Ал оның басты міндеті – бүкіл тәрбие, білім беру, оқу-ағарту және мәдениет кешенін гуманистік бағдардағы адам тәрбиелеуге жұмылдыру деп көрсетіледі.

Кез-келген жоғары оқу орнындағы әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді оқыту жоғары білімнің маңызды ерекшеліктерін құрайды. Әлеуметтік-гуманитарлық білім адамгершілік сезімдеріне толы. Мұнда рухани құндылықтарды жасаушы және әлеуметтік-гуманитарлық этикалық қағидалар қалыптасады. Заман талғамына сәйкестендірілген заңдылықтар әрдайым мәдени қажеттіліктерге сай жүйеленіп отырады. Әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді оқыту бізді рухани мәдениет әлеміне енгізеді және осы ортада адаспаудың жолдарын негіздейді. Мәдени ұстанымдардың тоқтаусыз өзгерістері орын алған өмірде сенімді болуға, қоғамдық өмірдегі құбылыстарды бағалау қабілеттілігі, қисынсыз әрі ырықсыз түйсікпен басқарылатын тобыр бөлшегі болмауға септігін тигізеді. Өмірлік жағдайлар негізінде қалыптасатын рухани құндылықтар адамзат өмірінде елеулі орынға ие. Ал әлеуметтік-гуманитарлық біліммен қол жеткізілген нәтижелі деңгей көрсеткішімен тығыз байланысты рухани даму дәрежесі де маңызды рөлге ие. Қоғамдық мәдениеттегі оның әрбір құрамдас бөлігі ауыстыруға келмейді және өз бетінше тәуелсіз. Сондықтан қоғамдық және адамзат өмірінде философиялық, дінтанулық, мәдениеттанулық, тарихи, саясаттанулық, құқықтық, психологиялық, әлеуметтанулық, педагогикалық және т.б. білімдерді игеру маңызды [2].

Білім сапасының белгіленген сапасына қол жеткізу гуманитарлық білім мен тәрбиенің ұстанымдарын негіздеу арқылы жүзеге асыруға болады. Сондықтан биік мақсатқа ұмтылу үшін ғұлама әл-Фараби атамыздың: «Адамға бірінші тәрбие беру керек. Тәриесіз берілетін білім адамзаттың қас жауы. Ол келешекте адам өміріне және қоғамға үлкен апат әкеледі» деген ойын негізге аламыз. Яғни, білімді сіңіру үшін алдымен дұрыс тәрбие ауадай қажет. Данышпан ата-бабамыз «Мың жылдығыңды ойласаң, ұрпақ тәрбиеле» деп ұлағатты да маңызды өсиет қалдырса, ХХ ғасырдың кемел жазушысы М.Әуезовтың «Ел боламын десең, бесігінді түзе» деген кемел ойынан адам өміріндегі ең ұлық, ең мағыналы іс ұрпақ тәрбиесі екендігі аңғарылады.

Қоғамдық сананың жоғары руханилыққа, білімділікке қарай ұмтылуы, әрбір азаматтың сауатты да ақылды болуына жол ашу түбінде әлеуметтік дүниедегі жетілуді, үйлесімділікті өркендете түсетініне ХХ ғасырдың басында өмір сүрген қазақ зиялылары да ерекше көңіл бөліп, үлкен мән беріп отырған. Мәселен, халқының мәдени, азаматтық және рухани жетілуінің қамын ойлаған Ахмет Байтұрсынұлы төмендегідей тұжырымдамаларын көпшілікке ұсынады: «Осындай жұртқа пайдалы, үлгі аларлық жақсы істі жұрттың құлағына салып, біздің айтайын деп отырғанымыз мынау: білім жарысын істеу әр жұрттың қолынан келетін іс. Істейін десе, қазақтың да қолынан келеді. Еуропайдай зор істеуге болмаса да, бойымызға шағындап, «сабасына қарай піспегі, мұртына қарай іскегі» дегендей етіп істеуге болады. Осыны елімізге алып, Еуропа үлгісін қазақтың мүшесіне лайықтайық» [4].

ХХІ ғасыр басындағы қазақ зиялылары мен ғалым-педагогтары Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, М. Дулатов және т.б. халықтың өнегелі салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрып, ауызекі шығармаларын оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық сананы ояту, туған жерге, елге сүйспеншілікпен қарап, оны ардақтауда ана тіліндегі мектептердің орны аса зор екендігіне баса назар аударған. Әлемдік үрдістен оқшау өмір сүре алмағандықтан, өзгеріп жатқан дүниеге орай, жан-жақты білімді, тәрбиелі болу – уақыт

талабы. Қоғамды дәстүрлі құндылықтармен байытып, өркениет көшіне ілесіп, қазіргі берекелі кезеңнің талаптарына сай тәрбие үшін сананың саралығы қажет. Ел мен ұлтқа, қоғам мен отбасына тұлға болатын қайраткерлерді қалыптастыру – ұлттық жаңашыл тәрбиемен, ізденімпаз еңбекқорлықпен, өлшеусіз тер төгімен келетін жеңіс [5].

Әлеуметтік-гуманитарлық білім – рухани мәдениет әлеміне бағыттала отырып, қоғамда адаспаудың, өмірге деген сенімділіктің болуымен ерекшеленіп, этикалық тұрақтылықты қалыптастырады. Оны қалыптастыру үшін, әрине, тарихи уақыт, әлеуметтік бірлік, ұйымдасқан тірлік, іс-әрекеттегі серіктестік керек, жинақталынған озық тәжірибелердің өзара ықпалдастығының сабақтасуы мен артуын қамтамасыз ету қажет. Ол үшін әлеуметтік-экономикалық жетістікті рухани байлықпен және жаңаша өзіндік бітімге деген бастаумен толықтыру шарт. Адамзаттық мәдениет пен қоғамдық сананы жаңғыртудың гуманитарлық қуаты нақ осыда. Ал сол қоғамдық сананы жаңғыртуда әлеуметтік-гуманитарлық білімнің қосатын үлесі қандай?

Білім саласындағы әлемдік кеңістікке ену, яғни білімнің халықаралық стандарттарын қолға алу – кезеңіміздің өтімді қажеттілігіне, өркениеттіліктің айғағына айналып келеді. Әлеуметтік-гуманитарлық білім саласының ерекшелігі әрине мұнымен шектелінбейтіні анық. Осы гуманитарлық ғылымдардың өмірлік қуаты ұлттық мәдениетті жалғастыруда, дәлірек айтсақ, мәдениеттің адамзаттық және ұлттық үлгілерін тең ұстауда айқындалынбақ. Адамзаттық мәдениет жетістігін ойға сіңіру де, өзіміздің ұлттық мұрамызды әлемдік кеңістікте көрсете білу де – халықтық санамызды кеңейтудің белгісі. Енді елдік болмыстың, оның мәдени жетілуінің адами өлшемін өрбіту – оқу жүйесінің гуманитарлық маңызын арттыру. Ол үшін адами өлшемнің тұлғалық қасиеті мен кәсіби қабілетін тең ұстау – тұтастыққа тірек болмақ. Тұтастық – заман талабына сай бейімделуге қабілетті, қоғамның өмір сүруге қабілетін қорғаушы. Тұтастықтың қалыптасуы дегеніміз экономикалық, әлеуметтік-мәдени жаңа жүйелердің пайда болуымен қатар, жаңа қоғамдық ой және дүниеге көзқарас, әлеуметтік-саяси қатынастарға жауап ретінде жаңа идеялар өмірге келеді, яғни, халықтың субъективті сипаты анықталады және өзіндік тұтастық үдерісі жүреді.

Рухани жаңғыру – қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық сананы жаңғырту, рухани құндылығымыздан ажырап қалмай, болашаққа үлкен сеніммен баратын басты қағидатты айқындай білу. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында алты үлкен жоба аталды. Соның бірі – «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық». Бұл – үлкен мақсатқа жол салатын құрал. Гуманитарлық білімнің барлық бағыты бойынша дүниежүзіндегі алдыңғы қатарлы оқу орындарында қолданылатын әлемдегі ең таңдаулы 100 оқулықтың қазақ тіліне аударылуы баршамызды ерекше қуантуда. Дамыған елдермен терезең тең болу үшін өскелең ұрпақтың сауатты болғаны маңызды. Бұл оқулық – ұлттық болмысымызды сақтап қана қоймай, одан ары дамыта отырып, әлемдік өркениет көшіне ілесудің алғышарты. Оқулықтар Қазақстанның болашағын өркендететін жастар үшін таптырмас көмекшіге айналары сөзсіз. Рухани жаңғырудың негізінде экономикалық жаңғыру да бар. Экономикамыз дамыса, рухани көкжиегіміз кеңейеді, жағдайымыз да жақсарады. Әлемдік экономикалық үндестікке білім арқылы ғана қол жеткізе аламыз. Білім мен ғылым оқулық арқылы келеді. Сол оқулық арқылы санамызды жаңғырта отырып, бәсекеге қабілетті маман дайындай алмақпыз.

Оған қоса, бүгінгі таңда оқу үдерісінің технологиялық, ақпараттық, әдістемелік ұйымдастыру жағына басым назар аударылуда. Өркениетті өмірдің инновациялы тәсілдерін, инициативті бастамаларын, сыншыл көзқарасын білім саласына енгізудің маңызы да, перспективасы да осы тұрғыдан сарапталуда.

Заманауи, дамыған қоғамның алға басуы үшін білімді және болашағына сенімді, қоғамдық өмірдегі жаңа қағидаларды қарқынды игере алатын тұлғаларды қажет етеді. Білім берудің гуманистік тәрбиесі әлеуметтік-гуманитарлық біліммен тығыз байланысты. Әлеуметтік-гуманитарлық білім адами құндылықтарға толы. Мұнда адамның руханилығы мен шынайылығы алдыңғы орынға қойылады.

Қазіргі терең гуманитарлық білім мен тәрбие жүйесінің даму бағдарларын мынадай қағидаттар негізінде атап өтсек болды:

- Ұлттық байлық, тұлғалық және әлеуметтік жетістік ретіндегі білім;
- Өмір шеңберінде қажеттілікерді өтейтін білім;
- Ұлттық ойлауды қалыптастыратын тағылымды тәрбиеге тәуелді білім;
- Баршаға бағытталған білім;
- Патриотизмнің қайнар көзі, ұлттар мен ұлыстардың бейбіт өмір сүруінің кепілі болатын ұлттық тәрбие [7].

Ақпараттық технологиялардағы заманауи жоғары дамыған технологиялық қоғамның ілгері дамуы үшін білімді және адал азаматтардың, қоғамдық өмірдің жаңа қағидаларын қалыптастыратын тұлғаларды қажет етеді. Қоғамдағы өмірді қалыптастыру жолында әлеуметтік-гуманитарлық білімдердің маңыздылығы мына түсініктермен байланысты: біріншіден, білімді қоғам бұл қарапайым ақпараттық

қоғам ғана емес, бұл маңызды құндылықтар қорын құратын тұлғалық әлеуеттің қоғамдық және адами даму ілімдеріне сүйенетін қоғам. Екіншіден, экологиялық және әлеуметтік дағдарыстар шарттарында адамның кәсіби қызметі мәдени болжамдарға сәйкес қоғамның қауіпсіздігі мен даму басымдықтарын қамтамасыз етеді.

Гуманитарлық білім – шындыққа жол. Егер де ол тарихи және ұлттық тәжірибені сабақтап, ұлттық рухты қолдаса ғана жаңғыру болары анық. Өмірлік шындыққа сүйенбей, ұлттық тәрбиенің қабырғасы қаланбайды. Ұлттық рух – адамшылыққа, адалдыққа, әділеттілікке, азаматтыққа тірек, елдік пен ерлік бітімі, көне мен қуатты бәсекенің бел ортасы. Сондықтан оны қолдау – болашақты тәрбиелейтін тұлғаның ісі. Бұл дегеніміз – жүйенің айшықтығын мойындау және іс-әрекетті нақ ортаның өмірлік тәжірибесімен дұрыс және дер кезінде үйлестіре білу. Яғни, ұлттық тұжырымдаманы жасау қажеттілік десек, оның негізгі мәселелері төмендегідей:

– Адами болмыстың табиғи шындығы және тарихи шындығы (білім, еркіндік сана, отбасы тәрбиесі, тәлім-тәрбиенің тұтастығы)

– Ұлттық сана– ұлттық білім, ұлттық сезім және ұлттық тәрбие жиынтығы;

– Туған жерге, елге деген сезім;

– Ұлттық дүниетаным және ұлттық идея;

– Ұлттың рухы киелі топырақ қуатында, ана тілінде, халықтың ділінде;

Қорыта келе, қазіргі қоғамдық және әлеуметтік-гуманитарлық білімге белсене қызмет жасалу қажет екендігін, елге, жерге, тілге ерекше мән беріле отырып, қоғамдағы тыныштықта, елдегі берекелікте, әлеуметтік белсенділікте, бітімде, іскерлікте, өркениет өресін халыққа жеткізетін тіл, діл сонымен қатар, діни наным-сенімді қатар ала отырып, қоғамдық сананы жаңғырту қажет. Сонда ғана қазіргі қоғамдық сананың жаңғыру үрдісінде әлеуметтік-гуманитарлық білім жоғары деңгейлі білімді жаңғыртудың басты тетігі бола отырып, заманауи қоғамда саналы, жарқын болашаққа қол жеткізерліктей ұрпақтың тәрбиеленуіне септігін тигізері анық. Яғни, заманауи өмірдегі қарышты қадамдар нық, сенімді қадамдардан басталады. Қоғамдық санадағы өзгерістер сенімді әрекеттерден туындайды. Сондықтан болашаққа бағдардың өзегін құрайтын білім мен тәрбие халқымызды өркениеттілікке жетелейтін негізгі күштер болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру//Егемен Қазақстан. 2017, 12 сәуір.
2. Паридинова Б. Ж. Әлеуметтік-гуманитарлық білімнің заманауи қоғамдағы орны // Молодой ученый. – 2016. – №19.2. – С. 32-34
3. Қазақ философиясының тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін).5-том (Тәуелсіз Қазақстан философиясы)/А.Х. Бижанов және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану Институты, 2017. – 20 б.
4. Байтұрсынов А. Білім жарысы // Қазақ. 1917ж. 15б.
5. Әл-Фараби және Абай: Гуманитарлық білімнің сабақтастығы туралы./ Ж.Ж. Молдабеков// Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – 31-36 б. Алматы: Қазақ университеті, 2017ж.
6. Шоқай М. Таңдамалы. – Алматы, 1998. – Т.2. – 520 б.
7. Елікбаев Н. Дәуір тынысы: Қазақ ұлтының психологиясы. – Қарағанды, 2000. – 180 б.
8. Мәдениет – ұлттың болмысы. Ғылыми мақалалар жинағы. – Алматы, 1998. – 78 б.

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Философия ғылымы ғасырлар бойы өзінің зерттеу объектін дүние мен адам арасындағы қарым-қатынасты зерттеп келеді. Адамның ішкі дүние қасиеттері мен рухани құндылықтарды үйлестіру оның өзіндік жетілуінің өзектерін немесе жан сұлулығы мен адамгершілік дүниесінің өзара тығыз байланыстылығын айта аламыз. Құндылықты бағдардың дамуы адам кемелінің белгісі, оның әлеуметтенуінің өрсеткіші, құндылығы бағыттардың тұрақты бірлігі келесідей сапарларының дамып, орнығуына себепші болды. Тұлғаның тұтастығы мен сенімділігі, белгілі мұраттар мен принциптерге шынайы берілуі, оны іске асыру жолында ерік күшін аямауға қабілеттілік, өмірлік ұстанымдарға орай белсенділік, мақсатқа жетуге табандылық пен өжеттілік қажет. Құндылықты бағыттар арасында қайшылықты әрекет қылық пен мінездегі тұрақсыздықты туындатады. Құндылықты бағыт-бағдардың жоқтығы адамның селсоқтығы мен енжарлығына себепші болады.

Адам – жер бетіндегі материалдық және рухани мәдениеттің тарихи процесінің дамуының субъектісі, өмірдің басқа формаларымен генетикалық жағынан байланысты, еңбек құралдарын өндіру қабілеті арқасында олардан бөлініп шыққан анық сөйлей алатын санасы бар биологиялық, әлеуметтік, психологиялық тіршілік иесі. Адамның жеке дара ерекше көзге түсетін қырларын тұлға философиясы қарастырады. Тұлғаның өзіне тән ерекшелігі оның қайталанбас мінсіздігінде, даралығында. Адам биологиялық тіршілік иесі болғандықтан, табиғаттың заңдары тұлғаның қалыптасуына өз септігін тигізді. Биопсихоәлеуметтік тіршілік иесі. Әлеуметтенген тұлғаның ең басты белгісі – қоғамдық әрекетте жан-жақты қызмет етуі. Қоғамдық гуманитарлық ғылымдар саласы адам орталық мәселе болғандықтан тұлға ұғымына ортақ қолданып әрбір ғылым саласы өзінше зерттеу жасайды. Адамға білімнен бұрын тәрбие беру керек. Ал тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ондай адам қоғамға апат әкеледі. Адам адал болған сайын өзгенің адалдығына күмән келтіреді. Адамның мінез-құлқы қажеттілікке байланысты өрбиді. Жай адам өзінің күнәларын кешіруді сұрайды, тек таңдаулылар ғана өзінің абайсыздығы үшін іштей тебіренеді.

Адамда рухани құндылық басым болуы үшін, жан азығының қажеттілігін өз талабына сай қанағаттандыра білуі қажет. Рух – адамның ақылмен парасаттылығын, сондай-ақ адамның бойындағы талабын алға дамытып отырған күш. Абай атамыз дәріптегендей, руханилықтың адам бойында табылуын ғылым, рахым, ғаділет сұлуы «толық инсаяттылық» яғни «толық адам» ұғымына әкеледі деп дәріптейді. Дәстүрлі дүниетанымды жаңашыл көзқарастардың аясында жаңғырта отырып қоғамның талабына сай өмір сүру адамның рухани игіліктерін ұлттың дүниетанымның онтологиялық болмысын құрайды. Адам құқы – адамды ең жоғары құндылық ретінде тану, бала тұлғасы мен оның қадіріне құрмет; бала еркіндігі мен даму құқын қорғау; білім және тәрбиедегі демократиялық принциптерді берік ұстануды насихаттауы тиіс. Адам құқы және еркі – жалпы адамзаттық құндылық, себебі олар адамзаттың жалпы мүдделерін танытады, әрқилы халықтардың, діндер мен дәуірлердің рухани мұраттарын жақындатады әрі туыстырады. Барша халықтар туындыларын сыйлауға, бағалауға, қорғауға үйрену – бұл ұлттық және ұлтаралық ынтымақтың белгісі ретінде қабылданған жалпы адамзаттық құндылықтарды сезіну және қабылдау нышаны. Ғылыми дүниетанымның өзі адамның болымысына тән тәрбиесі деп түсінуге болады.

Қазіргі кезде руханилықты танып білуде батыстық еуропалық үрдістер басымдау. Ұлттық ойлау мен руханилық тілмен байланысты. Жас ұрпақ дүниені ең алдымен ана тілінде танып, білуі тиіс «өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» (Абай). Тіл – руханилықтың қалыптасу құндылықтарының ерекше болмысы. Ал бүгінгі күн талабында рухани дүниені жандандыру үшін тіл, дін, менталитет немесе дін мәселесі басты болып табылады. Адамның рухани дүниесінің қалыптасу факторлары ұлтжандылығы, діни идеологиясы – сенімі, қанымен берілген – менталитеті, тілдің жоғары дәрежеде меңгерілуі деп білемін. Адамға тән рухани құндылықтарды қалыптастыру барысында – ғылым мен білімнің адамзат болашағына қызмет етіп келе жатқандығы біздерге белгілі.

Адамның рухани құндылығы – адамгершілік пен этикалық нормалар, ақыл ой рационализмінің үйлесімділігінде. Сонымен бірге әрбір адам үшін жоғары құндылық бұл өмір, тіршілікке жасаған қамқорлық, гуманистік қатынастар негізі – әр адамның өз басын сыйлауы, өз адамгершілік сапарларына болған құндылықты қатынас; ата-ананы, туған-туысқанды, отбасы, бала-шағаны ардақ тұту, әр кез ата-баба рухына тағзым ету, табиғатты аялау және ең басты жоғары инабатты құндылық ретінде еңбекті қадірлеу. Жалпы адамзаттық құндылықтар арасында ұлттық құндылықтар ерекшеленеді. Алғашқыда осы

ұлттық формада көзге түскен қайталанбас жетістіктер уақыт өте жалпы адамзаттық құндылыққа айналады.

Адамзат қоғамының барлық саласында айтарлықтай өзгерістер мен жаңалықтар болып жатқаны мәлім. Бұл өзгерістер мен жаңалықтар қоғамға кейде дұрыс, кейде бұрыс әсерін тигізеді. Әрине қоғамдағы бұл өзгерістер адамзат тәрбиесі жөніндегі пікірге айтарлықтай қозғау салады. Білім міндеттерінің бір қыры жастарымыздың көкірегіндегі кішіпейілділік қасиеттерін шоғырландырып, адамдардың өзара сйлестік және бір-біріне деген сенімділік дәнін егу болып отыр. Қоғамдағы болып жатқан жаңашыл көзқарастардың күрделенуіне қарамастан білім жүйесіндегі тәрбиенің ролі тұрақты болып қалады.

Соның ішінде философия адамға қатысты мәселелерді жан-жақты қарастыруды қолдайды. Еркіндік пен жауапкершілік адамның негізгі қасиеттерінің бірі болып табылады. Себебі ол ұғымдар адамның ішкі рухани әлеміне бағынышты болады. Философия адамның сыртқы іс-әрекетіне тән қызметтерімен шектелмей, субъектінің ішкі жан дүниесінің әлеміне тән құндылықтарға бой алдырады. Адамның жеке қасиеттері өмір жолында дамып, қалыптасқандықтан тәрбиелеі отырып, білім беру тәжірибесін нығайту қажет деп ойлаймын.

Дамудың жалпы заңдылықтарында – төменнен жоғарыға, қарапайымнан күрделіге қарай қозғалыс; сатылай эволюциялық ауысу немесе революциялық секіріс түрінде жүзеге асатын жоғары сапалы күйге қарай спиральды өрлеу процесі. Даму барысында барлық философиялық заңдар жүзеге асады: өзгеру, санның сапаға ауысуы, бір сапаның басқа бір сапаға ауысуы (бұлардың кейбіреуі, теріске шығарылуы мүмкін).

Алайда, адамның жеке тұлға ретінде дамуындағы ең бастысы – оның бойында болып жатқан сапалық өзгерістер (танымдық, сезімдік, моральдық-жігерлік т.б) болып табылады. Мінез-құлықтың реактивті формалары белсенді түрде қалыптасып келе жатқан іс-әрекеттілікке айналады, дербестік пен өз мінез-құлқын басқара алу қабілеттілігі артады. Осы және басқада өзгерістер адамның жеке тұлға ретінде даму процесін сипаттайды. Сондықтан, даму дегенімізді адамның танымдық және шығармашылық іс-әрекетіндегі ынта-жігері, өнегелілігі, қоғамдық-саяси көзқарастары мен сенімдерінің кеңейіндегі орын алатын сандық және сапалық өзгерістердің өзара тығыз байланысты процесі деп түсінген дұрыс. Адамның дамуына ішкі және сыртқы, меңгерілетін және меңгерілмейтін факторлар әсер етеді, олардың арасында мақсатты тәрбие мен білім беру жетекші рөл атқарады.

Адамға – қоғамның өмір тәжірибесін бойына сіңіру, саралау беріледі. Тұлғаның философиялық мәні, оның әлем мен тарихтағы алатын орны өзекті мәселелерге келіп тіркеледі. Адам әрекеті мен қарым-қатынастарының, қоғамдық қайшылықтардың, қоғам идеаларының, құндылықтардың көрінісі және субъектісі ретінде қарастырылады. Тарихи тұрғыда да, «нақты болмысы» тұрғысында да тарихи типі қалыптасуына, оның нақты жағдайлары мен қасиеттеріне орасан зор ықпал етеді. Әсіресе, әрекеттің тұлғаға әсері ерекше екендігін атап өткен жөн. Адам әрекеті негізінде және соның арқасында тұлғаның дамуы мен оның қоғамда әр түрлі ролдерді атқаруы жүзеге асырылады. Адам өзі туралы қаншама ойларға беріліп, кез-келген қиялдар тудыруы мүмкін, ал өзінің нақты болмысында тек ісі арқылы ғана айқындалады.

Әрбір адам ең алдымен адамзат қауымының мүшесі ретінде шыққан нәсілінен, ұлтынан, туысынан, туған жерінен тәуелсіз есті адамның барлық өкілдеріне ортақ жалпы қасиеттерді иеленеді. Олардың қатарына: қуану, қайғыру, болжамдық, елді сүю, арамдық – зұлымдарға, әділетсіздіктерге, әділеттікке және т.б. көптеген рухани-психологиялық қасиеттер жатады. Адам белгілі бір елде, рухани дәстүрде белгілі дәрежеде жеткен материалдық және рухани мәдениет жетістіктерімен сусындап өседі. Сол дәуірдің тарихи жетістігі адамның жан-дүниесінде өзінің ізін қалдырады. Міне осындай толық қанды тұлғаларды қалыптастыруда еліміз жаңа жобаларды жүйеге келтіріп жатыр.

Рухани жаңғырудың қайнары – ұлттық салт-дәстүр екендігін ескерсек, онда рухани жаңғыру үшін рухани құндылықтарды түгендеу арқылы ұлттық құндылықтарды танудан бастаған абзал. Осы жерде ұлттық сананы жаңғыртудың маңыздылығы туындайды. Қазіргі қазақты тану, оның қасиеті қайсы, қасиеті қайсы – осыны анықтау арқылы ұлттың мінезін біліп, сырына үңілу деген түсінікті көбісі білсе, көбі біле бермейді. Ендігі жерде қасиетсіздіктерден арылмайынша, ұлт тұтастай рухани жаңғыра алмайды. Абай ғұламаның қазақтың мінін бетіне басып, кемшіліктен арылтуға қаншама күш сала отырып «Сабырсыз, арсыз, еріншек, көрсе қызар, жалмауыздар» тұрғанда, «қазаққа іші жау болып, сырты күлмендер» тұрғанда, «партия жиып, пара алған, пейілі кедей байлар» тұрғанда, «тіршілікте сыйласпай, өлгенде өтірік жыласқандар» тұрғанда рухани жаңғыруымыз қиын. Осы жерде Абайдың «қазақтың жауы қазақ» деген сөзін тереңнен саралауға итермелейді. Сондықтан мемлекет осылай қайта түлеу кезінде ұлттық қасиет пен ұлттың мінезін қалыптастыратын ұлттың өмір салтына ерекше назар аударуы қажет.

Адам өзінің сана-сезімін, көзқарасын, рухани-саяси дүниетанымын үнемі білім мен еңбектің арқасында жетілдіріп отыруы керек. Тұлғаны құндылықтар арқылы дамытуға, мәдени дағдыларды игеруге, өз жауапкершілігін арттыруға және әділдік жолымен жүруге, әділдік жоқ жерде адамшылық жоқ деген пікірді айтады ұлы ойшыл М.Х.Дулати. Адамның ең маңызды белгілері – оның саналылығы, жауапкершілігі, бостандығы, қадір-қасиеті, даралығы. Жеке тұлғаның маңыздылығы оның қасиеттері мен іс-әрекеттерінде қоғамдық тенденцияларының, әлеуметтік белгілер мен қасиеттердің айқын және өзіне тән ерекшелігінің көрініс табуы, оның іс-әрекетіндегі шығармашылық қасиетінің деңгейі арқылы анықталады.

Құндылықтар қоғам мен адамға жақсы мен жаманды, пайдалы мен зияндыны, ақиқат пен жалғанды, сұлулық пен ұсқынсыздықты, әділеттілік пен әділетсіздікті, тиым салынған мен рұқсат етілгенді, мәнділік пен мәнсіздіктің ара жігін ашуға көмектеседі.

Яғни құндылықтар табиғатында адамзат тегінің өзі өмір сүріп отырған әлемді рухани-практикалық тұрғыдан игерудің тәжірибесі жинақталған. Осы тұрғыда мәдениет пен құндылық ажырамас бірлікте болады, құндылық мәдениет болмысының құрамдас бөлігі болып табылады. Қоғам үшін ең маңызды құндылықтар әдет-ғұрып, нормалар мен ұстанымдар қызметін өзіне бағындыра отырып, оны реттейді.

Қазақ қоғамының өмір сүру салтында құндылықтарды жоғары бағалау, жас ұрпақты соған баулу дәстүрге айналған. Тұлғаның рухани өлшемі адамгершілік қасиеттермен анықталады және ол адам тұлғасының даму-деңгейінің көрсеткіші болып табылады. Кең мағынасында алсақ, құндылықтар әлемі. Адам әрқашан кез-келген құбылысқа немесе объектіге өзінің бағасын береді. Адамның шынайы құндылықтар қатынасы тек сананың негізінде ғана мүмкін болады. Мұндағы құндылықтық сананың танымдық санадан ерекшелігі, ол заттар немесе құбылыстардың құндылықтық мәнін іздейді. Сондықтан құндылықтар адамның рухани әрекетінің саласы, оның санасының (өзіндік санасының) жетілгендігінің, тұлғалық қалыптасу-деңгейінің, рухани байлығының көрсеткіші болып табылады.

Адамның еркін таңдауына байланысты құндылық адами қажеттіліктердің қанағаттануын қамтамасыз етеді.

Адам рухы әрқашан өзінің рухани бастауын анықтап, жоғарыға көтеріліп, адамнан жоғары не бар деген сауалға тоқталуы тиіс. Сонда ғана өзін-өзі жетілдіреді. Адам жападан-жалғыз дамымайды, адам қоғамда ғана толық қалыптасады және оның да өзіндік ішкі дауысы қанағаттанады. Өйткені рух материалдық әлемге сәйкес келмейтін өзінше ерекшелігі бар әлем болып табылады. Ғаламда рухтың екі түрлі көрінісі болады, біріншісі барлық материалдық нысандардың, құбылыстардың (органикалық, немесе органикалық емес дене болса да) өзіндік табиғи рухы болады, яғни кез-келген материалдық денеден, оның ішінде, тіптен, табиғаттың бір бөлігі ретінде көрініс беретін адам, ағзасынан да белгілі бір табиғи қуаттың, күштің әлемге тарап отыратыны белгілі. Адамның әлеуметтік және биологиялық өмірінің ұзақтылығының өлшеміне негіз беру басталады. Руханилық – ізгі, ақылдың шешімі, ізгі жүрек өмір ізгі сезім, жанашырлықтың саналы және санадан тыс әрекеттерден көрінуі болса, Абайдың айтуынша «адамгершілік – махаббат пен әділдік, дүниенің бастауы болады», яғни рухани тәрбие – адамдарды адамгершілікке, білімге, еңбек пен имандылыққа, бір сөзбен айтқанда жан дүниелерінің сұлулығына тәрбиелеу деген сөз. Адамгершілік мінез негіздерінің астарында жалпы адамдық пен ұлттық құндылықтар бірігіп, адамдардың рухани мәдениетін жүзеге асыратыны белгілі.

Халықтық рухтың асқақтауын, кемелдене бастағандығын оның барынша қоғамдағы рухани құндылықтарға мән берілуіне, маңыз беріп соларды жетілдіру, өркендету жолына түскенінен және адамаралық қатынастағы терең адамгершілік принциптерді көкке көтере бастағанын аңғаруға болады. Адам үшін жаудың үлкені оның өзінің бойындағы нәпсілік басылымдықтары болып табылады. Егер адам өзінің нәпсісін игеріп, оны руханилығымен көмкеріп отырса, онда оның рухы тазарады, халықтың ішкі бірлігі нығайып, адамға бауырмал бола түседі. Бүгінгі аға буын ертеңгі ұрпақ үшін олардың өсіп өнуін, жолын ашып өздерінің үлестерін тигізсе нұр үстіне нұр болар еді. Жастардың бойында ең маңызды деген моральдық нормалар, әдет-ғұрып, адамгершілік, ар-ождан, адамға ізгілік әкелетін рухани құндылықтар және адами қасиеттерге тәрбиелеу алдыңғы қатардағы ұрпақтың еншісінде деген ойға жетелейді.

XXI ғасыр азаматын тәрбиелеу де жоғарғы оқу орындарының тәрбие жұмысында төмендегідей қасиеттерді қалыптастыра білуіміз керек:

- өзгеріп жатқан өмір ағысына беімделе білу;
- әлеуметтік-саяси жағдайда өз көзқарасы мен сеніміне, идеалына және ізгілік құндылықтарына сүйене отырып, мақсат қоя білу керек;
- ұлттық санасы азаматтылық қасиеттері болып, елінің экономикалық және мәдени дамыған, әлемдік қоғамда өзіндік орны бар зиялы мемлекетболуымызға ат салысу қажет;
- заңға бағынып және әлеуметтік жауапкершілікті болуы қажет, азаматтық ерлігі, ішкі еркіндігі мен өзіндік ар-намысы болуы тиісті;

- өзін объективті бағалайтын және өзін дамытатын қабілеті болып, өз потенциалын сезініп, оны іске асыра білуі, өздігінен шешім қабылдай алуы, алдына мақсат қойып, талаптана білуі қажет;

- қоғамдық өмірдің барлық саласында белсенді болып, жаңаны іздеуге, кәсіптік мәселелердің стандартты емес шешімдерін табуға, әлеуметтік-экономикалық жағдайда бәсекелестік қабілеті болуы маңызды;

- жанашыр, өнегелі, парасатты, басқа ұлтты, басқа діндегі басқаша ойлайтын адамға шыдамсыздық пен жаугершілік көрсетпейтін қасиеттері болу керек; -өзденсаулығын қалпына келмейтін өмірлік ресурстарінде бағалауы;

- әлемдік және ұлттық мәдени байлықтарын бағалай білуі басты орында. Жан жақты дамыған, мәдениеті көркейген, рухы кемелденген, білімі асқақтаған, намысы шыңдалған, өнері тасыған, кәсіби шеберлікке ие болған, даналыққа өзін бөлей білген ұрпақ тәрбиелеу халқымыздың арманы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алтынсарин оқулары/материалы II научно-теоретической конференции №3 2009 г., 198-202 бет.
2. Білім Инфо. Научно-методический Вестник. №1-2, 2012, 56-59 бет
3. Қазақстанның ғылыми әлемі. №3-6, 2013, 169-173 бет
4. Білім көкжиегі №1 (1), 2010, 65-70 бет
5. Ұлттық тәрбие. №1, 2011 (қаңтар, ақпан), 145-149 бет
6. Қазақстан – Заман. №50, 2008 11 желтоқсан, 15-бет
7. Президент және халық. №19, 29 сәуір 2011, 2-3 бет.
8. Нысанбаев Ә. Қазақстан. Демократия. Рухани жаңару. Қазақстан. Демократия. Духовное обновление. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1999.
9. Нұрмұратов С. Рухани құндылықтар жүйесі әлеуметтік-философиялық талдау. – Алматы, 2000.

ЖЕЛІЛІК ҚҰРЫЛЫМНЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАДИГМАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Қазіргі қоғамда ақпараттың маңыздылығы артқан, сайын желілік құрылымдардың адам өмірінде алатын орны артауда. Әлеуметтік өзара байланыстарды, интернет-технологиялардың көмегімен бақылап, талдауға мүмкіндік тууда. Бұл өз кезегінде бірқатар болашақ әлеуметтік-философиялық пайымдаулар мен қоғамдық құрылыстың ондағы тұлғаның алатын орны жайлы сұрақтар тізбегін туындатады. Зерттеушілердің көбісі әлеуметтік өзара байланыстардың жаңа пайда болған қасиеттерін мойындайды. Жаңа ағымдағы өмір сүру стилінің пайда болуын жеке тұлғалық рөлінің өсуінен, бұқаралық өнімдер мен орталықсыздандырудан бас тартудан көруге болады.

Ақпараттық қоғамның негізгі сипаттамаларының бірі әлеуметтік өзара байланыстардың трансформациясы және қатал иерархиялық құрылымдардан икемді желілік құрылымға өтуі.

Желілік құрылымдардың қалыптасуы аясында иерархиялық құрылымның ыдырауы әлеуметтік институттардың елеулі өзгерістеріне алып келуде. Ақпараттық қоғамда орын алып жатқан өзгерістерге баға беру үшін және тұлғаның алатын орын айқындау үшін көптеген елдерде шындыққа айналған азаматтық қоғам идеяларына жүгінсек. Бізге жақсы белгілі азаматтық қоғам идеялары Жаңа заманнан бастау алып, ағылшын философтары Т.Гоббс және Дж.Локтың еңбектерінде көрініс тапты. Француз философы Ш.Монтескье жоғары адами қасиеттерге ие болу үшін мемлекет жеке тұлғалық одағын билейтін саяси жүйе қалыптастыру қажет деп айтып өтеді. Гегель еңбектерінде азаматтық қоғам жеке және қоғамдық мүдделерді үйлестіретін қоғам ретінде көрсетеді.

Ақпараттың жеке адам мен мемлекет, жалпы қоғам өміріндегі алатын орны өте маңызды. Ақпарат – адамды өмір сүру ортасына бейімдеуге бағытталған коммуникациялық үрдістің нәтижесі. Қазір әлеуметтік ортада жаңа ақпараттық қоғам құру мақсаты коммуникациялық үрдіске өзіндік ерекшеліктер мен өзгерістерін әкелді.

Ақпарат құндылығы тұлғаның субъективтік мінез-құлыққа ие болуымен түсіндіріледі. Егер адам қойылған мақсатқа жетсе, онда қолданған ақпарат оның назарынан тыс қалып, ол өз құндылығын жоғалтады. Сонымен қатар құндылықтың әртүрлі екендігін ескеру қажет. Құндылық – бұл адамның мақсатқа жету жолын таңдау процесінде оны қолдануға мүмкіндік беретін ақпараттың қасиеті.

Осының бәрін бірге алғанда қоғамда құндылыққа ие ақпараттан бөлек, құндылығы мүлдем жоқ немесе жағымсыз құндылыққа ие ақпараттың да бар екенін айтуға болады.

Ақпараттық қажеттіліктің мәнісі барлық қажеттіліктерді қанағаттандыру мен кез келген іс-әрекетті жасау өз мүмкіндіктерінің жүзеге асыруымен дамытуға бағытталған мақсат пен оған жету жолдарын таңдауда ақпаратты өндіру, қабылдау және пайдаланудан көрінеді. Адамның рухани дамуы үшін жағымды эмоционалдық ақпараттар қажет. Ақпараттық қажеттілік тұлғаны ақпараттық жинақтаған білімі арқасында басқа қажеттіліктерін жүзеге асырып, өзін-өзі дамытуға бағыттайды.

Қазіргі уақытта және болашақта жастардың бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру – қоғамның алдында тұрған ең басты міндет. Ақпараттық мәдениеті қалыптасқан, сауатты адам қажетті ақпаратты тауып алуға, бағалауға және тиімді қолдануға қабілетті, ақпарат сақталатын дәстүрлі және автоматтандырылған техникалық құралдарды дұрыс пайдалана білуі қажет.

Адам ақпараттық коммуникация процесінде тек ақпарат алып қана қоймай, алған ақпараттарды пайдалана отырып, өз мүмкіндіктерін арттырып, ақпараттық қажеттілігін қанағаттандырады, ойөрісі дамып тұлға ретінде қалыптасады. Сондықтан адамның ақпараттық мәдениеті оның ақпараттық мінез-құлқынан, ақпараттық өмір салтынан, нақты ақпараттық әрекетінен байқалады.

Ақпараттық мінез-құлық адамның ақпаратпен жұмыс жасау, өзінің ақпараттық өрісін және өз жүріс-тұрысын ретке келтіру мен талдауға қажетті қабілеттіліктері мен дағдыларын бейнелейді. Ақпараттық ағымда тұлғаның бойында ақпараттық ортаның қызмет ету заңдылықтары туралы білімдердің, қабілеттіліктердің, құндылықтардың қалыптасуы өмірде дұрыс бағыт-бағдар ұстануға, маңызды шешімдер қабылдауға мүмкіндіктер береді. Ақпараттандыру үрдісі қоғам және адам өмірінде даму ресурсы ретінде ақпаратты және ақпараттық коммуникация технологияларын толық пайдалану адамның ақпараттық мәдениетінің дамуы мен қалыптасуының маңыздылығын арттырып отыр.

Қазіргі уақытта әлеуметтік өмірде ақпараттың маңыздылығы күрт жоғарылады: көп каналды теледидар, интернет, радиостанциялар, кино, жарнамалар мен афишалар қоршаған ортаның маңызды элементіне айналды. Біз ақпараттық ортамен тығыз байланысты өзіміз және басқалар жөнінде

хабарламалар алу мен алмасу үрдісіне, ақпараттарға толы медиа кеңістікте өмір сүрудеміз. Ақпарат адамның рухани және материалдық өмірімен тығыз байланысты. Бұл ақпараттың адамның әлеуметтік-мәдени өмірін және материалдық тұрмысын айқындайтынын білдіреді.

Ақпараттандыру жағдайында ақпараттық қоғамның құндылықтары, ұстанымдары, білімдері, нормалары таралып адам бойында ақпараттық мәдениет қалыптасады. Бұл адамды ақпараттық қауымдастықтың құрамдас бөлігіне айналдырады. Қазіргі жағдайда ақпарат басты құндылыққа айналып отыр, сондықтан тұлғаның әлеуметтенуі үшін ақпараттық мәдениеттің рөлі артуда. Сол себепті тұлғаны ақпараттық қоғамға мақсатты түрде әлеуметтендіру факторлары арқылы даярлау қажет.

Қоғамның желілік құрылымы адамның шығармашылығының дамуы үшін көптеген білімдер мен құндылықтардың қалыптасуына жол ашты. Бірақ бұл мүмкіндіктерді ақпараттық қабілеттіліктер мен біліктілігі бар адамдар ғана пайдалана алады. Сонымен, адамның тіршілік ету ортасының өзгеруі ақпараттық мәдениеттің даму үрдісінің бір бөлігі болып табылатын ақпараттық сауаттылықты қажет етеді. Адамзат ақпараттық үрдістердің қарқынды өсу жағдайында әлеуметтік өмірдің нормасы ретінде көрінетін екі жақты ситуацияда қалды.

Тұлғаның ақпараттық мәдениеті мәдени органы танып-білуде және өзгерту үрдісі жүзеге асатын ақпараттық әрекеттен көрінеді. Нәтижесінде адам әрекет субъектісі ретінде, ал игерілетін үрдістер, құбылыстар әрекет объектілері ретінде бөлінеді.

Қазіргі күні ақпараттық-коммуникациялық технологиялар ХХІ ғасыр қоғамының дамуына әсер етіп отырған ең маңызды салалардың бірі болып табылады. Олардың әсері тек адам өміріне ғана емес, сонымен қатар адамзат қоғамының тұрақты және белсенді түрдегі дамуында да әсері орасан зор.

Иерархиялық адам өз ойлары мен іс-әрекеттерінің реттілігіне ұмтылады. Желілік адам болса әр желіде өзінің заңдарымен өмір сүреді. Бір желіден екінші желіге өту барысында өзінің мінез-құлқын, принциптерін, ойлау тәсілдерін өзгертіп, өзінің іс-әрекеті мен ойлауына қайшы келіп отырғанын байқамай қалады. Адамның жеке тұлғалығы әр түрлі фрагменттерге бөлшектенеді. Оларды тек арнайы желілердің субординациялық институтын құра отырып біріктіруге болады. Сол себепті, институционалды бекітілген иерархиялық құндылықтар жүйесі мен оларды меңгеру тәсілдері әзірленуі тиіс [1]. Желілік құрылымдардың ықпалынан тек жеке тұлға ғана емес сонымен қатар тұтастай алғанда қоғам фрагменттерге бөлшектенеді.

Т. Стоунер ақпараттық қоғамның ерекшеліктері туралы былай деп жазады: «Байлықты адамдар жасайды. Адамдық капитал – постиндустриялық қоғамның маңызды ресурсы». Байлық техника құралдарының көмегімен технологиялық білімді және ұйымдастырушылықты жетілдіру арқылы қалыптасады. Сондықтан Т.Стоунердің пікірінше «индустриялық экономикадан постиндустриалдық экономикаға өтудің ең тиімді стратегиясы – бұл білімді, ғылыми зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды кең ауқымды дамыту». Сондықтан ақпараттық қоғамда ұлттық байлықтың өсуі ең алдымен білім мен технологияның прогресіне бағынышты болады. Осыған байланысты «постиндустриялық қоғамда ұлттық ақпараттық ресурстар-негізгі экономикалық құндылық, байлықтың ең үлкен потенциалды көзі» деген Стоунердің пікірімен келіспеуге болмайды.

Адам капиталы адамның сапалық және сандық көрсеткіштерімен анықталатын, табиғи болмысы мен әлеуметтік мәні бар қабілеті, білімі, білігі, дағдысы қалыптасқан қоғамның ең басты қозғаушы күші. Білім беру бір жағынан, тұтас ұлттың интеллектуалды потенциалының дамуы және тереңдеуінің факторы болса, екінші жағынан, адам мүмкіндіктерінің барынша жүзеге асуының іргелі алғышарты [2].

Жаңа ақпараттық өркениеттің қалыптасуы көптеген жаңа мәселелерді де туғызады. Әлеуметтік-экономикалық табыс бүгінгі күндері білім мен технологияға бағынышты болғандықтан ақпараттандыру жолына дер кезінде түсе алмаған елдердің ақпаратты дамушы елдерге бағынышты болып қалатыны күмән туғызбайды. М.Хайдегердің пікірінше индустриалдық қоғамда техника мен технизм үстемдік етсе, болашаққа ақыл-ойдың эспансиясы қатер төндіреді. Кейбір батыстық философтар ақпараттық процестердің қарқынды дамуы жағымсыз салдарға да әкелуі мүмкін деген пікір білдіреді. Мысалы, М.Маклюэн дүниетанымының стереотиптілігі, индивидуалдылықты жоғалту, адамның үнсіздік пен бейсаналық тұңғығына батуы сияқты құбылыстарды болжайды. Белгілі американ әлеуметтанушысы О.Тоффлер өзінің «Футурошок» еңбегінде қазіргі адамның қоғам мен техниканың шапшаң өзгерістеріне дайын еместігін айта келе, болашақпен қақтығыстың адамға ауыр тиетінін көрсетеді.

ХХ ғасырдың екінші жартысында, бұқаралық ақпарат құралдары өнердің, ғылымның, білім берудің аудиовизуальді пішініне орын ауыстырған кезде оларды қоғамның мәдени құндылықтарын тасымалдаушы ретінде түйсіну және зерттеу қажеттілігінің үш жаңа негізгі базалық қызметтерін: адамзат тіршілік етіп отырған ортаға қоғамдық бақылау және жекелеген қоғамдық құрылымдарды қоғам мен өркениетте қандай деструктивті мәселелер туындайтындығынан құлақтандыру және олардың осы мәселені шешу тәсілдері туралы ықтимал салдарлары, пікірталастардың үдеуі қандай деген жайттарды;

идеалдарды таныстыру мен ортақ мақсаттарды жүзеге асыру үшін қоғам бөлімшелерінің әрекет үйлесімділігін; ұрпақтардың мәдени мұрасының иесі, тасымалдаушысын ерекшелік отырып, білдірді [3].

Қазіргі уақытта БАҚ-тың аксиологиялық қызметі ғылыми мүдденің нысанына айналды, өйткені ХХІ ғасырда масс-медиа тұлғаның ұлттың, ұрпақтың, мемлекеттің тарихи, рухани және материалдық тәжірибесімен қатынасының және мәдениетаралық байланыстың барынша танымал пішініне айналды. Ол мәдениетаралық байланыстың дәстүрлі пішіндерімен салыстырғанда, ақпарат шекарасының орасан ұлғаюына және кеңеюіне алып келді. Бұл бойынша әрбір жаңа ұрпақ өкілі өз уақытының медиаортасының әсерімен тәрбиеленеді және бір мезетте оған құндылықты ұғынуда белгілі бір өзгерістер үстейді. «Әрбір ұрпақ өзінің дербес жаңа үздік коммуникация құралдары арқылы кемелдікке қол жеткізеді, және бұлар – оның қожайыны», – деп атап көрсетті қазіргі зерттеуші Роза М.Кунданис . Медиамәдениетте бедерленген адам құндылықтарын зерттеу үшін Т.Кун парадигмасын қолдану жемісті болып танылады. Бұл тұрғыда біз үшін Н.Б. Бакач Т.Кунның тұжырымдамасына сүйене отырып жүргізген мәдени парадигманы зерделеу қызықты . Мәдени парадигма рухани құндылықтарда және институттандырылған пішіндерде де тіркеледі және сондықтан көркем идеалдар мен діни-этикалық көзқарастарда, мемлекеттік саясат пен шаруашылық типтерінде, нормативті кодекстер мен қарым-қатынас арналарында, тұлғааралық қарым-қатынастарда және өмір сүру салттарында көрініс табады.

Оның негізгі құрамдастары:

– айрықша құндылықтық иерархия, мәдени парадигма субъектісінің өмірлік міндеттерін шешуге арналған мәнді құндылықтар жүйесі (Т.Кун тұжырымына сәйкес – ғылыми білімді құрайтын нормаларды жүктейтін құндылықтар);

– барлық дәуір үшін біртұтас рәміздік қатар – дәуір «тұспалдарының» жиынтығы, тірек сөздер мен заттардың жиынтығы, семиотикалық қатынастардың жалпы типі (Т. Кун тұжырымына сәйкес – Кун бойынша аталмыш ғылыми пәнге тән ресми құрылғы мен тілді құрайтын рәміздік жинақтау);

– дәуірдің жетекші эпсанасы ретінде алға шығатын парадигмалық (прецедентті немесе репрезентативті) мәтіндер (Кун бойынша – дүниенің сырына жетудің

барынша іргелі теориялық және әдістемелік ұстанымдарын айқындайтын метафизикалық бөлшектер);

– дәуір үшін өмір сүру салтының үлгісі ретінде шығатын идеал-бейне (Кунның үлгісі бойынша);

– субъект – мәдени парадигманың жасаушысы мен иесі (Кун өзінің «Коперниктің төңкерісі» (1957 ж.), «Ғылыми төңкерістердің құрылымы» (1962 ж.) еңбектерінде баз бір парадигманы мойындайтын ғалымдардың ғылыми бірлестігі ретінде қарастырады);

– жалпы өмірлік мәні зор міндеттерді шешу кезіндегі қарым-қатынастың жетекші саласына ізін қалдыратын аталған субъектінің өмірінің жалпылығы, тағдыры, мәдени-тарихи міндеті;

– жалпы социомәдени эмоцияның, жалпы өмірлік көңіл-күйдің болуы;

– субъектінің өзіндік сәйкестікпен байланысты мәдени парадигманы, өзінің социомәдени болмысының шынайы мәндерін түйсінуі;

– өз кезеңінің ұлы адамдары деген атауды иеленген дәуірдің «рухани көшбасшылары», барлық дәуір қатынасында мұндай үдеріске изоморфты өзіндік сәйкестік процесі. Бұлар дәуірге өзін түйсінуге мүмкіндік беретін адамдар, дәуірдің аты қалуына уәде беріп, мәдени парадигманың өзегі болып табылатын мәнді міндеттерді шешудің тәсілдерін қалыптастырады және жариялайды [4, 14 б.].

Заманауи медиамәдениеттің аксиологиялық парадигмасындағы адам болмысын ұғыну үшін біз адамның өзі медиамәдениетті жасайды және онда көптеген құндылықтарды бедерлейді деген пікірге сүйенетін боламыз. Бұл қатынаста аксиологиядағы И.Кант ұстанымын бастапқы теориялық-әдістемелік тұғыр ретінде тандаймыз. И.Кант құндылықтар әлемін қолданыстағы ең дербес субъекті жасайтын әлем ретінде қарастырады [5, 47 б.].

БАҚ бүгінгі таңда рухани өндірістің маңызды бөлігіне айналған, оның құрылымында медиамәтін қоғамдық сипаттағы дәстүрлі және жаңа әлеуметтік-мәдени құндылықтардың тиімді жол серігі болып табылады. Бұл қатынаста БАҚ әрекетінің заманауи адам әлемінің аксиологиялық бейнесінің қалыптасуының барынша маңызды факторларының (басқа қоғамдық институттар арасында: отбасы, мектеп, шіркеу) ғылыми ұғынылуы қажеттілігі анық.

Бұқаралық ақпарат құралдарының әлеуметтік құндылықтарды қалыптастыру үдерісін шартты түрде үш сатыға жіктеуге болады: 1) қоғамдық өмірдің жеке дәйектерін бақылау және осы дәйектерді көрсету негізінде белгілі бір құндылықтарды талдау; 2) оның таралуы; 3) қоғамда аталмыш құндылықты насихаттау жолымен инклюзия жасау.

БАҚ теріс аксиологиялық қызметтері, әсіресе электрондық масс-медиа саласында олардың тұлға мен әлеуметтік топтар санасына жалған қиялдарды – қолданыста жоқ заттар мен құбылыстарды ендіріп, бұқаралық мәдениетте бұйрық беруші биікті иеленгендігінде, манипулятивті семантика мен риториканы,

сананы күйрету және күзіретті шындықты құрастыру технологияларын пайдаланады. Бұл жалған қиялдар белгілі бір әлеуметтік жағдайда тұлғалық және қоғамдық сана үшін деструктивті, белгілі бір теріс аксиологиялық қызметтерді орындайды.

«Біз жалған оқиға, жалған тарих, жалған мәдениет әлеміне кіріп келеміз... Мұндағы оқиға, тарих, мәдениет қайшылықты шынайы тәжірибе негізінде емес, тұспалдар бөлшектері және медумның техникалық манипуляциясы негізінде артефактілер ретінде өндірілген. Нақ осы жайт қандай да болмасын, кез келген құндылықты «тұтынуға қолжетімді» етеді, – деп жазды Ж.Бодрийяр» [6]. Заманауи БАҚ-тың адам санасына теріс аксиологиялық әсер етуі үшін классикалық және рұқсат етілген ақпараттық технологиялардың ішіндегі бүгінгі таңдағы ең қуаттысы нейролингвистикалық бағдарламалау сияқты қару қолданылады. Ол тек қана бейвербальды әсерге, оның ішінде ресми вербальды құралдарға ғана негізделмеген, сонымен бірге ықпалға бағдарланған, оның ішінде сөздің көмегі арқылы тікелей сананың ішіне, сезімге – бірінші сигналдық жүйеге бағытталған. Нейролингвистикалық бағдарламалау екінші сигналдық жүйе мен онымен байланысты қисынды жоққа шығарады, сондықтан оның ықпалы айтарлықтай төменгі деңгейде адамның түйсінілген өзіндік бағылауына беріледі. Сондықтан ол тұлғаның мінез-құлқы мен түсінігіне айтарлықтай күшті және тікелей әсер етеді.

Жоғарыда аталғандарды түйіндей келе, қазіргі желілік құрылымның аксиологиялық парадигмасын тұтыну мәдениетіне көшумен келісілген қарама-қарсы құндылықтардың бірлігі ретінде бағалауға болады. Ол қазіргі мәдени тәжірибелердің алуандығымен байланысты дамуға ашықтығымен, плюрализмімен және құндылықтардың релятивизмімен сипатталады. Рухани, сонымен қатар тұтынушылық мәдениет ретіндегі алуан құндылықтық басымдықтар сонда орналасқан, онымен бір мезетте құндылықтар мен «антиқұндылықтар» көрініс тапқан. Қазіргі медиамәтіндер адамның қайшылықты мәнінің бейнесі ретінде қандай да бір медиажағдайдың қабылдануының жалғасы мен қайталануына тәуелділікте дербес медиапайдаланушының құндылықтық болмысына абсолютті емес, ықтимал әсер етеді. Бұған сонымен қатар оның санасындағы ментальды үлгілердің, оның психикасындағы ерекшеліктердің, өзі үшін үлкен мәнге ие жақындарына әсер ету де кіреді. Адамның отбасында көрген тәрбиесімен, оның діни, әлеуметтік, тілдік сәйкестігімен, сындарлы қасиет пен қабылдау мәдениетінің дамуымен байланысты наным-сенімінің де елеулі мәні бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Гриценко А. Институциональные и сетевые структуры в экономическом сотрудничестве России и Украины / А. Гриценко // Информационно – аналитический бюллетень «Актуальные проблемы экономического взаимодействия России и Украины: способы гармонизации интересов». – М.: – Центр проблем глобализации и интеграции ИЭ РАН, 2007. – № 2 (10). – С.89– 92
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. М.: Academia, 2004. – CLXX, 788 с.
4. Kundanis Rose M. Children, Families, and Mass Media. The Millennial Generation. Mahwah, New Jersey. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 184p.
4. Кун Т. Структура научных революций. М.: Прогресс, 1977. 300с.
5. Кисель М.А. Автономия нравственного сознания – истина и заблуждение // Этика Канта и современность / сост. П. Лайзанс. Рига: Авотс, 2009. С. 43 – 68.
6. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // М.Хайдеггер. Время и бытие. М., 1993. С. 98.

Жимахан Ж.Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«Философия» мамандығының 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші: к.филос.н. Рамазанова А.Х.

ИБН СИНАНЫҢ ЭТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Орта ғасырда адамзат білімінің кеңейіп, ақыл парасатының жетілуіне орасан зор еңбек сіңірген ғұламаның бірі – Ибн Сина.

Ибн Синаның шын есімі – Абу Али Хусейн ибн Абдаллах Ибн Хасан Әли Ибн Сина. Әбу Әли – (980-1037) Орта Азияда, Бұқара қаласының маңында дүниеге келеді. Иран мемлекетіндегі Исфакан қаласында философия және медицина саласы бойынша дәріс алып, өз білімін жетілдіреді. Ибн-Сина жан-жақты терең білімді, философ, дәрігер, ақын әрі саяси қайраткер болған.

Ибн-Сина дүниетанымының қалыптасуына философ әрі жаратылыстану ғылымдарының озық үлгілі білгірі ретінде араб мұсылман әлемінде танымал болуына Аль-Кинди мен Әл-Фараби философиясының тікелей ықпал тигізгені белгілі. Әбу Әли жүзден аса ғылыми кітаптар жазған, олардың ішінде әлемге ең танымал болып, атағын Шығыс пен Батысқа танытқан «Сауығу кітабы» деп аталатын медицина жайлы жазған кітабы. Ол ғасырлар бойы Шығыс және Батыс дәрігерлері үшін баға жетпес білім көзіне айналған еді. Ибн-Синаның философиялық шығармасы он сегіз бөлімнен тұратын «Сауығу кітабы» логиканы, физиканы, математиканы және философияны қамтыған. Арабтар әлемінде Ибн-Синаның аты құрметпен аталған, оны біреуі «Философтар патшасы» деп атаса, кейбірі «Дәрігерлер атасы» деп дәріптеген [1, 141 б.].

Әбу Әлиді аш-Шейх ар Раис деп атаған (аударғанда аш-Шейх – рухани ұстаз, ал ар Раис – басшы дегенді білдіреді), ал батыста атақты «Медицина ғылымы канондарының авторы» Авиценна деген атпен белгілі болды. Ибн Сина надандыққа қарсы шығып, ақыл – ой үстемдігі үшін күрескен жан-жақты ғалым адам болды. Әртүрлі білім салаларындағы қажырлы еңбегі және орасан зор шығармашылық әдеби, ғылыми-философиялық мұрасына орай Ибн Синаны энциклопедист ғұлама деп орынды атайды. Оның алдыңғы қатарлы қоғамдық философиялық ойлары әлемнің алуан тілдерінде аударылып жарық көріп келеді. Адамзат өткен ғасырлардағы рухани мұраларды жоғары бағалағандықтан ғалымның энциклопедиялық мұраларының маңыздылығы күні бүгінге дейін өзектілігін жоғалтпай отыр. Ғалымдардың мәліметі бойынша Ибн Сина 450-ден аса еңбек жазған, одан біздің заманымызға дейін 240-ы жетті.

Сонымен қатар, Ибн Синаның этикалық көзқарастары өзінің «Сауығу кітабында», «Білім кітабында», «Сыйлық», «Саламан» және «Абсаль», «Юсуф», «Махаббат туралы трактат», «Үй шаруашылық туралы трактаты» сияқты т.б. шығармаларында көрініс тауып отырған.

Ибн Сина этика мен мораль категорияларын қарастыруда адамның жасы, жынысы, мамандығы мен қызметі сияқты ерекшеліктерге көп көңіл бөлген. Жастар үшін ең жақсы қасиет қандай болуы керек және егде адамға тән қасиет қандай деген сұрақтарға ойшыл былай деп жауап береді: Жастар үшін сыпайылық, өжеттілік пен батылдық, ал егде адамдар үшін – даналық пен байсалдылық қажет. Егде адам басқалар үшін үлгі, кеңесші. Ол әрбір ісін асықпай, байыппен істейді.

Ғалым сыпайылыққа пандық, менмендік пен тәкаппарлық қасиеттерін қарсы қояды. Мұндай қасиеттер ғалымның бойында жоқ болғаны белгілі. Егер адам рухани бай, ауқатты немесе ғалым болса, онда ол бойында мұндай қасиеттері жоқ адамға қол ұшын беруге, оған көмектесуге дайын болуы керек.

Анығырақ айтқанда, егер сен күшті болсаң, әлсізге жәрдем ет. Егер ақылды болсаң, ақылсызға түсіндір, егер сен бай-ауқатты болсаң кедей адамға қарайлас, қол ұшын бер. Бірақ ақылы кем өзі тәкаппар адам бұлай ойламайды және істемейді де, олардың ойынша бай адам кедейге, күшті адам әлсізге көмектеспейді. Қолында бар адам, жоқ адаммен бөліспейді керісінше қолда бармен мақтанады. Дүниедегі зұлымдықтың басым бөлігі осындай ақылсыз әрі тәкаппарлықтың салдарынан болады.

Осы негізде, әдептілік жайында сөз қозғай отырып, Ибн Сина аман қалу мен еркін болу үшін кімнен сақтану керек дегенде жағымпаздар мен сарандардан сақтану керектігін айтқан. Ғалымның мұндай пікірі Құран аяты мен Пайғамбардың (с.ғ.с.) сүннетімен үндесіп жатқанын байқауға болады. «Кім бойындағы сарандықтан сақтанса, міне солар нағыз құтылушылар» (Хашыр: 9).

Шәкірттердің бірі хазіреті Әлиден сараң адамның жайы туралы сұраған екен. Сонда Әли: – Сараң байлығын жұмсамайды, қажетіне де жаратпайды, сөйтіп дүниеде бәрібір кедейге ұқсайды. Бірақ, ақыретте ол байлардың қатарында тұрады, есепті де солар сияқты тапсырады – деп сарандықтың қандай жаман қасиет екенін түсіндірген. Өйткені сарандық – Алла Тағаланың берген нығметін, ризығын басқа да жақсылықтарын жасырып немесе естен шығарып тәкаппарлыққа салынуды білдіреді [2, 307 б.].

Ал енді моральдың жомарттық пен ақ көңілдік категорияларына келер болсақ, Ибн Синаның пікірінше кез келген адамды жомарт немесе ақ көңіл деп айтуға болмайды. Мүмкін көп адам осылай болып көрінеді немесе басқалар солай ойласын деп тырысады. Алайда шынайы жомарт болу әркімнің қолынан келмейтін қасиет. Шынайы жомарт адам, біреуге бір нәрсе берсе немесе жәрдем көрсетсе жаны рахат табады деген.

Сондай-ақ, Әбу Әли Ибн Сина адамның ізденісі неде? – деген сауалға жауап іздеді. Бұл сұрақ көптеген ғалымды мазалағаны мәлім, яғни осыған қатысты ғалым былай деп жауап береді: Адам үшін маңызды үш нәрсе бар, олар – денсаулық, қуаныш және адал дос деген. Адал дос демекші ғалымның бұл пікірін дінмен үйлесіп жатқанын көруге болады. Мысалы, Әбу Һурайрадан (р.а.) жеткен риуаятта Пайғамбар (с.а.с.): «Әрбір адам жолдасының дінінде болады. Сондықтан да сендердің әрбірің кіммен жолдас екендігіне қарасын» (Әбу Дәуіт). Келесі риуаятта бір кісі Пайғамбарға келіп (с.ғ.с.): – Уа, Расулалла! Жолдастың ең жақсысы қандай болады? – деп сұрайды. Пайғамбар (с.а.с.): – Достың ең жақсысы – егер атың аталса, саған болысады, егер ұмыт қалсаң, онда сені есіне алады.

Әбу Әли Хусейн ибн Абдаллах Ибн Хасан Әли Ибн Сина – этиканы, ең алдымен, жақсылық пен жамандықты ажыратуға мүмкіндік беретін ғылым деп қарады. Сондықтан оның этика жөніндегі тұжырымдамаларында жақсылық, мейірбандық категориясы басты орын алады [3, 225 б.]. Демек, Әбу Әлидің талдаған негізгі этикалық категорияларының арасында «жақсылық» жасаған дұрыс па, әлде жамандықтан қашқан абзал ма? деген мәселе де болды.

Ғалым, бұл сұраққа былай деп жауап беруге тырысты – жамандықтан қашу қажет. Өйткені, жамандықтан қашу – барлық жақсылық пен игіліктің бастауы. Егер жамандық жасамай одан аулақ жүретін болсаң, онда ешқандай күнә да, қылмыс та болмайды. Міне, осы кезде ғана адамдар арасында тек жақсы қатынас орнамақ. Ал адамның адал ниетпен жасаған кез-келген жақсылығы шын адамгершілік болып табылады. Егер белгілі бір мақсатқа қандай да бір өзге ниетте немесе пайда көздеу арқылы жетсе, мұны адамгершілікке жатқызуға болмайды. Себебі оның бастапқы мақсаты шынайы емес. Әдетте ондай адамды Ибн Сина әдепсіз адамның қатарына жатқызады. Ғалымның тілімен айтар болсақ, әдепсіз адам өзінің пайдалы мақсаты мен жеке мүддесін ғана көздейді. Ғұламаның этикалық ойларынан терең гуманизмнің лебі еседі, ол адам баласын жаратылыстың, бүкіл жан иесі атаулының биік шоқтығы, сондықтан да оны құрметтеу, қастерлеу керек деп түсінеді.

Ибн Синаның тәрбие төңірегінде көтерген мәселесі интеллектуалды этикалық сипатта болды. Адамның табиғи білімі және игерген білімді тереңдету мен жүре келе дарыған жақсы дағдыны және әдетті күшейтуді әрқашан этикалық сұраныспен қанағаттандыра жалғастыру міндетті болып саналады. Адамның басты ерекшелігі жоғары саналығында болса, осы ақыл-парасат күшінің салмақты мінез-құлқының қайырымдылығымен, адамгершілігімен адам толығыады.

Тек интеллектуалды білімімен ғана емес, адам бойындағы әдеттің дәрменсіздігін көрсеткен адам қайырымды адамдар қатарына қосыла алмайды. Адамның қоғамдық маңыздылығын ескере отырып, Ибн Сина бір жағынан адамның табиғи дарындылығы, ал екінші жағынан адамның оқу, тәрбие және ерік күші мәселелерін де қарастырады.

Ибн Сина ұрпақ тәрбиесіне аса үлкен ыждахатпен қараған. Осы көзқарастарының ерекшелігі негізінде, Шығыста тәрбиенің жүйесі мен әдіс-тәсілдерін жасаған алғашқы ғалымдардың бірі болды. Бұл мәселе ибн Синаның біршама еңбектерінде қарастырылады. «Даниш наме» трактатында, «Гад бир ул-Мансил» трактатында білім беру жөнінде тарау бар, «Сауығу кітабының» бірінші бөлімі баланың дене тәрбиесі мен денсаулық мәселелеріне арналған және ойшылдың «Аш Шифа» атты философиялық еңбегінде балаларды тәрбиелеудегі әртүрлі амал-тәсілдер туралы жазылған. Бұл еңбектерде жалпы тәлім-тәрбие үрдісін жүзеге асырудың психологиялық астарлары қарастырылады [4, 296 б.].

Ойшылдың пікірінше, әуелі нәрестені бесікте жатқан кезінде тыныштандыратын жайлы музыкамен жай ғана тербету керек. Бұл нәрестенің байсалды болуына септігін тигізеді. Өзгермейтін берік мінез қалыптастыру үшін бала жаны игі істерден, тек жақсы қатынас пен ізгі ой сияқты жақсылық жастық шақтан бастау алу керек.

Нәресте емшектен шыққан соң, әкесі баласын теріс құлықтардан қорғап, қамын ойлау керек. Бала алты жасқа келгенде, оңай есептерді шығару тиіс деген. Ғалым бұны аса ұқыптылықпен жүзеге асыру керектігін ұсынған. Себебі, бала тапсырылған есепті шығаруда қызығушылық танытуы тиіс, сондықтан шамадан тыс міндет жүктемеу керек. Бұндай тәрбиедегі балалар, қалыпты мінезде дамып, дені сау әрі сергек болады. Ибн Сина тәрбие мәселесін жан мен тәнге қатысты қарастырды, мұнда жан тәрбиесі рухани байытылған адамгершілікке тәрбиелеу болса, тәнді салауатты өмір салтымен шынықтыра тәрбиелеу болды. Ибн Сина тұжырымы бойынша, «жан мен тән бір-бірінен бөлінбейтін біртұтастықта» тәрбиеленеді. Ал мұндай әдіс жүзеге асырылмаған жағдайда балалар ашушаң, ызақор, қорқақ әлі әлсіз болады деген.

Тәрбиесінің дұрыс болуына көңіл қойып, мектеп жасындағы балаларға тек жақсы үлгілі ұстаздар ғана сабақ беруі тиіс деген, ал ұстаз әділ, батыл, адал және жүрегі кең болып, бала тәрбиесінің барлық амал-тәсілдерімен қатар мораль ережелерін жақсы меңгерген болуы шарт. Ұстаз -келесі ережені білуі хақ дейді Ибн Сина: баланы теріс қылықтардан аулақ ұстап, оның қасындағы балалар да тек түзу жолда болуын қадағалау керек.

Сондай-ақ, өз кезегінде дұрыс, оң қылығы үшін мақтап, керек кезде қаталдық та таныту да қажет, дегенмен аса қаталдық зиян деген. Бұндайда бала тұйықталып, оқу мәселесінде кеңес сұрауды да қояды. Ұстаздың балаға қатысты өте жұмсақ болуынан сабақ жіберіліп, ұстаз ескертуін мазақ етіп, бала тыңдамауы мүмкін.

Ұстаз баланың мінезін жете танып, ақыл-ой деңгейінің логикалық қисынын білуі керек. Бір бала ақыл-ой еңбегін қиындық етсе, ал кейбіреулері қолөнерді ауырсыну мүмкін. Сондықтан ұстаз соны аңғарып, баланы дұрыс бағалап, келешек мамандығын таңдауға бағыт сілтей алуы тиіс. Ойшыл балалардың топталып, яғни сыныптық білім алуды алға тарта отырып, бала еш уақытта жалғыз оқымауы керек, бұл оны бақытсыз етеді деген. Балалар бір бірімен араласып, жақсы әдетті бір-біріне сіңірулері тиіс. Мектепте бала діни ғылыммен танысып, исламның тірегі құранды оқып, оның өмірлік терең мәнін танып, сонымен бірге ана тілін жетік меңгеріп, поэтиканың этикалық, моральдық маңызын талқылауы тиіс. Баланың қабілетіне байланысты мектепте қолөнер кәсібі мен өнердің сан алуан түрлерімен танысып, үйрету қажет. Ал білімнен бос уақытты алдымен дене шынықтырумен, содан кейін ғана өзінің жеке істерімен айналысуға арнау керек дейді, дұрыс тәрбиеде дене шынықтырудың маңызды рөл атқаратынын негізге ала отырып, сол заманда да кең тараған ойын түрлерін ұсынған. Мәселен, доп ойындарын, секіру, жүгіру, жүру, сырғанау, атқа салт мініп жүру, шабу, жорғалау және т.б.

Имандылық жолмен тәрбиелеген әрбір адам бұл өмірдегі миссиясы өз ұрпағын жалғастырып, тәрбиені сусындатып, ата жолының рухани байлығын жетілдіруді меңзейді. Сондай-ақ, өмірде өсіп-өну мен ұрпақ тәрбиелеуге бағытталғандықтан зинақорлық жасау мен отбасылық өмірдегі кез келген шатасу ауыр жазалануы тиіс деген, себебі мұндай әрекет неке құру мен жұбайлардың өзара қарым-қатынасына зиянын тигізеді.

Ибн Сина мемлекет «жалпы адамзатқа» арналған жеке адамдар санасын, білімін жетілдіру үшін, оқып үйрену, тәрбие алу үшін арнайы қаржы бөлуге тиіс деген тұжырым жасаған. Бұл қаржы халық арасынан жиналатын алым-салықтан, мемлекеттік меншіктерден, мекемелерден түсетін өнімдерден жинақталу керек деп, сол ортағасырлық дәуірдегі үлкен ұстаз екенін көрсете білді. Жиналған қаржы жұмысқа жарамайтын мүгедектерге, қарттарға, ауруларға жәрдем ретінде берілсе, ел қорғаушы, тәртіп сақтаушы жауынгерлерге жастарды тәрбиелеуші ұстаздарға, үйретуші адамдарға жалақы ретінде төленуі тиіс деген ұлы ойшыл тұжырымы оның үлкен гуманист екенін көрсетеді [5, 130 б.]. Міне, Ибн Сина адам бойынан осыншама қасиеттің табылуын еңбек, оқу тәрбиеден іздейді. Нақыл, ұстаздық, ұлағаттық өсиеттері осы жоғарыдағы даналықтан туындайды.

Этика ғылымының негізін қалаушылардың бірі – Саади Ширази тұжырымы бойынша ғалым болу оңай, ал адам болу қиын, себебі, ғалым болуға көп қасиет қажет емес, ал адам болу үшін және осы ұлы атақты ақтау үшін көптеген ізгі және тамаша қасиеттерді игеру тән. Рухани адамгершілік тазалығынсыз адам деген жоғарғы атауға жету мүмкін емес.

Сондықтан Шығыс халқынан даналықпен мынадай өсиет қалған: «Егер рухани тазалық неде деп сұраса, бұл жанның жалғандықтан, көреалмаушылықтан, зұлымдық пен жек көрушілік тұмандарынан тазару деп жауап бер; тіл тазалығы өтірік, ащы тіл, кек пен жала жабудан; асқазан тазалығы тиым салынған және рұқсат етілмеген тағамдарды жеуден; тән тазалығы – өзінің сырт келбетінің тазалығын сақтау мен заңға қарсы рұқсат етілмеген киімді киген; қанағатсыз құмарлық пен мансапқұмарлықтан тазару» деген.

Шығыс әдебиетінің белгілі тарихшысы – Е.Э.Бертелье, Әбу Әлидің «Якзанның ұлы Хайн» деген әдеби шығармасының желісі Дантенің «Тәңірдің тәлкегі» шығармасының негізгі мотивіне тікелей әсер еткен болу керек деп жазады. Бұл пікір шындыққа жақын келеді, өйткені Данте осы еңбегінде Ибн-Синаны өзіне ардақты Птоломей, Гиппократ, Гален, Аверроэс сияқты ұлы адамдармен қатар қояды[6, 110 б.].

Әбу Әли Хусейн ИбнАбдаллах Ибн Хасан Әли Ибн Сина – 1037 жылы, 57 жасында Хамаданда қайтыс болады. Тарихшылардың айтуынша, ол қайтыс болар шағында өзіне ем қонбайтынын біліп, дәрі-дәрмек ішуден бас тартқан, өлімге қарсы әрекет жасамаған, барлық дүние-мүлкін кедей-кепшіктерге үлестіріп берген. Жан тапсырар сәтте: «Біз өлерде барлық біліп кететініміз – өткен өмірде ештеңе білмегендігіміз ғана» – деген екен.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сагадеев А.В. Ибн Сина (Авиценна). – М.: Мысль, 1985. – 222 с.
2. Ибн Сина. Жан жайындағы кітап // Әл-Фараби мен Ибн Сина философиясы. Әлемдік философиялық мұра. 20-томдық. – Алматы: Жазушы, 2005. – Т. 4. – 520 б.
3. Ибн Сина. Этика туралы трактат // Әл-Фараби мен Ибн Сина философиясы. Әлемдік философиялық мұра. 20-томдық. – Алматы: Жазушы, 2005. – Т. 4. – 520 б.
4. Болтаев М.Н. Абу Али ибн Сина – великий мыслитель, ученый, энциклопедист Среднего Востока. – М., 2002. – 328 с.
5. Султанов У. Философские и социально-этнические взгляды Абу Али Ибн-Сино. – Душанбе: Дониш, 1975. – 152 с.
6. Менқұлов Н. Әбу Әли ибн Сина. Орта Азия мен Қазақстанның ұлы ғалымдары (IX-XIX ғасырлары). Құраст: Ысқақов Б. - Алматы, 1964. 141 бет.

Жумажан Е.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Философия» мамандығының 2 курс магистранты
Ғылыми жетекші: проф. Алтаев Ж.А.

ӘЛ-ФАРАБИ МЕН ИБН СИНАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ АНТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазіргі таңдағы біз өмір сүріп жатқан жаһандану дәуірі толассыз таралып жатқан ақпараттар әсерінен адам бойындағы ұлттық, рухани, дүниетанымдық құндылықтардың маңыздылығын қажеттілік шеңберінен шегеруде. Өз кезегінде тұрмыстық тапшылық кезеңінен өткен біздің қоғамның руханияттан гөрі материалдық капиталына қатты көңіл бөлуі де заңды құбылыс. Десе де, адамның басты мұраты тәндік рахаттың қанағаты емесі анық. «Маймылдан адам дәрежесіне өскен адам, адамнан биік деңгейге көтерілуі тиіс» деген Ницшенің сөзі өте ғажап тұжырым. Адамды биік қылатын оның білім мен таным көкжиегі. Ал, алдымен өзінді танымай өзгені игеруің орынсыз құбылыс. Жеріміздің әлі толыққанды игерілмей жатқан қазба байлықтары сияқты сол жерді басып өткен теңдесіз тұлғалардың да біз білмейтін рухани мұрасы мол. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында сөз етілген ұлттық, жалпы түркілік қайнарларымыздың қайта жаңғыруы қазіргі жаһандану дәуірінде қазақ қоғамының бұлтартпас қажеттілігіне айналып отыр.

Көне антика мен ерте орта ғасыр философиясын жалпылай қарастырғанда мәдени-тарихи толқындардың тоғысуы ерекше көрініс табады. Қай кезеңде болмасын, «батыс пен шығыс» өркениеттік ағымдарының байланыса дамуы әрдайым маңызға ие болған. Өртүрлі тарихи жағдайларға байланысты бұл үрдіс бір кездері алапат күшпен қарқындалса, кейде бәсеңдеп тұрды.

Алғаш гректердің шығыс өркениетімен танысуы Ахемендер патшалығы кезінде басталды. Екінші толқын Ескендір Зұлқарнайынның жорықтары нәтижесінде Орта Азия мен Таяу Шығыс елдерінің мәдениеті тығыз байланыса түсуімен айқындалады. Үшінші толқын біздің тақырыпқа арқау болып отырған әл-Фараби мен ибн Сина көзқарастарының қалыптасуымен тұспа-тұс келеді. Бұл алдымен христиан-несториандардың қоныс аударуы нәтижесінде гректердің бай мәдениеті аударма, түсініктемелер арқылы шығыс әлеміне жетіп, және олардың өз кезегінде мол мұраны ізетті түрде қабыл алуымен, антикалық классикалық дәстүрді одан әрі өркендетуімен ерекшеленеді.

Орта ғасырлардағы араб-ислам философиясының дамуы сол дәуірдегі халифаттың мәдени астанасы болған Бағдаттан басталып, Анадолы жерлеріне дейін ұласқан. Ғалымдардың бір орталыққа шоғырлануы грек ойшылдарының шығармаларын тәржімалауды едәуір үдете түскені тарихпен дәлел. «Сол кездегі еуропаның ғылыми ортасы антикалық әдебиеттерді аударумен ғана шектеліп жатса, араб-мұсылман ғалымдары ол еңбектерді өздерінше тәпсірлеуге кірісіп кеткен болатын» [1, 19 б.].

Антика ғұламалары тек философиялық мәселелермен емес, сонымен қатар математиканы, физиканы, медицинаны, астрономияны зерттеді. Олардың көзқарасында бұлардың барлығы бірыңғай философияға ортақ боп есептелді. Араб-мұсылман ғалымдарының соның ішінде әл-Фараби мен ибн Синаның артықшылығы, олар жалпы философиялық, метафизикалық мәселелерді зерттеумен қатар өздерің жеке ғылым салаларының жетік мамандары ретінде де танытты. Әл-Фарабиді философ, метафизик дегеннен бөлек оны мәдениеттің арнайы саласы музыканың негізін қалаушы ретінде де таниды. Дәл осы қалыпта ибн Сина философиялық мәселелер мен қатар ұлы шипагер, медицинаның кемел хәкімі болып есептеледі.

Тағы бір ерекшелігі араб ғалымдары тек қана философиялық шығармаларларды ғана емес, ғалымдар мен ғылымдардың барлығын дерлік қарастыруға тырысты. Ф.Ч. Коплстонның айтуынша «араб тіліне грек философтарының шығармалары ғана аударылған жоқ. Мұсылмандар грек классика әдебиетіне аса бір қызығушылық танытпағанымен, олар біршама ғылыми және медициналық шығармаларға ерекше қызығушылық танытты. Араб әлемінде осындай бірқатар маңызды салалар дамып жатқанда, еуропада бұндай зерттеулер енді қыла бері бастады [2, 128 б.].

Бұл кезеңде Эвклидтің «Негіздер» шығармасы, Галеннің медицина трактаттары, Птолемейдің араб-мұсылман ғылымында «Алмагесте» деген атпен қалған «Математикалық жүйе» еңбегі, Гипократтың, Архимедтің, Аполлонияның, Александр Афродизийскийдің еңбектері жақсы белгілі болған. Араб тілінде Аристотель мұраларынан «Категория», «Метафизика», «Поэтика», «Нихомах этикасы», «Рух туралы» шығармалары, ал, Платоннан – «Тимей», «Софист», «Федон», «Мемлекет», «Зандар» еңбектері кең таралды.

Дейтұрғанмен аудармашылық және түсіндірмелі тәжірибеде философиялық даналықтың тұғыры басқа салаларға қарағанда анағұрлым биік болды. Біз қарастырып отырған әл-Фараби мен ибн Синаның философиялық көзқарастарының қалыптасуына әлбетте Аристотельдің әсері ерекше. Әл-Фараби оның шығармаларын жақсы зерделеумен қатар оларға жаңаша сипаттағы сарын беруге тырысқан. Ол жай ғана

грек философиясының коментаторы, интерпретаторы емес, өзінің логика–гносеологиялық теорияларын түйіндей білген үлкен ойшыл. Ол, ең алдымен адамның түйсігі, сезу қаблеттері арқылы қабылданатын білім мен ойлау жүйесі арқылы қалыптасатын білімді ажыратады. Егер адамның ойлау жүйесі оның жан дүниесінде орналасса, ал түйсіктік білім кез келген заттың нақты көрінісі ретінде түсіндіріледі. Түйсіктік қабылдау, нақты негізінде пайда болады және өзіндік сипаттар әсерінен қалыптасады. Ал адамның ойлау жүйесі затты сезінуден бөлек оны түсінуді мақсат етеді. Объектілердің мәнін, жалпы ережелері мен заңдылықтарын білуге байланысты ұмтылады. Әл-Фараби таным теориясы әлемді тануға апаратын жол екенін түсініп, арнайы көңіл бөлді. Осыған байланысты оның «интеллект түсінігі» трактаты ерекше мәнге ие. Әл-Фарабидің пікірінше, адам ғаламның құпияларын зерттеп, сол зерттеулермен бөлісетін қатарласа дамитын ғылыми орта қалыптастыра білуі керек. Кейбір идеалистік және діни көзқарастардың барына қарамастан, әлемді ғылым арқылы тану адамзат санасының ең үлкен жетістігі деп тұжырымдайды. Ибн Сина пікірі бойынша, адам заттар мен құбылыстардың ақиқатын, шынайы мәнін, мағынасын білуге ұдайы ұмтылу керек, бірақ сонымен бірге сыртқы құбылыстардың да рөлін ескеруі тиіс. Сыртқы түрден ішкіге, болмыстан мәнге, формадан мазмұнға ауысу әл-Фараби мен ибн Синаның білім теориясы турасындағы маңызды талабы болып табылады. Ибн Синаның пікірінше танымының жолы – өте күрделі процесс. Бұл процесте адам қоршаған орта мен қоғамдағы құбылыстардың мәнін тереңірек түсінеді. Айналадағы шындықты тану тек сезінудің ғана емес, сонымен бірге ойлаудың актісі болып табылады. Таным процесін басқаратын орталық – адамның жаны. Адамның денесіндегі тіршілікті қолдайтын және оның сыртқы әлеммен байланысын жеңілдететін жанға әртүрлі күштер тән.

Тал бесіктен жер бесікке дейін білім ізденуді насихаттайтын араб-мұсылман философиясы гректердің ғылыми еңбектерін аса үлкен ықыласпен игерді. Білім ізденісіне деген құштарлық ғылымдарды жүйелеу қажеттілігін тудырды. Біз алдымен екі ғұламаға ортақ болған философияны тану мен ғылымдарды классификациялау мәселесіне тоқталсақ. Жалпы әл-Фараби, трактаттарын жазу барысында әрқашан Аристотельдің әдістерін қолданады. Бұл, шығармаларының тақырыбы, олардың мазмұны мен құрылымы, қозғайтын мәселелері, түйіндері мен талас сұрақтар дәлелдерінде де айқын байқалады. Сәйкесінше ибн Сина шығармалары әл-Фарабидің мұрасын жетілдірумен сабақтасып жатқандай көрініс береді.

Алдымен әл-Фарабидің «Философия іліміне кіріспе» трактатын таразылап өтелік. Бұл шығарма Аристотель ұсынған тоғыз негізді баяндайды. Трактатың өзегі Аристотель ілімін меңгерудің басты алғышарттары соның ішінде тілдік ерекшеліктер, мектептер мен ізденіс жолдары, тұспалдау мен астарлы мағналарды түсіну бойынша нұсқаулық іспеттес. Трактат барысында әл-Фараби философиялық бағыттарды жіктей отыра грек ғұламалары мен ағымдарының бірқатарына тоқталып өтеді. Философиялық доктринасы оқытылған жердің атымен аталған Кирена тұрғындарының арасынан шыққан Аристипп бағыты; портик тобын жақтаушы Хризипп бағыты; жақтаушыларының тіршілік салты мен әдет ғұрыптары бойынша аталған ит кейіптес Диоген бағыты; адамдарды ғылымға жолатпауға тырысқан тиым салушы Перронның бағыты; философия білімінің рахатын көруді насихаттаған Эпикурдың және оның эпигондарының бағыты деп т.б ағымдарды баяндайды. Бұл оның антикалық біліммен өте терең таныстығын тағы бір айғақтай түсетіндей. Соңынан әл-Фараби Аристотель мен Платонның ізін жалғаушылар бағытын қосып өтеді. Аристотельдің әрбір шығармасы өзінің алдында өткен ғұламалардың ой толғамдарын жинақтап, оларды саралаумен, сыни талдаумен басталады. Өзіне дейінгі дәуірдің салмақты, қажетті ілімдерін мұқият жинақтау арқылы Аристотель: философия жеке бір адамның шығармашылығы емес, ондаған буын ойшылдарының еңбек нәтижесі деп түйіндейді. «Әркім жаратылысқа байланысты өзінше пікір білдіреді. Тұспалдап көргенімен бірақ ақиқатқа ұмтылмайды. Ал егер осының бәрін біріктіретін болсақ айқын ұлылыққа қол жеткігеніміз» деп атап өткен.

Аристотель өзіне дейінгі тәжірибелерге сүйене отырып, сол дәуірдегі барлық іргелі ілімдерді қамтитын бірыңғай жүйе құруға тырысты. «Барлық ілімдер болмысты зерттеумен айналысады. Әрқайсы өздерін әрқилы салаға жатқызып, сол саланы зерттейді» деп тұжырымдады. Аристотель ғылымдарды: таным бағытындағы теориялық, адам іс-әрекетін бағдарлайтын практикалық және көпшілікке пайдалы немесе кемелдікке жетелейтін шығармашылық деп бөледі. «Бірінші орынға ешқандай субъективті мақсаттардың араласпауы және тек қана объективті ақиқатты жариялау ғылымның қандай да бір бағытына қарамастан зерттеудің басты шарты боп есептелді.» Әл-Фарабидің де ибн Синаның да ғылымды классификациялау негізі осы тұжырымдардан бастау алады [3,19б.].

Аристотельдің «Метафизика» еңбегіне түсіндірме ретінде жазылған әл-Фарабидің «Әріптер кітабы» трактатын ойымыздың анық дәлелі деп ұсынуға болады. Аристотель сияқты әл-Фараби де метафизиканың негізгі мәселелерін қарастыру барысында антикалық ойшылдардың пікірлерін сараптауға тырысады. Әл-Фарабидің пікірінше бұл тәсілдер метафизика іліміне байланысты көне көзқарастар мен қарама қайшы тұжырымдар туралы «күрделі сұрақтарды» және Аристотельге дейінгі дәуірдің танымын

тереңірек түсіну үшін қажет. Ол, Аристотель сияқты әр түрлі философиялық мектеп өкілдерінің негізі түсініктерін саралап, Парменида, Мелисса, Антисфенаның оқуларындағы болмыс мәселесін талдайды.

Әл-Фарабидің «Философия іліміне кіріспе» трактаты Аристотель ұсынған тоғыз негізді баяндайды. Трактаттың негізі Аристотель ілімін меңгерудің басты алғышарттары соның ішінде тілдік ерекшеліктер, мектептер мен ізденіс жолдары, тұспалдау мен астарлы мағналарды түсіну бойынша нұсқаулық іспеттес. Аристотельдің «Метафизикасы» әуел бастан соңына дейін Платонның «идея» теориясына сын ретінде танылған. Бірақ, бір қызығы әл-Фараби «Әріптер кітабы» еңбегінде Платон есімін де оның «идея» ұғымын да тілге тиек етпейді. Есесіне ол басқа бір антикалық философтың есімін атап өтеді. Ол, Сократтың шәкірті, Платонның қарсыласы болған Антисфен. Ғалым оны Платон іліміндегі жалпы мен жалқының ара қатнасы мәселесін шешумен байланыстырады. Платон сезімтал әлемнің заттарында өзара ортақ нәрсе бар екенін мойындайды. Демек, осы ортақ нәрсе жеке заттардың құрамдас бөлігі болмай-ақ өзінше жеке бір әлем бола алады. Жалпылық ұғымының осындай бірізділігі сезімтал әлемнің бір ғана «жалпылық» емес екенін, осындай әлемдердің шексіз көптігін айқындайды. Аристотель оны өз кезегінде «үшінші адам» деп атайды. Бұған Платонның сезімтал адам мен адам «идеясынан» немесе екінші адамнан бөлек осыларға бағынатын тағы бір «идея» бар деуі себеп. Ендеше, бұл идея мен сезімдік адам арасындағы ортақ жалпылықты қамтиды. Әл-Фарабидың айтуынша осыған байланысты Антисфеннің алдында шексіздікке ұласатын «адам шегі» сұрағы тұрды. Әл-Фараби ақыл жететін мәнің барлығы шексіздікке ұмтылатынын жоққа шығармаған. Дегенмен оларды, шексіздікке жатқызатын ешбір дәлел жоқ және болмайды да. Егер бізде танымның жалқысы бар болатын болса, онда жалпысы да бар. Асылында жалпының неден тұратынын барлығымыз білеміз. Ал, ол әлбетте шексіз болуы мүмкін емес.

Әл-Фараби сияқты ибн Сина тағы бір антикалық ғұлама Әлейлік Парменидпен материяның болмысы және онымен бірге қарастырылатын «дене» мәселесіне қатысты ой толғамдары байланыс табады. «Дене туралы оның жаннан бөлек немесе қай бағыттан болмасын қандай да бір бейнеге әлдебір материяның тән болуы деп айтылады. Демек, дене туралы оның анығында материяға ие және оған жаратылыстың барлық құрамы тән екені түйінделеді.»[4,63б]

Ибн Сина да Әл-Фараби де Платон философиясына әлеуметтік-саяси сипатта тереңдеуге ұмтылған. Сол арқылы әлемнің философиялық жүйесінің жетілген адам мен қоғам өмірінің мұратына бағытталғанын көрсетеді. Бұл ретте әл-Фарабидің "Платон философиясы. Оның бөліктерінің басынан аяғына дейін орналасуы" трактатын мысалға алуға болады.

Бұл трактатты әл – Фараби – жеті бөлімге бөледі, оның әрқайсысы Платонның әлеуметтік-саяси мәселелерге қатысты көзқарасының қалыптасып, дамуын бейнелейді. Өз кезегінде әр бөлім Платон философиясының қажетті қырларын сипаттайтын маңызды қағидалардан тұрады. Әл-Фараби бойынша, Платон алдымен адамның жетілгендігі неде және оны не бақытты ете алатынын зерттеді. Осының негізінде әл – Фараби адам белгілі бір білім мен белгілі бір өмір «алтының арқасында бақытқа жетеді деген қорытындыға келеді. Бұл оның "Адам /табиғаты туралы/" деген атпен белгілі "Бірінші Алкивиадында" баяндалған. Екінші бөлімде әл – Фараби Платонның "Теэтетінде" білім табиғатын зерттеуін, "Филебте" нағыз бақыттың не екенін және оған қалай жетуге болатынын түсіндіретінін көрсетеді. Әрі қарай ол "Протагор" мәселесін ашып, білімге зерттеу мен практикалық қабілеттер арқылы ғана жетуге болатынын "Менонда" көрсетеді.

"Платон философиясының..." үшінші және төртінші бөлімдерінде әл – Фараби теориялық білім – таным өнері мен тәсілі туралы айтады және силлогистикалық өнерлерді ажыратады, Платонның "практикалық өнерлер мен олардың іс-қимылдарынан туындайтынын" қалай зерттегенін көрсетеді. Сонымен бірге әл – Фараби Платонның шығармаларын атап өтеді, солардың ішінде "Кратил", "Софист", "Парменид", "Ион", "Екінші Алкивиад" және т.б. бар.

"Платон философиясының..." қалған бөлімдерінде әл – Фараби әлеуметтік философия мәселелеріне қатысты Платон көзқарасы эволюциясының әр түрлі қырларын: жетілген өмір салты туралы ақиқат білім қандай болуы керек, мемлекетті қалай дұрыс басқаруға болады, ізгілікті өмір салты мен жүріс – тұрыс деп нені түсінеді, жетілген адам мен мемлекет мұраты қандай болуы керек, ондағы заң шығару мен тәрбие беру қандай болуы керек және т.б. зерттейді. Платон философиясының мәселелерін әл – Фараби оның жоғары сатысында жақсылық пен әділеттілік, ізгілік пен ынтымақтастық салтанат құрып, адамды бақытқа жеткізетін, жетілген адам мен қоғам мұратын қойып, негізінен, әлеуметтік – саяси және адамгершілік мәселелері тұрғысынан қорытып, түсінгенін көрсетеді.

Бұл мұратты әл – Фараби үйлесімді тұтастық ретінде ынтымақтастық пен өзара көмек негізінде бірлесіп өмір сүретін адам қауымдастығынан тапты. Әл-Фарабидің бірыңғай ұстанымына сәйкес, өзара "келісімге келіп", бірлесіп өмір сүрсе, яғни өзара көмек пен өзара түсіністік принциптеріне негізделген, билікті жүзеге асырып, азаматтарын жүйелі тәрбиелей алған қауымдастықта ғана адамдар бақытқа жете

алады. Мәселе қоғамның осындай қалпына, мүдделерді, бірлесіп өмір сүрудің қажеттіліктері мен мақсаттарын үйлестіруге мүмкіндік беретін даму деңгейіне қалай жетуге болатындығында еді.

Қорыта келгенде әл-Фараби мен ибн Сина антикалық философияның өкілдерімен жан-жақты таныса отырып, олардың еңбектеріне ерекше талдау жасай білген. Әсіресе Аристотель философиясының негізінде ислам әлемінің діни-мәдени өркендеуіне жаңаша бағыт беруге тырысқан. Ғалымдардың ізденісі мұсылман әлемі үшін ғана емес, барша адамзат үшін пайдалы болғаны анық. Ғылымның классификациялануына, оның сан қырлы сала мен тақырыптарды игеруге жол ашатынына сенім білдіре отырып, сан түрлі бағытта зерттеулер жүргізген болатын. Ғұламалардың философиялық, теологиялық, логикалық–гносеологиялық, әлеуметтік және т.б бағыттағы пікірлері мен ғылыми тұжырымдары антикалық философияның ислами модернизациялық кейпінде көрініс табады. Әл-Фараби мен ибн Сина ғылым деген ұлы түсінікті антикалық дәуірден адамзаттық игілік деңгейіне көтере білген ұлы тұлғалар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Асмус В.Ф. Античная философия.-М.:Высшая школа,1976.
2. Курмангалиева Г.К. Восток – Запад: рецепция идей аль-Фараби и Ибн Сины // Аль-Фараби. – 2006. – №4(16).
3. Жолмухамедова Н.Х. Доисламские истоки эстетических воззрений Абу Насра аль-Фараби.– Алматы: Фонд Сорос–Казахстан,2003.
4. Коянбаева Г.Р. Античная философская традиция в арабо-мусульманской средневековой культуре и философия аль-Фараби // Аль-Фараби. – 2003.
5. Бурабаев М.С. Ғылым тарихындағы әл-Фараби // 16– том. Фарабитану / Қазақ халқының философиялық мұрасы. – Астана: Аударма, 2006.
6. Хайруллаев М. Абу Али ибн Сина, -Ташкент, 2001.
7. Алтаев Ж., Фролов А. Исламская философия, -Алматы.2010.

Иманбаева Ж.М.

КазНУ им. аль-Фараби

докторант I курса специальности «Философия»

Научный руководитель: проф. Алтаев Ж.А.

О ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ СЧАСТЬЕМ И ДОБРОДЕТЕЛЬЮ В ФИЛОСОФИИ АРИСТОТЕЛЯ И АЛЬ-ФАРАБИ

Согласно Аристотелю, высшее благо есть счастье или блаженство (eudemonia). Термин eudemonia происходит от eu – «добро» и daimon – «божество». Человек покровительствуемый божеством добра и блага считается «счастливым».

Счастье человека зависит от особой деятельности души, а именно деятельности сообразной с добродетелью. Еще Аристотель называл эту деятельность разумной так как она направлена на благо. Счастье это и есть цель которую избирают ради нее самой, она более совершенна и предпочтительна среди других целей, потому что не служит средством для чего-то другого. «Принято считать, что прежде всего такой целью является счастье. Ведь его мы всегда избираем ради него самого и никогда ради чего-то другого, в то время как почет, удовольствие, ум и всякая добродетель избираются как ради них самих (ибо на каждом из этих [благ], пусть из него ничего не следует, мы бы все-таки остановили выбор), так и ради счастья, ибо они представляются нам средствами к достижению счастья. Счастье же никто не избирает ни ради этих [благ], ни ради чего-то другого» [27, р. 63]. Получается все что человек ни делает он делает для того, чтобы обрести счастье, остальные блага и добродетели – это лишь средства для достижения счастья хотя и могут избираться сами по себе. «Счастье как цель действий – это, очевидно, нечто совершенное, [полное, конечное] и самодостаточное» [27, р. 63].

Счастье – высшее благо доставляющее наилучшее удовольствие. Вероятно, то, что в меньшей степени избирается само по себе занимает низшие ступени в иерархии ценностей. Такие понятия как добро, добродетель, благо, ценность здесь используются как синонимы. Любая добродетель является деятельностью, а бездеятельность вероятно ведет к отсутствию добродетели, ведь по Стагириту «счастье – это определенного качества деятельность души сообразно добродетели» [27, р. 69]. Из чего можно заключить, что добродетельный человек – это счастливый человек. И для того, чтобы быть счастливым нужно совершать добродетельные поступки.

Второй учитель (после Аристотеля) Абу Наср аль-Фараби также считал счастье единственно достойной целью человеческого существования, ведь достигнув счастья он не будет испытывать потребности в чем-либо. Вслед за Аристотелем он приходит к заключению: «Счастье – это цель, к которой стремится каждый человек, ибо оно является неким совершенством».

«Некоторые ищут счастье в деньгах, некоторые – в политике, некоторые – в телесных наслаждениях» [28, р. 104]. По мнению аль-Фараби эти пути ошибочные и только интеллектуальные или дианоэтические (по Аристотелю) добродетели способны приблизить человека к счастью. К интеллектуальным добродетелям аль-Фараби относил ум, знание, истину. Аристотель считал ум божественной частью человека, ведущей его к прекрасному, а «созерцательную жизнь» (bios theōretikos) высшей формой жизни и деятельности.

Получается счастье – это деятельность и созерцательность одновременно. Хотя обычно счастье понимается как особое, приподнятое состояние души, а не действие. Это приподнятое состояние души зависит от складывающихся или не складывающихся в соответствии с желаниями человека жизненных обстоятельств. Однако судьба человека подвержена превратностям, переменам и колебаниям, которые он не всегда может контролировать. Аристотель говорит, что по этой причине нет ни одного из живущих кого можно было бы назвать счастливым. «Одного и того же человека мы будем называть то счастливым, то снова злосчастливым, представляя счастливого своего рода хамелеоном и как бы шаткой постройкой» [27, р. 70].

Аристотель считает, что поступать сообразно добродетели при любых жизненных обстоятельствах и есть настоящее счастье. Благоприятные времена делают жизнь еще более блаженной, способствуют ее украшению, однако воспользоваться ими «добропорядочно» еще надо суметь. Точно также неблагоприятные жизненные условия омрачают и сокращают блаженство, заставляют страдать. Добродетельный человек переносит трудности, выпавшие на его долю с достоинством и терпением и уже поэтому его нельзя будет назвать несчастным. «Однако и при таких [обстоятельствах] нравственная красота (to kalon) продолжает сиять, коль скоро человек легко переносит многочисленные и великие несчастья – и не от тупости, а по присущему ему благородству и величавости» [27, р. 71] заключает Аристотель.

Нравственные или этические добродетели отражают свойства нрава человека и проявляются в его поведении. Слово «этика» в переводе с греческого означает нрав, характер, обычай. Хотя Аристотель разделял дианоэтические (мыслительные) добродетели от этических тем, что первые преимущественно возникают и возрастают благодаря обучению и нуждаются в долгих упражнениях, а вторые благодаря привычке, он не отрицает что этические добродетели также требуют некоторого приучения. «Совершая правые [поступки], мы делаемся правосудными, [поступая] благоразумно – благоразумными, [действуя] мужественно – мужественными. Хороший или дурной нрав зависит от того какие поступки чаще всего человек совершает и Аристотель добавляет «очень много, пожалуй даже все, зависит от того, к чему именно приучаться с самого детства» [27, р. 79]. Вероятно, тут речь о воспитании. Для аль-Фараби «Воспитание – это способ надления этическими добродетелями и искусствами, основанными на знании». аль-Фараби высоко ценил интеллектуальные добродетели и даже в деле воспитания выделял особую роль знаний.

Нравственная добродетель по аль-Фараби должна непременно подтверждаться на практике. Только таким образом свойства характера, ведущие человека к счастью, становятся твердой привычкой. Здесь можно провести параллель с аналогичным высказыванием Аристотеля выводящего термин «нрав» от слова «привычка» (на греческом языке эти два слова пишутся почти одинаково). Трактаты аль-Фараби «О достижении счастья», «Афоризмы государственного деятеля» и другие, где рассматривается проблема этических добродетелей имеют также ряд других сходных положений с «Никомаховой этикой» Аристотеля.

Аристотель считал, что для выяснения неочевидного следует обращаться к очевидному т.е. примерам из практики. Сравнивая нравственные добродетели с телесным здоровьем, для которого чрезмерные занятия гимнастикой были бы так же губительны, как и их недостаточность Аристотель вводит в качестве общего свойства добродетелей категорию меры (*la simmetra*). «Прежде всего нужно уяснить себе, что добродетели по своей природе таковы, что недостаток (*endeia*) и избыток (*hyperbole*) их губят» [27, р. 80]. Так между благоразумием есть нечто среднее между распушенностью и бесчувственностью, оно ни чрезмерно не злоупотребляет удовольствиями, ни избегает их совсем, это и есть добродетель. Аль-Фараби добродетели сравнивал с душевным или нравственным здоровьем. Дружбу он определял как умеренность в общении, мужество считал чем-то средним между безрассудством и трусостью, а щедрость между расточительностью и скупостью и т.д.

Добродетельные поступки должны совершаться добровольно и постоянно. Согласно Аристотелю всякая нравственная добродетель связана с удовольствиями и страданиями. Воздержание от телесных удовольствий не одно и тоже для благоразумного или распушенного человека. Первый легко отказывается от земных радостей, второй будет тяготиться воздержанием. «Ведь нравственная добродетель сказывается в удовольствиях и страданиях: ибо если дурно мы поступаем ради удовольствия, то и от прекрасных поступков уклоняемся из-за страданий» [27, р. 81]. Добродетельный человек стремиться к добродетельным поступкам, потому что они доставляют ему удовольствие. Между тем, добродетель – это не способность, данная от природы. Нравственность есть качество добровольно избранное и возвращенное сознательным выбором человека.

Аристотель указывает на простоту добродетели по сравнению с пороком. Добродетель – это всегда середина, мера, при этом она совершается так как нужно и там, где это необходимо. Правильно поступить можно только одним единственным способом. Присущие же пороку избыточность и недостаточность делают его многосложным.

Список литературы

1. Аристотель, Сочинения в четырех томах. Никомахова этика., т. 4, Мысль, 1984.
2. Ж. А. Алтаев, Аль-Фараби великий мыслитель Востока., Алматы, 2017.

АБАЙДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МҰРАСЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Ұлы ойшыл ақын Абай әйел тақырыбын бұрын болмаған дәрежеде дамытып, әйел бейнесін сомдауда үлкен төңкеріс жасады. Әйел теңдігі тақырыбы Абай өлеңдерінде кең қамтылып, жалпы адамгершілік идеясымен қабысты. Абай бұл мәселелерді көтеруде де өзінің жаңашыл, еркін ойлы ақын екенін көрсетті. Ол қазақ қызының теңсіздікті басынан кешіріп, теңіне қосыла алмай келген ауыр халіне күйінішін білдіріп, осыған наразылық белгісі ретінде аянышты сезімге толы өлеңдерін арнады. Абай үйлену, ерлі-зайыпты болу ісіне немқұрайлы қарауға, мал беріп алғанның бәрі жар болып, дос өмір сүре алады-мыс деген ескі түсініктерге қарсы шығады. Абай өзінің шығармаларында әйелді біреуге ана, біреуге қарындас, қыз, біреудің қорғаны, ақылшысы, жанашыр қымбаты, сүйген жары деп дұрыс түсіндіреді. Абай адамды қорлауға, бірін ер, бірін әйел деп бөліп кемсітуге қарсы. Әйелді адам ретінде жоғары бағалап, гуманистік ойын танытады. Әйел бейнесін сомдауда, оның өмірдегі орнын бағалауда Абай өзіне дейінгі ақындардан шеберлігін асырып, гендер мәселесі оның поэзиясының басты өзегіне айналды. Абайға дейінгі ақындардың махаббат шығармалары қыздың сыртқы сұлулығын мүсіндеуден аспайтын да, қыз бейнесін оны сүйген жігіттің нысаны ретінде кейіптелетін. Ал Абай поэзиясында әйел бейнесі сүйе, күйе білетін кейіпте ғана емес, өз бойын құрсаған сезім туралы сыр ақтара алатын жанды кейіпте бейнеленді. Абай қазақ қызының шынайы бейнесін жасады. Оның қиялынан туған қыз бейнесі бұрынғы аңыздар сомдаған шығыс поэзиясына тән хор сұлуы емес, ұлы ақынның шебер қаламынан қиылып жасалған нағыз дала мінезді, әдемі де биязы мінезді, қазақы қалыптағы сұлу тұлғасымен мұңдалады.

Абай әйелдер образын жасау барысында олардың тағдырын ғана емес, сонымен қатар әйел бейнесі қандай болуы тиіс екенін де сөз етеді. Бас Абайтанушы М.Әуезов: «...Семьяға, ата-анаға, жас ұрпақты тәрбиелеуге, әсіресе, әйелге жаңа көзқарас қазақ әдебиетінің тарихында тұңғыш рет соншама моральдық тереңдікпен айтылады,

Шығыс әйелдерінің халық поэмалары мен тұрмыс-салт жырларында суреттелетін қайғылы, бақытсыз халі Абай творчествосында жаңа мағынаға ие болады. Өз поэзиясында Абай әйелдің жан-жүйесін көрсетеді, ал бұл жөнінде бұрынғы поэмалар мен жырларда аз айтылатын да, әйелдің қасіретті тағдырына сырттай ғана баса көңіл бөлінетін. Абай сүйген адамын өзі қалаған әйелдің махаббаты қаншалықты жан тебірен-терлік, кіршіксіз таза, терең болатынын, оның қиыншылықпен қолы жеткен бақыты үшін күресте қажырлы, берік екенін көрсетеді. Абай қазақ әйелін, ананы семьяның тірегі ретінде жырлайды, оның жанқиярлығын, даналығын, шын көңілмен берілген достыққа беріктігін, оның адал, тамаша жанының тұтастығын мадақтайды. Қалыңмалға, көп қатын алушылыққа, әйелді күндікте ұстаушылыққа жан-тәнімен қарсы шыға отырып, ақын әйелдің қоғамда тең праволы болуы үшін күреседі». М.Әуезовтың бұлай баға беруі Абай дәуірі мен Абайға дейінгі және өзінің заманындағы поэзияны жетік меңгере білгенін аңғартады.

Терең ойшыл философ Абай өлеңдерінде әйелдерге деген құрмет арта түседі. Олардың тәні мен қоса жан сырын да, ішкі әлемін де көркем шеберлікпен суреттеуі ақынның өзіндік стилін танытады.

Дара да дана Абайдың өлеңдерінде әйел бейнесінің қандай екендігі ғана емес, сондай-ақ әйел бейнесі қандай болмақ керектігі, оның бойынан нендей қасиеттер табылуы қажеттігі мен әйел көркі неде екендігі айқын сипатталады. Ақын өз өлеңдері арқылы қазақ қызының болмысын жасауға ұмтылады. Жалпы ақын поэзиясында отыздан аса өлеңдерінде әйелге деген сезімі айтылады. Абайдың басты идеясы қазақ қызының, жалпы әйелдің болмысын қалыптастыру. Сонымен қатар, Абай Құнанбайұлы әйелдер бейнесін жырлауда иронияны да қолданған. Келемеж түріндегі ақын өлеңдерінің қатары мынандай: «Қыздарға», «Қатыны мен Масакбай», «Әйелің – Медет қызы, аты Өрім», «Қара қатынға», «Баймағамбетке қатынының атынан шығарылған» және т.б.

Абай кей заманның ащы шындығын осылай танытқысы келеді. «Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында» өлеңінде айта кетеді. Өлең хан қолында тұрған жас сұлудың «етімді шал сипаған құрт жесін» деп, жартастан суға құлап өлгені туралы аңызды жырлайтын балладалық үлгімен басталады да, әрі қарай сол бір оқиғаның төңірегінде ақын өз ойын өрбітеді. Онда қыздың қалың малға сатылып, шалға еріксіз тиюі, қазақ әйелінің басындағы әділетсіздік, қорлық пен зорлық жырланады. Сол әділетсіздікке себеп болып отырған қоғам тәртібі, малға сатып жас қыз алуға құмар шалдар қылығы сыналады. Ақын, көбінесе, әйел мен еркектің теңсіздігін жас айырмашылықтарымен өлшейді. Малына сатып қыз алған шал «мезгілі өткен дәуренді қуалаған», «ку сүйек», «қурай» бейнелерінде суреттеліп, ол «кек балдырған» жасқа қарсы

қойылады. Тағы да "Бұқа бұға, азбан дуға" деген сөзді де арасында қолданып өлеңнің философиялық мағынасын тереңдете түседі. Бір жерге қосыла ма қыс пенен жаз?дей келе өлеңін аяқтайды.

Ақынның ой түйіні: «Кімде-кім үлкен болса екі мүшел, мал беріп алғанменен қатын емес», «Екі көңіл арасы – жылшылық жер, оны қайтып қосады ол ант атқан» деген жолдардан танылады. Өлең тақырыбы қазақ өмірінің шындығынан алынса да, оған сол кезде Абай ден қойған орыстың демократтық реалистік әдебиетінің әсері болғаны байқалады. Абай да суға құлап елу арқылы қыздың әділетсіз қорлықтан құтылуын күптайды. Өлең өз заманы үшін зор жаңалық болып саналады. Қазақ әйелі басындағы теңсіздік күйді дәл осы үлгіде, осы идеяда, осындай көркемдік шешіммен Абайға дейін ешкім жазған емес. Өз ортасының кертартпа салттары мен әр қилы мінездерді өткір сынаған ақын қыздарды теңіне қоспай, малға сатып жасы үлкен адамдарға беруді тозған, күні өткен ғұрыптың кеселі деп біледі. Соның бүгінде орын алып отырғанына ызаланады. Сондықтан ол «Ортасында бұлардың махаббат жоқ, тұсап қойып қашырар бұқа ма екен?» деген дөрекі сөздерге де барады. Бір тамашасы – Абай осы қылықты жалпы қазаққа, шал атаулыға таңбай, байлардан көреді. «Бай қартайса, малына берер шылбыр, Мал өмірді жаңғыртпас, құдай ұрғыр, Біреудің қызын алып, малға сатып, Баяғыны іздеген қандай құрғыр» -дейді.

«Жігіттер ойын арзан, күлкі қымбат» деген өлеңінде жігіттерге кеңес беру мақсатында жазылған, алайда негізгі мазмұны әйелдердің жан дүниесі ұлттық, қоғамдық деңгейде емес, жалпы адамзат руханияты дәрежесінде шырқалады.

Әйел жақсы болмайды көркіменен,
Мінезіне көз жетпей, көңіл берме!-

Абай жігітке нәпсіден аулақ болуды, әйелдің құр сырт көркіне қызықпауды, аылына, мінезіне көңіл бөлуді өнеге етеді.

...Жасаулы деп, малды деп байдан алма,
Кедей қызы арзан деп құмарланба.
Ары бар, ақылы бар, ұяты бар
Ата-ананың қызынан ғапыл қалма.

Осы шумағында ақын қыз теңдігін, қоғамдағы теңдікті жырына ту етіп қадайды. Әділдікке құлшынысын ашық білдіреді. Таптық мүдде жойылып бейбіт, тең дәреже орнауын аңсайтынын жасырмайды. Осылайша, ұлт болашағы мен дәуір бейнесі жөнінде толғанған ақын қыз тәрбиесі мен әйел-жар мәселесіне де ерекше көңіл бөлген. Қыздың әсемдігін, көріктілігін, сымбаттылығын ерекше жырға қосса да, әйелдің сыртқы көркінен ақылын, мінезділігін жоғары қойып, әйелді жыныстық серік ретінде емес, өмірлік серік, жар, дос ретінде тану керектігін тәлім қылады.

Абай пәк махаббатты жырлады. Абай өмір сүрген кезең қазақ халқының құндылықтар дүниесі үшін ауыр тиген, сындарлы дәуір болатын, міне, осы кезде Абай қазақтың рухани құндылықтарының бірегейі махаббатты жырлайды. Өйткені, махаббат-адамдық өлшемнің белгісі. Абайдың «махаббатсыз дүние бос» дейтіні сондықтан. Махаббат туралы ой міндетті түрде өмірдің мәніне, болмысына бастап апарады.

Абай махаббат адамның жарамсыз қылықтарынан тазаратын күш екеніне кәміл сенген. Бірақ қазақ даласына ол «махаббат» поэзиясы» ретінде сіңген болатын.

Пәк махаббат, махаббат үшін құрбан болу ежелгі қазақтың «махаббат философиясынан» қалған дәстүр. Абайдың махаббат лирикасының асыл туындысы болып табылатын мына өлеңінен осы дәстүр айқын көрінеді.

Жарқ етпес кара көңілім не қылса да,
Аспанда ай менен күн шағылса да,
Дүниеде, сірә, сендей маған жар жоқ,
Саған жар менен артық табылса да,
Сорлы асық сарғайса да, сағынса да,
Жар тайып, жақсы сөзден жаңылса да,
Шыдайды риза боып жар ісіне
Қорлық пен мазағына табынса да.

Өз заманында қазақ даласында өктемдік жүргізген, қылышынан қан тамып тұрған уақытта Абай әйел болмысының сақталып қалуына өз үлесін қосты. Оның сол кездегі табандылығы бүгінгі қыз-келіншектердің қандай болмақ керектігін көрсетеді.

Абайдың ұлылығы оның әйелдер бейнесін ақиқатпен жазуында. Абай жырлаған әйел тұлғасының қасиеттері кез келген қыздың бойынан табылуы керек. Себебі, Абай ғана осыны аңсамады. Бұл, Абай бейнелеген образ-нағыз қазақ қызының сомдалуы болатын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай. Шығармалар. Алматы, 1994
2. А. Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық жинағы. Алматы, 2002
3. М. Әуезов. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. Алматы, 2008
4. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, 1995
5. Адаева Г. Қазақ мәдениетіндегі әйел бейнелері. Астана, 2014

БҰҚАР ЖЫРАУДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ИДЕЯЛАР

Қазіргі әлемде ғылым мен техниканың аса қарқынды дамуы, интернет желісі мен ақпараттар ағымының толқыны өз кезегінде рухани құндылықтар дүниесінде қалыптасқан ой-сананы өзгертті. Адам әлемі мен оның ішкі жан-дүниесінің сыртқы қоршаған әлеммен байланысында, өзара қарым-қатынасында руханилық ұғымының салмағы азайып, тым біржақты пайдалы материалдық игіліктер алдыға шығып кеткенін байқаймыз. Қазақ халқының рухани мәдениетін ілгері дамыту, дұрыс дүниетанымын қалыптастыру, түзу сара жолға түсу, еліміздің ел болуы – халқымыздың төл мәдениетін қайта қалпына келтіру, тарих қатпарына қайта үнілу, ата салт-дәстүріміз бен мәдениетімізді, қазақ халқының философиялық даналығын жандандыру болып табылады. Сонау түркі заманынан ата-бабамыздан келер ұрпаққа мұра ретінде қалып осы күнге жеткен халық даналығы, бабалар шежіресі ұлттық болмысымыздың үлгісі, белгісі болмақ. Халқымыздың тұрмыс-тіршілігінің ерекшелігі табиғатпен, қоршаған әлеммен өзара үйлесімділікте, тепе-теңдікте, әдемі байланыс пен нәзік те мықты тәртіпте болуы қазақ даналығының ерекше философиялық дүниетанымын қалыптастырды.

Уақыт пен қоғамның түрленіп дамуына байланысты адамзаттың мақсат-мүддесі де өзгеріп отырады. Қазақ халқының өткен тарихы мен мәдениетін, философиялық ойлауын пайымдайтын болсақ, мұндағы айқындалатын шындық рухани байлықтың жоғары бағалануы, адамның ақыл-парасаттылығы мен адами қасиеттеріне әлеуметтік қоғамда аса мән берілгендігі болып табылады.

Қазақ халқының философиялық мұрасының бір бөлігін ұлы жырау, данагөй философ Бұқар жырау бабамыздың асыл мұрасы мен өткір де терең мәнге ие жырлары құрайды. Бүгін де Бұқар жыраудың рухани мұрасы философиялық тұрғыдан ауқымды кең зерттеле қоймаған. Дегенмен, Бұқар жыраудың философиялық ойларының мән-маңызын тереңірек ұғыну арқылы қазақ халқының рухани дүниесін, адамгершілік болмысын, армандары мен мүддесін, мәдени ерекшеліктерін зерделеуге болады.

Бұқар жыраудың шығармашылығына үңілетін болсақ, оның әрбір жыр жолдарын тек көркем сөз өнері ретінде ғана қабылдауға келмейді, ұлы жыраудың төгілген жыр шумақтарында ол өмір сүрген заман тынысын, халқымыздың ой-санасы мен даналығын, болмысы мен тіршілігін айқын сезініп, тұжырымдай аламыз. Қоғамдағы болып жатқан әлеуметтік-саяси өзгерістер халық санасының келесі бір өзгеше деңгейге, заманның талабына сай бағытқа бұрылуына мәжбүрлеген еді. Дүниенің аласапыран өзгерісі алдындағы қазақ ойлауының ерекшелігі жыраудың шығармашылығында бейнеленген. Әрбір халықтың өзіндік ойлауы, ұлттық ерекшелігіне сәйкес философиясы, дүниетанымы қалыптасатынын анық білеміз. Философия ұғымының өзі ежелгі грек тұжырымдамасы бойынша «даналыққа құштарлық» деген мағынаны берсе, халқымыздың асыл мұрасы даналыққа толы және философиялық ойлаудың ерекше үлгілеріне ие екені белгілі. Ал Бұқар жыраудың мағыналы жыр-толғауларын даналықтың ерекше бір сипаты, өзгеше түрі ретінде тұжырымдауға болады.

Сонымен Бұқар жырау өмір сүрген тұста қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, халықтың рухани-мәдени болмысы қандай күйде еді? Әрине бұл кезеңде тарихта қандай күрделі шиеленістер мен әлеуметтік өзгерістер өткенін білеміз. «XVIII ғасырда толғау мазмұн жағынан байып, дами түсті. Бұл дәуірдің өкілдері Ақтамберді, Үмбетей, Бұқар сияқты ірі жыраулар еді. Қазақ тарихында бұл ғасыр «Ақтабан шұбырынды, алқа көл сұлама» деген атпен әйгілі болған аса қиын да күрделі кезең болатын. Сондықтан жыраулардың қайсысы болмасын өз жырларында ел болу, бірігіп күш жинау, сыртқы жауға тойтарыс беру сияқты мәселелерді көтерді. Сонымен төртғасырлық үлкен кезеңде жыраулар мен олардың толғау жанрының заман мен қоғам алдында тұрған мәселелерді бір өзі көтеріп келгенін көріп отырмыз» [37,38 б.]. Осындай күрделі заманда өз жырларында тек ел бірлігі мен берекесі мәселесін алдыға қойып, сонымен бірге Бұқар жырау өзінің толғауларында терең философиялық ойлар түйіндей отырып, сол кезеңдегі қазақ болмысының ішкі жай-күйін ашып көрсетті. Әсіресе, хандық дәуір кезеңінде өмір сүрген ұлы жыраудың шығармаларында қоғамның келелі де өткір мәселелері қарастырылып үлкен мәнге ие болды. Оның Абылай ханға арнаған философиялық ойлары мен жырлары бүгінгі күнде де маңызын жоймаған өзекті мәселе болып отыр.

Хан Абылай атандың,
Дүниеден шықпай мініңіз.
Алтын тақтың үстінде,
Үш жүздің басын құрадың.

Жетім мен жесірге
Ешбір жаман қылмадың.
Әділетпен жүрдіңіз
Әдепті іске кірдіңіз.
Арманың бар ма хан ием,
Мәртебелі төбеге
Жауынды алып жайладың. [34 б.]

Бұқар жыраудың салмақты да парасатты ойлары мен шешімдері өз кезегінде Абылай ханның салиқалы саясат ұстана отырып, билік жүргізуіне ықпал еткені анық. Елдің елдігі мен бірлігі, адамның адамгершілік қасиеттері жырау шығармашылығында рухани дүниетаным тұрғысынан қарастырылады. Оның көзқарасы бойынша адам мен адамзат қоғамындағы ең жоғарғы құндылықтар адамның өзін өзі дамытуы, жоғары кемелділікке ұмтылуы болып табылады. Яғни жырау ойларындағы жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық ұғымдары тек мінез-құлық үлгісі ретінде ғана емес, одан да кең ауқымды философиялық көзқарастарды айқындайды.

Ақсамнан биік тау болмас,
Баурында қашқан күзен көрінбес.
Ертістен үлкен су болмас,
Аққанда беті білінбес.
Ақшам батпай күн шықпас,
Ажал жетпей жан шықпас.
Ақ таң атпай күн шықпас,
Асыққанмен жаз келмес.
Екі жақсы қас болмас,
Екі жаман дос болмас.
Дос болғанмен хош болмас,
Екі жақсы дос болса,
Дос болса, түбі бос болмас. [11 б.]

Бұл жыр жолдарында ұлы жырау адамзаттың табиғатпен үйлесімділігін терең бейнелей отырып, адам болмысының әлеммен өзара байланысын көрсетеді. Бұқар жыраудың пайымдауынша, әлем қандайда бір реттілікке, тәртіпке бағынады.

«Қазақ ойшылдарының, жырауларының қазақ халқы дүниетанымын қалыптастырудағы бұдан маңыздылығы кем соқпайтын жетістігі ретінде олардың философиялық және дүниетанымдық ақиқат іздеулерінде метафизикалық көзқарастардан өзге пансубъективизм, метасубъективизм де орын алғандығын есептеу қажет. Мұндай философиялық көзқарас аясында ең бастысы әлемнің аса субъективтік бастамасы идеясы мен жалпыға ортақ заңдар шеңберіндегі субъективтік бірлік идеясы болды» [157 б.]

Ай не болар күннен соң?
Күн не болар айдан соң.
Құлшырып тұрған бәйшешек
Қурай болар солған соң.
Хандар киген қамқа тон
Шүберек болар тозған соң... [8 б.]

Дүние бір орында тұрмайды, ол үнемі өзгерісте және даму үстінде болады. Заман өтер, дәуіріне қарай қоғам да өзгерер, яғни осы өмірдің өткінші құбылыс екенін жырау сезіне отырып, келешектің беталысын да жіті аңғарып тұспалдай білді. Бұқар жырау толғауларындағы адам болмысы және оның өмірінің мәні, адам өмірін маңызды мәнге толтырып, жоғары дәрежеге жеткізетін адамгершілік және ізгі қасиеттер негізгі сапаға ие болады. Келесі тұжырымдамада жыраулық дүниетанымдағы адам мәнінің ерекшелігі сипатталады. «Адам сананың, рухтың, иерархиялық кеңістіктік статустың иесі, мақсаттар, іс-әрекеттер, мінез-құлықтар және ең бастысы, рух арқылы өзін-өзі табу түрінде жүзеге асырылған жеке және әлеуметтік қарым-қатынастардың субъектісі ретінде ұғынылады» [160 б.].

Әлемді түгел көрсе де,
Алтын үйге кірсе де,
Аспанда жұлдыз аралап,
Ай нұрын ұстап мінсе де,
Қызыққа тоймас адамзат. [29 б.]

Бұқар жырау шығармаларында елдің елдігі мен берекесі, халықтың әлеуметтік жағдайы мен тұрмысы, сонымен бірге батырлық, адалдық, ізгілік, әділеттілік мәселелерін тұжырымдап, халық арасында үлкен беделге ие болған еді. Аса білімді және дана ойшыл халық пен хан арасындағы бітімгер жырауға айналды. Халықтың мұң-мұқтажы мен мақсаты мен мүддесін жырлары арқылы ханға жеткізе білді.

«Жырау – халық ойын жариялаған ашық, азулы ақынжан. Ақындар халыққа жақын, кісіге деген көңілі жарқын. Олар кісіліктің нарқын көтерді, азаматтықтың парызын өткерді. Өнерде ақындық дәстүр жалғастығын, дарындылар сабақтастығын тапты, шығармашылық өнеге қалыптасты. Жырау – өзін таныған тұлғаның көңіл-күйін білдіретін, қауым қолдайтын қимыл-әрекетті жеткізетін өтімді құралы. Жырау – ел-жұртына деген сүйіспеншіліктің, отаны туралы отандастардың айқын, ашық үні. Жырау маңызды әңгімеге тіл тартты, ойды жеткізудің шешендік өнерін өрбітті, елін елеулі әрекетке шақырды. Жырауда эмоция күші нақты көрнекілікпен ұштасады, көркем сөйлеу ұстанымы ережеге айналды, жағымды іс сенімділікпен тұстасты, тыңдаушы тамыр тереңдігін тануға құштарланады. Жырау елімен сырласты, сұхбаттасты. Көркемдік, айқындылық, қарапайымдылық, ұғынымдылық оның стилін құрайды. Жырау – тілдік диалектінің жиынтығы. Онда ұлттың терең тамырлы дәстүрі дәйектелінді, халықтың болмысы, салт-санасы, рухани байлығы ұрпақтан ұрпаққа жетті». [153 б.] Бұл тұжырымдамада қазақ жырауларының соның ішінде Бұқар жыраудың жыраулық ерекшелігі мен болмысы сипатталады.

Асқар таудың өлгені,
Басын қырау шалғаны.
Көктегі бұлттың өлгені,
Аса алмай таудан қалғаны.
Ай мен күннің өлгені,
Еңкейіп барып батқаны [62 б.] –

дей келе, Бұқар жырау бұл өмірде жақсылар мен ғалымдардың ұлы даналығы мен асыл мұрасы қалатынын түсіндіреді. Демек, рухани игіліктер мен рухани мұра ғана жоғары құндылық екенін баса айтады.

Күллі әлемді қаратқан,
Ең алдымен Алланы айт.
Бойыңа жан жаратқан,
Аты жақсы тәңірді айт [46 б.] –

деген жыр жолдарында Бұқар жыраудың Алланы ең жоғарғы ақиқат ретінде мойындайтынын аңғарамыз. Бірақ адамның жақсылыққа, ізгілікке ұмтылуы өзіне байланысты екенін пайымдайды.

«Жыраулар шығармалары нақыл, қанатты сөздерден құралған философиялық толғаулар түрінде келіп, қиыншылық кезде ақыл, кеңес беретін әрі тәрбиеші, әрі ұстаз, әрі сәуегей ұлы ойдың иесі екендігі, олардың қоғамдық мәні бар ірі мәселелермен қатар адамдар арасындағы әралуан қарым-қатынастар туралы, адамгершілік, ізеттілік, білімділік, әділдік, достық, татулық сияқты руханилыққа негізделген ойларын ақыл-насихат, өсиет үлгісінде көрсетіліп, насихатталады.» [37 б.]

Бұқар жыраудың философиялық жыр-толғауларында адамның адамдық болмысы жан-жақты зерделеніп, тұлға, кісілік ұғымдары терең мәнге ие болды. Адам мен адам, адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынастар адамгершілік қасиеттерге негізделетінін көрсетті. Жыраудың қарастырып кеткен әлеуметтік-философиялық ойлары мен тұжырымдары қазіргі заманда да өзекті болып табылады. Қазіргі Қазақстан қоғамында рухани жаңғыру бағдарламасы аясында ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрімізді қайта жаңғыртып өрбіту және ұлттық санамызды қалыптастыру мақсатында Бұқар жыраудың философиялық идеялары ерекше мәнге ие болып, сабақтастығын табатыны сөзсіз. Еліміздің тұтастығы мен бірлігі, мақсаты мен мүддесі Бұқар жырау саралап кеткен идеялармен жалғасын табуда. Қазақ дүниетанымы үшін рухани негіз болған әмбебап ұғымдар ретінде қалыптасып, қазақтың дүниетанымдық және құндылықтық әлемінде жоғары негіздерге ие болды. Сонымен қазіргі қоғамда өзара түсінісу, әділеттілік, рухани келісім негізгі дүниетанымдық бағыт болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ошақбаева Ж.Б. Дүниетанымдық әмбебаптар: тарих пен тағылым. -Алматы, 2014, – 242 б.
2. Бұқар жырау Қалқаманұлы шығармалары. Алматы, 1992
3. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін). -Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2014, 2-том, – 304 б.

AL-FARABI'S PHILOSOPHY OF MUSIC

In the last years, when the consumption world has gained momentum, a process that has made technical skill meaningless has been formed. Art got rid of the influence of religion that continued throughout the medieval times. But later art was captured by the pressure of bourgeois masters and capitalist commercial logic.

The giant industry, called the art economy, shows itself especially in music. We observe that it results in developments that will almost destroy serious art. Could the real life style of philosophy and our cultural mind structure be destroyed in these years when the meanings of freedom and happiness blend together? Can we explain in this way the reason that the meaning of happiness, virtue and freedom has lost its reality? Superficial, technical, non-human search for happiness.

A new victory of the culture industry on autonomous arts and consciousnesses. Synthetic culture is the fact that Philosophy has been a real way of life and has deleted from our minds. We are experiencing the most brutal victory of synthetic culture. The philosophy of real life is that the doctrine has been erased from our minds. The fact that the masses are getting away from the real art day by day leads to the weakening of the critical consciousness in them. It leads to the forgetting of philosophy, the science of philosophy and works of art. In summary, it destroys the philosophy which is the doctrine of universal thinking, ability to think and authority. If we are still living with our awareness of asking this question, we must bring real, absolute knowledge back to life, in such a way that we can re-establish the most urgent and solid foundations. We learned from Al Farabi how the strong emphasis of Sa'ada (happiness) in the city of virtue. At the same time, we can strengthen it by learning Al-Farabi's Philosophy of Music, which confirms to us that it can be the most important key of absolute happiness as a meaningful virtue in this life.

"Knowledge that is a virtue of the theoretical part is for the soul to attain certainty about the existence of the beings whose existence and constitution owe nothing at all to human artifice, as well as about what each one is and how it is, from demonstrations composed of accurate, necessary, universal, and primary premises of which the intellect becomes certain and attains knowledge by nature." (Al Farabi, *The Political Writings*, by Charles E. Butterworth)

Abu Nasr Al-Farabi's *Kitab al-musiqi al-kabir* (Grand Book on Music) was very famous in the Middle age, it influenced to improve theory of music, it is great information to understand aesthetic view of scholar.

1. UNDERSTANDING THE MUSIC PHILOSOPHY OF AL FARABI

What is the basic knowledge about the definition of music?

Scientific findings are as a result of the necessity to be constructed to give human and humanistic identity comprehensive and new possibilities. Music Philosophy is to conduct research on the need for a basic structure in scientific studies. The problem of the research; when examining today's music, the answer to the question of "What is the Philosophy of Music?" is sought in terms of the Psychological dimension of Music, the Philosophical dimension of Music, the Sociological dimension of Music and the cultural Dimension of Music.

It is very important to understand the value of the first data music phenomenon. It is the culture and consciousness of the Philosophy of Music. The methodological principles in the discovery of Al-Farabi's philosophy of Music is original concepts coming from within the ancient Greek philosophy. He contributed to the development of the entire information complex about music until his time. We aim to find the answers to the questions we look for in music philosophy reviews in Al-Farabi's philosophy of music.

Al Farabi became the first music scholar to address the theory and principles of music, which we can turn to as East, Islamic Geography and Turkish music history. It is widely believed by music researchers that Al Farabi's approach to philosophy and music's truth knowledge is inspired by Ancient Greek music scientists. Farabi's idea of music, which sheds light on future music and is a reference, has not lost its importance. Having processed the science of music within the framework of universal laws, Farabi maintained its influence as the first Turkish philosopher who placed music on a scientific and philosophical basis. We can see traces of music's thoughts on the interaction of music on the human mind, as well as studies on the knowledge of functionality between the Feature, the Heart, the Brain and other organs. The information given by Farabi about the music theory in the books he wrote made a great contribution to the ideas of music in the Islamic geography and became a reference.

Al Farabi is the first person to do serious work on music theory in Turkish music history. In the Islamic geography, there are two important personalities who worked on music theory before Al Farabi in the period covering the 3rd and 10th centuries. These are İshak al-Mevsilî and Kindî. However, Fârâbî criticized their views

on music. He stated that they did not do enough research in their own opinions and thoughts and that they conveyed the views in the Ancient Greek world on this subject.

Al Farabi was known as the Second Master and which could be expected to enlighten us on the principles underlying his philosophical thoughts and political works. These works have always remained inaccessible to the general public, and for the most part inaccessible even to the small scholarly circle interested in the history of Islamic philosophy. Philosophy of Alfarabi and his commentaries, especially his large commentaries, on individual works by Plato and Aristotle which established his reputation as the greatest philosophic authority next to Aristoteles

The basic information network between philosophy and music extends to the existence of humanity. We can witness in Indian, Egyptian and Mesopotamian civilizations through research on philosophy and the intertwined existence of music. Music; Due to this feature that contains the knowledge of human, nature and the origin of the earth, the effect that people have in their inner world has been noticed. The philosopher and thinkers of every age conducted research on this revealed universal truth knowledge. And until today's century, they have managed to deliver their valuable research to us. They have delivered this heritage to us, considering that it should be evaluated more extensively and for our own century and for future generations.

The reason why we provide our depth approach to music art with the basic knowledge of philosophy, perspective and comprehensive perception in this direction; It is for us to understand the relationship between music and philosophy by examining it with all its features through our qualified research. In order to understand the music philosophy of Al Farabi; we should try to understand the thoughts of philosophers who prioritize philosophical aspects of art and music of Ancient Greek and Medieval periods. In the philosophy of Al Farabi, we laid out the traces of Plato and its feature, reflecting the philosophical knowledge of Aristotle and the world of thought. The systematic approach to Al Farabi's philosophy of knowledge will help us to understand Al Farabi's philosophy of Music successfully.

Plato, who conducts research and studies on the effects of music on human life, enabled us to be enlightened about the music of that period with his dialogues. We should refer to Farabi's thoughts on music understanding, Plato and his main purpose under the laws of the world. From this point of view, we can understand more clearly the philosophical and scientific definitions of Plato. Many philosophers and thinkers, like Plato, were interested in music, did research and wrote their thoughts in the field of music art. As a result, they have had a great influence on transferring and promoting the music of their time to different civilizations and periods.

In our researches and examinations, we must first understand the history of music and the change and development it has experienced. With this method, we can see the depth of Al Farabi's Music philosophy. Philosophy of Music, which is connected with aesthetics and beyond physics, asks the main questions about music. These are: what music is, what is called music, what is the meaning in music. Although music is tried to be handled in the Philosophy of Art, it has been separated from the philosophy of art due to its comprehensive content and turned into a discipline on its own. One of the important features of music has contributed to the social interaction of people living in a community with music.

1.2. What is the meaning of Music?

The first people who struggled to survive on earth tried to meet their own needs in the communication process with their natural, social and cultural environment, and searched for differences that would appeal to their searches by entering new searches. People used the sounds in their environment to make sense of their own feelings, and over time these sounds became interpreters for their feelings. The existence of these bounties, such as the songs of birds in natural life, the sound of running water, the whistle of the wind, the sound of the waves, to the humanity of the outside world are the sounds that we all accept and even listen to.

While examining all the researches about music, one thing that draws our attention is the differences in the definition of music. The reason why there are such differences in the definitions of music is the result of the different meanings in history, the differences in the way individuals live and shaped by the perspective of the society. It is not the right approach to limit these differences in terms of quantity or quality. While some narratives remain abstract, some describe the music and the elements that make up the music more concrete.

The word meaning of music is derived from the words "Mousike" or "Mousa" which exist in the Greek language. The story of the word music, which takes its essence from Greek culture, is briefly described as follows. In the Greek myth, God Zeus named the nine fairy girls Muze (Muse-angel). These nine girls are responsible for the aesthetics and harmony of the earth. Here the word Music derives from the root of "Music" and it is mostly in all languages. Originally a triad of nymphs the Muses were the nine daughters of Zeus and Mnemosyne as 'memory personified'. The original three originated in Boetia. Later four Muses, according to Pausanias (late 2nd century AD), were regarded as the daughters of Zeus and Plusia. Their names were: Thelexinoe; Aode meaning 'song' or 'voice'; Arche; and Melete meaning 'practice' or 'occasion'. Also included was Mneme meaning 'memory'. The Muses at Delphi were worshipped as Nete, Mese, and Hypate. Credited as the daughters of Apollo

they were called Cephiso, Apollonis, and Borythemis. The meaning of the name Mnemosyne in English is 'mind' memory' or mental', and similarly in Sanskrit it is 'mantra'. The muses presided over poetry, science, dance, art and music and therefore guided and inspired human intellectual and creative expression. As such they were seen as the personification and source of all knowledge, as well as embodying music or performed metrical speech. The Muses were born at Pieria near Olympus, this was their favourite dwelling place, and is the reason they are sometimes called the Pierids. Originally regarded as water nymphs the Muses are thus associated with sacred springs and sites. (Eric W. Edwards: Collected Works <https://ericwedwards.wordpress.com/2014/08/28/the-muses/>)

The source of the idea that the music, art and science that reflect the laws governing the universe came from the museums is a very old belief. Indeed, the language of the gods was called for music. (Gray, 1993: 10).

Music takes its essence from a supreme mission, and in this essence the basic motives of all humanity are united. Music is born in religious ceremonies with a mystical spirit. (Champigneulle, 1975: 7).

Pythagoras and Confucius are among the first philosophers who argued that sound should be used to achieve a goal. (Kaplan, 2008: 18-19).

Music is considered the starting point of all virtues. Greek scientists have put forward various opinions about morality and music, and have tried to explain how music affects morality and morality. They distinguished the music that negatively affects the person and the types of music that affect them positively. Sparta and Athens are the strongest of the other city states established in ancient Greece. Art, literature and philosophy have made great progress and progress in Athens. Plato lived in such a period when art was the best in the development of literature and philosophy.

Based on this basic knowledge, we can see more clearly the definitions of Al Farabi on music science.

According to Farabi, music science basically helps to perceive the position of the melody varieties in which position they should be in order to become more effective and emphasizing. (Üngör, 1995: 61)

Although there are various definitions of music as a term, according to Farabi, music is an art that includes melodies in a general sense and a team work that turns melodies into a more meaningful and beautiful state. (Farabi, 1348: 8-9).

Farabi annotated the works of Plato and Aristotle, so thanks to the annotations he made, it was possible to follow Plato and Aristotle. Undoubtedly, Farabi's first contribution to the history of philosophy is these annotations he made. Farabi, who is well known especially in the field of logic and music for generations, is a philosopher known as the second Aristotle after Aristotle. (Kopecka, 2015: 1).

Farabi, who adopted the philosophy of the Ancient Greek Philosopher Aristotle, was engaged in music besides his successful works, his works in the field of music and his contributions to this art were highly appreciated. (Farmer, 1986: 474).

Farabi grouped music into two parts, theoretical and practical. Farabi explains Practical Music as the application part of sound with the contribution of different musical instruments. Theoretical music, on the other hand, defines composition, composing and art emerging from the production of art. (Farabi, 1348: 87).

Farabi believes that music, which is so effective on humans, also has various effects on animals. According to Farabi, music generally includes agents that turn harmony and harmony into a beautiful situation. (Berkeşli, 1352: 67; act. Kolukırık, 2014: 39).

Farabi's theory of music reveals the comprehensiveness of knowledge and learning and the rationale behind classification and knowledge.

Although Farabi's use of complex numerical operations in the theory of human melodies does not seem to reveal the actual musical practices of his time, it means that in theory the structure has nothing to do with content and is based on verbal factors. This fictional and mathematical approach of Farabi reflects an important aspect of the medieval music theory of both the West and the East. (Madian, 1992: 186).

In Farabi's theory of human melodies, content cannot exist without form, and form cannot be realized before content. For Farabi, the form is a rational principle that organizes parts of matter while modeling with a universal model reference. Although the universal form is the model of a particular discourse, it is the real numerical relationship between a discourse and a certain melody that determines the final form of a human melody. (Madian, 1992: 251-252).

Farabi, who attaches great importance to the art of music, placed music in the fifth row of mathematics among the sciences he listed in his title, "The Enumeration of the Sciences".

Conclusion

Al Farabi added his own findings and discoveries about music based on the views of his previous musicologists. Thus, it has been demonstrated that it has created a solid system by synthesizing the Islamic civilization in its period. In order to examine Al Farabi's approach to music philosophy, we must investigate the method of analyzing music science that he systematized. Farabi has reflected his unique philosophy of Music

philosophy by examining the music science and understanding determined in the previous periods. In order to understand the music philosophy of Al Farabi, it is imperative that we examine the musical science, definition and philosophical approaches in the previous periods like him. This article should be defined as our study, the definition of music, the relationship with philosophy, and the initial work as an overview of Al Farabi's philosophy of music. The idea of music of this great Turkish scholar, which sheds light on the following periods and is a reference for Al Farabi Music theory, continues to be important today. The information given by Al Farabi in his books about the philosophy of music and music theory is an important reference to the understanding of music in Islamic geography.

References

1. Champigneulle, Bernard. (1975). Music History, Translation: Tanju Gökçöl, Istanbul: Gelişim Publishing.
2. Eric W. Edwards: Collected Works <https://ericwedwards.wordpress.com/2014/08/28/the-muses/>)
3. Farabi. (2004). El Medinet'ül-Fazıla, Second edition, Translation: Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Publishing.
4. Farabi. (1980). Es-Siyaset'ül- Civilization, First edition, Translation: Mehmet Aydın, Abdülkadir Şener, Rami Ayaşlı, Istanbul: Ministry of Culture Publications.
5. Farabi. (1987). Fusul'ül Medeni, First edition, Translation: Hanifi Özcan, İzmir: Dokuz Eylül University Press,
6. Farabi. (1940). Kitab'üt-Tenbih, Trans. Hilmi Ziya Ülken, Kıvemetin Burslan. First edition, Istanbul: Kanat Kitabevi.
7. Farabi. (1990). Kitabu'l-Huruf, Tahkik. Muhsin Mehdi, Beirut: Daru'l-Maşrık.
8. Farabi. (1987). Kitabu'l-Burhan, Tahkik: Macit Fahri, al-Logic"-Farabi, Beirut: Daru'l-Maşrık.
9. Farabi. (1999). Achieving Happiness, trans. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Publications
10. Farabi. (2008). Collection of Saade, Three Works of Farabi, Translated by Hüseyin Atay, Istanbul: Morpa Culture Publications.
11. Farabi. (1993). Tenbih Ala Sebili's Saade (Orientation towards Happiness), Trans. Hanifi Özcan, İzmir: Anadolu Publications.
12. Farmer, H.G. Neubauer, E. (1986). "Studies in Oriental Music": Nachdruck Von Schriften
13. Erschienen in Den Jahren 1925-1966. Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann WolfgangGoethe-Universität.
14. Gray, Anne. (1993). The Popular Guide to Cassical Music, A Birch Lane Press, California.
15. Grebene, Bekir. (1978). Music Therapy. Ankara: Sanem Printing House.
- Kolukırık, Kubilay. (2014). "Music Aspect of Farabi, an Islamic Philosopher" Erciyes University 16. Journal of Faculty of Theology, 2, Issue: 19, Pages 29-53.
17. Kopecka, Pavlina. (2015). The Perfect City By Al-Farabi and Ibn Bajja, Paideia Philosophical e-Journal Of Charles University.
18. Madian, Azza Abd al-Hamid, (1992). Language-Music relationships in al- Farabi's "Grand Book Of Music" Ph. D. Cornell University.
19. Plato. (2005). State, Translation: C.Saraçoğlu-V. Ataman, Istanbul: Burgundy Black Classic Publications,
20. Plato. (2007). Laws, Translation: Candan Şentuna-Saffet Babür, Istanbul: Kabalcı Publishing House.
21. Pratt, Waldo Selden. (1908). History of Music: A Handbook and Guide For Students, G. Schirmer, New York.
22. Üngör, Ethem Ruhi. (1995). "Farabi's Music Aspect", International Ibn Turk, Harezmi, Farabi, Beyruni and Ibn Sina Symposium Papers, Ankara.
23. Wallaschek Richard. (1893). "Primitive Music": An Inquiry Into the Origin and Development Of Music, Songs, Instruments, Dances and Pantomimes Of Savage Races, London: Newyork, Green and Co. West, Martin Litchfield. (1992). Ancient Greek Music, Oxford University Press, New York.

Сейдалиева М.Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Философия» мамандығының 1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: Амиркулова Ж.А.

АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӨЗГЕРУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі қоғам техниканың даму қарқынын жеделдетумен, жаңа зияткерлік өнімдерді жасаумен және ақпаратты адамзаттың аса маңызды жаһандық ресурсына айналдырумен сипатталады. Зерттеушілер болып жатқан өзгерістерді ақпараттандырумен байланыстырады. Олар жаһандық өркениеттің жаңа сапалы жағдайға – ақпараттық қоғамға көшу процесін көрсетеді.

Ақпараттық қоғамның қалыптасу тәсілдерінің, бағалаулары мен болжамдарының әртүрлілігіне қарамастан, олар негізінен бір схема бойынша құрылған: қазіргі заманғы байланыс құралдары мен ақпараттық технологиялар жаңа мүмкіндіктер қалыптастырды, онда бір жағынан прогреске және оның ішінде дүниетанымдық қайшылықтарды шешуге қосымша жағдай жасалды, ал екінші жағынан, авторлар жаңа қоғам жолындағы кедергілерге, оның сөзсіз салдарларына қатысты шиеленісіп жатқан проблемаларға ұшырайды. Әлемнің ақпараттық бейнесін бекіту, адамзат қызметінің барлық қоғамдық маңызы бар салаларында білімді белсенді және толық пайдалану негізінде өмір тіршілігінің өзгеруі және әлеуметтік әлемдік құрылымның өзгеруі, табиғат пен қоғамда ақпараттың заңдылықтарының бірлігін және байланысын сезіну, оларды іс жүзінде қолдану, ақпаратты өндіру және өңдеу индустриясын құру ақпараттық қоғам үшін өте маңызды.

Қоғамның жаңа дәуірге көшуі философиялық дискурста "ақпарат", "ақпараттық қоғам", "білім қоғамы" ұғымдарын енгізуге ықпал етеді. Ақпарат адамзаттың аса маңызды жаһандық ресурсына айналды. Жаңа ақпараттық орта белгілі бір дүниетанымдық және аксиологиялық басымдықтарды қалыптастыруға бағытталады, оларға сәйкес ақпараттық қоғамның адамгершілік сипаттамалары өзгереді және жаңғыртылады. Мұның бәрі жеке және қоғамдық санаға, сонымен қатар адам әлемінің дербес бейнесін, оның дүниетанымын қалыптастыруға әсер етеді. Осыған байланысты дүниетанымның өзгеруімен қатар жүретін адамгершілік құндылықтардың даму динамикасын түсіндіру мүмкіндігі пайда болады.

Сапалы жаңа өркениеттің ақпараттық типін сипаттайтын фундаменталды, іргелі идеялары белгілі батыс философтарының еңбектерінен байқалады. Олардың қатарында Т. Адорно, М. Вебер, Х. Ортега-и-Гассет, А. Тойнби, М. Хайдеггер, М. Хоркхаймер, К. Ясперс и др.

Ақпараттық қоғам идеясы ХХ ғасырдың 60-шы жылдардың аяғында – 70-ші жылдардың басында тұжырымдалған. "Ақпараттық қоғам" терминін Токио технологиялық институтының профессоры Ю. Хаяши енгізді. Ақпараттық қоғам теориясының зерттеушілері мен әзірлеушілері М. Кастельс, Ф. Уэбстер, Э. Гидденс, Ю. Хабермас, Д. Мартин, Г. Молитор, Э. Тоффлер, Д. Белл, З. Бжезинский, А. Кинг, Д. Несбит, А. Турен, П. Дракер, М. Маклюэн және т. б. болды.

Ақпараттық қоғамның тұжырымдамасын негіздеуге тырысқан алғашқы зерттеушілердің бірі ақпараттық қоғамда адами құндылықтардың өзгеруіне ерекше назар аударған және қоғамдық құрылғылардың осы түрінің тұтастығы туралы утопиялық концепцияны ұсынған жапон профессоры И. Масуда болды.

Әдебиеттерді талдай келе қазіргі уақытта гуманитарлық ғылымда тұтастай алғанда ақпараттық қоғамға және атап айтқанда, ақпараттық этиканың жекелеген аспектілеріне арналған зерттеулердің маңызды қабатының жинақталғанын көрсетеді. Алайда, олар ақпараттық қоғамдағы адамгершілік құндылықтарының өзгеру мен сипаты туралы, әсіресе олардың дәстүрлі адамгершілік құндылықтармен салыстырмалы талдау контекстінде тұтас түсінік бермейді. Бұл зерттеу ақпараттық қоғамның адамгершілік құндылықтарының дамуы мен өзгеруінің сипаты мен тетіктері туралы түсініктерді жүйелеу және қорыту әрекеті болып табылады, бұл қоғамдағы ақпараттық революцияның адамгершілік және этикалық-құқықтық салдарларын болжау үшін маңызды негіз болып табылады.

Өркениеттің моральдық құлдырау қаупін теориялық тұрғыдан түсінген алғашқы философтардың бірі Кант. Оның абсолюттік және салыстырмалы құндылықтар туралы ілімі бүкіл батыс өркениетінің болмысын аксиологиялық ұғыну үшін өтпелі болып табылады.[4,6296]

ХХ ғ. басында ғылымның қолдану аясының кеңейуі жаңа технологияны игеріп өнеркәсіпті елдерде өмір сүретін миллиондаған адамдардың тіршілігінің өзгеруіне және оларды жаңа экономикалық жүйеге біріктіруге алып келді. Әлемдегі елдердің ғылыми байланыстарының аясы кеңейіп, әлемдік ғылыми біртұтастық пайда болды. Осы қалыптасқан әлемдік ғылыми біртұтастық, бүкіл дүниежүзілік экономикалық бірігудің алғы бастамасы болды. Бұл үдерістің көріністерінің бірі ретінде алдыңғы қатарлы

дамыған елдерде және әртүрлі континенттердегі ұлтаралық бірлестіктерде бірыңғай ұйымдастырушылық мәдениетінің түрлерімен жұмыс жүргізе бастады. Табиғатқа техногендік қатынас – рухани қанағаттану құралы ретінде емес, қайта өндірістік қажеттіліктерге тікелей бағытталуы XX ғ. бірінші жартысындағы еуропалық мәдениет дамуының басты көрінісі болды. Ғылымға озық технологиялық табыстары мен жетістігіне сүйенген дүниежүзілік өнеркәсіптің қарқынды дамуы, адамға әлемді сезінудің оптимистік түрі, табиғатты игерудегі қабылеті мен мүмкіндіктерінің мол екендігіне сенімі артып, соған тән сипаттардың туындауына қызмет етті. Адам өз болмысының ғаламат ғарыштылығын сезінді. Бірақ XX ғ., еуропалық мәдениетке біртіндеп енген техногендік өркениет өзімен бірге адамзат қоғамына жағымсыз дағдарысын да ала келді. Бүгінгі күні әлемдік мәдениеттің тағдырына екі көзқарас – оптимистік және пессимистік пікірлер қалыптасқан. Алғашқыларының сендіруінше әлемдік мәдениет дұрыс жолмен даму үстінде, келешекті ғылым мен техниканың дамуы, ақпараттық құралдардың жетілуі рационалды ұйымдасқан экономиканың өсуімен байланыстырып, батыс мәдениетінің архиптік құндылықтары батыстық өмір сүру тәртібі ең дұрысы деп есептеледі. Сонымен бірге, XX ғ. басында антропоцентризмнің дағдарысы да басталды деуге болады. Орыстың ойшыл-философтары (Н.А.Бердяев, Е.Н.Трубецкой, С.Л.Франк т.б.) айтуынша индивидуализм, қоғамның атомдануы, өмір талғамының тоқтаусыз өсуі, соған сай жоғары технологияға негізделген өнеркәсіптің қарқынды дамуы, тұрғылықты халық саны мен тұтынушы қажеттіліктің шексіз өсуі, рухани өмірдің бәсеңдеп, сенімсіздіктің пайда болуы – адам өмірінің сипатын, оның стилін өзгертіп, табиғат ырғағынан айырып, индустриалды-капиталистік жүйенің қалыптасуына алып келді. Ал, мәдениеттер арасындағы көзқарастың өзгеруі, әртүрлі сәйкессіздіктің туындауы, Ф.Ницше айтқандай, «барлық құндылықтарды қайта бағалау» қайта қарауға тура келіп, ол қазір өте тұрпайы түрде жүзеге асуда.

Осы заманда, қазіргі адам табиғи адамзаттан айтарлықтай өзгеріске ұшырады деуге болады. Бұл өзгерістер оның тек әлеуметтік мінездемесіне ғана емес, биологиялық сапасына да әсер берді. Қазіргі адамдағы осындай өзгерістер өмірдегі заңды процестерге байланысты, ол постиндустриалды өркениетінің басталуына (ғылыми-технологиялық қоғам) соған сәйкес ноосфералық мәдениеттің қалыптасуына әкеп саяды. Ғылыми-техникалық прогрестің адамның ой-өрісіне тигізетін ықпалы және әсері өте жоғары. Техникалық машиналар мен өндіріс технологиясының қарқынды дамуының нәтижесінде ақырындап «табиғи» (биосфералы) адам өзгере бастады. Алғашқыда эволюциялық табиғи дамуда мыңдаған жыл адамға қолайлы әлеуметтік өмір келді. Техника өсті, өнеркәсіп дамыды. Халық үлкен қалаларға шоғырлана бастады. Осының салдарынан адамның тұратын табиғи ортасы міндетті түрде жасанды ортаға жол бере бастады. Адамзат тарихында техникалық дәуір басталды. Н.А.Бердяев өзінің «Адам және машина» атты жазбасында осы дәуірді мәдениеттің тоза бастауы, өйткені материалдық зат адамнан жоғары тұрады деген болатын. Дүниені техникализациялау дегеніміз ол тіршілікке аяушылық жоқ дегенді білдіреді, өйткені ол – адам баласына жат құбылыс. Н.А.Бердяевтың айтуынша, техникалық дүние өзінің белгілі бір жоғары даму сатысында, өзін жасаған адамға қарсы шығады да оған ешқашан бағынбайды деген болатын. [4.146.]

Оның ойынша техника тән мен рухты және әртүрлі тарихи кезеңдерді айырып, бір-біріне қарама-қарсы қоятындығында. Ол адамға өлшеусіз құдіретті күш сезімін беріп, оны сыртқы дүниені экспансиялауға итермелейді. Осы тұста адамның табиғаты және рухани өмірі, көңіл-күйі зақымданады деп көрсеткен болатын. Осы өмірдегі қазіргі адамның болмысын сипаттай келе неміс философы К.Ясперс жазған «индустриалға дейінгі» техникалық дәуірге дейін адам өзін аспан-көк және жермен біргемін деген сезімде болғандығын айтқан. Бұл – қайталанбас өмір, «табиғи» адамның дүниесі. Ал қазіргі жағдайда біртұтас ортаның экологиялық өзгеріске ұшырауы нәтижесінде адам бұрынғы өз табиғи тамырларын жоғалтқандай әлсізденеді. Осы жағдайдан қалай шығуға болады? Ясперстің пікірінше, бұл – қазіргі жағдайдағы адамзаттың негізгі мәселесі. Ясперстің айтуынша, «табиғи емес» адам дүниесіндегі «ноосфералық» адам өз өмірінің иесі емес. Ол табиғатқа рақымсыз алып механизмнің бір бөлшегі болып табылады. Адам техногендік қоғамның бір бөлшегі ретінде әртүрлі қызметтерге, жаңа техникалық мамандықтар қызметіне ұсақтанған, бірақ іскерлік қабілеті бар және ереже бойынша іс-әрекет жасауға ұмтылатын жан. Оның өмірін бұқара және құдыретті мемлекеттік аппарат билеп (қадағалап), еркін таптап, оның өмір сүру еркіндігінен айырады, бұл құбылыстың бағытын өзгертуге шамасы болмайды деген қорытындыға келеді. Ол жаңа қалыптасқан техногендік әлем табиғи адамды дағдарысқа әкеледі. Ғалымдардың зерттеуі барысында, қазіргі адамның өзі техникалық құрылым немесе машинаға ұқсастығын айтады. Өзінің іс-әрекеттерінде, өмір салтындағы әрекетін өзі сезінбей, техногендік ортаның қолдану іс әрекет аясының даму заңдылықтарының қисынын өзінің ойына келтіреді, соның ықпалында болады. Технологиялық адам ең жоғарғы махаббат сезімі, қайғыру және басқа адам сезімдерінің жоқтығымен белгіленеді, олардың орнына робот – техника жасайтындай күнделікті орындайтын жұмыстарға бөлінеді. Роботқа ұқсас адам бағдарлама бойынша немесе басқа адамның еркі бойынша

жұмыс істейді. Оның рухани өмірінің орнына автоматикалық реакция келіп, оның көзқарасы техноцизм, ал мақсаты жасанды комфорт, өмірі жасанды организмге ұқсас болады. Техника өрісі адамды, оның негізгі табиғи қызметі еркін еңбектен, белсенді әрекет пен адамдар арасындағы өзара рухани қарым-қатынасынан айырады. Адамдардың ой-пікірлері біртіндеп техникалық машиналардың ойлау деңгейімен ауысып жатқанын байқайды. Э.Фромм өзінің «Революция үміті» атты кітабында біздің уақытымызда безіп жүрген елес туралы жазып кеткен. Бұл – бүтін механизацияланған қоғамның елесі. Оның мақсаты – материалдық игіліктерді және соңғы ғылыми-техникалық жаңалыққа негізделген өнеркәсіп өндіріс жүйесін ашу және оны компьютерлік басқару мен бақылау. Бұны «қалыптасуы мен дамуында» – деп пайымдайды ғалым, адам – материалды, жеткілікті және өзіне өте риза, дегенмен де, ол инертті, өмірсіз (өмірі жоқ) және адами сезімнен түпкілікті түгел жұрдай етіп, жаппай біртіндеп машинаға айналатындығына көңіл бөледі. Техногендік қоғамның жеңісінен кейін, ойланушы тұлға «қаза» болып, енді ол бастапқы табиғи «биосфералық» тұлға бола алмайды. Осы тұста сана-сезімдері психологиялық және т.б. техникалық құралдармен бақылауға алынуы да мүмкін. Қоғамдық пікір болса, тармақталған бұқаралық ақпарат құралдарының көмегі арқылы манипуляцияға түседі. Болашақ қоғамның ең қауіпті белгілерінің бірі – адам сана-сезімінің бақылауға алынуы. Ол көркем әдебиеттерде жазушы-фантасттардың пікірінде болашақты болжау ретінде көрініс тапты.

Ақпараттық қоғамда тұлғаның ең алдымен ақыл-ойы және шығармашылық қабілеттері бағаланады. Ақпараттық дәуірде көп нәрсе адамның өзіне байланысты және бұл еркіндік саласының кеңеюіне алып келеді. А. Ф. Зотов былай деп жазады: «ақпараттық қоғам» термині бүгінгі таңда жиі қолданылады (соның ішінде философтар да) және «постиндустриалды қоғам» терминіне қарағанда анағұрлым мазмұнды болып көрінеді. Ақпараттық қоғам шеңберінде "еркіндік патшалығы" маңызды орын алады, бірақ еркіндік мәселесі қоғамның іскерлік және шығармашылық элитасының тар шеңберімен шектеледі. Бұл шеңберге "қажеттілік патшалығында" өмір сүруді жалғастыратын халықтың абсолюттік көпшілігі қарсы тұрады.

Ақпараттық қоғамдағы дүниетанымның трансформациялануы адамгершілік құндылықтардың өзгеруінің негізгі үрдістерін анықтайды. Олардың ішіндегі ең бастысы: субъектінің мүддесін рухани, зияткерлік саладан материалдық, заттық салаларға ауыстыру; адамгершілік идеалға ұмтылудан азат ету және гедонизм мен утилитаризм нормаларына бағдарлану; шығармашылықтың – тұтынуға ауысуы, өмірдің – ойынға, нақты қарым-қатынастардың – виртуалды қатынастарға ауысуы. Бұл, өз кезегінде, субъектінің виртуалды (мазмұны бойынша иллюзиялық) мінез – құлқын қабылданған шешім үшін жауапкершілік алмауға итермелейді.

Ақпараттық қоғамда өзін бірегей, тұлға ретінде сезінудің шешімін жастар виртуалды әлемнен табады. Компьютерлік профильдерді құру өзін жеке тұлға ретінде, виртуалды әлемнің бір бөлшегі ретінде сезінуге алып келеді. Бұл индивидтің позитивтік бостандығына және моральдық талғамына елеулі әсер етеді, өйткені ол қарым-қатынас жасайтын әлем оған өз пікірін таңады және ол үшін таңдау жасайды. Адамгершілік тұрғыдан ақпараттық қоғам жеке тұлғаны қорғауы тиіс. Бұл үшін адамның жеке деректерін бақылау және қорғау қажет. Ақпараттық қоғамдағы құндылықтық қақтығыстар мен коллизиялар көбінесе негізгі фактілерді артефактілермен алмастыру үшін жасалатын сапасыз, жалған және иллюзорлық ақпаратпен арандатылады. Бұл ақпараттық феномен ғылыми әдебиетте "инфологема" деп аталды.[3,6110] Инфологема-бұл жалған, бұрмаланған немесе толық емес ақпарат. Инфологемалар саналы, мақсатты манипуляциялық әсерлердің нәтижесі ретінде пайда болады. Олар жеке, топтық және жаппай санадағы әлем картиналарын, жеке және әлеуметтік мінез-құлықтың тұрақты стереотиптерін, болашақ ұрпақтың құндылықтық ұстанымдары мен бағдарларын қалыптастырады. Құнды инфологемалардың басым бөлігі өз негізінде адамға тән екі стереотипті атап көрсетеді: ксенофобия – өзгені жеккөрушілік және барлық қайғыға кінәлі – жауды табу. Кез келген идеологиялық мифтер сияқты, инфологемалар белсенді және агрессивті. Олар шынайы ақпаратты жылдам ығыстырып, шындыққа ұқсас ақпараттарды таратады. Жиі инфологемалар жағымсыз шындыққа көңіл бөлмеуге, алаңдаушылықты азайтуға және сайып келгенде, психологиялық жайлылықтың кейбір легін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Ақпарат саясаттанушылар қызметінің негізгі өнімі болып табылатынын мойындау керек. Саяси кеңесшілер мен журналистер сайлау алдындағы ақпараттық жүйелерді кеңінен қолданады. Сондықтан жау-коммунистер туралы, немесе елді бүлдірген демократтар туралы немесе сыбайлас жемқорлық федералды орталығы туралы инфологемалар пайда болады. Тап сол инфологемалар қоғамдық пікірді және әлеуметтік-психологиялық мінез-құлық стандарттарын азаматтар арасында қалыптастырады.

Құндылықтардың классикалық жүйесін ақпараттық қоғам құндылықтар жүйесімен салыстыру құндылықтардың өзгеруіне, инверсиялануына алып келеді. Жоғарғы орында: жағымды және жағымсыз, ләззат пен қайғы, рахат пен ауырсыну сезіміне негізделген құндылықтар алады. Олар басқа құндылықтардың қатарларын, соның ішінде әмбебап гедонистік және утилитаристік бояуды

қабылдайтын бірқатар адамгершілік құндылықтарды негіздейді. Бұл ретте құндылықтар құрылымының өзгеруі, оларды иерархиялық қатарда төмендету немесе көтеру ғана емес, сонымен қатар, негізінен олардың субъективті трансформациясы, құндылық мағынасының тарылуы, ақпараттық кеңістік шеңберімен шектеу орын алады.

Қазіргі заманғы медиялық құралдар адамның психикасы мен санасына әсер етеді, бұл моральдық сана құрылымындағы түбегейлі өзгерістерге және дәстүрлі моральдық реакциялардың сапалы өзгеруіне әкеледі. Бұл ретте трансформация әсері бірқатар себептерге байланысты пайда болады: телевизиялық бейненің онтологиялық екіұштылығы (фантомның әсері); қабылдаудың шашыраңқылығы (индивидуум дивизум ретінде); пропорциялардың жоғалуы; жаңалықтарға шешім ретінде қарау; әлемді матрица ретінде қабылдау; телевизиялық хабарды тауарға айналдыру.

Қазіргі қоғам ақпараттандырудың өсіп келе жатқан қарқынымен сипатталады, виртуализациялануы, соның салдарынан дәстүрлі адамгершілік-философиялық дүниетаным өзгеріп, ерекше ақпараттық сана қалыптасады. Ақпараттық революцияның қарқынды дамуы нәтижесінде ақпарат мемлекеттік басқарудың ең басты ресурсы болды. Тіпті ақпараттық мемлекет деген жаңа термин пайда болды.

"Ақпараттық Қазақстан-2020" бағдарламасы – Қазақстанның ақпараттық қоғамға көшуін қамтамасыз етеді. Негізгі міндеттері – мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін, инновациялық және ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның қолжетімділігін қамтамасыз ету, қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуы үшін ақпараттық орта құру, сондай-ақ отандық ақпараттық кеңістікті дамыту.[1]

Қазіргі жағдайда Қазақстан жастары жеке даралығын іздеумен, үлкен мобильділікпен және талғамдылығымен құндылықтар әлеміне қатынасы негізінде ерекшеленеді. Қазіргі заманғы құндылықтар шкаласы таңдаудың көптігімен күрделенеді. Жастар нарық құндылықтарын қабылдады, мақсатты құндылықтардың арасындағы иерархияның ең жоғарғы сатыларында көрсетілетін білімнің басымдылығы, сондай-ақ адамның өз өмірін жеке жоспарлау қағидаты, жеке бастама, жеке бас бостандығының құндылығы, оның егемендігі, еркін бәсекелестік, плюрализм, ықпалды достар мен таныстардың маңыздылығы, «қажетті» адамдардың көмегі, гедонистік құндылықтар, прагматизм. Экономикалық, рухани дағдарыс жастар арасындағы терең дүниетанымдық бетбұрыс ахуалын тудырды. Бұл тұрғыда Н.Ә. Назарбаев өзінің Қазақстан жастарымен көптеген кездесулерінде: «Әрбір адамға қазіргі әлемде бірге өмір сүре білу, білім алу дағдыларын үйрету керек.»[2]

Жалпы ақпараттық қоғамдағы ұстанымдар қарама-қайшы. Бір жағынан, ақпараттың қолжетімділігі мен молдығы адамның шығармашылық әлеуетін кеңейтеді, оның рухани өзін-өзі көрсету шекарасын кеңейтеді. Екінші жағынан, сол қол жетімділік пен ақпараттың молшылығы өмірлік таңдау және өмірлік позициялар саласындағы ішкі құндылықтық қақтығыстарды тудырады, бұл иллюзорлық, жалған ақпаратпен немесе «инфологемалармен» арандатылады. Ақпараттық қоғам құндылықтары жүйесінде адамның рухани таңдау еркі мен әлеуметтік жауапкершілігінің артуы жаһандану дәуірінің негізгі атрибуттары болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. Послание Президента Казахстана: Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана // Казахстанская правда. – 2010. – 30 января.
2. Назарбаев Н.А. Актuая лекция Президента РК. Казахстан в посткризисном мире: интеллектуальный прорыв в будущее. – Алматы: Казак, университеті, 2009.
3. Мантатова Л.В.. Стратегия развития: Ценности новой цивилизации. – Улан-Удэ: издательство ВСГУТУ, 2004.
4. Авдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М.: Дело, 1994.

СЕКЦИЯ 2

**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ
ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ**

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МОЛОДЫХ
УЧЁНЫХ В КОНТЕКСТЕ ПРОГРАММЫ "ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ"**

**PSYCHOLOGICAL STUDIES OF MODERN YOUNG SCIENTISTS
IN THE FRAMEWORK OF THE PROGRAM "SPIRITUAL REVIVAL"**

Атахан А.Т.

Тоқсанбаева Н.Қ. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: atahan.araylym@mail.ru

АРНАЙЫ (ТҮЗЕТУ) МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ЖҰМЫС ЕРЕКШЕЛІГІ

Арнайы (түзету) мекемелерінің пайда болу тарихына жүгінетін болсақ, алғаш рет есту қабілеті бұзылған, саңырау балаларды Испанияда 1578 жылы, ал Англияда 1648 жылы оқыта бастады. 1670 жылы Францияда зағип балаларды жеке оқыту жүзеге асырылды.

Олигофренияны арнайы оқыту әрекеттері олигофрения кұбылысының (Ф. Пинель, Ж.-Э. Д. Эскироль, Ж.-М.-Итар) зерттеулерімен ұштасып, XIX ғасырда басталды. Э. Сеген АҚШ-та оқыту мен тәрбиелеуді, еңбек және дене тәрбиесін болжайтын ақыл-есі кем балаларға арналған жеке мектептер ашты. Бұл идеяны Еуропада М. Монтессори дамытқан болатын [1].

Алғаш рет Норвегияда олигофрендердің ерекше мұқтаждықтарына Л. Далем назар аударуға шақырды. 1871 жылы олигофрендерді оқыту бойынша алғашқы тәжірибені сурдопедагог Х. Хансен және Ж.-А. Липпстад өткізді. 1877 жылы олар ақыл-есі кем балаларға арналған алғашқы мектепті құрды. Содан кейін, осы педагогтардың ұсынысы бойынша әр түрлі бағыттағы бұзылыстары бар ер балалар мен қыз балаларға бөлек мектептер ашыла бастады.

Норвегияда 1892 жылда барлық мектептерді, соның ішінде түзету мектептерін мемлекеттің бақылауына ауыстырған міндетті мектеп білімі туралы Заң қабылданды. Осылайша, Норвегия мен Саксония ақыл-есі кем адамдарды оқыту міндетті болып табылатын Еуропаның жалғыз мемлекеті болды [2].

Ресей Империясында балаларға арнайы білім беру жүйесі 1797 жылы балалар баспанасына ерекше назар аударатын патшайым Мария Федоровнаның арнайы мекеме құруымен пайда болды.

1806 жылы В. Гаюи Павловскіде мылқау балалар үшін Ресейде алғашқы тәжірибелі училище, ал 1807 жылда соқыр балаларға арналған мектеп ашты.

1854 жылы Ригада бұрынғы сурдопедагог Фридрих ақыл-есі кем және эпилептиктер үшін бірінші емдеу-педагогикалық мекемені құрды.

1907 жылы Ресей Империясында саңырау балаларға арналған 61 мекеме болды. 1914 жылы зағип балаларға арналған оқу орындарының саны 30 жетті [3].

Қазіргі таңда Ресейде I-VIII типтегі арнаулы (түзету) білім беру мекемелері қызмет етуде.

Біздің еліміздегі демократиялық өзгерістер мемлекеттік басқарудың барлық жүйесінің, оның ішінде білім беру саласының жаңартылуына алып келді. Қазіргі заманғы білім беру жүйесін дамыту барлық азаматтардың дене, зияткерлік, психикалық және эмоциялық мүмкіндіктеріне қарамастан, олардың дамуына, білім алуына, өзін-өзі танытуына тең мүмкіндіктер жасауға бағытталған гуманистік үрдістермен сипатталады, бұл бірқатар нормативтік-құқықтық құжаттарда өз көрінісін тапты. Балалардың тегін және тең құқықты білім алу құқықтарын қамтамасыз етудің басты құжаттары Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы», «білім туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының заңдары және т.б. болып табылады.

Бүгінгі таңда мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуы үшін түрлі білім беру стратегиялары қарастырылуда. Олар: арнайы және инклюзивті білім беру. Бұл білім беру идеялары «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» көрініс тапты [4].

Арнайы білім беру (кең мағынада) – бұл арнайы білім беру қажеттіліктері бар адамдардың қоғам өміріне қатысуын жокқа шығаратын немесе шектейтін физикалық, қаржылық немесе психологиялық кедергілерді жою арқылы, білім алуда тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету мақсатында олар үшін мемлекет құратын жағдайлар жүйесі. Арнайы білім беру (тар мағынада) – бұл адамда физикалық немесе психикалық кемістіктің болуына орай оқыту мен тәрбиелеудің арнайы дараландырылған әдістерін қажет ететін мектепке дейінгі, жалпы және кәсіптік білім беру [5].

Арнайы білім беру үшін мемлекет тарапынан арнайы (түзету) мекемелері құрылған. Арнайы (түзету) мекемелері – дамуында ауытқулары бар тәрбиеленушілерге оқытуды, тәрбиелеуді, емдеуді қамтамасыз ететін, олардың әлеуметтік бейімделуі мен қоғамға кірігуіне ықпал ететін білім беру мекемелері.

Арнайы (түзету) мекемелері бағыты бойынша келесідей түрлерге бөлінеді:

- Арнайы (түзету) білім беру мекемелері (деңгейі бойынша):
 - Арнайы (түзету) бөбекжайы;
 - Арнайы (түзету) балабақшасы;

- Арнайы (түзету) мектебі;
- Арнайы (түзету) балабақша-мектеп-интернаты;
- Арнайы (түзету) мектеп-интернат-колледжі;
- Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар (ПМПК);
- Оңалту орталықтары;
- Психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттері (ППТК).

Арнайы бөбекжайлар – бір жастан үш жасқа дейінгі арнайы білім беруге қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеу, оқыту, дамыту, қарау, күту мен сауықтыруды қамтамасыз ететін білім беру мекемелері.

Арнайы балабақшалар – екі жастан мектеп жасына жеткенге дейін арнайы білім беруге қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеу, оқыту, дамыту, қарау, күту мен сауықтыруды қамтамасыз ететін білім беру мекемелері.

Арнайы мектептер – техникалық және өзге де көмекші құралдарды, сондай-ақ медициналық, әлеуметтік және кемтар балалардың білім беру бағдарламаларын игеруі онсыз мүмкін болмайтын өзге де қызметтерді қоса алғанда, арнаулы білім алу үшін жасалатын жағдайларды қамтамасыз ететін білім беру мекемелері.

Балабақша-мектеп-интернат» арнайы кешендері – екі жастан он сегіз жасқа дейінгі ерекше білім беруге қажеттіліктері бар балаларды арнайы жағдайлармен, техникалық құралдармен, сондай-ақ медициналық және басқа да қызметтермен, арнайы бағдарламалар мен оқыту және тәрбиелеу әдістерін, диагностика мен кеңес беруді қамтамасыз ететін білім беру мекемелері.

«Мектеп-интернат-колледж» арнайы кешендері – тұрғылықты жерін көрсетумен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мен жасөспірімдерге арналған бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік білімнің оқу бағдарламаларын іске асыру үшін тиісті материалды-техникалық және оқу-әдістемелік шарттары бар білім беру мекемелері.

Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар (ПМПК) – туғаннан 18 жасқа дейінгі балалар мен жасөспірімдердің даму ерекшеліктерін зерттейтін, диагнозын белгілейтін және оларды емдеу, оқыту мен тәрбиелеудің лайықты жағдайларын анықтайтын мекемелер [6].

Оңалту орталықтары – түзетуші топтық, шағын топтық және жеке дамытушы бағдарламаларды іске асыратын және туылғаннан он сегіз жасқа дейінгі ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға кешенді психологиялық-медициналық-педагогикалық көмек көрсететін мекемелер.

Психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттері (ППТК) – түзетуші топтық, шағын топтық және жеке дамытушы бағдарламаларды іске асыратын және ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға кешенді психологиялық-педагогикалық көмек көрсететін мекемелер.

Арнайы (түзету) білім беру мекемелерінің түрлері:

1. көру қабілеті бұзылған балаларға арналған арнайы (түзету) мекемесі: зағип (соқыр); нашар көретіндер және кейін көрмей қалғандар;
2. есту қабілеті бұзылған балаларға арналған арнайы (түзету) мекемесі: естімейтін (саңыраулар); нашар еститін және кейін естімей қалғандар;
3. ауыр тіл кемістігі бар балаларға арналған арнайы (түзету) мекемесі;
4. тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға арналған арнайы (түзету) мекемесі;
5. психикалық дамуы тежелген балаларға арналған арнайы (түзету) мекеме.;
6. ақыл-есі кем балаларға арналған арнайы (түзету) мекемесі (көмекші мектеп);
7. эмоционалды-ерік аясы бұзылған балаларға арналған арнайы (түзету) мекемесі;
8. ақау құрылымы күрделі балаларға арналған арнайы (түзету) мекемесі;
9. жалпы білім беретін мектептің және мүмкіндіктері шектеулі балаларға арналған арнайы (түзету) мектептің (арнайы сыныптар) функцияларын қоса атқаратын құрамдастырылған білім беру мекемесі, онда жалпы білім беретін сыныптармен қатар мүмкіндіктері шектеулі балалардың түрлі санаттары үшін сыныптар ашылған.
10. дені сау балалар мен мүмкіндіктері шектеулі балаларды бірлесіп оқытуға арналған инклюзивті білім беру мекемелері [7].

Қазіргі таңда, Қазақстанда 100 арнайы мектептен басқа 39 арнайы мектепке дейінгі білім беру мекемесі, 13 оңалту орталығы, 173 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті және 68 психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру орталықтары жұмыс істейді.

Алматы қаласында арнайы (түзету) білім беру мекемелерінің барлық типтері жұмыс істейді. Қалада арнайы қажеттіліктері бар балалардың барлығы үшін 18 арнайы (түзету) білім беру мекемелері жұмыс істейді (10 түзету балабақшалары, 8 түзету мектеп-интернаттары).

Арнайы (түзету) білім беру мекемесінің мазмұны жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын ескере отырып, іске асырылатын бағдарламалар мен оқу жоспарларымен айқындалады.

Арнайы (түзету) білім беру мекемесі дербес, арнайы білім беру стандарты негізінде балалардың психофизикалық дамуы мен жеке мүмкіндіктеріне сүйене отырып, оқу жоспары мен білім беру бағдарламаларын әзірлейді және іске асырады.

Арнайы (түзету) мекемесінің түріне орай мамандардың штаты құрылады. Арнайы (түзету) мекемесіндегі жұмыс жасайтын мамандар тобы төртке бөлінеді: педагогикалық-психологиялық сүйемелдеуді жүзеге асыратын мамандар, арнайы педагогика аясындағы мамандар (олигофренопедагогтар, сурдопедагогтар, тифлопедагогтар, логопедтер, т.б.), медицина қызметкерлері және арнайы білім беру қызметінің бейіні бойынша қайта даярлаудан өткен мұғалімдер.

Өзінің кәсіби дайындығына және функционалдық міндеттеріне сәйкес арнайы (түзету) білім беру мекемесінің психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мамандары келесі қызмет түрлерін жүзеге асырады: консультациялық, диагностикалық-аналитикалық, дамыту, түзету, оқу-тәрбие, профилактикалық, ағартушылық және т.б. [8]. Бұл ретте сүйемелдеу жұмысын іске асыратын арнайы (түзету) білім беру мекемесінде жұмыс істейтін барлық мамандардың қызметі өз ерекшелігіне ие болады. Өзінің тар кәсіби міндеттерін шешумен қатар педагог-психолог, дефектолог-мұғалім, логопед-мұғалім, әлеуметтік педагог түзету мекемесінде мүмкіндігі шектеулі балаларды бейімдеу, оқыту және әлеуметтендіру үшін жағдай жасауға белсенді тартылады. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің барлық мамандары жалпы бастауыш білім берудің негізгі білім беру бағдарламасының талаптарына сәйкес, арнайы қажеттіліктері бар баланың жеке білім беру бағдарламасының (жоспарының) бөлігі ретінде түзету жұмысының бағдарламасын әзірлеуге және іске асыруға қатысады.

«Ерекше» баланы түзету мекемесіне қосу бойынша мұғалім мен мамандардың бірлескен қызметінің мазмұнын жақсы түсіну үшін әрбір маман қызметінің негізгі бағыттары мен ерекшеліктеріне тоқталайық.

Психолог мекеменің психологиялық-медициналық-педагогикалық консилиумының мамандарымен бірлесе отырып психологиялық зерттеулер негізінде:

- баланың когнитивтік дамуының өзекті деңгейін белгілейді, жақын арадағы даму аймағын анықтайды;
- эмоциялық-ерік саласының ерекшеліктерін, балалардың жеке ерекшеліктерін, құрдастарымен, ата-аналармен және басқа да ересектермен өзара іс-қимыл сипатын анықтайды;
- баламен (балалармен) жүргізілетін түзету-дамыту жұмысының бағытын, сипатын және мерзімін анықтайды;
- бала оқитын (немесе оқитын) әлеуметтік шағын орталықты ізгілендіру міндеттерін қояды және шешеді;
- мұғалімдер мен тәрбиешілердің, басқа да мамандардың, сондай-ақ ата-аналардың психологиялық құзыреттілігін арттырады;
- мұғалімдер мен тәрбиешілерге, ата-аналарына кеңес береді;
- түзету мекемесінің әкімшілігімен бірлесіп конфликтілі жағдайлардың алдын алу және жою бойынша жұмыстарды жүргізеді және т.б.

Әлеуметтік педагог – арнайы (түзету) мекемелерінде оқитын кез келген баланың құқықтарының сақталуын бақылауды жүзеге асыратын негізгі маман. Әлеуметтік-педагогикалық диагностика негізінде әлеуметтік педагог баланың және оның отбасының әлеуметтік қолдау саласындағы қажеттілігін анықтайды, баланың мекемеге бейімделуіне көмек көрсету бағыттарын анықтайды. Әлеуметтік педагог мекеме командасы үшін «сыртқы» ресурстар туралы барлық ақпаратты жинайды, мекеме әкімшілігімен бірлесіп әлеуметтік қолдау саласындағы серіктес мекемелермен (халықты әлеуметтік қорғау қызметі, қамқорлық органдары және т.б.), балалардың құқықтарын, мүгедектердің құқықтарын қорғайтын қоғамдық ұйымдармен, қосымша білім беру мекемелерімен өзара байланыс орнатады [9].

Дефектолог қызметінің негізгі бағыты – оқыту қиындықтары бар балалардың ақыл-ес дамуына ықпал ететін түзету-дамыту жұмыстарын жүзеге асыру, оқу пәндерінің материалына оқу дағдыларын қалыптастыру. Дефектолог дамуында ауытқуы бар балаларды, сондай-ақ әртүрлі себептер бойынша оқу бағдарламасын меңгермеген балаларды диагностикалық тексеруден өткізеді [10]. Арнайы тексеру және динамикалық бақылау барысында басқа мамандармен бірлесе отырып, дефектолог келесілерді анықтайды:

- балалардың ақыл-ес даму деңгейі;
- балалардың оқу жұмысына қатынасы, оқу мотивациясының сипаты;
- білім алу қабілеті: балалардың көмекке бейімділігі, көмек түрлері (ынталандырушы, бағыттаушы, оқыту), осыған ұқсас тапсырмаларды орындау қабілеті;

- баланың мұғалімнің бағалауына қатынасы, өзін-өзі бағалаудың қалыптасуы;
- баланың оқу кезіндегі жетістіктері (оқу деңгейі мен сапасы) және оқу жұмысының тәсілдері;
- жұмыс қарқыны, жұмысқа қабілеттілігі.

Зерттеу нәтижелері бойынша дефектолог мұғаліммен, сүйемелдеу педагогымен, логопедпен бірге осы балаға қажетті түзету жұмысының көлемі мен мазмұнын анықтайды, жеке және кіші топтарды түзету сабақтарын өткізеді, балалардың даму динамикасын және оқу материалының меңгеру деңгейін бақылайды.

Арнайы (түзету) мекемесінде дефектолог жұмысы мұғаліммен, педагогпен және логопедпен тығыз байланыста жүргізіледі. Баланың сабақтардағы және оқу іс-әрекетіндегі жұмысы, оқыту процесінде туындайтын қиындықтар және оларды жеңу жолдары үнемі талқыланады. Оқыту қиындықтары бар баламен түзету-дамыту сабақтарында дефектолог ең алдымен түзету міндеттерін шешеді: ойлау, көру, есту, зейін, есте сақтауды жаттықтырады, көру-кеңістіктік және уақытша қабылдауды қалыптастырады, талдау және синтездеу дағдыларын дамытады, баланың сөздік қорын кеңейтеді және белсендіреді.

Логопед – балалардың ауызша және жазбаша (егер бар болса) сөйлеуін зерттейді және осы деректерді жас ерекшеліктерімен салыстырудың нәтижелерін негізге ала отырып:

- сөйлеу бұзылысының клиникалық-педагогикалық диагнозын белгілейді;
- логопедтік көмекті қажет ететін балаларды түзету-логопедиялық оқытудың бағдарламаларын немесе перспективалық жоспарларын әзірлейді;
- балалардың ауызша және жазбаша сөйлеу бұзылыстарын түзету бойынша топтық және жеке сабақтар өткізеді (гуманитарлық циклдің оқу пәндерінің бағдарламалық материалдарын пайдалана отырып);
- сынып мұғалімімен, дефектологпен, тьютормен бірлесіп, негізгі мақсаты сыныпта дұрыс сөйлеу тәртібін сақтау, оқу пәндеріне сәйкес оқушылардың сөздік қорын байыту және жүйелеу, коммуникативтік шеберлікті дамыту болып табылатын жұмыстарды жүргізеді;
- мұғалімдер мен оқушылардың ата-аналарымен кеңес беру және ағартушылық жұмыстарды жүргізеді [11].

Үйлестіруші (әдіскер) – арнайы қажеттіліктері бар баланы түзету мекемесіне қосу процесін ұйымдастыруда, балаларды бейімдеу, оқыту және әлеуметтендіру үшін арнайы жағдайлар жасауда маңызды рөл атқаратын, осы бағыттағы барлық педагогикалық ұжымның қызметін реттейтін маман. Үйлестіруші – негізгі «ақпарат тасымалдаушы» және білім беру үдерісін ұйымдастырудағы мұғалімнің көмекшісі. Бұл ретте, үйлестіруші, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу маманы ретінде, өз қызметінде мұғалімнің сұрауына, оның бастамасы мен «ерекше» баланың және бүкіл сыныптың жағдайы, табыстары мен проблемалары туралы ақпаратқа бағдарланады.

Арнайы (түзету) мекемесінің бағытына орай арнайы педагогика аясындағы мамандар жұмыс жасайды. Арнайы педагогика аясындағы мамандар тобын төртке бөледі: олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог және логопедтер. Соңғысы, өз кезегінде, түзету мекемесінде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу маманы ретінде және де тіл кемістігі бар балаларға арналған түзету мекемелерінде арнайы педагогика аясындағы маман ретінде қызмет ете алады.

1. Олигофренопедагог – аутизм, психикалық немесе сөйлеу дамуының тежелуі, ақыл-ес кемістігі, БЦС және т. б. ауытқулар анықталған балалармен жұмыс істеуге мамандандырылған. Олигофренопедагог физикалық және интеллектуалдық бұзылыстары бар балалармен жұмыс жасайды.

2. Сурдопедагог – есту аппаратының аурулары анықталған балалармен жұмыс істеуге мамандандырылған. Сурдопедагог баланың қатты білінетін, сондай-ақ шамалы есту кемістіктері бар бейімделуін түзетуге мүмкіндік береді. Қалған есту қабілетін дамыту, ымдау тілін оқыту және басқа да әдістерді сурдопедагог өз жұмысында қолданады.

3. Тифлопедагог – көзі зақымдалған балалармен жұмыс істеуге мамандандырылған. Тифлопедагог соқыр және нашар көретін балалармен жұмыс істейді. Маман балаға қалдық көру функциясын жақсартуға, сондай-ақ оған толыққанды өмір сүруге мүмкіндік беретін қосымша дағдыларды дамытуға көмектеседі [12].

Арнайы (түзету) мекемелерінде медициналық қамтамасыз етуді Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес штаттық медицина қызметкерлері жүзеге асырады, олар мекеменің әкімшілігімен бірлесіп балалардың денсаулығын сақтауға және олардың психофизикалық жай-күйін нығайтуға, диспансерлеуге, профилактикалық іс-шараларды жүргізуге жауап береді және санитариялық-гигиеналық және эпидемияға қарсы режимнің сақталуын, дене тәрбиесі мен шынығуды, тамақтануды, оның ішінде диеталық режимді ұйымдастыруды бақылайды [13].

Арнайы (түзету) мекемелерінде медбикеден бөлек, қажетті жағдайларда бұл мекемеден жұмыс жасамайтын медицина қызметкерлерін келісімшарт негізінде жұмысқа шақыруы мүмкін. Мысалы,

арнайы (түзету) мекемелерінің бірінші түрі офтальмолог-дәрігермен, ал екінші түрі отоларинголог-дәрігермен тығыз жұмыс жасайды. Оңалту түзету мекемелерінде басты назарды медицина қызметкерлеріне бөледі.

Мұғалім толық құқылы және әдетте арнайы қажеттіліктері бар баланы, оның отбасын, білім беру процесінің басқа да қатысушыларын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыратын мамандардың пәнаралық командасының негізгі қатысушысы болып табылады. Арнайы (түзету) мекемелеріне арнайы білім беру қызметінің бейіні бойынша қайта даярлаудан өткен мұғалімдер қабылданады.

Мақаланы қорытындылай келе, мүмкіндігі шектеулі, оқуда арнайы қажеттіліктері бар балалардың білім алуда тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етуде, оқытуда, тәрбиелеуде, емдеуді қамтамасыз етуде, олардың әлеуметтік бейімделуі мен қоғамға кірігуіне ықпал етуде арнайы (түзету) мекемелерінің маңызы зор екенін атай аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

Чеканова М. В. История специальной педагогики [Текст] // Педагогика: традиции и инновации: материалы VII Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, январь 2016 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2016. – С. 94-100.

Шеметкова Е.В. Профессиональный стресс в деятельности педагогов, работающих с умственно отсталыми детьми в условиях коррекционной школы-интерната / Дис. к. психол. наук. – Тверь, 2009. 225 с.

Алехина С.В. Инклюзивное образование / Алехина С.В., Семаго Н.Я., Фадина А.К. // Выпуск 1. – М.: Школьная книга, 2010. – 272 с.

Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: 2010 жылғы 7 желтоқсан №1118 // www.nkaoko.kz/documents/law_of_education/

Байтұрсынова А.А. Арнайы педагогика: проблемалары мен болашақ дамуы». Алматы, -2008.

Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация қызметін ұйымдастыру тәртібі ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2004 жылғы 14 қыркүйектегі № 744 бұйрығы.

ҚР БҒМ мәлеметі: <https://informburo.kz/cards/inklyuzivnoe-obrazovanie-kak-v-kazahstane-uchat-detey-s-osobymi-obrazovatelnyimi-potrebnostyami.html>

Кузьмина О.С. Подготовка педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : диссертация ... канд. пед. наук : 13.00.08, Омск, 2015, – 319 с.

Коноплева А.Н. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития. – Минск, 2003.

Абаева Ғ.А., Ерболат А.Е. Дефектология негіздері.-Алматы, – 2012ж.

Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание: Программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта. -М., 2005.

Малофеев Н.Н. Интегрированное обучение в России: задачи, проблемы и перспективы // Особый ребенок. Исследования и помощь. – М., 2000. – Вып. 3.

Типовые правила деятельности специальных организаций образования.

ПРОБЛЕМА САМОРЕГУЛЯЦИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Старение населения является одной из глобальных проблем современного мира. Процесс старения необратим. Учитывая этот факт, необходимо делать упор на улучшение качества жизни и как результат продление жизни в целом. Это очень серьезная проблема, так как с этим столкнется каждый и психологически нужно заранее подготовиться к старости. Только осознавая, что время ограничено, можно изменить свою жизнь таким образом, чтобы реализовать свой потенциал, заложенный природой и попробовать все, о чем мечтал, но боялся рискнуть. Сама мысль о том, что придет время выхода на пенсию может подстегнуть на самые рискованные шаги для кардинального изменения жизни. «Самым тяжелым моментом является выход на пенсию, в котором существует конфликт между целостностью, т.е. эго-интеграцией и отчаянием. Задача пожилого человека – пройти этот этап и закончить жизнь с преобладанием чувства цельности. Это и есть залог благополучной старости. Мудрость состоит в принятии собственной жизни со всеми ее взлетами и падениями. В противном случае неизбежно отчаяние, горечь по поводу неправильно прожитой жизни, невозможности начать все сначала»[1]. Поэтому необходимо заранее задуматься об осознанности и периодически анализировать жизнь, ставить цели, обеспечить свою старость, откладывая деньги для того, чтобы быть независимым от родных.

Пожилые люди склонны к негативным эмоциям, которые порождают стресс и ведут к различным заболеваниям. Поэтому главная задача пожилого человека – это поддержание здорового духа в здоровом теле. Только позитивный настрой, умение находить радость в простых вещах, чувство благодарности за каждый прожитый день и рационализм дают энергию и силы для преодоления трудностей, связанных с физическим ослаблением в пожилом возрасте.

В старости наибольшую ценность приобретает прошлое. Старики полностью погружаются в события прошлых лет и не могут насладиться моментом, тем самым наполняя свою жизнь сожалением и горечью от того, что ничего нельзя изменить. Здесь могло бы помочь «Письмо-прощение»[2], где пишешь письмо каждому человеку, на которого обижен в следующем формате:

1 Я прощаю тебя за то, что ты.....

2 Я прошу прощение, за то, что.....

3 Я благодарю тебя за то, что.....

4 Я желаю тебе.....

5 Необходимо написать все самые болезненные моменты в жизни.

После этого, скомкать лист бумаги и сделать с ним все, что угодно, затем сжечь и выкинуть пепел. После этого двери в прошлое закроются и человек начнет жить здесь и сейчас.

Для того, чтобы осознать ценность своей жизни, очень хорошо работает метод «Значимые события» [3]. Человек должен вспомнить 5 самых ярких моментов в жизни, затем еще 5 и еще. Таким образом, вспоминая и осознавая, как много всего хорошего было в жизни.

Для поднятия самооценки хорошо работает следующий метод, взятый из психологии управления в японском менеджменте. Люди садятся в круг и по очереди говорят сильные стороны одного из участников, также по желанию можно сказать и отрицательные качества человека, если он не против. Таким образом, человек может увидеть себя со стороны, подумать о том, что можно изменить и почувствовать поддержку.

В повседневной жизни можно наблюдать такое явление как «псевдостарость». Очень много пожилых людей выглядят намного старше своего возраста, причиной является внутреннее неприятие себя, обесценивание своей жизни, тяжелый груз ошибок прошлого. Это можно исправить с помощью психолога, который поможет изменить взгляд на жизнь и высвободить энергию, необходимую для полноценной жизни.

Причина быстрого старения не столько в биологическом и физиологическом “износе” организма и даже не в трудных условиях предшествующей жизни, сколько в чувстве своей “не востребуемости”, “ненужности”, а может еще больше – в неспособности заставить себя уважать и считаться с собой. Именно чувство собственной значимости является стержнем личности. А пожилые люди привыкли жить ради семьи, ради детей и отодвигать свои интересы. Проблема в том, что человек не живет своей жизнью и растворяется в чужих интересах, не видит себя как отдельную, уникальную личность, находясь в роли жертвы. Многие ждут чуда и того, что кто-то придет и скрасит их жизнь, занимают пассивное отношение. Более болезненно переносят старость люди, которые всю жизнь посвятили работе, а люди с различными

интересами и увлечениями позитивно воспринимают старость, как возможность пожить для себя. Исследования показывают, что, несмотря на увеличение свободного времени, только 20 % пенсионеров используют его разумно. От способа использования свободного времени зависит испытываемое пожилыми людьми чувство удовлетворенности своей жизнью. В этом возрасте интересных событий становится меньше, поэтому усиливается интерес к происходящим событиям, жажда знаний замещается сплетнями и просмотром телевизора. Однако потребность человека в развитии таким образом не удовлетворяется.

Эмпирические данные свидетельствуют о том, что общение с близкими людьми, с природой, домашними животными, уход за садом, комнатными растениями, огородом, чтение книг, увлечение искусством существенно снижает уровень напряженности, компенсирует недостаток общения. У людей много времени проводящих на природе, менее выражен страх одиночества, ниже уровень агрессии и практически не наблюдается депрессивного состояния.

Для нормального старения очень важно непрерывное образование, которое стимулирует мозг и вовлекает человека в социальную жизнь. Отношение к старости зависит от опыта прожитых лет и от того была ли наполнена жизнь человека смыслом. Важно сохранять мир и покой на уровне ума.

Одной из главных проблем пожилых людей является незащищенность. Первопричиной, которого является стыд. Пожилую человеку стыдно просить помощи, стыдно признаться, что его обижают родные дети и т.д. В нашем обществе не принято показывать свою слабость, говорить о своих проблемах и все из-за всех сил пытаются показывать только свои достижения. Поэтому каждый замыкается в своих проблемах, происходит отчуждение от социума и человек сознательно выбирает одиночество. Многие старики подвергаются психологическим нападкам со стороны близких людей, которые ведут к расшатыванию психики, к потере веры в себя, к обесцениванию и как результат к ухудшению здоровья. Обижают пожилых людей те люди, которые сами чувствуют себя неполноценными, не могут реализовать себя, не видят перспективы и не имеют любимого дела, а двигаться и что-то менять в своей жизни боятся. И все, что они могут-это отыгрываться на близких. А ведь людям старшего возраста так мало надо для счастья. Теплые отношения в семье, забота и чувство значимости гарантируют хорошее физическое здоровье. Тревожность появляется тогда, когда пожилой человек теряет контроль над своей жизнью. Нельзя человека лишать самостоятельно принимать решения, делать то, что он хочет. В противном случае можно просто ускорить конец. Образ пассивного пожилого человека, нуждающегося в постоянном уходе, является лишь дополнительной ненужной нагрузкой для здоровых людей, способствует выработке у пожилых людей чувства вины.

Очень важным моментом являются стереотипы и их роль в жизни пожилых людей. Следование стереотипам настолько стало частью общества, что даже не анализируется людьми. Пожилые люди постоянно повторяют ограничивающие убеждения как мантру, даже не пытаюсь им противостоять, поддаются внушению окружающих. Стереотипы помогают разгрузить мозг от лишнего напряжения, но в то же время ограничивают мыслительную деятельность человека, не давая выхода за границы стандартного мировосприятия. Это сохраняет энергию человека, но держит его в ограниченных рамках. Для полноценного развития личности не нужно давать стереотипам власть над здравым смыслом. Еще Цицерон говорил: «Старый возраст почитается только при условии, что он защищает себя, поддерживает свои права, не подлизывается ни к кому и до последнего дыхания управляет своей жизнью». Ученые так и не пришли к единому мнению касательно интеллектуальных возможностей в пожилом возрасте, но ясно то, что именно человек является хозяином своей жизни и только от него зависит его положение в обществе независимо от возраста.

В реальности же большинство стариков организуют свою жизнь самостоятельно и зависят от обстоятельств порой не больше, чем другие группы людей. За счет них работают аптеки, больницы, дома престарелых.

В этом возрасте люди достигают вершину совершенства в понимании бытия и законов природы, видят целостную картину мира, максимального развития достигает способность устанавливать и поддерживать контакт с людьми, являются эталоном правильного и милосердного отношения между людьми, являются носителями традиций и культурного наследия нации, обладают высоким эмоциональным интеллектом, эмпатичны, помогают воспитывать внуков находя в этом смысл жизни. Человек в этом возрасте становится более терпеливым к недостаткам других людей и скромным в оценках своих достижений. Стареет только тело, а душа остается вечно молодой. Именно старость дает возможность творчески переосмыслить прошлый жизненный опыт. Пожилой возраст-это высшая стадия зрелости. Старость знаменует высвобождением духа, физическое ослабление компенсируется духовным подъемом.

Самый лучший способ подготовиться к выходу на пенсию-это заранее продумать план действия, выявить свои потребности, которые бы наполнили жизнь смыслом и постепенно выходить на пенсию.

Люди, обладающие эмоциональной и психологической устойчивостью в 30 лет, сохраняют жизненную энергию и в 70 лет. Те же, кто был подвержен депрессиям, страхам в молодости, остаются такими же до конца дней. Единственный способ продлить жизнь-это иметь перед собой задачу, которую непременно надо выполнить. В поздней зрелости, каждый человек сталкивается с реальностью отрыва от самой жизни. Человек нуждается в корнях, чтобы почувствовать себя неотъемлемой частью мира. Эту потребность удовлетворяет семья, которая дает чувство защищенности и прочности. Внуки являются самой большой радостью и играют доминирующую роль в мотивационной системе пожилого человека.

Новейшие теоретические и эмпирические материалы дают основание считать, что возможности человека в позднем возрасте остаются значительными. Использование этих потенциалов человека возможно при определенном позитивно-деятельном самоощущении, и именно Я-концепция личности обеспечивает человеку этот оптимистический подход к жизни в поздние годы.

«Теории относительности старения.

1 теория. Современная психогеронтология опровергает медико-биологическую позицию о том, что в преклонном возрасте обязательно происходит деградация людей. Современная нейропсихология утверждает, что нет однозначной связи между степенью поражения мозга человека и возможностями его интеллекта. Старение клеток, органов, функциональных систем и психических процессов происходит неравномерно. Это касается и интеллектуальных возможностей пожилых людей, которые также неоднозначны. То, что оттачивалось в течение жизни не ослабевает, только замедляется процесс обработки и страдает механическая память.

2 теория может быть обозначена как деятельностный подход к развитию личности. Люди своими действиями изменяют собственное окружение, развивают способность справляться с трудными ситуациями, прокладывают свой жизненный путь.

3 теория-это способность противостоять негативным стереотипам старости».

В. Франкл говорил: «Человек, ведущий плодотворную жизнь не становится дряхлым стариком, напротив умственные и эмоциональные качества, развитые им в процессе жизни, сохраняются, хотя физическая сила слабеет» [4].

Единственная проблема старости – это замедление реакций и ухудшение физического состояния и жизненных сил. Те части мозга, которые тренировались в течение жизни, находятся в том же состоянии и не ухудшаются.

Что касается вопроса качества жизни, то надо учитывать действенность комплексного подхода в улучшении физического и психологического состояния пожилых людей. В природе хищники живут 10-20 лет и спят по 20 часов. А травоядные животные живут 60 лет. Из этого наблюдения можно сделать вывод о необходимости правильного питания. «Исследования геронтологов показали, что продолжительность жизни увеличивается при песко-вегетарианстве на 19%, а вегетарианство на 15%» [5].

Очищение ума и тела от зашлакованности. Еда должна быть свежей без термальной обработки. Необходимо соблюдать кислотно 25%-щелочного 75% баланса в организме.

Что касается продления жизни, только один метод уже доказал способность продлевать жизнь животных, иногда даже удваивать ее срок. Этот метод подразумевает серьезное ограничение калорийности пищи.

Ниже указаны способы, облегчающие жизнь:

Телесно-ориентированная терапия для снятия зажимов и блоков в теле.

Подвижность, прогулки.

Общение с родными и близкими.

Удовлетворение потребностей в знаниях и творческая реализации.

Близость к природе.

Молитва, пост, благодарность.

Баня, сауна, массаж.

«Для поддержания эмоционального баланса, можно использовать динамическую медитацию Ошо, которая состоит из 5 стадий:

1 Стоим на чуть согнутых ногах. Глубокий вдох – отводим согнутые руки в локтях назад, глубокий выдох-руки соединяются кистями на уровне глаз. 10 минут. 10 минут.

2 Выражаем любые эмоции, можно делать все, что угодно, кричать, бросать вещи. Кататься по полу, бить подушку, выплескивать эмоции. 10 минут.

3 Прыжки на месте с поднятыми руками, выкрикиваем слово «Ху». 10 минут.

4 Замираем на месте с поднятыми руками в полном безмолвии. 10 минут.

5 Танцуем, поддавшись желанию тела. Просто двигаться под медитационную музыку с закрытыми глазами.

6 Ложимся на пол с закрытыми глазами и отдыхаем. 10 минут.

Динамическая медитация выполняется рано утром под медитативную музыку, молча с закрытыми глазами» [6].

Для улучшения здоровья можно использовать технику, которая спасла от рака женщину, проработавшую всю жизнь инженером.

Представляешь свою болезнь и на бумаге чертишь прерывистые линии ручкой до тех пор, пока не выплеснутся все эмоции. После этого можно прорисовать линии цветными карандашами на свое усмотрение.

Оценка собственной жизни, подведение ее итогов-это жизненная задача пожилых людей, решение которой будет скрашивать и наполнять смыслом каждое мгновение жизни. Жить при жизни, а не существовать и наслаждаться каждой минутой жизни. Только вера и позитивное отношение к жизни творят чудеса.

Список использованной литературы

1. Краснова О.В., Лидерс А.Г. Социальная психология старости: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2002, С.34.
2. <http://www.kreanna.ru/Technika1%20-%20Pisjmo.html>
3. Краснова О.В., Лидерс А.Г. Психология старости и старения: Хрестоматия – М.: Академия, 2003, С. 384
4. Реан А.А., Психология человека от рождения до смерти-М.; СПб., 2004, С. 536.
5. <https://www.youtube.com/watch?v=Jyah2H2jhk4>
6. Вит Мано. Меня зовут Вит Мано-Санкт-Петербург: Издательская группа «Весь» 2014, С. 225.
7. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учебное пособие для студ. вузов-4-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 1999.

Барыбаева Г.Е.

Под руководством Скляр С.В

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: gulzhanika@inbox.ru

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ИНКЛЮЗИВНОМ ОБУЧЕНИИ

Почти 80% информации об окружающем мире человек получает с помощью зрения. Взаимодействию с другими людьми, поведению в обществе мы учимся с помощью наблюдений. Это начинается с самого момента рождения. Первые социальные навыки младенец получает, глядя на свою мать и других близких. Слепому ребёнку недоступна визуальная информация, которую получают естественным путём его зрячие сверстники. Поэтому так важно начать его обучение социальным навыкам с самого раннего возраста.

Исследования показывают, что социальные навыки являются базой для всех остальных навыков. Поэтому в случае их плохого развития, ребёнок, став взрослым, рискует остаться изолированным от общества, столкнётся с большими трудностями при межличностном общении, устройстве на работу, не сможет вести самостоятельную и независимую жизнь. Именно поэтому научить слепого ребёнка взаимодействию с другими людьми – одна из основных задач родителей и педагогов. Большой вклад в развитие современной тифлопедагогики и тифлопсихологии в условиях специализированных школ внесли Солнцева Л.И., Денискина В.З., Стернина Э.М. и другие.

В начальных классах у незрячих и слабовидящих детей появляются большие возможности по развитию своих социальных навыков. Однако, если ребёнок учится в специализированной школе, где его окружают такие же незрячие и слабовидящие дети, то он приобретает навыки, подходящие именно в этой ситуации и не набирается опыта общения со зрячими сверстниками. Оказавшись среди зрячих детей, ребёнок не знает, как себя вести, не может влиться в коллектив, завязать общение и, вследствие этого, вынужден быть ограничен общением с друзьями по спецшколе.

Инклюзивное образование в нашей стране, как и в других постсоветских странах, только начинает развиваться. Поэтому полезно было бы изучить опыт США и Европы, где это направление является обычной образовательной практикой. Укажем авторов, труды которых могут оказаться полезными при организации инклюзивных классов в младшей школе: D. K. Fast, G. W. Igune, GuyLeFanu, MaryBassendine, JanMcCall, SteveMcCall. Инклюзивное образование при правильной организации решает проблему отсутствия навыков общения со зрячими ребятами. Ребёнок с раннего детства находится в компании зрячих детей, привыкает к ним. Для него такая обстановка становится привычной и не вызывает сложностей. Незрячий ребёнок знает, как общаться со зрячими, как вести совместную деятельность, устанавливать дружеские отношения. Дети, которые учатся в специализированных школах, часто противопоставляют себя зрячим. При инклюзивном образовании они ощущают себя полноправными участниками общества.

В начальных классах дети наиболее легко обучаются. Их психика пластична. В большинстве своём они ещё не успели приобрести комплексы и страхи, которые могли бы препятствовать общению их со здоровыми сверстниками, поэтому младшая школа самое подходящее время для приобретения социальных навыков. Если не тренировать социальные навыки в младших классах, то есть большой риск, что, став старше ребёнок окажется в социальной изоляции, поскольку в подростковом возрасте и позже отчуждённость между слепыми и зрячими только увеличивается. Однако для максимального использования возможностей обучения в классе со зрячими детьми необходимо тесное сотрудничество между классным руководителем и специалистом по тифлопедагогике.

Опишем условия, которые должны соблюдаться в классе, чтобы максимально реализовались возможности, появляющиеся в первые годы обучения ребёнка в школе. Идеально, когда незрячий ученик отлично знаком с обстановкой класса и может без проблем ориентироваться в нём. Обстановка не должна меняться слишком часто. Ребёнку должна предоставляться возможность работать в небольшой группе детей, причем таким образом, чтобы он принимал активное участие в деятельности группы, а не был лишь её пассивным членом. Можно, например, возложить на него обязанность записывать что либо, если ребёнок в состоянии это делать. Можно дать роль ответственного за выступление от имени группы. Незрячий участник может быть и лидером своей группы, координировать действия остальных. Задача учителя здесь организовать работу группы так, чтобы незрячий ученик действительно был активно вовлечён в её деятельность. Ребёнок должен вовлекаться в совместные игры, в том числе и подвижные. Поскольку редкая игра в своём изначальном виде подходит для незрячих ребят, педагогу придётся воспользоваться своей фантазией и изобретательностью так, чтобы адаптировать её к потребностям

слепого ребёнка, не потеряв при этом её привлекательности для остальных детей. Участвуя в командной работе, коллективных играх, при подготовке различных мероприятий и праздников, ребёнок начинает ощущать себя частью команды, возвращает в себе чувство ответственности, избавляется от застенчивости, страха коллектива, чувства неполноценности, учится общаться с другими детьми и разрешать конфликтные ситуации, приобретает друзей. Хорошие социальные навыки младшего школьника – залог его успешной жизни в дальнейшем.

Список использованной литературы

1. Власова Т. А., Певзнер М. С. Учителю о детях с отклонениями в развитии.— М.: Просвещение, 1967.
2. Вопросы обучения и воспитания слепых и слабовидящих: Психол. и метод. аспекты реабилитации.—Л., 1982.
3. Воспитание детей раннего возраста / Под ред. Г. М. Лялиной.— М.: Просвещение, 1976.
4. Воспитание и обучение слепого дошкольника / Под ред. Л. И. Солнцевой.— М.: Просвещение, 1967.
5. Воспитание ребенка с нарушениями зрения в семье: Сб. науч. тр. / Под ред. Л. И. Солнцевой, В. П. Ермакова.— М., 1979.

КОРПОРАТИВНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И АСПЕКТЫ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

Введение

Деловое общение имеет свою особенность, которая заключается в направленности достижения цели деятельности и предполагает применение определенных коммуникативных инструментов. Получить более полное понимание о том, какое место отведено деловому общению в разнообразии разновидностей общения можно рассмотрев модель уровней общения.

Основная часть

Уровни общения могут быть изображены в виде лестницы, заключающей в себе два измерения: 1) ориентирование на личностную составляющую собеседника (присутствует или нет) и 2) "диалог" (или культура достоинства) – "монолог" (или культура выгоды) [1].

Ориентация на личность собеседника предрасполагает учет индивидуальных особенностей в процессе коммуникации, его запросов, мотивов, интересов. Понимание собеседника в процессе общения, его точки зрения, называется децентрацией. Противоположным состоянием является – эгоцентризм – означает, что человек способен видеть ситуацию только с собственной точки зрения и не пытается учесть интересы партнера по общению.

В психологии Понятия "диалог" и "монолог" используются для обозначения граней коммуникации с вариацией коммуникативных ролей или без таковой. Традиционное понимания диалога как "субъект-субъектного" общения, а именно общения в котором учитываются личностные особенности другого человека, и монолога как "субъект-объектного" общения, которое предполагает учет только собственных интересов, начали описываться в трудах Ухтомского и Бахтина и получили свое развитие в работах А. У. Хараша [2]. Диалог подразумевает в себе истинный духовный контакт двух личностей в процессе коммуникации, тогда как во время монолога партнер по общению воспринимается только в качестве инструмента или препятствия для достижения своей цели.

На базе описанных параметров образуется модель уровней общения (рис. 1).

Рис. 1. Уровни общения [3]

1. Примитивный уровень. На данном уровне общения собеседник является либо средством, либо помехой. Такое общение является абсолютно дегуманизированным общением, в процессе которого элементарные правила и реакции являются базой в отношении к другим людям. Руководитель, который использует данный вид общения, является "самодур", и видит своих подчиненных лишь как послушных и безликих существ.

2. Манипулятивный уровень – это уровень общения, направленный на использование собеседника для достижения личных целей. Личностные качества собеседника, его мотивы и желания при этом не берутся во внимание или используются только те особенности личности партнера, которые могут пригодиться для достижения цели. Этот уровень представляет более сложный способ общения, чем предыдущий, так как здесь используются разнообразные техники для манипуляции человеком.

3. "Контакт масок" – "общение нулевого уровня": партнер по ощущению не воспринимается в качестве личности, коммуникация осуществляется на ролевом уровне. Так, например, можно привести общение контролера в общественном транспорте и пассажира: контролер действует исходя из его роли, пассажир им не воспринимается как личность. Хотя в случае если контроллер пожалеет безбилетного студента и не станет его штрафовать – это уже будет считаться выходом из ролевого общения в другую реалью, реалью личностной коммуникации.

4. Стандартизированный уровень – это буферный уровень между общением, основанным на личностной и безличной коммуникации. Данный уровень выражает дежурную вежливую форму общения при ситуативных коммуникациях. По какой причине люди всегда произносят "здравствуйте" при контакте с знакомым человеком? Эта фраза не значит, что в данный момент человек действительно беспокоится за состояние здоровья партнера. Фразы вежливости – это маркеры того, что вы воспринимаете собеседника как значимое лицо, также это признак подтверждения, что он существует для вас. В тоже время ориентация на личностные качества собеседника практически отсутствует, нет попытки попытаться вникнуть в суть разговора. Это хорошо отображается, когда партнер по общению декодирует ситуацию по-другому и начинает общение на ином уровне – например, в ответ на стандартный вопрос "Как дела?" старается в деталях описать свои проблемы.

5. Деловой уровень – на данном уровне коммуникации отношение к человеку формируется на основе его деловых качеств, которые соответствуют требованиям совместного вида деятельности. Абсолютно личностные составляющие начинают обретать интерес и значительность в рамках результативности общего дела. Тем не менее отпечатываются в установках на восприятие и понимание между собеседниками, когда присутствует доброжелательность и признанию заслуг каждого члена организации.

6. Духовный уровень предполагает личность в качестве самоцели общения. На данном уровне абсолютно гармонизированных взаимоотношений начинается психологическая близость партнеров по коммуникации. Можно сказать, что главной отличительной чертой делового общения здесь является его нацеленность на достижение целей общей деятельности. Коммуникация в данном случае является средством достижения общих целей организации.

Одной из разновидностей делового общения можно считать управленческое общение. Это общение между собеседниками, которые находятся на социальных позициях соподчиненности или зависимости, которые обладают разным должностным статусом. Главная цель управленческого общения – регулирование поведения подчиненных с целью побуждения их к исполнению организационных целей.

Существует три функции управленческого общения:

- 1) распорядительная функция (приказы, указы, рекомендации, распоряжения и т.д.);
- 2) контрольная функция (обратная связь о ходе реализации целей деятельности);
- 3) функция оценки (оглашение оценочной информации по итогам реализации поручений).

Контент делового общения можно определить по той деятельности, которую он обеспечивает, и зависит от целей общения коммуникатора и предполагаемого им результата. Люди в основном не задумываются о том, что любое сказанное слово или даже любая жестикация расценивается как действие, а именно имеет конкретную цель, и необходимо, чтобы цель общения совпадала с целью деятельности, а также обеспечивала ее эффективность.

Каждая профессиональная цель должна состоять из определенного содержания коммуникации, которая позволит добиться наилучших результатов. При этом необходимо учитывать контекст ситуации, особенности партнера и свои собственные особенности. В совокупности эти навыки составляют коммуникативную компетентность специалиста, которая является частью его общей профессиональной компетентности.

Помимо содержания общения является важной и форма подачи информации. Часто именно форма подачи информации составляет неудачу коммуникации. Одинаковое содержание будет воспринято по-разному, если оно преподносится в нейтральной форме или в форме претензии.

К формальным характеристикам сообщения относятся:

– оценочные или безоценочные высказывания: информация, подаваемая в оценочной форме, вызывает наиболее эмоциональную реакцию и в некоторых случаях – отторжение; безоценочное высказывание предоставляет больше шансов быть принятым к сведению;

– агрессивные или благожелательные высказывания: агрессивно представленная информация (в форме обвинений, претензий, унижения личности собеседника) провоцирует отторжение и ответную реакцию;

– позиция в общении: позиция "сверху", показывает доминирование и превосходство участника коммуникации, часто становится причиной отторжения у респондента и ответные агрессивные действия.

Необходимо помнить, что данные формальные параметры обычно передаются по невербальным каналам: жестами, мимикой, интонацией (язвительной, ироничной, поучительной и т.п.). Поэтому коммуникативная компетентность включает в себя также отслеживание личных невербальных реакций.

Коммуникативная компетентность – это умение установить и поддержать необходимые контакты с людьми. Коммуникативная компетентность предполагает: достижение взаимопонимания между участниками коммуникации, понимание сути ситуации и предмета общения.

Коммуникативная компетентность – это организационная система навыков и умений профессионала, которые обеспечивают построение эффективной коммуникации в определенном русле ситуаций межличностного общения [4].

Компоненты коммуникативной компетентности:

- 1) знание о себе, своих личных особенностях, умение ими эффективно управлять;
- 2) понимание партнера по общению, хорошая социально-психологическая рефлексия;
- 3) понимание контекста общения.

Руководитель с высоким уровнем коммуникативной компетентности умеет выбирать и использовать такие параметры общения как:

- установка диалогического или монологического характера;
- открытое и закрытое общение;
- ролевое и личностное общение;
- учет результатов и методов социальной перцепции, умение использовать их в зависимости от конкретной ситуации;
- выбор подходящих ситуации вида и уровня общения.

Тактика общения – это реализация в конкретно определенной ситуации коммуникативной стратегии, базирующейся на владении техниками и знаниями правил общения.

Техника общения – совокупность определенных коммуникативных навыков говорить и умений слушать собеседника.

Деловое общение

В каждой сфере жизнедеятельности общества которая называется «сферой общения» есть свой особый тип взаимоотношений между людьми. Сфера деятельности оказывает огромное влияние на характер этой деятельности, а также определяет ее формы и виды. В зависимости от того, в какой области происходит общение и какие существуют цели и задачи общения, обусловлено значение соответствующей сферы деятельности, и в зависимости от этого подбираются подходящие средства коммуникации, которые образуют определенную структуру [5, С-11].

Бадаев А.А. рассматривает деловое общение в качестве особенной формы общения, которое направлено на организацию и оптимизацию сотрудничества людей в процессе трудовой деятельности. По его мнению, деловое общение обеспечивает проведение совещаний, переговоров и официальной переписки, а также публичных выступлений. Оно направлено на решение большого спектра вопросов взаимодействия между людьми, создания благоприятных условий для их продуктивного сотрудничества в достижении важных целей, способствованию успеха общего дела. Дополнительные функции в деловом общении проявляются в установлении межличностных отношений партнерства, создании оптимального морально-психологического климата в организации, формировании профессионального и корпоративного имиджа субъектов. В деловом общении, утверждает автор, стоит учесть и личные цели, которые реализуются участниками общения: стремление к личному благополучию, безопасности, карьерному росту; стремление к обретению власти, формированию позитивного имиджа, установлению неформальных отношений, повышению собственной значимости и репутационных составляющих и др. [6].

По утверждению В. В. Усов, деятельность делового человека протекает в постоянных контактах с другими людьми-партнерами по бизнесу, специалистами, брокерами, производителями товаров, торговыми агентами. Разнообразие таких контактов может носить благоприятный и не очень благоприятный характер, однако в любой ситуации следует сохранять личное достоинство, думать о репутации компании, заниматься поиском наилучшего для всех участников выхода из положения. Данные правила, акцентирует автор, формировались на протяжении долгого времени в процессе коммуникаций людей. Они являются неотъемлемой частью общей и предпринимательской культуры

общения. Деловая репутация человека, его авторитет и успех в бизнесе зависят от того, насколько удалось усвоить правила и формы этикета. [7].

По мнению И. Г. Шириковой, деловое общение считается необходимой частью человеческой жизни, самым важным видом отношений между людьми. Постоянным и одним из самых главных регуляторов этих отношений являются этические нормы, в которых выражаются представления о добре и зле, правильности или неправильности, справедливости и несправедливости и человеческих поступков. Каждый человек коммуницируя в деловом контексте со своими подчиненными, коллегами или начальником, сознательно или стихийно опирается на эти представления. В зависимости от того факта, как моральные нормы воспринимаются личностью, какое содержание в них вкладывается, в какой степени они учитываются в общении, облегчает само деловое общение, делает его более эффективным, помогает в решении поставленных задач и достижении намеченных целей, но в то же время может и затруднить общение, а иногда даже сделать его невозможным, утверждает автор [8.С-62].

Культурой делового общения Т. М. Данилова называет комплекс умений, которые обеспечивают эффективность в профессиональной деятельности, среди которых самым главным является навык межкультурного взаимодействия, проявление интереса к человеку, умение распознавать его эмоциональное состояние, умение правильно понять его намерение, способности, мысли, умения субъективно воспринимать и решать проблемные ситуации[9, с-13].

По мнению вышеупомянутых авторов, в деловом общении необходимо учитывать установленные закономерности, нормы и правила деловой этики. Следует уважать делового партнера если он представляет другую культуру. В понятие культуры входит соблюдение предписанных правил, обычаев, традиций и норм поведения.

Как утверждает Р. Н. Батавина, в настоящее время, как правило, используют следующие анонимные титулы: в Германии– „Герр, “ „Фрау, “ в Великобритании и остальных англоязычных странах– „Мистер,“ „Миссис,“ во Франции и франкоговорящих государствах– „ Месье,“ „Мадемуазель,“ „ Мадам.“ В России вплоть до 1917 года употребляли в деловых кругах (при устном и при письменном обращении) использовались титулы „ Господин,“ „Госпожа“ в последующие годы– Товарищ, без обоих полов. В наши дни, когда Российская Федерация вошла в мировое сообщество приняв социально-рыночную систему отношения, начались попытки вернуться к традициям дореволюционной России и использовать в деловом общении титулы „ Господин,“ „Госпожа“ [10].

Е. Н. Скаженик важную роль отводит жестам, позам и мимике в процессе общения. Она разделяет жесты на следующие группы, которые дают партнерам по бизнесу весьма разнообразную информацию. Примерами жестов уверенности можно считать: кисти рук, соединенные кончиками пальцев, ладони при этом не соприкасаются; кисти рук за спиной, при этом подбородок высоко поднят; во время сообщения информации локти не прижаты к туловищу; руки находятся в карманах; одна рука обхватывает вторую в области ладони. Жестами неуверенности и раздражения можно считать: прижатые к бокам локти; ёрзание в кресле; одной рукой человек может поправлять пуговицу или запонку, другой, браслет часов; человек двумя руками держит чашку с чаем, букет цветов, сумочку (женщины); потирание уха. Следующие жесты выражают агрессивность: тесно сплетенные пальцы рук, особенно когда руки на коленях; руки в карманах, поза на стуле «верхом»; большие пальцы снаружи. Жесты несогласия: боковой взгляд – жест недоверия; касание или легкое потирание носа —проявляется при наличии в переговорах или дискуссии контраргументов; ноги у сидящего направлены к выходу – желание уйти; такое же желание проявляется тогда, когда собеседник снимает очки и демонстративно откладывает их в сторону [11].

По мнению Б. З. Зельдович люди во время общения обычно смотрят в глаза друг другу не более 10 секунд. С помощью глаз мы имеем возможность получать самые точные сигналы, поэтому во время делового разговора крайне важно контролировать выражение глаз, встречаться взглядом с собеседником нужно не менее 60–70 % времени контакта. Взгляд следует направлять на воображаемый треугольник на лбу собеседника и не отпускать ниже его глаз. [12, С-3].

Заключение

Рассмотрев некоторые правила, нормы и требования деловой этики, можно сделать вывод, что базой делового общения является конкретный круг закономерностей, которыми в идеале должен владеть специалист менеджер. В настоящее время деловые переговоры являются основополагающими в коммерческой и политической деятельности. Знание основных правил делового общения способствует установлению и межличностных отношениям внутри коллектива, руководителями фирм, сотрудничества и партнерства [13].

Рассмотрев аспекты делового общения в рамках коммуникативной компетентности менеджера можно сделать вывод о том, что профессиональная компетентность в большей степени базируется не на

профессиональных навыков сотрудника, а на уровне коммуникативной компетентности и тех способах, которые используются для того, чтобы выстраивать эффективные, выгодные коммуникации в трудовой деятельности.

Список использованной литературы

1. Тидор С. П. Психология управления: от личности к команде. Петрозаводск, 1997. С. 142.
2. Хараш А. У. Личность, сознание и общение: к обоснованию intersubъективного подхода в исследовании коммуникативных воздействий // Психолого-педагогические проблемы общения / под ред. А. А. Бодалева. М.: НИИ ОПП АПН СССР. 1979. С. 17-35.
3. Тидор С. Н. Психология управления: от личности к команде. С. 143.
4. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. М.: Изд-во МГУ, 1989.
5. До Конг Чунг. Деловое общение в системе речевой подготовки иностранной студентов –будущих менеджеров в вузе: дис...канд.пед.наук:13.00.02. Конг Чунг До. М, 2005 – С.11.
6. Бадаев А.А. Психология общения. Энциклопедический словарь./А.А. Бадаев.-М.: Изд-во Кошто-Центр, 2011.
7. Усов В.В. Деловой этикет/ В.В. Усов.-М.: Академия, 2007-400с.
8. Ширикова, И.Г. Этика/ И.Г. Ширикова.-М.: ПРИОР, 2000-С.62.
9. Данилова Т.М. Педагогические условия формирования культуры делового общения у студентов-будущих менеджеров в вузе: дис...канд.пед.наук:13.00.01. Т.М. Данилова. Самара, 2008-С.13.
10. Отавина Р.Н. Этика деловых отношений/ Р.Н. Отавина.-М.: Изд-во Финансы и статистика, 2003.
11. Скаженик Е.Н. Деловое общение/Е.Н. Скаженик.-Таганрог.: ТРТУ, 2006.
12. Зельдович Б.З. Деловое общение/Б.З. Зельдович.-И.: Изд-воАльфа-Пресс, 2007-С.-3.
13. Каппушева З. А. Деловое общение как условие формирования профессиональной культуры менеджеров [Текст] // Педагогическое мастерство: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2013 г.). – М.: Буки-Веди, 2013. – С. 149-150.

Bektursynova A.E.

Supervised by Kamzanova A.T., Kustubaeva A.M.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

e-mail: Aibike.bektursynova@gmail.com, Kamzanova.altynkul@kaznu.kz,

almkusto@kaznu.kz

NEUROFEEDBACK TRAININGS IN THE DEVELOPMENT OF ATTENTION IN HEALTH SUBJECTS

Nowadays, biofeedback trainings are actively used in the field of medicine, psychology rehabilitation practice. It allows not only involving patients into the treatment, but teaching them to maintain their physiological processes at the required level. Hence, this technology can be considered from corrective and preventive perspectives. There is a large area of application of the biofeedback method. In medicine, this technology allows to carry out corrective work on such diseases as: chronic and phantom pain, migraine, asthma, diabetes, treatment of alcoholism, drug addiction and other types of addiction, treatment of depression, autism, attention deficit hyperactivity disorder and other mental disorders, as well as improving the condition with cerebral palsy, heart disease, rehabilitation after a stroke, etc. In addition to treating somatic and mental illnesses, biofeedback is widely used to relieve stress and anxiety, improve sleep, in the sports industry and so on. However, the possibility of using the method to improve the cognitive abilities of employees of organizations has not been studied. In this regard, it is necessary to conduct research, primarily paying attention to studies on the use of biofeedback in healthy subjects.

Biofeedback is an evidence-based technique aimed on strengthening personal awareness and control over body and mind. The idea of training human's ability to manage one's internal processes arose in the second part of XIX centuries and directed on heart rate control and self-regulation. However the method and term of biological feedback, or biofeedback, was presented in 1969. The idea of biofeedback is in presentation of audible, visual or other response on change of biological indicators, such as heart rate variability, brain wave patterns and so on.

The basic biofeedback paradigm suggests when human is provided with information or feedback on biological processes, it enables the individual to increase awareness and gain conscious control. The principle of biofeedback is quite simple: it uses electronic instruments, such as EEG, EMG, ECG and others, to detect activity and change in targeted physiological indicators and provide feedback on the current conditions and responses on patients' attempts to control it. Depending on the modalities, there are following main types of biofeedback therapy: thermal biofeedback, electromyography (EMG), galvanic skin response training, heart rate variability biofeedback and neurofeedback.

Its appearance was facilitated by a rethinking of the research results of Russian physiologists – Sechenov I. (1961) and Pavlova I. (1973) in the field of conditioned reflex activity, Bykov K. ideas about cortico-visceral connections (1960), laboratory neuroanatomical data of Chernigovsky V. (1960) on the presence of a representative autonomic nervous system in certain local zones of the cerebral cortex. In addition, the theoretical justifications of the biofeedback method are based on the basic principles of the theory of functional systems of Anokhin P. and the theory of stable pathological conditions by Bekhterev N. and his collaborators. The researches of Skinner F. led researchers to apply theory of operant conditioning in biological feedback method. In the 1960s and 1970s EEG biofeedback started to be applied in recondition and retrain brainwave patterns (Kamiya, 2011; Serman, LoPresti, & Fairchild, 2010). In such trainings the brain waves regulation was used. Some works were conducted in the field of relaxation through increase of alpha waves, whereas other focused on treatment of uncontrolled epilepsy. Neurofeedback is aimed to regulate the brain activity through such EEG bands as alpha, beta, gamma, delta and theta. In researches designed for study of attention, whether it is study on concentration, sustainability, alertness or distribution of attention, the main focus is on alpha, beta and theta rhythms. This conclusion was drawn on the basis of studies in the field of correction of ADD and ADHD using neurofeedback method. Alpha and theta fluctuations are associated with relaxed state of wakefulness. Thus alpha rhythm increases when closing eyes, while theta rhythm is detected upon transition to drowsiness and overwork. The increase of the fluctuation of rhythms listed above the sustained attention became to be impossible. There is a high theta fluctuation in EEG of children, suffering from these disorders [1]. Another important factor in evaluation of individual's attention is beta rhythm, related to high cognitive processes and attention. Research on the effects on attention with the help of biofeedback trainings consists in either reducing alpha and theta waves, or stimulating beta fluctuations and their correlation with the effectiveness of solving problems aimed at evaluation of attention. Another approach is to take into account and control over all three rhythms. The first study on application of neurofeedback on children with ADD/ADHD was conducted by Lubar J. & Shous M. They used beta-stimulating biofeedback training [2]. Another scientist, Drechsler R. states, that neurofeedback increase fluctuations and suppress theta activity [3].

According to the results of studies, the effectiveness of the use of the biofeedback method and increased attention in the treatment of ADD / ADHD was found; however, this dynamics is also interesting to study from the standpoint of developing attention in people who do not suffer from learning problems. In contrast to the treatment of ADHD, the problem of improving attention in healthy people, i.e. not having a mental abnormalities learning problems in anamnesis, is less explored.

There are few researches in the field of application neurofeedback in health subjects for improvement of attention.

In 1974 Beatty J. proposed that theta rhythm correlates with vigilant attention and can be trained with Neurofeedback[4]. Beatty et al. (1974) conducted one of the first experiments in the field of training attention in healthy students. Researchers subdivided 19 nonclinical graduated students into two groups. The first group had to enhance theta rhythm with the help of EEG biofeedback training, while the second one was trained to suppress theta fluctuations. For the assessment of attention before and after the training the 130 minutes lasting radar monitoring task was employed. As a result, the one neurofeedback training session led to a change in theta fluctuation comparing with baseline. Moreover, the group responsible for suppression of theta rhythm showed significantly better results in radar monitoring task at the end of the experiments. This study showed that a decrease in theta rhythm improves attention. However, as the neurofeedback training and radar monitor task were conducted simultaneously in this research, there is a possibility that individual would need to use trainings and cognitive tasks simultaneously to ensure the effectiveness of this method. If so, that creates a limitations in application of neurofeedback training in everyday life.

Another research conducted for testing EEG biofeedback effectiveness in health population was designed by RaseyH. et al. in 1996 [5]. The study consisted of 20 neurofeedback sessions to train participants to enhance beta activity (16-22 hertz) and simultaneously inhibit high theta and low alpha activity (6-10 hertz). Subjects' attention was measured before and after trainings with IVA test, consisting of five elements: full attention quotient, auditory attention quotient, visual attention quotient, mean response time for visual stimuli and mean response time for auditory stimuli. The experiment consisted of 4 nonclinical students. All of them received neurofeedback training sessions. However the positive significant effect of trainings was detected only in 50% of cases, i.e. in 2 out of four subjects. As an explanation for this result, the scientists suggested that the number of sessions was not enough to show the effect. Also it may be that neurofeedback is not an appropriate intervention for some individuals, while being effect for others. Another drawback of the study was in not taking into account possible differences in vocabulary development of subjects, which may result in improvements not related to neurofeedback sessions.

The study of EgnerT. and GruzelierJ. (2001) aimed in testing the influence of low beta EEG frequency on attention showed its significant improvements [6]. However there were not reported any changes in participant's EEG, which made the neurofeedback's role in attention improvements questionable. Furthermore, there was no control group to check if the improvements in attention were not caused by practice effect. Taking into account these mistakes, the scientists repeated their experiment in 2004, including this time 3 groups: SMR group, beta protocol group and control group [7]. The results of their study showed the significant and protocol-specific effects on attention in healthy subjects.

Another experiment included Beta/Sensory Motor Rhythm (SMR) EEG biofeedback was conducted by FritsonK. et al. (2008) for improvement of attention, response to control and intellectual performance [8]. The study consisted of 32 health students, 16 of which were randomly allocated to an experimental group and received 20 neurofeedback training sessions. Despite of increase in other indicators, the results of the experiment indicated no improvements in attention. This may be caused by RaseyH. assumption of insufficient number of trainings for any effect on attention.

Thus, neurofeedback is an effective modern method of correction and regulation of brain functions, including such indicators of cognitive performance as attention. The EEG biofeedback training method has already been shown to be highly effective in treating individuals with ADHD. However, to date, there is no single research strategy for using this technology to increase attention in healthy subjects. Moreover, the problem of the use of biofeedback trainings in the context of increasing attention among employees of enterprises and organizations is not covered. It should also be noted that at the moment, research in the field of biological feedback is not widely developed in the Republic of Kazakhstan.

Conflict of interest. The authors declare that they have no conflict of interest.

References

1. Janzen T., Graap K., Stephanson S., Marshall W., & Fitzsimmons G. Differences in baseline EEG measures for ADD and normally achieving preadolescent males // *Biofeedback & Self Regulation*. 1995. Vol. 20, 65-82.
2. Lubar J., Shouse M. EEG and Behavioral Changes in a Hyperkinetic Child Concurrent with Training of the Sensorimotor Rhythm (SMR): A Preliminary Report // *Biofeedback Self Regul.* 1976. Vol. 1, № 3. P. 293–306.
3. Drechsler R. Ist Neurofeedbacktraining eine wirksame Therapiemethode zur Behandlung von ADHS? Ein Überblick über aktuelle Befunde // *Z. Neuropsychol.* 2011. Vol. 22, № 2. P. 131–146.
4. Beatty, J., Greenberg, A., Deibler, W. P., & O'Hanlon, J. F. (1974). Operant Control of Occipital Theta Rhythm Affects Performance In a Radar Monitoring Task // *Science*. 1974. Vol. 183, 871-873.
5. Rasey H., Lubar F., McIntyre A., Zoffuto A. & Abbott P. EEG Biofeedback for the Enhancement of Attentional Processing in Normal College Students // *Journal of Neurotherapy*. 1995. Vol. 1:3, 15-21.
6. Egner T. and Gruzelier J. Learned self regulation of EEG frequency components affects attention and event-related brain potentials in humans // *NeuroReport*. 2001. Vol. 12, 18, 4166-4159
7. Egner T. and Gruzelier J. EEG Biofeedback of low beta band components: frequency-specific effects on variables of attention and event-related brain potentials // *Clinical Neurophysiology*. 2004. Vol. 115(1):131-139.
8. Fritson K., Wadkins T., Gerdes P. & Hof D. The Impact of Neurotherapy on College Students' Cognitive Abilities and Emotions // *Journal of Neurotherapy: Investigations in Neuromodulation, Neurofeedback and Applied Neuroscience*. 2008, Vol. 11:4, 1-9.

Даукешов А.С.

Под руководством Камзановой А.Т., Кустубаевой А.М.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: Ali_d7@mail.ru, Kamzanova.altyngul@kaznu.kz

ПРИМЕНЕНИЕ БОС-ТРЕНИНГА ПРИ ДЕПРЕССИВНЫХ СОСТОЯНИЯХ

Все мы время от времени чувствуем грусть, уныние или тоску, некоторые люди испытывают эти чувства интенсивно, в течение длительных периодов времени, иногда и без видимой причины. Депрессия больше, чем просто плохое настроение, это серьезное состояние, которое влияет на физическое и психическое здоровье. Как известно депрессия в современном мире признана широко распространённым заболеванием, которое необходимо своевременно диагностировать и находить пути ее коррекции. На сегодняшний день в Казахстане проблема депрессии также актуализировалась. По подсчётам Европейского регионального бюро ВОЗ, число жителей Казахстана, страдающих депрессией на 2017 год, составляет 4,4% [1].

Депрессия может повлечь за собой проблемы как медицинского так и психологического характера. Депрессивное изменение настроения наряду с искажением когнитивных процессов сопровождается моторным торможением, снижением побуждений к деятельности, соматовегетативными дисфункциями [2, с. 18]. Депрессия снижает уровень работоспособности и качества жизни, приводит к дезадаптации человека. Она охватывает широкий спектр психологических и клинических проявлений, которые в свою очередь отличаются по протяженности и по выраженности симптомов.

Термин «депрессия» (от лат. Deprimere) означает чувство тяжести, ощущение «придавленности». Депрессия как показатель настроения или эмоционального состояния появилась еще в 1665 году и просто означала снижение настроения [3, с. 52].

В наше время есть разные варианты классификации депрессии, которые опираются на различные позиции и взгляды авторов.

«Диагностическое и статистическое руководство Психические расстройства (DSM-V) классифицирует депрессивные расстройства на основе клинической картины. Депрессивные расстройства могут включать в себя «большое депрессивное расстройство» (Majordepressivedisorder), «дистимическое расстройство» (дистимия), «расстройства настроения» и «не уточненное депрессивное расстройство». Критерии, используемые, для определения соответствующего психиатрического диагноза различается в зависимости от времени, продолжительности и предполагаемой этиологии. Депрессия дифференцируется следующими характеристиками: тревожный дистресс, меланхолия, конгруэнтные настроению психотические особенности, неконгруэнтные настроению психотические особенности, кататония и сезонные модели [4, с. 6].

Согласно классификации МКБ-10 депрессивные состояния разделяются на депрессии легкие (субдепрессии), депрессии средней тяжести (умеренные) и депрессии тяжелые [5].

К симптомам депрессии относится ангедония (утрата способности получать удовольствие), ощущение эмоциональной подавленности, колебания настроения в течение дня, тревога, расстройства сна, нарушение аппетита, когнитивная и двигательная заторможенность. В тяжелых случаях отмечаются суицидальные мысли и суицидальные попытки [6].

Одним из инновационных и актуальных методов коррекции депрессивных состояний является тренинг биологической обратной связи. Биологическая обратная связь относится к группе терапевтических процедур, при которой применяется электроэнцефалограмма (ЭЭГ) и другие психофизиологические датчики отображения текущей активности различных процессов организма во время сознательного управления мультимедийных стимулов с целью повышения эффективности саморегуляции физиологического состояния. В отличие от других методов лечения депрессий данный метод является неинвазивным, помогает контролировать симптомы заболевания и снижает потребность в фармакологических препаратах.

Биологическая обратная связь используется при лечении различных медицинских и психологических расстройств. На сегодняшний день существует ряд работ по исследованию применения БОС технологий в коррекции депрессивных состояний.

Исследования включали биологическую обратную связь, которая измеряла температуру, мозговой кровотока и частоту сердечных сокращений. После 10 сеансов совместных вмешательств участники сообщили о снижении симптомов ПТСР и депрессии. Общие показатели депрессии и подшкалы значительно улучшились после вмешательства. Вместо того, чтобы вызывать значительное улучшение с психологическим аспектом депрессии, биологическая обратная связь, как оказалось, значительно улучшает физические сопутствующие заболевания, которые происходят в результате депрессии.

Исследования также показали, что те, кто принимал наибольшее участие в этих вмешательствах, получили лучшие результаты [7].

В следующем исследовании вариабельность ритма сердца использовалась в качестве инструмента для измерения адаптивности сердечно-сосудистой системы под влиянием депрессии (Karavidas, 2007). Физические проявления депрессии, о которых сообщает Karavidas, включали снижение ВСП и частоту дыхания подтвердились вышеописанным исследованием. Эти исследования измеряли ВСП и частоту дыхания, чтобы исправить негативное влияние депрессии на физиологическую функцию. Результаты исследования подтверждают выводы, представленные Karavidas о том, как депрессия влияет на ВСП и частоту дыхания. Эти данные также подтверждают использование биологической обратной связи в качестве терапевтического вмешательства для устранения этих физических эффектов [8].

Так же еще в одном исследовании измеряли анатомические корреляты эффектов биологической обратной связи и психологических изменений, связанных с этими эффектами. До и после четырех недель сеансов биологической обратной связи измеряли на уровень депрессии, уровень кортизола в слюне и мозговой кровотока. В группе биологической обратной связи наблюдалось значительное снижение показателей депрессии. Уровень кортизола в слюне значительно уменьшился после вмешательства биологической обратной связи. Морфометрический анализ показал увеличение серого вещества в правой латеральной орбитофронтальной коре [9].

Эффект нейробиоуправления, версия терапии биологической обратной связи, для пациентов с депрессии было исследовано Cheon, Koo и Choi (2016). Нейробиоуправление специально фокусируется на сигналах нервной системы. Целью данного исследования было оценить влияние нейробиоуправления на симптомы депрессии и электрофизиологические нарушения у пациентов с большим депрессивным расстройством. Они провели с участниками исследование для оценки эффективности левой префронтальной бета-терапии с помощью альфа / тета-тренинга. Было проведено 8-недельное исследование. Всего было набрано двадцать участников. Протокол лечения включал в себя тренировку бета на F3 с альфа / тета на Pz в течение 8 недель. При каждом посещении пациенты получали бета-тренировку в течение 30 мин, а затем альфа / тета-тренировку в течение 30 мин. Межполушарная альфа асимметрия была рассчитана для гомологичных участков F3-F4. Клинические оценки до и после тренировки показали значительное улучшение показателей. Лечение с помощью нейробиоуправления может значительно улучшить симптомы депрессии. Кроме того, симптомы тревоги и клиническая тяжесть заболевания значительно уменьшились. Несмотря на некоторые ограничения, такие как небольшой размер выборки и отсутствие контрольной группы, это исследование показало, что нейробиоуправление имеет значительные эффекты у пациентов с серьезным депрессивным расстройством [10].

Основываясь на большом объеме исследований, ранее посвященных оценке роли лобной альфа-асимметрии при депрессии, Розенфельд (1997) разработал протокол нейробиоуправления для модификации этой асимметрии. Его протокол ALAY (F4-F3 / F3 + F4, с эталонным электродом при Cz) опирается на очень твердое теоретическое обоснование и предварительные результаты тематических исследований (Rosenfeld et al., 1995; Baehr, Rosenfeld, & Baehr, 2001, 1997) обнадеживают. Baehretal. (2001) сообщили о 5-летнем наблюдении за пациентами, получавшими лечение по протоколу Розенфельда, в которых указывалось, что существенные изменения были стойкими и что лобная альфа-асимметрия не только изменилась, но и была устранена при длительном наблюдении. Это особенно важно, потому что различные исследования (Allen, Iacono, Depue, & Arbisi, 1993; Gotlib, Ranganath, & Rosenfeld, 1999; Henriques & Davidson, 1990; Kwon, Youn & Jung, 1996) показывают, что после медикаментозного лечения после ремиссии депрессии, сохранялась лобная альфа-асимметрия, что указывало на вероятность ремиссии в будущем [11, с. 134-135].

Таким образом, биологическая обратная связь является современным, результативным и наиболее безопасным методом коррекции депрессивного расстройства. Правильная организация и регулярность БОС-тренинга определяет эффективность процедуры для пациентов с депрессивными расстройствами. Однако, в настоящее время отсутствует общая процедура проведения БОС-тренинга для коррекции депрессивной симптоматики. Так же можно отметить, что исследования связанные с применением биологической обратной связи в настоящее время не получили широкого распространения в Казахстане. В связи с этим нами планируется разработка и проведение БОС-тренинга на лицах с депрессивной симптоматикой.

Список использованной литературы

1. <http://www.euro.who.int/ru/countries/kazakhstan/data-and-statistics/infographic-depression-in-kazakhstan-2017>
2. Смулевич А.Б. Депрессии в общей медицине. Руководство для врачей. М., Медицинское информационное агентство, 2001 г., – 782 с.
3. Jonathan W. Kanter, Andrew M. Busch, Cristal E. Weeks, and Sara J. Landes The Nature of Clinical Depression: Symptoms, Syndromes, and Behavior Analysis University of Wisconsin–Milwaukee The Behavior Analyst 2008, 31, 1–21 No. 1 (Spring)
4. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. (5 th ed.) Retrieved from <http://www.ehponline.com>
5. <https://mkb-10.com/index.php?pid=4193>
6. Головачева В.А., Парфенов В.А. Депрессия в неврологической практике: распространенность, диагностика, стандарты лечения и новые возможности фармакотерапии. Медицинский Совет. 2015;(5):55-61.
7. Staples, J. K., Abdel Atti, J. A., & Gordon, J. S. (2011). Mind-body skills groups for posttraumatic stress disorder and depression symptoms in Palestinian children and adolescents in Gaza. International Journal of Stress Management, 18(3), 246-262.
8. Karavidas, M. K., Lehrer, P. M., Vaschillo, E., Vaschillo, B., Marin, H., Buyske, S., . . . Hassett, A. (2007). Preliminary results of an open label study of heart rate variability biofeedback for the treatment of major depression. Applied Psychophysiology & Biofeedback, 32(1), 19-30.
9. Kotozaki, Y., Takeuchi, H., Sekiguchi, A., Yamamoto, Y., Shinada, T., Araki, T., & ..Kawashima, R. (n.d). (2014). Biofeedback-based training for stress management in daily hassles: an intervention study. Brain And Behavior, 4(4), 566-579.
10. Cheon, E., Koo, B., & Choi, J. (2016). The efficacy of neurofeedback in patients with major depressive disorder: An open labeled prospective study. Applied Psychophysiology And Biofeedback, 41(1), 103.
11. Corydon Hammond D. Neurofeedback Treatment of Depression and Anxiety Journal of Adult Development 12(2):131-137 · August 2005

Джакупова М.А.

Под руководством Мадалиевой З.Б.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: muhabbat140895@gmail.com

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ УЧИТЕЛЕЙ

Проблема эмоциональной компетентности учителей является одной из самых актуальных проблем образовательной сферы. Большая стрессовая нагрузка педагогов в школе, необходимость принимать взвешенные решения вкупе с необходимостью быть образцом зрелости и уравновешенности возлагает на учителя много требований. В том числе к его личности, одним из важных критериев степени развития которой является уровень эмоциональной компетентности. Уметь контролировать свои эмоциональные проявления и определять эмоциональное состояние ученика – от этих умений учителя напрямую зависит результат педагогической деятельности. Преподавание, воспитание, создание условий для самореализации учащихся – выполнение этих задач требует от учителя больших эмоциональных затрат. Андреева И.Н. [1] обращает наше внимание на то, что психологические нагрузки учителя зачастую влекут за собой появление профессионального стресса, впоследствии – синдрома «эмоционального выгорания». Внешнее сдерживание эмоций не приводит к внутреннему спокойствию, вытекающая из этого неудовлетворенность своей работой может повлечь нарушение психологического здоровья.

Эмоциональная компетентность, согласно Андреевой, подразумевает осознание эмоций и контроль их проявлений. Автор также указывает на различную степень проявлений эмоций. Полное осознание эмоционального процесса связано с осознанием причин, вызвавших эмоции, и сознательным управлением действиями, вытекающими из этих эмоций. Особый интерес представляет существование также и неосознаваемых эмоций: например, устойчивые эмоциональные паттерны, возникшие в раннем детстве, эмоции, проявление которых осуждается в обществе, недостаточно организованные эмоции.

Эмоциональная компетентность связана с эмоциональным интеллектом и основана на нем. Необходимо отметить, что определенный уровень эмоционального интеллекта необходим для обучения конкретным компетенциям, связанным с эмоциями. Например, способность четко распознать, что чувствует другой человек, дает возможность развить такие компетенции, как способность влиять на других людей и воодушевлять их, что тоже, непременно, входит в компетенции учителя в школе. Сходным образом, людям, которые лучше способны управлять своими эмоциями, легче развить такие компетенции как инициативность и способность работать в стрессовой ситуации. Таким образом, анализ эмоциональных компетенций необходим для прогноза успешности в работе учителя.

Эмоциональная компетентность, как мы уже указали, основана на эмоциональном интеллекте. Эмоциональный интеллект включает способность управлять эмоциональным содержанием взаимодействий, что является неотъемлемой частью навыка эмоциональной компетентности [2]. Так как специфика работы школьных учителей предполагает воздействие на учеников, то этот фактор является исключительно важным. Авторы данной статьи обращают наше внимание на значимость эмоциональной компетентности как элемента образовательного процесса в отношении учеников. Высокий уровень эмоционального интеллекта не должен рассматриваться как необходимый результат воспитания и обучения, в то же время освоение навыков эмоциональной регуляции является частью правильного, эффективного образования. Кажется разумным ожидать, что способность учителя организовывать образовательный процесс таким образом, чтобы максимально развить в своих учениках способности к эмоциональному саморегулированию, возможно, должна стать ключевой в воспитании подрастающего поколения. Это, опять же, выдвигает учителям требование показывать высокие показатели эмоционального интеллекта.

Как заметили Паркинсон, Фишер и Манстед [3]: «Человеческий опыт является преимущественно эмоциональным. Это справедливо как для образовательного опыта, так и для любого другого аспекта нашей жизни. Обучение – это не просто понимание абстрактного содержания идей; речь идет о нашей собственной открытости по отношению к новым идеям. Данная открытость включает в себя эмоции, среди которых можно выделить удивление, откровение, восторг, а иногда и возмущение. Это огорчает, по той причине, что мы находимся на таком уровне развития образовательной традиции, когда общественный дискурс об образовании настолько исключительно сосредоточен на измеримых когнитивных результатах обучения.»

Из сказанного выше не следует, что в образовании не уделяется внимания эмоциям. Действительно, в последние годы возросла тенденция, в соответствии с которой от учителей ожидается заботливость,

эмоциональная вовлеченность в образовательный процесс вкупе с высоким уровнем эмоционального интеллекта.

Эмоциональный интеллект Майера и Салови [4] преодолевает эти трудности – акцент на четко сформулированные и измеримые навыки обеспечивают преодоление нечеткости понятия «забота», в то время как сосредоточиться на измерении реляционного набора навыков гарантирует, что, хотя измерение является индивидуалистическим, оно не является при этом асоциальным. Однако сравнительная новизна подхода означает, что в настоящее время в этой области мало исследований, которые используют эту структуру для изучения уровней эмоционального интеллекта среди групп учителей. Кроме того, нет исследований, которые бы изучали, могут ли навыки, составляющие эмоциональный интеллект, развиваться у учителей в период их начального педагогического образования.

История эмоционального интеллекта началась с концепции социального интеллекта. Торндайк в 1920 году рассматривал проявления эмоционального интеллекта в аспекте изучения социального интеллекта. Понятие социального интеллекта было предложено им как способность сопереживать другим людям и выстраивать успешные взаимоотношения с окружающими, но его взгляды не воспринимались всерьез в течение нескольких лет. В 1983-м году Говард Гарднер обновил теорию Торндайка, представив восемь различных типов интеллекта, один из которых, «личный интеллект», трансформировался со временем в обширное понятие эмоционального интеллекта. Наконец, Саловей и Майер в 1990 году, опираясь на взгляд Гарднера с акцентом на индивидуальные различия, представили в полном объеме модель эмоционального интеллекта и определили его как форму социального интеллекта, которая включала способность воспринимать, понимать и управлять своими эмоциями, а также воспринимать, понимать и управлять эмоциями других людей. Позже Бар-Он в 1997-м году предположил, что, поскольку эмоциональный интеллект является таким важным аспектом человеческой жизни, необходимо дать количественную оценку этой конструкции и ввести критерии измерения данной величины. Чтобы претворить эту идею в жизнь, Бар-Он, используя свой психологический опыт, создал опросник по эмоциональному коэффициенту, который разработан как тест для измерения эмоционального интеллекта. Бар-Он ввел термин «эмоциональный фактор» для своего измерения и определял эмоциональный интеллект как «массив некогнитивных способностей, компетенций и навыков, которые влияют на способность справляться с трудностями, с требованиями и давлением со стороны окружающего социума». Он определил пять основных шкал и 15 подшкал, которые способствуют эмоциональной энергии и мотивации, необходимой для удовлетворения ежедневных трудностей:

1. Интраперсональные (самоуважение, эмоциональное самосознание, уверенность в себе, независимость и самореализация);
2. Межличностные (эмпатия, социальная ответственность и межличностные отношения)
3. Управление стрессом (стрессоустойчивость и контроль импульсивных проявлений);
4. Адаптируемость (проверка реальности, гибкость и решение проблем)
5. Общее настроение (оптимизм и счастье).

Майер, Саловей и их сотрудники разработали систему тестирования, называемую сейчас тестом эмоционального интеллекта Майера, Саловея и Карузо (MSCEIT). Тест основан на способности человека решать заданные задачи – MSCEIT основан на идее, что эмоциональный интеллект предполагает решение проблем, связанных с эмоциями. Такие тесты способностей измеряют нечто относительно отличное от, скажем, шкал самоотчетов относительно эмоциональных состояний, с которыми наблюдаются преимущественно низкие корреляции.

Эмоциональная компетентность изучена не в полной мере и проведенное исследование направлено на преодоление этого пробела. Тема занимает важное место в рамках программы «Рухани Жангыру», так как изучает проблемы, связанные с психическим здоровьем, позволяющим выявить возможные причины депрессии, суицидов и прочего как следствие проблем, связанных с низким уровнем эмоциональной компетентности учителей.

Здоровье учителей все больше становится вопросом всемирной важности, по той причине, что случаи зафиксированного профессионального выгорания, неврозов и других проблем с психическим здоровьем у представителей этой профессии и других работников сферы образования возрастают с каждым годом. По жалобам учителей, которые обращались за помощью, большая часть проблем со здоровьем возникла вследствие стресса на уроках [5]. При подробном выявлении источников стресса учителей, выявились определенные стрессоры, связанные с работой, эти же стрессоры были последовательно связаны со снижением производительности труда, неудовлетворенностью работой и проблемами с психическим здоровьем [6]. Данное исследование углубляет и расширяет понимание влияния на психическое здоровье эмоциональной компетентности, в частности, умения управлять своими и чужими эмоциями, понимание своих и чужих эмоций.

Список использованной литературы

1. Андреева, И.Н. Эмоциональная компетентность в работе учителя / И.Н. Андреева // Народное образование. – 2006. – № 2. – С. 218.
2. AfsanehGhanizadeh, FatemehMoafian. The role of EFL teachers' emotional intelligence in their success // ELT Journal, October 2010, pages 424-425.
3. Parkinson B., Fisher A.H., Manstead A.S.R. Emotion in social relations. Cultural, social and interpersonal processes. N.Y.: Psychology Press, 2005.
4. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. Emotional Intelligence meets traditional standards for an intelligence // Intelligence. V. 27. P. 267 – 298.
5. Kovess-Masféty V., Rios-Seidel C., Sevilla-Dedieu C. Teachers' mental health and teaching levels. Teach Educ 2007;23:1177–1192.
6. Montgomery C., Rupp AA. A meta-analysis for exploring the diverse causes and effects of stress in teachers. Can J Educ 2005;28:458–486.

Ерденова М.Б., Джарлыганова А.Е.

*Под руководством Камзановой А.Т., Кустубаевой А.М.
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы
e-mail:meruert_beken@mail.ru*

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ

Введение

Вопросы, связанные с природой интеллекта являются актуальными как для зарубежной, так и для отечественной психологической мысли. Перемены, которые происходят в обществе, требуют от человека умения адаптироваться к ним, направляя эти изменения в нужное для себя русло. Учитывая, что в ходе изучения когнитивных способностей всегда подчеркивалось их значение для оптимизации взаимоотношений и успешной реализации личности в профессиональной жизни, то исследовательские инновации в этом направлении приобретают особую значимость.

Цель работы:

Определить психометрические показатели когнитивных способностей в возрастных группах;

Сравнить показатели интеллекта в возрастных группах.

Интеллект – является одним из центральных качеств психики человека. В психологической науке исследование интеллекта начиналось с изучения персональных различий в способности к решению задач. В настоящий период интерес исследований уделяется поиску познавательных механизмов, а также изучению влияний генетики и среды на интеллектуальные способности. Изучение вклада среды в развитие способностей имеет как практическое, так и теоретическое значение.

Ученые до сих пор спорят о природе интеллекта. Существует целый ряд научных подходов к определению интеллекта и описанию факторов, влияющих на его развитие. Исследования проблемы интеллекта демонстрируют многозначность этого понятия и интерпретацию с самых разных позиций. В западных психологических доктринах интеллект обосновывают как общую умственную способность (Ч. Спирмен), множественность независимых способностей (Э. Торндайк), систему всех познавательных способностей личности (Уманская, 2013). На сегодняшний день с точки зрения дифференциальной психологии когнитивные способности рассматриваются как умение успешной адаптации к новым условиям, и измеряются тестами интеллекта. В. Н. Дружинин работы в области психологии интеллекта относительно делит на три большие группы: 1) психогенетика интеллекта; 2) общая психология интеллекта; 3) дифференциальная психология и психометрика интеллекта. Согласно мнения ученого, существенные результаты получены исследователями в первой и третьей областях, а «общая психология интеллекта до сих пор остается на периферии, поскольку, на первый взгляд, она не представляет практических рекомендаций в отличие от психодиагностики и психогенетики». В.Н. Дружинин считает себя «приверженцем не «концептуальной», а «измерительной» психологии, то есть той психологии, которая основывает свои заключения на количественных результатах, полученных с помощью стандартизированных процедур сбора и обработки данных». Но основным психологическим понятием автор рассматривает «психометрический интеллект», который измеряется тестами (Дружинин, 2001).

Холодной были выделены восемь подходов, для которых характерна определенная мировоззренческая линия в обосновании природы интеллекта (Холодная, 1997):

Социокультурный – когнитивные способности рассматриваются как процесс социализации и культурного влияния в целом (Брунер Дж.; Коул М. и Скрибнер С.; Леви-Брюль Л.; Лурия А.Р.; Выготский Л.С. и др.).

Генетический – когнитивные способности являются следствием адаптации к требованиям среды в естественных условиях взаимодействия человека с окружающей средой (Чарлсворз У.Р.; Пиаже Ж.).

Процессуально-деятельностный – умственные способности рассматриваются как особая форма человеческой деятельности (Рубинштейн С.Л.; Брушлинский А.В.; Венгер Л.А.; Талызина Н.Ф.; Тихомиров О.К.; Абульханова-Славская К.А. и др.).

Образовательный – когнитивные способности являются результатом обучения (Стаатс А.; Фишер К.; Фейерштейн Р.; Менчинская Н.А.; Калмыкова З.И.; Берулава Г.А. и др.).

Информационный – когнитивные способности определяются как комплекс простых процессов переработки информации (Айзенк Г.; Хант Э.; Стернберг Р. и др.).

Феноменологический – когнитивные способности являются формой содержания сознания (Келер В.; Дункер К.; Мейли Р., Вертгеймер М.; Глезер Р.; Кэмптон Дж. и др.).

Структурно-уровневый – когнитивные способности рассматриваются как комплекс разноуровневых познавательных действий (Ананьев Б.Г.; Степанова Е.И.; Величковский Б.М. и др.).

Регуляционный – когнитивные способности как форма саморегуляции психической деятельности (Терстоун Л.Л. и др.)

Айзенк приводит более единую классификацию имеющихся на данный момент подходов к вопросу природы интеллекта. Так Айзенк Г. опирается на 3 базовых концепции когнитивных способностей: интеллект как биологическое явление; интеллект как социокультурное явление; интеллект как психометрический показатель.

В сущность "биологический интеллект" включаются характерные черты деятельности структур головного мозга, которые отвечают за персональные особенности познавательной активности и взаимосвязаны с наследственностью. По мнению Айзенка, биологический феномен является наиболее фундаментальным, и является основой для психометрического и социального. Основателем психофизиологического подхода к вопросу интеллекта был Гальтон Ф., который применял сенсорные показатели для измерения интеллекта (время реакции, сенсорное различение и т.п.). В его исследованиях практически невозможно увидеть воздействие среды на когнитивные способности. (Уманская, 2013).

Психогенетический подход к изучению психологических признаков исследовался применительно к интеллекту в целом, и отдельным частным интеллектуальным способностям (Plomin, Kovas, 2016; Haworth, 2009; Равич-Щербо, 2000; Малых С.Б., 2004; Егорова М.С., 2004 и др.), также существуют психогенетические исследования, посвященные изучению роли наследственных и средовых факторов в фенотипической вариации мотивации достижения (Егорова М.С., 2004; Готтшальдт К., 2004).

На сегодняшний день исследования в области теории наследственной детерминации интеллекта показывают, что около 80 % вариаций в количественных показателях способностей (IQ) необходимо отнести к генетическим отличиям между людьми. Высказываются и более умеренные взгляды, согласно которых вклад генетики составляет от 25 % до 65 % в когнитивные способности индивида. Некоторые исследования приводят иную статистику, к примеру, У. Джонсон заметил, что у монозиготных близнецов при совместном воспитании наследственные факторы обусловили коэффициент корреляции в уровне когнитивных способностей, равный 0,83 (где 1 соответствовало бы предельное значение корреляции). Монозиготные близнецы, воспитывавшиеся раздельно, имели взаимосвязь в уровне интеллекта в 0,74. Корреляция в уровне интеллекта у дизиготных близнецов при совместном проживании составила 0,59. Между тем, этот показатель между уровнем интеллекта у приемных детей, воспитывавшихся совместно, составил всего 0,26. Результаты обобщения У. Джонсона могут свидетельствовать о том, что влиянием наследственных факторов обусловлена значительная часть уровня интеллекта (Johnson, 2007).

Существует три вида исследований влияния наследственности на интеллект: 1) изучение зависимости оценок интеллекта родных и приемных детей ит. уровня интеллектуального развития родителей (усыновителей); 2) исследование сходства по признакам интеллекта у генетически идентичных монозиготных (МЗ) и дизиготных (ДЗ) близнецов, генотипы которых отличаются, как у обычных братьев и сестер; 3) исследование уровня интеллектуального сходства лиц со схожим генотипом, но воспитывавшихся раздельно (метод разлученных монозиготных близнецов).

Большая часть современных исследований изучают генеральный фактор интеллекта, который исследуется в различных батареях тестов интеллекта. Данный фактор выявляет устойчивые психометрические корреляты, к примеру, рабочую память, управляющие функции и т. д., а также имеет высокие показатели наследуемости: до 0,75 во взрослом возрасте (Bouchard, 2013).

Одной из ведущих моделей в научном мире является модель интеллекта, разработанная Р. Кеттеллом и его последователями Дж. Хорном и Дж. Кэрроллом. В соответствии с этой моделью интеллект представляет собой иерархическую структуру, состоящую из трех уровней. На верхнем уровне находится генеральный фактор интеллекта, на втором уровне – флюидный и кристаллизованный интеллект и третий уровень составляют более узкие способности.

Флюидный интеллект (ФИ) предполагает способность решения вопросов, которые не могут быть решены автоматически, исходя из прошлого опыта человека. Классические тесты на ФИ не обусловлены культурным контекстом. Например, такими являются тесты на пространственное восприятие, индукцию, дедукцию и т.д. Кристаллизованный интеллект показывает глубину и широту знаний из разных культурных областей и опыта человека, а также способность успешно эти знания применять. Кроме того, многие тесты кристаллизованного интеллекта связаны с вербальными способностями (Schipolowski et al., 2014). К примеру, тестирование словарного запаса, понимание текста, грамотность, понимание нюансов языка и другие.

В нашем исследовании мы использовали тест Векслера, который является тестом кристаллизованного интеллекта. В составе теста Векслера выделяются хроногенные субтесты, результаты выполнения

которых зависит преимущественно от накопленного опыта («Информированность», «Словарный», «Шифровка», «Арифметический») и персоногенные, результативность выполнения которых зависит от индивидуальных различий («Недостающие детали», «Сортировка», «Повторение цифр»). Показатели наследуемости, полученные по хроногенным субтестам теста Векслера значимо выше, чем показатели по персоногенным субтестам.

Векслер предполагал, что невербальный интеллект больше, чем вербальный, зависит от психофизиологических особенностей работы головного мозга и больше передается по наследству. Уровень вербального интеллекта, по мнению Векслера, обусловлен личностными знаниями человека и его причастностью к культуре. Сведения психогенетических исследований представляют обратную картину: индивидуальные различия в вербальном интеллекте более генетически детерминированы, тогда как уровень невербального интеллекта зависит от личного опыта. Вербальный интеллект предполагает понимание и осмысление высказываний и оперирование значениями.

Вербальный интеллект, как любая специфичная для человека функция, выделяющая его из мира животных, подлежит более строгому генетическому контролю, чем невербальный интеллект. Немаловажно, что при вторичном проведении теста показатели по невербальной шкале возрастают больше, чем по вербальной, т.е. интеллект действия более тренируем (Дружинин, 1994).

Методы исследования

Участники исследования

В исследовании приняли участие 30 испытуемых г. Алматы, средний возраст которых составил от 7-18 лет (15 мальчиков, 12 девочек). Данное исследование было одобрено Локальным Этическим Комитетом Факультета медицины и здравоохранения КазНУ имени аль-Фараби 26 сентября 2019 г. Каждый испытуемый был ознакомлен с целями и задачами исследования и подписал письменное согласие на участие в исследовании. Исследования проводились на базе научно-исследовательского центра Alemgenius. Привлекались посредством рекламы в социальных сетях все добровольцы – учащиеся Центра и других школ города Алматы.

Для выполнения основных целей и задач исследования было проведено психологическое исследование способностей с применением следующих методов.

Психометрические методы

2.1. Измерение интеллекта производилось с помощью теста Векслера, включающий в себя 11 субтестов, разделенных на две группы: 6 вербальных и 5 невербальных компонентов. В исследовании были использованы два варианта теста Векслера для двух возрастных категорий испытуемых:

А) Wechsler Intelligence Scale for Children, WISC – для тестирования детей и подростков (от 6,5 до 16,5 лет). Детская версия данного теста была адаптирована и стандартизирована А. Ю. Панасюк (Панасюк, 1973);

Б) Wechsler Adult Intelligence Scale, WAIS– предназначенный для тестирования взрослых (от 16 до 64 лет). Данная версия была адаптирована и стандартизирована А. Ю. Панасюк, дополнена и исправлена Ю. И. Филимонов и В. И. Тимофеевым при Государственном предприятии "Иматон" (г.Санкт – Петербург) (Панасюк и др., 1992).

Вербальные субтесты составляют задания, которые выявляют общую осведомленность, общую понятливость, способности, нахождение сходства, воспроизведения цифровых рядов и т.д. К невербальным субтестам относятся следующие: шифровка, нахождение недостающих деталей в картине, определение последовательности картин, сложение фигур. Выполнение каждого субтеста оценивают в баллах с их последующим переводом в унифицированные шкальные оценки, позволяющие анализировать разброс. На основе анализа выполнения каждого задания рассчитывается вербальный и невербальный интеллект, общий интеллектуальный коэффициент (IQ). Количественная и качественная оценки выполнения испытуемым заданий дают возможность установить степень развития различных сторон интеллектуальной деятельности.

3. Статистический анализ

Статистический анализ полученных данных проводился с помощью SPSS15:

Для сопоставления данных IQ тестов проводился корреляционный анализ с применением однофакторного дисперсионного анализ (One-way ANOVA, PostHoc Multiple Comparisons with Bonferroni criteria).

Результаты и обсуждение

1. Результаты психометрического исследования интеллекта.

Средние значения шкал Векслера в исследуемых возрастных группах представлены в таблице 1 и на рисунке 1.

Таблица 1. Средние значения по шкалам Векслера в исследуемых возрастных группах.

	группы	кол-во	среднее	стд. откл.	стд.ошибка	95% доверительный интервал для среднего		минимум	максимум
						нижняя граница	верхняя граница		
Вербальный интеллект	1	9	75,00	9,055	3,018	68,04	81,96	60	89
	2	9	69,67	8,789	2,930	62,91	76,42	55	85
	3	12	74,50	11,619	3,354	67,12	81,88	47	93
	Итого	30	73,20	10,036	1,832	69,45	76,95	47	93
Невербальный интеллект	1	9	78,22	5,167	1,722	74,25	82,19	69	86
	2	9	70,89	9,506	3,169	63,58	78,20	59	86
	3	12	61,92	12,064	3,483	54,25	69,58	33	78
	Итого	30	69,50	11,640	2,125	65,15	73,85	33	86
Общий интеллект	1	9	153,22	12,019	4,006	143,98	162,46	135	172
	2	9	140,56	14,072	4,691	129,74	151,37	119	171
	3	12	136,42	20,633	5,956	123,31	149,53	80	158
	Итого	30	142,70	17,552	3,205	136,15	149,25	80	172
IQ	1	9	123,22	9,391	3,130	116,00	130,44	110	138
	2	9	115,22	7,496	2,499	109,46	120,98	109	133
	3	12	119,17	6,965	2,011	114,74	123,59	109	131
	Итого	30	119,20	8,256	1,507	116,12	122,28	109	138

One-way ANOVA анализ полученных данных выявил достоверные различия между возрастными группами в показателях «невербальный интеллект» ($F=14,558$; $p=0,000$), «общий интеллект» ($F=3,520$, $p=0,044$). PostHoc Multiple Comparisons with Bonferroni criteria в трех возрастных группах уточнил, что показатель «невербальный интеллект» достоверно отличается между 1-ой и 3-ей группами, между 2-ой и 3-ей группами, а между 1-ой и 2-ой группами достоверных различий не наблюдается. Тогда как показатель «общий интеллект» достоверно отличается только между 1-ой и 3-ей группами (см. таблицу №2).

Таблица 2. Данные PostHoc Multiple Comparisons with Bonferroni criteria

Зависимая переменная	(I) группа	(J) группа	Разность средних (I-J)	Станд. ошибка	P	95% доверительный интервал	
						Нижняя граница	Верхняя граница
Невербальный интеллект	1	3	20,667(*)	3,945	,000	10,60	30,74
	2	3	14,361(*)	3,690	,002	4,94	23,78
	3	1	-20,667(*)	3,945	,000	-30,74	-10,60
	3	2	-14,361(*)	3,690	,002	-23,78	-4,94
Общий интеллект	1	3	20,222(*)	7,637	,040	,73	39,72
	3	1	-20,222(*)	7,637	,040	-39,72	-,73

По графику видно, что самое высокое среднее значение вербального интеллекта у группы 1, а самое низкое у группы 2. Однако, различия в уровне вербального интеллекта не являются статистически значимыми, значит значимых различий в уровне вербального интеллекта нет. На рисунке 1 представлен также показатель «IQ» в трех возрастных группах, который не имеет достоверных различий.

Различия в уровне невербального интеллекта являются статистически значимыми. Исходя из графика видно, что самое высокое среднее значение невербального интеллекта у группы 1, затем в группе 2 и самое низкое значение в старшей возрастной группе (см. таблицу №1). Это возможно связано с тем, что дети в возрасте от 7 до 10 лет задачи невербального характера на логику и пространственное мышление выполняют быстрее и легче, чем дети других возрастных групп. Та же тенденция наблюдается и в показателе «общий интеллект». Необходимо отметить, что возрастные группы данного пилотажного исследования пока малочисленны. Предположительно увеличение выборки может привести к изменению результатов исследования.

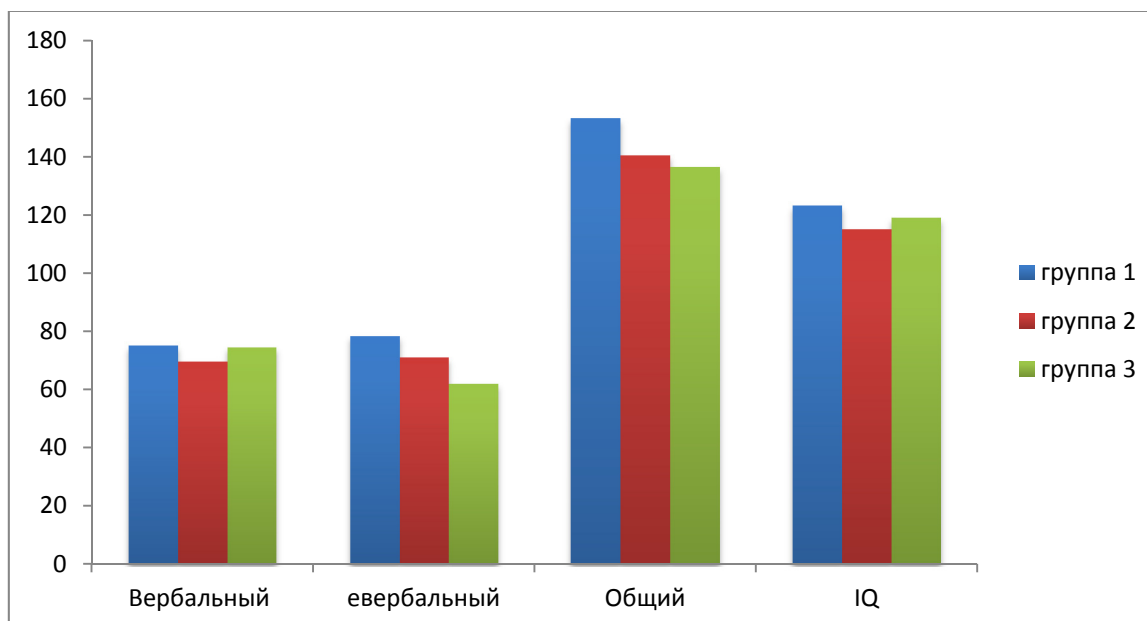

Рисунок 1. Сравнительная гистограмма результатов исследования интеллекта в трех возрастных группах
* Разность средних значима на уровне 0,5

Таким образом, результаты проведенного пилотажного исследования выявили возрастные различия в показателях интеллекта. Исследование продолжается с привлечением методов генетического анализа для выявления генетических маркеров когнитивных способностей у детей в различном возрасте.

Список использованной литературы

1. Дружинин В.Н. Когнитивные способности. –Санкт-Петербург, 2001.-С.30-56
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. 2-е издание. – СПб.: «Питер», 1999. – 368 с.
3. Егорова М.С., Зырянова Н.М., Паршикова О.В., Пьянкова С.Д., Черткова Ю.Д. Генотип. Среда. Развитие. – М.: ОГИ, 2004. – 576 с
4. Егорова М.С. Близнецовые исследования: современные тенденции // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 128-129.
5. Московкина А.Г., Уманская Т.М. Клиника интеллектуальных нарушений. Учебное пособие.-Москва, 2013
6. Малых С.Б. Психогенетика: теория, методология, эксперимент. – М.: Эпидавр, 2004. – 416 с.
7. Панасюк А.Ю. Адаптированный вариант методики Д. Векслера (WISC).-Москва: Институт гигиены детей и подростков Министерства здравоохранения СССР, 1973. – 80 с.
8. Панасюк А., Филимоенко Ю., Тимофеев В. Руководство к методике исследования интеллекта у детей Д.Векслера– Государственным предприятием "ИМАТОН" (г.Санкт – Петербург), 1992
9. Равич-Щербо И.В., Марютина Т.М., Григоренко Е.Л. Психогенетика: Уч. для ВУЗов. – М.: «Аспект Пресс», 2000. – 447 с.
10. Холодная, М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования [Текст] / М. А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
11. Bouchard T. J.(2013) The Wilson Effect: The Increase in Heritability of IQ With Age. Twin Research and Human Genetics. Vol. 16. No. 5. P. 923-930.
12. HaworthC.M.A.,P.S.Dale,R.PlominGeneralistGenes and High Cognitive Abilities // Behav. Genet. 2009. No 39. P. 437-445.
13. Johnson W., Thomas J. Bouchard Jr., Matt McGue, Nancy L. Segal, Auke Tellegen, Margaret Keyes, Irving I. Gottesman Genetic and environmental influences on the Verbal-Perceptual-Image Rotation (VPR) model of the structure of mental abilities in the Minnesota study of twins reared apart // Intelligence. 2007. V. 35. P. 542-562.
14. Plomin R, Kovas, et al. (2016) Genetics affects choice of academic subjects as well as achievement.Sci Rep. Jun 16. 6:26373. doi: 10.1038/srep26373.
15. Schipolowski, S. On the nature of crystallized intelligence: The relationship between verbal ability and factual knowledge / S. Schipolowski, O. Wilhelm, U. Schroeders // Intelligence. – 2014. – V. 46. – P. 156-168

Красмик Ю.Н.

Под руководством Рогалевой Л.Н.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: juliakrasmik@mail.ru

УПРАВЛЕНИЕ ПСИХОФИЗИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТЬЮ СПОРТИВНОГО ПЕДАГОГА

В настоящее время выпускники вузов, подготовленные для сферы физической культуры и спорта, все реже работают по своей специальности. Стоит отметить, что смысл жизни человека состоит в возможности самореализоваться. Когда человек работает на любимой работе, которая приносит ему удовольствие, ему проще реализовать себя, проявить свои умения и способности. Если человек трудится и не испытывает удовольствия от работы, тогда маловероятно, что человек будет испытывать радость, выполняя свои обязательства, он будет испытывать психическое напряжение, которое может неблагоприятно влиять на его здоровье.

Когда человек владеет высоким уровнем самоуправления, у него получается продуктивно работать. От того, что человек успевает сделать много дел, продуктивность рабочего дня высокая, от этого он испытывает счастье. Если человек приходит на работу в хорошем психическом состоянии, ему захочется приходить на работу снова и снова.

Очень важно, чтобы человек чувствовал себя психически расслабленным во время рабочего процесса и тогда работоспособность повышается, продуктивность рабочего дня улучшается и человек становится уверенным в себе.

В этой статье мы определим, как уровень самоуправления влияет на психическое состояние специалистов Физической культуры и Спортa, рассматривая психическое состояние специалистов Физической культуры и Спортa, а также рассмотрим уровень способности к самоуправлению у студентов института физической культуры.

Выпускники колледжа или ВУЗа, впервые начав работать, могут сразу же столкнуться с множеством проблем. Меняется вся их жизнь, если раньше помимо обязанности учиться, вовремя сдавать зачеты и экзамены на положительные оценки, у них не было проблем как таковых, то с выходом на работу кардинально трансформируется вся их жизнь: распорядок дня, характер деятельности, круг общения.

Естественно, для молодого человека такая ситуация является стрессовой. Возникает множество проблем с адаптацией молодых специалистов на рабочем месте.

Работа занимает большую часть времени современного человека. Именно поэтому важно, чтобы работающему она приносила не только деньги, но и нравилась сама по себе. От того, насколько успешно складывается ситуация на работе зависит не только уровень дохода, но и психологическое состояние человека, развитие его личности [14].

Влияние психологического состояния на эффективность труда специалистов.

Рассмотрим исследование Ибрагимовой К., и Рогалевой Л.Н.

Исследования проводились на базе Института Физической Культуры Спортa и Молодежной Политики Уральского Федерального Университета имени первого Президента России Б.Н. Ельцина г. Екатеринбурга.

В исследовании принимали участие 20 человек: из них 10 человек, группа студентов 2 курса бакалавриата Института Физической Культуры (молодые специалисты), средний возраст 21 год, 5 девушек и 5 мужчин; 10 человек группа 1 курса магистрантов Института Физической Культуры (взрослые), средний возраст 27 лет, 5 девушек и 5 мужчин.

Группа бакалавров состояла из студентов, получавших 1-е высшее образование. А группа магистров состояла из студентов, получавших 2-е и 3-е высшее образование.

Этапы проведения исследования

Исследование проводилось в 3 этапа.

1 Этап. Подбор методики тестирования ДОРС А. Б. Леоновой и С. Б. Величковой – дифференцированная оценка состояний сниженной работоспособности.

Тест состоит из 40 вопросов для оценки степени тяжести труда в разных видах профессиональной деятельности.

2 Этап. Проведение констатирующего эксперимента. Диагностика студентов проводилась в феврале 2018 года. Студентам был предложен опросник, состоящий из 40 вопросов для обеих групп для оценки степени тяжести труда в разных видах профессиональной деятельности.

3 Этап. Проведение анализа полученных данных.

В прототипной версии методики ДОРС, созданной А. Б. Леоновой и

С. Б. Величковой, ответы испытуемых оцениваются с помощью четырех-балльных шкал (где 1 – это почти никогда не выражается данное состояние, а 4 – почти всегда выражается данное состояние), выделяющих четыре степени выраженности симптомов следующих психических состояний: утомление-монотония-пресыщение-стресс.

Проведенный опрос был направлен на то, чтобы:

1. Определить чувства и ощущения, которые могут возникнуть у людей в процессе работы.
2. Определить психическое состояние человека к его работе на данный момент.

Управление психофизической готовностью спортивного специалиста.

Механизмы управления двигательной активностью в учебном и тренировочном процессе студентов

В статье С. И. Белых, Г. А. Ямалетдинова отмечается, что сегодня отсутствует единообразное определение процесса управления двигательной активностью применительно к физической тренировке.

В связи с этим они предлагают рассматривать двигательную активность как разнообразную деятельность. В основе структуры двигательной активности человека лежит его направленная на физическое совершенствование деятельность.

Авторы выделяют наиболее эффективные средства и методы управления процессом физическим развитием студентов. Комплексы разнообразных упражнений как формы педагогических воздействий предполагают изучение ответных реакций систем организма студентов, связанных с поиском и разработкой оптимальных моделей тренировочной нагрузки.

Совершая произвольное действие, трудовое или спортивное, мы невольно выбираем специфическую цель, а не специфическое движение или действие. Например, утоляя жажду, мы берем стакан с водой, подносим его ко рту, при этом не приказываем конкретным мышцам сократиться с определенным напряжением и определенной последовательности – мы просто задаемся целью, и реакция движений следует автоматически. Внешняя простота и огромная внутренняя сложность. Рассмотрим один пример такой сложности в таком спортивном действии, как прыжок в длину с разбега, точность отталкивания даже в исполнении сильнейших спортсменов мира достигает 15–18 %. Экспериментальная физиология делает только первые попытки объяснить механизм повышения точности произвольной регуляции движений. Любой вид двигательной активности направляется и определяется смыслом двигательной задачи и предвосхищением искомого результата ее решения, но пути достижения результата могут быть различными. Упражнения по овладению новыми двигательными навыками должны обеспечивать постоянный поиск оптимальных координационных приемов, ведущих к решению моторной задачи.

Выполнение правильно выбранного упражнения повторяет раз за разом не средство решения двигательной задачи, а процесс ее решения, от повторения к повторению изменяя и совершенствуя средства коррекции и управления. Принцип активности подчеркивает детерминацию действия (поведения) потребностью, целью, «моделью потребного будущего». Конечно, будущее в буквальном смысле не может влиять на прошлое, но образ будущего в форме поставленной цели предшествует выполнению действия. Он направляет и наполняет двигательные действия новым содержанием, соотносясь с настоящим и вероятностным прогнозом его развития на будущее. При совершении произвольного действия мы произвольно выбираем специфическое поведение, а не специфическую цель. Даже в простейших двигательных актах ЦНС выступает как орган, способный планировать их выполнение, превращать планы в реальность конкретных движений, оценивать результат и на этой основе корректировать движения, совершенствовать и развивать двигательные навыки.

Программа управления психофизической готовностью направлена на

- повышение профессиональной работоспособности,
- увеличение резервных физических и функциональных возможностей организма для своевременной адаптации к быстро меняющимся условиям профессиональной деятельности и внешней среды, объема и интенсивности труда;
- развитие способности к полному восстановлению в заданном лимите времени и присутствие мотивации в достижении цели, базирующихся не только на знаниях, но и на физических, психических и духовных возможностях человека.

Одним из решающих критериев оценки эффективности управления психофизическим состоянием спортивного педагога является высокий уровень работоспособности, базирующийся на крепком здоровье и соответствующем физическом развитии педагогов.

При этом высокая физическая подготовленность, определяемая уровнем развития основных физических качеств, является основой работоспособности во всех видах учебной, трудовой и спортивной деятельности.

Стоит заметить, что в институтах физической культуры физическому развитию обучающихся уделяется особое внимание. Это обусловлено, прежде всего, тем, что в данных учреждениях осуществляется

подготовка специалистов, чья профессиональная деятельность напрямую связана с высокими физическими и психологическими нагрузками.

А подобная деятельность, разумеется, требует особого подхода к физической подготовке лиц ее осуществляющих.

Главной целью физической подготовки является формирование физической и психологической устойчивости при выполнении педагогической деятельности:

1. Организации тренировочной и соревновательной деятельности учащихся спортсменов;
2. Умение управлять своим эмоциональным состоянием в стресс-соревновательных ситуациях;
3. Умение восстанавливаться после высоких физических и психологических нагрузок
4. Самоуправление своей жизнедеятельностью.

Достижение поставленных целей обуславливается правильной методикой и организацией спортивных дисциплин, педагогических и психологических практик.

Управление психофизической готовностью спортивных педагогов является главным условием их профессионального становления и мастерства

Как показывают исследования, показатели сниженной работоспособности больше выражены у молодых специалистов.

Это: утомление, монотония, стресс.

Необходимы специальные программы по управлению психофизической готовности спортивных педагогов на основе современных теорий.

Список использованной литературы

1. Жолдак В. И. Основы менеджмента в спорте и туризме / В. И. Жолдак. 3 том. – Москва : Советский спорт, 2003. – 240 с.
2. Зволинская Н. Н. О современных требованиях к профессии специалиста по физической культуре / Н. Н. Зволинская, В. И. Маслов // Юбилейный сборник трудов ученых РГАФК, посвященный 80-летию академии. – Москва, 1998. – № 3. – С. 115-119.
3. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин. – Москва : Наука, 1980. – 256 с.
- (12) 4. Рапопорт Л. А. Педагогическое управление развитием студенческого спорта в университетах России: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Л. А. Рапопорт. – Екатеринбург, 2002. – 47 с.
5. Родионов А. В. Психология спорта высших достижений: учебное пособие для ин-тов физ. культ. / А. В. Родионов. – Москва : Физкультура и спорт, 2015. – 144 с.
6. Рувинский Л. И. Концепция профессионально-деятельностной подготовки учителей / Л. И. Рувинский // Интенсификация профессиональной подготовки будущего учителя: межвуз. Сб. Науч. Тр. – Казань: КГПИ, 1988. – С. 3-18.
7. Сейранов С. Г. Управленческие отношения в сфере физической культуры и спорта в условиях перехода к рыночной экономике: автореф. дис. ... д-ра пед. Наук / С.Г. Сейранов : Санкт-Петербург, 1995. – 46 с.
8. Белых С.И., Ямалетдинова Г.А. Механизмы управления двигательной активностью в учебном и тренировочном процессе студентов// Материалы XXI российской научно-практической конференции «Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире». 2019. С. 800-804.

Кудайбергенова Б.К.

Под руководством Касымжановой А.А.

Университет Туран, Алматы

e-mail:bj.janna@mail.ru

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МАТЕРЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХ ДЕТЕЙ С ПСИХИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ

По данным медицинской статистики, в последние десятилетия как Казахстане, так и во всем мире, отмечается рост психических заболеваний, в том числе у детей и подростков [1,2].

Появление в семье хронически больного ребенка – огромный стресс для родителей, часто это влечет кризис в семье, психотравмирующие переживания родителей и ближайшего окружения ребенка. Основная часть психологической и физической нагрузки по уходу за больным ребенком ложится на матерей. Зачастую от матери больше всего зависит как общая атмосфера в семье, так и лечение, реабилитация ребенка. В исследованиях современных авторов также указывается, что стиль воспитания ребенка испытывает значительное влияние личностных качеств самого родителя. Практическая работа показывает, что качественная психолого-медико-педагогическая помощь больным детям немислима без знания личности родителя, особенно матери [3].

В связи с вышеизложенным, огромную актуальность имеют работы, направленные на исследование личностных особенностей матерей, воспитывающих больных детей.

Цель исследования: изучить психологические особенности матерей, воспитывающих детей-инвалидов в сопоставлении с матерями, воспитывающими здоровых детей.

Объект исследования: матери, имеющие психически больных и здоровых детей.

Предмет исследования: личностные характеристики матерей.

Выборку составили 50 матерей, имеющих здоровых и психически больных детей. Мамы больных детей были отнесены в экспериментальную группу (25 человек, далее по тексту – ЭГ), а здоровых детей – в контрольную группу (25 человек, далее по тексту – КГ).

Возраст детей в семьях обеих групп составил от 6 до 10 лет. Степень тяжести патологии у детей матерей экспериментальной группы была такова, что они не могли обучаться по общеобразовательной программе в обычных школах. Из 25 детей матерей экспериментальной группы 10 человек посещали специальные школы – интернаты или коррекционные классы, где обучались по вспомогательной программе или программе для детей с ЗПР, 8 человек (3 мальчика и 3 девочки) обучались на дому по индивидуальной (облегченной) программе, 8 человек получали воспитание на дому. Диагнозы детей – умственная отсталость различной степени выраженности, РАС, тяжелые формы ЗПР в сочетании с ДЦП. База проведения исследования: Республиканский научно-практический центр психического здоровья РК (ЭГ), общеобразовательные школы г. Алматы (КГ). Исследование проводилось осенью-зимой 2019 года.

Гипотеза исследования: существуют значимые различия в личностных характеристиках матерей, воспитывающих хронически больных и здоровых детей.

Методы исследования.

Индивидуально-типологический опросник (ИТО), автор Собчик Л.И.[4]. Тест представляет собой личностную психодиагностическую методику, основанную на теории ведущих тенденций. Опросник состоит из 8 основных шкал, оценивающих 4 пары полярных качеств: Экстраверсия – Интроверсия, Спонтанность – Сензитивность, Агрессивность – Тревожность и Ригидность – Лабильность.

В данной статье изложена только часть результатов, проводимого в рамках магистерского диссертационного исследования Кудайбергеновой Б.К.

Результаты и их обсуждение. Средние значения показателей по указанным параметрам представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Средние значения показателей ИТО в экспериментальной и контрольной группах

Шкалы	ЭГ	КГ	Достоверность различий U– Манна Уитни
Экстраверсия	5,93	5,40	Не выявлено
Спонтанность	4,66	5,66	Не выявлено
Агрессивность	6,13	3,80	p=0,01
Ригидность	6,33	5,13	p = 0,05
Интроверсия	4,60	5,06	Не выявлено
Сензитивность	6,60	4,66	p=0,01
Тревожность	5,20	4,73	Не выявлено
Лабильность	6,60	6,40	Не выявлено

Мы видим, что значения средних показателей в обеих группах статистически значимо не отличаются по шкалам *экстраверсия, спонтанность, интроверсия, лабильность, тревожность*.

Выявлены статистически значимые различия по шкалам *агрессивность, ригидность, сензитивность*.

Как видно из приведенных данных, имеются существенные различия по таким личностным качествам, как сензитивность, агрессивность и ригидность.

Оказалось, матери, воспитывающие хронически больных детей более чувствительные, ранимые, впечатлительные. По сравнению с мамами здоровых детей, они больше нуждаются в тепле и поддержке, более чувствительны к психоэмоциональной и физической нагрузке, склонны к внутренним переживаниям. Было выявлено, что испытуемые экспериментальной группы матерей более агрессивны, чем матери контрольной группы (при этом показатели обеих групп находятся в рамках «среднего» нормативного разброса). При этом явно выраженной агрессии в поведении испытуемых обеих групп, особенно экспериментальной, мы не наблюдали.

Мы знаем, что агрессия – одна из древнейших форм защитного поведения, которая свойственна как человеку, так и животным. По мнению психоаналитиков, агрессия – базовый импульс, определяющих жизнь человека. В случае психологической угрозы или стресса повышение уровня агрессивности может быть свидетельством подавляемого гнева. Мы считаем, что в нашем исследовании более высокий уровень агрессии у матерей хронически больных детей может быть свидетельством подавляемых негативных эмоций.

Повышение агрессии также может быть рациональной формой противостояния обстоятельствам и свидетельством мобилизации функциональных возможностей организма на достижение конкретного результата. Таким образом, некоторое повышение агрессии у матерей экспериментальной группы может быть следствием многих причин, что, однако может негативно отразиться на социальной адаптации женщин в семье и социуме.

Также нами выявлено некоторое повышение ригидности у матерей экспериментальной группы. Шкала ригидности отражает личностный уровень проявления ригидности, выраженный в позиции, отношении или установке на принятие – неприятие нового, необходимости изменений самого себя – самооценки, уровня притязаний, системы ценностей, привычек и т.п. Это говорит о том, что мамам хронически больных детей в меньшей степени, чем мамам здоровых детей свойственны такие качества, как способность при необходимости изменить свое мнение, отношение, установку, мотивы, модус переживания. Ригидность как состояние отражает склонность к ригидному поведению в измененных состояниях сознания (при страхе, утомлении, болезни).

Заключение.

Проведенное эмпирическое исследование подтвердило и конкретизировало нашу гипотезу.

Выявлены статистически значимые различия в личностных характеристиках матерей, воспитывающих хронически больных и здоровых детей (на примере семей, воспитывающих детей с психическими заболеваниями), а именно:

1. Матери, воспитывающие детей с психическими заболеваниями, характеризуются более высоким уровнем агрессивности, сензитивности и ригидности по сравнению с матерями здоровых детей (различия значимы на уровне $p=0,01$);

* * *

Мы предприняли попытку исследования и анализа личностных особенностей матерей, имеющих детей с патологией психики. Общеизвестно, что родители, особенно мамы, осознанно или бессознательно «проектируют» будущее ребенка. В их поведении отражаются и эмоции, и установки и поведение по отношению к ребенку. Каждый родитель, особенно мама, неважно – имеет она больного или здорового ребенка, может и должен получать радость родительства, принимая полноценное участие в жизни своих детей.

Представленные в статье результаты будут дополнены и расширены, а также лягут в основу проведения психологической работы с семьями, воспитывающими больных детей.

Список использованной литературы

1. Катков А. Л., Джарбусынова Б. Б. Психическое здоровье населения Республики Казахстан (по материалам комплексного исследования 2003 года). – Павлодар, 2006 – 327 с.
2. Исследование распространенности, глубинных причин и факторов риска и защиты в области суицида и суицидальных попыток в Республике Казахстан – Астана, Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ) в Республике Казахстан, 2014. – 108 с.
3. Кудайбергенова С.К. Исследование родительского отношения к детям с ограниченными психическими возможностями: автореф... дис. канд. психол. наук: 19.00.10. – А.: КазНУ, 2009. – 24 с.
4. Собчик Л.Н. Психодиагностика в медицине. Практическое руководство. – Боргес, 2017. – 416 с.

Лавров А.В.

Под руководством Ташимовой Ф.С.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: Lavrov.12.12.96@mail.ru

КИНОТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА В КОНСУЛЬТИРОВАНИИ

Кинотерапия, как раздел арт-терапии, включает в себя просмотр фильмов в терапевтических целях под руководством психолога. Сочетание тематических элементов – музыки, диалога, освещения и образов – может часто вызывать у зрителей глубокие чувства, позволяя как лично размышлять, так и по-новому взглянуть на внешние события. Фильмы могут быть использованы как часть индивидуальной терапии, групповой терапии или семейной терапии, но кинотерапия оказалась особенно полезной в рамках консультирования пар.

Метафора, символизм и образы часто могут быть использованы терапевтами, так как они помогают тем, кто проходит лечение, исследовать мысли и чувства и обращаться к проблемным областям. Некоторые терапевты работают с людьми, находящимися на лечении, например, для изучения и анализа снов, а другие могут использовать направляемые образы в качестве терапевтического метода. Таким образом, многие могут счесть логичной интеграцию кинофильмов и других форм средств массовой информации, в которых эти и другие литературные элементы часто широко распространены. Фильмы не только содержат символы, но и могут порождать эмпатию, повышать коммуникативные навыки, а также позволять людям, проходящим терапию, лучше осознавать свои собственные чувства и желания. Просмотр фильмов позволяет зрителям заниматься различными способами – лингвистически, визуально, межличностно и внутриспсихически. Сторонники кинотерапии считают, что это может быть полезно, потому что, как было показано, обучение происходит быстрее, когда информация обрабатывается более чем одним способом.

Кинотерапия развивается по линии библиотерапии, которая является терапевтическим использованием книг и чтения в клинической практике. Термин "кинотерапия" был впервые использован в 1990 году Л. Берг-Кроссом, П. Дженнингсом и Р. Барухом, которые определили эту методику как форму терапии, при которой терапевт подбирает фильмы, имеющие отношение к человеку в области лечения, которые человек может посмотреть самостоятельно или вместе с указанными другими людьми.

Терапевт и человек, проходящий лечение, как правило, сначала обсуждают, как сконцентрироваться на просмотре фильма и как распознать и изучить реакцию на фильм. Реакции на фильм обычно обсуждаются на более позднем сеансе терапии, где терапевт может попросить пациента, проходящего лечение, рассмотреть связь между фильмом и его собственной жизнью. Если пара проходит терапию вместе, ей может быть предоставлен список вопросов для совместного рассмотрения и обсуждения. Фильмы часто могут быть легко интегрированы в терапию, так как они широко доступны и доступны многим людям. Кроме того, большинство людей находят удовольствие от просмотра фильма, а некоторые, возможно, предпочитают эту форму терапевтической работы другим методам [1].

Фильм может привести людей, чтобы испытать широкий спектр эмоций. Они потенциально могут открыть человеку глаза на новые решения для любого количества трудностей и может обеспечить много терапевтических преимуществ в дополнение к развлечениям. Они могут дать надежду, послужить примером для подражания и переосмыслить проблемы. Герои фильмов могут также служить примером различных проблем, с которыми сталкиваются люди. Человек, обращающийся к алкоголю на терапии, может, например, посмотреть фильм, в котором персонаж достигает выздоровления от одной и той же проблемы, чтобы быть одновременно вдохновляющим и полезным.

Фильмы потенциально могут открыть человеку глаза на новые решения любых трудностей и могут дать терапевтический эффект в дополнение к развлечениям. Кроме того, фильмы могут предоставить людям безопасный способ обсуждения их мыслей и чувств. Прямые вопросы от терапевта могут быть пугающими для некоторых людей, особенно для тех, кому трудно открыто делиться своими чувствами. Использование фильма в терапии может обеспечить менее ошеломляющий способ разговора о чувствах, так как позволяет людям исследовать проблемы косвенным образом, связывая их с персонажами фильма. Некоторые люди могут также с большей вероятностью осознать присутствие определенных вопросов в их отношениях и личной жизни, когда они впервые сталкиваются с ними в фильме. Человек в эмоционально оскорбительных отношениях может не осознавать, что эти отношения являются оскорбительными, но вымышленное изображение отношений, которые считаются оскорбительными, может дать человеку более глубокое понимание того, что представляет собой злоупотребление.

Фильм может помочь укрепить связь между людьми. Это может быть отличным способом укрепления взаимопонимания между терапевтом и человеком, проходящим терапию, особенно, если на первый

взгляд обсуждение проходит нелегко. Сеансы семейной терапии могут быть также усилены просмотром соответствующих фильмов: семьям может быть легче начать общение, когда они обсуждают вымышленные семьи, которые сталкиваются с проблемами, похожими на их собственные, прежде чем соединить то, что они обнаружили об этих проблемах с их собственной жизнью.

Фильмы составляют основную форму популярной культуры современности в немалой степени благодаря психофизиологическим свойствам киноносителя, к тому же не требуют умения читать – и это немаловажное преимущество. Хотя фильм справедливо называют "машиной эмоций", он является также мультисенсорным носителем. Больше, чем любое другое средство развлечения и общения, фильмы богато представляют собой вихрь посланий: плоть, разум, идеи, боль, гордость и смех, символы и образы, определяющие то, что мы называем "человеческим состоянием".

Ценность фильмов для прогресса в терапии заключается в их способности решать вопросы, которые пациенты не могут или не хотят обсуждать, потому что они слишком болезненны или слишком страшны. Фильмы могут снимать психически-эмоциональные барьеры, проникать сквозь стену сопротивления, как сознательного, так и бессознательного, часто очень ловко, а затем открывать вопросы, поднятые для обсуждения в терапии. Когда у меня была частная практика, я склонен был использовать фильмы, которые касались брака, зависимости и других вопросов, внутри- и межличностных отношений, то, что Голливуд очень хорошо справляется с фильмом.

Сценаристы, как правило, очень хорошо умеют улавливать истины многих аспектов человеческого состояния. Хорошие режиссеры затем берут этот материал и с помощью кинематографистов, редакторов, освещения, музыки и т.д. производят мощное воздействие на зрителя и поражают весь спектр чувственных переживаний и эмоций, которые менее быстро и менее захватывающе выполняются, по большей части, написанным материалом.

Терапевты могут использовать фильм, недавний, более ранний или классический, так как он имеет меньшее значение, чем то, как фильм касается или исследует проблему, или вопросы, порожденные проблемой.

В консультировании целые фильмы не требуются. Психолог или клиент может обсудить сцену или последовательность фильма, что в процессе понимания клиентом отразит его проблематику и сформулирует запрос [2].

Современное человечество регулярно сталкивается с большим количеством материалов в средствах массовой информации, и их восприимчивость к ним делает использование пленок привлекательным дополнением терапевтического сеанса [3].

Терапевтическая работа может быть полезной без внешней аудитории. Использование фильмов, как прием, помогающий клиентам участвовать в терапии, может быть способом информирования о том, насколько эффективной может быть терапия, когда клиент преодолевает барьеры с важными вопросами. Поскольку некоторые клиенты устойчивы к терапии, кинотерапия может помочь в увеличении связи путем улучшения эмпатии с клиентом. Сопротивление клиента может быть частично обусловлено неверием в терапию или непониманием, насколько она эффективна [4].

Одним из способов вовлечения клиентов в терапию может быть привлечение к видеотерапии, которая может рассматриваться как форма арт-терапии. Арт-терапия была построена на работах пионеров глубокой психологии Юнга и Фрейда [5]. Глубинные психологические подходы к анализу фильмов могут помочь объяснить значение фильма и это значение имеет жизненно важное основание для понимания реальности клиентом.

С тех пор были разработаны различные виды арт-терапии, в том числе письменность, поэзия, фотография, живопись, рисование, музыка, драма и журналистика. Психотерапевт Ира Прогофф использовал дневник со своими пациентами как способ исследовать свои теории, связанные с глубинной психологией и трансперсональной психологией [6]. Он работал с Юнгом с 1963 по 1965 год и разработал специальный метод журналирования, который он использовал не только для увеличения самосознания, но и для изучения бессознательного поведения, в том числе сновидений.

Просмотр фильмов может быть целительным и может оказывать «прямой терапевтический эффект». Линда БергКросс, Памела Дженнингс и Рода Барух описали этот процесс как способ, стимулирующий обсуждение [7].

Идея кинотерапии связана с библиотерапией, которая использует реакции людей к содержанию книг, а также применяет упражнения, чтобы помочь справиться с одиночеством, виной, безнадежностью и с другими симптомами депрессии [8].

Поскольку видео является мощным методом вовлечения, кинотерапия имеет то преимущество, что помогает вовлечь молодежь в терапию. Использование видео также может помочь в разработке групповой динамики [9]. Видеозапись драмы может оказать поддержку молодежи в разрешении таких

сложных проблем, как злоупотребление наркотиками, преступность, депрессия и поведенческие расстройства [10].

Синематерапия определяется Тайсоном, Фостером и Джонсом как «терапевтическое вмешательство, позволяющее клиентам визуально оценить взаимодействие персонажей фильма с окружающими их людьми и личные проблемы, тем самым развивая мост, из которого положительное терапевтическое движение может быть реализуемо». Большинство психологов и психоаналитиков определяют кинотерапию как «особую терапевтическую технику, включающую выбор коммерческих фильмов, которая используется в индивидуальном или групповом консультировании как средство для терапевтической выгоды» [11]. Процесс, в котором клиенты и терапевты обсуждают темы и персонажей популярных фильмов, относится к основному этапу терапевтического сеанса. Фильмы используются, чтобы облегчить понимание себя, чтобы представить варианты планов действий, и посеять будущие терапевтические вмешательства [12].

Как и библиотерапия, кинотерапия – это форма терапевтической метафоры, термин, используемый для описания множества методик, применение которых помогает обойти сопротивление клиента, а также направляет клиента в достижении целей.

Кинотерапия имеет большой спектр возможностей в различных областях. Примером может послужить сфера здравоохранения, в которой проводится работа с клиентами, имеющими психосоматические заболевания. В терапии психосоматических болезней используются такие понятия как «психологический смысл болезни» и «вторичные выгоды». Основная стратегия решения данной проблемы – это осознание клиентом того, что болезнь выгодна ему. Например, в фильме «Лучше не бывает» великолепно показаны выигрыши и проигрыши от психопатии, психосоматики и созависимости. В этом смысле художественные фильмы выступают как средство перехода от «внутренней картины болезни» к «внутренней картине здоровья». Также данная терапия применима в работе с наркоманией и созависимостью. Именно в этом помогает групповая работа, в которой участники выводят на осознанный уровень свои насущные проблемы и прорабатывают «механизмы избегания» через призму фильмов с аналогичными ситуациями клиентов [13].

Кинотерапия в группе пожилых людей. Находясь в домах престарелых или в организациях по уходу за пожилыми, работники часто замечают, что пожилые люди становятся капризными, ворчливыми и инертными, а также у них проявляется отсутствие интереса к жизни и предлагаемым мероприятиям. В данном случае кинотерапия является методом, когда каждый пожилой человек может быть услышан, принят и понят другими участниками группы. Если пожилой человек не замыкается в себе, он найдет место и слова, чтобы выразить свою печаль. И тогда ему станет лучше [14].

Кинотерапия с воспитанниками исправительной колонии для несовершеннолетних правонарушителей. Среди таких подростков и детей встречаются акцентуированные личности с разнообразными психическими аномалиями, низким уровнем саморегуляции в социально напряженных ситуациях. В процессе работы важно сохранить «маску» осужденного, которая предоставляет ему безопасность, и постепенно «влезть под кожу». Такая стратегия необходима при обращении к болезненным психотравмирующим сторонам осужденного, о которых открыто говорить они не могут. Кинотерапия позволяет им быть защищенными «маской» и позицией «это не моя жизнь – это всего лишь фильм» [15].

Использование кинотерапии в образовании позволяет субъектам увидеть феномены, которые порой трудно распознаются в жизни по их вербальным описаниям. Также она повышает эмоциональную вовлеченность учащихся в учебную ситуацию, позволяет организовывать творческие уроки, развивает навыки групповой дискуссии, способствует генерированию учащимися новых идей, взглядов и отношений.

Применение фильмов или мультфильмов в семейной терапии дает возможность повысить коммуникативные связи между членами семьи, увидеть объективно точку зрения каждого, а также провести некоторое время вместе.

Кинотерапия довольно современный и доступный метод, применяемый в консультировании. Он направлен на изменение восприятия и формулировку новой объективной оценки реальности клиентом. Являясь разделом арт-терапии, кинотерапия необычайно схожа с библиотерапией, но это не дает ей право не занимать место в системе использования искусства в работе с клиентами. Способность избежать «цензуру сознания» и проявление защитных механизмов в процессе терапии способствует четкой формулировке проблематики клиента и отражение его комплексов в понимании своих проблем и трудностей, с которыми сталкивается сам клиент.

Список использованной литературы

1. Берг-Кросс, Л., Дженнингс, П. и Барух, Р. (1990). Кинотерапия: Теория и применение. Психотерапия в частной практике, 8, с. 135-156.

2. Флеминг, М. и Бонель, Е. Использование художественного фильма в рамках психологической оценки. *Профессиональная психология: Научно-исследовательская и практическая деятельность*, 40, с. 641-647.
3. Schulenberg S. Psychotherapy and movies: On using films in clinical practice /S. Schulenberg // *Journal of Contemporary Psychotherapy*. – 2003. – № 33 (1). – p. 35–48.
4. С. Райли // *Malchiodi Центральная Америка (Ред.) Справочник по арт-терапии*. – Нью-Йорк, Нью-Йорк: Гилфорд, 2003. – с. 220-228.
5. Tyson L. The process of cinematherapy as a therapeutic intervention / L. Tyson, L. Foster, C. Jones // *Alabama Counseling Association Journal*. – 2000. – № 26 (1). – P. 35–41.
6. Р. Гествицкий // *Журнал гуманистической психологии*. – 2001. – № 41 (3). – с. 53-74.
7. Wedding D. The clinical use of films in psychotherapy [Special issue] / D. Wedding, R.M. Niemiec // *Journal of Clinical Psychology*. – 2003. – № 59 (2). – P. 207–215.
8. Т.В. Ли // *Профессиональная психология: исследование и практика*. – 2004. – № 35 (3). – с. 275-280.
9. Голд С. Эффекты музыкальной терапии для детей и подростков с психопатологией: Метаанализ / К. Голд, М. Ворачек, Т. Виграм // *Журнал детской психологии и психиатрии*. – 2004. – № 45. – с. 1054-1063.
10. Э. Р. Декуин, С. Пирсон-Дэвис // *Искусство в психотерапии*. – 1983. – № 10 (1). – с. 15-21.
11. Дермер С.Б. Использование фильмов в семейной терапии: приложения для отдельных лиц, пар и семьи / С.Б. Дермер, Дж. Б. Хатчингс // *Американский журнал семейной терапии*. – 2000. – 28. – с. 163-180
12. Хесли Дж. В. Возьмите напрокат два фильма и давайте поговорим утром: спойте популярные фильмы в психотерапии, 2-е издание / J.W. Hesley, J.G. Хел. – Нью-Йорк, Нью-Йорк: JohnWiley&Sons, Inc. – 2001. – 384 с.
13. Карвасарский Б.Д. Психотерапевтическая энциклопедия. – СПб., – 1998. – 866 с.
14. Кемпер И. Легко ли не стареть? – М., 1996. – 505 с.
15. Плещачевская А.А. Кинотренинг и сфера его применения // *Психол.газета*. №8 (35) – 9 (36), 1998. – 18-22 с.

Маткаримова А.И.

Под руководством Кабаковой М.П.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: assiya.matkarimova@gmail.com, pobedovna_70@mail.ru

ЧУВСТВО ОДИНОЧЕСТВА И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ

В 21 веке с развитием средств коммуникативных связей (социальные сети, мобильная связь, СМИ), несмотря на интенсивный поток информации и условия взаимодействия с людьми, главной проблемой общества является переживание чувства одиночества, когда человек находится среди людей, но ощущает себя крайне одиноко.

По данным исследования Рылова К.А. в Казахстане причинами большинства обращений на телефон доверия является переживание чувства одиночества [1, с. 186], а в исследованиях вопроса суицида в нашей стране, которым занимается Бекмагамбетов А.К., отмечено, что одной из причин ухода из жизни так же является чувство одиночества [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 48.]. В связи с масштабностью проблемы переживания субъективного чувства одиночества, которая несет с собой негативные последствия как для отдельной личности, так и для общества в целом, вытекает актуальность исследования темы переживания одиночества и его связи с психологическим здоровьем.

В зарубежной литературе вопросами одиночества занимались Ялом И. [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**], Мустакас К. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Бубер М. [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**], Садлер У. и Джонсон Т. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Роджерс К. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Симен М. [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**] и др., в российской литературе вклад внесли Покровский Н.Е. [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**], Порошенко О.Ю. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Мантурова Н.М. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Шитова Н.В. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Любякин А.А. и Оконечникова Л.В. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] и др., в нашей стране занимались Кадыржанова Ж.Е. [14], Никифорова С.А. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], Валиева А.Б. и Токатлыгиль Ю.С. [15] и др.

Российский ученый Покровский Н.Е. называл одиночество «чумой XX века» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 14], описание которого, на наш взгляд, подходит и в текущем XXI веке. Он определил одиночество как переживание, вызывающее комплексное и острое чувство, выражающее определенную форму самосознания, и показывающее раскол основной реальной сети отношений и связей внутреннего мира личности, с одной стороны, связав его с внешней ситуацией отстраненности личности от общества или общения (изолированность и отчуждение), с другой, с субъективными переживаниями одиночества [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 27].

Покровский Н.Е. в своей книге «Универсум одиночества» отметил, что несмотря на разнообразие определения феномена одиночества, можно выделить их общую основу:

- а) одиночество – происходит в результате дефицита социального общения и качественных связей;
- б) одиночество – внутренний, субъективный опыт, который вовсе не тождествен объективной социальной изоляции;
- в) одиночество – тягостное, негативное состояние, которое лишь немногим удается переживать как состояние уединенной самодостаточности, отшельника, мудреца, творца [9, с. 11-12].

Порошенко О.Ю. описывает одиночество как «онтологическое состояние, которое «захватывает» человека целиком и полностью: рационально, эмоционально, социально, экзистенциально и физически» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 6].

Зарубежные экзистенциалисты Ялом И. и Мустакас К., считали одиночество естественным состоянием, заложенным изначально в природе человека, «обреченности» к одиночеству, условие, заданное природой, не подлежащее отмене, опровержению, которое необходимо использовать продуктивно и творчески [16, с. 55-56].

Экзистенциалисты не рассматривают одиночество отклонением, считают естественным проявлением в бытии человека. Развитие и осознание личностью своего одиночества определяет характер взаимоотношения с внешним миром [5, с. 164].

Мустакас К. разделил одиночество на понятия «суета одиночества» и «истинное одиночество». Он понимал суету одиночества как совокупность защитных механизмов, позволяющих отрешиться от решения вопросов жизни путем «активности ради активности», а истинное одиночество возникает от осознания «реальности одинокого существования» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 156-157].

Ялом И. одиночество связывает со столкновением индивида с пограничными ситуациями (с переменами в жизни, смертью, трагическими ситуациями), переживаемыми личностью в одиночестве [3].

Бубер М. полагал что «удивительным является не характер одиночества, а факт того, что одинокие люди могут понимать чувства и переживания друг друга» [5, с. 96].

Казахстанский исследователь Кадыржанова Ж.Е. считает чувство одиночества элементом экзистенциального кризиса. Преодолеть его можно только признав, что даже самый высокий уровень эмпатии не позволит понять и прочувствовать другого человека. Внутренний мир каждого отдельного человека уникален, это вызывает чувство одиночества, но личности нужно научиться пользоваться этим [14, с. 73].

В итоге, если одиночество считать естественным состоянием, мы полагаем, что выход из одиночества в экзистенциальной психологии – не «удаление», а скорее смирение и принятие одиночества.

Феноменология связывает одиночество с стремлением человека быть в обществе. Необходимость общения подталкивает индивида соответствовать модели личности, принятой в социуме, которая не всегда совпадает с особенностями личности. Осознание «не соответствия» вызывает негативные чувства, мысли о невозможности вписывания в общество, что вызывает чувство одиночества [6, с. 20]. Садлер У. и Джонсон Т. считают данный феномен распространенным в обществе, отметиводно из его проявлений – погруженность в себя [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 21]. Рациональная (опыт), иррациональная (желания и притязания) проявляются у всех личностей, но нарушение иррациональной стороны способствует появлению чувства одиночества [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 39]. Внутренний мир одинокого человека более субъективный, более узкий в социальном плане, менее динамичный и менее оперативный [17].

Роджерс К. в своей модели личности отметил, что выполнение социально принятых норм и вынужденный выбор соответствующей модели поведения ограничивает свободу действий индивида, тем самым вызывает чувство собственного противоречия между Я и отношением между Я и обществом [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

В переходе от стадии переживания одиночества к стадии самосознания существуют уязвимые аспекты жизни человека: уникальность жизненного пути (имеет тесную взаимосвязь с самоактуализацией), социальные аспекты, иначе говоря, культурное пространство личности, окружение, ближайшее окружение (связанное с дружбой, любовью, партнерством, человеческими отношениями) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 21–51].

Для феноменологии свойственно описывать одиночество с субъективной стороны проявления, указывающий на самовоспитание личности, которое приводит к негативным последствиям в самосознании человека.

Как отметили казахстанский ученый Никифорова С.А. и российский ученый Мантурова Н.М., наиболее остро одиночество переживают подростки, юноши и пожилые люди [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 277].

Казахстанские исследователи Валиева А.Б., Токатлыгиль Ю.С., исследовавшие вопросы переживания старости женщинами и мужчинами, тоже пришли к выводу, что в старческом возрасте в большинстве случаев преобладают негативные эмоции и чувства, одним из которых является высокий показатель переживания одиночества [15, с. 32].

Данное переживание связано с индивидуальными, социально-психологическими изменениями: переработкой накопленного жизненного опыта, отказом установленных привычных форм существования, адаптацией к новым условиям жизни, новым социальным ролям, статусам, поиском собственного места в жизни [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 277].

Так же Никифорова С.А. и Мантурова Н.М. в ходе исследования вопроса одиночества у студентов отметили, что у состоящих в браке (гражданском и официальном) студентов снижен показатель субъективного переживания негативного одиночества. В то же время люди, состоящие в браке, также могут испытывать чувство одиночества. Отсутствие внешней причины, не способствует ликвидации внутренней, психологической проблемы [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 278]. Одиночество могут испытывать все, не зависимо от статуса и возраста.

Американский социолог Симен М. выделил аспекты субъективного переживания чувства одиночества:

- 1) чувства бессилия – не способность достичь результатов в выполняемой деятельности индивида;
- 2) бессмысленность – не ясность значимости происходящих событий, в которых он принимает участие, не понимает во что надо верить, причину поступать так или иначе;
- 3) дезорганизация – ожидания от роли индивида противоречивы, для достижения цели прибегает к социально неодобренному поведению;
- 4) изоляция – отчужденность от господствующих ценностей и целей, расхождение индивида с обществом в оценке значимых в данном обществе верований и целей;

5) самоотчуждение – отчужденность от самого себя, индивид ощущает свои способности и себя как чего-то чужого, не присущее ему, как инструмент или средство [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**, с. 268].

Российский исследователь Шитова Н. В. отметила, что беспомощность, как реакция на ситуацию усиливает чувство тревоги. Если поиск причины собственного одиночества человек находит не в себе, а в других, тем самым обвиняя социум, то личность начинает испытывать чувство гнева и горечи, отношение вражды. При нахождении причины одиночества в самом себе, убеждении собственной повинности, личность не верит в возможность изменения себя, начинает испытывать печаль и осуждение к себе [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 283].

Любякин А. А., Оконечникова Л. В. занимающиеся исследованием данного вопроса в России связывают субъективное переживание одиночества с низкой самооценкой. Ощущение одиночества в данном случае порождает чувство неприспособленности и никчемности. Внутренний локус контроля сопровождается стеснительностью, боязнью быть отверженным [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 153].

Анализируя вопросы одиночества, мы заметили взаимосвязь чувства одиночества и воздействия социально принятых норм на индивида, приводящего к психологическому нездоровью. Переживание одиночества связано с принятием социальных ролей, которые необходимы для взаимодействия в обществе. Индивид ощущает одиночество в случае осознания себя как не соответствующего для общества, которое приводит к боязни быть отвергнутым социумом и внутренним конфликтам между «Я реальное» и «Я социальное».

Подчиняясь принятым общественным нормам, присваивая себе определенную роль, индивид становится «удобным» для общества, начинает ощущать собственную «не правильность», которая сопровождается с чувством внутренней пустоты, бессмысленности бытия, не удовлетворенностью собственным Я, приводящим к кризисам и конфликту личности. Постоянное внутреннее напряжение воздействует на психологическое состояние, и способствует проявлению отрицательного субъективного ощущения, иначе говоря чувству несчастья.

Таким образом, можно отметить, что субъективное переживание одиночества, сопровождающееся негативными переживаниями, могут испытывать все, не зависимо от возраста и социального статуса (семейный, профессиональный). Кризисы и конфликты, непосредственно связанные с переживанием одиночества напрямую воздействуют на психологическое здоровье, являясь «симптомом» неблагополучия психологического состояния личности. В этой связи мы намерены провести исследование одиночества в контексте психологического здоровья, с целью сохранения и укрепления психологического благополучия личности, результаты которого мы опишем в дальнейших наших статьях.

Список использованной литературы

1. Рылова К.А. Телефон доверия – просто позвони, сделай первый шаг // Научно-практический журнал. Клиническая медицина Казахстана. – 2011. – №2 (21). – С. 186.
2. Бекмагамбетов А.К. Социально-гигиенические аспекты самоубийств в Республике Казахстан // Ежеквартальный научный журнал «Медицина и экология». – 2012. -№1 (62). – С. 47-48.
3. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Пер. с англ. Драбкиной Т.С. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1999. – 576 с.
4. Покровский Н.Е. Лабиринты одиночества: Пер. с англ./Сост., общ. ред. и предисл. Н.Е. Покровского. – М.: Прогресс, 1989.-624 с.
5. Бубер М. Два образа веры: Пер. с нем. – М.: Республика, 1995. – 464 с.
6. Гасанова П.Г., Омарова М.К. Психология одиночества. – Киев: Общество с ограниченной ответственностью «Финансовая Рада Украины» (Киев), 2017.– 76 с.
7. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. М., 1986. – С. 200-230.
8. Seeman M. Empirical Alienation Studies. An Overview. – In: Geyer R.F., Schweitzer D. R. (eds). Theories of Alienation. Leiden, 1976. – P. 268.
9. Покровский Н.Е., Иванченко Г.В. Универсум одиночества: социологические и психологические очерки. – М.: Логос, 2008. – 408 с.
10. Порошенко О.Ю. Оптимистическая трагедия одиночества. – СПб.: Алетейя, 2015.-211 с.
11. Никифорова С.А., Мантурова Н.М. Социальные переменные как фактор переживания одиночества студентами младших курсов в период адаптации к вузу // Мир науки, культуры, образования. – 2016. -№2 (57). – С. 176-178.
12. Шитова Н.Ф. Феноменология одиночества: возможные причины женского одиночества и психологическая характеристика личности одиноких женщин // Территория науки. – 2007. -№2. – С. 280-295.
13. Любякин А.А., Оконечникова Л.В. Исследование одиночества у студентов // Педагогическое образование в России. – 2016. – №2. – С. 149-156.
14. Кадыржанова Ж.Е. Экзистенциальный кризис зрелого возраста и пути его преодоления // Вестник науки и образования. – 2018. – № 17(53). – С. 70-73.

15. Валиева А.Б., Тоқатлыгиль Ю.С. Особенности переживания старости мужчинами и женщинами пожилого возраста // Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №3 (50). – С. 30-33.
16. Пузанова Ж.В. Философия одиночества и одиночество философа // Вестник РУДН. Сер. Социология. – 2003. – № 4–5. – С. 47–58.
17. Юдич Е. А. Проблема одиночества в контексте философии // Известия Томского политехнического университета [Известия ТПУ]. – 2011. – Т. 318, – №6: Экономика. Философия, социология и культурология. – С. 97-102.

Мелис К.

Под руководством Касен Г. А.

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы
e-mail: karlygashmelis@gmail.com, gulmira.kassen@mail.ru*

СУИЦИДАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ФЕНОМЕНАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИХ РАБОТАХ И В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Актуальность выбранной темы определяется тем, что суицидальное поведение в социальной среде набирает высокий уровень, а студенческая среда одна из самых широких кругов, где есть молодежь разного возрастного уровня и общеобразовательных категорий. Это студенты профессиональных колледжей и высших учебных заведений. Самая активная часть населения, которая находится в зоне риска. В рейтинге преступлений совершенных против человеческой жизни ведущее место занимает суицид, и среди суицидентов значительное место занимают подростки и молодые люди. По последним сведениям среди активной части молодежи самое большее число остается за студентами. Студенты, обучающиеся в Казахстане и за его пределами, также оказывались в списке, совершивших суицид. Работа с суицидентами проводится уже не с самими участниками, а следственным материалом, близкими людьми, окружением, учебной средой. Такая проводимая работа может иметь только результаты последствий. В этих целях были проанализированы учебники и хрестоматии, составленные исследователями, психологами и социологами в трудах, посвященных суицидам, суицидентам и обстоятельствам приводимым, к столь фатальному и необратимому решению. Суицидальное поведение одно из феноменальных явлений, которое познается с глубоких исторических эпох и освещается в работах многих философов. Историко-философские работы, показывают, что феномен этот сопутствует размышлениям человека на протяжении его мыслительной эволюции. Исходя из этого, мы делаем следующие выводы, что исследования, проводимые среди студенческой молодежи и любой другой молодежной, и подростковой среде, способствуют выявлению суицидальной наклонности, что может помочь проводить коррекционные и другие работы для регуляции эмоционального и психологически здорового состояния у испытуемых в профилактических целях.

В хрестоматии Моховикова А.Н. Суицидология: «Прошлое и настоящее» представлены психологические парадигмы, основанные на трудах исторических личностей, таких как Луций Анней Сенека «Нравственные письма к Луцилию», Мишель Монтень «Опыты», Давид Юм «О самоубийстве», приоткрыть назревшую проблему, что не всегда соответствует реальности, зачастую, о которой говорит близкое окружение говорит. В книге А.Н. Моховикова Артур Шопенгауэр в своей работе «Новые паралипомены» пишет, «что видимых причин не было». Федор Достоевский «Дневник писателя», Карл Ясперс «Необусловленные действия, ведущих за пределы наличного бытия», Николай Бердяев «О самоубийстве», Анатолий Кони «Самоубийство в законе», Иван Сикорский «Эпидемические вольные смерти и смертоубийства в Терновских хуторах (близ Тирасполя)», Павел Ковалевский «Саул, Царь Израелев», Павел Ковалевский «Людвиг II, Король Баварский», Юрий Лотман «Итог пути», Владислав Ходасевич «Конец Ренаты», Борис Пастернак «Смысл жизни: обретение и утрата» раскрываются философские муки и поиски выходов затерянных душ.

А также были использованы литературные источники следующих авторов: Пoesзия Древнего Египта [Спор разочарованного со своей душой], Герман Мэлвилл «Моби Дик, или Белый кит», Ги де Мопассан «Самоубийца», Шарль Бодлер «Веревка», Анри де Ренье «Неизъяснимое», Рюноске Актугава «Жизнь идиота», Юкио Мисима «Патриотизм», Хорхе Луис Борхес «Биатанатос», Антон Чехов «Два газетчика», Иван Бунин «Дождь», Александр Куприн «Брегет», Александр Грин «Судьба, взятая за рога», Георгий Иванов «Невеста из тумана», Александр Веденский «Где. Когда».

Клинико-психологический раздел был рассмотрен с клиническим подходом и основан на работах клинических специалистов таких, как Эмиль Дюркгейм «Самоубийство», Зигмунд Фрейд «Печаль и меланхолия», Эрл Гроллман «Суицид: превенция, интервенция, поственция», Эдвин Шнейдман «Десять общих черт самоубийств и их значение для психотерапии», Эдвин Шнейдман «Душа самоубийцы», Кристофер Лукас и Генри М. Сейден «Молчаливое горе. Жизнь в тени самоубийства», Хайнц Хензлер «Суициды: случаи и тенденции», Александр Моховиков «Суицидальный клиент: взгляд гештальт-терапевта».

Хрестоматия А.Н. Моховикова была призвана устранить пробелы в области суицидологии, как феноменальной тайны и требующая систематизированного подхода к нему. Это научность исследования, основанная на глубоком изучении в ретроспективе и источников, которые способствуют грамотному исследованию, в целях профилактики и работы с людьми, подверженными депрессивным состояниям.

После распада СССР стало очевидным фактом, что во всех европейских государствах, возникших на его территории, уровень самоубийств является самым высоким в мире, а проблема саморазрушающего поведения с каждым годом принимает все более угрожающие, эпидемические масштабы. Это определяет необходимость принятия неотложных мер профилактики, прежде всего создания национальных программ превенции суицидов. Существенной предпосылкой этих действий является возможно полное ознакомление профессионалов и самых широких кругов общественности с историческим контекстом и современным состоянием проблемы аутоагрессивного поведения. Совершенно очевидно, что заинтересованный в ней читатель вряд ли обнаружит на своей книжной полке более 3-4 наименований книг по этой проблеме, изданных за последнее десятилетие [1].

В этой связи были исследованы труды отечественной и зарубежной науки, изучены статьи по современным данным, а также исследования казахстанских исследователей, которые проводили научные исследования в среде учащихся, студентов, активной части молодежи и в клиниках с соответствующим контингентом. Были изучены труды, статьи собственных казахстанских ученых исследователей, на которые были сделаны ссылки в данной работе.

Были изучены статьи о современных влияниях форумов и виртуальных групп смерти, имеющих распространение в социальных сетях, где идет романтизация суицида, психологическое запугивание, моральные обязательства перед собственными участниками групп и активное подписание большого количества подростков и молодежи в ряды добровольных самоубийц. Депрессивно настроенная часть подростков и молодых людей легко становятся их жертвами, так как в современном мире виртуальная реальность значительно сокращает живое общение взамен, которому всегда под рукой мобильная связь с легкодоступной поддержкой и становится неотъемлемой частью социальной жизни любого человека. Молодежь с очень раннего возраста имеет непосредственный контакт с интернетом и тем самым имеет открытый доступ к виртуальным контактам с внешним миром. Необходимость интернета в жизни, каждого человека, как имеет много своих плюсов, так и является фактором таких современных тенденций, как распространение вирусных информационных сообщений, которые могут найти отклик в психологических состояниях людей. В данном аспекте у молодежи, которая в силу своих возрастных особенностей могут быть подвержены пагубному влиянию, мастерски продуманных социально опасных групп.

Известно, что рост суицидальной активности зависит от различных факторов, как социальных, бытовых, так и экономических. Все социальные изменения носят реактивный характер в развитии суицидального поведения среди молодежи и в тот или иной период изменения условий растет или падает. На таких трансформационных этапах можно проводить уже мониторинги и диагностические работы по профилактике суицидального настроения. Но делать преждевременные заключения рано, исследования требуют углубленного изучения и всестороннего подхода. В связи с участвовавшими фактами суицидов у молодежи и подростков, для более глубокого изучения данного вопроса был выбран самый уязвимый срез молодежи, который является социально активной частью населения.

Прежде чем понять психологические основы суицидального поведения, необходимо разобрать сам феномен суицидального поведения, его формы и разновидности, этапы формирования. Также важно узнать какие на данный момент способы самоубийств выделяет современная наука. Общие понятия, терминология и распространенность данного феномена, также важны для дальнейшего исследования. Суицид-лишение человеком себя собственной жизни осознанно, которое имеет различные аспекты, связанные с различными аспектами жизненных ситуаций, и имеют различные формы проявления и предпосылки к этому явлению. Исследуется это явление междисциплинарной наукой – суицидологией. В современной суицидологии, основоположники отечественной суицидологии такие, как А.Г. Амбрумова выделяет два вида суицида – истинные самоубийства (истинные суициды) и попытки самоубийства (незавершенные суициды), иными словами парасуициды. Понятие суицидальное поведение шире и включает в себя все понятия связанные с суицидами, не только завершенными, а предпосылками к этому явлению. В связи с этим, рассматривается много аспектов:

- суицидальные мысли – мысли о самоповреждении, смерти, планирование смерти;
- суицидальные попытки – попытки самоповреждения самому себе, незавершенные суициды, не приведенные к летальному завершению;
- суицидальные тенденции – суицидальные мысли и побуждения
- абортивный суицид (суицидальная попытка), незавершенный по каким либо субъективным или объективным причинам суицид, не доведенный до конца;
- завершенный суицид;

Суицидальные мысли – наиболее распространенная форма суицидального поведения, которая переживается молодыми людьми и могут разделяться на подвиды:

– пассивные суицидальные мысли, несвязанные с планированием суицида; фантазии связанные с суицидом;

– активные суицидальные мысли, с формированием суицидальных намерений и намерениями убить себя, подходящим способом, когда мысленно прокручиваются способы самоубийства;

– суицидальные тенденции – это мысли, активно продумываемые длительное время 12 и более месяцев;

Суицидальные мысли могут формировать суицидальные тенденции в несколько этапов:

1. Знание и представление о возможности совершения самоубийства, является *мировоззренческим*;

2. Следующий этап, предполагающий внутреннее согласие на суицид без продуманного плана попытки суицида, является этапом *пассивных мыслей*;

3. Формирование предполагаемого этапа конкретных действий суицида, является *активным*;

Таким образом было выделено три основных вида суицидального поведения:

1. истинное суицидальное поведение;

2. демонстративно-шантажное суицидальное поведение;

3. самоповреждающее (парасуицидальное) поведение.

У всех суицидентов обнаруживаются объективные и субъективные признаки социально-психологической дезадаптации личности. Объективно дезадаптация проявляется изменением поведения человека в среде ближайшего социального окружения, ограничением возможности успешно справляться со своими социальными функциями или патологической трансформации поведения. Субъективно дезадаптация проявляется широким диапазоном от негативно окрашенных психологических переживаний (тревога, горе, обида, душевная боль и др.) до выраженных психопатологических синдромов (астения, депрессия, дисфория) [2].

Список использованной литературы

1. А.Н. Моховиков. Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблемы самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах / Изд-во 2-е стереотипное-М.: Когито-Центр, 2013. – 569ст.

2. Психология кризисных и экстремальных ситуаций: учебник под редакцией Н.С. Хрустальной-СПб.: Изд-во С.-Петербург. Ун-та, 2018.-748 ст.

Өмірбек Г.А

*Садықова Н.М. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail:omirbek_g@mail.ru*

ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА СТРЕСС ӘСЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кез келген ұйымның маңызды әлеуметтік-психологиялық тетіктерінің бірі-басқару нысанының тұлға болуымен негізделеді. Сондықтан кадр саясатын қалыптастыруда «адам факторына» ерекше назар аудару қажет. Әсіресе мемлекеттік қызмет саласында адамдарды мотивациялаудан бастап, құндылықтар мен әлеуметтік-психологиялық ахуалы және эмоциялық аймағын зерттеу өзекті мәселелердің бірі ретінде алға шығады.

Қазіргі таңда тұлғаның стресске төзімділігі мәселесі, әсіресе түрлі ұйым қызметкерлеріндегі стресс және оның тұлғаның психологиялық денсаулығына әсері ерекше назарға алынып отыр. Кез-келген қызмет саласындағы іс-әрекет ерекшеліктері, трансформациялық көшбасшылық, жеделдікті талап етуі, жауапкершіліктің екі еселенуі, ақпараттың көптігі, әлеуметтік жағдайдың әртүрлілігі және т.б. тұлғаның психологиясына, сонымен қатар психологиялық денсаулығына әсер етері сөзсіз. Сондықтан қызметте және жеке өмірде стресске тұрақтылық таныту қажетті құрылымдардың бірі болып табылады [1].

Стресс ұғымын зерттеу психология ғылымы үшін жаңа бағыт емес, дегенмен оның өзектілігі жойылмай отыр. Ең алғаш стресс терминін У. Кэннон «Күресу немесе қашу» еңбегінде стресстік жағдайға ағзаның әсерлесуі ретінде сипаттайды.

Белгілі ғалым Г. Селье стрессті термин ретінде алғаш қолданушы болып табылады. Аталмыш ғалым бастапқыда стрессті сыртқы күшті тітіркендіргіштерге ағзаның және сүтқоректілердің жауап қайтаруында туындайтын ерекше қалып ретінде, кейіннен зерттеуді тереңде түсіп, стресс кез келген оған қойылған талапқа ағзаның кездейсоқ жауабы деп тұжырымдайды [2].

Қазіргі кездегі ғалымдар стресстің келесі түрлерін ажыратады:

Эустресс: жағымды стресс. Ол қалаулы әсерімен үйлеседі және ағзаны жинақтайды. Эустресс жағдайында танымдық процестердің белсенділігі және сана сезім процестері шынайы өмірде ұғысуы, есте сақтау қабілеті артады.

Дистресс: Жағымсыз стресс. Әр адам стресстің оптимальды деңгейін ұстауға қабілетті, бірақ стресстік әсерлер адамның бейімделушілік мүмкіншілігінен аспауы керек. Олай болмаған жағдайда стресс – дистресске айналуы мүмкін. Ол шаршау, жұмысқа ынтаның төмендеуі, қобалжу, үрейлену деген сияқты өзгерістермен сипатталады. Осы сияқты стресске төзімсіздік азуға әкеп соғады. Ал, азу жүйке ауруына шалдықтырады, кейде психоздық ауруға, үнемі шаршап тұру синдромына, немесе психосоматикалық ауытқуларға жетелейді.

Ұйым қызметкерлеріне кәсіби талаптардың күшеюі, жұмыс ауқымының артуы, ақпараттар легінің көбеюі стресске төзімділікті төмендету қаупін туындатады. Бұл әрине ағзаның жалпы күйіне, жұмыстың тиімділігіне және нәтижесіне, психологиялық денсаулық деңгейіне әсер етері сөзсіз. Қызметтің, жалпы өмірдің қай саласында болсын стрессіз және физиологиялық-психологиялық қысымсыз елестету мүмкін емес.

Стресс әртүрлі мамандық иелері, яғни құндылықтары мен мақсаттары қалыптасқан тұлғалар бастан кешіретін феномен болып табылады. Жиі немесе ұзақ уақыттық стресстік күйдің нәтижесінде әртүрлі психосоматикалық аурулар дамиды дегені белгілі. Стресстік жағдай физикалық және психикалық процесстердің артық күш жұмсалыуына, функционалдық күйдің бұзылуына, ағзаның әлсіреуіне, ұйқының бұзылуына, созылмалы шаршау синдромына, жалғыздық сезіміне, қобалжудың жоғарылауына, агрессивтіліктің және конфликтіге түсу жағдайының артуына алып келеді. Әсіресе ұйымдық қызмет аясында айтатын болсақ, тұлғаның жеке статусының өзгеруін, кәсіби имиджінің төмендеуін, еңбек тиімділігі мен қауіпсіздігінің бұзылуын, әдеп кодексінің сақталмауын туындатуы мүмкін.

Көптеген зерттеулерді қарайтын болсақ, адам стресстік әсердің қарқынды заманында өмір сүруде және оның көрсеткіштері мен кернеуі әрдайым көбеюде деп көрсетілген [3]. Мұның себебін қазіргі таңдағы техниканың жетістігі, ақпараттың көптігі, тұлғаралық коммуникацияның әлсіреуі деп те көрсетуге болады.

Соңғы жылдары әлемнің көптеген елдерінде психологиялық денсаулықтың бұзылуы жоғары көрсеткішпен сипатталады. Психикалық аурулардың, тұлға фрустрациясының, мазасызданулардың, стресстердің таралу көрсеткіштерінің өсу тенденциясы, әр түрлі суицидтердің, тұлғаишілік келіспеушіліктердің, тәуелділіктердің (нашақорлық, ішімділік, токсикомания, ойын құмарлық және т.б.) орын алуы байқалады. Сондай-ақ, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер салдарынан халықтың басым көпшілігінде,

психологиялық әдебиеттерде теңелу дағдарысы деп белгіленген психологиялық феномен қалыптасып қалған болып шықты. Ол өз-өзін сезіну сезімін жоғалтуынан, өзгерген қоғамдағы өзіндік рөліне бейімделе алмауынан (немесе қиналуынан) пайда болады. Бұл жағдай өзгеріп жатқан қоғамдық және экономикалық қатынастар мен тұлғалық мақсаттардың, мінез-құлық стереотиптерінің қайта қалыптасуы қиыншылығы арасындағы талаптардың айырмашылығына байланысты туындайды. Адам денсаулығына оның жасайтын таңдауы тікелей әсер етеді. Денсаулыққа жетелейтін таңдаудың алғы шарты болып өзіндік ішкі дүниесіне, яғни Мен «дауысына» сүйенуі саналады, бұл таңдау жасау барысында оны бөліп алуға, тыңдауға, соған еліктеуге мүмкіндік береді[4].

Психологиялық денсаулық мәселесіне көптеген ғалым-философтар (В.Е.Давидович, В.М.Розин, И.Н.Смирнов, К.С.Хруцкий, А.Е.Чекалов және т.б.), валеологтар (Р.И.Айзман, Г.Л.Апанасенко, И.Н.Гурвич В.П.Казначеев, В.П.Куликов, А.Г.Кураев, В.А.Лищук, Т.Н.Маляренко, Л.А.Попова және т.б.), психологтар (А.А.Ананьев, Б.С.Братусь, О.С.Васильева, А.В.Воронина, И.В.Дубровина, И.В.Ежов, Р.Е.Калитеевская, Л.В.Куликов, А.Маслоу, Ю.И.Мельник, Г.С.Никифоров, К.Роджерс, В.Франкл және т.б.) зерттеулерінде қарастырылған[5].

Қазіргі психологиялық әдебиеттерге талдау жасағанда көптеген зерттеушілер денсаулықтың психологиялық аспектілерін осыған ұқсас терминдерді қолдана отырып қарастырған: “психикалық денсаулық” (Б.С.Братусь), “психологиялық денсаулық” (И.В.Дубровина), “тұлғалық денсаулық” (Л.М.Митина), “рухани денсаулық” (Ю.А.Кореляков), “жанның саулығы” (О.И.Даниленко), және т.б[6].

Бүкіләлемдік денсаулық қорғау ұйымының пайымдауынша, психологиялық денсаулық немесе психика саулығы дегеніміз адам ақыл-ойының, физикалық және эмоционалдық дамуының толыққанды жетілуіне ықпал етуші күй болып табылады[7].

Психологиялық денсаулық дегеніміз – адам мен сыртқы дүние арасындағы тепе-теңдік жағдайы, оның әлеуметтік ортаға, физикалық, биологиялық және психикалық ықпалдарға қатысты реакциясының сай болуы, жүйкелік реакция күші мен сыртқы тітіркендіргіштер арасындағы сәйкестігі, адам мен оның айналасындағылар арасындағы үйлесімділік, адамның шынайы объективтілік жайлы пікірінің басқа адамдардың пікірлерімен ұштасуы, өмірдің кез-келген жағдайына сын көзбен қарауы[8].

Психологиялық денсаулық» терминін И.В.Дубровина енгізді, ол психологиялық денсаулықты психикалық денсаулықтың психологиялық аспектісі ретінде, яғни тұлғаның рухани дамуымен көрінуіне байланысты түсіндіреді [9].

Сонымен қатар, ұйым қызметкерлерінің күйзеліс деңгейі және оның психологиялық денсаулыққа әсерін зерттеу өзекті болып отыр. Күйзеліс термині (ағылш. stress – қысым, күш) техника саласында белгілі бір тұлғаның құрылымының уақытша және тұрақты өзгеруін білдіретін, сол тұлғаға белгілі бір қысымдылықтың туындауын, сырттан келетін қысымды белгілеу үшін пайдаланылады [10].

Соның ішінде, ұйым қызметкерлерінің кәсіби стресс/күйзеліс түсінігін қарастырып кетейік. Кәсіби күйзеліс термині кәсіби ортада ағзаның экзогенді және эндогенді факторларға жүйелік әсер етумен түсіндіріледі. Кәсіби күйзеліс – бұл көп өлшемді феномен. Ол физиологиялық және психологиялық реакцияларға арналған күрделі жұмыстардан тұрады.

Кәсіби күйзеліс немесе стресс-реакциялар тіпті озық, жақсы басқарылатын ұйымдар да болуы мүмкін. Ол құрылымдық-ұйымдастырушылық ерекшеліктері мен сипатына байланысты, жеке қарым-қатынастармен, олардың өзара іс-қимылымен сипатталады. Психологтардың соңғы кезде еңбектерінде, күйзеліс пен нәтижелілік арасындағы байланысты көптеп зерттеуде.

Кәсіби күйзеліс – қызметкердің көптеген стресс әсерінің талаптарымен анықталатын, қатынастардан туындайды. Олар: қызметкерлердің еңбек ақы, өзін-өзі жетілдіру мәселелері мен жеке тұлғалық дезадаптациямен сипатталады.

Кәсіби стресс – кәсіби іс-әрекетті орындау барысында экстремальді және эмоциональді жағымсыз факторлар әсерінен жұмыскерде пайда болатын қысымдық күй. Кәсіби стрессіті үш түрге бөліп көрсетуге болады: ақпараттық, эмоционалды және коммуникативті.

Ақпарат шамадан тыс көп болғанда, жұмыскер алдына қойылған тапсырманы орындай алмаған жағдайда немесе уақыттың аздығынан маңызды шешім қабылдауға үлгермесе ақпараттық стресс пайда болады. Шешім қабылдау өте маңызды болып, жоғары жауапкершілікті талап ететін болса, сонымен қатар ақпарат жетіспеген немесе кәсіби іс-әрекеттегі ақпарат параметрлерінің тез немесе аяқ асты өзгеруі нәтижесінде қысым арта түсуі мүмкін.

Эмоционалды стресс кезінде жұмыскердің жұмысымен байланысты терең ұстанымдар мен құндылықтар жүйесі бұзылғаннан адаммен өткір уайымдалуы мүмкін. Эмоциональді стресс жұмыстағы әріптестері немесе басқарушылармен конфликтке келу, ренжу, шынайы немесе бағдарланған қауірттің болуынан туындайды. Коммуникативті стресс іскерлік қатынастағы шынайы мәселелермен байланысты жоғары мазасыздықта, коммуникативті агрессиядан қорғана алмау, керек емес жерде бас тарта алмау,

манипуляциядан қорғана алмау, қатынас темпінен ауытқумен сипатталады [11]. Адамның стрестік жағдайының 3 негізгі кезеңін көрсетеді: – қысымның көбеюі; – стрестік қалып; – ішкі қысымның төмендеуі.

Стресс фактор тізімі өте кең. Кәсіби әрекеттер кезкелген аспектісі стресс себебі болуы мүмкін, егер адам оларды шешуге қабілетін жеткіліксіз деп бағаласа. Кезкелген кәсіби әрекетте стресстің дамуының психологиялық себебін тудыратын ескеру керек, олар әр психологиялық стресс адамның әрекеті мен еңбек белсенділігінде көрініс табады [12].

Қазіргі заманғы психологияда психологиялық кеңес берудің, психологиялық терапияның, психологиялық түзету мен психологиялық зерттеудің технологиялары мен техникалары өте көп. Мәселелердің осы аясы медицина саласына емес, психология саласына жатады, және де оны психикалық емес, психологиялық саулық деп есептеуге болады. Мәселенің осылай қойылуы өте маңызды, себебі көмек көрсету барысына «пациент» (әр түрлі дәрі-дәрмектер арқылы емделетін ауруды іздеп табу) деп емес, «клиент» деп қарау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Гринберг Д. Управление стрессом – СПб., 2002.-56 с.
2. Селье Г. Стресс без дистресса. – М.: «Прогресс», 2009. 123-139 с.
3. Завязкин, О. В. Как избежать стресса – М.: Сталкер, 2000. – 320 с.
4. Ананьев В.А. Введение в психологию здоровья СПб, 1998.
5. Васильева О.С.Филатов Ф.Р. Психология здоровья человека: эталоны, представления,установки: Учеб.пособие.-М.: «Академия»,2001.-352с.
6. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования//Эмоциональный стресс/ Под ред. Л.Леви. Медицина. 1970.С.178-20
7. Абрамова Ю.А. Психология в медицине М.1998.
8. Никифоров Г.С. Психическое здоровье СПб, 1998.
9. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы. – М.: Ин-т психологии РАН, 1995.
10. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции.– СПб.: Питер, 2006.
11. Марищук В.Л., Евдокимов В.И. «Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса», С.П.– 2001
12. Водопьянова Н.Е. Активная жизненная позиция личности и профессиональная адаптация в условиях социально-экономического кризиса // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2 / Под ред. А. А. Реана, Л.А.Коростылевой. СПб., 1998. С. 144-154.

Парух К.И.

Под руководством Ахтаевой Н.С.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: konovalovakarina30@gmail.com, Nadiyans@mail.ru

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЖИЗНИ СПОРТСМЕНОВ

Анализируя условия, в которых современные спортсмены вынуждены тренироваться, необходимо отметить, что они испытывают большое напряжение душевных и физических сил, что может сказаться негативно на их психологическом состоянии [1]. Спортсмены, представляющие национальные сборные в различных внутренних и международных мероприятиях, нуждаются в качественной психологической помощи, и, зачастую, необходимость иметь личного психолога для оказания поддержки является объективным условием успешной карьеры спортсмена [2].

Психологическая помощь необходима для того, чтобы преодолеть различные тяжелые формы стрессовых состояний, физические травмы, психологические травмы, посттравматическое расстройство, фобии, индивидуальные психологические травмы, которые могут быть получены спортсменом в ходе карьеры [3].

Существует три вида травм, которые негативно влияют на психологическое состояние спортсмена и для минимизации негативных последствий которых необходима помощь профессионального специалиста [4]:

– первый вид травм – травмы физические. Физические травмы спортсмены получают в ходе соревнований. Они могут быть достаточно серьезными, и негативно сказаться на возможности продолжения его дальнейшей карьеры.

– психологическая травма – как результат взаимодействия с окружающими спортсмена людьми (например, конфликт с тренером, недопуски к игре, несправедливое исключение из состава команды, несправедливая судейская оценка, агрессивное поведение соперников и т.д.).

– «личная» психологическая травма, переживаемая как внутриличностный конфликт или кризис, не связанный с окружением (личная неудача во время игры (выступления), ожидание ответственного выступления, перенапряжение вследствие длительных тренировок «перетренированность»). Результатом психотравмирующих воздействий такого рода является развитие особого негативного психического состояния, пребывая в котором спортсмен балансирует на грани, отделяющей крайние варианты нормы от патологических реакций.

В качестве консультирования необходимо применять три метода психологического воздействия, направленного на реабилитацию психологического состояния спортсмена [5]:

– Когнитивная психотерапия – направлена на выработку спортсмена представления о себе и стратегии поведения в ходе соревнований, после того, как он будет выписан из стационара. Консультирование должно происходить в позитивном ключе, то есть спортсмен должен осознать, что в профессиональном спорте неизбежны взлеты и падения, это часть пути и проигрыши не мешают двигаться в заданном направлении, если правильно задать его вектор. Он должен разработать для себя ряд целей, которых планирует достичь после выписки, и должен проанализировать, каким образом цели будут достигнуты. Когнитивная психотерапия предусматривает именно поведенческий аспект. Спортсмен должен проанализировать причину своих неудач, осознать, что неудачи присутствуют в жизни, прожить негативный опыт, связанный с неудачами в максимальной осознанности, и разработать план по преодолению этих неудач в дальнейшем. Важно, чтобы полученная травма не влияла на возможность продолжить карьеру. Спортсмен должен «разрешить» себе получать травмы, и принять себя, элиминировав, таким образом, внутриличностный конфликт.

– Второе направление связано с поведенческой психотерапией. Здесь имеет место устранение страхов, психодиагностику важно проводить индивидуально, с учетом типа личности спортсмена. В данном случае имеет значение забота и оказание психологической поддержки человеком самому себе в момент стрессовых ситуаций. Прокрастинируя, спортсмен возвращается в ту ситуацию, где он не смог победить, получил травму, и обнимает себя, говорит самому себе добрые слова, поддерживает себя. В данном случае имеет место рефлексия, инверсия к проблеме и погружение в нее. Однако, результат не воспринимается так остро и тяжело, как в первые мгновения после поражения, и травмы. Человек получает возможность пережить проблемную ситуацию в состоянии поддержки, он понял и оценил свою проблему, её позитивное значение, смог простить и принять себя [6].

– Системно – стратегическая психотерапия как третий метод работы с проблемными ситуациями в жизни спортсмена. Здесь имеется в виду, что спортсмен должен планировать свою стратегию выхода из

кризисной ситуации, связанной с осуществлением профессиональной деятельности, в случае если она повторится. Травмы – неизбежный спутник спортсмена, падения, поражения, неоправданные ожидания существуют наряду с победами, успехами и всеобщей любовью. Потому важно, чтоб спортсмен умел пройти через поражение и получить для себя позитивный опыт, который может быть использован в дальнейшем.

С целью выяснения значения различных методов психологического консультирования было проведено исследования влияния указанных методов на спортсменов различного возраста, получивших профессиональные травмы.

Вводные данные для проведения исследования:

125 спортсменов секции тхэквандо;

Период – 6 месяцев 01.06.19-01.12.19

Способы – онлайн тестирование с GoogleForms, индивидуальные занятия, занятия в группе.

Материалы:

Тест Г. Айзенка – определяет тип темперамента, то есть те индивидуально-психологические особенности личности, которые определяют динамику поведения человека, проявляющуюся в энергетическом уровне поведения и во временных параметрах реакций.

Патохарактерологический диагностический опросник А.Е. Личко – методика определения акцентуаций характера.

Тест К. Леонгарда-Шмишека – определение типологических свойств личности.

Тест Элерса – определяет доминирующий тип мотивации.

Цель – определить влияние различных видов психологической терапии на определяющую «Я» – концепцию спортсмена и сформировать у него успешную стратегию поведения в условиях травматичности в спорте.

Исходя из вышеизложенного, целесообразно сформулировать ключевые гипотезы исследования:

H1: Когнитивная психотерапия влияет на формирование успешной стратегии поведения в профессиональной деятельности спортсмена.

H2: Поведенческая психотерапия способствует устранению страхов, связанных с реализацией профессиональной деятельности, и позволяет выработать успешную стратегию поведения.

H3: Системно-стратегическая психотерапия способствует созданию эффективной стратегии преодоления стрессовой ситуации в профессиональной деятельности спортсмена.

Для проверки степени достоверности гипотез, был проведен факторный анализ, с использованием SPSS статистики. SPSS статистика предусматривает расширенные возможности интерпретации результатов психологических исследований, в виду того, что позволяет более полно анализировать взаимосвязи и полноту факторов, влияющих на достоверность исследования. В стратегическом анализе с использованием SPSS статистики, используется модель варимакс (Varimax), то есть анализируется глубина связей между факторами и их надежность, сингулярность факторов и их взаимовлияние, что подтверждает или опровергает достоверность исследования.

Сама достоверность исследования подтверждается с использованием Альфы – Кронбаха, релятивность которого варьируется в диапазоне от 0 до 1. Принимать следует значения факторов выше, чем 0.7, в этом случае анализ может считаться достаточно достоверным, и результаты исследования могут оцениваться как надёжные.

Далее целесообразно обратиться к непосредственным результатам анализа.

В исследовании приняли участие 125 профессиональных спортсменов секции тхэквандо, испытывавших серьёзные психологические проблемы, связанные с неудачами в профессиональной карьере.

В таблице 1 будут представлены данные респондентов.

Таблица 1 – Описательные данные респондентов

Профиль	Категория	Частота	Процент
Возраст	19-25	60	48
	26-32	42	33.6
	33-39	14	11.2
	40-46	9	7.2
Пол	Мужчины	81	75.2
	Женщины	19	24.8
Образование	Среднее специальное	5	4
	Неполное высшее	7	5.6
	Высшее	95	76

	Магистр	10	8
	Ph.D.	8	6.4
Участие в профессиональных соревнованиях	<30	35	28
	30-45	60	48
	45-55	15	12
	55-65	12	9.6
	>65	3	2.4
Тратят на тренировки в неделю	<3 часов	13	10.4
	3-8 часов	46	36.8
	9-14 часов	38	30.4
	>14 часов	28	22.4
Переживают последствия профессиональной травмы особенно тяжело	Нет	57	45.6
	Да	68	54.4
Травма сказалась на карьере	Нет	48	38.4
	Да	77	61.6

Далее будет рассмотрена глубина связей различных видов терапии с возможностью создания успешной стратегии поведения спортсмена в профессиональной деятельности, не смотря на перенесенные травмы (таблица 2 – Факторный анализ).

Для факторного анализа по результатам терапии спортсменам предоставлялись анкеты, в которых они определяли степень своего согласия со следующими утверждениями.

Таблица 2 – Факторный анализ (FactorLoading)

Items	Factor Loadings				
	F1	F2	F3	F4	F5
Когнитивная психотерапия (F1)					
Я несу ответственность за свое поведение	.894				
Я осознаю и принимаю последствия своей профессиональной деятельности	.879				
Взлеты и падения в спорте неизбежны и именно мое поведение является ключом к дальнейшим успехам	.839				
Поведенческая психотерапия					
Моя травма является лишь частью на пути к успеху		.936			
Спорт часть моего профессионального пути, но я могу быть успешен и в других сферах		.886			
Я готов тренироваться еще больше, и я способен добиться успеха		.705			
Системно –стратегическая психотерапия					
Я выбрал для себя стратегию тренировок, которая приведет меня к успеху			.903		
Я выбрал оптимальный режим тренировок, позволяющий мне восстановиться			.865		
Неудачи можно рассматривать как фундамент будущего успеха			.801		
Внутренняя мотивация					
Я знаю свои сильные и слабые стороны и принимаю себя				.972	
Если я не добьюсь успеха в спорте, я добьюсь успеха в чем – то еще				.865	
Я индивидуален и выбираю свой путь				.879	
Значение	2.275	2.749	1.956	2.071	1.471
% вариативности	10.350	8.609	6.582	5.971	7.922
Кумулятивный % вариативности	10.350	18.959	25.541	31.512	39.434

Ответы на вопросы выше базового критерия 0,7, что показывает высокую корреляцию между ответами, и подтверждает достаточный уровень достоверности ответов и согласованности результатов исследования, что, в свою очередь, подтверждает достоверность гипотез по результатам первичного теста – факторного анализа («Factorreliabilityanalysis»).

В соответствии с представленным анализом видно, что все спортсмены переживали травмы, связанные с профессиональной карьерой, и многие переживают её достаточно глубоко. По прошествии времени, негативный эффект от полученной травмы существенно влияет на поведение спортсменов. Исходя из проведенного анализа, можно сформулировать следующие выводы по результатам исследования:

– с возрастом влияние психологических травм аккумулируется и негативно влияет на карьеру спортсмена, то есть можно говорить об аддитивном (кумулятивном) эффекте негативных событий в жизни спортсмена на его профессиональный успех;

– в любом возрасте спортсмен способен осознать свои проблемы, прожить поражения и травмы ретроспективно, осознать их влияние на свою жизнь и скорректировать линию поведения с учетом настроенности на победу;

– комплексная психотерапия меняет фокус внимания спортсмена с негативных сторон на позитивное отношение к своей профессиональной деятельности. Личностно-ориентированный подход и интегративная модель психотерапии, в основе которой используются различные ее виды, позволяют добиться максимального успеха в повышении мотивации спортсмена, его желании достичь победы и воплотить свои стремления в профессиональной деятельности.

Список использованной литературы

1. Ашмарина Н. А. Психологическое консультирование в системе психологической подготовки спортсменов // Человек. Спорт. Медицина. 2006. №3 (58). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskoe-konsultirovanie-v-sisteme-psihologicheskoy-podgotovki-sportsmenov> (дата обращения: 28.01.2020).

2. Иванов И. Б. Психологическое консультирование как средство помощи спортсменам, завершающим и завершившим спортивную карьеру // Ученые записки университета Лесгафта. 2008. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskoe-konsultirovanie-kak-sredstvo-pomoschi-sportsmenam-zavershayuschim-i-zavershivshim-sportivnuyu-karieru> (дата обращения: 28.01.2020).

3. Сафонов, В. К. Психология спорта современные задачи научно-практического обеспечения спортивной деятельности // Национальный психологический журнал. 2012. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-sporta-sovremennye-zadachi-nauchno-prakticheskogo-obespecheniya-sportivnoy-deyatelnosti> (дата обращения: 28.01.2020).

4. Иванов И. Б., Станиславская И. Г. Трудности завершения спортивной карьеры // Ученые записки университета Лесгафта. 2009. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/trudnosti-zaversheniya-sportivnoy-kariery> (дата обращения: 28.01.2020).

5. Арпентьева М. Р. Базовые принципы-метатехнологии спортивного психологического консультирования // Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта. 2019. №1 (12). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bazovye-printsipy-metatehnologii-sportivnogo-psihologicheskogo-konsultirovaniya> (дата обращения: 28.01.2020).

6. Аршинова В. В., Арпентьева М. Р., Кузнецова Н.В., Новаков А. В. Вопросы психологического сопровождения в спорте, рекреационно-оздоровительной и лечебной практиках // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-psihologicheskogo-soprovozhdeniya-v-sporte-rekreatsionno-ozdorovitelnoy-i-lechebnoy-praktikah> (дата обращения: 28.01.2020).

Хайрушева Ж.А.

Под руководством Басыбековой К.Е.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: janim1988@inbox.ru

ОСОБЕННОСТИ СЕКСУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ: ДЕТСКАЯ МАСТУРБАЦИЯ

Сексуальность рассматривается в качестве составляющей социально-психологического благополучия человека, а начало её развития относится к периоду детства. Изучение детской сексуальности является одним из развивающихся направлений современной психологии развития. Исследования, проведенные в этой области, показывают, что проявления сексуальности у детей многообразны и широко распространены, а также, что сексуальное развитие человека начинается уже в период внутриутробного развития, а проявления сексуальности присущи детям с раннего возраста. К поведенческим проявлениям относят такое широко распространенное среди здоровых детей явление как мастурбация[1]. Детская мастурбация – то, что подвергает большинство родителей в шок. Многие взрослые даже не подозревают, что дети могут заниматься этим. В этой статье мы постараемся разобраться в её причинах и возможных последствиях.

Само по себе это явление знакомо человечеству с давних времен. Существует множество доказательств этому: по всему миру находили и до сих пор находят древние рисунки, предметы утвари, различные рельефы на которых изображен процесс мастурбации. При этом мастурбация по-разному воспринимается в разных культурах.

Для церкви, к примеру, семяизвержение вне полового акта всегда было грехом. В некоторых странах Европы до XI века за непроизвольную поллюцию накладывалась епитимья: семь дней поста; а если имела место мастурбация, пост длился двадцать дней. В Европе, пожалуй, лишь в античном мире мастурбация была не грехом, а наслаждением. В древнегреческой литературе содержится множество упоминаний о ней. Например, Милет – город на побережье Малой Азии был центром производства и экспорта приспособлений для мастурбации и, самое главное, того, что греки называли олицбосом, то есть искусственного полового члена.

В Имперском Китае сексуальное поведение рассматривалось как необходимое действие для достижения гармонии с вселенной через единство взаимодействия двух противостоящих сил – женского и мужского начал: Инь и Ян. Мастурбация осуждалась, потому что имела непроизводительную и безвозвратную потерю начала Ян без достижения разумной цели. Начиная с политики экономических реформ 1980-х годов, отношения к различию полов и сексуальности в Китае изменились, возросла терпимость к сексуальным девиациям и к мастурбации.

Гиппократ придерживался мнения (скорее всего, идущего из древних обрядов инициации), что мужественность и положительные мужские качества через сперму взрослого могут передаваться подросткам.

Авиценна высказывал двойственное отношение к мастурбации, считая вредной лишь обильную потерю семени. Представления Авиценны исходили из античности и соответствовали европейским взглядам его времени: "Согласно Галену и другим врачам, у мужчины и женщины имеется семя. Гиппократ о семени говорит, что большая часть материи семени исходит из мозга; оно спускается по двум кровеносным сосудам, проходящим за ушами, а потому кровопускание из них прекращает производство потомства кровь, образующая семя, – молочно-белая" (лимфа). Уже из сказанного становится понятно, почему результатом потери семени древние и средневековые врачи считали развитие тяжёлых болезней, в том числе психических расстройств. Следует оговориться, что, судя по представлениям Авиценны, за потерю семени могли приниматься любые выделения из уретры, кроме мочи, например, гнойные[2].

В исламском мире к мастурбации отношение неоднозначное. Это вероятно связано с тем, что ни в Священном Коране, ни в Сунне Пророка нет прямого упоминания об этом. В целом шариат выступает против этой привычки, считая этот способ удовлетворения сексуальных потребностей ненормальным и противоречащим естеству человека. Некоторые мусульманские правоведы (среди них Ибн Аббас и Ахмад ибн Ханбаль) допускали мастурбацию при определённых условиях и строго запрещали, если человек мастурбирует только ради получения удовольствия и по привычке. Мастурбация женщин оценивается так же, как мастурбация мужчин. Наказание за мастурбацию в шариате не предусмотрено, но человек в мусульманском обществе заслуживает упрёка[3].

Несмотря на преимущественно отрицательное отношение к мастурбации, древние культуры не принимали её всерьёз, считая неустрашимым возрастным феноменом, побочным продуктом полового

созревания. Детскую мастурбацию наказывали значительно мягче, чем взрослую, а некоторые культуры вообще не придавали ей значения. Итальянский анатом XVI в. Габриэле Фаллопио, по имени которого названы фаллопиевы трубы, даже рекомендовал мастурбацию как средство удлинения полового члена[4].

В XIX столетии была развернута большая кампания против мастурбации и оставшая впоследствии медицинской манией. Медицинские учебники, иные издания пестрели сообщениями об ужасных последствиях мастурбации, поллюций и "чрезмерных" сексуальных отношений. Например, Р.Крафт-Эбингоднозначно считал мастурбацию явлением нездоровым, ведущим к импотенции, гомосексуализму, безнравственности, нарушению этических и эстетических норм и чувств; явлением, сопутствующим психическим расстройствам, либо вызывающим их, и, несомненно, отягощающим наследственность. Примечательно, однако, обращение автором внимания на склонность к мастурбации практически у всех обладателей парафилий. [2].

Медицина и педагогика XIX в. объявили мастурбацию страшной болезнью, приводящей к ослаблению памяти и умственных способностей, безумию, импотенции и даже самоубийству. Никаких научных данных за этим не стояло.

Мнение, что мастурбация порождает безумие, родилось из наблюдений в психиатрических больницах, обитатели которых действительно подолгу мастурбируют на глазах у персонала. Но у душевнобольных отсутствуют моральные запреты и правила приличия. Кроме того, у них нет других способов сексуального удовлетворения. Навязчивая мастурбация не причина, а следствие их состояния. В конце XVIII и XIX вв. «злостным онанистам» приписывались всевозможные пороки и болезни. В середине XIX в. в США были изобретены специальные «пояса добродетели», которые не позволяли мальчику добраться до своих гениталий или делали его эрекцию болезненной. Менее энергично, но столь же жестоко боролись и с женской мастурбацией. Клитерозэктомия, которую еще в античности применяли для наказания женщин, в XIX в. использовали в качестве средства лечения и предотвращения онанизма. Этот метод рекомендовали некоторые медицинские журналы, описаны и реальные случаи такого рода [4].

Говоря о проявлениях сексуальности у детей, нельзя не обратиться к трудам австрийского психоаналитика З. Фрейда, так как именно он одним из первых стал рассматривать сексуальность, во всех её проявлениях, с точки зрения психологии, за что и был подвергнут жестокой критике общественности того времени. Детскую мастурбацию он называл инфантильной и разделял её на три фазы. Первую он относил к младенческому возрасту и считал, что благодаря анатомическому положению, раздражению выделениями, мытью и вытиранию при гигиенических процедурах и благодаря определенным случайным возбуждениям, ощущения удовольствия, которые способны давать гениталии, неизбежно обращают на себя внимание ребенка в этом возрасте и будят потребность в их повторении. Действие, устраняющее это раздражение и вызывающее чувство удовлетворения, состоит в трущем прикосновении рукой или рефлекторном давлении сжатыми вместе бедрами. Последним приёмом, по его мнению, пользуются чаще всего девочки, мальчики же предпочитают стимулировать свой половой орган рукой. На какое-то время младенческий онанизм исчезает, но появляется снова около четырех лет. Этот возраст Фрейд считал второй фазой и писал о том, что причины мастурбации в этом возрасте могут быть самыми разнообразными и могут быть выяснены только при детальном рассмотрении отдельных случаев. По его мнению, весь этот сексуальный период оказывается забытым во взрослом возрасте, отодвинутым в бессознательное. Фрейд называет эту «забывчивость» – инфантильной амнезией. Этот период также как и период младенческой мастурбации носит довольно кратковременный характер. И третья фаза, согласно теории З. Фрейда наступает во время наступления половой зрелости. В этот период ребенок уже осознанно мастурбирует. Фрейд так же отмечал, что мастурбация является частым спутником невроза [5].

Аутоэротизм – ещё один синоним мастурбации, которым пользовался Фрейд. Однако советский сексолог И. Кон считает, что отождествление аутоэротизма и мастурбации сексологически некорректно. Если эротизм – явление преимущественно психическое, относящееся к сфере воображения, то мастурбация подразумевает, прежде всего, сексуальные действия, физическое стимулирование гениталий ради получения сексуального удовольствия. Осуществлять эти действия может как сам субъект, так и кто-то другой. Во втором случае мастурбация уже не является «одиноким сексом», как ее часто называют. Очевидно, что это относится скорее к взрослым людям, нежели к детям[4,5].

Первая дискуссия о природе онанизма в Венском психоаналитическом кружке в 1910 г. продолжалась три вечера и вызвала столько разногласий, что Фрейд не решился опубликовать ее материалы. Два года спустя к вопросу вернулись, признали, что мастурбация – проявление конфликта между инстинктом и репрессией, но нашли предмет неисчерпаемым. Один из участников этих споров, немецкий психоаналитик Вильгельм Штекель (1858-1940) занял радикальную позицию, утверждая, что мастурбация сама по себе безвредна и даже в какой-то степени полезна. Если бы ее удалось полностью подавить, это привело бы к огромному увеличению числа сексуальных преступлений и подростковых

самоубийств, потому что многие запретные сексуальные стремления разряжаются именно в мастурбации. Хотя эта позиция сделала Штекеля изгоем среди психоаналитиков, он не изменил своих взглядов. В позднейших своих трудах Штекель утверждал, что каждый человек так или иначе, сознательно или бессознательно, мастурбирует, а невроз является результатом не мастурбации, а сопутствующих ей фантазий, причем многие приписываемые ей опасности существуют лишь в воображении невежественных врачей. Штекель полагал, что чем выше культурные и этические требования общества и чем тоньше становится наша любовная жизнь, тем сильнее потребность в мастурбации. Коллеги Штекеля с ним не согласились, но позже его взгляды нашли эмпирическое подтверждение. Альфред Кинзи, опросив 5300 мужчин, пришел к выводу, что вред им причиняет не мастурбация, а связанные с нею страхи, порожденные неправильным сексуальным воспитанием. Постепенно эта точка зрения стала более или менее общепринятой.

В СССР запреты держались дольше. Известный советский педагог П.П. Блонский уже в 1930-х гг. доказывал безвредность подростковой мастурбации, но официальная педагогика этого не признавала.[4].

На сегодняшний день каких-либо точных данных детской мастурбации нет. Последние исследования в этой области проводились 15-20 лет назад, в конце 90-х, начале 2000 –ых. Американский исследователь Альфред Кинзи и его коллеги подсчитали, что в середине XX века, по меньшей мере, 92 процента всех американских мужчин и 70–80 процентов всех женщин занимались мастурбацией, и европейские исследования показывают сопоставимые цифры [6].

В 2010 году группа исследователей проводила исследования относительно детской мастурбации и половых гормонов, выделяющихся при этом процессе. В этом исследовании участвовали младенцы и маленькие дети, которые мастурбировали, и были направлены в три детские неврологические клиники в период с сентября 2004 по 2006 год ($n = 13$), а также аналогичная контрольная группа. Все дети прошли основные лабораторные исследования до направления. Тесты включали электроэнцефалографию ($n = 8$) и нейровизуализацию мозга ($n = 9$). Был измерен сульфат дегидроэпиандростерона, 17-гидроксипрогестерон, свободный тестостерон, эстрадиол, дегидроэпиандростерон, глобулин, связывающий половые гормоны (SHBG), и андростендион у всех участников. Средний возраст составил 19,5 месяцев (диапазон 4-36 месяцев); средняя частота мастурбации – 4 раза в день; и средняя продолжительность каждого акта, 3,9 мин. Все объекты показали покраснение лица; 6 – трение между бедрами; 5 – потоотделение; 9 – сон после события; и в 12 случаях наблюдалось, нарушение при прерывании акта. ЭЭГ была аномальной у одного из восьми испытуемых, а нейроизображения были нормальными у всех девяти обследованных. У экспериментальной и контрольной групп были сопоставимые уровни всех половых гормонов, кроме эстрадиола, который показал значительно более низкий уровень в экспериментальной группе ($P = 0,02$).

Исследователи пришли к выводу, что мастурбация у детей, по-видимому, связана со снижением уровня эстрадиола, но не с другими половыми гормонами. Необходимы дальнейшие исследования, чтобы подтвердить эти выводы [7].

Доктор Бартон Д. Шмидт пишет, что во время мастурбации ребенок обычно выглядит ошеломленным, покрасневшим и озабоченным. Ребенок может мастурбировать, как несколько раз в день, так и только один раз в неделю. Мастурбация встречается чаще, когда ребенок сонлив, скучает, смотрит телевизор или испытывает стресс.

По её мнению мастурбация – это нормальное поведение многих малышей и дошкольников. До трети детей в этой возрастной группе прибегают к мастурбации при изучении своего тела. Часто они продолжают мастурбировать просто потому, что это доставляет им удовольствие. Некоторые дети часто мастурбируют, потому что им что-то не нравится, например, когда у них забирают соску. Другие реагируют на наказание или давление со стороны взрослых, о прекращении мастурбации. У мастурбации нет никаких медицинских причин, считает доктор. Раздражение в области половых органов вызывает боль или зуд, но не вызывает мастурбацию.

К 5 или 6 годам большинство детей уже способны понимать нормы приличия, принятые в обществе и будут мастурбировать только наедине. Мастурбация становится почти универсальной в период полового созревания в ответ на нормальные скачки гормонов и полового влечения. Мастурбация не вызывает никаких телесных повреждений или вреда для тела. Это не является ненормальным или чрезмерным, если это не сделано преднамеренно в общественных местах после 5 или 6 лет. Это не означает, что ребенок будет чрезмерно сексуальным, беспорядочным или сексуально девиантным. Если взрослые слишком остро реагируют на мастурбацию ребенка и заставляют его чувствовать себя грязным или слабым, это может причинить эмоциональный вред, такой как чувство вины и сексуальные переживания [8].

В юношеском возрасте мастурбация обусловлена главным образом биосоциальной дисгармонией, возникающей в связи с пробуждением сексуальности в тот период, когда социальная зрелость личности ещё не наступила, и усугубляющейся процессом акселерации. При этом мастурбация служит средством

для снятия или смягчения проявлений дискомфорта, вызванного биологической потребностью, которая ещё не может быть удовлетворена адекватным путём. Допубертатная мастурбация начинается до пробуждения либидо и характеризуется появлением оргазма без эякуляции или эякуляции без оргазма. Подражательная мастурбация обычно наблюдается в компаниях детей и подростков. Отрицательное влияние мастурбации на здоровье, обычно преувеличенное, обусловлено главным образом не самой мастурбацией, а страхом перед её последствиями, который может приводить к невротическим расстройствам, а также к душевному конфликту вследствие чувства вины, который может стать причиной психосоматических нарушений. Лечение при мастурбации необходимо лишь при наличии нервно-психических заболеваний, вызывающих потребность в постоянной мастурбации[9].

Современные российские сексологи и психологи, так же как и их американские коллеги придерживаются мнения, что детская мастурбация не наносит вреда здоровью, при условии, если она не носит навязчивый характер. Однако, в Казахстане мастурбация, как и всё что связано с сексом до сих пор носит порицательный характер. Не редко можно наблюдать, что детей ругают, стыдят и иногда даже применяют различные наказания вплоть до физического воздействия, что может поспособствовать развитию у ребенка комплекса неполноценности и сексуальных нарушений психического характера в будущем. Возможно во многом, такое поведение родителей связано с религиозными взглядами и менталитетом казахстанцев.

У детского онанизма много причин, в зависимости от возраста дети могут исследовать половые органы, удивляться новым ощущениям, пытаться снять нервное напряжение таким образом (хотя и без достижения оргазма) или реагировать на воспаление, зуд. Не нормально, если ребенок не может себя контролировать, посвящает этому занятию буквально все свободное время, не желает отвлекаться на предложения поиграть, посмотреть мультфильм, съесть мороженое, пойти гулять. В таких случаях мастурбация – симптом, впрочем, не единственный, и специалист необходим. Единичные эпизоды, которыми ребенок легко управляет, это норма.

Компульсивная мастурбация часто присуща детям с проблемным поведением. Некоторые расстройства имеют отношение к детской мастурбации, такие как фобии, генерализованное тревожное расстройство, моторные тики, сосание большого пальца, оппозиционное расстройство, расстройство поведения. В то же время, не выявлено статистически значимой связи между частотой мастурбации и такими нарушениями как гиперактивность, голосовые тики, аутизм, депрессия и навязчивые мысли[10].

В тех случаях, когда ребенок уже в довольно сознательном возрасте продолжает мастурбировать в общественных местах или его родители считают, что он научился этому поведению от кого-то другого – от взрослого или другого ребенка, пытающегося спровоцировать остальных – и такое поведение продолжается в возрасте 5-6 лет и позже, тогда необходима медицинская или психологическая консультация.

Дети с серьезными поведенческими и эмоциональными проблемами, как правило, проявляют широкий спектр поведения, включая и экстремальное сексуальное поведение. Поэтому, сталкиваясь необычными сексуальными проявлениями, прежде всего надо искать основную психологическую или поведенческую проблему у ребенка[11].

К чему же может привести детская мастурбация или неправильное отношение к ней со стороны взрослых?

Д. Рувимутверждает, что единственный вред онанизма – это комплекс вины, который формируют у мастурбирующих детей учителя и родители. Следствием чувства вины в данном случае могут быть вторичная тревога и некоторые симптомы депрессии. Сообщается, что представление об аморальности мастурбации может приводить к развитию фобических расстройств невротического регистра, символически выражающих отношение к мастурбации, которой занимались ранее, как к чему-то нечистоплотному. Так, А.М. Свядоц предполагает, что у женщины навязчивый страх загрязнения (мизофобия) может развиваться в связи с тем, что девочкой, занимаясь онанизмом, она считала это занятие грязным, морально недопустимым (В МКБ-10 мизофобию относят к обсессивно-компульсивным расстройствам).

В. Слосариз Вроцлавского института психологии (Польша) обсуждает последствия юношеской мастурбации для последующего гетеросексуального партнерства и описывает, как возникает «мастурбаторная фиксация». Последнюю он определяет как расстройство, которое имеет место, когда мастурбация является доминирующей формой сексуальной активности даже в тех случаях, когда сексуальные контакты являются возможными[12].

В заключение хотелось бы отметить, что согласно Международной классификации болезней (МКБ-11), которая должна вступить в силу с 2022 года, Всемирная организация здравоохранения признает «компульсивное расстройство сексуального поведения» расстройством привычек и влечений.

Компульсивное расстройство сексуального поведения представляет собой неспособность контролировать сильное половое влечение, приводящее к пренебрежению своим здоровьем, несмотря на возможное отсутствие удовольствия от интимности. В это понятие включается и компульсивная мастурбация. Это становится проблемой, если начинает мешать повседневной жизни.

Эксперты, тем не менее, не могут провести четкую грань. Вероятнее всего, в случае постоянного игнорирования своих обязанностей или пренебрежения отношениями (для взрослых), компульсивный акт может быть признаком сексуальной зависимости или других проблем, касающихся психического здоровья [13].

Таким образом, мастурбация— процесс получения сексуального удовольствия и психосексуальной разрядки путём намеренного, чаще мануального, стимулирования эрогенных зон и (или) сексуального само стимулирования психики. Также известны такие термины как онанизм, рукоблудие, малакия, истимна. Наиболее часто наблюдается в период полового созревания (так называемой юношеской гиперсексуальности) и обычно прекращается с началом половой жизни. Нередко ею занимаются дети (ранняя, или допубертатная мастурбация.). Мастурбация в этот период в основном является адаптивно-компенсаторным механизмом получения положительных эмоций и ощущений при стрессах и других психофизических и эмоциональных дискомфортных состояниях. Сама по себе детская мастурбация не является чем-то плохим или вредным. Частая (интенсивная) мастурбация может свидетельствовать о неблагополучии в нервной системе ребёнка, также иногда может быть вызвана физиологическими причинами. Подростковая же мастурбация периода юношеской гиперсексуальности не является ни полезной, ни вредной относительно биологического и социального качества жизни, а со стороны психоэмоциональной разрядки признан её положительный эффект[2]. Однако компульсивная мастурбация уже не является нормой. Запрет мастурбации и запугивание детей могут привести в дальнейшем к психологическим проблемам.

Список использованной литературы

1. Баркова С. М. Отношение к детской сексуальности у мужчин и женщин в период ранней взрослости. Дис. кан. психол. наук. Санкт-Петербург, СПбГУ, 2015 – С. 168.
2. Г.Б. Дерягин, П.И. Сидоров, А.Г. Соловьев. Мастурбация: реальный секс с виртуальным партнером. Российский психиатрический журнал. – 2002. – № 2. – С. 76 – 80.
3. Аляутдинов, Ш. Р. Тайная привычка // Мужчины и Ислам / Диля, 2011. – 282 с. – (Мир Ислама)
4. И.С. Кон. Новое о мастурбации. Доклад на Международном конгрессе по медицине мужского здоровья // Европейское общество по сексуальной медицине. Профессиональная ассоциация андрологов России. Москва, 25-26 мая 2005 г
5. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. – Москва, 2018 – 350с.
6. Интернетресурс – Encyclopaedia Britannica <https://www.britannica.com/topic/masturbation>
7. Heitham K. Ajlouni , Azhar S. Daoud , Saleh F. Ajlouni , and Kamel M. Ajlouni .Infantile and early childhood masturbation: Sex hormones and clinical profile. AnnSaudiMed . 2010 Nov-Dec; 30(6): 471–474
8. Barton D. Schmitt, MD. Published by RelayHealth.2014 McKesson Corporation and/or one of its subsidiaries.
9. Интернет ресурс – Большая российская энциклопедия <https://bigenc.ru/medicine/text/2191642>
10. Karia S, De Sousa A, Shah N, Sonavane S. Compulsive masturbation in a patient with delusional disorder. J Mental Health Hum Behav 2015; 20:38-40
11. Tashakori A., Safavi A., Neamatpour S. Lessons learned from the study of masturbation and its comorbidity with psychiatric disorders in children: The first analytic study. Electron Physician. 2017 Apr; 9(4).
12. Кочарян Г. С. Патогенные влияния мастурбации и их последствия как проблема клинической сексологии // Здоровье мужчины. – 2006. – №4 (19). – С. 84–93.
13. Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения. <https://www.who.int/classifications/icd/en/>

СЕКЦИЯ 3

**КӨРНЕКТІ ПЕДАГОГТЕРДІҢ БІЛІМ БЕРУДІ
ДАМУЫҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ**

**ВКЛАД ВЫДАЮЩИХСЯ ПЕДАГОГОВ
В РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

**CONTRIBUTION OF OUTSTANDING TEACHERS
IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION**

Кабдолдина И.М.

"Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану"

мамандығының 2-курс магистранты

Ғылыми жеткеушісі: п.ғ.к., доцент Әрінова Б.А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

kabdoldina.indira@mail.ru

Ш.А. АМОНАШВИЛИДІҢ ГУМАНДЫ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ РӨЛІ

Бала жанының, педагогикалық шеберлік пен педагогика ғылымының құпиясын білуге ұмтыла отырып, әрбір баладан өз мұғалімі мен тәрбиешіні көремін.

Шын мәнінде гуманистік педагогика – бұл балаларды өзін-өзі құру процесіне қатыстыра алатын жағдай.

Баланы тәрбиелеу шын мәнінде баланың өмірін тәрбиелеуді білдіреді. Мұғалім баланы емес, баланың өмірін тәрбиелеуі керек. Ш. А. Амонашвили

Ш.А.Амонашвилидің бүкіл өмірі мен шығармашылығы адамгершілік педагогиканың классикалық идеяларын дамытуға, педагогикалық санада "рухани гуманизм" ұғымын бекітуге арналған. "Гуманистік педагогика негіздері" атты 20 кітаптағы автордың шығармалар жинағын басып шығару Ресей білім беру академиясының ғылыми-баспа кеңесінің шешімі бойынша жүзеге асырылады. Жеке кітаптарда психологиялық-педагогикалық және әдеби туындылар мазмұны бойынша топтастырылады. Алтыншы кітап үш шығармадан тұрады: "Сәлеметсіз бе, Балалар!" "Балалар қалай өмір сүреді?" және "мақсаттардың бірлігі". Олар Ш. А. Амонашвилидің мектептегі және оның қабырғаларындағы сабақтарының егжей-тегжейлі сипаттамасына арналған. Әр бөлікте сіз балаға оқуға деген сүйіспеншілікті, жетілдіруді және басқаларға көмектесуді үйретуге қалай ұсыныстар таба аласыз. Бұл кітап барлық басылымдар сияқты оқырмандарға: мұғалімдерге, тәрбиешілерге, білім беру қызметкерлеріне, студенттерге, ғалымдарға арналған. [1]

Ш.А.Амонашвили өзінің тәжірибесінде ешқашан балаға қол жұмсап немесе балаларға дауыс көтеріп көрген емес. Ол әрдайым балаларды шын ниетімен жақсы көріп, балаларға қамқорлық танытып жүрген ардақты ұстаз, тапқыр педагог. Ол өзінің тәжірибесі бойынша көптеген мұғалімдерді сынға алады. Ш.А.Амонашвилидің "Улыбка, моя, где ты?" атты еңбегінде ұстаздар мен оқушылардың арасында бір-біріне деген сыйластықты, махаббатты байқамайтынын жазған. Профессор бұған көбінесе мұғалімнің жұмысбастылығын, қағаздармен ұзақ жүретінін кіналайды. Ол: шынымен де қағазбен көп жүреміз, құжаттар жазамыз, ал балаға немқұрайлы қараймыз. Біздің заман тек сол құжаттардың жүзінде ғана жүрде, өзіміз әр түрлі жобалар жазып, сол жобаларды қорғап, одан ешқандай нәр алмаймыз, ол қағаздардың ешбірі бізге баланың махаббаты сияқты сезімді бермейді, кейде мұғалімдер ол қағазды не үшін жазып та жатқанын түсінбейді. Біз жоспарланған сабақты балаға түсіндірсек болды деп ойлаймыз, ал баланың бізге қарап, бізден жылулықты, мейірімділікті қажет ететінін ұмытып бара жатырмыз. Балаға күлкі сыйламай, тек қабақ шытуды ғана білеміз. Үй тапсырмасын орындамаса, тек оны сөгумен боламыз. Балаға күлкі сыйласақ, ертеңгі күні бізді сыйламайды деп ойлаймыз. Біз барлығымыз туғанда күліп туады екенбіз, ұйықтап жатқанда да сәби әрдайым күлімсіреп жатады, содан әжелер айтушы еді ғой «Оны періштелер күлдіріп жатыр» деп. Баланың қасиеті туралы Ш.А.Амонашвили мынадай мысал жазған болатын: «Дүниеде қараңғылық басып, үлкендердің мұң шалған кезі еді, адамзаттың қабақтары бір ашылмайтын. Сонда жаратушы ойлаған екен, мен оларға періштені жіберіп, періштемен бірге жарық күлкі жіберейін деп. Періште ол сәби болып шығады. Содан сәбиге жаратушы былай дейді екен: «Адамзатқа жарық күлкі алып бар, ол күлкі адамзатты бақытты қылады, қабақтарын ашады, мұң шалмайды, бірақ ...». Сәби адамзатқа тап болады, жаратушының соңғы сөзін естімей қалады. Содан сәби қарны ашқаннан, бір нәрсе ұнағаннан емес, жаратушының соңғы сөзін тыңдай алмағанына шырылдап жылайды екен. Сонда адамзат сәбидің әкелген жарық күлкісіне қарай алмай көздерін жабады екен, ал сәбидің анасы одан қорықпай, сәбиге жымысып қарап отырады, қалған адамзаттар да күлуге үйреніп, қараңғылық жайлы мәңгі ұмытады. Еңбекте мұғалімнің балаға жай күлу емес, шын жүректен, жақсы ниетпен күлімсіреу жайлы айтады. Тек мұғалім емес, сонымен қатар, барша адамзат бір-біріне күлімдеп қарау керек, күлімдеудің де түр-түрі болады әдейі күлу, жек көріп күлу, қызғаныштан күлу ондай жалған күлкі адамның жанына еш жақпайды. Шын жүректен, аяушылықпен, сезіммен, қамқорлықпен, инабаттылықпен, сүйіспеншілікпен күле білу де өнер. [2]

Ш.А.Амонашвилидің қай шығармасын оқысақ та, ол әрдайым адамның көкейіне ой салатыны айдан анық. Оның шығармалары адамға түсінікті тілде, өзінің өмірінде болып жатқан оқиғалардан мысалдар ала отырып, адамға қарапаймы тілде өзінің ойын жеткізіп отырған. Ш.А.Амонашвилидің " В чаще ребенка сияет зародыш зерна культуры" мәңгілік жалпыадамзаттық құндылықтардың ішіндегі ең әсерлісі де

әдемісі түсінісушілікке, сенімділікке, сүйіспеншілікке бағытталған. Осы еңбегін оқып шыққаннан соң, менде мынадай ой қалыптасты. Ұстаздың балаға деген махаббатын, мейірімділігімен, адамгершілік көз қарасын көрсеткен.[3]

Бала табиғат заңдары бойынша, өзінің күнтізбелік жоспары бойынша дамиды. Табиғат әр баланың тұлғасында өзінің біртұтастығын және қайталанбастығын алу жолымен, оған берілген форманы алу жолымен сондай-ақ берілген ресурстарды өсіру жолымен қозғалады. Бұл табиғат қозғалысы балаға табиғи құмарлықтар деп аталатын күш. Олар стихиялық болады, себебі, лақтырылады балаға күтпеген жерден келіп, баланы тұтқынға басып алады, ол құмарлық, өйткені, оған баланың өзі құмартады, бала өзінің тұтқынында болған кезде ғана өзін еркін сезіне бастайды. Барлық жұмбақтың шешімі бұл – табиғи құмарлықтың қозғалысы баланың табиғи байлығын анықтауға көмектеседі. Гуманно-тұлғалық педагогика баланың табиғатпен салынған ішкі психикалық энергиясы, іштегі лапылдап жанып жатқан от, біздің алдымызда баланың үш құмарлығында, талпынысында, стихиялық қозғалысында көрініс береді.[4]

Кейде ойға батқан кезде, мына қайғы-қасіретке толы әлемде ізгілік қолайлы ма, егер біз қолымызды қойып, гуманизмді дамытуға жақсы жағдай күтетін болсақ, дұрыс болама деген сұрақтар келеді. Вернадский деген ғалым тағы да адамның бәріне риза болуы үшін ешқашан уақыт болмайтынын айтты. Егер де біз дәл қазірден бастап, руханилыққа көңіл бөлмесек, бұған ешқашан да уақыт таба алмаймыз. Себебі, бау-бақшада өнім өсіру үшін тұқым егу керек, өскіндерді күтіп-баптау керек, сонда ғана ол өз жемісін беріп, айналаның сәнін келтіретін болады. Педагогика – бұл рухың субъективті жағдайы, мұнда әрбір мұғалім өзінің педагогикалық өрісін жасайды. Пікірлестер оны көп рет күшейте алады. Бұл менің талпынысым және менің әріптестерім де бар. Мектепте адамгершілік, яғни балаларға қатысты адамгершілік орнауы керек. Төлемақысы үшін жұмыс істеуге барлық мұғалімдер мүмкін емес, иә және жоқ. Бұл істе менің ұстаным-еріктілік. Мен мұғаліммін, түсіндіремін, көрсетемін, айтамын.[5]

Ш.А.Амонашвили "Истина школы"

Автордың барлық шығармаларында, жоғары руханилық идеясы, классикалық педагогикалық оқытудың христиандық тамыры жұқа жіптен өтеді. Педагогика мәдениет саласы ретінде әр адамның – үлкен, кішкентай, сенетін және сенбейтін адамның жүрегіне – ұлы рухани дәстүрлерді түсінеді. Біздің көпұлтты және көпконфессиялы еліміз үшін әлемдік діндердің тұтастығына, білім беру саласының мәдениетіне, гуманистік өлшемдегі «педагогиканың» қазіргі заманғы мазмұнын анықтауға мүмкіндік беретін барлық діни ілімдердің құндылық негіздерін жүзеге асыру маңызды.

Әрбір бала жер бетіндегі құбылыс.

Ол туылуы керек болғандықтан дүниеге келді. Ол әлемге жетпейтіндіктен дүниеге келді.

Ол әлем үшін жол, сондай-ақ ол үшін жол.

Оның жан дүниесін оның денесімен салыстырмаңыз: ол сәби жан емес, дене. Және ол шынайы, өшпенділік пен әділдікті тасушы.

Оның миссиясына қызмет ету оның рухына көтерілу береді. Оған қызмет ету – Киелі Рухтың қайырымды қайтарымы.

Оның денесінде-табиғат ананың барлық даналығы.

Ол құдайдың ерік -жігерін жасау үшін құрылды-жақсылық егу және оның сүйіспеншілігін суландыру.

Баланы тәрбиелейтін әрбір адам баласы Құдайда жұмыс істейтін болады. [6] Ш.А.Амоношвилидің қанатты сөздерін алғанда: «Сенім, үміт, сүйіспеншілік – осы қасиеттер негізгі педагогикалық санаты болып табылады. Бұл жұмыстың негізгі әдістері болуы мүмкін емес. «Балаға білім ұшқынын сыйлау үшін, мұғалім жарық сәулесімен өзі нұрлана білуі керек» деген тақырыппен Ш.А. Амонашвилидің «Вера и любовь» еңбегіне менің ойым осындай. Ш.А.Амоношвилидің «Вера и любовь» атты еңбегі өзінің сүйікті әйелі Валерия Гивиевна Ниорадзеге арнап жазған екен.

Ш.А. Амонашвилидің «Вера и любовь» еңбегінде астарлы әңгімелер жинағы, әңгімелер, ертегілер, білім беру эсселері, дұғалар жинағы берілген. Бұл еңбектің басты мақсаты: адамдар үшін, балалар үшін өмір бойы сенім мен сүйіспеншілікті жүректеріне ұялату. Олар оқырмандарға ізгілікті білім беру арқылы даналық сөздерді талдап, әрбір кішкентай жаратылыс бұл кітап өмірімізге тыныштықты табады және жүрегімізді қуанышқа толтырады. Әрбір жанға ең саналы жылы және сенім мен үмітті мәңгілікте бізбен тұратынын атап көрсетеді.[7]

Ш.А.Амонашвили мұғалімдерге арналған "Сәлеметсіңдерме, балалар?!" атты көмекші құралында ең кішкентай мектеп оқушыларынан нағыз тұлға болып қалыптасуын зерттеу нәтижелерін сипаттап жазады. "Менің балалармен тәжірибе жұмыстарым, мектептегі қызықты да қуанышты күндерді ұйымдастыруға ғылыми ізденістерім, эксперименттік сыныптың көптеген мұғалімдерімен өткізілген көп уақыт менде білім беру мен тәрбиелеуде ізгілік, оптимистік бастаулардан туындайтын кейбір педагогикалық пікірлер қалыптасты", – деген. Бұл кітаптың негізгі арқауы балаларға деген махаббат, баланың нәзік жанына деген

сүйіспеншілікке толы қарым-қатынас болып табылады.[8] Бұл сипаттама Шалва Амонашвилидің "Мектепке алты жастан" атты кітабында да қарастырылады. Ол "мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеу мен білім беру жүйесінің тиімді түрде жүзеге асырылуы толықтай мұғалімнің тұлғасына байланысты" деп санайды. Ол ең негізгі тұлғалық қасиеттерге баса назар аударады. Олар: – баланы сол қалпында жақсы көру, тентек пен тілалғышты, ұғымтал мен қабілеті төмен, еңбекқор мен жалқау оқушыларды бөліп-жармай, барлығын да бірдей жақсы көру. Балаларға деген сүйіспеншілік пен мейірімділік бар жерде, балаға деген қатігездік, ашушандық болмайды, намысқа тиетін сөздер айтылмайды, олардың әрбір бағындырған белесіне қуанып отырасың; – оларды түсіне білу, яғни солардың көзқарасын қабылдау, онымен санасу, қамқорлық танытқанына қуану, ақылдасып отыру. Балалардың танытқан қамқорлығына үлкен құрметпен қарау керек. Балаларды түсіну дегеніміз – оларды билігіне бағындыру емес, керісінше олардың бүгінгі өміріне сүйене отырып, болашақ өміріне алғашқы діндерін себу. Бала жүрегінің тебіренісі мен жан дүниесінің қозғалысын түсіне білген педагог оқушысының тәрбиесімен тереңдей айналыса алады. – оптимист болу, тәрбиенің оң әсер беретіндігіне сену қажет. Баланың ішкі жан дүниесіне тереңдей ену,осыған байланысты тәрбие берудің, оқытудың, дамытудың түрлі жолдарын қарастыратын, яғни әрекетшіл оптимизм жайлы.– мұғалімнің бойынан адамға тән жақсы қасиеттердің барлығы – күлімсіреу, ұстамдылық, сенімділік, салмақтылық, шынайылық, зияткерлік, тіл табысушылық, өмірге деген махаббат болуы керек. [9]

Жас мемлекетіміздің болашағы – бүгінгі мектеп оқушылары. Егер де біз солардың шынымен де еліміздің болашаға болғанын қаласақ, онда олармен жұмысты дәл қазірден бастау керек. Себебі, баланың сана-сезімін қалыптастыру үшін баламен жұмысты ерте кезден бастау керек. Бала тәрбиесіне жауапты ең бірінші ата-ана, екінші педагог. Балаға бос уақытында жауапты ата-ана болса, балаға сабақ кезінде тікелей жауапты – педагог. Бәріне бірдей талап қойып, олардың табиғи қабілеттерін, нақты мүмкіндіктерін анықтап оқыту бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Бұлармен гуманистік педагогика арқылы күрес жүргізіп жатқан, ынтымақтастық педагогикасын насихаттаушы жаңашыл педагог, профессор – Шалва Александрұлы Амонашвили. Ол мұғалімдерді педагогика даналығын шынайы да бай қайнар көзін пайдаланып, өздерінің педагогикалық шеберлігін үнемі байытып, шындап отыруға шақырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ш.А.Амонашвили /Педагогическая симфония. Здравствуйте, дети!/2013г,320б
2. Ш.А.Амонашвили "Улыбка, моя, где ты?" Москва, Амрита-Русь, 2012
3. Өзін-өзі тану Рухани -адамгершілік білім беру бағдарламасындағы мұғалімнің рөлі, Алматы-2013.
4. Ш.А.Амонашвили "Школа жизни" 1984
5. . Амонашвили Ш. А. Негіздері ізгілікті педагогика. ҚН. 3. Школа Жизни [Мәтін] / Ш. А. Амонашвили. – М.: Амрита, 2015. – 320 б. Ш.А.Амонашвили "Истина школы"
6. Ш.А.Амонашвили "Спешите дети, будем учиться летать"
7. Ш.А.Амонашвили "Вера и Любовь" Москва.2009 ж
8. Акинфеев, С. И. Негізгі белгілері пе-тұлғалық педагогикалық тұжырымдамасын Ш. А. Амонашвили (70-90-шы жылдары XX ғасырдың басы): автореф. дис. ... ғыл.канд. пед. [Мәтін] / С. И. Акинфеев. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2000. – 17 Б. Ш.А.Амонашвили "Как живет дети?"
9. 9. Гуманды Педагогика манифесі [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: http://www.icr.su/rus/departments/human/manifesto_2011.php ескерту. Ш.А.Амонашвили "Мектепке алты жастан"

Темірова Г.А.

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент м.а.,

Шағырбаева М.Д.

"Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану" мамандығының

2-курс магистранты

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

temiroova@gmail.com

ГЕНДЕРЛІК ӘЛЕУМЕТТЕНУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ БАРЫСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ МЕН МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІ

Қазіргі өркениетке ұмтылған адамзат қоғамы тек саяси-экономикалық қана емес, экологиялық, мәдени, әлеуметтік, рухани саланы дамытуға да көңіл аударып келеді. Соның бірі – соңғы уақыттарда әлемдік аренада жиі айтылып жүрген «гендер» және одан туындайтын: гендерлік саясат, гендерлік білім беру, гендерлік әлеуметтену, гендерлік теңдік сияқты бағыттар болып табылады. Осыған байланысты бүгінгі таңдағы маңызды мәселелердің бірі – әйел және ер жынысты адамдардың гендерлік идентификация негізінде әлеуметтенуі болып отыр. Қоғамымызда күннен күнге жиілеп бара жатқан адамдардың өз жаратылысына көңілінің толмауы, жынысына қарсы келуі, оны өзгертуі сияқты мәселелер гендерлік әлеуметтенуде жіберілген қателіктердің салдарынан орын алууда.

Мемлекетімізде болып жатқан қоғамдық-әлеуметтік өзгерістерге сай гендерлік әлеуметтену, гендерлік тәрбие мен білім беру, гендерлік сана мен гендерлік қатынастардың жаңа үлгісін жасау мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Жалпы халықаралық гендерлік тәжірибе мен стратегияларды зерттеу негізінде гендер ұғымы жеке даралықтан әлеуметтік-мәдени және саяси категорияға айналды.

Қазіргі таңда педагогика, әлеуметтану, экономика, психология саласында қарастырылып жүрген бұл гендерлік әлеуметтену, гендерлік білім беру, гендерлік саясат, гендерлік тәрбие, гендерлік теңдік мәселесі мемлекет деңгейінде қолға алынған. Мәселен, Қазақстанда 1995 жылы Қазақстан Республикасының Президенті жанынан отбасы, әйелдер және демографиялық саясат мәселелері бойынша кеңес ашылған. 1998 жылы ол ҚР Президенті жанындағы отбасы және әйелдер мәселесін қарайтын Ұлттық комиссия болып қайта құрылды, соған сәйкес кеңестің қызмет аясы кеңейіп, өкілеттілігі артты. Қазіргі таңда, бұл ұйым Президент жанындағы отбасы және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия деп аталады. Ұлттық комиссия Пекин платформасының талаптарын ескере отырып, алғаш рет ҚР әйелдер жағдайын жақсартуға арналған ұлттық бағдарлама дайындады. Ол Үкімет қаулысымен бекітіліп, барлық мемлекеттік органдарға таратылды. Ұлттық бағдарламаның басты негіздерінің бірі (жоспар) әйелдердің саяси өмірге белсенді араласуын қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының 2006-2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік Стратегиясы Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың IV әйелдер форумында жоспарлаған тапсырмасына байланысты, 2005 жылдың 29 қарашасында бекітілді [1].

Гендерлік әлеуметтену мәселесі қазіргі заманғы руханияттық ой толғаныстар мен күнделікті тұрмыс кешудің көпжақты қырларына байланысты туындаған қоғамдық-саяси, рухани-мәдени, экономикалық-әлеуметтік саланы тұтастай қамтитын, жалпы алғанда, антропологиялық тұрпатты ізденістер мен түйткілдердің шынайы мәнді көрінісі болып табылады.

Пубертатты кезеңде жыныстық жетілу гендерлік бірегейлікті құру міндетін тұтас бірегейліктің қалыптасуының жалпы процесіндегі ең өзекті қатарға шығарады, ал кейбір зерттеушілердің пікірінше, жыныстық сәйкестендіру әлеуметтік жынысты қабылдаудағы дамудың жетекші желісі болып табылады. Жасөспірімдердің гендерлік ұқсастығы қоғамның жыныстық рөлдердің әлеуметтік нормативтері аясында индивидке көрсететін ұйғарымдар мен үміттер жиынтығын өзіне сіңіреді. Ал бұл нормалар өз кезегінде құрдастарымен қарым-қатынаста және бірлескен қызметте жасөспірімге өзінің жыныстық тиістілігін, еркек немесе әйел тобына қосылуын сезінуді және қабылдауды қамтамасыз ететін, гендерлік рөлдер контекстінде мінез-құлық және өзара іс-қимыл үлгілерін әзірлеуді қамтамасыз ететін тұлғалық мәнге ие болады.

Әлеуметтік бірегейліктің кіші құрылымының бірі ретінде түсіндірілетін гендерлік бірегейлік өз кезегінде жеке бірегейліктің кіші құрылымы болып табылатын жыныстық бірегейліктің рефлексивті көрінісі болып табылады. Жеке тұлғаның жыныстық қатыстылығы, басқалармен қарым-қатынаста басқалар үшін мағыналы және өзгермелі әлеуметтік ойлармен өсіп, гендерлік бірегейлікке дамиды. Гендерлік бірегейлікке тек рөлдік аспект қана емес, еркектік және әйелдік индикаторлары ретінде тұлғаның мінез-құлық көріністері, топпен сәйкестендіру, сондай-ақ өзі туралы жалпы түсінік де кіреді.

Қазіргі жағдайда әлеуметтену жасөспірімдердің алдына осындай әртүрлі міндеттер қояды және жыныстық рөлге сәйкес мінез-құлықтың қатты детерминациясы көптеген жағдайларда ересек адамның

қоғамда толыққанды өзін-өзі жүзеге асыруына кедергі болып табылады. Маскулиндьлықты сипаттау кезінде – әдебиетте берілетін феминилділік маскулиндьлықты қызметпен, құрал – саймандармен, ал феминилділік-қарым-қатынас пен экспрессиямен байланыстыру үрдісі айқын. Әйелдердің жоғары феминизмі және ерлердің жоғары маскулинизмі психикалық әл – ауқаттың кепілі болып табылмайды, бұл жынысы-гендер сәйкестігінің тікелей логикасы болып табылады. Мәселен, әйелдерде жоғары феминизм жиі жоғары алаңдаушылықпен сәйкес келеді. Жасөспірімдер болса да, осындай сенімділікке ие болып, құрдастары арасындағы өз жағдайына қанағаттанған. Жоғары феминилді әйелдер мен жоғары маскулинді ерлер дәстүрлі жыныстық рөлдерге сәйкес келмейтін белсенділік формаларын жеңе алмайды [2]. Нақты гендерлік рөлді иелену және іске асыру бірінші кезекте гендерлік-рөлдік қақтығыстардың туындауына байланысты артықшылықтарға да, шектеулерге де ие, қатты детерминацияланған маскулинді немесе феминилді рөл қарама-қарсы жынысқа "бекітілген" қасиеттер мен іс-қимылдар көрсетуді талап ететін жағдайларда шешімдер қабылдауға және әрекет етуге мүмкіндік бермейтін жағдайда тұр.

Гендерлік әлеуметтену ата-аналардың белгілі бір ойыншықтарды, киімдерді таңдауы және балалардың жыныстық рөлдер туралы ересектердің көзқарастарына барабар өзін-өзі ұстауға мүмкіндік беретін жеке қасиеттерін алуға ынталандыруы сәтінен басталады. Гендерлік бірегейліктің алғышарттарының қалыптасуын зерттеу олардың жыныстық рөлінің талаптарына қатаң сәйкес өзін-өзі ұстанатын балалардың неғұрлым төмен интеллектімен және аз шығармашылық қабілеттерімен ерекшеленетінін көрсетеді. Бала кезінде гендерлік стереотиптің қалыптасуы әлеуметтік нығайтылатын жаттығулардың әсерінен туындайтын пассивті процесс емес, баланың жалпы зияткерлік дамуына байланысты және өзін-өзі санаттау көрінісімен байланысты. Баланың мектепке дейінгі жасына қарай ер немесе әйел болу деген не екенін түсінеді, содан кейін биологиялық жыныстың константылығын белгілей отырып, өзін бала немесе қыз ретінде анықтайды, содан кейін өзінің гендерлік ұқсастығы туралы ұсыныстармен өзінің мінез-құлқын келісуге тырысады. Ересектердің көпшілігі ұлдарды маскулинді мадақтайды және феминилді мінез – құлық үшін айыптайды, ал қыздармен керісінше түседі, бала алдымен ерлер мен әйелдердің мінез-құлқын үлгілерін ажыратуды, содан кейін-тіісті ережелерді орындауды үйренеді және ақырында, бұл тәжірибені бірегейліктің тұтас құрылымында біріктіреді. Сонымен қатар, қазіргі заманғы ата-аналар қыздарда және кейде ұлдарда андрогиндік мінез-құлққа жол береді. Икемді мінез-құлқ балаларда, егер ол баланың көзінде өз жынысындағы ата-ана үлгілесе және қарама-қарсы жыныстағы ата-ана қабылдайды (көтермелейді) [3].

Балалық шақтағы гендерлік әлеуметтену процесінде отбасы шешуші рөл атқарады. Алайда, оның ықпалының сипаты басқа әлеуметтік институттардың мәдени бағдарлармен әрдайым сәйкес келеді. Олардың қатарына, өнердің бір түрі ретінде, балаларға арналған көркем шығармалар негізіндегі әдебиетті жатқызуды болады, олармен танысу тәжірибесі балалық шақтағы әдеби білімнің негізін құрайды.

Л.С. Выготский жеке тұлғаның қалыптасуындағы даму процесінде мәдениетке, өнерге және көркем әдебиетке ерекше мән берді [4]. Мәдени-тарихи тұжырымдаманың негізін қалаушының көзқарасына сәйкес әдебиетті және оның мазмұнын жеке даму барысында берілетін және субъективтелетін психиканың идеалды түрінің тасымалдаушысы ретінде қарастыруға болады, яғни индивидтің психикасы мен санасының нақты нысаны болып табылады. Л. С. Выготскийдің пікірінше, барлық негізгі әдебиеттер біріктірілген, нақты форманың дамуының делдалдары (ересек-автор және сөз) арқылы субъект мәдениетке кіреді, оның мұрасына қосылады және керісінше. Сондықтан, көркем әдебиет шығармаларын қабылдау (Оқу немесе тыңдау) отандық көптеген психологтар автордың әлеуметтік– мәдени тәжірибе мәтінінде кодталған оқырманның/тыңдаушының жеке тәжірибесінің мазмұнына айналуына бағытталған іс– әрекет ретінде қарастырылады, бұл индивидтің барынша қарқынды психикалық дамуы кезеңінде, яғни балалық шақта ерекше маңызға ие.

Бұл тұрғыда әдебиеттің рөлі, ең алдымен, көркем формалар мен бейнелер тілімен айқындалған негізгі идеялар мен мағыналар кез келген тікелей дидактикалық нұсқаулар мен ұрандардан гөрі, жеке тұлғаға күшті әсер ете отырып, сана-сезімге тереңірек еруге қабілетті. Бір жағынан, әдеби шығармалар өз оқырмандарының/тыңдаушыларының бойында қандай да бір талпынысты тәрбиелейді, екінші жағынан, – олардың нақты қажеттіліктерін қанағаттандырады. Сонымен қатар, сыртқы жағынан ғана емес, ішкі мағыналық мазмұнмен де әуестеніп, көркем шығармалар балалардың ой-өрісін кеңейтудің құралы болып табылады, белсенді уайымдар арқылы шыншылдықты тануға және түсінуге мүмкіндік береді. Б. М. Теплов өз уақытында атап өткендей, "олар "өмірдің ішіне" кіруге, белгілі бір дүниетаным аясында көрініс тапқан өмірдің бір бөлігін бастан өткізуге мүмкіндік береді. Және ең маңыздысы, бұл тәжірибе барысында белгілі бір қарым– қатынастар мен бағалаулар жасалады, ол жай хабарланатындарға қарағанда теңдесі жоқ үлкен күшке ие.» [4, 101-102 б].

А.В. Запорожецтің пікірінше, мұның бәрі баланың қиялдағы жағдайларда оймен әрекет ету және мектепке дейінгі жастағы кейіпкерлерге көмек көрсету қабілеттілігінің арқасында, сондай-ақ

оқырманда/тындаушыда әдеби кейіпкерлермен сәйкестендіру механизмінің пайда болуы есебінен болуы мүмкін. Сонымен қатар, "Балаға тікелей қабылдамайтын құбылыстарды түсінуге ғана емес, сонымен қатар ол тікелей қатыспаған оқиғаларға жағынан қарауға мүмкіндік береді, бұл кейінгі психикалық даму үшін шешуші мәнге ие» деп жазады А.В. Запорожец [5, 114-115 б.]. Басқаша айтқанда, әдебиет балаға субъектілік алу үшін негіз бере отырып, сәйкестендіру үдерістеріндегі бағыттардың бірі болып табылады. Соңғы уақытта аудиовизуалды және компьютерлік мәдениеттің баспасөзі кітапты екінші жоспарға бірнеше рет ығыстырса да, әдеби шығармалар өскелең ұрпақты әлеуметтендірудің өзгермейтін серігі болып қала береді.

Халық шығармашылығы және әдебиеттің гендерлік әлеуметтенуге әсерінің төңірегіндегі зерттеу жұмыстарының қатарына Г.Н. Самұратованың «Қазақ қолданбалы өнері негізінде болашақ мұғалімнің эстетикалық тәрбие беруге даярлығын қалыптастыру», Р.Ә. Нұрмұхаметованың «Мектеп жасына дейінгі балаларға қазақ фольклоры арқылы эстетикалық тәрбие беру (5-7 жас)», Б.Х. Қойбағарованың «Оқушыларға қазақ халқының дәстүрлері арқылы экологиялық білім мен тәрбие беруге болашақ мұғалімдерді даярлау», Қ.А. Жолдасбекованың «Студенттердің жалпы мәдени құзыреттілігін этнопедагогика материалдары арқылы қалыптастыру», Р.Ә. Сақованың «Тұрмыс-салт жырлары негізінде оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу», Г.И. Сейлханның «Көпбалалы отбасында қазақ этнопедагогикасы негізінде ұлттық қасиеттерді қалыптастыру», Ж.Б. Сәдірменова «Жеткіншектерді халықтық педагогика арқылы адамгершілікке тәрбиелеу», Ж.Т. Сарыбекованың «Қазақ халық педагогикасындағы қыз тәрбиесі», Е.С. Коянғалиевтің «Ұлттық мәдени құндылықтар негізінде оқушыларға эстетикалық тәрбие беру», Ш.Ә. Ақбаеваның «Қазақтың дәстүрлі өнерінің негізінде оқушылардың көркемдік талғамын қалыптастыру», А.Қ. Дүйсенбаевтың «Қазақ батырларының қаһармандық бейнесі арқылы оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттары» Н. Албытованың «Қазақ балалар фольклоры арқылы бастауыш мектеп оқушыларының дүниетанымын қалыптастыру» сынды зерттеу жұмыстарын қоса аламыз.

Осы тұста, гендерлік әлеуметтену ұғымына анықтама берейік. Гендерлік әлеуметтену – бұл жасөспірімнің өзі туралы ер адамның немесе әйелдің әлеуметтік рөлдерінің тасымалдаушысы ретінде түсінігін қалыптастыру, осы әлеуметтік рөлдердің жеке жыныстық ұқсастықпен арақатынасы, өзін нақты жыныстың өкілі ретінде сезіну және оның гендерлік сипаттамасы негізінде белгілі бір топқа қосылу процесі. Гендерлік әлеуметтену әлеуметтік өзара іс-қимыл құрылымында жыныстық аралық қатынастарды модельдеу мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Гендерлік әлеуметтену мәселесі тек қана белгілі бір ғылыми аймақтағы ізденісте жүрген зерттеушіліреді ғана емес, қарапайым қоғам мүшесін де толғандыратыны анық. Себебі, жынысына сәйкес тәрбиелену негізінде келешек ұлттың тағдыры жатқандығы белгілі. Осы тұста, гендерлік әлеуметтенуге халықтың көзқарасын білу үшін қысқаша аралас форматта сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысушылардың жауап нәтижелеріне сәйкес келесідей талдау жасалынды. «Сіз оқыған кезде, сіздің мектеп бағдарламаңызда ер бала мен қыз баланы жеке оқытуға арналған пәндер болды ма?» деген сұрағымызға, респонденттердің 72% «иә» деп жауап берді. Сонымен қатар, ер балалар мен қыз балаларды жеке оқыту туралы ойын сұрағанымда, респонденттердің 46%-ы «қолдайтындығын», ал 34% «қолдайтындығын», 20%-ы «жауап беруге қиналатындығын» көрсеткен. «Мультфильмдердің балалардың гендерлік әлеуметтенуіне әсер ететіндігіне сенесіз бе?» деген сұрағымызға, 54,55 % қатысушылар «Иә, әрине» деп жауап берсе, 18,18% «жоқ», 27,27% – ы «жауап беруге қиналатындығын» айтқан. Сауалнамадағы негізгі сұрақ ретінде «Әдебиеттің балалардың гендерлік әлеуметтенуіне әсер ететіндігіне сенесіз бе?» деген сұрағымызға, 73% қатысушы «Иә» десе, 27% олай ойламайтындығын көрсетті. Яғни, сауалнама нәтижесіне сәйкес, қоғамның гендерлік әлеуметтенуге қатысты көзқарасының әлі де толық емес екендігін және гендерлік әлеуметтенуге қатысты мәселелерде пікір екіге бөлінетінін байқай аламыз.

Соңғы уақытта гендерлік зерттеулер педагогика ғылымының ажырамас бір бөлігіне айналуға, ал гендерлік мәселе педагогика ғылымының барлық бағыттарында пайда болуда. Әрбір педагогикалық құбылыс өзіндік тәжірибелі даму жолы мен соған сәйкес теориялық негіздемеге ие. Гендер термині педагогика саласында 1975 жылдан бері қолданылуда. Осы ретте кейбір идеялар мен әзірлемелерді зерттей отырып, бұл ұғымның педагогикаға да қатысы бар екенін айта аламыз.

Осыған байланысты педагогикадағы гендерлік әлеуметтенудің теориялық негіздері отбасы, мектеп, қоғам тәрбиесінен негізін алады. Соның ішінде гендерлік әлеуметтену өз бастауын отбасы тәрбиесінен алады.

Баланың мінез-құлқы тәрбие арқылы қалыптасады. Егер бала ебедейсіз, шамшыл, өбектеліп өскен болса, бұған ең алдымен оның ата-анасы кінәлі. Отбасы үшін бала – зор қуаныш. Баласыз бақыт жоқ, бірақ баланың тууы ата-анаға зор міндет пен жауапкершілік те жүктейді. Отбасы тәрбиесі – бала мінез-құлқы мен психологиялық бейнесін қалыптастырудың қайнар көзі. Сондықтан оны балғын шағынан

оқытып, жақсы тәлім-тәрбие беру керек. «Егер бала тәртіпсіз болса, оған әкесі де кінәлі» демекші, баланы тәрбиелеу – әкенің де парызы. Келешекте ақылды әрі білімді ұрпақ тәрбиелеу үшін ата-анасы баласын үнемі назарда ұстауы тиіс. Балаларды қолөнерге баулу, ғылым-білімге деген құштарлығын ояту – ата-ананың қасиетті парызы («Балаңыз өмірде өксімес үшін оған білім мен кәсіп бер»). Үлгілі тәртіптің негізі – білім, әдет-дағдыларға машықтану. Сондықтан баланы кішкентайынан тіл алуға, үлкендерді сыйлауға, ағайын-туысты, ата-ананы қадірлеуге үйрету керек. Жүсіп Баласағұн жас жеткіншектерді үнемі ақыл-ойын дамытып отыруға, табиғаттың құпия сырларын танып білуге шақырады: «Егер жақсы адам болғын келсе, онда білімді мол игеретін бол. Білімсіз адам – бұл надан адам» [6].

Жақсы ата-ананың балалары да жақсы болады деген сөзді өте жиі естиміз, сонда осы жақсы ата-ана деген кімдер. Қазақта бұған байланысты мақалдар да жиі айтылады. Мысалы, «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсін».

Болашақ ата-аналар өз ұрпағының саналы да сапалы болуы үшін арнайы бір әдебиеттерді немесе тәрбиелеудің ерекше әдістерін үйрену керек деп ойлайды. Әрине, педагогикалық және психологиялық білімдер өте қажетті, бірақ тек қана бұлардың өзі баланы тәрбиелеуге жеткіліксіз.

Қазақтарда барлық түркі тайпаларындағы сияқты бала тәрбиелеуде әйел-ананың рөлі жоғары болды. Ол бірінші болып баланың бойындағы шығармашылық қабілетін оятты, оған өмірдің адамгершілік негіздерін берді, сұлулықпен таныстырды, мәдениетке араластырды, моральдық бұзылудан сақтады, қоғамда жинақталған рухани құндылықтарды береді.

Қазақтардың арғы тегі – сақтар, үйсіндер, қаңлылар, ғұндар, қыпшақтар жалпы адамзат мәдениетінің дамуына көп үлес қосқан. Ұлы Дала халқына тән ерліктің батылдығы мен рухы тіпті әйелдерге берілді: олардың барлығы шабандоз, шыдамды, ер жүрек болған. Көшпенділердің қыздары мен әйелдері еркектердің киімдерін киіп, айқас алаңында жаумен шайқасып, орасан зор ерліктің үлгісін көрсеткен.

Солай бола тұрса да, көшпенділер мәдениеті аясында, әйел өзінің шынайы табиғи қабілетін және өз болашағына байланысты шешім қабылдауға толығымен құқылы бола алмады. Көшпелі әлем соғыстың, ерлік пен күштің әлемі болды. Рухани жағынан өзін көрсету, қоғамдық өмірге белсене қатысуға және халықтың санасына әсер етуге әйелдер өзінің табиғатының дәуір рухына сай келмегендіктен емес, сонымен қатар, көшпелі қоғамның ерекшелігі материалдық өндірістің ауыртпалығынан және отбасы-тұрмыстық мәселелерден әйелдің азат болуына мүмкіндік берген жоқ. Сонымен бірге әйелдің мұндай жағдайы дала әдет-ғұрпымен заңдастырылды, әрі халық менталитетіне жақсы енген еді. Осылай қазақ әйелінің затына сінген бұл мінез-құлық дәстүрге айналып, қазіргі заманымызда да билік басында, отбасы жағдайында, білім, медицина және т.б. мамандықтар саласында өздерінің қайраттылықтары мен ерліктерін айқын дәлелдеп келеді.

Бала мектепке дейін және мектеп жасының бірінші жылында жан-жақты тәрбие алуы керек, себебі балада қоғамға әлеуметтену үрдісі жүріп жатады. Осы кезде өз бойына қабылдағаны тез игеріледі, оның екінші болмысындай болады. Шынында да қазақтарда балалар бес жасында “Қобыланды батыр”, “Алпамыс батыр”, т.б. батырлар жырын жатқа оқыған. Шоқан Уәлиханов бәдәуи тайпаларында (арабтар) қазақтардағы сияқты бес жастағы балалардың жатқа толық поэмаларды оқитынын мақтанышпен жазған. Сондықтан ана, оны істегісі келе ме, жоқ па әлеуметтік орта, қоғам және нәзіктік, ерекше жаралы болуға бейім баланың рухани өмірі, ертегілер, қиял, айқын елес арасын байланыстырушы рөлді орындайды.

Бала анасымен араласа отырып, қоғамның барлық ғылыми-техникалық, мәдени жетістіктерін, оның мінезі, әдет– ғұрпын, халықтық мінезін, дәуірдің рухын өзгертеді. Рухани құндылықтар ең алдымен, ұрпақтан ұрпаққа мейірбан, қайырымды жүрек арқылы ғана беріледі.

XX ғ. педагогы, гуманист В.А. Сухомлинский былай деп жазды: “анаға табыну – бұл ұрпақ байланысының қажеттігі туралы, рухани мәдениетті беру туралы маңызды ойлардың нәтижесі. Бала тәрбиесімен айналыса отырып, әйел-ана қоғам үшін тікелей өмір сүруге қажетті өндірістен гөрі маңызы аз емес қызметті орындайды” [6].

Қазақтардың моральдық кодексі тәрбие ісінде маңызды рөл атқаратын мақалдар мен аңыздарда жазылған. Сөз қазақтардың әлеуметтік өмірінде маңызды рөл атқарған, сондықтан «мәдениет» және «өркениет» түсініктерін шатастыруға болмайды; мәдениет – адамдар арасында адам болу өнері. «Шалқайғанға, шалқай, ол пайғамбардың ұлы емес, еңкейгенге еңкей, ол әкеңнің құлы емес». Міне, ана иландырған қазақтардың жеке мәдениетінің бір негізі осы. Мыңдаған жылғы тәжірибеден қорытынды жасап, мына бір дана мақалды айту үшін қазақ халқы қандай ауыр сыннан өтуі керек болды: “Таспен ұрғанды аспен ұр” [7].

Ал мәдениеттен, адамгершіліктен, ой және әрекет тазалығынан айырылған ана балаға тек төмен адамгершілік сапаны береді. Қазақтарда тарихи сана – сезімі бар: әр үйде шежірені сақтайды, яғни жеті атасын білу. Қазақтардың «жеті ұрпақ» құрылысы генеологиялық бәйтерек сияқты, оның негізгі жүйелік құрылысы мен реттейтін рөлі қандас туыстық топқа жатады. Барлық ұрпақ қауымына жақын

генеологиялық қатынасы бар ұрпақ дінгеі сияқты. Сол себепті әлеуметтегі туыстық-рулық қатынас сегментациясы ұрпақ дінгеінің бұтақтарының «генетикалық ара қашықтығын» анықтау негізінде болады. Генеологиялық бәйтеректің негізгі бөлімдері – ұрпақ дінгеі, төменгі, жоғарғы, жанындағы бұтақтар шын мәнінде қоғамдық қатынастың түрлі типтері мен деңгейлерін реттеудің басты институцияланған тармақтарын құрайды. Дәл осы құрылыс шеңберінде жеке тұлғаның да, отбасының да, қауымның өзінің де тіршілік қызметі реттеледі және қайта өндіріледі.

Еркектік бастама бұрынғы ғасырларда ақылды, білімге құмарлықты, батылдықты, пайданы білуді, табандылықты, қайсарлықты, өзін-өзі құрбандыққа шалуды дамытты. Ол болмыстың материалдық жағынан белсенді болып келеді.

Әйел бастамасы – бұл ақ пейілді, шыдамды, ар-ұятты, әсерге бой алдырғыш, жанашыр, адамгершіл, өзін-өзі құрбандыққа шалғыш. Ол рухани мағынада белсенді.

Табиғатта бәрі екі өрістіліктің, яғни екі қарама-қайшылықтың тепе-теңдігіне, сонымен бірге адам қоғамында ұсталып тұр. Бұл бастамалар бір құндылықта, бірақ бір мәнді емес. Бастаманың тепе-теңдік заңы еркек пен әйелден бәсеке мен күресті талап етпейді, ынтымақтасты, бірлікті, мәселені бірге шешуді, олардың дұрыс өзара әрекетін, отбасын, қоғамды, планетаны дамытудағы үйлесімді қалайды. Әр бастама өз саласында күшті болса, басқасында әлсіз. Сапалы даму үшін өмірдің барлық саласының бастамасында бір-бірімен үйлесімді қосымшалардың болуын талап етеді. Осы екі жарты, екі бастама кез келген мәселені шешуде бір тұтас болу керек. Мысалы, егер әйелдің игілікті әсері жоқ пайда табу және онымен байланысты 106 жаугершілік сияқты еркек сапаларын алсақ, олар қорғансызға шабуыл жасау, әлсізді тонау сияқты кереғар әрекеттерге барып, әлемге қауіп төндіреді және барлық адамзаттың ауыр күйзелісі мен апатының қайнар көзіне айналады.

Қалыпты эволюция бастаманың тепе-теңдігінде ғана мүмкін болады. Оның бірін екіншісінің игеруі міндетті түрде ауыр салдармен аяқталады. ХХІ ғасыр әйелдің қайта өрлеуімен тығыз байланысты. Адамзатты, ғаламшарымызды азат ету соның қолында. Адамгершілік, руханилық және мәдениет арқылы ғана адамзатты құтқаруға болады.

Еркек және әйел бастамасының тепе-теңдігін қалпына келтіру оларды теңестірумен байланысты емес, керісінше, әр бастаманың дербес дамуын және оны өмірге, отбасы, мемлекет басқаруына енгізуді талап етеді. Бүгінгі күні тең құқылы болуына талпыну көптеген әйелдерді еркек сапаларын көбінесе жаманын көшіруге алып келеді: жаугершілік (әскери өнерді үйрену), теріс қылықтар (шылым шегу, арақ ішу, былапыт сөйлеу, нашақорлық), каталдық рационализм; өз бойындағы әйелдік сапаларды: жұмсақтық, ақ пейілдік, жақынына көмектесуге дайын болу, әсемдікке талпыну, шыдамдылық бір сөзбен айтқанда – руханилықты жоғалту. Өткен ғасырда-ақ физиолог Рудольфи былай деп ескерткен: «Әйел еркекпен салыстырғанда нәзіктеу, жұмсақтау, қозғалмалы, ойданды болу керек. Жаман тәрбиеленсе, ол әйел фурияға айналады және барлық жағынан еркектен асып түседі».

Әлеуметтік өзара әрекет мәселесі қазақ педагогтары мен ағартушылары Ш. Уәлиханов, А. Құнанбаев, Ы. Алтынсарин, М. Жұмабаев, С. Дөнентаев, Н. Құлжанова т.б. еңбектерінде де айтылған. Аталмыш мәселе бойынша деректерді зерттеуде «ұлттық рухты» жаңғыртуға шақырады, әйелдердің құқықсыздығын сынады, отбасында жұбайлардың теңдігін жақтауға шақырды. Бұл жағдайларды келесі сөздер дәлелдейді: «...әйелдер мен еркектерден тұратын адамзатты қарастырайық. Қыздар мен ұлдар бірдей туылады, бірақ олардың қоғамдағы құқығы әрқашан бірдей емес. Кез келген қоғамда еркек өз дамуында әйелдерден озып кетеді. Мұның себебі еркекте әйелге қарағанда бостандық көп. Үйдегі тұрмыс-тіршілік әйелдің мойнында: балалар күтімі, күйеуіне қамқорлығы, отбасы жинақылығы, т.б. тұрмыстың қай жағынан да қарағанда еркекке қарағанда оған қиындау», – делінген болатын [8].

Кез келген әлеуметтік институт тарихи дамудың өнімі болып табылатыны, мәдени-ерекше сипатқа ие және тарихи өзгермелі болып табылатыны белгілі. Қазіргі заманғы гуманитарлық ғылымда әлеуметтік институт деп әдетте қоғамдық жүйенің тұрақтылығын және оның одан әрі дамуын қамтамасыз ете отырып, адамдардың әлеуметтік өмір процесін басқаратын қоғамның ұйымдасқан құрылымының элементтерін түсінеді. Әлеуметтік институттарда әртүрлі әлеуметтік нормалар мен құндылықтардың жиынтығы бейнеленеді және олар әлеуметтік бейбітшілікті құрастыруда негізгі рөл атқаратын әлеуметтік тәжірибенің өзіндік трансляторы болып саналады. Осы мағынада әдебиет шын мәнінде, әлеуметтік институттарға тікелей қатысы бар, олардың әлеуметтік әрекеттері мен әлеуметтік байланыстарын реттеуге бағытталған адамдардың қоғамдық өмірін ұйымдастырудың дәл осындай нысаны болып табылады.

Жоғарыдағы қарастырылған мәліметтер гендерлік білімді әлеуметтенуге, мәдениетті және қоғамдық белсенділікті жеке адамның өзінің мүддесінде жүзеге асыру, сонымен бірге гендерлік қоғам мен мемлекеттің қалыптасуына бағытталған білім қызметінің жүйесі екендігін дәлелдеді. Мұндай тәсілдің басты идеясы ұлдар мен қыздардың дамуында әсер ететін барлық оқу-тәрбие үрдісінің (мазмұны, оқыту

әдістері, мектеп өмірін ұйымдастыру, педагогикалық үрдіс, пәндер жиынтығы, мектеп саясаты мен дәстүрлері, т.б.) факторларының қыздар мен ұлдардың дамуына әсер ету ерекшелігін есепке алу. Өкінішке орай, Қазақстанда гендерлік педагогикалық зерттеулер, әзірше, өз деңгейінде қарастырылмай келеді, ал бұл мәселені шетелдік гуманитарлық ғылымда қалыптасқан, болашағы бар бағыт екенін байқаймыз. Бұл гендерлік білім әр түрлі мамандарды – бастауыш сынып мұғалімінен бастап, ірі фирмалардың менеджеріне және кәсіби ұжымының жетекшісіне дейін дайындауда қазіргі ғылыми білімнің қажетті элементі болуда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U050001677_
2. *Клецина И.С.* Гендерная идентичность и права человека: психологический аспект // Права человека и проблемы идентичности в России и в современном мире / под. ред. Малиновой О.Ю., Сунгурова А.Ю. СПб.: Норма, 2005. С. 167–184.
3. Авдулова Т.П. Гендерная социализация и структура общения в отрочестве [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2009. N 5(7).]
4. Выготский Л.С. Психология искусства. – Ростов-на Дону: Феникс, – 1998. – 487с].
5. Запорожец А.В. Психология восприятия ребенком дошкольником литературного произведения. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во «МОДЭК», – 2000. С.105-119.,
6. Курманалина Ш., Мұқанова Б., Ғалымова Ә., Ильясова Р. Педагогика: Оқулық/3-басылым. – Астана: Фолионт, 2014.-472 бет.
7. Сулейменов О. АЗ и Я. Алматы, 1989, 592 с.
8. Жарыкбаев К.Б., Калиев С.К. Антология педагогической мысли Казахстана. Алматы, 1995 г.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ БАСҚАРУ ӘРЕКЕТТЕРІ ТУРАЛЫ ОЙЛАРЫ

Адамзат тарихында ғылыми ойдың үздіксіз даму барысында «өзін танымақтың» немесе «жан қуаты» туралы ойлардың қалыптасу жолдарын танып білу күрделі мәселеге айналып, бастан-аяқ қарама-қарсы көзқарастардың өріс алуына түрткі болды. Адамның өзін танымақтық жөніндегі ілімнің алғашқы қадамы көне дүние философияларынан басталса да, оны өз заманында ғылыми жүйеге түсіріп, қалыптастырған Фараби еңбегі ерекше көзге түседі. Жалпы «жан қуаты» немесе «өзін танымақтық» жайлы күрделі ой сарасына қазақ топырағында арғы заманда Фараби, соңғы дәуірде Абайға терең барлап барған. Абай өлеңдері мен қарасөздеріндегі жан қуаты жайлы ой толғануында «жан құмары», «жан қуаты», «жанның азығы» т.б. осы іспеттес философиялық сарындағы ойларын таратқанда: «Жан қуаты деген қуат-бек көп нәрсе, бәрін мұнда жазарға уақыт сиғызбайды» – деп, айрықша ескертуінің өзіндік себептері бар. Бұл тұжырымынан ақынның «өзін танымақтығы» жөніндегі ілімнің тарихымен толық таныстығы анық байқалып, өз тарапынан ойларын кең түрде тыңдаушыларына молынан жеткізе алмаған өкініші де сезіледі. Жан қуаты жөнінде Фараби қолданған философиялық терминдер Абайдың өлеңдері мен жетінші, Он жетінші, Жиырма жетінші, Отыз сегізінші, Қырық үшінші қарасөздерінде сол түпнұсқадағы қалпына немесе қазақы ұғымға сай балама сөздермен беріледі. Ақынның Он төртінші, Он жетінші қарасөзі мен «Әуелде бір суық мұз ақыл зерек...», «Көзінен басқа ойы жоқ...», «Малға достың мұңы жоқ малдан басқа...», «Алла деген сөз жеңіл...», «Жүрек – теңіз, қызықтың бәрі асыл тас...» өлеңдерінде арнайы сөз болып, талқыланатын ақыл, қайрат, жүрек жайлы философиялық мағынадағы ойларының бастау алар көзі Фараби еңбектерінде жатыр [1].

Абай өз шығармаларында нәр татқан рухани бұлақтар төркінін жасырмайды, ол қайта: «Ғылымды іздеп, Дүниені көздеп, Екі жаққа үңілдім...» – деп ескертуінде мәні терең сыр жатыр. Фараби мен Абай шығармаларындағы пікір сабақтастығын, ақын шығармашылығы нәр алған рухани көздерінің түп-төркінін қарастырғанда, алдымен екі ұлы ойшылға ортақ «жан қуаты» немесе Абайдың өз сөзімен айтқанда «өзін танымақтық» жөніндегі көзқарасына айрықша назар аудару қажет [2].

Әл-Фараби идеялары мен мол мұралары бүгін де қоғамымызда өмір сүруде. Ол туындылары мен идеялары Қазақстан Тәуелсіздігі өмірінде қазіргі кезеңде ерекше өзекті және оның әлемдік қоғамдастықта рухани және мәдени дамудың өз жолын табуының бағыты болып табылады.

Әл-Фарабидің бірқатар әлеуметтік-этикалық трактаттары қоғамдық өмір туралы оның бағыттарын оқуға арналған ("Мейірімді қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат", "Бақытқа жету туралы кітап", "Бақыт жолдарын көрсету", "Азаматтық саясат", "Соғыс және бейбіт өмір туралы кітап", "Қоғамды зерттеу кітабы", "Ізгілік өнегелері туралы"). Грек философтарының, ең алдымен Платон мен Аристотельдің саяси және этикалық идеяларына сүйене отырып, оған қоса ежелгі Шығыстың әлеуметтік идеяларын пайдалана отырып, Әл-Фараби қоғамдық құрылыстың үйлесімді теориясын жасады.

Оның пікірінше, барлық адамдар табиғатынан өмір сүруі және белгілі бір жетістіктерге қол жеткізуі үшін, оларға өз-өздерін қамтамасыз ете алмайтын көптеген нәрселерді қажет етеді, ал мұны тек кей жағдайда адамдар қоғамдастығында ғана жасай алады, яғни әркім өзіне мұқтаж нәрселерді жеке қамтамасыз ету керек.

Сонымен қатар, Әбу Насыр әл-Фарабидің еңбектерінде орта ғасырлық араб философиясында саясат, мемлекет және билік пен құқық туралы ойлар жан-жақты талқыланды. Саясат, мемлекет және билік арасындағы айырмашылықтарға көңіл бөлмеген араб философтары бұл ұғымдарды синонимдер ретінде бағалап саясат пен саяси ілімнің басқа нұсқаларын ұсынды. Саяси мәселелерді қарастыруда араб-мұсылман саяси философиясы көп жағдайда ежелгі грек саяси философиясына, әсіресе Платон, Аристотельдің көзқарастарына сүйенді. Саясат, олардың көпшілігі үшін өздері «қайырымды қала» деп ат қойған ізгілікті мемлекет туралы ғылым болып саналды [3].

Әл-Фараби белгілі бір мемлекетті қала деп атай отырып, қаланың бірнеше түрлеріне сипаттама береді. Оларды біріктіретін жалпы белгі – адамдардың қауымдасып өмір сүруі және бірінші басшымен басқарылуы. Әл-Фараби адамдар қоғамы туралы ілімін Платон іліміндегідей философиялық мәселелермен байланыстырып зерттейді. Ол қоғам құрылымын суреттемес бұрын, жалпы дүние құрылымына тоқталады. Қоршаған әлемнің қайнар көзі бірінші себептен туындаса, мемлекетте әр нәрсенің бастамасы бірінші басшыдан шығады. Әл-Фараби жер бетіндегі адам қызметінің маңыздылығын ғаламдық заттардың пайда болуындағы бірінші себептің атқаратын рөлімен теңестіреді [4].

Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы» еңбегінде қала тұрғындарын бес топқа бөледі. Оның ойынша, «қайырымды қала бес түрлі адамдар тобынан құралады: ең құрметті адамдардан, шешендерден, өлшеушілерден, жауынгерлерден және байлардан». Әл-Фараби ең құрметті адамдарға ақылдыларды, пайымдағыш адамдарды, маңызды істерде беделге ие болғандарды жатқызады. Екінші топтағы шешендерге ол діни қызметкерлерді, ақындарды, музыканттарды, хатшыларды сол сияқты шығармашылық жұмыспен айналысатындарды, ал өлшеушілерге – есепшілерді, дәрігерлерді, астрологтарды, математиканы оқытушыларды қосады. Әл-Фараби бойынша, байлар дегеніміз – қалада байлық табатындар, егіншілер, мал өсірушілер, саудагерлер, қол өнершілер. Сонымен қатар, ел басына керек негізгі қасиет – ол даналық. Егер белгілі бір уақытта елдің басшылығында даналық болмай қалса, онда елдің бірінші басшысы тіпті болмай-ақ қойсын, ондай қалаға қауып төнеді, – деп ескертеді ұлы ойшыл [3].

Қайырымды қаланы әл-Фараби сау, әрі мінсіз адам денесіне ұқсас дейді.

Әрбір мүшесі денсаулықты сақтау үшін бір-біріне көмектесіп өмір сүреді. Органдар табиғаты жағынан түрлі болған сияқты қала тұрғындарыда қызметі мен қоғам орындары өзгеше. «Идеалды қоғам», «адам қоғамдастығы», «жетілген басшы», «бақытқа жету жолы» деген кілттік сөздерге баса назар аударуы, қалада өмір сүретін адамдардың барлығы осындай жетістіктерге қол жеткізуі керек деген ойынан хабар береді.

Әл-Фараби қоғамды тұмысынан табиғат берген он екі қасиеті бар ақылды, білімді, сабырлы, рухани билікті ізгілікті билікпен ұштастыратын, адам қасиеттерін бағалауға қабілетті адам басқаруы керек дейді. Кез келген адам қала басшысы бола алмайды [5].

Басшы болу үшін екі басты шарт қойылады: біріншісі, ол қаланы басқаруға дайын болуы керек. Екіншісі, басқару мүмкіндіктері мен жағдайы, оның өнері де басқалардың өнерінен жоғары болуы керек. Қала басшысы осы өнерді біле тұра, өзі ең жетілген, бақытқа жетудің барлық жолдарын білетін адам дейді. Басшы қала тұрғындарын бақытқа апаратын ең дұрыс жолға сілтеп, оған жеткізетін әрекетке талпындыруы тиіс.

Сонымен қатар қала басшысы алты түрлі қасиетке ие болуы керек. Олар: даналық, асқан пайымдылық, сенімділік, ойлау қабілетінің жоғары болуы, соғыс өнерін жетік білуі, денсаулығының мықты болуы.

Мұндағы даналықтың қажеттігі – білімді сауатты қолдану қабілеті. Мұның өзі үлкен, терең ақылдылықты қажет етеді – ол өмірлік тәжірибе. Өзінің және басқаның тәжірибесіне сүйене отырып, түрлі мәселелерді, соның ішінде өмірлік мәселелерді шеше білу қабілеті.

Асқан пайымдылық – қай жағынан алса да, жоғары қасиеттерге ие болу артықшылығы. Кез келген бағыттағы іс-әрекеттерге аса талғампаздық көрсету.

Сенімділік – бұл кез келген жағдайда өзіне сенім арттыра білу. Оны дамыту және сенімді болу үшін күш-жігер жұмсау қажет. Осылайша, ең табандылықтың дамуы басталады. Мақсатқа жету үшін табандылық пен шыдамдылық қажет – бұл қасиеттер сенімді тұлғаны қалыптастырады.

Ойлау қабілетінің жоғары болуы – ойдың ұтқырлығы іспеттес, қатер, мәселе, тығырық секілді көлеңкелі сәттерде, сондай-ақ дереу тиімді шешім қабылдау мүмкіндіктерінің жоғары болуы. Тиімді идея ұсына білуі, саналы белсенділігі.

Соғыс өнерін жетік білуі – келеңсіз соққыларға дайындығы, бәсекелестікке талпынысы, үнемі алда жүруі, көшбасшылық идеяларға бай болуы деп түсіндіріледі.

Ал денсаулығының мықты болуы – барлық жағдайға төтеп бере алатындай мүмкіндігінің болуы.

Осындай қасиеттер мен қабілеттерге ие болған және жетік меңгерген адам басшы болуға лайықты екендігіне назар аударады: «Жақсы қасиеттердің бәрін өз бойында ұштастыратын адам болмаса, бірақ бұл қасиеттер бір топ адамның арасында жеке-дара дарыған болса, онда бұл топтың мүшелері бірлесе отырып, әкімнің орнына ие болады, оларды жұрт жақсы басшылар және қадірлі адамдар деп атайды, ал олардың басқаруы қадірлі адамдардың басқармасы деп аталады».

Басқарушылық ұғымына келгенде ұлы ойшыл саяси мәселелерді алға ұстайды. Саяси теория әл-Фарабидің пайымдауынша, қайырымды басқаруды ұйымдастыру және сақтау тәсілдерін зерттейді, сондай-ақ, игілік (бақыт) табудың шынайы әдістерін алу үшін әдіснамалық басшылық болып табылады. Әл-Фарабидің саяси философиясының мәселелерін әзірлеуді өзінің бірқатар трактаттарында ұсынады: "қайырымды Града тұрғындарының көзқарасы туралы", "мемлекет қайраткері афоризмдері "және" Азаматтық саясат". Философтың басты назарында жоғары билік өнері бақытқа жету құралы ретінде тұр. Бұл өнердің функционалдық мақсатына белгіленген позицияға сәйкес, ол екі мемлекеттің – «беймәлім» және «мейірімді» қалаларынан тек соңғы адамдар бақытқа ұмтылуды табады деп санайды. Осыдан, қоғамдық прогрестің идеалы және түпкі мақсаты «мейірімді» қала-билеушінің өзінің қарауындағы тұрғындармен бірге тәртібі мен моральдық қасиеттерін жетілдірумен ерекшеленетін мемлекет болып

табылады деген қорытынды жасалады. «Мейірімді қала» өмірінде жетекші рөлді жоғары жеке қасиеттерімен ерекшеленетін ағартылған билеуші алады.

Бұл қала ең «керемет және бақытты қала және оның сыртқы келбеті түрлі-түсті және әсем көрпелерді еске салады және осыған орай әрбір адамның сүйікті бейнесімен көрінеді, өйткені осы қаладағы кез келген адам өз тілегі мен ұмтылысын қанағаттандыра алады. Сол себепті халық осы қалаға ағылып, сонда тұрады. Оның өлшемдері айтарлықтай артады... Бұл қала бір-бірінен ерекшеленетін бөліктері бар бір-біріне кіретін, бөтен адам жергілікті халықтан бөлінбейтін және барлық тілек пен барлық іс-әрекеттер біріктірілетін әртүрлі бірлестіктерден тұрады. Сондықтан, уақыт өте келе, онда ең лайықты адамдар өседі. Онда даналық пен шешендер, ақындар болуы мүмкін». Бірақ, ұжымдық қаланың қолайлы жағдайына қарамастан, әл-Фараби оны мейірімді қалаға емес, «беймәлім» қалаларға жатқызады, өйткені онда жақсылық пен жамандық қай жерде болмасын күшті көрінеді.

Әл-Фарабидің ғылымына әуес болғанға дейін судья болған, бірақ өзін шындықты іздеуге арнауды шешкен соң, бұл қызметті зайырлы істерге, атап айтқанда оқытушылық қызметке ие болған. Оның сондай-ақ білімге қалай ие болғаны туралы да айтылады. Бір күні жақын адамдардың бірі әл-Фарабиге көптеген кітаптарды сақтауға берді, олардың арасында Аристотель трактаттары өте көп болды. Күнделікті соларды оқып, танысу барысында білімі артып, өзіндік идеяларының туындауына көп септігін тигізген-ді.

«Бірде әл-Фараби Сирия билеушісі Сайф ад-Дауланьң сарайына кіргенде, патша оған жайғасуын сұрайды. Ғалым: «өзімнің дәрежеме сай отырайын ба, әлде сенің мәртебеңе сай ма?» деп сұрапты. Патша оған: «өзіңнің дәрежеңе сай» деп жауап беріпті. Фараби барлық әмірлерден өтіп, патшаның өзін ығыстырып, таққа отырған екен. Сайф ад-Даула санаулы адамдар ғана білетін құпия тілде оққағарларына: «Мына шейх әдептілік ережелерін аяқасты етті. Қазір оның білімін тексеріп көрейік, егер ол жауаптарымен мені қанағаттандырмаса, онда сендерге белгі беремін, сендер оны жазалайсыңдар» дейді. Фараби бұл сөзді естіп, сол тілде: «мен ешқандай теріс қылық жасамадым, мен не үшін жазаланамын?» – деп сұрайды. Бұл жауапты естіген, Сайф ад-Даула: "бұл тілді бұл жердегі халықтан ешкім білмейді, оны қайда және кімде оқыдыңыз? – деп сұрайды. Әл-Фараби: «маған көптеген тілдерді үйренуге тура келді, мен 70-тен астам тіл білемін» деп жауап береді. Осы кезде ғалымдардың бірі сұрақ қойып, жиналғандар арасында пікірталас басталып кетеді. Ешкім сұраққа жауап бере алмайды, сонда екінші ұстаз бұл сұрақтың жауабын жан-жақты түсіндіріп береді және онымен ешкім таласа алмайды. Осылайша, патшаның алдында жиналған түрлі білімнің шебер мамандары ғылыми пікірсайысқа түскенімен, нәтижесінде олардың барлығын мойындатыпты. Әл-Фарабиге қарап: «Осының бәріне қарағанда, Аристотельден кейінгі әлемнің құпияларын білушілердің арасындағы «екінші» адам сен екенсің ғой?» – деген Сайф ад-Даула даналықты білмеген және оны ренжіткені үшін кешірім сұрауына тура келеді, ал әл-Фараби билеушіге денсаулық тілейді.

Осы секілді ұлы ойшыл туралы өсиет-әңгімелердің түп тамыры тереңнен орын алатын идеяларға жетелейді.

Шығыс әмірлерінің бірі әл-Фарабиді сарайына арнайы шақырып, мынандай сауал қояды: – Уа, Екінші ұстаз, менің мемлекетімнің болашағы қандай күйде болмақ? Болжалынды естігім келеді, – дейді. Сонда әл-Фараби: – Еліңнің болашағын білгің келсе, маған жастарыңды көрсет, содан соң айтып берейін, – деген екен. Мұндағы идея – болашақтың тізгінін бүгінгі жастар ұстайтындығын, олардың жан-жақты білім алып, ақылы толысқан болуы керек екендігін назарда ұстайды. Басқарушыны басынан тануға болатындығын ескертеді [6].

Практикалық тұрғыда әл-Фараби үшін мемлекеттегі барлық тәртіпті бекіту маңызды. Ол үшін жауапкершілік мінсіз билеушіге жүктеледі деп көрсетеді. Әл-Фараби «бақытқа жету туралы» трактатында басшылық жасау өнері ең үлкен күшке ие екенін жазады, билеушінің ізгі әрекеті ең үлкен күшке ие, оның ойлауы мен білімі – ең үлкен күшке ие, "философ", "бірінші тарау", "билеуші", "заң шығарушы" және "имам" ұғымдары бір ұғымды мазмұндайды. Осы орайда, әл-Фараби бойынша, идеалды билеуші, әрі имам болып табылатын Мухаммед өз тұрғындарының адамгершілік және рухани әл-ауқатының да қамқорлығына ие болған тамаша билеуші болып табылады. Ол мемлекеттегі "қажетті жан" ерік-жігерінің практикалық орындаушысы және азаматтарды жоғары адамгершілік рухында тәрбиелеу идеяларының идеологиялық бағыттаушысы болды; ол тән мен қанда жүзеге асырылған "таза ақыл" іспеттес болды.

Басқарудағы болсын, қандайда бір қарым-қатынас пен байланысты жүзеге асыруда адамзат баласы өз әрекетін өзара түсіністік пен өзара құрмет көрсетуге итермелеуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010
2. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.
3. Исаева Л.Н. әл-Фарабидің мемлекеттік билік және басқару туралы ілімі. «Ұлы ойшыл, ғұлама Әл-Фарабидің даналық негіздері» атты университетішілік апталықтың материалдары, Ақтау: Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, 2019. -127б.
4. Аль-Фараби: Философия. Культура. Религия: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию КазНУ им. аль-Фараби / под.ред. Б.Т. Жумагулова. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 464с.
5. kazgazeta.kz/?p=55239
6. <https://e-history.kz/kz/publications/view/2485>

Makhambetova Zh.T.

*2nd year doctoral student of the specialty "Social pedagogy and self-cognition", department of pedagogy and educational management, al-Farabi KazNU., Almaty, Kazakhstan, e-mail: mzhamilya@mail.ru,
Scientific supervisor: A. S. Magauova,
professor of the department of pedagogy and educational management, academician of IASPE, doctor of pedagogical sciences, Treasury. al-Farabi KazNU., Almaty, Kazakhstan
e-mail: magauova@mail.ru*

FORMATION OF MANAGERIAL COMPETENCE OF PEDAGOGUES OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract: The authors describe the experience of training specialists at the level of postgraduate education in al-Farabi KazNU.. The article It is considered the experience of advanced training courses for scientific and pedagogical workers of the education system in JSC "NCPD "Orleu" Republican Institute. The article reveals the essence of managerial competence as a mandatory requirement for the results of education. The author substantiates the competence-based approach to professional and pedagogical education as a unified system that guarantees a high level and effectiveness of professional and pedagogical activity of a pedagogue.

Key words: competence, competence approach, inclusive education, , managerial competence.

Today, in the system of higher and postgraduate education, the competence approach is becoming one of the leading principles of the methodology and is used in the development of state educational standards of a new generation. There are key competencies for continuous learning: communication in the native language, in foreign languages, mathematical competence and core competencies in science and technology, etc. [1].

Professional competencies of social pedagogues are based on the document of the European Bureau of the International Association of Social Pedagogues/Educators: "unified platform of social pedagogues in Europe" [2].

There are two directions in the competence profile of social pedagogues: 1.competencies that characterize various stages of social pedagogues' actions: intervention competence; assessment competence; reflexive competence; 2.central competencies arising from the prospects and conditions of socio-pedagogical work: personal and interaction competencies; social and communicative competencies; organizational competencies; system competencies; development and training competencies; competencies based on professional experience.

The current state and trends in the development of the problem of forming professional competencies for future social pedagogues to work in inclusive education require a thorough study of the theoretical foundations and development of this issue.

Currently, in many countries, including Kazakhstan, much attention is paid to training specialists to work in inclusive education

In the domestic educational practice implementation of the ideas of inclusive education enshrined in several legal documents, including the Constitution of Kazakhstan (1995)[3], the Law of the Republic of Kazakhstan "On the rights of the child in the Republic of Kazakhstan (2002)"[4], On education (2007)[5], "About social and medico-pedagogical correctional support of children with disabilities (2002)"[6]"About social protection of invalids in RK (2005)"[7], "State program of education development in Kazakhstan for 2011-2020[8] , 2020-2025years[9]", etc.

Equal rights of all children regardless of origin, gender, race, nationality, language, attitude to religion, social or property status, place of residence, state of health and other circumstances are guaranteed in Constitution of the Republic of Kazakhstan and in the Law of Republic of Kazakhstan "About the rights of the child in the Republic of Kazakhstan".

In particular, in the state program of education development in RK for 2020-2025 years it is planned to upgrade qualification requirements for pedagogues working in inclusive education (teachers, pedagogues, teaching assistants and others) on the basis of professional standard. Educational organizations will continue to work to provide conditions for students with special educational needs (equipment with special equipment, furniture, personnel, textbooks and teaching complexes, ramps, lifts, elevators, etc.).

The competence approach is a priority orientation of education on its results: the formation of the necessary general cultural and professional competencies, self-determination, socialization, development of individuality and self-actualization. This approach focuses the education system on ensuring the quality of training in accordance with the needs of modern society, which is consistent not only with the need of the individual to integrate into social activities, but also with the need of society itself to use the potential of the individual. This is an approach in which educational outcomes are recognized as significant outside the education system[10].

It is focused on the formation of a certain type of behavior, a way of acting, in which the knowledge, skills and abilities are implemented in practice. The competence approach is "a set of general principles for determining the goals of education, selecting the content of education, organizing the educational process and evaluating educational results"[11].

Competence-based education (CBE) began to be formed in the 1970s in the United States in the context of the concept of "competence" proposed by N. Chomsky[12] in 1965 at the University of Massachusetts in relation to the theory of language. The competence approach in education was a response to business.

Sergeev A. G. (2010), noted that the competence space is the very requirements that must be met by any participant in the working interaction, as well as by everyone who enters the system again. An individual cannot be competent by himself; he is always competent about a particular system with its requirements. According to the author, the formation of competence in higher education is achieved in the process of movement of the student at the following levels: pre-University, University and postgraduate. A competent person is a person who has sufficient skills, knowledge and capabilities in a specific area [13].

In contrast to the term "qualification", competencies include, in addition to purely professional knowledge and skills that characterize the qualification, such qualities as initiative, cooperation, ability to work in a group, communication skills, the ability to learn, evaluate, think logically, select and use information.

Taubayeva Sh.T., Bulatbaeva A.A. emphasize the importance of implementing the competence approach in the system of postgraduate education[14, p. 228-231].

According to Bogdanov V. V., Makarenko S. N., 2017 competence-based approach as a fundamental reorientation to goals, the result of education, in which the maximum demand for the knowledge obtained, is, first of all, a self-managed process that assumes personal responsibility for the result. Educational standards of pedagogical activity neither at the stage of secondary (full) general education, nor at the level of bachelor of higher education do not provide for the direct formation of managerial competence. Only at the master's level in almost most areas of training does managerial competence become a mandatory requirement for the results of education.

And since the paradigm of modern education is no longer focused on the predominant transfer of knowledge, but on the organization and management of an independent personal educational process of the student, since the educational process itself is presented as a coherence of management and self-government processes, the demand for managerial competence only at the final level of professional training of teachers does not seem sufficiently justified. And with a possible variety of innate abilities and the absence of any universal control technologies, according to P. F. Drucker, for the Manager it is necessary to build a habit, "second nature" series is available for all competencies, or rather five elements of managerial competence, is able to be formed into the normal school programme: the ability to control and expend the time, always to be aimed not at the methods and process of execution of work and achievement of results, and to always search and find the best and useful both in people and in situations, consider the situation not in terms of short-term profit, but in the long run, systematically and consistently. Managerial competence becomes akin to project activity, which constructs an ideal object (managed organization) that artificially removes the problem situation, and therefore simultaneously a political compromise[15].

The central approach is the competence approach, in which the main element of the content of training of future and working pedagogues is the experience of solving various tasks and performing social roles and functions, which "is formed not as traditional skills based on "ready-made" knowledge and skills transmitted by samples and practiced in exercises, but at the expense of active forms and methods of training, by including students in situations created in the educational process that imitate life and professional problems" [16, p.102].

We adhere to the concept of *a competence-based approach to professional and pedagogical education* as a unified system for defining goals, selecting content, organizing and providing technological support for specialist training based on the allocation of special, General and key competencies that guarantee a high level and effectiveness of professional and pedagogical activities of a social pedagogue.

It should be noted that since the 2019-2020 academic year, the discipline "Inclusive education" has been introduced in all pedagogical specialties of the University. The purpose of the discipline is to develop the ability to apply modern strategies and methods of inclusive education. During the course of the studying discipline, the student must learn to list general, specific (for different types of disorders) patterns and individual features of the mental and psycho-physiological development of children/people; describe the existing models of inclusive education, the social model of disability in its connection with inclusive education, the legal framework for teaching and raising children with disabilities, special educational needs, and children of "risk" groups; collect and primary process information about the history of development and illness of children with disabilities of various types; organize joint and individual activities of children with different types of impaired development in accordance with their age, sensory and intellectual characteristics; apply strategies and methods of inclusive education, etc.

In 2019, on the basis of the department of pedagogy and educational management of al-Farabi KazNU started a master's degree specialty *"Modern technologies in inclusive education"*.

Within the framework of the master's degree program, the following subjects are studied: *"Concepts and theories of inclusive education"*, *"Methodology of inclusive education"*, *"Consulting and consulting in inclusive practice"*, *"Rehabilitation work in an inclusive education"*, *"Social therapy in an inclusive space"*, etc. [17].

The implementation of the educational program is aimed at developing the following competencies for a specialist:

- interpret and generalize deep modern knowledge of the latest concepts in the field of inclusive education;
- independently carry out scientific research, integrate knowledge of related scientific fields in the context of their own research, interpret the results of their own research;
- ensure the effectiveness of the educational process based on classical and innovative strategies and scientific research and promote their implementation in practice; methods of teaching in an inclusive education;
- evaluate and improve psychological and pedagogical and socio-pedagogical activities for diagnostics, prevention, counseling of individuals in inclusive education, as well as analyze the activities of psychological, social, medical and preventive services in educational organizations;
- build your own program for further self-education and research activities [18].

At the advanced training courses under the JSC "NCPD "Orleu" Republican Institute in the framework of the program "Content of the educational environment in the development of inclusive education" for teachers of secondary schools, the themes "Building an inclusive educational culture at school", "Requirements for accessibility of educational organizations", "Organization of special educational conditions for children with special educational needs", "Organization of methodological work and management of pedagogical activities in the implementation of inclusive education" are considered.

Teachers of special schools for children with limited opportunities have 144 hours (monthly courses) in the classroom at advanced training courses on inclusive education in the context of updating the content of education for teachers of secondary schools, including small schools that implement inclusive education. The course of the program is aimed at the formation of professional competence of teachers and psychologists in the field of education, upbringing and correction of disorders in children with special educational needs. The courses were developed by lecturers of the department of pedagogy and inclusive education of the Elleu JSC "NCPD "Orleu" Republican Institute Ryssaldinova A.K., Kusainova A. I., Sayakova A.M., and chief specialist Kemeshova A. M. [19].

Thus, the competence approach involves instilling and developing a set of managerial competencies at students that determine their successful adaptation in society. Managerial competence is important for effective interaction and effectiveness within a social group. No less important, it necessarily not only motivates, but also forces individual self-organization, the desire to revise the foundations of their own activities, to change their behavior, to "lifelong learning", to manage the development of their own potential, constant reflection, analysis, responsibility, taking into account objective conditions, and, ultimately, permanently aimed at innovation.

References:

1. European Commission Key competences for lifelong learning European Reference Framework Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2007– 12 pp. <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/youth-in-action-keycomp-en.pdf>
2. International Association of Social Educators, January 2005) www.aieji.net/AIEJI (International Association of Social Educators).
3. Constitution of Republic of Kazakhstan: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution – date of request 10.12.2019
4. Law on the rights of the child (2002): <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345> _ date of request 10.12.2019
5. Law on education of the Republic of Kazakhstan (2007) https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obrazovani.htm– датаобращения 10.12.2019
6. Law of the Republic of Kazakhstan "on social and medical-pedagogical correctional support for children with disabilities" // *Kazakhstanskaya Pravda*. 2002. July 23. P. 3
7. About social protection of disabled people in the Republic of Kazakhstan (2005) <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000039> _ date of request 10.12.2019
8. "State program of education development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020" date of request <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118> датаобращения 10.12.2019
9. State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> accessed 27.01.2019
10. Competence approach. URL: <http://www.edu-resource.asia/glossary-2/>
11. Lebedev O. E. Competence approach in education // *School technologies*.-2004.– No. 5.– P. 3.
12. Chomsky N., *Aspects of the theory of syntax*, translated by V. A. Zvegintsev. Moscow, MSU Publishing house, 1972
13. Sergeev A. G. (2010). *Competency and competencies in education: a monograph*. Vladimir.
14. Bulatbaeva A. A., Taubayeva Sh.. Implementation of the competence based approach in the system of postgraduate education // *Materials of 44th scientific-methodological conference. "Competence-based knowledge assessment system"*, Almaty, 2014. – B3. P.228-231.
15. Bogdanov V. V., Makarenko S. N. *MANAGERIAL COMPETENCE AS A KEY COMPETENCE OF THE INFORMATION SOCIETY* // *Modern problems of science and education*. – 2017. – No. 6.; URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=27135> (date accessed: 01.03.2020).

16. I. V. Voznyak. (2017). Formation of pedagogues' readiness for inclusive education of children in the system of professional development: dis. Cand. Ped.sc.: – 13.00.08-Belgorod, BSIAC– P. 225.
17. Curriculum of the educational program "7M 01103-Modern technologies in inclusive education". Approved at the meeting of the Academic Council of the University. Mutanov G. M. Protocol No. 8 of 28.04. 2019].
18. Magauova A. S., Makhambetova Zh. T. Activity of the social pedagogue in the conditions of inclusive education: educational-methodical manual.– Almaty: Qazaq Universiteti, 2020.
19. Rsaldinova A. K., Kemeshova A.M. "Kazakhstani's experience of inclusive education: problems and prospects" = materials of the Republican scientific and practical conference dedicated to the 50th anniversary of the Institute (Almaty, October 29, 2015) – Almaty, October 29, 2015) – Almaty: JSC "NCPD "Orleu" Republican Institute, 2015-3-6 p.

Саутов А.Б.

Курсант 1 курса Академии Пограничной службы КНБ

Республики Казахстан

Научный руководитель: д.п.н., профессор Булатбаева А.А.

МОЛОДЕЖЬ ВЫБИРАЕТ ВОЛОНТЕРСТВО

Как известно, по инициативе Главы государства 2020 год в Казахстане объявлен Годом волонтера. С каждым годом растет количество нуждающихся, обездоленных, одиноких людей и растет число хосписов. Порой бывает, что нет близких и родных, готовых оказать помощь. В этой связи, возрастает потребность в помощи посторонних добровольцев, готовых оказать посильную помощь. Кроме того, волонтерство может быть одним из решений для решения проблем трудоустройства молодежи. Отчеты показывают, что добровольчество может улучшить шансы на работу, повышая профессиональные и социальные навыки человека. В ходе волонтерской деятельности мы приобретаем профессиональные, технические и мягкие навыки (креативность, лидерство, критическое мышление), которые имеют решающее значение для трудоустройства через их добровольческую деятельность. Контакты возникают через социальные сети, которые люди формируют через добровольчество, и это может привести к обеспечению полезных ссылок и даже найти работу.

В словаре С.И. Ожегова волонтерство трактуется как добровольное выполнение обязанностей по оказанию безвозмездной социальной помощи, услуг, добровольный патронаж над инвалидами, больными и престарелыми, а также лицами с социальными группами населения, оказавшимися в сложных жизненных ситуациях [1, с.133].

Закон РК «О волонтерской деятельности» был принят 30 декабря 2016 г., Закон состоит из 4 глав и 19 статей и в ней волонтерская деятельность трактуется как «добровольная социально направленная, выполняемая по свободному волеизъявлению общественно полезная деятельность, осуществляемая на безвозмездной основе в интересах физических и (или) юридических лиц»[2]

В Казахстане работает центр республиканский фронт-офис волонтеров Birgemiz («Вместе») – одна из важных инициатив, способных обеспечить качественный рост отечественного добровольческого движения. Здесь осуществляется координация и общественный мониторинг волонтерских проектов, популяризация движения, а также обучение волонтеров. Основные проекты и направления работы: Asyl mura, Bilim, Saýlyq, Sabaqtastyq, Taza Álem, Úmit, Qamqor. Кроме того, у нас имеется онлайн-платформа Qazvolunteer.kz, которая призвана объединить всех волонтеров Казахстана [3].

Конечно, для нас интересно студенческое волонтерское движение. И здесь следует указать исследователей теоретиков, занимавшихся этой проблемой. Это: работы Э.Д. Ахметгалева [4], который изучал студенческое волонтерское движение как фактор социального сопровождения подготовки конкурентоспособного специалиста в едином образовательном пространстве, исследования Т.И. Иванушкиной [5], изучавшей социальное и профессиональное самоопределение молодежи через участие в волонтерском движении, а также труды А.А. Хулина [6], изучавшего добровольчество как вид благотворительности.

Среди студенческих волонтерских движений за рубежом наиболее распространенными считаются:

дружба или наставничество (оказывание поддержки человеку, который может переживать сложный период, чувствовать себя одиноким или приспосабливается к серьезным изменениям в своей жизни);

административная или офисная работа (Потенциальная деятельность может включать приемную и административную работу, вычисление, управление комитетом и многое другое);

искусство (вы можете стать волонтером, обучая, тренируя, проектируя и помогая с различными видами искусств и ремесел от изобразительного искусства до изготовления карт);

преподавание, репетиторство и поддержка обучения (Потенциальная волонтерская деятельность включает в себя обучение грамоте, выездную сертификационную поддержку студентов и многие другие);

консультирование (добровольцы могут оказать практическую и эмоциональную поддержку другим людям, которые переживают трудное время или восстанавливаются после травматического опыта);

работа с учащейся молодежью (Возможности добровольчества в молодежной работе включают широкий круг мероприятий, связанных с поддержкой детей и молодежи);

участие в различных событийных мероприятиях (обеспечение организации и безопасного проведения мероприятий);

спорт, активный отдых, коучинг (добровольно и контролировать и/или тренировать участников в целом ряде спортивных мероприятий / активного отдыха).

Интересующий всех вопрос: «как стать волонтером?». Например, в Казахстане **вы можете зарегистрироваться в программе добровольцев Организации Объединенных Наций (ООН)**. Это

программа Организации Объединенных Наций, которая набирает добровольцев для выполнения различных задач в различных организациях системы ООН, включая ЮНИСЕФ. Пока, я готовил доклад, на сайте я увидел две текущие программы ЮНИСЕФ, куда можно было подать заявки для участия: Волонтерская программа по предотвращению хулиганства в школах и Волонтерское движение по уменьшению использования пластика.

Очень важно учесть при организации студенческой волонтерской деятельности мотивы молодых людей. В качестве примера хотел бы привести свои мотивы того, почему я хотел бы стать волонтером. Во-первых, мы молодые и всегда хотим перемен. Подавляющее большинство студентов-добровольцев (95%) мотивированы желанием улучшить что-то или помочь людям. Прежде всего, студенческое волонтерство – это, конечно, отличный способ внести реальный вклад в дело, которое вы любите. Это могут быть дети, онкобольные, болезни сердца и инсульты, животные, окружающий мир и многое другое.

Во-вторых, в волонтерстве много ярких впечатлений и знакомств. Возможность участвовать в новых событиях, быть в гуще впечатлений является очень привлекательной стороной студенческого волонтерства. А также, это шанс многому научиться у разных людей, набраться опыта и развить свои навыки коммуникации.

В третьих, повышение перспектив занятости, потому что наличие волонтерского опыта это бонус в резюме. Особенно для начинающего специалиста. Последние исследования зарубежных ученых показывают, что развитие навыков (88%) и приобретение опыта работы (83%) являются важными мотивирующими факторами для студентов, занимающихся волонтерством. 51% недавних выпускников в возрасте до 30 лет, занятых на оплачиваемой работе, заявили, что добровольчество помогло им найти работу.

В четвертых, это студенческое волонтерство помогает быстрее адаптироваться и интегрироваться в обществе после окончания учебы. Возможность. Здесь зарубежные исследования показывают, что 77% студентов-добровольцев указывают, что их понимание других людей увеличилось в результате волонтерства.

Для нас курсантов военного вуза волонтерский труд – это проявление альтруизма и желание бескорыстно делать добро, что является показателем человечности и умения сочувствовать нуждающимся людям. Многие из нас в настоящий момент задействованы в обучение детей дошкольного возраста национальной игре «Асык». Мы приходим в детские сады, проводим обучение игре и проводим состязания. В перспективе хотел бы оберегать животных, особенно бездомных собак и сделал бы приют для служебных собак.

Использованная литература:

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; Под ред. Л.И. Скворцов. – М., 2012. – 1376 с.
2. Закон Республики Казахстан О волонтерской деятельности(с изменениями от 11.07.2017 г.) Астана, Акорда, 30 декабря 2016 года № 42-VI ЗРК на сайте https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34802272#pos=225;-56
3. Материалы с сайта <https://kazpravda.kz/articles/view/volonterstvo--visshee-proyavlenie-patriotizma>
4. Ахметгалеев Э.Д. Студенческое волонтерское движение как фактор социального сопровождения подготовки конкурентоспособного специалиста в едином образовательном пространстве // Мониторинг качества образования и творческого саморазвития личности: материалы XV Всероссийской научно-практической конференции. – Казань: ИПП ПО РАО, 2007.– 92 с.
5. Иванушкина Т.И. Социальное и профессиональное самоопределение молодежи через участие в волонтерском движении: Профессиональная ориентация, психологическая поддержка молодежи. – М.: Академия, 2002. – 84 с.

Сатыбалды А.Т.

Ғылыми жетекші: пед.ғ.к., доцент м.а. Оңалбеков Е.С.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Алматы, Қазақстан

E.mail: Satybaldy_aisana1998@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ЖАСӨСПІРІМ ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІЛІГІН АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ

Н.Ә.Назарбаевтің халыққа арналған Жолдауында белгіленген «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағыттарының бірі: «Азаматтар мен оқушы жастардың денсаулығын сақтау және дамыту» – деп көрсетті [1].

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығы бойынша 2002 жыл Қазақстанда Денсаулық жылы болып жарияланды. Еліміздің болашағы болып отырған жеткіншек ұрпақтарымыздың салауатты өмір салтын құруы ғалымдар мен дәрігерлерді, ата-аналарды және білім беру жүйесінде қызмет ететін педагогтарды толғандырып келеді. Сондықтан бұл мәселеге мемлекеттік тұрғыдан мән беріп отырғаны бекер емес. Әсіресе, жас ұрпақтың ауырмай, сырқамай ер жетіп, мұраларының биігіне жасқанбай қол созып, күрескерлік қалыппен алға басуынан артық ғанибет барма! [2].

Қазіргі таңда, жаңа ғасырда пайда болған жаңа ауру – компьютер ойындарына тәуелділік. Компьютер ойындарына тәуелділік ауру ма? деген сұраққа сан түрлі жауап алуға болады, яғни бұл, тартысқа толы сұрақ болмақ. Егер алкагольді ішімдіктерге тәуелділік бізге ауру екенді бұрыннан белгілі болса, компьютер ойындарына тәуелділікті де аурулар қатарына жатқызуға болады ма? Қанша дегенмен ұқсастықтары бар емес пе. Біз бұл сұрақтарға жауап бермес бұрын, ең алдымен «Компьютер ойындарына тәуелділік қалай пайда болады, оның жасөспірімдерге әсері қандай болмақ?» деген сұрақтарға жауап іздеп көрейік.

Компьютерлік ойын – ол ойнауға арналған компьютерлік бағдарламалар. Оларға мобильді ойындар видео-ойындар мен видео-ойындар да жатады. Компьютерлік ойындардың негізгі түрлері – атыс-шабыс, төбелес. Ойында виртуальды шынайылықты алдыңғы деңгейге қайтып, жіберілген қателіктерді орнына келтіруге болады. Ал, Компьютер ойындары осындай деңгейлер арқылы жоспарларды өз ыңғайына қарай өзгерту мүмкіндігі, адамның ойынға тәуелділігін одан әрі арттырмаса кемітуге септігін тигізбейді.

Қазіргі таңда компьютерлік ойындардың 100 мыңнан астам түрлері бар. Миллиондаған балалар ол ойындарды компьютер клубтарында немесе үйде ойнай алады. Бала компьютерлік ойындарды ойнау арқылы компьютер әлемін тұтасымен танып-біледі.

Көптеген ойындар өзінің әлемін, өз шынайылығын, өз лексикасын (жаргон) тудырады. Мысалы, фантастикалық қаңғыбастар әлемі, RPG квестер, квестер ойындарын келтіруге болады. Мұнда бала ойынға әуестеніп, ойындағы кейіпкердің өмірін сүріп, сіңіседі.

– Рөлдік емес компьютерлік ойындар. Ойыншы компьютер ойындарындағы кейіпкердің рөлін қабылдамайды, яғни адамның тұлғалық сипатына әсері және тәуелділіктің қалыптасуына айтарлықтай әсер етпейді. Негізгі мотивация: мақсатқа жетуге деген құштарлық, ойыннан «өту» немесе ұпай жинау болып табылады.

– Аркадалық ойындар. Бұл ойындар көбіне қызықсыз сызықтық сюжетті, ресурстарға талапшыл емес болып келеді. Бұл ойында негізі ату мен әртүрлі жүлделерді жинау, орын ауыстыру, компьютерлік кейіпкерді басқаруды жылдам жүзеге асырылады. Аркада ойындарында көп жағдайда аса қауіптілігі жоқ. Психологиялық тәуелділікті тудырады дегеннің өзінде, бұл тәуелділік қысқа мерзімді болып табылады.

– Басқатырғыштар (шахматтар, шашкілер, нарды). Басқатырғыштар ойыны негізгі мотивациясы – компьютердің алдындағы өзінің мінсіздігін дәлелдеу, көрсету.

– Іс-әрекеттің жылдамдығына қатысты ойындар. Ойын икемдігі мен реакция жылдамдығын танытатын ойындардың барлығы жатады. Бұл ойынның аркада ойындарынан айырмашылығы, ешқандай сюжеттің болмауы, немесе шынайы өмірмен еш байланысы жоқ абстрактылығында. Ойынның мотивациясы құштарлыққа (азарт) негізделген, яғни ойын кезеңдерінен өту, үлкен ұпай жинау қажеттіліктері адамды осындай типті ойындарға психологиялық тәуелділікті қалыптастырады.

– Дәстүрлі азарттық ойындар. Бұл ойынға карталық ойындардың компьютерлік нұсқалары, ойын автоматтары рулетка, рулетка жатады. Бұл компьютерлік ойындарымен шынайылыққа ұқсастыққа тәуелділіктің қалыптасу механизмдері ұқсас болып келеді.

– Компьютерлік рөлдік ойындар. Шынайылықтан кетіп, өз қажеттіліктерін жүзеге асыру үшін кейіпкерлерді сомдайды.

– Компьютерлік кейіпкердің «көзімен» көрініс ойындары. Кейіпкермен ұқсастық, рөлге толықтай кіру, виртуалды шындыққа ену жылдам орындалады. Ойын сонысымен өте қауіпті.

– Компьютерлік ойын кейіпкеріне сыртқы көрініс ойындары. Кейде бұл ойындарды «квестер» деп атайды. Мұнда компьютерлік кейіпкермен өзінің ұқсастығы болмағанымен ойында жүзеге асады. Сонымен қатар, ойыншылар олардың жеңілісі мен өлімін өзінің басынан өткергендей қиналады.

– Стратегиялық ойындар. Басқаша «басқарушылық» деп те аталады. Ойыншы ойында арнайы жасақ басшысы немесе әскерлердің басты басшысы рөлінде бола алады. Ойында роль нақты берілмейді, ол тек ойыншының қиялымен сомдалады және экранда меншікті батыр болмайды. Мұндай ойындарға толығымен ену ойыншының қиялы ұшқыр болғанда байқалады. Стратегиялық ойындарды көптеген зерттеушілер ойлау жүйесін дамытады десе, ал кейбіреулері осы типті қалайтын ойыншылар билікте де үстем болу қажеттілігін қалыптастырады деп көрсетеді.

Алғаш рет 1995 жылы Айвен Голдберг ойын тәуелділік ұғымына түсінік берді. Ол ойын мен есірткіге тәуелділік арасындағы ұқсастық бар деп көрсетті [3].

"Ойынға тәуелділік" ұғымына анықтама берген Л. А. Белоглазованың пікірінше, ойын тәуелділігі – ол нақты өмірдегі қажеттіліктерді ойынмен алмастырып тәуелділіктің патологиялық феноменіне өтеді, нақты өмірлік қажеттіліктерден алшақтап оны ойынмен алмастырады [4].

Е.Е. Малкова ойынға тәуелділікті компьютерлік ойындарға әуестенуден көрінетін психологиялық тәуелділік, өзінің өмірлік мақсаттарын ұмытып, виртуалды ойын шындығында прогреске жетуді ойлауы деп түсіндіреді.

Компьютер ойындарының көмегімен адамдар өмірде мазасыздық тудырған жағдайлардан аулақ болуға немесе өзінде жетіспейтін элементтердің орнын толтыруға тырысады: жақын адамдарының назарын, сүйіктісінің жоқтығы, әлеуметтік мәртебе тағысын тағы [5].

2018 ж. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы компьютер ойындарына тәуелділікті «ойыннан бұзылу» деген диагнозбен ауру түрлерінің халықаралық классификациясына енгізген болатын. Дегенмен, көптеген ойын өндірушілері бұл тұжырыммен келіспейді, тәуелділіктің себебі ойынның өзі емес, адамның психологиялық және бас қиыншылықтарына байланысты деп түсіндірді.

Гарвард университетінің психологі Мареза Орзақтың ойынша, компьютерлік ойындарды тұтынушы адамдардың 40-80%-ы ойынға тәуелді болады. Мұндай тәуелділіктің гендерлік және жас ерекшелігіне байланысты кейбір ерекше тұстары бар. Компьютер ойындарына деген қызығушылық қыздарға карағанда, ұлдарда көбірек болады. Әсіресе балалар мен жасөспірімдер ойынға көбірек құмар болады. Адамдар неғұрлым білімді және ересек болса, соғұрлым компьютер ойындарына уақытын аз жұмсайды, өйткені басқа мақсаттар пайда болып уақытты пайдасыз әрекетпен өткізгісі келмиді [2].

Мамандардың зерттеуі бойынша компьютерлік ойындарға психологиялық тәуелділіктің дамуының төрт негізгі кезеңдері бар. Олар:

1. Жеңіл қызығушылық сатысы. Бірнеше ойын сеанстарынан кейін балаға компьютерлік графика, дыбыс, нақты өмірге ұқсату немесе кейбір фантастикалық сюжеттер ұнайды. Балалар мен жасөспірімдер компьютерлік ойын ойнап, рахат алады, бұл оған оң эмоциялар береді. Біртіндеп бала мақсатты ойнай бастайды. Алайда, осы кезеңде компьютерлік ойындар жүйелі емес, жағдайлық сипатқа ие. Ойынға тұрақты қажеттілік әлі қалыптасқан жоқ, ойын маңызды құндылық емес.

2. Құмарлық кезеңі. Жасөспірімнің екінші кезеңге көшкеніне дәлел – компьютер ойындарын іздеп, құмартып тұруының пайда болуы. Бұл қажеттілік шындықтан кетуге ниет ретінде қалыптасады. Ойын жүйелі сипатқа ие бола бастайды. Егер жасөспірім өзінің ойынға деген қажеттілігін қанағаттандыра алмаса, ол қалағанына қол жеткізу үшін жеткілікті түрде әрекет етуге тырысады.

3. Тәуелділік сатысы. Бұл кезеңде жеке тұлға, өз – өзіне сенімділік пен өз – өзін бағалау мәселесінде елеулі өзгерістер орын алады. Бұл сатыда екі түрлі көрініс бар: жеке және әлеуметтік. Ойын тәуелділігінің әлеуметтік көрінісі кезінде бала ойын жанкүйерлерін қолдап, олармен әлеуметтік желіде қарым – қатынас жасайды. Ойын тәуелділігінің жеке көрінісі – бұл тәуелділіктің соңғы түрі. Бұл кезде адамның психикасы қалыпты адамның дүниетанымы бұзылып, жасөспірімнің қоршаған ортамен әрекеттесуі бұзылады. Жасөспірімнің психикасы объективті әлемнің әсерін емес, виртуалды шындықты көрсете бастайды. Бұл жағдайда жасөспірімдер жиі және ұзақ уақыт жалғыз ойнайды. Ойынға деген қажеттілік негізгі физиологиялық қажеттіліктермен бірдей деңгейде.

4. Байланыстыру сатысы. Бұл кезеңде ойын белсенділігінің бәсеңдеуі орын алады, жеке тұлғаның психологиялық мазмұнының нормаға қарай өзгеруі байқалады. Бала компьютермен "қашықтықты" сақтайды, бірақ компьютерлік ойындарға психологиялық тәуелділіктен толық бас тарта алмайды. Байланыс кезеңі өмір бойы созылуы мүмкін, ол тәуелділік жылдамдығына байланысты.

Ойын тәуелділігі бірінші немесе екінші кезеңде тоқтаса, онда ойыннан бас тарту жылдам және оңай өтеді. Бірақ егер бала барлық үш кезеңнен өтсе, тәуелділікті жеңу әлдеқайда ауыр болмақ. [6].

Белгілі бір кәсіпке деген теріс құштарлықтың негізгі себебі – «допаминдік ілмек». Мысалы ойынды алсақ, ойыншы әрекетті орындайды, сол орындаған әрекетіне сыйлықтар алып жаңа мүмкіндіктер ашылады, содан кейін ойын қайтадан әрекетті талап етеді, цикл жабылады. Сыйлықты күту кезінде ойыншының денесі нейротрансмиттер допаминін шығарады – бұл зат сәттілікке жетелеп дұрыс стратегияны таңдауға көмектеседі. Допаминнің шығуы адамға рахат сезімін тудырады. Біріншіден, допамин адамның істеген әрекеттері үшін : жалақы немесе аяқталған квест үшін ойын бонустары. Егерде әрекетке циклі бірнеше рет қайталанса, ләззатқа бонустар мен жаңа деңгейге өту емес ойынның өзі айналады. [2].

2003-2004 жылдары И.О. Кулаков пен И.О. Фридман компьютер ойындарына тәуелділікке тән келесідей психологиялық және физиологиялық симптомдарды бөліп көрсетті:

Физикалық симптомдар:

1. Көру қабілетінің бұзылуы;
2. Көз сұйық затының құрғауы;
3. Бас ауруы;
4. Омыртқаның ауырсынуы;
5. Уақытында тамақтанбау;
6. Жиі шаршау;
7. Ұйқының бұзылуы.

Психологиялық симптомдар:

1. Компьютер алдында эйфория сезімі және көтеріңкі көңіл-күй;
2. Компьютер алдына өткізілетін уақыт көлемінің артуы;
3. Өмірлік мақсаттарын компьютер пайдасына ауыстыру;
4. Жанұя және жолдастарын елемеу;
5. Компьютерден алыс кездерде бос болу сезімі, депрессия, мөлшерден тыс козу;
6. Ойын ойнамаған сәтте немесе ойында жеңіліс тапқан кезде ашулану, тітіркену, апатия сезімдерінің пайда болуы. [6].

Тағы айта кетерлік жайт, психологтардың айтуынша БАҚ-тағы қорқынышты сюжеттердің кейіпкерлері, мәселен, интернет өшіп қалған кезде жасөспірім өзінің бүкіл отбасын өлтірді деген жағдайларды тек компьютер ойындарына жаба салуға болмайды дейді. Әдетте нақты диагноз қойылмаған психикалық ауытқуы бар балалар, мысалы, шизофрениямен ауыратын балалар да солай жасауы мүмкін. Кез келген күйзеліс жағдайында ауру белгілері көрінуі әбден мүмкін, ал ойын оған жай ғана сылтау. Қысқасы, компьютер ойындары аталмыш ауруды қоздыруы мүмкін, бірақ пайда болуына негіз бола алмайды. [2].

Бұл дерт пайда болғаннан соң емдеуден гөрі, оның алдын алу тиімді болып табылады. Аталмыш дерттің алдын алу ғалымдар мен дәрігерлерді, ата – аналардың, мектеп психологтарының, әлеуметтік қызметкерлер және педагогтарды толғандырып келеді.

Компьютер ойындарына тәуелділіктің алдын алу шараларын дұрыс ұйымдастыру үшін осындай әлеуметтік – педагогикалық жағдайларды сақтау қажет:

- Тәрбие беру шығармашылық, ойын әрекетімен, көңілді жүзеге асырылуы қажет;
- Оқушыларды тәрбиелеу әрекеттері үздіксіз, жүйелі, демократиялылығы көзделеді;
- Тәрбие мақсатты сипатта болуы керек;
- Бала әрдайым ата-аналар мен педагогтардың қадағалауында болуы қажет.

Ата-аналардың балалардың өміріне қызығушылығы мен қатысуы, олардың іс-әрекеттері мен қиындықтарына көмектесу мен қолдау, өзін-өзі басқаруға деген құштарлық, баланың іс-әрекеттері мен мүдделеріне шамадан тыс алаңдаушылықтың болмауы балалардың компьютер ойындарына деген тәуелділігінің алдын алады. Жақындары тарапынан қолдау мен жан дүниесін түсіну, сыр шерту сияқты әрекеттер ойынға деген құштарлықты азайтып профилактика ретінде тиімді болады.

Баланың компьютерлік ойындарға уақытын жұмсамау үшін оның қызығушылықтары мен іс – әрекеттерін әртараптандыру керек. Мысалы, баланың назарын спортқа немесе түрлі өнер түрлеріне (музыка, сурет және т.б.) аудару арқылы қол жеткізуге болады. Бала мен жасөспірімдерді компьютер ойындарына тәуелді болмауына жол бермеудің бірден-бір дәлелденген әдісі – оны электрондық ойындар мен процестер шындықтың орнын баспайтындай етіп, оны компьютермен байланысты емес әрекеттерге тарту.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Болашақ – жастардың қолында» деп айтқан болатын, ал осы жасөспірімдеріміз бірінші ортынға виртуальды өмірді қойса, болашағымыздың жайы қандай болмақ. Сондықтан да бұл мәселе – жақын арада алдын алуы қажет, қоғамның өзекті проблемаларының бірі. Егер адамзат компьютерлік

ойындарға тәуелділікпен мақсатты түрде, әлемдік деңгейде күреспесе түбі әлемдік түйіткілге айналуы ықтимал.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. Қазақстан Республикасының Президентінің халыққа Жолдауы. – Қазақстанская правда, 11 қазан, 1997 – 1 б.
2. Әлімова М. Денсаулық – басты байлық. Егемен қазақстан, 4 қаңтар, 2002 – 1б.
3. Янг К. Диагноз – интернет зависимость // Мир Интернет, 2000. №2. С. 24-36.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с
5. Алтухов Н.И., Галкин К.Ю. Зависимость от компьютерной виртуальной реальности // Независимый психиатрический журнал. – 2007. – №3 – С. 285 – 289.
6. Иванов М. Влияние ролевых компьютерных игр на формирование психологической зависимости человека от компьютера/ Психол. Журн. – 2003. – Т.24, №2.

Аслан Э.А.

*«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс докторанты
Ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор м.а. Мұқашева А.Б.,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ АРНАЙЫ БІЛІМДІ ҚАЗЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАСЫМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеу мен оқытудың сәттілігі көбінесе олардың басталған уақытына байланысты: баланың неғұрлым сенсорлық, физикалық, зияткерлік немесе ақыл-есінің кемістігі ертерек анықталса, мамандар мен ата-аналардың бала мен айналадағы микросоциум арасындағы кедергілерді жеңуге күш-жігері тиімдірек болады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар кешенді оқыту идеясын іске асыру ерте және уақтылы диагноз қоюға байланысты.

Интеграцияны жүзеге асырудағы шешуші рөл дамуында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары болады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін сыртқы әлеммен байланыс қысқарады, отбасының рөлі өсіп келеді. Отбасында келесі мәселелерді шешуде айтарлықтай мүмкіндіктер бар: балаларды тәрбиелеу, оларды әлеуметтік және еңбек салаларына қосу, бұл балаларды қоғамның белсенді мүшесі ретінде қалыптастыру. Алайда, көптеген зерттеулердің нәтижелері (Г.Л. Ари-нина, Н.Ю. Иванова, Н.Л. Коваленко, А.Г. Румянцев және басқалары) отбасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың пайда болуы отбасының өмірлік белсенділігін бұзатындығын көрсетеді. Нәтижесінде ата-ана мен бала арасындағы үйлесімсіз қатынастар қалыптасады [1].

Сондықтан ата-аналардың оңалту процесіне белсенді қатысуы өте маңызды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарымен жұмыс істеу принциптері:

1. Балаларға, ата-аналарға жеке тұлғаға бағытталған көзқарас, мұнда орталық баланың, отбасының жеке ерекшеліктеріне негізделген; жайлы, қауіпсіз жағдайларды қамтамасыз ету.

2. Адамгершілік – жеке тұлға – баланы, отбасының әр мүшесін құрметтеу және оған деген сүйіспеншілік, оларға сену.

3. Күрделілік принципі – психологиялық көмекті педагог-психологтың педагог-дефектологпен, логопедпен, тәрбиешімен, музыкамен тығыз байланысында ғана үйлесімді түрде қарастыруға болады.

4. Қол жетімділік принципі.

Біздің мектепке дейінгі білім беру мекемесінде балалардың отбасыларымен үздіксіз байланыста болу үшін қолданылатын жұмыстың ұйымдастырушылық формаларына мыналар жатады: жұмыстың ұжымдық формалары, жеке жұмыс формалары, көрнекі плакаттар туралы ақпарат, ата-аналар мен тәрбиешілердің кездесулері, ашық есік күндері.

Ерекше қажеттіліктері бар мектеп жасына дейінгі балалардың ата-аналарымен әңгімелесу барысында балабақшадағы балалардың өмірін ұйымдастыруға байланысты мәселелерге көп көңіл бөлінеді[2]. Ата-аналар топтағы жұмыс тәртібін, балабақшада болған кезіндегі балаларға қойылатын талаптарды білуі керек. Ата-аналардың келесі ережелерді орындауына ерекше мән беріледі:

- балаға ата-аналар мен талаптарының бірлігі;
- үй тапсырмасын бақылау;
- балабақшадағы ата-аналар үшін өткізілетін іс-шараларға белсенді қатысу.

Әдістеме

Дамуында ауытқушылығы бар баланың жеке басын оқыту мен түзетудегі сәттіліктің кілті – толық, үйлесімді отбасы, оның мүшелері баланы жақсы көреді, оның проблемаларына назар аударады және дәрігерлердің, логопедтердің, тәрбиешілер мен психологтардың кеңестері мен ұсыныстарын дұрыс қабылдайды.

Инновациялық формалардың бірі – ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың ата-аналарымен өзара әрекеттесудің әр түрлі формаларында компьютерлік технологияны қолдану :

1. Ата-аналар жиналысы кезінде компьютерлік технологияны қолдану.

проектор және пайдалану тобы ата-аналар жиналысын слайд презентация бағдарламасы құрылды .

2. Тікелей оқу іс-әрекетінің ашық дисплейлерін өткізу кезінде компьютерлік технологияны қолдану. Проектормен ашық демонстрацияларды және слайд презентацияларын қолдану.

3. Ата-аналарға арналған семинарларда, жиналыстарда компьютерлік технологияны қолдану.

4. Ата-аналарға кеңес беру үшін компьютерлік технологияны қолдану. Ата-аналармен жұмысты ұйымдастырғанда слайд-презентация түрінде кеңестерді қолданамыз.

5. Ата-аналарға сұрақ қою үшін компьютерлік технологияны қолдану.

6. Дамушы компьютерлік ойындарды қолдану.

7. Ата-аналармен байланыс орнатудың заманауи құрылғыларын пайдалану : Интернет арқылы ата-аналармен виртуалды байланыс, ұялы байланысты пайдалану.

8. Дамуға ықпал ететін кітаптар мен ойыншықтар көрмесін ұйымдастыру үйде бала.

9. Ақпаратты мекеменің веб-сайтына орналастыру.

Сұхбаттасулар мен сараптамалық кеңестер. Бүлереқше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарына практикалық көмек, оның мәні психологиялық, тәрбиелік, педагогикалық, медициналық, әлеуметтік және т.б. сипаттағы проблемалық жағдайлардың шешімін табу болып табылады. Консультацияны ата-аналарға баласымен конструктивті қарым-қатынас орнатуға көмектесу ретінде қарастыру, сондай-ақ болашақ отбасының нормативтік аспектілері туралы ата-ананы хабардар ету, оларды «ақпараттық вакуумнан» шығару, баланың дамуы мен оқу мүмкіндіктерін алдын-ала болжау процедураларын қарастыра отырып, біз кеңес берудің ең қолайлы модельдерін ажырата аламыз оның ішінде ата-аналық кеңес беру кезінде тәрбиешінің табиғатын бағалауы және ескеруі қажет жағдайды қарастыратын үш жақты модель Влоет және баланың даму ағымдағы деңгейі[3].

Ата-ана сағаты. Күннің екінші жартысында аптасына бір рет сарапшылар жүзеге асырады I-баламен тәрбие жұмысының барысында ата-аналарға хабарлайды.

Корреспонденция немесе «Сенім қызметі». Қызметтің жұмысын әкімшілік пен психолог қамтамасыз етеді. Бұл қызмет ата-аналардың жеке және жасырын өтініштерімен жұмыс істейді.

Ата-аналарға арналған ақпараттық стендтер. Бұл стендтерде ата-аналарға жіберетін жалпы ақпарат бар. Ақпараттық стендтер әр топта. Осы топтың балаларымен түрлі мамандар жүргізетін түзету, тәрбие және тәрбие жұмыстарының мазмұнымен ата-аналарды жүйелі түрде таныстыру. Мұнда балаларға арналған ең қызықты ойындар мен тапсырмалардың қысқаша сипаттамасы орналастырылған, ата-аналарға режим сәттерін орындау бойынша нақты ұсыныстар берілген.

Ата-аналарға арналған буклеттер. Бұл буклеттерде балалардың ақыл-ойының даму ерекшеліктері туралы қысқаша және қол жетімді түрде ұсынылған ақпарат, баланың және оның отбасының өміріндегі кейбір мәселелерді қалай жеңуге болатындығы туралы ұсыныстар берілген.

«Жұмыс үстелі» туралы ақпарат. Бұл жұмыс формасы балаларды күту орындарында қолданылады.

Балалар шығармашылығының нәтижелері бар тақырыптық көрмелер мен экспозициялар. Жұмыстың осы түрімен ата-аналар балалардың жетістіктерін көрсетеді, сонымен қатар баланың ауыр ауруымен бірге шығармашылық қабілеттерін қалай дамыта алатындығын көрсетеді.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымы тәрбиеленушілерінің отбасыларымен ұйымдастырушылық жұмыстың барлық түрлерінің үйлесуі ата-аналарға балалармен қарым-қатынас орнатуға, олардың дамуы, білім беру және әлеуметтік бейімделу мәселелеріне белсенді қатысуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл формалар ата-аналардың педагогикалық әдебиетке және білімге деген қызығушылығына, эрудицияны қалыптастыруға және психологиялық-педагогикалық құзыреттіліктің жоғарылауына ықпал етеді [4]. Отбасымен жұмыс жасау әдістері:

Сендіру әдісі – ата-аналарды олардың қоғамға қарсы мінез-құлқының салдары туралы сендіруге көмектеседі. Бұл әдісті қолдана отырып, сіз ата-аналардың өздері осы жағдайдан шығудың жолын іздей бастайтынына сенімді бола аласыз.

Бақылау әдісі – отбасындағы тәрбие жұмысын ұйымдастыру үшін көбірек материал жинауға көмектеседі. Әлеуметтік тәрбиеші баланың қарым-қатынасын, отбасындағы, мектептегі, сабақтағы, құрдастарымен және бос уақыттарындағы қарым-қатынасын бақылайды.

Әңгімелесу әдісі – ата-аналармен жұмыс жасау кезіндегі ең көп таралған әдістердің бірі, бұл құпия жағдайда отбасындағы проблемалардың себептерін анықтап, оларды шешу жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, тәрбиешілердің міндеті – жеке отбасылармен нәтижелі жұмыс жасау ғана емес, сонымен бірге барлық отбасылармен өзара әрекеттесудің инновациялық тәсілдерін табу. Инклюзивті мектептерде тәрбиешілер отбасылар мен мектептерді байланыстыратын және барлық балаларға білім алуға және жетістікке жетуге көмектесетін мектеп-отбасылық серіктестіктің тиімді тетіктерін жасауда. Орта және жоғары табысты отбасылардың қажеттіліктеріне бағытталған көптеген ынтымақтастық бағдарламаларына қарағанда инклюзивті мектепке дейінгі балалақша жұмысшылар барлық отбасыларды ескереді және кез-келген жастағыерекше білім беру қажеттіліктері баротбасыларына балабақша өміріне қатысуға мүмкіндік беретін жұмыс әдістерін қолданады[5].

Осы әдістердің ішінде мыналарды атап өтуге болады:

- балабақша жүйесінде отбасы институтын қолдау;
- отбасылар мен түрлі әлеуметтік институттар арасындағы делдалдық;
- негізделген таңдау жасау үшін отбасыларға ақпарат беру;

- кәсіби сөздерсіз және ата-аналарға түсінікті лексиканы қолдану;
 - отбасы мүшелерінің балабақшадағы іс-шаралар өтетін орынға баруына көмек көрсету;
 - балабақша жанындағы және отбасылар тұратын жерде іс-шаралар мен жиналыстар өткізу;
 - баламен жұмыс істеудің балама нұсқалары;
 - өткізу барысында балалар ата-анасынан алшақ болмайтын іс-шараларды ұйымдастыру;
 - ата-аналардың мүдделері мен қажеттіліктеріне бағытталған іс-шаралар өткізу;
 - ата-аналармен олар үшін ыңғайлы уақытта кездесу, мысалы, кешке, демалыс және таңертең;
 - егер отбасы қажет болса, аудармашыны ұсыну.
- инклюзивті білім беруде ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы тәрбиелеп отырған отбасымен қарым-қатынас формалары[6]:

1. Нақты отбасымен тікелей жұмыс:

– тәрбиеші үйге барған кезде үйдің, кіреберістің, пәтердің сыртқы келбеті мен айналасына назар аударады;

– отбасымен кездесіп, ол тек анасын ғана емес, сонымен бірге әкесін, басқа балалар мен ересек отбасы мүшелерін көруге тырысады;

– қажеттіліктер, проблемалар мен ресурстар туралы ата-аналардан біледі;

– баланың мектептен тыс жұмыстары туралы сұрайды (егер ол мектеп жасына жеткен болса);

– ата-аналардың сұрақтарына жауап береді;

– отбасының балаға қалай қарайтынын, оны қалай тәрбиелейтінін және дамуын қадағалайды;

– мінез-құлық, жаттығу, мәселелерді шешу стратегиясын көрсетеді.

Сол тактика аясында ата-аналар тәрбиешіге (немесе тәрбиешідерге) барады және оның барысында:

– ата-аналар маманның балаға қалай қарайтынын бақылайды (мысалы, олар сыныпта немесе қабылдау бөлмесінде, тестілеу кезінде);

– тәрбиеші ата-аналардың сұрақтарына жауап береді, түсіндіреді;

– тәрбиеші ата-ананың балаға қалай қарайтынын бақылайды;

– тәрбиеші басқа қызмет өкілдерімен кенесуді ұйымдастырады, егер оған проблемаларды жақсы түсіну және шешу қажет болса немесе ол отбасына тікелей көмектесе алатын болса;

– ата-аналарды баланың дамуы туралы карталар, диаграммалар, анкеталар толтыруға шақырады, содан кейін нәтижелерін жауаптарымен салыстырады;

– ата-аналар мектепке және комиссияға барады;

– тестілеу немесе бағалау нәтижелері туралы жазбаша есеп ата-аналарға ұсынылады.

2. Белгілі бір отбасымен жанама жұмыс:

– Ақпарат және пікір алмасу арнайы ұйымдастырылған күнделік арқылы жүзеге асырылады, онда ата-аналар мен әлеуметтік тәрбиеші жазбалар жасайды, мысалы, әр апта сайын немесе екіде;

– отырысында талданып бақылаулар үй күнделігі;

– оңалту жұмыстарының нәтижелері есептерде (алты айда бір рет) ұсынылады;

– тәрбиеші басқа мамандарды тарта отырып, жазбаша хабарламалар, ата-аналар үшін ақпарат ұйымдастырады;

– телефон байланыстары;

– ата-аналар үйден кітаптарды, оқулықтарды тәрбиешінің ұсынысы бойынша кітапханаға алып барады;

– ата-аналар карточкаларды, анкеталарды, баланың қабілетін дамыту сызбаларын толтырады;

– демалыс күндері сабақ өткізу ұсынылады, демалыс мүмкіндіктері туралы ақпарат беріледі;

– Ата-аналарға баласына арналған материалдар қобдишасының мазмұнымен танысуға мүмкіндік беріледі.

3. Ата-аналар тобымен тікелей жұмыс:

– ата-аналармен кездесулер, ақпарат алмасу, жұмыстың барысы мен баланың жетістіктері туралы есеп, болашаққа жоспарларды талқылау;

– ата-аналар жиналысында сөз сөйлеу және олардың сұрақтарына жауап беру;

– ата-аналар үшін семинарлар, қойылымдар, пікірталастар, рөлдік ойындар ұйымдастыру;

– ата-аналар үшін кенелердің бір немесе басқа тақырыбы бойынша арнайы курс ұйымдастыру;

– ата-аналарды мәдени шараларды дайындауға және өткізуге тарту;

– ата-аналармен олардың қарым-қатынасы, көрсетілетін көмектің одан әрі күтуі туралы сұхбаттасу.

4. Ата-аналар тобымен жарнама жұмыс:

– ата-аналарға нақты мамандармен (психолог, тәрбиеші, директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, директор) қалай, қандай жағдайда және қандай жағдайларда хабарласу туралы ақпарат беру;

– кеңседе немесе ата-аналар үшін «бұрышта» кітаптар, әдістемелік әдебиеттер көрмесін ұйымдастыру;

- тестілеу процедурасын түсіндіретін буклет дайындау, нәтижелердің қалай түсіндірілетінін бағалау;
- үйде ата-аналарға кітаптар беру;
- үй тапсырмасына немесе алдағы іс-шараларға, демалыстарға жазбаша ұсыныстар дайындау;
- ата-аналардың қажеттіліктері мен пікірлерін анықтау үшін сауалнамалар жіберу;
- Ата-аналар балаларын күткен стенд немесе хабарландыру тақтасын ұйымдастыру.

5. Отбасылар арасындағы байланысты дамыту:

- * тәрбиеші ата-аналар тобы арасында «күтушілер» желісінің дамуына ықпал ете алады;
- * көмекке зәру бала пайда болған отбасыларға тәжірибелі ата-аналардың баруын ұйымдастырады;
- * ата-аналар үшін ассоциация немесе өзін-өзі басқару тобын ұйымдастыруға көмек;
- * әкелерді бірденені жөндеуге немесе пайдалануға беруге шақыруға;
- * Ата-аналардың мектептің комиссияларында немесе кеңестерінде болуын қамтамасыз ету;
- * ата-аналарға балалардың қызығушылық клубтары мен іс-шараларын ұйымдастыруға көмектесу;
- * ата-аналардың өз құқықтарын қорғауын, заңдар мен тәртіпті дамытуға, қызметтер көрсетуге әсер

ететін қоғамдық ұйымдардың жұмысына араласуын қамтамасыз ету.

* Мүгедектер – біздің қоғамның бөлігі. Оларға деген көзқарас мәдениет пен әлеуметтік дамудың деңгейін анықтайды. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген немқұрайлылық пен қатыгездік бүкіл қоғамның рухани тозуына алып келеді [7].

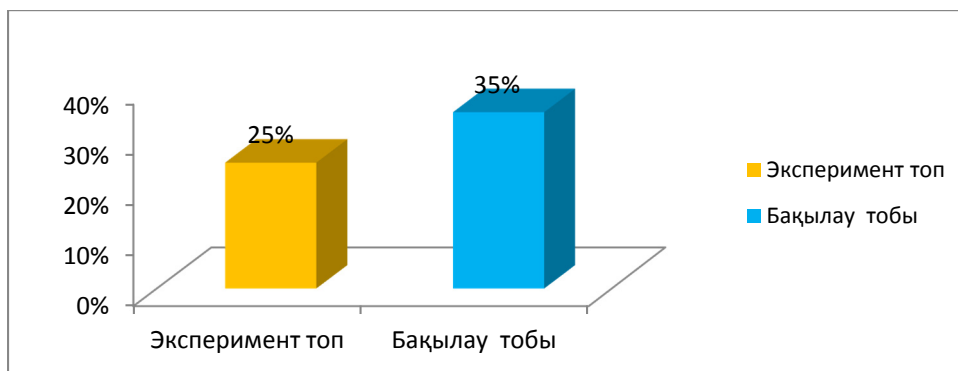
Сондай-ақ, біз ата-аналардың арнайы білім беру қажеттіліктерімен балаларды қалыпты дамып келе жатқан мектеп жасына дейінгі балалармен бірлесіп оқытуға даярлық деңгейін анықтау мақсатында «Балабақшадағы инклюзивті қызметке деген көзқарасым» атты сауалнамалық әдісті қолдандық. Ол үшін балалардың ата-аналарын екі топқа бөлдік. Бірінші топтағы ата-аналар арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалар тобы екінші топқа қалыпты дамуы бар балалардың ата-аналары кірді.

Қалыпты дамып келе жатқан балалардың ата-аналарының бірінші тобында арнайы білім беру қажеттіліктерімен балаларды ұйымдастырудың ең қолайлы түрлері туралы сұраққа келесі жауаптар алынды. Эксперимент топтағы ата-аналарының 25% -ы және бақылау тобының ата-аналарының 25% -ы арнайы білім беру қажеттіліктерімен балалар және қалыпты дамып келе жатқан мектеп жасына дейінгі балалар балабақшасының бір тобында балалардың біріккенін атап өтті. Балалардың бір балабақшада болғанын, бірақ әртүрлі бағыттағы топтарда эксперименталды ата-аналардың 35% және бақылау тобының ата-аналарының 30% қолдады. Үйірмелерде балабақшадан тыс қарым-қатынасты эксперимент топтағы ата-аналарының 20% -ы және бақылау топтарының ата-аналарының 20% -ы маңызды деп санайды. Эксперимент тобындағы ата-аналарының 45% -ы және бақылау тобының 50% -ы арнайы білім беру қажеттіліктерімен балаларды қалыпты дамып келе жатқан балалардан бөлек тәрбиелеу керектігін айтты.

1-кесте. Қалыпты дамып келе жатқан балалардың ата-аналарының бірінші тобында арнайы білім беру қажеттіліктерімен балаларды ұйымдастырудың ең қолайлы түрлері.

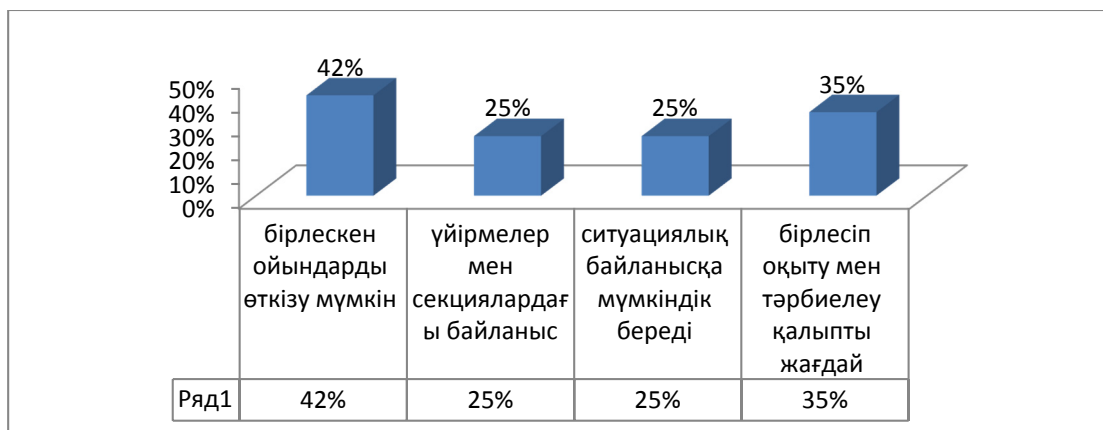
№	Сұрақтар	Эксперимент тобы	Бақылау тобы
1	Арнайы білім беру қажеттіліктерімен балалар және қалыпты дамып келе жатқан мектеп жасына дейінгі балалардың бір балабақшада болғанын, бірақ әртүрлі бағыттағы топтарда болуын қалайсыз ба?	35%	30%
2	Арнайы білім беру қажеттіліктерімен балалар және қалыпты дамып келе жатқан мектеп жасына дейінгі балалардың үйірмелерде балабақшадан тыс қарым-қатынаста болғаны дұрыс па?	20%	20%
3	Арнайы білім беру қажеттіліктерімен балаларды қалыпты дамып келе жатқан балалардан бөлек тәрбиелеу керек пе?	45%	50%

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалармен бірлесіп білім алуға даму стандарттары бар балалардың ата-аналарының дайындығы туралы сұраққа эксперименталды топтағы ата-аналардың 25% және бақылау топтарының ата-аналарының 35% келісіп және позитивті жауап берді.

1-сурет. Арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалармен бірлесіп білім алуға даму стандарттары бар балалардың ата-аналарының дайындығы.

Талдау негізінде біз қалыпты дамып келе жатқан балалардың ата-аналарының арнайы білім беру қажеттіліктерімен балаларға оң көзқарасы туралы айтуға болады. 42% бірлескен ойындарды аулада өткізу мүмкін деп санайды; 25% – үйірмелер мен секциялардағы байланыс, 25% – ситуациялық байланысқа мүмкіндік береді деп ойлайды. Осы тұрғыда арнайы білім беру қажеттіліктерімен балалардың әлеуметтік қабылдауының ерекшелігі анықталды. Ата-аналардың үштен бірі (35%) арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалармен бірлесіп оқыту мен тәрбиелеу қалыпты жағдай деп санайды

2-сурет. Қалыпты дамып келе жатқан балалардың ата-аналарының арнайы білім беру қажеттіліктерімен балаларға оң көзқарасы.

Қорытынды

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар мектепке дейінгі мекеменің балалары үшін инклюзивті білім берудің психологиялық-педагогикалық технологиялары қазіргі қоғамдағы денсаулығы шектеулі әр бала өзінің мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне бейімделген сапалы білім алу құқығын жүзеге асырады деген үміт беретін оқытудың прогрессивті әдісі болып табылады. Өмірден өз орныңызды тауып, өмір сүру мүмкіндігі мен әлеуетін іске асырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. К.Ю. Белая Инновационная деятельность в ДОУ: Методическое пособие. Методическое пособие. – М.: Просвещение, 2004
2. Интеграция детей-инвалидов в среду здоровых детей: социальная реабилитация детей-инвалидов. Концепция интегрированного обучения лиц с ограниченными возможностями здоровья // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2004. – № 2.
3. М.Е. Каневская О роли направленности личности в успешности учения детей // Психологическая наука и образование. 2000. – № 1.
4. Ә. Ермағамбет «Психикалық дамуы тежелген балалардың психологиялық-педагогикалық сипаттамасы», Дефектология, 2008, №4.
5. Р.Д. Тригер Психологические особенности социализации детей с задержкой психического развития. – СПб.: Питер, 2008.
6. Е.Ю. Шинкарева Право на образование ребенка с ограниченными возможностями в российской федерации и за рубежом: монография / Е.Ю. Шинкарева. 2007. – Архангельск.
7. Е.В. Шкадаревич Технология сопровождения ребенка с отклонениями в развитии в образовательном пространстве. Практическая психология и логопедия. – 2006. – № 2.

Байденов Ж.М.

Педагогика және психология мамандығының I-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: доктор PhD, доцент Боженова Э.Д.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: zhan_16.95@mail.ru

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Бүгінгі күні еліміздің білім беру жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнмен қамтамасыз ету міндеті тұр. Жалпы орта білім берудің жалпы ұлттық деңгейдегі басты мақсаты – Қазақстан Республикасының әлеуметтік, экономикалық, қоғамдық-саяси өмірге белсенді араласуға дайын, өмірге бейім және құзыретті тұлғаны қалыптастыруға ықпал ету.

Оқыту жүйесінде оның ішінде бастауыш сатыдағы білім мазмұнын жаңарту біліми кеңістікті оқушыға жеке тұлғалық тұрғыдан ұйымдастыруды қамтамасыз ететін деңгейде өзгертумен қатар, оқу пәндері бойынша және сыныптан тыс іс-шараларынан әлеуметтік құзыреттіліктерін қалыптастырудың басымдылығы берілетін білім мазмұнына да өзгеріс енгізудің қажеттілігі артауда.

Қазіргі өскелең талапқа сәйкес әрбір оқу пәні бойынша білім, білік және дағдыны ғана игеру оқушыға әлеуметтік құзыреттілігі үшін жеткіліксіз болып табылады. Бастауыш сынып оқушыларының психологиялық мүмкіндіктерін жан-жақты зерттеуші психологтар Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б.Эльконин, В.В. Давыдов, Л.И. Божович, т.б. Бастауыш сынып оқушысының психологиялық дамуы физиологиялық және әлеуметтік дамуына тәуелді. Бастауыш сынып оқушысының негізгі әрекеті – ойын. Ал оның білім алудағы іс-әрекеті де, бұған дейінгі барлық іс-әрекеттері: манипуляциялық, пәндік, ойын арқылы ғана қалыптасады. Білім алу іс-әрекеті оқушы баланың өзіне бағытталған іс-әрекеті болып табылады. Бала тек білім алуды ғана емес, сонымен бірге оны қалай меңгеруді де үйренеді. Оқу арқылы және тағы қоғамдық қатынастарға түсу арқылы, қоғамдық әрекеттерді үйрену арқылы бала өзін-өзі өзгертуге бағыт пен бағдар алады. Мектептегі негізгі әрекет оқу арқылы ақыл-ойы дамып, мәдениетті меңгереді. Сондықтан бастауыш оқушысы үшін мектеп – үлкен әлеуметтенетін орта {1}.

Балалардың әлеуметтік құзыреттілігін дамыту мәселесі маңызды әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық проблема болып табылады, оның шешілуі қоғамның және білім беру саласында өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Қазіргі білім берудің мақсаты білім, білік, дағдымен қаруландыру ғана емес, солардың негізінде дербес, өзгермелі қоғамда лайықты өмір сүріп, жұмыс жасай алатын, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке – ақпаратты өзі іздеп тауып, ұтымды пайдалана алатын, жоғары мәдениетті қарым-қатынасқа түсе алатын тұлғаны қалыптастыруды талап етіп отыр.

«**Әлеуметтендіру**» сөзі «әлеуметтік» сөзімен төркіндес яғни (латынша “socialis”) әлеуметтік, қоғамдық деген ұғымдарды білдіреді. Әлеуметтену – индивидтің нақты қоғамға, әлеуметтік топқа тән құндылықтарды, нормаларды, мінез-құлық үлгілерін игеріп, тұлғаға айналу процесі. (Қ. Жарықбаев, О.Санғылбаев) Ал ғалым Т.Қалдыбаеваның пайымдауынша “әлеуметтендіру” ұғымы тұлға ұғымымен бірдей мәні бір, бірі адамның әлеуметтік даму жолын бейнелесе, екіншісі соның нәтижесі, ал әлеуметтендірудің мәні– адамның адамдық қасиеттерін ашып, оны қоғамдағы әлеуметтік қатынасқа түсуге даярлау, тек әлеуметтік қатынасқа түсіп қана қоюға емес, саналы арақатынасқа, өзінен басқа да адамдар сезімі, мүддесі, сұранысы бар екенімен санаса отырып, адамдық мәніне лайықты қатынас жасау деп тұжырымдайды Ғалымдардың әлеуметтендіру туралы пікірлерін саралай келіп, әлеуметтендіру немесе әлеуметтік даму бұл өмірге келген барлық адамның қоғамдық өмірге араласып, әрекет етуі үшін, өмір сүруге мүмкіндік беретін әртүрлі білім-біліктер мен өмірлік дағдылар және тәжірибелерді, жалпыға ортақ мінез-құлық нормалары мен ережелерін игеріп, белгілі іскерліктер мен өз ұлтының мәдениетін меңгере отырып қоғам мен мәдениетке кіру үрдісі. Игерген іскерлік-дағдылар мен құндылықтар негізінде әлеуметтік ортамен яғни қоғамдық өмірмен қарым-қатынасқа түсе отырып өмірдегі өз орнына, роліне ие болып, индивидтің тұлғаға немесе дербес адамға айналу жолы деп тұжырымдауға болады. (Уманов Г.А.) {2}

Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Ол, ең әуелі мектептегі оқыту үрдісінде қалыптасады. Сонымен, оқытудағы құзіреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, мектептегі оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. Демек «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарын мектептегі педагогикалық тәрбиеге енгізу білім берудің мазмұны мен әдістерін өзгертуді, іс-әрекет түрлерін нақтылауды талап етеді. (О.Ф Борисова) Кордуэлл М. «Психология от А до Я» атты анықтамалық – сөздікте адамның құзыреттілігінің бірнеше түрінің анықтамасын ұсынады: когнитивті

құзыреттілік – мәселені шешу және мақсатқа жету қабілеттілігі; әлеуметтік құзыреттілік – өзге адамдармен қарым – қатынас орнату қабілеттілігі. Білімнің тұлғалық және әлеуметтік мәнін байланыстырудағы құзыреттіліктің маңыздылығына тоқтала келе, А.В. Хуторской оны қазіргі білім берудегі дағдарыстан шығудың бір жолы және жеке тұлғаның өзара байланысты сапаларының үйлесімі ретінде қарастырады {3}

Тұлға құзырлығының құрылымын анықтауда өте көптеген тәсілдер бар. Құзырлылық күрделі құрылым, оқытудың кіріктірілген нәтижесі ретінде атай отырып, төмендегі түрлерін немесе құзырлылық бағыттарын бөліп алуға болады. Оларды үш топқа бөлуге болады.

1) Әлеуметтік құзырлылықтар қоршаған ортамен, қоғам өмірімен, тұлғаның әлеуметтік қызметімен байланысты (ынтымақтаса білу, әр түрлі өмірлік жағдайларда проблемаларды шеше білу, өзара түсіністік дағдылары, әлеуметтік және қоғамдық құндылықтар мен біліктер, коммуникациялық дағдылар, әр түрлі әлеуметтік жағдайлардағы икемділік).

2) Мотивациялық құзырлылықтар ішкі мотивациямен, қызығушылық тарымен, тұлғаның жеке таңдауымен тығыз байланысты (оқуға деген қабілеті, өнертапқыштық, бейімделе білу дағдылары және жылдам әрекет ету білігі, қызығушылықтары мен тұлғаның ішкі мотивациясы, практикалық қабілеттері, өз таңдауын жасау білігі).

3) Функционалдық құзырлылықтар ғылыми білімдерді және фактілік материалдарды пайдалана білу білігі (техникалық және ғылыми құзырлылық, өмірде және оқуда пайдалана білу білігі, ақпарат көздерін өзінің дамуы үшін пайдалана білуі. (К.С Кудайбергенова)

Әлеуметтік құзыреттілік – бұл баланың жеке басының ажырамас сапасы, ол, бір жағынан, өзін-өзі дамытуға, өздігінен білім алуға қабілетті, ал екінші жағынан, өздерін ұжымның, қоғамның бір бөлігі ретінде сезініп, өзара қарым-қатынас құра алатын және басқа адамдардың мүдделерін есепке ала отырып, адамның құндылықтары негізделген жалпы мақсаттарға негізделген жауапкершілік пен әрекеттерді қабылдау қабілетті. (Қ.Жарықбаев, О Санғылбаев)90-шы кейін. XX ғасыр. өмірдің барлық әлеуметтік салаларда танымал болып адамның жеке сапасы ретінде әлеуметтік құзыреттілік, пәнаралық субъектісі ретінде көрінеді және күрделі, көп компоненті және көп қырлы құбылыс ретінде талданады. Бұл үрдіс нақты ғалымдардың зерттеу жалғасуда. {4}

Тұлғаның әлеуметтік құзыреттілігі қоғам, саясат, экономика, мәдениет, т.б. жөніндегі арнайы білімдерді білдіреді. Басқаша айтқанда, әлеуметтік құзыреттілік өзінің мазмұны бойынша бір кездері әлемді тану (көзқарас) деп аталған ұғымдарды еске түсіреді. Ол тұлғаның кез келген әлеуметтік жағдайда бағдарлануына, берік шешімдер қабылдауына және алға қойған мақсатына жетуіне мүмкіндік береді. Осыған байланысты зерттеушілердің «әлеуметтік құзырлық» ұғымының маңыздылығы жайлы берген пікірлерін төмендегі 1-кестеде толығырақ қарастырамыз. (И. А Беседина)

1-кесте. Әлеуметтік құзырлық ұғымының маңыздылығы

Әлеуметтік құзырлық ұғымының маңыздылығы	Зерттеген Саласы	Зерттеуші
Оқу үрдісінің жүзеге асқан нәтижесі	Андрогогика	С.И.Змеев
Өзіміздің құқығымызды жүзеге асыраалсақ, әлеуметтік қатынастарды белсенділікпен қалыптастырсақ, өзіміздің сезіміміз бен қажеттіліктерімізді жағымды түрде көрсете білсек	Психология	Хинш Р, Симоне В
Маманның коммуникативтік іс-әрекеті нәтижесінде қабілеттілігі	Педагогика	А.П.Сейтешов
Педагогикалық қызметін жүзеге асыратын және кәсіби ісін сипаттайтын теориялық және практикалық дайындықтың бірігуі	Педагогика	И.Исаев А.Мищенко
Тұлғалық сапасы, дағдылар жиынтығы (әлеуметтік, дидактикалық, тұрмыстық)	Педагогика	В.Сохранов
Оқушының полимәдениетті құзырлығы бұл тұлғаның базальды мәдениетінің қалыптасуы, өмірлік өзін-өзі анықтау, яғни қазақстандық патриотизм меназаматтығын, интеллектуалды, рухани адамгершілік мәдениетін, салауатты өмір салтын, экономикалық, эстетикалық, жанұялық мәдениетін анықтау	Педагогика	Г.Абдуразакова
Іскерлікпен қоса, топпен жұмыс істеу, еңгінталылық, ынтымақтастық, қабілеттілік, коммуникативтік қабілетті оқу, бағалау, логикалық йлау, ақпаратты меңгеру т.б. жатады	Педагогика	О.Б.Ховов
Жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесіне сай белгілі бір міндеттерді орындауға дайындығы және қабілеті	Педагогика	Б.Кенжебеков
Кәсіби іс-әрекет кезіндегі барлық субъективті қасиеттері	Педагогика	А.К.Маркова
Кәсіби түрде салауатты талдау жасай білу, бағалай алу, белгілі бір ойын айта алу біліктілігінің қалыптасуы	Педагогика	В.Безруков
Тек әділет саласына тән, «заңға сәйкес», «толық құқылы» деген мағынаны білдіреді	Педагогика	В.Даль

Әлеуметтік құзырлық» деген сөздің төркіні, этимологиясы «шығару», «ойлап табу» дегенге келіп саяды. Мәселен, философиялық сөздікте әлеуметтік құзырлыққа «қайталанбайтын, тарихи-қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет» деген анықтама берілсе, көрнекті кеңес педагогы И.Я.Лернер: «адамның іс-әрекеті әлеуметтік мағынаға ие болу үшін білім, оны жүзеге асыру тәжірибесі ғана емес, әлеуметтік құзырлы тәжірибесі де керек», – деп тұжырымдайды. Яғни әлеуметтік құзырлық – білім, білік, дағдыны жаңа жағдайға тасымалдай білуді, объектінің жаңа қызметін көре білуді, жаңа шешім табуы белгілейді. Әр адам өзінің «Менін» сезінуге, толықтыруға, сыртқы әлеммен әлеуметтік қарым-қатынастарда өз орнын табуға, өзін әлеуметтік құзырлы қалыптасуында белсенділік танытуға ұмтылады. Сондай-ақ ол, адамның мақсатты ісіне жету жолындағы талаптануы мен талпынысынан, жігері мен сабырынан, сұранысы мен ізденісінен түзіліп, ақыл-ойы мен сезімінің, қиялының ерекше бітімінен көрінеді. (Н.Н Хан.)

Әлеуметтік құзырлық – адамның ойлауының және өзбетінше әрекетінің жоғарғы формасы. Сонымен әлеуметтік құзырлық мәселесі – қоғамның өрлеуі мен тоқырауының көрсеткіші деп айтуға болады. Бұл мәселені зерттеуде де өрлеулер мен құлдыраулар болғаны белгілі. Бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құзырлығы – балалардың өмір барысында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі. Өмірде дұрыс жол тауып, адам дұрыс ой түйіп, балалардың бойындағы біліктіліктерді дамытып өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білетін тұлғаға айналу үшін мектепке дейінгі білім бере ұйымдарында үйрену қажет. {5}

Қазақстанда зерттеушілер В.В.Трифонов, Г.Т.Хайруллин, Г.Т.Андаспаева болашақ маман тұлғасының әлеуметтену мәселесін жанжақты қарастырған.(А.Бандура)

Мәселен, шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл-Фараби: «...Сана ешқашан сарқылмайды, ол әлеуметтеніп отырып, бардың мәнін түсінуге әкеледі» – деген ой айтады Сондай-ақ, ол өзінің «Философиялық трактаттарында» адам бойындағы біліктілікті былайша тұжырымдайды: «Адам пайда болысымен оның бойына ең алдымен бітетін нәрсе – күш, ол осы күш арқылы қоректенеді. Сондықтан бұл қоректендіргіш күш болады. Бұдан соң түйсінілетін нәрсені, мәселен, жылылық пен суықтықты таңдауға мүмкіндік беретін және дем, иіс, дыбыс, түр-түс сияқтыларды, сәуле тәрізді көзге көрінетін зат біткенді аңдатқызатын күш пайда болады. Сезімнің пайда болуымен бірге адамда сезімдік аппарат пайда болады, оны өзінің түйсінген нәрсесін ұнатуға немесе ұнатпауға мәжбүр ететін осы аппарат. Сонан соң, оның бойына екінші күш бітеді, осы күш арқылы ол түйсінген, әсер алған нәрсенің сезімдік байқау әсері [көзден] ғайып болғаннан кейінгі жерде жадында сақтайды; бұл – қиялдау күші. {6}

Мұның өзі түйсік біткенді өзара біріктіреді немесе әр алуан үйлесімдер мен жіктерге бөледі, біреулері – жалған, екінші біреулері – ақиқат, сонымен қатар бұл күш қиялдағы нәрсеге ынтыққан талапты демеуші болады. (Аль-Фараби) Ақырында, оның бойында ойлау күші пайда болады, осы арқылы ол интеллектінің пайымдағыш объектілерін аңғарады, сұлулықты сұмпайылықтан айырады, сөйтіп өнер мен ғылымға ие болады. Бұл күш те пайымдалатын нәрсеге ынтыққан талапты демеуші болады. Ойлаушы күшті алатын болсақ, басқа мүшелерде оның өз түріндегі қоректендіруші немесе қызмет етуші күштері жоқ. Бәрінен бұрын ол барлық басқа күштерге үстемдік жүргізеді, ал бұлар қиялдау күштері бола ма, әртүрлі негізгі күштер бола ма, яғни ішінде үстемдік етушілер де, бағыныштылары да бар күштер бола ма, бәрі бір. Ол (ойлаушы күш) қиялдау күші және сезімдік күш пен қоректендіргіш күш сияқты үстем күштерді билеп-төстейді. Өлденендей зат жөніндегі білім не ойлаушы күш арқылы, не қиял арқылы, не түйсік арқылы жинақталмақ. Егер түйсінілген затты интеллект күші арқылы білсем деген тілегің болса, оны жүзеге асырушы әрекет парасатты «жан» жүйесіндегі екінші күштің «көрінісі» болмақ; ал мұның өзі – интеллектіні, елесті, түс көруді, ой 27 толғауын және тұжырымды пікірді туғызатын парасатты күш». «Ұлы ойшыл адамның іс-әрекетінің жетілуі оның рухани әрі қызмет етуші күшіне яғни біліктілігіне де байланысты екендігін атап көрсетеді». Ғалым, этнограф, саяхатшы Ш.Уәлихановтың, қазақ ағартушыларының көрнекті өкілі Ыбырай Алтынсариннің, қазақ мәдениеті тарихынан үлкен орын алатын ұлы ақындар Абай Құнанбаев пен Шәкәрім Құдайбердиевтің еңбектерінде адам ақыл-ойына, қарым-қабілетіне біліктілігіне байланысты терең философиялық ойлар айтылған. Мәселен, Абай адамның өзін-өзі дамытуы, білімді меңгеруі туралы «Отыз бірінші» қара сөзінде былай дейді: «Естіген нәрсені ұмытпастыққа төрт түрлі себеп бар: әуелі – көкірегі байлаулы берік болмақ керек; екінші – сол нәрсені естігенде, я көргенде ғибрәтлану керек, көңілденіп, тұшынып, ынтамен ұғу керек, үшінші – сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып ойланып, көңілге бекіту керек; төртінші – ой кеселді нәрселерден қашық болу керек. Егер бір кез болып қалса, салынбау керек. Ой кеселдері: уайымсыз, салғырттық, ойыншықүлкішілдік, я бір қайғыға салыну, я бір нәрсеге құмарлық пайда болу секілді. Бұл төрт нәрсе – күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер».

Демек, ұлы Абайдың тағлымына сәйкес балалардың білім алу үрдісі барысындағы ақыл-ойы мен санасы, ынтасы мен қызығушылығы оянып, дұрыс ойлап, өздігінен сапалы дәлелді шешімдер қабылдай

білуі оларды әлеуметтік құзыреттілік жетелейді деп ой түйіндеуге болады. Қазақ ойшылдарының еңбектерінде (Б. Алтынсарин, А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев және т.б.) әлеуметтік құзырлы тұлға бойындағы сапалық белгілер: ерекше қабілеттілік, белсенділік, батылдық, қайраттылық, еріктілік, т.б. атала келе, олардың бала дамуындағы әлеуметтік рөлі көрсетілген (И.Алтынсарин, А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев).

Сондай-ақ, әлеуметтік құзырлық ұғымы орыс ойшылдарының да назарына ертерек ілінген мәселелер қатарына жатады. XIX ғасырда әлеуметтік құзырлық туралы ойлар А.И.Герцен, В.Г.Белинский, ал XX ғасыр басында С.О.Грузенберг т.б. ғалымдар еңбектерінде көрініс тапқан Осы кезеңде қоғамдық өмірдің әр саласындағы (әдебиет, техника т.б.) әлеуметтік құзыреттілік әрекет жайлы зерттеулер жасалып, зерттеуші ғалымдар әлеуметтік құзырлықты дарындылық пен еңбексүйгіштіктің қоспасы ретінде қарастырады.

Бұл уақытта адамның жаратушылық болмысы жайлы, оны планетарлық өзгертуші әрекет иесі ретінде тану идеясы дами түседі. Әлеуметтік құзырлықты зерттеудегі ең бір қарқынды кезең XX ғасырдың ортасында, әрекет теориясын зерттеу аясында дамиды. Осы тұста адамның еңбегінің нәтижелілігін, өнімділігін зерттеудегі әрекеттік тәсіл, әлеуметтік құзырлықты туындататын жағдаяттар, формалар мен кезеңдер, мотивтер мен шарттар жайлы теориялар практиканы байыта түсті (П.В.Алексеев, Г.А.Давыдов, М.С.Каган, Я.А.Пономарев және т.б.) (Я.А.)Пономарев IX-X ғасырларда өмір сүріп, артында 100-ден астам ғылыми еңбектер жазып, «Шығыстың Аристотелі» атанған әл-Фараби бабамыз өзінің еңбектерінде адам баласының білімділік, біліктілік, құзыреттілік қасиеттерін игеру жайында бақытты болу, кәметке келу, қоғамдық құрылысты жақсарту – барлығы да білімдікке байланысты десе, ал, Ж.Баласағұн өзінің шығармалары «білік біліп – төрден орын аласың, білік білсең – күшті берік адамсың... қанша білсең, ізден тағы, тағы да, білікті адам жетер тілек, бағына» деп біліктіліктің, құзыреттіліктің маңыздылығын айқын көрсеткен. Ал Омар Хайям өзінің рубайларында «еңбек білім, тәрбие, басың қоссаң мәнді де, үшеуің бірдей меңгерсең, жібермес сені өлімге» деп тәрбие мен білімді ұштастыра алғанда адамның ұлылығы, құзырлығы айқындала түсетінін мензейді.

Біздер осы бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құзырлығын қалыптастыру мәселесін анықтау үшін философия, әлеуметтану, психология, педагогика саласында жарық көрген ғылыми зерттеу еңбектеріне талдау жасап, назарымыздағы айтылған ұғымға қандай көзқарастар бар екенін зерттедік. Бұдан біздің зерттеліп отырған бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құзырлығын қалыптастыру мәселесінің тарихи тамыры дала ойшылдарының еңбектерінде көрініс тапқанын көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. А.Ж.Салиева. З.М.Иманбаева Г.Б.Кульджанова Балаларды ерте жастан дамытуға арналған тәрбиелік оқыту процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік құрал // Астана 2015 4-5
2. Ә. Меңжанова «Бастауыш оқыту әдістемесі» кітабы Алматы Рауан //1992 113-114бет
3. Қ.Жарықбаев, О.Санғылбаев Психология Қазақ энциклопедия сөздік // Алматы 2011 82-83 бет
4. Уманов Г.А. Социализация и персонализация. –//Алматы: Даур.1993,120с
5. О.Ф.Борисова «Формирование социальной компетентности детей дошкольного возраста» диссертация Челябинск, 2009 стр 29-33
6. Н. Калинина, Формирование социальной компетентности как механизм укрепления психического здоровья подрастающего поколения [Текст] / Н. Калинина //Психологическая наука и образование. – 2001 – №4. – с. 16.

ЖОО-ДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Қазіргі қазақстандық білім беруді жаңғырту тұжырымдамасына сәйкес кәсіби білім берудің негізгі мақсаттары: еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, білікті, жауапты, өз мамандығын еркін меңгерген және аралас қызмет салаларында бағдарланатын, әлемдік стандарттар деңгейінде мамандық бойынша тиімді жұмысқа қабілетті, тұрақты кәсіби өсуге, әлеуметтік және кәсіби ұтқырлыққа дайын білікті қызметкерді даярлау. Білім беруді жаңғыртудың мақсаты білім беру жүйесін тұрақты дамыту тетігін құрудан тұрады[1]. Қоғам өз дамуының әртүрлі сатыларында жаңа стандарттар мен жұмыс күшіне талаптар қойды. Бұл білім беру жүйесін дамыту қажеттігіне себепші болды. Егер нақты тұжырымдалған білім беру идеялары бар болса, білім беру процесс пен нәтиже ретінде тиімді және сапалы болуы мүмкін және олар білім беру процесінің барлық қатысушыларымен жеке маңызды қабылданады. Біздің еліміздің болашағы шикізат қоры мен табиғи ресурстармен емес, зияткерлік әлеуетпен, ғылымның даму деңгейімен, жоғары технологиялармен айқындалады[2].

Бұл үшін Қазақстан білім алуы ерекше инновациялық даму режиміне көшуі тиіс, онда біздің халықтық білім берудің үздік дәстүрлерін сақтауға және сонымен қатар, білім беру жүйелерін дамытудың әлемдік үрдістерін ескеруге, біздің білім беруімізді әлемдік нормалар мен стандарттарға сәйкестендіруге болады. Білім беруді инновациялық дамытудың стратегиялық міндеттерін қоятын "білім беру" басым жобасы осы жолдағы қадам болып табылады. Осындай даму құралдарының бірі инновациялық технологиялар болып табылады, яғни бұл педагогикалық қызмет нәтижелеріне тиімді қол жеткізуді қамтамасыз ететін оқытушылар мен студенттердің өзара іс-қимылының принципті жаңа тәсілдері, әдістері. Инновациялық технологиялар проблемасымен дарынды ғалымдар мен педагогтардың көп бөлігі айналысты және айналысуда. Олардың ішінде И. П. Подласый, В. Д. Симоненко, В. В. Шапкин, В. И. Андреев, В. А. Сластенин және т.б [3]. Алға ілгерілеуді ілгерілететін ғылыми инновациялар адами білімнің барлық салаларын қамтиды. Әлеуметтік инновациялардың бір түрі педагогикалық инновация болып табылады. Педагогикалық инновация-бұл педагогика саласындағы жаңашылдық, білім беру ортасына тұрақты элементтерді (жаңашылдықтар) енгізетін, оның жекелеген компоненттерінің сипаттамасын да, жалпы білім беру жүйесінің өзін де жақсартатын, мақсатты түрде прогрессивті өзгеріс. Педагогикалық инновациялар білім беру жүйесінің меншікті ресурстары (қарқынды даму жолы) есебінен де, қосымша қуаттар (инвестициялар) – жаңа қаражат, жабдықтар, технологиялар, күрделі салымдар және т.б. (дамудың экстенсивті жолы) тарту есебінен де жұмыс істей алады. Педагогикадағы инновациялық өзгерістердің негізгі бағыттары мен объектілері:

- білім беру үрдісінің жаңа үлгілерін жобалау;
- білім беру мекемелері мен білім беруді дамыту стратегияларының концепциясын әзірлеу;
- білім беру мазмұнын жаңарту, оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын өзгерту және әзірлеу;
- педагогикалық кадрларды даярлауды жақсарту;
- студенттердің психологиялық, экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, денсаулық сақтау технологияларын әзірлеу;
- оқыту мен тәрбиелеудің табыстылығын қамтамасыз ету, білім беру процесі мен студенттердің дамуын мониторингілеу;
- жаңа буын оқулықтары мен оқу құралдарын әзірлеу. Прогрессивті жаңашылдықтар ғылыми негізде пайда болады және тәжірибені алға жылжытуға ықпал етеді. Педагогикалық ғылымда жаңа және маңызды бағыт – жаңашылдық және инновациялық үдерістер теориясы пайда болды. Білім берудегі реформалар білім беру мекемелері мен оларды басқару жүйесін түбегейлі қайта құруға және олардың жұмыс істеуін жақсартуға, дамыту мен өзін-өзі дамытуға бағытталған жаңа енгізілімдер жүйесін білдіреді[4].

Оқытудың инновациялық технологияларына мыналар жатады: оқытудың интерактивті технологиялары және компьютерлік технологиялар. Оқытудың интерактивті технологиялары лекцияларының басты мақсаты-оқушылардың тікелей қатысуымен білім алу. Оқу материалының нақты мазмұнымен байланысты ғылыми, әлеуметтік, кәсіби мәселелерді шешу мүмкін. Мәселенің қойылуы оқушыларды белсенді ойлау қызметіне, қойылған сұраққа өз бетінше жауап беруге итермелейді, айтылған материалдарға қызығушылық туғызады, оқушылардың назарын белсендіреді. Семинар-диспут қандай да бір мәселені дұрыс шешу жолдарын анықтау мақсатында ұжымдық талқылауды көздейді.

Семинар-пікірталас қатысушылардың диалогтық қарым-қатынасы түрінде өткізіледі. Ол жоғары ақыл-ой белсенділігін болжайды, өз көзқарастары мен наным-сенімдерін қорғауға, ой-пікірлерді қысқа әрі анық баяндауға дағдыландырады. Семинар-пікірталаста жұмыс істейтін тұлғалардың функциялары әртүрлі болуы мүмкін. Оқу пікірталасы-проблемалық оқыту әдістерінің бірі. Ол мәселеге қарапайым және бір мәнді жауап беру қажет болған кезде проблемалық жағдайларды талдау кезінде пайдаланылады бұл ретте баламалы жауаптар болжанады. Барлық қатысушыларды пікірталасқа енгізу мақсатында кооперативтік оқыту (оқу ынтымақтастығы) әдістемесін пайдаланған жөн. Бұл әдістеме студенттердің шағын топтарда бірлескен жұмысы кезінде өзара оқытуға негізделеді. Оқу ынтымақтастығының негізгі идеясы қарапайым: студенттер жалпы тапсырманы орындау немесе жалпы мақсатқа жету үшін (мысалы, мәселені шешу нұсқаларын табу) өздерінің интеллектуалдық күш-жігері мен қуатын біріктіреді. Жобалық оқыту технологиясы болашақ нақты мамандыққа қарамастан, шығармашылық қызметке қажетті оқушының креативті қабілеттері мен жеке басының қасиеттері үшін педагогикалық жағдай жасауға ықпал етеді. Оқытудың компьютерлік технологиялары -бұл ақпаратты жинау, өңдеу, сақтау және компьютер арқылы білім алушыға беру процестері.

Кәсіптік білім беру жүйесінде компьютерлік технологияларды қолдану көптеген педагогикалық міндеттерді жүзеге асыруға ықпал етеді. Болашақ мамандықтың мәнін көрсететін оқытудың инновациялық технологиялары маманның кәсіби сапасын, оқушылар нақты жағдайға жақын болған жағдайда кәсіби дағдыларды пысықтай алатын өзіндік қасиеттері қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход М:Высшая школа, 1991.207с.
- 2.Горбатько Е.Л. Возможности личностного саморазвития студентов технического вуза в поисковых подходах к обучению: автор.дисс.канд.пед.наук:13.00.08.Хабаровск,1999.25с.
- 3.Сластенин В.А., Подымова Л.С.Педагогика: инновационная деятельность М.,Магистр 1997. 224с.
- 4.Шаршов И.А.Педагогические условия профессионально-творческого саморазвития личности студента: автореф. дис. канд.пед.наук:13.00.08.Белгород,2000.23с.

Жұмағазы Жұлдыз Шалқарбекқызы

"Педагогика және психология" мамандығының I курс магистранты

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Қасымова Р.С.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Zhuldyz.zhumagazy@gmail.com

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ БОЙЫНА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ

*Жастарымыз салт-дәстүрімізді көздің
қарашығындай бағып жүретін, көптің көкейіне
үміт отын жағып жүретін, адамзаттың
озық ой көгінде ағып жүретіндей болуы тиіс.*

Н.Ә. Назарбаев

Ғылым мен техника, жоғары технология дамыған ХХІ ғасырда бәрінің бастауы, алар қайнар көзі – ұлттық құндылықтар. Ол біздің теңдессіз байлығымыз. Қазіргі кезде компьютер, интернет, теледидар, басқа да ақпарат құралдары құндылықтарымызды ығыстырып бара жатқандай әсер қалдырады. Осы қасиетті қазыналарымызды көздің қарашығындай сақтауға тиістіміз. Алдымен құндылық сөзіне берілген анықтамаға көз жүгіртіп өтсек.

Құндылық – қымбатты, бағалылық сапасы жоғарылық, сапалылық, пайдалылық, қажеттілік, керектік;

– танымның белгілі бір объектінің адам үшін, топ үшін, қоғам үшін қасиетті деп танылуы;

– маңыздылық, мәнділік;

– қазіргі кезде ұлттық, таптық, топтық құндылықтарға қарағанда, жалпыадамзаттық құндылықтар приоритетті(өмір сүру құқы, еңбек ету, білім алу, теңдік, еркіндік, меншік балаларға деген махаббат, үлкендерді сыйлау, жақынына жанын ашу, отансүйгіштік, кәсіпкерлік, қауіпсіздік, адалдық, т.б.) маңызға ие болып отыр. [1]

Ұлттық құндылық – халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін бойына сіңіру, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру. Әр ұлттың өзіндік ерекшелігі, салт-дәстүрі, тілі болатыны белгілі. Ұлттық құндылықтарымызды дәріптеп тәрбиелеуге қазақ жазушыларының шығармаларының рөлі орасан зор. Оқуды насихаттау, оқу мәдениетін қалыптастыру, ұлттық құндылықтарымыз арқылы рухани бай, жан-жақты дамыған, жеке, дарынды тұлғаны зерттеп, тәрбиелеу арқылы болашақты гүлдендіретін, тәуелсіздікті нығайтатын ұрпақ пайда болатынына сенімдімін. Ұлттық құндылықтарымызды дәріптеу барысында жылда өткізілетін мәдени-көпшілік шараларда қазақтың ұлттық салт-дәстүрін, мәдениеті мен әдебиетін қастерлеуге баулып, олардың бойында отансүйгіштік, ұлтжандылық, ұқыптылық сынды ізгі қасиеттерді қалыптастыратыны сөзсіз.

Ұлттық құндылық – уақыт пен кеңістіктің тынысына толы адамзат ойының жемісі, қоғамның мәдени күштерін дамытудың қуатты құралы және ол ұлт өмірінде аса маңызды орынды атқарады. Қазіргі кезде жастардың талабын қанағаттандыру, рухани байлығы мен жалпы қабілетін дамыту және жоғары эстетикалық талғамын қалыптастыру міндеттерін іске асыруда ұлттық құндылықтардың алатын орны ерекше.

Әрбір мемлекет рухы таза, санасы биік, білімді де білікті ұрпағынан қуат алады, ол өзінің әрбір жаңа буын жас ұрпағы жетілген сайын дамудың жаңа биіктеріне көтеріледі. Ендеше ұрпақ тәрбиесіне жеңіл қарау – ұлт тағдырына, қоғам мен мемлекет болашағына жауапсыздық таныту болмақ. Адамзат тарихында Аристотельден кейінгі екінші ұстаз атанған ұлы философ Әбу Насыр әл-Фараби «Адамға бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне апат әкеледі» деген екен. Жастардың тәрбиесі қай заманда болмасын уақыт сөресінен түскен емес.

Тәрбие мәселесі – адам баласының ғұмырындағы көнермейтін, ажырамайтын баға жетпес құндылық, бала тәрбиелеу мәселесінің негізгі өзегі – өмір тәжірибесі, өз халқының әдет-ғұрпы. Елдің ұлтжанды азаматын тәрбиелеймін деген кез келген адам ұлттық мәдениетпен, тарихи мәліметтермен және құнды ата-баба мұраларымен қарулануы қажет. [2]

«Адам ұрпағымен мың жасайды», - дейді, қазақ мәтелі. Иә, ұрпақ жалғастығымен адамзат баласы мың емес, миллион жыл жасап келеді және ол жалғастық емес, сәт сайын өзгеріп, өрлей дамыған саналы тірлік дамуының бағбаншысы – тәрбие. Демек, ұрпақ тәрбиесі қай заманның, қай қоғамның болмасын көкейтесті мәселесі, онсыз адамзат ғұмырының мәні мен сәні жоқ.

Ұлан-байтақ даламыздың, ұлағатты халқымыздың асыл мұрасы, алтын қазынасы – салт-дәстүрін кейінгі жас ұрпаққа насихаттау, жастарымыздың бойында туған халқының әдет-ғұрпын қалаудай қалап, дәстүрін жадында жылудай жинап, салтын санасына сыбағадай сақтап және солардың бәрін құрандай қастерлеп өсіруге тәрбиелеу педагог жұмысының негізгі міндеттерінің бірі.

Тәрбие – өмірдің өзі сияқты күрделі де көп қырлы. Тәрбие – мәңгілік және жалпыадамзаттық категория. Алайда, қай халықтың болмасын бұл салада өзіне ғана тән ерекшеліктерімен дараланып тұратын үлгілері болады. Тәуелсіздіктің 30 жылында, яғни дамуымыздың қазіргі кезеңі қоғамның рухани қайта өркендеуімен, ғаламдық проблемалар аясында ұлттық идеологияның тиімді даму формуласын айқындауымен тұспа-тұс келіп отыр. ҚР Президентінің 2050 жылға дейінгі даму стратегиясының жеті кезеңнен тұратындығын білеміз және сол кезеңдердегі екінші сатыда әдет-ғұрпымызды дәріптеу жекеленіп көрсетіліп кеткен. Салтымыз мықты болса, халқымызда мықты болмақ. Қасиетті қазақ елінің рухы – халықтың салт-дәстүрінде, сенім-нанымында, әдет-ғұрпында сақталған. Халықтың рухани өмір сүруі де осы рухани орталықсыз, бағыт-бағдарсыз қалатын болса, онда ол ел өз сипатынан бірте-бірте айырылып, жойылып кетуі де мүмкін. Осы қауіптен сақталу үшін халқымыздың барынша бай рухани қазынасы болып саналатын салт-дәстүрімізді берік ұстау болмақ.

Ата-бабаларымыздың ұрпағына мұра еткен бар асылының қаншама ғасырлар бойы өшпейтіндей етіп, артына із қалдыруы көрегендіктің көрінісі. Адамзат баласының өз тіршілігінде көрген білгенін, тоқып-түйгенін қорытып, келешек ұрпағына мирас етіп қалдыратыны – табиғи заңдылық. Адам бойында қалыптасқан имандылық қасиеттерді рухани құндылықтарға жатқызуымызға болады. Қазақ елі үшін бар білімі мен қабілетін сарп ететін, Отанын, туып өскен жерін, тілін, халқының салт-дәстүрін, тарихын, дінін, мәдениетін құрметтейтін жеке тұлға тәрбиелеу маңызды іс.

Тұлғаның өз ұлтының құндылықтарын, ұлттық ерекшеліктерін жоғары бағалап, оны дамытуға, қорғауға жанқиярлықпен беріліп, қызмет етудің әдептілік көрінісі. Мемлекетіміздің ұлттық тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін білу, өз өлкесінің мәдени құндылықтарын, тарихын, оның дамуына үлес қосқан адамдардың өмірі мен қызметін білу.

Тәрбие шегі жоқ, шеті жоқ, ұрпақтан ұрпаққа жалғасатын құбылыс.

Адамзат санасындағы құндылықтардың қай-қайсысы да бала жастан қалыптасып, есейе келе өскен ортаңа, алған тәрбиеңе, жеке басыңның түйсігіне қарай біртіндеп қалыптасып, толығы түсетіні белгілі. Тәрбие түрлі болады. Адамгершілік тәрбиесі жападан-жалғыз әсер етпейді. Барлық тәрбие біріге келіп, адамгершілік сапаларын және адамзат құндылығын арттырады.[3]

Уақыт талабы – жарнамалық технология. Сондықтан қоғам уақыт талабына сай өмір сүру үшін заман адамдардан жеке тұлғалық факторларды талап етеді. Ұлттық сана-сезімге сіңіп, арғы тегімізден келе жатқан адами құндылықтарымызды жойып алмауды қажет еткендей. Қазақ халқы ежелден келе жатқан мәдени мұрасымен тәрбиелік мәні зор салт-дәстүрін жалғастырып келеді. «Орта түзер ойынды, ойың түзер бойынды» деп Абай атамыз айтқандай, мемлекеттік тұрғыда назар аударуды қажет ететін ұлттық сана-сезім, тәрбие бар. Ұлттық салт-дәстүрімізді, рухани қазынамызды жоғалтпай, заман ағымынан қалмау – уақыт талабы. Өсіп-өркендеп келе жатқан мемлекетіміздің тірегі жастар!

Ұлттық қадір-қасиетіміздің жай – күйі қазіргі жеке тұлғаның ұлттық құндылықтарының қалыптасуына көмегін көрсете ала ма, жоқ па деген мәселеде ой толғасақ. Күні кеше ғана бүкіл дүниежүзіне Абай арқылы елімізді танытып, еліміз арқылы Абайды танытып, қазіргі жеке тұлғаның этномәдени санасына нұр құйғандай болдық емес пе? Тәуелсіздік туы көгімізде асқақтай желбірегеннен бері тарих үшін қысқа мерзім ішінде ұлы бабаларымыздың есімдерін ардақтай жаңғыртып жатқан шараларымыз қаншама! Осылардың әрбірі бізді салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарымыздың бастауларынан сусындап қана қоймай, сол асылдарды қадірлей білер ұрпақтың барлығына да дәлел болмай ма? Тәуелсіздік алғаннан бері ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрді жаңғыртып, тіліміздің мәртебесін көтеру, ұлттық мәдениетімізді асқақтату бағытында көптеген іс-шаралар атқарылып жатыр. Берекемізді кіргізетін қасиеттер, жүрегімізде, көкірегімізде тұрған ұлы қасиеттер арқылы бесік жыры тәрбиелеген мыңжылдық тұлғаны, қазір қаншама ақпарат бола тұра тәрбиелей алмаймыз. Бұл қаншама ғасырдан бері келе жатқан аналық тәрбиені аттап өткенімізден екен.

Өркениет біткеннің өзегі – ғылым мен тәрбие екендігіне ешкімнің де таласы жоқ. Өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін қастерлей және оны жалпы азаматтық деңгейде рухани құндылықтарды ұштастыра білетін тұлға тәрбиелеу. Бәрімізге белгілі, біздің қоғам аса күрделі жағдайларды бастан кешірді. Өтпелі кезеңге тән өмірдің ауыртпалықтарын ешкім жоққа шығара алмайды. Бірақ адам қандай жағдайда да өзінің биік адамгершілік сипаттарын, кісілік қажеттіліктерін сақтап қалуға тиіс. Тәрбиенің осы жақтарын қазақ жастарының санасына терең енгізу қажет.

Қорыта келгенде, қандай озық болмасын ешқандай тәрбие адамға оның төл тәрбиесін алмастыра алмайды. Қазақ тәрбиесі бірегей қайталанбас ғажайып құбылыс. Оның уызына жарымаған, тұнығына

қанбаған қандасымыз рухани жарымжан. Сонымен қатар өз ұлтының парасатты, білікті де білімді өкілі болуы үшін адамға әлемдік тәрбиеге деген кең көзқарас қажет екенін де естен шығармайық. Ұлт, ұлттық сана, ұлтаралық келісім ұғымдары әрбір жеке тұлғаның көкейінде берік ұялап, іс-әрекетімен танылуы тиіс. Егер біз ұлттық дүниетаным, сана-сезім, ой-парасат өздігінен келеді десек қателесеміз. Оны іс-әрекетімізбен қалыптастырмай, тәрбиелемей болмайды. Бүгінгі ұрпақ адам бойында кездесетін үлгілі, жақсы қасиеттер мен жағымсыз әдет-дағдылар жөніндегі бұрынғы өткен ұлы ғұламаларымыздың өсиеті мен өнегесін оқып, біліп, оны көкейіне тоқып, одан өзіне керекті тәлім-тәрбиелерді бойына сіңіре білсе, нұр үстіне нұр болмақ. Сол үшін әрқашанда ұлттық салтымызды жаңғыртып, дәстүрімізді дәріптеп, ұлттық құндылықтарымызды ұлықтауға атсалыса берейік.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ әдеби тілінің сөздігі 10 том, Тілтаным, Тіл білімі институты, 2009, «Арыс» баспасы, 2009, 752 б., 354-355 б.
2. К.Ж. Қожахметова, Этнопедагогика, «Қазақ университеті» баспасы, 2014, 251 б.
3. Ә.Табылды, Қазақ этнопедагогикасы және оқыту әдістемесі, «Білім» баспасы, 2004, 286 б.

Әділбай А.С.

"Педагогика және психология"

мамандығының I курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент м.а Құдайбергенова А.М.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

РЕФЛЕКСИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІң ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІКТІ ЖЕТІЛДІРУГЕ ӘСЕРІ

Құзыреттілік – болашақ мұғалімнің кәсіби маңызды сапасы ретінде.

Білім мен ақпарат үстемдік құрған қоғамда білім беру жүйесі инновациялық экономиканың негізгі бөлігі болып табылады. Қатаң талаптары қалыптасып келе жатқан инновациялық экономика қай салада болса да, бүгінгі маманның құзыреттілігін, яғни өз саласы бойынша ой-пікірінің қалыптасуын, кәсібилігін, өмірдің өзгермелі жағдайына бейімділігін, оған сай өз білімін пайдалану ғана емес, оны қажеттікке қарай толықтырып отыруды талап етеді.

А.Ф.Присяжная педагогика ғылымында құзыреттілік – тұлғаның белгілі бір сферадағы функциялары мен уәкілеттігін анықтайтын, оның интегративті қасиеті ретінде қарастылатындығын айтады.

Жалпы алғанда, «құзыреттілік» ұғымы жайлы ғалым К.Құдайбергенова «Құзыреттілік ұғымы – соңғы жылдары педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым. Құзыреттіліктің латын тілінен аудармасы «competens» белгілі сала бойынша жан – жақты хабардар білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді» деп көрсетеді.

Бұл жайлы Б.Тұрғынбаева «...өзінің практикалық әрекеті арқылы алған білімдерін өз өмірлік мәселелерін шешуде қолдана алуын – құзырлылықтар деп атаймыз» деп анықтаса, Ресей ғалымы Н. Кузьминаның көзқарасы бойынша, «Құзырлылық дегеніміз – педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлылығы».

Ш.Таубаева: «Құзыреттілік–ол тұлғаның оқыту мен әлеуметтену процестері барысында меңгерген білім мен тәжірибеге негізделген, оның жалпы қабілеті мен іс-әрекетке даярлығы рутінде айқындалатын, тұлғаның кіріктірілген қасиеті» -деп қарастырылады.

Сонымен, білім беруде кәсіби құзырлы маман иесіне жеткен деп мамандығы бойынша өз пәнін жетік білетін, оқушының шығармашылығы мен дарындылығына жағдай жасай алатын, тұлғалық-ізгілік бағыттылығы жоғары, педагогикалық шеберлік пен өзінің іс-қимылын жүйелілікпен атқаруға қабілетті, оқытудың жаңа технологияларын толық меңгерген, отандық, шетелдік тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін кәсіби маман педагогті атаймыз [1]

Әр педагогтың оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру сипаты әрқилы болып келеді. Ол үнемі өз-өзін жетілдірумен, жұмысқа, өзіне, тәрбиеленушілерге деген қатынасының әр алуан бағыттылығымен сипатталады. Психологиялық-педагогикалық өзара қатынасқа түсеотырып, педагог-гуманистің өзіндік танымы мен рефлексиялық қабілеті ашылады.

Рефлексия – педагогтың өзін, өзінің психикалық жағдайын сезіну, өзін сырттай елестете және сезіне білу, өзге адамдардың өзін қалай бағалайтындығын байқай білу дағдысы.

Педагог тұлғасының басты қасиеттері мен сапаларының бірі рефлексивті сапасы (ұқыптылық, тиянақтылық, өзіндік сыншылдық, білімпаздық) мен іскерлігі болып табылады.

Рефлексивті іскерлік педагогтың өзіне бағытталған бақылау– бағалау іс-әрекетін жүзеге асыруда қолданылады. Рефлексия – өзімізді, әрекеттерімізді талдауға бағытталған теориялық іс-әрекеттің ерекше түрі. Рефлексивті іскерлік:

- берілген үлгілер бойынша жеткен нәтижені сәйкестендіру негізінде бақылау;
- ойша күтілетін әрекеттер нәтижесі негізінде бақылау;
- нақты орындалған әрекеттерді талдау негізінде бақылауды білдіреді.

Рефлексия – (лат; «бейнелеу» деген сөз, өз ойларын, бастан кешіргенін талдау). Адам санасының өзін-өзі білуге, ішкі жан дүниесін, психикалық жай-күйін тануға бағытталуы. Ал, педагогикалық рефлексия – ішкі психикалық-педагогикалық актілер мен күйлерді субъектінің өзіндік тану үрдісі. Мұғалімнің рефлексиялық қызметінің мақсаты: педагогикалық әрекеттің негізгі компоненттерін есіне түсіріп, олардың мәнін, алынған нәтиженің «дұрыс» не «бұрыс» болғанын дәлелдей алу, қолданылған әдіс пен құралдардың тиімді не тиімсіз болғанына байланысты өзіндік көзқарасын білдіру. Орындалып өткен әрекеттің нәтижесін зерттеу. Тек қана сонда ғана алдағы жұмыстарда дұрыс мақсат қойып, алға қарай шығармашылықпен жылжудың жобасын жасау мүмкін болады.

«Рефлексия» – адамның өз істерінің мәнін түсіну, олар туралы ойлану барысында өзіне өзінің нені, қалай жасағаны туралы толық және анық есеп беруі немесе өзі әрекет барысында басшылыққа алған ережелер мен кестелерді мойындауы не жоққа шығаруы. Бұдан басқа да рефлексия жайында айтылған

философиялық ойлар негізінен «адамның өзіне бағытталған зерттеу жұмысы», «өзінің ақылы мен рухынды өзінің бақылауың » дегенге келіп саяды. Психологиялық мұғалімнің шығармашылығын дамытудың қысқаша формуласын «**тәжірибе + сол тәжірибенің рефлексиясы = даму**» түрінде ұсынады. Г. С. Сухобская мен Ю. В. Кулюткин екеуі бірлесе жазған педагогикалық оқулығында бұл үрдісті сипаттай отырып, оның мұғалімнің кәсіби әрекетінің өн бойында мына төмендегідей жағдайда байқалатындығы айтылды: біріншіден – мұғалімнің оқушының ойын, сезімдері мен іс-қимылдарын түсіну бағытындағы әрекеттесуінде; екіншіден – оқушылардың жас ерекшеліктері, даму мүмкіндіктерін ескере отырып, оқыту үрдісінің мақсаттарын анықтау мен жобалауда; үшіншіден – оның өз әрекетін, сол әрекеттің субъектісі ретіндегі өзін талдауда. Тек сонда ғана мұғалімнің педагогикалық әрекетінде шығармашылыққа жол ашылады.

Рефлексияның мәні – адам өзінің білімін, білімнің негізін, оларды меңгерудің жолдарын анықтау. Рефлексияны ойлау, ес, сана сияқты танымдық үрдістер адам табиғатына тән болғандықтан олардан бөліп қарауға болмайды. Мұғалімнің шығармашылық әлеуетінің дамуы үшін оның әдіснамалық рефлексия жасай алуының мәні зор. Бұл – мақсаткерлікті талдай алудан басталады. Өзінің нақты жағдайы мен болашағының бағытын саралай, аралық мақсаттарды анықтай алумен сипатталады.

1. Шығармашыл мұғалім – зиялы тұлға. Оның сыртқы келбеті ұқыптылық пен жарасымдылық, педагогикалық әдеби жоғарылығымен, басқаны түсіне білетіндігімен сипатталады. Прогрессивті алдыңғы қатарлы ойларды уағыздаушы, сыни ойлау деңгейі жоғары, өзгенің ойын, өзгенің пікірін, құрметтей біледі әрі ұстамды болады. Өз білімін тұрақты көтеріп отырумен жүйелі айналысады, өз жұмысына рефлексия жасауға қабілеті. Эрудициясы, жалпы мәдениеті жоғары, эстетикалық талғам және көркемдік мәдениеті жинақталған.

2. Шығармашыл мұғалім – рухани бай тұлға. Оның рухани байлығы алдымен балаға деген махаббатында, жоғары адамгершілігінде және арлылығы мен ұяттылығында байқалады. Өмірдің мәнін және мақсатын түсінуге, өзінің кәсіби орнын анықтауға ұмтылыста оның руханилығы көрінеді. Ол әлемдегі және адами қарым-қатынастағы сұлулықты өте жоғары сезінгендіктен, онда эмпатия және талдай алушылық жоғары дамыған.

3. Шығармашыл мұғалім – жаңашыл тұлға. Ол бірсарындылық пен біртүрлілікті қабылдамайды, сондықтан жаңалыққа жаны құмар. Шығармашылыққа деген мотивтері жоғары болғандықтан ойлап табу, тудыру, жасап көру – оның күнделікті кәсіби жағдайы.

4. Шығармашыл мұғалім – еркін тұлға. Оның еркіндігі өмірдегі, кәсіби әрекеттегі мәдени әлемдегі өз орнын анықтай алу қабілетінде жатыр. Оның ойлау, пайымдау және әрекеттену еркіндігі жеке кәсіби жауапкершілікті сезінумен сәтті байланысады.

5. Шығармашыл мұғалім – ізгілікті тұлға. Оның ізгіліктілігі қайырымдылығы, барлық тіршілік иелеріне, ең алдымен балаларға деген сүйіспеншілігінен байқалады. Өзгеше ойлайтын адамдарды құрметтейді, өз көзқарасына сәйкес келмесе деол адамдардың қалыптан тыс ойларын түсінуге деген төзімділігі шексіз.

6. Шығармашыл мұғалім – азаматтық белсенді тұлға. Ол айналасында (ауылында, қаласында, елінде) болып жатқан жағдайларға бей-жай қарамайды, ол жағдайларға үнемі өзінің қатысын білдіріп отырады. Қоғамдық өмірдегі өзінің азаматтық рөлін дұрыс түсінетін, саяси сауаттылығы жоғары маман. Оқушыларын даөмірдегі өзгерістерге сын көзбен қарап, объективті бағасын беруге кемшіліктерге төзімді болып, түзету үшін үлестерін қосуға тәрбиелейді.

7. Шығармашыл мұғалім – бәсекеге төтеп беретін тұлға жаңа заманға сәйкес педагогикалық қызмет көрсету аясы кеңейген уақытта шығармашыл мұғалім өзінің шеберлігін үнемі арттырып отырады, өзінің жетістіктері мен кемшіліктері жайлы өзіндік бағасы бар. Әлсіз тұстарын жетілдіру үшін озық тәжірибені шығармашылықпен қолдану, педагогикалық жаңалықтар кешенінен қалмауды басты назарда ұстайды.

8. Шығармашыл мұғалім – мәдениет адамы. Ол белгілі әлеуметтік мәдени ортада өмір сүріп, еңбек етіп жатқандықтан, сол ортаның өнерін тұрмыс салтын, мәдениетін бойына сіңірумен қатар оны құрметтеп басшылыққа алады. Өзінің жалпы мәдениетін көтеру оның айнымас өмірлік қағидаларының бірі [2]

XX ғасырдың бірінші жартыжылдығы зерттеулерінде рефлексияның маңыздылығы педагогика мен психологияны ұштастыра отырып негізделеді. Л.С.Выготский, Д.Дьюи, Ж.Пиже еңбектерінде ойлауды дамыту проблемасы мен рефлексивті үдерістердің маңыздылығы анықталады. Философиялық проблема ретінде рефлексия әдетте сана мен ойдың өзіне қарау қабілеті; жаңа білімді алу мақсатында алынған білімді талдау; ақыл мен жанның күйін бақылау; өзінің жүзеге асуын негіздеуге бағытталған зерттеу акті

Қытай философы Конфуций де рефлексияның маңыздылығын мойындай келіп, ол даналықты зерттеудің «асыл тәсілі» деп қарастырған. Мектеп ойлануға үйрету тиіс. Бұл дегеніміз, ең алдымен педагогтың өзі ойланып үйренуі тиіс. Ильенковтің пікірінше, «Рефлексия қазіргі уақытта көкейкесті

мәселелердің бірі болып табылады, ол дегеніміз білімді, тәжірибені дамытудың бірден бірі жолы»– деп көрсеткен [3]

Мұғалімнің рефлексиялық дамуын жетілдіруге Б.М.Островскийдің (1993) төрт рефлексивті қабатын алып қарастырып көрейік:

Бірінші рефлексивті қабат:

Зерттеу бөлімі:

- Мен не істедім(нәтиже)?
- Мен оны қалай істедім?(тәсілдер, «технология»)
- Мен оны не үшін істедім?

Сыни бөлім:

- Мен істегім келгенді жасадым ба?
- Мен істеген нәрсені өзім ойлағандай істедім бе?
- Мен не үшін жасадым, оған көзқарасым қалай?

Нормативті бөлім:

- Болашақта осындай жағдай болса мен не істеймін?
- Келешектегі іс –әрекетім
- Не үшін оны істейтін боламын?

Екінші рефлексивті қабат:

- Рефлексиядағы менің рөлім? Мен рефлексияны қалай жасадым?
- Жасалынған жұмысқа көзқарасым қандай?Неге?
- Қолданылған әдіс-тәсілдерге көзқарасым өзгерді ме?Неге?
- Бұл жұмыс не үшін жасалғаны жайлы көзқарасымыз қандай? Не үшін жасадым? Неге?

Үшінші рефлексивті қабат:

- Шынайы бағалауға қолданылған рефлексивті тәсілдер жеткілікті ме?
- Егер рефлексивті тәсілдер жеткіліксіз болса, не жеткіліксіз?
- Егер рефлексивті тәсілдер жеткілікті болса, неге жеткілікті деп ойлаймын?

Төртінші рефлексивті қабат:

- Рефлексивті тәсілдер мен іс-әрекеттердің жеткілікті болуын бағалау бойынша менің ой әрекетім қалай құрылды?
- Рефлексивті тәсілдер мен іс-әрекеттердің жеткілікті болуын бағалау шынайы ма және жеткілікті ме?
- Рефлексивті тәсілдер мен іс-әрекеттердің жеткілікті болуын қалай бағалаймын?

Бұл ұсынылып отырған Б.М.Островскийдің төрт рефлексивті қабаттары өте қарапайым және тәжірибеде алғашқы рефлексия жасап жүрген жас мамандарға қолдануға тиімді болып табылады. Осы қабаттар арқылы өздерінің тәжірибесін және кәсіби дамуына сараптамалық талдау жасай алады. Курс тыңдаушылары тәжірибе өту барысында осы ұсынылған қабаттағы сұрақтар арқылы тәжірибелерін қортындылап сараптама жасап өз портфолиоларын жинақтайды [4]

Тағы бір, қазіргі уақытта кеңінен тараған рефлексиялық модель және мұғалімдердің рефлексияларын дамытудың бір жолы Гиббстің рефлексивті циклы(1988) арқылы күнделікті рефлексия жасауды дағдыландыру.

Ұсынылып отырған рефлексивті модель ойларын жинақтауға, талдау жасап және келесі қадамдарды жоспарлауға мүмкіндік береді. Курс жүргізу уақытында күнделікті осы модель арқылы өз жұмыстарына рефлексия жасату өте тиімді, яғни күн соңында күні бойындағы жұмыстарын қорытындылап талдау жасау арқылы өзін-өзі реттеуге, бағалауға мүмкіндік туады. Не орын алды? Не болды? Осы тәжірибенің жақсы –жаман жақтары қандай? Қорытындылай келе, осы тәжірибеден не үйрендіңіз?

Сипаттама
Не орын алды?

Бағамдау
Осы тәжірибенің жақсы және жаман жақтары қандай?

Талдау
Осы жағдайды қалай түсінесіз?
Қалайша ретке келтірер едіңіз?

Іс-қимыл жоспары
Осы жағдай қайта орын алатын болса, не істейсіз?

Қорытынды
Осы тәжірибеден не үйрендіңіз?

Гиббстің ұсынып отырған бұл циклі рефлексиялық дағдыны жетілдіру арқылы алдағы қадамдарды болжау, синтездеу болып табылады. Негізінде рефлексия ойлауға бағытталған ой делінген, яғни, бұл тек ой емес, адамның өз тәжірибесін ой елегінен өткізіп, артықшылығы мен кемшілігін саралау және өмірдің кез-келген саласында қолдануға болады [5].

Қорытындылай келе, мұғалімнің рефлексиялық қызметінің мақсаты: педагогикалық әрекеттің негізгі компоненттерін есіне түсіріп, олардың мәнін, алынған нәтиженің «дұрыс» не «бұрыс» болғанын дәлелдей алу, қолданылған әдіс пен құралдардың тиімді не тиімсіз болғанына байланысты өзіндік көзқарасын білдіру, орындалып өткен әрекеттің нәтижесін зерттеу болып табылады. Яғни, рефлексия белгілі бір салалар бойынша ойды жүйелеп, оның мән-мағынасын түсінуге жетелейді. Ұлы ойшыл, көрнекті ақын Абай Құнанбайұлының «Егерде есті кісілердің қатарында болғын келсе, күнінде бір мәрте, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал!» деген сөзі әрбір адамның өмірлік ұстанымы болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байжуманова Н. С. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі // Білімәлемінде. – 2008. – № 5. – С. 33-36.
2. Жүсіпова Ж. А. Педагогикалық шеберлік. Алматы, 2011
3. А. А. Бизяева. Психология думающего учителя: Педагогическая рефлексия, - Псков, 2004;
4. Островский, Б. М. (1993). Педагогика және логика / Б. М. Островский, П. Г. Щедровский. М.: Касталь.
5. Россохин, А. В. (2010). Сананың өзгерген кезіндегі рефлексия мен ішкі диалог. Психологиялық талдаудағы интерсана. М.: «Когито-Центр».

Бердібай С.О.

*«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент м.а. Әрінова Б.А.
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
ibaxit@mail.ru*

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ «ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі оқыту үдерісінде жалпыадамзаттық құндылықтар болып саналатын адамгершілік мұраларды, рухани-адамгершілік қасиеттерді бүгінгі ұрпақтың бойына сіңіру, жақсылыққа үйрете білу аса маңызды деп танылады. Еліміздің жалпы білім беретін мектептеріндегі міндетті оқу пәндерінің бірі - «Өзін-өзі тану» пәні тұлғаның дамуына мүмкіндік бере отырып, олардың өзіндік жекедаралық табиғи қабілеттерінің ашылуына, шығармашылық және танымдық кемелденуіне, ең бастысы адамдарға деген сүйіспеншілік, мейірімділік, адалдық, шыншылдық, рақымшылдық, қайырымдылық және т.б қасиеттерінің қалыптасуына қызмет етеді. «Өзін-өзі тану» пәнінің жалпыға міндетті білім беру стандартында пәнді оқытудың мынадай мақсатары мен міндеттері көрсетілген: тыңдаушы тұлғасын рухани-адамгершілік тұрғысынан өзгерту, оның рухани-адамгершілік әлеуетін ашу, жалпыадамзаттық құндылықтар және оларды тұтас педагогикалық үдеріске интеграциялау негізінде мектепке дейінгі мекемелердің, жалпы білім беретін мектептердің, колледждердің педагогтарының педагогикалық шеберлігін шыңдау.

1) педагогтарды мұғалім тұлғасының рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытуға қажетті біліммен қамтамасыз ету;

2) оқушылардың тұлғалық әлеуетін ашуға мүмкіндік туғызатын оқыту үдерісін ұйымдастыруға педагогтардың практикалық дайындығын қамтамасыз ету;

3) педагогтардың өзімен және қоршаған әлеммен үйлесімділікте өмір сүретін рухани-адамгершілікті тұлғаны тәрбиелеуге дайындығына мүмкіндік туғызу.

Мектептегі рухани-адамгершілік білім беру мен тәрбиенің қайнар көзі ретінде оқытылатын «Өзін-өзі тану» пәні оқушыны елжандылыққа, әдептілікке, достыққа, тазалыққа, ұқыптылыққа, мейірімділікке, табиғатты қорғауға, отбасын құрметтеуге, жақындарын сыйлауға, өзара әрекеттестікте ұйымшылдыққа үйрете отырып, жеткіншектердің бойына жалпыадамзаттық құндылықтарды, адамгершілік мұраттарды сіңіруді көздейді. Өзін-өзі тану сабақтары балаларды ізгілікті қарым-қатынас жасауға, әлемді, қоршаған ортаны тануға, ұлттық құндылықтарды, қазақ халқының рухани тәжірибесін дәріптеуге үйретеді. Сабақ барысында оқушылардың өзіндік пікірі қалыптасады, сөйтіп олар өзін-өзі танудың үдеріс ретіндегі мәнін түсінуге ұмтылады. Адамның қоршаған ортаны біліп, өзінің ішкі жан-дүниесіне үңіліп, өзін-өзі басқару негізінде рухани-адамгершілік әлеуетті көтеру болып табылады. «Өзін-өзі тану» пәні арқылы жан-жақты дамыған, рухани-адамгершілігі мол, бір-біріне сүйіспеншілікпен, құрметпен қарайтын, өмір сүруге деген құштарлығы жоғары жеке тұлға тәрбиелей аламыз. «Өзін-өзі тану» бағдарламасының авторы Сара Алпысқызы Назарбаева: «Өзін-өзі тану» пәні адамның өзін-өзі тануына, өзінің ең жақсы қасиеттерін анықтауға, өз ар-ұжданын сақтап, әрқашанда АДАМ деген атқа лайық болуына ықпал етеді деп атап айтқан болатын. Бұл оймен мен де толықтай келісемін. Және бүгінгі таңда жас ұрпақты рухани адамгершілік білімнің нәрімен сусындатып, әр баланың, әр адамның жүрегіне ізгілік нұрын құйып, тәрбие саласында қызмет етіп жүргеніме өзімді бақытты сезінемін. Тұлғаның үйлесімді дамуының нәтижесінде бүгінгі күнді ғана емес, болашағын сәулелі күйде елестетіп, алға ұмтылатын, арманшыл, қиялы асқақ, рухы биік азамат тәрбиелеуге болады. «Өзін-өзі тану әлемінде» әр баланы керемет рухани күш иесі деп қарап, демеу жасасақ, қуаттандырсақ, жүрегі нұрға толы, жан-жағына шуағын шашып тұрған мейірімді, адамгершілігі мол, өз елін, өз жерін, өз тілін, өз отбасын сүйетін, еңбеккер, адал адам тәрбиелейтініміз сөзсіз.

Өзін-өзі тану баланы өзінің қадірін өзі білуге, өзін сыйлауға, өзгелердің талқы-талдауына тәуелді болмауға, өзін-өзі жетілдіруге, рухани өмірде және қоршаған өмір жағдайларында өзінің бағыт-бағдарының болуына, өз бетінше шешім қабылдай алуына және өз сөзі мен әрекеттері үшін жауапкершілікті сезіне білуге тәрбиелейді.

Осы орайда «Өзін-өзі тану» пәнінің басты ерекшелігі өскелең ұрпақтың тұлғалық потенциалының дамуына, өзіндік қасиетінің ашылуына, шығармашылық және танымдық белсенділігін ынталандыруға, балаларға сүйіспеншілік, мейірімділік, ақиқат, адалдық, шыншылдық, сұлулық, рақымдылық, мінез-құлқ дұрыстығы арқылы үйлесімді жан-жақты дамыған адам қалыптастыруға бағдарланған.

Өзін-өзі тану пәні әлемдегі ең басты құндылық – адамның өмір сүруі үшін, бақыт үшін, қуаныш үшін жаралғандығына негізделеді. Өмірдің осындай қарапайым ақиқатына – жақсы адам болуға баланы

жастайынан үйрету керек. Бұл тұрғыда мұғалімнің рөлі аса зор. Өйткені ол оқыту мен тәрбиелеудің қазіргі әдістемесін жеткілікті меңгеріп, балалар психологиясын терең талдай отырып, белгілі бір жастағы балаларға бағытталған педагогикалық процесті ұйымдастыра алады. Бастауыш сынып оқушыларының өздеріне, өз ортасына, құрбыларына және үлкен адамдарға байланысты эмоционалды-мотивациялық ұстанымдарын қалыптастыруда балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп, әр сабақтың мазмұндылығы мен мәнін байыта түсуде методикалық әдіс-тәсілдерді және ойын, жаттығулар, жағдаяттарды сәтті пайдалану арқылы мұғалім зор мақсаттарға қол жеткізе алады [1].

Жаңа ғасыр толқыны әкелген жаңалықтарға сәйкес қазіргі заманда адамның тұлғалық дамуына баса назар аударылып, жас жеткіншектерге берілетін білім негіздері олардың жеке даралық қабілеттерін жетілдіруге қызмет етеді. Әр баланың ішкі мүмкіндігі мен өзіндік қарымын дамытуға әсер ететін рухани адамгершілік қағидалары жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуының, өзін-өзі жүзеге асыруының аса қажетті шарты болып табылады.

Осы тұрғыдан келгенде еліміздің бірқатар мектептеріне тәжірибеден өтіп жатқан өзін-өзі тану пәнінің оқыту мен тәрбие үрдісіндегі орны өзгеше. Оның өзгеше болатын себебі, бұл пәннің мазмұнын мектептегі басқа пәндердегідей ғылыми тұрғыдағы білім негіздері емес, керісінше руханилық бағдардағы тәрбиелік мәнді ұғымдар, оқушылардың өзіндік «Менін» қалыптастыруға ықпал ететіндей дәрежедегі адамгершілік құндылықтар қамтиды.

Өзін-өзі тану пәнін оқытуда оқыту үдерісіндегі ұтымдылық көрсететін оңтайлы әдіс-тәсілдерді пайдалану білім сапасының қажетті деңгейіне жетуге негіз болады. Ол өзін-өзі тану пәні мен өзге оқу пәндерінің инновациялық әдіс-тәсілдер арқылы өзара сабақтасып, ықпалдасуын қажет етеді. Оқу пәндерінің өзара ықпалдасуы пәнаралық байланысты дамытуды ғана емес, ол сонымен қатар әр пәннің өзіндік мақсаты мен міндетінің айқындала, толығына түсуін де қамтамасыз етеді. Сол себепті мектепке дейінгі білім беру ұйымдарынан бастау алып, үздіксіз білім беру жүйесін тұтас қамтитын және болашақ 12 жылдық білім беру жүйесіне негізгі пәндердің бірі ретінде ендірілгелі отырған «Өзін-өзі тану» мен мазмұндық өзегі өзара өрімделген «Қазақ әдебиеті» пәндерін ықпалдастыру тиімді деп санауға болады.

Қазіргі кезде көп айтылып жүрген интеграция яғни салалас пәндердің өзара ықпалдасуы олардың мазмұндық, құрылымдық, ғылыми-теориялық, лингво-семантикалық және жалпыпедагогикалық аспектілерінің кірігуімен ерекшеленеді. Кіріктірілген пәндердің өзара байланысын төмендегідей белгілеріне қарай сипаттауға болады:

- ықпалдасу негізділігінің пәндік мазмұнға, оқыту нысаны мен әдістеріне сәйкестігі;
- білім мазмұнын сұрыптауда білім, білік дағдыларының құндылықты бағдарлы мәнділігін сақтау ұстанымының ескерілуі;
- оқушылардың компетенттілігін, тұлғалық дамуын қамтамасыз ететін жаңа технологиялық әдіс-тәсілдердің жиынтығы болуы қажет [2].

Өзін-өзі тануды жеке пән ретінде 1-11 сыныптардың әрқайсысында аптасына 1 сағаттан оқыту белгіленген. Оқу материалдары жүйеленіп барлық сыныптарда мынадай 4 тарау бойынша беріледі:

1 тарау: Таным қуанышы.

2 тарау: Адам болам десеңіз...

3 тарау: Адам және әлем.

4 тарау: Адамзаттың рухани тәжірибесі.

Өзін-өзі тану пәнінің 7 сынып оқулығындағы «Адам бақыты» сабағын өтуге құрылған жоспар:

Мерзімі: 15.10.19

Мұғалім: А.И.Мухамбетова

Сабақ тақырыбы: «Адам бақыты»

Сынып: 7

Қатысушылар саны: 7

Құндылық: дұрыс әрекет

Қасиеттер: Қайырымдылық, қанағатшылдық

Сабақтың мақсаты: оқушыларға адам бақытының сырын ұғындыру арқылы дұрыс әрекет құндылығының мәнін ашу.

Сабақтың міндеттері: - оқушыларға бақыт, бақытты болу ұғымдарының мәнін ұғындыра отырып, қайырымдылық, қанағатшылдық қасиеттері туралы түсінік беру;

- оқушыларды өзіне және өзгелерге жақсылық жасауға баули отырып, бақытты болуға үйрету.

- оқушыларды қайырымдылыққа, ризашылдыққа тәрбиелеу.

Ұйымдастыру кезеңі.

Тыныштық сәті. Балалар, денелеріңізді түзу, ұстап, бастарыңды жоғары көтеріп, ыңғайланып отырындар. Көздеріңді жұмсаңдар болады. Ауаны терең жұтып, еркін тыныс алындар, өздеріңнің тыныс

алуларыңды бақылап, бақытқа, махаббат пен тыныштыққа толы таза, шипалы ауаның тұла бойыңа толғанын сезініңдер. Бүкіл әлемге, Жер-Анаға, табиғатқа деген махаббат, сүйіспеншілік барлығы өзіңе деген махаббатпен, денсаулығыңызбен тығыз байланысты. Күн шуағы сіздің денеңізге сәуле шашуда, самал жел сіздің шашыңызды тербетіп, сізге көрік беруде. Бүкіл әлем күші сізге өз махаббатын сыйлап, бақытқа бөлеп, сізді таң нұрымен қарсы алады. Ал енді бұл күш сіздің бүкіл денеңізге қуат, денсаулық беріп тұрғанын сезініңіз. Бұл күшпен өзіңізге жақын адамдармен, достарыңызбен бақытты кездеріңізді бөлісіп жатқаныңызды елестетіңіз. Ал енді көздеріңді ашсаңдар да болады.

Сабақты бастамас бұрын «Бес Т» ережесі еске түсірейік:

Тәртіп

Талап

Тыныштық

Тазалық

Татулық

Жаңа тақырып: -Бүгінгі біздің өтетін тақырыбымыз: «Адам бақыты»

Бұл сабақта адам бақытының сыры не екендігін түсінуге мүмкіндік алады, дұрыс әрекет құндылығымен танысады.

Жағымды ой-пікір. (дәйексөз) Оқушылар бәріміз тақтаға назар аударайық. Тақтада дәйексөз берілген.

Дәйексөз

«Жаны мейірімге толы адам бақытты» Пифагор.

Дәйексөзді мағынасын қалай түсінесіңдер?

Ұлы ғалым Пифагор б.з.д. 570 жылы Самос аралында туған. Пифагордың әкесі Мнесарх зергер болған. Пифагордың анасының аты белгісіз. Көптеген жазбалар бойынша туған бала өте әдемі болған және өсе келе өзінің ерекше қабілетімен көзге түскен.

Жас Пифагордың ұстаздарынан Гермодамант пен Ферекид Сиросскийді атауға болады (алайда Пифагордың алғашқы ұстаздары Гермодамант пен Ферекид екені нақты емес). Жас Пифагор күні бойы Гермодаманттың жанында жүріп, Гомердің жақсы әуендерді тыңдап өскен.

Гомердің әуендерін Пифагор жадында мәңгі сақтады. Пифагорды ойшыл деп мойындағаннан кейін жас талант әр күнін оқушылардың арасында Гомердің әуенімен бастаған. Ферекид Италия мектебінің негізін қалаған философ болған. Осылай, Гермодамант Пифагорды музыкаға, Ферекид ғылымға үйреткен. Ферекид Пифагорға табиғат сенің алғашқы да басты ұстазың деген. Жас Пифагорға өз қиялын іске асыру үшін Самостар болды, сондықтан ол Милетке сапар шегіп, онда басқа ғалым – Фалесті кездестірді. Фалес оған білім алу үшін Египетке бар деп кеңес берді. Пифагор оның кеңесін жөн көрді.

Оқып үйренейік: Джеймс Адленнің «Адам қалай ойлайды?» шығармасынан үзінді.

Дәл бүгіннен бастап... Жатқа айту.

Мұғалімнің сыйы. Аңыз әңгіме: «Бақыт»

Бір күні Бақыт орманда келе жатып байқаусызда шұңқырға құлап кетті де жылай бастады. Жақын маңда адамның өтіп бара жатқан дыбысын естіген бақыт көмек сұрап айқайлайды: «Қайырымды адам! Менің мына жерден шығуыма көмектесші!».

«Сен маған бұл үшін не бересің?»-деп сұрады адам.

«Сен не қалайсың?»-деп сұрады Бақыт.

«Мен теңізге қарап тұрған зәулім, қымбат үйім болғанын қалаймын»

Бақыт адамға үй берді, ал адам үйіне қарай жүгірді де, Бақытты ұмытып кетті. Бақыт тағы шұңқыр ішінде жылап отырды. Тағыда жанынан екінші адам өтіп бара жатқанын естіп, айғай салды:

«Қайырымды адам! Менің мына жерден шығуыма көмектесші!»

«Сен маған бұл үшін не бересің?»-деп сұрады адам.

«Сен не қалайсың?»-деп сұрады Бақыт.

«Мен бірнеше әдемі де қымбат машиналарым болғанын қалаймын»

Бақыт адамға қалағанын берді. Ал адам қатты қуанғаннан Бақытты ұмытып өз жөніне кетті.

Бақыттың үміті мүлдем үзілді. Кенет үшінші адамның аяқ басқаны естіліп, Бақыт айғай салды:

«Қайырымды адам! Мені мына жерден шығаршы!»

Адам Бақытты шығарды да өз жөніне кетті. Бақыт қатты қуанып, адамның артынан ілесті:

«Адам! Маған көмектескенің үшін не қалайсың?»

«Маған ештеңе керек емес»-деп жауап берді адам.

Содан бері Бақыт адамның артынан ешқашан қалмастан ілесіп келеді.

-Бақытқа жолыққан адамдар әрекетін қалай түсінесіңдер?

-Қай адам дұрыс істеді?

-Сен оның орнында болсаң не істер едің?

-Сонда бақыт не үшін қажет деп ойлайсың?

-Соңындағы «Бақыт адамның артынан ешқашан қалмастан ілесіп келеді» дегенді қалай түсіндіресің?

Иә,балалар,әрбір адам бақытты болуға лайықты,сондықтан өмірдің әр сәтін бағалап адал болсақ,бақытты бола аламыз,бақытты болған адам жаны тыныштыққа бөленеді.

Шығармашылық жұмыс

Қағаз үлестіріледі: Сәби бақыты,дәрігер бақыты,ұстаз бақыты т.б олар үшін бақыттың не екенін тірек-сызба,сурет,жазу арқылы ойларын жеткізу.

2-тапсырма

Берілген сөзтізбекті дұрыс шешсең, бақыт туралы мақалды оқуға болады.

I. Жұмыс, қызмет, іс – 1,2,3,4,5.

II. Жалғаулық шылау – 6,7,8.

III. Қуаныш, шаттық – 9,10,11,12,13.

IV. Бірінен-бірін бөліп алуға болмайтын, тығыз

Топпен ән айту:Бақыт құшағында

Орындайтын: Айжан Нұрмағамбетова

Үй тапсырмасын жазу. Б.Момышұлы «Бақыт дегеніміз» әңгімесін оқу.

Соңғы тыныштық сәті

Көзімізді жұмып,бір сәт баяу музыканы тыңдап,кімде-кім тазалыққа,тілін шындыққа,өзін тыныштыққа, мінезін туралыққа,құлағын тыңдаушыға,көзін өнегелі бақылаушыға айналдырып алған болса, демек ол бақытты. Адам бақыт үшін жаралған.Кісі бір-бірін жек көруден емес,жақсы көруден көркейеді, өрісі кеңиді.. Әр адам бақытқа лайықты екендігін ұғынайық. Осы сабақтан алған әсерлерімізді жүрегімізге түйіп алайық. Жаймен көзімізді ашайық. Сабақ аяқталды.Сау болыңыздар [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Өзін-өзі тану.Қазақстан Республикасы Білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Алматы: «Бөбек» ҰҒПББСО,2006.
2. Б. Айтуқызы, «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасының ықпалдастыру әлеуеті», «Самопознание.kz» журналы – 2011.
3. https://ust.kz/word/adam_baqyty_7_synyp-183392.html

Әбдіқадырқызы Ж.

"Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану"

мамандығының 2-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент Толешова У.Б.

АРТ-ПЕДАГОГИКА ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНЫП САБАҚ БЕРУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Кіріспе. Қоғамда болып жатқан саяси-әлеуметтік, идеологиялық өзгерістер адам психологиясына әсер етіп, оның тұлғалық ерекшеліктері мен көзқарастарының өзгеруіне алып келді. Олар әсіресе бала тұлғасының қалыптасу ерекшеліктері мен эмоциялық жағдайына ықпал етеді, өйткені бала психикасы өмір жағдайларына өте икемді болып келетіні жаңалық емес.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесінде оқушылардың оқудағы қиындықтары санының күрт өсу мәселесі пайда болды. Өртүрлі зерттеулердің нәтижесіне сүйенетін болсақ, жалпы білім беретін мектептердегі 15%-дан 40%-ға дейінгі бастауыш сынып оқушыларының эмоциялық мінез-құлық аумағындағы мәселелерге байланысты қиындықтары бар.

Психологтардың бағалауы бойынша бірінші сыныптың өзіне балалардың 20%-ы әртүрлі психикалық бұзылыстармен келеді. Оларға – эмоциялық тұрғыдан мазасыз, козу деңгейі жоғары, гиппербелсенді, әртүрлі жағдаяттарға адекватты жауап бере алмайтын балаларды жатқызамыз. Алғашқы оқу жылының соңына қарай олардың саны екі есе артады. Оның себептері түрліше, мәселен – мектепте, қосымша оқу орындарында, отбасындағы әркілі ахуалдар, қысым, педагогтар мен ата-ананың жоғары талаптары. Көп жағдайда кіші мектеп жасындағы балалар аталған мәселелермен өз бетінше күресуге қауқарсыз. Сол себепті оқу-тәрбие үдерісіне балалардың эмоциялық күйзелістерін басатын ең қарапайым тәсілдерді игеруге септігін тигізетін әдістерді енгізу қажеттігі туындап отыр [1].

Осы мәселені саралағанда – тура педагогикалық әдістер көп жағдайда деструктивті мінез-құлықты түзете ала ма, әлде бұл жерде жанама түрде әсер ететін бейнелеу, метафоралар, аппликация, колөнер, құм терапиясы секілді қосымша психологиялық әсер ету әдістері қажет пе? – деген сұрақ туындайды. Біздің ойымызша осындай жұмсақ та тиімді психокоррекцияның құралы арт-терапия болып табылады.

Г. Мюнстерберг, С.Л. Рубинштейн, Л.С. Выготскийдің психологиялық-педагогикалық зерттеулерінде мектеп жасындағы балалардың эмоциялық мінез-құлық аумағын ғылыми зерттеу мәселелері қарастырылған. Мектеп жасындағы балалардың эмоциялық мінез-құлық ерекшеліктерін зерттеумен К. Бюлер, Ф. Гудинаф, А.М. Прихожан, А.В. Запорожец сияқты ғалымдар айналысқан, ал эмоционалдық бұзылыс мәселелері Л.И. Божович, В.В. Лебединский, Ю.М. Миланич, В.С. Мухина, О.С. Никольская, В.А. Прокофьевалардың еңбектерінде жете зерттелді.

Т.Г. Казаков [2], К.Д. Ушинский[3], Я.А. Коменский[4] өз еңбектерінде баланың ішкі «Менінің» жағдайы оның шығармашылығы өнімдерінде қобалжудан, ішкі конфликтілерден арыла отырып көрініс табатынын жазған еді. Сурет салу, жабыстыру, мүсіндеу, билеу арқылы балалар тек үрей, қобалжу, агрессия мен қоршаған ортаға сенімсіздігін басып қана қоймайды, сонымен қатар олардың өзіне және өзінің жетістіктеріне деген сенімділігі артады және солармен байланысты жағымды эмоциялар мен мінез-құлық үлгілерін игереді.

Арт-терапияны М. Наумбург, Э. Крамер, Л. Гантт, Б. Болл, ресейлік ғалымдар А.И. Копытин, Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, И.В. Сусина, Д.М. Лебедева, О.И. Качурина қарастырса, отандық ғалымдардан З. Байсакова, С.А. Алиева, А.Б. Мукашева, Г.А. Қасен, А.Б. Айтбаева, З.Б. Мадалиева, Л.К. Көмекбаева, З.М. Садвақасова және т.б. қарастырған.

Кіші мектеп жасындағы балалардың эмоциялық мінез-құлқындағы бұзылыстарды түзету үшін эмоциялар мен сезімдерді көрсетуге арналған вербалды емес экспрессия әдісі ретінде арт-терапия қолданылады. Педагогтар мен психологтардың ауқымды зерттеулеріне жүгінсек, бала суреттері олардың сөйлеуінің бір нұсқасы десе де болады. Мысалы, Выготский баланың сурет салуын графикалық сөйлеу деп атаған. Мамандар адамның бейімделу қабілетін арттыруда арт-терапевтік үдерістің рөлін ерекше атайды. Бүгінгі күні ғалымдар арт-терапияның эмоциялық-сезімдік аумағында бұзылыстары бар балаларға қатысты түзетушілік мүмкіндіктерінің әлеуеті өте жоғары екенін дәлелдеп те, мойындап та отыр.

Оқушыларға арт-педагогикалық әдістерді қолдана отырып сабақ беруде сурет салудың келесідей түрлерін қолдануға болады:

Еркін сурет салу (әркім не қаласа соны салады). Сурет жеке орындалады, ал топта талқылау жүреді. Сурет туралы ең алдымен топ мүшелері, содан кейін автордың өзі баяндайды.

Коммуникативтік сурет салу. Топ жұптарға бөлініп, әр жұп өз қағаздарына бірлесіп белгілі бір тақырыпта сурет салады, ереже бойынша, вербалды байланыс рұқсат етілмейді, олар бейне, сызықтар, бояулар арқылы қатынаста болады. Сурет салып болғаннан кейін талқылау жүреді. Шыққан шығарманың

көркемдік жетістігі талқыланды, сурет салу кезеңінде пайда болған диалог мүшелерінің сезімдері мен ойлары, сурет барысындағы бір-біріне қатынасы талқыланады.

Бірлескен сурет салу. Бірнеше адам (не топтың барлық мүшелері) бір параққа үнсіз сурет салады, соңында топтың әр мүшесінің қатысуы, оның қосқан үлесінің сипаты, сурет салу барысында басқа мүшелерімен өзара әрекетінің ерекшеліктері талқыланады [5, 72 б.].

Сонымен қатар, арт-терапияның әдісі «түстік шешім» бойынша жүргізілетін техника туралы айтып өтсек. Оқушылар ақ парақтың фонын қоңыр, көк, жасыл, сары, ақ түстермен бояйды немесе дайын түрлі-түсті қағаздарды қолданады.

Техниканы жүргізу: Ақ параққа оқушылар стресстік жағдаятты бейнелейді.

Қоңыр параққа оқушылар осында бұрында бейнелеген негитивті эмоциялардың барлығын көрсетеді. Бұл жерде оқушылар пессимист (негативизм) және еш нәрсеге көңілі толмайтын адамның бейнесін көрсетеді.

Сары парақта оқушылар өзін оптимист, эйфория жағдайында көрсетеді, позитивті эмоцияларды шығарады.

Жасыл парақ. Бұл жерде баланың рөлі суретші немесе жазушы болатын шығармашылық аймағы. Бұл параққа өлең немесе қысқа әңгіме шығаруға болады. Бір сөзбен айтқанда, өз проблемасын шығармашылық тұрғыда ойланады.

Көк параққа данышпанның рөлін ойнайды. Дәл және нақты қорытындылар жасап, өз-өзіне кеңес береді. Осы көк парақ өз мәселелерінің шешімі болып табылады.

Барлық басқа түсті парақтар мәселеге әр-түрлі көзқараспен қарауға көмектеседі. Енді оқушылар дұрыс шешім қабылдай алады. Тапсырмаларды шын жүреппен орындау керек, болмаса терапевттік әсері болмай қалатыны ескеріледі.

Сурет салу – балаға өзін-өзі сезіну мен түсінуге, өз ойлары мен сезімдерін еркін айтуға, мазасыздық пен күшті қобалжулардан босауға, эмпатияны дамытуға, өзімен өзі болып, арманы мен сенімін еркін білдіруге мүмкіндік беретін шығармашылық әдісі. Бұл тек балалар санасындағы қоршаған және әлеуметтік шынайылықты бейнелеу ғана емес, сондай-ақ оны модельдеу, оған қатынасты анықтау. Кейбір ғалымдар сурет салуды ағзаны жетілдіру бағдарламасын орындау жолдарының бірі ретінде қарастырады [5, 69-70 б.].

Арт-терапия – бұл өнер арқылы емдеу не болмаса шығармашылық арқылы өзін көрсете отырып емдеу бағыттарының бірі. Арт-терапия – түрлі психикалық, физиологиялық ауытқушылықтары бар адамдарға, тәуекел топтағы балаларға, сонымен бірге сау адамдардың өзіне олардың жеке тұлғалық өсуін арттыру мақсатында түрлі өнер түрлерін қолданады [6]. Біз арт-терапияның бейнелеу әдісіне тоқталып отырмыз. Арт-терапия әдістері мазасыздық, агрессивтілік, қорқыныш секілді көптеген жағымсыз күйлермен күресуге көмектеседі [6].

Арт-терапия – өзара қарым-қатынасқа түсу мен шығармашылықтың біріккен емдік әсерінен тұрады. Өнер терапиясы психотерапияның жаңа әдісі болып табылады. Оның бастауы ХХ ғасырдың 30-жылдарынан басталады. Ең алғаш арт-терапиялық әдістер неміс лагерлерінде үлкен психологиялық стресс алып, кейін АҚШ-қа көшірілген балалармен жұмыс жасауда пайдаланылған [7].

Өнердің көптеген түрлерін жанды емдеу мақсатында пайдалану көне замандарда пайдаланылған. Көне Грецияда, бейнелеу өнер адамға әсер етудің нәтижелі құралы ретінде қарастырып, мұражайларда құнды адами қасиеттерге еліктіретін мүсіндер қойған [8, 8 б.].

Арт-терапияның қызметтерін көрсетуде Н.Сакович, Е.Медведева, И.Левченко, Л. Комиссарова, Т. Добровольская секілді ғалымдардың көзқарастарына сүйенеміз. Олар келесі бастапқы қызметтерді көрсетеді:

1. катарсистік: тазалаушы, негитивті жағдайлардан босатушы;
2. реттеуші: жүйке-психикалық қысымды түсіру, психосоматикалық үдерістерді реттеу, жағымды психоэмоционалдық жағдайды модельдеу;
3. коммуникативтік-рефлексивті: қарым-қатынастың бұзылуын түзетуді қамтамасыз етуші, дұрыс тұлғааралық жүріс-тұрысты, өзін-өзі бағалауды қалыптастыру.

Арт-терапияның келесі қызметтерін Т.Колошина көрсетеді:

1. диагностикалық: сурет – өз авторы жайлы көптеген ақпараттар беретін ерекше құжат (сурет әрдайым бейнелі түрде болады, автор жасырғысы келсе де, әрдайым өз авторының жеке жағдайын көрсете алады);
2. терапевттік: тұлғаның өнер арқылы өзін-өзі емдеуі және оның психологиялық тұтастыққа келуі;
3. гуманистік: полярлықтар арасындағы (мысалы, махаббат-жек көру, әлсіздік-күштілік, жалғыздық-жақындық, тәуелділік-тәуелсіздік, басқару-бағыну, үміттену-үмітін үзу, т.б.) тепе-теңдікті ұстап тұра алатын балансталған тұлғаны дамыту [8, 10-11 б.].

Арт-терапиядағы қолданбалы – бейнелеу әдістері баланың шығармашылық дамуы мәселелерін шешуге, оқу, ойлау үрдісін жеңілдетуге бағытталады. Бұл әдіс, әлемді интеллектуалды және шығармашылық тұрғыда қабылдауды біріктіруі; оқушыларды өнердің тұтас аймағы арқылы рухани құндылықтарға жетелеуі; педагогқа оқушының білімдер жүйесіне қуанып кіруінде әдістер жүйесімен қаруландыруы; сезімдер, жады, назар, түйсіктің барлық органдарының дамуына ықпал етуі; қазіргі заманғы әлемде тұлғаның бейімделуіне көмектесуі себепті тұлғаның біртұтастығын сақтауға көмектеседі. Олар көркемдік-бейнелеу және сәндік-қолданбалы әдістерден тұрады. Біріншісі бояу, т.б. байланысса, екіншісі қағаз, табиғи, оның ішінде құм, балшық, т.б. материалдармен қолданбалы тәжірибелік іс-әрекеттен тұрады [8, 47 б.].

Көркемдік-бейнелік әдістердің құралдары болып суреттің барлық түрі (суреттің өзі, кескіндеме, графика, монотипия, т.б.) табылады, осы жерге гриммен жұмыс істеуді («бетке» кескіндеудің түрі ретінде), орнатуларды, коллаж, көркем суретке түсіруді жатқызуға болады.

Бейнелеу әрекетінің үлкен биологиялық мәні бар – сурет салу ағзаның, оның психикасының жүзеге асуын жүргізетін бағдарламаның механизмдерінің бірі рөлін атқарады. Баланың алғашқы өмірі кезеңдерінде ол сенсомоторлы үйлестіруді дамытып, көру бейнелерін қалыптастырып, формаларды қабылдауға көмектессе, кейінірек, ол жартышараралық өзара қатынастың дамуына септігін тигізеді, себебі, сурет салу үрдісінде, мидың оң жақ жарты шарының жұмысымен байланысты нақты-бейнелік ойлау және сол жақ жарты шар жауапты абстрактілі-логикалық ойлау үйлестіріледі. Әсіресе сурет салудың ойлау және сөйлеумен байланысы маңызды. Бала суретінде пәндік және әлеуметтік өмір туралы өз білгенін көрсетеді. Сондықтан балалық шақтағы сурет салуды *графикалық сөйлеу* деп атайды. Сурет салу балаға қабылданып жатқан білімдерді реттеуге, қоршаған орта туралы қиындатылған ойларды бейнелеп, бекітуге көмектеседі.

Сурет салу әрекетінің жеке ерекшеліктері баланың жеке-психологиялық қасиеттерінің, оның өмірді қабылдауының, мінезінің, өзін-өзі бағалауының, т.б. тұлғалық қасиеттерінің бейнесі деген пікірлер бар. Сурет салу кезінде бала өзінің жеке әлемінің ерекшеліктеріне сәйкес келетін нұсқаны бейсаналы түрде көрсетеді [8, 48 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «О проблемах психологической готовности к школе»//URL: <http://cdik.edusite.ru/p190aa1.html>
2. Казакова Т.Ф. Развитие у дошкольников творчества: Пособие для воспитателя детского сада.– М.: Просвещение, 1995. – 324 с.
3. Ушинский К.Д. Собрание сочинений, Том 10, «Материалы к третьему тому «Педагогической антропологии» / К.Д. Ушинский.// Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, Москва – Ленинград, 1950.,– С.49.
4. Коменский Я.А. Собрание дидактических трудов / Я.А. Коменский. – М., 1959. –255 с.
5. Мадалиева З.Б., Көмекбаева Л.К., Сүлеймен М.М.: Жалпыға арналған арт-терапия: оқу-әдістемелік құрал.-Алматы:2016.-160б.
6. Дубровина И.В. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми. – М., 2001.
7. Бреслав Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: Учебное пособие для специалистов и дилетантов / Г.Э. Бреслав. СПб.: Речь, 2004. – 144 с.
8. Айтбаева А.Б., Қасен Г.А. Арт-методы в образовании: учеб пособие.-Алматы: Қазақ университеті, 2018.-204с.

Нурманова Х.Б.

*Под руководством д.п.н., профессора Мағауовой А.С.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
e-mail: h.nurmanova@gmail.com*

РАЗВИТИЕ ВОЛОНТЕРСКОГО ДВИЖЕНИЯ СРЕДИ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В последнее время приобретает актуальность такое направление общественной деятельности, как волонтерство. О бескорыстной помощи и добровольчестве нам известно еще из истории наших традиций.

Волонтерская традиция имеет в казахском обществе глубокие исторические корни. Основу их составляли различные формы групповой помощи, и прежде всего «асар», т.е. инициированная снизу организация материальной поддержки и трудового содействия своим сородичам, складывавшиеся в недрах традиционной социальной организации кочевников [1]. То есть, используя помощь общественности, оказать помощь в работе по сенокосу, уборке урожая, а также в тяжелой работе по строительству жилья. Проявляет милосердие и организованность народа.

Волонтерами становятся разные люди, независимо от возраста, пола, расы, религии или других характеристик. Волонтерство дает человеку моральное удовлетворение которое важно чем материальное вознаграждение. Ведь они помогая другим и помогают себе расти, общаться, обменяются опытами жизни и конечно они чувствуют свою роль, важность и необходимость другим людям.

Особое внимание уделяется социальному воспитанию и формированию гражданской позиции молодежи, где наиболее эффективным инструментом этой работы признается развитие молодежного добровольчества. Медведев Д.А. отметил: «Необходимо создать программу, которая бы включала возможности использования различных новых механизмов по так называемому добровольчеству, или волонтерскому движению. Для нас эта тема новая, очень нужная в свете предстоящих больших событий» [2]

Волонтерство как самостоятельный общественный институт начало развиваться в Казахстане в 1993 году, и в это же время начинает действовать Программа Добровольцев ООН. Но в эти годы эта деятельность носила односторонний характер – в качестве добровольцев в Казахстане работали специалисты из зарубежных стран. 1998 году был открыт Волонтерский Дом, учредителем которого является Фонд Сорос-Казахстан. С 1999 года начала работать Волонтерская Служба за Границей (VSO). С тех времен проводились несколько исследований которые определял состояния дел с развитием волонтерства в Казахстане. Эти исследования были проведены в 2002, 2011, 2014 и 2015 годах.

1.«Изучение основных проблем волонтеров в Казахстане и отношения к ним населения» проводилось в январе-апреле 2002 года Агентством Социальных и Маркетинговых исследований «БРИФ Центральная Азия» по заказу Программы Добровольцев ООН (UNV Programme). Данное исследование проводилось во всех регионах Казахстана и охватило все возрастные группы населения.

2. «Изучение ситуации в Казахстане, опыта стран СНГ и дальнего зарубежья, по вопросу развития добровольческих движений» проводилось в 2011 году Общественным фондом «КАЗБРЕНД» по заказу Министерства культуры Республики Казахстан. Исследование проводилось в двух крупнейших городах Казахстана – Астане и Алматы в форме анкетирования молодых людей в возрасте 14-30 лет.

3. «Развитие волонтерства в Республике Казахстан» было проведено в 2014 году Научно-исследовательским центром «Молодежь». Данное исследование вновь проводилось по всем регионам Казахстана, и его респондентами были молодые люди в возрасте от 14 до 29 лет.

4.«Успешный опыт работы по развитию волонтерства в Казахстане» проведено в 2015 году Национальной волонтерской сетью, в котором была дана оценка текущего состояния волонтерства в Казахстане.

Судя по данным исследованиям смысл понятия «волонтерство» повысились среди населения Казахстана, Если в 2002 году ничего не могли сказать о волонтерстве 32% респондентов, то в 2014 году таких было всего лишь 7,2%. В 2002 году 29% опрошенных считали, что волонтерство – это просто неоплачиваемый, безвозмездный труд. В 2014 году уже 33,3% респондентов в возрасте 14-29 лет уверенно давали верную трактовку волонтерства как «безвозмездного по доброй воле выполнения работ или услуг на благо нуждающихся» [3].

По инициативе Президента Касым-Жомарта Токаева 2020-ый объявлен в Казахстане Годом волонтера. В своем выступлении на закрытии года молодежи Глава государства сказал, что ошибочно воспринимать волонтерство лишь как разовые субботники и экологические мероприятия-челленджи. Президент страны особо отметил: «Принято считать, что волонтерство – это движение, зародившееся на Западе, и к нам, мол, не имеет никакого отношения. Но все мы знаем, что сама суть добровольчества – делать что-то из благих намерений – соответствует нашим национальным традициям и ценностям.

Волонтерство – это не просто бесплатная работа, а показатель ответственности граждан и готовности менять мир к лучшему».

Сегодняшний день В Казахстане волонтерских организации становится все больше и больше. В настоящее время в стране действуют более 200 волонтерских организаций, в которых участвуют более 50 тыс. активных волонтеров [4].

По словам председателя Комитета по делам гражданского общества Алии Галимовой, план реализации волонтерских движений предусматривает 7 направлений:[5]

№	Содержание
"1	Совершенствование нормативно-правовой базы, разработка национальной методики по оценке вклада волонтерской деятельности с ее адаптацией, также будет внедрена система учета вклада волонтерства в социально-экономическое развитие страны.
ә2	Особое внимание будет уделяться развитию инфраструктуры для волонтерской деятельности и повышению потенциала ее участников. В данном направлении предполагается организация волонтерского совета с участием лидеров волонтерских организаций Казахстана и России, будет создан офис по координации и мониторингу волонтерских программ и проектов
33	Законопроектом предусматривается и направление по расширению участия граждан в волонтерской деятельности с привлечением образовательных учреждений. С 1 сентября уже действует система, где за отработанные волонтерские часы студентам предоставляется либо дополнительная стипендия, либо засчитываются кредиты по предмету созвучному осуществленной волонтерской деятельности
44	В данном направлении предусмотрено изучение и внедрение лучших мировых практик по развитию корпоративного волонтерства.
55	Развитие международного сотрудничества в сфере волонтерства, в рамках которого казахстанские волонтеры будут участвовать в деятельности международных организаций, включая ООН. Ожидается вовлечение не менее 8 граждан в международные проекты ООН
66	Популяризация волонтерства среди населения с проведением информационных компаний и телеакций, где мы ожидаем вовлеченность не менее 1000 волонтеров со всех регионов, принимающих активное участие в развитии волонтерской деятельности и повышении его престижа
77	В целях достижения Целей устойчивого развития страны предусмотрена реализация 7 проектов: «Birgemiz: Bilim», «Birgemiz Saylyq», «Birgemiz: Sabaqtastyq», «Birgemiz: Taza Qazaqstan», «Birgemiz: Asyl mura», «Birgemiz: Qamqor», «Birgemiz: Umit».

Нами было проведено исследование: **«Волонтерское движение студческой молодежи: проблемы и опыт».**

Цель исследования: выявить современное состояние, проблемы и опыт развития волонтерского движения среди студческой молодежи.

Объект исследования: студенческая молодежь вузов г. Алматы

Предмет исследования – состояние волонтерства среди студенческой молодежи.

Методы исследования – методы анализа теоретических источников, анкетирование, интервьюирование, методы статистической обработки полученных данных.

С целью определения отношения молодежи к волонтерству были опрошены 168 студентов в возрасте от 14 до 30 лет, среди которых 54,8% девушки и 45,2% юноши. Это студенты и магистранты разных ВУЗ-ов: Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, КазНПУ имени Абая, КазИТУ, также КазНацЖенПУ, КазНАУ.

Экспресс-опрос проведен в феврале 2020 года. Онлайн-опрос проведен анонимной форме.

Таблица 1 – «Укажите свой пол»

Таблица 2 – «Укажите свой возраст»

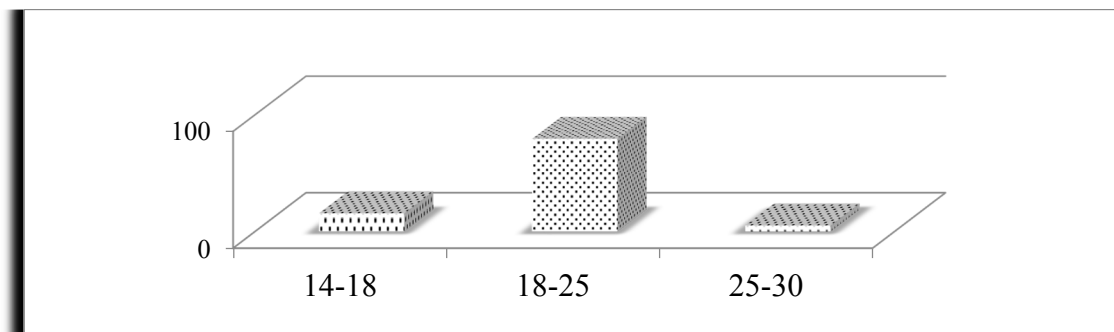
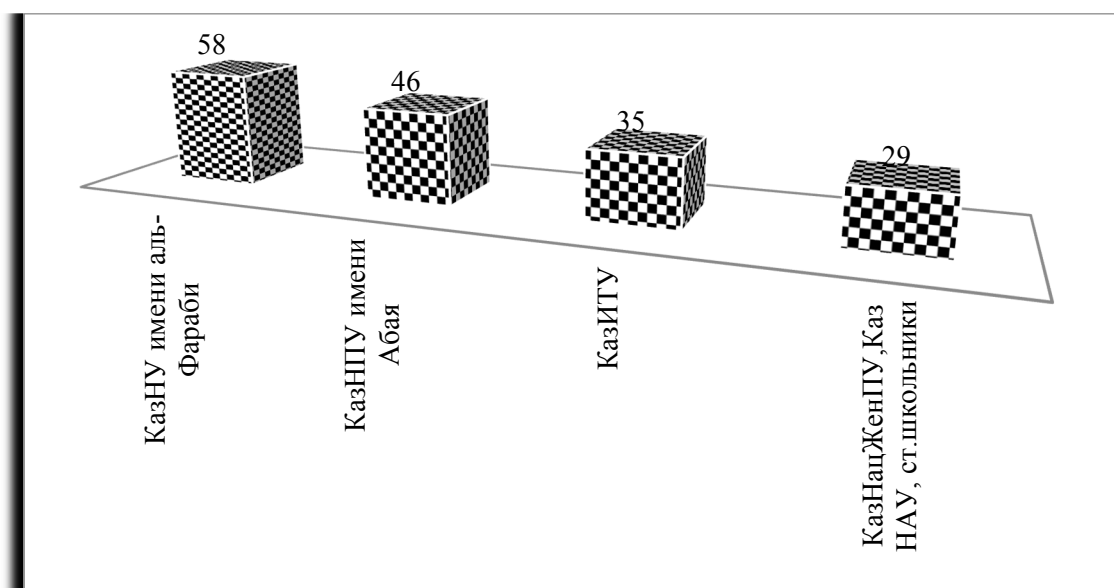
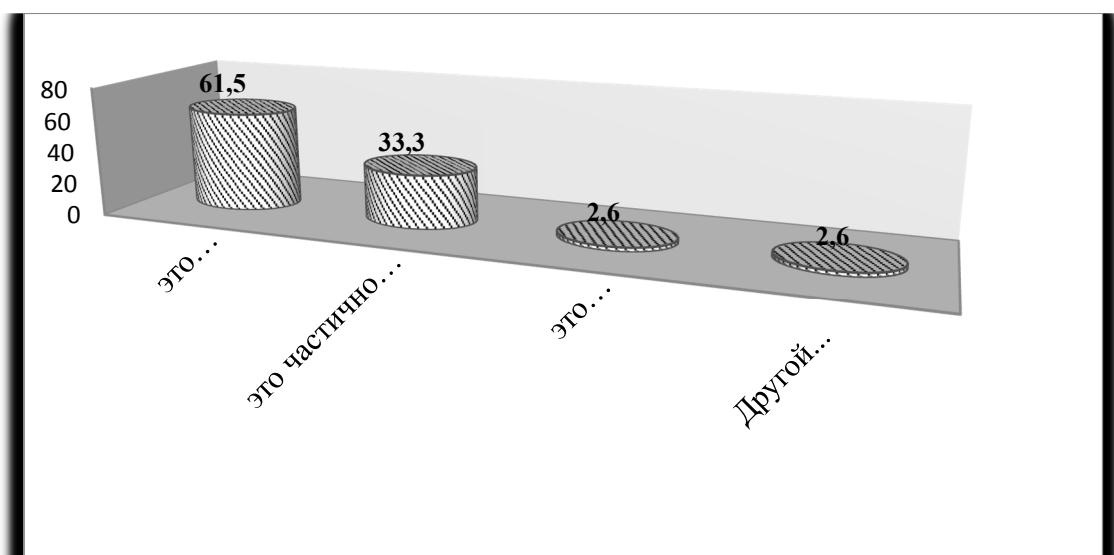

Таблица 3 – «В каком ВУЗе Вы учитесь или закончили?»

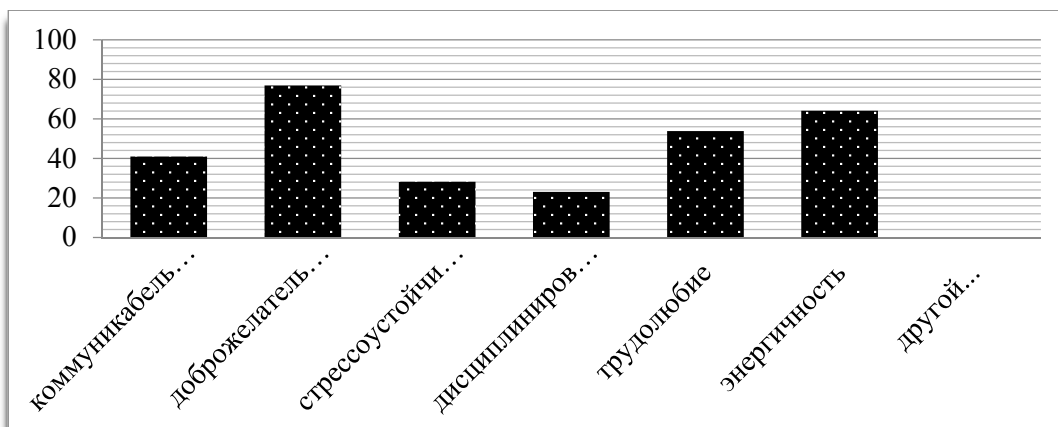
По итогам исследования 61,5% опрошенных считали, что волонтерство – это безвозмездный труд во благо других людей, и по мнению 2,6% опрошенных это просто искренно помочь нуждающимся, но 2,6% ответили волонтерство – это оплачиваемый труд как любой другой. По данным результатом можно сказать, что у некоторых студентов в понимании «волонтерство» ещё недостаточно сложилось.

Таблица 4 – «Волонтерство» в понимании студентов

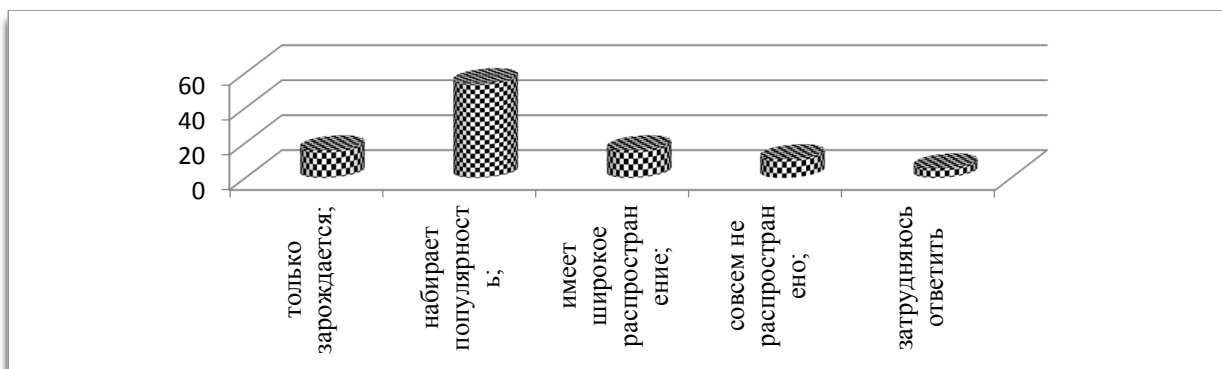
64,1% респондентов в ходе онлайн-опроса отметили, что они хотя бы раз приняли участие в общественно-полезной деятельности в качестве волонтеров. Также по мнению опрошенных основные качества волонтера: доброжелательность(76,9%), энергичность (64,1%), трудолюбие (53,8%) и коммуникабельность (41,1%).

Таблица 5 – «Основные качества волонтера»

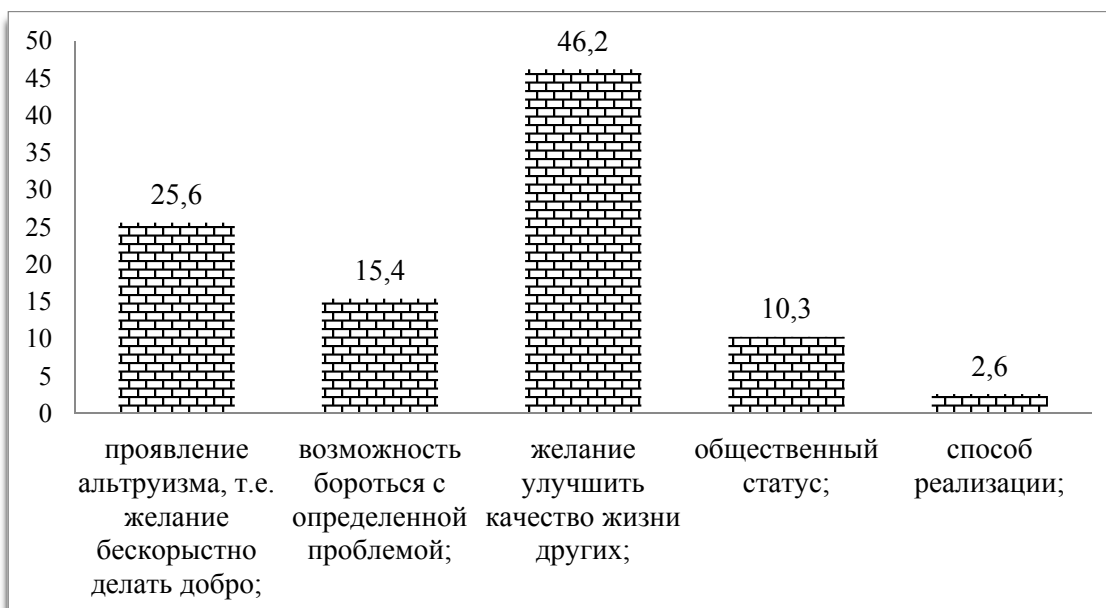
53,8% участвующих в опросе молодых людей в возрасте от 18 до 25 лет считают, что волонтерское движение в Казахстане набирает популярность, а 10,3% уверены, что волонтерство в стране наоборот совсем не распространено. Также процент ответов: «только зарождается» и «имеет широкое распространение» одинаковы (15,4%).

Таблица 6 – «степень популярности волонтерства в Казахстане»

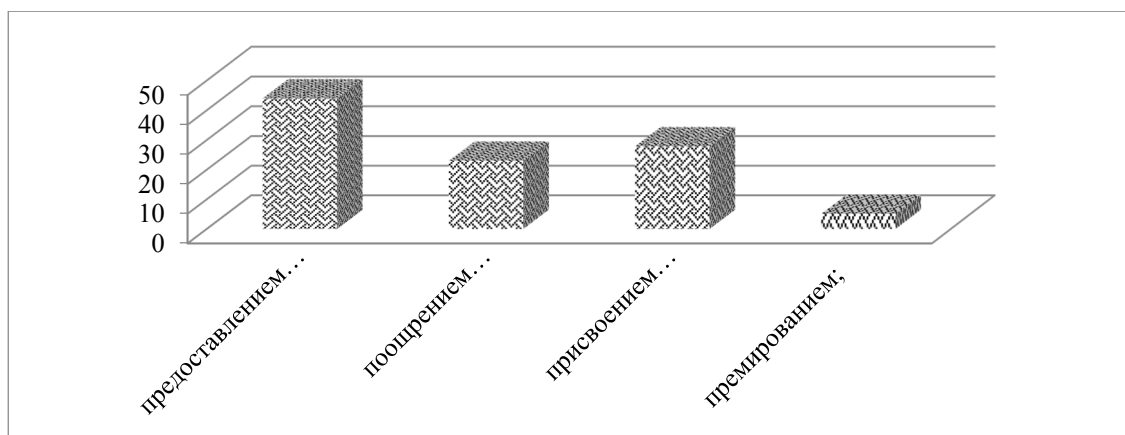
В таблице 7 мы видим, что самый распространенный мотив добровольчества среди студенческой молодежи: «проявление альтруизма, т.е. желание бескорыстно делать добро», «желание улучшить качество жизни других» и т.д. И также, можно заметить что, для молодежи «способ реализации» (2,6) менее интересуют чем остальные. Также респонденты отметили, что волонтерство дополняет, но не заменяет общественно полезную деятельность других секторов и оплачиваемых работников, оно создает для молодых людей возможности приобретать новые знания и навыки, полноценно развивать свой творческий потенциал и уверенность в себе.

Таблица 7 – «мотивы добровольчества студенческой молодежи»

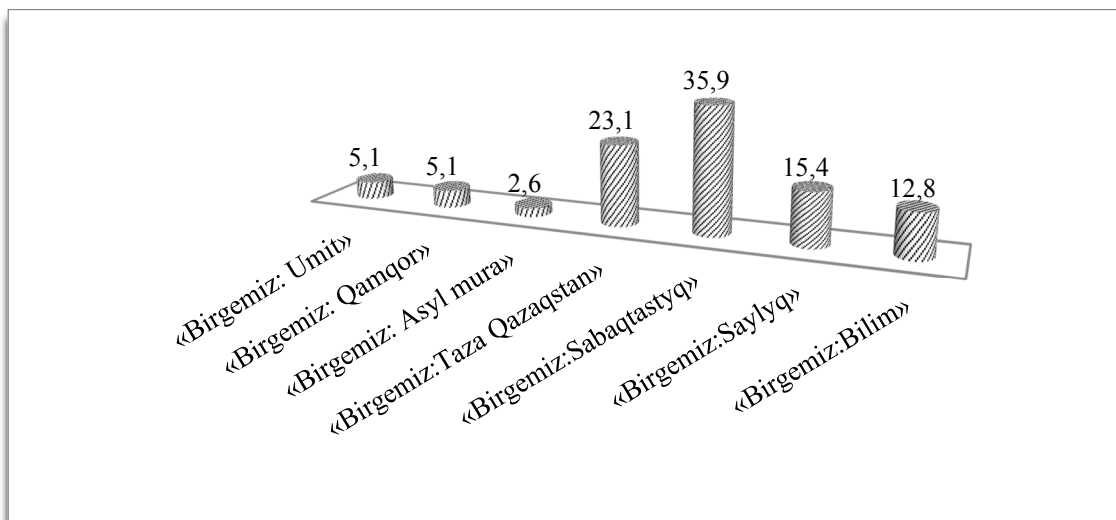
Респондентам был задан вопрос: «Каким образом государство должно поддерживать волонтерскую деятельность?». Мнения опрошенных разделились следующим образом: почти половина количество человек выбрали «предоставлением льгот» (44%) и «присвоением званий» (27,9%). Также 23% опрошенных ответили «поощрением (бесплатные билеты в театры, концерты, путевки в дом отдыха)», не осознавая что, Волонтерство это в первый очередь безвозмездный помощь, не требующий оплаты.

Таблица 8 – «Каким образом государство должно поддерживать волонтерскую деятельность?»

В настоящее время активизация волонтерской деятельности растет связи с тем, что 2020 год объявлен годом Волонтерства. Мы в исследовании среди студенческой молодежи задали такой вопрос: «В каком направлении Вы бы хотели принять участие в качестве волонтера?» и получили следующие результаты:

Таблица 9 – направления волонтерства в Казахстане

Волонтерская деятельность среди студенческой молодежи проявляется в разной форме: это добровольная и безвозмездная помощь детским домам, специализированным медицинским учреждениям и детям, нуждающимся в какой-либо помощи. Растет количество волонтеров, принимающих участие в организации и проведении спортивных соревнований, благотворительных марафонов, программ поддержки детей с ограниченными возможностями здоровья. Значимость развития добровольческой деятельности среди студенческой молодежи огромна, так как – это не только один из путей формирования и демонстрации гражданской позиции, но и также одна из действенных форм активизации, организации и самореализации молодежи.

Несомненно, новый импульс для развития волонтерского движения среди казахстанской молодежи даст 2020 год, объявленный Годом Молодежи.

Список использованной литературы:

1. Волонтерство в Казахстане / Основные результаты национального исследования 2001 года/ Алматы, -2002г, 10стр.
2. Зимова Ю.К., Денисова Е.Н./ Развитие молодежного добровольчества в субъектах Российской Федерации/ Молодежь и общество. -2010, №2.
3. Общественный фонд «казбренд» по заказу министерства образования и науки республики казахстан в партнерстве с всемирным банком/ Стратегия повышения участия молодежи в общественно-полезной деятельности и волонтерстве в республике казахстан на 2018-2022 гг /г.Астана, 2017 г.
4. <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019-09/v-kazakhstane-2020-god-obyavlen-godom-volontera>
5. <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-proydet-god-volonterstva-v-kazakhstane/>

ОБУЧЕНИЕ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ ОБЩЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ

Интеллектуальные показатели одаренного ребенка на порядок выше его сверстников. Одаренный ребенок – это творческая личность, с очень хорошей памятью, с отличными спортивными способностями, любознательны и активны. Однако, это с первого взгляда схоже на «чрезмерную активность». Такие дети могут быстро говорить, используя более сложные слова или даже обороты. Эти маленькие личности уже с трех лет становятся «почемучками». Воображение у них очень богато, они могут часто ярко описывать историю или ситуацию, рассказывая окружающим. Как показывает практика в таких ситуациях ни в коем случае нельзя переубеждать, критиковать или запрещать ребенку. Родителям необходимо вместе с учителями выработать план действий, чтобы ребенок в школе постоянно учился чему-то новому. В каждой начальной школе примерно десять процентов одаренных и высокоодаренных детей. Конечно, существует и противоположное мнение, согласно которому родители, наоборот, совсем не рады, если у них растет одаренный ребенок: «Боже упаси! Лучше не надо. Как ужасно иметь одаренного ребенка!». За этим суждением скрывается убеждение, что такие дети «всегда имеют очень много проблем», «часто аутичны», «отстают в эмоциональном развитии» или же являются просто-напросто отвратительными зазнайками [1].

У одаренного ребенка также есть некоторые другие особенности: ему часто нравится играть разные роли самому, бегать и бормотать самому себе, как снимать кино, играть эту роль сразу. Некоторым родителям это может показаться смешным. На самом деле, в это время его левое и правое полушарие мозга равноценно развиваются. Кроме того, такой ребенок имеет очень важную особенность: большинство из них сначала интуитивно думают о конкретных или абстрактных вещах.

Как воспитывать таких детей? Как понять их особенности в образовании? Это стало актуальным для всех, особенно для родителей. Слово «сверхъестественное образование» часто появляется в Интернете, на телевидении и в журналах, что привлекает общественное внимание. Что такое паранормальное образование? [2]

Существует ошибочное мнение: экстраординарное образование – это образование детей, которое порождает сверхспособности в ребенке. Паранормальное образование – это «образование для паранормальных детей». Он относится к области специального образования.

Ученые пришли к выводу, что есть разница в интеллектуальном развитии детей. Разницу между большинством детей, конечно, не сильно очевидно. Обычная школьная программа в основном разработана на основе среднего уровня и характеристик детей. Самоуважение также является основной причиной развития ребенка. Продолжительность занятия – 40 минут, хотя они могут освоить информацию за 20 минут. В оставшееся время урока трудно удержать внимание ребенка без нарушения дисциплины в классе. Академические достижения этих детей имеют тенденцию быть «выдающимися», но иногда они являются «проблемными учениками», которые вызывают головные боли у учителей, будь то талантливые дети или обычные дети. Наше образование поможет им достичь наилучших результатов. В то же время дети будут воспитываться полезными для общества. Успешность в образовании на сегодняшний день не дает гарантии в успешность на будущее где нет четкого определения и зрелых методов. Воспитание талантов все еще зависит от общего образования. [3]

Сначала обратите внимание творчеству ребенка. Чтобы научить будущее общество согласно его способностям, нужны творческие таланты. Гениальные дети всегда креативны, поэтому учителя должны применять гибкие методы обучения при освоении знания, уметь сопоставлять содержания по различным темам, уважать интересы детей и развивать всех творческих учеников. Обратите внимание на некоторые из этих, казалось бы, «причудливых» идей детей. Необходимо направлять их активно исследовать, улучшать свои мыслительные способности, развивать свои творческие способности. Преподаватели должны понимать особенности каждого ребенка и учить их в соответствии с их способностям – легко и просто.

Актуально сосредоточиться на воспитании у детей эмоционального коэффициента и улучшить их всестороннее развитие. Хорошая тренировка характера – это самое важное. Согласно данным, дети с высоким эмоциональным интеллектом с большей вероятностью станут необычными талантливыми людьми. [4]

Сверхнормальные дети чаще всего талантливы в одном или в нескольких критериях. Это не "идеальный человек" в жизни. У них всегда больше дефектов, чем у других детей. Некоторые из них

могут быть «идиотами» в жизни. Некоторые могут быть "мятежниками" в коллективных действиях, и некоторые талантливые дети выдаются в своих исследованиях. Но по сравнению с обычными студентами, есть и большие преимущества. Поэтому они чувствуют себя на голову выше своих сверстников. Большой недостаток у вышеописанных детей проявлять перфекционизм. Некоторые дети проявляют такие экстремальные характеристики, как депрессия, отчуждение, упрямство и самодовольство. Если эти дефекты не получится исправить в раннем возрасте то оно повлияет и на взрослую жизнь человека. Поэтому особенно важно помочь им оставаться здоровыми. Для это необходимо чтобы учителя обращали внимание на их эмоциональное состояние и учили их, как интегрировать людей и быть добрыми к другим. Нужно развивать их чувство коллективной принадлежности и социальной ответственности. Также важно общение детей с родителями и членами семьи. Принято считать, что родители – лучшие учителя для своих детей. Слова и заповеди родителей играют жизненно важную роль в воспитании и формировании личности.[5]

Есть также родители с сильным утилитаризмом. Известно, что преждевременная слава и другие проблемы окажут большое негативное влияние на рост детей. Поэтому необходимо огромное внимание на любого ребенка, даже если он отличается необычными талантами для его возраста. Никто не может сознательно развивать его как «вундеркинда». Человек – это часть общества. Никто не может жить вне большой семьи общества. Сюй Ян, профессор психологии в Пекинском педагогическом университете и преподаватель докторантуры, сказал: «Гениальные дети «Альтернативы» среди своих сверстников, которые хорошо разбираются в знаниях. Однако по некоторым социальным вопросам у них не хватает глубоких размышлений. Когда возникают проблемы в общении со сверстниками. Поэтому школы должны помогать родителям корректировать свой менталитет. Развивать социальную адаптивность детей, практические способности, организационные способности управления, способность к межличностному общению и т. д., Чтобы родители могли избавиться от неправильного понимания семейного воспитания и позволить детям быть здоровыми и счастливыми.[6]

Огромное количество успешных людей, признанные гениями в своих областях, продемонстрировали некоторые особенности на ранних этапах человеческой жизни. Поэтому мы не можем игнорировать важность врожденных факторов, особенности генетики. В то же время в процессе воспитания мы должны понимать, что одаренным детям требуется не только одностороннее интеллектуальное обучение. Он также должен получить всестороннее развитие и совершенствование. Одним из важных пунктов развития является правильное и позитивное отношение к работе, хорошее нравственное развитие, трудолюбие, социальная адаптивность, организационные способности управления и навыки межличностного общения. Поэтому мы должны полагаться на возможности и интересы одаренных детей. Способность развивать гибкость и независимость в обучении детей, а также здоровый дух, здоровую личность и позитивный настрой – вот истинная цель гениального образования.

Список литературы

1. Как обучать одаренных детей [J.] Преподавание китайского языка в средней школе (10 выпусков): 48-48.
2. Yi Lidong. Как успешно обучать одаренных детей [J]. Наука и технологии, 2012 (16): 197.
3. Банда. Отец из Гонконга, который воспитывал одаренного ребенка [J]. Жизнь Шестнадцатое и Седьмое: Руководство по семейному воспитанию, 2010 (10): 4-6.
4. Карл Витт, Ван Сюэцин. Приобретенный вундеркинд: 14 образовательных правил для достижения гениальности [М.]. Издательский дом литературы и искусства Dazhong, 2003.
5. Ян Чао. Характеристики наиболее забытых гениальных детей [J]. Teacher Expo: Abstracts, 2008 (4): 15-15.
6. Shen Mowei, Zhu Haiyan, Zhang Feng. Новый взгляд на одаренных детей и их проблемы с образованием [J]. Журнал Восточно-Китайского педагогического университета (Science Science), 2003 (04): 77-81

Матниязова Д.Х.

*"Педагогика және психология" мамандығының I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор Таубаева Ш.Т.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
dina111096@mail.ru*

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКАНЫҢ РӨЛІ

Жоғары білімді, өз ісінің шебері маманын даярлау мәселесі қай кезде де өзекті мәселелердің бірі болып келеді. Қай саланы алсақ да, оның дамуына, кемелді деңгейіне көтерілуіне, өскелең де, өзгергіш өмірден өз орнын алуына басты себеп, сол саладағы маман кадрлердің жеткілікті деңгейде дайындалуына байланысты.

ҚР-сының білім стандарттары мен тұжырымдамаларының жарық көруі, осыған орай мектеп бағдарламалары мен оқулықтар мазмұнының түбегейлі өзгеруі, жаңа оқулықтардың енуі болашақ маман дайындау ісіне өте жауапкершілікпен, ұқыптылықпен, зерттеушілікпен қарауды талап етіп отыр. Осыған байланысты сапалы маман дайындау педагогикалық кәсіби білім беру жүйесінің басым міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазақстанның белгілі ғалымдары Н.Д. Хмель, Б.Р. Айтмамбетова, Г.Ж. Меңлібекова, А.Қ. Мыңбаева, З.А. Исаева, Г.К. Ахметова және т.б. жоғары оқу орынында білім мен біліктілікті жетілдірудің және болашақ мамандардың өз ісіне дайын болуының негізі педагогикалық практиканың дұрыс ұйымдастырылуына байланысты екенін атап айтқан. Солай бола тұрғанмен, әрбір мамандықты дайындауға арналған педагогикалық практиканың өзіндік ерекшелігі, мазмұны, жүйесі, кәсіби бағытты жетілдіруге байланысты мақсаты бар. Болашақ мұғалімдерді дайындау жүйесінде педагогикалық практика олардың кәсіби қалыптасуының негізгі формаларының бірі болып табылады, ол теориялық білім мен практикалық тәжірибені синтездеуге мүмкіндік береді. К. Д. Ушинский былай деп жазды: "Оқыту әдісін кітаптан немесе оқытушының сөзінен үйренуге болады, бірақ бұл әдісті қолдану дағдысын тек ұзақ және ұзақ мерзімді практикамен ғана алуға болады".

Педагогикалық практикадан өту кезінде студент өзінің қызмет саласын қаншалықты дұрыс таңдағанын анықтап, тұлғалық қасиеттердің болашақ мамандықпен арақатынасының дәрежесін анықтай алады. Дәл осы іс-әрекет және ұзақ мерзімді тәжірибе процесінде бар және қажетті білім қоры арасындағы қарама-қайшылықтар анықталады, бұл үздіксіз білім берудің қозғаушы факторы болып табылады. Педагогикалық практика табиғи педагогикалық процесс жағдайында мұғалімнің ой-өрісінің пәні ретінде өзіндік педагогикалық іс-әрекетінің құралдары мен әдістері, педагогикалық шешімдерді әзірлеу және қабылдау процестері болатын әдістемелік рефлексия қалыптастыруға көмектеседі. Өз қызметін талдау практикантқа болашақ жұмыста туындайтын қиындықтарды түсінуге және оларды жеңудің сауатты жолдарын табуға көмектеседі.

Педагогикалық практиканың мақсаты жалпы білім беру, мәдениеттену, психологиялық-педагогикалық, әдістемелік және арнайы пәндер бойынша меңгерген білімдерді бекіту мен тереңдету, сондай-ақ теориялық білімдер негізінде педагогтік білім, білік, құзыреттіліктерді қалыптастыру болып табылады. Педагогикалық практиканың негізгі мақсаты – студенттердің оқу процесінде алған білімдерін бекіту және тереңдету, оқытылатын мамандық бойынша практикалық жұмыстың қажетті дағдылары мен дағдыларын меңгеру. Педагогикалық практика бейімделу, оқыту, тәрбиелеу, дамыту, диагностикалық функцияларды орындайды. Педагогикалық практиканы ұйымдастыруды ойлай отырып, практика бағдарламасын орындауға ғана емес, ең алдымен, әрбір студентке бірегей тұлға ретінде қарау керек, ұқыпты және абайлап, онда мықты жеке және кәсіби жақтарын мақсатты түрде ашып, әлсіз жақтарын өтеуге көмектесу керек. Әр студенттің жеке тұлғалық-бағдарлы, кешенді, күрделенетін, үздіксіз және шығармашылық сипатын қамтамасыз ету әр студенттің кәсіби шеберлігі мен дағдылары әртүрлі деңгейде қалыптасуын қамтамасыз ету студенттердің кәсіби даярлығының сапасын арттыруға әсер етеді [1].

Педагогикалық практиканың негізгі міндеттері:

- 1) педагогтік қызметтің алғашқы тәжірибелерін меңгеру;
- 2) оқыту мен білім берудің әдістемесін меңгеру;
- 3) педагогтік шеберлік негіздерін білу;
- 4) оқу-тәрбиелік және сабақ беру жұмыстарынан өз бетімен біліктері мен дағдыларын жетілдіру;
- 5) ғылыми-психологиялық және педагогикалық зерттеу дағдыларын игеру;
- 6) тәрбие жұмысының әдістемесін меңгеру;
- 7) оқытудың инновациялық технологияларын білу;

8) оқу және тәрбие процесінде оқушылардың даму ерекшеліктерін ескере отырып, оларға жекелей амал жасауды жүзеге асыру[2].

Педагогикалық практиканың бағдарламасы мамандықтың білім бағдарламаларының талаптарына сәйкес жасақталады және білім алушылардың маңызды дағдыларды меңгеруі мен мұғалім мен педагогтің педагогтік құзыреттілігін қалыптастыруына бағытталады.

Педагогикалық практикаға дайындық болашақ мамандардың теориялық, әдістемелік, психологиялық, этикалық, ұйымдастырушылық, коммуникативтік, зерттеушілік, біліктілік, дағдыларын қалыптастыруға бағытталмақ. Қазіргі таңда білім беру жүйесіне енген стандарт пен тұжырымдама талаптарынан туындап отырған оқу-тәрбие мәселелерін дұрыс және өз деңгейінде шешетін мамандардың кәсіби деңгейінің төмендігі мен білім беру жүйесіне қойылып отырған сан-салалы міндеттер, талаптардың арасында қарама-қайшылық туындауда. Бұл қарама-қайшылықтың шешімін табуда болашақ мамандарды дайындауда педагогикалық практика барысында кәсіби тәжірибесін қалыптастырудың мазмұны мен әдістемесін айқындау зерттеу жұмысымыздың проблемасы болып саналады.

Қазіргі кезеңде ғылымда және білім беру жүйесінде интеграция процестерінің жедел жүзеге асуының маңыздылығы тұсында, танымның диалектикалық бірлігі және шындықтың қайта құрылуының маңыздылығы арта түсуде. Педагогикалық практика әртүрлі, әсіресе интегралды, кешенді білімді қолдануды қажет етеді, сондықтан оны қолданудың соңғы нәтижесі жаңа білім алу және жаңа іскерлікке үйрену болып табылады. Педагогтік мамандықтың мәнін тану және меңгеру ұзақ уақытты керек етеді де, әлеуметтік дамудың әрбір кезеңінде оқу ағарту ісіне жаңа талаптар мен міндеттер қойылған сайын жаңарып, жасарып, дамып отырады [4].

Қандай да болмасын маман дайындау мәселесінің нәтижелілігі теориялық білім мен практикалық іскерліктің қабысуынан келіп туындайтыны белгілі. Осыған байланысты педагогикалық практиканың негізгі міндеті студенттің педагогикалық ойын дамытып, іскерлігін шыңдау. Кәсіби бағыты мен тәжірибесі дұрыс қалыптасқан маман ғана кез келген іс-әрекет барысында білім алушылардың көңіл-күйін сезіп, білімге деген ынтасын байқап, осының негізінде олармен тиімді қарым-қатынас жасаудың жолын, әдіс-тәсілін іздестіреді.

Өз ісін жете білетін маман дайындауда педагогикалық практиканың алатын орнын айтып қана қоймай, оның ішкі мазмұнын, түпкі мақсатын түсінген педагогтар бұл туралы өз пікірлерін ертеден-ақ ортаға салып келеді. С.Т. Шацкий «Жас мұғалімдер өмірмен байланысты педагогикалық ортада үйрену керек. Жастар үшін академиялық қажеттілікпен шектелу және практикалық қызметке сырттай бақылаушы ретінде қарау зиянды. Өз күшімізді байқау үшін курстардың арнайы жағдайларында пайда болған идеяларды тексеріп көруді дамытуымыз керек» – деп, атап көрсетті. Сонымен қатар, Н.П.Блонский теориялық білім мен практикалық процестің үйлесімді бірлікте болуын жақтады. Осы бағыттың жалғасын қазіргі көрнекті ғалымдар О.А. Абдуллина, Н.Н. Азизходжаева, Ю.К. Бабанский, Н.И. Болдырев, Г.А. Бакулина, Л.Н. Блинова, И.В. Кузмина, В.А. Слостенин, т.б. еңбектерінен кездестіруге болады [5]. Педагогикалық ЖОО-да маман дайындау мәселесінің жаңа бағыт, жаңа мазмұн, жаңа мақсатқа ие болуына байланысты, қазіргі таңда жоғары оқу орындарында болашақ маман дайындау күрделі де, жауапты істердің біріне айналып отыр [1].

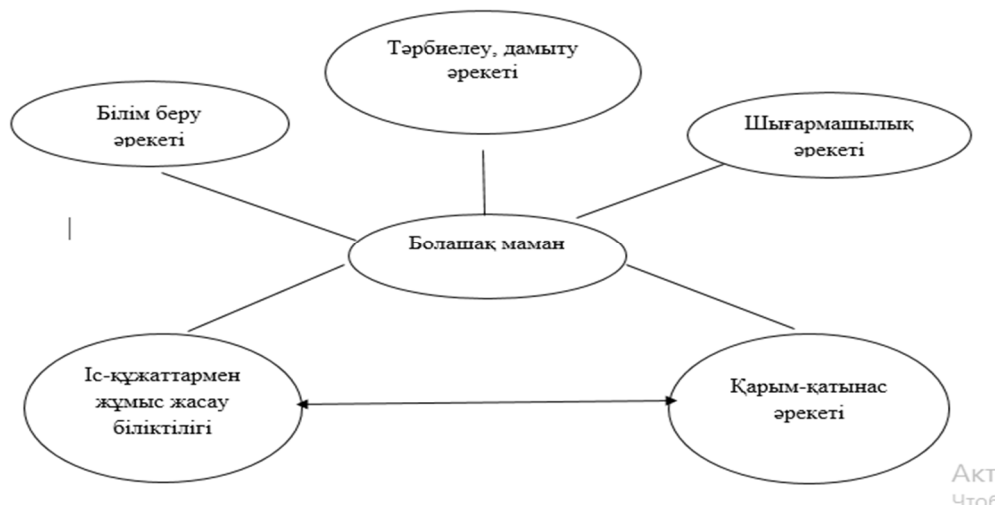
Болашақ мамандардың кәсіби дайындығына қойылатын талаптарды төмендегідей көрсеттік:

1. Оқыту, білім беру әрекеті: Оқу жоспарларын оның маңызы мен мақсатын жете білу; Оқу бағдарламалары мен олардың құрылымын, мазмұнын, әр пәннің оқу бағдарламаларының ерекшелігін, оның құрылымының, формасының өзгеруіндегі мазмұн мен мақсаттың маңызын түсіну; Тақырыптың мазмұнына байланысты қолданылатын әдістер мен тәсілдерді түрлендіре білу; Сабақты жаңаша құру, жаңа технологияны қолдану жолдарын меңгеру; Өздігінен істейтін жұмыс түрлерін жіктеп, оны сыныптан тыс жағдайда да қолдану; Берілетін білімнің саналы меңгерілуіне баса көңіл бөлу.

2. Білім алушыларды тәрбиелеу, дамыту әрекеті: Білім алушылардың психологиялық ерекшеліктеріне байланысты тәрбие жұмысын түрлендіру, тәрбиенің сенімділікке, саналылыққа, бірлестікке, қызығушылыққа негізделуі. Білім алушылардың тәрбиелік деңгейін анықтау, байқау, бақылау әдістерін қолдануы.

3. Білім алушыларды шығармашылыққа баулу іс-әрекеті: Сабақ барысында да, сабақтан тыс кезде де білім алушылардың шығармашылықпен жұмыс жасауына жағдай туғызу; Бұрын алған білім мен дағдыларын қолдана алатындай тапсырмалар беріп, олардың кез келген жағдайда іскерлігін көрсететіндей мүмкіндік туғызу.

4. Қарым-қатынастық іс-әрекеті: Білім алушылармен қарым-қатынастың психологиялық тұрғыдан тиімді жолдарын іздестіру; Қарым-қатынасты түсінушілікке, адамгершілікке, бірлестікке, талап етуге, міндеттілікке негіздеу.

Болашақ мамандардың кәсіби бағытына үлкен мән берудің және оның мақсатының өзгеруіне бірнеше себеп болып отыр. Біріншіден, қоғамның өзгерімен, күнделікті ақпараттық құралдардың кең көлемде дамуымен, жастардың сана-сезімінің өзгеруі, пайдалы да зиянды мәліметтердің көбеюі; Екіншіден, білімді меңгеруге қойылатын талаптардың күрделенуі оқу-тәрбие ісіне жаңа технологиялардың енуі.

Болашақ мамандардың кәсіби біліктілігінің қалыптасу деңгейі:

Жоғары деңгей	Орта деңгей	Төменгі деңгей
Оқытуды ұйымдастыру түрлерін меңгерген; оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін қолдана білетін; жаңа технологияларды игерген; қарым-қатынас стилін сақтай білетін; педагогикалық іс-құжаттарды басшылыққа ала білетін.	Оқытуды ұйымдастыру мүмкіндігі бар, бірақ жаңа технологияны жете меңгермеген; педагогтік жұмысқа қызығушылығы бар болғанмен, бүкіл жұмысты дәстүрлі түрде ұйымдастыруға бейімдігі.	Оқытуды ұйымдастыруда, тиімді әдістерді қолдануда педагогикалық дайындығының төмендігі. Бұл істерді теориялық тұрғыда түсінгенмен, іс жүзінде қолдануға жаттықпағандығы; шығармашылықпен жұмыс істеу деңгейінің төмендігі, қарым-қатынас деңгейінің төмендігі.

Болашақ мамандардың кәсіби іс-әрекет жүйесі

Педагогикалық практиканы табысты өткізу үшін, біздіңше, студенттердің кәсіби білімдерді, іскерліктер мен дағдыларды саналы игеруге шығармашылықпен және үлкен жауапкершілікпен қарау қажеттігіне көздерін жеткізіп, педагогикалық практиканы өз бетімен орындайтын педагогикалық іс-әрекет ретінде қарастыру керек.

Практиканың ролі жөніндегі идея қазіргі философияда одан әрі жалғасын тауып отыр. Біз практиканы заттық іс-әрекет ретінде қарастыратын көзқарасты (Н.К.Вахтомин, В.А.Восонович, П.В.Копнин) жақтаймыз. Көрнекті психологтардың (Б.Г.Ананьев, Л.С.Выготский, В.Ф.Ломов, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн және т.б.) еңбектерінде практика адамзат іс-әрекетінің маңызды және шешуші компоненті ретінде қарастырылады [3]

Сонымен қатар педагогика ғылымында жинақталған теорияны оқып-үйрену, университет студенттерінің педагогикалық практикасын ұйымдастырудың бастапқы деңгейін зерттеу, бізге студенттердің педагогикалық практикасының тиімділігін қамтамасыз ететін келесі шарттарды анықтауға мүмкіндік берді:

- практика барысындағы сабақтастық және студенттердің курстан курсқа өткендегі іс-әрекетінің көлемі мен мүмкіндігінің артуы;
- студенттердің практика барысындағы нақты ролі мен функцияларын анықтау;
- студенттердің практиканың алғашқы күндерінен-ақ оқу-тәрбие жұмысына белсенділігін арттыру шараларын ұйымдастыру;
- практика бағдарламасына студент-практиканттардың оқушылармен өз бетінше тәрбие жұмысына жетекшілік етуге арналған тапсырмалар жиынтығын қосу;
- студенттердің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуін ұйымдастыру деңгейіне байланысты дифференциалдық келіс;
- практика бағдарламасына педагогикалық практика тиімділігін арттыру шарттарын енгізу.

Студенттердің педагогикалық практикасының тиімділігін арттыру тек шарттарды анықтауды ғана емес, сондай-ақ осы үрдіске педагогикалық жетекшіліктің ғылыми негізделген жолдарын да талап етеді [2].

Осылайша, педагогикалық практика болашақ педагог-психологтардың кәсіби қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Практика барысында студенттердің теориялық білімі тереңдей түседі, кеңейтіледі және нығаяды, олардың педагогикалық шеберлігі мен дағдылары мен кәсіби-тұлғалық қасиеттері қалыптасады, педагогикалық ойлау, шығармашылық белсенділігі мен дербестігі дамиды. Оқытушылар мен студенттер алдында болашақ педагогтарды дербес педагогикалық қызметке дайындауды жетілдіру ісінде педагогикалық практиканың мүмкіндіктерін барынша пайдалану міндеті тұр.

Әдебиеттер:

1. Мұғалімдерді даярлау жүйесіндегі педагогикалық практиканың алатын орны. Қызылорла, 1999, Б. 3-26.
2. Студенттердің педагогикалық практикасының бағдарламасы. Алматы, 2000, Б. 3-8.
3. Педагогикалық практика (әдістемелік құрал). Алматы, 2000, Б.54-57.
4. Педагогикалық практиканың болашақ мамандарды дайындаудағы орны. /Ізденс. N1 Алматы, 2004, Б.224-247
5. Педагогическая практика в начальной школе / Г.М. Коджаспирова, Л.В. Борикова, Н.И. Бостанджиева и др. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 272 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ УНИВЕРСИТЕТОВ И ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

Преподавательская способность преподавателей университета относится к необходимости успешного завершения преподавательской деятельности преподавателей университета и напрямую влияет на качество и эффективность преподавательской деятельности. С точки зрения педагогики, преподавательские способности университетских преподавателей в основном включают в себя: способность к проектированию обучения, к организации обучения и способность к научным исследованиям; с точки зрения психологии, способность преподавателя университета может быть отнесена к обучающей когнитивной способности, включая способность к обучению. Основываясь на обзоре проблем специализации педагогического образования, в сочетании с международной тенденцией развития педагогического образования и характеристиками профессиональной подготовки учителей, в данной статье рассматриваются режим обучения и меры противодействия профессионализации педагогического образования.

Тенденция профессионального развития профессий учителей требует увеличения способностей к обучению. Специализация учителя означает «процесс изменений, при котором люди становятся членами педагогической профессии и играют все более зрелую роль в обучении». [1] Теории и практики профессионализации учителей, возникшие в западных странах и появившиеся в начале 20-го века, оказывает влияние в области базового образования, и этот эффект распространяется на сферу высшего образования. Преподаватели университетов станут «специализированными в области образования или профессиональной подготовки», которые приобрели проверенные познания (научные или продвинутое знания) и обладают особыми характеристиками определенных базовых теоретических навыков, так что в соответствии с конкретными требованиями каждого клиента, все профессии, которые работают на благо всего общества самопроизвольно выражаются конкретными гражданами, чтобы заниматься конкретной службой работы. [2] Развитие способности к обучению, один из важных показателей для измерения качества учителей, станет важным содержанием строительства профессиональных преподавателей университета. С другой стороны, становится все более очевидным противоречие между тенденцией развития профессионализации преподавателей университетов и пренебрежением их преподавательской способности в современных университетах. Профессия преподавателей вузов является узкоспециализированной: не только в профессионализме знаний, но и в профессионализме преподавания. Что ему противоречит, так это то, что в современных университетах педагогические способности учителей часто рассматриваются как простые навыки, а учителя с глубокими знаниями приравниваются к учителям с сильными педагогическими способностями. Чтобы удовлетворить потребности постоянного обновления знаний и популярного развития высшего образования, необходимо срочно усилить подготовку преподавателей университетов. [3] Способность учителя к обучению является пробным камнем для измерения качества обучения. Столкнувшись с потребностью в высшем образовании, для подготовки десятков миллионов специализированных талантов и большого количества выдающихся инновационных талантов, в текущем социально-экономическом развитии Китая, ограничения преподавательских способностей университетских преподавателей в традиционном смысле становятся все более заметными. Исходя из этой ситуации, некоторые университеты своевременно отреагировали. [4] Эта серия реформ усиливает преподавательскую работу студентов, мотивирует преподавателей сосредоточиться на преподавании студентов и повышает качество преподавания.

Определение и сущность педагогической способности преподавателей университета

Согласно психологическому определению «способность преподавателей университетов к преподаванию» означает «личностно-психологические особенности плавного осуществления преподавательской деятельности преподавателей университетов». Учитывая вывод «способности», способность имеет определенную ориентацию на качество и эффективность. Следовательно, «способность преподавателей университетских преподавателей» может быть далее сформулирована как «универсальные личностные и психологические характеристики, необходимые для успешного завершения преподавательской деятельности преподавателей университета и непосредственно влияющие на качество и эффективность преподавательской деятельности». В сочетании с профессиональными характеристиками преподавателей университетов «способность преподавателей университетских преподавателей» также может быть выражена как «профессиональное качество, которое трансформирует знания и навыки, необходимые для личного интеллекта и обучения, на практике».[5]

2. Состав педагогических способностей преподавателей вуза и его многоугольная диагностика

Педагогическая способность университетских преподавателей относится к способности преподавателей проводить и организовывать обучение. Обучение – одна из важнейших обязанностей. У преподавателей университета много обязанностей. Почти каждый преподаватель университета играет важнейшую роль в преподавании в своей карьере. С другой стороны, педагогическая деятельность является основной деятельностью университетского образования, которая проходит через всю университетскую сцену. Начиная с самой структуры педагогической деятельности, а затем анализируя структуру педагогических способностей преподавателей университета, это обычный метод анализа. Поскольку преподавательская деятельность преподавателей университетов включает в себя преподавательскую деятельность по проектированию, преподавательскую исследовательскую деятельность и в области коммуникации, и т.д., В соответствии с этой композицией преподавательские способности университета можно условно разделить на “способность проектирования преподавания, способность обучать коммуникации, способность к управлению организацией, способность к обучению в исследованиях”. [6] Этот метод деления имеет определенную актуальность и логику, но он все еще думает о способностях к обучению с точки зрения самого учителя, игнорируя пары субъект-студент в процессе обучения обучающихся.

Педагогическая перспектива

Педагогические способности университетских преподавателей отражаются в разнообразных педагогических мероприятиях и продолжают развиваться в этой динамичной деятельности. Основная идея состоит в том, чтобы проанализировать аспекты образовательных целей, процесс реализации образовательной деятельности и использование методов обучения, включая возможности проектирования обучения, возможности организации обучения и возможности обучения исследованиям. Эта идея основана на индуктивном и эмпирическом анализе, фокусируясь на факторах знаний и навыков, и фокусируется на выражении способностей, чтобы построить общую и групповую структуру педагогического образования и педагогических способностей.[7]

Способность к проектированию обучения подразумевает способность учителей тщательно подготовить и эффективно организовать учебный контент для преподавания перед выполнением преподавательской деятельности. В основном это включает в себя способность выбирать учебные материалы, способность интерпретировать учебные материалы, а также способность обрабатывать и обновлять учебный контент.

Способность организации обучения относится к способности преподавателей эффективно организовывать обучение с использованием различных средств массовой информации и каналов на основе организации учебного контента. Он включает в себя способность к языковой организации, способность работать с мультимедиа и способность использовать результаты научных исследований. Среди них, выражение языка и мультимедийные операции являются двумя важными каналами традиционного и современного обучения организации.

Преподавательская и исследовательская способность преподавателей университета относится к исследовательской способности, которая подчеркивает применение педагогической практики. Конкретный метод заключается в том, чтобы осознанно обнаруживать проблемы в процессе обучения глазами исследователей и использовать современные теории обучения и методы научных исследований для творческого решения проблем.

Психологическая перспектива

Педагогическая деятельность тесно связана с психологической деятельностью преподавателей и студентов. Среди них идеологический характер учителей, психологические особенности и другие психологические факторы оказывают большое влияние на формирование и развитие способности к обучению. Деконструкция педагогических способностей университетских преподавателей с психологической точки зрения имеет большое практическое значение. На основе этого анализа система обучающихся способностей индивидуальна и специфична. С точки зрения психологии, педагогические способности университетских преподавателей можно разделить на три основные категории: обучающие когнитивные способности, способность к обучению и способность к контролю за обучением.

Когнитивные способности преподавания в основном относятся к способности учителей анализировать и оценивать цели обучения, задачи обучения, характеристики учащихся, методы и стратегии обучения, а также учебные ситуации. В основном это проявляется как: способность анализировать и усваивать учебную программу, способность анализировать и обрабатывать учебные материалы, а также способность к обучению проектированию, понимание готовности и личностных характеристик учащихся, способность к суждению и т.д. В структуре способностей к обучению, педагогическая познавательная способность является основой, которая напрямую влияет на уровень подготовки преподавателя и качество разработки плана обучения.

Способность к контролю за обучением означает, что для обеспечения успеха обучения и достижения ожидаемых целей обучения учителя, сами принимают учебную деятельность в качестве объекта сознания во всем процессе обучения и постоянно проводят активное планирование, проверку, оценку, способность обратной связи, контроля и регулирования, который является наиболее продвинутым компонентом обучающей способности, является не только исполнителем контроля учебной деятельности, но и внутренним механизмом развития обучающей способности. Сущностью обучения способности мониторинга является самосознание и регулирование учебного процесса.

Социологическая перспектива

С повышением статуса образования в большой социальной системе, особенно переходом университета от окраин общества к центру общества, постепенным формированием обучающегося общества, роль преподавателей университетов в преподавании также изменилась, и социальная функция педагогических возможностей преподавателей вуза. Поэтому анализ структуры педагогической способности преподавателей вуза с точки зрения социологии имеет отличительные характеристики того времени. С точки зрения теории систем, поскольку система высшего образования является частью всей социальной системы, она не может существовать независимо от социальной среды. Она также не может существовать независимо от политических, экономических, научных, технологических и культурных факторов в социальной среде общества. Социологическая перспектива педагогических способностей преподавателей университетов в основном включает в себя: способность поощрять участие в уроках, взаимодействие и гармонию в классе, способность соответствующим образом реагировать на отдельных учеников внутри и за пределами аудитории, вызывая интерес учащихся и стимулируя их участие в обучении и способность реагировать, способность учителя продолжать самообразование и практическая способность адаптироваться к социальным изменениям, таким как интернационализация и информатизация.

Характеристика педагогической способности преподавателей университета

Преподаватели университета стоят на переднем крае науки и техники, чтобы достичь цели воспитания высокопрофессиональных талантов, отвечающих потребностям социального развития. С точки зрения эпистемологии нетрудно обнаружить, что преподавание в университете – это единство знания и изучения неизвестного. Учебный процесс колледжей и университетов должен не только направлять студентов на понимание человеческих знаний, но и направлять их на изучение вещей, которые неизвестны всему человечеству. В то же время преподавание в университете – это также процесс индивидуализации социального понимания. В колледжах и университетах образованными являются молодые люди в возрасте около 20 лет, которые получили базовое образование.

Заключение

Таким образом, определение и характер преподавательских способностей университетских преподавателей вытекают из психологической концепции «способностей». Поскольку в университете существует множество видов преподавательской деятельности и разного рода преподавательские способности, педагогические способности университетских преподавателей можно диагностировать с трех точек зрения: педагогика, психология и социология. Эти три угла отражают трехмерную структуру способностей преподавателей университетов с трех разных и переплетенных сторон. Основываясь на характеристиках преподавания в университете, преподавательская способность, преподавателей университета, отражает существенные характеристики. Способность к научным исследованиям, способность к обучению инновациям и способность сочетать результаты научных исследований с преподаванием в классе – это три специфические характеристики преподавания университетских преподавателей.

Список использованной литературы

- [1] Organized by the Teacher Education Department of the Ministry of Education. Theory and Practice of Teacher Specialization. Beijing: People's Education Publishing Press, 2003, 124-126
- [2] Edited by Research Association of Educational Society of University of Tsukuba, Japan. Basics of Modern Education. Translated by Zhong Qiquan. First edition. Shanghai: Shanghai Education Press, 1986, 441
- [3] Zhang Chuting. University Teaching. Changsha: Hunan Normal University Press, 2002, 54, 61
- [4] Nankai University's standardized undergraduate teaching management teaching leaders are treated the same as academic leaders. Www.hnu.edu.cn, 2005-1 10-1 09
- [5] Lu Jizeng, Zhang Yuying. Analysis of University Teachers' Teaching Ability. Journal of Henan Institute of Education, 2002, (3): 100-103
- [6] Zhang Bo. On Teachers' Teaching Ability. Journal of Jinzhou Teachers College, 2002, 24 (2): 111-113
- [7] Zhu Xinxin. Research on the composition of teacher education and teaching ability. Education Review, 2004, (5): 61-62

Сабыр М.Б.

Ғылыми жетекшісі: пед.ғ.к., доцент м.а. Оналбеков Е.С.

Әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті,

Gmail.com: merukaaa088s@gmail.com

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ СУИЦИДКЕ БЕЙІМ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ

1875 жылы шетелдік басылымдар бетінде өзін-өзі өлтірген бұғы жайлы қызықты мәлімет ел назарына елінді. Хайуан өзін-өзі шыңыраудан тастап жіберіп жан тапсырыпты. Десек де, елеусіз оқиға болып көрінсе де, елді бір дүрліктерді. Санасыз мақлұқтың саналы әрекеті қоғамды бей-жай қалдырмады. Көптің көкейін де «бұл қалай, не себепті» деген сұрақтар сайрап тұрды. Сөйтсе бұғы соңынан қуған аңшылардың қолынан қиналып өлгеннен, шыңыраудан құлап өлуді артық көрген екен. Ойсыз аңның ессіз әрекеті орынды дейік, ал ойлы адамдар ше? Айдын күннің аманында, жақындарымыздан қапияда көз жазып қалып жатамыз. Соның ішінде өз-өзіне қол жұмсау фактісі жиі кездесіп жатады. Бүгін де бұл дерт қоғамның назарында. Кейбір мамандар өз-өзіне қол жұмсау дертін СПИД ауруынан кейінгі ғасыр дертті деп атайды. Тәуелсіздіктің құшағында ер жетіп, егемендіктің бағында асыр салған жасөспірімдердің осындай жағдайға жетуіне не себеп? Жасөспірімдер арасындағы өз-өзіне қол жұмсау Қазақстанда ғана емес, сонымен бірге дүние жүзіндегі өзекті мәселеге айналып отыр. Біздің елде жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсауы 14-17 жас аралығында. Балалықтың базарынан шықпаған, жалынды өрендеріміздің өз-өзіне қол жұмсауы түсініксіз жағдай болып көрінеді. Алдымен, осы суицид терминінің мағынасын ашсақ.

Суицид латын тілінен аударатын болсақ өзін-өзі өлтіру. Суицидтің қоғамға қалай келегені белгісіз. Негізінен бұл әдісті яғни өзін-өзі өлтіруді соғыстарда көп пайдаланған. Мәселен, жау елінен тұтқынға қолбасшы немесе жауынгер түсіп қалған жағдайда, олар өз-өздерін өлтірген. Мұның себебі өз елінің жасырын яғни, құпия ақпараттарың сақтау мақсатында және елін қорғау оймен. Бұл түсінікті деп ойлайық. Ал қазір ғасыр дерттіне айналып отырған бұл індеттің соңынан ерген жас буындар жанға инедей батады. 1947 жылы итальян психологы Г.Дэзен суицид терминіне былай анықтама береді: «Суицид – өзін-өзі өлтіруге әрекет ету». Қазіргі кезде, қоғамда бірнеше ғылымды біріктіріп Суицидалогия деген үлкен бір ғылыми бағыт бар. Бұл ғылымның мақсаты өзін-өзі өлтіргісі келетін тұлғалардың себептері мен ерекшеліктерін зерттейді.

Заң аясында, өзін-өзі өлтіруді әртүрлі негізде қарастырылады. Оның біріншісі, қорытынды өзін-өзіне қол салу. Бұл жеке тұлғаның болашақтың жоқтығына ойлану барысында көзі жеткен және өз әрекетіне есеп бере тұрса да өз-өзін өлтіруге баратын жандар. Екінші сатысы, ашық қарсыласу деп аталады. Баянсыз махаббат, ажырасу, жан күйзелісі және көңілінің құбылмалы болуы өзіне-өзі қол жұмсауының себебі болады. Үшінші, кенеттен өзін-өзі өлтіру. Отбасынан не болмаса басқа жақтан суық хабар алғаннан кейін күйзеліске түсіп, кенеттен өзіне қол салу. Және соңғысы, психикалық ауырған кезде өзіне қол салу.

Ғалымдардың зерттеуі бойынша әр жас кезеңдеріне байланысты, өзіне қол салу әрекеті белсенді болады екен. Мәселен, балалық шақ – 12 жасқа дейін, жеткіншектік кезең – 12-17 жас, жастар арасы – 17-29 жас, ересектер арасы – 30-35 жас, қарттық кезең – 55-70 жас. Негізін де, отбасында 5 жасқа дейін балаларда өзін-өзі өлтіруге өте сирек барады. Отбасылық қақтығысқа байланысты 80% жасөспірімдер өмірлерімен қоштасуға шешім қабылдайды. Егер әлем бойынша әрбір 40 секунд сайын өзін-өзі өлтіру оқиғасы тіркелсе, онда Қазақстанда әр бір сағат ішінде суицид мәліметі тіркеліп отырады. Суицид түрлері: анық, жасырын, аффективтік, жария суицид.

Анық суицид бұл кенеттен болмайды. Жабырқау көңіл-күй, торығу, депрессиялық жағдайлар немесе жай ғана өз-өзіне қол жұмсау туралы ойлар келеді. Жасөспірім бұны айналасындағылар, тіпті ең жақын адамдарына да білдірмеуге, сездірмеуге тырысады. Жасөспірім суицидтік әрекетіне «кедергі» болмас үшін оны ешкімге білдірмеу керек деп түсінеді.

Жасырын суицид – өзін-өзі өлімге қиюдың бүркемеленген, жасырын түрі. Адам сыртқы күштердің әсерінен өледі. Бірақ оған адамның өзі себепкер болады. Мысалы: автомобильде шектен тыс жылдамдықпен жүру, есірткіге тәуелділік, өзін-өзі бүлдіру әрекеттері.

Аффективтік суицид – шынымен өзін-өзі өлтіру туралы ешқандай ойы болмаса да, біреу келіп құтқарып қалады деген сеніммен сахналық қойылым қояды. Мұндай әрекеттер жұрттық назарын аудартып, өзіне тұрған қауіптен құтылу. Суицид мұндай түрі көк тамырды кесу, дәріге улану, асылу сипатында көрініс береді.

XXI ғасырда дүние жүзі ғалымдарын толғандырған өзекті мәселелердің бірі болып жасөспірімдер арасында жиі кездесетін – өзіне-өзі қол жұмсау. Бүкіл әлемдік денсаулық сақтау ұйымының ең соңғы

берген мәліметтері бойынша 15-24 жас аралығындағы жағдайына тікелей байланысты. Мысал келтіретін болсақ, соңғы 10 жылда Францияда өз-өзінен қол жұмсағандар саны үш есе арқан. Бұл өлімдер жол апатынан қайтыс болған адамдар санымен теңеліп отыр. Ал, АҚШ-та 15-19 жас аралығындағы өзін-өзі өлтіру саны 1 жылда 5000-ға көтерілді. Қазіргі кезде бұл мемлекет 10 орында тұр. Онда 1978 жылы 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында 29000 өз-өзіне қол жұмсау тіркелген. Соңғы 30 жылда өзін-өзі өмірінен қасақана айырғандар арасында қыздар 200%, ал жігіттер арасында 300%-ға дейін көтерілген. Балғын балалық шақтың шуақты күндерінен бас тартып, мәңгілік ұйқыға кетуіне не себеп? Бұл мәселені ұстаздар да, полицейлер де, қоғамдық ұйымдар мен белсенділері де талқылайды. Сонда да қандайда іс-шаралар атқарылып, психологиялық семинарлар өтсе де, өз-өзіне қол жұмсау жағдайы азаймай тұр. Қазіргі кезде бұл проблема барлық балаларға қатысты. Өз-өзіне қол жұмсау бойынша «тәуекел тобына» жататын жасөспірімдер: «жалғыздық күйін кешушілер», ішімдік және есірткі пайдаланушылар, басқалардан өрескелдеу немесе тәртібімен көзге түсушілер, көңіл күйінің құбылмалы болуы, өзіне сыни көзқараста қарайды. Отбасылық жанжалдардың әсері, ата-аналарының ажырасуы. Және өзіне қол жұмсау туралы ойлап жүрген жасөспірімдердің көңіл-күйі бұзылуы, тәбеттің жойылуы немесе шамадан көп қажет етуі, ұйқысыздық не болмаса қатты ұйқыға берілу, іштің немесе бастың ауруы туралы үнемі шағымдану, қоғамнан бөлектеуі байқалады. Суицидтік мінез-құлқы бар жасөспірімдердің арасындағы мәселелердің бірінші орынды – ата-аналарымен қарым-қатынасы, екінші орынды – мектептегі кедергілер, үшінші орынды – құрбы-құрдастарының арасындағы өзара қатынастағы мәселелер алады [1,76 б]. Ата-аналардың өкінішке орай балалармен қарым-қатынасы біздің уақытымызда жасөспірімдер кезігетін қатал сынақтардың сенімді қорғаныс болатын ашық және толық адал қатынаста тұрғызылмайды. Мектептегі кедергілер әдетте, үлгермеушілікпен немесе сыныппен, мұғалімдермен немесе мектептегі әкімшілікпен жаман қарым-қатынаста болуынан кездеседі. Бұл кедергілер өзіне-өзі қол жұмсаудың басты себебі болып табылмаса да, бірақ олар оқушының өзін төмен бағалауына, тұлға ретінде өзін маңызсыз сезінуіне, қоршаған ортаның теріс әсер етуінен қорғана алмауына және күйзеліске қарсы тұра алмауынан алып келеді. Құрдастарымен әсіресе, басқа жыныстағы адаммен байланысты мәселенің туындауының негізгі психологиялық түсіндірмесе болып – басқа адамға тәуелділік табылады. Бұл тәуелділік отбасындағы жаман қарым-қатынастың, ата-аналарымен әрдайым конфликтілерге түсудің және олармен қатынастың жоқтығының компенсациясы ретінде пайда болады. Бұл жағдайда досыммен, құрбысымен қатынас маңызды және қажет, ал ол қатынастың бұзылуы өмірдің мәнін жоғалтуымен тең болады. [3]

Өзіне-өзі қол жұмсаудың әрекеттерінің мотивтерінің ішінде жасөспірімдер мен психологтар әртүрлі әдістерін атап көрсетеді: «сенің қандай күйде екендігіңді адамға түсіндіру» – 40%-ға жуық жағдай; «сенімен жаман қатынаста болған адамды өз істеген ісіне өкіндіру» – 30%; «басқа адамды қандай жақсы көретіндігің көрсету» 25%; «өз шешімімен бас тарту үшін басқа адамға әсерін тигізу» - 25% және «басқа адамның саған көмекке келуіне шақыру» - 18%. [2]

Ал енді өзіне қол жұмсаудың мүмкін болатын мотивтеріне тоқталсақ.

• Көмекке зәру болу – өзіне қол жұмсауды ойлайтындардың көбісі өмірмен қоштасқысы келмейді. Олар бастарын қатерге тігім, өздеріне керек заты алуды мақсат етеді. Мысалы: махаббат, өзіне назар аудару.

- Үмітсіздік – болашаққа деген үміттің сөніп қалуы.
- Сұрақтардың көптігі – маңызды сұрақтарды шешуге мүмкіндігінің болмауы.
- Басқаларды пайдалану - «Олар әлі өкінеді»

Жасөспірімдер арасындағы өзіне-өзі қол жұмсаудың үштен бір әрекеті келесі көрсеткіштерді көрсетеді: бала өлу туралы ниетпен жасамайды, ол тек өзіне үлкендердің назарын аудару мақсатында жасалады, бірақ бұл қорытындысында өлімге алып келеді. Балалардың өзіне-өзі қол жұмсауының басты себептері: отбасындағы проблемалар, жазалау алдындағы қорқыныш, достарымен болған конфликт[4]. Өзіне-өзі қол жұмсаудың себептері әртүрлі жас ерекшеліктерімен ажыратылады 16 жасқа дейін жасөспірімдердің жауапсыз махаббат үшін болса, ал 25 жастан кейін осы себепті суицидке ұшырайтындар азап кездеседі [5]. Жасөспірімдердің суицидке бару әрекетінің алдын-алу ата-аналардың, мектеп психологтарының, әлеуметтік қызметкерлер және педагогтардың басты мақсаты болып табылады.

Жасөспірімдердің суицидке бару әрекетінің алдын-алу формалары: Әр оқытушы әлеуметтік қызметкердің күнделікті атқаратын жұмысына ұқыпты болуы керек, және талаптары мен міндеттерін орындау. Екіншісі, өтпелі кезеңде жүрген жасөспірімнің психологтармен жұмыс жасауға көмектесу. Үшіншісі, балаларды серпінді бақылау және уақытылы жұмыстарын атқару. Төртіншісі, отбасылық жағдайға байланысты педагогтар ата-аналарға кеңес беру. Тәуекел тобына жататын балалардың ата-анасымен тығыз байланыста болуы. Бесіншісі, мектеп ұжымдарында орын алған суициалды оқиға жағдайларын көпшілікке ретінде қарастыру. Алтыншы, ата-аналардың дәрі-дәрмекті сақтау тәртібіне және суициалды психологиялық факторларға назарын күшейту. Жетіншісі, балаларға қажетті жағдайда психолог, психо-

терапевт, әлеуметтік қызметкер және педагогпен кеңес беру шараларын ұйымдастыру. Сегізінші, жасөспірімдерге «өмір сүрудің мәні мен мақсаттары» туралы кеңінен түсіндіру. Және соңғысы, жасөспірімдердің өмірдің алда орын алатын қиындықтар кездесетінін және оларды жеңуге болатынын ескерту.

Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетті іске асыру үшін қажет:

1. Әлеуметтік қызметкерлердің, педагог, психологтардың, ата-аналарының психологиялық дайындық деңгейін жоғарылату;
2. Өтпелі кезеңдік патопсихология және психотерапия білімдерін игерген әлеуметтік қызметкерлердің, педагог және психологтардың санын көбейту;
3. Түрлі мектептен тыс психологиялық көмек беру формаларын құру;

Қазіргі таңда «Өзіне-өзі қол жұмсауды алдын-алудың халықаралық ассоциясы» жұмыс атқарып жатыр, өзіне-өзі қол жұмсауды алдын-алудың халықаралық әлемнің көптеген мемлекеттерінде қызмет атқарады. Бұл медикаментоздық емдік немесе квалификацияланған кеңесті қажет ететін адаидарға медициналық және әлеуметтік-психологиялық ұйымдастырудың жаңа түрі. Бұл қызмет халықтың кең тобына біріншіден психологиялық күйзелісті жағдайды шешуші, суицидке қауіпті және стрессогендік факторлардың ықпалынан ұшыраған адамдарға бағытталған [6,63-37 б]

Қорытындылай келе, соңғы кезде әр жерден өзіне қол жұмсаушылар жиілеп кетті. Ал Қазақстан халқының жан басына шаққанда өз-өзіне қол салудан төртінші орында болсақ, ТМД елдерінің ішінде екінші орындамыз. Бұл енді дамып келе жатқан мемлекет үшін ауыр көрсеткіш.

Тұрақты психикасы жоқ, әсіресе суицидалдық ойға бейім балалардың психологиялық портреті басқа балалардан ажыратылады. Оны анықтауға, және қажетті профилактикалық шараларды қолдануға болады. Оның бастысы – баланы жалғыздықта қалдырмау. Егер проблемалар отбасында болса, мектептегі ұстаздар көңіл бөлуі қажет, егер мәселе оқу ордасында болса, онда балаға ата-анасының көңіл бөлгені жөн болады. Баланың кішкентай кезінен проблемаларына дер кезінде назар салып, шешуге көмек берсе ол жағдай қасіретті аяқталмауы мүмкін. Егер бала мәселесіне, жан дүниесіне көңіл бөлмесе, орын толмас қайғы орын алуы мүмкін. Баланы таяқпен, айқайлаумен тәрбиелеу қазіргі таңда мүмкін емес, ақыл айтып, сыр шертісіп, тура жол көрсетуі керек. Бала қысылмай ата-анасына келіп, еркелеп, сөйлесе алуы бұл бала бойындағы ата-анаға деген сенімін көрсетеді. Кез-келген мәселеде ата-анасы жанында болатынын түсіну бала үшін өте маңызды. Бала махаббатты сырттан іздемеуі керек. Ата-ана, туған-туыс, бауырлары мен ұстаздарының жылуын көріп өскен бала мейірімді болады. Осы тұста тек ата-аналардың емес сонымен қатар ұстаздар мен мектеп психологтары және әлеуметтік педагогтардың орны ерекше, үйде балаға ата-ана жауап берсе, мектепте осы ұстаздар жауап береді. Балаға шектен тыс қысым көрсетуге және мазасын алуға болмайды. Болашаққа деген өшіп тұрған үмітті әлеуметтік педагогтар жаға білуі керек. Және балаға рухани жағынан әрқашан қолдау көрсету өте маңызды.

Ең бастысы, әрқайсысымыз жанымыздағы құрбы-құрдастарымызды, туыстарымызбен ең бастысы ата-анамызды бағалайық, Сонда, суицид деген әлеуметтік қатерді бізде жеңіп шығамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Социальная работа по профилактике и преодолению насилия агрессии в молодежной среде, сост. К.Воль, Т.С.Сулемова,- Москва, 1996 г.
2. Ивашенко Г.Т и др. Социальная реабилитация дезадаптированных детей в специализированных учреждениях – Москва, Наука,1996.
3. Сладков Л.А. Плюс-минус жизнь, – Москва, 1990.
4. Братусь Б.С. Аномалии личности, Москва,1988.
5. КазМУ харбаршысы, Заң сериясы. 2003, 10 саны.
6. «Черный фономен» суицида. Фемида. 2002, 10 саны.
7. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі (топтама); Заңтану тоатамасы. Алматы, «Мектеп», 2002 ж.
8. Мектептегі психология. Жунал, 2008 9саны.
9. «Егемен Қазақстан» газеті «Суицид көрсеткіші-қоғам әл-ауақатының барометрі» мақаласынан,2017 жыл.

ҚЫТАЙДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

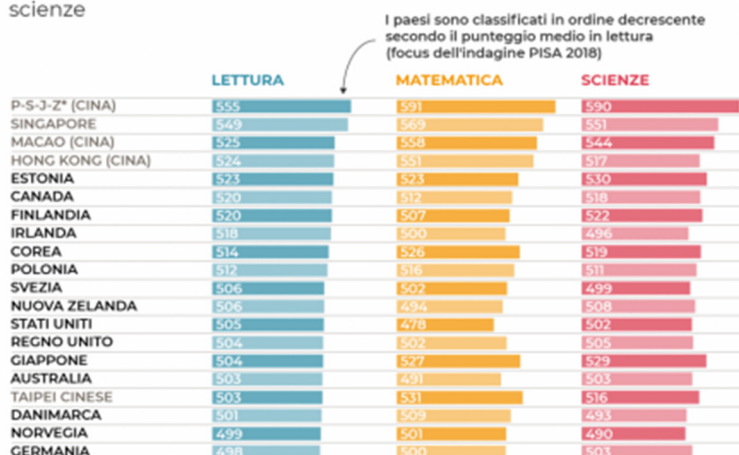
Барлық елдер үшін, соның ішінде Қазақстан үшін де, салыстырмалы халықаралық зерттеулердегі жүздегер-елдердің ұлттық білім беру жүйесінің тиімділігі мен оқушылары жоғары білім жетістігін көрсеткен елдер мектебінде білім беру жүйесінің қызмет ету тәжірибесін талдаудың маңызы зор.

Білім беру дәрежесі туралы дүниежүзілік табель халықаралық салыстырмалы зерттеулер нәтижелері бойынша құрастырылады. Қазіргі таңда мұндай зерттеулер көп, солардың ішіндегі ең белгілі және маңыздылары PISA, TIMSS, PIRLS болып табылады [1].

Оқушылардың білімі мен білігін бағдарлаудың PISA (Program for International Student Assessment) халықаралық бағдарламасын Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы жүзеге асырады. PISA зерттеулерінде 15 жастағы білім алушылардың оқу сауаттылығы, математикалық сауаттылық және ғылыми-жаратылыстану сауаттылығы бағаланады. Ең соңғы өткен PISA-2018 сүйенетін болсақ, зерттеуге 79 мемлекеттен 600 мың мектеп оқушылары 2 сағаттық тестке қатысты. PISA рейтингінде Қазақстан 69-ыншы орынға ие болды. Алдыңғы зерттеулерге қарағанда Қазақстанның мектеп оқушылары төмен көрсеткіш көрсетті. Ал Қытай оқушылары (қытай провинциясының білім алушылары), Сингапур, Гонконг, Жаңа Зеландия, Жапония, Оңтүстік Корея, Эстония, Ирландия, Польша, Канада және Финляндия оқушылары көшбасшы атанды (1-сурет).

Risultati PISA 2018

Panoramica sul rendimento degli studenti in lettura, matematica e scienze

1-сурет. PISA-2018 рейтингінен жоғары көрсеткіш көрсеткен мемлекеттер

Білім беру зерттеушілерінің ерекше қызығушылығын ҚХР білім беру жүйесінің құрылымына және оның даму бағыттарына байланысты мәселелер туындатады. ҚХР білім туралы Заңына сәйкес (17-бап) Қытайда білім берудің келесі түрлері жүзеге асырылады: мектепке дейінгі, бастауыш, орта және жоғары [2]. Мемлекет білім беру жүйесінің жұмысын ғылыми негізде ұйымдастырады. Оқу орындарын және басқа да білім беру ұйымдарын құруды, оқу нысандарын, оқу кезеңдерін, білім алушыларды қабылдауды, оқыту мен тәрбиелеудің міндеттерін, сондай-ақ білім беру жүйесінің басқа да компоненттерін ҚХР Мемлекеттік Кеңесі немесе тиісті өкілеттіктер берілген әкімшілік Білім беру органдары айқындайды.

Мектепке дейінгі білім қазіргі уақытта Қытайда балабақшалар мен мектепке дейінгі топтарда іске асырылатын екі немесе үш жылдық білім берілген. Ата-аналар мемлекеттік және жеке меншік балабақшаларға және мектепке дейінгі топтарға ақша төлейді. Бала бақшаға бару құны оның деңгейіне, баланың болу нысанына (толық күн немесе тәулік бойы болу) және бала бақшаның орналасқан жеріне байланысты.

ҚХР-да орта білім беру 3 сатыға бөлінеді:

1. Бастауыш мектеп (1-6 сыныптар) немесе (1-5 сыныптар).
2. Толық емес орта мектеп (7-9 сыныптар) немесе (6-9 сыныптар).

3. Толық орта мектеп (10-12 сыныптар)

Бастауыш мектеп пен толық емес орта мектеп қазіргі уақытта оқу жүйесінде қатар қолданады "6+3" "5+4" және "9 жыл қатарынан" (көптеген аудандарда негізінен "6+3" жүйесін қолданады). Сондықтан бастауыш мектепте оқу мерзімі 6-5 жыл, толық емес орта мектепте 3-4 жыл; бастауыш мектеп оқушыларының жасы 6-7 жас, ал толық емес орта мектептегі оқушылардың жасы 12-13. Қарапайым толық орта мектепке түсетін оқушылардың жасы: 15-16 жас және олар онда 3 жыл оқиды.[3]

Қытайда мектеп білім беру жүйесіне келетін болсақ, бұл жерде Қазақстан білім беру жүйесінен айқын айырмашылықтар бар. Ол бастауыш, толық емес орта мектеп және толық орта мектеп деп бөлінген. Балабақшаны аяқтағаннан кейін балаларды бастауыш мектепке береді. Бастауыш мектеп 6 жылға созылады. Негізгі пәндері: Ана тілі, математика, дене шынықтыру, Жаратылыстану, музыка, мораль және этика деп саналады. Осы кезеңде балалар әлем және қоғам туралы базалық білімдерді игереді.

12 жастағы балаларды келесі білім беру сатысына ауыстырады, бұл толық емес орта мектеп деп аталады. Онда негізгі оқу пәндері ретінде ана тілі, математика, шетел тілі (көбінесе ағылшын тілі), физика, химия, информатика, география, мораль және этика, саяси сауаттылық болып саналады. Қазір кейбір провинцияларда алғашқы екі сатылар кезекпен, 9 жыл оқу ұзақтығымен бірге әрекет етеді. Толық орта мектеп бейіндік оқытумен қамтылған және жоғары оқу орнына түсу үшін талапкерлерді дайындайды.

Тағы бір ескеретін жайт, оқушылар жоғарғы сыныптарға өту үшін емтихан тапсыруы керек. Бұл емтихандар әр мектепте бөлек өтіп, реттеледі. Қабылдау емтиханының мазмұны құпияда сақталады. Ата-аналар мен балалар түсу сынағы қандай формада болатынын біле алмайды. Әрбір қытайлық ата-ана сәбиінің қаланың ең үздік мектебіне түсуі үшін барлық күш-жігерін салады. Қытай мектептерінде білім беру жүйесі өте жоғары деңгейде. Мектептердегі тәртіп өте қатаң болып саналады. Барлық емтихан тест түрінде өтеді, ал білімді 100 балл бойынша бағалайды.

Міндетті тоғыз жылдық оқуды аяқтағаннан кейін оқушылар жоғары сыныптарға ауыспауына да мүмкіндік бар. Қытайдағы білім беру жүйесі орта мектептен кейін кейбір балаларға техникалық колледжге немесе орта кәсіптік училищеге бару мүмкіндік береді. Алғашқы екі кезеңнен айырмашылығы 9 жылдық оқудан кейін жоғары сыныптарда оқу ақылы. Осы сатыда балалар нақты ғылымдар бойынша тереңдетілген бағдарламалар өтеді, ақпараттармен танысады, саясат және мемлекеттік басқару туралы көбірек біледі.

Жоғары деңгейдегі кәсіптік оқу орындарына толық орта білімі бар оқушылар (толық орта мектептен кейін) қабылданады. Бұл білім беру мекемелерінің басты міндеті көпжақты дамыған өз облысының білікті мамандар даярлау. Оқу мерзімі екі-үш жылды құрайды.

Толық орта мектеп түлектері кәсіби қызметті таңдауға немесе диплом алуға және әрі қарай бакалавр дәрежесін алу үшін жоғары оқу орындарына түсуге толық құқылы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы. А.Қ. Құсайынов-Алматы, 2013
2. Закон Китайской Народной Республики об образовании №45 18 марта 1995г. Статья 4. Пекин, 1995
3. Национальные системы образования: общая характеристика структура. Алматы РОНД, 2004

Хайруллаева М.Ф.

"Инклюзивті білім беру жағдайындағы заманауи технологиялар"

мамандығының 1 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: пед.ғ.д., профессор Мукашева А.Б.

ал-Фараби атындағы ҚазҰУ

moldirhairullayeva.1996@gmail.com

АУТИЗМ ДИАГНОЗЫ БАР БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕЙТІН АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДЕГІ ҚИЫНДЫҚТАР

Бүгінгі таңда аутизммен баласы бар ата-аналар созылмалы күйзеліс жағдайында және олардың ауырлығы баланың жағдайы мен жасына байланысты [8]. Созылмалы күйзелістің әсері депрессияны, тітіркенуді, эмоционалды шиеленісті, өзін-өзі бағалаудың төмендігін және ата-аналар арасындағы жанжалдарды тудырады. Аналарға көп жағдайларда күйзеліс, эмоционалды тұрақсыздық, әлеуметтік критерийлерге мен сыртқы бағалауға сезімталдықтың жоғарылауы және жоғары мазасыздық тән [6, 7]. Сонымен қатар ата-аналарда бастапқыда бір немесе бірнеше психиканың субклиникалық (көлденең) белгілері болуы мүмкін. Сонымен бірге, аутист бала туылғанынан жабық, тұйық, анасына, әкесіне туылғаннан бастап инстинктивті байланысты көрсетпейді және эмпатиялық сезім «іске қосылмайды». Осылайша, «баланың ата-анасының мінез-құлқы – аутизм» – бұл қайталама жағдай [7], ал жұптағы эмоционалды байланыста проблемалар бар, «аутист бала – ата-аналар» бір жағынан да, басқа жағынан да қатысады.

Ата-аналарда баланың ерекшеліктеріне және оның тәрбиесіне деген көзқарастар мен стереотиптер қалыптасады [1]. Үш түрі бар: «директивті», «пассивті – сақ», «белсенді – сақ». Осы түрлердің ішінен тек соңғысы аутизмді бар баланың бейімделуіне тиімді. Ал бұл өз кезегінде ата-аналардың баламен одан да терең эмоционалды байланысын білдіреді. Балаға деген қарым-қатынас онымен өткізілген уақытпен емес, сезім мен зейінмен, олардың сапасымен өлшенеді. Аутист балалардың ата-аналарында функционалды, қайталама [4] көріністер байқалуы мүмкін. Олар көбінесе баланың дамуы туралы қарама-қайшы ақпарат беріп, әр кезеңнің немесе мінез-құлықтың әртүрлі салаларындағы көріністерді сипаттайды.

Бұл ақпарат осы зерттеудегі аутизмді бар балалардың отбасыларындағы тұлғааралық қарым-қатынастарға, баламен эмоционалды байланыстың ерекшеліктеріне және ата-аналардың мінез-құлқын түзетуге көп көңіл бөлуге негіз болды.

Зерттеудің мақсаты – психологиялық түзету шараларына байланысты ата-аналық мінез-құлықтың сипаты мен оның динамикасын зерттеу. Біз ата-аналық қатынастарды зерттеу әдісін PARI-мен, отбасы түрін анықтау үшін құрылымдалған сұхбат шкаласын, Торонто алекситимдік шкаласын (TAS) және SNAT анкетасын қолдандық.

Зерттеуде балаларына аутизм диагнозы қойылған 20 отбасы таңдалды. Барлық аутист балалар 1,5-3 жас аралығында әлеуметтік-психологиялық көмек орталықтарындағы психокоррекциялық сабақтарға қатысты. Қазақстандағы (ПМПК) Психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес ұсынған диагностикалық құралдар аутизмді бар балалардың психикасындағы ауытқуларды зерттеу үшін қолданылды. Олардың 10-ы тұрақты оң динамиканы көрсетті, ал қалған 10-да оң динамика жоқ.

Бейімделген PARI әдісі (parental attitude research instrument) ата-аналардың (ең алдымен аналардың) отбасылық өмірдің әртүрлі аспектілеріне көзқарасын зерттеуге арналған. Біз «оңтайлы эмоционалды байланыс» субшкаласын зерттедік. Басқа зерттеулердегідей [10], «динамика» мен «оңтайлы эмоционалды байланыс» кіші шкаласына қатысты нәтижелер «динамикасыз» тобының нәтижелерінен өзгеше болды. «Динамикасы бар» тобындағы жоғары белгілердің саны «динамикасыз» тобындағы жоғары белгілердің санынан 2,5 есе көп болды. Психокоррекциялық шаралар барысында 1-ші топтағы жоғары балл саны 4,5 есе, ал 2-ші топта тек 2 рет артты.

Торонто алекситимдік шкаласы бойынша ата-аналарды зерттеу келесі нәтижелерді берді (орташа көрсеткіштер): 1-топ («динамикамен») – аналар – 62, әкелер – 58 балл, «динамикасыз» тобы – сәйкесінше 72 және 74 балл. Сондықтан соңғы топ анағұрлым алекситикалық, бірақ жалпы айырмашылықтар жеткілікті емес. Алайда одан да көп қиялға, «арманға» байланысты сұрақтар бойынша аналардың болуы маңызды болды.

Бұл шкала бойынша ата-аналар көп мағыналы жауаптар берді. 2-ші топтағы ата-аналарға айтарлықтай қиыншылықтар туындады. Олар өздерінің эмоционалды тәжірибелерін көрсету кезінде пайда болды. Соңғылары үйлесімді шкаласы (вербальды және вербальды емес) көріністер болмаған кезде көрсетті. 1-ші топтағы психокоррекциялық шаралар барысында орташа балл саны 44 болды, ал 2-ші топта – 58 балл.

Бірақ ана мен әке арасындағы балалардың мінез-құлқының сипаттамасы біршама диссоциацияланған. Сонымен 2-топтағы ата-аналардың СНАТ сауалнамасының (А бөлігі) көмегімен сынау кезінде

жауаптардың сәйкессіздігі бірінші топтағы 18%-бен салыстырғанда 55%-ға жетті. Психокоррекциялық шаралар барысында сәйкес емес топтарда жауаптардың сәйкессіздігі 35% және 14% құрады.

Отбасы типін анықтауға арналған құрылымдық сұхбат ауқымы бойынша зерттеу деректері №1 кестеде көрсетілген.

1-кесте

Отбасы типі	«Динамикамен» топ		«Динамикасыз» топ	
	Психологиялық түзетуге дейін	Психологиялық түзетуден кейін	Психологиялық түзетуге дейін	Психологиялық түзетуден кейін
Эмоциялық-шеттетілген	-	-	2	1
Кернеулі-диссоциативті	1	1	1	1
Жалған ниеттес	2	1	2	2
Гиперпротективті	3	2	1	1
Симбиотикалық	1	-	4	3
Үйлесімді	3	6	-	1

Кестеден көріп отырғанымыздай, 1-ші топта бастапқы жағдайда 30% жағдайда гиперпротективті және үйлесімді отбасылар, ал 2-ші топта 40% симбиотикалық тип орналасты. 1-ші топтағы психокоррекциялық шаралар барысында үйлесімді түрдегі көріністер 60%-ға жетті. Екінші топ отбасылық қатынастарда үлкен ригиттікті сақтады.

Психологиялық түзету шаралары процесінде біздің бақылауымызда әртүрлі қарсылық көріністері байқалды. Контактіден тыс, ата-аналарда «белсенділік вакуумының» этологиялық көріністері бар, оларда мимика немесе агрессия, шатасу, содан кейін жасыру немесе немқұрайлылық пайда болады. Балалардың нақты ойын әрекеттерін түсіндіруге және көрсетуге арналған нұсқаулықтармен де қиындықтар туындады. Ұқсас мәселелер «динамикасыз» тобында ұзақ уақыт бойы сақталды.

Ата-аналар мезгілімен психо-эмоционалды тұрғыда құлдырай бастайды және екіжақты жағдайда өмір сүреді («емдетеміз – емдетпейміз, көмектеседі – көмектеспейді» және т.б.). Баланың мінез-құлқындағы регрессияның ықтималдығы, ата-аналарда күмән, әртүрлі қарама-қайшы ойлар мен сезімдерді тудырады және баланың мінез-құлқының өзгеруі олардың интерпретациялауында қиындықтар тудырады. Психотерапиялық әдістер ата-аналарға баламен проблемалық байланысын тану үшін қолданылды және әдістемені іс жүзінде сынап көрдік. Мәселен, басқа отбасындағы баланың дұрыс емес мінез-құлқы туралы жазбаны ата-аналарға көрсетіп, содан кейін олардың өз балаларына білдірген реакциялары салыстырылды.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Осылайша, ата-аналар мен баланың, ең алдымен анасымен, терең эмоционалды байланысының болуы оның жағдайының оң динамикасында көрсетілген және аутист балаға психокоррекциялық шаралардың оң әсерінің сәттілігін анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады деп айтуға болады. Психо-түзету шаралары ата-аналардың баламен эмоционалды байланысын, отбасылық қатынастардың типін жақсартты. Бірінші топта айтарлықтай өзгерістер байқалды. Алайда жауаптардағы екіжақтылық, бөліну және бала мен ата-аналары арасындағы бал мінез-құлқын түсінбеушілік сақталуда.

Біз бала аутизмінің, этиопатогенезінің психоаналитикалық түсіндірулеріне қайта оралуға шақырмаймыз, бірақ адам психикасына маскировка жасау, қорғаныш механизмдерінің көмегімен түсінбеушілік пен мазасыздық сәттерін жасыру жиі кездеседі. Болашақта ата-аналарға балаға деген сүйіспеншіліктің жетіспеушілігін сезінбестен, олардың мінез-құлқын түсіну қиын болады және өсіп келе жатқан кінә сезімі біртіндеп өзгереді. Психокоррекциялық шаралар барысында «динамикасыз» тобында бұл проблемалар айтарлықтай байқалады.

Бала аутизмі диагнозы бар балалардың ата-аналарын тексерудің жоғарыда аталған нәтижелерін қорытындылай келе, тұлғааралық қатынастардың басым түріне қарамастан, отбасының типі, баланың позитивті динамикасының шарты – бұл жоғарылаған дәреже және мұндай баламен анасы мен әкесінде эмоционалды байланыстың тереңдігі болуы шарт. «Анасы (әкесі) – аутист бала» жұбының симбиотикалық сипатын ескере отырып, аутизмі бар баланың ата-анасынан кейін өзгеруі оны өзіңіз жасаудан гөрі оңай болады деп болжаймыз.

Мұның бәрі тек аутизмі бар балалардың өздері ғана емес, сонымен қатар олардың отбасы мүшелері терапевтік шараларға мұқтаж екендігінің дәлелі. Тиімді психотерапиялық шаралар аутизмі бар балалармен жұмыс процесіне баланың ата-аналарын қосуды талап етеді [12]. Ата-аналарға байланысты тағы бір фактор, аутист бала және оның динамикасына әсер ету – бұл ата-аналардың, дәрігердің, әртүрлі бағыттағы психотерапевттердің, психологтың, дефектологтың және мұғалімнің іс-әрекетін үйлестіру

мүмкіндігі болып табылады. Бұған аутист баланың әлеуметтік бейімделуі байланысты. Шынында да, түзету шараларының әдістері мен бағдарламаларының көпшілігі – ойын, әлеуметтік саланы, жеке тұлғаны дамыту (психогенез) емес, стереотиптік (құрылымдық) мінез-құлықтың баламасы.

Қорытындылар

1. Балалық аутизмге қатысты көмек шаралары ата-ананың да, балалардың да мінез-құлық ерекшеліктерін, бала аутизмінің көп салалы диагноз екендігін ескере отырып ұйымдастырылуы керек.

2. Ерте түзету бағдарламаларында аутист балалардың ата-аналарына психологиялық түзетуді жетекші орынға қою керек.

3. Ата-аналарға қолдану (жеке, жеке ерекшеліктеріне қарай, психологиялық проблемалар, клиникалық көріністер) кең психотерапиялық шаралар (яғни, жалпы білім беру бағдарламалары ғана емес, сонымен қатар танымдық-мінез-құлық жаттығулары).

4. Алекситикалық көріністерге арналған терапия (ата-аналардың гипонозогнозы) болуы керек. Ол эмоционалдық реакциялар тапшылығын жеңе отырып, ата-аналардың эмоцияларын сөзбен анықтауға және сипаттауға үйрететін тренингтер көмегімен мазасыздық пен психоэмоционалды стресс деңгейін төмендетуге бағытталған.

5. Мінез-құлық көріністерін түзетуге психотерапия әдісі мен биофитэк элементтері кіруі керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Аппе Ф. Аутизмнің психологиялық теориясына кіріспе. М., 2006.
2. Баенская Е.Р. Ерекше эмоционалды дамуы бар балаларды тәрбиелеуге көмек. М., 2000 жыл.
3. Бернс Р. «Мен» Өзіндік тұжырымдамасы мен білімін дамыту. М., «Прогресс», 1986.– б. 370
4. Былкина Н. Д. Функционалды алекситемия: педагогикалық, психологиялық және лингвистикалық аспектілер // Тұлға – Тіл – Мәдениет. Саратов, «Ғылым», 2010. – 69-бет.
5. Балалар мен жасөспірімдер психиатриясы. / Ред. Ю.С. Шевченко.– М.: «Медициналық ақпарат агенттігі» ЖШС, 2017 ж.).
6. Каган Б.Е. Жеңу: жанұядағы байланыссыз бала. Санкт-Петербург, 2000 жыл.
7. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р. Байланыс бұзылыстары бар балалар: ерте жастағы аутизм. М., 1989.
8. Либлинг М.М. Аутизм диагнозы бар отбасына психологиялық көмек көрсету ретінде терапия жүргізу // Дефектология .– 1996.– №3.
9. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутист бала: көмектесу жолдары. М., 1997.
10. Печникова Л.С. Ерте балалық аутизмді бар балаларға аналық қатынастардың ерекшеліктері. Тұлға – Тіл – Мәдениет. Саратов: «Ғылым» баспа орталығы, 2010. 63–67 б.
11. Скрыпник Т.В. Аутизмнің феноменологиясы. Киев, 2010 жыл.
12. Спиваковская А.С. Психотерапия: ойын, балалық шақ, отбасы. М., 2001.
13. Фрейд, А. Балалар психоанализінің теориясы мен практикасы. / М.С. 158-160.
14. Эриксон. Балалық шақ және қоғам. Санкт-Петербург: Ленато, АСТ, «Университет кітабы» .1996.– 281 б.

Кашимова К.А.

Магистрантка 1 курса специальности

"Современные технологии в условиях инклюзивного образования"

Научный руководитель: д.пед.н., профессор Мынбаева А.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: kalama.kashimova@gmail.com

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ МЕТОДА МОНТЕССОРИ

Предпосылками возникновения и развития метода Монтессори явились потребности в развитии педагогической науки; появление новых тенденций, способствующих использованию достижений физиологической психологии в инклюзивном образовании. Можно сказать, что до того времени, когда М. Монтессори предложила свой метод, она имела лишь интуитивные представления об открывающихся возможностях. В тот период времени Мария Монтессори предполагала, что если перед обществом стоит задача создать систему нового образования, то в первую очередь необходимо не только подготовить учителей, но трансформировать саму школу. Задача состояла в том, чтобы создать условия для становления свободной личности, за которой можно было бы наблюдать для его экспериментального изучения спонтанных проявлений ребенка. Эти открытия могут появиться показать неожиданные возможности.

Мария Монтессори родилась в 1870 г., в Италии, г. Кьяравалли. В 1896 году М. Монтессори окончила Римский университет по специальности «доктор медицины», став одной из первых женщин в истории Италии, окончивших курс медицины и одной из первых женщин – докторов наук. Диссертация Монтессори была опубликована в 1897 году в журнале *Policlinico*. После университета Мария нашла работу ассистента в университетской клинике, а также начала частную врачебную практику.

Проблемы исследования деятельности М.Монтессори отражаются в трудах Стендинг Э.М., Сумнительного К.Е., Сороковой М.Г., Фаусек Ю. И, Тарасовой Н.М. Автобиографическая история развития метода также заложена в фундаментальной работе М. Монтессори «Мой метод».

Проблемы открытия школ и условия реализации метода можно найти в записях «Речь по случаю торжественного открытия одного из домов ребенка».

Вопросы о влиянии идей М.Монтессори на развитие зарубежного образования, история развития Монтессори-движения за рубежом отражены в работах Сороковой М.Г.

Работа с детьми с ограниченными возможностями здоровья.

В работах М. Монтессори четко представлены этапы развития. После окончания медицинского института Монтессори около пятнадцати лет регулярно посещала приюты для детей с умственной отсталостью, работая ассистентом в психиатрической клинике университета Рима. Дети с особенностями в развитии привлекали внимание врачей, которые применяли органотерапию препаратами из щитовидной железы. Однако позже, благодаря французскому врачу, психологу, одному из основоположников олигофренопедагогики Эдуарду Сегену, умственно отсталые дети получили возможность «педагогического лечения». Мысль о том, что медицина рука об руку с педагогикой способна решить проблемы развития и обучения детей с особыми образовательными потребностями, стала главной в те годы.

В своем докладе под названием «Моральное воспитание», она утверждала, что умственная неполноценность – это проблема больше педагогическая нежели медицинская. Вскоре после этого, талантливый итальянский врач, педагог Мария Монтессори читала курс лекций по воспитанию слабоумных детей для учителей. Далее этот курс преобразовался в Государственную ортофеническую школу, руководителем которой стала сама Монтессори.

В трудах Монтессори писала, что методы, которые они использовали не имеют ничего такого, что указывало на их применимость только для слабоумных детей. Наоборот, в них были заложены рациональные принципы воспитания, которые стали применимы и даже эффективны для детей с нормальным развитием. Тогда Монтессори с уверенностью утверждала, что применение похожих методов в работе с детьми без особых образовательных потребностей сможет раскрыть их личность самым успешным и невероятным образом. Именно в тот период она начала основательные исследования в этой сфере, что сейчас называют лечебной или Монтессори педагогикой.

М. Монтессори считала, что заслуга создания такой педагогической системы принадлежит Э. Сегену, практиковавшему сначала педагогику, а затем медицину. А также благодаря сотрудничеству с Жаном Итаром, который применил метод наблюдения, подобно тому, как наблюдают в клиниках за больными с психическим расстройством.

Э. Сеген, взяв за основу наблюдения Итара, продолжил работу по усовершенствованию методов. Сеген определил связь физиологической психологии с физиологическим методом. Работы Сегена были

тщательно изучены Марией Монтессори, а его методы применялись во многих специальных школах для детей с патологиями мозга.

Как пишет Мария Монтессори: «Изучив методы, используемые разными европейскими учеными, я вернулась в Рим, чтобы закончить свои опыты по воспитанию детей с умственной отсталостью. На это у меня ушло около 2 лет. Все это время я следовала рекомендациям Сегена. Кроме того, мне чрезвычайно помогли труды Итара... На основе трудов этих двух мужей мне удалось разработать разнообразный дидактический материал. Эти материалы вполне могли стать превосходным по своей эффективности средством в руках знающего специалиста».

Также, Сеген и Итар отмечали важность духовной сферы как самого первого дидактического материала. Поскольку именно вера в успех, предвосхищение и вдохновение учителя могут пробудить в ребенке интерес, помогут раскрыть его безграничные возможности.

Экспериментальная работа с детьми без особых потребностей в образовании.

В фундаментальном труде «Мой метод» Монтессори пишет, что в то время, когда успехами воспитанников с ограниченными возможностями здоровья вызывали восхищение в медико-педагогических кругах, Монтессори долго размышляла над вопросом почему здоровые дети не превосходят по уровню развития умственно отсталых детей, работавших по ее методу.

Монтессори считала, что развитие детей без особенностей в развитии сдерживалось и подавлялось неподготовленными взрослыми, в то время как детям из специальных приютов помогали преодолевать проблемы в их психическом развитии.

Тогда ею было принято решение провести эксперимент на базе обычной начальной школы, а точнее в первом классе, где она применила свои методы воспитания неполноценных детей к здоровым детям. Изучение философии в Римском университете, посещение курса экспериментальной психологии, а также исследования по педагогической антропологии на базе начальных школ, проводимые Марией Монтессори дали свои плоды, ее знания были необходимы для чтения курса лекций в Римском университете.

К концу 1906 года генеральный директор Ассоциации домостроения Э. Таламо предложил организовать начальную школу в построенных им многоквартирных домах. Предполагалось, что такие школы могут быть открыты в каждом доме, что сулило хорошие возможности для развития.

Так, в 1907 году открылась первая школа с названием «Дом ребенка», CasadeiBambini. и как предполагалось, такие дома ребенка стали открываться и давать возможность детям разных возрастов учиться играючи, а также это решило многие социальные проблемы. Как отмечалось в работе Монтессори, дома ребенка были очень значимы как в социальном, так и в педагогическом аспектах. Это были блестящие возможности для испытания методов Монтессори, а также в социальном отношении – уникальное расположение школ внутри дома, что сократило количество беспризорных детей, которые могли без присмотра проводить время на улицах города.

Таким образом, работа Марии Монтессори заключалась не в том, чтобы применить методы Сегена на здоровых детей, а это серьезная экспериментальная основа, корни которой представляют собой результаты трудов Сегена и Итара.

Стоит отметить, что введение письма и чтения стали важной составляющей образовательного процесса, что не являлось таковым для Сегена и Итара.

Таким образом, десять лет непрерывной деятельности итальянского педагога, доктора Монтессори, можно рассматривать как подведение итогов четырех десятков лет работы Итара и Сегена. С этой точки зрения видно, что двухлетнему испытательному этапу предшествовали пятьдесят лет подготовки, а именно последовательной работы трех врачей от Итара до Монтессори.

Свои эксперименты Монтессори начинала с проверки теории Вундта, которая гласила, что детской психологии не существует. Тогда М. Монтессори утвердила необходимость упрощения психометрических инструментов для детей, ввиду того что дети не всегда готовы и согласны принимать участие в экспериментах.

В работе Мария Монтессори также, руководствуясь антропологическими соображениями, четко определила какими антропометрическими измерениями необходимо пользоваться для исследования. Разработав антропометр для измерения роста детей, она ежемесячно наблюдала за изменениями как в массе, так и в росте детей. Кроме того, раз в год измерялись окружность головы, продольный и поперечный диаметр головы, обхват груди и т.д. более подробная информация относительно измерения изложена в ее работе «Педагогическая антропология». В экспериментальной работе Монтессори уделила внимание практически всем сферам развития ребенка, а также всем факторам влияющим на его развитие: окружение и обстановка в классе, дисциплина, самостоятельность, упразднение поощрений и внешних форм наказания, свободы, формы уроков, режим питания, тренировки мышц, развитие чувств и т.д.[6 с. 401].

Распространение метода М.Монтессори в мире.

Понимание потребностей ребенка, подготовленная среда с дидактическим материалом, любовь и уважение к детям, интересные уроки для детей в комплексе показали блестящие результаты.

По данным, представленным работами Ю. Фаусек, дома ребенка Монтессори стали посещать ученые, педагоги, журналисты и чиновники. У доктора Монтессори появились последователи и ученики. Еще три дома ребенка CasaDeiBambini были открыты в Италии, а затем и в итальянской Швейцарии. Методики Фребеля сменяются на метод Монтессори.

Так в 1909 году Мария Монтессори впервые проводит международный учебный семинар, на который съезжаются учителя с многих европейских стран. В этом же году в свет выходит книга «Метод научной педагогики, примененный к воспитанию маленьких детей в доме ребенка». Книга была переведена на разные языки и получила всемирную известность.

В 1914 году российское министерство народного просвещения направило в «Дом ребенка» общественных деятелей дошкольного образования и воспитания. В числе деятелей была Юлия Фаусек, которая после командировки в «Дом ребенка» последующие 30 лет посвятила изучению и распространению метода Монтессори в России. Она считала, что свободное воспитание, к которому призывала Мария Монтессори, должно быть присуще и российской системе образования.

Так в 1905 – 1915 годы происходило бурное развитие и распространения метода. К 1915 году, в таких странах как Италия, Франция, Великобритания, Швейцария и США, школы официально работали по методу Монтессори. Подобные школы планировались открываться в таких странах как Индия, Корея, Япония, Аргентина, Румыния и Германия.

Свою деятельность в Испании Монтессори начинала с небольших программ. Вскоре в столице была открыта школа для детей от трех до шести лет. Однако к 1920 году в Испании возникло политическое движение, которое пыталось привлечь Марию Монтессори к публичным выступлениям в пользу этого движения. Монтессори отказалась, вследствие чего ее программы оказались без поддержки правительства Испании. Вскоре после военного переворота все школы прекратили свою деятельность. Несмотря на это Монтессори продолжала свою работу в Испании, позже через тринадцать лет, государственную поддержку восстановили. Но с началом гражданской войны ей пришлось покинуть страну.

В Великобритании идеи Монтессори начали свое распространение в 1912 – 1915 годах. И в 1919 году она провела обучающий курс, который вызвал интерес среди английских деятелей в сфере образования.

В США в 1915 году результаты практических работ Монтессори были представлены на Всемирной выставке. Несмотря на ошеломительный успех, у методики Монтессори также были и влиятельные противники. Получив широкую известность, педагогика Монтессори практиковалась в детских учреждениях, однако к концу 1930 годов интерес к данному методу стал угасать.

По мнению, Р. Зальцманн причины угасания интереса к идеям в следующем:

1) коммерциализация метода при отсутствии подготовленных кадров и отсутствие или недостаточность качественного дидактического материала. В коммерческих целях, сады открывались быстро, педагоги не были подготовлены, полный набор материалов отсутствовал, соответственно, ожидаемый эффект не был достигнут;

2) критика авторитетного профессора Колумбийского университета У. Килпатрика, смутно представлявшего идеи Монтессори, стала присутствовать в учебниках, что и повлияло на дискредитацию в глазах общественности.

Тем не менее, в 1950-х гг. интерес к методу возобновился, и в разных штатах начали открываться Монтессори-школы.

По мнению Сороковой М.Г., в американском обществе основными мотивами родителей отдавать детей в такие школы являлось не понимание системы и принятие ее идеи развития ребенка в соответствии с его природными потребностями, а конкуренция с детьми других родителей, потому что в системе Монтессори дети рано учатся писать, считать и читать естественным образом.

В своей работе Сумнительный К.Е. отмечает, что использование метода строго контролировалось, в том числе и подготовка педагогов, использование дидактики и разработка. По этой причине возникали конфликты, которые тормозили открытие новых школ. Поэтому после того, как Монтессори покинула США, деятельность Монтессори школ остановилась.

В Италии Монтессори читала лекции и проводила учебные курсы. В 1922 году она была приглашена выступить и ознакомить со школами Монтессори. В те годы Италию возглавило правительство фашистской идеологии. Оно поддерживало методику Монтессори в первое время, а Муссолини лично принял Марию Монтессори и оказал ей официальную поддержку в организации и проведении учебных курсов и открытии школ, которые носили ее имя. Более того, Бенито Муссолини стал президентом

Общества Монтессори, а также основал колледж по ее модели. Однако после одной из лекции Марии о мирном существовании и образовании у них возник конфликт по идеологическим причинам.

Проанализировав источники, ясно, что причиной конфликта был отказ Марии читать лекцию и воспитывать детей в духе фашизма. За Марией и ее сыном Марио Монтессори началось политическое преследование. Соответственно, они были вынуждены уйти в отставку и покинуть страну. В 1936 году все «школы Монтессори» были закрыты. Семья Монтессори продолжила свою педагогическую и исследовательскую деятельность в Индии. Ею читались лекции, проводились учебные курсы и открывались школы. Именно в Индии был введен термин «*космическое воспитание*», которое относилось к детям от шести до двенадцати лет. Были разработаны материалы для работы по таким дисциплинам, как география, зоология и ботаника. Позже были изданы новые книги по воспитанию потенциала детей и т.д. После семилетней деятельности, включавшей наблюдение за детьми разных возрастов, исследования и тренерство в Индии и окончания войны в Европе, Монтессори со своим сыном вернулись в страну.

В период до 1936 года были созданы школы и сообщества во всей Европе, России, Сербии, Канаде, Индии, Китае, Японии, Индонезии, Австралии, а также в Новой Зеландии.

Метод М. Монтессори в современном мире.

В настоящее время метод Монтессори практикуется во многих странах, включая Россию и Казахстан, Украина и другие страны СНГ. Несмотря на попытки Сумнительного К.Е внедрить идеи Монтессори в российское дошкольное образование, в настоящее время метод действует на уровне частных образовательных организаций. Деятельность Международной Ассоциации Монтессори продолжает расширяться.

Сорокова М.Г. выделяет три направления развития и применения метода:

Классическое и постклассическое;

использование отдельных положений метода Монтессори или материалов в новых концепциях; медико-реабилитационное направление.

Классическое и постклассическое направления включают:

создание «классических» Монтессори-детских садов и начальных школ в Европе, Америке, Австралии, Азии, а также в Африке;

развитие идей Монтессори для воспитания детей от рождения до трех лет;

включение дополнительных видов деятельности в образовательный контекст Монтессори-детского сада;

создание современных Монтессори-гимназий и лицеев за рубежом;

создание новых материалов в духе Монтессори;

новые разработки по применению классических Монтессори-материалов.

Важно отметить, что со времен своего основания Международная Ассоциация Монтессори (АМІ) остается наиболее влиятельным и последовательным представителем классической Монтессори-педагогике. АМІ полагает, что в системе Монтессори учтены все потребности ребенка, необходимые для его развития и ни в каких коррективах и дополнениях она не нуждается. Эта организация проводит обучающие Монтессори педагогике АМІ-курсы, отличающиеся качеством, долгосрочностью и имеющие международное признание. Наличие АМІ-диплома у учителей таких школ является одним из критериев, по которым школе или саду могут присвоить статус «учрежденных и признанных АМІ». Удовлетворить требованиям АМІ нелегко: организация должна долгое время функционировать по стандарту АМІ, иметь полное соответствие материалов и методов работы по стандартам и т.д.

В Справочнике по реформаторско-педагогическим и альтернативным школам в Европе указано, что первые школы Монтессори были основаны в 1919 г в Амстердам и Гааге, в 1924 в Германии.

Начало Монтессори движения в Российской империи и в СССР приходится на первую половину XX века. Усилиями Юлии Ивановны Фаусек (1863-1942), почетного профессора Российского Государственного педагогического университета имени А.И. Герцена, широкую известность получила система образования М. Монтессори. Ю. Фаусек в течении многих лет работы пыталась адаптировать итальянскую систему дошкольного образования к российским и советским реалиям.

Как отмечалось ранее, Ю. Фаусек не просто посещала дома ребенка, она увидела воочию сам педагогический процесс, а также сблизилась с Марией Монтессори. Фаусек вела активную деятельность по популяризации метода в достаточно сложных социально-экономических условиях. Ею была проведена большая опытно-экспериментальная работа, обобщение выводов которой позволили выявить ряд закономерностей, которые смогли доказать эффективность метода.

Принято считать, что Юлия Ивановна Фаусек является последователем, ученицей Монтессори.

Сумнительный К.Е. и Сумнительная С. И. в своем сборнике статей указывали, что 1993 год был для российского образовательного сообщества важным. Впервые Мария Рот, немецкий тренер для педагогов Монтессори, работавшая по стандарту АМІ посетила Россию.

Можно считать, с этого времени Монтессори движение в России возобновилось: новыми последователями и педагогами, практикующими ее метод, стали М. Сорокова, Е. Хилтунен, К.Е. Сумнительный, М.В. Богуславский, Д.Г. Сороков.

Таким образом, было положено начало возрождению системы М. Монтессори в России.

В настоящее время в России активно ведут свою деятельность Высшая школа Монтессори-метода, Фонд Монтессори – филиал АМІ в России, а также Московский институт Монтессори педагогики.

В Казахстане опыт педагогики М.Монтессори активно стал применяться с момента Независимости, вначале стихийно, затем через создание организаций.

В апреле 2019 года Общественный фонд “MontessoriQazaqstan” подписал соглашение о сотрудничестве с Международной Ассоциацией Монтессори (АМІ), основанной Марио Монтессори в 1929 году.

В ноябре 2019 года при поддержке ОФ “MontessoriQazaqstan” в Алматы прошел первый АМІ курс по подготовке Монтессори ассистентов для работы с детьми от рождения до трех лет, в котором приняло участие около 50 учителей со всего Казахстана.

В настоящее время Общественный фонд “MontessoriQazaqstan” продолжает свою деятельность по развитию метода Монтессори, распространению достоверной информации о методе, а также защите прав детей на безопасную для развития детей среду.

Литература

1. Barbara Isaacs. Understanding the Montessori Approach: Early Years Education in Practice. – 2012.
2. Prof. h.c. Dipl.-Päd. Joachim Dattke und Tatiana Dattke Интеграция детей с ограниченными возможностями развития с использованием метода Монтессори-педагогики и Монтессори-лечебной педагогики. 2019
3. Кэтрин Мак Тамани. Воспитание по Монтессори = The Tao of Montessori. – М.: АСТ, 2018.
4. Paula Polk Lillard. Montessori Today: A Comprehensive Approach to Education from Birth to Adulthood. – New-York: Schocken Books, 1996.
5. Kramer Rita. Maria Montessori. Leben und Werke in großen Frau. – Frankfurt am Main: Fischer, 1983.
6. Елькеева А.Б. Основопологающие идеи и принципы педагогической системы Монтессори. – Учительский журнал. 2012
7. Джакупова Ш.С. Технология М.М. в системе повышения квалификации педагогов в образовательных учреждениях. – Учительский журнал, 2012
8. Дорофеев А.Ф. Реализация идей М. Монтессори в дошкольных и школьных образовательных учреждениях ФРГ. 2003
9. Занков, Н.В. Избранные педагогические труды. 1996
10. Монтессори М. Мой метод : руководство по воспитанию детей от 3 до 6 лет / Мария Монтессори ; [пер. с англ. А. В. Колесниковой, Е. А. Рязанцевой]. – Москва: Центрполиграф, 2013. – 414 с. : ил.
11. Монтессори М. Мой метод: начальное обучение / Мария Монтессори. – Москва: Астрель: АСТ, 2006. – 349, [3].
12. Кеда, Е. Пасс, Ю. Метод Монтессори в России// Дошкольное воспитание. 1994
13. Сорокова М. Г. Система М. Монтессори в парадигме реформаторской педагогики. 2004, Москва
14. Кондратьева Е. А. Условия реализации идей и принципов педагогической концепции М. Монтессори в отечественном образовании. 2003
15. Система М. Монтессори : теория и практика : учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.Г. Сорокова – 3-е изд., стер. – Москва: издательский центр «Академия», 2006. – 384 с. 51-88
16. Сумнительный К. Е. Теоретическое осмысление и практика использования зарубежных педагогических систем в отечественном образовании второй половины XX века. 2008
17. Сумнительный К.Е. На пути к новой педагогике. Монтессори метод в контексте современной науки. Сборник материалов IV Всероссийской конференции «Новое время», 2014
18. Сумнительный К.Е. , Сумнительная С.И. Метаморфоз развития. 25 лет с системой М. Монтессори: сб. ст. к VII Международной конф. «Интеграция педагогики М. Монтессори с отечественным образовательным пространством» под ред. Д-ра пед. наук К.Е. Сумнительного. Москва: Новое время, 2017, 284 с.
19. Фаусек Ю. И. Детский сад Монтессори. – 1915.
20. Фаусек Ю. И. Педагогика Марии Монтессори [Текст]: ст., дневники, рукоп./ Ю. И. Фаусек; [соврем. ред. Е. Хилтунен ; науч. редакция, послесл. И коммент. Д. Сорокова ; предисл. М. Крухлет]. – Москва: Генезис, 2007. – 368 с. : ил
21. Хасенова Г.О. Опыт адаптации педагогической системы М.Монтессори в современный образовательный процесс. – статья Учительский журнал – 2016

Серикбаева Г.Е.

Магистрантка 1 курса специальности

"Современные технологии в условиях инклюзивного образования"

Научный руководитель: к.пед.н. Сембаева А.М.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Электронная почта: gserikbay@gmail.com

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ К РАБОТЕ В СИСТЕМЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Инклюзивное образование – это ответ на многовековую эксклюзию людей с особыми потребностями, реакция на страх, непонимание, отвержение людей, которые «не такие, как все». Только сейчас, во втором тысячелетии многотысячной истории развития человечества мы приступили к решению проблемы части нашего общества, которое нуждается в такой же включенности в общество, как и остальные граждане. Весь XX век прошел в поисках решения проблемы эксклюзивной части общества, принимались законы, осуществлялись медицинские исследования, педагоги-энтузиасты не бросали попыток решить педагогическую задачу – обучения детей с особыми потребностями, и научения жизни и функционирования в обществе. Помимо проблем социализации, научения, перед обществом стоит проблема многоликости проблемного поля: у каждого человека с особыми потребностями свой диагноз, он/она требует индивидуального подхода, с учетом обстоятельств, приведших к состоянию «особых потребностей», ведь инклюзивной среды может потребоваться лицо, которое не по своей воле было отрезано от общества, не получило своевременного образования, ведь это тоже означает, что такому ребенку нужна профессиональная педагогическая помощь и включенность своей жизни в жизнь сверстников, чтобы нормально развиваться психологически и ментально.

В Казахстане с 2014 года в школах и в высших учебных заведениях существует инклюзивное образование и сейчас, шесть лет спустя, мы уже можем судить о результатах. Лично я, наблюдая взаимодействие детей в инклюзивном классе, неоднократно наблюдала, как с начала учебного года приходят ученики с особыми образовательными потребностями замкнутые, настороженные, и как на глазах они начинают интересоваться сверстниками, школой, учатся взаимодействовать, ощущать себя личностью, включаются в общий процесс, потом случаются долгие летние каникулы, и – опять наблюдаю регресс, визиты к специалистам не могут заменить полноценное общение на равных, пример поведения одноклассников, не может заменить всех особенностей совместного «вырастания», и снова цикл повторяется: в течение года ученик включается в работу, адаптируется, активно внутренне меняется...

Что касается нашего общества, люди все еще опасаются инклюзивного образования, в школах нет предварительного профессионального информирования о том, что это, как инклюзивная среда влияет на всех детей, на учебный процесс, как справляется учитель, не зная сущности инклюзивного образования, у людей есть страх.

Немаловажным фактом, подтверждающим актуальность темы исследования является сама личность педагога, учителя, который имея опыт преподавания в неинклюзивной среде, сталкивается с проблемой необходимости разработки новых методик преподавания, формирования терпимости, эмпатии к ученикам в новой среде, проблемой формирования положительного взаимодействия учеников друг с другом.

В настоящий момент в обществе существует мнение, что мы еще не готовы к массовому введению инклюзивного образования вследствие неразработанности нормативно-правовой базы, отсутствия информированности со стороны официальных органов, психологической неготовности принятия, хотя многие исследования в этой области наоборот, отмечают, что общество качественно меняется, люди становятся эмоционально открытыми, когда рядом с ними живут, учатся, работают люди с особыми потребностями здоровья.

На фоне вышеуказанных проблем отдельно отмечаем проблему психолого-педагогической адаптации учителя в условиях современного казахстанского класса, где может быть от 20 до 30 учеников среди которых 2-3 ученика с особыми образовательными потребностями, новая программа обучения, как мы сможем помочь учителю, что мы сможем предложить?

Необходимость подготовки педагогов к профессиональной деятельности в сфере инклюзивного образования обусловлено тем, что наблюдается увеличение количество детей с особыми образовательными потребностями; нет однозначного ответа на практические задачи, связанные с формированием готовности педагогов к совместному образованию детей с разным уровнем развития. Педагоги испытывают трудности в предоставлении специальной психолого-педагогической помощи.

Исследования в сфере инклюзивного образования (И.Н. Хафизуллина, А.Н. Гамаюнова, С.И. Сабельникова, Т.Г. Зубарева, О.С. Кузьмина) утверждают, что для профессиональной подготовки преподавателей необходимо разработать определенные технологии, которые способствуют творческому развитию профессиональной готовности педагогов, что позволит правильно и эффективно решать задачи обучения детей с особыми потребностями.

Само понятие «готовность» в педагогике рассматривается с различных позиций: готовность к труду (Н. Д. Левитов, К. К. Платонов, Л. А. Кандыбович), готовность к действию, внутренняя готовность, инновационная готовность, профессиональная готовность, готовность к обучению (Н. В. Нижегородцева), социально-психологическая готовность к решению педагогических задач (Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская), готовность к восприятию (Н. В. Кузьмина), готовность к осмыслению педагогических явлений (Л.В.Никитенкова), готовность к профессионально-педагогической деятельности (Ю. И. Турчанинова, Е. Г. Шаинов).

Первый этап затрагивает период, начиная с конца XIX – начала XX в. Разрабатываются вопросы нейрофизиологических механизмов регуляции, где психологическая готовность рассматривается как один из механизмов успешности в деятельности. Сторонниками данного подхода являются Н. Д. Левитов, Л. С. Нерсесян, А. Ц. Пуни, В. Н. Пушкин, А. А. Ухтомский и др.

Второй этап начинается с 1940-1960-х гг. Именно в этот период понятие «готовность» рассматривается с позиции теории деятельности: на уровне физиологических, психологических механизмов мотивационных установок, мотивов, установок, потребностей личности. Авторами данной теории являются А. Г. Асмолов, Д. Н. Узнадзе, В. А. Ядов. Д. Н. Узнадзе связывает готовность личности и действия. А. Г. Асмолов в монографии «Деятельность и установка» придерживается мнения, что установка является предпосылкой возникновения деятельности.

Начиная с 1970-х гг. и по настоящее время идёт третий этап развития научных взглядов на предмет готовности педагога к осуществлению деятельности. Разрабатывается теория психологической готовности, обогащается понятие «психологическая готовность к труду» и вводится понятие «профессиональная готовность». А. П. Сернявская, А. М. Столяренко, О. Б. Дмитриева рассматривают готовность как деятельность-ную и личностную характеристику субъекта труда, которая отражает уровень развития и потенциальные возможности педагога. М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович определяют готовность как совокупность компонентов: мотивационный, ориентационный, операционный, волевой, рефлексивный.

В отношении зарубежного опыта хотим отметить мнение, привлекающее наше внимание, что теоретическое и эмпирическое изучение психологического отношения педагога, работающего в условиях инклюзивного образования, может способствовать созданию новейших архетипов педагогической деятельности (Л.А. Сильва), способных раскрыть глубокое понимание учения особых детей. Этот подход представлен в США в работах Н. Домингеса, М. Хагера, Р. Митчелла, в Великобритании в работе Л. Дарлинг-Хаммонда, в Греции в работах С. Каджи-Бельтран, А. Захариу, Э. Лиараку. Обобщенный опыт успешной работы с психологическим отношением от учителей Австралии, Швеции, Финляндии можно проследить в работах С. Кеммиса, Л.Т. Ханну, ГоранФранссон, Джессика Аспфорс.

Все эти идеи служат отправной точкой в формировании психолого-педагогической готовности учителей, которая обеспечивает решение реальных ситуационных проблем, с которыми сталкиваются учителя, работающие с детьми с особыми образовательными потребностями.

Анализ литературы показал, что существует множество работ, посвященных изучению методологии инклюзивного образования, выбора эффективных методов и средств обучения инвалидов и психологической готовности учителей к внедрению современного образования. Авторы считают, что существует объективная необходимость в создании и апробации системы, направленной на улучшение когнитивной, аксиологической, эмоциональной и рефлексивной составляющих психологической готовности, необходимых для успешного обучения детей особенного возраста.

То есть профессиональная готовность к работе с детьми с особенностями в развитии является необходимым фундаментом для последующего проявления профессиональной компетентности и достижения мастерства, выработки своего собственного стиля работы, способствующим формированию профессиональных и специальных компетенций, которыми должен обладать будущий социальный педагог. В настоящее время наблюдается снижение мотивации профессиональной деятельности педагогов, неготовность к профессиональной инновационной деятельности в условиях инклюзивного образования, низкая стрессоустойчивость при выполнении профессиональных обязанностей в работе с детьми с особенностями в развитии.

Таким образом, тенденции современного этапа развития образовательной инклюзии в Казахстане и системы повышения квалификации педагогов в области инклюзивного образования позволили сформулировать следующие противоречия:

– между объективной потребностью общества в педагоге, успешно реализующем профессиональную деятельность в условиях инклюзивного образования детей, и недостаточной готовностью педагогов к эффективному осуществлению инклюзивной практики;

– между необходимостью формирования готовности педагога к педагогической деятельности в инклюзивной среде и недостаточной разработанностью методических подходов и педагогических технологий ее формирования.

На данном этапе исследования предполагаем, что для формирования психолого-педагогической готовности будущих педагогов-психологов к работе в системе инклюзивного образования необходимо:

– разработать систему формирования профессионально значимых качеств личности, социальных установок, мотивации, необходимых для реализации психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями.

– определить структуру мотивационного, личностного, эмоционально-волевого и когнитивного компонентов в подготовке специалистов-педагогов. показателей: высокий уровень толерантности, социальная обусловленность учения, социальные установки на альтруизм и труд, высокий уровень развития эмпатии и принятия ребенка с особенностями в развитии, высокий уровень социального интеллекта.

– в процессе обучения формировать психолого-педагогическую готовность будущих педагогов-психологов к работе в системе инклюзивного образования, что предполагает комплексное, этапное воздействие на все выделенные структурные компоненты готовности: личностный, мотивационный эмоционально-волевой (1-й этап реализации программы), когнитивный (2-й этап) и закрепление всех сформированных на предыдущих этапах качеств при реализации на практике приоритетных направлений психолого-педагогического сопровождения ребенка с ОВЗ в системе инклюзивного образования: работа по адаптации ребенка с ОВЗ, работа с их родителями и взаимодействие с классным руководителем (3-й этап).

– разработать программу, ориентированную на формирование психолого-педагогической готовности и профессионально значимых качеств: толерантность по отношению к детям с особенностями в здоровье, мотивация к работе с данной категорией детей, эмпатическое принятие, социальные установки, а также когниции, необходимые для психолого-педагогического сопровождения ребенка с ОВЗ в инклюзивном образовательном учреждении.

На данном этапе исследования нам удалось проанализировать анкеты и выяснить, что в основном у всех опрошенных студентов-педагогов сформировано представление об основных положениях реализации инклюзивного образования. Можно отметить и некоторые позитивные изменения в отношениях педагогов (личностная и ценностно-смысловая готовность) к реализации инклюзивного образования детей с ОВЗ.

В заключение хотим отметить, что решение проблемы психолого-педагогической готовности педагогов-психологов к работе с детьми с ОВЗ позволит интенсивно вводить инклюзивное образование в стране; повысит уровень профессиональной компетентности выпускников, т.е. удовлетворит запросы всех потребителей образовательных услуг – личности, общества, государства.

А наше исследование продолжается.

Список использованной литературы.

1. Алаторцев В.А. Готовность спортсмена к соревнованиям / В.А. Алаторцев-М., 1969
2. Аминов, Н.А. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов / Н.А. Аминов, М.В. Молоканов // Вопросы психологии. 1992. – № 1-2.
3. Ананьев, Б.Г. Избранные психологические труды. В 2-х т. М., 1980. Т.1.
4. Анцыферова Л.И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности // Психологический журнал. 1981. Том 2. № 2.
5. Арчакова Т.О. Инклюзия: задача для педагога Электронный ресурс. // Режим доступа: <http://psyjournals.ru/articles/21274.shtml>
6. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии. 2009. № 2.
7. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р. Битянова М.: Совершенство, 1998. – 298 с. (Практическая психология в образовании). Издание второе, исправленное.
8. Болотова А.К. Развитие самосознания личности: временной аспект // Вопросы психологии. 2006. – № 2.
9. Борисова Е.М. О роли профессиональной деятельности в формировании личности / Отв. ред. Л.И. Анцыферова. М., 1981.
10. Ю.Брушлинский, А.В. Проблемы психологии субъекта. М., 1994.
11. П.Вачков И.В. Здоровый школьник и ребенок-инвалид // Здоровье детей. -№2.-2004.

12. Вачков И.В. О проблеме образовательной среды для больных детей и детей-инвалидов //II Российская конференция по экологической психологии. Материалы. (Москва, 12-14 апреля . 2000 г.) / Под ред. В.И.Панова, М.-Самара: Изд-во МГППИ, 2001.
13. Бачков И.В. Психологическая помощь больным детям // Прикладная психология и психоанализ. № 1. – 2002.
14. Вишнякова, Н.Ф. Креативная акмеология: Психология развития творческой личности взрослого человека: В 2 т. / Н.Ф. Вишнякова. Мн.: ООО «Дэбор», 1998. – Т.1. Теория креативной акмеологии.
15. Выготский, Л.С. Собр. соч.: В 6 т. Т. 5. Основы дефектологии /Под ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983.
16. Гоноболин Ф.Н. О некоторых психических качествах личности учителя // Вопросы психологии. 1975. – № 1.
17. Гончарова Е. Л., Кукушкина О. И. Нарушения в психофизическом развитии детей. Электронный ресурс. // Альманах Института коррекционной педагогики РАО. 2002. – Вып. № 5. – Электрон, ст. -Режим доступа к ст.: <http://ise.edu.mhost.ru/almanah/>
18. Дубровина И.В. О профессиональной подготовке практического психолога образования Электронный ресурс. // Психологическая наука и образование PSYEDU.ru 2012. №1. URL: <http://psyjournals.ru/psyeduru>
19. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала.– М.: Изд. МПСИ; Воронеж НПО НОУ «МОДЭК», 2004.

СЕКЦИЯ 4

**БИЛІК ЖӘНЕ ҚОҒАМ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА БАЙЛАНЫС:
БАСЫМДЫҚТАР, ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ БОЛАШАҚТАҒЫ ДАМУЫ**

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВЛАСТИ И ОБЩЕСТВА:
ПРИОРИТЕТЫ, ЦЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

**INTERACTION BETWEEN POWER AND SOCIETY:
PRIORITIES, VALUES AND PERSPECTIVES**

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Возможность дать определение и систематизацию принципов информационной безопасности имеет важное научное, методологическое и практическое значение в изучении информационной безопасности. Проблемность поднимаемого вопроса определяется тем, что все процессы, позволяющие обеспечить информационную безопасность классифицируются как по объектам защиты (физические, юридические лица, общественные и государственные интересы, информационные системы, базы данных, авторские права, государственная тайна и пр.), так и по способам и формам обеспечения информационной безопасности (технические, организационные, правовые и пр.).

Вопросы определения и систематизации принципов информационной безопасности не имеют должного отражения в научной литературе, то есть не имеют единой научной основы. Они существенно разнятся и в нормативных источниках. Кроме того, ряд законодательных актов и концепций в области информационной безопасности не определяют принципиальных начал данного направления деятельности.

Понятие «принцип» (от лат. *Principium* – начало, основа), обозначает основные начала, основополагающие критерии, руководящую идею, основные правила поведения. В правоприменительной деятельности под принципами понимаются «основополагающие положения, руководство которыми является основой для применения норм законодательства». [1]

Принципы информационной безопасности обладают двойной природой. Во-первых, они берут свое начало в системе принципов информационного права, так как они содержат основные идеи и отражают основные закономерности становления и развития информационного законодательства, а именно в области информационной безопасности. Во-вторых, принципиальные начала информационной безопасности имеют специфичные различия, которые определены целями и задачами данного института, а именно защитой и обеспечением, что отражается на характере данных принципов, большинство из которых носит процессуальный характер. Совокупность этих принципов и составляет принципы информационной безопасности.

Следовательно, можно отметить следующие принципы информационного права:

- принцип свободы поиска, получения, производства и распространения информации любыми законными способами;
- принцип открытости информации о деятельности органов государственного управления;
- принцип безопасности информации и информационных систем;
- принцип достоверности и своевременности информации и ее предоставления органами государственного управления;
- принцип неприкосновенности частной жизни, недопустимости сбора, хранения, ее нераспространения и использования информации о частной жизни лиц без их согласия;
- принцип ограничения доступа к информации только нормативными правовыми актами республики и ратифицированными международными договорами.

Все вышеперечисленные базовые начала информационного права имеют непосредственное конституционное закрепление и направлены на реализацию информационных прав и свобод человека и гражданина. Эти же принципы лежат в основе процесса информатизации, что также неотъемлемо при разработке принципов информационной безопасности.

Таким образом, принципы информационного права, уже изначально учитывая специфику и значение информации в современном обществе, предполагают возможность ограничения доступа к определенным видам информации как способ реализации информационной безопасности. Принципы информационной безопасности в общенациональном объеме, а именно в процессе защиты и обеспечения информационных интересов личности, общества и государства основываются на принципах национальной безопасности Республики Казахстан.

Нельзя забывать о специфике информационной безопасности в современный период, когда вопросы информационного обмена, свободного доступа к информации, в том числе и официальной, играют важную роль в процессе демократизации государства и информированности всех слоев населения. Развитие открытого информационного пространства, являющегося основой формирования информационного общества, вносит существенный вклад в решение вопросов ограничения доступа и обеспечения

информационной безопасности, и не может не учитываться в процессе формирования принципиальных начал обеспечения защищенности интересов личности, общества и государства в целом.

Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности» [2] определяет следующую систему принципов:

- 1) соблюдение законности при осуществлении деятельности по обеспечению национальной безопасности;
- 2) оперативное взаимное информирование и согласованность действий сил обеспечения национальной безопасности;
- 3) единство, взаимосвязь и сбалансированность всех видов национальной безопасности;
- 4) приоритетность политических, экономических и информационных мер;
- 5) взаимная ответственность личности, общества и государства;
- 6) контроль за реализацией всей совокупности действий по защите национальной безопасности.

Это базовые принципы деятельности всей системы обеспечения национальной безопасности, во всех ее направлениях, в том числе и информационной безопасности. Однако, совершенно очевидно, что организация каждого отдельного составляющего элемента информационной безопасности предполагает разработку определенных начал ее обеспечения.

В основу системы правовых механизмов обеспечения информационной безопасности следует целесообразным предложить следующие принципы:

1. законности;
2. баланса интересов граждан, общества и государства;
3. комплексности правового регулирования общественных отношений в целях обеспечения национальных интересов Казахстана в информационной сфере и противодействия этим угрозам;
4. согласования деятельности органов государственной власти по совершенствованию обеспечения информационной безопасности;
5. привлечения общественных организаций к контролю за деятельностью государства;
6. интеграции с международными системами безопасности;
7. защищенности охраняемой информации;
8. ответственности субъектов информационной безопасности за нарушения законодательства страны в информационной сфере.

Более того, необходимо понимать, что все вышеуказанные принципы безопасности ложатся и в основу политики государства в сфере обеспечения информационной безопасности. Она же, предусматривает согласование интересов субъектов информационных отношений, организацию эффективной работы государственных органов и организаций с представительством общественных и неправительственных организаций.

При более глубоком анализе специфики информационной безопасности, конституционных начал защиты прав и свобод гражданина и человека можно выделить целый ряд и систему принципов обеспечения информационной безопасности Республики Казахстан таких как: принцип законности; принцип баланса интересов граждан, общества и государства; принцип комплексности правового регулирования отношений для достижения национальных интересов в информационной сфере и противодействия этим угрозам; принцип согласования деятельности органов государственной власти по совершенствованию правового обеспечения информационной безопасности; принцип привлечения общественных организаций к контролю за деятельностью государства; интеграции казахстанской системы информационной безопасности с международными системами безопасности; ответственность субъектов информационной безопасности за нарушения законодательства страны в информационной сфере.

Литература

1. Дмитриев Ю.А., Евтеева А.А., Петров С.М. «Административное право». Учебник. – М.: Издательство ЭКСМО, 2005. -с. 1008.
2. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности»

Асқатова Ә.Қ.

*филос.ғ.д., профессор Абдигалиева Г.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, докторант
e-mail: asiya_pvl_96@mail.ru*

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ САНАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Институционалды және жасырын тетіктер жастардың саяси санасын қалыптастыруға қатысады. Әлеуметтік байланыстардың ұйымдасқан жүйесін, әлеуметтік нормаларды және белгілі бір жағдайларда дұрыс бағдарланған мінез-құлық стандарттарының жиынтығын ұсына отырып, әлеуметтік институттар жастардың санасына тікелей әсер ететін адам қызметінің әртүрлі салаларының формальды және бейресми өзара іс-қимылының институционалды негізін құрайды. Ол қоғамдық сананың мазмұны болып табылатын құндылықтар жүйесі мен мәдени нышандардың көмегімен жүзеге асырылады. Сондықтан, институционалды тетіктердің функциялары жастарға қоғамдық-саяси кеңістікте жүруге мүмкіндік беретін құндылықтар мен құндылық бағдарларын қалыптастырудан тұрады, жастардың қоғамдық-саяси өзара әрекеттестіктің субъектісі ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Осылайша, бір жағынан, саяси сана білім, нормалар, талаптар, идеялардың қалыптасуына алып келетін бағытталған білім беру мен оқытудың нәтижесінде қалыптасады. Екінші жағынан, бұл қоғамдық-саяси жағдайлардың нәтижесі. Бұл жағдайлардағы жастардың және қоғамдағы нақты саяси қатынастардың ерекшеліктерін көрсетеді, олар көбінесе қайшылықты сипатқа ие болады. Біріншіден, қоғамдық-саяси жүйенің өз жағдайына байланысты. Саяси кеңістіктің анық болмауына байланысты. Әрекеттер – бұл нақты символдар, олардың пайда болуы және ыдырауы, уақытша саяси күрестің әсерін тудыратын және біртұтас блоктарға бірігетін, сонымен қатар негізгі белсенді күштер тар корпоративті мүдделер сияқты идеологиялық ұстанымдар емес, сондай-ақ белгісіздік жағдайын қалыптастыратын соншалықты нақты саяси күштер емес. Құрылмаған және түсініксіз саяси кеңістік жастардың саяси санасында бірегейлікке жол бермейді.

Екіншіден, әлеуметтену тетіктерінің, ырықтандыру мен босатудың тетіктерінің өзгеруіне байланысты жастардың саяси қатысудың жаңа формаларына жол ашқан әлеуметтік және саяси бақылаудан босатылуы деп түсініледі. Олар көптеген жастар ұйымдарын құруда, негізгі саяси партиялардың жанынан жастар секцияларын құруда көрініс тапқан жастарды қазақстандық қоғамның саяси саласына интеграциялау процесіне әкелді. Алайда зерттеушілер жас буынның қазіргі мемлекеттік органдарға, саяси партияларға және олардың жастар көшбасшыларына деген сенімінің төмендігін атап өтеді. Олар жастар мен саясат институты арасындағы қайшылықтардың нәтижесіне айналады, бұл, әдетте, жастардың шешілмеген терең әлеуметтік проблемаларымен, жарияланған идеяларды іс жүзінде жүзеге асырудың мүмкін еместігімен, олардың жастардың иеліктен кетуіне ықпал ететін, олардың қоғамдық-саяси қатынастар жүйесіндегі рөлін төмендететін декларативті популистік сипатта болады. Мұның бәрі жеке тәртіпсіздікке, өскелең ұрпақ санасында нигилизмнің өсуіне әкеледі. Мұндай жағдайда жастардың санасында бағыт-бағдар күшейтіледі. Мұндай тенденциялар қазақстандық қоғамның ерекшелігі емес, алайда Батыс Еуропаның көптеген елдерінде байқалады. [1, 12]. Бұл тенденциялар көп жағдайда саяси салада көптеген жастардың мүдделерінің әлсіз ұсынылуының және олардың мүдделерін қорғайтын нақты саяси күштердің болмауының нәтижесі.

Үшіншіден, жастардың саяси санасының сәйкес келмеуі, айқын саяси бағыттардың болмауы жастардың әлеуметтік ұстанымдарының бұлдырлануымен және олардың саяси сәйкестендірудің дәстүрлі негізі ретінде санада көрініс табумен байланысты. «Белгісіздік жағдайында әлеуметтік ұстанымдар мен сана саласы нашар құрылымдалған, сондықтан мәртебелер мен олар туралы идеялар бұлдыр, топтық мүдделер жалпылама тұрғысынан түсінілмейді». [2, 162]. Сондықтан, саяси саладағы тиісті ынтымақтастық орнықты емес.

Қоғамның қайта құрылуы жағдайында жастардың саяси санасының ерекшеліктерінің арасында лабильділік, фрагментация, саяси институттарға деген төмен сенім деңгейі, сананың эмоционалды құрамы, дәстүрлі саяси құндылықтардан бас тарту және даралануды ажыратуға болады.

Е.Б.Шестопал атап өткендей, өсу кезеңі біздің елімізде реформалар кезеңіне келген жастардың арасында саясатты білу абстрактілі болды, саясатқа деген қызығушылық аз болды. [3, 157]. Жастар сенімсіздік жағдайында саяси институттарға сенуді тоқтатады. Сонымен қатар, қарапайым азаматтар өздерінің саяси таңдауын жасауда, бұқаралық ақпарат құралдары ұсынатын суреттерге арқа сүйейді. Д.В. Ольшанскийдің пікірінше, санадағы бейсаналық өкілдіктердің үстемдігі қазіргі қоғамдағы ақпараттың әртүрлі түрлерінің жұмыс істеуімен байланысты массавизация процесінің салдары болып табылады. [4, 130] Сондықтан, жастардың саяси санасының ерекшеліктерінің ішінде ондағы эмоционалды-психологиялық компоненттің үстемдігін атап өтуге болады.

Қазақстан қоғамының қайта құру кезеңінде жастардың ұжымдық құндылықтары тұтынушылық қоғам, нарықтық қоғам және индивидуалистік құндылықтармен алмастырылуда. Жастар өздерін дәстүрлі қазақ қоғамының құндылықтарынан гөрі либералды демократиялық құндылықтармен анықтайды. Бұл жастардың саяси санасының келесі ерекшелігін – дәстүрлі саяси құндылықтардан бас тартуды білдіреді.

Бүгінгі Қазақстандық жастар қандай саяси құндылықтар мен бағдарлар жүйесімен өздерін анықтайды, осы жүйені қалыптастыруға қандай институционалды және жасырын тетіктер қатысады?

Инстаграм әлеуметтік желісіндегі жастар арасында 2019 жылы жүргізілген зерттеу мәліметтеріне сүйене отырып, біз осы сұрақтарға жауап беруге тырыстық. Барлығы 381 адамнан жауап алынды. 245 адам – Қазақстан Республикасының 14 облысындағы 14 пен 17 жас аралығындағы жоғары сынып оқушылары. 109 жас – Алматы қаласындағы гуманитарлық-экономикалық факультеттердің студенттері (18-23 жас аралығындағы). Іріктеменің шектеулерін және алынған нәтижелерді ескере отырып, біз оларды жаңа зерттеу міндеттерін қоюға жауап беруге мүмкіндік бермейтін, проблемалық өрістің кейбір соққысы деп санаймыз. Осы ұстанымдардан алынған нәтижелердің кейбірін талдаймыз.

Жастардың саяси санасын қалыптастыруда бұқаралық ақпарат құралдары жетекші рөл атқарады. Жастар арасындағы саяси оқиғалар туралы ақпарат көздері арасында теледидар (90%), Интернет (37%) және орталық газеттер (25,5%) жетекші орын алады. Оқушылар мектеп оқушыларынан гөрі Интернеттен саясат туралы жаңалықтар тартады. Бұл көбінесе олардың оқу іс-әрекетінің ерекшеліктеріне байланысты.

Біздің елімізде жастар саяси ұйымдарының саны соңғы екі-үш жыл ішінде айтарлықтай өсті. Мұның себептері – көрші елдердегі соңғы оқиғалар және Қазақстандағы парламенттік және президенттік сайлау. Негізгі себептердің бірі ретінде олардың қызметіне бұқаралық ақпарат құралдарының назарын, олардың қызметінің ауқымын және ресурстарды қолдауды атап өтуге болады. Жоғары сынып оқушыларына қарағанда студенттер жастар ұйымдары туралы көбірек ақпарат алады. «Сіздің ойыңызша, кейбір саяси күштер қозғалыстарды өзіншілдік мақсаттары үшін қолдануы мүмкін деген қауіп бар ма?». Респонденттердің басым көпшілігі (69%) мұны нақты қауіп деп санайды, мұндай айла-шарғы жасау мүмкін екендігіне сенімді емес, әр бесіншіден (21%) және әр алтыншыдан біржақты жауап беру қиынға соқты. Зерттеуге қатысушылардың арасында жастар қозғалыстарын берілген саяси мүдделер үшін пайдалану мүмкін еместігіне сенімді жастар болған жоқ.

Сондай-ақ олардың басқа ұлттарға қарсы күреске шақыратын адамдарға деген көзқарасы туралы сұрақ қойылды. Көптеген жастар ұлтшылдықты ксенофобия, басқа ұлт өкілдеріне деген өшпенділік деп түсінеді, олардың жартысы Қазақстанда жақында ұлтшылдықтың өскенін атап өтті. Респонденттердің 40%-ы мұндай әрекеттерге наразы, 20%-ы шыдамды және 11%-ы мұндай әрекеттерді мақұлдайды. 5%-ы ғана ұлтшылдықтың өсуі мүлдем миф деп санайды.

Саяси партиялар өз қызметтері арқылы жастардың саяси кеңістікке ену процесіне өз үлестерін қосуы керек. Қатысушыларға олардың еліміздегі саяси партиялардың қызметіне қатысуға ниеті туралы сұрақтар қойылды. «Сіз болашақта қандай да бір саяси партияның жұмысына қатысуды жоспарлап отырсыз ба?» Деген сұраққа аралас жауаптар алынды. Жоғары сынып оқушыларының 13% болашақта саяси партияның жұмысына қатысуды жоспарлап отыр. Студенттер арасында респонденттердің 20%-ы осы таңдауды қолдады. Олар саяси партияның жұмысына қатысуды жоспарламайды: орта мектеп оқушылары арасында – респонденттердің 56%, студенттер арасында – 30%. Студенттердің 14%-ы және жоғары сынып оқушыларының 13% -ы мұндай іс-шаралардың мағынасын көрмейді.

Саяси сананы қалыптастыру тұрғысынан маңызды болып жастардың саяси институттар мен әлеуметтік құрылымдарға қатынасы, оларға деген сенім деңгейі табылады. Сауалнама көрсеткендей, саяси нигилизм (саяси партияларға сенімсіздік) деңгейі өте жоғары және орта мектеп оқушылары арасында 43%, студенттердің 68% құрайды. Тиісінше, мектеп оқушыларының 19% және студенттердің 1% саяси партияларға сенеді. Жауап беру қиын болған адамдарға ерекше назар аударамыз – оқушылардың 37%, студенттердің 31%. Жауаптардың мұндай бөлінуі сауалнамаға қатысқан жастардың анық емес және саяси жағдайының белгісіздігін көрсетеді.

Бұқаралық ақпарат құралдарына деген сенімділік деңгейі мектеп оқушылары арасында 40%, сауалнамаға қатысқан студенттер арасында 25% құрайды.

Жастардың саяси санасын қалыптастырудың маңызды факторы және белсенді түрде, нақты қатысу арқылы олардың қоғамдық өзін-өзі басқару органдарының жұмысына қосылуы. Бұл жас жігітке тек өзінің белсенділігін көрсетіп қана қоймай, басқару саласында тәжірибе жинауға мүмкіндік береді. Сауалнама көрсеткендей, жоғары деңгейлі оқушылар арасында мұндай қатысу деңгейі салыстырмалы түрде жоғары: 28% сынып деңгейінде өзін-өзі басқаруға қатысады, 17% – мектеп өзін-өзі басқару органдарында. Студенттердің өзін-өзі басқаруға қатысуы әлдеқайда төмен – 11% білім беру топтарында, 6% – университет деңгейінде.

Сонымен қатар, жастардың мұндай мекемелерге деген көзқарасы және олардың қатысуы назар аудармайды. Сонымен, оқушылардың 15%-ы мұндай іс-әрекеттің мәнін түсінбейді, 5%-ы өзін-өзі басқаруды «терезе кию» деп санайды. Студенттер арасында скептиктердің үлесі сәйкесінше 17 және 8% құрайды. Жастарда еліктеу тәжірибесі танылады – нақты процестерді модельдеу. Сонымен қатар, жалғандық сезімі тең емес пропорцияларға қарамастан, процесті сырттан бақылайтын жастарда да, оның құрамына кірушілерде де кездеседі. Бұл жағдайда қызығушылық тудыратын соңғы топ, өзін-өзі басқаруға қатысу сипаты «ритуализм» (Р.Мертон) ғана емес – мақсатты ойластыру, бірақ құралдарды пайдалану. Мұндай тәжірибені молайту жас буынның сөзсіз көңілі мен саяси цинизміне әкеледі.

Жастардың саяси санасын қалыптастыру – әлеуметтік институттардың маңызды қызметі. Толеранттылық, саяси дұрыстық, азаматтық, отансүйгіштік, жауапкершілік, мемлекеттік органдардың іс-әрекеттеріне деген сенім қағидалары бойынша тәрбиелеу жастардың саяси және әлеуметтік кеңістікке сәтті интеграциялануына, жалпы құндылықтар мен нормалармен сәйкестендірілуіне ықпал етеді. Өз кезегінде, бұл қоғамның көбеюі мен тұрақтылығының кепілі. Сонымен бірге, қоғамның өзгеруі жағдайында жастар санасының қалыптасуының институционалдық тетіктері әлсірейді. Жастардың саяси санасын қалыптастыруда стихиялық процестердің рөлі артып келеді. Бұл саяси қатынастар саласындағы белгісіздіктің қайта пайда болуына жағдай жасайды. Осыған байланысты жастардың қоғамдық-саяси қатынастардың субъектісі ретінде қалыптасуындағы жасырын тетіктерді одан әрі зерттеу ерекше маңызға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Чупров В. И., Зубок Ю. А., Уильямс К. Молодежь в обществе риска. М., «Наука», 2001
2. Зубок Ю. А. Феномен риска в социологии. Опыт исследования молодежи. М., «Мысль», 2007, стр.192
3. Шестопап Е. Б. Психологический профиль российской политики 1990-х. Теоретические и прикладные проблемы политической психологии. М., РОССПЭН, 2000, стр. 187
4. Ольшанский Д. В. Психология масс. СПб, «Питер», 2002, стр. 150

Аубекеров А.А.

Под руководством к.п.н., и.о. доцента Мухитденовой А.Т.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: almas_aubekеров@mail.ru

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Статья посвящена изучению академической мобильности в Республике Казахстан. Рассмотрены исходящий и входящий виды студенческой академической мобильности в Казахстане. Раскрыты вопросы международного взаимодействия с зарубежными вузами-партнерами, источников финансирования академической мобильности, качественного отбора студентов, ограничений и барьеров для развития. Статья направлена на совершенствование политики Казахстана в области академической мобильности.

Академическая мобильность является важной частью образовательного процесса, способствующей профессиональному развитию, получению зарубежного опыта и его дальнейшему применению. Академическая мобильность тесно связана с интернационализацией образования, а в условиях глобализации интернационализация стала одной из наиболее важных составляющих образовательной политики стран всего мира. Это включает в себя не только обмен студентами между странами, но и повышение доступности высшего образования, универсализацию знаний, формирование международных стандартов качества и развитие инновационного высшего образования, расширение и укрепление международного сотрудничества [1].

Для Казахстана академическая мобильность служит инструментом для улучшения качества вузов и является стратегически значимым аспектом международных интересов, выступает в качестве еще одного шага к устойчивому развитию государства и достижению намерения стать более конкурентоспособной страной.

Развитие академической мобильности студентов началось с того момента как Казахстан стал полноправным членом европейского образовательного пространства. Казахстан присоединился к Болонской декларации, одним из основополагающих принципов которой является академическая мобильность студентов. В Казахстане была создана вся необходимая нормативно-правовая база для реализации академической мобильности. Основным регламентирующим законом выступает Закон РК «Об образовании». Важность и необходимость поддержки академической мобильности подтверждается в Госпрограмме развития образования на 2011-2020 гг. и на 2016-2019 гг. Важными документами в данной области также являются: Концепция академической мобильности обучающихся высших учебных заведений, Стратегия академической мобильности на 2012-2020 гг., Правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения и др. Все эти документы направлены на то, чтобы постоянно совершенствовать систему академической мобильности. Так, Стратегия академической мобильности на 2012-2020 гг. ставит своей целью повышение привлекательности казахстанского высшего образования, как видно из опыта зарубежных стран данная цель может быть достигнута посредством обеспечения качества образовательных и исследовательских программ [2].

Согласно данным мониторинговых исследований в 2018 году по программе внешней академической мобильности 1732 обучающихся казахстанских вузов выехало в зарубежных стран, из них 1425 бакалавров, 288 магистрантов, 14 докторантов, 5 интернов, что говорит о популярности данной политики [3].

Постепенно снижается проблема финансирования академической мобильности. Программы академической мобильности финансируются государством, университетскими фондами, стипендиями университетов-партнеров, международными грантами, самостоятельностью студентов и т. д. Так, в 2018 году объем финансирования республиканского бюджета на реализацию программы исходящей академической мобильности обучающихся составил 487 330 840 тенге для 58 вузов. При этом бюджет МКС РК среди источников финансирования составляет лишь 1,2 % [3].

Таблица 1 – Источники финансирования академической мобильности за 2018 год [3]

№	Наименование источника финансирования	Кол-во, чел.	Доля, %
1	Средства обучающегося	673	50,0
2	Средства вуза	220	16,3
3	Эразмус	149	11,2
4	Обмен	148	11,1
5	За счет принимающей стороны	63	4,7
6	Бюджет МКС РК	16	1,2
7	Международные программы, в том числе Мевлана, GIZ, Inter-Asia	24	1,8
8	Стипендиальная программы, в том числе Института Конфуция, Правительства Кореи, Правительства Литвы, Нуртая Кенжебекова, Никкенсей, KGSP	11	0,8
9	Международные гранты, в том числе Эрнст Мах, GKS, Илинского педагогического университета, Института ядерной физики, Правительственный грант Китайской Народной Республики	16	1,2
10	Программа «Абай-Верн»	16	1,2
11	За счет средств РФ (Грант МФГС)	8	0,6
12	За счет средств РФ (Квота РФ)	2	0,1
Итого:		1346	100,2

За счет средств республиканского бюджета в программе академической мобильности участвуют в основном государственные вузы. Таким образом, в целом, студенты готовы участвовать в программах мобильности, но нехватка финансирования на должном уровне является ограничителем для академической мобильности. Поэтому у вузов есть рациональная необходимость ставить перед собой задачу на обеспечение возрастающего вклада международной деятельности в финансовую стабильность университетов.

Два важных направления, которые нуждаются в тщательном внимании при реализации академической мобильности: установление международного взаимодействия с зарубежными вузами-партнерами и качественный отбор студентов.

Одним из достижений международного взаимодействия с вузами является признание и нострификация документов об образовании в Республике Казахстан. Согласно статистике, количество таких документов с каждым годом увеличивается.

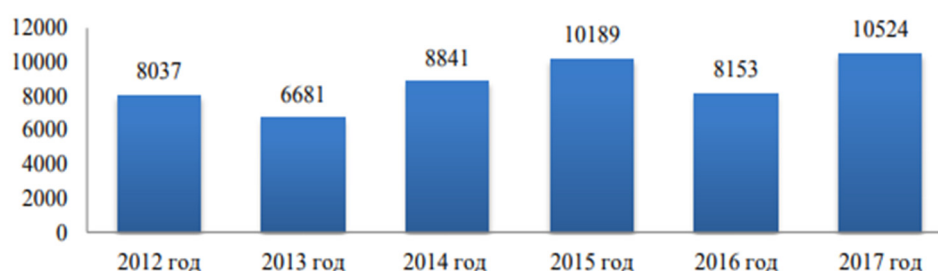

Рисунок 1. – Количество документов об образовании по государственной услуге «Признание и нострификация документов об образовании» с 2012-2017 гг [3].

Также, положительно можно оценить сотрудничество Казахстана и других стран через Европейскую сеть информационных центров ENIC-NARIC. Однако задача расширения стратегического партнерства с зарубежными вузами по-прежнему актуальна. Стоит обратить внимание на то, что по возвращении студента в Казахстан зачастую вузами осуществляется формально, либо не проводится анализ достижений и проблем, оценивание освоения кредитов и по итогам взаимодействия предложение вузу-партнеру новые проекты для дальнейшего сотрудничества. Таким образом, постоянный контакт с зарубежными вузами и добавление новых проектов играют важную роль в развитии академической политики вузов.

Отбор студентов для участия в академической мобильности в Казахстане осуществляется по критериям: уровень знания языка и успеваемость, а также по наличию наград (дипломы, грамоты и др.). При равных баллах преимущество имеют сироты или студенты, оставшиеся без попечения родителей, инвалиды с детства или инвалиды, а также студенты из многодетных семей. В этой связи государство нуждается в тщательном анализе и принятии документов в сфере мобильности для малопредставленных групп граждан, которые сталкиваются с препятствиями в участии по программам мобильности.

Другой важной задачей для привлечения казахстанских студентов к участию в программах считается обеспечение открытого доступа к информации об академической мобильности. Сегодня растёт количество студентов, которые хотели бы получить опыт зарубежного образования, что рассматривается как позитивная тенденция и демонстрирует перспективы развития в области академической мобильности [4]. Однако неэффективность реализации мобильности должна видеться больше не осуществлении поездки, а в том, что после приезда студент не знает где применить новые навыки. Поэтому, по приезду студента работа с ним не должна заканчиваться, необходимо обеспечение информацией о тех возможностях, которые открываются по приезду и каким образом студент может использовать новые знания. Это очень важный механизм, который будет способствовать тому, чтобы студент не воспринимал поездку по академической мобильности как туристическую, а был нацелен на приобретение научного и иного опыта, который может реализовать в Казахстане. Стоит отметить, что чаще всего по академической мобильности студенты из Казахстана уезжают в Российскую Федерацию и Китай [5]. Основные регионы, куда едут обучаться казахстанские студенты – это СНГ и страны Европы.

Несмотря на то, что в Казахстане приоритет отдаётся исходящей академической мобильности, необходимо уделить внимание и внешней входящей мобильности. В Казахстан в основном приезжают студенты из ближнего зарубежья, важную роль в этом играет географическая близость государств и отсутствие языкового барьера. Большой процент по разрезу специальностей зарубежных студентов приехавших в Казахстан представляет сфера образования и социальные науки. Как показывает практика, привлечение большего числа зарубежных студентов в Казахстан возможно при создании новых образовательных программ на английском языке. При этом возникает необходимость повышать квалификацию преподавателей для их готовности вести обучение на английском языке. Поэтому нужно заполнить пробел по отсутствию учебных ресурсов, осуществить доступность к учебно-методическим комплексам по английскому языку. Образовательные программы в Казахстане должны быть конкурентоспособными, чтобы привлекать студентов из других стран. Показатели международного обмена студентами в странах Таможенного союза демонстрируют, что исходящая мобильность в Казахстане более чем в 2 раза превышает входящую, и это отражается на факторах конкурентоспособности казахстанских университетов в международных рейтингах мобильности [5].

Таким образом, необходимо устранить барьеры для иностранных студентов, проявляющиеся в сложностях оформления виз, стремиться к либерализации политики обучения и трудоустройства иностранных студентов, предоставление им возможностей для работы во время учебы и трудоустройства в казахстанских компаниях после полного курса обучения [6].

Касательно актуальных направлений в совершенствовании академической мобильности можно выделить: качество образования, адаптация студентов и преемственность школы, колледжа и вуза по внедрению академической мобильности. Все эти вопросы нуждаются в консолидации на внутривузовом и межвузовом уровне. Эффективная академическая мобильность возможна, если она тщательно проходит все этапы: планирование, организация, переговорный процесс, реализация и оценка [7]. На этих этапах могут возникнуть следующие вызовы: проблема финансирования, сложность с освоением студентом зарубежных учебных программ, недостаточная координация пребывания и обучения, неустойчивость партнёрства и отсутствие взаимного обмена студентами, сложности с перезачетом кредитов, не освоение запланированного количества кредитов, несоответствие академических периодов казахстанских и зарубежных вузов и др.

Таким образом, проблемы академической мобильности связаны с нехваткой специалистов, низким уровнем синхронизации программ обучения на международном уровне, «утечка мозгов», отсутствие единой системы оценивания студентов (несмотря на то, что большинство вузов Казахстана используют казахстанскую систему перевода кредитов на основе европейской системы перевода кредитов). А ключом к решению многих вопросов академической мобильности выступает установление равного социального партнёрства.

На сегодняшний день перед Казахстаном стоят задачи улучшения инфраструктуры, увеличения усилий в области обучения навыками английского языка профессорско-преподавательского состава и студенческой молодёжи, внедрение новейших технологий в образование, увеличение финансирования

академической мобильности. Не стоит забывать и про культурный аспект: Казахстан в своей образовательной политике успешно адаптируется к мировым стандартам, однако в процессе интернационализации высшего образования необходимо поддерживать, в том числе культурную и национальную самобытность.

Основная часть реализации академической мобильности ложится на вузы, на их управленческие и организационные ресурсы. Поэтому академическая мобильность нуждается в государственной поддержке и развитии как системы образования в целом, так и менеджмента отдельных вузов. При этом в вопросах академической мобильности контроль и проверку соответствия должны осуществлять не только государственные органы, но необходимо привлекать больше независимых агентств, зарегистрированных в Европейском реестре обеспечения качества. Такие агентства могут проверить качество процесса осуществления мобильности и улучшить результаты работы.

Академическая мобильность в Казахстане должна носить запланированный характер деятельности, а для этого нужно решить проблемы синхронизации программ предлагаемых курсов и профессий, признание казахстанских документов об образовании и дипломов за рубежом [8]. Очевидным становится, что совершенствование мобильности в основном сталкивается с нехваткой качественного анализа проблем и актуальной остаётся задача постоянного мониторинга академической мобильности.

Список использованной литературы:

1. Bekbauova D. Internationalization of Higher Education in Kazakhstan // Journal of Social Science Studies, 2017, Vol. 4, No. 2, С. 166
2. Стратегия академической мобильности в Республике Казахстан на 2012–2020 годы. Астана 2012 г.
3. Методические рекомендации по реализации программ академической мобильности – Астана: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018. – 48 с.
4. Карпенко М. Новая парадигма образования XXI века / Карпенко М. // Высшее образование в России. – 2007. – №4. – С.93-97.
5. Maratova A.M., Yakovenko N.V., Kairlieva G.E., Afonin Yu.A., Utegenova K.T., Voronin V.V. Academic mobility of students as a factor in sustainability in higher education (the example of the Republic of Kazakhstan). South of Russia: ecology, development. 2019, vol. 14, no. 3, pp. 118-130
6. Marat Seidahmetov et al. / Procedia – Social and Behavioral Sciences 143 (2014) 482 – 486
7. Нурмагамбетов А.А. Опыт казахстанских вузов в области реализации международной кредитной мобильности // Семинар «Международная кредитная мобильность: управление, финансирование, признание результатов и обеспечение качества», г. Алматы, 14-15 апреля 2016 г
8. Znovenko L.V. (2011). Role of development of academic mobility of students in the system of continuous education for preparation competitive personnel

Бахиткалий И.

*Под руководством доктора PhD Халиковой Ш.Б.
Казахский национальный университет им. аль-Фараби
e-mail: bakhitkali.i@mail.ru*

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье анализируется реализация новых идей государственного управления в Казахстане, в частности формирование президентского кадрового резерва и использование примеров инноваций в сфере государственного управления. В статье описывается непосредственно процесс формирования Президентского молодежного кадрового резерва.

Государство – это большая политическая организация, которая имеет свою систему менеджмента, функции, цели и задачи. Эти функции и задачи осуществляются благодаря конкретным действиям Государственного аппарата – системы управленческих, исполнительно-распорядительных и контролируемых органов, с помощью которых государство выполняет свои основные функции. Формирование эффективного и профессионального государственного аппарата в стране осуществляется в рамках Плана нации «100 конкретных шагов» – программного документа, инициированного в 2015 году Первым Президентом РК – Елбасы Н. Назарбаевым [1].

Центральным звеном данного аппарата, является личный состав, который находится на службе у государства – государственные служащие.

Государственная служба – это особый механизм, который состоит из специалистов осуществляющих профессиональную деятельность в аппарате государственного управления. Главной целью государственной службы является практическое осуществление функций государства, решение его задач, обеспечение благосостояния общества, удовлетворение публичных интересов на основе принципов и положений, установленных Конституцией Республики Казахстан.

В соответствии со стратегией 2050 года, направленной на демократизацию страны и формирование профессионального государственного аппарата, было принято решение улучшить кадровый состав государственной службы, через введение усовершенствованных методик отбора и профессиональной подготовки [2].

2019 год был признан годом молодежи, и непосредственно в этот период, Президентом Республики Казахстан Токаевым Касым-Жомарт Кемелевичем, была принята идея о создании прозрачного и эффективного социального лифта для талантливой молодежи – президентского кадрового резерва. 27 августа 2019 года, был издан Указ Президента РК №141 «О некоторых вопросах Президентского молодежного кадрового резерва». Данным Указом были утверждены Положение о Национальной комиссии, состав Национальной комиссии и Правила формирования Президентского молодежного кадрового резерва [3].

Этот проект позволит дать уникальную возможность для наиболее подготовленных и опытных молодых людей занять руководящие должности в системе государственного управления и квази-государственного сектора. Согласно данным правил, на конкурсной основе отбираются молодые люди с опытом работы, обладающие профессиональными навыками и амбициями и целями для улучшения государственного аппарата. Главными критериями для отбора являются:

- Граждане Республики Казахстан в возрасте не старше 35 лет;
- С высшим образованием;
- С опытом работы не менее 5 лет;
- С наличием от 1-го до 3-х рекомендательных писем.

Отбор в резерв было предложено проводить в несколько этапов, направленных на оценку теоретических знаний кандидатов, лидерских качеств, стратегического видения, мотивации и ценностей кандидатов.

Первый отбор начался 1 сентября 2019 года. На сегодняшний день было отобрано первые 300 человек, которые должны улучшить систему государственного управления. Некоторые уже стали или могут стать:

- министрами и их заместителями;
- акимами и их заместителями;
- председателями комитетов центральных исполнительных органов;
- председателями и членами правлений национальных управляющих холдингов, нацкомпаний;
- ответственными секретарями центральных исполнительных органов;

- руководителями аппаратов.

Многие специалисты, теоретики в области системы государственного управления однозначны во мнении, что действующая система вызывает много нареканий со стороны общества из-за её непрозрачности, всё ещё существующего «телефонного права», продвижения по службе не по профессиональным качествам, а по личной преданности вышестоящему руководителю в ущерб интересам государства.

Новая система отбора, по мнению создателей механизма президентского кадрового резерва, даст возможность молодым профессионалам работать на высоких государственных должностях. Эта практика применяется в США, России, Японии, Азербайджане и других странах. Введение такого института отбора в зарубежных странах позволяет сделать вывод о том, что на государственную службу, при условии применения принципов меритократии и прозрачности, действительно поступают профессиональные молодые специалисты, способные значительно повлиять на улучшение работы госаппарата и имиджа госслужбы в целом.

Тот, кто проходит отбор, становится потенциальным кандидатом на высшие управленческие должности государства в таких отраслях, как:

- экономическая политика и государственное планирование;
- социальная политика;
- развитие инфраструктуры и промышленности;
- внешняя политика;
- правовая политика и безопасность.

Главные требования к кандидатам:

- гражданство Казахстана;
- возраст не старше 35 лет;
- опыт работы не менее 5 лет;
- высшее образование.

Подать заявки могут граждане, соответствующие этим требованиям, за исключением политических служащих, назначаемых президентом. Регион или сфера деятельности не имеют значения. Претендент может работать как в частном, так и в государственном секторе.

Есть и ограничения, которые прописаны в статье 16 Закона "О государственной службе Республики Казахстан":

- недееспособность;
- лишение права занимать государственной должности на определённый срок;
- совершение коррупционного преступления;
- наличие непогашенной или неснятой судимости;
- совершение преступления в составе преступной группы и др.

Для отбора создали специальную Национальную комиссию по молодёжному кадровому резерву при президенте. Кроме Национальной комиссии по молодёжному кадровому резерву, создали и специально формируемые. Их оценки влияли на зачисление кандидатов. В их состав вошли:

- сотрудники госорганов;
- представители общественных объединений;
- деятели академической среды;
- специалисты в сфере управления человеческими ресурсами.

На момент написания данной статьи, первый отбор в молодёжный кадровый резерв уже состоялся. Первые 300 отборных кандидатов вошли в данный резерв. Хотелось бы остановиться на самом механизме прохождения всех этапов отбора.

Для приёма заявок 1 сентября запустили сайт PKrezerv.kz. Отбор производился с октября. После подачи заявки кандидаты проходили несколько этапов:

- тестирование;
- написание эссе;
- презентация проектов;
- оценка компетенций;
- собеседование с экспертной комиссией по отбору в резерв;
- рассмотрение на заседании Национальной комиссии.

При прохождении этих этапов не было субъективного фактора. Например, телефонного права. Сам компьютер определял результаты. Эксперты, которые оценивали работы не видели этих людей и их данные. Участники были зашифрованы каждый под своим кодом.

Чтобы подать заявку, на сайте заполнялась форма регистрации во вкладке «Принять участие». Претендент указывал действующие номер телефона и электронную почту, а также предпочтительный

язык при прохождении этапов отбора. Кандидату необходимо было принять условия пользовательского соглашения, где описаны требования и обязательства. Также нужно было дать согласие на хранение и обработку личных данных.

После подтверждения регистрации, которое пришло на электронную почту, пользователю был открыт доступ в «Личный кабинет». Претендент заполнял профиль: информация о себе, в том числе об образовании, опыте работы. У кандидата была возможность записать видеоприветствие. Небольшой рассказ – одна-две минуты о себе, если он хочет поделиться ещё какими-то достижениями, которые не указал в профиле. Фотографии кандидата и информация во вкладке «Обо мне» будут общедоступными [4].

После заполнения профиля кандидату загружал отсканированную версию удостоверения личности, выбирал направление своей деятельности и группы должностей. Система сканировала данные и выдавала ответ – насколько претендент соответствует квалификационным требованиям и есть ли ошибки при заполнении. Если проблем нет, то пользователь видел список этапов отбора и их даты.

Первый этап отбора – тестирование способностей, которое проходило онлайн. В любое удобное время в течение дня кандидат мог пройти тест. Результаты появлялись в «Личном кабинете». После первого этапа система сама отбирала кандидатов с наивысшими баллами и отправляла во второй тур.

Ещё один этап – оценка потенциала. Одно из заданий – презентация проекта. В режиме онлайн кандидат мог презентовать проект, над которым работает или хотел бы поработать. Можно было записать видео– или аудиовыступление. Проект оценивали случайно выбранные системой три эксперта.

Как уже было отмечено выше, на сегодняшний день проведены все этапы и в результате Национальная комиссия отобрала 300 человек. Список зачисленных в резерв размещен на сайтах РКrezerv.kz, АДГС и в СМИ. Срок пребывания в резерве составит пять лет.

После зачисления в резерв кандидаты пройдут обучение по специальным программам. Но не все из них получают должности. Назначать на должности будут при наличии вакансии по рекомендации Национальной комиссии. Однако сам факт того, что человек до последнего уровня дошел и вошел в этот пул, даже если и не получит назначение, – уже отличное реноме. И он в любом случае обществом и государством будет востребован.

Все прошедшие отбор первые 300 человек в ближайшей и среднесрочной перспективе направляются на ответственные участки в системе государственного управления. В целом проект имеет стратегическую цель – сформировать новую волну эффективных управленцев в системе государственной власти и выстроить систему действенных социальных лифтов для молодежи страны.

Президентский кадровый резерв – это новый, усовершенствованный, инновационный метод отбора кадров. На первый взгляд это прозрачная система отбора, которая предусмотрена найти талантливых патриотичных управленцев, которые готовы работать во благо своего государства. Но у каждого проекта есть свои недочеты.

Проект Президентский кадровый резерв был представлен в программе «8th Temasek Foundation International Governance & Public Administration Programme» в Сингапурском Колледже государственной службы [5].

Данный проект нашел отклик у многих молодых людей, полагаем, что в дальнейшем все отобранные кандидаты будут приносить пользу обществу. Как резюмировал наш Президент: «Именно образованная, патриотичная, трудолюбивая молодежь – главная движущая сила прогресса и устойчивого развития нашей страны. Каждый из вас показал высокий уровень профессиональной компетентности, доказал истинное стремление работать на благо государства» [6].

Таким образом, следует отметить, что в Казахстане до сих пор остается острой проблема кадров в госаппарате. Поэтому, инициативы Н.А. Назарбаева – это ответ на вызовы посткризисного развития, где основной акцент делается на повышение эффективности государства, с другой – кадровый резерв стал своеобразным стандартом глобального развития, который часто встречается в развитых странах.

Список использованных источников:

1. Статья Главы государства «План нации – Путь к казахстанской мечте» // http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-plan-nacii-put-k-kazahstanskoi-mechte
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 г. // Казахстанская правда, 2012. – 15 декабря, С.5.
3. Президентский молодежный кадровый резерв: что нужно знать, чтобы войти в топ-300 // <https://primeminister.kz/ru/news/interviews/prezidentskiy-molodezhnyy-kadrovyy-rezerv-chto-nuzhno-znat-chtoby-voyti-v-top-300>
4. Президентский молодежный кадровый резерв // <https://pkrezerv.kz/project>
5. Досымбекова Р.Ш. Управление персоналом в системе государственной службы в контексте модернизационных процессов в Казахстане // Управление, 2015. – №7. – С.58.
6. Самигуллин В.К. Государственное устройство современного Казахстана: опыт сравнительно-правового анализа // Проблемы востоковедения, 2015. – №8. – С.69.

Ергобек Ш.К.

*Под руководством д.п.н., профессора Мусатаев С.Ш.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
e-mail: shyngys.ergobek@mail.ru*

ЭФФЕКТ ПАНДЕМИИ НА ТРАНЗИТ ВЛАСТИ

В истории человечества особое место занимают политические процессы которые в той или иной степени связаны с различного рода социальными бедствиями к категории которых относились и пандемии. Однако до сих пор эффект от пандемии на транзит власти остается не до конца изученными. Вряд ли кто-то способен связать в усилении протестантизма влияние бубонной чумы или других видов заболеваний. Однако вопрос остается открытым. В современном мире, со сложными экономическими и политическими отношениями, вряд ли можно усмотреть четкую связь со стремительным распространением различных заболеваний и трансформацией политических ценностей. Как известно еще в начале XX века после победы в гражданской войне и установлений окончательной «диктатуры пролетариата» Советские власти объявили о серьезной проблеме, борьбы с вожью, распространителем заразы. Выпускались листовки и теория заговора обрела новые очертания, когда начали распространяться различные заболевания.

Современный мир определил сложные экономические и политические отношения. В современном мире не возможно представить себе что сложности в одном регионе не повлияют на экономику в другом конце света. Особенно когда речь идет о пандемиях которые в условиях современной логистики могут иметь серьезные последствия на трансформацию политических систем.

Казалось какую же опасность может вызвать коронавирус на транзит власти в современных условиях? Что же связывает сложную эпидемиологическую ситуацию и политический процесс. Оказалось что многое.

Оказалось что современные государства, даже в эру господства «демократических ценностей» очень склонны ограничивать права человека и свободу передвижения. Практически все страны с глубокими и не очень демократическими ценностями начали применять ограничительные меры используя свои суверенные права основанные на принципе «унитарности исполнительной власти», то есть господстве исполнительной власти над всеми остальными ветвями в условиях чрезвычайных положений. То с какой охотой а главное быстротой были приняты решения скорее всего говорит о радикализации власти. Таким образом можно говорить о ряде характерных черт «борьбы с коронавирусом».

1.1 Унитаризация власти. Исполнительные органы власти проявили не бывалую оперативность при определении чрезвычайного положения. Нужда и защита «здоровья и жизни граждан» на всегда изменила политический ландшафт мира. Это был своего рода пробный шар на реакцию общества, определив в паритете ценностей «жизнь и здоровье» человека над «правами и свободами человека». В большинстве стран ограничительные меры начали вводиться даже без объявления Всемирной организации здравоохранения пандемии. Паника на уровне одного государства привела к истерии глобального масштаба. Понятно что в Китайской Народной Республике не самая демократическая страна и решения по методам борьбы включая изоляцию принимались на уровне Центрального Правительства. На момент возникновения вируса никто толком даже не знал что это такое, что за вирус, как распространяется и каковы последствия.

Хотелось бы провести параллель между возникновением СПИДа или ВИЧ инфекции когда центральные власти напрочь отказывались признавать ее инфекцией а уж тем более пандемией и отказывалась вводить какие либо ограничения. В тех же США эта реакция была вызвана недавними протестами связанными с расовой сегрегацией, с протестами против войны во Вьетнаме и рядом других обстоятельств что делали подобные ограничения невозможными. Попытка унитаризации власти со стороны президента Никсона, привели к «Уотергейту» казалось бы задав новые стандарты морали в политической конкуренции. Однако, все оказалось намного сложнее. Современный Западный мир, как носитель демократических идей дискредитировал систему ценностей современного государственного устройства.

Идея ограничения прав и свобод человека ради вопросов «национальной безопасности», пытки применяемые над «сомнительными личностями» в Гуантанамо задали несколько иную трактовку современной демократии. Государство победившей демократии оказалось не просто способно ограничить права человека но и стать страной использующей недемократические методы дознания. Изменение ценностных парадигм проходило медленно но верно. Фабрикование фактов о наличии оружия массового поражения, обман средств массовой информации, обвинение неких стран современной оси зла, ввод войск, фактическое расширение полномочий Президента как главы государства. Пожалуй последним

событием в этом ряду можно назвать объявления чрезвычайного положения, которое было принято гражданами как необходимое зло. Как не удивительно именно унитаризация власти стало главным рычагом который теоретический дает безграничные возможности для Президента страны.

На фоне возможного экономического кризиса Белый дом также укрепил свои отношения с Федеральной резервной системой которая не зависела от Президента. Укрепление власти Президента в финансовой сфере, грозит целостности экономической системы США, так как до сих пор не аффилированность ФРС с Белым домом обеспечивало сбалансированность интересов субъектов экономики [1].

1.2 Рост ксенофобии. Борьба с коронавирусом сопровождалась активным освещением данной проблемы с азиатским, а если быть точнее китайским лицом. Практический во всех странах мира была замечена тенденция к уходу от общения с лицами азиатской национальности. Бытовая ксенофобия расцвела пышным цветом в ряде стран. Казалось что теория о плохой нации получила совершенно новое звучание. На протяжении первых месяцев коронавируса болезнь казалось носит «этнический характер».

Казалось что бесы и джины прошлого основанные на рассистских предрасудках получили новый окрас. Вместо борьбы с системными явлениями к которым относятся например поголовное страхование здоровья (в США 58 миллионов населения не охвачены системой медицинского страхования) были введены ограничения миграционного характера. Оправдание ужесточившейся миграционной политики, как механизма борьбы с нелегальной миграцией со стороны руководства США скорее всего говорит о росте настроении рассистского толка в современном американском обществе и не только.

1.3 Транзит политический на постсоветском пространстве. Коронавирус имел ряд побочных эффектов и для постсоветского пространства. Хотелось бы отметить возросшую активность политической элиты России по изменению Конституции страны [2]. Предлагаемые изменения призваны заложить основы более консервативного толкования государства чем было до этого. Старт политической трансформации был объявлен практический в период стремительного расширения ареала коронавируса. Понятно что любое изменение Конституции как главного закона страны имеет далеко идущие последствия [3].

При этом нужно отметить определенную спешку политической элиты России в принятии данного решения. После быстрого приема изменений со стороны законодательного органа страны, плебисцит будет проведен 22 апреля не смотря на то что руководством мэрии Москвы было принято четкое решение по ограничению публичных собраний. Мэрия отказала в проведении митингов как в поддержку реформ так и против них, аргументируя это общественными интересами. При этом не были ограничены мероприятия связанные как с участием действующего Главы государства так и плебисцит по вопросу конституционных изменений. Коронавирус стал очень удобным механизмом в руках власти, который позволяет контролировать политическую ситуацию в стране.

Нужно признать что конституционные изменения проходят в сложное время для государства и аргументов в пользу действующих властей не так много [4]. В.В. Путину тяжело сослаться на исключительность своей личности в истории, ведь он не смог завершить ни экономическую реформу, ни политическую. Его тяжело назвать либералом и демократом. К сожалению для него он даже не первый, что послужило аргументом для ряда его коллег по региону.

В купе с вышесказанными проблемами хотелось бы отметить снижение цен на энергоносители как еще один фактор вызванный коронавирусом и не желанием российской экономической элиты договариваться в рамках системы ОПЕК+. Это снижение также сильно ударит по экономическому росту, так как восстановить рост или вернее выйти в ноль получится только в том случае, если удастся обеспечить рост производства в объеме той разницы которая была потеряна за счет снижения стоимости на энергоносители [5]. С учетом сложностей с иностранными инвесторами и не хваткой внутренних резервов этого достичь не возможно, что говорит о неизбежности падения темпов экономического роста в России. В этих условиях налоговый режим будет продавливать средний и малый бизнес и государство не просто превратиться в ключевого игрока, каковым оно уже давно является, но станет активно выкупать все активы.

Все это приведет к усилению кризисных явлениям в экономике и усилению центральной власти. При модели поведения принятых в подобных странах, скорее всего найдут виновных в лице Правительства которое подаст в отставку. Однако при этом коронавирус позволит контролировать внутреннее проявление политического недовольства и создаст инструменты для подавления всякого протестного настроения.

1.4 Эффект от коронавируса при транзите власти в Китае. Коммунистический Китай не впервые переживает различного рода пандемии. Однако это пандемия может спутать карты сценария транзита власти для Си Цзинь Пина [6]. Си Цзинь Пинь первый руководитель КНР который планирует руководить

страной более чем два срока. Для него принципиально важно решить вопрос стабильности на данном этапе. Именно поэтому были приняты беспрецедентные меры по борьбе с вирусом. Однако вопрос остается открытым. Не смотря на то что Китай в кратчайшие сроки смог мобилизовать большие ресурсы на борьбу с эпидемией, страну ожидает не бывалый экономический кризис. За первый квартал 2020 года в стране ожидается рост безработицы, снижение деловой активности малого и среднего бизнеса.

Прерывание производственных цепочек потребует больших финансовых ресурсов которые вряд ли получится восстановить очень быстро. Проблема в том что при густонаселенности страны не способность Правительства обеспечить устойчивый экономический рост будет угрожать стабильности политического режима в целом.

1.4 Ограничение экономических прав и свобод. Ожидается что основным удар от экономических ограничений испытает на себе средний и малый бизнес. Так в Китайской народной республике только за первые месяцы 2020 года потерей среднего и малого бизнеса выросли на 50% [7]. В условиях современной системы управления это означает большой и болезненный процесс банкротств. А если учесть что средний и малый бизнес это не просто экономический активное население но и фактор который обеспечивал стабильность политическую, то можно предположить что гражданское общество получит серьезный удар. При этом это будет происходить повсеместно. А с учетом того что конкуренция после эпидемии только усилится крупные игроки на рынке получают преимущество, которое вряд ли позволит обеспечить среднему бизнесу прежние позиций. Таким образом рынок ожидает челлендж и перераспределение. Усиление крупных игроков приведет к монополизации как на локальных так и на глобальных рынках.

Усиление роли государства в экономической цепочке скорее всего породит экономическую рецессию, которая будет требовать большего экономического вмешательства со стороны Правительств.

Заключение

Таким образом, можно заметить серьезное влияние коронавирусной инфекции на изменение ценностей и соответственно на трансформацию политического процесса, также как и транзитный процесс. Изменение политических ценностей в сторону большего контроля со стороны государства способствует приемлемости ограничений прав и свобод человека. Усиление исполнительной ветви власти, особенно в транзитных государствах будет способствовать замораживанию процесса демократизации и либерализации.

Изменение парадигм в пользу ограничения прав одних ради сохранения прав других, ксенофобия, усиление ограничений миграционных процессов порождает прагматичность которой не свойственна демократия и плюрализм. Отсутствие структурных изменений на фоне формальных ограничений заставляет задуматься о ценностях современного общества.

Список использованной литературы

1. Михаил Оверченко, Мировые финансовые и монетарные власти выступили против коронавируса // <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2020/03/03/824387-mirovie-finansovie>
2. Максим Коломиец, Какие главные изменения в Конституции РФ предложил Путин // <https://www.ridus.ru/news/317372>
3. Изменение Конституции в 2020 году: 10 поправок, предложенных Президентом РФ
Источник: <https://zakonguru.com/izmeneniya/konstitutsia-rf.html>
4. Дмитрий Семушин "Транзит власти" в России: реакция Запада и "подводные камни" Конституции // www.theuk.one
5. Дарья Коржова, Путин констатировал негативное влияние коронавируса на экономику // <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2020/03/01/824140-o>
6. Александр Габуев, Александр Журавлёв, Анастасия Муравьева Си и коронавирус. Чем обернется эпидемия для руководства Китая // <https://carnegie.ru/commentary/80890>
7. Антон Буганко, Коронавирус: заболел ли экономика? // https://forbes.kz/process/expertise/vliyanie_epidemii_koronavirusa_na_ekonomiku/

Ергеубай М.Е.

*с.ғ.д., профессор Мұсатаев С.Ш. жетекшілігімен
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: maksergeshbay@mail.ru*

ЕЛБАСЫ Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ЯДРОЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ

Қазіргі уақытта халықаралық қана емес, сонымен қоса аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету Қазақстан үшін өзекті аспекті болып табылады. Республика бұл саладағы саясатын тек екі жақты ғана емес, көп жақты деңгейде өткізеді.

Қазақстан үшін аймақтық халықаралық жүйе бірнеше аймақтық қосалқы жүйелердің қосындысын білдіреді. Бұл жағдайда Орталық Азия аймағы негізгі қосалқы аймақ жүйесі ретінде іс-әрекет етеді [1].

XXI ғасырдың басында Қазақстан аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен ынтымақтастықты нығайтуға бағытталып, іске асқан сыртқы саясаттық бастамаларды сәтті көрсетіп, ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев жетекшілігімен аймақтық көшбасшы орнын нық алды.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев мемлекет тәуелсіздігін қорғау, аймақтағы тұрақтылықты қамтамасыз ету және жер бетіндегі бейбітшілікті сақтау ісіне орасан зор үлес қосты. Ол берік практикалық негізі бар бірқатар маңызды, көреген және маңызды бастамалар ұсынды. Олар адамзаттың орасан теориялық жүйесі мен құнды рухани байлығына айналып, халықаралық қауымдастықта кең таралды. Қазақстанның Президенті бейбіт бастамаларын зерделеу мен тарату қазіргі күрделі халықаралық және аймақтық жағдайларда әсіресе маңызды [2].

Жаңа Тұжырымдама Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізгі принциптерін анықтайды. Қазақстанның сыртқы саясаты көпвекторлы көзқарас, тепе-теңдік, прагматизм, өзара тиімділік, ұлттық мүдделерді сенімді қорғау қағидаттарына негізделген. Қазақстанның сыртқы саясаты мүдделер тепе-теңдігіне негізделген, ол шет мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен қатынастарға сараланған және көп деңгейлі көзқарас қағидатын қолданады.

Н.Ә. Назарбаевтың интеграциялық бастамалары Еуразиялық Экономикалық Қоғамдастық, Өзара қатынас пен сенім шаралары бойынша кеңес (ӨҚСШК), Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісім (ҰҚТК), Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) сияқты еуразиялық аймақтық ұйымдардың құрылуына айналды. Бұл аймақтық құрылымдардың қажеттілігі мен пайдалылығын уақыт көрсетті, олар жиынтығында геосаясаттық ландшафтты қалыптастырады және аймақтық қауіпсіздік құрылымын нығайтып, маңызды реттеуші функцияны атқарады [3].

Қазіргі кезеңде қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы мәселелерде әр мемлекет халықаралық қауіпсіздіктің үш жүйесіне сенім арта алады.

Бірінші жүйе – бұл халықаралық қауіпсіздіктің әмбебап жүйесі, оның басталуы 1945 жылы БҰҰ Жарғысының қабылдануымен басталған, ол қазіргі және болашақ ұрпақтарды әскери қақтығыстардан қорғау тұжырымдамасын қалыптастырған. Күш қолдану және күш қолданбау туралы БҰҰ Жарғысы; халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу; жалпы және толық қарусыздану. Сонымен бірге халықаралық құқықтың басқа қағидаларын сақтау қажет. БҰҰ Жарғысында БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің БҰҰ-ға мүше мемлекеттерді бейбітшілікке немесе агрессиялық актілерге қауіп төнген жағдайда бірлескен іс-қимыл жасау міндеттемесі қарастырылған.

Екінші жүйе ашылуы аймақтық қауіпсіздік жүйесіне негізделеді, оны құру БҰҰ Жарғысында (VIII тарау) қарастырылған. Жарғының бұл жүйеге қатысты негізгі талаптары мынадай:

- 1) оған тек бір саяси-географиялық ауданның мемлекеттері қатыса алады;
- 2) аймақтық келісімдерге байланысты шаралар осы ауданның шекарасынан аса алмайды;
- 3) бұл шаралар БҰҰ қолданатын шараларға немесе БҰҰ Жарғысының мақсаттары мен қағидаттарына қарама-қайшы келмеу керек.

Аймақтық ұжымдық қауіпсіздік негізін аймақтық дауларды бейбіт жолмен шешілу шаралары құрайды. БҰҰ-ның ұжымдық өзін-өзі қорғау туралы Жарғысының 51-бабына сәйкес әскери шараларды тек тікелей агрессияны тойтаруға ғана қолдануға болады және олар БҰҰ ҚК сәйкес нормалар қабылдағанына дейін ғана жалғаса алады.

Соңғысы болып табылатын үшінші жүйе – мемлекеттердің жеке қауіпсіздік жүйелері. халықаралық құқық-қағидаттың негізгі қағидатынан шығатын мемлекеттің өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету құқығы – мемлекеттік егемендік принципі мемлекеттер тәуелсіздігінің бір көрінісі болып табылады.

2012 жылдың қаңтарында Н.Ә. Назарбаев «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа Жолдауында «біз тек Батыспен ғана емес, сонымен бірге Азия елдерімен де теңгерімді сыртқы саясат жүргізетін боламыз» деді. XXI ғасырдың жаһандық сын-

қатерлеріне жауап ретінде еуразиялық интеграцияның кеңеюі мен тереңдеуі және Еуразиялық экономикалық одақтың құрылуы орын алады. Еуразиялық интеграцияның маңыздылығын айта отырып, Н.А. Назарбаев: «Бұл жалпы өңірлік тұрақтылық пен экономикаларымыздың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды факторы. Біз ТМД-ның басқа елдерінің Еуразиялық одаққа мүше болуға деген ұмтылысын қолдауға дайынбыз» [4].

Осылайша, бүгінде Қазақстан – жаһандық саяси процестің толыққанды авторы, аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі аймақтық көшбасшы және интеграциялық процестер мен бірлестіктердің бастамашысы болып саналады. Орталық Азия мемлекеттерімен достық және тату көршілік ынтымақтастықта өзара тиімді қатынастарды жүйелі және жүйелі түрде дамыту Н.Ә. Назарбаев сәулетші және аймақтағы тұрақты және қауіпсіз бейбітшілікті орнатудың жақтаушысы болып табылады.

Айта кету керек, кез-келген мемлекеттің ұлттық мүддесін айқындайтын негізгі нәрсе – «өзін-өзі сақтау инстинкті», ол ұлттық қауіпсіздікті сыртқы қауіп-қатерлерден қорғауды, әлемдегі мемлекеттің экономикалық және саяси ұстанымдарын қорғауды, басқа мемлекеттің сыртқы саясатына, сондай-ақ жалпы әлемдік саясатқа белгілі бір әсер етуді, сонымен қатар мемлекеттің ықпалын кеңейтуді қамтиды.

Егер біз Қазақстанның сыртқы саясатын жоғарыда аталған типологияға сәйкес зерттейтін болсақ, Қазақстан Республикасы ішкі және сыртқы саясат арасындағы тепе-теңдікке негізделген белсенді саясатпен сипатталады. Тұтастай алғанда мемлекеттік саясаттың тепе-теңдігіне келетін болсақ, қазіргі ел Президенті К.К. Тоқаев: «Қазақстанның сыртқы және ішкі саясатының тығыз байланысы мақсаттың біртұтастығымен – әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономикасы бар демократиялық қоғам құру және ел азаматтарының конституциялық құқықтарын кепілдендірумен анықталады. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты сыртқы саясаттағы серіктестерді таңдауда прагматизмді, маневрліліктің жоғары дәрежесін, Қазақстанның сыртқы саясатының белгілі бір аймақтағы жағдайды дамудың болжанбайтын жағдайына, әлемдік нарық конъюнктурасының өзгеруіне тікелей тәуелділігінің жоқтығын ұсынатын тепе-теңдік және көпвекторлы көзқарас сияқты қасиеттермен сипатталады» [5].

Біздің еліміздің сыртқы саясаты бастапқыда кең халықаралық ынтымақтастық пен мәселелерді өзара келісімдер мен ымыралар негізінде шешу жолымен ұзақ мерзімді ұлттық мүдделерді қолдау қажеттілігімен айқындалды. Бүгінгі таңда Қазақстан көпжақты және екіжақты ынтымақтастық форматында, сондай-ақ халықаралық ұйымдарға қатысу түрінде берік халықаралық-құқықтық базаға ие.

Қазақстан Республикасының имиджі мен беделіне, сондай-ақ оның ұлттық қауіпсіздігін нығайтуға ел басшылығының ядролық қарудан бас тарту туралы шешімі әсер етті. 1992 жылы мамырда Қазақстан Лиссабон хаттамасына қол қойып, ядролық қарудан азат мемлекет болуға уәде берді. Ол Лиссабон хаттамасының қатысушысы және Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа (ЯҚТШ) ядролық қарудан азат мемлекет ретінде қосылды. Кейіннен біздің елімізге барлық ядролық державалардан қауіпсіздік кепілдіктерін беру туралы меморандумға қол қойылды [6]. Қазақстанның ядролық қарусыздану процесіне қосқан үлесі Семей ядролық полигонының жабылуымен және Лиссабон хаттамасына қол қоюмен шектелмегенін атап өткен жөн.

2009 жылы БҰҰ Бас ассамблеясының 64 сессиясында Қазақстан 29 тамызды Ядролық сынақтарға қарсы халықаралық күн деп жариялау туралы ұсыныс жасады. Бұл күні Тұңғыш Президент Н.А. Назарбаев өзінің жарлығымен әлемдегі ең ірі ядролық полигондардың бірін мәңгі жауып тастады. Бұл идея бірауыздан қолдау тапты, бұл халықаралық қоғамдастықтың осындай сынақтардың қауіп-қатерлеріне деген терең алаңдаушылығын көрсетеді. Бұл күн БҰҰ Бас ассамблеясының шешімімен 2009 жылғы 2 желтоқсанда «Дүниежүзілік ядролық қарудан бас тарту күні» болып бекітілді [7]. Біздің ойымызша, бұл Қазақстан Республикасының жаһандық қарусыздану мен халықаралық қауіпсіздікті нығайту саласындағы кең ауқымды бастамасын білдіреді.

Бұл мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі сыртқы саясатпен және халықаралық қатынастардың басқа қатысушыларының қызметімен байланысты екенін тағы бір дәлелдейді. Халықаралық құқықтық қатынастарға кіретін мемлекеттер бір-бірінің сыртқы саясатына әсер етеді. Өзінің ұлттық мүдделерін басқа халықаралық қатынастар субъектілерінің мүдделерін ескерусіз қорғау мүмкін емес. Сонымен бірге, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету процесіне әлемдегі кез-келген саяси процесс әсер етеді, сондықтан мемлекет аймақтағы немесе халықаралық қоғамдастықтағы тұрақсыздандырушы факторларға жедел ден қоюы керек. Сонымен бірге мемлекет жанама түрде жергілікті, аймақтық және ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысады, оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және нығайту шараларын қабылдайды.

ТМД елдерінің ұлттық қауіпсіздікті нығайту жөніндегі іс-әрекеттерін талдай отырып, Қазақстан ұлттық қауіпсіздікті нығайту бойынша посткеңестік кеңістіктегі көшбасшы болып саналады: Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы, Әскери доктрина және Ұлттық қауіпсіздік туралы жаңа Заң қабылданды [8].

Мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі сыртқы саясаттың рөлін бағалай отырып, әрбір қатысушы мемлекеттің қауіпсіздігі барлық басқа қатысушы елдердің қауіпсіздігімен тығыз байланысты

екенін атап өткен жөн. Сонымен, Қазақстан Республикасы Президентінің бастамасымен Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес (АӨСШК) құрылды, оның құрамына қазірдің өзінде Азияның 20 елі кіреді. АӨСШК-нің ЕҚЫҰ-ның азиялық серіктесі ретінде құрылғандығы жасырын емес. Қатысушыларға кең өзара іс-қимыл жасалды, өйткені АӨСШК-нің жиырма мүшесінің жартысы ЕҚЫҰ немесе азиялық серіктестер болып табылады, бұл екі ұйымның үйлесімділігін көрсетеді. Сонымен қатар, еліміз НАТО-мен Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа, ҰҚШҰ әскери-саяси блогына, Шанхай ынтымақтастық ұйымына (ШЫҰ) және «Бейбітшілік үшін серіктестік» шартына белсенді қатысады [9].

Талдау ұлттық қауіпсіздік мәселелері тек заңнамалық актілерде ғана емес, республиканың стратегиялық даму бағдарламаларында да көрінетінін көрсетті.

Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізі Еуропалық мемлекеттермен, АҚШ-пен, Қытаймен, Ресеймен, Таяу Шығыстағы «жеке» ынтымақтастықпен, сондай-ақ халықаралық ұйымдар шеңберіндегі «құжымдық» ынтымақтастықты дамытуды көздейтін көп векторлы ұстаным қағидасын сақтау керек деп атап өтуге болады. БҰҰ, АӨСШК, ЕҚЫҰ, ШЫҰ, ТМД, ИЫҰ т.б.

Осылайша, Қазақстанның сыртқы саясаты халықаралық қатынастарда ұлттық мүдделерді қамтамасыз етіп қана қоймай, қорғайды. Дәл осындай қаттылықпен республика аймақтық және халықаралық қауіпсіздікті нығайту мақсатында сыртқы қатерлерге қарсы тұруға бағытталған халықаралық шараларға белсенді қатысады деп айтуға болады. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі сыртқы саясаттың рөлін талдауды қорытындылай келе, атақты тарихшы және публицист Р.А.Медведевтің сөзін келтіруге болады: «Соңғы жылдары әлемде бірде-бір мемлекет мұндай үлкен дипломатиялық жетістікке қол жеткізе алмады және Қазақстан сияқты планетаның барлық ірі және ықпалды мемлекеттерімен онша жақсы және жақсы қарым-қатынаста бола алмады».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда, 2014, 18 января.
2. Ханхуэй Ч. Развивая мирные инициативы, совместно создавать прекрасное будущее // Казахстанская правда, 2015, 7 июля.
3. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда, 2018, 27 января.
4. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года № 527-IV / mod.gov.kz
5. Косов Г.В. Социология и политология: Учебник – практикум. – М.: Илекса-Ставрополь, 2002. – 576 с.
6. Тоқаев Қ.Қ. Қазақстан Республикасының сыртқы саясатын қалыптастыру және дамыту процесінің негізгі аспектілері // Қазақстанның сыртқы саясатының өзекті мәселелері: мақалалар жинағы. Мәскеу: IPTs «Орыссирек», 1998. 413
7. Қазақстан Республикасының дипломатиялық қызметі / Қ.Тоқаевтың редакторы. Алматы: «Эдельвейс» баспасы, 2004. 544
8. Мансуров Е.Еуразия жобасы Нұрсұлтан Назарбаев, өмірге енген. – М.: Real-Press, 2011. 320 б. Қосұлы
9. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев. Қазақстан-Ресей мәңгілік достық стратегиясы. – М.: ЦР «Орыстілдесушілігі», 2010. 538 б.

Жақсылық Ж.А.

*с.ғ.д., профессор Алияров Е.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail:zhaksylyk_zhanar@mail.ru*

ҚР СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ МЕН ОНЫ ЖҮРГІЗУДЕГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты қазіргі таңда мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Оның негізгі бағыттары «Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы» құжатында бекітілген. Стратегияда белгіленген негізгі бағыттар:

- мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет ету;
- қоғамдық бақылау институтын енгізу;
- жалған мемлекеттік және жекеменшік секторындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет ету;
- сот және құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін қалыптастыру;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет ету мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықты дамыту[1].

Бағыттардан көріп отырғанымыздай, елдегі саясаттың дұрыс жүргізілуіне басты ықпал ететін мемлекеттік қызмет саласындағы жемқорлыққа қарсы күресу шаралары, қоғамдағы ақпараттық ашықтың қарсаңындағы оған қоғамдық бақылауды күшейтуге бағытталған институтты енгізу жұмыстары, сонымен қатар, аңғарыла бермейтін жалған мемлекеттік және жекеменшік секторындағы жемқорлыққа қарсы әрекеттерді одансайын дамыту болып отыр. Жемқорлық көп белең алатын сот және құқық қорғау органдарының жұмысын жіті бақылауға алып, жалпы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру шаралары мен халықаралық ынтымақтастық аясында әлемдік тәжірибелердің тетіктерін іске асыру негізгі бағыттарды бекітеді.

Сонымен бірге, жоғарыда аталған стратегиядан басқа сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағыттағы құқықтық шараларға нормативтік құқықтық актілерәзірлеіп, қабылданды. Оған 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы[2]. Бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асыруға бағытталған. Соңғы жылдары жазалау шараларының көмегімен сыбайлас жемқорлықты жою жөніндегі жұмыстың тиімсіздігі туралы мәселе бірнеше рет көтерілді. Жаңа заңның атауында «күрес» деген сөз «қарсы іс-қимыл» деген сөзбен ауыстырылды: профилактикалық жұмысқа көп мән берілетіні атап өтілді.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндаманы дайындау, Қазақстан Республикасының Президентіне енгізу және оны жариялау қағидаларын бекіту туралы» ҚР Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 154 Жарлығы[3]. Баяндамадағы қорытындылар мен ұсыныстар елдің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатын жетілдіру үшін негіз болып табылады.

«Сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне сыртқы талдау жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 4 желтоқсандағы № 806 қаулысы[4]. Бұл Қағидалар «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасы Заңының 8-бабының 2-тармағына сәйкес әзірленген және және арнайы мемлекеттік органдарды қоспағанда, мемлекеттік органдар мен ұйымдардың, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне сыртқы талдау жүргізу тәртібін айқындайтын құжат болып табылады.

2016 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа келе жатқан «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарды көтермелеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 30 желтоқсандағы № 1131 қаулысы [5]. Қаулыға үстіміздегі жылдың ақпан айында ҚР Үкіметі өзгерістер енгізіп, сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлама үшін ақшалай сыйақыны арттыру туралы Үкімет Қаулысы қабылданды. Енді қазақстандықтарға ірі жемқорлық қылмысы туралы деректер үшін пара немесе келтірілген шығын сомасының 10%-ын төлейтін болады. Жаңадан пайда болған ережеде «Пара немесе келтірілген залал сомасы немесе ұсынылған жеңілдіктер немесе көрсетілген қызметтер құны 1000 АЕК (2020 жылы – 2651000 тенге) асатын сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар бойынша біржолғы ақшалай сыйақы пара немесе келтірілген залал немесе ұсынылған жеңілдіктер немесе көрсетілген қызметтер сомасының он пайызын құрайды, бірақ 4000 АЕК-тен (2020 жылы – 10604000 тенге) аспайды [6].

Қазақстандық сарапшылардың әлі де болса жемқорлықпен күресті одан сайын батыл жүргізу керектігін айтуда. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл ісінде оның алдын алудың маңызы зор және оның маңызды компоненттерінің бірі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг. Бұл 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңында айқын көрініс тапқан және 2020 жылан бастап елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг жүргізудің жаңа ережелері күшіне енді [7]. Жаңа енгізулерге сәйкес, ол кешенді және тақырыптық деп екі түрге бөлінген. Бұл туралы алғашқы ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Превенция департаментінің басшысы Анар Жарова хабарлаған болатын. Сонымен бірге, Анар Жарова 2019 жылдың мониторинг қорытындыларына сәйкес, еліміздің орталық мемлекеттік органдардың ішінде пара алуға бейім бес министрлікті атады [8]:

- 1) Ішкі істер министрлігі (297);
- 2) Қаржы министрлігі (49);
- 3) Қорғаныс министрлігі (29),
- 4) Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі (20),
- 5) Ауыл шаруашылығы (19) министрлігі.

2016 жылы ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Төрағасының бұйрығымен сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне ішкі талдау жүргізудің үлгілік қағидалары бекітілген еді. Ішкі талдауды мемлекеттік билік органдары дербес жүргізуі тиіс. Талдау жүргізу үшін негіздеме осы талдау субъектісі басшысының сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг нәтижелері негізінде қабылданатын шешімі болып табылады. Талдау объектісі-құрылымдық бөлімшенің, ведомствоның, аумақтық және оған теңестірілген бөлімшенің қызметі. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдері бөлімшенің жұмысына қатысты нормативтік құқықтық актілерде, сондай-ақ бөлімшенің ұйымдастыру – басқару қызметінде анықталатын болды. Осы талдаудың нәтижелері бойынша анықталған сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жою бойынша ұсынымдары бар талдамалық анықтама дайындалады. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау нәтижелері арнайы интернет-ресурста орналастырылуы тиіс, онда оларды жария талқылауға жол беріледі.

Дегенмен, елімізде қазіргі таңда бұл агенттік тарапынан барынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл әрекеттері барынша жүріп жатыр. Ал басқа елдердің тәжірибесі көрсеткендей, бұл сыбайлас жемқорлық ахуалын түрлі деструктивті күштер, соның ішіндетүрлі-түсті төңкерістердің» бастамашылары өз бақылауына осы аумақты оның барлық ресурстарымен алу үшін пайдалана алады. Яғни, сыбайлас жемқорлық өзінің өмір сүру фактісіне сәйкес саяси тұрақсыздық тудырады және бір мезгілде оның индикаторы болып табылады. Екіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тақырыбы бүгінде әлемдік аренадағы имидждік стратегияның маңызды құралдарының бірі болып табылады. Мәселен, жергілікті шенеуніктерді жемқорлардан тазартпай, шетелдік капиталды тарта отырып, ірі инновациялық жобаларды іске асыру өте қиынға соғады. Қазақстанның бұл тұрғыда қол жеткізген жетістіктері өте қарапайым: Transparency International танымал және беделді үкіметтік емес ұйымы құрастырған сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне (ІРСТІ) сәйкес 2019 жылдың қорытындысы бойынша жобаның 180 қатысушысынан Эль-Сальвадор Республикасы, Федеративтік Демократиялық Непал Республикасы, Филиппиндер Республикасы, Эсватини Корольдігі және Замбия Республикасымен бірге 113 орынды алды [9]. Ал 2018 жылы 124 орын, 2017 жылы 122 орынды алған еді, алайда бұл айқын динамиканы білдірмейді, дегенмен 9 орынға алға жылжуға мемлекеттің саясаттың кейбір оңтайлы тұстарын көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлық түрлі акторлармен көрсетілген саяси талаптарды реттеудің демократиялық әдістеріне балама бола алады және соңғылардың қолда бар билікке қатысты адалдығын қолайлы деңгейде жеткілікті түрде ұзақ уақыт ұстап тұруы мүмкін. Авторитарлық тепе-теңдік жағдайында ол тек қана әлсіретіп қана қоймай, сондай-ақ ресурстарды, меншік құқықтарын басқаратын элитаның, сондай-ақ тағайындалатын және кәсіби бюрократтардың бақылауын барынша күшейте отырып, мемлекетті күшейте алады [10]. Бұны сыбайлас жемқорлықты ақтайтын дәлел ретінде қабылдауға болмайды. Дегенмен, бұл феномен зерттеу үшін күрделі, өз негізінде теріс әлеуметтік-саяси жүйе болып табылатыны анық, оған қарсы әрекет тиісті зияткерлік дайындықты болжайды.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қоғамдық салада да, мемлекеттік қызметте да белсенді саясаты қалыптасып, іске асырылуда. Мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық әлеуметтік теңсіздік пен әділетсіздіктің ең күшті формасына ие бола отырып, кедейлердің әлеуметтік класының ғана емес, қоғамның бай жіктерінің құқықтарына нұқсан келтіретінін түсіну маңызды.

Нормативтік-құндылықтық тәсіл шеңберінде әлеуметтанушылар сыбайлас жемқорлықты девиантты, ауытқитын және деструктивті мінез-құлық ретінде анықтайды, талдаудың мәні сыбайлас жемқорлықты бір мағыналы теріс құбылыс ретінде бағалау үрдісінің негізі ретінде нормативтік-құндылықтық тәсілдің құрылымы болып табылады. Экономистер болса, сыбайлас жемқорлық талдауында рационалистік

көзқарас ұсынады, онда қоғамның құндылық-нормативтік құрылымын зерттеу аса маңызды емес, сыбайлас жемқорлық көріністеріне функционалдық баға беру аса маңызды.

Әлеуметтік ғылымдарда институционалдық көзқарас мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлық тетіктерін зерделеудің мәні болып табылады. Негізгі тетік ретінде әкімшілік аппаратқа әртүрлі ресурстар түрлерін (физикалық және табиғилықтан бастап әлеуметтік және мәдениге дейін) теріс пайдалану айқындалады. Бұл тәсілде сыбайлас жемқорлық лауазымды тұлғаның қандай да бір заңсыз артықшылық алу, жеке және (немесе) топтық, оның ішінде үшінші тұлғалардың пайдасына, нәтижесінде материалдық және материалдық емес активтері бар пайданы алу мақсатында ресурстарды теріс пайдалануы немесе құқыққа қарсы пайдалануы деп түсініледі.

Мемлекеттік қызметте сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатын қарастыруда сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы үшін әлеуметтік-мәдени жағдайларды да атап өту маңызды. Қазіргі әлеуметтанулық әдебиетті талдау көрсеткендей, посткеңестік қоғамдарда сыбайлас жемқорлық негізінде сенімсіздік, дәлірек айтқанда микро деңгейде (жеке деңгей), сондай-ақ институционалдық деңгейде сенімсіздік бар.

Осылайша, соңғы жылдары Қазақстан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық зерттеулерге енгізу арқылы оны алдын-алу және жою жөніндегі жүйелі қызмет оң үрдісін көрсетіп келеді деуге болады. Сондай-ақ, Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасы қылмыстық-құқықтық шаралардың көмегімен құқық бұзушыларға ықпал етіп қана қоймай, ішкі және сыртқы сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне мониторинг жүргізу, талдау жүргізу арқылы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органдар айтарлықтай дәрежеде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алуға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарасты қалыптастыруға бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000986>(өтініш күні 02.03.2020)
- 2 Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>(өтініш күні 09.03.2020)
- 3 «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндаманы дайындау, Қазақстан Республикасының Президентіне енгізу және оны жариялау қағидаларын бекіту туралы» ҚР Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 154 Жарлығы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000154>(өтініш күні 10.03.2020)
- 4 «Сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне сыртқы талдау жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 4 желтоқсандағы № 806 қаулысы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000806>(өтініш күні 10.03.2020)
- 5 Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарды көтермелеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 30 желтоқсандағы № 1131 қаулысы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001131>(өтініш күні 10.03.2020)
- 6 10 млн тенге за сообщение о коррупции. Что ещё изменилось в законах в феврале 2020 года// <https://informburo.kz/cards/10-mln-tenge-za-soobshchenie-o-korruptcii-cto-eshcho-izmenilos-v-zakonah-v-fevrale-2020-goda.html>(өтініш күні 10.03.2020)
- 7В Казахстане введены новые нормы антикоррупционного мониторинга// <https://strategy2050.kz/ru/news/v-kazakhstane-vvedeny-novye-normy-antikorrupcionnogo-monitoringa/>(өтініш күні 10.03.2020)
- 8 Папа алуға бейім министрліктердің аты аталды// https://strategy2050.kz/news/aanar-zharova-aza-standa-para-alu-a-beyim-ministrlikterdi-atady/?sphrase_id=6344255(өтініш күні 10.03.2020)
- 9 Corruption Perceptions Index 2019 // <https://www.transparency.org/cpi2019> (өтініш күні 12.02.2020)
- 10 Handelman, C. Stealing the Dream: «Bandit Capitalism» in Post-Communist States / C. Handelman // Nations in Transit. – N.Y., 1999. – Pp. 21-29.

Жайыкова Ж.Е.

*Под руководством доктора PhD Халиковой Ш.Б.
Казахский национальный университет им. аль-Фараби
e-mail: zhanna.zhaykova@gmail.com*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКИ В РАЗРЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ И КОНФЛИКТОВ В ИНОСТРАННЫХ КОМПАНИЯХ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА

Граждане Казахстана нуждаются в результативной реализации механизмов защиты своих прав и законных интересов. С учетом значимости, которая придается защите трудовых прав граждан, комплексный научный анализ правового регулирования и разрешения трудовых споров являются несомненно актуальным как для науки трудового права, так и в право применительной практике.

В Казахстане в сфере трудовых отношений основная проблема это конфликт несправедливой заработной платы казахстанских работников в отличие от иностранных работников. Основной спор и конфликтность исходит из этого понимания. Основными акторами этой ситуации являются профсоюзы, международные компании и государство Казахстана через Федерацию Профсоюзов Республики Казахстан. Несмотря на то, что Федерация Профсоюзов Республики Казахстан является профсоюзной организацией, ее руководство назначается государственными органами, то есть она полностью под контролем государства. В связи с этим Международная Конфедерация Профсоюзов приостановила членство Федерации Профсоюзов Республики Казахстан.

Следовательно мы видим, что существуют различные акторы, которые задействованы в трудовых спорах, но никто из них не разрешает ситуацию конструктивно. Можно предположить, что стратегии и действия основных акторов приводят к еще более осложнению, усилению и политизации ситуации. А когда проблема политизируется, то выходит из подконтроля и ее пытаются задавить любыми способами. На самом деле трудовые споры и конфликты не относятся к политической сфере и не имеют никакого отношения к государственным органам, поэтому нужно Республики Казахстан в этом вопросе. В исследовании данной проблемы необходимо перейти из политизированной ситуации именно в трудовую часть, то есть нужно изучить так, что бы проблема оставалась в трудовой сфере и все основные акторы начали разрешать эту проблему именно конструктивно. Выше сказанное является одной из гипотез для исследования, что не конструктивная деятельность основных акторов трудовых отношений, приводит к усилению и политизации трудовых споров.

Второй гипотезой для изучения является предположение, что возможно уровень квалификации казахстанских работников не соответствует требованиям и непонимание ситуации о том, как происходит начисление заработной платы иностранным и казахстанским работникам, повлияло на ошибочное мнение людей, которые расценивают данную ситуацию, как социальную несправедливость. Следовательно необходимо изучить нормы трудового законодательства и посмотреть есть ли такая несправедливость в заработной плате в международных компаниях, либо требования казахстанских работников не обоснованны. Если же, требования не обоснованы и уровень квалификации казахстанских работников не соответствует, то также необходимо изучить трудовые договора международных компаний с казахстанскими работниками и посмотреть прописаны ли в них такие пункты, где компания обязуется повышать квалификацию работников. То есть возможно вопрос низкой заработной платы казахстанских работников в отличие от иностранных работников связан с несправедливостью, а лишь зависит от уровня квалификации. Если предположение верно, то необходимо поставить задачи перед международными компаниями о повышении качества квалификации казахстанских работников, согласно международного законодательства.

Множественные нарушения трудовых прав работников, которые возникают в настоящее время, обусловили необходимость поиска новых путей разрешения спорных ситуаций как индивидуального, так и коллективного характера.

Так, индивидуальный трудовой спор возникнет только тогда, когда о неурегулированном разногласии будет заявлено в орган по рассмотрению и разрешению индивидуальных трудовых споров (суд или комиссия по трудовым спорам). До этих пор имеет место трудовое разногласие, разрешаемое любыми иными способами, но не комиссией по трудовым спорам или судами, например обращением в профсоюз, федеральную инспекцию труда и т.д. Основное предназначение этих способов – предотвратить индивидуальные трудовые споры, разрешить трудовые разногласия.

Конечно, можно попытаться урегулировать разногласия самостоятельно, используя потенциал самозащиты, или прибегнуть к помощи органов государства (федеральной инспекции труда, прокуратуры и т. д.), или обратиться к социально-партнерским способам защиты (профсоюзам, объединениям работодателей и т. д.).

Новеллой трудового законодательства является такой способ предотвращения судебного рассмотрения и разрешения индивидуальных трудовых споров, как заключение медиативного соглашения. С помощью медиаторов как альтернативной процедуры урегулирования разногласий можно предупредить нарушения трудовых прав работников и работодателей.

В трудовом кодексе Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года порядку рассмотрения индивидуальных трудовых споров посвящена 15 Глава. Она, в частности, указывает, что индивидуальные трудовые споры могут рассматриваться в судебных органах либо согласительными комиссиями.

Так, противоречие интересов, называемое трудовым спором, рассматривается согласительной комиссией в случае, когда в ходе прямых переговоров между работодателем и сотрудником организации, либо между работодателем и представителями работника, такими как профсоюз или иная организация, спор не смог быть урегулирован.

При этом статья 173 не обязывает работника доказывать тот факт, что все меры по достижению согласия с работодателем были предприняты [9].

Процедура формирования и принципы работы согласительной комиссии указаны в статье 171 Трудового кодекса республики. В ней, в частности, предусмотрено, что согласительная комиссия формируется на паритетных началах из числа представителей работодателя и работника – по одинаковому количеству с каждой стороны.

Работодатель самостоятельно по своему усмотрению назначает своих представителей (представителя), и это решение оформляется приказом, состав представителей работника формируется посредством выборов, которые осуществляются во время проведения конференции либо общего собрания работников.

Такие вопросы, как:

- состав (количественный и качественный) согласительной комиссии;
- регламент работы согласительной комиссии;
- срок и объем полномочий членов согласительной комиссии согласовываются руководителем предприятия и представителями работника (либо на общем собрании) [10].

На первоначальном заседании члены согласительной комиссии решают самые важные организационные моменты, как-то:

- утверждают кандидатуру председателя согласительной комиссии;
- утверждают кандидатуру, избирают секретаря согласительной комиссии.

Обязанность документировать все заседания, собирать и хранить документы, предоставлять выписки из них возлагается на секретаря согласительной комиссии.

В Трудовом кодексе Республики Казахстан указан обязательный для исполнения срок для рассмотрения трудового спора и принятия по нему решения – семь дней. Отчет ведется с момента подачи заявления. Выводы согласительной комиссии оформляются в форме решения и выдаются стороне, подавшей заявление, не позднее трех рабочих дней с момента вынесения решения [10].

Вообще, для того чтобы обратиться в согласительную комиссию или в судебные органы, законодательством предусмотрены следующие сроки:

- 1) При спорах о восстановлении на работе – не позднее трех месяцев с момента вручения копии приказа об увольнении;
- 2) При других трудовых спорах – не позднее двенадцати месяцев с момента, когда обратившаяся сторона узнала или должна была узнать о нарушениях своего права, ставшего предметом трудового спора [8].

Секретарь согласительной комиссии регистрирует заявление. Для этого он должен завести специальный журнал. Указанный журнал пронумеровывается и прошнуровывается.

В Трудовом кодексе четко указано, что согласительная комиссия не может рассматривать трудовой спор без участия заявителя или его представителя, должным образом уполномоченного на это. Однако, при наличии письменного заявления работника рассмотрение трудового спора может быть осуществлено.

Если работник не явился на заседание согласительной комиссии без письменного уведомления, рассмотрение трудового спора может быть отложено, но в случае повторной неявки без письменного уведомления согласительной комиссией может быть принято решение о снятии вопроса о рассмотрении трудового спора.

Это решение, однако, не означает, что работник не имеет права подать повторно данное заявление в эту же согласительную комиссию, при условии, что сроки, указанные в Трудовом кодексе, будут соблюдены.

3) Полномочия согласительной комиссии достаточно обширны. Так, например, в ее компетенцию входит возможность вызывать на свои заседания свидетелей, председатель и члены согласительной комиссии могут приглашать для консультации специалистов, требовать от руководителя организации

предоставлять все необходимые для рассмотрения спора документы, и эти требования должны исполняться в полном объеме и в указанные комиссией сроки.

4) Обычно согласительная комиссия заседает и принимает решение в свободное от работы время. Однако, если по различным причинам трудовой спор рассматривается в рабочее время, то председатель и члены комиссии, а также работники, эксперты, свидетели и иные лица, каким-то образом привлеченные к решению трудового спора т.е. все, кто работает в данной организации, имеют право на сохранение заработной платы, пока занимались они разрешением трудового спора [8].

По данным трудового кодекса в этой форме Трудового кодекса не учтено рабочее время тех участников примирительного процесса, которые не являются работниками данной организации. Здесь необходимо законодательно установить норму, которая обязывала бы работодателя другой организации сохранять заработную плату своим сотрудникам, если они по приглашению согласительной комиссии выступали в качестве специалиста, свидетеля, эксперта при разрешении трудового спора. То есть, мы считаем необходимым гарантировать сохранение заработной платы любому участнику примирительного процесса в трудовом споре.

Согласительная комиссия может приступать к выполнению своей миссии при наличии не менее 50%, представляющих работника, и столько же, представляющих руководство организации.

Секретарь согласительной комиссии обязательно ведет стенограмму заседания, которая затем оформляется в протокол. Данный протокол подписывают председатель согласительной комиссии, и назначенный им заместитель.

Окончательное решение принимает простым большинством голосов тех членов комиссии, которые присутствуют на заседании. Если один из членов согласительной комиссии, или заявитель потребуют, чтобы голосование осуществлялось тайно, то решение может быть принято тайным голосованием [11].

Копии протоколов и решения согласительной комиссии заверяются надлежащим образом и вручаются заявителю, другой стороне не менее, чем через три дня с момента вынесения решения согласительной комиссией.

Решение согласительной комиссии должно отвечать следующим условиям:

- мотивировочная часть должна основываться на нормах действующего законодательства, отвечать нормам трудового договора, инструкциям, положениям;
- решение согласительной комиссии не требует утверждения;
- если возникают споры по поводу исполнения решения согласительной комиссии, тогда может быть вынесено дополнительное решение, разъясняющее первоначальное решение;
- в решении согласительной комиссии указывается срок его исполнения;
- если в указанные сроки решение не исполнено, стороны имеют право осуществить разрешение трудового спора в судебном порядке с учетом принципов территориальности и подсудности.

Необходимо помнить, что согласительная комиссия – это постоянно действующий орган. То есть она создается не для разрешения какого-то отдельно взятого спора, а для всех индивидуальных трудовых споров, которые могут возникнуть в деятельности организации, и разрешением одного спора ее деятельность не прекращается [12].

Следует признать, что споры о восстановлении на работе – самые распространенные по трудовым спорам в судебной практике. Таким образом, из анализа норм главы 15 ТК РК следует общий вывод о том, что субъекты среднего и крупного предпринимательства, а также филиалы и представительства в обязательном порядке должны создать согласительную комиссию.

Кроме того, для регулирования всех социально-трудовых отношений работодатели и профсоюзы должны заниматься профилактикой коллективных споров, ибо это не менее важно, чем умение конструктивно их разрешить.

Основные направления такой профилактики касаются работодателя, он должен:

- обеспечить благоприятные условия для жизнедеятельности работников на предприятии, и прежде всего, хороший психологический климат в коллективе;
- справедливо и гласно распределять организационные, социальные и духовные ресурсы;
- разработать нормативные процедуры разрешения типичных предконфликтных ситуаций;
- создать рекреационную среду труда (удобные планировки и цветовое оформление рабочих помещений, оптимальная освещенность рабочих мест, наличие цветов, отсутствие раздражающих шумов и т.д.);
- оптимизировать структуру предприятия;
- сбалансировать рабочие места (обеспеченность их функций соответствующими средствами) на предприятии;
- проводить профессиональный психологический отбор;

– заниматься подготовкой (выращиванием) компетентных управленцев для целей предприятия.

Среди основных вопросов изучения также посмотреть какова деятельность руководства международных компаний, каково из основных факторов, в разрешении трудовых споров, какую позицию они занимают.

Участившиеся споры в сфере трудовых отношений в международных компаниях в Казахстане послужили актуальностью для выбранной мной темы магистерской диссертации. Исследование данной ситуации будет проводиться на примере горнодобывающей компании АО «АрселорМиттал Темиртау».

Определить являются ли выдвинутые гипотезы о том, что неконструктивная деятельность основных факторов трудовых отношений, приводит к усилению и политизации трудовых споров, а также, что невысокий уровень квалификации казахстанских работников, непонимание ситуации о том, как происходит начисление заработной платы иностранным и казахстанским работникам, которая расценивается, как социальная несправедливость, являются верными.

В последнее время в Республике Казахстан стали проявляться негативные явления в виде трудовых и гражданских конфликтов. В них принимает участие все большее количество населения. Например, в 2017 году возникли конфликты на почве трудовых отношений в коллективах компаний: «АрселорМиттал Темиртау», «Конфликты 2011 года в Мангыстау. Как известно, в мае 2011 года около 700 рабочих предприятия «Каражанбасмунай» начали акцию протеста. Главной причиной стало недовольство низкой заработной платой и бездействием профсоюза. Протестные настроения перекинулись на два других предприятия: работники ТОО «ЕрсайКаспианКонтрактор» также потребовали пересмотра трудовых контрактов, а нефтяники «Озенмунайгаза» требовали национализировать нефтедобывающие предприятия Мангистауской области [1].

Понятно, что забастовки в Мангистау принесли колоссальный ущерб всей стране. Были уволены более 2 тысячи человек, а лидеры забастовки арестованы и осуждены. Более того, по словам председателя правления ФНБ «Самрук-Казына» Т.Кулибаева, «за время забастовки «Озенмунайгаз» не добыл 1 млн т. нефти. Это будет невыполнение по итогам 2011 года. Это 54 млрд тенге не поступлений в бюджет и Национальный фонд и около 40 млрд не поступлений в доходы РД КМГ» [2]. В ходе указанных конфликтов рабочие требовали улучшения условий труда, своевременной выплаты и повышения нормы заработной платы, добросовестного исполнения требований трудового и социального законодательства и т.д. [3].

Многие конфликты, которые возникли сегодня, стали следствием длительных периодов времени, некоторые из которых имеют длительную историю в несколько лет. Сложившаяся ситуация требует системного регулирования и вмешательства со стороны государства. Участники трудовых отношений могут разрешить свой конфликт посредством мирных переговоров и нежелательно допускать перерастания разногласий в трудовой спор.

Об этом в своем Послании «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда» говорит Елбасы Н.А. Назарбаев. В частности, в пункте «Профилактика, предупреждение и регулирование трудовых конфликтов» он утверждает: «Сегодня в Казахстане недостаточно развиты механизмы регулирования, предупреждения и профилактики трудовых споров и конфликтов. Конечно, не бывает идеального бесконфликтного общества, но, тем не менее, мы обязаны стремиться к тому, чтобы минимизировать таковые риски» [4].

К примеру медиация как институт регулирования конфликтов появилась в конце XX столетия. Впервые ее стали применять в США, на Австралийском континенте, в Объединенном королевстве, затем медиация завоевала популярность во всей Европе. Первоначально медиация использовалась для разрешения конфликтов в социологии семьи. Позднее медиация стала использоваться достаточно широко как в семейных спорах, так и при решении сложных споров в корпоративной и коммерческой сфере.

При помощи медиаторов в Республике Казахстан согласно закону о медиации рассматриваются следующее: споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц; споры, рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства, по делам небольшой и средней тяжести [5].

Закон Республики Казахстан «О медиации» носит диспозитивный характер, что позволяет говорить о широкой сфере применения медиации.

Идрисова С.Б. своей работе указывает, что Медиация по гражданско-правовым спорам эффективна при разрешении следующей категории споров: коммерческие; споры, возникающие из жилищных отношений; о правособственности; семейные (расторжение брака и раздел имущества и др.); конфликты на работе; споры о разделе наследства; споры, возникающие при исполнении решений и определений суда. [6].

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О медиации» от 18 января 2011 г, процедуры медиации применяются поспорам, связанным сосуществованием трудовой и др. деятельности [5].

Наличие медиатора возможно при любой трудовой операции. Преимущество посредничества заключается в том, что оно позволяет найти выход из сложной ситуации, но это не приводит к какому-либо вреду, связанному с работой, и не наносит ущерба окружающей среде. Также одним из преимуществ медиации является гарантия полной конфиденциальности самой процедуры и соглашения.

Конфликты в социально-трудовой сфере связаны не только с прямыми нарушениями трудовых прав и гарантий, но зачастую и с противоречиями интересов сторон при принятии локальных актов, устанавливающих новые условия труда, изменением кадровой политики работодателя.

С.Б. Идрисова полагает несомненно обоснованным изъятие из сферы применения медиации категории споров (конфликтов), когда одной из сторон является государственный орган.

Конституция Республики Казахстан устанавливает равенство всех перед законом и судом, равенство и одинаковую защиту государственной и частной формы собственности.

Данные конституционные положения позволяют предположить, что процедуры медиации могут использоваться в случаях, когда стороной спора является государственный орган» [6, С. 91].

17 мая 2012 года в Мажилисе Республики Казахстан состоялся круглый стол «Медиация как элемент модернизации судебной и правоохранительной систем». В ходе его было высказано мнение о расширении сферы применения медиации. Мы согласны с данным утверждением и считаем, что процедуры медиации необходимо распространить на все категории споров (конфликтов), возникающих из гражданских, семейных, трудовых и иных правоотношений.

Положения привилегийной политики Республики Казахстан предполагает преимущество принятия решения о независимом процессе. Согласно положению, совершенствование гражданского процессуального законодательства должно полагать ориентировано на оптимизацию стадии подготовки дела к судебному разбирательству в целях обеспечения быстрого рассмотрения и разрешения гражданских дел, на «закрепление разнообразных путей и способов достижения компромисса между сторонами частного правовых конфликтов (медиация, посредничество и другие) как в судебном, так и во внесудебном порядке», а также «обязанности обсуждения возможности использования примирительных процедур при подготовке дела к судебному разбирательству» [7].

За С.Б. Идрисовой, Г.А. Жилиным, исходя из понятия Концепции правовой политики РК на период с 2010-2020 года, кажется, что необходимо внести изменения в Гражданский процессуальный кодекс РК. Так, в перечень задач стадии подготовки дела к судебному разбирательству возможно включить оказание поддержки сторонам в примирении, а в перечень процессуальных подготовительных действий – меры по примирению сторон [8]. В своей работе С.Б. Идрисова высказывает: «Одной из важных проблем, мешающих широкому применению процедур медиации, является недостаточная информированность населения об этом институте. Решение этой задачи возможно при систематической и последовательной работе по распространению информации среди населения о преимуществах медиации. Подобная работа должна проводиться как организациями медиаторов, так и правительственными органами, среди которых независимая роль отводится судам, органам прокуратуры, органам внутренних дел» [6, С. 92].

Множество являющихся сегодня конфликтов стали следствием накопившихся в течение продолжительного времени проблем, некоторые из которых имеют длительную историю в несколько лет. Сложившаяся обстановка требует системного регулирования и вмешательства со стороны государства. Участники трудовых отношений могут разрешить свой конфликт посредством мирных переговоров и нежелательно допускать перерастание разногласий в трудовой спор.

Список использованных источников:

1. Жанаозен Мангистауской области. Двусторонне медали // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31059060.
2. Вольный город Жанаозен // www.np.kz/engine/print.php.
3. Медиаторство как метод разрешения гражданских и трудовых конфликтов в Казахстане. Сайт Института политических решений // <http://www.ipr.kz/analytics/1/1/196>.
4. Назарбаев Н.А. Послание Президента страны народу Казахстана «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда» // Казахстанская правда. – 2012. – 10 июля. – №158-159 (27432-27433). – С.1.
5. Закон Республики Казахстан «О медиации» от 18 января 2011 г. – №401-IV. Сайт законодательства стран СНГ // http://base.sprinform.ru/show_doc.fwx?rgn=45619.
6. Идрисова С.Б. Вопросы совершенствования законодательства о медиации // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2012. – №3(27). – С.88-93.
7. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан №858 от 24 августа 2009 года // Казахстанская правда. – 2009. – 27 августа. – № 205 (25949).
8. Жилин Г.А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции. – М: Городец, 2000. – С.205.

9. Трудовой кодекс РК Постатейный практический комментарий. Справочное пособие / под.ред. Пармонова А.И. – Алматы: Изд. Капитал, 2016. – 307 с.
10. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832.
11. Трудовые отношения // <http://www.adilet.gov.kz/ru/taxonomy/term/1425?page=1>.
12. Согласительная комиссия в организации. И.В. Лазутина // Справочник кадровика Казахстан, 2017.– №11(143).– С.109-115.

Жампетова А.О.

*филос.ғ.д., профессор Абдигалиева Г.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: aigera.08@mail.ru*

МОДЕРНИЗАЦИЯ ҮРДІСІНДЕГІ САЯСИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

"Модернизация" түсінігі саясаттануда әлеуметтік – экономикалық және жалпы қоғамның дамуын сипаттау мәнінде қолданылады. Сонымен қатар, модернизация заманауи индустриалды қоғамның дамуының әртүрлі кезеңдерін де, дамушы мемлекеттердің дәстүрліліктен өндірістік мемлекетке өту процесін білдіреді. Саяси модернизация концепциясының қалыптасуы 1950 жылдардан бастау алып, Батыс мемлекеттерінің дамушы мемлекеттерге қатысты саясатты әзірлеу мәселесінен туындады. Оның негізі болып модернизация теориясы алға қойылды, яғни даму бағыты – дәстүрлі қоғамнан рационалдылыққа өту; ғылыми – техникалық прогресс, әлеуметтік – құрылымдық өзгерістер, нормативті және құндылықтық жүйелерді қайта құру. Саяси модернизация теориясының аса танымал өкілеттері Г.Алмонд, С.Верба, Л.Пай, С.Хантингтон, Д.Дарендорф, Р.Даль болды. Дегенмен, модернизацияның әртүрлі түсініктері бар, бірақ ортақ болып мемлекеттің, аймақтың артта қалуы "даму қалпынан" артта қалуымен анықталады.

Саяси модернизацияны анықтау барысында саяси жүйенің өзгертін қоғамдық шараларының талаптарына жауап бере алу мүмкіндігі. Бұл шаралар өз кезегінде билік және қоғамның өзара әрекеттесудің жаңа сапасының қажеттілігімен, ондағы институттардың жаңа түрлерін құру, саяси құрылымдардың дифференциациясы, заңның үстемдігімен байланысты.

Модернизация ұғымы қоғамның екі типін анықтайды: дәстүрлі және жаңа (қазіргі қоғам). Дәстүрлі дәуірден қазіргі заманға көшу үдерісі жаңғыру деп анықталып отыр. Модернизация идеясы прогресс идеясына сүйенеді. Әдетте, "жаңғыру" сөзі келесі анықтамалармен байланысты: даму, өсу, эволюция. Осы арқылы жаппай санада экономика, саясат, әлеуметтік қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік қайта құрулардың негізгі мақсаттарының идеялары шоғырланған. "Жаңғыру" мәні реформаторлық ережелердің көп өлшемді мазмұнын қабылдауға мүмкіндік береді, қоғамдағы қарым – қатынас жазықтығына қарапайым азамат – мемлекет ұлттық бірегейлікті сақтауды көздейді.

Соңғы жылдардағы зерттеулер және әлеуметтік – экономикалық даму теориясы екі бәсекелес мектебін тудырды. Бірінші мектеп теориясына сәйкес "жаңғыру" нәтижесінде құндылықтардың өзгеруіне, дамуына баса назар аударылды. Бұл мектеп дәстүрлі құндылықтардың құлдырауын және оларды "заманауи" құндылықтармен алмастыруды болжайды. Екінші мектеп теориясына сай, экономикалық және саяси өзгерістерге қарамастан, дәстүрлі құндылықтарды сақтауды атап көрсетеді. Бұл мектеп құндылықтар экономикалық жағдайларға қатысты тәуелсіз болып келеді. Демек, ол "қазіргі заманғы" құндылықтардың кейбір жиынтығының айналасында конвергенция екіталай және дәстүрлі құндылықтар экономикалық дамудан туындаған мәдени өзгерістерге тәуелсіз ықпал етуді жалғастыратынын болжайды. Соғыстан кейінгі Құрама Штаттарда жаңғыру теориясының нұсқасы пайда болды, ол елдің ішкі ерекшеліктерінің тікелей салдары ретінде артта қалуды қарастырды: дәстүрлі экономика, дәстүрлі психологиялық және мәдени ерекшеліктер мен дәстүрлі институттар. Осыған орай, дәстүрлі құндылықтар тек өзгермелі ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы құндылықтармен алмастырылуы мүмкін. Себебі – салдарлық факторлар ретінде дамудың осы процесінде экономикалық, мәдени және әскери көмек арқылы "артта қалған" ұлттарды жаңғыртуды ынталандыратын бай, дамыған елдер қарастырылды. Бұл дәлелдер зардап шегушіні айыптаушы ретінде сынға алды, өйткені теологтар дамыған қоғамдар дамыған қоғам болу үшін "қазіргі заманғы" құндылықтар мен институттарды қабылдауға тиіс деп болжаған [1].

Саяси модернизация мемлекеттің қоғамдық институт ретінде оның демократизациясын және халық алдында әлеуметтік жауапкершілікті қамтамасыз етуін арттырады. Мәдени тұрғыда модернизация дәстүрлі мәдени құндылықтарды, стереотиптер мен тұжырымдардың трансформациясына тұлға мен адам қорының дамуына алып келеді. Жаһандық коммуникация құралдарының дамуы негізінде, аймақтық интеграция үрдісінің күшеюімен, өркениеттің өзара байланысы мен мәдениеттің жақындасу негізінде қазіргі мемлекеттердің институционалды қайта құруының динамикасы арта түсуде [2].

Модернизацияның процес ретінде бастапқы және соңғы кезеңдері бар, бастапқы дегенде өзінің мәселелері мен мүмкіндіктері, тарихы мен географиясы бар нақты мемлекет, ал соңғы кезеңі ұлттық спецификасы қалыптасқан тиімді демократиялық мемлекет. Модернизация механизмін қолдануына байланысты бұл процесстің келесідей түрлерін атап көрсетуге болады:

- "органикалық", яғни жеке мәдени дәстүрлер мен ерекшеліктеріне сай эволюциялық жолмен жүзеге асады, ол Ұлыбритания, АҚШ, Канада және басқа мемлекеттерге тән.

- "органикалық емес" немесе "екіншілік" (Бразилия, Турция, Ресей, Қазақстан) негізгі факторы болып модернизациялық негізі бар мемлекеттен дамуы бойынша "артта қалған" әлеуметтік-мәдени байланыстар орын алады. Мемлекеттердің тарихи дамуында модернизация ұғымы біраз өзгерістерді басынан кешірді. Қуып жету модернизациясын өткізудегі қиыншылардың бірі, ол мемлекет ролінің артуы, демек мемлекеттік аппарат тек басқарушылық функцияны жүзеге асырумен қатар, экономикалық және саяси-әлеуметтік модернизатор ролін өз мойнына алып отыруы. Мұндай функцияны жүзеге асырудың себебі, артта қалушы қоғамдарда органикалық модернизация лидері болып табылатын әлеуметтік страталардың жоқтығы. Мұндай қауіптің негізі модернизацияның барлық мақсаттары жүзеге асырылды деген сәтте, яғни өндірістік база қалыптасты, қоғам күрделенді, институттар орнықтырылған жағдайда мемлекетте карама – қайшылық туындау мүмкін. Демократиялықты дамуытуды тереңдету үшін азаматтық қоғам қалыптасу қажет, ал мемлекеттің қатаң бақылауы бұл процесті бәсеңдетеді.

Қуып жетуші модернизацияның сәтті үлгілері ретінде Шығыс Азия: Оңтүстік Корея, Тайвань, Қытай Халық Республикасы елдерінде байқалады. Мұндай сәттіліктің бірден бір себебі, олар модернизацияның жат тәжірибесін көшірмей, мемлекетті жаһандық өзекті мәселелерге бет бұрды. Әрине әр мемлекет өзінің жеке ерекшеліктерін ескере отырып модернизация процесін жүзеге асыруда, мұнда әр елдің жолы өзгеше.

Жаңғыру теориясының негізгі тұжырымдамасы бойынша экономикалық даму, мәдениет және әлеуметтік-саяси өмірдегі бірізді өзгерістермен байланысты. Дүниежүзілік мәліметтер экономикалық дамудың қоғамды алға жылжыту үрдісі бар екенін көрсетеді: индустрияландыру кәсіби мамандануға, білім деңгейінің артуына, табыс деңгейінің өсуіне алып келеді. Мемлекет пен қарулы күштерді бақылайтын шешуші элиталар осы өзгерістерге қарсы тұра алады, бірақ ұзақ мерзімді болашақта оның өзгерістер ықтималдығы артады. 1956 жылы Құрама Штаттар жұмыс күшінің басым бөлігі қызмет көрсету саласында шоғырланған әлемдегі бірінші қоғам болды. Келесі бірнеше онжылдықтар ішінде экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының барлық елдері осы үлгіні қабылдап, Белл ойынша, "постиндустриалды" қоғамдарға айналды. Бұл өзгерістер өз кезегінде, елеулі саяси және мәдени салдарларын алып келді. Өнеркәсіптік революциямен байланысты өсіп келе жатқан материализммен айқын карама-қайшылықта дамыған индустриялық қоғамның теңдессіз қауіпсіздігі постматериалистік және постмодернистік құндылықтар жағына қарай өзгерістер туындады. Индустрияландыру экономикалық өсуге қол жеткізуімен тығыз байланысты болғандықтан, бай елдердің халқы өмір сапасына, қоршаған ортаны қорғауға және өзін-өзі танытуға көбірек көңіл бөлді. Дегенмен, олар постиндустриалды қоғамдағы мәдени өзгерістер жаңа бағытта қозғалғанымен келісті. Индустрияға дейінгі қоғамнан индустриялық қоғамға көшу адамдардың күнделікті тәжірибесіндегі және басым дүниетанымдағы терең өзгерістерге әкелді [3].

Дамыған индустриялық қоғамдар байлығы мемлекеттің жалпыұлттық әл-ауқатының өсуімен бірге, халықтың санының көбеюі негізінде өмір сүруін сақтауды тиісті құбылыс ретінде қабылдай бастайды. Олардың құндылықтық басымдықтары экономикалық және физикалық қауіпсіздікке басымшылдықтан, жеке әл-ауқат және өмір сапасына мән беруіне өзгереді. Осылайша, мәдени өзгерістер біртекті емес, яғни постиндустриалды қоғамның келуімен олар жаңа бағытта өріс алады. Дегенмен, Макс Вебер дәстүрлі құндылықтар қоғам институттарына ұзақ мерзімді әсер ететінін айтты.

Сәтті модернизацияға қол жеткізу үшін ең алдымен, әлеуметтік өзгерістермен және олардың барысын қадағалап, қажет жағдайда керекті өзгерістер енгізіп отыратын тұрақты саяси жүйе және күшті мемлекеттік билік қажет. Хантингтонның пікірінше, модернизация – адам ойы мен іс-әрекетінің барлық салаларындағы өзгеруімен байланысты көп аспектілі құбылыс.

1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы саяси және экономикалық жүйені бағыттапты, мемлекеттік биліктің, сот, басқару, сайлау жүйесі, азаматтардың негізгі құқықтары, жауапкершілігі мен бостандықтарын ұйымдастыру принциптерін орнатушы мемлекеттің жоғары заңдық күші бар негізгі құжат. Қазақстан Республикасының Конституциясы тұрақтандырушы рөл атқарады, карама-қайшылықты реттеу мен қоғамның жаңаруына, құндылықтарды қайта қарауға жұмылдырады, қоғамның саяси модернизациясының маңызды факторы ретінде анықталады. Қазақстан Республикасының саяси модернизациясы саяси жүйенің заманауи талаптарына сай өзгерістер, қоғамдық процестердің демократизация, мемлекеттің басқаруда азаматтардың қатысуы және азаматтық қоғамды қалыптастыру барысында саяси-әлеуметтік қайта құрулар. Саяси модернизация мемлекетпен кепілденген және саяси қарым-қатынастың практикалық динамикасына енетін саяси субъектілер іс-әрекетінің толықтай дамытудағы күрделі және үзілмес үрдіс. Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциясы саяси жүйені модернизациялаудың құқықтық негізі болып табылады. [4].

Модернизацияның оң нәтижелерінің бірі болып қазіргі заманғы Қазақстанда мемлекеттік қайта құрулар азаматтық қоғамның демократиялық құндылықтарын құрметтеуді сақтауы болып табылады. Кез

келген елдің көптеген азаматтары үшін "жаңғыру" – бұл кешенді реформалау. Оның негізгі мақсаты халықтың жаңа сапалы өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету болып табылады. Қарапайым азаматтың жаппай санасында "жаңғыру" білім экономикасы, инновация және инновациялық даму сияқты құрамдастардың жиынтығы болып табылады. Олар, өз кезегінде, қосымша әлеуметтік кепілдіктер алу мүмкіндігі, әл-ауқатты және әлеуметтік қорғауды арттыру болып табылады. [5]. Осы орайда, 2017 жылдың 12 сәуірінде жарияланған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты көлемді мақала жарияланғанын айтуымызға болады. Ондағы негізгі ой – бастау алған саяси және экономикалық жаңғырулар оза жүретін қоғамдық сананың жаңғыруымен қоса-қабат жүруі тиіс, бұл оларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналуы керек. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – өз мәдениетінді, өзіңнің ұлттық кодыңды сақтау. Сондықтан да жаңа жаңғыру – бұл тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы. Сонымен бірге, рухани жаңғыру – ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ronald Inglehart and Wayne E. Baker. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values// American Sociological Review 65(1):19-51. February 2000.
2. Социокультурные аспекты Третьей модернизации Казахстана: монография / Ж. К. Алимбетов, Р. К. Кадыржанов, А. Е. Искаков и др.; под общ. ред. Е. Ж. Бабакумарова. – Астана: Институт Евразийской интеграции, 2018. – 216 с.
3. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. – 220 с.
4. Биекенов М.А. Модернизация политического процесса казахстанского общества. Астана: Академия гос. управления при Президенте РК, 2006.
5. Seydullayeva G.A., Orynkhanova G.A a, Tazhibayeva Sh.A. Concept Of "Modernization" In A Political Discourse Of Modern Kazakhstan: On The Example Of Messages Of The President Of The Republic Of Kazakhstan To The People Of Kazakhstan. Procedia Economics and Finance 26 (2015) 72 – 76
6. Назарбаев Н. Тәуелсіздік дәуірі. Астана, 2017. – 508 б.

Жампетова А.О.

*филос.ғ.д., профессор Абдигалиева Г.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, докторант
e-mail: aigera.08@mail.ru*

САЯСИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазіргі таңдағы зерттеушілердің пайымдауынша, саяси құндылықтар – осы қоғамда қабылданған және өзіне тән маңызы бар императив және нормалар ретінде қабылданатын саяси қызметтің бағдарлары мен реттеушілері деп тұжырымдалады. Саясат субъектілеріне қатысты құндылықтар олардың мүдделерінің объектілері болып табылады, ал оларды құру үшін әлеуметтік шындықтағы бағдарлардың рөлін, олардың қандай да бір саяси шындықтарға көзқарасын белгілеу қызметін атқарады. Саяси құндылықтар ізгілік пен зұлымдық, әділдік пен әділетсіздік, моральдық нормативтер мен принциптерді қамтитын адамгершілік – саяси идеалдар ретінде әрекет етеді [1].

Негізгі саяси құндылықтардың қатарына: адам құқықтары, қоғамның саяси құрылымы мен дамуының сипаты, қағидаттары мен нысандары, оның саяси институттары, идеялары, жеке тұлғаның саясатқа қатысуы, оның мүдделерін білдіру және іске асыру, саясат мәдениеті және басқалары да жатады. Саяси құндылықтар жалпыадамзаттық, жалпыұлттық болуы мүмкін, бірақ әртүрлі топтардың және тұлғалардың басым мүдделерін да көрсете алады. Саяси құндылықтар демократиялық, гуманистік принциптерге негізделген; радикалдық, антлегитимдік ойлауға негізделген және қоғамдық қайта құрулардың күш қолдану, ерікті әдістерін мойындайтын да болуы мүмкін. Идеялардың, ұсыныстардың және оларға сәйкес ұстанымдардың, стереотиптердің жиынтығы ретінде саяси құндылықтар саясатта мақсатты болжауды, қызметтің құралдары мен әдістерін таңдауды анықтайды.

Саяси құндылықтар жеке тұлғалар мен әлеуметтік қауымдастықтарға өз мінез-құлқын таңдауды жүзеге асыруға немесе оны қиындата отырып, қоғамда интеграциялық, сондай-ақ дезинтеграциялық үдерістердің дамуына ықпал етуі мүмкін. Саясат субъектілерінің қызметін уәждейтін саяси құндылықтар оның біртұтас рухани мәдениеті шеңберінде қоғамда қалыптасады, таратылады, бекітіледі, өзгереді, трансформацияға ұшырайды және өз ықпалын жоғалтады. Бірақ қоғамның әрқашан күрделі әлеуметтік құрылымы бар, сондықтан оның тұтас қажеттіліктерінің жай-күйі, оның даму жолдарын түсіну және түсіну оның ірі әлеуметтік топтарының санасында сыналады.

Қазақстандық зерттеуші Т.Әуелғазина пікірінше, саяси құндылықтар дегеніміз – қоғамның түрлі салаларында, солармен бірге оның саяси өмірінде де саяси-әлеуметтік субъектілердің өздерінің іс-әрекетінде, көзқарасында бағыт-бағдар етіп ұстайтын идеялары мен ұғымдары. Саяси құндылықтар саясат пен саяси сананың маңызды құрамдас бөлігі болып саналады. Қандай қоғамдық құрылымда болмасын жүзеге асырылған маңызды жанаруларға орай, бірқатар саяси құндылықтардың өзектілігі ерекше арта түсетіні белгілі жайт. Мәселен, ортағасырлық Қазақ хандығының билігі кезінде өзге ұлт аймақтарымен салыстырғанда, қазақ мемлекетінің дәстүрлі саяси жүйесінде дала демократиясы қалыптасқан болатын. Бұл қазақ халқының қатал билік жүйесіне тәуелсіздігінен, адамға жеке тұлға ретінде түсіністікпен қараудан, жеке билікке бағынушылық қатынастың жоқтығынан көрінеді. Сол кездегі қазақ қоғамында «қауіпсіздік», «теңдік», «атамекенді қорғау», «бірлік», «еріктілік» тәрізді саяси құндылықтар маңызды орын алған еді. Олардың бүгінгі күні де рөлі ерекше [2].

Саяси құндылықтарды зерттеуші ғалым А. Селезневаның пайымдауынша, саяси құндылықтар ерекше сипаттарға ие, мысалы олар тұлғаның саяси санасының негізін құрайды, санаулы, абстрактілі және иерерхиялық тәртіпке келтірілген. Саяси құндылықтар жеке емес, жүйе түрінде және ұстанымдар мен көзқарастардан өзінің тұрақтылығымен ерекшеленеді [3].

Құндылықтар – мінез-құлықтың белгілі бір тәсілі, жеке немесе әлеуметтік жағынан қолайлы болып табылатын тұрақты сенім. Құндылықтар – біздің күнделікті мінез-құлығымызды реттейтін жалпы қағидаттар. Оларды өзгерту қиын.

Құндылықтар мәселесінің дамуын қарастыратын болсақ, ерте заманнан бастау алуымызға тура келеді. Себебі, құндылықтар мәселесін зерттеу антикалық заманнан бергі фәлсафашылардың еңбектерінде де кездеседі. Мысалы, Платон үшін құндылық идеяларға қатысты деңгейімен анықталатын. Шынайы құндылықтар адамдар қасиеттерінде көрініс табады, ондағы ең маңызды болып даналық, қайрат, шектеулік. Бұл құндылықтар дұрыс мемлекеттік құрылымда – аристократияда жүзеге асады. Аристотель заттар құндылығын өз табиғаты мен мәніне сәкестігімен анықтайтын. Ол қоғамдық ауқатты мемлекетте саясаттың ең жоғары құндылығы деп қарастырды. Бұл критерий негізінде ол басқарудың үш дұрыс түрін атап көрсетті – монархия, аристократия және полиция, осының ішінде полицияны ең жақсы деп таныды. Цицерон өзінің саяси оқытуына екі негізгі құндылықты қойды – әділеттілік және заңдылық,

барлық адамдар бірдей сыйлауға тиіс конституция мен заңды қабылдау арқылы тәжірибеде жүзеге асуы тиіс. Құндылықтардың сипаттамасы:

- біліктілік пен мораль стандарттарын қамтамасыз ете алады;
- жеке құндылықтарға мәдениет, дәстүр, сондай-ақ ішкі және сыртқы факторлардың үйлесуі әсер етуі мүмкін;
- салыстырмалы түрде тұрақты;
- адамдар үшін маңызды;
- негізгі құндылықтардың көпшілігі отбасынан, достарынан, көршілерден, мектептерден, бұқаралық басылымдардан, көрнекі бұқаралық ақпарат құралдарынан және қоғамдағы басқа да көздерден ерте жаста қалыптасады;
- құндылықтар идеялар, объектілер, мінез-құлық және т. б. туралы тиімді ойлармен жүктеледі;
- бағалау элементін қамтиды, олар жеке тұлғаның дұрыс, жақсы немесе жақсырақ туралы идеяларын көтереді;
- құндылықтар мәдениеттен мәдениетке, тіпті адамнан адамға дейін өзгеше болуы мүмкін;
- құндылықтар адамның негізгі импульстері мен тілектерін интеграциялауда және іске асыруда маңызды рөл атқарады;
- олар қоғам құрып, қоғамдық қатынастарды біріктіреді;
- олар тұлғаның мінсіз өлшемін және мәдениет тереңдігін қалыптастырады;
- олар адамдардың мінез-құлқына әсер етеді және басқа адамдардың іс-әрекеттерін бағалау критерийлері болып табылады;
- олар қоғамдық өмірде үлкен рөл атқарады, күнделікті мінез-құлықты анықтайтын нормаларды жасауға көмектеседі.

Шетел зерттеушісі Стефано Пассини (Stefano Passini) құндылықтар деп, адамдар оқиғаларды, жағдайларды, қоршаған ортадағы құбылыстарды қалайша қабылдаудың көрінісі, сонымен қатар, олардың қалаулары, күнделікті өмірдегі іс-әрекеттірен сипаттайды. Бұл азаматтардың қалайтын немесе қаламайтын мақсаттары болып табылатын жалпы және жеке тұжырымдар, мысалы өзін әділетті немесе әділетсіз, тең немесе теңсіздікке бағдарлау деп таниды [4].

Рональд Инглхарт ұсынған теория бойынша, заманауи елдердегі әл-ауқатының өсуі халықтың қажеттіліктерінің қанағатталуына алып келеді, ол өз кезегінде құндылықтардың постматериалдық деңгейіне өтуіне жол береді. Бірақ сонымен қатар азаматтардың билікке деген талаптары да жоғарылай бастайды. Экономикалық дамудың өркендеуі, жұмыссыздық бойынша мемлекеттік төлемақылардың өсуі, денсаулықты қамтамасыз ету, баспанамен қамтамасыз ету қауіпсіздік құндылығын норма ретінде қабылдайды. Постматериалистердің осы тұрғыда саяси өмірге, саяси лидерлерге де деген баға беруінде талаптары жоғары болады. Мұндай талаптар жоғары болған сайын үкіметке оны қамтамасыз ету қиынға түседі. Экономикалық дағдарыс мемлекеттің әлеуметтік қамтамасыз етуін шектеуіне алып келді. Көптеген елдердің экономикасы тым жүктелген болғандықтан үкімет халық тарапынан қойылған қажеттіліктер мен талаптарды орындауда қиыншылықтарға тап болады. Далтон пікірінше, өкілеттіктердегі мұндай үзілу азаматтардың талаптары мен мемлекеттік саясаттың нәтижесі арасындағы айырмашылық деп атайды. Мұндай алшақтық наразылық, үкіметке деген қоғамның күмәндануына, қоғамдық қолдаудың төмендеуіне алып келеді [5].

Құндылықты түсінік ретінде зерттеу нәтижелерін пайдалана отырып, саяси құндылықтарды анықтауға болады. Демек, құндылықтар көп жағдайда адамдардың мінез-құлқының ерекшелігін және саясат саласындағы таңдауын негіздейді. Құндылық негізінде тұлғаның саясатқа деген белсенді қатынасы қалыптасады, ол оның мақсатты әрекеттерінен көрінеді. Сонымен қатар, саяси құндылықтар саясат субъектілерінің топтардың, ұлттардың қандай да бір құбылыстарды, саяси өмірдің процестері мен нормаларын олардың әлеуметтік-саяси тәжірибесімен бекітілген маңыздылығын мойындау деп анықтауға болады. Олар саясат субъектілерінің іс-әрекетін негіздейді, қоғамның, оның негізгі әлеуметтік топтарының жайкүйін, қажеттіліктерін және даму перспективаларын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Халипов В. Ф., Халипова Е. В. Билік. Саясат. Мемлекеттік қызмет. Сөздік. – М.: Сәуле. 1996.
2. Әуелғазина Т. Қоғамдық саяси мәдениеттің даму ерекшеліктері. Ақиқат ұлттық қоғамдық – саяси журнал. // URL: <https://http://akikat.kazgazeta.kz/?p=1725> (05.08.2013).
3. Селезнева А.В. Методология исследования политических представлений и ценностей. Вестник Московского университета. № 2, 2011.
4. Stefano Passini. Different Ways of Being Authoritarian: The Distinct Effects of Authoritarian Dimensions on Values and Prejudice // Political Psychology, 2017, Vol. 38, No. 1.
5. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.

Женснур Асер

*Под руководством д.п.н., профессора Насимовой Г.О
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
e-mail: 1004957200@qq.com*

GOVERNMENT POLICY IN CHINA'S HIGHER EDUCATION – PROMOTE THE "ONE BELT, ONE ROAD" EDUCATION ACTION

A hundred-year plan, education-oriented; education plan, teacher-oriented. Guided by Xi Jinping's new era of socialism with Chinese characteristics, the People's Republic of China implements the fundamental tasks of Lide Shuren, cultivates socialist builders and successors of moral, intellectual, and aesthetic development, comprehensively improves the quality of national and human resources, and accelerates education. Modernization, building a strong country of education, and running a satisfactory education for the people will lay a solid foundation for the Chinese dream of building a well-off society in an all-round way, winning the great victory of socialism with Chinese characteristics in the new era, and realizing the great rejuvenation of the Chinese nation [1].

First of all, let's talk about what is "higher education?" Higher education is a professional and vocational education based on the completion of secondary education. It is the main social activity for cultivating high-level professionals and professionals. Higher education usually includes a variety of educational institutions with high-level tasks and activities for learning, training, teaching, research and social services [2]. "Higher education" is not something that anyone can go to school. It is rooted in Chinese history. Everyone knows the ancient Chinese imperial examination system. It is a basic system for the examination and selection officials in Chinese history. The Imperial Examination originated from the Han Dynasty and was founded in the Sui Dynasty. It was established in the Tang Dynasty and was completed in the Song Dynasty. It flourished in the Ming and Qing dynasties and was abolished in the late Qing Dynasty. The Imperial Examination system has existed for 1300 years in Chinese history. The imperial examination was a system in which ancient Chinese feudal rulers set up an examination system for the selection of human resources, and allowed the scholars to participate in the selection of talents. Many people who are born in low-level but have real talents to participate in the imperial examinations in order to change their own destiny, for the success of their careers. The implementation of the imperial examination system has made ordinary people have the goal of struggle, which has also led to the rapid development of China's education industry, and has formed a good atmosphere of hard work in the society. The famous Tang poetry and Song poetry are all based on the imperial examinations, and they have the glory of today. And what is the "The National College Entrance Examination?" It is a selective examination for qualified high school graduates or candidates with equivalent qualifications. In 1904, along with the fall of the imperial examination system, the modern college entrance examination system opened a new chapter. The college entrance examination continued the significance of the imperial examination system in some systems, so that the broad masses of the people can change their own destiny through study, and at work, diploma It is also the golden key to prove one's ability. The college entrance examination officially began in 1952. Although it was abolished for some time, the college entrance examination is indeed the most reasonable means of selecting talents. Ordinary institutions of higher learning according to the results of the candidates, according to the established enrollment plan, moral, intellectual and physical comprehensive measurement, merit-based admission. The college entrance examination is organized and dispatched by the Ministry of Education, the Ministry of Education Examination Center or the provincial-level educational examination institutes with independent propositions. The test date is June 7th and June 8th each year. The names of the examination subjects in each province (autonomous region, municipality) must be the same as the national unified examination time. The number of candidates for the college entrance examination is about 10 million per year. It is normal for a thousand military horses to cross the wooden bridge. So at this stage, if you don't have the intelligence of Einstein and Bill Gates, then the college entrance examination is your only way out [3].

The history of the development of higher education can be traced back to the medieval universities. Later, it has developed, mainly the continuous transformation of universities in the United Kingdom, Germany, and the United States, forming the three functions of higher education. That is, higher education is to train specialized talents; scientific research; and serve the society. Since China's reform and opening up 40 years ago, China's higher education has achieved rapid development, and the reform has achieved remarkable results. It has initially formed a socialist higher education with various levels, multiple forms, and complete disciplines that meet the needs of national economic construction and social development. The education system has trained a large number of senior professionals for the socialist modernization with Chinese characteristics and played an important role in national economic construction, scientific and technological progress and social development. Higher education is an important part of the national education industry and a major force in the development of

national scientific research and personnel training. Higher education mainly includes full-time general doctoral degree students, full-time general master's degree students (including academic master's degree and professional master's degree), full-time ordinary second bachelor's degree, full-time general undergraduate (including unified recruiting), full-time general college (including higher vocational). These five categories of academic education are the most formal and most recognized academic education of the Ministry of Education, and the academic code is also compiled according to the above level of education. As of 2018, there were 2,914 colleges and universities nationwide. According to official data, the number of candidates for the national college entrance examination in 2018 reached 9.75 million, an increase of 350,000 from 2017, the highest number of college entrance examinations since 2010.

2018 is the fortieth anniversary of China's reform and opening up. The development of China's education industry has undergone earth-shaking changes, from the initial winter of education to the spring. Today we also see that education is booming in China. Delivering a batch of talents to make the country stronger. Accelerating the modernization of education, building a strong country in education, and running a satisfactory education for the people, the Ministry of Education of China has also introduced a number of policies and regulations, from "building a strong country in higher education" to "building a strong country in education", and has been practicing and exploring.

Adhering to the rejuvenation of the country must first strengthen the teacher. The teacher bears the historical mission of spreading knowledge, spreading ideas, and spreading truth. He shoulders the important task of shaping the soul, shaping life, and shaping people. It is the first resource for education development, and is the country's prosperity and national rejuvenation. The important cornerstone of the people's happiness. Since the 18th National Congress of the Communist Party of China, the Party Central Committee with Comrade Xi Jinping as the core has placed the construction of the teaching staff in a prominent position and made a series of major decision-making arrangements [4]. All localities and schools at all levels and various levels of schools have taken effective measures to implement them conscientiously. Significant achievements have been made in team building. The teachers have made important contributions to remembering the mission, not forgetting the original intention, loving and dedicated, teaching and educating people, reforming and innovating, and serving the society. The world today is in the midst of major development, major changes, and a new round of technological and industrial revolutions are gestating, and new growth momentum is accumulating. Socialism with Chinese characteristics has entered a new era and has opened a new journey of building a modern socialist country. The main contradiction in Chinese society has been transformed into a contradiction between the people's growing need for a better life and the development of an imbalanced and inadequate development. The people's longing for fair and quality education is even more urgent. Therefore, it is necessary to increase the intensity of the construction of the teaching staff, improve the ideological and political quality of the teaching staff, and the level of professionalism and professionalism. The education management system and mechanism needs to be straightened out. The more the times move forward, the more important the importance of knowledge and talents, and the more prominent the role and role of education and teachers. Therefore, we fully understand the extreme importance of the work of teachers, and comprehensively strengthen the construction of the teaching staff as a major political task and a fundamental livelihood project. We must earnestly grasp the work, strengthen the construction of teachers' morality, cultivate high-quality teachers, and advocate the whole society. Re-education, the formation of outstanding talents vying to teach, teachers and teachers to show their talents, will have a good situation of good teachers. By 2035, teachers' comprehensive quality, professionalism and innovation will be greatly enhanced, and millions of key teachers, hundreds of thousands of outstanding teachers, and tens of thousands of educator-type teachers will be cultivated. The teacher management system is scientific and efficient, and realizes the modernization of the teacher team governance system and governance capacity. Teachers actively adapt to new technological changes such as informationization and artificial intelligence, and actively carry out education and teaching.

In order to promote the construction of the "Silk Road Economic Belt" and the "21st Century Maritime Silk Road" (referred to as the "Belt and Road"), it provides a great opportunity to promote regional education opening, exchanges and integration. Strengthening cooperation and joint action among the countries along the "Belt and Road" is not only an important part of the "One Belt, One Road", but also a talent support for the joint construction of the "Belt and Road". China is willing to work with countries along the route to expand humanities exchanges, strengthen personnel training, and jointly create a better tomorrow for education. As a person who enjoys the "One Belt, One Road" related to the 2018 CIS National Scholarship Program, I am deeply honored to study at Al Faraby University in Almaty, Kazakhstan. As a graduate student, I also enjoy the education policy of the motherland. I have this opportunity to study with everyone at the same time, and it is because of the generous education policy that I can share my paper with you here.

Education is the foundation of the country's prosperity, national prosperity, and people's happiness. It has a fundamental and leading role in the joint construction of the "Belt and Road". Education exchanges have established bridges for the hearts and minds of the people along the line. Talent training provides support for policy communication, facility connectivity, trade smoothness, and capital finance. The countries along the line are closely related to each other, education exchanges have a long history, and the prospects for education cooperation are broad. Everyone is working together to develop education and work together to promote the "One Belt, One Road", which is a great cause for the people of all countries along the line. China will consistently adhere to the opening up of education and openly integrate into the trend of world education reform and development. Promoting the common prosperity of the "Belt and Road" education is not only the need to strengthen mutually beneficial cooperation in education along the line, but also the need to promote the reform and development of China's education. China is willing to take more responsibility and responsibility within the scope of its ability to make more progress in the development of regional education. Great contribution [5].

Promote the joint construction of the "Belt and Road" education initiative as a leading measure to build a silk-road cooperation mechanism. The first is to strengthen high-level consultations on the "Silk Road" cultural exchanges. High-level consultations on bilateral and multilateral cultural exchanges between countries along the line will be carried out to agree on the overall layout of the "Belt and Road" education cooperation and exchange, and coordinate the promotion of bilateral multilateral cooperation mechanisms for education, education quality assurance cooperation mechanisms and cross-border education market supervision and coordination mechanisms. The second is to give full play to the role of the international cooperation platform. It will play the role of the existing bilateral multilateral cooperation mechanism and increase the new connotation of education cooperation. With the help of international organizations such as UNESCO, we will promote the formation of collaborative mechanisms around the world to achieve the goals of world education development. It will support the formation of alliances in schools with common areas, cooperation foundations and the same professional background, and continue to extend the platform of education and pragmatic cooperation. The third is to implement the "Silk Road" education assistance program. It will play an important role in the joint action of education aid in the "Belt and Road" education, gradually increase education aid, focus on investing in people, assisting people, and benefiting people. The important role of education assistance in "South-South cooperation" will be brought into play, and support will be given to countries along the route, especially the least developed countries. It will strengthen the construction of China Education and Training Center and education aid bases, and train teachers, scholars and various skilled personnel for the countries along the route. The fourth is to carry out the commendation work of "Silk Road Golden Camel". International people, teams and organizations that have made outstanding contributions and made significant contributions to the joint development of the "Belt and Road" education cooperation and regional education will be commended.

Lonely and fast, the public is far away. Cooperation and exchange is the main way for countries along the route to jointly build a "Belt and Road" education community. Through education cooperation and exchanges, we will cultivate high-quality talents, promote economic and social development, and improve the well-being of people along the line. Through educational cooperation and exchanges, expand humanities exchanges, build a regional peace foundation, strengthen strategic planning and policy consultation, explore mechanisms and models for educational cooperation and exchange, enhance the breadth and depth of educational cooperation and exchange, and pursue the quality and efficiency of educational cooperation and exchange. Mutual understanding of mutual trust, mutual help and mutual assistance, mutual learning and mutual learning, work together to promote the development of education, promote the commonwealth of the people, build a "Belt and Road" education community, and create a new chapter in the good life of mankind.

Literature reference:

1. Xi Jinping: Adhering to the Development Road of Socialist Education with Chinese Characteristics. 2018.09.10 Xinhuanet http://www.xinhuanet.com/politics/leaders/2018-09/10/c_1123408400.htm?tdsourcetag=s_pcqqaiomsg.
2. Official website of the Ministry of Education of the People's Republic of China <http://www.moe.gov.cn/s78/A08/>.
3. Ge Xinbin, Fu Xinqin 2019.11 "70 Years of New China's College Entrance Examination System Reform: Review and Prospect Journal of South China Normal University.
4. Luo Chengzhong, 2018. "Establishing a New Teacher Image and Adapting to the New Development of the Times" Guizhou Education.
5. 2016.07.13, Ministry of Education, "Promoting the Educational Action of Joint Construction of the Belt and Road".

Жетекеев Б.И.

*С.ғ.д., профессор Мұсатаев С.Ш. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: jetekeev_baga@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ

Мемлекеттік саясат процесс ретінде – қоғамдық проблемаларды шешу, тұтастай алғанда қоғамды және оның жекелеген салаларын дамытудың әлеуметтік маңызды мақсаттарына қол жеткізу жөніндегі Жария билік органдарының мақсатты қызметі. Қазіргі құқықтық өрісте, ғылыми әдебиетте мағынасы жағынан жақын "мемлекеттік саясат" және "қоғамдық саясат" ұғымдары қолданылады. Мемлекеттік саясатты көбінесе мемлекет қалыптастырады, қоғамдық саясат азаматтардың оны қалыптастыруға және азаматтық қоғам институттары арқылы іске асыруға қатысуын көздейді [1].

Мемлекеттік саясат – бұл болып жатқан процестер мен құбылыстарға талдау жүргізуге, осы қоғамдық құбылыстардың себептерін түсінуге, қорыту және жасалған ғылыми қорытындылар негізінде болашақта оқиғаларды дамытудың мүмкін болатын сценарийлерін болжауға, өзекті проблемаларды шешу жөніндегі қоғамның даму стратегиясын әзірлеуге және іс-әрекеттердің жұмыс бағдарламасын ұсынуға мүмкіндік беретін ғылыми тұжырымдамалардың, теориялардың, ұғымдар мен әдістемелердің тұтас жүйесі. Бұл жағдайда ол өзінің объектісі мен зерттеу әдіснамасына ие қоғамдық ғылымның бөлімі болып табылады.

1978 жылғы кейінгі енгізілген толықтырулармен бірге Халықаралық дене тәрбиесі және спорт хартиясына сәйкес түрлі елдер әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылыстың ерекшелігіне байланысты саланы дамытуды мемлекеттік реттеуді айқындайды, атап айтқанда қандай да бір белгілер бойынша бұқаралық спортпен айналасуға кемсітусіз қол жеткізу және спорттық құрылыстар желісін құру. Айталық, жақын және алыс шетелде саланың даму тәжірибесі мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады: бұқаралық спорт, жоғары жетістіктер спорты, мүгедектер спорты, спорттық инфрақұрылымды дамыту, мамандар даярлау.

Мысалға, Америка Құрама Штаттарында мектептік, студенттік және бұқаралық спорт толығымен жергілікті биліктің құзыретінде болып табылады. Канада, Франция, Италия, Финляндия және басқа да бірқатар елдерде балалар-жасөспірімдер мен студенттер спортына жұмсалатын шығыстардың негізгі үлесін жергілікті бюджет қаржыландырады. Финляндия мен Норвегияда спортқа бөлінетін аударымдардың 80 %-ы жалпыға ортақ пайдаланылатын спорт объектілерін салуға және балалар мен жасөспірімдер спортын дамытуға бағытталады[2].

Барлық елдерде спорт саласындағы мемлекеттік саясат әр түрлі болып табылады. Мысалы, Америка Құрама Штаттары жалпы ұлттық спорт саясаты жоқ. Бұл елде спорт министрлігі жоқ, негізгі жауапкершілік "Барлығына арналған спорт" әзірлеу болып табылады. Федеральдық деңгейде спорт саясатын іске асырудың құралы спортқа қатысу, спортты дамыту және ұйымдастыру туралы заңнама болып табылады. Құрама Штаттардың спорт жүйесін қадағалау жөніндегі үкіметтік мекемесі болмаса да, Конгресс спорттың түрлі аспектілеріне қатысады, атап айтқанда, жоғары оқу орындары арасындағы және жеңіл атлетикадан мектеп аралық жарыстарда гендерлік теңдікке жәрдемдесу, спорттық хабар тарату және спорт нарықтарындағы бәсекелестік [3].

Данияда спорт жүйесі көптеген еуропалық елдердің спорт жүйелерінен ерекшеленеді. Біріншіден, Даниядағы спорт әр түрлі мақсаттарға ие және әр түрлі тұжырымдамалар мен құндылықтарға негізделген үш ұйыммен ұйымдастырылған. Екіншіден, Дат спорт жүйесі көптеген елдерде ұсынылған жоғары спорт ұйымы мен "Барлығына арналған спорт" ұйымы арасында әлдеқайда күшті ұйымдық бөлініске ие. Сонымен қатар, Данияда егер басқа елдерде ұлттық спорт ұйымдарының құрамына немесе спортқа жауапты мемлекеттік департаменттің құрамына енгізілген бірқатар жартылай мемлекеттік спорт түрлері бар. Төртіншіден, Дат спорт саясаты орталықсыздандырылған. Даниядағы мәдениет министрлігі мемлекеттік деңгейде спорт үшін жауап береді, бірақ іс жүзінде Министрліктің қолдауы аз. Бесіншіден, жергілікті деңгейде және мемлекеттік деңгейде екі жеке қолдау жүйесі бар. Ұлттық ұйымдар лотереялар өткізетін мемлекеттік компаниялардан қаржыландырылады және бұл қаражат жергілікті клубтарға бөлінбейді. Жергілікті спорт клубтарын муниципалитеттермен қаржыландырады. Ақырында, мемлекеттік сектор мен спорт арасындағы қарым-қатынас қоғамдық қолдау деңгейіне қарамастан, Еуропадағы ең жоғары спорттық ұйымдардың бірі болып табылады, сондай-ақ спорттық клубтардың дербестік деңгейі де жоғары болып келеді [4].

Дүниежүзілік Денсаулық сақтау Ассамблеясы 1997 жылы ХХІ сессияда барлық елдер Үкіметінің алдына негізгі әлеуметтік мақсат қойды: дүние жүзі бойынша адамдарының әлеуметтік және

экономикалық тұрғыдан нәтижелі өмір сүру салтын жүргізуге мүмкіндік беретін денсаулық деңгейіне қол жеткізуі. Халықты дене шынықтыру және спорт құралдарымен сауықтыру бағдарламасында ерте жастан бастап қарттыққа дейінгі халықтың дене шынықтыру тәрбиесінің міндеттері айқындалған, ондағы халықтың тұрғылықты жері мен демалысы бойынша отбасында, мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде, жалпы білім беру мекемелерінде, жоғары кәсіби білім беру мекемелерінде, еңбек ұжымдарында, дене шынықтыру тәрбиесінің міндеттері айқындалған [5].

1991 жылдан бастап Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет ретінде халықаралық спорт ареналарында өнер көрсете бастады. 1994 жылғы XVII қысқы Олимпиада ойындарында Норвегияның Лиллехаммер қаласында Қазақстан алғаш рет жеке спорттық делегациясымен таныстырылды. Халықаралық спорт аренасына дербес командалармен шығу және барлық спорт түрлеріндегі қатаң бәсекелестік дене шынықтыру мен спортты дамытуда жаңа тәсілдерді талап етті. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауына сәйкес, халықты дене шынықтыру және спорт құралдарымен сауықтыру жөніндегі мәселелерді шешу, салауатты өмір салты қағидаттарын бекіту үшін "Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2030 жылға дейінгі Стратегиясы" әзірленді. Бұқаралық дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларын, әсіресе балалар мен жасөспірімдер арасында жаңару бойынша қабылданып жатқан шаралар белгілі бір нәтижелер берді. [6].

Республика халқының жалпы санынан дене шынықтырумен және спортпен шұғылданушылар санының тұрақты өсу үрдісі байқалады (2015 жылы – 26,3%, 2016 жылы – 27,4% , 2017 жылы – 28,7%).

2017 жылдың қорытындысы бойынша дене шынықтыру және спортпен жүйелі түрде шұғылданатын 5,2 млн. адам қамтылды. Балалар мен жасөспірімдерді қамту 2017 жылы – 451,200 оқушы немесе барлық оқушылардың 15,4% (2,9 млн.), 2015 жылы – 415,400, 2016 жылы – 427,300 адам (1-диаграмма) [7].

Диаграмма 1. Спорт және дене шынықтырумен айналысу санының өсу динамикасы. Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт Министрлігінің статистикалық мәліметтері.

Сонымен қатар, елімізде спорт саласын дамыту мемлекет тарапынан қолдауын табуда. Осылайша, Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа Жолдауында барлық жастағы ел азаматтары арасында **бұқаралық спортты** дамыту маңызды екендігін атап өтті. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы, спорт инфрақұрылымының балалар үшін барынша қолжетімді болуын қамтамасыз ету қажеттігіне де назар қойды. Бұқаралық дене шынықтыруды өркендету ісі жаңа жеңімпаздар шыңына шығатын кеңістікке айналуы тиіс екендігі және бұл салауатты, белсенді жастардың, қуатты ұлттың негізін қалыптастыратынын айтқан болған. [8].

Әдебиеттер тізімі:

1. Федотова И.В., Архипова Н.А.. Основные приоритеты государственной политики по развитию физической культуры и спорта в Красноярском крае / Красноярск 2014. 26 с.
2. Қазақстан Республикасы Спорт және дене шынықтыру істері агенттігінің 2012 – 2016 жылдарға арналған стратегиялық жоспары.
3. Kristin Hallmann & Karen Petry. 2013. Comparative Sport Development. Systems, Participation and Public Policy. Springer ScienceBusiness Media New York, 316 p.
4. Jeroen Scheerder and et al. 2017. Sport Policy systems and sport federations. London, Springer, 107 p.

5. Адамбеков К. и др. 2004. Формирование основ физической культуры учащейся молодежи. Алматы. 94 с.
6. Информация о развитии спорта за годы независимости. Развитие спорта высших достижений. [Электронный ресурс]. URL <http://www.sport.gov.kz/ru/archives/21444> (дата обращения: 4.04.2014).
7. URL:// <http://www.sport.gov.kz/ru/документы/аналитический-доклад/-2012/2018-2>
8. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі 2 қыркүйек 2019// <https://www.akorda.kz/kz>.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

На сегодняшний день трансформация политических ценностей является одной из актуальных проблем политической науки. Изменения, происходящие на ценностном уровне, как во всём мире, так и в отдельных государствах связаны с устарением предыдущих и зарождением новых нормы убеждений. В данной статье проанализированы теоретические подходы к изменению ценностей, на основе которых были выявлены факторы, влияющие на трансформацию политических ценностей.

Политические ценности имеют большое значение в развитии государств, именно взгляды и убеждения индивидуумов впоследствии меняют образ жизни и определяют их политическое поведение. Одно из проявлений ценностей заключается в том, что индивиды придают значимость каким-либо политическим событиям, что в итоге способно стать двигателем новых процессов. То есть, с одной стороны, политические ценности могут транслировать причины и особенности политических событий, с другой стороны, ценности могут также и меняться под воздействием тех или иных политических процессов.

Социолог В.П. Тугаринов сформулировал роль ценностей для общества в следующем: «Ценности нужны членам определенного общества или класса или отдельной личности в качестве средств удовлетворения их потребностей и интересов, а также идеи и побуждения в качестве нормы, цели или идеала» [1]. При том, что существует множество определений категории «политические ценности», общее содержание сводится к тому, что под политическими ценностями следует понимать систему ценностных ориентаций, установок и представлений, влияющую на политическое поведение граждан и отражающую процесс развития современного общества, его потребностей и проблем [2].

Проблема изменения политических ценностей связана с тем, что они не меняются моментально, а проходят через сложный процесс трансформации, который влечёт за собой противоречия, способные привести к конфликтам. Таким образом, отношения между различными ценностями способны образовывать новые структуры отношений, приводящие к «борьбе идей». Противоречия между соотношениями политических ценностей могут возникать в силу многих причин: неоднородность уровней развития государств, столкновения глобализационных тенденций и национальных особенностей, усвоения новых ценностей и норм разными поколениями и т.д. Всё это образует проблему адаптации к новым ценностям.

Несмотря на то, что существует большое количество работ на тему политических ценностей, вопросы трансформации политических ценностей в науке представлены недостаточно и требуют дальнейшего изучения.

Наиболее выдающиеся работы по политическим ценностям принадлежат классикам политической науки: Г. Алмонд, С. Верба, Л. Пай, М. Вебер, Э. Дюркгейм, М. Рокитч, Г. Лассуэлл и др. В трудах данных авторов заложено представление о политических ценностях как о социальном регуляторе, который носит идеологическую функцию.

Вопросы изменения ценностей через призму теорий о модернизации поднимаются в трудах Э. Тоффлера, Т. Парсонса, С. Хантингтона и др.

В отношении трансформации политических ценностей наиболее значимую роль играют работы Р. Инглхарта и С. Фланагана.

Современные исследования трансформации политических ценностей отдельных стран во многом сводятся к сравнению результатов социологических опросов. При этом сложность исследования политических ценностей состоит, прежде всего, в методологических аспектах. Так, при выборе индикаторов политических ценностей по-прежнему остаётся актуальной проблема валидности.

Основные подходы к изучению трансформации политических ценностей.

Авторы классических работ по политической культуре одной из основных причин формирования тех или иных ценностей видели в экономическом развитии, а изменения, происходящие в политических ценностях связывают с переходом от традиционных обществ к современным. Так, конфликт между традиционным и современным укладом жизни политолог Р. Дэлтон обосновал противоречиями именно на политико-ценностном уровне [3].

Одними из первых теоретиков, которые расширили представление науки о политических ценностях и позволили сравнить изменения в политической культуре развитых и развивающихся стран являются Г. Алмонд, С. Верба [4] и Л. Пай. Труды Г. Алмонда и С. Вербы обосновали влияние политических ценностей граждан на политические режимы. Л. Пай в свою очередь выявил ценностное различие в зависимости от

типа культуры. Он определил, что существует разница между ценностями западного (демократические ценности) и не западного типа (коллективистские ценности) [5].

Обусловленность политических ценностей от исторического контекста в своих работах обосновывал классик политической науки М. Вебер. Он трактовал ценность как «установку той или иной исторической эпохи», как «свойственное эпохе направление интереса» [6]. Концепция идеальных типов поведения М. Вебера исходит из того, что отвечает потребностям определённой исторической эпохи, а ценности складываются исходя из «интересов своего класса», таким образом, М. Вебер считал, что ценности определяются экономическим укладом. М. Вебер связывает социальные действия индивидов с их ценностями и считает, что изменению в системе ценностей приводит процесс рационализации массового сознания. Преобразование политической реальности на основе рациональности по М. Веберу заключается в движении от ценностей коллективизма к ценностям индивидуализма. В своих трудах учёный поднимает идеи формирования свободной личности через «расколдование мира», т.е. преодоление традиционных общественных практик, утверждение равных гражданских прав, наличие социального выбора и т.д.

Другой теоретик, исследующий ценности Ш. Шварц выделил соотношения: «открытость к изменениям» – «консерватизм», что связано с идеологическим измерением; «самопревосходство» – «самоусиление», определяющие ценность социально-экономического равенства [7]. Данный подход в большей степени характеризует отношение к ценностям как к идеологическим структурам.

Тематика изучения изменений политических ценностей приобрела особую актуальность с началом индустриальной эпохи. Учёные пришли к выводу, что изменения в политических ценностях характерны в период экономической трансформации и модернизации, стали соотносить влияние экономической и социальной сферы на политические ценности, опираясь на теории модернизации. Большой вклад в этом вопросе внёс американский социолог Элвин Тоффлер, который описал три волны модернизации в соответствии с развитием науки и техники. Первая волна характеризуется аграрной цивилизацией, где земля является основой политики, и господствуют авторитарные режимы. Вторая волна несёт в себе ценности индустриального общества и связана с промышленной революцией. Этот период из-за массового производства характеризуется унификацией и стандартизацией культуры, в ценностном аспекте возникает проблема того, что с уровнем развития техники размывается и индивидуальность человека, т.е. превалируют коллективные ценности. Однако это вызвало в качестве контртенденции стремление к индивидуализму, который присущ третьей волне модернизации. Большое разнообразие техники, товаров и услуг привели к сверхиндустриальному обществу [8]. Несмотря на то, что в таком обществе активно развивается техническая сфера, теперь она должна соответствовать социальным потребностям, что значительно расширяет роль общества в этом процессе. Следовательно, развитие науки и техники может выступать фактором изменения ценностей, как культурных, так и политических.

Особое внимание следует уделить работам американского учёного Р. Инглхарта, основанным на данных социологического проекта WorldValuesSurveys, который с 1981 года каждые 5 лет демонстрирует изменения в ценностях по всему миру. Исследуя ценностные установки жителей разных стран, Р. Инглхарт показал влияние экономического развития на переход обществ от традиционных ценностей к секулярно-рациональным и от ценностей выживания к ценностям самовыражения, что связано с изменением ценностей в доиндустриальных, индустриальных и постиндустриальных обществах [9].

Данный подход опирается на иерархию потребностей, когда сравниваются ценности модернизма и постмодернизма. Модернистские общества нацелены на экономическую эффективность, рационализацию общественно-политических процессов, но отдельный человек в модернизме обезличивается, работает на общий результат, склонен к абсентеизму, в то время как потребность в самовыражении остаётся неудовлетворённой. Р. Инглхарт считает, что модернизация, включающая в себя, прежде всего индустриализацию и бюрократизацию, хоть и создаёт новые экономические и политические возможности, но всё же не является последней ступенью развития.

В этой связи Р. Инглхарт выдвинул теорию постматериализма, который подразумевает, что индивиды, достигнув материальных целей или обеспечив материальную безопасность склонны отдавать приоритет качеству жизни и ценностям самовыражения. Это ведёт к превалированию демократических ценностей, т.к. люди начинают требовать свободы выбора и отстаивать ее, а демократические институты становятся гарантией права свободного выбора.

То есть ценности меняются, когда становится явным недостающий аспект, неудовлетворённая потребность. Поэтому в постмодернистских обществах качество жизни приоритетней, нежели уровень экономического роста, т.к. в целом, экономическое положение уже приобретено на ступени модернизма. В постмодернизме возникают новые политические ценности, связанные с приоритетом идей толерантности, гражданского участия, и снижением значения авторитета и власти [10]. Автор проводит

корреляцию между ценностями самовыражения и демократическими ценностями: «Ценности самовыражения мотивируют людей к обретению гражданских и политических прав, лежащих в основе либеральной демократии» [9, С. 223].

Таким образом, ценности модернизации сменяются ценностями постмодерна в двух направлениях: система ценностей и институциональная структура. Можно сказать, что ценность формируется в результате того, что те или иные потребности выдвигаются на передний план, становятся приоритетней.

Но те доиндустриальные общества, которые должны перейти к индустриальным зачастую сталкиваются с тем, что быстрые изменения влекут феномен, который Р. Инглхарт назвал «авторитарный рефлекс». Авторитарный рефлекс подразумевает такой исторический кризис, когда в обстоятельствах непредсказуемости появляется необходимость в более предсказуемом сценарии развития и поэтому склонность к старым культурным моделям, которые могут принимать форму отрицания нового или преклонения перед сильными политическими лидерами. То есть, авторитарный рефлекс – это реакция на быстрые темпы изменений в мире и в структуре ценностей. То есть, стремление к авторитетам характерно для обществ с потребностью в предсказуемом социально-политическом развитии.

В отличие от обществ с авторитарным рефлексом постмодернистские общества чувствуют защищённость, поэтому они не склонны воспринимать традиционные политические, культурные и др. формы в качестве важных, они напротив, стремятся к изменению или нахождению новых политических ориентиров, не связанных с подчинением авторитету, где будет иметь место свобода самовыражения.

В совместном труде «Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития» [9] Р. Инглхарт и К. Вельцель приходят к выводу, что утверждение демократии зависит не столько от создания соответствующих институтов, сколько от сформированности в обществе демократических политических ценностей, которые непосредственно связаны с человеческим развитием и являются результатом эмансипации. Авторы считают, что политические изменения исходят из экономических изменений, которые в свою очередь затрагивают культурные изменения, приводя к постепенной демократизации. То есть, именно трансформация ценностей служит двигателем для политических изменений.

Канадский ученый С. Фланаган помимо материалистических и нематериалистических ценностей, затрагивает вопросы перехода от авторитарных к либертарианским ценностям. Он связывает это с растущим уровнем социального и политического отчуждения, резким изменением позиций по ключевым вопросам культурных войн, более высоким уровнем участия и более настойчивыми формами политического участия, приводящими к асимметричной мобилизации вокруг проблем культурных войн [11]. Таким образом, помимо экономических факторов изменения ценностей, С. Фланаган обосновывает влияние идеологических факторов.

Важный вклад С. Фланагана заключается в конкретизации ценностей. Так, к авторитарным ценностям С. Фланаган относит: безопасность, порядок, уважение к власти, дисциплина и ответственность, патриотизм и нетерпимость к меньшинствам, компромисс в отношении традиций, поддержка традиционных религиозных и моральных ценностей к нематериальным ценностям. В свою очередь нематериальные ценности по С. Фланагану схожи с демократическими, включают следующее: личная и политическая свобода, политическое участие, равенство, толерантность, открытость новым идеям, защита окружающей среды и всё, что связано с качеством жизни, права личности и самоактуализация [12]. Ещё одной особенностью трудов С. Фланагана является акцентирование внимания на роли образования как фактора, который влияет на формирование и изменение ценностных установок.

Особое внимание и Р. Инглхарт, и С. Фланаган уделяют разнице в ценностях между поколениями. Вывод состоит в том, что экономические изменения не сразу ведут за собой политические преобразования и поэтому граждане одного государства, но разных возрастов могут по-разному воспринимать политические события, получать иной социально-политический опыт. Вследствие этого ценности разных возрастных групп могут быть не схожими. Но реальной причиной различия в ценностях между поколениями является скорее не возраст, а исторические процессы.

Помимо того, что ценности у граждан одного государства могут различаться в зависимости от возрастной категории, они также различаются в зависимости от социального слоя населения. Так, Инглхарт подчёркивает, что ценности постмодерна наибольшее распространение получают среди слоев, сильнее других ощущающих уверенность в будущем, во многом на это влияет экономическая составляющая, а приоритеты выживания будут важны для тех, чьё положение менее надежно. Например, в постиндустриальных обществах с высоким доходом наблюдается тенденция, при которой молодёжь склонна к приверженности секулярно-рациональных ценностей и ценностей самовыражения, в отличие от представителей старших возрастных групп. Но в странах с низким уровнем доходов, где не наблюдался экономический рост среди разных возрастных групп, практически отсутствует разрыв по

шкале традиционных или современных ценностей [9]. Таким образом, разные ценности у возрастных групп это лишь следствие социализации в разный период экономического развития.

Что касается современных исследований трансформации ценностей, то акцент в основном делается на изменении подхода к демократическому правлению и изменении практик демократических процедур – переход от приоритета институтов представительной демократии к институтам прямой демократии [13]. Это стало характерным для развитых стран из-за запросов общества на более активное участие в процессе принятия политических решений. Причиной тому могут служить произошедшие кризисы, в том числе финансовый кризис в 2007—2009 гг. и миграционный кризис в 2015 г. Всё это определённым образом повлияло на общественно-политическое настроение граждан европейских стран. Таким образом, на сегодняшний день кризисы могут выступать в качестве существенного фактора политико-ценностных сдвигов. Из кризисов вытекает также и усиление популистских настроений в обществе. Поддержку, как правило, у среднего класса получают те политические акторы, которые предлагают быстрые и простые решения [14].

Закключение.Обобщая различные теоретические подходы можно прийти к выводам, что трансформация политических ценностей непосредственно связана с постепенной модернизацией обществ, которая на этапе постмодернизации характеризуется приоритетом постматериальных ценностей и переходом к либеральным демократическим ценностям.

Следует отметить, что среди различных факторов значимое влияние на изменение политических ценностей оказывают международные экономические процессы. Так, уменьшение количества войн, снижение насилия, снижение смертности привели к тому, что ценности выживания отошли на второстепенный план, а приоритетными стали ценности благополучия и качества жизни. Модернизация способствовала увеличению продолжительности жизни, а кооперация и сотрудничество между государствами со временем стали более выгодными стратегиями.

Каждый период эпохальных перемен связан с влиянием на трансформацию политических ценностей таких факторов, как развитие технической сферы и научно-технический прогресс, изменение в экономической системе, расширение информационной среды и увеличение роли масс-медиа, формирование глобального социального пространства и др. Таким образом, практически любые ценности несут в себе социально-политический контекст, а изменение в культурных или иных ценностях приводят к трансформации в ценностях политических.

Список использованной литературы:

1. Тугаринов В.П. Избранные философские труды. Изд-во ЛГУ, 1988. С.261.
2. Фонд имени Ф.Эберта. Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. Алматы: «TOO DELUXE Printery», 2020 – 143 с. – С. 65
3. Dalton R.J. Responsiveness of Parties and Party System of the New Politics // *PoliticheKlasse und politicheInstitutionen*. Opladen: WestdeutscherVerlag, 1991. P. 40.
4. Almond G., Verba S. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Countries*. Princeton, 1963. P. 514
5. Пай Л. Незападный политический процесс // *Политическая наука*. 2003. № 3. С. 66-87.
6. Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990.– 808 с.
7. Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19–45, С. 39.
8. Тоффлер Э. Третья волна. М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 2004, с. 345
9. Модернизация, культурные изменения и демократия / Инглхарт Р., Вельцель К. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
10. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. – Полис. Политические исследования. 1997. № 4. С. 6
11. Flanagan, S. C., & Lee, A.-R. (2003). The New Politics, Culture Wars, and The Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Democracies. *Comparative Political Studies*, 36(3), 235–270
12. Flanagan S. Value Change In Industrial Societies // *American Political Science Review*. 1987. Vol. 81, № 4. p. 1303 – 1319; P. 1304 – 1305
13. Tazzioli M., De Genova N. Europe/Crisis: New Keywords of “the Crisis” in and of “Europe” // *Europe at a Crossroads: Managed Inhospitality*. ZoneBooks. 2016.
14. Кинякин А.А. Ценностный сдвиг в политике ЕС: причины, факторы и возможные последствия // *Материалы круглого стола «Трансформация социально-политических ценностей в Европейском союзе», Вестник РУДН, 2017 Vol. 19 No. 2 183—214, С. 184*

Жұмабек Ә.Ж.

*С.ғ.к Мухитденова А.Т. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: zhumabek.assem@mail.ru*

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭТНОСАРАЛЫҚ ЖАҒДАЙ

Бұл мақаланың негізгі мақсаты Тәуелсіз Егемен Қазақстан Республикасының басты ұлттық саясатының мемлекеттік билік органдарының да, қоғамдық ұйымдардың да этносаралық қатынастар жүйесін одан әрі жетілдіру жолын қарастыру болып табылады. Қазақстан Республикасындағы этносаралық қатынастар біртіндеп, эволюциялық демократияландырудың саяси процестері одан әрі дамуда, дегенмен этносаралық шиеленістердің орын алу аспектілері бар. Берілген мақалада этносаралық шиеленістердің алдын алуға көп ден қойылған.

Мемлекеттік ұлттық саясаттың негізгі қағидаттарының бірі – Қазақстан жерінде тұрып жатқан барлық ұлт өкілдері үшін тең құқықтық мәртебесін көтеру, және де барлық конфессиялық қызметтерге қолайлы жағдайлар жасау болып табылады.

Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы заңнамалық актілері этникалық немесе діни қатыстылығына қарамастан, барлық азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының теңдігін қамтамасыз ететін азаматтық және саяси ортақтығы негізінде құқықтық база құрғанын айрықша атап өтуге болады. Елімізде жүзеге асып жатқан этносаралық саясат тәжірибесі әлемдік қауымдастық тарапынан жоғары баға алып, көпэтникалық елдердің қызығушылығын тудырды [1].

Қазіргі уақытта халықаралық қоғамдастықта Қазақстан – бәсекеге қабілетті, зайырлы, барлық ұлт өкілдерінің төзімділігін, конфессияаралық және мәдениаралық келісімді қамтамасыз етуге бағытталған дәйекті ішкі саясатты жүргізуші ел ретінде танылды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің Жарлығымен елдегі қоғамдық тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді нығайту мақсатында 1995 ж. 1 наурызда "Қазақстан халқының Ассамблеясы" (ҚХА) құрылды. Ассамблея қызметінің арқасында Қазақстанда этностық немесе діни ерекшелігіне қарамастан әрбір азаматтың Конституциямен кепілдік берілген азаматтық құқықтары мен еркіндігі толығымен қолданылатын этносаралық және конфессияаралық келісімнің айрықша үлгісі қалыптасты [2].

Ассамблеяның негізгі міндеттері:

- этносаралық қатынастар саласында мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының тиімді өзара іс-қимылын қамтамасыз ету, қоғамдағы этносаралық келісім мен толеранттылықты одан әрі нығайту үшін қолайлы жағдайлар жасау;

- халық бірлігін нығайту, қазақстандық қоғамның негізгі құндылықтары бойынша қоғамдық консенсусты қолдау және дамыту;

- қоғамдағы экстремизм мен радикализм көріністеріне, адамның және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіруге бағытталған ұмтылыстарға қарсы іс-қимылда мемлекеттік органдарға көмек көрсету;

- демократиялық нормаларға сүйенетін азаматтардың саяси-құқықтық мәдениетін қалыптастыру;

- Ассамблеяның мақсаты мен міндеттеріне қол жеткізу үшін этномәдени және өзге де қоғамдық бірлестіктердің күш-жігерін біріктіруді қамтамасыз ету;

- Қазақстан халқының ұлттық мәдениетін, тілдері мен дәстүрлерін жаңғырту, сақтау және дамыту [3].

Міндеттері мен функциясы жоғары деңгейде белгіленгенімен, мемлекеттің этносаяси бағытын жүзеге асырумен және үйлестірумен айналысатын арнайы орган жоқ. Қазақстан халқы Ассамблеясы заңды түрде мемлекеттік орган болып табылмайтын болғандықтан, билік институттарының, бірінші кезекте жергілікті атқарушы органдардың этносаясаттың қазіргі ережелерін іске асыру жөніндегі жұмысын заңды түрде үйлестіре алмайды

Жалпы алғанда, біздің еліміздегі ұлт саясаты төмендегідей принциптерге сүйенеді: адам құқықтары мен ұлт құқықтарының парасаты түрде үйлесім табуы; ұлттар, ұлыстар мен халықтар арасындағы ізгілік, ұлтаралық келісім мен ынтымастық қатынастары, өзара көмек пен бірін-бірі қолдау; қоғамның тұрақтылығы мен тұтастығы; ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтардың үйлестірілуі; конструктивті ұлттық-ерекшелікті мүдделердің жүзеге асырылуы; елдегі барлық ұлттар мен ұлыстардың әлеуметтік-экономикалық және рухани-мәдени дамуының теңдігі мен теңестірілуі.

Этносаралық (ұлтаралық) қатынастар – өз мәні бойынша әлеуметтік феномен. Бұл-әлеуметтік қатынастардың салыстырмалы түрде автономды, өзіндік ерекше түрі. Онда үнемі белгілі бір өзгерістер орын алады, өйткені этносаралық қатынастар әлеуметтік-экономикалық және демографиялық процес-

термен өзара байланыста болады. Қазақстандағы этносаралық қатынастар кешенді сипатқа және күрделі құрылымға ие, себебі этностар барлық қазіргі әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-тұрмыстық құрылымдарға, қарым– қатынастар мен процестерге терең ықпалдасып отыр [4].

Қазақстанда этносаралық қатынастар біртұтас органикалық жүйе, біздің елімізде тұратын барлық халық қоғамдық қызметтің түрлі салаларында әртүрлі өзара байланыстары мен өзара іс-қимылдарының тізбегі ретінде жұмыс істейді. Аумағымызда тұратын этникалық қауымдастықтар ұлттық-мемлекеттік құрылымға қатысу сипаты және олардың мәдени даму динамикасын айқындайтын ерекше жағдайлары бойынша ерекшеленеді.

Республикада тұратын ірі этникалық топтар арасында жаһандық жанжалдың туындауының фаталдық шарасыздығы болмаған кезде Қазақстанда белгілі бір этносаралық шиеленістің болуын мойындау қажет. Бұл Қазақстанда жүргізілген әлеуметтік, саяси, әлеуметтік-психологиялық және конфликтологиялық сипаттағы зерттеулердің тікелей бақылауларымен және нәтижелерімен расталады.

Этносаралық шиеленіс деп этникалық топ немесе оның өкілі үшін қолайсыз оқиғаларды шешуге байланысты жағдай түсініледі. Жағдай өзара іс-қимыл жасайтын этностар өкілдерінің жалпы ыңғайсыздық, үрей, сенімсіздік және қорқыныш сезімімен сүйемелденеді және сонымен бірге жағдайды меңгеруге, белгілі бір жолмен әрекет етуге дайындығын қамтиды. Бұл жағдай өзара іс-қимыл жасайтын этностардың мүдделерінің қақтығысуына жасырын дайындық кезеңі болып табылады [5].

Соңғы уақытта Қазақстанның түрлі этностары өкілдерінің арасында қақтығыс орын алуда, көп жағдайда этносаралық саладағы мемлекеттің тиімсіз саясатының салдарынан мүмкін болуында деп есептейді. Бұл қазақстандықтардың өзара қарым-қатынасында жасырын шиеленіс бар деп пайымдауға мүмкіндік береді. Көп жағдайда, бұл этносаралық қақтығыстардың толыққанды алдын алуы бойынша жұмыстар жүргізілмей, олардың ашық түрде орын алған жағдайда ғана өз реттеуін табуына байланысты болады. Сонымен қатар, этносаралық қақтығыстар көбінесе мемлекеттік органдардың сыбайлас жемқорлық және басқа да құқық бұзушылықтарының салдарынан мүмкін болады деп санауға негіз бар, олар бір этностардың мүдделеріне нұқсан келтіріп, басқалардың әлеуметтік-экономикалық мүдделерін қанағаттандырады. Бұл жағдайда Ақтау, Тенгіз, Қазатком және Қордай мысалдары жоғарыда айтылғандарды бейнелейді. Осы жерлерде болған жанжалдарда бір тарап – жергілікті қазақтар мемлекеттік органдарды олардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарына қысым жасаумен айыптайды.

«Стратегия» әлеуметтік және саяси зерттеулер орталығының президенті Гүлмира Илеуованың пікірінше, Қазақстанда орын алып жатқан ұлтаралық шиеленістердің негізгі себебі тұрмыстық мәселелер немесе этносаралық келіспеушілік емес, әлеуметтік-экономикалық факторлар болып табылады [6]. Негізгі мәселе этносаралық қарым– қатынастар (тиісінше біздің ортадағы қақтығыстар) әлемнің көптеген дамыған елдері сияқты, әлеуметтік-экономикалық емес, саяси жағынан да қарайтындығымен байланысты. Бізде этностардың жанасуының барлық қырлары, соның ішінде тұрақтылық пен келісім идеологиялық құрылымға жатқызылады, бұл оларды саясат саласына автоматты түрде көшіреді. Қалыпты жағдайда этносаралық ахуал халықтың бағаға, тарифтерге, білім деңгейіне, қылмыстарға және т. б. реакцияларымен қатар тұруы тиіс. Жыл сайын жүргізіліп жатқан әлеуметтік сауалнамалар этностар арасындағы оң қарым-қатынасты көрсетіп келеді, дегенмен де кішігірім өзгерістер орын алуда.

Жоғарыда белгіленген шиеленістерді шешу үшін бірқатар шешу жолдарын қарастыруға болады. Біріншіден, Қазақстанда қолданылып жатқан және шиеленісіп жатқан ұлтаралық жанжалдарды шешуде қолданылатын ахуалдық тәсілдің орнына, өңірлердегі талдау, түсіндіру және түзету жұмыстарының көп көлемін жүргізуді болжайтын конфликтологиялық сараптама мүмкіндіктеріне назар аудару керек. Яғни, мәселе орын алғаннан кейін шешуге тырыспай, шиеленістің алдын алатын өңірлерде сараптама жүргізуді алдыңғы қатарға қою қажет.

Екіншіден, Қазақстан Халқы Ассамблеясының құрылымында республикамызда тұратын барлық этностық топтарды біріктіруге бағытталған уәкілетті орган құруға тырысу керек. Бұл жағдайда интеграция деп өзіндік ұлттық мәдениетінен, дәстүрінен бас тарту емес, акцентті жалпы адамзаттық идеологиялық ұстанымдарға – адами құқықтарға, құндылықтарға, мүдделердің ұжымдық тепе-теңдігіне, яғни экономикалық, нақты саяси және этномәдени мүдделерге ауысуын ескеру қажет.

Үшіншіден, пәнаралық сипаттағы орталықтар мен зерттеу топтарын құру, сондай-ақ мамандарға, кең аудиторияға есептелген толеранттылық мәселелері бойынша журналдар, сериялық жарияланымдар мен әдістемелік әдебиеттер шығаруды жолға қою қажет.

Төртіншіден, ғылыми қызметкерлерге дағдарыстық жағдайларды анықтау және оларды шешу жөнінде қолданбалы ұсынымдар әзірлеу мақсатында қоғамдық пікірге, этносаралық қатынастарға, саяси, қоғамдық және діни ұйымдардың қызметіне мониторингті жүзеге асыру үшін зерттеу топтары мен құрылымдарын құру ұсынылады.

Білім беру және тәрбиелеу мәселесі бұл тұста өте маңызды десек қателеспеспіз. Себебі, болашақ ұрпақ қандай жағдайда тәрбиеленіп жатқаны, қандай қоғам ортасында білім алып жатқаны ертеңгі тұлға болып қалыптасуында шешуші рөлді атқарады. Соңғы орын алған мәселелер кейбір этностық топтардың сыртқы әлемнен оқшауланып, мемлекеттік тілді мүлдем елемей, қазақ ұлтымен байланысқа түсуге деген құштарлықтың болмауының көрсеткіші іспеттес. Сондықтан, бұл түсініспеушіліктер бірқатар шаралар қолдану қажеттілігін тудырады. Оларға: мектептер мен мектепке дейінгі балалар мекемелерінде мемлекеттік тілдің дәрежесін көтеру, орта және жоғары оқу орындарында толассыз оқыту жүйесін құру; балалар мен жастар арасында теріс стереотиптердің, этносаралық алауыздық пен басқа ұлт өкілдерінің жеке басын кемсітудің және нәсілдік бейненің пайда болу жағдайларына ден қою; оқушылар мен студенттер үшін ел және оның халықтары туралы білімдерін тереңдету үшін экскурсиялық-туристік қызметті кеңейту; мамандар мен мемлекеттік білім беру органдары оқушыларға патриоттық тәрбие беру, оларға зорлық-зомбылыққа және ұлтаралық төзбеушілікке теріс көзқарас тудыру мақсатында мектептегі әдістемелік ұсынымдар әзірлеу [7].

Қорытындылайтын болсақ, әлеуметтік қақтығыстардың алдын алу-кез келген мемлекеттік биліктің басым міндеті. Кез келген қақтығысты, әсіресе этносаралық, тараптардың физикалық қарсы күресу кезеңінде шешкеннен гөрі шиеленістің алдын алу оңайырақ. Билік риторикасында этносаралық келісімнің қазақстандық үлгісі ең табысты болып табылатындығын жиі естуге болады. Дегенмен, Қазақстанда этносаралық қақтығыстардың алдын алу тетігі, атап айтқанда облыстар деңгейінде бірқатар кемшіліктер бар екеніне көңіл бөлу қажет. Этносаралық негізде пайда болатын кернеу – бұл ойлануға себеп болатын жағдай. Сондықтан, этносаралық шиеленістің алдын алу тәсілдерін ұйымдастыру қажеттілігі мемлекет алындағы негізгі мәселелердің біріне айналууда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің XVIII съезі // Егемен Қазақстан. 19.09.2019
2. Указ Президента Республики Казахстан от 7 сентября 2011 года №149 «О Положений об Ассамблее народа Казахстана». Парламента РК // Казахстанская правда. – 2007. – 17мая. – С. 1, 2.
3. Қазақстан Халқы Ассамблеясы https://www.akorda.kz/kz/national_projects/kazakhstan-halky-assambleyasu (өтініш күні: 02.03.20)
4. Гуриева С. Межнациональные отношения: LAP Lambert Academic Publishing" – 2011-9Б.
5. Шахбанова М.М. Межэтническая напряженность и этнический конфликт: содержание, факты формирования, типология // Вестник Института ИАЭ. 2017. № 1. с. 154-167.
6. Зубов А. Этнические конфликты в Казахстане происходят сегодня в южных аулах // <https://365info.kz/2016/11/etnicheskie-konflikty-v-kazahstane-proishodyat-segodnya-v-yuzhnyh-aulah> (өтініш күні: 05.03.20)
7. Межэтническая ситуация в Казахстане: динамика и тенденции // <https://zonakz.net> (өтініш күні: 10.03.20)

Калмакпаева А.К.

*С.ғ.д., профессор Насимова Г.Ө. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: kalmakpayeva@gmail.com*

ЖАСТАРДЫҢ НАРАЗЫЛЫҚ КӨҢІЛ-КҮЙІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

XXI ғасырдың басы – қоғам, дамуының трансформацияға байланысты жаңа кезеңі. Қоғамдық сана да ерекше процесс күшіне ие болады. Қазіргі қазақстандық қоғамның әлеуметтік-саяси саласында өтетін процестер жастарға тән әлеуетті энергияны толық көлемде іске асыруға мүмкіндік бермейді, ұрпақтар байланысын үзеді, әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды игерудегі сабақтастықты бұзады.

Қазіргі қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік нормалар мен құндылықтардың тұрақсыздығы жастардың әлеуметтік шындыққа кіруіне әлеуметтік инновациялармен қатар, әлеуметтік девиацияның әртүрлі түрлерімен қатар жүруі мүмкін, олардың қатарына әлеуметтік наразылық жатады.

Мемлекеттің маңызды міндеті – өзіне тән функциялар арқылы жас ұрпақтың энергиясын жасампаз арнаға бағыттау. Алайда жастардың наразылық әлеуетін қалыптастыру мен іске асыруға қатысты қазіргі заманғы мемлекеттік саясат көп жағдайда жастармен жұмыс істеуге жауап беретін мемлекеттік билік органдарының назарынан тыс қалып отыр. Осы жерден қазіргі Қазақстан жастарының жай – күйі сипаттамасының бірі-оның әлеуетінің әлеуметтік бағытын күшейту, әлеуметтік наразылықтың пайда болуы. Осыған байланысты, ресейлік жастардың қазіргі жағдайы бастамашылдық, энергиялық, коммуникабельділік, максимализм, санаттылық, сыншылдық және т. б. сияқты жастардың сапаларының, мүмкіндіктері мен резервтерінің интегралды сипаттамасын білдіретін «жастардың наразылық әлеуеті» феноменін қарауды өзектендіреді. Бұл сапалар белгілі бір факторлардың әсерінен қалыптасады және жеке және қоғамдық-саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Жастардың наразылық әлеуетін теріс және оң көрініс түрінде іске асырады. Назылық әлеуетін көрсетудің оң нысандары әзірге ғалымдар зерттеген жоқ, наразылық әлеуетінің осы маңызды құрамдас бөлігін егжей-тегжейлі зерделеу үшін эмпирикалық база жоқ. Мемлекет, әрине, теріс көріністерге көбірек алаңдаушылық танытады, өйткені олар ел тұрақтылығына үлкен қауіп төндіреді, алайда жастарды тиімді басқару және жастар саясатын іске асыру үшін басқарушыларға наразылық әлеуетінің оң көріністеріне сүйеніп, өзінің қарсылық әлеуетін оң нысанда көрсете алған жастардың бір бөлігімен жұмыс істеу қажет.

Жастарды ерекше әлеуметтік-демографиялық топ ретінде зерттеудің тұжырымдамалық негіздері жастарды әлеуметтік топ ретінде зерттеу әр түрлі көзқарастар тұрғысынан жүзеге асырылғанын атап көрсетеді. Жастар проблематикасын зерттеуге қызығушылық ғылыми мәртебеге ие болғанға дейін пайда болды. Жастарды зерттеуде зерттеу тәсілдері мен бағыттарын талдау осы әлеуметтік-демографиялық топ туралы тұтас түсініктің қалыптасуына ықпал еткен жалпы үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді.

Жастар әлеуметтік-демографиялық топ ретінде саясаттанушылар мен әлеуметтанушылардың зерттеулерінің фокусында тұрақты тұр, өйткені ол болып жатқан өзгерістердің индикаторы болып табылады және тұтастай алғанда Қоғамның даму әлеуетін айқындайды. Бұл мақалада жастардың әлеуметтік әлеуетінің көп қырлы құрылымы ұсынылған, ол тағы бір құрылымдық элемент – наразылық әлеуетімен толықтырылған.

Наззылық әлеуетінің және оның көріністерінің проблемасы қолданбалы мағынада ғана емес, сонымен қатар бұл қазіргі заманғы социологиялық ғылымда толық әзірленбеген күрделі, теориялық проблема болып табылады. Зерттеудің осы саласында әзірге теориялық көзқарастар мен бір мағыналы танылатын эмпирикалық процедуралардың бірлігі жоқ. Сондықтан жастардың наразылық мінез-құлқының себептерін зерттеу кезеңдері мен наразылық белсенділігімен теориялық тұжырымдамалардың әртүрлілігімен, терминологиялық «бұлыңғырлығымен» және дәлме-дәл еместігімен сипатталады. Алайда, бұл феноменді зерттеу үшін алғышарттар социологиялық ойдың барлық даму барысына негізделді. Философиялық ойдың әртүрлі даму кезеңдерінде жастардың жеке және қоғамдық өмірін ұғыну, оның қоғам өміріне қатысуы, тәрбиелеу және білім беру, жас адамның жеке тұлғасын қалыптастыру А. Августин, Ж.-Ж. Руссо, И. Кант, Г. Гегель және басқа философтардың жұмыстарында қарастырылды. Философиялық дискурс аясында наразылық жеке тұлғаның мінез-құлқының (Т. Адорно, Г. Маркузе, Э. Фромм және т. б.) немесе әлеуметтік топтардың (Х. Ортега-и-Гассет, К. Нэбб, Д. Брарлоу және т. б.), саяси жүйені қоса алғанда, өзін әлеуметтік жүйеге немесе оның жекелеген кіші жүйелеріне қарсы қоятын (К. Маркс, П. Сорокин, Ш. Эйзенштадт, А. Негри, М. Хардт және т.б.) бір түрі ретінде қарастырылады. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы ғылымдағы жастардың рөлі мен проблемаларын ұғыну қоғамның әлеуметтік-саяси құрылымының күрделенуіне, дәстүрлі отбасылық дағдарысына, жаппай кәсіптік білім беру жүйесінің дамуына, жас ұрпақтың отбасының ықпалынан босатылуына және оны

мемлекет тарапынан әлеуметтендіру объектісі ретінде бөліп көрсетуге байланысты болды. Жастарды әлеуметтендіру мәселелері Э. Дюркгейм, М. Вебер, П. Сорокин және т. б. әлеуметтанулық тұжырымдамаларда көрініс тапты. Осы уақытта әлеуметтік наразылықтың түрлі көріністері белсенді зерттеледі, саяси наразылық наразылық мінез-құлықтың бір түрі ретінде қарастырылады. Мемлекетке бағытталуына байланысты ол саяси жүйе үшін өзінің салдары бойынша ең маңызды болып табылады. Бұл бағыттағы зерттеушілерге П. Бурдьё, М. Вебер, Р. Дарендорф, Р. Мертон, Н. Луман және т.б. жатады.

XX ғасырдың 20-30 жылдары жастарды ерекше әлеуметтік – демографиялық топ ретінде теориялық тұрғыдан түсіну бірнеше бағытта жүзеге асырылды. Жастардың осы кезеңдегі шетелдік ғалымдарының жұмысында ұрпақтар сабақтастығы мен ауысуының объектісі ретінде де қарастырылады (Б. Малиновский, М. Мид, К. Манхейм). Отандық Ғылымдағы жастар мәселесі, ең алдымен, еңбек пен тұрмыс, жастардың, оның әлеуметтік-саяси белсенділігінің, қоғамның дамуындағы орны мен рөлінің нақты әлеуметтік зерттеулерін жүргізу арқылы зерттелді. XX ғасырдың ортасында зерттеушілер конфликтологиялық парадигма шеңберінде индивидуумдар мен топтар арасындағы қақтығыста ең алдымен саяси және экономикалық қатынастардың өзгеруіне әкеп соқтыратын өмірдің экономикалық жағдайларына наразылық мәселесі бойынша наразылық себептерін атап өтті (К. Лоренц, Ю.Г. Запрудский, В.И. Сперанский және т.б.). XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап жастардың отандық әлеуметтануында жас ұрпақтың қоғамдағы, сондай-ақ оның әр түрлі салаларында өмір сүруіне талдау жасауға үлкен назар аударылды. (И.В. Бестужев-Лада, И.С. Кон, В.Н. Шубкин және т. б.). Отандық және шетелдік зерттеушілердің жұмыстарында жастарды әлеуметтендіру, оның мүдделері, құндылықтары, өмірлік жоспарлары, субкультуралар, девиантты мінез-құлық, бос уақыт және т. б. мәселелері үлкен орын алады. Қазақстанда XX ғасырдың 90-жылдары болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты жастар еңбек нарығы, жұмыссыздық, жастардың әлеуметтік бейімделуі, әлеуметтік көңіл-күйі, жастар мен жас отбасыларды әлеуметтік қорғау және т. б. мәселелері бойынша зерттеулер ерекше маңызға ие болды. Ресей әлеуметтанушылары мен саясаттанушылары ғылыми айналымға «жастардың әлеуметтік әлеуеті» ұғымы енгізілді, ол ішкі («жеке тұлға факторы») және сыртқы («орта факторы» және «институционалдық факторлар») ықпалымен қалыптасатын ерекше әлеуметтік-демографиялық топ ретінде жастардың жиынтық қасиеттерінің, резервтері мен мүмкіндіктерінің (зияткерлік, білім беру, рухани, адамгершілік, құндылық-мотивациялық, еңбек, демографиялық, қоғамдық-саяси, наразылық) интегралдық, тұтас сипаттамасын білдіреді., қоғамның әлеуметтік-саяси дамуына ықпал ететін жағдайлардың ықпалымен іске асырылатын іс-шаралар.

Саяси ғылымда наразылық келесі теориялар аясында талданады: бихевиоризм (Д.Истон, П. Лазарсфельд, А. Кэмпбелл және т.б.). Бұл көзқарас тұрғысынан наразылық жеке тұлғаның сенімін, оның жеке деңгейде саяси таңдауын іске асыру ретінде қарастырылады. Жеке тұлғаның қызметтік тұжырымдамасы (Т. Парсонс, А. Турен және т.б.) қазіргі қоғам мен демократиялық саяси жүйенің қалыптасуы жағдайында ұжымдық әрекет арқылы наразылықты қарауға қолайлы Экологиялық мектеп (Ф. Гогель) саяси стратификация мен фаждан қонысының типтері контекстінде наразылық мінез-құлқын зерттейді. Жеке-психологиялық бағыт (Т.Р.Гарр, К.Райт, Л.Уайт, Г.Лассуэлл және т.б.) белгілі бір саяси фуппамен немесе идеологиялық ағыммен бірдейлендірудің жанама әсері түрінде наразылық көрсетулерін қарастырады. Тәуекелдік бағыт (У.Бек, О.Н.Яницкий, Е.А.Здравомыслова, Ю.В.Зубок және т. б.) жаһандық қауіп қоғамының қалыптасуы жағдайында наразылық көңіл-күйдің пайда болуын зерттейді.

XX ғасырдың 90-шы жылдарының басындағы қазақстандық қоғамның әлеуметтік құрылымының түбегейлі өзгеруі, жаңғырту мен инновацияның қазіргі заманғы саясаты және әлеуметтік белгісіздік пен қауіп-қатердің осы аясында күшеюі жастардың жаңа сапаларының пайда болуына алып келді, оның елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуындағы рөлін өзгертті. Қазіргі заманғы қазақстандық жастар әлеуметтену процесі мұраға алынған материалдық және рухани құндылықтар негізінде емес, керісінше, жастардың аға ұрпақтың құндылықтарымен қақтығысуда жиі болып жатқан жаңа құндылықтарды әзірлеуге белсенді қатысуын талап ететін ерекше тарихи жағдайда тұр. Бұл жағдайда зерттеу үшін жастар арасындағы белгісіздік пен тәуекел феномені маңызды болып табылады (Ю.А.Зубок, В.И.Чупров, Н.Л.Смакотина, В.В.Костюшев, Е.Л.Омельченко және т.б.).

Алайда, ғалымдардың жастар проблемаларына баса назар аударғанда, оның наразылық әлеуетінің феномені, негізгі сипаттамалары мен түрлі көріністері арнайы зерттеу пәні болған жоқ.

Жастардың қоғамдық ұдайы өндіріс субъектісі ретінде қалыптасу процесі әлеуметтік белгісіздік жағдайында шындықты бейнелеудің соңғы формаларымен сипатталатын жастар санасының ерекше наразылық типінің қалыптасуымен қатар жүреді. Оларда құбылыстарды қабылдаудың эмоциялық сипаты басым, жиі максималистік түрде. Сананың мұндай түрі импульсивтілікпен, агрессивтілікпен, тәуекелге бейімділікпен, эпатажбен, қабылданған нормалардан ауытқулармен, не керісінше, басылғандықпен, пассивтілікпен сипатталатын мінез-құлықтың ерекше түрінде көрінеді.

Әлеуметтік белгісіздік жағдайында сананың сынақтық түрі көбінесе кездейсоқ көріністерге ие болады.

Жастардың наразылық көңіл-күйінің деңгейі мен бағыттылығы белгісіздік жағдайларымен және осы жағдайларда жастардың әлеуметтік жағдайының өзгеруіне тікелей байланысты. Оң өзгерістер наразылық деңгейін төмендетуі немесе жастардың шығармашылық және инновациялық қызметін ынталандыруы мүмкін. Жастардың әлеуметтік жағдайының теріс өзгеруі наразылық көңіл-күйдің өсуі үшін құнарлы базаға айналады.

Бұл жағдайда жастар өзін-өзі реттеу және басқару тетіктерін меңгеруі тиіс, бірақ қоғамның қазіргі даму кезеңінде мұндай тетіктер жоқ. Осы қарама-қайшылықты еңсеру үшін қоғам мен мемлекет жастар ортасында әлеуметтік процестерді мақсатты түрде реттеу тетіктерін құру үшін барынша күш-жігер жұмсауы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Августин А. Исповедь/ П.Абеляр. История моих бедствий: Пер. с лат. -М.: Республика, 1992.
2. Аксютин О. Пунк в России 90-х: протест или товар? // Философские науки. 2003. № 4.
3. Актуальные вопросы международного молодежного движения / В.П. Мошняга (рук.), Вал. А. Луков (отв. ред.) и др. – М.: Мол. гвардия, 1983.
4. Березутский Ю.В. Социальные потенциал молодежи как фактор социально-экономического развития региона (социологический анализ). -Диссертация на соискание к.с.н. (22.00.04). – М., 2002.
5. Вайнштейн Г. И. Массовое сознание и социальный протест в условиях современного капитализма. М., 1990.
6. Горшкова Е.А., Емельянова И.А. Молодежная субкультура: истоки, сущность, следствия // Молодежь и общество. 2006. № 4.
7. Ентелис Г.С. Возраст и возрастные пределы категории «молодежь» // Методические проблемы исследования молодежи: материалы дискуссии / НИЦ при Ин-те молодежи. М., 1998.
8. Зубок Ю. А., Чупров В. И. Социальная регуляция в условиях неопределённости. Теоретические и прикладные проблемы в исследовании молодежи. – М.: Academia, 2008.
9. Луков В.А. Концептуализация молодежи в XXI веке: новые идеи и подходы // Социологические исследования. 2012. №2.
10. Лукьянова Л.Е., Сабирова Г.А. «Кризис где-то и параллельно»: особенности изучения молодежи в условиях экономического спада // Социологические исследования. 2012. № 5.
11. Назаров М.М. Политический протест: опыт эмпирического анализа //Социс. – 1995. -№ 1.
12. Оганян К. М. Методология и методика социологического исследования. СПб., 200
13. Пушкарёва Н.Н. Молодёжь в условиях неопределённости и риска. -Политическая культура и её формирование в молодёжной среде: сборник материалов по итогам проведения Всероссийской молодёжной конференции / под общ. редакцией М.Ю. Мартыновой. – М., изд-во РГСУ, 2012.
14. Шабанов Л.В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность? Томск: Томск, гос. ун-т, 2005.

Касымбекова А.А.

Под руководством Мусиной А.О.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: lina.kasymbekova.96@mail.ru

МЕДИАЦИЯ КАК СПОСОБ УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОВ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПРАКТИКА МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

На сегодняшний день в мире практика медиации приобретает всё большую актуальность и имеет широкое применение в спорах и конфликтах разных уровней. Так, медиация помогает в области межкорпоративных и внутрикорпоративных споров, в банковской, финансовой, образовательной и страховой среде, семейных конфликтах, разногласиях, касающихся авторского права, межкультурных противоречий, трудовых споров и т.д. Понятие «медиации» включает в себя переговоры с участием третьей, нейтральной стороны, которая является заинтересованной только лишь в том, чтобы стороны разрешили свой спор (конфликт) максимально выгодно для конфликтующих сторон [1].

Использование медиации как способа урегулирования конфликтов имеет ряд преимуществ.

Во-первых, медиатор является посредником, который способен учитывать множество интересов и находить качественные пути решений, являющиеся приемлемыми для каждой из сторон конфликта, что в результате может привести к договорённости на основе консенсуса. Главная задача медиатора – выявить основные мотивы разногласий и предложить условия, которые сумеют сгладить противоречия, при этом сохранив достоинство всех участников. Всё это ведёт к трансформации конфликта в взаимовыгодные договорённости.

Во-вторых, в отличие от судебного процесса, соглашение посредством медиатора может нести меньше временных и материальных затрат, обеспечивает конфиденциальность, а процедура медиации является менее бюрократической, более сбалансированной и гибкой к возникающим условиям и ситуациям. Если судья непосредственно назначается, то в рамках медиации участники спора имеют возможность сами выбрать медиатора, который будет представлять их интересы. Таким образом, в большинстве случаев такой способ представляется психологически более комфортным. Особенно с учётом того, что судебные разбирательства влекут определённые риски и принуждение, в то время как прибегая к медиации, используется принцип добровольности и предполагается соглашение на основе взаимовыгодных условий.

В-третьих, следует отметить культурно-идеологическую функцию медиации. Ведь данный инструмент позволяет формировать гражданскую культуру, в основе которой лежит цивилизованный способ разрешения конфликтов, возможность находить мирные пути договорённостей, соблюдая уважительное отношение всех сторон. Поэтому медиация способствует не только оптимизации процессов, но и в целом положительно влияет на гуманизацию уголовной политики.

Стоит отметить классификацию Л. Боуля и М. Несик [2], которые согласно основным целям медиации выделяют следующие виды: обзорная медиация; медиация урегулирования конфликта; медиация сдерживания конфликта; медиация заключения договоров; медиация выработки политического решения; превентивная медиация. Таким образом, медиация может охватывать разную целевую направленность и проводиться как в предконфликтный, так и постконфликтный период.

Основной процесс медиации включает в себя встречи с каждой из сторон с целями выявить причины разногласий, особенности ситуации, объяснить правовой аспект, а затем, определив общие интересы и разграничив вопросы соглашения, представляет участникам рекомендации и новые альтернативные решения конфликта. Вероятность прийти к конструктивным соглашениям увеличивается за счёт независимой оценки медиатора, его заинтересованности в решении спора, а также его способности к открытым и честным переговорам с каждым из участников при этом отходя от излишних столкновений между конфликтующими сторонами. Выгоды состоят и в том, что спор не поддается публичной огласке, а стороны могут откровенно говорить о своих интересах через медиатора. Использование медиации позволяет управлять конфликтом на любой стадии и этапе, предотвращая его деструктивный потенциал.

История медиации связана с возникновением процесса разрешения конфликтов без судебных разбирательств в 1960-е годы в странах с англо-саксонской правовой системой. В современных реалиях медиация получила признание: во многих странах создана регулирующая правовая база, реализуются программы подготовки медиаторов, существуют соответствующие институты и др. Мировой опыт показывает, что применение медиации в судебных разбирательствах в 85% случаев приводит к достижению соглашения [3].

Европейской комиссией в 2004 году был разработан Кодекс Поведения Медиаторов, принципы которого используются на добровольной основе. После того, как первая практика программ медиации в

США дала успешные результаты в 1970-х годах, во всём государстве стали запускаться соответствующие программы. Сегодня в США большую роль играют Национальный институт разрешения диспутов, исследующий новые технологии медиации, а также Американская арбитражная ассоциация, которая имеет определённые правила арбитражного разбирательства.

В Австрии практика медиации началась в 1980-е годы с несовершеннолетних граждан, как внесудебное разбирательство их дел в рамках судопроизводства. Затем была внесена в качестве экспериментального метода на все категории граждан, и после положительного эффекта было принято решение внести соответствующий закон.

Медиация внесена в закон о ювенальной юстиции в Испании (Каталония), Англии и Уэльсе, Финляндии, Германии, Ирландии и Польше. Отдельный закон о медиации имеется в Норвегии, Швеции, Чешской Республике. Стоит сказать, что в отличие от Европы, в странах Азии медиация распространена недостаточно широко.

На практике в англосаксонской правовой системе медиация может применяться во время судебного процесса, а именно в период изучения информации дела и доказательств обвинения. Так, в указанный период соответствующий орган медиации при суде, в числе которых могут быть и общественные организации, берёт на себя функцию посредника сторон. В результате потерпевший может влиять на наказание и, например, на размер выплаты ущерба, а для подсудимого это может явиться смягчающими обстоятельствами, либо отменой уголовного дела. Разумеется, не все категории дел подходят для данного метода, однако это показывает возможность успешного соотношения и сосуществования судебных разбирательств и медиации.

В случае возникновения социальных конфликтов более широкого масштаба, в основе которых лежат политические, экономические, национальные, экологические и др. причины, также полезно использование медиации. Такая ситуация предполагает, что времени на регулирование и разрешение конфликта займёт гораздо больше, нежели между отдельными юридическими и физическими лицами. На первый план выступает важность квалификации, профессионализма, владение медиатором навыками конфликтолога и политологическими знаниями. При этом зачастую задействованы центры медиации, имеющие фундаментальные академические основы, например, при университетах научной направленности.

В России медиаторы руководствуются Федеральным законом «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)», который устанавливает основные требования к медиаторам, их правовое положение и функции. В 2011 была создана Национальная организация медиаторов. Наряду с этим России существует большое количество различных центров медиации, соответствующих некоммерческих организаций, постоянно проходят профессиональные научно-практические конференции.

В Казахстане нормативно-правовая база для процедуры медиации была создана в 2011 году с принятием закона «О медиации» [4]. Главными принципами в законе выступают: добровольность; конфиденциальность; взаимоуважение; равноправие сторон; нейтральность и беспристрастность медиатора; прозрачность процедуры. С целью недопущения коррупции медиатором, согласно закону, не может быть лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций и приравненное к нему.

Необходимость развития медиации была актуализирована в Концепции правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы и Стратегии «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства», где подчёркивалась важность развития и совершенствования для государственной политики данного института. Примером сотрудничества может служить проект Верховного Суда РК и ПРООН в Казахстане «Внедрение института медиации в Республике Казахстан».

Существуют и отдельные центры медиации на коммерческой и некоммерческой основе, среди которых можно выделить следующие центры, активно ведущие деятельность: Казахстанский Центр Медиации, Учреждение профессиональных медиаторов Татулас, Центр медиации и права "Бітімгер", Центр медиации ОО "Международный правозащитный центр", Центр Медиации «Консенсус», Общественное объединение "Союз медиаторов", Общественное объединение "Синергия". В некоторых из них возможно получение бесплатной консультации с целью развития правовой культуры среди населения.

Также с 2005 года существует третейский институт – Казахстанский Международный Арбитраж (КМА) [5], который регулирует обращения письменным запросом об инициативе разбирательства посредством медиации, как по законодательству Казахстана, так и по праву, выбранному участниками. Поэтому, согласно статистике КМА, большую часть обращений занимают международные споры, в то время как на внутренние разбирательства приходится лишь порядка 29%.

Это говорит о том, что в отличие от международной практики, запрос на медиацию в Казахстане достаточно мал несмотря на то, что создана основная институциональная база. И хотя с каждым годом

количество обращений к услугам медиатора растёт, по-прежнему остаются такие барьерами развития, как: недостаточная информированность общества о медиации и её преимуществах перед судебным процессом; нехватка квалифицированных специалистов в данной области и др. Всё это препятствует популяризации такой процедуры урегулирования конфликтов как медиация. Следует сказать, что определённое влияние оказывает также вопрос традиций, менталитета, культурный и правовой аспекты.

Таким образом, необходим более глубокий и системный подход в изучении и совершенствовании медиации, увеличении популярности её практического применения через формирование доверия к институту медиации в социуме. Это возможно посредством широкого освещения в медиа-пространстве, улучшения профессиональной подготовки медиаторов, повышения эффективности работы отдельных уполномоченных государственных органов, применение относящихся к данной проблеме норм законодательства в полной мере.

Список использованной литературы:

1. Коннов А.Ю. Понятие, классификация и основные виды альтернативных способов разрешения споров // Журнал российского права. -2009.– N 12.-123
2. Boulle L., Netic M. Mediation: principles, process, practice. London; Dublin; Edinburgh, 2001. №. 27
3. Иванова, Е.Н. Медиация как альтернативный суду способ разрешения конфликтов / Е.Н. Иванова // Развитие альтернативных форм разрешения правовых конфликтов. Ч. 1. – Саратов, 2010. – С. 28
4. Закон Республики Казахстан «О медиации от 28 января 2011 года. // <http://adilet.zan.kz/>
5. Обзор арбитражной практики Казахстанского Международного Арбитража за 20142017 годы // <https://www.zakon.kz/4886370-obzor-arbitrazhnoy-praktiki.html>

Құрбанбаева Г. Ж.

*PhD докторы Қилыбаева Ш.Е. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
E-mail: guljan1998@bk.ru*

ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ РӨЛІ

Жол жүрісі қауіпсіздігі – қатысушыларының жол-көлік оқиғалары мен олардың зардаптарынан, сондай-ақ жол жүрісінің экологиялық жағдайға, халықтың денсаулығына теріс әсерінен қорғалу дәрежесін көрсететін жол жүрісінің жай-күйі.

Жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету мемлекеттік саясатты іске асырудың бір құралы болып табылады. Ол жол қауіпсіздігін қамтамасыз етуде құқықтық нормаларды, жергілікті атқарушы органдардың заңнамаларын сәйкес жолдағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету және жол-көлік оқиғаларының алдын-алу мақсатында жасалатын шаралар жиынтығын қамтиды. Біздің елімізде әрбір дамыған мемлекет көлік – тіршіліктің ірі базалық саласы және әлеуметтік инфрақұрылымның құрамдас бөлігі болып есептеледі. Адамның өзі өмір сүріп отырған ортасындағы тіршіліктің негізгі көзі – көлік. Әрбір адам жас айырмашылығына, дініне, ұлтына, мамандығына қарамастан күнделікті өмірде көліктің бірнеше түрлерін пайдаланып келеді. Қазіргі заманда қолданысқа ие көлік жүйесі қоғамдық, автокөлік, жүк көлігі, темір жол, ие, теңіз болып жіктеледі.

Заманауи көлік – қауіп-қатерге толы. Оның себебі, оларда энергетикалық қанықтық жоғары. Электр сыйымдылығының жоғарғы аймағы болып автобус, троллейбус, трамвай, метрополитен табылады. Соңғы жылдарда техногендік сипаттағы апаттардың көрсеткішін жоғарлатып тұрған автокөлік және әуе апаттары көбейе түсті. БҰҰ-ның статистикасына сүйенетін болсақ, жылына 170 мың адам автокөлік апаттарынан қайтыс болады екен. Бұл алдыңғы көрсеткішпен салыстырғанда 28% өскен.

Жол-көлік оқиғасы – көлік түрлерінің соғысып қалуынан тұратын апаттар. Бұл көп жағдайда жарақаттану, материалдық шығындар, кейде тіпті адам өліміне алып келеді. Жол-көлік оқиғаларын тудыратын себептер:

1. Көлік жүргізушілерінің жол ережелерін бұзуы. Олардың мынандай түрлері бар: көлікті үлкен жылдамдықпен жүргізу, көлікке мас немесе есірткі қолданған күйде отыру, қауіпсіздік белдігін қолданбау немесе бұзылған көлік құралдарын пайдалану, арнайы балалар креслосын пайдаланбау.

2. Жүргізушінің шаршау сезімі, яғни қатта шаршап рөлге отырған жағдайда ұйықтап кетуі.

3. Түсініксіз ауа-райы жағдайлары.

4. Жолдардың нашар болуы.

5. Жүргізушінің назарын аударатын факторлар (ұялы телефонды пайдалану, көлік салонында жануарлардың болуы, жолаушылармен әңгімелесу т.б.).

Жол апаттарының көбеюіне жоғарыдағы жағдайлар әсер етеді. Мысалы, көлік белбейін тағып отыру, көлік құралдарының соғысуында өлім санын 2-3 есеге азайтады.

Автокөлік апаттарына әсер ететін факторлар:

– жүргізуші кінәсі;

– жол жағдаяттары;

– көліктің техникалық жағдайы.

Жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жүргізушілерге тыйым салынады:

– мас күйінде (алкогольді немесе есірткі, өзге де), құлақ асуды және назар аударуды әлсірететін дәрілік заттар әсерінде жол қауіпсіздігіне қатер төндіретіндей ауру немесе шаршаған жағдайда көлік құралы басқаруға;

– ақауы бар немесе техникалық тексерістен өтпеген көлік құралдарын пайдалануға;

– көлік құралдар иелерінің жауакершілігін міндетті сақтандыру шартын жасасаған көлік құралдар пайдалануға;

– мемлекеттің тіркеу нөмерлері белгілі болмаған немесе оларды тіркеу құжаттарына сәйкес келмеген жағдайларда көлік құралдарын пайдалануға;

– мас күйінде жауапты қимыл жасауды және назар аударуды әлсірететін, дәрілік заттар әсерінде отырған адамдарға, ауру немесе шаршаған адамдарға, сондай-ақ жүргізуді үйретушіден басқа, өзімен бірге осы санаттағы көлік құралын басқаруға құқық беретін жүргізушінің куәлігі жоқ немесе жол қағазында көрсетілмеген адамға көлік басқаруын беруге;

– Ұйымдасқан (оның ішінде жаяу жүргіншілер де) колоннаны кесіп етуге және ішінен орын алуға.

БҰҰ-ның мәлімдеуінше жол-көлік оқиғалары мемлекеттің экономикасына үлкен шығындар келтіреді. Соңғы он жылда елімізде автокөлік саны 4 миллионнан асып түсті. Ал осы уақыт ішінде жол-

көлік оқиғаларынан 162 мыңнан аса адам жазылмас жарақат алып, 20 мың адам көз жұмған. Бұл басқа елдермен салыстырғанда үлкен көрсеткіш.

Қоғамдық көлік – республикамыздағы ең дамыған жүйе. Бірақ жол сапасының төмендігіне байланысты, жүргізушінің қателігіне байланысты бұл салада да үлкен апаттар орын алып, мыңдаған адамдар көз жұмып жатыр. Осындай экстремалдық жағдайларда келесі тәртіпті сақтау керек:

- алғашқы медициналық көмек көрсету;
- қоғамдық көлік құлағанда немесе қатты тежегіш беріп бірден тоқтағанда ұшып кетпеуге әрекет етіп, мықтап ұстану;
- үрей мен қорқынышқа берілмеу;
- жол полициясына хабар беру.

Қоғамдық көлікті жүргізушілері қозғалысты ұйымдастыру және маршрутта қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы ақпараттары бар құжаттың мазмұнын білуі тиіс. Онда мыналар көрсетіледі:

- жол маршруты;
- маршруттың графикалық сызбасы;
- маршрут бойынша жол құрылыстарының болуы;
- аялдама пунктері, олардың арақашықтықтары;
- автобустың қозғалыс уақытының есебі;
- жол түрлері мен жағдайы және т.б.

Жүргізушіге бір қатар талаптар қойылады. Туристік маршруттарда автобусты жүргізуге 20 жастан жас адамдарға рұқсат етілмейді, ерекше абайлылықты талап ететін жол бөліктерін, қозғалыс трассасын білетін, маршрут сызбасын мұқият қарайтын бірінші класты жүргізушілер болуы керек.

Қауіпті аймақта тұрған келесі көлік құралы – темір жол. Темір жолда ірілі-ұсақта апаттар орын алып, жеңіл жолдардың зиян шегуі болса, ауыр түрі адам өлімі кездесіп жатады. Ал поездтар тасмалдайтын жүктердің 3000-нан астам түрлері қауіп туғызатын қауіпті заттар екен. Темір жол апаттарының алдын алу мақсатында келесі тәртіптерді сақтау керек:

- 1) Вагонның төбесінде, баспалдағында, вагондардың арасында жолаушылардың жүруіне болмайды;
- 2) Қозғалыстағы поезға мінуге (түсуге);
- 3) Жүріп келе жатқан поезддардың терезесінен, есіктерінен шығып немесе бас шығарып қарауға;
- 4) Вагондарға жеңіл жарылғыш заттарды алып кіруге;
- 5) Платформадан темір жолға секіруге;
- 6) Вагонда, тамбурда, арнайы орындардан басқа жерлерде темекі шегуге;
- 7) Поезд өтіп келе жатқанда, платформаның шетіне 2 метрге жақындағанда жақын тұруға болмайды.

Соңғы он жылдықта әлем бойынша әуе апаттары көптеп тіркелуде. Әуе апатының әсерінен ұшақтың бөлек құралдарының бұзылуы, қозғаушының бұзылуы ұшақты басқару жүйесі тоқтап, байланыс ажырап экипаж мүшелері мен жолаушылардың өміріне қауіп төнеді. Әуе апаттар кейбір жағдайда пилоттың қателігінен апатқа ұшыраса, көп жағдайда техникалық қателік кетіп, мыңдаған адам өмірін жалмап кетеді. Жол қозғалысын қамтамасыз ету негізінде нормативті-құқықтық тұрғыда реттеу заңды актілермен жүзеге асырылады. Жол қозғалысын қамтамасыз етуде мемлекет жауапкершіліктің басым бөлігін қатысушыға міндеттейді.

Жол-көлік оқиғаларының негізгі себебі – жол инфоқұрлымының толық жетілмеуінен болады. Тар жолдар көлік қозғалысына көптеп кедегі тудыруда. Жүргізушілердің жол ережелерін сақтауы заңдық негізде жауап беріледі. Осы уақытқа дейін орын алған автокөлік апаттарының сараптамасы жоғарыдағыдай. Азаматтарымыздың жол қауіпсіздігін қамтамасыз етуде негізгі назар заңнамаларға аударылады. Ережеге сай өмір сүрулері талап етіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бабаков В.Ф. Жол жағдайы және қозғалыс қауіпсіздігі: ЖОО-на арналған оқулық – М.: Транспорт, 1993. – 271 б.
2. Клиновштейн Г.Ш., Афанасьев М.Б. Организация дорожного движения: Учебник для ВУЗов. М.: Транспорт, 2001. -247 с.
3. Қазақстан Республикасындағы 2001 жылға 17 шілдедегі №245-ІІ “Автомобиль жолдары туралы” Заңы.
4. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 17 сәуірдегі №194-V ЗРК “Жол қозғалысы туралы” Заңы.

ГЛАВНЫЕ КАТАЛИЗАТОРЫ КОНФЛИКТОВ В ИНТЕРНЕТЕ НА ПРИМЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В любой сфере жизни, где есть живые существа, люди (семья, работа, общественные места, друзья) существуют конфликты. Любой конфликт влечет за собой какие-либо эмоции, порой даже сильные. Основой конфликта зачастую является несоответствие ожиданий и действий, каких-либо мотивов и установок людей. Каждый человек смотрит на одну и ту же ситуацию со своей точки зрения и отвечает другому, исходя из нее.

Конфликт – это способ разрешения различных противоречий, возникающих в процессе взаимодействия оппонентов, который заключается в противоположности мнений и сопровождается негативными эмоциями [1].

Главную роль в возникновении конфликтов играют конфликтогены. Конфликтоген – это слова (знаки), действия (или бездействие), порождающие или способные привести к конфликту (А. П. Егидес).

Конфликтоген может стать основой конфликта и порой возникает без желания его участников. Случается и так, что один конфликтоген может быть основанием для нескольких конфликтов сразу [2].

Природу конфликтогенов можно объяснить следующим образом. Люди более чувствительны к словам других, чем к тому, что говорят сами. Эта наша особая чувствительность, относительно сказанных в наш адрес слов, исходит из желания защитить себя, свое достоинство от возможного посягательства. Но мы не так внимательны, когда дело касается достоинства другого человека, и потому не так строго следим за своими словами и действиями. На конфликтоген в наш адрес мы стараемся ответить более сильным конфликтогеном, зачастую максимально самым сильным среди всех возможных.

Рисунок 1 – Схема возникновения конфликта

Эта схема позволяет понять, почему 80% конфликтов возникают самопроизвольно. Как обычно бывает первый конфликтоген часто появляется исходя из ситуации, помимо воли людей, а дальше уже вступает в действие обрушение – в итоге конфликт налицо. Конфликтоген здесь играет роль потенциальной возможности конфликта, что превращает его в причину конфликта.

Первый анализ конфликтогенов в комментариях – это публикация про конфликт в Кордайском районе в казахстанском интернет-портале. Данная публикация привлекла огромным количеством комментариев и различным количеством слов конфликтогенов за маленький промежуток времени. Благодаря этому есть возможность провести анализ комментариев. А целью исследования было изучение частоты встречаемости слов-конфликтогенов в комментариях. Текст публикации был следующим: «Подтвержденный

Бердибек Сапарбаев был назначен председателем правительственной комиссии по ликвидации последствий беспорядков в Кордае. Он сообщил информацию о задержанных. Зампреьера Казахстана сказал старейшинам сел Масанчи и Сортобе, что 44 человека отпустили. Аким области Аскар Мырзахметов позже уточнил информацию. По его словам, было 2 группы задержанных – 44 и 47 человек. Первую задержали в Аухатты, вторую – в Кордае. Всех уже отпустили, отметил глава региона.

Напомним, что беспорядки произошли в ряде сел Кордайского района. Жертвами конфликта стали 10 человек. По поручению президента Казахстана была создана правительственная комиссия. Заместитель премьер-министра Бердибек Сапарбаев стал главой созданной комиссии. Он уже пообещал с теми пострадавшими, которые оказались в больницах после всех событий. Некоторые из пострадавших были перевезены в южную столицу. Их доставили в Алматы санавиацией. В министерстве внутренних дел рассказали о нанесенном ущербе, были повреждены дома, автомобили и даже магазины в местах, где прошли беспорядки». Под конфликтогеном мною понимается какое-либо слово, действие или бездействие, которое способно вызвать конфликт между сторонами [3].

Общее количество комментариев к этому объявлению составило 496. Из них – 412 комментария из общего количества комментариев, в которых встречаются слова конфликтогены. К словам-конфликтогенам относят такие категории, как: слова, выражающие недоверие; оскорбления; угрозы; насмешки; сравнения; долженствования; обвинения; ссылки на отрицательные мнения других людей о человеке; слова, выражающие отрицательное отношение, и слова, выражающие категоричность.

Таблица 1 – Данные о частоте встречаемости категорий слов-конфликтогенов при обработке мнений

Категории	Количество комментариев
Слова, выражающие недоверие	34
Слова-оскорбления	56
Слова-угрозы	91
Слова-насмешки	33
Слова-сравнения	25
Слова, выражающие отрицательное отношение	89
Слова долженствования	15
Слова обвинения	40
Слова, выражающие категоричность	10
Слова-ссылки на отрицательные мнения других людей о человеке	19
Кол-во комментариев, в которых встречаются слова конфликтогены	412
Кол-во комментариев	496

Проанализировав комментарии, выявлено, что наиболее часто встречаются «Слова-угрозы», «слова, выражающие отрицательное отношение» и «слова-оскорбления». Данные категории составили от 91 до 56 комментариев [4].

Из «Слов – угроз» которых оказалось самое большое количество встречались такие конфликтогены, как: «как вам будет если мы кыргызы будем вас казахов убивать и ваши дома сжигать», «слушайте казахи-революционеры, не будьте лихо, пока оно тихо, гундите в юртах, работайте и просто живите как цивилизованные люди», «молодцы, так и надо. Всех надо мочить» и т.д.

Из «Слов – выражающих отрицательное отношение» встречались: «как это всех отпустили и убийц с поджигателями тоже?», «если эти люди взяли в руки оружие, то они уже преступники, почему их отпускают? Это неправильно. Мирные люди никогда не возьмут в руки оружие», «получается тебя могут убить, дом твой сжечь, и никому ничего не будет за это. Какая демократия?!» и т.д.

Из «Слов – оскорблений» встречались данные комментарии: «твари, убить нужно таких смертной казнью», «ватник, отдыхай», «дунгендер баска минип барадыгой силаганды тусинбегендер» и т.д.

Из «Слов – обвинений» встречались данные конфликтогены: «зачем отпустили? Эти люди намеренно вышли убивать», «во всем виноваты американские спецслужбы», «главный провокатор в Европе сидит и очень радуется этим беспорядкам в Казахстане. Через митинги у них не получилось дестабилизировать ситуацию в стране, они теперь решили через межнациональные конфликты это сделать» и т.д.

Из «Слов – насмешек» встречались ироничные конфликтогены, такие как: «конечно отпустят, наши опять поднимутся же», «и потом опять своих маленьких сыновей заставят прощение просить», «еще один умник» и т.д. Из «Слов долженствований», встречались такие конфликтогены, как: «казак жеринде тургандары ушин дунгандар салык толесин, Жеримизге...», «не нужно оправдываться, мы законные наследники этой земли и будем делать все необходимое, если кто-то захочет утвердиться здесь. Другие этнические группы здесь всего лишь гости и пускай знают», «провокаторы должны ответить за свои действия, поражающие национализм в нашей стране» и др.

Подводя итог, выяснив на сколько часто конфликтогены в комментариях можно сказать, что люди сравнительно часто и много используют слова и термины, которые в большинстве своем воздействуют на собеседника. Намного чаще используются слова, которые выражают предвзятость, несогласие и периодически даже несут в себе смысл оскорбить того или иного человека. После проведения анализа, необходимо отметить, что мнения о сложившейся ситуации были различны, и это привело к тому, что каждый человек отстаивал свою позицию, резко критикуя другие мнения.

Список использованной литературы:

1. Дмитриев А. В. Конфликтология: учебное пособие /А.В. Дмитриев. – М.: Гардарики, 2003. – 320 с.
2. Карасик, В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. – С.5–20.
3. [Электронный ресурс]. – URL: http://xn70ub.net/obschii_razdel/tolerantnostvvirtualnomprostranstveinternet.html (дата обращения: 13.12.2015).
4. Виртуальные конфликты [Электронный ресурс].URL: <http://conflictmanagement.ru/virtualnyekonflikty> (дата обращения: 13.12.2015).

Литвинова Л.Н.

*Под руководством к.и.н., доцента Рахимбековой Б.К.,
Казахский национальный университет им. аль-Фараби
e-mail: lada-number1@mail.ru*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

Данная статья посвящена правовому регулированию и обеспечению безопасности туризма, государственному развитию туризма.

Проблема безопасности занимает в современном мире одну из самых главных позиций, являясь глобальной проблемой современности.

Актуальность статьи подтверждается тем фактом, что туризм стал явным элементом экономики большинства стран. В функционирование туристической отрасли вовлечено огромное количество людей, тем самым необходимо уделять усиленное внимание вопросам обеспечения безопасности в сфере туризма. Туризм стимулирует рост занятости населения, увеличивает производство товаров и услуг, развивает инфраструктуру и коммуникации по всей стране.

Для максимального развития индустрии туризма необходимо минимизировать риски при путешествии и решить широкий круг проблем в сфере безопасности. В данной статье вы сможете ознакомиться с основными угрозами и рисками в сфере безопасности туризма, и их преодолением.

Туризм является одной из крупнейших, высокодоходных и наиболее динамичных отраслей мировой экономики, темпы роста которой почти в 2 раза превосходят темпы роста других отраслей экономики. В настоящее время туризм является одним из самых прибыльных видов бизнеса в мире. Используя примерно 7% мирового капитала, туризм прочно занял третье место после экспорта нефти, нефтепродуктов и автомобилей.

На сферу туризма приходится около 10% мирового совокупного продукта, 30% мирового экспорта услуг, 7% мировых инвестиций, 10% рабочих мест и 5% всех налоговых поступлений [1, с. 9].

Успешное развитие туризма оказывает влияние на такие ключевые сектора экономики, как транспорт и связь, торговля, строительство, сельское хозяйство, производство товаров народного потребления и др. Туристический поток формирует инвестиционную привлекательность, что, в свою очередь, позволяет вкладывать зарубежные финансовые ресурсы в смежные отрасли экономики. Туризм способствует сохранению и развитию природного, исторического и культурного потенциала страны.

Таким образом, создание развитой туристической индустрии имеет большое значение для процветания государства и является одним из эффективных направлений структурной перестройки экономики Казахстана.

Также существует международный индекс конкурентоспособности путешествий и туризма, он охватывает 140 стран. Индекс измеряет совокупность факторов и политику, которая обеспечивает устойчивое развитие туризма, что способствует прогрессу и конкурентоспособности страны.

В «Рейтинге конкурентоспособности туризма и путешествий – 2019» Казахстан занял 80-е место. Доклад был подготовлен аналитиками Всемирного экономического форума.

Среди постсоветских стран наилучшая позиция у России – 39-е место. Эстония и Латвия расположились на 46-м и 53-м месте. Литва – 59-е место, Грузия – 68-е, Азербайджан – 71-е, Украина – 78-е, Армения – 79-е и Казахстан – 80-е. Последние места у Таджикистана (104-е место) и Кыргызстана – 110-е место. Беларусь, Туркменистан и Молдова не вошли в этот список [2, с. 13].

1. Понятие безопасности

Обеспечение личной безопасности туристов приобретает все большую актуальность в условиях современного мира, так как возникает множество непредвиденных ситуаций и угроз. Достаточно вспомнить гибель пассажиров на морских лайнерах, авиакатастрофы, хищение имущества и насильственные действия в отношении туристов, экстремизм, террористические акты, различные эпидемии природные и техногенные катастрофы. Этот перечень можно продолжить.

Для полного понимания слова “безопасность” дадим более подробное определение этому термину.

Безопасность – это состояние защищенности личности, общества, государства и среды жизнедеятельности от внутренних и внешних угроз или опасностей. Безопасность является важнейшим условием существования человека наряду с его потребностью в пище, воде, одежде, жилище, информации [3].

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года “О национальной безопасности РК” определяет национальную безопасность как состояние защищенности национальных интересов РК от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающее динамическое развитие человека и гражданина, общества и государства [4].

Под безопасностью туристов понимаются личная безопасность туристов, сохранность их имущества и непричинение ущерба окружающей среде во время путешествий, а также комплекс мер, направленных на предотвращение использования туризма в целях незаконной миграции и транзита в третьи страны, сексуальной, трудовой и иной эксплуатации граждан[5].

Безопасность туриста зависит от таких факторов как:

- политика, проводимая государством;
- меры, принимаемые туристическими фирмами;
- природно-климатические условия и ландшафт страны;
- экономическая развитость страны;
- стабильность региона (нет межнациональных и религиозных конфликтов, отсутствует террористическая активность и т.д.);
- нормальная биологическая обстановка в стране (небольшой коэффициент носителей различных эпидемий, ВИЧ-инфекций и т.д.);
- поведение и действия самого туриста.

Обеспечение безопасности достигается проведением единой государственной политики как системы мер экономического, политического, организационного, научно-технического и иного характера.

Безопасность можно обеспечить двумя путями:

1. устранением источников опасности, самой возможности каких-либо стихийных бедствий, аварий, потрясений и катаклизмов;
2. повышением защищенности от опасностей, способности надежно противостоять им.

2. Основные угрозы безопасности туризма

Безопасный отдых нуждается в проработке всех деталей, необходимо учитывать любую потенциально опасную ситуацию. Даже самый опытный путешественник, может не справиться с непредвиденной опасной ситуацией. Например, многие туристы, отправляясь в рискованные восхождения к горным вершинам, уделяют мало внимания подготовке. В результате, их вынуждены спасать местные экстренные службы. К сожалению и в горах Алматы насчитывается большое количество происшествий.

Новости о заблудившихся в алматинских горах:

– Четверо граждан Чехии потерялись в районе горнолыжного курорта "Шымбулак", поиски велись более пяти часов. Сообщение о пропаже туристов поступило около 23 часов, 20 января 2018 года. На место поисков незамедлительно выехала группа республиканского оперативно-спасательного отряда. Около 4 часов 30 минут 21 января туристы были обнаружены между горнолыжным курортом "Шымбулак" и пиком Шымбулак[6].

– 31 декабря 2018 года шестеро британцев заблудились в горах Алматы. Трое детей и трое взрослых потерялись в ущелье Бутаковка Медеуского района. Найти иностранцев удалось в 20:34. Никто не пострадал, в медицинской помощи не нуждались[7].

– В Алматы катание на санках в горах едва не обернулось трагедией. 7 января 2020 года двое мужчин с детьми заблудились и чуть не погибли от переохлаждения, сообщает корреспондент «Хабар 24». Потерявшихся днем спасатели обнаружили лишь ближе к полуночи. И таких любителей экстрима, не рассчитывающих свои силы, в южной столице немало. Только за прошедший год из снежного плена удалось спасти почти 100 туристов[8].

– 17 января 2020 года в ЦОУ ДП Алматы поступило сообщение о том, что 45-летний гражданин Турции на своей машине выехал на прогулку в сторону БАО и с того момента не выходил на связь. Сразу же были организованы поисковые мероприятия по установлению местонахождения пропавшего. В ходе разыскных мероприятий автомобиль марки Toyota RAV-4 был обнаружен закрытым на обочине дороги возле БАО. Внутри никого полиция не обнаружила. Полицейские продолжили поиски пропавшего, 18 января, около 11 часов утра в трех километрах от машины разыскиваемый был найден живым с признаками обморожения[9].

– Казахстанские альпинисты пропали в горах Заилийского Алатау. Группа казахстанских альпинистов попала в снежную ловушку в горах Тянь-Шаня в Кыргызстане. По данным родственников, группа из трех альпинистов совершала восход на пик Победы. Предположительно, на высоте 6600 метров они остались без возможности спуститься. Ранее сообщалось, что один из них – Александр Чечулин – погиб от отека легких. Двое алматинских альпинистов Мурат Отепбаев и Андрей Корнеев попали в снежную ловушку, велись долгие спасательные работы, но их не удалось найти [10].

Сводку новостей о пострадавших и исчезнувших в горах можно еще долго перечислять, но этих примеров достаточно для осознанности каждого человека перед угрозами которые могут возникнуть в горной местности. Это может произойти с каждым, будь тоновичок или профессиональный альпинист. Нужно учитывать все варианты которые могут произойти в чрезвычайной ситуации, и чтобы их избежать

необходимо придерживаться правил ОБЖ, быть физически подготовленным, эмоционально стабильным и информационно осведомлённым. Также, немалую роль играет проводимая политика государства в обеспечении безопасности и защите граждан и туристов.

Существуют экологические опасности, они связаны с тем регионом, где будет проходить отдых. При посещении открытых заповедников природы, существует высокий риск стать жертвой нападения диких животных. Также, отрицательным фактором для развития туризма является ухудшения экологической ситуации в странах, где преимущественной отраслью является топливно-энергетическая, отсутствует безотходное производство, используются территории для захоронения вредных веществ и размещения экологически опасных производств, низкая экологическая культура населения. Это все увеличивает риск техногенных катастроф.

Техногенные катастрофы зачастую происходят как следствие катастроф природных, но кроме того – из-за изношенного оборудования, невнимательности или некомпетентности работников.

Например, произошедшая в Японии в 2011 году авария на атомной станции «Фукусима-1» всерьёз заставила пересмотреть планы сотен туристов по всему миру, потому что возросла угроза облучения радиоактивными веществами.

Еще один пример техногенной катастрофы, который может застать туриста во время спокойной прогулки по ТЦ. Это обрушение здания в бангладешском городе Саваре, 24 апреля 2013 года. Торговый центр Рана-Плаза, в котором также располагались предприятия по пошиву одежды, рухнул в час пик из-за несоблюдения техники безопасности при строительстве. Погибло 1127 человек, пострадало ещё 2500.

Другой наиболее серьёзный тип опасности – это социальные угрозы. Развивающиеся страны привлекают туристов возможностью получить дешёвые сексуальные услуги и доступные наркотики. В результате, сотни людей гибнут от отравлений опасными химическими веществами, получают венерические заболевания, среди которых – ВИЧ и СПИД. Преступность тоже является социальной угрозой и характерна как для стран с развитой экономикой, так и для развивающихся стран. Угроза криминализации общественных отношений обусловлена низким уровнем жизни населения, безнаказанностью преступников, коррупцией и сращиванием государственных структур с преступным миром.

Угрозы туризму в социальной сфере состоят в росте числа населения, живущих на черте бедности, социальное неравенство общества. Также, это сокращение рождаемости и высокий уровень смертности, уменьшение потребности в духовном и культурном росте.

Еще одной значимой угрозой для туризма является терроризм. Умышленное нацеливание террористами на туристов и туристические объекты представляет все более тревожную тенденцию, это привело к нескольким факторам. Среди этих факторов осознание того, что нарушение туристического потока может иметь серьезные экономические и социально-политические последствия для стран, где этот сектор вносит значительный вклад в ВВП. Примерами последних лет были теракты по всей Европе.

– Серия терактов в Париже, 13 ноября 2015 года. Жертвами терактов в Париже стали 130 человек, около 300 были ранены. Радикальные исламисты почти одновременно совершили нападения на несколько кафе и ресторанов, а также на концертный зал, и взрыв около стадиона. Ответственность за нападения взяла на себя группировка «Исламское государство».

– Террористический акт в Ницце произошёл 14 июля 2016 года примерно в 22:30. 31-летний мусульманин Мохамед Лауэж-Булель на 19-тонном грузовике врезался в толпу людей, наблюдавших на Английской набережной за салютом в честь Дня взятия Бастилии. 86 человек погибли и 308 получили ранения. Ответственность за произошедшее взяла на себя террористическая организация «Исламское государство».

– Взрыв в Манчестере, 22 мая 2017 года на стадионе «Манчестер Арена» во время концерта американской певицы Арианы Гранде прогремел взрыв. Полиция назвала произошедшее терактом, который осуществил смертник, пронесший на себе взрывное устройство. По последним данным, число жертв составляет как минимум 22 человека, среди них есть дети и подростки. Около 60 человек получили ранения различной тяжести [11].

К сожалению таких примеров очень много, это касается не только отдельно взятой страны или региона, эти события происходят по всему миру. Теракты приводят к невосполнимым потерям – гибели людей. Однако нападения экстремистов наносят ущерб и экономике. В первую очередь, убытки несет туристическая отрасль. Часть туристов отказываются от поездок в места, где произошли нападения, из-за чего отели и рестораны теряют свой доход.

Также, наиболее серьёзную опасность представляет собой биологические факторы (патогенные микроорганизмы, ядовитые растения, пресмыкающиеся, насекомые и животные, являющиеся переносчиками инфекционных и вирусных заболеваний, вызывающие ожоги, аллергические и другие токсические реакции которые могут повлечь за собой смерть).

Главной повесткой дня и угрозой безопасности жителей всей планеты является пандемия коронавируса COVID-19. 30 января 2020 года Генеральный директор Всемирной организации здравоохранения объявил вспышку COVID-19 чрезвычайной ситуацией в области общественного здравоохранения, имеющей международное значение.

Вирус уже оказал влияние на экономику и сферу туризма во всем мире. В результате нового коронавируса ситуация особо осложнилась с конца февраля, что негативно отразится на международных рынках туризма и авиации в мировом масштабе.

Глория Гевара, президент и главный исполнительный директор Всемирного совета по туризму и путешествиям (WTTC), опасается, что эта эскалация может оказать разрушительное и продолжительное экономическое воздействие на сектор. Она выразила серьезную обеспокоенность тем, что закрытие аэропортов, отмены рейсов и закрытые границы часто оказывают большее экономическое воздействие, чем сама вспышка [12].

Эти опасения вполне оправданы, если учесть, что от 291 000 до 646 000 человек во всем мире ежегодно умирают от респираторных заболеваний, связанных с сезонным гриппом, что не приводит к каким-либо решительным мерам. В зависимости от того, как долго действуют ограничения и предупреждения, потери могут легко удвоиться по сравнению с потерями в 2003 году во время вспышки атипичной пневмонии.

Рецессия будет ощущаться во всех отраслях, поскольку цепочка поставок в туризме включает в себя все – от сельского хозяйства и рыболовства до банковского дела и страхования. Сильнее всего пострадают его основные отрасли: жилье, еда и напитки, отдых и развлечения, транспорт и туристические услуги [12].

По данным, полученным в журнале *Tourism Economics* и впервые увиденном CNBC, индустрия путешествий и туризма в США в этом году может потерять не менее 24 млрд долларов из-за быстрого распространения коронавируса.

Цифры также подразумевают 8,2 миллиона потерянных посетителей за один год, что будет даже больше, чем 7,7 миллиона международных путешественников, потерянных в 2001 и 2002 годах после террористических атак 11 сентября.

В глобальном масштабе экономику туризма ожидает, что объем путешествий в этом году упадет на 9,1%, что является самым большим падением за последние 40 лет [13].

Заключение

Обеспечение безопасности является важнейшей задачей любой организации и государства в целом, а если это глобальная угроза, то и всего мирового сообщества.

Безопасность туризма должна быть основана на тщательно продуманной, целенаправленной и комплексной системе мер. При этом вводимые меры безопасности не должны наносить ущерб интересам, ущемлять права и свободы как самих туристов, так и местных жителей.

Проблема безопасности туризма в Казахстане существует и ей необходимо уделить должное внимание. Для ее решения целесообразна реализация целого комплекса мер, в первую очередь на законодательном уровне. Требуется модернизация мер по обеспечению безопасности жизнедеятельности как местных жителей, так и приезжих туристов. Необходима детальная разработка и реализация целевой программы по продвижению Казахстана на мировой туристский рынок, которая будет включать создание благоприятного имиджа страны. Кроме того, должна быть проведена реформа законодательства в сфере обеспечения безопасности туризма. Нужно отойти от размытого выражения положений нормативно-правовых актов и дать четкие конкретные формулировки по основным вопросам обеспечения безопасности.

Список использованных источников

1. Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2025 года.
2. World economic forum. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. [Электронный ресурс]: – URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (дата посещения: 28.02.2020 г.).
3. Безопасность. EdwART. Словарь терминов МЧС, 2010.
1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.)
2. Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211-III «О туристской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2019 г.)
3. [Новостисputniknews.kzhttps://ru.sputniknews.kz/incidents/20180121/4333887/turisty-iz-chekhii-poteryalis-v-gorah-v-almaty.html](https://ru.sputniknews.kz/https://ru.sputniknews.kz/incidents/20180121/4333887/turisty-iz-chekhii-poteryalis-v-gorah-v-almaty.html) (дата посещения: 10.03.2020 г.)

4. Новостисputniknews.kz<https://ru.sputniknews.kz/incidents/20181231/8703709/britancy-deti-gory-almaty.html>(дата посещения: 09.03.2020 г.).
5. Новости 24.khabar.kz<https://24.kz/ru/news/social/item/366052-katanie-na-sankakh-v-gorakh-edva-ne-obermulos-tragediej-v-almaty>(дата посещения: 09.03.2020 г.).
6. НовостиTengrinews.kz<https://tengrinews.kz/events/propavshego-na-bao-inostrantsa-nashli-politseyskie-almaty-389048/>(дата посещения: 10.03.2020 г.).
7. НовостиTengrinews.kz<https://tengrinews.kz/events/alpinisty-almaty-popali-snejnyu-lovushku-gorah-tyan-376843/>(дата посещения: 10.03.2020 г.).
8. DW<https://www.dw.com/ru/10-%D1%81%D0%B0%D0%BC%D1%8B%D1%85-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2-%D0%B2-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5/g-38949926>(дата посещения: 10.03.2020 г.).
9. World Economic Forum <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/the-coronavirus-will-hit-the-tourism-and-travel-sector-hard/>(дата посещения: 03.03.2020 г.).
10. CNBC<https://www.cnbc.com/2020/03/11/coronavirus-travel-industry-could-lose-24-billion-in-tourism-from-outside-us.html>(дата посещения: 14.03.2020 г.).

Назирова Э.А.

*Филос.ғ.д., профессор Абдигалиева Г.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: asankyzy_elmira@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ

Баланың құқығын қорғау ҚР мемлекеттік саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Балалық шақ – адамзат дамуындағы ең маңызды кезең; салауатты өмірдің негізін салатын сәтті және бақытты өмір. Балалардың дамуын қолдау – мемлекеттің стратегиялық мақсаттарының бірі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 27 бабы, 1 тармағында «неке мен отбасы, аналық, әкелік және балалық шақ мемлекеттің қорғауында болатындығы» туралы жазылған [1].

2018 жылы Қазақстан Республикасында АХАТ органдарымен 397799 туғандар тіркелді, оның ішінде қалалық мекендерде – 235014 адам, ауылдық – 162785 адам. Туғандардың 51,6% (205224) ер балаларды және 48,4% (192575) қыз балаларды құрады. Туған кездегі жыныстардың арақатынасы 100 қыз балаға шаққанда 107 ер баланы құрады. 2008 жылмен салыстырғанда туғандар саны 11,6% (ер балалар – 12%, қыз балалар – 11,1%), қалалық мекендерде – 19,4%, ауылдық мекендерде – 1,9% артты. Туудың жалпы коэффициенті 1000 адамға 2018 жылы 21,77 (2008 жылы – 22,75) туғандарды құрады, қалалық мекендерде – 22,16 (2008 жылы – 23,63), ауылдық мекендерде – 21,22 (2008 жылы – 21,75) құрады [2].

Қазақстан Республикасында балалардың құқықтар және мүдделерін қорғаумен 9 министрлік айналысады: ҚР Білім және ғылым министрлігі (ҚР БҒМ); ҚР Әділет министрлігі; ҚР Ішкі істер министрлігі (ҚР ІІМ); ҚР Денсаулық сақтау министрлігі; ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі; ҚР Спорт және туризм министрлігі; ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі (ҚР МАМ); ҚР Бас прокуратурасы мен ҚР Жоғарғы соты. Бұл мемлекеттік органдар балалардың туылған сәтінен бастап, кәмелеттік жасқа толғанға дейін барлық құқықтары мен мүдделерін қорғайды. Конституцияның 29 және 30 бабтарында көрсетілгендей «Республика азаматтары заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға хақылы», «Азаматтардың мемлекеттік оқу орындарында тегін білім алуына кепілдік беріледі. Орта білім алу міндетті. Азаматтың мемлекеттік жоғары оқу орнында конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқығы бар» делінген [1].

Балалар құқықтарын қорғау саласындағы ҚР заңнамасы Қазақстан Республикасы Конституциясының қағидаларына, сонымен қатар «ҚР-дағы баланың құқықтары туралы» ҚР Заңы, «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР Заңы, «Отбасы үлгісіндегі балалар ауылы және жасөспірімдер үйлері туралы» ҚР Заңы, «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» ҚР Заңы, «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР Заңы, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Заңы, «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» ҚР Заңы, «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» ҚР Заңы, «Білім туралы» ҚР Заңы, «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» ҚР Заңы, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» ҚР Заңы, «Дене шынықтыру және спорт туралы» ҚР Заңы, «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» ҚР Заңы, «Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы» және т.б. заңнамалар бар [3].

Қазақстан Республикасының 08.08.2002 жылғы N 345-ІІ ЗРК «Қазақстан Республикасындағы баланың құқығы туралы» заңының 2 тарау, 6 бабында балалардың мүддесін қорғайтын мемлекеттік саясаттың мақсаттары көрсетілген. Атап айтқанда:

- 1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу;
- 2) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ құқықтары бұзылған жағдайларда оларды қалпына келтіру;
- 3) бала құқықтары кепілдіктерінің құқықтық негіздерін қалыптастыру, баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті органдар мен ұйымдар құру;
- 4) балалардың дене бітімі, интеллектуалдық, рухани және имандылық тұрғысынан дамуына, олардың бойында елжандылық, азаматтық және бейбітшіл сезімдерді тәрбиелеуге, сондай-ақ баланың жеке адами тұлғасының қоғам мүддесі, мемлекет халықтарының дәстүрлері, ұлттық және әлемдік мәдениет жетістіктеріне қол жеткізуі үшін мүмкіндіктерін ашуға жәрдемдесу;
- 5) кәмелетке толмағандардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру жөніндегі нысаналы жұмысты қамтамасыз ету;

6) балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғауды қамтамасыз ету болып табылады[4].

Елімізде халықаралық құқықтық құжаттардың ережелерін тәжірибеде қолдану және құқықтық салаға енгізу жөнінде жұмыс жүргізіліп жатыр. Адам құқықтарына қатысты 60-қа жуық халықаралық құжаттар ратификацияланған, соның ішінде 15-нен көбі балалардың құқықтарын қорғауға қатысты. 1989 жылы 20 қарашада қабылданған «Бала құқықтары туралы» Конвенция, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы

8 маусымдағы «Бала құқықтары туралы Конвенцияларды бекіту туралы» Қаулысымен бекітілген. Бұл – Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі қабылданған алғашқы халықаралық құжаттардың бірі. 1994 жылы БҰҰ «Бала құқықтары туралы» Конвенциясы ратификацияланған сәттен бастап, Қазақстан Үкіметі балаларды қорғауға арналған халықаралық құқықтың негізгі ережелерін қолданыстағы заңнама бойынша жеткілікті жұмыс жүргізіп жатыр. 2002 жылдың 8 тамызында «Қазақстан Республикасында бала құқықтары туралы» Заң қабылданды, бұл заңға Конвенцияның негізгі ережелері, сондай-ақ қолданыстағы заңнама құрамында бар ережелер кірді[5]. Мысалы, ҚР ратификацияланған халықаралық құжаттар:

- БҰҰ-ның бала құқықтары туралы конвенциясы;
- Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция;
- Балаларды саудалауға, балалар зинакорлығына және балалар порнографиясына қатысты факультативтік хаттама;
- Балалардың қарулы жанжалдарға қатысуына байланысты факультативтік хаттама;
- Адамдарды сатуға және үшінші тұлғалардың жезөкшелікті пайдалануына қарсы күрес туралы конвенция;
- Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті;
- Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакті;
- Балалар еңбегінің жаман түрлеріне тыйым салу және жою жөніндегі шұғыл шаралар туралы ХЕҰ конвенциясы;
- Ананы қорғау туралы ХЕҰ конвенциясы; Адамдарды, әсіресе әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу мен жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттама;
- Балаларды қорғау және баланы шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы конвенция;
- Балаларды халықаралық ұрлаудың азаматтық-құқықтық аспектілері туралы конвенция;
- Мүгедектердің құқықтары туралы конвенция[3].

Ал, 2016 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметі «Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы» конвенцияны, «Балаларға алименттерді және отбасын күтіп-бағудың басқа да нысандарын өндіріп алудың халықаралық тәртібі» туралы конвенцияны және «Алименттік міндеттемелерге қолданылатын құқық туралы хаттаманы» ратификациялаған еді.

Елімізде «Қазақстан-2050» Стратегиясында балалардың ерекше рөлі айқындалған, оған Қазақстан Республикасы тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың саяси ұстанымы дәлел: «Балалар – қоғамымыздың ең әлсіз және қорғансыз бөлігі және олар **құқықсыз болуға тиіс емес**. Елбасы ретінде мен әрбір сәбидің құқығы қорғалуын талап ететін боламын. Біздің топырағымызда туған кез келген сәби – қазақстандық. Және мемлекет оны қамқорлығына алуға тиіс» деп жазылған [6].

2009 жылғы ұлттық санақтың нәтижелері бойынша «Қазақстан Республикасының балалары» атты жинақ құрастырылды. Жинақта балалардың саны, олардың жынысы мен жасына қарай бөлінуі, ұлттық құрамы, азаматтығы, діні, оқу орындары, ана тілін білу және басқа тілдерді білу деңгейі, өмір сүру көздері, сонымен қатар балалар туралы деректердің аймақтары туралы мәліметтер келтірілген.

Еліміздегі балалар туралы ҚР Білім және ғылым министрлігі Балалардың құқықтарын қорғау комитетінің «ҚР балалардың жағдайы туралы» жыл сайынғы есебі, Қазақстан Республикасының үкіметтік емес ұйымдарының балаларының жағдайы туралы балама есептері және ЮНИСЕФ қорының «Санж» агенттігінің әлеуметтік зерттеулерінің нәтижелері толық ақпараттарды береді. Балаларға қатысты саланың негізгі сапалық және сандық көрсеткіштерін мемлекеттік органдар мен ҰЕҰ, ата-аналар мен қоғамның балалармен жұмыс жасау және т.б. бірлесе отырып жариялайды.

Балаларға қатысты өсіп келе жатқан рухани-адамгершілік дағдарысы және қоғамның тозуы; дәстүрлі емес діни ағымдардың әсері; жастар мен балалардың суицидтік мінез-құлқының өсуі; сыбайлас жемқорлыққа байланысты институционалдық тәуекелдер, заңнаманы сақтамау, лауазымды тұлғалардың жеке жауапкершілігінің болмауы («аймақтық атқарушы органдардың инерциясы, басымдықты жолын кесу жергілікті мәселелер»); ғаламторға байланысты қиындықтар мен қауіптер; шетелдік қамқоршыларға және асырап алғаннан кейінгі бақылауға байланысты төмен талаптар; «Балаларды тәрбиелеу және

оқытуға байланысты мамандықтардың әлеуметтік мәртебесінің төмендігі»; кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық және балаларға қатысты зорлық-зомбылық [7].

Елімізде жоғарыда көрсетілген мәселелердің ішінде ең негізгілері болып – балалардың суицидке жиі барулары және балаларға көрсетілетін зорлық-зомбылық болып табылады. «Жыныстық зорлаудың өзін-өзі өлтіруге әкелетін ұзақ мерзімді эмоционалды салдары бар. Зорлау құрбандары жиі депрессиямен ауырады. Емделмеген депрессия – суицидтің бірінші себебі. Балаларға қатысты қолдан жасалған зорлық-зомбылық туралы 23 қылмыстық істің 14-і құрбандары өзіне-өзі қол жұмсауға әрекет жасады, екеуі баланың өлімімен аяқталды, біреуі I топтағы мүгедек және зорлық-зомбылықтың салдарын көтере алмайтын, оқиғалардың нәтижесінде қайталанған, жарақат алған, психикалық денсаулығына байланысты жарақат алған, ұзаққа созылған балалар. психиатриялық клиникада емдеу. 23 қылмыстық істің 21-і жыныстық зорлық-зомбылыққа қатысты. Статистикаға сүйенсек, 2019 жылдың 9 айында Қазақстанда балалардың жыныстық тұтастығына қарсы 680 қылмыс тіркелді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120-бабы (зорлау) бойынша 120 өтініш және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 121-бабы (сексуалдық зорлық-зомбылық) бойынша 118 өтініш берілген. 314 өтініш Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 122-бабы бойынша (он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе басқа жыныстық қатынас). Ал Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 122-бабы (кәмелетке толмағандардың сыбайласы) бойынша 120 өтініш берілген. Қазақстандағы 2019 жылдың 9 айында балалардың өз-өздеріне қол жұмсауға байланысты статистикасына сүйенсек, 130 бала өмірден өткен. Оның 85 ер, 45 қыз бала. Өз-өздеріне қол салмақшы болғандар саны – 252 (190 қыз, 62 ер бала). 74% жағдайда балаларға жыныстық зорлық-зомбылық таныстарының арқасында, оның 22%-ында әкелер тарапынан болады. Полицияға жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарының тек 8-10%-ы жүгінеді екен. ЮНИСЕФ-тің Қазақстандағы арнайы есебіне сәйкес, балалар арасындағы суицидтің себептерінің бірі – бала кезіндегі физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылық екен. Көптеген зерттеулер бала кезіндегі физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылық пен суицид қаупі мен әрекеті және қасақана өзіне-өзі зиян келтіру арасындағы байланыс пропорционалды екен. Бұл зерттеу балалық шағында физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылықты бастан өткерген балалар мен жастардың арасында суицидтік актілерге және қасақана өзіне-өзі зиян келтірудің басқа түрлеріне бейімділіктің жоғары дәрежесін дәйекті түрде анықтады [8].

Мемлекет тарапынан осы проблемаларды шешу мақсатында көптеген жұмыстар жүргізіліп жатыр. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің 2019 жылы 2 қыркүйектегі жолдауында балаларды қорғайтын арнайы бағдарламаның жасалуын, сонымен қатар жасөспірімдер арасындағы суицидтің жоғары деңгейі мәселесін шешу керектігін атап айтты. Сонымен қатар мемлекет басшысы ««Біз ерекше қажеттіліктері бар адамдарға тең мүмкіндіктер жасауға міндеттіміз. Мен бұл туралы сайлауалды тұғырнамамының бір бөлігі ретінде айттым. Енді мен үкіметке үш жыл ішінде кем дегенде 58 миллиард теңге (149.387.700 доллар) бөлуді тапсырамын», – деген еді.

Қазақстанда 0-17 жас аралығындағы 5 623 387 бала бар, бұл ел халқының 31% құрайды. 2008 жылдан бастап, баланың тірі туылуының халықаралық өлшемдеріне өткен кезде, Қазақстан балалар өлімін төмендетуде айтарлықтай жетістіктерге жетті. Неонатальды өлім-жітім деңгейі 50% -дан астам төмендеді. Бұл көрсеткіш те балалардың мүдделері мен жағдайын жасауда мемлекеттік саясаттың тиімділігін көрсетеді.

«Қазақстанның балалары» Алматы жастарды дамытуға арналған қайырымдылық қоры да жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, балалар үйінде және интернатта тұратын балаларға, сондай-ақ балалар үйінің түлектеріне, аз қамтамасыз етілген және көп балалы отбасыларға, қиын жағдайдағы балалары бар отбасыларға көмектеседі. Негізгі көмек – әлеуметтік бейімделу мәселелері бойынша психологиялық және заңдық, консультациялық қызметтер болып табылады. Бала құқықтары жөніндегі уәкіл Аружан Саин балаларға қатысты барлық мәселелерді шешуге көмектеседі. Әсіресе оның «ДОМ» атты қайырымдылық қоры ауру балалардың еміне қаржылай көмек береді. Сонымен қатар шетелде емделетін балалардың құжаттарын жасауға, баланың ата-анасын шығарып не күтіп алу мәселелеріне, консультация да беру арқылы қолғабыс болады.

«Қатыгездік пен зорлық-зомбылықсыз балалық шақ» атты әдістемелік құрал жыныстық зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалармен жұмыс жасаудың озық тәжірибесін жинақтаған. ПИК және оқу орындарының әдістемелік қызметтері мұғалімдердің, оның ішінде психологтардың және әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыруға және балаларға қатысты зорлық-зомбылық профилактикасына арналған қажетті құралдардың бірі болып табылады.

Жыл сайын Қазақстан Республикасының Президентіне «Қазақстандағы балалардың жалпы жағдайлары» жайлы есеп беріледі. Онда балалардың демографиялық жағдайлары, денсаулықтары, білім

алуы, сонымен қатар олардың құқықтарының сақталуы және балалар және жасөспірімдер арасындағы қылмыстар жайлы да ақпараттар көрсетіледі.

Балалар – еліміздің болашағы. Олардың құқықтарының толықтай қорғалуы, мүдделерінің орындалуын қадағалайтын мемлекеттік органдар, үкіметтік емес ұйымдар, қоғамдық ұйымдар және халықаралық ұйымдар бірлесе отырып қызмет жасайды. Соның арқасында мемлекет – балаларға дер кезінде көмек беру, денсаулықтарын сақтау, тегін білім алу және тегін медициналық көмекке жүгінуді қамтамасыз етіп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы// https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (өтініш күні 14.03.2020)
- 2.Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті//<https://stat.gov.kz/news/ESTAT309503> (өтініш күні 14.03.2020)
- 3.Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Балалардың құқықтарын қорғау комитеті. «Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы» баяндама. Астана, 2016.
- 4.Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі. Заңнама және құқықтық ақпарат институты//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345> (өтініш күні 14.03.2020)
- 5.ҚР Білім және ғылым министрлігі балалардың құқықтарын қорғау комитеті әлеуметтік зерттеулер институты. «Кәмелетке толмағандардың ісі және балалардың құқықтарын қорғау» жөніндегі комиссия хатшысының көмекші кітабы. Агробаспа. Астана 2009. 208 бет
- 6.Қазақстан Республикасының «2050-Стратегиясы»//https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs (өтініш күні 14.03.2020)
- 7.Нечаева Е.Л., Каппасов И.Ж., Айкенова Д.М. Ситуационный анализ государственной политики в отношении детей в Казахстане. Журнал : Социологическое исследования. 2014 94 с//http://socis.isras.ru/files/File/2014/2014_11/Nechaeva.pdf (өтініш күні 14.03.2020)
- 8.«Не молчи» атты қоғамдық фондтың 2019 жылғы балаларға қатысты статистикасы//<https://otyrar.kz/2019/11/obshhestvennyj-fond-nemolchikz-za-9-mesyatsev-2019-goda-v-rk-zaregistrirovano-680-prestupenij-protiv-polovoj-neprikosnovennosti-detej/> (өтініш күні 14.03.2020)

Назирова Э.А.

Ф.ғ.д., профессор Абдигалиева Г.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: asankyzy_elmira@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЙЕЛДЕРГЕ КӨРСЕТІЛЕТІН ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫ

Қазақстан Республикасының әйелдерге көрсетілетін зорлыққа қарсы саясаты қазіргі таңда мемлекеттік саясаттың басты маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Жыл сайын республикада осы зорлық-зомбылықтың арқасында 400 әйел көз жұмады. Еліміздің жалпы халық саны – 18.653.5 миллион болса, соның ішінде әйелдер санының үлесі – 51,6% [1]. ҚР Конституциясының 17 бабының 2 тармағында «Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды» деп көрсетілген [2].

Жалпы зорлық-зомбылық дегеніміз – бір немесе бірнеше адамдардың өзге бір адамға физикалық, психологиялық, моральдық тұрғыда азаптау, зиян келтіру. Әйелдерге көрсетілетін зорлық-зомбылық жаңа мәселе емес екенін жақсы білеміз. Күнделікті өмірде әйелдерге қатысты мынандай зорлықтың түрлері бар, атап айтсақ: тұрмыстық зорлық-зомбылық, жұмыс орнында жыныстық қысым көрсету, жасөспірімдерді жыныстық қанау, зорлау және т.б. болып табылады. Оның түрлеріне тоқталатын болсақ:

- Эмоциялық зорлық – балағаттау, қорлау, сөгу, балалардың жеке өміріне қол сұғу, өзін-өзі бағалауды жоғалтуға әкелетін немқұрайлық;
- Физикалық зорлық – отбасы мүшелерін мас күйінде немесе сау күйінде ұруды қолданатын эмоционалдық зорлық;
- Экономикалық зорлық – күйеуі үйден тыс жерде жұмыс істеуге тыйым салады; жеткіліксіз мөлшерде ақша береді; әйелі немесе балаларының қаржысын тартып алады, табысын жасырады;
- Қауіп-қатер – отбасын тастап кетемін деп қорқыту, әйелін немесе балаларын ұру; өз-өзіне қол жұмсауға итермелеу;
- Балаларды анасына қарсы қою, әйелін өз балаларын ешқашан көрсетпейтіндігімен қорқыту және балаларын осыған пайдалану;
- Қорқыту – ыдыс-аяқты немесе жиһазды сындыру; үй жануарларын қинау; үйде қару ұстау;
- Өзгелерден оқшаулау – мінез-құлық бостандығын шектеу; туыстарымен, достарымен байланысқа шығуға кедергі жасау [3].

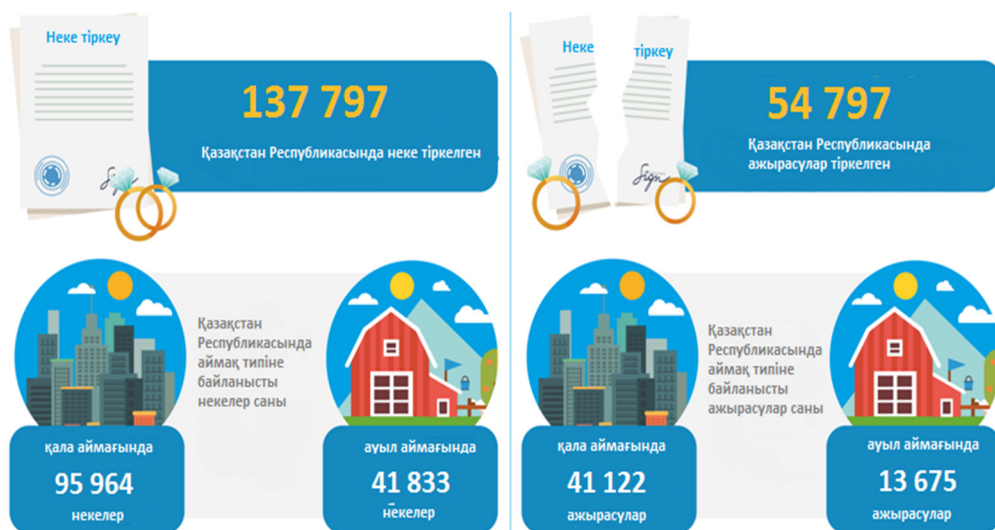
18-75 жастағы әйелдер арасында түрі бойынша, 15 жасан бастап өмір бойы серіктес болмаған тарапынан күш көрсету және сексуалдық зорлық-зомбылықтың таралуы (2019 жыл)

<i>Серіктес болмағаннан күш көрсету және сексуалдық зорлық-зомбылықтың таралуы ұшыраған</i>	Әйелдердің барлығы (Саны = 14 340)	
Зорлық-зомбылықтың түрі	Саны	%
Күш көрсету зорлық-зомбылығы	413	2,9
Сексуалды зорлық-зомбылығы, серіктес болмаған тұлғамен ұшыраған		
Серіктес болмаған тұлғамен ұшыраған, зорлау	105	0,7
Зорлау әрекеті немесе сексуалды зорлық-зомбылық	170	1,2
Қайсы болса да сексуалды зорлық-зомбылық	221	1,5

*Қазақстанда әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты іріктемелі зерттеу деректері бойынша.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың салдарынан елімізде ажырасу мәселесі ушығып тұр. Economist басылымының берген ақпараты бойынша Қазақстан ажырасу жағынан ТОП 10 елдің қатарына кіріп тұр. Бұл қоғамымыздың бір үлкен дертіне айналды. Осы мәселені шешу мақсатында 2013 жылы Қазақстанда «Отбасы күні» белгіленді. Сонымен қатар осы жылдан бастап отбасы және неке институтын қолдау мақсатында «Мерейлі отбасы» ұлттық конкурсы жыл сайын ұйымдастырылатын болды. Ажырасу және некесіз бала туу үрдісінің өскені байқалады. Шамамен әрбір үшінші неке ажырасуда. Кәмелеттік жасқа толмаған балалары бар ерлі-зайыптылардың ажырасу үлесі көбейді. 2011 жылы 160,5 мың некенің 44,9 мыңы ажырасса (28%), 2015 жылы 148,7 мың некенің 53,3 мыңы ажырасқан (35%).

Қиылған некелер мен ажырасу саны: қиылған некелер/ажырасулар

Әйелдерге қатысты әлемде көптеген халықаралық конвенциялар мен декларациялар қабылданған. Мысалы:

- «Әйелдерге қатысты кемсітушілікті жою» туралы декларация (1967);
- «Төтенше және қарулы қақтығыстар жағдайында әйелдер мен балаларды қорғау» туралы декларация (1974);
- «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою» туралы декларация (1993);
- Бейжің декларациясы [әйелдер мәртебесі туралы] (1995);
- «2000 жылғы әйелдер: ерлер мен әйелдердің теңдігі, XXI ғасырдағы даму және бейбітшілік» саяси декларациясы (2000) [4].

Мемлекеттік саясаттың ең маңызды компоненттерінің бірі – ұлттық гендерлік саясат болып табылады. Атап айтқанда мемлекеттік органдардағы әйелдердің ролін арттыру оның негізгі қағидасы. 2010 жылы ЕҚЫҰ-ға төрағалық ету кезінде Қазақстанның күн тәртібіне гендерлік теңдікті қамтамасыз ету және мемлекеттік органдарда әйелдердің қатысуының санын көтеру мәселесі кірген еді.

Қазақстан гендерлік мәселеге қатысты 1995 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының әйелдердің жағдайлары жөніндегі төртінші бүкіләлемдік конференциясында қабылданған Бейжің декларациясына қосылды. Ол бойынша «адамдардың жалпыға бірдей құқықтары мен негізгі бостандықтарының ажырамас бөлігі ретінде әйелдер мен қыздардың құқықтарының толық қорғалуын қамтамасыз ету керек» деп жазылған. Осыдан кейін Елбасы Н. Назарбаев «Отбасы, әйелдер және халықтық саясат» жөніндегі кеңесті құру туралы шешім қабылдаған еді. Содан 1998 жылы әйелдердің құқықтарын қорғайтын және мүдделерін көздейтін, мемлекеттік органдар, халықаралық ұйымдар мен Үкіметтік емес ұйымдарды байланыстыратын «Отбасы және әйелдер істері жөніндегі ұлттық комиссия» жұмысын бастады.

1999 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметімен елімізде әйелдердің жағдайын жақсарту мақсатында Ұлттық жоспар құрылды, қазіргі кезде бұл жоспардың тек 80 пайызы орындалған. Жоспар бойынша күйзеліс орталықтары құрылып, сенім телефондары пайда болды. Сонымен қатар аталған жоспар әйел әлеуетін дамыту және әйелдердің мүмкіндіктерінің аясын кеңейтуді көздеді.

2003 жылы ҚР гендерлік саясат тұжырымдамасы қабылданған еді. Бұл тұжырымдаманың негізі болып оның басымдылықтары, ұстанымдары және негізгі тапсырмалары айқындалды.

Ал 2005 жылы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Гендерлік теңдіктің 2006-2016 жылдарға арналған стратегиясын» бекіту туралы жарлыққа қол қойды. Бұл стратегия бойынша Қазақстанда Мыңжылдықтың даму мақсаттарынан және Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрін жою туралы ережелер жасалды. Оны жүзеге асыру аясында 2009 жылы екі маңызды – «Ерлер мен әйелдердің тең құқығы мен тең мүмкіндіктеріне берілетін мемлекеттік кепілдіктер» және «Тұрмыстық сипаттағы зорлық-зомбылық профилактикасы» туралы заңдар қабылданды [5].

Әйелдердің, балалардың және олардың мүдделерін қорғауға арналған өңірлерде гендерлік теңдік ресурстық орталықтары жұмыс жасайды. Сараптамалық талдау жүргізу үшін Ұлттық комиссияның

жанынан ғылыми мекемелердің, білім беру ұйымдарының өкілдерінен, үкіметтік емес ұйымдардан тұратын ғылыми-сараптамалық кеңес құрылған.

Гендерлік теңдік стратегиясын іске асыру аясында, «Әйелдер көшбасшылығы» мектептерінің республикалық желісі ашылды, оған республиканың барлық аймақтарынан 60-тан аса ҮЕҰ кіреді. Еліміздің 15 аймағында «Саясаткер әйелдер клубтары» құрылған және белсенді жұмыс істейді.

Қазақстан Республикасы Үкіметі 2018 жылғы №89 қаулысында Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияның орындалуы туралы баяндаманы бекіткен еді. Бұл баяндамада 2011 – 2017 жылдардың есептік кезені үшін Қазақстанның әйелдердің ерлермен тең құқылы негізде экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық және саяси құқықтарын қамтамасыз ету саласында қол жеткізген негізгі өзгерістері мен прогрестері туралы ақпараттар қамтылған.

2020 жылы бастап Қазақстанда үйде ұрып-соғу және денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру үшін айыппұл бұдан былай қарастырылмайтын болды. Бұл ереже Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстен алынып тасталды. Осы құжатқа Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылы 5 қаңтарда қол қойды. Жаңартылған кодекске сәйкес, егер қылмыскер мен жәбірленуші отбасылық-тұрмыстық қатынастарда болса, құқық бұзушыға ескерту немесе 10-15 тәулікке дейін әкімшілік қамауға алу қаупі төнетін болады. Айыппұлды алып тастау дұрыс шешім болып саналды. Себебі әйеліне жәбір көрсеткен еркекке мемлекет тарапынан айыппұл салынғанымен, құқық бұзушы ол қаражатты отбасылық ортақ бюджеттен төлейтін еді. Бұл не жәбірленушіге, не құқық бұзушыға тиімді болмады. Сонымен қатар айыппұл төлеген құқық бұзушылардың да саны еш азайған жоқ.

2020 жылдан бастап Қазақстан Республикасының заңнамасына тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған азаматтарды қорғау мақсатында түзетулер енгізіліп жатыр. Мысалы, бірқатар қылмыстар үшін жаза, оның ішінде жүйелі түрде ұрып-соғу жазасы күшейтілді. Жәбірленушіні бірнеше рет ұрып-соғу (қаржылық немесе басқа себептер бойынша) ауыр қылмыс болып табылады. Мұндай құқық бұзушы дереу оқшауланып, сотқа дейін қамауда болады. Қылмыстық кодекстің 110-бабы «Азаптау» төрт жылдан жеті жылға дейін (бұрын үш жылдан жеті жылға дейін) бас бостандығынан айыруды көздейді. Сонымен қатар, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 73-бабы «Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру» үшін қамауға алу мерзімі үш күннен бес күнге дейін ұзартылды. 73-1 «Денсаулығына зиян келтіру» және 73-2 «ұрып-соғу» баптары толықтырылды, өзгертулерге сәйкес, қамауға алу жыл бойына қайталанатын құқық бұзушылықтар үшін ескертусіз берілетін болды. Бұған қоса, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 110-бабы «Азаптау» жеке меншіктен мемлекеттік-жеке қоғамдық – отбасындағы аса ауыр қылмыстардың жолын кесу мақсатында берілуде. Егер бұрын жәбірленуші сот үшін дәлелдемелерді дербес жинап, сот-медициналық сараптамадан өтуі керек болса, енді жәбірленушінің мәлімдемесіне сәйкес, полиция дереу тергеуді жүргізеді. Сотта айыптауды қолдау үшін жеке адам емес, прокурор болады [6].

Әйелдердің қазақ қоғамындағы рөлінің маңыздылығы жайлы Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы 2012 жылғы Қазақстан Республикасының «2050 Даму стратегиясында» атап өтті. Әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері ретінде «Ананы қорғау. Әйелдерге қамқорлық» делінген. Сонымен қатар Елбасы «Біз әйел затына – анаға, жарға, қызға деген қапысыз құрметті қайта оралтуға тиіспіз.

Біз ананы қорғап-қолдауымыз керек. Мені отбасында әйелдер мен балаларға тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсету жайттарының көбеюі алаңдатады. Әйелді құрметтемеу деген болмау керек. Бірден айтайын, ондай зорлық-зомбылықтың жолы қатаң түрде кесілуі тиіс. Мемлекет әбден асқынған жыныстық құлдыққа, әйелге тауар ретінде қарайтын көзқарасқа айрықша қатаң түрде тыйым салуға тиіс. Біздің елімізде толық емес отбасылар көп. Мемлекет баланы жалғыз тәрбиелеп жатқан аналарға көмектесуі керек. Біз әйелдер үшін икемді еңбек түрлерін қалыптастырып, үйде жұмыс жасауларына жағдай туғызуымыз керек. Заң, мемлекет және мен біздің ханымдарымыздың жағындамыз. Біз бұдан әрі де елімізде әйелдердің рөлі артуы үшін барлық жағдайды жасайтын боламыз. Қазіргі замандағы қазақстандық әйел қызмет істеуге ұмтылуы керек» деп атады. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым Кемелұлының 2019 жылы 2 қыркүйекте халыққа жолдаған жолдауында «Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және басқа да ауыр қылмыстарға, әсіресе, балаларға қатысты қылмыстарға қолданылатын жазаны шұғыл түрде қатайту қажет» деп айтты [8].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті//<https://stat.gov.kz> (өтініш күні 13.03.2020)
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы// https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (өтініш күні 13.03.2020)

3. Алимбекова Г.Т., директор ЦИОМ Насилие в отношении женщин – это преступление или беззаконие? /Социальный анализ/ 2008. 1-6 бет
4. Біріккен Ұлттар Ұйымының Әйел құқықтарына қатысты конвенциялары мен декларациялары// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_women.shtml (өтініш күні 13.03.2020)
5. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы Гүлшара Әбдіқалықованың «Әйелдер – тәуелсіздіктің тірегі» атты мақаласы// https://www.akorda.kz/kz/secretary_of_state/secretary_of_state_speeches/kazakstan-respublikasynyn-memleketik-hatshysy-gulshara-abdikalykovanyn-aielder-tauelsizdik-dauirinin-tiregi-atty-makalasy (өтініш күні 13.03.2020)
6. В Казахстане ужесточат ответственность за бытовое насилие// kursiv.kz/news/obschestvo/2020-01/v-kazakhstane-uzhestochat-otvetstvennost-za-bytovoe-nasilie (өтініш күні 13.03.2020)
7. Қазақстан 2050 стратегиясы// https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs (өтініш күні 13.03.2020)
8. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы// https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy (өтініш күні 13.03.2020)

Ниязов И. Я.

*под руководством д.п.н., профессора Алиярова Е.К.
Казахский Национальный университет имени аль-Фараби
e-mail: ilkham2017@mail.ru*

СООТНОШЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА С ПРАВОВЫМ ГОСУДАРСТВОМ И ГРАЖДАНСКИМ ОБЩЕСТВОМ

В прошлом поддержка правозащитного движения была относительно бесплатной для государств, учитывая доктринальные ограничения в совокупности норм международного права; относительно неразвитое состояние многосторонних, правительственных и неправительственных учреждений, занимающихся мониторингом нарушений прав человека; и слабость механизмов принуждения. Правовое – это такое государство, в котором правовыми средствами реально обеспечены права и свободы человека и гражданина и вся публично-политическая его деятельность осуществляется в строгом соответствии с правом и законом [1]. В последние годы человек Правозащитное движение становится все более мощной силой, способной влиять на государственную политику и действия в той или иной степени во многих, если не во всех странах. Неудивительно, что международный режим защиты прав человека стал предметом более критической проверки, поскольку он стал более мощным. В результате в настоящее время растет осознание ряда концептуальных, нормативных, политических и практических недостатков в системе прав человека. Несмотря на значительные усилия философов, концепция права остается общеизвестно оспариваемой и непоследовательной. Нет общепринятого понимания того, что такое право – будь то коллективные или групповые права и неосновательные социальные, экономические и культурные права на самом деле являются правами того, как права связаны с обязанностями; или дискурс прав является дополнительным или противоположным, или лучше или хуже, чем дискурс о потребностях или возможностях. Также не существует общепринятого ранжирования различных прав, составляющих список положительных героев, включенных в постоянно растущий набор людей. документы о правах и обычное международное право.

В 1985 г. Р. Вассерман издал книгу «Можно ли спасти правовое государство», в которой также подверг эту теорию критике. Эти и другие авторы отмечали, что в правовом государстве ощущается дефицит народного волеизъявления, упадок гражданского правосознания, отсутствие правовых законов и т.д. Что касается России, то в наши дни здесь невозможно построение правового государства в силу отсутствия необходимых предпосылок (экономических, политических, идеологических, правовых и других» [2].

Г. Еллинек писал, что государство тождественно с составляющими его людьми [3] Попытки оправдать многие из этих якобы универсальных прав закончились тем, что продемонстрировали отсутствие прочной основы для них, и показали, как разные традиции могут расходиться с некоторыми правами, в то же время, оправдывая другие права различными способами. Признавая невозможность предложить оправдание прав, убедительных для всех, некоторые сторонники прав добивались утешения в прагматическом консенсусе по вопросам прав человека или выражали надежду на появление перекрывающегося консенсуса. Но прагматический или перекрывающийся консенсус быстро рушится, как только кто-то выходит за рамки приятных обсуждений о желательности широкого списка пожеланий абстрактных прав содержащиеся в документах по правам человека сложные вопросы, касающиеся обоснования таких прав и того, как они должны толковаться и реализовываться на практике. Многие вопросы прав человека связаны с глубокими моральными обязательствами, включая религиозные взгляды, традиционные гендерные роли, различные понятия свободы и автономия и фундаментальные убеждения об отношении личности к государству и другим членам общества. Поскольку вопросы прав человека порождают эти глубокие обязательства, а притязания международного правозащитного движения на универсализм ведут к конкретным результатам, которые могут быть защищены на либеральных принципах, но противоречат принципам и обязательствам других традиций и нормативных систем, правозащитное движение обвиняется в предвзятости, высокомерии и империализме.

Учитывая различия в основных обязательствах, правозащитное движение в настоящее время рассматривается многими как новая религия, последний крестовый поход или современная инквизиция, в то время как другие критикуют движение как благими намерениями если в лучшем случае скрытая гегемония или в худшем случае злонамеренная политическая политика и культурный геноцид. Русский юрист и цивилист Г.Ф. Шершеневич отмечал, что «общество по своему развитию, по своим нравам может стоять значительно выше того государственного строя, в рамках которого его укладывает или в которых его держит власть. И обратно, можно допустить, что прогрессивная власть введет общество в государственные формы, к которым оно пока еще не подготовлено... Между государством и обществом

нет соответствия. Это возможно только потому, что государство располагает силами, хотя и организованными из общественного материала, но действующими вне общественного контроля» [4]. Дело не в том, чтобы связать государство нормами права. Вопрос в том, как организовать власть так, чтобы невозможен был или был доведен до минимума конфликт между правом, исходящим от властвующих, и нравственными убеждениями подвластных [5].

Некоторые основные линии разлома могут быть кратко изложены. С марксизмом и левой критикой маргинализировано, исламский фундаментализм представляет собой наиболее радикальный теоретический и практический вызов международный режим прав человека. Несмотря на предпринимаемые Гераклией усилия по примирению ислама с современными правами человека с помощью различных методов толкования, сохраняется напряженность, в том числе: наказания на основе шариата, которые международный правозащитный режим осуждает как жестокие и бесчеловечные, такие как отрезание рук воров или побоев прелюбодейцы смерти; положение и обращение с женщинами в отношении развода, имущественных прав и участия в политической жизни; и наиболее существенно столкновение между теократией и (либеральной) демократией. Религия в целом остается основным источником разногласий, отчасти из-за неизбежной напряженности между свободой исповедовать свою религию и свободой других исповедовать свою религию или пользоваться другими свободами, а отчасти из-за либерального предубеждения в отношении прав человека движение, которое привело к тому, что правозащитное движение включило конфликты и напряженность из-за религии в рамках либерализма. Эта напряженность наиболее очевидна в попытке Ролзиана исключить частные религиозные взгляды из публичной сферы в качестве цены за возможность достижения перекрывающего консенсуса.

Параллель на международном уровне имеет место, когда правоохранительные органы рассматривают с подозрением или отклоняют попытки оправдать конкретные действия по религиозным мотивам или путем обращения к авторитетным религиозным источникам, таким как Коран. В целом, критики различных религиозных убеждений выступали за более широкую концепцию прав, не основанная на светском либерализме, которая строит о более инклюзивном духовном и моральном мировоззрении, основанном на великих мировых религиях, включая буддизм, ислам и даосизм.

Сложный характер взаимосвязи и взаимозависимости государства и гражданского общества точно подметил М. Фридман, который утверждал, что общество таково, каким его делаем мы сами... только от нас зависит создание такого общества, которое охраняет и расширяет свободу человеческой личности, не допускает чрезмерного расширения власти государства и следит за тем, чтобы правительство всегда оставалось слугой народа и не превращалось в его хозяина [6]. Одна из самых прямых угроз движению на сегодняшний день возникла, когда все более напористые азиатские правительства, поддерживаемые годами экономического роста, выпустили в 1993 году Бангкокская декларация бросает вызов универсализму прав человека и критикует международное правозащитное движение за предвзятость Запада.

Хотя в Бангкокской декларации прямо не отрицается универсальность всех прав, в ней утверждается, что права человека должны отражать социальные, политические, правовые и исторические обстоятельства отдельных стран в конкретное время. Последовавшая дискуссия о «азиатских ценностях» – или о его более поздних политкорректных «ценностях в Азии» – породила широкий круг вопросов. Основные спорные вопросы заключались в совместимости конфуцианства, буддизма и ислама с либеральной демократией и правами человека; связь между правами, обязанностями и обязанностями; и как сопоставить права с конкурирующими интересами, включая другие претензии на права, и сбалансировать потребности отдельных лиц с интересами группы и общества. По утверждению М.Т. Баймаханова, «гражданское общество и правовое государство непосредственно решают разные, хотя и близкие друг к другу задачи. Если государство закрепляет в своих конституционных и законодательных актах правовой статус личности, то гражданское общество обеспечивает ей высокий социальный статус» [7].

Демонстрируя необходимость избегать упрощенных конструкций «Запада», а также «Востока» или «Азии», многие из коммунитаристской критики либеральных предрассудков правозащитного движения и привилегии личной свободы и автономии над социальной солидарностью и стабильность сочеталась с критикой коммунитаризма на Западе. Еще одна важная сфера споров – экономические проблемы. Растущий разрыв между богатыми и бедными как внутри стран, так и между штатами породил линию разлома, проходящую вдоль оси Север-Юг, развитая развивающаяся страна. Подчеркивая право на развитие, Бангкокская декларация призывает к международному сотрудничеству в целях сокращения разрыва в доходах и ликвидации нищеты, которую она по праву объявляет серьезным препятствием для полного осуществления прав человека.

В Венской декларации было еще более явное выражение: «Мир Конференция по правам человека подтверждает, что наименее развитые страны, приверженные процессу демократизации и экономических реформ, многие из которых находятся в Африке, должны быть поддержаны международным сообществом».

ществом, чтобы добиться успеха в их переходе к демократии и экономическому развитию». В развитых и развивающихся странах увеличивающееся неравенство в доходах привело к переоценке того, что международное правозащитное движение ставит во главу угла гражданские и политические права по сравнению с экономическими правами, и ставит под сомнение различие между негативными и позитивными правами. Между тем, успех недемократических и / или нелиберальных азиатских государств высветил вопросы о том, могут ли авторитарные или демократические режимы лучше достичь устойчивого экономического роста и превосходят ли некоторые азиатские версии капитализма разновидности капитализма, обнаруженные в Западных либеральных демократиях. Еще одна линия разлома проходит по гендерному признаку. Феминистки утверждают, что международное право в целом и правозащитное движение в частности ориентированы на мужчин и игнорируют потребности и интересы женщин. Чтобы еще больше усложнить ситуацию, в рядах феминисток также существуют значительные различия. Активисты за права женщин в незападных странах обвинили западных активистов за права человека в этноцентризме, патернализме и расизме. Например, в сильно политизированных дебатах по поводу обрезания женщин Ассоциация африканских женщин за исследования и развитие жаловалась, что западные активисты за права «совершенно не осознавая скрытого расизма» в своей кампании, и они забыли, что солидарность с женщинами разных рас и разных культур может возникнуть только при взаимном уважении. Права женщин были одними из самых спорных из всех вопросов прав человека, так как Свидетельством тому является ряд оговорок к ключевым положениям Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW). Права женщин столкнулись с серьезными трудностями в реализации по ряду причин. В социологических объяснениях подчеркивается, что в органах ООН и других международных правозащитных организациях преобладают мужчины, которые, по-видимому, будут менее чувствительны к таким проблемам, как дискриминация по признаку пола или домогательства, насилие в семье или изнасилование в военное время, или же будут ими озабочены. Другое объяснение возлагает вину на либеральное различие между публичной и частной сферами и акцент на гражданских и политических правах над экономическими, социальными и культурными правами. Хотя все эти объяснения имеют свои достоинства, главное препятствие заключается в том, что гендерные вопросы глубоко укоренились в традициях и формах жизни общества и, следовательно, требуют целостного подхода, предусматривающего фундаментальные изменения социальных норм и структурные изменения в экономических, политических и правовых порядках, и другие линии разлома стали очевидными, когда правозащитное движение пришло к власти и попыталось обеспечить все более конкретные толкования прав. Растущая мощь международного правозащитного движения привела к негативной реакции, поскольку страны начали чувствовать укус движения. В то время как в прошлом могущественные западные страны почти не возражали против движения за права человека, пока движение концентрировалось на экспорте либеральных ценностей и неолиберальной экономической политики в развивающиеся страны, даже могущественные страны, такие как Соединенные Штаты, теперь беспокоятся о том, что права человека движение слишком посягает на суверенитет государства. В ответ некоторые государства-члены, в том числе и Соединенные Штаты, регулярно делают оговорки при присоединении к договорам о правах, которые подрывают ключевые положения или препятствуют тому, чтобы договор оказывал значительное, если оно имеет какое-либо внутреннее воздействие, в таких случаях они просто отказываются подписывать или ратифицировать важные договоры. Шотландский философ Д. Юм писал, что государство «должно поддерживать» порядок в обществе; издавать «суровые законы против захватнических войн», ибо «обширные завоевания» могут явиться «причиной гибели любой свободной системы правления»; принимать меры против «религиозных исступлений или каких-либо других из ряда вон выходящих движений человеческого духа», которые могут довести людей до «пренебрежения всяким порядком и общественным благом» [8].

Некоторые государства предприняли драматический и беспрецедентный шаг по отказу от договоров о правах, вместо того чтобы привести свою политику в соответствие с тем, что они считают необоснованными требованиями международных правозащитных организаций навязать им свои размеры – универсальные решения для стран, чьи национальные обстоятельства делают соблюдение невозможным. Может показаться, что верховенство закона обеспечивает мост через различные линии разлома. Исламские государства от Египта до Малайзии поддерживают верховенство закона. Азиатские правительства, включая социалистические режимы в Китае и Вьетнаме, которые регулярно возражают против жесткой политики международного режима прав человека, приветствовали техническую помощь, направленную на совершенствование правовой системы и реализацию верховенства закона. Коммунисты и либералы могут найти большую ценность в верховенстве закона. Развивающиеся государства, которые подчеркивают право на развитие, рассматривают верховенство права как неотъемлемую часть развития.

Феминистки в Соединенных Штатах и в других местах воспользовались правовой системой, чтобы добиться защиты своих прав, как бы их ни интерпретировали. Может быть, тогда есть что-то можно получить от фокусирования на общем основании предоставленного верховенстве закона как способ восстановления деловой репутации и улавливания вперед импульса потерял в последние года все более и более горячие спорами, которые расщепляются сообщество международных прав при ближайшем рассмотрении показывает, как хорошие новости и плохие новости. В правовом государстве надлежащим образом соблюдаются и обеспечиваются права и свободы граждан, при этом государство действует исключительно в рамках закона. В тесной взаимосвязи находятся и основополагающие принципы правового государства с открытым и развитым гражданским обществом, это: принцип разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную; гарантия обеспечения прав и свобод граждан, верховенство закона, кроме того, не случайно выше указано, что гражданское общество должно обладать обязательными принципами открытости и развитости, так как только в данной форме оно может быть основой правового государства, само гражданское общество в этом случае обеспечивает надзор за всеми ветвями государственной власти [9].

Слабое верховенство права согласуется со значительной несправедливостью и нарушением прав человека и допускает такие широкие различия в институтах и результатах, что апелляция к требованиям тонкого верховенства права не даст полезного руководства по многим важным вопросам. С другой стороны, споры из-за противоречивых концепций верховенства права порождают многие из только что обсуждавшихся теоретических, нормативных и политических конфликтов и, таким образом, подрывают надежды на то, что верховенство права создаст надежную нормативную основу для преодоления существенных разногласий по вопросам прав.

Список использованной литературы:

1. Соколов А.Н. Коррупция, гражданское общество и правовое государство // Журн. российского права. - №8. – 2008. – С. 15-19.
2. Иванников И.А. Общая теория государства и права: учеб.пособие. Москва; Ростов н/Д, 2007. – 377 с.
3. Еллинек Г. Общее учение о государстве. – СПб., 1908. – 618 с.
4. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Т. I. Вып. 1 (по изданию 1910–1912 гг.)/вступ. ст. М.Н. Марченко. М., 1995. –522 с.
5. Шершеневич Г.Ф. Социология: лекции: 2-е изд. – М., 2011. – 200 с.
6. Фридман М. Капитализм и свобода. М., 2006. 240 с.
7. Баймаханов М.Т. Избранные труды по теории государства и права. – Алматы, 2003. – 342 с.
8. Юм Д. Малые произведения. Эссе. Естественная история религии. Диалоги о естественной религии. М., 1996. – 725 с.
9. Бранов П.П., Соколов А.Н. Теория государства и права: учеб.пособие. – Ростов н/Д, 2007. – 422 с.

Омаров М. Е.

Под руководством д. п. н., профессора, Насимовой Г. О.

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби

e-mail: madi.bekbolat177@gmail.com

КОРРУПЦИЯ КАК ФАКТОР НЕДОВЕРИЯ НАСЕЛЕНИЯ К ОРГАНАМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В настоящей статье, рассматривается связь коррупции с недоверием населения к органам государственной власти Республики Казахстан. Данная связь определяется на основании анализа, проведенного с использованием больших данных. Произведен мониторинг казахстанского интернет-пространства специальной компьютерной программой OpinionMonitorSystem, в результате которого были получены данные, на основании которых был проведен количественный контент-анализ, при помощи которого определен уровень недоверия населения к государственным органам, а также связь недоверия с уровнем коррупции в Республике Казахстан.

Коррупция является серьезной проблемой для Республики Казахстан. По данным Индекса восприятия коррупции за 2019 год, составленного международной неправительственной организацией TransparencyInternational, Республика Казахстан занимает 113 из 179 мест в данном индексе, набирая 34 балла из 100 возможных, что свидетельствует о крайне высоком уровне коррупции в стране [1]. Несмотря на незначительный прогресс, который Казахстан проделал в течение последних нескольких лет, коррупция в стране по-прежнему остается на высоком уровне. По данным Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции за 2018 год, наиболее коррумпированными государственными органами в стране являются акиматы всех уровней (213 фактов коррупции), органы внутренних дел (176 фактов коррупции), а также Комитет государственных доходов и его структурные подразделения (43 факта коррупции) [2]. Указанные данные свидетельствуют о том, что коррупция способствует повышению недоверия населения к органам государственной власти, что порождает рост правового нигилизма, падение политической и правовой культуры граждан, а также неэффективность работы государственных институтов.

Актуальность настоящего исследования обусловлена влиянием уровня коррупции на уровень доверия граждан Республики Казахстан к государственным институтам. Поскольку доверие население является одним из ключевых показателей эффективности работы государственных органов, коррупция, как фактор влияния на уровень доверия населения, оказывает негативное воздействие на функционирование органов государственной власти. В этой связи, данная проблема требует внимательного изучения, с целью демонстрации реальной картины, с последующим формированием рекомендаций по ее решению.

В качестве методологии настоящего исследования, был выбран позитивистский подход, предусматривающий количественный анализ данных. В ходе исследования, были использованы такие эмпирические методы, как количественный контент-анализ и измерение.

Объектом настоящего исследования является уровень доверия (недоверия) населения Республики Казахстан к органам государственной власти. Предметом настоящего исследования является влияние коррупции на уровень доверия (недоверия) населения к органам государственной власти.

1. Понятие доверия и недоверия

В настоящее время, в ученом сообществе существуют разные подходы к определению понятий доверия и недоверия.

Одна из наиболее ранних трактовок понятия доверия, дана в Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона и представлена следующим образом:

«Доверие – так называется психическое состояние, в силу которого мы полагаемся на какое-либо мнение, кажущееся нам авторитетным, и потому отказываемся от самостоятельного исследования вопроса, могущего быть нами исследованным. Итак, Д. отличается как от веры, так равно и от уверенности. Вера превышает силу внешних фактических и формально-логических доказательств, Д. же касается вопросов, находящихся в компетенции человеческого познания; доверяется тот, кто не хочет или не может решить или сделать чего-либо сам, полагаясь или на общепризнанное мнение, или на авторитетное лицо.» [3].

По мнению американского социолога Г. Гарфинкеля, доверие представляет собой открытые и позитивные отношения между индивидами, которые подразумевают их уверенность в порядочности и доброжелательности друг друга [4]. Немецкий социолог Н. Луман, рассматривал доверие как механизм, который способствует сокращению ненадежности и риска в сложном жизненном мире [5, с. 31].

Если брать во внимание политологический подход к определению понятия доверия, то данному вопросу посвящены труды таких авторов, как В. Бодюль, И. К. Владыкина, С. Н. Плесовский, Д. М. Данкин, Ю. В. Левада, Н. Н. Лобанов, В. Н. Лукин, Ю. Н. Копылова, П. Браун, Д. Левис, А. Вейгерт, Д. Капелла, К. Джемисон, А. Вейгерт, Д. Карневейл, Ф. Фукуяма и других [5, с. 38]. В частности, предметом исследования Ю. Н. Копыловой, является доверие населения, как фактор повышения социального статуса государственных органов [5 с. 38]. Д. Левис и А. Вейгерт, определяют доверие как «совершение рискованного действия, на основе уверенного ожидания, что все, то вовлечен в это действие, будут действовать компетентно и с сознанием долга» [5, с. 48]. С. Робинсон охарактеризовал доверие, как «ожидание, предположение или веру в вероятность того, что будущие действия другого будут выгодны, благоприятны, или по крайней мере, не нанесут ущерба интересам другого» [5, с. 48]. Б. Барбер характеризует доверие как «совокупность социально обоснованных и социально подтвержденных ожиданий в отношении других людей, организаций, учреждений и естественных моральных и социальных порядков, которые составляют фундаментальное содержание жизни». То есть, в данном случае, в качестве основных критериев доверия, выделяются такие факторы, как эмоциональная близость, социальная идентичность, обмен, договор, социальные добродетели [5, с. 49].

Противоположностью доверия является недоверие, которое следует понимать, как состояние, в котором честность и искренность того или иного субъекта, будь то человек, организация или учреждение, можно подвергать сомнению [6].

Коррупция (от лат. *Corruptio*) же, определяется как «разложение государственного аппарата, которое базируется на использовании государственными служащими своего должностного положения, а также связанного с ними авторитета и возможностей в личных, корыстных целях» [7]. В казахстанском законодательстве, коррупция понимается как «незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ» [8].

Таким образом, учитывая все вышеуказанные определения и трактовки, можно сделать вывод, что доверие к органам государственной власти – это позитивный настрой индивидов по отношению к ним. Недоверие к органам государственной власти можно трактовать как выражение неприязни или враждебности в отношении них. Поскольку коррупция, как уже было определено ранее, представляет собой крайне негативное явление, то обвинение того или иного органа государственной власти в коррупции, можно трактовать как выражение недоверия к нему.

2. Анализ влияния коррупции на уровень доверия населения к органам государственной власти Республики Казахстан

Настоящий анализ базируется на материале, который был получен в результате использования технологии больших данных. Количественный контент-анализ, был произведен при помощи компьютерной программы *OpinionMonitoringSystem (OMS)*. В результате мониторинга интернет-пространства, включая новостные порталы и социальные сети, были получены данные о мнении интернет-пользователей относительно органов государственной власти Республики Казахстан.

Мониторинг проводился в отношении периода с 8 января 2020 года по 18 января 2020 года. В результате использования ключевых слов, программой были определены 426 комментариев пользователей интернет-пространства на заданную тему, за указанный выше период. Из 426 комментариев, 238 комментариев выражали мнения пользователей в отношении того или иного органа государственной власти. Из них, 39 пользователей выражали доверие к органам государственной власти Республики Казахстан и 199 выражали недоверие. Из 199 пользователей, высказавших недоверие к государственным органам, 130 пользователей, прямо или косвенно, обозначили коррупцию как причину недоверия тому или иному органу. Остальные пользователи, обозначили в качестве причины недоверия непрофессионализм и некомпетентность государственных служащих.

Таким образом, на основании проведенного анализа, можно сделать вывод, что среди пользователей интернет-пространства, выразивших свое мнение по отношению к органам государственной власти – 83,61% не доверяют им и 16,39% доверяют. Причем процент пользователей, обозначивших коррупцию в качестве основной причины недоверия государственным органам, составляет 54,62% от общего количества пользователей, высказавших свое мнение и 65,33% от выразивших недоверие к органам государственной власти.

Заключение

Подводя итоги настоящего исследования, можно сделать вывод, что коррупция является главным фактором недоверия населения к органам государственной власти Республики Казахстан. Вышеуказанный результат дает понять, что объективно высокий уровень коррупции в стране, негативно влияет на отношение населения к государственным институтам. Поэтому, для повышения доверия граждан к государственным органам, необходимо активизировать борьбу с коррупцией, которая была бы ощутима и заметна для большинства населения.

В качестве основных рекомендаций по повышению эффективности противодействия коррупции, можно обозначить такие факторы, как введение уголовной ответственности за «незаконное обогащение», публичное декларирование имущества, доходов и расходов государственными служащими, декриминализация ответственности взяточдателя, общее сокращение государственных служащих, либерализация законодательства о средствах массовой информации, с целью предоставления журналистам адекватной возможности проведения журналистских расследований и другие меры, успешно апробированные в других странах. Реализация данных рекомендаций, позволит существенно снизить уровень коррупции в стране, тем самым повысив уровень доверия население к органам государственной власти.

Список использованной литературы

1. TransparencyInternational. Индекс восприятия коррупции 2019.
2. Kazinform [Электронный ресурс]: —URL: https://www.inform.kz/ru/nazvany-samyekorrumpirovannye-organy_a3456998 (дата посещения: 27.02.2020 г.).
3. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890—1907.
4. Гарфинкель Г. Концепция и экспериментальные исследования «доверия» как условия стабильных согласованных действий / Пер. с англ. А. М. Корбута. – Социологическое обозрение, 2009. – Т. 8. – № 1. – С. 3-25.
5. Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 564 с.
6. Купрейченко А. Б. Доверие и недоверие – общие и специфические психологические характеристики // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика, 2008.
7. Новичкова Е. Е. Понятие, содержание и виды коррупции // Вестник Уральского института экономики, управления и права, 2018.
8. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.).

Ошан Баян

*Ахмаганбетов Р.М. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
e-mail: bayanggg@gmail.com*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҢА ПАРТИЯЛАРДЫҢ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ДАМУДАҒЫ ОРНЫ МЕН ЫҚПАЛЫ

Өз уақытында Еуропадағы демократияны дамытушы күштердің бірі ретінде болған саяси партиялар мен қозғалыстар елімізде атқарушы билікті ығыстырып, 80-90 жылдары басталған демократизацияны жалғастырып, авторитетті күш бола алама деген сұрақ туындатады. Елімізде өткен ғасырдың 90-жылдары коммунистік партияның монополиясының жойылғаннан кейін мемлекет саяси плюрализм мен көппартиялы жүйе құруға ұмтылды. Осы кезде көптеген партиялардың құрылуы Қазақстанның демократизациялану жолында екенін көрсеткен болатын.

Қазақстан Республикасындағы партиялық құрылыс өзінің екінші дамуын 2002 жылы Парламент «Саяси партиялар туралы» жаңа заңның қабылдануымен басталды, заң авторларының пікірінше, Қазақстан Республикасындағы партиялық құрылыстың барысын реттеп, оны ретке келтіруге шақырды. Жаңа заң саяси партияны құруға 50.000 адамнан тұратын қол жинауды енгізді. 2002 жылғы шілдеде «Саяси партиялар туралы» жаңа Заң қабылданғаннан кейін, сол кездегі саяси партиялар алты ай ішінде қайта тіркеуден өтуге мәжбүр болды. Кейін бірнеше партия жұмысын тоқтатты. Басқалары өзара бірікті. Мысалы, «Азаматтық партия», «Аграрлық партия» және «Асар» партиясы 2006 жылы «Отан» партиясымен бірігіп, кейін атауын «Нұр Отан» деп өзгертті. Заңнама әсерінен кей партиялар міндетті қайта тіркеуден өте алмай қалды. Бірқатар партияларға сот тыйым салды: Коммунистік партияны сот таратты, тіркелмеген «Алға» партиясын «экстремистік» деп таныды. Соңғы кездері жаңа партия құру әрекеті сәтті болған жоқ. Астаналық белсенді Сырым Әбдірахманов былтыр «Алаш» партиясын құратынын мәлімдеді, алайда ұйым тіркеуден өтпеді. Қазақстан Республикасының «Саяси партиялар туралы» заңының 7 бабының 2-ші тармақшасында: «Саяси партияның атауында ұлттық, этникалық, діни, аймақтық, қауымдық және гендерлік белгілерді көрсетуге, оның лидерлерінің, тарихи тұлғалардың есімдері мен фамилияларын пайдалануға жол берілмейді[1]» – дейді. Яғни, «Алаш» сөзі «қазақ» сөзінің синонимдес мағынасы болу себебінен партия ресми тіркеле алмады. Осы уақытқа дейін Қазақстандағы заңнамалық шектеу және парламенттің төменгі палатасындағы партияларға берілген орындардың аздығы партиялық процестің онан ары дамуына мүмкіндік бермеуде деген ойлар қоғамда айтылып, талқыланып-та жатыр.

2019 жылы 2 қыркүйектегі Президент Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа жолдауында елдегі саяси партиялар мен жалпы либерализация процессіне байланысты төмендегідей мәлімдеме жасады.

"Мен мемлекет басшысы ретінде көппартиялы жүйені дамытуым қажет деп білемін. Саяси бәсекелестік пен пікір плюрализмі саяси жүйенің тұрақтылығына аса қажет", – деді Тоқаев бүгін халыққа арнаған алғашқы жолдауында.

Осы орайда президент алдағы мәжіліс пен мәслихат сайлауларына қатысты өз ойын жеткізді.

"Алдағы мәжіліс пен мәслихат сайлаулары еліміздегі көппартиялы жүйені ары қарай дамытуға өз септігін тигізуі керек", – деп атап көрсетті Тоқаев.

Айта кетейік, бүгінгі жолдауда мемлекет басшысы саяси реформаларды іске асыру жоспарын айтып берді.

"Мен саяси трансформацияны іске асыруға уәде берген болатынмын. Біз оны мемлекет пен халықтың мүддесіне қарай біртіндеп атқарамыз. Әлемдік тәжірибеге сәйкес, бірден әрі жүйесіз жасалған саяси либерализация ішкі саяси жағдайдың тұрақсыздануына әкеліп соқтырады. Тіпті, мемлекеттілікті жоғалтып алу қаупі бар.

Біздің фундаменталды ұстанымымыз бір, табысты экономикалық реформаларды еліміздің саяси-қоғамдық өмірін жаңғыртусыз іске асыру мүмкін емес. Мықты президент, күшті парламент және есеп беретін үкімет. Бұл – әлі іске аспаған факт емес, нақты мақсат. Соған жылдам жетуіміз керек", – деді Тоқаев парламент палаталарының бірлескен отырысында[2].

Партиялардың қазіргі белсенділігіне ықпал ететін факторлар ретінде Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың айтқан мәлімдемесі мен елдегі билік транзиті деп айта аламыз. Саяси партиялардың құрылуы түрлі кезеңдерден тұрады. Бірінші кезең енді тәуелсіздігін алып, демократияға ұмтылған мемлекеттер де көрініс тапса, екінші кезең билік транзиті кезіндегі саяси партиялар белсенділігін атап көрсетеді.

Енді елдегі кейбір қозғалыстар мен топтардың алдағы уақытта өздерін саяси партия ретінде құруға ұмтылыстарына талдау жасап, олардың баяндап өтсек. Мысалы, «Халыққа адал қызмет», «Қазақстан демократиялық партия», «Жасылдар» партиялары мен «Көше партиясы», «Оян Қазақстан» қозғалысы

қатарлыларды айтсақ болады. Аталған партиялар ресми тіркелмеген болса да әлеуметтік желілерден программаларын таратып, санкциясыз митингтер ұйымдастырып, белсінділіктерін көрсетуде. Саяси партиялардың әлі күнге дейін тіркелмеуінің басты себептерінің бірі – Қазақстанда партия жасақтау үшін оның он адамнан тұратын бастамашыл тобы және республика бойынша 40 мыңнан кем болмайтын мүшелері болу керек. Сонымен қатар заңдық талап бойынша елдің әр аймағынан 800-1000 адамнан тұратын филиалдар ашылуы тиіс. Басқа мемлекеттермен партия тіркеу туралы Заңды салыстырар болсақ, көрші Ресейде 500-ге жуық мүше жинау керек болса, ал Қырғызстанда қазіргі уақытта парламент сайлауына түсетін 200-ден астам партия тіркелген.

"Біздің қоғам партия құрылысының жаңа сапалық кезеңіне өтетіндей дәрежеге жетті. Тіркеу үшін партия мүшелері санының төменгі шегін екі есеге азайтуды ұсынамын, яғни 20 мыңға дейін. Жалпы, партияларға және сайлауға қатысты заңдарды бірте-бірте өзгертуіміз керек. Біз Парламентке және жергілікті органдарға жастардың келуіне көмектесуге тиіспіз", – деді Қасым-Жомарт Тоқаев[3].

Алайда, ресми деректер бойынша 18 млн халқы бар мемлекет үшін әлі де 20.000 мүше жинау көп сияқты деген пікірлер қоғамда айтылуда.

Енді біз жоғарыда айтылған қозғалыстардың мақсаттарына жеке-жеке тоқталып өтейік.

1. «Жасылдар» партиясы

Қазақстандық эколог, «Табиғат» экология одағының басшысы Мэлс Елеусізовтың бастамасымен 2019 жылы «Жасылдар» партиясы құрылды. Экологиялық одағын партияға айналдыру 2015 жылы ойына келгенімен, Мэлс Елеусізовтың сөзінен ол кезде Қазақстанда азаматтық қоғам институттарының толық дамымағаны себебінен партия құру қиындыққа түскенін байқауға болады. Партияның басты мақсаты еліміздегі экологиялық мәселелерді шешу. «Мемлекет пен партия үшін басты құндылық – адам. Адам тек жайлы ортада ғана өзін бақытты, күшті, бай-қуатты сезінеді. Су, экологиялық таза тағам, әлеуметтік климат – барлығы қоршаған орта, т.б. Біздің партиямыздың басқаларынан айырмашылығы неде? Біздің мүддеміз ең басты құндылық – адаммен байланысты. Біздің мақсатымыз – адамға жайлы орта қалыптастыру. Парламентте қоршаған ортаның тазалығын қорғайтын бір де бір құрылым жоқ. Адамның бір күндік қажеттілігін ойламай, оның болашағын, келешегін ойлаған мемлекетке де пайдалы болмақ», – деді Мэлс Елеусізов [4].

«Табиғат» экологиялық одағының басшысы сыбайлас жемқорлық пен браконьерлікпен күрес – экологиялық одақтар мен бірлестіктердің бірінші кезектегі міндеті болатынын айтқан болатын. Мэлс Елеусізов тағы: «Адамдар баю мақсатында қоршаған ортаға нұқсан келтірсе оған қарсы күресті қатайтқан абзал» – деді[4].

Бұл жерде ескере кететін жайт М. Елеусізов екі рет президент сайлауға түсті. Ресми деректер бойынша, 2005 жылы эколог 0,28 пайыз дауыс жинады, ал 2011 жылы 1,15 пайыз дауыс жинаған еді.

2. Қазақстанның демократиялық партиясы.

Партияның құрылуын 2019 жылдың қазан айында журналист Жанболат Мамай мен саясаткер Төлеген Жүкеев жариялаған болатын. «Өзінің билікке деген ризашылық еместігін көрсететін азаматтарға, оларға құқықтық, ақпараттық көмек көрсететін, саяси қолдау көрсететін ұйым ауадай қажет деп ойлаймыз. Қазіргі Қазақстан тіркелген партиялар болғанмен, шынайы оппозициялық, демократиялық, өзгерістерді қалайтын, шынайы оң процесстер басталсын деп тілейтін партиялар жоқ»,– дейді Жанболат Мамай [5]. Жаңа құрылған партияның негізгі мақсаттары: Қазақстанда шынайы саяси реформа жүргізу, заңдарға өзгеріс енгізу.

3. «Халыққа адам қызмет» (НАQ) партиясы.

«Демократиялық партиямен бір уақыт аралығында құрылды. Партияның негізгі идеологиясы – елдің елдігін, жердің тұтастығын, халықтың бұрлігін сақтау және мемлекетті алдыңғы қатар елдер тізіме қосу. Біз ескірген қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Бірақ, біздің ойымыз бен санамыз жаңарған. Дәл қазір елімізге деген сенімсіздіктің пайда болғанын көріп отырмыз. Ол сенімсіздікті халықпен бірге жойып, өзгеріске, жаңаруға бет алғымыз келеді, – дейді бастамашыл топтың мүшесі Аякөз Ханетова[6].

«Біз сайлаудан мұрагерлікті емес, өзгеріс күттік. Елде қалыптасқан саяси жағдайды саралай келе Нұр Отан партиясы мен ДВК-дан өзге партияның жоқ екенін көрдік. Біреуі "біз жақсымыз бізге кел" десе, екіншісі "біз ақылдымыз, бізге кел" дейді. Осы жағдайды саралай келе өз партиямызды құруды қолға алдық. Шілде айынан бастап осы партияны құру бойынша идеялық шараларды өткіздік. Елімізде бізді қолдайтын азаматтардың саны мыңнан асқан соң заңды түрде тіркеуге бел будық. Қазан айында "Халыққа адал қызмет" партиясын құруға бастама білдірген тұлғалар тобын құрдық және 31 қазан күні партия құру жөнінде жиналыс өткіздік», – дейді Болат Жуматов[6]. Яғни, партияны құрға соңғы өткен президенттік сайлау түрткі болғанын көруге болады. Бірақ, партияның ресми тіркеуден өтуін ҚР Әділет министрлігі кері қайтарған. Бұған себеп, Заң бойынша әр аймақтан 800-1000 адам мүше жинау талабы орындалмағаны болған. Соған қарамастан, партия басшылары партия болып тіркелетінін айтқан болатын.

Партияның даму жолында осындай орын алғанын мәселелерге қарамастан, активистер «Real Naq Alanу» жалпыұлттық азаматтар конгресін өткізген болатын. Бұл конгреске елдегі саяси жағдай туралы ойланатын барлық адамдарды шақырған. 2019 жылдың 23 қарашасында өткен конгресте билікке қарсы жесттер көрсетілген. Мысалы, “обед в ресторане за 500 тенге”, “надо встать на колени и поблагодарить власть”, “мы читать и писать уже с рождения можем” және т.б. шенеуніктердің атақты сөздерімен плакаттар ілініп қойылған. Конгресте бұдан басқа, экология, медицина, білім, урбанизация және ауыл шаруашылық мәселелері көтеріліп талқыға түскен. Мысалы, қоғамдық активист Марғұлан Сарсенбай өзінің болашақ оқу туралы идеяларын айтса, «Сункар» медкомпаниясының директоры Қуаныш Керимкулов медицинадағы шынайы мәселелерді көтерген. Бұл конгресте жастар мәселесіде қарастырылған, мысалы қазіргі жастар арасындағы танымал Q-рор жанрын дамытқан Ерболат Беделхан спикерлердің бірі болып сөз сөйлеген.

Тіркелмеген «Хақ партиясы» туралы қоғамда бұл діни партия емеспе деген талқылауларда жүрді. Яғни мұның артында діни күштер жасырынып жатқан жоқ па деген ойлар жиі айтылды.

4. «Көше партиясы»

«Көше партиясы» өзін Қазақстан Республикасының Конституциясы мен саяси құқықтар туралы халықаралық пакт шеңберінде ашық әрі жария әрекет ететін тәуелсіз бейбіт қозғалыс деп жариялады.

«Көше партиясының» мақсаты:

- Парламенттік республика құру;
- Демократиялық өзгерістерді жүзеге асыру;
- Заң үстемдігі;
- Сайлау, адам құқықтары принциптерін ұстану;
- Қазақстан азаматтарына лайықты тұрмыс.

«Көше партиясы» мақсатына қатысты ақпараттар әлеуметтік желілерде осы мәтінде тарап жүрген ақпарат негізінде алынды.

Қазіргі билікке қоятын бірден-бір талаптары – «саяси тұтқындарға» бостандық беру, әділдік мәселелерін айтуда. Бұл турасында әлеуметтік желілердегі түрлі видеороликтерінен және т.б. лозунгтарды байқауға болады. Қозғалыстың атауында партия сөзі болғанымен, олар өздерін партия ретінде тіркеуге қарсы, яғни, «Көше партиясының» идеясын қолдайтындар мен «көшеге» шыққан халықтың барлығы қозғалыстың мүшесі болып табылады. Қазіргі уақытта, қозғалыс «youtube» желісінде Қуаныш Молдалиевтің челленджін өткізуде.

5. «Oyan, Qazaqstan» қозғалысы

«Oyan, Qazaqstan» жастар азаматтық қозғалысы Н.Назарбаевтың президенттік постытан кетіп, Қасым-Жомарт Тоқаевтың билікке келу кезде пайда болды. Жастарды парламенттік республика ауыстыруға шақыратын қозғалыстың активистері ретінде Асем Жапишова мен Лейла Махмудованы айтуға болады. Қозғалыс Қазақстанның демократиялануын, либералдық құндылықтардың дамуын және Конституциядағы кейбір баптарды өзгертуді, «өркениетті» әлемнен орын табуды қолдайды. Бұл мақсатқа жету үшін активистер мынандай принциптерге сүйенеді:

1. Біз, барлық Қазақстандықтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуді, сондай-ақ барлық саяси қуғын-сүргіндерді тоқтатуды талап етеміз. Әр адам сөз бостандығына және өзінің жеке көзқарасын білдіруге, кез – келген ақпаратқа қол жеткізуге және оны таратуға, сондай-ақ бейбіт жиналыстарды өткізуге және бірлесу бостандығына құқылы. Бұл үшін ешбір азамат қудаланбауы, тұтқындалмауы немесе сотталмауы керек.

2. Конституцияны қоса алғандағы азаматтардың құқығы мен бостандығын қазіргі таңда шектейтін барлық заңдар адам құқықтарының халықаралық стандарттарына, заң үстемдігі қағидасына сәйкестендірілуі тиіс.

3. Биліктің бөлінуі қағидасын ұстана отырып парламенттік республикаға өту қажет. Бұл ашық және теңгерімге ие жүйе құрудың айырылмас бөлігі. Қуатты парламент бір мандатты округтер арқылы халық атынан өкілеттік етеді және атқарушы билікті құрайды. Осыған орай, кең өкілетті президент институты жойылуы тиіс. Шамадан тыс күштің бір қолда шоғырлануы зорлық – зомбылық пен авторитаризмге алып келетіні анық.

4. Біз, жергілікті халықтың мүдделерін құрметтеуді қамтамасыз етуді талап етеміз. Бізге жергілікті өзін-өзі басқарудың толыққанды жүйесі қажет. Мәслихаттар көпшілік жүйесі арқылы сайлануы тиіс және олардың өкілеттіктерін кеңейту керек. Барлық деңгейдегі әкімдер тікелей дауыс беру арқылы сайлануы тиіс.

5. Біз, бүкіл сайлау жүйесін реформалауды талап етеміз. Бұл жүйенің шынайы және әділ сайлау өткізу жөніндегі халықаралық стандарттарға және демократиялық қоғамдағы міндеттемелерге сәйкес болуы керек.

6. Біз, сот билігінің тәуелсіздігі мен заң үстемдігін қамтамасыз ету үшін сот жүйесін түгелдей реформалауды және президенттің судьяларды тағайындаудан бас тартуын талап етеміз. Қазылар алқасының классикалық үлгісін енгізу керек және Конституциялық соттың қалпына келтірілуі тиіс.

7. Полиция қоғам (бұқара) мен парламентке есеп беруі тиіс. Оның бар міндеті – заң мен тәртіпті қамтамасыз ету және қылмысқа қарсы күрес. Полиция азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеу үшін пайдаланылмауы керек.

8. Біз, мемлекетіміздің барлық институттары үшін тиімді басқару принциптерін енгізуді талап етеміз. Барлық билік органдарының қызметі ашық және қоғамға есеп беруі керек. Бұл – жемқорлықты женудің жалғыз жолы.

9. Саяси жүйені реформалау, биліктің барлық тармақтарына өкілеттіліктің теңдей бөлінуі және тәуелсіз бақылау жүйесін енгізу үшін мемлекеттің саяси құрылымының реформасы негізінде тәуелсіз комиссия құрылуы тиіс [7].

Жастар азаматтық қозғалыстың басты мақсаты – мемлекеттегі барлық салалар бойынша тұрақты дамуды қамтамасыз ету мен еркін, демократиялық мемлекетте өмір сүру болып табылады.

Жоғарыда атап өткен партиялар мен қозғалыстардың барлығына ортақ мақсат – саяси реформалар жүргізу және заңдарға өзгерістер енгізу. Дегенмен, партиялар арасында біршама өзгерістер бар. Мысалы, «Қазақстан Демократиялық партиясы» мен «Көше партиясы» және «Оян, Қазақстан» түрлі шерулерге шығу арқылы өздерінің ұстанымын білдірсе, «Халыққа Адал Қызмет» пен «Жасылдар» партиялары парламенттік сайлауға қатысып, қоғамды либерализациялау мәселесін ішінен өзгертуді қолдайды. Алайда, «КДП» ресми түрде тіркелмесе, «Көше партиясы» мен «Оян, Қазақстан» қозғалыстары ресми түрде әлі тіркелуге қарсы. Сонымен қатар, «Халыққа Адал Қызмет» партиясының конгресінен және «Оян, Қазақстан» қоғалысы программасынан жастарға бағыт алғанын байқасақ болады.

Жоғарыда қарастырған қоғамдық қозғалыстарды яғни ресми тіркелмеген партияларды қарастыра келе мынадай түйінге келдік. Елдегі түрлі қозғалыстар мен топтар саяси салаға араласуда, қоғамдық істерге ықпал тигізуде екенін байқасақ болады. Ендігі қойылатын сұрақ: «бұл партиялар парламенттік сайлау мен елдегі жағдайдың тұрақтануынан кейін дәл осы қалыпты белсенді болады ма?». Менің ойымша, «Оян, Қазақстан», «ХАҚ» және «Жасылдар» партиялары өз белсенділігін жоғалтпайды. Бұған басты себеп – олар болашаққа ұмтылады, яғни олардың тіпті қазірдің өзінде алға қойған мақсаттарын жүзеге асыру 1-2 жылдың мәселесі емес. Ал, «Көше партиясы» қазақ тілді қарапайым халық арасында қолдау тапқанымен, мемлекетті эволюциялық жолмен дамуына ықпал етуі екі талай деп есептеймін. Қасым-Жомарт Тоқаевтың ойымен келісе отыра, аталған партиялар жақын болашақта тіркеуден өтіп, көппартиялы жүйені дамытуға өз септігін қосады деген үміттемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Саяси партиялар туралы заң/<http://adilet.zan.kz>
2. Тоқаев алдағы сайлауларға пікір білдірді/<https://sputniknews.kz/>
3. "Партия мүшелері санының төменгі шегі 20 мыңға қысқарады". Тоқаев ҰҚСҚ отырысында тағы не айтты?/nformburo.kz
4. Қазақстанда жаңа экологиялық партия құрылады/lenta.inform.kz
5. Жанболат Мамай жаңа оппозициялық партия құрылатынын мәлімдеді/<https://www.azattyq.org/>
6. Елімізде тағы бір партия құрылмақ/<https://baq.kz/>
7. Oyan, Qazaqstan азаматтық декларациясы/<https://oyan.digital/>

ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ЖАНЖАЛДЫ ЗЕРТТЕУ НЕГІЗДЕРІ

Мақалада әлеуметтік-мәдени жанжалдың сипаттамасы, оның мәні мен мазмұны қарастырылды. Негізгі мүдделердің – мәдени ұстанымдардың, құндылықтық мағыналардың, жалпы дүниетанымның үйлесімсіздігі болып табылатын ұйымдастырушылық және әлеуметтік-мәдени қақтығыстардың қаншалықты айырмашылықтары көрсетілген. Жанжалдың объектілік және субъектілік сипаты және оның динамикасы анықталды, ол конфликттік алдындағы, интеграциялаушы, қорытынды, конфликттен кейінгі кезеңдерді қамтиды. Жанжал субъектілерінің мінез-құлық стратегияларының классификациясы талданды.

Әлеуметтік-мәдени қақтығыстар мәселесі қазіргі әлеуметтанудың, саясаттанудың, конфликтологияның басым бағыттарының бірі болып табылады. Әлемдік қоғамдық дамудың өсіп келе жатқан серпіні, мәдениеттер, халықтар мен мемлекеттердің өзара іс-қимылына қарама-қайшы, әсіресе терең қоғамдық трансформацияларда пайда болатын жанжалдардың түрлі әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени контекстерде пайда болатын себептерін, мәнін, нысандары мен түрлерін анықтау қажеттілігін өзектендіреді.

Әлеуметтік қақтығыстың әлеуметтік-мәдени негіздерін талдауға кіріспес бұрын түсініктің өзіне және оның қоғамдық өмірдегі орны мен рөліне, әлеуметтік жанжал ұғымына қатысты негізгі түсініктерді қараған жөн. Зерттеушілердің көпшілігі қақтығыстар әрдайым және барлық жерде болады дейді. Табиғаттағы, қоғамдағы, адам жанындағы, қоршаған ортамен қарым-қатынасындағы қайшылықтар ойшылдардың қызығушылығын тудырды. Осы мәселе бойынша қызықты пікірлер мен ойларды антикалық философтар, ортағасырлық теологтар, ағарту идеологтары, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ф. Бекон, И. Кант, Ф. Гегель, К. Маркс, Ч. Дарвин, Г. Зиммель, және әлемдік қоғамдық ойдың көптеген көрнекті өкілдерінен кездестіруге болады.

Бірінші кезең (XIX ғасырдың ортасынан бастап) марксистік, сондай-ақ марксистік емес те теориялардың үстемдігін білдіреді. Қарама-қарсы идеяға сәйкес, қақтығыс тарихтын түсіндірудің эвристикалық қағидатының негізі болып табылады. Әлеуметтанудың негізгі түсінігі бола отырып, барлық мәдени өмірден ажырамайтын, мәдениеттің дамуы үшін оң да, теріс да салдары бар, әлеуметтік-мәдени динамиканың қозғаушы факторының рөлін атқарады (К.Маркс).

Екінші кезең (XX ғасырдың ортасы) институттардың, заңдардың, Солтүстік Америка және еуропалық қоғамдардың жеке және топтық өзара іс-қимылдарының жүйесін зерттеуге бағытталған құрылымдық функционалдық мектептің басым болуымен сипатталады. Алайда бұл мектеп әлеуметтік ауру немесе патология ретінде жанжалды тудырған, қақтығысты қоғамның эволюциялық және үдемелі дамуының "шиеленіскен" факторы ретінде қараған шиеленіс функционалистерінің күрт сынын қарсы алды (Л. Козер). Оның ажырамас бөлігі ретінде әлеуметтік-әрекеттер қақтығыстың категориялық жүйесін қайта қарау, атап айтқанда адам қоғамдастығына тән қайшылықтарды толық және түпкілікті жою ретінде қақтығысты "шешу" әрекеттерінен бас тарту және оны "реттеу" туралы тезис қабылдау, яғни тараптардың күштік өзара іс-қимылдарын реттеу болып табылады (Р. Дарендорф).

Үшінші кезең (XX ғасырдың соңы) макродеңгейде түбегейлі өзгерген жағдайларға байланысты қалыптасты. 1990 жылдардың басынан бастап өркениет тақырыбы өзекті болып, бұл бірқатар объективті өзгерістерге негізделді: фундаменталистік идеологиялардың таралуымен, әлемнің прогрессивті десекуляризациясымен, өркениеттік және конфессиялық тиесілілік индивидтің рөлінің өсуімен өзін-өзі сәйкестендіру көзі ретінде болды. Қазіргі кезде әлемдік саясаттағы өркениет факторының күшеюі заңды, оған зерттеушілердің назары аударылды. Әлемдік тарихтың өзгеруі, әлемдік жүйені тұрақтандырудың бұрынғы факторларының, мысалы, жаһандық геосаяси кеңістіктің екі әлемге бөлінуі, ол "әмбебап өркениеттің" көшбасшының ауысуы кезеңіне өтуімен байланысты болды. Бұл кезеңде халықаралық өзара әрекеттесудің әмбебап жүйесінің реттеуші функцияларының әлсіреуі уақытша, көмекші ретінде төменгі құрылымының қажетті функционалдық мүмкіндіктері пайда болады.

Ғылыми пікірталастар орталығында мәдени құндылықтар мен ұстанымдардың типологиясы, прогреске ықпал ететін құндылық факторларын сәйкестендіру және оларды біріктіру; демократиялық институттардың қалыптасуына, экономикалық дамуы мен әлеуметтік әділдікке (оң немесе теріс) әсер ететін құндылықтар мен ұстанымдарды айқындау сияқты әдіснамалық проблемалар жиі кездеседі. Мәдениет пен даму арасындағы өзара қарым-қатынасты анықтау тағы бір маңызды әдіснамалық проблема болып табылады. Мұнда оған ықпал етпейтін құндылықтар мен қондырғылар болған кезде дамуды жеделдетуге қабілетті күштер мен акторлар туралы практикалық түсінік қалыптастыру.

Көп құрамды мемлекеттердің ыдырауы, этносаралық шиеленістің өсуі әлемдік саяси үдерістің тән белгілеріне айналды. "Классикалық" теориялармен қақтығысты түсіндіру оңай емес және тым абстрактілі деп саналды. С.Хантингтонның концепциясы танымал болады, ол аумақ, шикізат және биліктік өкілеттіктер болсын шектелген ресурстарға қарсы күресте адамдардың өркениетті ынтымақтастық рөліне назар аударады. Өркениеттер қақтығысын кез-келген сападағы этномәдени және этно-дінаралық қоғамдастықтардың қақтығысы ретінде қарастыра бастайды. Егеменді мемлекеттердің әскери қақтығысынан еуропалық мегаполистердегі ортақ алауыздық көріністеріне дейін қарастырылды.

Қазіргі уақытта негізгі жанжал екі құндылықты жүйенің – қазіргі заманғы ("ашық") және дәстүрлі ("жабық") қарама-қайшылықтары болып табылады. К. Поппер өзінің атақты "ашық қоғам және оның жаулары" жұмысында Франция мысалында жабық қоғамның өте оң – антиглобалист – жақтаушыларына және қоғамның ашықтығын қолдайтын социалист-глобалистерге бөлінуін айқындады.

Ұлтаралық қақтығыстардың әлеуметтік-мәдени типологиясы қазіргі таңда қызығушылық тудырады. Осы типологияға сәйкес, әлеуметтік-мәдени қақтығыстар табиғатына мәдениеттің функционалдық сипаттамалары әсер етеді. Қақтығыстардың екі түрі бөлінеді:

Аумақтық-этностың өз аумағында өмір сүруге деген ұмтылысымен негізделген, осы қақтығыстардың басты құрамдас бөлігі адам өмірінің құндылығы болып табылады;

Дүниетанымдық – этностың мәдениетімен детерминацияланған, құндылық айырмашылықтары ақпараттық және насихаттық соғыстарда көрінеді.

Қазіргі ақпараттық заманда көп нәрсе электрондық құралдар кімнің қолында болса, бір мәдениеттің басқасына әсер ету құралы ретінде пайдалануға болады. Белгілі антрополог Ч. Тэйлор "мәдени нысандар" – әлеуметтік мәселелер сияқты, реформалау мүмкін емес деп жазды – олар қирайды, жойылады, өйткені олар өз уақытында мифология болып жоғалады. Егер мұндай түрдегі реформалардың әрекеттері бірнеше рет жасалса, онда құндылықтың орнына жаңа мазмұнмен толтырудың салыстырмалы жеңіл қабығы ғана қалады. Егер дәстүр ұзақ уақыт бойы өзгермейтін болса, онда "басқа құндылықтар" келеді.

Қандай формада әлеуметтік-мәдени қақтығыстар пайда болуы мүмкін?

1. Түсіндіру қақтығысы ретінде, яғни мәдениеттің негіздеріне сәйкессіздік ретінде түсіндірілетін қазіргі және өткен фактілер арасындағы қақтығыс.

2. Нормативтік құндылық қақтығысы ретінде, яғни мәдени зиянды құбылыс ретінде қабылданатын жергілікті және шетелдік мәдениет арасындағы қақтығыс.

3. Технологиялардың, экономиканың, саяси жағдайлардың өзгеруі ықпалымен өмір сүрудің жаңаруы болған кезде депривациялық жанжал ретінде (өзгермейтін немесе баяу өзгертін мәдениет шеңберінде). Кенеттен пайда болған жаңа іс-әрекеттер ескі, дәстүрлі мәдениетпен қақтығысқа түседі.

4. Мәдениеттің тарихи эволюциясынан туындайтын өркениеттік қақтығыс ретінде болады.

5. Егер мәдениеттің әртүрлі сегменттері әртүрлі даму қарқынына ие болса, жанжалдардың мәдениетшілік қайнар көздері де болуы мүмкін.

Сонымен, әлеуметтік-мәдени қақтығыстардың теориясын өзектей келе:

- интерпретация қақтығысы (қазіргі және өткен фактілерді олардың сәйкессіздігі тұрғысынан түсіну);
- нормативтік-тұтас жанжал ("бөтен" мәдениетке жағымсыз қарым-қатынас кезіндегі мәдениет-аралық қақтығыстар);
- депривациялық жанжал (экономикадағы, саясаттағы және т. б. өзгерістерге байланысты өмір салтындағы прогрессивті өзгерістер, бұл ретте мәдениет өзгермейді немесе өте баяу өзгереді);
- өркениеттік қақтығыс (мәдени эволюция өнімі);
- мәдениет-ішілік жанжал (мәдениеттің әртүрлі аспектілерінің біркелкі емес эволюциясы кезінде пайда болды).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Глухова, А.В. Социально-культурный конфликт как фактор современного политического процесса. Логос. 2005. №4. С. 185-200.
2. Штомпка П. Социальное изменение как травма // Социологическое исследования. 2001. № 1.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М., 2003.
4. Бенхабид С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / Пер. с англ., под ред. В.И. Иноземцева. М., 2003.

ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ НАРАЗЫЛЫҚ: НАРАЗЫЛЫҚТЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ТИПОЛОГИЯСЫ

Мақаланың мақсаты қазіргі қоғамдық саяси өмірдің әлеуметтік феномені ретінде саяси наразылықты зерттеудің теориялық шеңберін әзірлеу болып табылады. Жүйелі методология негізінде, сондай-ақ талдау және синтез әдістері арқылы автор зерттелетін объектінің нақтылаушы дефинициясын ұсынды, сондай-ақ наразылық мінез– құлқының типологиясы әзірленді. Теориялық талдау нәтижелері индивидтердің және әлеуметтік топтардың наразылық белсенділігінің әртүрлі нысандарын зерттеу үшін аналитикалық негіз ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Қазіргі қоғамтану ғылымында «саяси наразылық» ұғымының бір мағыналы түсінігі жоқ. Әр түрлі зерттеушілер өздерінің ғылыми еңбектерін негізге ала отырып, бұл ұғымға әр түрлі саяси акциялар мен азаматтардың саяси қатысуын жатқызады. Азаматтардың саяси қатысуы саяси наразылықтың бір түрі ретінде қарастыру жеткілікті кең таралған көзқарас болып табылады. Мысалы, анықтамалық және энциклопедиялық әдебиетте «саяси наразылықтың» мынадай анықтама табуға болады: «жалпысаяси жүйеге немесе оның жекелеген элементтеріне, нормаларына, құндылықтарына ашық, демонстрациялық формадағы теріс қарым-қатынас көріністерінен көрінетін саяси қатысудың түрі. Саяси наразылық түрлеріне митингілер, ереуілдер, демонстрациялар, терроризм және т. б. жатады.»

Американдық зерттеушілер Дж. Дженкинс пен Б. Кландерманс саяси наразылықты «өкілдік немесе атқарушы билік жүйелерін, жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясатты немесе азаматтар мен жалпы мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастарды өзгертуге бағытталған ұжымдық іс-қимылдар жүйесі» деп айқындайды.

Басқа американдық ғалым – С. Тэрроу – саяси наразылықты «кейбір ұжымдық мақсаттар мен наразылық көрсетушілердің талаптарына қол жеткізу үшін жасалатын, институттарға, элиталарға бағытталған жойқын ұжымдық әрекеттерді пайдалану» деп анықтайды.

С. Тэрроу наразылық әрекетті бес негізгі компонентке бөлді:

- институционалдық делдалдықты қабылдамайтын тікелей сипат;
- наразылықтың ультимативті нысаны болып табылатын күш көрсету мүмкіндігі;
- наразылықтың экспрессивтілігі – наразылық көрсетушілер инструменталды талаптарды мәлімдеуге жиі қабілетсіз және аллегориялық айыптаулар мен адекватты емес лексиканың көмегімен наразылық білдіреді;
- наразылық білдірушілердің талаптары басқа топтарға немесе элиталық топтарға бағытталуы;
- наразылықтың экспрессивтілігіне қарамастан мінез-құлық нысандарын, сын объектісін және өз мақсаттарын таңдау кезінде белгілі бір стратегияның болуы.

«Наразылық» ұғымы – әлеуметтік немесе саяси болсын, құбылыстардың кең ауқымын қамтиды. Назылық әлеуметтік белсенділіктің бір бағыты болып табылады. Оған келіспеу, оппозициялық қызмет, тиісті саяси мінез-құлық, өзгеше ойлау жатады.

Назылық негізінде әлеуметтік қанағатсыздық жатыр. Өмірдің жағдайына, олардың өзгеру перспективаларына, халықтың билік органдарымен өзара қарым-қатынасының сипатына және т.б. «Әлеуметтік наразылық» жалпы ұғымда өзінің бұқаралық базасы бойынша, өзінің әлеуметтік-таптық келбеті бойынша және күші бойынша, өзінің қарқындылығы бойынша және оларды қозғаушы факторлардың ерекшелігі бойынша әр түрлі құбылыстардың сипаттамасына жатады.

Назылықты зерделеудің әртүрлі тәсілдерін қарастыра отырып, бірінші кезекте нормативтік сипаттағы пайымдаулар негіз болатындарға тоқталу қажет. Бір жағынан, назылық «дәстүрлі емес» саяси мінез-құлықтың формасы ретінде анықталады. Бұл ретте дәстүрлі және дәстүрлі емес саясаттың ажыратылу өлшемі жалпы әр түрлі топтардың мүдделерін тұрақты түрде білдіруге ықпал ететін ережелер мен заңдардың болуы және тиісінше болмауы болып табылады.

Дәстүрлі саясат мүдделерді жиі білдірудің мұндай механизмінің, жұмысының ажырамас элементі болып табылатын, нормативтік құжаттардың кең спектрінің болуын болжайды, мысалы, сайлау. Саяси мінез-құлықтың дәстүрлі емес формалары жағдайында митингілерді, саяси демонстрацияларды, бойкоттарды, ереуілдерді тұрақты өткізуге, әкімшілік ғимараттарды басып алуға және т. б. ықпал ететін қандай да бір нормалар жоқ. Дегенменде, соңғысы осындай акцияларды өткізуді шектейтін немесе тыйым салатын көптеген нормативтік құжаттардың болмауын білдірмейді.

Екінші жағынан, наразылық ұғымы саяси қақтығыстың проблемалық өрісі арқылы қарастырылады. Көрініс формалары бойынша жанжал наразылық пен көтеріліске бөлінеді. Бұл ретте наразылық биліктің нақты іс-әрекеттері мен саясатына қатысты саяси қақтығыстың көрінісі ретінде қарастырылады.

Көптеген жағдайларда наразылық мінез-құлқы ұзаққа созылмайды және демонстрация, жаппай ереуілдер, көшедегі қақтығыстар және қоғамдық тәртіпті бұзуға байланысты өзге де әрекеттер сияқты формаларды қамтиды.

Көтерілістің наразылығымен салыстырғанда анағұрлым іргелі мәселелерге қатысты және саяси режим өкілдері мен оның оппоненттері арасында қарулы зорлық-зомбылық көрсетуді болжайды. Қазіргі социологиялық әдебиетте наразылық себептерінің арасында, макроанализ деңгейінде ерекшеленетін маңызды рөл, әлеуметтік көңіл-күй көрсеткіштеріне және халықтың әлеуметтік күтуінің серпініне беріледі.

Наразылық әлеуетінің қалыптасуын түсіндіретін ең көп таралған теория, салыстырмалы депривация теориясы болып табылады. Бұл теорияның өкілдері наразылық әлеуетін қалыптастыру негізінде депривация жатыр деп есептейді. Яғни, өзінің қазіргі жағдайына қатысты субъективті наразылық сезімі. Мұндай қанағаттанбаудың негізгі себептері, субъектінің қандай да бір объектіге ие болмауы, оны иеленуге ұмтылады және өзін осы объектіге ие басқа субъектілермен салыстырады.

Осылайша, депривацияның пайда болуы үшін қандай да бір нәрсеге ие болмау фактісі ғана емес, объектіге ие болу ниеті, сондай-ақ әлеуметтік және саяси тәртіпті өзгерту арқылы жағдайды өзгерту мүмкіндігіне үміт арту маңызды. Бұл ретте депривация белгілі бір әлеуметтік ортада пайда болады: өзінің жағдайын бағалай және өз сұраныстарын қалыптастыра отырып, индивид өзін айналасындағылармен салыстырады. Егер айналасындағылардың тұтыну деңгейі жоғары болмаса, онда бұл таңуды төмендетуге және депривацияны бәсеңдетуге ықпал етеді. Егер айналасындағылардың тұтыну деңгейі айтарлықтай өзгеше болса, бұл әділетсіздік сезімін қалыптастыруға ықпал етеді де, депривацияның алғышарттарының бірі болып табылады. Сондықтан салыстырмалы депривация туралы айтады.

Салыстырмалы депривация тек материалдық және әлеуметтік игіліктерге ие болу ғана емес. Ол сондай-ақ еркіндік, өзін-өзі көрсету қажеттілігімен байланысты болуы мүмкін. Дәл осындай қажеттілік XX ғасырдың 60-шы жылдарындағы студенттердің қойылымдарына қатысушылардың көпшілігінде туындады. Сондықтан, да депривацияны субъектінің құндылықты күтулері мен нақты мүмкіндіктері арасындағы сәйкессіздік ретінде анықтауға болады.

Наразылық әлеуетке, салыстырмалы депривациялаудан басқа, субъектілердің әлеуметтік және саяси қатынастарын концептуализациялауға қабілеттілігі және билік органдарының қызметіне қанағаттанбауы сияқты факторлар әсер етеді. Бұл ретте зерттеушілер, наразылық әлеуетін қалыптастыруға әсер ететін факторлар көп болған сайын, наразылық әлеуеті де көп болады деп есептейді.

Наразылық белсенділігіне тек актор мен оның әлеуметтік ортасының ерекшеліктеріне ғана емес, сондай-ақ саяси жағдайларға қатысты бірқатар факторлар қосымша әсер етеді. Осы факторлардың арасында субъектіде, оған саяси құзыретті, неғұрлым ұтқыр және тәуелсіз болуға мүмкіндік беретін әлеуметтік қасиеттердің бар екенін атап өткен жөн: дамыған демократия елдерінде жүргізілген көптеген зерттеулерге сәйкес наразылық белсенділігі жас ерекшеліктеріне және білім деңгейіне және табыс деңгейіне жағымсыз байланысты. Бұдан басқа, наразылық акцияларға қатысу және саяси белсенділіктің дәстүрлі формаларына (мысалы, партиялық ұйымның қызметінде және т. б.) қатысу арасында оң корреляция байқалады.

Зерттеушілер сондай-ақ өкілді жүйенің әлеуметтік мүдделер мен әлеуметтік наразылықтарды бағыттау мүмкіндігі сияқты маңызды саяси факторды атап өтеді. Мәселе, наразылық белсенділігінің деңгейі өкілдік жүйесі қандай да бір әлеуметтік, этникалық, діни және т.б. топтарды біріктіруге қабілетсіз немесе саяси өкілдік институттары өзінің негізгі функциясын орындауға қабілетсіз болып табылатын жерлерде жоғарылайды.

Осылайша, егер дәстүрлі саяси қатысу тиімсіз болған жағдайда немесе билік пен қоғамның назарын қандай да бір оқиғаға аудару қажет болған жағдайда азаматтар наразылық білдіретін саяси белсенділіктің әртүрлі түрлеріне жүгінеді. Бірақ бұл ретте азаматтардың наразылық әрекеттерінің тиімділігіне деген сенімі де үлкен рөл атқарады.

Сондай-ақ, саяси өкілдік жүйесінің жекелеген топтардың мүдделерін ықпалдастыру қабілетінің төмендігі (осының салдары, мысалы, сайлауда наразылықпен дауыс беру болып табылады), сондай-ақ саяси мәдениеттің ұлттық ерекшеліктері, саяси субкультураның болуы және өзгешелігі маңызды фактор болып табылады.

Саяси наразылық конвенциялық (заңды) және конвенциялық емес (заңнамалық реттеу шеңберінен шығатын) саяси акциялар мен мінез-құлық тәжірибелерін қамтитын әр түрлі формалар болуы мүмкін, көп қырлы әлеуметтік-саяси құбылыс. Осыған байланысты В.Костюшев пен В.Горковенконың көзқарасы

неғұрлым әділ болып көрінеді, олар У. Милбрайттың саяси іс-әрекеттер типологиясына сүйене отырып, саяси наразылық ұғымына тек конфронтациялық және зорлық-зомбылық ғана емес, сонымен қатар конвенциялық акциялар да кіреді.

Олардың қатарына мыналар жатады:

1) белсенділіктің төмен деңгейіндегі саяси наразылықтың конвенциялық формалары:

а) наразылық абсентеизмі, яғни сайлау институтына теріс көзқараспен қарап, сайлау процесінің көмегімен саяси бағытқа ықпал ету мүмкіндігіне сенімнің болмауынан туындаған, сайлау науқанына қатысудан саналы түрде бас тарту;

б) оппозициялық БАҚ-ты оқу, наразылық бағыттағы виртуалды «әлеуметтік желілерге» қатысу.

2) белсенділіктің төмен деңгейіндегі саяси наразылықтың конвенциялық емес формалары: оппозициялық пікірлерге, петицияларға, билікке өтініштерге қол қою. Бұл наразылықтың ең бейбіт түрлерінің бірі болғанымен, біз оны тиімсіз формаларға жатқызамыз, өйткені бұл іс-әрекет қолданыстағы институционалдық шеңберден тыс билікке тікелей қараумен сипатталады;

3) белсенділіктің орташа деңгейіндегі саяси наразылықтың конвенциялық нысандары:

а) «әлеуметтік желілерде» оппозициялық контент құру;

б) электоралды наразылық;

4) белсенділіктің орташа деңгейіндегі саяси наразылықтың конвенциялық емес формалары:

а) «әлеуметтік желілерде» экстремистік контент құру;

б) шешілмеген демонстрациялар мен митингілерге қатысу;

в) бойкот, яғни наразылық белгісі ретінде біреумен қарым-қатынасты демонстрациялық түрде тоқтату;

г) аштық, яғни өз талаптарын орындау мақсатында ас ішуді саналы ерікті түрде шектеу;

5) белсенділіктің жоғары деңгейіндегі саяси наразылықтың конвенциялық формалары:

а) оппозициялық партиялардың жұмысына және сайлау науқандарына қатысу;

б) оппозициялық митингілер мен жиналыстарға қатысу;

в) билік құрылымдарына немесе олардың өкілдеріне жүгіну;

б) белсенділіктің жоғары деңгейіндегі саяси наразылықтың конвенциялық емес формалары:

а) азаматтық бағынбау акцияларына қатысу, яғни белгілі бір заңды ұйымдасқан түрде сақтамаумен сипатталатын наразылық тактикасын, оның әділетсіздігіне назар аудару мақсатында пайдалану;

б) салықтарды төлемеу;

в) ғимараттарды, кәсіпорындарды басып алуға қатысу;

г) жұмыс орнынан кетуден бас тарту;

Саяси наразылық мәселесі саяси ғылымда ерекше орын алады. Оның ерекшелігі адамдарды саяси дискурста енгізуге немесе саяси акцияларға қатысуға ынталандыратын субъективті, тұлғааралық үдерістерді ұғыну қажеттігінен тұрады.

Оның теориялық мәні саяси мінез-құлықтың уәждемесін біле отырып, біз бір саяси режимдердің тұрақтылығы мен басқалардың тұрақсыздығының себептерін жақсы елестете бастаймыз.

Оның практикалық мәні, осы саладағы зерттеулер саяси оқиғалардың ықтимал даму болжамдарын жасауға, қазіргі қоғамдағы басқару міндеттерін шешуге, саяси мақсаттарға жетудің неғұрлым тиімді технологияларын жасауға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бурдые П. Социология политики / Пер. с фр. М.: Socio-Logos, 1993. С.101-105, 181-223.
2. Гозман Л.Я., Шестопап Е.Б. Политическая психология. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. С.87-111.
3. Иванова Е.М. Протестное участие как форма имобильного политического поведения (социологический подход) // Известия Саратовского университета. 2011. Т. 11. Сер. Социология. Политология. Вып. 2. С.7-10.
4. Клюев А.В. Человек в политическом измерении. СПб.: Изд-во СЗАГС, 2000. С.104-117.
5. Политология: Лексикон / Под ред. А.И.Соловьева. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. С.601-613.
6. Сабитов М.Р. Политический протест: теоретические проблемы. Дефиниции и типология // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2012. №9(17). URL: www.sisp.nkras.ru
7. Лебон Г. Психология народов и масс. М.: Социум, 2010. – 400 с.

Пошта Ю.В.

*Под руководством д.п.н., профессора Насимовой Г.О
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
e-mail: yuripoita@gmail.com*

«ГИБРИДНЫЕ» УГРОЗЫ В ТЕОРИИ КОНФЛИКТОВ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: АНАЛИЗ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ ПОНЯТИЙ

В теории конфликтов и национальной безопасности внимания уделяется феномену «гибридных» войн, или конфликтов с применением «гибридных» угроз, методов и инструментов. Несмотря на это, на данный момент все еще не существует единого подхода к определению, идентификации и противодействию «гибридным» угрозам, которые продолжают интерпретироваться по-разному, что в том числе связано с намеренным размыванием составляющих частей самого «гибридного» конфликта его участниками. В таком «гибридном» противостоянии, как правило, неоднозначны стороны конфликта, его предмет, причины, цель, интенсивность, длительность, инструменты, способы и конечный результат [1]. Большинство ученых под термином «гибридная» война подразумевают военные действия, которые осуществляются путем объединения милитаристских (военных), квазимилитарных, дипломатических, информационных, экономических и других средств с целью достижения стратегических политических целей. Специфика такого сочетания заключается в том, что каждый из военных и невоенных способов ведения «гибридного» конфликта применяется в военных целях и используется как оружие.

Одним из теоретиков «гибридных» войн считается американский ученый Фрэнк Гоффман, который в своей статье «Hybrid Warfare and Challenges» указывает на то, что именно размывание и смешивание различных форм военных действий, чаще всего описывается как «гибридная война», в которой злоумышленник, применяет уникальные комбинационные или «гибридные» угрозы, направленные на конкретные уязвимости государства [2]. «Гибридные» войны являются более сложным и комплексным понятием чем просто конфликты между государствами и (или) другими субъектами. Именно применение различных форм конфликтов лучше всего определяет феномен «гибридных» войн или угроз. Это актуализируется тем, что «гибридные» войны могут вести как государства, так и различные негосударственные субъекты. «Гибридные» угрозы включают в себя полный спектр способов ведения войны, в т.ч. применение обычного вооружения и подразделений (комбатантов), нерегулярных формирований (наемников) и асимметричных действий, террористических атак, разжигание и поддержка преступности, массовых беспорядков, некинетических (бесконтактных) методов влияния. Эти комплексные и мультимодальные действия могут проводиться как разными подразделениями, так и одним и тем же подразделением, но, как правило, оперативно и тактически координируются в рамках основного пространства сражений для достижения синергетического эффекта как в физических, так и в психологических и информационных измерениях конфликта. Также, наблюдается интеграция собственно военной силы и межведомственного сообщества (невоенных институтов, организаций), государств и не государственных субъектов, и возможностей, которыми они обладают. Преступная деятельность используется как один из инструментов, с помощью которого дестабилизируется местное самоуправление, а посредством контрабанды, незаконного трансфера оружия и боеприпасов поставляются ресурсы для нерегулярных подразделений и преступных организаций.

Понятие «гибридных» угрозы способы противодействия им актуализировались и продолжают развиваться в программных документах Североатлантического Альянса. Согласно Концепции НАТО 2010 года CAPSTONE, «гибридные» угрозы – это угрозы, исходящие от противников, которые могут адаптивно использовать обычные и нетрадиционные средства для достижения своих целей [3]. Определив эти понятия, НАТО приступило к работе над изучением данного феномена на всеобъемлющей и концептуальной основе, которая должна была обеспечить правовую основу для выявления и классификации таких угроз в более широком контексте возможных ответных действий заинтересованных сторон. В 2011 году трансформация союзного командования НАТО (АСТ) при поддержке Объединенного центра по борьбе с нерегулярными вооруженными силами Объединенного командования США (USJFCOM JWC) и Университета национальной обороны США (NDU) провела специализированные семинары, связанные с оценкой возникающих вызовов безопасности в глобализованном мире. Эти семинары были направлены на выявление возможных угроз и обсуждение некоторых ключевых последствий при противодействии таким рискам и вызовам. В отчете за 2011 год НАТО дало определение «гибридной» угрозы как общеготермина, охватывающего широкий спектр существующих неблагоприятных обстоятельств и действий, таких как терроризм, миграция, пиратство, коррупция, этнические конфликты и т.д. Однако новшеством стало то, что НАТО может столкнуться с адаптивным и систематическим использованием противниками таких средств по отдельности и в сочетании, для

достижения долгосрочных политических целей, в отличие от их появления, обусловленного случайными факторами. В том же докладе подчеркивается, что «гибридные» угрозы не являются исключительно инструментом асимметричных или негосударственных субъектов, но могут применяться как государственными, так и негосударственными игроками [4].

После российско-украинского конфликта 2014 года понятие «гибридных» угроз видоизменилось. На данный момент НАТО выделяет определения как «гибридных» методов войны, так и «гибридных» угроз. К числу первых относят пропаганду, обман, саботаж и другие невоенные методы, которые используются для дестабилизации противников. При этом, «гибридные» угрозы объединяют военные и невоенные, а также скрытые и открытые средства, включая дезинформацию, кибератаки, экономическое давление, развертывание нерегулярных вооруженных групп и использование регулярных сил. Указано, что «гибридные» методы используются с целью размывания границ между войной и миром, и для того что б дезинформировать касательно истинных целей враждебных действий [5].

В российском научном и военном дискурсе термин «гибридная» война актуализировался после публикации в 2013 году статьи начальника Генерального штаба Вооруженных сил РФ Валерия Герасимова «Ценность науки в предвидении» [6]. Статья базировалась на докладе в Академии военных наук на тему «Основные тенденции развития форм и способов применения Вооруженных сил, актуальные задачи военной науки по их совершенствованию». Несмотря на то, что в статье не упоминался непосредственно термин «гибридных» войн, характеристики, которые В.Герасимов дал современным военным конфликтам, соответствовали общей концепции «гибридных» угроз, и полностью совпадали с особенностями украинско-российского конфликта (в т.ч. касательно аннексии Россией Крыма, и действий по дестабилизации обстановки на востоке Украины), вследствие чего зарубежные исследователи интерпретировали указанную статью как основу для реализации так называемой «Доктрины Герасимова» [7].

Во-первых, в статье было сказано, что войны могут вестись и в мирное время, без формального объявления состояния войны и характеризуются высокой динамикой и скоротечностью. В.Герасимов пишет: «В 21-м веке прослеживается тенденция стирания различий между состоянием войны и мира. Войны уже не объявляются, а начавшись – идут не по привычному нам шаблону. Опыт военных конфликтов, в том числе связанных с так называемыми цветными революциями в Северной Африке и на Ближнем Востоке, подтверждает, что вполне благополучное государство за считанные месяцы и даже дни может превратиться в арену ожесточенной вооруженной борьбы, стать жертвой иностранной интервенции, погрузиться в пучину хаоса, гуманитарной катастрофы и гражданской войны». Во-вторых, было указано, что более важное значение уделяется именно невоенным способам в достижении политических и стратегических целей, которые «в ряде случаев по своей эффективности значительно превзошли силу оружия». И в-третьих, акцент используемых методов противоборства был сделан на широком применении политических, экономических, информационных, гуманитарных и других невоенных мер, реализуемых с задействованием протестного потенциала населения. Все это дополняется военными действиями скрытого характера, в том числе реализацией мероприятий информационного противоборства и действиями сил специальных операций. К открытому применению силы, зачастую под видом миротворческой деятельности и кризисного урегулирования, переходят только на каком-то этапе, в основном для достижения окончательного успеха в конфликте [6]. Согласно «Доктрины Герасимова», невоенные средства и инструменты в четыре раза превышают военные и включают формирование политической оппозиции, политическое и дипломатическое давление, экономическую блокаду и другие мероприятия вплоть до смены военно-политического руководства страны, по отношению к какой ведутся враждебные действия (рис. 1).

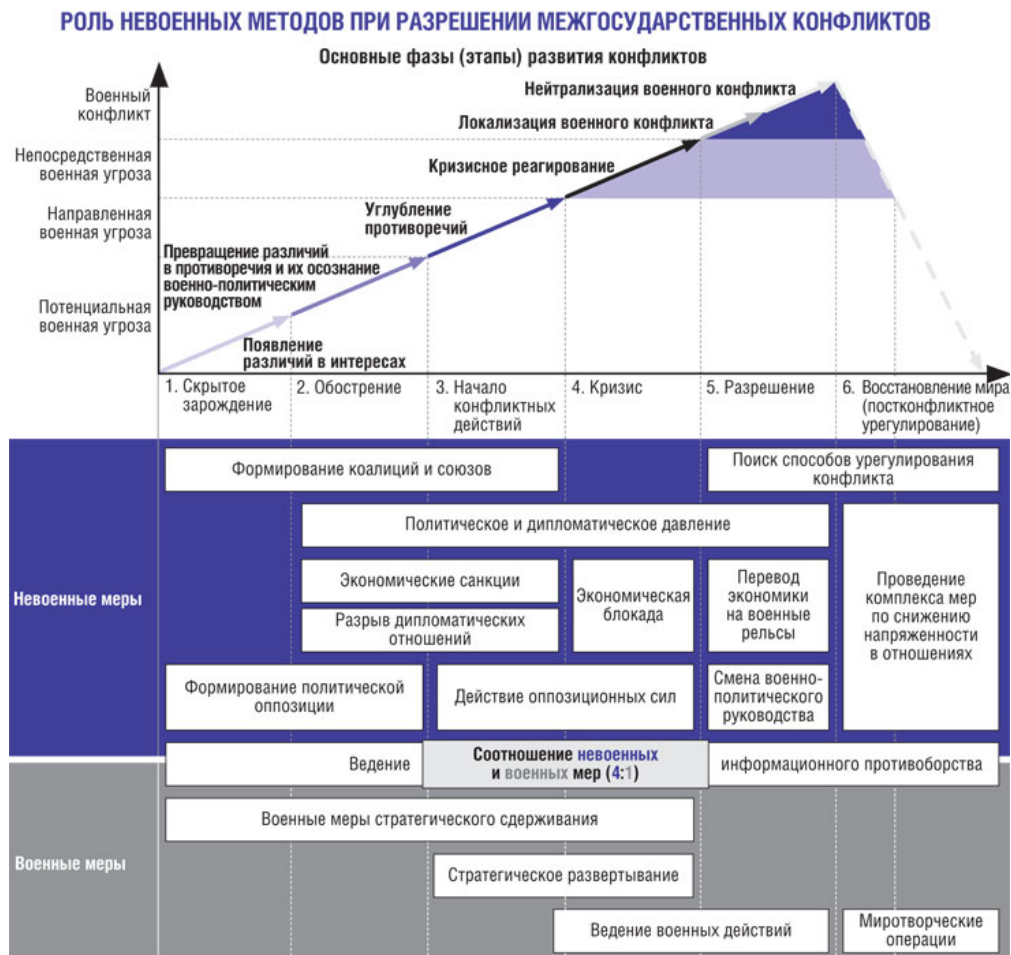

Рис. 1 Роль невоенных методов при разрешении межгосударственных конфликтов.

Примечательно, что в Военной Доктрине РФ, как и в других нормативных документах, отсутствуют любые упоминания о «гибридных» способах борьбы или о «гибридных» войнах, однако часть формулировок из Военной Доктрины соответствуют тезисам из «Доктрины Герасимова». В частности, указано, что характерными чертами современных военных конфликтов являются: комплексное применение военной силы, политических, экономических, информационных и иных мер невоенного характера, реализуемых с широким использованием протестного потенциала населения и сил специальных операций; создание на территориях противоборствующих сторон постоянно действующей зоны военных действий; участие в военных действиях иррегулярных вооруженных формирований и частных военных компаний; применение непрямых и асимметричных способов действий; использование финансируемых и управляемых извне политических сил, общественных движений [8]. В следствии этого, а также под давлением пропаганды большинство российских ученых отрицают ведение РФ «гибридных» войн, в том числе, и касательно событий в Украине 2014 года, напротив обвиняя Запад в их применении против России [9, 10, 11].

Основной конфликт понятий и подходов состоит в том, что российские ученые и политики используют термин «гибридная» война для обозначения предполагаемых усилий коллективного Запада (или США) ослабить, и в конечном счете, свергнуть недружественные правительства на постсоветском пространстве, а также и в самой России, используя различные контактные и не контактные («гибридные») средства. Согласно интерпретаций ряда российских ученых и военных стратегов, именно США якобы начали «гибридную» войну в Украине в конце 2013 года с целью свержения недружественного правительства и установления марионеточного режима. При этом, согласно оценок российских ученых, ключевая роль принадлежит именно так называемой «пятой колонне» – агентам влияния противника на территории другого государства. «Гибридные» операции включают легитимизацию антиправительственных политических сил, которые выступают против тирании существующих правителей, а действия государственной власти восстанавливать порядок осуждаются как нарушение прав человека и подавление гражданского населения. В последствии, оппозиционные силы, которые пришли к власти, легитимизируются, а свергнутое правительство осуждается и демонизируется. Российские стратеги делают вывод,

что якобы использование США «гибридной» войны в Украине являлось репетицией аналогичной операции в России, и предупреждают о «растущей вероятности гибридных операций на российской территории» [12]. Западные политики считают это утверждение либо разглагольствованием, либо манипулированием, апеллируя к тому, что именно Россия, используя «гибридные» методы и инструменты, аннексировала Крым и начала военный конфликт на востоке Украины. Вторым несоответствием является то что в понятие «гибридные» угрозы как российские, так и западные ученые часто стали включать не только традиционное понимание, при котором военные и невоенные средства используются вместе по единому замыслу, но и действия с использованием только невоенных инструментов влияния одного государства на другое в мирное время (политических, дипломатических, информационных, кибернетических и т.д.) без непосредственного применения военной силы, что по определению уже не является «гибридным» влиянием[13].

Список литературы:

1. The World Hybrid War: Ukrainian Forefront. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/GW_engl_site.pdf.
2. Frank G. Goffman «Hybrid Warfare and Challenges». <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>.
3. Bi-sc input to a new nato capstone concept for the military contribution to countering hybrid threats https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf.
4. Hybrid Wars: The 21st-Century's New Threats to Global Peace and Security Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies, Vol 43, No. 1, 2015, pp. 77 – 98. doi : 10.5787/43-1-1110.
5. NATO's response to hybrid threats. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm?selectedLocale=ru.
6. В.Герасимов, Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий, <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>.
7. Martin N. Murphy. Understanding Russia's Concept for Total War in Europe, The Heritage Foundation, 12.09.2016.
8. Военная Доктрина Российской Федерации <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>.
9. Сазонова К.Л. «Гибридная война»: международно-правовое измерение // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2017. № 4. С. 177–187.
10. Родачин В.М. Гибридные войны и обеспечение национальной безопасности России, Текст научной статьи по специальности «Политологические науки».
11. Цыганков П.А.«Гибридные войны» в 21 веке: социальные и политические аспекты.
12. К.Сивков Во главе с «пятой колонной» – часть I <https://vpk-news.ru/articles/25473>.
13. Samuel Charap, The Ghost of Hybrid War.

Су Цзюнься

Магистрант 2 курса

Под руководством д.филол.н., профессора Абдигалиевой Г.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

e-mail: 1031431549@qq.com

ПРАКТИКА ЭТНИЧЕСКОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ АВТОНОМИИ ВО ВНУТРЕННЕЙ МОНГОЛИИ

Китай является единой многоэтнической страной, состоящей из 56 этнических групп с населением более 1,3 миллиарда человек. Хотя доля 55 этнических групп, отличных от национальности «хань», составляет всего 9% от общей численности населения, распределение 55 этнических групп не только очень широкое, но и богато ресурсами.

В 2017 году исполняется 70 лет со дня образования автономного района «Внутренняя Монголия», которая является первой автономией на уровне провинций, созданная Коммунистической партией Китая. Ее создание является важной вехой в развитии теории, совершенствовании политики и институциональной практики Коммунистической партии Китая.

Автономный район «Внутренняя Монголия» расположен на северной границе Китая, с 1 мая 1947 года он начал осуществлять этническую автономию региона и является первым этническим автономным районом, созданным в Китае. На карте Внутренняя Монголия простирается с северо-востока на юго-запад. Третья по величине провинция Китая занимает 1,183 миллиона квадратных километров, что составляет 12,3% территории страны. На востоке, юге и западе есть восемь провинций, включая Хэйлунцзян, Цзилинь, Ляонин, Хэбэй, Шаньси, Шэньси, Нинся и Ганьсу. Автономный регион «Внутренняя Монголия» граничит с Монголией на севере, граничит с Россией на северо-востоке, имеет длинную береговую линию и является одной из пограничных оборонительных крепостей в Китае и занимает важное стратегическое положение. Существуют автономные этнические группы, такие как монголы, даур, орокен и эвенки, а также ханьские, маньчжурские, хуэйские и другие этнические группы. Население автономной области составляет 24 706 300 человек, из которых на долю меньшинства приходится 21,25% от общей численности населения автономного региона. Он обладает уникальными преимуществами в отношении ресурсов и естественных пастбищ, а также представляют собой уникальную туристическую достопримечательность во Внутренней Монголии.

Национальный вопрос является важным явлением в процессе социального развития человека, и его надлежащее решение связано с политической стабильностью страны, экономическим развитием, миром людей, защитой границ и внешней политикой. С древних времен Внутренняя Монголия демонстрировала важность этнической работы на этой земле с ее особым географическим положением, миграцией и изменениями жителей мира. В начале основания Коммунистической партии Китая он придавал большое значение этническим вопросам во Внутренней Монголии, уделял большое внимание осуществлению правильной этнической политики, культивировал этнические кадры, развивал экономическую культуру, практиковал региональную этническую автономию и осуществлял реформу ламаизма. На разных исторических этапах коммунистической партии Китая, возглавлявшей китайскую революцию и социалистическое строительство, три поколения руководящих коллективов продолжали исследовать, и вся этническая работа во Внутренней Монголии достигла замечательных результатов. Национальный вопрос достаточно хорошо решен, уровень жизни людей улучшился, и национальная работа достигла значительных успехов.

70 лет с момента создания автономного района «Внутренняя Монголия» – это также 70 лет с момента исследования до создания и внедрения системы региональной этнической автономии. Этот аспект отражает высокое уважение Китая к этническим вопросам и, с другой стороны, полное доверие партии и государства к системе региональной этнической автономии. В 2014 году Центральная конференция по этническому труду четко указала: «Система региональной этнической автономии является основной политической системой нашей страны и важной частью правильного пути решения национальных проблем Китая с китайскими характеристиками». Успешная практика региональной системы автономии «Внутренняя Монголия», полное доверие к системе региональной этнической автономии имеет глубокую теоретическую и практическую основу.

1. Система региональной этнической автономии в истории единой многоэтнической страны.

Единая многоэтническая страна – это история и национальные условия Китая. В долгой истории эволюции этническое распределение Китая показало характер большой диаспоры и небольших поселений. Под предлогом сохранения национального единства феодальные династии Китая в прошлых династиях приняли уважительное и всеохватывающее отношение к этническим меньшинствам. С точки

зрения политики, многие феодальные династии в истории приняли различные системы управления и контроля в районах, где этнические меньшинства живут в компактных общинах. Внедрение этих систем обеспечивает глубокое накопление практики управления этническими территориями. Исходя из такого социального и исторического фона, система региональной этнической автономии стала историческим выбором Китайской Народной Республики. Как важная новаторская работа Коммунистической партии Китая, система региональной этнической автономии основана на предпосылке обеспечения национального единства и гарантирует права всех этнических меньшинств на управление своими внутренними делами.

Например, в статье 4 Конституции Китайской Народной Республики говорится: «Региональная автономия практикуется в районах, где этнические меньшинства живут в концентрированных общинах, и органы самоуправления создаются для осуществления автономии. Все этнические автономные районы являются неотъемлемыми частями Китайской Народной Республики». Хотя органы самоуправления обладают властью и обязанностями, они также полностью воплощают принцип обеспечения национального единства. Например, статья 115 «Положения Китайской Народной Республики о самоуправлении этнических автономных районов» гласит: «Осуществление автономии в соответствии с Конституцией, Национальным законом о региональной автономии и другими законами». Статья 116 предусматривает: Народные конгрессы национальных автономных округов имеют право формулировать автономные нормативные акты и отдельные нормативные акты в соответствии с политическими, экономическими и культурными особенностями местных этнических групп. Автономный регламент и отдельные нормативные акты автономного округа вступают в силу после утверждения Постоянной комиссией Национального народного конгресса.

«На основе «Провозглашение Китайской Народной Республики о региональной национальной автономии», принятое Конституцией Китайской Народной Республики, часть «Предисловие» начинается со статьи: «Китайская Народная Республика является единой многоэтнической страной, созданной людьми всех национальностей в стране». Региональная автономия находится под единым руководством государства, региональная автономия осуществляется в местах совместного проживания этнических меньшинств и создаются органы самоуправления для осуществления автономии. В рамках такой системы под единым руководством государства все этнические автономные районы независимо управляют внутренними делами своей нации и региона и приняли большое количество автономных нормативных актов и отдельных нормативных актов. В то же время он также обеспечивает свободу этнических меньшинств в использовании и развитии своих устных и письменных языков, активно направляет религии на адаптацию к социалистическому обществу, уважает и гарантирует свободу религиозных убеждений этнических меньшинств, уважает и гарантирует свободу этнических меньшинств в отношении сохранения или реформирования своих национальных обычаев и привычек. На основе государственного плана самостоятельно осуществляется экономическое строительство, активно популяризируется девятилетнее обязательное образование, также активно реализуются социальные обязательства, такие как образование, наука и техника и культура.. Именно из-за истории и национальных условий Китая как единой многоэтнической страны, сочетания единства и автономии и сочетания национальных и региональных факторов система региональной этнической автономии была чрезвычайно важна в политической системе Китая с момента его рождения. В сентябре 1949 г. «Общая программа Китайской народной политической консультативной конференции» четко определила систему региональной этнической автономии как основную политическую систему. В 1954 году Конституция Китайской Народной Республики провозгласила систему региональной этнической автономии. В Законе Китайской Народной Республики о региональной национальной автономии, принятом в 1984 году, указывалось, что система региональной этнической автономии "является важной политической системой государства". В 2001 году она была дополнительно изменена на "является базовой политической системой государства". Центральная этническая конференция 2014 года подтвердила статус региональной системы этнической автономии как основной политической системы страны и указала, что система региональной этнической автономии является важной частью «правильного пути решения китайских проблем с китайскими характеристиками».

2. Система региональной этнической автономии – как стремление к равенству, единству и общему процветанию всех этнических групп.

Система региональной этнической автономии является важным достижением творческого использования Коммунистической партией Китая марксистского национального мировоззрения, основанного на истории и национальных условиях Китая, и незаменимой важной роли в содействии равенству, единству и общему процветанию среди всех этнических групп. В статье 4 Конституции Китайской Народной Республики содержится более подробное объяснение первоначального намерения

создать систему региональной этнической автономии, в которой указывается, что «все этнические группы в Китайской Народной Республике равны. Государство гарантирует законные права и интересы всех этнических меньшинств и защищает их и развивает все этнические группы». «Равенство, единство и взаимопомощь». «Страна помогает всем этническим меньшинствам ускорять экономическое и культурное развитие в соответствии с особенностями и потребностями этнических меньшинств». «Все этнические группы имеют свободу использовать и развивать свои разговорные и письменные языки. Свобода поддерживать или реформировать свои собственные обычаи».

Закон Китайской Народной Республики о региональной национальной автономии также гласит, что «реализация региональной этнической автономии отражает дух государства полного уважения и гарантирования прав всех этнических меньшинств на управление своими внутренними делами и воплощает приверженность государства равенству всех этнических групп». Из этих правовых положений видно, что система региональной этнической автономии уходит корнями в историю Китая, а также наследует и развивает марксистские взгляды на нацию, на содействие равенству, единству и общему процветанию среди всех этнических групп. Содействие общему процветанию и развитию всех этнических групп является не только ключевой привлекательностью системы региональной этнической автономии, но и отличительной чертой системы региональной этнической автономии.

Статья 117 Конституции Китайской Народной Республики гласит: «Органы самоуправления этнических автономных районов имеют автономию в управлении местными финансами. Любой бюджетный доход, который принадлежит национальной автономной области в соответствии с государственной финансовой системой, является национальной автономной областью. Органы самоуправления организуют их использование самостоятельно». Статья 118 гласит: «Органы самоуправления национальных автономных районов самостоятельно организуют и управляют местным хозяйственным строительством под руководством государственного плана. Государство разрабатывает ресурсы в этнических автономных районах. При строительстве предприятий они должны заботиться об интересах этнических автономных районов. Статья 122 гласит: «Государство помогает этническим меньшинствам ускорять развитие экономического строительства и культурного строительства с точки зрения финансов, материалов и технологий. Государство помогает этническим автономным районам. Большое количество кадров на всех уровнях, различные профессиональные таланты и деятели искусств национальной районной автономии все это содействует разработке более широких мер по содействию общему процветанию всех этнических групп. В соответствии с этими положениями государство оказывало большую поддержку и помощь этническим автономным районам, а также гарантировало и способствовало историческому развитию различных предприятий в этнических автономных районах. Согласно статистическим данным, за 30 лет реализации Закона о региональной этнической автономии (1984-2013 гг.) условия инфраструктуры в этнических районах значительно улучшились: инвестиции в основной капитал всего общества увеличились с 18,449 млрд. Юаней до 570,78 млрд. Юаней, увеличившись на 308,4 раз. Общая экономическая сила этнических районов значительно улучшилась: общий объем производства увеличился с 68,095 млрд. Юаней до 674,72 млрд. Юаней, что в 17 раз выше сопоставимых цен, со среднегодовым темпом роста в 10,7%. Доходы местного публичного бюджета увеличились с 6,35 млрд. Юаней до 8436 юаней. 100 миллионов юаней выросли в 131,9 раза, среднегодовые темпы роста составили 18,4%, а темпы роста обоих показателей выше, чем в среднем по стране.

3. Практика автономного региона «Внутренняя Монголия» как пример эффективности системы региональной этнической автономии

Успешная практика автономного региона «Внутренняя Монголия» в течение 70 лет полностью демонстрирует важную роль региональной системы этнической автономии в содействии общему единству и борьбе всех этнических групп и общего процветания и развития, а также подчеркивает превосходство региональной системы автономии. Автономный район «Внутренняя Монголия» постоянно поддерживал хорошую ситуацию гармоничного сосуществования и гармоничного развития среди всех этнических групп и вносил важный вклад в защиту национального единства. В то же время Автономный район «Внутренняя Монголия» использовал права, предоставленные системой региональной этнической автономии для разработки политики и руководящих принципов, которые соответствуют реальной ситуации во Внутренней Монголии и способствуют развитию различных начинаний. Например, партийные комитеты и правительства автономного региона предложили ряд мер политики, таких как «три разных интереса», в соответствии с особыми обстоятельствами в пастбищных районах, которые способствовали производству и укрепляли единство между этническими группами и монгольским народом. Ведущие кадры Уланху и других автономных областей указывали на недостатки и исправляли некоторые правила, которые не подходят для автономной области, что сыграло положительную роль в защите пастбищ. Этнические языки, образ жизни, обычаи и религиозные убеждения также полностью

соблюдаются. Внутренняя Монголия создала полную систему образования для этнических меньшинств: кадры меньшинств во всем автономном регионе составляют около 33% от общего числа кадров, из которых кадры этнических меньшинств на провинциальном, министерском и префектурном уровнях составляют 41,67% и 33,72% кадров на том же уровне, соответственно.

Система региональной этнической автономии способствовала быстрому развитию автономного региона «Внутренняя Монголия». Возьмем в качестве примера металлургию Баотоу, которая является промышленным символом Внутренней Монголии. В начале основания Нового Китая Баотоу планировался стать будущим сталелитейным центром, фактором, способствующим экономическому развитию районов, где проживают этнические меньшинства. В 1950 году Баотоу Стил была включена в 91 советский проект помощи. В ходе разработки Baotou Steel столкнулась с трудностями из-за нехватки сырья, вызванного строительством различных отраслей промышленности. Центральные органы власти провели большую координационную работу с учетом изменений экономических перспектив автономного района «Внутренняя Монголия». Baotou Steel построила доменную печь с самой большой мощностью в Китае на год раньше запланированного. 26 сентября 1959 года из первой печи вышел расплавленный чугун, положив конец истории невозможности производства железа во Внутренней Монголии.

В то же время, автономная область «Внутренняя Монголия», которая была развита, экспортировала большое количество чистой энергии, цветных металлов и большое количество промышленной продукции по всей стране, а также производит экологически чистые сельскохозяйственные продукты и продукты животноводства, включая молочные продукты для населения страны на основе животноводства. Стоит отметить, что в течение трех трудных лет прошлого столетия местным органам социального обеспечения было сложно вырастить большое количество брошенных детей. В то время во Внутренней Монголии, где экономика все еще была относительно отсталой, активно размещалось более 3000 сирот. Эти дети в основном являются семьями-пастухами. Эта взаимопомощь монгольской и китайской семьи, а также общее процветание и развитие всех этнических групп продолжают и по сей день. Генеральный секретарь Си Цзиньпин четко заявил на 95-й годовщине основания Коммунистической партии Китая: «Настаивая на том, чтобы не забывать о первоначальном сердце и двигаться дальше, мы должны придерживаться пути социализма с китайскими характеристиками, уверенности в себе, теоретической уверенности в себе, институциональной уверенности в себе, культурной уверенности в себе и придерживаться основной линии партии. В вопросе национальности мы также должны полагать, что система региональной этнической автономии как важная часть правильного пути решения этнических проблем с китайскими характеристиками может обеспечить равенство, солидарность и общее процветание для всех этнических групп».

Одним словом, под руководством Коммунистической партии Китая система региональной этнической автономии добилась больших успехов. Несмотря на то, что существуют некоторые проблемы с эффективностью внедрения системы в практику, ее необходимо улучшать. Однако нет сомнений в том, что региональная этническая автономия является правильным выбором для решения наших национальных проблем. Внедряя систему региональной этнической автономии, этнические меньшинства имеют право участвовать в управлении государственными делами на равных и самостоятельно управлять своими внутренними делами, уважать обычаи и религиозные убеждения этнических меньшинств, защищать и передавать языки и языки этнических меньшинств, уважать социалистические этнические отношения. Конечно, с углублением реформ, открытости и рыночной экономической системы условия и среда этнической региональной автономии претерпят много изменений, что требует от нас идти в ногу со временем, постоянно вводить новшества, а также совершенствовать систему региональной этнической автономии и связанных с ней нормативных актов.

Список использованной литературы:

1. Ван Хонгман. Об основах, содержании и характеристиках национальной политики нового Китая. Хэйлунцзян, 2012.
2. Чжэн Синьчжэ. О создании и внедрения национальной системы автономии Китая». Пекин, 2018.
3. Цзоу Минь. Источники и поток национальной региональной автономии. Пекин, 2009.
4. Чжоу Пин. Становление и развитие этнической региональной автономной системы в Китае. Пекин, 2011.
5. Основные положения общей теории // https://studopedia.ru/9_223027_osnovnie-polozheniya-obshchey-teorii-marksa.html.
6. Чжан Бин. Теория и практика реализации региональной национальной автономии во Внутренней Монголии. Синьцзян, 2012.
7. Сяо Руи. Некоторые проблемы теории национальностей с китайскими характеристиками. Пекин, 2013.
8. Чжоу Пин, Ли Далонг. Границы Китая, проблемы и инновация. Пекин, 2014.

ТҮРІК РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДІН МЕН САЯСАТ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС

Ислам халифаты ретінде есептелген Осман империясының ыдырауының нәтижесінде 1923-жылы тәуелсіздігін алған Түркия Республикасы қазіргі кезде зайырлы, құқықтық мемлекет болып табылады.

Түркияның діни саясатының негізінде қарама-қайшылыққа толы зайырлылық түсінігі жатыр. Шериф Мардиннен Бернард Льюиске дейін, Кемал Карпаттан Нияз Беркскедейін, көптеген ойшылдар бұл мәселені атап көрсетеді. Түрік Республиканың діни дискурсы «зайырлылық» түсінігінде құрылған. Бірақ Түркияда зайырлылық дегеніміз не?, немесе оны қалай түсіну керек? – екендігі туралы пікірталастар әлі де жалғасуда, және ол аяқталатынға ұқсамайды. Жалпы айтқанда, бір партиялы кезеңде (1923-1946) репрессивті ұғымнан, дін бостандығына дейін дамыған зайырлылық түсінігі мен практикасы Түркияның діни-саяси қатынастарындағы пікірталастың жалпы бағытын және қақтығыстардың сыну сызығын анықтайды. Сондай-ақ, дін мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастар туралы көзқарастардағы айырмашылықтар немесе саяси болжамдар зайырлылық түсінігіне сайып келмейді. Осы орайда, зайырлылық "dejure" дінге қатысты мемлекеттік биліктің басымдылығы ретінде түсіндірілуі мүмкін, "defacto" зайырлылық шеңберінде дін мен діндар адамдар қудалануда немесе бақылауда тұрғанын білдіреді. 1937 жылы 5 ақпанда конституцияда бекітілген зайырлылық, 1931 жылы Республикалық Халық партиясының үшінші ірі съезінде қабылданғаны белгілі.

Осы Конгрестегі зайырлылық шеңбері келесідей анықталды: "Партия, Мемлекеттік басқаруда барлық заңдар, ережелер мен процедуралар қазіргі заманғы өркениет пен әлемдік қажеттіліктерге сәйкес ғылым мен ғылым ұсынатын принциптер мен формаларға сәйкес жасалуы және қолданылуы керек деп қабылданды. Дін адал болғандықтан, партия, діни идеяларды мемлекеттік және әлемдік істер мен саясаттан бөлек сақтау ұлтымыздың негізгі жетістігі болып табылады деп санайды" [1]. Түркияда зайырлылық туралы пікірталастың бір бөлігі зайырлылыққа тән менталитет әлемін құрады. Осы шеңберде зайырлылық; сыртқы істер мен халықаралық саясатта бәсекелестікке негізделген, сондай-ақ дана өркениеттің көрсеткіші болып табылады; ал дін – бұл алға даму үшін, одан алшақ тұрылуы тиіс менталитет болып табылды. Зайырлылық әлемдегі жаңа тәртіптің мағынасы мен негізгі принципі болып қана қоймай; ол сондай-ақ қоғамның ең маңызды іргетасы немесе заманауи әлемге апаратын өркениеттің кілті болып табылады.

Бұл жөнінде ауызбіршілік болмаса да, Кемалистік дін саясатының негізі зайырлылық деп айтқан Льюистің пікірінше, жаңа саяси тәртіптің мақсаты; дін мен дін қызметкерлерінің саяси, әлеуметтік және мәдени істердегі беделін тоқтату және дінді «әділ» сенім мен ғибадатпен шектеу. Осыған байланысты республикалық Түркия құру кезеңінде бір жағынан заманауи, батыстық және ұлттық дін құрылды, ал екінші жағынан дінді модернизациялап және ұлтшылдық үн беруге әрекет жасады [2]. Дегенмен, дін немесе этникалық тиістілік сияқты кейбір құндылықтар да "қабылданған" түрік идеологиясынан шығарылды. Айта кету керек, дін және этникалық тиістілік тек түрік ұлттық бірегейлігі шеңберінде ғана бар.

Алайда, Республика жарияланғаннан кейін қабылданған өзгеріс жаңа режимнің саяси бағытын көрсету тұрғысынан айқын көрінеді. Ислам қоғамдастығының бірлігін білдіретін халифаттың жойылуы, саяси билік қабылдаған шешімдердің ислам заңына сәйкес келетін-келмейтінін қадағалайтын «шейхулисламның» жойылуы, Дін істері жөніндегі басқарманың құрылуы, пансионаттар мен медреселердің жабылуы, Таухидті бекіткен Конституция ережелерінің және 1924 жылғы Конституцияның 2-бабы болған «Түркия мемлекетінің ресми діні Ислам» үкімін алып тастауы республиканың саяси аспектісі мен діни дискурсты анықтайтын орыны бар екендігін көрсетті. Сондықтан жаңа режим діннің әлеуметтік және саяси күшін төмендетуге бағытталды деп айтуға болады. Зайырлылық шеңберіндегі іс-әрекеттер Республика іргетасын қалауда біртұтастық деп есептелгенде, діннің әлеуметтанулық күшін төмендету үшін кең өзгерістер болғандығы байқалады [3].

Осы қадамдардың көмегімен қоғам қазіргі заманғы, батыс және зайырлы киімге киінуі тиіс; діни шындықты болса қоғамнан ығыстыруға әрекет жасалды. Осы себепті зайырлылық езгіштік, эксклюзивті және әскери сипат алды. Алайда, бұл қысымшылық қасиет зайырлылықтың бір ғана өлшемін құрайды. Өртүрлі елдердің зайырлылық тәжірибесі мұқият зерттелгенде, тағы бір жағдай туындайды. Мысалы, АҚШ немесе Ұлыбританияның зайырлылық мағынасында мемлекет діни бостандықты қорғауға міндетті. Канатана бұл жағдайды былайша түсіндіреді; мемлекет адамдардың діни сенім бостандығын қамтамасыз етуге, жол жүру және тасымалдау еркіндігі сияқты діни бостандықтың инфрақұрылымын құруға міндетті. Франция, Германия немесе Америка Құрама Штаттары сияқты кейбір елдерде діни мекемелерді

мемлекеттің өзі немесе қажет болған жағдайда мемлекет демеушілері қолдайды. Діни бостандықтар мемлекет кепілінде. Бұл зайырлылыққа немесе зайырлы мемлекеттің сипатына қарсы емес.

Дін істері басқармасының құрылуы және қызметі

Республикалық дәуірде Дін істері басқармасы (ДІБ) бюджеті мен құрылымы жағынан ең көп талқыланатын жетекші мекеме болды. Біріншіден, 1924 жылы 3 наурызда орын алған Республиканың діни саясатының құрылымын анықтайтын қосымшалар немесе толықтырулар. Халифат институтымен қатар Шарифат және Вақф уәкілдері алынып, мемлекеттің діни істеріне қарау үшін Дін істері жөніндегі басқарма құрылды. Осылайша мемлекеттің дін саласына көзқарасы пайда болып, дінге бақылауы біртіндеп күшейе түсті. Бұл үшін Кемалистік Түркия саясатындағы зайырлылық дін мен саясаттың бөлінуін білдірмейді; діннің ықпалы мен беделіне қарсы әрекет ететін зайырлылықты, дін мемлекеттің бақылауында тұрғандығын білдіртті. Дэвисонның айтуынша, зайырлылықты сипаттау үшін қолданылатын тұжырымдама «қадағалау» болуы тиіс, Батыс мағынасында республикада ешқашан дін мен мемлекеттің бөлінуі қабылданбаған. Сонымен қатар, діндер мен діни ұйымдар өздерін мемлекеттік аппараттың бақылауында және езгісінде сезінді [4]. Осы шеңберде зайырлылық пен республиканың діни саясатын қарастыруға болады.

Діни пікірталастың өлшемі – ДІБ-нің зайырлы саяси жүйеде болуы, сунниттік-ханафиялық түске ие болуы, алевиттер сияқты түрлі діни топтарға діни қызмет көрсетпеуі. Әлеуметтік тұрғыдан, Түрік Республикасында дінді реттеу бойынша құзыретке ие Диянеттің болуы, діннің қоғамдық-саяси саладағы әсерінен қорғаныс қызметін атқаратындығын көрсетті. Бірақ Дианеттің сунниттерге қатысы бар деп саналуы, ол Түркия халқының көпшілігі суннит болғандықтан емес, саяси жүйеге сәйкестендіру, қайта бағыттау және қадағалау жолының сунниттік болуы.

Сонымен қатар, Бір партиялы кезеңіндегі зайырлылықтан барлық әлеуметтік топтар секілді, сунниттерде өз «сыбағасын» алды. Сунниттер ретінде қабылдануы мүмкін көптеген діни оқу орындары жабылды, сунниттердің қауымдастық ұйымдастыруға құқығы жойылды және діни білім астыртын жүргізілуге мәжбүр болды [5].

Республиканың діни саясаты және Тевхид-иТедрисат

Республикалық режимнің діни саясатының шекарасын анықтайтын тәжірибелердің бірі – Таухид Тедрисат заңы. Бұл заң алдымен мектеп пайдасына медресе мен мектеп арасындағы екі жақтылықты жойды. Осы шеңберде оқу-жаттығу қызметін Ұлттық білім министрлігінің астына және бір мекемеде ұйымдастыруға шешім қабылданды. Сонымен қатар, қазіргі заманғы мектептің қолшатырында діни және зайырлы білім беру қарастырылған [6].

Бір партиялы кезеңде ұлттық білім министрлігі жасаған осы жағдайды Тахсин Бангуоглу былай деп түсіндіреді; "Таухид-и-Тедрисат Заңының мағынасы мен рух келесідей; Түркия бұдан былай бірыңғай қоғамдық, әлеуметтік мекеме болып табылады, бірыңғай мектеп құру, бір менталитетті адамдарды бір тұтас ұлт қалыптастыру үшін бірыңғай даярлау мен тәрбиелеу".

«Құран және дін сабақтары» деген атпен бастауыш мектептерде 2, 3, 4, 5-сыныптарда екі сағат білім берудің біртұтас заңымен, «Дін білімі» деген атпен орта мектептердің 1 және 2-ші сыныптарында бір сағат түрінде сабақтар ұйымдастырылды. Алайда, зайырлылықтың «мемлекеттік мектептерде діннің орны жоқ» деген түсінікті ескере отырып [7], діни сабақ 1924 жылы орта мектептің жоғарғы оқу бағдарламасынан, 1927 жылы орта мектептің бағдарламасынан, 1929 жылы бастауыш мектеп бағдарламасынан, 1931 жылы Ибтида-и Дарудан басталды. Ол Муаллимин мен Ибтида-иДарулМуаллиматлар бағдарламасынан, 1939 жылдан бастап ауылдағы бастауыш мектептерден шығарылды. Сонымен қатар, ауыл институттарының бағдарламаларында 1940 жылғы 17 сәуірде шыққан № 3803 Заңымен ашыла бастаған ауыл институттарының бағдарламаларында діни сабақтардың қажеті жоқ деген қорытынды жасалды [8]. Осылайша, жаңа режим біртіндеп діни сабақтар мен діни оқу орындарын зайырлы, секулярлық және ұлттық шекаралардан шығарып, біраз уақытқа тыйым салды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Kongre. C.H.F ÜçüncüBüyükKongreZabıtları. İstanbul: DevletMatbaası, 1931
2. Lewis, Bernard. ModernTürkiye'ninDoğuşu. Çev: Metin Kıratlı. Ankara:TürkTarihKurumu, 1993.
3. Gotthard, Jaschke. YeniTürkiye'deİslamlik. Ankara: BilgiYayınları,1972.
4. Davison, Andrew. Türkiye'deSekülerizmveModernlik. İstanbul: İletişimYayınları, 2002.
5. Aktay, Yasin. "Sosyo-KültürelvePolitikYönleriyleAlevilikÜzerineNotlar". MilelveNihal 4/1, 2007.
6. Kaymakcan, Recep. "Türkiye'deDinEğitimiPolitikalarıÜzerineDüşünceler". EKEV AkademiDergisi 10/27, (2006): 21-36.
7. Bilgin, Beyza. Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri. Ankara:EmelMatbaacılık, 1980
8. Gündüz, Turgay. "Türkiye'deCumhuriyetDönemiDinEğitimi ve ÖğretimiKronolojisi (1923-1998)". UludağÜniversitesi İlahiyatFakültesiDergisi, 7 (7), (1998): 543-557.

ВЛИЯНИЕ ТУРЕЦКОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ ГРАЖДАН

Телевидение вошло в общественную жизнь Турции в 1970-х годах. Вещание было ограничено тремя днями в неделю, а черно-белое – только до 1984 года. Чтобы расположить «Дизи» (тур. DIZI – сериал) в своем историко-этнографическом контексте, важно понять, как у турецкой аудитории появилось ощущение «привлекательного контента» во времени. Поэтому полезно начать с изучения традиционных привычек турецкой аудитории и их чувства развлечения.

До телевидения или даже радиовещания традиционные турецкие развлечения исторически сочетали в себе еду, музыку и танцы. Традиционный театр теней Ортаюну и Карагез со времен Османской империи последовал за интерактивным и импровизированным юмористическим спектаклем (очень похожим на Commedia dell'arte), сосредоточенным на классовых конфликтах, этническом юморе, гендерных ссорах и основанном на окружении. Они были выполнены на открытом воздухе, в кофейнях или в домашних условиях, где зрители могли кричать, вмешиваться и комментировать, наслаждаясь едой и напитками. Именно во времена республиканцев турецкую публику обучали «театру в помещении», научившись ждать в очереди, чтобы покупать билеты, не есть орехи во время просмотра, молчать во время спектакля и ждать окончания шоу аплодировать. Можно легко утверждать, что у традиционного театра было ощущение того, что мы называем жанром ситкома сегодня. Обзор текстов Карагеза [1] и Орта-юну (театр) [2] ясно покажет, как в традиционном театре использовалась ситуативная комедия посредством наказания, недопонимания или абсурдных встреч. Повествование в эпических и романтических формах было вновь организовано в бытовых и общественных сферах, которые могли включать музыку, драматическую мимику и жесты. Там содержание будет основываться больше на ближневосточных историях, будь то героические, религиозные или романтические. Эти истории будут распространяться через иллюстрированные печатные буклеты в течение XIX века. Позже, в период государственного строительства в республиканские времена, радиовещание стало основным средством массовой информации. Новости и музыкальные программы были популярными формами; в частности, в 1950-х годах в качестве важного жанра стали появляться сериалы на радио, очаровывающие аудиторию, состоящую в основном из домохозяек и студентов. Содержание радио театра включало в себя западную классику, адаптацию от международных бестселлеров (например, романы Марио Зиммеля в 1970-х годах) [3] и оригинальные турецкие пьесы. Когда телевизионное вещание начало распространяться в Турции в 1970-х годах, количество телевизоров было очень ограничено, так как все они были импортированы. Первое поколение телезрителей в Турции должно было полагаться в основном на немецкие бренды, такие как Chaub Lorenz, Grundig, Nortmende, Blaupunkt, Telefunken, до начала 1990-х годов, когда Турция стала ведущим производителем оригинального оборудования «oem» original equipment manufacturer – «оригинальный производитель оборудования». Хотя телевизоры были ценными бытовыми приборами, они также являлись источником социализации, создавая полуобщественную сферу внутри бытового пространства, поскольку многим людям приходилось делиться телевидением во время посещений домов. Объединяя соседей и укрепляя воссоединение семей, просмотр телевизора вернул старые привычки смотреть «вслух» и «с едой».

В течение 1970-х годов основные форматы турецкого телевидения состояли из новостей, музыкальных шоу и фильмов, в основном голливудского черно-белого кино. Звезды 1950-х и 60-х годов, такие как Тайрон Пауэр, Ким Новак, Ава Гарднер, Кэтрин Хепберн, Кэри Грант, Берт Ланкастер, стали знакомыми лицами для молодых турецких зрителей в 1970-х и 80-х годах. Американский премьерный сериал В начале 1970-х годов на TRT транслировались «Убийцы» с Тони Кертисом и Роджером Муром, «Звездный путь», «Миссия невыполнима», «Петрочелли», «Маленький дом в прерии» и «Бонанза». Но «серийный эффект» в основном создавался такими шоу, как Даллас и Беглец. Наряду с доктором Кимблом, эта тенденция сопровождалась харизматичным Коломбо, Мак-Милланом и Женой. В течение 1970-х годов TRT также показывали драмы BBC, адаптированные из классических романов, таких как Анна Каренина, и некоторых французских постановок, таких как Allô Police, Арсен Люпен и Жак. TRT также импортировала множество незашифрованных форматов из-за рубежа.

Таким образом, первое поколение зрителей турецкого телевидения познакомилось с европейскими форматами, став поклонниками студийных шоу RAI, в которых снимались такие феноменальные итальянские певцы, как Раффаэлла Карра, Мина и Адриано Челентано. Еще один важный формат показа конкурсов среди различных немецких деревень стал основным моментом воскресного дневного вещания.

Показывая иностранный контент, TRT также интересовался производством турецких телевизионных фильмов и мини-сериалов. Как официальная национальная сеть вещания, их понимание «турецкого производства» заключалось в адаптации турецких романов для телевидения. В начале 1970-х годов TRT поручила известным режиссерам, таким как Халит Рефино, Лютфи Акад и Метин Эрксан, снять серию рассказов. Хотя эти истории были известными историями современной турецкой литературы, они не были написаны для телевидения.

Подвергнутые восхитительному зарубежному контенту, большинство турецкой аудитории сочло эти новаторские телевизионные фильмы удручающими. Им было трудно интерпретировать кинематографическую символику режиссеров, которые адаптировали эти истории. Просмотр турецкого телевизионного контента стал своего рода «национальным долгом», а не приятным событием, создавая ощущение неудачи по сравнению с западными постановками. То, что было увлекательным в турецком контенте в те дни, действительно пришло из комедийного сериала *Kaynanalar* (The In-Laws, TRT, 1974-1997, 950 эпизодов) и адаптации романа *Aşk-ı Memnu* (Запретная любовь, TRT, 1975.) от HalitRefiHal.

В отличие от сюжетных адаптаций Эрксана и Акада, *Aşk-ı Memnu* стал настоящим успехом как мини-сериал. Эти два спектакля оказали большое влияние на создание первого представления о высококачественных шоу «западного калибра». Первые попытки TRT адаптировать истории и романы из турецкой литературы сменились другой идеей в 1980-х годах. TRT решил поручить знаменитому поэту и писателю Атилле Ильхану написать оригинальные сценарии. Ильхан написал два проекта для TRT: *Карталлар Юксек Учар* («Орлы летают высоко», 1983, 14 эпизодов) и *Ярин Артык Бугюндюр* (Завтра сегодня значит сегодня, TRT 1, 1987). *Карталлар Юксек Учар* был установлен в Измире на побережье Эгейского моря. Она была сосредоточена на конкурирующих семьях, столкновениях поколений и романтических отношениях, контекстуализированных в социально-политическом ландшафте истории республиканской Турции.

Ярин Артык Бугундур изобразил растущее осознание буржуазной девочки, когда она столкнулась с проблемами восточной Турции, что привело к ее отчуждению от ее бывших социальных кругов. Таким образом, содержание тех лет было в большей степени «историографическим». Основным желанием был критический анализ турецкого общества и истории. А благодаря своему марксистскому прошлому и преданности традиционной культуре, Атилла Ильхан был идеальным выбором в качестве интеллектуального писателя, ставшего поклонником турецкого кино. 1980-е годы были также годами, когда TRT проявлял интерес к исторической драме, начиная от адаптации исторических романов к историческим пьесам, основанным на политических деятелях и событиях. Новые адаптации обычно изображали позднюю османскую общественную жизнь и политические события в период 19-го века. После успеха *Aşk-ı Memnu* (1975) три аналогичных сериала вышли в эфир в 1980-х. *Üç Stambul* (3 Стамбула, TRT 1, 1983), *Bugünün Saraylısı* (Сегодняшний Аристократ, TRT 1, 1985) и *Чаликушу* (The Wren, TRT 1, 1986) были мини-сериалами, повествование которых развивалось вокруг класса и Романтика поставлена в контексте османской общественно-политической жизни XIX века.

Верные оригинальным романам, они были эффективными отечественными постановками, которые привлекали турецкую аудиторию в течение 1980-х годов. Созданные государственной национальной сетью исторические драмы в значительной степени отражали официальный подход к истории Османской империи, изображая период «основания» или жизни могущественных султанов. Этот жанр начался с феноменального *Мурат* (Мурат 4-й, TRT 1, 1981), сосредоточив внимание на жизни двух могущественных фигур, султана и его матери Кёсем. В исполнении выдающихся театральных актеров и актрис эта серия получила прочную театральную рамку. Это продолжилось с *Kuruluş* (Фонд, TRT 1, 1988), на этот раз высокобюджетное грандиозное производство, изображающее годы основания Османской империи, и снято на плато, специально построенном для этого производства. 1980-е годы были годами, когда первые теленовеллы и теленовеллы также начали транслироваться на TRT. После *Köle Isaura* (Эсклава Изаура, TRT 1, 1985) пришли другие, такие как *Санта-Барбара* (TRT 1, 1986), *Cesur ve Güzel* (Смелые и красивые, TRT 1, 1988), *Зенгинлер де Аглар* (Los Ricos También Lloran, TRT 1, 1989) и *Хаят Агачи* (Поколения, TRT 1, 1989).

Для телезрителей турецкого телевидения содержание мыльных опер и теленовеллы очень хорошо соответствовало воспоминаниям о турецком кино 1960-х годов, которое в значительной степени состояло из мелодрамы. Это было действительно причиной, почему TRT также инвестировал в драму семьи и соседей в 1980-х. Первый комедийный сериал *Kaynanalar* The In-Laws, который начал выходить в эфир в 1974 году, имел большой успех и доказал, что турецкий семейный юмор, а также мелодрама могут конкурировать с импортной драмой. Отсюда пришли *Перихан Абла* (Сестра Перихан, TRT 1, 1986), *Япрак Докюмно* (Опавшие листья, TRT 1, 1987) 9 и *Бизимкилер* (Наши, TRT 1, 1988). В частности,

Перихан Абла, который находился в Кузгунчуке, районе Босфора, был предвестником многих других жанров дизи, основанных на окрестностях в последующие годы.

Сегодня на международных телевизионных рынках, таких как MIPCOM, NATPE или DISCOP, покупатели обычно называют турецкий жанр дизи турецким мылом, турецкой драмой или турецкой теленовеллой. Эта терминология может меняться или не меняться во времени, но жанр дизи отличается от мыла или теленовеллы по-разному. Как я упоминал ранее, когда кто-то исследует телевизионные сериалы по всему миру, будь то мыльная опера, драма прайм-тайма, теленовелла или мюзикл, они все коренятся в историко-политическом контексте и в традиционной художественной сфере, которая предшествует им. Исторически говоря, развитие турецкого мира дизи было связано с международным репертуаром телевизионной драмы. Международные телевизионные сериалы оказали большое влияние на турецкую аудиторию, определяя их способы просмотра телевидения, устанавливая их восприятие высококачественного контента и создавая образ для создания жанра дизи. Можно легко утверждать, что с середины 1990-х годов дизи развился в полу структурную форму в 2000-х годах. Как жанр, он отличается от мыла и теленовеллы. Многие писатели и режиссеры считают, что стиль рассказывания истории имеет значение. Поскольку сцены снимаются в естественных условиях и поскольку диалоги выполняются почти в реальном времени, сцены «естественно медленные». Музыкальное, текстовое и визуальное разнообразие богаче, чем мыло и теленовелла, которые также имеют медленный нарративный поток. Структурно говоря, дизи предлагают легко понятные повествования в их естественной медлительности в самых разных ситуациях. Большой выбор мест вызывает любопытство, поскольку каждое место становится загадкой для местной аудитории, а для иностранных зрителей – в поисках мест, где у них нет возможности путешествовать. Дизи также предлагают интертекстуальность между различными формами повествования, такими как музыкальные, визуальные и текстовые. Темпы производственного процесса уникальны для турецкой телевизионной индустрии. Многие сети неохотно берут на себя обязательства по трансляции в течение всего сезона, не видя успеха шоу, таким образом, доходы от рекламы. Вот почему производство начинается с нескольких эпизодов в наличии, а сценарии продолжают писать еженедельно.

В процессе вещания сценаристы получают очень быстрый отклик аудитории, актеров и продюсеров, и этот процесс оказывает непосредственное влияние на их написание. Это почти личное общение, где продюсеры, писатели, режиссеры, арт-директора, режиссеры-фотографы, редакторы, музыканты, актеры, агенты и скауты вносят творческий вклад в конечный продукт. Поэтому очень важно исследовать механизмы коллективного производства и посмотреть, как социальные акторы мира дизи влияют и сотрудничают друг с другом в этом творческом процессе. Тем не менее, это также делает жизнь очень уязвимой, поскольку никакие дизи не могут длиться так долго, как мыльная опера. С точки зрения восприятия аудитории, местные привязанности могут иметь разные причины, чем те, которые привлекают иностранную аудиторию. Дизи в значительной степени полагаются на турецкое пособие по воспоминаниям и демонстрируют знакомые этнографические образы, изобилующие сценами из обычной турецкой жизни, которые включают в себя семейные трапезы, настоящие к жизни костюмы и диалоги с традиционными высказываниями. Хотя сегодня дизели можно продавать по всему миру, они в основном предназначены для местной аудитории.

Турецкие вещатели и дистрибьюторы следят за мировыми телевизионными рынками с 1970-х годов, прежде всего, чтобы покупать новый контент и форматы для национального вещания. TRT является частью EBU, Европейского вещательного союза, с момента его основания в 1950 году. Хотя приобретение было основной причиной выхода на эти мировые рынки, турецкие производства, такие как *Aşk-ı Memnu* и *Çalıcı*, были проданы за границу в 1980-х годах¹⁴. Прорыв, однако в 2008 году появился *Gümüş* (Nour / Money), первый дизи, который процветал за рубежом. *Gümüş* был не первой серией, проданной на международном уровне, но он был первым, чтобы пленить массовую иностранную аудиторию в размере, не испытанном до этого. начался на Ближнем Востоке, затем продвинулся на запад, к Балканам и странам Восточной Европы. Тенденция продолжилась с открытием латиноамериканского рынка в 2014 году и в настоящее время ведет к азиатским территориям.

Есть много разных взглядов на бум интереса к турецким дизи во всем мире. Некоторые из этих функций, такие как использование реальных локаций и естественно медленное повествование, были упомянуты ранее по сравнению с другими жанрами. Также следует помнить о техническом качестве постановок и богатом профиле хорошо действующих лиц. Новые лица со знакомым средиземноморским обликом приветствовались на тех территориях, где были запущены дизи. *Özlem Özsümbül* [4], который руководил продажами Kanal D в последнее десятилетие, также обращает внимание на универсальные тематические общие черты: «Зрители из разных регионов находят общий язык в универсальных темах – любви, желании, амбициях и мести». Возможно, можно утверждать, что сила дизи заключается в их слиянии этих универсальных тем с культурно знакомой контекстуализацией в этих регионах. Здесь также

следует подчеркнуть влияние знакомства с «турецкой культурной областью». Турция, как «Нация Империи», разделяет с MENA и восточноевропейскими регионами похожую эстетическую память и социальные коды, укоренившиеся в Османской империи. Азиатские страны также по-разному связаны с культурой Турции. Учитывая свое средиземноморское наследие, латиноамериканские страны наслаждаются семейными сценами с похожими образцами пищи или поведения. Для азиатских зрителей турецкая культурная сфера также предлагает аналогичную систему ценностей с точки зрения пола и класса, но также схожую позицию по отношению к западному миру и опыту модернизации. Следует также отметить, что бум турецких продаж на латиноамериканских рынках начался со старого контента (серии, такие как 1001 Gece (Kanal D, 2006-2009), Ezel (ATV, 2009-2010), Fatmagül (Kanal D, 2010-2012) [5]. Но в то же время, эти дизи открыли ворота для новых, с участием тех же ведущих актеров, которые стали международными звездами социальных медиа, если не основной прессой журнала.

С середины 1990-х годов путь Турции с растущим исламизмом начал оказывать влияние на тенденции в сфере вещания. Это оказалось более заметным после выборов 2011 года, когда политическая критика в турецких СМИ становилась все более ограниченной и контролируемой государством проблемой. С ростом авторитаризма основные сети перешли от либеральных владельцев к более проправительственным (Звезда в 2011 году, ATV 2013), препятствуя традиции политических дебатов и политического юмора на турецком телевидении. Политические круглые столы или дискуссионные программы, такие как Siyaset Meydanı Политическая арена, Teke Tek или Seviz Kabuğu, приклеивали аудиторию к экранам в течение 2000-х годов, предлагая платформы для свободной дискуссии, тенденция, которая с тех пор радикально изменилась, Хотя некоторые политические программы продолжают транслироваться, они больше не являются событием прайм-тайм. Это явление вызвало заметный сдвиг в прайм-тайм, от новостных СМИ и в сторону дизи. Хотя в 2000-х годах политический контент стал частью производства дизи, растущий авторитаризм и зависимость промышленности от рейтингов и доходов от рекламы ограничивают сети жанрами романтики и триллеров. Сегодня писатели дизи часто жалуются на цензуру, особенно под давлением цензора Верховного совета по радио и телевидению (RTÜK), который может легко наказать сети, транслирующие неконформистские материалы о политике правительства. В последние несколько лет турецкие производители также переживают сложный переходный период, поскольку новые турецкие игроки, такие как O3 и Endemol, вышли на турецкий рынок. Тем временем экспорт дизайзов продолжает стимулировать другие аспекты турецкой экономики. Дизи вызвали туристический бум двумя различными способами. Во-первых, демонстрируя различные места и регионы Турции, дизи вызвали общий интерес к Стамбулу, средиземноморскому и черноморскому побережью, Каппадокии и древним восточным городам, таким как Антиохия или Мардин. Во-вторых, они сместили туристические маршруты от исторических мечетей и дворцов к живописным местам, к примеру, парки или рестораны, показанные в Дизе.

С динамичной, молодой и смешанной демографией Турция является сложной страной с растущим экономическим ростом. Несмотря на то, что телевизионная индустрия извлекает выгоду из наследия TRT, она сегодня обязана в основном частному сектору. В последние несколько лет, в разгар радикальных политических изменений, отрасль пережила множество проблем и адаптаций. Будучи страной чести на MIPCOM 2015, телевизионная индустрия Турции доказала, что она создала собственные агентства для производства нового креативного контента. Пройдя долгий путь с 1970-х годов, жанр дизи, который когда-то был вдохновлен зарубежной драмой, теперь установил свое собственное глобальное влияние, охватывая отдаленные территории и аудиторию.

Список использованной литературы:

1. Cevdet K. Karagöz. – İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. – 2004. – 119.
2. Тришин В.Н. Словарь синонимов ASIS. – 2013. – 415 с.
3. Зиммель Й.М. Сборник произведений: Изд.: «Мир книги». – 389 с.
4. TürkdizileriBalkanlardaLatinAmerika'yadiz çöktürdü. – Режим доступа URL: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turk-dizileri-balkanlarda-latin-amerikaya-diz-cokturdu/1647728> – (дата обращения: 12.03.2020).
5. Murat A. Towards A New Historiography Of Turkish Cinema. – 2014. – 533 p.

ЭТАПЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ БАЗОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КНР

Государственная политика в сфере образования всегда актуальна и требует серьезного подхода в контексте требований времени. Приоритетность образовательной политики признана во всем мире, поскольку существуют такие важные общезначимые ценности, как необходимость обеспечения права каждого человека на образование и недопустимость дискриминации в сфере образования; гуманистический характер образования, приоритет жизни и здоровья человека, прав и свобод личности, свободного развития личности; воспитание взаимоуважения, трудолюбия, гражданственности, патриотизма, ответственности, правовой культуры, бережного отношения к природе и окружающей среде, рационального природопользования и т.д.

Поэтапная реализация государственной политики Китайской Народной Республики в сфере базового образования призвана преодолеть ошибки и негативные тенденции в развитии человеческого потенциала.

Можно выделить основные этапы становления и развития государственной политики КНР в сфере базового образования. Попытаемся кратко раскрыть их суть и содержание.

Начиная с 1 октября 1949 г., после образования Китайской Народной Республики, правительство уделяло серьезное внимание делу развития просвещения, работало над созданием новой социалистической системы образования, повышая культурно-просветительский уровень своих граждан. Гарантируя фундаментальное право народа на получение образования, стремилось быстро оздоровить учебную систему, развивать образование разных ступеней, что способствовало бы воспитанию всесторонне развитого нового человека социалистического общества.

С момента основания КНР учебная система базового образования в Китае претерпела в целом восемь основных реформ, между которыми существует тесная историческая связь и преемственность. И, конечно, все они направлены на совершенствование системы базового образования в КНР. Кратко рассмотрим содержание этих последовательных изменений.

1. Первая реформа учебной системы охватила период с 1949 по 1952 год.

После основания Нового Китая образовательный суверенитет был отменен, и различные проблемы в области образования, оставшиеся от старого Китая, были полностью пересмотрены. В декабре 1949 г. Министерство образования провело первую общенациональную конференцию по образованию. На этой встрече была представлена современная политика по реформированию базового образования, включающая в себя полезный опыт традиционного образования и опыт Советского Союза, необходимый для создания новой системы социалистического образования. Эта политика и стала определяющей в направлении первой реформы образования, которая осуществлялась отделом образования «сверху вниз». Прежде всего, была проведена коренная реформа старой учебной системы и создана новая система учебных программ для китайских начальных и средних школ, а также был разработан единый национальный учебный план. Унифицированный учебный план предполагал и создание унифицированной модели учебника. Характерными чертами реформы учебной программы в этот период являлись: упор на централизацию и национальное единство, что привело к пониманию создания единой структуры учебной программы, где ведущее место занимали обязательные курсы, а не факультативные. Особое внимание уделялось дисциплинарному режиму в соответствии с целями обучения в начальных и средних школах; а также органическое сочетание науки и идеологии, как в Советском Союзе, что с очевидностью привело к отдаленности содержания некоторых курсов от реальностей нового Китая.

2. Вторая реформа учебной системы была проведена с 1953 по 1957 г.

Годы процесса восстановления национальной экономики, та к называемая «первая пятилетка». Заседание Регионального комитета по культуре и образованию, состоявшееся в январе 1953 г. и вторая Национальная конференция по работе в сфере образования, состоявшаяся в июне, объявили о новых реформах. На этих двух встречах было установлено, что целью будущей образовательной работы является перестройка, консолидация и дальнейшее развитие начальных и средних школ.

В декабре 1953 г. Административный совет издал «Инструкции по исправлению и улучшению начального образования», где было указано, что в ближайшие несколько лет начальное образование должно развиваться на плановой и целевой основе, на основе интеграции. Работа и учеба в начальной школе должны были объединиться под руководством отделов образования.

В апреле 1954 г. Правительственный совет обнародовал «Инструкцию по улучшению и развитию среднего образования», в которой четко указывалось: «Для повышения качества образования Централь-

ное министерство образования должно, в соответствии с общими задачами переходного периода в стране и целью среднего образования... пересмотреть план обучения в средней школе, пересмотреть учебные планы и учебники, а также отредактировать набор учебных материалов для учителей – это самая основная работа по улучшению качества школьного образования». Два документа послужили руководством и основой для реформирования учебной системы. Министерство образования выпустило первый полный набор учебных программ в стране со времени основания Китайской Народной Республики в 1956 г. и утвержденный проект учебного плана по различным предметам в начальных и средних школах.

По завершению основных социалистических преобразований социалистическая система в КНР, как считало правительство, была в основном создана в 1956 г., «первая пятилетка» была завершена досрочно. Этап второй реформы учебной системы также завершился в начале 1957 г.

Проблема с этой реформой в данный период состояла в том, что хотя и была сформирована всеобъемлющая учебная система для начальных и средних школ, но, тем не менее, опыт Советского Союза все еще очень широко использовался. В связи с чем учебная программа часто менялась, учебные материалы не соответствовали потребностям времени, поэтому учебная работа не могла быть полностью реализована в соответствии с конкретным учебным планом, также междисциплинарное взаимодействие не соблюдалось, следовательно, учебная программа не была достаточно эффективной.

3. Третья реформа учебной системы (1957-1963 гг.).

Процесс построения основ социалистического строя, развития народного хозяйства и национальной экономики, национальной безопасности шел в полной мере. В феврале 1957 г. Мао Цзэдун выступил с докладом «Правильное разрешение противоречий между людьми», он заявил: «Наша образовательная политика должна позволить образованным людям развиваться в области нравственного воспитания, интеллектуального воспитания и спорта и стать социалистом. Нам нужны просвещенные и грамотные работники». Для более эффективной реализации новой образовательной политики Министерство образования начало новую волну реформирования учебной системы, которая прошла три этапа.

Первый этап: корректировка (1957-1958 г.). Под руководством партии и правительства Министерство образования скорректировало план обучения в средней школе на 1957-1958 учебный год в июне 1957 г. и уже в марте 1958 г. – план обучения в средней школе на 1958-1959 учебный год. Учебная программа для средней школы была скорректирована и изменена в целях укрепления процесса интеграции преподавания знаний и навыков трудовой деятельности.

Второй этап: продолжение и углубление реформы учебной программы. Большой шаг вперед связан с корректировкой предыдущего этапа. В сентябре 1958 г. создана «Инструкция по воспитательной работе». В Инструкции указывалось, что технологическая революция и культурная революция должны проводиться активно. В этой ситуации образовательная революция достигла апогея. С 1958 по 1960 г. в начальных и средних школах применялся принцип объединения партийного образования с производством и трудом, осуществлялось обязательное трудовое обучение. Суть реформы учебной программы на данном этапе заключалась в минимизации требований академической системы и оптимальной упорядоченности учебной программы.

Третий этап: корректировка и рефлексия с 1961 по 1963 год. В виду вреда, причиненного "революцией в области образования" в 1958 г., с 1961 года вся учебная система была нацелена на "корректировку, консолидацию, обогащение и совершенствование". Именно она и использовалась в качестве руководства для реформирования учебных программ начальных и средних школ. Был разработан новый учебный план и учебная программа начальных и средних школ, в последнюю были внесены необходимые изменения. В этот период появилась новая тенденция в реформировании учебных программ – признание важности и роли отдельных дисциплин в обучении, организация первичных курсов по выбору, особое внимание было уделено составлению учебников.

4. Четвертая реформа учебной системы с(1964-1976 гг.).

Хотя меры, предпринятые в 1961-1963 гг. позволили предотвратить хаос в реформировании учебной системы, все еще существовал целый ряд важных проблем, которые нужно было решить в кратчайшие сроки, прежде всего, таких как соответствие содержания учебников областям современного знания, вес учебника, сложность учебника и т.п. В начале 1964 г. была опубликована «Речь о весеннем фестивале» Мао Цзэдуна, посвященная начальному и среднему образованию, в которой предлагались изменения в академической образовательной системе, учебных программах и методах обучения.

Но в 1966 г. началась «культурная революция» и страна погрузилась в состояние хаоса. В стране не было целостной политики в области образования. Не было единого учебного плана, учебных программ и учебников. Большая их часть представляла собой просто отредактированные «живые» материалы об обществе, о революции, о вожде.

5. Пятая реформа учебной системы (1978-1980 гг.).

В 1976 г. «Банда четырех» была разгромлена, необходимо было навести порядок в сфере государственной образовательной политики. В 1977 г. была проведена научно-образовательная рабочая конференция, на которой, во-первых, был заслушан проект «Испытание очного десятилетнего плана обучения в начальной и средней школе», в котором предусматривалось десятилетнее обучение в начальной и средней школе (пять лет в начальной школе и пять лет в средней школе). Во-вторых, – проект напрямую был связан с планом обучения, в связи с чем Министерство образования разработало единый национальный учебный план. В-третьих, было объявлено о реконструкции Общества народного образования и об организации «Рабочей тетради для подготовки учебных материалов для начальных и средних школ», а также о подготовке пятого комплекта учебников для начальных и средних школ, предназначенных для использования на национальном уровне (они начали использоваться по всей стране осенью 1978 г.).

Новые учебники были созданы на основе опыта международных реформ учебных программ для начальных и средних школ, который предполагал коренную модернизацию содержания учебного процесса. Созданный заново набор учебников устранил многие ошибки в содержании учебного материала, касающиеся теории политики, бизнеса и т.п., а также некоторые неуместные и устаревшие методы решения практических вопросов. Особое внимание было уделено базовым знаниям, развитию интеллекта и аналитических способностей учащихся.

6. Шестая реформа учебной системы (1981-1985 гг.)

Работа учебной системы более-менее нормализовалась, однако после 1980-х годов ситуация на внутреннем и международном уровнях претерпела огромные изменения: жесткая конкуренция и внутренний спрос на высококлассных специалистов привел к пониманию значимости личных профессиональных способностей и талантов. Стало очевидной необходимостью узкой специализации и углубленного индивидуального развития потенциальных возможностей учащихся. В 1986 г. правильность выбранного курса реформирования учебной программы для начальных и средних школ была подтверждена на практике.

7. Седьмая реформа учебной системы (1986-1996 гг.)

После шестой реформы базовое образование достигло значительных успехов, но по отдельным вопросам все еще требовались дальнейшие изменения. В мае 1985 г. Центральный комитет Коммунистической партии Китая издал «Решение о реформе системы образования» и «Закон об обязательном образовании Китайской Народной Республики», который был принят Национальным народным конгрессом в апреле 1986 г., в результате чего и началась седьмая реформа. Закон об обязательном образовании Китая предусматривает, что государство вводит обязательное девятилетнее образование.

"Закон Китайской Народной Республики об обязательном образовании" устанавливает, что государство осуществляет обязательное девятилетнее образование, т.е. этап начального и неполного среднего образования являются этапами обязательного образования. "Каждый ребенок без различия пола, национальности, расы по достижении шестилетнего возраста поступает в школу и получает обязательное образование. В районах, где еще не созданы необходимые условия, возраст поступления в школу может быть установлен с семи лет. Государство, общество и семья обязаны обеспечивать это".

Наиболее выдающиеся результаты реформы учебной системы в этот период следующие: жесткая административная система обучения начала разрушаться, абсолютное доминирование «централизованной системы» ослабело и постепенно стала превалировать стратегия «одна программа и несколько книг» в целях оптимизации конкретного учебного курса, его содержания и организации.

Работники образования получили возможность широко использовать и опираться на международный передовой опыт в сфере начального образования и преодолеть многие ограничения, которые наблюдались при проведении прошлых реформ учебной системы. Большое внимание стало уделяться таким понятиям, как «развитие личности», «курсы по выбору», «гуманизация образования» и др.

8. Восьмая реформа учебной программы началась с 1996 г. и продолжается по сей день.

С 1990-х годов в образовательной политике Китая приоритетным направлением стало качество образования. Качественное образование требует другого подхода, инноваций, отличных тех, которые были реализованы в предшествующих реформах. Для эффективного решения проблем, оставшихся после предыдущих семи реформ учебной системы, для того, чтобы соответствовать тенденциям мировых трендов в образовательном процессе, правительство Китая начало очередную всеобъемлющую и всестороннюю реформу.

В феврале 2001 г. Государственный совет утвердил пробную версию «Программы реформирования учебной программы базового образования», которая ознаменовала старт очередной реформы учебной системы базового образования в Китае. Следуя принципу «Сначала практика, затем продвижение по службе», новый курс был внедрен в 38 национальных районах страны как экспериментальных в сентябре

2001 года, а осенью 2002 г. эксперимент был дополнительно расширен до 330 городов и округов. Предполагалось, что к 2005 г. все ученики начальных классов начальных и средних школ КНР будут учиться по новой учебной программе.

Восьмая реформа – не простая корректировка содержания учебной программы, не замена старых учебников на новые, а единая и системная реформа, которая охватила всю сферу образования и общество на базе коренных изменений в самой системе обучения. Данная инновация в культуре самого учебного процесса рассматривается как концепция образования и как ценность, это такое преобразование, которое включило в себя стратегию, цели, методы, управление, оценку и другие аспекты учебной программы. Реформа все еще продолжается, будет ли она успешной или нет покажет время.

Таким образом, приоритетные задачи государственной политики в сфере базового образования, которые, на наш взгляд успешно решаются в современном Китае – это: сохранение и развитие единого образовательного пространства и формирование в общественном сознании отношения к образованию как высшей ценности гражданина, общества и государства; воспитание молодого поколения в духе высокой нравственности и уважения к закону.

Главное то, что правительство КНР не перестает вести плодотворную работу над повышением доступности качественного образования, соответствующие требованиям времени, общества и каждого человека, создавая социально-экономические условия для эффективного развития системы образования, качественно меняя систему ее финансирования для развития материально-технической базы образования, признавая и понимая тот факт, что стратегические цели базового образования тесно связаны с проблемами и целями развития общества в целом, с будущим страны.

Список использованной литературы:

1. Интерпретация политики: десять пилотных проектов по изучению глубокоководной зоны реформы системы образования // Сайт "Южно-Китайское море", 2010-12-08.
2. Схема национального среднесрочного и долгосрочного плана реформы и развития образования, опубликованного Центральным комитетом Коммунистической партии Китая // Государственный исторический веб-сайт Китайской Народной Республики, 2016-07-25.
3. Сяоле Чжан. Моральный нарратив с точки зрения теории фреймов/ Перспективы глобального образования. – № 4. – 2005 г.
4. Ван Ян, Ван Ян. Повествование в области образования: понимание жизни на практике // Исследования в области образования. – Пекин. – № 2. – 2005 г.
5. Юань Чжэнго. Современная педагогика. – М.: Образование. «Наука Пресса». – 2004 г.
6. Чжан Чжиюн. Предложения по созданию национальной политики в области образования, управления образованием и информационной платформы // NetEase, 2019-03-12.
7. Чжоу Юн. О повествовательных путях нравственного воспитания // Идеология, теория, воспитание. – Январь. – 2004 г.
8. Дин Ган. Образование и повседневная практика. Исследования в области образования. – Пекин. – № 2. – 2004 г.
9. Гу Минюань. Словарь образования/ Шанхайская Образовательная Пресса. – 1998 г.
10. Гао Сяоцин, Цзян Сяофэн. Двадцать лет исследований политики в области образования в Китае // Китайский образовательный журнал. – Выпуск №10. – 2007 г.

ИНСТРУМЕНТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ «МЯГКОЙ СИЛЫ»

Американский исследователь Джозеф Най в конце 80х – начале 90х годов XX века ввел в научный оборот концепцию «мягкой силы» («soft power»). В своей книге «Обреченные быть лидером: меняющаяся природа американской власти» [1. Р. 14] автор изложил концепцию «мягкой силы» как отношения между агентами власти, когда один из них оказывает влияние на другого, при этом очень важен результат поведения агентов. Дж. Най утверждает, что это воздействие может осуществляться с помощью таких компонентов как культура, идеология и внешняя политика.

Более обширное определение в понимании «мягкой силы» дает О.Г. Леонова [2. С. 29] как совокупности внешних и внутренних факторов государства. Внутренние факторы представлены следующими параметрами: качество и уровень жизни; национальная идея; идеология; менталитет; культура (театр, кинематограф, шоу-бизнес, искусство, литература); инновационный потенциал (способность генерировать идеи и технологии). К внешним факторам относят: внешнюю политику государства (авторитет на международной арене); положение в глобальной иерархии; цивилизационный статус; политическую и экономическую модель государства; стратегию развития государства; информационные ресурсы страны.

На данный момент в научной среде разработаны целый ряд концептуальных моделей политики «мягкой силы» в различных сферах общественной жизни. Остановимся на основных ее следующие вариантах:

♦ в экономической сфере «мягкая сила» (economic soft power) – это демонстрация привлекательности страны с точки зрения инвестиционного климата и потенциала, демонстрация устойчивости и безопасности финансовой сферы. Эффективная реализация этой модели приводит к концентрации капитала, согласно последнему исследованию GFCI /Global Financial Centres Index/, десять финансовых центров мира контролируют 65% мировых финансов.

♦ в гуманитарной сфере «мягкая сила» (human capital soft power) – это привлекательность системы общего и высшего образования сквозь призму его конкурентно способности на рынке труда, высокой степени научных и технологических изысканий. Продуманная реализация данной модели приносит плоды в форме концентрации человеческого капитала а это главный фактор формирования и развития инновационной экономики;

♦ в культурной сфере «мягкая сила» (cultural soft power) – это международное признание важности культурного наследия страны; увеличение межкультурных связей; привлекательности национальной культуры и языка; туристическая привлекательность; степень воздействия на мировое гуманитарное пространство по средствам цивилизационной и гуманитарно-культурной деятельности;

♦ в политической сфере «мягкая сила» (political soft power) – выражена в степени развитости демократических институтов; декларирование и защита прав человека; эффективности гражданского общества;

♦ в дипломатической сфере «мягкая сила» (diplomatic soft power) —это эффективность организации и проведения переговорного процесса; наличие потенциала к купированию агрессии; нейтрализация угроз [3. Р. 223].

Под «мягкой силой» следует понимать форму стратегии государства в процессе реализации внешнеполитического курса, которая в свою очередь воплощается в способность осуществить государством конкретные цели на мировой арене посредством добровольного участия и привлекательных инструментов, реализуемых на благо достижения сформулированных интересов внешней политики. Категория «мягкой силы» употребляется исследователями в таких значениях, как: способность и возможности государства к политической мобилизации внутри страны и вовне; осуществление влияния на акторов с помощью символических ресурсов; способность оказывать воздействие на мировую систему по средствам цивилизационной и гуманитарно-культурной деятельности; инструментальный набор для решения внешнеполитических целей и задач. В результате эффективного применения инструментов «мягкой силы» (глобальный маркетинг; культурный обмен, спорт, туризм; публичная дипломатия; система образования и др.) возможно добиться уважения и взаимопонимания на международном пространстве без использования инструментов «жесткой силы».

«Мягкая сила» выступает не как альтернатива «жесткой силой» а как некое самостоятельное явление которое из ряда особенностей акторов и сложившейся ситуации определяет возможность её

применения также немаловажно подчеркнуть что эффективность метода «мягкая сила» обусловлен временными параметрами который характеризуется продолжительным периодом реализации. Носит системный характер с определением единого центра разработки и координации усилий деятельность которого определена содержанием внешне политического курса государства. Организации осуществляющие реализацию мягкой силы носят разный характер как государственные так и общественные что способствует более результативному эффекту.

Несмотря на общие характеристики «мягкой силы», в международной системе выделяют ее национальные модели. Принято говорить о «доминирующей мощи США», «мудрой силе Китая», «привлекательной силе Европы», «мистической силе Востока» и др. Так, американская модель «мягкой силы» базируется на привлекательности американской культуры и образа жизни и политической идеологии. Пути наращивания потенциала «мягкой силы» происходит за счет публичной дипломатии.

Что касается российской модели «мягкой силы», то, с точки зрения А.П. Ворочкова, ее привлекательность основывается на триаде: привлекательность политики; культура; ценности [4. С. 258]. Причем субъектами реализации «мягкой силы» в России выступают как государственные (министерства, агентства), так и негосударственные (фонды, НКО, СМИ, научные организации) структуры. Тем самым мы можем наблюдать изменение подхода в понимании важности роли мягкой силы в политики современной России, это вызвано полным провалом во внешней политике на Украине, в Грузии, в Молдове. В этих странах Россия ассоциируется как некая угроза и ставит её в позицию врага тем самым сокращает или даже доводит до нуля степень взаимодействия в различных сферах в первую очередь в экономике тем самым сокращается торговые возможности с постепенной изоляции.

К основным ресурсам «мягкой силы» России на пространстве СНГ необходимо отнести следующие: – культурно-историческое наследие, к которому относятся исконные элементы культурного влияния (живопись, балет, литература, кинематограф и т.д.). С точки зрения А. Наумова в данные элементы необходимо включить грандиозные прорывы в области науки и техники, богатую историю государства с его великими победами (включая те, которые имеют универсальное значение), уникальный опыт позитивного взаимоотношения народов и этносов, гигантский размеры территории и обилие ресурсов, многовековой межконфессиональный диалог, потрясающую по красоте природу и т.д. [5]. Данный ресурс является наиболее актуальным на пространстве СНГ (особенно в государствах Центральной Азии), т.к. играет все большую роль в формировании положительного имиджа России в регионе. Нельзя отрицать что данные факторы способствовали движению трудовых мигрантов из Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана в Россию что способствовало экономическому росту на базе притока экономически выгодных трудовых ресурсов в различных отраслях экономики.

– высшее образование является ресурсом, который открывает огромные возможности для использования «мягкой силы» на пространстве СНГ. Подготовка учащихся из стран СНГ предполагает участие последних в формировании и воспитании развитии социально-экономической, политической, технической и иных элит. Российские ВУЗы имеют статус престижных в различных областях являются привлекательными для получения образования.

– религиозный ресурс, в основе которого лежит межгосударственное сотрудничество. Примерам подобного сотрудничества может являться Межпарламентская Ассамблея Православия [6]. Учитывая значимую роль религии в культурной и политической жизни любого государства, политическое значение межгосударственного сотрудничества на религиозной основе в современных условиях тоже возрастает, т.к. позволяет решать актуальные проблемы на базе общей культурной идентичности. Роль русской православной церкви высока поскольку она имеет достаточно жесткую внутреннюю структуру все церковные приходы на территории СНГ подчиняются общему центру и имеют в своем руководстве лиц назначаемых из вне.

– миграция, в рамках которой наиболее важным инструментом может стать помощь приезжающим трудовым мигрантам в изучении русской культуры и овладении русским языком для того, чтобы при возвращении на постоянное место проживания они транслировали российские ценности. Это важно на фоне демографического спада за последние годы восполнения демографических ресурсов как в целом по стране так и в отдельных регионах особенно по окраинам является определяющим сточки зрения последующего развития.

– военный потенциал России в форме инструмента – защита/миротворчество. Но использование подобного ресурса необходимо только в странах, которые опасаются угроз (Армении, Таджикистан). В этом существенным инструментом могут стать миротворческие силы ОДКБ. [7]. За последние время военный потенциал был кардинально изменен из формата миротворчество в формат защиты после обращения руководства Сирийской Арабской Республики о оказании военной помощи в борьбе с терроризмом, Ливия обратилась об оказании помощи в наведении конституционного порядка.

– ресурсом России выступает геополитический статус государства в современной системе международных отношений, ее точка зрения по ключевым международным проблемам, статус космической и энергетической державы, статус глобальной ядерного государства, место постоянного члена Совета Безопасности ООН, активное участие в стремительно набирающих вес международных структурах, таких как Евразийский союз, ШОС и БРИКС. Стоит заострить внимание на позицию России в отношении соблюдения международного права, разрешение ситуаций конфликтного характера мирными средствами, достижение справедливых условий для всех стран в мировой политике и экономике на основе партнерских отношений т.д.

Ведущим инструментом реализации «мягкой силы» РФ за рубежом – в целом и на пространстве СНГ – в частности, выступает Россотрудничество. Это Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству. Оно было создано в сентябре 2008 г. в соответствии с Указом Президента Российской Федерации от 6 сентября 2008 г. № 1315 [8].

Данная структура находится в составе МИД РФ и в данный момент имеет представительство в 80 странах мира 94 учреждениями. В том числе 70 российских центров науки и культуры (9 отделений РЦНК) в 61 государстве, 24 представителя Агентства в составе посольств в 22 странах. Однако по мнению В.М. Капицы эта открытая принадлежность Фондов и НКО к государственным структурам порождает ряд проблем первое это восприятия общественным мнением такой политики как «скрытой государственной», а вторая проблема бюрократия и низкий уровень финансирования не только НКО, но и специализированных государственных организаций. Например, бюджет Россотрудничества за 2019 г. составил 1312158384 тыс. руб. [9]. и сохраняется тенденция роста бюджета по сравнению с предыдущими годами в 2018 г. бюджет составил 1249862837 тыс. руб. [10].однако рост неосуществленный порядка 60 миллионов рублей (при том, что общий бюджет, например, Британского совета в среднем достигает 12 млрд рублей) Поэтому это оказывает негативное влияние на степень эффективности данных Фондов и НКО. [4: 70-79].

Приоритетным направлением Россотрудничества являются страны СНГ. Деятельность данного федерального агентства и его заграничных учреждений направлена на реализацию государственной политики международного сотрудничества гуманитарной сфере. Агентство способствует распространению за границей непредубежденного представления о современной России. В рамках деятельности осуществляется система поддержки русского языка за рубежом. Россотрудничество активно работает в сфере продвижения российских образовательных услуг. Деятельность Агентства способствует расширению сотрудничества между школами, университетами и институтами стран партнеров.

Также одним из главных векторов деятельности Россотрудничества является содействие международному развитию (СМР). Оно направлено на поддержание устойчивого социально-экономического развития государств, решение глобальных и региональных проблем. Это положительно сказывается на обеспечении стабильности и безопасности в системе международных отношений.

Говоря диалектически, основными рычагами «мягкой силы» являются культура, ценности и инструменты внешней политики государства. Говоря о бизнесе, в рамках этих областей особое внимание стоит обратить на такие составляющие, как родной язык, деловые связи, образовательную политику, развитие НИОКР, а главное, устойчивое экономическое положение страны и региона в целом. Эти компоненты наиболее сильно влияют как на имидж государства в современном мире, так и на восприятие страны самими гражданами.

Язык и инновационные технологии служат визитной карточкой государства в мире. Экономическая стабильность и качественное высшее образование обеспечивают безопасность граждан и их уверенность в завтрашнем дне, а так же делают страну привлекательной для зарубежных инвестиций. В совокупности данные компоненты позволяют реализовать экономические преимущества на международной арене и установить долгосрочные контакты с зарубежными партнерами.

Следует обратить внимание, что, несмотря на прямую связь между имиджем государства и бизнес климатом, «мягкая сила» все же не может быть единственным инструментом регулирования межгосударственных отношений.

Так, уже упоминавшийся нами Джозеф Най, определил, что «мягкая сила» трудно поддается измерению и достаточно непредсказуема. Хотя ее действие имеет продолжительный характер, результат зачастую бывает надолго отложенным. Кроме того, если в одном государстве уже сложилось негативное восприятие другого, инструменты мягкой силы становятся бесполезными. Автор убежден, что путем применения «мягкой силы» Россия сможет, со временем, ослабить международное напряжение в т.ч. в связи с украинским кризисом и не допустить изоляции и за санкций.

Список использованной литературы

1. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. BasicBooks, 1990.
2. Леонова О.Г. Мягкая сила – ресурс внешней политики государства // Обозреватель – Observer. 2013. № 4. С. 29—32.
3. Ворочков А.П. «Мягкая сила» современной России: институциональный аспект // Теории и проблемы политических исследований. 2016. Том 5. № 5А. С. 258—275.
4. Наумов А. «Мягкая сила» и внешнеполитический имидж Российской Федерации//Перспектива. 03.03.2015. режим доступа: http://www.perspektivy.info/rus/gos/magkaja_sila_i_v_neshnepoliticheski_j_imidzh_rossijskoj_federacii_2015-03-30.htm (дата обращения 10.12.2019)
5. Капицын В.М. Космополитизм – компонент «мягкой силы» и глобального управления//Научно-аналитический журнал «Обозреватель – Observer». 2009. № 10. С. 70-79.
6. Межпарламентская Ассамблея Православия (М.А.П.) [электронный ресурс]//Сайт МПА СНГ. режим доступа: http://iacis.ru/about/partners/partnerskie_organizatsii/m_zhparlamentskaya_assambleya_pravoslaviya_m_a_p_/ (дата обращения 13.02.2020).
7. Гацко М.Ф. Мягкая сила: тактические и стратегические угрозы, пути противодействия [электронный ресурс]//Ногинский филиал РАНХиГС. 27.02.2017. режим доступа: http://nog.ranepa.ru/sveden/rosobia/27.02.2017%20ga_sko.pdf (дата обращения 13.01.2019).
8. [<http://www.kremlin.ru/acts/bank/28020> Дата обращения: 19.01.2020.].
9. [<http://rs.gov.ru/%C2%A0/pages/489> Дата обращения: 19.01.2020.]
10. [<http://rs.gov.ru/uploads/document/file/9871/Отчет%20%203%20 кв. 2018.pdf> Дата обращения: 19.01.2020.).

РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИКИ «МЯГКОЙ СИЛЫ» РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РОССОТРУДНИЧЕСТВА

Отдельные элементы «мягкой силы» были знакомы еще с античных времен, и умело использовались в мировой политике странами на протяжении всей истории. Одним из выдающихся мыслителей, разработавших идею использовать «мягкие» методы влияния для закрепления собственной власти, является древнекитайский философ Лао-цзы, живший в VII веке до н. э. [1]. Однако первый кто ввел в научный оборот термина «мягкая сила» является Джозеф Наем в своей работе «Призвание к лидерству: меняющаяся природа американской мощи» [2]. Впервые превратило применение элементов культурного и идеологического воздействия в эффективную стратегию по достижению внешнеполитических целей. Новизна его теории состояла в том, что страна может достигнуть решения целого ряда поставленных целей через организацию своей привлекательности, а не используя такие очевидные средства достижения политических задач, как экономическое давление, угрозы войны, устранение соперников и т.д.

Разработка концепции «мягкой силы» была обусловлена необходимостью поиска новых инструментов ведения и реализации внешне политических интересов, которые препятствовали бы падению великих держав. По мнению политолога Пола Кенеди упадок всех империй связан, в первую очередь, с тем, что они не могут ответить на новые угрозы и вызовы. Эти другие мысли поданному вопросу были изложены в работе (Подъем и падение великих держав: экономические изменения и военные конфликты с 1500 по 2000 год) [3].

Для конца XX и начала XXI века с ускорением процессов глобализации и информатизации по всему миру угрозы приняли неопределенный трансграничный характер, что делает традиционные силовые методы противодействия им практически невозможной. А в некоторых случаях применение силовых методов приводит к асимметричному ответу с непредсказуемым результатом что ставит под сомнение достижения поставленных целей. Это мы можем наблюдать в разных регионах мира, в латинской Америке как пример Венесуэла находясь под женскими санкциями и угрозы военного вторжения граждане сохраняют высокую степень консолидации вокруг президента страны и ростом национального самосознания готовностью дать отпор врагам государства. Косвенным свидетельством этого выступает рост численности проправительственной организации "Колективос" которая имеет богатый опыт партизанской войны в конце 70-80 х. годов. В юго-восточной Азии по отношению к КНДР "северная Корея" методами жесткой силы пытались осуществить процесс денуклеаризации корейского полуострова как результат полный провал, череда ядерных испытаний и разработка ракетносителей.

Дж. Най назвал «жесткой силой» ("Hard power") те формализованные методы борьбы государства: армию, финансовое давление, дипломатию принуждения которые на его взгляд эффективны, но степень эффективности обусловлено целым комплексом (за частую взаимосвязанных) факторов которые, в конечном счете, может повлиять на ожидаемый результат. Исходя из этого Дж. Най ставит проблему необходимость поиска новых сил которые будут способствовать реализации поставленных целей. Новому вид силы ученный дал название «мягкая сила» ("soft power") и относит сюда культуру в её многообразии, политические ценности и внешнюю политику. В данном случаи культура на его взгляд должна быть привлекательной, политические ценности и идеалы должны быть одними и теми же как для внутренней политики, так и для внешней, сама внешняя политика должна быть высокоморальной, соответствующей нормам международного права. Механизм реализации такой политики включает формирование через культуру, идеологию и институты привлекательного образа страны, который «способен убедить других хотеть того же, чего хочешь ты» [4]. Ключевым выступает определение перечня ресурсной выступающей наиболее «привлекательной» для других акторов и последующий вопрос, который возникает, приносит ли «привлекательность» предполагаемые выгоды в различных сферах. Установление возможно только путем мониторинга общественного мнения и при анализе конкретной политической ситуации.

Предполагается, что, если другое государство или граждане других государств разделяют те же ценности, что и государство адресант «мягкой силы», восхищаются ее культурой, уровнем ее развития и открытостью остальным членам международного сообщества, они будут следовать ее примеру, пытаться подражать ее политике и, таким образом, идти в своем развитии по сценарию, выгодному привлекающему государству. «Мягкая сила», таким образом, в отличие от «жесткой», склоняющей другое государство, своих или чужих граждан и иных акторов мировой политики к принятию тех или

иных действий через навязывание своей воли, основывается на способности формировать предпочтения других [5].

«Мягкая сила» выступает не как альтернатива «жесткой силой» а как некое самостоятельное явление которое из ходя из особенностей акторов и сложившейся ситуации определяет возможность её применения также немаловажно подчеркнуть что эффективность метода «мягкая сила» обусловлен временными параметрами который характеризуется продолжительным периодом реализации. Носит системный характер с определением единого центра разработки и координации усилий деятельность которого определена содержанием внешне политического курса государства. Организации осуществляющие реализацию мягкой силы носят разный характер как государственные так и общественные что способствует более результативному эффекту.

Эффективность «мягкой силы» может быть достигнута при учете национальной специфики иной цивилизации. Например, ценности западной демократии, которые Дж. Най вводит в абсолют привлекательности далеко не всегда привлекательны для Восточного мира. Стратегия применения «мягкой силы» часто состоит как раз в том, чтобы продвигать привлекательность собственных ценностей и идеалов. Соответственно вопрос состоит в выборе тех ценностей и идеалов «привлекательность» которые будут учитывать национальную специфику акторов. При этом в качестве одного из успешных в этом отношении государств исследователи указывают недемократичный Китай [6]. Политика «мягкой силы» Китая направленно на институциональное развитие в области культуры и образования а традиционная культура выступает как экспортный продукт В этой связи необходимо упомянуть работу И.А. Сафранчука, который, анализируя элементы «мягкой силы» Советского Союза приходит к выводу о неэффективности реализации «мягкой силы» что привело к резкому уменьшению международного влияния и изоляции государства и в итоге к развалу СССР хотя его военный потенциал на тот период была равен военному потенциалу США. Усиление «мягкой силы» государства также необходима для внутренней политической стабильности [7]. Можно высказать мнение что реализация политики «мягкой силы» должна основывается на цивилизационно культурных особенностей и доминирующих ценностей в обществе в конкретный исторический период. А так же на примере неэффективного осуществления политики «мягкой силы» советского союзы привело к политической изоляции с катастрофическим экономическими последствиями, которые в свою очередь привели к деструкции политической системы и распаду государства.

В последующем Джозеф Най в своих работах дополнил определение «мягкой силы» – как способность влиять на других путем средств сотрудничества в формировании программы действий, убеждения и оказания позитивного привлекательно воздействия для достижения желаемых результатов [8]. Согласно Дж. Наю, в основе «мягкой силы» государства находится в первую очередь привлекательность его культуры, ценностей, политических и социальных программ. Вследствие этого возникает, и культивируются чувства симпатии, с притягательностью идеалов и позитивных примеров.

«Мягкая сила» является противоположностью набора инструментов давления (военно-политического, экономического, дипломатического), принуждающие другие страны следовать определенным образом. Хотелось подчеркнуть сто «мягкая сила» не альтернатива а противоположностью «жесткой силы» Существенная «мягкая сила» государства делает использование им «жесткой силы» более приемлемым для объектов его воздействия, уменьшая, таким образом, затраты ее применения. В этом контексте «мягкая сила» выступает один из основных инструментов обеспечения безопасности государства.

Российская Федерация ставя цель обеспечить безопасность и повысить степень эффективности внешней политики консолидирует усилия по реализации политики «мягкой силы». Начиная с 2016 года Российская Федерация реализует новую концепцию внешней политики, в ней уделяется особое внимание «мягкой силе» как важному инструменту для решения внешнеполитических задач. В концепции подчеркивается, что он базируется на потенциале гражданского общества, информационно-коммуникационных, гуманитарных и других методах и технологиях, дополняющих традиционные дипломатические методы. «Мягкая сила» должна приобрести новый формат. Тем самым мы можем наблюдать изменение подхода в понимании важности роли мягкой силы в политики современной России, это вызвано полным провалом во внешней политике на Украине, в Грузии, в Молдове. В этих странах Россия ассоциируется как некая угроза и ставит её в позицию врага тем самым сокращает или даже доводит до нуля степень взаимодействия в различных сферах в первую очередь в экономике тем самым сокращается торговые возможности с постепенной изоляции.

Одним из важнейших акторов в области осуществления политики «мягкой силы» является Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, (более известное как Россотрудничество, организованное в соответствии с Указом Президента Российской Федерации от 6 сентября 2008 года №1315) [9].

В первой статье указа формулируется статус организации который определяет Россотрудничество как федеральным органом исполнительной власти в подчинении у Министерства иностранных дел, на который возлагается функции и полномочия в сфере обеспечения и развития международных отношений Российской Федерации с государствами участниками Содружества Независимых Государств [9].

Практическая деятельность Россотрудничество регламентируется на базе ряда программ в которых заложена цель создания позитивного, привлекательно образа страны у граждан других государств с последующим возникновением чувства симпатии и привлекательность его культуры, ценностей, и идеалов. В первую очередь это касается тех стран отношения с которыми носит стратегический характер в различных сферах, в во-вторых это те страны где образ России не сформирован или носит негативный характер.

На официальном сайте данной организации (<http://rs.gov.>) обозначены направления деятельности, остановимся на основных [10]:

1. Содействие продвижение российского образования, науки и культуры в зарубежных странах с упором на государства – участников СНГ. Данное направление состоит из двух блоков первый это поддержание и укрепление престижа российского образования. А второй продвижение российской системы образования осуществляется посредством организации выставок и выделение грантов на образование. Основным так сказать локомотивом данного направления выступают наиболее престижные вузы страны.

2. Распространять и укреплять русский язык во всем мире реализуется в рамках программа «Русский язык» на 2016-2020 годы. За последние 5 лет 79 офисов и партнерских учреждений Россотрудничество совместно с Министерством образования и науки России и Институтом русского языка им. А.С. Пушкина постоянно проводят различные культурные, образовательные, научно-методические мероприятия и проекты.

В 2007 году был учрежден Фонд «Русский мир» для продвижения русского языка и поддержки программ изучения русского языка в России и за рубежом. Фонд осуществляет свою деятельность по эгидой Министерства иностранных дел. Продвижение и поддержка русского языка выступает стратегическим инструментом российской политики «мягкой силы» и выступает ключевым направление деятельности Россотрудничества. Так же необходимо учитывать российский медийный контент который находится на достаточно высоком уровне и имеет высокую степень доступности, представлен во всех кабельных и цифровых сетях.

3. Поддерживать за рубежом соотечественников. Агентство оказывает содействие ассоциациям соотечественников в организации и проведении мероприятий в форме фестивалей, концертов, выставок, ярмарок, конкурсов и торжеств, посвященных памятным датам и юбилеям российской истории и культуры. Данное направление осуществляется через Фонд поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом (некоммерческая организация, установленная Указом Президента от 1 января 2012 года). Направлена на создание эмоциональной связи на базе общей культуры и истории.

4. Развивать публичную дипломатию, посредством организации взаимодействия с некоммерческими, неправительственными и религиозными организациями в странах СНГ в сфере гуманитарного пространства. Данное направление носит отраслевой характер наиболее успешный взаимодействие религиозных организаций на базе православия в первую очередь.

5. Немаловажным направлением деятельности выступает информационное воздействие на поддержание позитивного восприятия образа России и в последние время активизировалась работа по популяризации среди зарубежной общественности идей евразийской интеграции. Распространение идеи евразийской интеграции способствует стиранию барьеров и активизирует взаимодействия.

Деятельность Россотрудничества условно можно разделить на два блока первый это организация взаимодействия с общественными институтами и организациями государств СНГ в различных сферах, а второе блок оказание воздействия на граждан других государств и соотечественников с целью создания и культивирования чувства симпатии к России.

Агентство представлено в 80 государствах мира 94 организациями, 72 российских центра науки и культуры (9 отделений РЦНК) в сфере деятельности распространяется на Латинскую Америку, Северную Америку, Европу, Африку и Азию. Но приоритетным направлением выступают страны СНГ в которых агентство осуществляет свою деятельность рамках российских центров науки и культуры в каждой стране. [10]

За последние время Россотрудничество наращивает свою деятельность об этом свидетельствует увеличивающийся бюджет организации. Однако оценить эффективность деятельности Агентства и степень реализации поставленных целей не поддается измерению. Косвенно судить о результатах деятельности Агентства мы можем исходя из результатов оценки «мягкой силы» проводимой

международной консалтинговой компанией *Portland* в рамках исследования *TheSoft Power 30* [12]. Согласно данному исследованию Российская Федерация за период 2016-2019г., в категории «глобальное участие – сила дипломатической сети страны и ее вклад в глобальное взаимодействие и развитие» рост составил 8 пунктов в 2016 до 13 пунктов в 2019 году, а в категории «образование – уровень человеческого капитала в стране, вклад в стипендии, привлекательность для иностранных студентов» напротив упал с 20 пунктов в 2016 году до 18 пунктов в 2019 году, и в категории «культура – глобальный охват и привлекательность культурных достижений нации, как поп-культуры, так и высокой культуры» – данная категория показала наибольший рост с 14 пунктов 2016 года до 21 пункта в 2019. Результаты данного исследования позволяют нам сделать косвенный вывод о том, что действия осуществляемые Россотрудничеством обладают определенной степенью эффективности.

Список использованной литературы

- Арин О.А. От Сунь Цзы до Джозефа Ная //Азия и Африка сегодня. 2013. № 5. – С. 55-61; Соловьёва Е.В. «Мягкая сила-инструмент интеграции Китая в мировые процессы» // Россия и АТР. 2012. № 1. – С. 85-95.
- Nye Joseph S. Bound to lead: the changing nature of American power. Basic Books, 1990. 167 p.
- Kennedy P. The Rise and Fail of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. New York: Random House, 1987, 444 p.
- Nye J. S. The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Can’t Go It Alone, Oxford University Press, 2002, pp. 10-11.
- Joseph S. Nye. Soft Power. The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. p.5
- Русакова О.Ф. Дискурс softpower во внешней политике // Вестник ЮУрГУ, № 32(291), 2012. – С. 118-121
- Сафранчук И.А., Синегубов А.Л. Проблематика "мягкой силы" во внешней политике России // Дипломатическая служба. – 2014. – № 1. – С. 06-10
- Джозеф Най. Будущее власти.; пер. с англ. В.Н. Верченко.– Москва: АСТ, 2014.– Стр. 142.
- Указом Президента Российской Федерации о создании Федерального агентства по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству от 6 сентября 2008 года №1315) ([://www.kremlin.ru/acts/bank/28020/page/1](http://www.kremlin.ru/acts/bank/28020/page/1)) (дата обращения 13.01.2020).
- Официальный сайт Россотрудничества [//http://rs.gov.ru/en/about](http://rs.gov.ru/en/about) (датаобращения 10.01.2020).
- [//http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkV6BZ29/content/id/698403](http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkV6BZ29/content/id/698403)(датаобращения 11.12.2019).
- softpower30.com/country/russian-federation/ (датаобращения 13.01.2020).

СЕКЦИЯ 5

**ОЙДА ҰСТАЛҒАН ДӘУІР:
ӘЛ-ФАРАБИДЕН ӘЛ-МАШАНИГЕ ДЕЙІН**

**ЭПОХА, СХВАЧЕННАЯ В МЫСЛИ:
ОТ АЛЬ-ФАРАБИ ДО АЛЬ-МАШАНИ**

**OWN TIME APPREHENDED IN THOUGHTS:
FROM AL-FARABI TO AL-MASHANI**

Азизбаев А.Б.,
Магистрант 2 курса специальности «Исламоведение»,
КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель: Бегалинова К.К.
д.филол.н., профессор КазНУ им. Аль-Фараби

ПОПЫТКА ОЖИВИТЬ НАУКУ ХАДИС В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В XX ВЕКЕ. О ВКЛАДЕ ШАМИ-ДАМУЛЛЫ В ЕГО РАЗВИТИЕ

Занимаясь исследованием развития и становления науки хадис в Центральной Азии, нельзя не обратить внимание на то, что после ее бурного прогресса в VIII-XII в.в., под внешним влиянием, пришла в упадок, после которого казалось, не сможет больше подняться. И после стольких столетий затмения, все же осталось у людей память о былых временах их предков. Стоило появиться одному ученому-богослову, мухаддису с искрой полного оптимизма, как люди мавреннахра, готовы были разжечься пламенем любви к знаниям, стремлением к науке, вложив себя всего в его развитие.

Попытку возродить хадисоведение в Средней Азии, предпринял ученый, мухаддис и факих Саид ибн Мухаммад ат-Тараблуси, известный как Шами-дамулла (ученый из Шама). Основываясь на данные, приводимые профессором ЕНУ им. Гумилева А.К. Муминовым, и докторантом КазГУ им. Аль-Фараби Е.А. Досмагамбетовым, в данной статье, хотелось бы подробнее раскрыть его личность и учение, которое он принес.

Саид ибн Мухаммад ибн Абд аль-Вахид ибн Али аль-Асали ат-Тараблуси аш-Шами ад-Димашки (ум. В 1932 г.), широко известный в местной мусульманской среде под именем Шами-дамулла[1]. Шами-дамулла происходил из известной сирийско-ливанской фамилии аль-Асали/Усайли[2]. Родился примерно в 1867-1870 гг. Образование получил в каирском университете «аль-Азхар». С целью приобретения и распространения, исламских знаний посетил Иран, Афганистан и Индию. После чего прибыл в Восточный Туркестан и стал заниматься активной религиозной деятельностью. С 1321/1903-04 г. он читает лекцию о сборниках хадисов «аль-Джами ас-сахих» аль-Имама аль-Бухари (ум. В 870 г.) и аль-Имама Муслима (ум. В 875 г.)[3].

Это был настоящий подвиг с его стороны. Покинуть родные просторы, и отправится туда, где царит коммунизм. Наверняка он понимал, какие могут быть последствия его попыток распространения ислама в целом, в советское время. Он оказал влияние на формирование религии ислам в Средней Азии, в частности на науку хадис. Прибыл в Среднюю Азию из арабской провинции Османской империи (1453/1924).

Среди его ранних учеников (1919-1923) прежде всего, следует назвать Джамаль-ходжа-ишана (убит в 1937 г.) Саида Абу Насра Мубашшира ат-Тарази (1896-1977) и Мулла Юнуса Хакимджанова (1893-1974).

С 1924 по 1929 г. у Шами-дамуллы обучалась вторая группа учеников (15-16 человек), среди которых особо отличился будущий муфтий САДУМ Зияутдин Бабаханов (1957-1982).

Из поздних учеников известны Мулла Абдуссамад (убит в 1937 г. в возрасте 26 лет) и Зайнуддин-кари (ум. В 1983 г.)[4].

Из его сочинении пока обнаружены пять:

- 1)«Ар-рисаля фи асхаб аль-кахф»;
- 2)«Аль-касида аль-джамиа аль-фарида» (второе название – «Аль-касида фи ахль аш-шам»);
- 3)«Аз-зухдият»;
- 4)«Аль-джаухара аль-фарида»;
- 5)«Аль-джумаль аль-муфида фи шарх аль-джаухара аль-фарида»[4, с. 60].

Стихотворное сочинение на арабском языке Шами-дамуллы «Аль-джамхара аль-фарида» посвящено восхвалению в 10 главах (фасль) личности аль-Имама аль-Бухари и достоинств его главного труда «Аль-джами ас-сахих». Позднее сам автор прокомментировал свое стихотворение в прозе. При комментировании стихов Шами-дамулла добавил туда ценную информацию мемуарного характера. При этом он повторно приводит «Аль-джамхар аль-фарида». Комментарий был составлен в 1338/1919-1920 г. Это главное сочинение ученого пока известно в двух списках:

1. В составе сборной рукописи № 1 из частной коллекции Абдульазиза Мансура (г. Ташкент). Текст переписан и отредактирован 10 зуль-хиджжа 1340/4 августа 1922 г. учеником автора, известным каллиграфом Абдулкадир ибн Бирдимуррад аль-Хаббаз ибн Шах-Нигматуллах ибн Шах-Рустам ибн Шах-Хасан аль-Муради/Мурадов (1893-1976). Рукопись была приобретена у ученика Шами-дамуллы – Шах-Икрама Шах-Исламова.

2. Рукопись № 2 из частной коллекции Абдульазиза Мансура (г. Ташкент). Текст по заказу Зияуддина Бабаханова переписан студентом САДУМ Абдульхамидом Турсуновым (род. 1952 г.) в более позднее время [4, с. 61].

Шаами-дамулла имел намерение оживить науку хадис, после долгого ее отсутствия в Средней Азии, в частности в Мавреннахре. Он сказал следующее: *«Еще я упомянул в речи о достоинствах двух «Ас-сахих» и двух (их авторов) шейхов, да будет доволен ими Аллах, а также о пробуждении интереса к науке передачи (ривайа), чтения и передачи хадисов, внимательном отношении к ним и их опубликовании, выразив признательность от имени сего счастливого, бедного раба Божьего за возрождение и осуществление этого великого дела в столь отдаленных землях, после того как 800 лет назад оно исчезло на всём их пространстве, – и это было не что иное, как угасание деятельности и вырождение знатоков Сунны (уляма ас-сунна). Клянусь Аллахом, это было несчастье – и какое несчастье!»* [4, с. 75].

Шаами Дамулла рассказывает, что он проводил кружки по изучению книг «Сахих аль-Бухари» и «Сахих Муслим» и «по завершению этих двух книг было накрыто праздничный стол. В них присутствовали множество знатных людей того города, его вельмож, старейшин, уляма, представителей местной власти и других важных лиц, в том числе дипломаты из посольства Афганского государства, а также афганский консул Абд ар-Раззак-хан и кади ал-Аскар ал-Маулави Сайф ар-Рахман. «Что касается расходов на проведение церемонии (марасим) открытия благословенной Книги, то все издержки взял на себя ас-сардар Мухаммад-Аслам-хан, бывший консул высокого Афганского государства. Он сделал все необходимое для этой церемонии и приготовил особое угощение для тех ученых людей, кто присутствовал на чтении благословенной Книги...» [4, с. 78].

Напомнив не только достоинства этих книг, но и достоинства их авторов. По сути, ученый из Шама ат-Тараблуси напомнил им, кто они есть, прочитав им сборники хадисов, труды великих мухаддисов из их же земель. Эти благодатные книги, обойдя весь исламский мир, обретя немалую популярность и заслуженный почет, вновь вернулись на свою историческую родину. Шаами-дамулла с любовью рассказывает о его посещениях мавзолея имама аль-Бухари. Оценив его большой труд, волей не волей хочется лично пожать ему руку. Но при отсутствии такой возможности, хотя бы посетить его могилу, и наступить на землю, где когда-то жил великий имам. Возможно это двигала им, когда он посетил Иран, где находится город Нишапур, родная земля имама Муслима ан-Нисабури, и когда он посетил Бухару, родную землю имама аль-Бухари.

Шаами Дамулла пишет о своем учителе: «И тот, кто возвестил мне о сборнике «ал-Джами ас-сахих», прочитав его впервые и дав разрешение на все остальное, был человек, принадлежавший к знатному арабскому роду, чистокровный и старейший (муаммар) мухаддис из Медины – «Дома хиджры Пророка», сайид шайх Фалих ибн Мухаммад аз-Захири ал-Мадани ал-Бадави, да помилует его Аллах! Было это в 1324/1906-07 г., в дни моего возвращения из хаджжа и прибытия в добром здравии к самому благоуханному жителю Медины, да будет над ним мир и благословение, в начале месяца мухаррам/феврале-марте 1906 г.» [4, с. 84]. На основе анализе других работ мы установили, что Фалих ибн Мухаммад аз-Захири ал-Мадани ал-Бадави ал-Хусайни (1258-1328) являлся мухаддисом, хафизом, факихом, усули, лингвистом[5]. Он является автором трудов по науке хадиса «Хауаши сахих ал-Бухари и муатта имам Малик» и др.[6]. В то же время учителем Фалих ибн Мухаммад аз-Захири был Мухаммад Али ас-Сануси (1787-1859), основатель сануситского тариката[7].

Как мы видим, он является учеником больших мухаддисов, и после себя оставил так же немало учеников хадисоведов, стремящихся к знаниям. Одним из которых являлся муфтий САДУМ Зияутдин Бабаханов (1957-1982). Ярчайший пример того, что можно воодушевить людей, даже из глубины земли, зародив в них стремление, несмотря на то, что миновало уже много столетий с тех пор, как хадисоведение исчезло в данных местностях. По словам самого З. Бабаханова, именно эта встреча с Шаами-дамуллой, дала ему первый толчок на пути к знаниям. Когда он получил иджазу за прослушивание сборников имама аль-Бухари и имама Муслима, это сильно повлияло на него. Что он достиг не мало высот, в обретении знания.

Шаами-дамулла внес свой вклад там, где оно особенно было необходимо. И в такой период, когда это было сложно и опасно. Он рискнул во имя распространения учения своих устазов, поплатившись за это заточением в тюрьму, где и покинул этот мир, ожидая награды у своего Господа.

Литература:

1. Муминов А. Шаами-дамулла и его роль в формировании «советского ислама» // Ислам, идентичность и политика в постсоветском пространстве. Материалы международной конференции «Ислам, идентичность и политика в постсоветском пространстве сравнительный анализ Центральной Азии и европейской части России». 1-2 апреля 2004 г. – Казань: Казанский институт федерализма, 2005. – С. 231-247.

2. Ахмад Абу Са'д. Му'дждам асма аль-усар уа аль-ашхас уа ламахат мин тарих аль-'аилят. Таба'а джадида, мунаккаха уа музайяда. – Бейрут: Дар аль-ильм ли аль-малаин, 2003. – С. 683-684.
3. Бабур. Кай йерга барсалар тинч турмайдилар // Кизил Озбекистан. – № 126. – 17 мая 1925. – С. 4.
4. Бабаджанов Б.М., Муминов А.К., Фон Кюгельген. Диспуты мусульманских религиозных авторитетов в Центральной Азии в 20 веке. – Алматы: Дай-Пресс, 2007. – 75 с..
5. Досмагамбетов Е.А. НОВЫЙ ВЗГЛЯД К ИЗУЧЕНИЮ УЧЕНИЯ ШАМИ ДАМУЛЛА АТ-ТАРАБЛУСИ. К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ. – А., 2017. – С. 264.
6. Шариф Анас Кутайби. Аглям мин ард ан-нубуа. – Б., 2013. – Т.2. – С.165.
7. Исмаил Баша аль-Багдади. Хидаят аль-арифин асма аль-муаллифин уа асар аль-мусаннифин. – Б., 2012. – Т.5. – 814 с.

ДІНИ САНА ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Адамның жануардан ерекшелігі де өткенін саралап, болашаққа жоспарлар құрудан тұрады. Мұның барлығы тікелей адам санасымен байланысты. Адам санасының жиынтығын құраушы қоғамдық сананы экономикалық, саяси, діни, құқықтық, философиялық, адамгершіліктік, эстетикалық және т.б. деп бөліп қарастыруға болады. Соның ішінде діни сана мәселесінің өзектілігі бірнеше объективті факторларды тудырады. Әлемнің барлық елдерінде дінге сенушілердің көп болуына қарамастан, діни сананың күшімен шешілмейтін көптеген қарама-қайшылықтар туындап жатыр.

Дамудың кез келген деңгейінде адамдар танылған және танылмаған, белгілі және белгілі емес мәселелермен соқтығысады. Осының негізінде ғылым өзінің жұмысын жалғастырып, қазіргі уақытқа лайықты шешімдер табуға жұмыс істейді. Дін мәселесіне келгенде көптеген түсініксіз нақты емес жайттар орын алады. Оның нәтижесі жоғары күшке деген сенімнен туындайтын мифологиялық немесе діни түсініктерге келіп тоқталады.

Сонымен, тарихи дамудың белгілі кезеңдерінде қоғамдық сананың бұқаралық түрі ретінде дін орын алды. Фейербах бойынша діни түсініктің тамырын адам өмірінің жағдайы мен олардың санасының өзіндік түсінігінен іздеу керек; дін адам өмірін екі арнаға бөліп тастайды, яғни шынайы өмірмен қатар қияли өмір туындайды және екіншісі біріншісіне үстемдік етеді. Бұл анықтама дінді түсіндірудегі ең жеңіл түрі болып табылады. Бұл анықтамада діннің әлеуметтік тамыры, сондай-ақ діни сананың негізгі белгісі – жоғарғы күшке деген сенім қысқартылып көрсетілген. Жоғарғы күшке деген сенім діннің тарихи дамуының әр түрлі кезеңдерінде түрлі формада көрініс тапты. Алғашқы қауымдық қоғамда жануарлар мен табиғат күштерін құдайға теңестірді, ал таптық қоғамға өтуде антропоморфтты дін орын алды.

Діни сананың пайда болуы санасыздықты білдірді. Бірақ алғашқы сана жалпының жекеден бөлініп, жекенің жалпыға толықтай бағынуымен байланысты болды. Осындай жолмен алғашқы сана құдайға және нақты тарихи тұлғаға табынумен орын алды. Бұлардың барлығы санасыз түрде жүзеге асырылды. Адамдық сананың жоғарғы күшке деген сенімінің бар болуы, Абсолют, Құдай идеясы туралы әлеуметтік, психологиялық және логикалық жолдарын шешуге қатысты көптеген әр түрлі мамандықтардың зерттеушілері әлі күнге дейін жұмыс істеуде.

Діни сананы қалыптастыру факторларының құрылымы сыртқы және ішкі табиғат элементтерінен тұратын табиғи жүйелерді қамтиды.

Діни сананың пайда болу процесіне сыртқы және ішкі табиғаттың белсенді әсері – «табиғат әрқашан, әсіресе, санаға дейінгі кезеңде адам қоғамына оның өмір сүруінің шарты ретінде сырттан ғана емес, ішкі жағынан да оның дамуының табиғи алғышарты ретінде әсер етеді.» [1, 87 б.].

Сонымен, діни сананың генезисінің табиғи факторларына сыртқы табиғи және ішкі табиғи факторларды жатқызу керек. Сыртқы табиғи факторлардың мәні антропо – және әлеуметтік әсерге ұшырамаған индивидтердің өмір сүру ортасының қызмет етуі болып табылады. Қоршаған адам мен социум өмір сүру ортасының жағдайларын құрайтын және олардың шаруашылық және өндірістік қызметі процесіне енгізілмеген табиғи жүйелер сыртқы табиғи факторлардың қатарына жатады, олардың құрылымы «өзегі» болып табылады.

Әртүрлі деңгейдегі табиғи жүйелер табиғи заңдылықтардың дамуына бағынады және адамның санасынан тыс және тәуелсіз болады. Алайда, осы табиғи жүйелер, олардың қасиеттері мен даму принциптері адамның өмір сүруінің табиғи-географиялық ортасын құрайды және жаңа әлеуметтік құрылымдардың пайда болуына немесе бұрыннан бар әлеуметтік құрылымдардың өзгеруіне елеулі әсер етеді.

Индивид пен адамдар топтарының табиғи-географиялық тіршілік ету ортасының болуы және жұмыс істеуі оны әлеуметтік – діни бейнелердің, уайымның, идеялардың және діни сананың басқа да құрамдас элементтерінің пайда болуының алғышарты ретінде сыртқы табиғи факторлардың құрылымына қосуға мүмкіндік береді.

Діни сананың құрамдас бөліктерін қалыптастыру объективті сипатқа ие социумның өмір сүруінің географиялық жағдайларының болуы мен белсенділігіне байланысты.

Индивидтердің өмір сүруі мен өмір сүруінің географиялық жағдайларын, Социум ықпалына ұшырамаған, бірақ оған әсер ететін жағдайларды жоғарыда аталған алғышарттардан басқа, табиғи жүйелердің сипаттамасы ретінде сыртқы табиғи аймаққа кіретін дербес фактор ретінде қарастыру керек.

Діни сананың құрамдас элементтерінің пайда болу себептері-индивидтердің географиялық ортамен өзара әрекеттесуі күмән тудырмайды. «Географиялық энциклопедиялық сөздікте» индивидтердің өмір сүруі мен өмір сүруінің географиялық жағдайлары «адам қоғамының жер ортасы, географиялық қабықтың бір бөлігі, адам игерген және қоғамдық өндіріске тартылған» [2, 50 б.]. Демек, географиялық ортаның сипаттамасына дәстүрлі көзқарас орта адам қызметінің саласына тартылған жер табиғатының бір бөлігі ретінде түсіндіріледі [3, 35 б.]. Алайда, біздің ойымызша, географиялық орта индивидтердің діни санасының пайда болу процесінің қажетті шарттарының бірі рөлін атқара отырып, литосфераның, гидрофераның, атмосфераның, адамның әсеріне ұшырамаған, бірақ оның өмір сүру ортасын құрайтын, сондай-ақ оның өндірістік белсенділігі саласына кіретін органикалық және бейорганикалық әлемнің белгілі бір бөлігін қамтиды. Демек, географиялық орта сыртқы табиғи қызмет ету саласына кіреді.

Сыртқы, «бөлінбеген» табиғат адамдар болмысының табиғи негізін құрайды. Демек, индивидтердің өмір сүруі мен өмір сүруінің табиғи ортасы басқа компоненттермен қатар, негізінде адамның өмірлік әлемі әлеуметтік субъект ретінде қалыптасатын іргетасты білдіреді. А. Г. Пырин «қоршаған орта» ұғымы, біріншіден, адамдардың өмір сүру ортасының шеңберін бейнелеуге және екіншіден, оның негізгі компоненттерін орнатуға мүмкіндік беретінін әділ атап өтті» [4, 15 б.].

Табиғи кеңістікті толықтыратын белгілі бір географиялық жағдайлар адам үшін ерекше мәнге ие, демек діни сананы қалыптастыру процесінің өтуі үшін.

Біздің ойымызша, діни көзқарастар мен сенімдердің пайда болуы тірі және тірі табиғат деңгейлерінің өзіндік ерекшеліктерінің индивидтердің санасына әсер етеді. Мәселен, ғарыш және геокұралдар аясында өтетін үдерістермен сипатталатын жансыз табиғат деңгейі астральды діндердің пайда болуына ықпал етеді. Адамда осы табиғи деңгейдегі құбылыстар мен процестердің барысын өзгерту мүмкіндігінің болмауы, демек, олардың белсенділігіне әсер ету діни бейнелердің күрделі жүйесін және көптеген салт-дәстүрлік практикаларды қалыптастыруға әкеп соғады.

Діни сананы қалыптастырудың сыртқы табиғи факторларына жата отырып, табиғи жағдайлар адамға өзінің шексіз қуатымен емес, оның белгілі бір бөлігімен, көбінесе кеңістікпен шектелген және оның өмірлік әлемімен тікелей байланысты әсер ететінін ескеру қажет. Алайда, біздің ойымызша, өмір сүру ортасындағы индивидтердің кеңістіктік шеңберін айқындай отырып, оны сезімдік-заттық саламен, яғни адамның тікелей бақылауымен шектемеген жөн.

Сонымен, діни сананы қалыптастыру барысында ішкі табиғи факторлардың рөлін зерттеу негізгі факторлардың бірі адам психикасы болып табылады деп айтуға мүмкіндік береді. Діни образдар мен ұғымдарды құрастырудың ажырамас шарты ретінде психика діни сананы қалыптастыру барысында жетекші рөл атқарады.

Діни сананы қалыптастырудың әлеуметтік-табиғи механизмі адам психикасының даму және қызмет ету заңдылықтарында көрінеді. Бұл механизмнің «жұмысы» діни сананы қалыптастыру процесінде қажетті жағдайсыз мүмкін емес, яғни психика. Демек, ішкі табиғи факторлар жүйесінің жоғарыда аталған құрылымдық элементі өзара тығыз байланысты. Олардың бірлескен қызмет ету ерекшеліктері индивидтің санасында ерекше белгілері бар бейнелер, түсініктер, сезімдер кешенін қалыптастыруға қабілетті.

Осылайша, адам психикасының дамуы мен қызмет етуінің табиғи заңдылықтары табиғи, сондай-ақ Әлеуметтікте діни сананы қалыптастыру факторларының барлық жүйесін қозғалысқа әкелетін қуатты тетік болып табылады.

Басқаша айтқанда, ішкі табиғи факторлар құрылымдық элементтері бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста болатын күрделі жүйе болып табылады. Бұдан басқа, қоғамның тарихи дамуының барлық кезеңдерінде сыртқы табиғи және ішкі табиғи факторлар діни сананы қалыптастыру процесінің бірыңғай негізі болып табылады және бір-бірінен бөлек қаралмайды. Біздің ойымызша, діни сананы қалыптастыру негізінде диалектикалық бірліктегі сыртқы табиғи және ішкі табиғи жағдайлар ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік жағдайлар, алғышарттар мен тетіктер жатыр. Бұл діни сананы қалыптастырудың табиғи және әлеуметтік факторларының диалектикасы туралы айтуға мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған табиғи факторлар монотеистік діндер (ислам, христиан және иудаизм) шегінен тыс түсіністікте діншілдіктің пайда болуына ықпал етеді, олардың догматтары табиғи құбылыстарға мистикалық күштердің тіркеуіне негізделмейді, пайғамбарлық нұсқаулар мен жазуларға негізделмейді.

Әлеуметтік факторларға діни сананы қалыптастыру процесінде маңызды орын бөле отырып, әлеуметтік негіздегі табиғи алғыш арттар әрекені нескеру қажет. Біздің пікірімізше, Әлеуметтік және табиғи факторлар алғыш арттар, себептер мен жағдайлар кешенін біріктіретін, табиғи және әлеуметтік тараптардың арақатынасы тұрғысын аннеғұрлым табысты сипатталатын ұйымдасқан тұтастық тыбілдіреді. Осылайша, діни сананы қалыптастырудың әлеуметтік және табиғи факторларын диалектикалық бірлікте және бір-біріне ноқшауланған жұмыс істейтіндей болжауға болады. Жалпы

осы факторлардың және олардың құрылымдық элементтерінің бірлігі, атапайтқанда, әлеуметтік табиғи және ішкі табиғи арақатынаст көрінеді.

Диалектикалық бірлігі табиғи және әлеуметтік факторлардың айқын көрінеді геосаясишарттарымен тетіктеріді нисананы қалыптастыру.

Әлеуметтік болмыс жағдайында қоғамдық қатынастарды дамытудың белгілі бірдеңге йіндепайда болған, тарихи даму барысында діни сананың қандай да бір түрі солнемесебасқааумақтық кеңістіктеберікорныққан, ондатаралусаласынинтеграциялайжәне өзгертеотырып, өзгеруі мүмкін. Сонымен қатар, геосаяси жағдайлар тек таратуға ғана емес, кейбір өңірлерде – бірдінісенімдердібасқалармен ауыстыру процесіне, сондай-ақ осы өңір үшін тәнемесдін итүсініктермен діндерді «жаңаларын» ресімдеуге айтарлықтай ықпалетті.

Діни сананы қалыптастырудың геосаяси жағдайларының табиғи негіздері сыртқы табиғи – географиялық кеңістікте, дәлірек айтқанда, оның бөлігі-аумақтық кеңістікте көрінеді.

Аумақтық кеңістік физикалық-географиялық ұғымға қарағанда көп нәрсе болып табылады. Ол қоғамдамуының саяси-географиялық факторы құрылымының ең маңызды элементі болып табылады. Қазіргі зерттеушілердің айтуынша, Ю. В. Тихонравов «кеңістік-бүл мемлекет алып отырған және оның күшінің атрибуттарының бірі болып табылатын аумақ ғана емес. Кеңістік өзін саяси күш» [5, 159 б.].

Мемлекет, олардың саяси мақсаттары мен осы мақсаттарға қолжеткізетін тәсілдері әлеуметтік салаға тиесілі. Басқаша айтқанда, діни сананы қалыптастыруға әсер ететін геосаяси жағдайлар табиғи, табиғи тіршілік ету ортасының бірлігі – индивидтердің және өздерінің аумақтық, экономикалық, саяси және басқа да мақсаттарын көздейтін мемлекеттердің саясаты болып табылады.

Діни сананы қалыптастырудағы аумақтық кеңістіктің рөлі, негізінен белгілі бір табиғи шекаралар бар. Сыртқы табиғи – индивидпен адамдар топтарының тыныс – тіршілігі өтетін табиғи шекаралар, әлеуметтік – саяси, мәдени, экономикалық жағдайларды біріктіреді, сонымен бірге діни сананы қалыптастырудың элементтері, жүйелері, әлеуметтік факторлары бар.

Діни сананың рационалды немесе эмоционалды жағының басым болу мәселесі діни сананың түрлі деңгейлерінің өзара қатынас мәселесін қарастыруда жаңа қырына ие болуда. Дамыған діни жүйелерде философтар мен әлеуметтанушылар, кем дегенде, екі нақты анықталған деңгейлерін көрсетеді. Олар үйреншікті діни сана және теориялық ресімделген, концептуалды діни сана. Тұрмыстық деңгейде сана діни сенімге қызмет көрсететін және көрсететін бейнелердің, түсініктердің, көңіл-күйдің, дәстүрлердің жиынтығы ретінде ұсынылады. Бұл деңгейде діни сенімнің рационалды, эмоционалды және ерікті элементтері көрініс табады. Қалыптасуы бойынша, ол индивидуалды-тұлғалық сипатқа ие.

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, концептуалды деңгейдегі діни сана жүйелі және кодталған дінді оқыту түрінде тіршілік етеді. Дінді оқыту мазмұны дінді оқытушы кітаптарда (Құран, Библия және т.б.) қалыптасып, өзгермейтін формула түрінде діни ұйымдармен бекітілген. Дінді оқытудың мазмұны діни білімнің арнайы саласында дамып, негізделеді.

Діни тәжірибеге сакраменталды мәтіндерді (мысалы, дұға, Құран және т.б.) және басқа да діни дәстүрлердің мәртебеге ие мәтіндерін білу жатады. Бұл өз кезегінде міндетті болып табылады. Ол дінге және оның өкілдерінің санасына тұрақтылық береді.

Дін – бұл нақты-тарихи құбылыс. Ол дінге деген қажеттілік жоғалған жағдайда, оған деген сұраныс болмағанда, қоғамдық қатынастар жоғалған жағдайда ғана түбегейлі жойылуы мүмкін.

Сөзсіз, қоғамның діни санасы индивидуалды діни сананың қалыптасуына әсерін тигізеді. Қоғам мен адам жабайылық пен варварлықты жеңіп отырып, өз дамуының маңызды жолдарын жүріп өтті және бүгін, өркениеттілік жағдайында адамдардың артында ар-ұят еркіндігі принципі сақталуда. Ол кез келген сенімді таңдауға құқылы. Егер жасалған таңдау әлеуметке қарсы нәтижеге әкелмесе, адамдардың құқығының бұзылуы мен адамгершіліктің қоғамдық нормаларын бұзбаған жағдайда, атеизмді де таңдай алады.

Әдебиеттер:

1. Субботина Н. Д. Социальное в естественном. Естественное в социальном. – М.: Прометей, 2001. – С. 87.
2. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины / Гл. ред. А. Ф. Трешников. – М.: Сов.энцикл. 1988. – С. 50.
3. Анучин В. А. Географический фактор в развитии общества. М.: Мысль, 1982; Бучило Н. Ф., Чумаков А. Н. Философия. – М.: Знание, 1998. – 362 с.
4. Пырин А. Г. Природная среда (социально-философский анализ). – М., 2004. – С. 15
5. Тихонравов Ю. В. Геополитика. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 159.
- 6.

Байжума С.

«Дінтану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Альджанова Н.К.,

PhD доктор, аға оқытушы,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

РУХАНИ КАПИТАЛ ЖӘНЕ ДІН

Адамзат қоғамында адамдардың діндарлық деңгейінің жоғарылығы әдетте олардың ұзақ өмір сүруі, денсаулығы мен психикасында туындайтын мәселелердің аз болуы, тәртәп бұзушылықтың азаюы, уақытты пайдалану тиімділігінің артуына барынша оңды әсер етуінен байқалады. Бұл кей маңызды факторларды статистикалық бақылауға алғанда да, бұл айырмашылықтар сақталады. Сонымен қатар, көптеген жағдайларда қоғамдық деңгейдегі діндарлық факторы жеке адамдардың да дінге деген көзқарасына әсер етпей қоймайтыны анық. Осыдан біз діннің жеке бас діндарлығына әсерінен тыс қоғамдық өнімінің де болатынын байқаймыз.

Қазақстанның бәсекеге қабілетті 50 елге кіру стратегиясын жүзеге асыру көшбасшы мемлекеттерге тән идеялар мен технологияларды нақты өнімдер мен қызметтерге айналдыру қабілеті негізгі өлшемі болып табылатын білімге негізделетіні түсінікті. Алайда бәсекеге қабілетті адамды қалыптастыру үшін неғұрлым маңыздысы жеке тұлғаның рухани бөлігінің дамуы болып табылады. Сондықтан да «рухани капитал», «рухани-адамгершіліктік құндылықтар», «интеллектуалды капитал», т.б. сияқты ұғымдар, нақтырақ айтқанда оның формасы болып табылатын факторлар және оның қоғам мен жеке тұлғаға ықпалын қарастырылады. Қазіргі буынның басты міндеті – барлық аймақты қамти отырып, табысты дамытып, рухани, мәдени және ақпараттық әрекеттілік үшін бай мәдени мұра мен тарихи тәжірибені қолдану болып табылады. Толыққанды қалыптасқан мәдениет кез-келген халықтың басты рухани капиталы ретінде саналады.

Жоғарыда аталған барлық факторлар сөзсіз қоғамның барлық саласына әсер етеді. Адамдардың діни ұстаным деңгейлерінен келіп шығатын айырмашылықтардан біз дінді адам капиталын қалыптастыруда ескерілуі тиіс ресурс ретінде қарастыра аламыз. Осы орайда ғалымдар «адами капитал», «әлеуметтік капитал» және «мәдени капитал» ұғымдарын пайдаланғандай, «рухани капитал» ұғымын қоса аламыз. "Әрі мұны адамдар дінді «дін» ретінде, қоғамның рухани факторы ретінде ескеріп, пайдалана білгенде жүзеге асатын ресурс ретінде анықтай аламыз.

"Рухани капитал" капиталдың басқа нысандарынан, атап айтқанда қаржылық, адами, әлеуметтік және мәдени капиталдан дін тұтынушыларының материалдық ресурстарға, діни дағдыларға, сенімдік қарым-қатынастарға және мәдени-бағалы білімге ие болуымен ғана ерекшеленіп қоймайды. Рухани капитал әлеуметтік, мәдени немесе діни капиталдың құрамдас бөлігі емес, тәуелсіз құндылық формасы. Рухани капитал нақты құндылыққа негізделеді және капитал мен оның қайта құрылуына сыни тұрғыдай қарай алады, өмірдегі рухани бағдарды қамтыған жеке және ұжымдық мүмкіндіктерді қамтиды. Яғни, адам рухани ресурстарды белгілі бір қоғамдық немесе шектеулі мақсат ауқымында ғана шектеп қоюға болмайды деп түсіндірледі. Аталған екі тұжырымда да рухани капиталдың әлеуметтік капитал тұжырымында қамту толықтай жүзеге аспайтыны көрінеді. Тек қоғамдағы сенім деңгейі ретінде түсінілетін әлеуметтік капитал оңтайлы құрылған жағдайда ғана рухани капитал көрсеткішінің жоғарылығын білдіре алады.

Эмпирикалық деректер де мұны растайды. Зерттеулерде діни қызметтерге әлеуметтік немесе өзге де діни емес себептер бойынша келгендер (әлеуметтік) мен діни себептер (рухани) бойынша келгендер, тіпті олар шіркеуге бірдей мөлшерде барса да, діни себептер (рухани) бойынша келгендер айтарлықтай ерекшеленеді. Егер әлеуметтік капитал конгрегация жасайтын басты ресурс болса, біз мұндай айырмашылықты күтпесек едік. Мотивация және теологиялық мазмұны маңызды болмауы тиіс.

Шын мәнінде, діни адамдар рухани қайтарым ретінде өз капиталы мен біліктілігін жұмсап, белгілі бір қарым-қатынастарда тәуекелге барып және мәдени-құнды білімді зерделеу мүмкіндігінен бас тартады. Нәтижесінде, бұл топ адамдар өздерін және қоғамды қалыптастыратын рухани, материалдық, интеллектуалды және әлеуметтік ресурстарды жасактайды.

«Рухани капитал» ұғымын түрлі сала мамандарының өз көзқарастарында білдіріп отырды, мысалы: экономика саласында, руханилық пен діннің мәнін экономикалық тұрғыда бағалау; діни терминдерде, әлеуметтік қызметте сенім жұмысын түсіну (О`Салливан, 2012). Ал, тәжірибелерінде көрсеткен ғалымдар қатарында: жеке (Зоар мен Маршалл 2004), ұжымдық (Миллер 2006), нақты діни қауымдастар (Бейкер және Смит 2010) сияқты түрлі деңгейлерде қолданылды.

Рухани капитал жалпы руханилықты қамтамасыз ететін болса, түрлі идеялардың жалпы мазмұнының құрылуы, жинақталуы, жетіліп дамуы, материалдық мәдениеттің құрылуының шарты бола отырып, адам әлеуетінің де жылпы сипатын да анықтап бере алады. Осылайша басқада құндылықтарда көрініс

бергенімен, рухани капитал өзінің бастапқы руханилығынан ажырамайды, дегенмен, капитал ретінде әуелі ол белсенді әрі болашаққа бой сермей отырып, материалдықпен (экономикамен) тікелей байланысқа түсе де алады. Рахуни капитал рухани құндылықтармен осынысымен ерекшеленеді.

Рухани капитал діни капиталмен дәйім тұрақты динамикалық байланыста болады. Себебі, мұнда теологиялық иденттілік, дәстүр мен мораль, құндылықтар мен сенім негіздері бар. Ал діни капитал тұрақты ұғым болғанда, яғни діни қауымдар өздерінің діни капиталының тікелей нәтижесі деп санайтын нақты әрекеттер мен ресурстар деп санағанда, рухани капитал әлде қайда кеңірек арнада жүзеге асатын ұғым ретінде көрініс береді. Өйткені, ол идеялар мен көзқарастар сияқты материалдық емес активтерге жатқанымен нақты бір діни дәстүрмен шектелмейді. Яғни, рухани капитал нақты бір дінге, сенімге жатқызылмауы керек. Зоар мен Маршаллдың пікірінше рухани капитал «жеке тұлға немесе мәдениет үшін рухани білім мен тәжірибенің көлемі болып табылады, мұндағы «рухани» сөзі «мән, құндылықтар» ретінде түсіндіріледі. Әріқарай бұл адам өмірінің ортақ мақсаттарына, рухани ресурстарына қатысты болып табылады.

Дінді ресурс ретінде қарастыра отырып, оның руханиятқа да әсері болатыны айттық. Оның себептері қатарына кей діннің адам денсаулығына, күнделікті өмір сүру тәртібіне, жұмыс өндірісіне, сондай-ақ рухани қырына деген маңыздылығын атауға болады.

Теорияда дін рухани капиталды құруда табиғи негізбен қамтамасыз етуші болып табылады. Шындығында көптеген діни қауымдар және мекемелер әсіресе мәселе дәстүрлі этникалық діни негізде қайталауды, әлеуметтік, экономикалық немесе саяси ресурстарды жинақтауды қозғаған кезде мұны істемейді. Олар адамдар арасында рухани шөлдің орнын толтыру және өз мүшелерінің потенциалын арттырудан да жоғары басымдылықтар қояды. Осылайша, діни және рухани капиталдар арасында тығыз байланыс бар және олар бір-біріне кедергі болмайды. Кейбір діни тұлғалар және топтар әлсіз рухани капиталға ие болған болса, басқа да бір діни емес адамдар мен топтар рухани капиталдың жоғары деңгейіне ие болуы мүмкін. Мысалы, теологтар және діни философтар мен өзгелер арасында рухани капиталды түсінуде өзгешелік болады: алғашқылары рухани капиталды діни капиталмен сәйкестендірсе, өзгелері рухани капиталды діни капиталдың құрылымдық бір бөлігі ретінде таниды. Сондықтан да, руханилық элементтерінің барлығы жеке-жеке емес, осы рухани капитал аясында қалыптастырылуы тиіс деп айтуға болады. Адам рухани толық қалыптасуы үшін оған тәрбие, білім беру мен қарым-қатынас құралдары қолданылады. Бұған қоса, өз бетінше білім алу мен тәрбиелеу, адамның рухани құндылықтарды игеруі де үлкен рөлге ие. Адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуы оның мәдени эволюциясының, рухани толығының жемісі болып табылады. Қоғамның бір бөлігі ретінде тұлға ретінде қалыптаса отырып, рухани мәдениеттің де материалдық көрінісін игеріп, айналасымен рухани капитал ретінде сабақтаса алады немесе әсер ете алады.

Кілт сөздер: капитал, дін, адам капиталы, рухани капитал, діни капитал, мәдениет, құндылық, интеллект, қоғам.

Ключевые слова: человеческий капитал, религия, культура, капитал, общество, духовный капитал, философия религии, интеллектуальный капитал, образование, ценность.

Key words: society, people, religion, capital, spiritual capital, worth, religious capital, human capital, intellectual capital, culture.

Әдебиеттер тізімі:

Нұрышева Г.Ж. адам өмірінің философиялық мәні. Философиялық антропология. Мәдениет философиясы. Дін философиясы. Астана, 2006 -19-том. 223-271 б.

Кулсариева А. Ставка на человеческий капитал // Казахстанская правда. -2015. -№7. – 5 б.

Молдабеков Ж.Ж. қазақстандық дамудың интеллектуалды ауқымы: Қазақстанның «Ел бірлігі» доктринасы мен «ҚР ұлттық саясаты» тұжырымдамасының айырмашылықтарынан айқын көрінеді // Президент және Халық. -2010. – №15. –3б.

Әбдіғалиева Г.К., Ғабитов Т.Х., Қилыбаев Т.Б., Қаңтарбаева Ж.О., Бияздықова К.Ө. Заманауи Қазақстандағы адам капиталын дамыту үрдістері мен теориялық негіздері. Монография. Алматы, 2016. 26-28 б., 48-54 б.

Абдигалиева Г.К., Қилыбаев Т. Қазақстандағы интеллектуалды капиталдың дамуы. IX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. –Przemysl: Nauka I studia. –vol.1. 27-33 б.

Bourdieu P. forms of capital. Handbook of theory and research for sociology of education. –NY: Greenwood Press, 1986. p-21.

Becker, Gary S. human capital. –NY: Columbia University Press, 1964. p-66.

Robert D. Woodberry. Robert D. Woodberry. Washington D.C. 2000

Petrick M.J., T.Kilybayev. the role of human capital in country development // Адамәлемі». –2014. – №4(62). -164 б.

Абдрасилов Т. Дін философиясындағы адам мәселесі. Дисс. PhD. –Алматы. 2015, 135 б.

Қилыбаев Т.Б. әлеуметтік капиталдың ақпараттық қоғамдағы дамуы. ҚазҰУ, дөңгелек үстел материалдары, Алматы. 20157 – 145 б.

Назарбаев Н. Қазақстанның әлеуметтік модернизациясы: жалпы еңбек қоғамына жиырма қадам. <http://inform.kz/kaz/article/2478341>

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарлығымен бекітілген.

Басқынбаева Н.

«Мәдениеттану» мамандығының 2 курс докторанты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Масалимова А.Р.,

филол.ғ.д., профессор,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ АЖЫРАСҚАН ӘЙЕЛДІҢ ЖАҒДАЙЫ

Дәстүрлі қазақ қоғамы мен көшпенділер мәдениеті үшін «аты бар, бірақ заты жоқ» категория – некенің бұзылуы бүгінгі таңда көпшілік үшін үйреншікті жағдайға, қалыпты құбылысқа айналды. Бір ғасыр ішінде адам санасының түбегейлі өзгеруінің саяси, экономикалық және мәдени себептері мен қазіргі қоғамдағы ажырасу санын азайтудың жолдарын осы мақалада қарастырып көрейік.

Дәстүрлі қазақ қоғамының өміршеңдігін қамтамасыз еткен бірден бір құндылық – отбасы институты болатын. «Ұлды ұяға, қызды қияға» қондыру үшін өмір сүрген ата-ананың басты парызы перзентіне лайықты жар тауып, жас жұбайлардың үй болып құралып кетуі болатын. Бір жағынан қазақи тәрбие, екінші жақтан құдалардың ортақ мүддесі роль ойнап, некенің бұзылуы деген құбылыс жоққа тән еді. Егер кімде кім ажырасу туралы бастама көтерсе, барлық шығынды өтейтін болған. Шығынның ішінде төленген қалыңмал да, қалыңмал көлемінен асып түсетін қыз жасауы да бар. Құдаласқан екі рудың арасындағы бітімгерлік материалдық кепілдікпен бекітілген соң, некені бұзу өте қиын болатын. «Көбіне әйел адам балалы болмай жатса, ұрыс керіс болғанда, ақыл-есі кем болса, бір-біріне зақым тигізсе, ақсақалдар ақылдаса отырып кәдімгідей ажырастырады. Бірақ ажырасу тіпті болмаған, өте сирек нәрсе. Балалы бола алмай жатқан күннің өзінде ажыраспайтын жағдайлар болған», – дейді этнограф Досымбек Қатран [1]. Ғалым ер адам тарапынан болатын ажырасу себептерін тізбектесе, «Қазақ дәстүрлі мәдениетінің анықтамалығы» әйел адамды неке бұзуға итермелейтін жағдайларды анықтаған. Олар:

– Күйеуі қылмыс жасап, ұзақ уақытқа қамалса;

– Күйеуі басқа дінді қабылдаса;

– Күйеуі ұзақ уақыт (3-4 ай) бойы хабар-ошарсыз жоқ болып кетсе, әйелдің ажырасу талабын қоя алатын құқығы болған [2, 90 б.].

Тайға таңба басқандай анық алғышарттары болса да, қазақ даласында ажырасқан әйел өте сирек кездескен. Мұның бірінші себебін материалдық шығын өтеумен байланыстырсақ, екіншісі – қоғамның көзқарасына тәуелді. «Шыққан қыз шиден әрі», «Қайтып келген қыз жаман, қайта шапқан жау жаман» деген мақал-мәтелдер көпшіліктің некесін бұзған әйел адамға деген теріс көзқарасы мен айып тағар пікірлерін аңғартса керек. Номадтық қоғам үшін ұясының шырқын бұзған әйел парияға айналып, оның әрекеті айыпталып, әрбір қадамы сыналып отырған.

Қалыптасқан құндылықтар жүйесінің бұзылуы Қазан революциясының жалынымен басталды. Саясат пен экономикада, мәдениет пен әлеуметтік салада түбегейлі өзгерістер орын алды, елде трансформация басталды. «Әлеуметтік трансформация дегеніміз – әлеуметтік жүйе, институт пен ұйымдардың бір қалыптан екіншісіне өтуі, «даму» деген категориямен анықталып, әлеуметтік нысандардың түбегейлі түрленуі» [3, 128 б.] Бұрын норма саналған дүние мен құбылыстың бәрі енді өткен шақтың негативті сарқыншағы болып саналды. Солардың бір парасы әйел адамға, оның қоғамдағы ролі мен атқаратын қызметіне байланысты болатын. Кеңестік биліктің заңдары мен декреттерінің арқасында әйел адам белсенді күрескер, қоғамдық процестің қатысушысы, басқарушы қызметкер болып шыға келді, оның бар мәселесі теориялық тұрғыда шешілді. Бірақ іс жүзінде жаңа қоғамның толыққанды құрылысшысы болу үшін әйел адам отбасы мен ошаққасынан бас тарту керектігі саяси бюро басшыларын ойлантпады. Аз ғана уақыт бұрын әйелдердің талап еткен құқықтары түгел қамтамасыз етілді, еркіндік үшін күресудің қажеттілігі болмай қалды.

Ал әйел баласының бостандығын мойындамаған, бұрынғы әлеуметтік құрылысты көксеген ер адамдарға қарсы қолданатын қару – неке бұзу боп шыға келді. Кеңес өкіметінің басты идеологы В. И. Ленин: «О праве наций на самоопределение» еңбегінде ажырасу еркіндігі отбасылық қатынастың құлдырауы емес, керісінше, өркениетті қоғамдағы жалғыз мүмкін демократиялық негізде беки түсуі деп анықтады. Ұлы көсемнің бұл пікірі ажырасқан әйел адамды «өз құқығы мен бостандығы үшін күресіп жүрген азаматша» деген жаңа мәртебеге көтерді.

Қазақ қоғамында, соның ішінде қазақ әйелінің өмірінде болып жатқан өзгерісті Бейімбет Майлиннің "Раушан – коммунист" шығармасынан анық көруге болады. Ауылдағы қарапайым қазақ әйелі сияқты бұйығы, жасқаншақ Раушанның өміріболыстық әйелдер жиналысына қатысқан соң өзгеріп шыға келді. Күйеуі Бекеннің айтқанынан бір шықпай, көңіл-күйін қабағынан танитын келіншектің әкімшілік

қызметке араласуы, даулы мәселеде шешім қабылдау үшін күйеуінің пікірін немесе үлкендердің беделін басшылыққа алмай, әділеттілік үшін күресіп, адамгершіліктің туын желбіретуі ауыл адамдарының "өкпесін арқалап", сөзіне қалып, құдай қосқан қосағынан таяқ жеп, ақыр аяғы ажырасуға дейін барады. Араға 3 жыл салып, қаладағы оқуын тәмамдап, елге білім алған, саясатқа ұстарман, белсенді Раушан оралады.

Ф.ғ.д, профессор Дандай Ысқақұлы: «Повестің соңында астанада үш жыл оқып, ауылға оралған саналы қайраткер Раушанды көреміз. Өмірдің небір тар жол, тайғақ кешулерінен өтіп, рухани жағынан жаңарған Раушанның бейнесі өзінің табиғи суреттелуімен есте қалады», – деп оң баға береді [4, 301 б.]. Міне, небәрі елу беттік повесть қазақ әйелдерінің басынан өткен революциялық өзгерісті көркем тілмен суреттеп берді. Адамдар санасындағы әйел образы заман мен қоғамның нұсқауымен, бірде ерікті, бірде күштеп, жанаша күйге енді, жаңа паттерн түзілді. Ендігі қазақ әйелі оқыған, көзі ашық, көкірегі ояу, «ақылды, көрікті, комсомолка және спортсменка», коммунизм орнатуда ер адамдармен тең тұрып, еңбек етіп, қызмет істеп, қолға билік алып, қажет кезде басшы да болатын белсенді серіктеске айналды. Егер осы жолда ескішіл көзқарастағы күйеуі кедергі болса, одан ажырасу еш айып емес деген жаңа «шындық» санаға сіңірілді.

Ажырасқан не тұрмысқа шықпаған, баласын өзі тәрбиелейтін жалғызбасты ана кеңестік қоғам үшін нормаға айналды. Сол жылдары үлкен экранға шыққан «Москва слезам не верит», «Одиноким предоставляется общежитие», «Вокзал для двоих», «Самая обаятельная и привлекательная», «Влюблен по собственному желанию», «Одинокая женщина желает познакомиться» деген фильмдердің барлығы да өмірден өз орнын тапқан, бірақ өмірлік серігін таппай жүрген, бақытын қызметтік мансапқа алмастырған нәзік жандылар жайында.

Үкімет пен әйел затының арасында үнсіз келісім, яғни «әйелге барлық құқықтар беріледі, бірақ ол өз кезегінде саяси-экономикалық жағдайға байланысты әрекет етуге тиіс» деген қағида жүзеге асты. Ғалым И. И. Юкина бұған: "Женщины оказались удобным поводом для власти презентовать саму себя как решающую и решившую "женский вопрос", – деп баға берді [5].

Отбасы қашан да бірінші орында тұратын, өмірдің басты мақсаты мен мәні саналатын қазақи ұстаным өзгерді. Қазақ қызын туылғанын анасы мен жеңгелер институты тәрбиелеп, тұрмысқа шығуға дайындайтын еді. Ерте кезден еңбекке баулитын, шаруашылықтың кез-келген түрін игеріп алып кетуге, өмірдің қиындықтарын мойымай қарсы алуға үйрететін. Сырттың шаруасына бел шеше араласпаса да, үйдің барлық мәселесін өзі реттейтін, ерінің айтқанын екі етпей, үлкендердің ақылымен санасып, өмір сүретін, тұрмысқа бақытты боламын деп емес, барған жерімді бақытты қыламын деп шығатын арулар өзгерді. Қалыптасқан тарихи-ұлттық сана трансформацияланды. Ендігі жерде өмірлік мақсат отбасы құру емес, бақыт іздеу, ал пірім деп санауға тиіс еркекті алдымен теңім, кейін «маған лайық емес» деп қарастыру басталды.

Егемендіктің алғашқы жылдары халық үшін қатал сынға айналды және бірінші кезекте жүйке жүйесі сыналғаны рас. Ер азаматтардың біразы заман ағысына ілесе алмай, өткен өмірді көкसेп, қатардан қалып қойды. Бұл жағдайда нәзік жандылар өзінің табиғи болмысын шетке ысырып тастап, ала дорба асынып, тіршілік үшін күресу мақсатында «жабайы нарық» майданына аттанды. Осы бір аласапыран заман, саяси әрі экономикалық өзгеріске түскен қоғам Қазақстанда жаңа әлеуметтік топты—«бизнес-ледиді» тудырды. Дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі инабатты, ибалы, еңбекқор, тәрбиелі, тәртіпті, классикалық үлгідегі қазақ қызы мен КСРО тұсындағы стахановшы-әйелдің орнын сырт келбетінде мін жоқ, ішкі принциптері мен құндылықтары тек пайда табу мен өрге жүзуге негізделген бикеш басты. Бұл кезеңнің маргиналдылығы тілек-қалау мен мүмкіндіктің толық үйлесімділігінен байқалды. Тыйымдар мен шектеулер заманы келмесе кетті. "Қалаймын-жасаймын" деп өмір сүру алдымен сәнге, сосын қалыпты жағдайға айналды.

Ғасырдың басы экономикалық тұрақтылық пен саяси реформалардың жүзеге асуымен сипатталды. Қазақ әйелдері ендігәрі білімді, қоғамдық белсенділігі жоғары, іскер әйел образына ауысты. Ғасырлар бойғы тәжірибе де, батыс елдерінің үлгісі де жаңа қазақ әйелінің қалыптасуына үлес қосып жатты. Кеңестік дәуірдегі жалғыздықтан ішқұса болып, өмірдегі өз орнын іздеп жүрген сенімсіз әйелдер өзіне және кәсіби біліктілігіне сенімді, өмірден және қоршаған адамдардан не керек екенін анық білетін, таңдау жасап, тұрмысқа шығатын, егер таңдауы қате болса, ажырасудан тайынбайтын және оған еш өкінбейтін аруларға айналды.

Бүнінде ажырасқан әйелдер жоғарғы билік эшелонында да, бизнесте де, өнер саласында да көптеп кездеседі және биографиядағы бұл пункт адамның ықпалды не табысты болуына еш кедергісін тигізбейді. Кей жағдайда, тіпті, керісінше, артық міндеттемеден құтылу арқылы мансапты жоғарлатуға болады деген стереотип қалыптасып келеді.

Енді назарларыңызды келесі кестеге аударыңыздар. Бұл 2000-2016 жылдар арасындағы Қазақстан Республикасында тіркелген некеге тұру мен ажырасу саны жөніндегі салыстырмалы кесте.

1-кесте. 2000-2018 жж. Қазақстан Республикасындағы некеге тұру және ажырасу саны [6]

мәлімет жылы	Тіркелген неке саны	Ажырасу саны
2000	90 873	27 391
2001	92 852	29 599
2002	98 986	31 236
2003	110 414	31 717
2004	114 685	31 492
2005	123 045	32 377
2006	137 204	35 834
2007	146 379	36 107
2008	135 280	35 852
2009	140 785	39 466
2010	146 443	41 617
2011	160 494	44 862
2012	164 681	48 513
2013	168 447	51 482
2014	159 328	52 673
2015	148 769	53 293
2016	141 702	51 993
2017	141 791	54 626
2018	137 797	54 797

Байқап отырғанымыздай, бүгінде еліміздегі әрбір 3-ші жұп айырылысып жатыр екен. 2000 жылы 27 391 неке бұзылса, 2018 жылы оның саны 54 797-ге артты. Небәрі 18 жылдың ішінде жұбайлардың айырылысу көрсеткіші екі есеге артқан. Психолог-ғалымдар А.Шалбаева мен М.Кабакованың дерегіне жүгінсек, «некенің алғашқы 5 жылында әр 100 жұптың 34-і ажырасады, ал жұбайлардың отбасылық өмірге психологиялық және практикалық дайындығының жоқтығы салдарынан некенің 42% бұзылады» [7, 125 б.]

«Қазақстанның тең құқықтар мен мүмкіндіктер институты» дайындаған «Қазақстан жанұялары-2019» ұлттық баяндамасына сүйенсек, ажырасуға негіз болатын факторлар: түсініспеушілік (45,7%), көзге шөп салу (45,3%), аморалды іс-әрекет (ішімдікке салыну, есірткі пайдалану, кол жұмсау) (42,6%), сезімнің сөнуі (32,7%), бедеулік (20,6%), жана махаббат (14,8%), материалдық проблема (14,5%), жыныстық сәйкессіздік (11,3%), туған-туыс, ата-ананың араласуы (8,2%), әр қилы діни, мәдени көзқарас (5,4%), ешқандай жағдайда ажырасуға болмайды (4%) және ұлттық өзгешеліктер (2,9%) [8, 40 б.]. Сауалнамаға қатысқан 3000 респонденттің тек 20,6% бедеулікті және 14,5% ғана материалдық жетіспеушілікті нұсқаған. Олай болса, ажырасудың басты себебін жоқшылық не жетіспеушіліктен іздеу қате.

Осының барлығы айналып келгенде қазіргі қазақ мәдениетінің о бастағы рухани-өнегелік қайнарынан – құндылықтар жүйесінен ажырап қалуында. Дұрыс тәрбиенің өзі қазіргі таңда өнегелі өмірдің кепілі болмай тұр. Себебі ақпараттық лексәт сайын бодицентризм, жыныстық қарым-қатынас, феминизм мен өз құқығын қорғау үшін наразылыққа бару секілді түрлі үрдістерді насихаттап бағуда. Әйел адамның да тілек-талабы күн өткен сайын өзгеріп, ер адамның отбасын сақтау үшін ол талаптарды қабылдауына тура келіп жатыр. Бірақ ең басты майдан адам санасы мен мәдени нормалар аумағында жүруі тиіс. Қоғам ажырасуды қабылдамайтындай құндылықтар жүйесін түзе алса, «бақытты, толық отбасы – елдің негізгі бөлшегі» деген ұстанымды ұлттық идеяға айналдыра алса, неке деген аса үлкен жауапкершілік, оны сақтап қалу кемелділік белгісі деген түсінікті өскелең ұрпақтың бойына сіңіре алса, біз ҚР 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында [9] көрсетілген бағыттар жүзеге асырып қана қоймай, ұлттық мұра мен мәдени құндылықтар жүйесін сақтап қала аламыз.

Әдебиеттер:

1. Досымбек Қ. Ажырасу өте сирек болған. URL: <https://tengrinews.kz/story/ajyirasu-ote-sirek-bolgan-ertede-kazak-kogamyinda-neke-buzu-391949/>
2. Құралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің анықтамалығы. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2001. – 128 б.
3. Гезалов А. Трансформация общества в эпоху глобализации. Социально-философский анализ. – Москва: Реабилитация, 2009.
4. Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихы. 2-кітап / Ред. басқарған Кәкішев Т. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 455 б.
5. Юкина И. И. Новая история женщин» России» / Вступительная статья к Библиографии по истории женского движения и феминизма (1850-1920гг). – М.: Алтейя, 2003. URL: <http://www.gender-ehu.org/files/File/Yukina.pdf>

6. 2000-2018жж. Қазақстан Республикасындағы некеге тұру және ажырасу саны / Данные с официального сайта Комитета по статистике МНЭ РК // www.stat.gov.kz
7. Шалбаева А., Кабакова М. Различия ценностных ориентаций супругов как фактор возникновения семейных конфликтов // Материалы конференции «Психология в современном мире: теоретические и прикладные исследования в контексте реализации программы «Руханижаңғыру». – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 302 б.
8. Казахстанские семьи-2019. Национальный доклад ОФ «Равных прав и возможностей Казахстана» по заказу МИОР РК. – Алматы, 2019. – 100 б.
9. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы. Астана, 6 желтоқсан 2016 жыл. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384>

Байғазиева Б.У.

«Исламтану» мамандығының I курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Жамашаев А.Ш.

PhD доктор, аға оқытушы

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ДІНИ МӘТІНДЕРДІ ТҮСІНУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ХАНАФИ ФИҚҰ МЕТОДОЛОГИЯСЫНЫҢ ТІЛДІК (ЛУҒАУИ) ӘДІСТЕРІ

Ислам діні – жалпы мұсылман қауымына ғана арналған жол емес, барша адамзатқа тиесілі енші. Исламның негізгі қайнары – сенім, адалдық, шыншылдық пен әділеттілік, ақиқаттан бастау алып, қасиетті қағидалары арқылы адам баласын ізгілік пен бейбітшілікке үндеу. Фиқһ ғылымы – адам мен қоғамның құлшылық, құқық, ахлақ (мінез-құлық) мәселелерін қамтып, экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастарын реттейді.

Фиқһ методологиясы (усул фиқһ) – жалпы дәлелдерден шарифат үкімдерін шығаруға алып баратын әдістер жиынтығы. Қияс (аналогиялық талқылау) пен оның құжаттылығын, әмір (бұйрық рай) мен одан туындайтын үкімдері туралы сөз қозғайды (әл-Журжани 2007: 55). Мәселен, шарифат үкімдерінің ең бірінші дәлелі Құран Кәрімнің мәтіндері бір келкі болып келмеген. Оның кейбіреулері әмір, енді бірі тыйым салу, енді бірі өсиет, кейбірі жалпылама шарифи үкімдердің жалпы жиынтығынан алынған қорытынды үкім түрінде келген. Фиқһ методологиясы ғылымының негізгі зерттеу объектісі – шарифи үкімдер. Мысалы, әмірден (бұйрық рай) уәжіп үкімінің, тыйымнан харам үкімінің шығатынын айқындап береді. Осылайша усулдің анықтаған әдіс-қағидаларын, жүйелеген негіздерін фиқһ ғылымының ғалымы яғни, фақиһ қолданып, оны тәжірибелік қолданысқа енгізеді. Жалпылама үкімдерден жекелеген үкімдерді шығарып, шарифаттың амали үкімдерінің кеңейтілген жобасын жасайды (Reser Dogan 2015).

Ислам дінінде дүниеге және ақиретке байланысты барлық үкімдердің шығатын қайнар көзі төртеу: кітап (Құран кәрім), сүннет (Пайғамбар іс-әрекеті мен сөздері), ижма (ғұламалардың ортақ шешімі), қияс. Бұлар төрт дәлел (әдиллә-и әрбәа) немесе шарифи дәлелдер (әдиллә-и шарғия) атауымен де аталады. Осы төрт дәлел – үкім шығарудың негізгі дәлелдері. Қосымша дәлелдер (фарғи дәлел): «мәслаха мурсәлә» – көпшіліктің ортақ пайдасына қарай шешім шығару үшін алынатын дәлелдер, «истихсан» – фиқһ ілімінде екі нәрсені таңдау кезінде бірінен бас тарту ұғымына саяды, «адат уә ғурф» – белгілі-бір елдің, ұлттың дәстүрлері, әдет-ғұрып ұстанымдарының дәлел бола алуы, «шуруғ мән қабләна» – Пайғамбарымыздан (с.а.у) алдыңғы діндердің үкімдері, «сахаба сөзі» – фиқһ ілімінде дәлел ретінде Құран мен сүннеттен кейін қарастырылатын қайнар көз, «истихаб» – қолданыстағы бір үкімнің өзгергеніне дәлел табылмаса, ол норманың сол күйі жалғасуын айтады (әл-Журжани 2007: 40-381).

Ханафи фиқһ методологиясы ғалымдары шарифат үкімдерін Құран және хадис мәтіндерінен қалай алатынын түсіну үшін араб тілінің заңдылықтары, шарифат үкімдері және олардың негіздемесінің себебі (иллат), шарифат және семантикалық қағидаларға негізделген үкімдерді шығарудың белгілі әдістерін білу қажет. Діни мәтіндердің шарифат үкіміне дәлел болуының тілдік (луғауи) әдістерінің 4 жолы: мәтін тұжырымы (ибарат ән-нас), мәтін нұсқауы (ишарат ән-нас), мәтін дәлелі (дәләләту ән-нас), мәтін талабы (иқтида ән-нас) (әл-Асғади 2010: 171-181).

«Мәтін (нас)» – Құранмен сүннетте үкім беретін сөздер жекеше түрде «нас», көпше түрде «нусус» деп аталады. «Нас» атауы Құран мен хадис мәтіндеріне ғана қолданылады әрі мұсылман құқығының негізгі қайнар көзі болып табылады. Алайда, Құран мен хадисте қамтылған осы мәтіндердің түсінілуі мен қолданылуында және олардың қамтымаған мәселелерінің үкімін беруде адамзат күшіне мұқтаждық туындайды. Бұл күш мұсылман құқығы терминологиясында «ижтихад» деп аталады. «Ижтихад» – фиқһ ғылымының шарифаттағы бір мәселенің үкімін білуге әрекет етуі, ізденуі. Осыған сай мұсылман құқығы заңдарының жасақталу құрылымы мәтін (нас) мен адамзаттың әрекетінен (ижтихад) тұрады (әл-Журжани 2007: 55).

Мәтін тұжырымы әдісі (ибарат ән-нас) – «ибара» сөзі араб тілінде сөз тіркесі деген мағынаны береді. Шарифаттағы мағынасы діни мәтіннің контекстіненне сөз тіркесінен тікелей түсінілетін мағына. Бұл – мәтіндердің негізгі (асли) мағынасы немесе қосымша (фарғи) мағынасы бола алатындығын көрсетеді. Негізгі мақсат тұтылған мағына аяттың немесе хадистің сөздерінің өзінен алынады. Қосымша немесе ілеспе мағына – аят немесе хадис сөзінің негізгі мағыналық мақсатында келмейді. Мысалы, Бақара сүресінің 275-ші аятында: «Сауданы рұқсат етті, өсімді харам етті», – деген аяты бар (ибн Касир 2002: 270-271). Бұл аяттың мәні сауда мен өсімнің бірдей емес екендігін ажырату. Сауда мен өсімді бірдей деген пікірге жауап. Ал сауданың халал екендігі, өсімнің харам екендігі аяттың сөздерінен алынғанымен, ол ілесіп келген (жанама) мағына. Осы екі мағына да (сауда мен өсімнің бөлек екендігі) аят

контекстінен алынған. Құран мен сүннет мәтіндерінде келген мағыналардың көпшілігін осы әдіспен түсіндіріледі. Мәйда сүресінің 1-ші аятында: «Өз араларындағы келісім-шарттарды орындаңыздар» (ибн Касир 2002: 551); Хадисте: «Сатушы мен сатып алушы қоштасқанға дейін өз таңдауларына ерікті», – деп келген (әл-Бухари 2018: 302-322). Бірінші мәтін келісімді сақтау қажеттілігі туралы ережені білдіреді (негізгі мағынасы бар), ал екінші сатушы мен сатушының әлі келіспеген шешімі олардың ойларын өзгерте алатындығына кесімді үкім болады.

Мәтін тұжырымы әдісі (ибарату ән-нас) арқылы анықталған мағынаның үкімі кесімді болады. Бұл мәтіндегі мағынаны шектейтін немесе ерекшелейтін сыртқы кедергілер болса, оның үкімі кесімді болмайды. Әдістен алынған үкім жоғары категориялық сипатқа ие, ижтихадқа (іздену) мұқтаж емес, үкімнің кесімді (абсолютті) екендігінде күмән болмайды. Алайда, мәтін мағынасы «умум (жалпылама)» формада келіп, өзге шарифат мәтінімен «тахсис (жекеленген)» болса, яғни, мәтіннен алынатын үкім жалпылама емес, әдіс арқылы жекеленген жағдайлар үшін ғана жарамды екенін көрсетеді. Бұндай жағдайда жалпылама мәтіннің үкімі болжалды (кесімді емес) болады. Егер шектеуші мәтін болмаса, онда жалпылама формада келген мәтін барлық жағдайларда кесімді үкім болып табылады (әл-Шәши 2007: 579-587).

Мәтін нұсқауы әдісі (ишарат ән-нас). Мәтін тұжырымы әдісінде мағына – үкім аяттың немесе хадистің сөздерінен тікелей алынып, аят пен хадистің сөздері мағынаны анық көрсетіп тұрады. Мәтін нұсқауы әдісі арқылы үкім немесе мағына аят немесе хадистің сөздерінен емес, олардың меңзеген, ишарат етілген негізгі мағынасынан алынады. Яғни, ишарату ән-нас әдісінде бізге қажетті мағына немесе үкім-аят пен хадистің сөздерінен тікелей алынбайды. Мысалы, Бақара сүресінің 233-ші аятында: «Сәбиі үшін ол (ер кісі) (сәбилерінің) аналарын ризық-несібемен, киім-кешекпен жақсылықпен қамтамасыз етуі керек», – делінген (ибн Касир 2002:351-353). Осы аятта ғибарату ән-нас арқылы сәбидің анасын қамтамасыз ету, нәпақасын беру сәбидің әкесінің міндеті екені айтылған. Яғни, отбасын қамтамасыз ету ер адамның міндеті. Бақара сүресінің 187-ші аятында: «Сендерге оразаның кешінде әйелдеріңе жақындасу халал етілді», – деп келеді (ибн Касир 2002:273-280). Бұл аяттан түсінілетін ишарату ән-нас әдісімен – жүніптік (ауыр дәретсіздік) халдің оразаға әсер етпейтіндігі, жүніптік күйде таңды атқызуға болатындығы тұжырымдалады.

Мәйда сүресінің 1-ші аятындағы: «Уәделеріңді орындандар...» сөзі ишарату ән-нас әдісі бойынша келісім жасалған арада орындалуы тиіс қандай да бір шарт бар екендігін мәлім етеді. Нахл сүресінің 43-ші аятында: «Білмегендерің білім иелерінен сұраңдар». Бұл жердегі мәтін тұжырымы әдісі – «білмеген нәрсенді» білім иелерінен сұрау, мәтін нұсқауы әдісі – кез-келген салаға қатысты «білім иелерінің» болу мағынасын көрсетеді (әл-Асғади 2010: 171-181).

Үкімнің дәлелі болу үшін дәреже жағынан мәтіннің тұжырым әдісі мәтін нұсқауынан алынған мағынадан әлдеқайда жоғары. Егер осы әдіспен алынған бірнеше мағыналар бір-біріне қайшы келсе, онда мәтін тұжырымы әдісімен нақты дәлелденген мағынаға артықшылық беріледі. Екі мәтінді мысал ретінде алып қарасақ:

1) Ниса сүресінің 93-ші аяты: «Бірақ кімде-кім мүмінді қасақана өлтірсе, онда оның жазасы тозақ, ол жерде мәңгі қалуға болады» (ибн Касир 2002:661-662);

2) Бақара сүресінің 178 аяты: «.. сендерге кек алу (қасас) парыз етілді... » (ибн Касир 2002:259).

Бірінші мысалда мәтін нұсқауы әдісі арқылы, қасақана өлтірушінің жазасы – тозақ, ал бұл дүниеде ол жазаланбайды, яғни кек алу (қасас) арқылы өлтірілмейді деген мағына беріледі. Бірақ бұл нұсқаудан алынған мағына екінші мысалдағы мәтіннің мағыналық тұжырымына қайшы келеді. Мәтінде бұл өмірде қасақана өлтіру кек алу (қасас) арқылы жазаланатындығын білдіретін тікелей мағына бар. Мәтін тұжырымы әдісінің басымдылығына сәйкес, екінші әдіс арқылы алынған мағына үкім үшін дәлел бола алмайды (әл-Шәши 2007: 579-587).

Мәтін дәлелі әдісі (дәләләту ән-нас) – мәтін мағынасынан шығарылған үкімнің «манатынан (ілік-шаблон)» немесе «илатынан (себеп)» алынады. Құранда және хадисте келген үкім мен мағынаның себебін, хикметін басшылыққа ала отырып, басқа бір оқиғаға, жағдайға дәлел ретінде қолданамыз. Мысалы, Ниса сүресінің 10-шы аяты: «Расында, жетімдердің мал-мүлкін зұлымдықпен жегендер, іштерінде от жегендер және олар тозаққа тасталынады» (ибн Касир 2002: 559-561). Мәтін дәлелі әдісі арқылы алынатын үкім – жетімнің мүлкін сақтау, құртпау, өлтірмеу, зомбылық жасамау, яғни, жетім құқығына қол сұқпау. Исра сүресінің 23-ші аятында: «Ол екеуіне (ата-анаға) «түһ» деп айтпа және зекіме» (ибн Касир 2002: 45-46). Аяттан мәтін тұжырым әдісінен алынатын мағына – ата-анаға «түһ» деп айтуға тыйым салынғандығы. Ата-анаға зиян келтіретін нәрсенің барлығына шарифат тыйым салады, ал оның ең төменгі дәрежесі ата-анаға «түһ» деп кейіс білдіру. Мәтіннің дәлелі әдісінде осы секілді ата-анаға қызмет қылмау мағынасы да түсіндіріледі.

Бір мәтіннің үкімі жайдан-жай емес, белгілі бір негіздеме, себеп (иллат) негізінде берілетіндігі анық. Оның үстіне, негіздеме мәтін құрылымынан анық көрініп тұрады. Кейде мәтіннің мағыналық негіздемесі өзінде анық көрінгенімен, мәтінге өз негіздемесінен күштірегі, себеп болу тұрғысынан қуаттырағы көрінетін болса, онда бірінші жағдайдағы негіздеме екінші жағдайға ауысады. Тіпті, екінші жағдайдың негіздемесі мәтін көрінісінде нақты келтірілмейді. Бұл жердегі үкім негіздемесі (иллат) сонымен бірге үкімнің мәні, яғни үкімнің мақсаты мен себебі деп те аталады (Исхақ әл-Шаши 2007: 61-67).

Мәтін дәлелі әдісі – бұл үкім шығарудағы қияс (аналогиялық пайымдау) заңнамалық (усули) әдістің негізделуіне ұқсамайды. Біз қарастырып отырған әдістің негіздемесі иллат тілдік (луғауи) заңдылықтар әдісінен туындайды. Сондықтан ханафи мәзһабының ғалымдары бұл тілдік әдісті қияс деп атамады, мәтін дәлелі деп атады. Ал, имам Шафиғи мұны анық қиясқа (қияс джәлли) жатқызады, шафиғи мәзһабы ғалымдары бұл әдісті «мафхумул-муафақат» деп атайды (әл-Шәши 2007: 589-595).

Мәтін талабы әдісі (Иқтида ән-нас) – аятта немесе хадисте келген мағына шарифатқа, ақылға, дұрыс түсінікке сай келуі үшін белгілі бір сөзді логикалық ой тұрғысында сол аят немесе хадисте қосу арқылы түсіндіреді. Мысалы, Ниса сүресінің 23-ші аятында: «Сендерге аналарың, қыздарың, қыз туыстарың, әкелеріңмен туысқан әйелдер, еркек және қыз туыстарыңның қыздары, сүт емізген аналарың, сүт аналарың ортақ қыз туыстарың, қайын аналарың, жақындасқан әйелдеріңнің қолындағы өгей қыздарың, егер ол әйелдерге жақындаспаған болсаңдар сендерге бір оқасы жоқ. Бел балаларының әйелдері және екі қыз туысты бірге үйленулерің арам қылынды». Осы аятта «үйлену» деген сөз аяттың өзінде болмағанымен, шарифаттағы жалпы үкімдерге сәйкес ойша қосылады.

Ханафи фақиһтары мәтіннен үкімнің мәні мен дәлелдерін анықтаудың тілдік әдістерін осы тұрғыда классификациялады. Өзге мәзһаб ғалымдары үкім шығарудағы дәлел – нұсқау мен пайымдау түрінде алынатындығына тоқталды. Олар мәтін құрылымындағы тіл заңдылықтарына сүйенетін дәлел (дәләләту әл-мантық) және логика негізінде анықталған дәлел (дәләләту әл-мафхум) ретінде қарастырады. Тілге негізделген дәлелдеуге жоғарыдағы ханафилер келтірген төрт әдістің ішінен мәтінді тұжырымдау (ибарат), мәтінді көрсету (ишарат), мәтінге талап (иқтида) әдістерін жатқызады.

Логика негізінде анықталған дәлелді екіге бөледі: мәтіндегі мағынаны тікелей логикалық пайымдау арқылы дәлел ретінде алу (мафхум әл-муафақат) және мәтіннен ұғынылатын мағынаның кері, қарама-қайшы мағынасын пайымдау арқылы дәлел алу (мафхум әл-мухалләфат).

Тікелей дәлел (мафхум әл-муафақат) әдісіне – ханафилік ғалымдар келтірген жоғарыда аталған төрт әдістің ішіндегі мәтінді дәлелдеу (дәләләт) кіреді. Ол – мәтін негіздемесіне сүйене отырып тікелей логикалық пайымдау арқылы үкімге дәлел береді. Осыған қатысты ханафилер келтіретін Құрандағы ата-аналарға «түһ» деп айтуға тыйым салу туралы аяттың мысалын келтіреді.

Қарама-қайшылықпен дәлелдеу (мафхум әл-мухалләфат) – тікелей дәлелдеу әдісінен алынған мәтін мағынасының кері мағынасын үкімге дәлел қылу әдісі. Атап өткеніміздей, тікелей дәлел әдісінде мәтіннің өзінде келген негіздемесінің себебімен үкім шығарылады, мәтіннен шығатын бірнеше мағынаға негіздеме үкім үшін себеп бола алса, бірнеше мәселенің үкімі ортақ болады. Алайда, мәтіннен шығатын мағыналар негіздемесі бір-біріне қарама-қайшы болса, онда үкімдері де қарама қайшылыққа ие болады. Бұл жағдайда үкім қарама-қайшы мағына негіздемесіне негізделеді. Мәтінде баяндалған екінші мәселенің негіздемесіне негіз жоқ екендігіне сүйене отырып, өзге мәзһаб ғалымдары бұл мәселеде мәтіндегі бірінші мағынаның үкімі екіншісіне жүрмейді деген қорытындыға келеді. Мысалы, Мүддәсир сүресінің 9-10-шы аяттары: «Бұл күн (қиямет күні) – қиын күн. Бұл мұсылман еместер үшін оңай емес». Аятта қиямет күні мұсылман еместер үшін қиын екендігі айтылған. Демек, кері мағынасына ой жүгіртсек, мұсылмандар үшін бұл күн жеңіл болады деген қорытынды шығады. Яғни, қиямет күнінің қиындығының болуының негіздемесі – мұсылман болмау. Ал егер мұсылман болса, онда қиындық үкімінің күші жойылады дегенге саяды. Құран аудармашылары үкімге дәлел келтірудің бұл әдісін осы аяттың интерпретациясындағы кері мағынаны алу арқылы қолданған (әл-Шәши 2007: 589-595).

Ханафи мәзһабында мәтін дәлелі әдісі (дәләләт нас) мен тікелей дәлел (мафхум әл-муафақат) әдістері бір қолданысқа сай келеді.

Ханафи мәзһабында қарама-қайшылықпен дәлелдеу (мафхум әл-мухалләфат) әдісі Құранда және хадис мәтіндерінде қолданылмайды. Дегенмен, басқа мәзһаб ғалымдары бұл әдісті қолданады, өйткені Құранды дұрыс түсінбей қалу қауіпі жоғары деген пікірді ұстанады. Мысалы, хадисте: «Кімде-кім дінімізде, шарифатымызда болмаған нәрсені істесе ол қайтарылады (тасталады)» (әл-Бухари 2018: 707-710). Хадис мағынасына сай қарама-қайшылықпен дәлелдеу әдісін қолданатын болсақ, «кімде-кім дінімізде, шарифатымызда болған нәрсені істейтін болса онда ол қайтарылмайды», – деген мағына шығады. Басқа мәзһаб ғалымдары мафхум әл-мухалләфат әдісін қолдануға болады деп осы хадисті дәлел ретінде алға тартады (әл-Назар 468-469).

Ханафи мәзһабының ғалымдары бұл пікірге кері ұстанымда. Қарама-қайшылықпен дәлелдеу (мафхум әл-мухалләфат) әдісін қолданумен мәтін мағынасында көптеген қате түсініктер пайда болатынын дәлелдейді. Мысалы: неке бабына қарайтын болсақ үйленуге болмайтын әйелдер жайында Құранда ашық баяндалған. Үйленуге болмайтын тоғыз жағдайлар бар, Ниса сүресінің 23-ші аятында келген «рабиба» сөзінің мағынасы әйелінің бірінші күйеуінен болған қызы. Араб тілінде әйелдің некелесіп жатқан күйеуінен алдыңғы некесінен дүниеге келген қызды «рабиба» деп аталады. Аяттың негізгі мағынасы сенің үйіңде немесе тәрбиенде өскен қыз деген мағынаны білдіреді. Міне осы аятты мафхум әл-мухалләфат әдісіне салатын болсақ, «әйелінің бірінші некесінен болған қыз, бірақ сенің үйіңде емес немесе тәрбиенде болмаған қызға некелесуге болады», – деген мағына шығады. Ал шарифатта жарынның анасына некелесу, анасына (жары) еріп келген қызға некелесуге тыйым салынады. Мысалы, Ниса сүресінің 25-аятында «...сендердің азат әйелге үйленуге шамаларың келмесе қолдарыңның астындағы күң әйелге үйленіңдер», – деп келген. Осы аятты мафхум әл-мухалләфат әдісіне салатын болсақ, «сендердің азат әйелге үйленуге шамаларың келсе онда қолдарыңның астындағы күң әйелге үйленбеңдер», – деген мағына шығады. Сондықтан да ханафи мәзһабында үкім шығару үшін мәтіндерді түсінуде қарама-қайшылықпен дәлелдеу әдісін қолданбайды (әл-Шәши 2007: 589-595).

Фикһ методологиясының үкім шығару әдістерінде мәзһабтар арасында фикһи айырмашылықтардың болуы қалыпты жағдай. Фикһи айырмашылықтар дінімізде кемшілік немесе кереғарлық болып саналмайды. Себебі негізгі шарифи мәтіндерде (Құран мен хадистер) бірнеше мағынаны білдіретін сөздер көп. Осы тұрғыда, фикһ әдіснамасы ғалымдары: «Қияспен үкімдердің себебін, шарифат иесінің мұраты мен шарифаттың көздейтін жалпы мақсаттарын зерттеу ісі, сондай-ақ солар арқылы жаңа мәселелерге үкім беру міндетті түрде қажет», – деген ережені басшылыққа алады. Уақыт талабымен жаңа мәселелерге үкім тағайындау үшін тұжырым жасауда және екі ұшты мәселені сараптау кезінде ғұламалар әр түрлі қорытынды шығаруы заңдылық.

Әдебиеттер:

1. Recep Dogan. Usul al-Fiqh Methodology of Islamic Jurisprudence//Wisdom College Press, July 2015.
2. ибн Касир. Тафсиру әл-қурану әл-азим Дарул хадис – Каир – 2002.
3. Мухаммад Убайдуллаһи әл-Асғади. Мужаз фи усули әл-фикһ. Дару әс-салам, 2010.
4. Низамиддин әби Али Ахмад ибн Мухаммад ибн Исхақ әл-Шаши. Дару әл-кутуб әл-ғилми, 2007.
5. Әл-имам Алауддин Шамсу әл-Назар. Мизану әл-усул фи нәтәижи әл-укули. Дару ән-нури әл-мубин, 2017.
6. Али ибн Мухаммад ибн Али әл-Хусайни әл-Журжани әл-Ханафи. Тағрифат. Шарикату әл-Кудус – Каир, 2007.
7. Әл-Бухари, ауд. Қ. Спатай. Сахих әл-Бухари хадистер жинағы. Кәусар – Алматы-2018.

Бейімбет М.

«Дінтану» мамандығының 1 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Құрманалиева А.Д.

филос.ғ.д., профессор,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ЕУРОПАДАҒЫ ИСЛАМНЫҢ ТАРАЛУ ТАРИХЫНА ЖӘНЕ ЕУРОПАДАҒЫ МҰСЫЛМАНДАР ҚАУЫМДАСТЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МӘРТЕБЕСІ

Ислам бұл ұстанушылар саны бойынша өте жоғарғы қарқынмен дамып келе жатқан әлемдік дін. 2010 жылғы статистикаға сүйенсек әлемде 1,6 миллиард мұсылман болған, бұл жер бетіндегі түгел адамдар санының 23% пайызын құрайды. Қазіргі таңда Ислам діні ұстанушылар саны бойынша христиан дінінен кейінгі екінші орында тұрақталған, бірақ жоғарыда айтылғандай Ислам бұл ұстанушылар саны бойынша тез өсіп келе жатқан дін. Осындай қарқынның әсерінен ХХІ ғасырдың соңында АҚШ пен Еуропа мемлекеттерінің аумағында демографиялық өзгерістер туындап, мұсылмандардың саны Христиан дінін ұстанушылар санынан асып түседі.

Сөзсіз Ислам дінінің қайнар ошағы Араб түбегіндегі және Солтүстік Африкадағы исламдық мемлекеттер болып есептеледі. Алайда бұл аймақта әлемдік мұсылмандардың тек 20% пайызы ғана мекен етуде. Ал қалған көп бөлігі Азия және Тынық мұхит аймақтарында, сонын ішінде Индия, Индонезия, Пәкістан, Бангладеш, Иран және Туркия мемлекеттерінде өмір сүреді. Сондай-ақ мұсылман қауымы христиандық АҚШ және Еуропа мемлекеттердеде шоғырланған. Еуропалық одақ елдерінде барлығы 23 млн мұсылман диаспорасы бар және олардың саны жылдан-жылға ұлғаюда. Миграция әсерінен Еуропаның қазіргі кезде күрделі жағдайды бастан кешіріп жатқаны анық байқалады. Мұсылмандар миграциясы мәселесіне тап болған Еуропада елеулі өзгерістер орын алды. Бұл Еуропа тарихындағы ең ауқымды өзгерістердің бірі деп айтса болады. Қазіргі замандағы миграциялық үдерістердің тарихи тамыры түп тереңнен бастау алады. Ислам діні Оңтүстік Еуропа елдеріне ерте келген. Еуропаның ислам дінімен жақын танысуы сонау ІХ ғасырда басталды. Мың жылдан астам уақыт бұрын исламдық Испаниядан басқа Сицилия аралында араб-ислам өркениеті орнады. Ертекезде Италия территориясында Барий, Сицилия әмірліктері, Испания жерінде Кордоба халифаты өмірсүрген. Әрине, ол аймақтың мәдениетінде, ғылымында өзіндік ізін қалдырып, дамуына өз үлесін қосты. Бұған Палермо және басқа да қалалардағы әсем архитектуралық ескерткіштер, Сицилия мұражайындағы монументтер, ірі кітпаханаларындағы кітаптар мен қолжазбалар дәлел бола алады. Сицилия әмірлігі Еуропадағы ең көркем экономикалық, мәдени дамыған аймақтардың бірі болды. Еуропада оның әсемдігі бойынша теңдесі ретінде тек Испанияны айтуға болады. Сицилия, Испания арабтардың басқа рукезінде Англия және басқа да Солтүстік Еуропа елдері мен салыстырғанда әлде қайда алда болды. Арабтар билігі қысқа мерзімді болғанымен, Оңтүстік Еуропа елдерінің мәдениетіне едәуір әсер еткені, тіпті, бүгінгі күнде де анық байқалады. Араб-ислам өркениеті аймақтың дамуына қомақты үлес қосқаны сөзсіз. Экономика, ауылшаруашылығы, медицина саласына, архитектурада ислам мәдениетінің ықпалы болды.

ХХ-шы ғасырдың басына дейін Еуропа мемлекеттерінде Ислам қауымы көптеп кездеспеген. Бірақ тарихта болған ұлан апат екінші дүниежүзлік соғыстың әсерінен және отарлау жүйесінің құлдырауынан Еуропа мемлекеттеріне өзінің экономикасын қайтадан қалпына келтіру үшін арзан еңбек күші қажет болды. Соның әсерінен бұрынғы Африка мен Азиядағы бодан мемлекеттердегі Ислам дінін ұстанушылар көптеп Батыс Еуропа мемлекеттеріне көше бастады. Қазіргі таңда Батыс Еуропа мемлекеттеріндегі мұсылмандардың көрсеткіші 23-26 миллион адам. Бұл Батыс Еуропадағы халық санының 3-5 % пайыз аралығын құрайды. Еуропадағы мұсылмандардың көп бөлігі Франция (4,5-6 млн.), Германия (3-5 млн.), Ұлыбритания (1,5 млн-нан астам) және Италия, Испанияда (1-2 млн.) шоғырланған. Осыған орай біз Батыс Еуропаның көптеген мәдениет пен өркениеттердің тоғысқан жері екенін байқасақ болады. Егер осындай жоғарғы қарқын сақталса, онда Еуропа мемлекеттеріндегі мұсылмандар саны 2025 жылға қарай екі есе көбейеді. Сонымен қоса 20-шы ғасырдың соңына қарай Еуропадағы мұсылман қауымдастығының дәрежесі өскенін байқасақ болады: мысалға 1960 жылдары мұсылмандар этникалық аз топ ретінде қарастырылса, 1990 жылдары оларды діни топ ретінде сәйкестендірді.

Қазіргі уақытта Францияда Еуропадағы ең көп мұсылман диаспорасы тұрады. Ішкі істер министрлігінің бағалауы бойынша оның саны 5-тен 6 миллион адамға дейін немесе ел халқының 9-10% – ға жуығын құрайды.

Францияға мұсылмандардың көшіп келуінің бірінші толқыны 1945 жылдың қараша айында аяқталды. Сол жылы көшіп келушілердің Француз азаматтығын алуын жеңілдететін кодекс және иммиграция туралы Ордонанс атты заң қабылданған. Кейіннен келе 1945-1974 жылдар аралығында

Африка мен Азиядан шығушылардың үлесі өсіп көшіп келушілердің екінші толқыны басталды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін мұсылмандардың ағыны үш негізгі факторлардың нәтижесінде күшейе түсті: а) соғыстан кейінгі жылдары экономиканы қалпына келтіру үшін арзан жұмыс күшін тарту; б) Алжирде соғыс аяқталғаннан кейін және Алжир өз тәуелсіздігін алған соң бұрынғы қосалқы әскерлердің әскери қызметшілерін (80 мың адам) репрециядан аман қалу мақсатында Францияға қоныс аударуы. в) Алжир азаматтарына көшіп қонудың еркіндігін беру. Алғашқы толқын кезінде Франция үкіметі мемлекетте әлеуметтік теңдік орнату үшін мешіттердің, діни мұсылман үйлерінің құрылысын, иммигранттар үшін арзан тұрғын үй салуды қолдады.

Француз мұсылмандарын үш санатқа бөліп қарастыруға болады:

"харки" (harkas) – Алжирде көмекші әскерлер мен полицияда қызмет еткен азаматтар, бірақ ел тәуелсіздік алғаннан кейін олар қуғынға ұшырап өз Отанын тастап кетуге мәжбүр болғандар;

"беры" (beurs) – Францияға жұмысқа келген француз мұсылмандарының едәуір бөлігі тиесілі жастар жаргонындағы арабтар;

Алжирде өмір сүріп ислам дінін қабылдаған француздар (олардың барлығы 50 мың адам). Осы санаттағы мұсылмандар арасында өте танымал есімдерде бар: мысалға философ Роже Гароди, "Құран және қазіргі заманғы ғылым" кітабының авторы академик Морис Бюкай.[1].

Ал Оңтүстік Еуропадағы мұсылман көшіп қонудың екінші кезеңі ХХ ғасырдың 70-жылдарынан басталды. Франция, Германия сынды Еуропаның алпауыт мемлекеттері иммигранттардың келуіне тыйым салғаннан кейін иммигранттар Оңтүстік Еуропаға бет алды. Көп жылдар бойы эмиграция елі болған Италия, Испанияның енді иммиграция еліне айналуы жаңа құбылыс болды. Оңтүстік Еуропаға мұсылман мигранттарының келуінің өзіндік ерекшеліктері бар. Біріншіден, географиялық орналасуы бойынша Оңтүстік Еуропа мен Африка көршілес болып табылады. Екіншіден, мың жыл бұрын осы аймақта арабтар билік етіп, мәдениетінде әлі күнге дейін сақталған өзіндік ізін қалдырды. Италия, Испания, Грекия көптеген ғасыр тарихын сақтап отырған, өнер мен ғылым орталығы болған ғажайып мемлекеттер. Тарихы бай, мол мұраға ие Италияда қазіргі таңда 1,5 млн, Испанияда 2 млн, Грекияда 1,2 млн мұсылман бар және олардың саны барған сайын көбеюде. Италиядағы мұсылмандарды көбіне Эритрея, Ливия, Сомали, Марокко, Албания, Тунис, Сенегал, Египеттен келген мигранттар құрайды. Ал Испанияға иммигранттар Марокко, Сирия, Ливан, Ирак, Бангладеш, Үндістан және Пәкістаннан қоныс аударады. Иммигранттар көбіне төменгі квалификациялы жұмыстарда істейді [2].

Оңтүстік Еуропадағы мұсылман миграциясы мәселесі араб әлеміндегі көтерілістерден кейін жаңа күшке ие болды. 2010 жылы Тунисте бастау алған бұл көтерілістер бүкіл араб әлемінде жағдайды өзгертіп қойған жоқ, сонымен қатар Еуропаға тікелей әсер етті. «Араб көктемі» миграция толқынына алып келді. Мыңдаған босқындар пана іздеп Еуропаға ағылды. Бұл онсыз да дағдарысты бастан кешіріп отырған Еуропа үшін ауыр соққы болды. Әрине, бірінші кезекте Италия, Грекия, Испания елдері Африкаға жақын орналасуына байланысты жапа шекті.

Қысқа уақыттан бері Еуропада Еуропа Исламы пікірталастары ауқымды түрде жалғасуда. Әсіресе мұсылмандарға бағытталған бір пікірталасқа айналғанына қоса, мәселенің тараптары еуропалық мемлекеттер, қауіпсіздік мекемелері, батыстық академиктер және жазушылар болып табылады.

Пікірталас негізінде орынсыз емес. Жаһандану кезеңінде әртүрлі куәлік, мәдениет, дін және тілден азамат одан көп бір-біріне араласып, бірге өмір сүруде. Бір ортада өмір сүру мәдениеті Османлы мемлекеті сияқты елдерге өте танымал болғанмен, батыс үшін жат бір ұғым. Алдыңғы ғасырларда батыс елдерінің әртүрлі дін және мәдениетке тән елдермен қарым-қатынасы отарлау немесе отарлану мәртебесінде болса, осы елдерден адамдардың батысқа көшуі арқылы батыстық елдер айырмашылықтары бар қоғамдармен танысты деуге болады. Сондай-ақ сол кезеңдер замандас, ұлттық-мемлекет ұғымы қалыптасқан кезең еді. Сондықтан айырмашылықтарды қабылдап, бір ортада өмір сүру өте қиынға соққан жылдар болатын.[3].

Әдебиеттер:

1. WashingtonQuarterly. Summer 2004.
2. Галкина Е.В. «Особенности миграционных процессов в странах Южной Европы в 80-90-х годах XX века». <http://rspu.edu.ru /pageloader.php? pagename=/structure/publishing centre/collections of works/conf4/galkina>
3. Muslims feel like The West feels guilty. Is the world going mad? // The Times. 2006. 1 September.

Бокебаев Б.Ә.

«Мәдениеттану» мамандығының I курс докторанты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Омирбекова А.О.

филол.ғ.к., аға оқытушы,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҰЛЫ ДАЛАДАҒЫ ЖАБАЙЫ ЖЫЛҚЫНЫ ТҰҢҒЫШ ҚОЛҒА ҮЙРЕТУ – АРҒЫМАҚТЫҚ ӨНЕРДІҢ ТҮП БАСТАУЫ

Қазақ халқы цирк өнерінің мәдени тарихы мен өнернамасы бүгінгі күнге дейін кешенді зерттеуді қажет ететін өзекті мәселелердің бірі. Өйткені, әлемдік мәдени тарихта цирктің культуругенезінің бір парасы – ең алдымен жабайы итті (қасқырды), қой мен ешкінің, сиырды, жабайы жылқыны қолға үйретуімен тікелей байланысты. Бұлар жабайы аңдардан үй хайуанатына айнала отырып, цирк өнерінің дамуына даңғыл жол салды. Осылардың арасында цирк өнерінің жанрларының қарыштап дамып, классикалық деңгейге көтерілуіне ықпал еткен жайт – жабайы жылқының қолға үйретілуі еді. Археологиялық қазбаларға жасалған зерттеулер шамамен 5-6 мың жыл бұрын тарпаңдарды қолға үйретуден бастап адамзат тарихында экономикалық-шаруашылық төңкеріс әкеліп қана қоймай, цирк культуругенезінде шешуші факторы болғанын дәлелдейді. Бұл ғылыми мақалада әлемдік тарихта Ұлы Дала төсінде тұңғыш рет жабайы жылқыны қолға үйретудің арғымақтық цирк өнерінің дамуында қандай рөл атқарғанын зерделеуге тырысамыз.

Цирк өнері өз кезегінде, көпфункционалды мәдени феномен ретінде әлемді тануға өзіндік көзқарасты қалыптастырады, таным көкжиегін кеңейтеді. Өз бастауын карнавалдық, фольклорлық және символикалық мәдени нышандардан алған цирк өнері адамзаттың мәдени құндылықтарына айналған.

Ұлы дала – ежелден көшпенді халық мекендеген, ұрпақтарына өздерінің қайталанбас дәстүрлі және синкреттік (тұтас) мәдениетін мұраға қалдырған. Далалық цирк өнернамасы – қазақ мәдениетінің алтын діңгегі, күнделікті тұрмыс-салттың даму барысында шындалған мәдени құрылымы десек те болады. Қазақтың төл циркінің дамуы көшпелі өмір салтымен, аңшылықпен, мал шаруашылығымен тікелей байланысты. Атқұлағында ойнап өнер көрсету, айтар ойды ыммен білдіріп, түрлі дене қимылдарымен жұртты күлдіру, салдық құрып, еларалау, қуақы, әзіл-ажуа сөздермен көпшіліктің көңілін көтеру, бақсылық құру, т.б. жораларда цирк өнерінің алғашқы нышандары көрініс берді. Біздің ойымызша, Ұлы Даладағы цирк өнерінің қарыштап дамуы осыдан алты мың жылдай бұрын көшпелі бабаларымыздың адамзат тарихында алғаш рет жабайы жылқыны қолға үйретуімен тікелей байланысты. Бұл адамзат тарихындағы маңызы зор мәдени төңкеріс еді. Осы орайда, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы Даланың жеті қыры» атты мақаласында атап өткен «Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Еліміздің солтүстік өңіріндегі энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін дәлелдеді. Жылқыны қолға үйрету арқылы біздің бабаларымыз өз дәуірінде адам айтқысыз үстемдікке ие болды. Ал жаһандық ауқымда алсақ, шаруашылық пен әскери саладағы теңдессіз революцияға жол ашты. Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мәдениетінің де негізін қалады» деген тұжырымын қолдаймын [1].

Өйткені, цирк өнері тұрғысынан алғанда көшпенді сайыпқыран бабаларымыз атты қолға үйретумен қоса табиғатпен етене болуына, асау қылқұйырықты өз ыркына бағындырып, адам мен жануар арасындағы үндестіктің қалыптасуына жол ашып еді. Адам мен жануардың үндестігінен, іс-қимылының үйлесімінен Ұлы Дала төсінде арғымақтық цирк өнері өркендеді.

Ежелгі дәуірлерде-ақ қазіргі Қазақстанаумағы жылқының қолға үйретілген мекені болғандығын археологиялық қазбалар дәлелдейді. Солтүстік Қазақстандағы Ботай мәдениеті энеолит дәуірінде (б.з.б. 4-3 мыңжылдық), Арқайым ескерткіштері орта қола дәуірінде (б.з.б. 2-мыңжылдық), Қазақстанның барлық аймақтарынан кездесетінарий, сақ, ғұн кезеңдерінің ескерткіштері (б.з.б. 1-мыңжылдық – б.з. 2 ғ.) ежелгі Қазақстанда жылқының қолға үйретіліп қана қоймай, бұл малдың ерекше қастерленіп, әдет-ғұрыптық рәсімдердің ажырамас бір бөлігіне айналғанын көрсетеді. Өткен ғасырдың 1980-ші жылдарында Көкшетау облысы, Ботай қонысына жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде (б.з.д. IV-мың жылдықтың аяғы – III мыңжылдықтың бас шенінде) энеолит дәуірінде пайда болған ежелгі жылқышылар мекені табылды. Мұның өзі әлемдік маңызы бар археологиялық нысан болып, бұған дейінгі жылқы алғаш қай жерде пайда болды, кімдер үйретті? – деген көптеген сұрақтарға өзгерістер әкелді. Айта кету керек, Ботай мәдениеті – ежелгі адамдардың алғаш рет жылқыны қолға үйреткендігімен әлемге әйгілі Еуразия жылқы өсірушілердің ғажайып мекені. Өмір сүру уақыты б.з.д. V-IV ғасыр аралығы. Жылқыны алғаш қолға үйретудің әлемдегі ең басты орталық – Солтүстік Қазақстан облысы болып

саналады. Бұл атау облыстың Айыртау ауданындағы Никольское ауылынан Ботай қоныстарына байланысты аталған.

Ботай жаңалығына 1980 жылдан бастап-ақ әлемнің жылқытанушы ғалымдары Сарыарқадағы аты шулы жерге келіп, ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатысуға тілек білдіре бастады. Мұндай іс Қазақстан өз тәуелсіздігін алып, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жеке мемлекеттік тұрғыда жүргізе бастаған қазіргі кезде ғана мүмкін болды. 1994 жылдан бастап В.Ф. Зайберт Британ университетерінде «Ботай мәдениеті» жөнінде дәріс оқыды. Кембридж университетінің археологиялық музейінде Ботай артефактілерінің көрмесі өткен соң, бұл жаңалыққа әлем ғалымдарының қызығушылығы арта түсті. Соның нәтижесінде 1995 жылы Ботайда «Еуразияның алғашқы жылқышылары» деген тақырыппен 16 мемлекеттің 80-нен астам жылқытанушы ғалымдары қатысқан Халықаралық симпозиум өткізілді. Қазіргі кезде Ботай мәдениеті автордың іргелі зерттеуінде онан әрі жалғасын тапты [2]. Шетелдік ғалымдардың арасында Американың жылқы тарихы институтының директоры Дэвид Энтонидің Ботай жылқыларының тістеріндегі ауыздықтың іздерін анықтауға арналған әдістемесін, ағылшын ғалымы Алан Отрамның қыш ыдыстардағы бие сүтінің (қымыз – А.Т.) жұғындарын тапқан жаңалықтарын айтуға болады. Демек, ботайлықтар жылқыны қолға үйретіп мініске пайдаланып қана қоймай бие сауып, қымыз дайындап, оны күнделікті асы ретінде пайдаланған нағыз жылқышылар болған. Сонымен қымыздың 5,5-6 мыңжылдық тарихы бар деп айтуға толық негіз бар. Ботай жаңалығының ең бастысы сол, «Жылқыны мыңдап өсірген, Арқаның тарлан бозы екен» деп айтылатын қазақтың аталы сөзінің жылқының Отаны – Сарыарқа екендігін тағы да бір дәлелдеп берді.

Ботай мәдениеті – ежелгі адамдардың алғаш рет жылқыны қолға үйреткендігімен әлемге әйгілі Еуразия жылқы өсірушілердің ғажайып мекені. Өмір сүру уақыты б.з.д. V-IV ғасыр аралығы. Жылқыны алғаш қолға үйретудің әлемдегі ең басты орталық – Солтүстік Қазақстан облысы болып саналады. Бұл атау облыстың Айыртау ауданындағы Никольское ауылынан Ботай қоныстарына байланысты аталған [3].

Ғалымдар жабайы жылқыны қолға үйретудің маңызын адамзаттың ең алғаш отты ойлап табу мен темірді балқыту жетістіктерімен салыстыра қарайды. Жабайы жылқыны қолға үйрету адамзат тарихына зор мәдени төңкеріс әкелгені шындық. Өйткені, адамзат алғашқы кезде жаяу жүрді, дамуы қарқыны баяу жүрді. Қаншалықты баяу дамығанына бір дәлел: адам атты қолға үйреткенге дейін 2 млн. 600 мың жыл бойы тас ғасырында өмір сүрді. Сондықтан да көшпенділердің жылқыны қолға үйретуі тарих дөңгелегін зыр айналдырды деуге болады. Жылқы малы – сонау көне замандардан бері көптеген халықтардың, әсіресе, табиғаты қатал Еуразияның далалық белдеулерін жайлаған көшпелілердің (соның ішінде қазақтардың) қоғамдық-экономикалық дамуында өте үлкен рөл атқарып келе жатқан түліктің бірі. Ботай қонысынан табылған қолға үйретілген жылқы сүйектері мен олардан жасалған түрлі бұйымдардың, ауыздықтар мен ат әбзелдерінің табылуы «жылқының отаны – Қазақ жері» деген пікірдің ақиқат екендігіне толық дәлел бола алады. Әрі бұл пікірдің шындық екендігін бүгінде әлем, әсіресе, Америка, Германия, Франция, Ұлыбритания секілді озық ойлы елдердің ғалымдары толық мойындап отыр.

Қазақ жылқысының тарихын зерттеген этнограф-ғалым Ахмет Тоқтабаевтың: «Біздің тәуелсіз мемлекетіміздің басты шаруашылығы – жылқы өсіру, халқымыздың сүйіп ішетін сусыны – қымыз, ұлттық идеямыздың негізі – тұлпар болуы тиіс» – деп жазуында зор мән бар. Дүние жүзінде жылқының 300-ден астам түрі болса, соның он төрті Қазақстанда өсіріледі екен. Ерте замандарда халқымыз жылқы малын қатты қадірлеген. Мамандар қолға үйретілген жылқыларды жергілікті, өтпелі және зауыттық деп жіктейді. Жергілікті жылқылар табиғат пен климат жағдайына қарай далалық, таулық және орман жылқылары болып бөлінеді. Далалық жылқылар бойы қысқа, төзімді, шөлге шыдамды келеді, қыста тебіндеп жайылады. Сол далалық жылқылардың өзі башқұрт, моңғол, бурят, хакас және қазақ жылқылары болып жіктеледі [4].

Еуразия кеңістігіндегі көшпелі қоғамның мәдени-тарихи ерекшеліктерінің бірі – тұтастай шаруашылық-мәдени жүйесінің жылқыны қолға үйретіп, пайдаланумен тығыз байланысты. Қазақ халқының жылқыны ерекше қастерлегенін мына деректен көруге болады. Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди» кітабында көшпенділер мәдениетіне байланысты Қасым ханныңмынадай сөзі келтірілген. «Біз дала халқымыз, бұл жерде қымбат бұйымдар мен тағамдар жоқ. Ең қымбат байлығымыз – жылқы және ең дәмді тамағымыз – оның еті, әрі ең сүйкімді сусынымыз – оның қымызы мен одан дайындалатын тағамдар... Қасым хан... «Менің екі арғымағым бар, екеуі бүкіл үйірге татиды», – деп арғымақтарды алып келді» [5].

«Біз дала тұрғындарымыз. Бізде сирек те, қымбат та заттар, тауарлар жоқ. Біздің басты байлығымыз – жылқы. Оның еті мен терісі біз үшін тамақ пен киім, ал сүті – шипалы сусын. Біздің көңіл көтеретін жеріміз мал жайылымдары мен жылқы үйірлері. Біз үйірлерге жылқыларды қызықтау үшін барамыз», – деп қазақтың белгілі ханы Қасым айтқандай «Қазақтар ең алдымен – еркекті, содан соң – жылқыны, үшінші кезекте – әйелді құрмет тұтады», – деп қазақ даласына жер аударылған поляк революционері

А. Янушкевичтің туған-туыстарына жазған хатының әзіл-шыны аралас үзіндісінен көріп отырғанымыздай [6] немесе «қазақтар уақытының көп бөлігін ат үстінде өткізеді. Дүниеде олар үшін бұдан артық ештеңе жоқ» – деп XIX ғасырда өмір сүрген орыс этнографы К.Н. Калачев айтпақшы [7] қазақтардың жылқы малын құрметтеуі, оған табынуы шаруашылығының бағытымен байланысты.

Меніңше, қазақ даласында арғымақтық цирк өнерінің қарыштап дамуына көшпенділерге тән жылқы культінің болуы ерекше ықпал етті. Қазақ ғұрпында жылқыны ұрып-соғу былай тұрсын, жылқы байланатын желіден аттап өтпейді; бие сауатын көнекті теппейді; ат сатқанда жүгенін, ер-тоқымын сатпайды; жылқышының құрығын аттамайды [8].

Айта кету керек, қазақтың атбегілік өнерінің кейбір салттары ЮНЕСКО назарында болады. Былтыр ЮНЕСКО-ның Материалдық емес мәдени мұраны (МЕММ) қорғау жөніндегі Үкіметаралық комитеті Маврикий Республикасының астанасы Порт-Луи қаласында өткен 13-ші сессиясы барысында қазақ атбегілерінің көктемгі жоралғылары Адамзаттың материалдық емес мәдени мұраларының тізіміне енгізді. Қазақ жылқышыларының дәстүрлі көктемгі әдет-ғұрыптары, соның ішінде «қымызмұрындық», «бие байлау» және «айғыр қосу» деген жоралғылары тұтас Қазақстанда тек Терісаққан ауылында сақталған екен.

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінің өн бойында цирк өнерінің көрінісі шет қалмаған, қайта даланың өмірсалтымен біте қайнасқан. Көшпенді халықтың аспан көгінде қалықтаған қыраны, желмен жарысқан жылқысы қазақтың ұлттық болмысымен жасасып, заманауи рәміздерден орын алған. Қазақ халқының көшпелі тұрмысындағы жаугершілік, батылдық, ептілік, асау арғымақтарды бағындырып, ат құлағында ойнау өнері ежелден әйгілі болатын. Табиғатпен етене ғұмыр кешкен көшпенділерді осы өнердің алғашқы иелері дей аламыз. Қазақтың саятшылық салты мен құсбегілік дәстүрінде де цирктің бастауы жатыр. Сондықтан сиқырлы цирк өнері қазақтың қанында бағзыдан бар, ата салтымен дарыған қасиет. Жаугершілік заманда әр қазақ ер атану үшін шауып келе жатып, ат үстінен найза, қылыш, шоқпар сермеп, садақ тартып, қарсыласымен жекпе-жекке түсіп, алысып-тартысу, жау оғын дарытпау үшін оқыс еңкейіп, атының бауырына түсу секілді ептілік, дәлдік, тіпті құралайды көзге атқан мерген болуға тиіс болған. Тәттімбеттің Бозжорғасының күй ырғағына билеуі, «Ағашаяқтардың» қатар шөккен тоғыз түйенің үстінен секіріп өтіп, алыстағы ғашығына аттылы адамнан бұрын жететіні де далалық цирктің сиқыры емес пе? Балуан Шолақ атпен шауып келе жатқан бойы үстіндегі сырт киімін шешіп, жан-жағына лақтырады екен. Сосын айылды ағытып, астындағы ер-тоқымды жерге тастайды. Сөйтіп, жайдақ атпен шапқан бойда топ алдына келеді де, кері бұрылады. Өлгінде әр жерге шашып кеткен әбзелдерді іліп алып, шауып келе жатқан беті атын ерттейді, киімдерін жинастырып, ат үстінде киінеді. Бұл да далалық цирктің керемет трюктері.

Бүгінге дейін жеткен «Аударыспак», «Теңге алу», «Көкпар» сынды ат үстінде ойналатын ұлттық ойындар әр қазақ баласын циркке тән трюктерді меңгеруге баулып, құрыштай шынықтырды. Оның үстіне, цирк – спорт пен өнердің синтезделген түрі. Яғни кез-келген көрерменге тек эстетикалық, рухани тәрбие беріп қоймай, сондай-ақ спорт өнеріне де баулитыны анық. Қазақ халқының ежелден бүгінге жеткен күнделікті қолданбалы ұлттық спорттық ойындары ретінде дене тәрбиесіне жаттығумен қатар, көшпелі мәдениеттің айшықты өнімі түрінде цирк трюктарына айналды. Ұлы Дала мәдениетінде әр түрлі қызық той-думандар ұйымдастырылып, халықтың көңілін көтеру үшін көптеген ұлттық ойындар ойналғандығын білеміз. Қазақ халқының көнеден жеткен ұлттық спорт ойындарының кейбір көріністері, көптеген элементтері кейіннен кәсіби стационарлық цирк өнерінің дамуына байланысты қайталанбас әрі ұлттық нақышқа бай көркем үлгіде манеждерде цирк трюктері ретінде қойылды және қойылып келеді.

1-кесте. Аренада цирк трюктері ретінде қолданылатын және қолдануы ықтимал ұлттық ойындардың элементтері

Реттік саны	Ұлттық ойын атауы	Цирктік трюк
1.	Аламан бәйге	Алғашқы цирк ашылған кезде трюк ретінде орындалды
2.	Көкпар ойыны	Аландарда кейбір көріністері жасалды
3.	Аударыспак	Кейбір көріністері жасалды
4.	Теңге ілу	Қазақ циркінде үнемі орындалып келеді
5.	Қыз қуу	Циркте орындалып жүр
6.	Жамбы ату	Циркте орындалды
7.	Қазақ күресі	Көріністері көрсетілді
8.	Қамшы ұру	Қамшыгерлік өнері кейде орындалады
9.	Шалма салу	Құрық салу өнері орындалды

Культтік, спорттық жарыстар мен жәрмеңкелік сауық-сайран сияқты мәдени қайнардан бастау алған ойын-сауықтық цирк өнері XVII-XVIII ғасырлардан Еуропада кәсіби атқа үйрету мектептері мен

стационарлық цирктердің пайда болуына орай, ойын-сауықтың жаңа тұрпатына, жаңа сатысына, жаңа кезеңдеріне жалғасты. Осы арада айта кететін жайт, әлемдік цирк тарихында тұңғыш стационарлық (тұрақты) цирктің пайда болуы да кәсіби атқа үйрету мектептерінің қалыптасуымен тікелей байланысты. Еуропадағы арғымақтық цирк алғашында атты кунстберейторлар мен жәрменкедегі шабандоздың өнерлерінен пайда болып, арғымақтық мектепті қалыптастырды. Еуропадағы арғымақтық цирктің көрнекті өкілдері Ф. Астлей (1742-1814), А. Франкони (1737-1836), В. Франкони (1811-1898), А. Гверра (1790-1856), П. Кюзан (1813-1856), Э. Ренц (1814-1892), Г. Чинизелли (1815-1881), К. Гинне (1819-1890), П. Буш (1850-1927), А. Шуман (1857– 1930) және тағы басқалар болды.

Әлемдік цирк тарихында тұңғыш стационарлық (тұрақты) цирктің пайда болуын Лондонда атқа үйрету мектебін ашқан ағылшын шабандозы Филипп Астлейдің (1742-1814 жж.) есімімен байланыстырады. Бұрын соғысқа қатысып ерлік көрсеткені үшін офицерлік шен алған Филипп Астлей кейін бейбіт уақытта қол қусырып қарап отырмайды. Ат құлағында ойнайтын сайдың тасындай шабандоз дайындау ісіне белсене кіріседі. Оның атқа үйрететін мектебінде өнер көрсетушілердің шыққан тегі емес, ерлік пен батылдық таныту секілді ескі әскери принцип кейін цирк өнерінде дәстүр болып сақталып қалды. Филипп Астлей үйренушілердің санын молайту мақсатында сабақтан кейін шабандоздар өнеріне қоса, көпшіліктің сұрауымен акробат, жонглёрлер, бишілер, арқанда жүрушілерді шақырады, қойылымды даңғырлаған дыбыстармен сүйемелдеу үшін дауылпаздарды жалдайды. Жиналған бұл қойылымда аттармен бірге басқа жануарлардың да қызықты өнерін тамашалай алды. 1780 жылы «Астлейдің амфитеатры» деген атауымен әйгілі болған бұл мектепте акробаттар, бишілер, пантомимдер, шабандоздар өнерінен басқа күлкілі көріністер мен пародиялар жасалып, кейін өзге кәсіби цирктердің қалыптасуына түрткі болды. Осы Астлей амфитеатры әлемдегі ең алғашқы ашылған тұрақты (стационарлық) цирк болып саналады. Астлей екі жылдан дәл осындай циркті Париж қаласынан ашады. Кейін осындай стационарлық цирктер Венада (1800 ж.), Берлинде (1856 ж.), Амстердамда (1860 ж.), Ресейдің Петербор қаласында (1828 ж.) және басқа да Еуропа қалаларында ашылды [8].

Ал ойын-сауықтық, көңіл көтеретін орынның алғаш рет «цирк» деп аталуы 1807 жылы 28 желтоқсанда ағайынды Франкониердің Парижде «Олимпиялық цирк» (Cirque Olympique) атты жаңа ғимаратты ашуымен байланысты. Франкони негізін қалаған «Олимпиялық цирктің» басты игілігі – ат ойындарына театр элементтерін енгізу, дәстүрлі атпен өнер көрсету қойылымдарының жаңа формасын қалыптастыру, репертуарды одан әрі байытып, жаңа жанрлармен толығы, сондай-ақ ат үстіндегі цирк қойылымдарын мейлінше театрлық спектакльдерге жақындата түсуі болды. Циркте негізінен атпен шабуыл жасау секілді соғыс көріністерін бейнелейтін әсерлі феериялар («Генрих V-нің Парижге басып кіруі», «Орлеан қызы», т.б.) қойылып, мұндай ойын көріністерінде Наполеон жорықтары мадақталды [8].

Арғымақтық цирктің өзі үйретілген аттар мен шабандоздық өнер ретінде цирк өнеріндегі ескі әрі аса маңызды жанрлардың бірі, 18-19 ғасырлардың әлемдегі цирктердің негізін құрады. Цирк манеждерінің диаметрлерінің 13 метрді құрауы да жылқылардың қамшымен басқаруға ыңғайлы болуынан туындаған. XVIII ғасырда жәрменке алаңдарынан тұңғыш стационарлық цирктердің негізгі репертуарды атқа міну трюктері, джигитовка, вольтижировка жанры құралып, одан әрі дамыды. Атты карусель, атты пантомимо, атты қойылымдар, ат бнi жанрлары кейін одан әрі шығармашылық шешімдермен толығы түсіп, ат үстіндегі акробатика, сальтоморталистер, па-де-де, па-де-труа, жокей жанрларының қалыптасуына әкелсе, гротеск, вольтижировка, джигитовка жанрларында ат спорты шабандоздық басты рөл атқарады. Мәселен, ат үстіндегі акробаттар пирамида, колонна номерлерін бірнеше атпен бір топ болып орындайды. Ат үстіндегі трюктер күн сайын ұзақ уақыт дайындықпен іске асатын номер саналады. Арғымақтық цирк өнерінде баланс, баллотата, пассаж, пиаффе, үш аяқпен галопта секіру, шанжэ, «испан адымы», пируэт, салют, курбет, кабриоль, лансада, крупада секілді цирктік трюктер орындалады.

Арғымақтық цирк өнері – ержүректіктің, шамадан тыс батылдықтың, адамның, оның тәні мен рухының таңғажайып мүмкіндіктерін көрсету өнері. Циркте батылдық танытпау, қайсар болмау мүмкін емес. Манеж титтей қателікті кешірмейді, трюк дәлме-дәл орындалуы керек, онсыз артистің өміріне қатер төнуі мүмкін. Былайша айтқанда, цирк – өмір мен өлім ортасындағы ұлы өнер! Саф алтындай таза өнердің қиындығы сол, еркелік пен қателікті көтермейді, мүлт кеткенді кешірмейді. Сондықтан осындай киелі өнердің бұйдасы көзсіз батырлар мен жолбарыс жүректілерге, қабыландай әбжілдерге ғана бұйырады. Цирк өнерінің құдіреті мен қасиеті, сикыры қайталанбас мәнерімен ерекшеленеді. Бұл өнер жас буынды жылдамдықпен ептілікке, еңбекқорлыққа, ыждағаттылыққа, тазалыққа баулиды. Меніңше, цирк – өнер атаулының інжу-маржаны. Халық ішінде құралайды көзге атқан мергендер, түйені түгімен, үстіндегі жүгімен көтерген түйе палуандар, желмен жарысқан желаяқтар әлемді мойындатып, айтулы фестивальдарда атой салды. Ұлы далада атадан қалған дәстүрлі мәдениет, сайыпқыран бабаларымыздың бекзат өнері ғасырдан ғасырға жалғасып, заман талабына сай кәсіби цирк өнерінің өмірге келуіне ұйытқы болды. Қазақ циркінің әртістері кезінде әлемнің ешбір циркі қайталай алмаған «Қос аттың астынан өту»

дейтін рекордтық трюккі жасағаны жұртшылықтың жадында. Себебі, қазақтардың цирк өнерінде жылқының рөлі ерекше. Жылқы ежелгі көшпенді сарбаздар заманынан бастап бүгінгі күнгі шабандоздар өнерінде барлық трюктері орындалатын, Қазақ циркінің осы күнге дейінгі визит карточкасы саналатын «Шабандоз жігіттер» цирк номеріне дейін жеткен қазақ халқының рәмізі және игілігі болып есептеледі. Олар көшпелі халықтың ептілігін, батылдығын, темпераментін, дала көшпенділерінің әскери тұрмыс-тірлігінің тарихи оқиғаларынан бастау алатын, жалына қол тигізбейтін асау арғымақтарды үйрету шеберліктерін паш етіп жүр. 1993-2000 жылдары Ұлы Дала төсінде салт атты өркениетімен күллі әлемге мәшһүр болған баһадүр бабалардың ат үстіндегі өнерінің кәсіби жалғастырушысы, ұстанушысы ретінде Жайдарбек Күнғожинов бастамасымен құрылған «Номад» атты-акробатикалық тобы Қазақ мемлекеттік циркінің атынан Италия, Қытай, Франция, Украина және Ресейде еліміздің ғажайып цирк өнерін паш етіп, биік белестерден көрінді. 1993 жылы Қытайда өткен халықаралық цирк өнері фестивалінде «Күміс арыстан» наградасын иеленді. 2001 жылы Қытай еліндегі атты акробатика бойынша халықаралық фестивальде «Қола арыстан» жүлдесін жеңіп алып, көрермен көзайымы арнайы сыйлығымен марапатталды. 2007 жылы Жайдарбек Күнғожинов бастаған каскадерлер тобы атты акробатика бойынша халықаралық фестивальде топ жарып, «Алтын аю» номинациясын жеңіп алды.

Түйіндеп айтқанда, адам баласының өміріне үлкен өзгеріс әкелген жылқы жануары қазақ даласында алғаш рет қолға үйретілгендіктен, әлемге әйгілі жылқыға арналған тендессіз мұражай ашып ата бабамыздың сәйгүлігін қазақ елінің атынан әлемге паш етіп, оның қымызы мен етінің адам ағзасына пайдасының зор екенін қазақ ұлтының атынан мәлімдеу қажет деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. Нұрсұлтан Назарбаев. Ұлы Даланың жеті қыры. «Егемен Қазақстан» республикалық газеті, 21 қараша, 2018 жыл // <https://egemen.kz/article/178090-nursultan-nazarbaev-uly-dalanyh-dgeti-qtyu>.
2. Токтабай. А.У. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетіндегі жылқы феномені. Тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2010.– Б.8.
3. Ботай – жылқы өсірушілердің ғажайып мекені // <https://e-history.kz/kz/publications/view/4253>.
4. Зайнуллин М.М. Коневодство у башкир в XVI-XX вв. Специальность – 07.00.02. – Отечественная история Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Уфа, 2008. – С. 16.
5. Хайдар Дулати М. Тарих-и Рашиди. – Алматы: Тұран, 2003. – 309-б.
6. Янушкевич А., 1979, 191 б.
7. Калачев К. Н., 1860, с. 292.
8. Сілтемесі: Ж.М. Жетібаев Ә.Х. Марғұлан атындағы археология Институты Алматы қ., Қазақстан Жылқы – қазақ петроглифтеріндегі ең басты бейнелердің бірі. ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯСЫНЫҢ МӘСЕЛІЛЕРІ. 3-ші шығарылым. Ғылыми мақалалар жинағы. – ВОПРОСЫ АРХЕОЛОГИИ КАЗАХСТАНА. Выпуск 3. Сборник научных статей. – Алматы, 2011. – 584 с.

Есдәулет Е.,

«Исламтану» мамандығының 1 курс докторанты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Рысбекова Ш.С.,

филос.ғ.д., профессор,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

АРАБ АҚЫЛЫ КОНЦЕПЦИЯСЫНДАҒЫ ӘЛ-ФАРАБИ БЕЙНЕСІ

«Араб ақылы» деген атаумен танымал Араб-Ислам философиясының таным тұрғысынан қалыптасуын қарастыратын бұл концепциядағы әл-Фараби бейнесіне тоқталмас бұрын бұл концепция жөнінде қысқаша түсініктеме беріп өтсек. «Араб ақылы» концепциясы өткен ғасырдың 60-70 жылынан бастау алған қазіргі Ислам философиясының көтерген және ең көп талқыланған тақырыптарының бірі. Сол уақыттан бері аталмыш тақырыпта елуге тарта еңбек жазылған екен. Бұл концепцияның ішінде Әбу Наср әл-Фарабидің өзіндік орны бар. Тың жаңа зерттеулер де жоқ емес. Оның бейнесі кеңірек сомдалған еңбек ретінде Мұхаммед Жабиридің «Араб ақылына сын» атты 4 томдық еңбегін және оған кіріспе ретінде жазылған «Біз және біздің мұра» кітабын ерекше атап өтуге болады. Осы екі еңбекке сүйене отырып «Араб ақылы» концепциясындағы әл-Фараби бейнесіне шолу жасамақпыз.

Алдымен М.Жабиридің «Араб ақылына сын» еңбегінде келтірілген зерттеулерден бастасак. Бұл еңбегінде ол өте көне тарихи деректі келтіре отырып, оған керемет талдау жасайды.

Әл-Фарабиден сәл кейін өмір сүрген атақты бағдаттық жазушы, әдебиетші Ибн Надим (384/1047) атты ғалымның әйгілі «Фихрист» атты кітабы бар. «Фихрист» сөзі кітап мазмұны, тақырыптар тізімі, каталог, көрсеткіш деген сынды мағыналарды білдіреді. Бұл кітап ғылым философиясы, ғылым мен философия тарихында жазылған алғашқы әрі маңызды еңбектердің бірі. Ибн Надим «Фихрист» кітабының «Философия және өзге көне ғылымдардың мұсылман елдеріне қалай таралып көбейгендігі» жөніндегі тарауда былай деп жазады:

«Сол себептердің бірі ретінде Аббаси халифасы Мамунның мынадай бір түсі келтіріледі: Кең маңдайлы, көркем бейнелі ақ боз кісі келіп Мамунның кереуетінің шетіне отырыпты. Айбатынан қорықса да, кім екендігін сұрапты. Сонда әлгі жарық жүзді кісі өзінің Аристотель екенін айтқан. Мамун қатты қуанып: Уа, данышпан сұрақ сұрасам бола ма? – деп әлгі кісімен дидарласа кетеді.

Аристотель: Сұра.

Мамун: Жақсылық дегеніміз не?

Аристотель: Ақылдың жақсы көргені.

Мамун: Одан кейін не?

Аристотель: Шариғаттың жақсы көргені.

Мамун: Одан кейін не?

Аристотель: Көпшіліктің жақсы көргені.

Мамун: Одан кейін не?

Аристотель: Одан кейінгісі жоқ, – деп жауап берген.

Осы түс көне кітаптардың қайта жарық көруіне түрткі болған ең басты факторлардың бірі болды. Мамунның Рим патшасымен хат алмасып тұратыны бар еді. Оған сөзі өтетін және ықпалы бар болатын. Оған хат жазып, Рум елінде сақталған көне ғылымдардың ең таңдаулыларын жіберуін сұрады. Алғашында Рум патшасы біраз қарсылық білдіргенімен, кейін сұрағанын берді».

Араб ақылының қалыптасуы еңбегінде Мұхаммед Жабири жоғарыдағы оқиғаны келтіре отырып, мынандай талдау жасайды: «Қолымыздағы нақты тарихи дерекке тиісті деңгейде көңіл бөлуіміз керек. Бұл мәтінді Ибн Надим 377 жылы (григ. 987 жылы) жазып қалдырған. Аббаси халифасы Мамун кітаптарды әкелуге, аударуға өте үлкен жомарттық танытып, ауқымды қаражат бөлді. Сонымен қатар мемлекеттің бар мүмкіндіктерін осы іске жұмылдырып, қазынасын осы жолда сарп етті. Осындай үлкен жобаны жүзеге асыруға тек бір түс себеп болды деп айту қиындау. Керісінше осындай іске білек сыбана кіріскендіктен, күні-түні осымен айналысқандықтан, тіпті түсінде де осы іспен шұғылданған деп жорамалдау ақылға қонымдырақ сияқты».

Бұл оқиға тарихи үлкен маңыздылыққа ие. Аббаси халифаты тұсында халифаның өзі көне кітаптардың Ислам әлеміне жетуіне, оның аударылуына ерекше мән беруінің өзіндік сыры, мән-мағынасы болса керек. Сонымен қатар М.Жабири аталмыш кітаптың басқабір жерінде Аббаси халифатын «Ақыл мемлекеті» деп атайды. Себебі сол уақыттағы басқа дін өкілдері мен мұсылмандардың ішінде пайда болған түрлі діни ағымдарды ортақ мәмілеге шақыру үшін ақылға жүгіну негізгі шешім жолы болатын. Діни, саяси жағдай және идеологиялық ахуалды жақсарту күн тәртібінде тұрған мәселе еді. Бұл мәселелердің күн тәртібінде тұруын мына факторлармен түсіндіруге болады:

Біріншіден, Ислам мемлекетінің аумағы кеңейді. Ислам мемлекетінің қол астында үлкен территория болғанымен, бұл жерде өмір сүрген халықтардың бәрі бірдей мұсылман емес еді.

Екіншіден, Ислам өркениеті басқа өркениеттермен етене араласа бастады. Мысалы, парсы өркениеті толығымен Ислам халифатының қол астына өтті. Рим империясына қарасты көптеген жерлер де мұсылмандардың иелігіне өтті. Сонымен қатар басқа да халықтар, ұлттар мен ұлыстардың өзіндік наным-сенімдері мен мәдениеттері болғанын да естен шығармау керек.

Осы тұста антикалық философияның араб тіліне аударылуы кездейсоқтық емес екенін аңғаруға болады. Бірақ “құрғақ қасық ауыз жыртар” демекші, тек құрғақ аударма да көп пайдасын тигізе қоймады. Күтілген нәтиже мен жоспарланған мақсаттың бір ұшы көрінгенімен, толық қол жеткізілді деп айтуға әлі де ертелеу еді. Аударылған кітаптарды ой сүзгісінен өткізетін, оларды талдап сараптайтын ойшыл философ ауадай қажет болды. Ал әл-Фараби сияқты оқымыстының Мәуренахрдан Аббаси халифатының басты қалалары болып саналатын Бағдат пен Дамаскке келуі және бұл аудармаларды зерттеп зерделеуі баға жетпес еңбек болғаны сөзсіз.

М. Жабири «Араб ақылының қалыптасуы» еңбегінде әл-Фараби жайында өте құнды тарихи дерек келтіреді:

Ибн Усайбиға атты ғалым әл-Фарабидің бізге жетпеген «Философияның пайда болуы» атты кітабы жайында сөз қозғай отырып былай дейді: Рим императорлығы құрылғаннан кейін философияның басты екі ошағы болатын. Олар: Рим мен Александрия. Алайда христиандық келген соң философия Римде өмір сүруін тоқтатты. Сөйтіп философия тек Александрияда қалды. Кейінірек христиандардың патшасы поптар мен папаларды жинап, философияның ішінен діндеріне қарсы келетін бөлігін жою және тәрк ету жөнінде мәжіліс құрады. Христиандыққа зиян тиеді дей отырып, «Мантықтың» яғни логиканың үлкен бір бөлігін шетке ысыру жөнінде тоқтамға келеді. Нәтижесінде христиандыққа сүйемел болатын мантық (логика) қалып, оған қарсы келетін бөлігі шектелді. Осы шектелген бөлігі Ислам келгеннен кейін ғана қайта жарық көрді. Әл-Фарабидің өзі осыны растай отырып «Юханна ибн Хиланнан Бурхан кітабының соңына дейін оқыдық. Ол бұрын оқылмайтын немесе оқуға келмейтін. Кейін оқылатындай жағдайға жетіп, қолжазбалары кез-келген адам оқи алатын күйге келді» – дейді.

Әл-Фараби келтірген бұл деректі Эрнест Ренан да қуаттай отырып: «Сирияни тіліне жасалған аудармаларда Органун тек жетінші тарауға дейін ғана берілген» – дейді.

Бұл деректердің барлығы Ислам келгенге дейін ұзақ уақыт бойы мантықпен ешкімнің айналыса қоймағанын білдіреді. Жоғарыда келтірілген басты деректі беруші кім деп көз жүгіртетін болсақ ол – атақты мұсылман дәрігері. XIII ғасырда өмір сүрген Ибн Усайбиға тек дәрігер ғана емес, осы саланың майталмандары жайлы үлкен еңбек қалдырған зерттеуші. Оның «Дәрігерлер тарихы» атты кітабы ғылым тарихындағы ерекше маңыздылыққа ие еңбек болып саналады. Әл-Фараби ұзақ жыл ғұмыр кешіп, дүние салған Шам елінде туылып, сол жерде қаза тапқан.

Берілген тарихи дерекке зер салар болсақ: «Неге мантық ілімін тірілтіп алу мұсылмандарға оңай болды?» – деген орынды сұрақ туындайды. Өйткені мантық ілімінің құрамдас бөліктері араб тілі мен шарифат ілімдерінде де бар. Мысалы, қарапайым өрнек ретінде фикх негіздеріндегі «қиясты» айтуға болады. Оның логикадағы аналогиядан еш айырмашылығы жоқ. Тіпті «қияс», яғни қисынға салу шарифатта үкім шығару үшін қолданылатын ең негізгі төрт қайнар көздің бірі. Ал араб тілі ғылымдарына келсек, сол уақыттың өзінде ол ғылымдар дамудың шегіне жеткен деп айтсақ болады. Араб тілінің грамматикасы бойынша құқықтық мәзхабтар сияқты тілдік мектептер пайда болды. Олар куфалық мектеп және басралық мектеп. Екеуінің арасында туындаған айырмашылықтарға байланысты ғылыми диспуттар жиі орнайтын. Діни мәтіндерге интерпретация жасалған сәтте осы мектептердің айырмашылығына байланысты интерпретациялардың да түрлі болуы жиі кездесетін. Сөйленетін сөз ауыздан шықпас бұрын ақыл сүзгісінен, ой елегінен өтетіні белгілі. Сөздің құрылымы мен сөйлемнің байланысы белгілі бір қағидаларға негізделеді. Осы қағидалардың зерттеліп, қағазға түсуіойдың дұрыс әрі жинақы жеткізілуіне септігін тигізеді анық. Грамматикадан бөлек араб тілінің риторикасы мен шешендік өнерін зерттейтін «бәләғат» ілімін де ерекше атап өтуге болады. Бәләғат ілімі араб тілінің стильдерін, баяндау ерекшеліктерін, сөзді мағыналық тұрғыдан және ұйқастық тұрғыдан әсемдеп көркемдеу жолдарын, астарлап жеткізудің түрлі әдістерін және сөзді тиісті орнында қолданудың маңыздылығымен себеп-салдары сынды тақырыптарды зерттейтін өте терең ілім. Сонымен қатар теңеу, эпитет, метафора сынды бәләғаның тараулары логиканың кейбір тармақтарымен сәйкес келеді. Қорыта айтқанда IX-X ғасырлар жоғарыда айтып өткен шарифаттағы құқық негіздері (усул фикх), араб тілі ғылымдары соның ішінде грамматика мен балағат ілімінің ғылым ретінде, мектеп ретінде әбден дамыған кезеңі еді. Осы және өзге де себептерге байланысты сан ғасырдан бері шаң басып қалған антикалық логика ілімін қайта қалпына келтіру және оны қолданысқа енгізу мұсылмандарға қиынға соқпады. Керісінше қолданыстағы бар нәрсені түрлендіріп, жөнге келтірген сияқты дәрежеде қабылданды. Сөзімізге дәйек ретінде антикалық

логика арабшаға аударылған сәтте араб тілі ғалымдарының оны қабылдаудан бас тартқандығын келтіруге болады. Тіл ғалымдары антикалық логиканың жат тілдің логикасы екендігін, оның араб тілімен үйлеспейтінін айтқан. Араб тілінің логикасы – араб тілі ғылымдарында болатындығын алға тартқан. Бұл антикалық логиканың баламасы Ислам әлемінде болғанын көрсетеді. Бәлкім антикалық логикадағы сияқты формада, жеке дара ғылым ретінде болмаған шығар. Сонда да оның құрамдас бөліктерінің, мазмұнының болғанын анық білдіреді.

Араб ақылы концепциясының басты тіректерінің бірі саналатын М. Жабиридің «Араб ақылына сын» атты көп томды еңбегіне кіріспе ретінде жазылған «Біз және біздің философиялық мұрамыз» атты кітабында әл-Фарабиге қатысты бір үлкен тарау арналған.

Мұхаммад Жабири әл-Фарабидің көзқарастарын зерттеу үшін оның өз замандастары сияқты тек бір саланың ғана маманы емес, энциклопедист-ғалым болғанын басты назарға алу керектігін алға тартады.

Осыны негізге ала отырып Әл-Фарабидің қандай заманда өмір сүргеніне қысқаша шолу жасасак. Әбу Насыр Әл-Фарабиді түбегейлі тану үшін оның өмір сүрген заманы терең зерттелуі тиіс. Өйткені кез келген тұлға өз заманының перзенті. Өмір сүрген кезең адамның жан-жақты қалыптасуына әсер ететін басты фактор. Әл-Фарабиді әл-Фараби еткен негізгі себептердің бірі оның өмір сүрген заманы деп айтсақ болады. Ол қандай заманда өмір сүрді?

Әл-Фараби өмір сүрген уақыт тадуин заманының шарықтау шегіне жетуімен тұспа-тұс келді. Тадуин дегеніміз Ислам әлемінде пайда болған ғылымдардың жаппай қағазға түсірілуіне айтылады. Тадуин кезеңі хиджра күнтізбесі бойынша 2-3 ғасырда, григориан күнтізбесі бойынша 8-9 жүзжылдықты қамтиды. Сол уақытқа дейін Ислам өркениетінде бірнеше ғылым түрі қалыптасып үлгерген еді. Тіпті әр ғылымның өзі бірнеше салаға бөлінген. Тадуин уақытында барлық ғылымдар кітап күйінде жарық көрді. Ғылым түрлі көзқарас пен қарама-қайшылықтар болған жерде дамып, көп талқыға салынып, талас-тартыстан өткен соң шыңдала түсері белгілі. Міне әл-Фараби осындай заманда өмір сүргендіктен білім алуына, ғылымға қызығушылығы мен құштарлығы арта түсті. Ол сол уақытта қалыптасып үлгерген ғылым ордаларының көбінде болғандықтан бәріне еркін сараптама жасайтындай қабілетке ие болды. Жастық шағында Мәуренахрда қалыптасқан ғылыммен сусындап өскен болса, есейген шағында халифаттың орталығында білімін шыңдады. Мәуренахр жері әл-Фараби бабамыздың кіндік қаны тамған жер. Сонымен қатар білім алып, ғылымға ден қойған жері. Тек бұл өңірдің білімімен шектелмей, парсы, араб елдерінің ғылым ордаларына сапар шегуі оның ұлы тұлға болып қалыптасуына тікелей әсер етті.

Аудармалар да оның ой өрісін, көкжиегін кеңейте түсті. Басқа әлемнің ғылымымен таныстырды. Өз әлемінің ғылымын жетік меңгергенімен, өзге елдікіне ден қою оңай шаруа емес. Осының барлығы оның өзіндік ой-пікірі, ұстанатын ұстанымы бар тұлғаға айналуына себеп болды. Егер әл-Фараби жәй ғана аудармашы немесе жеткізуші болғанда Аристотель және Плотон сынды екі хакімнің ойына сараптама жасамас еді. Бұл оның ғылым мен философияда бағындырған белесінің биік болғанының көрсеткіші.

М. Жабири: “әл-Фараби философиясында өзінен бұрынғы философтар (әсіресе әл-Кинди) бет алған бағыттан өзге жолды таңдады. Себебі ол халифаттың орталығына басқа елден келгенді. Ол өмір сүрген қоғам саяси, әлеуметтік және пікір тұрғысынан орталықтан толығымен басқаша еді. Ол орталыққа келген кезде Аббаси халифатынан кейбір жерлер бөлініп шыға бастаған еді. Мысалы, Андалусия мен Батыс Африканы былай қойғанда Мысырдағы Фатимиттерді айтуға болады. Фатимиттер идеологиялық ұстанымдары жағынан орталықтан түбегейлі өзгеше еді. Сонымен қатар мәзхабтардың, ағымдар мен діни топтардың көбеюі Ислам әлеміне ортақ пікірдің болмауына алып келді. Осы тұста Мамунның көрген түсі – оның армандағаннәм көздеген мақсаты болғанын аңғаруға болады. Ал, оның түсін, арман-мақсатын жүзеге асырған одан сәл кейін келген Әбу Наср әл-Фараби болды деп айтсақ артық айтқандық болмас. Ол философия мен логиканың қайта тірілуіне және оның қолданысқа енуіне үлкен үлес қосқандықтан араб-ислам интелектінің қалыптасуына оң ықпалын тигізді. Осылайша Араб-Ислам ақылының жүйеленуіне тікелей әсер етті. Өкінішке орай сол қалыптасқан интелект пен ақылды дамытып, өркениеттің шыңына жетудің орнына бүгінгі Ислам мен мұсылмандар рационализмнен алыс. Сондықтан қазіргі Ислам интелекті үлкен реформаларды қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. Мұхаммад Абид әл-Жабири. Нақдул ақлил араби: 1-том Такуинул ақлил араби. 1982. Бейрут. Марказ дирасат ал-вахдатил арабия. 385 б.
2. Мұхаммад Абид әл-Жабири. Нахну уа ат-турас. 1980. Бейрут, Ливан/Касабланка, Марокко. Ал-Марказ ас-сакафи ал-араби. 330 б.

Есекева Э.Ф.

PhD докторант 2 курса специальности «Религиоведение»

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: Альджанова Н.К.

PhD., старший преподаватель

КазНУ им. аль-Фараби

ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ – КАК ВИЗУАЛЬНЫЙ ЯЗЫК В ТВОРЧЕСТВЕ САИДА АТАБЕКОВА

Саид Атабеков является выходцем из транс-авангардной арт-группы «Кызыл Трактор»[1]. На сегодняшний день, арт-группа известна не только на Республиканском уровне, но и за пределами Казахстана. Всю творческую деятельность Кызыл Трактор можно связать с жанром перформанса в духе шаманистических ритуалов, тенгрианства и примесью религиозного контекста.

Кызыл Трактор можно охарактеризовать, как коллектив несомненно яркий и каждый из художников имеет свой уникальный стиль. В своих работах они размышляют на одни и те же вопросы, но только с разных перспектив.

Саид Атабеков в своих работах рефлексировал на тему поиска идентичности, и не только этнической, но и духовной, геополитической, до определения своего места и роли не только с позиции гражданина, но и как художника. Рассматривается тема трансформации современной культуры Казахстана и его общества.

Тема поиска идентичности является актуальной для казахстанских художников. С развалом СССР окончательно пал «железный занавес», изолировавший социалистические страны от Западного мира, также ознаменовавший свободу от контроля советских и партийных органов над содержанием и распространением информации. Это повлияло на политику цензуры печатной продукции, радио и телепередач, на кинематографические, музыкальные произведения, в особенности на изобразительное искусство.

В изобразительном искусстве этого периода отразились фундаментальные направления развития общественного сознания Казахстана – в поиске новой идеологии, национальной идеи и идентичности. С одной стороны, новая идеология опиралась на идею «возвращения к собственным корням» – в поиске своей идентичности. С другой стороны, новая власть, не имевшая материальных ресурсов, пыталась сохранить контроль за культурой как инструментом идеологии и прежних советских ценностей.

Рефлексируя на тему поиска идентичности и возвращения к корням, Саид Атабеков в своих проектах задействовал образ дервиша – одинокого странника (согласно названиям его работ). Данный персонаж является одной из главных фигур в начале его творческой деятельности. Среди его работ, в которых появляется данный персонаж стоит выделить: «Сон Чингисхана» (1998) [см. изоб. 1] и видеопроjekt «Неоновый Рай» (2004) [см. изоб. 2].

Изображение 1. Саид Атабеков, «Моли́твенный коври́к» («Сон Чингиз-хана-2»), 1998. Aspan Gallery, Алматы

Так на Венском фестивале в 90-х годах, Саид Атабеков устроил перформанс «Сон Чингисхана», представ перед публикой в образе дервиша. В ходе перформанса он начал молиться на коврике, сделанному из кирпичей, типичный намазлыкы в исламе. После чего он упал на пол, а его тело по контуру

обвели зеленой краской[1]. Перформанс был посвящен советской идеологии – коммунизму и тому наследию, что оставили после себя политические лидеры – И. Сталин. Человек уходит, но его идеи не исчезают вместе с ним, а продолжают существовать, например в социальном и политическом режиме.

Так причем же здесь Чингисхан? Чингисхан – это историческая личность, основавшая Моншгольскую империю. Само название и упомянутая историческая личность в названии работы отсылают нас к истории, к Казахскому ханству и тем наследием, что осталось после правителей. В этом случае, можно провести параллели между Чингисханом и Сталином, между данической зависимостью Казахского ханства от Монгольской империи и политическим контролем над социалистическими странами при Советском Союзе. В то же время, это отсылает нас к идее культа предков. С древних времен, для культуры кочевников была близка идея культа и почитание духов предков.

Мир кочевников был наполнен духами, как добрыми, так и злыми. В особенном почете были добрые духи предков – аруактар. Особое отношение к духам предков пронизывает обычаи и ритуалы казахов с древних времен до наших дней. М. Орынбеков, в своей книге «Генезис казахской религиозности», говорит: «Исторически тюркский народ прошел сложный и длинный путь от культа Тенгри, Жер-Су, Умай через поклонение шаманам, волхвам и колдунам, через почитание бога пастушеских племен Митры к зороастризму, которому была близка языческая суть этих верований, заключающаяся в многобожии, насыщенности мира духами, волхвами и колдунами; над всем этим были культы Солнца и предков»[2, с. 88].

Чингисхан предстает не только как предок, но и как Бог. И фигура дервиша, который больше напоминает шамана – это скорее всего олицетворение постсоветского человека, который находился в поиске идентичности, новой идеологии. Это Казахстан, что находился в поиске экономической стабильности, между отречением от устаревших социалистических привычек и принятием новых вызовов глобализации.

Особенно ярко параллели с глобализацией прослеживаются в видео проекте Неоновый Рай (2004) [изоб. 2]. В этом видео, автор предстает в образе дервиша, который сидит напротив автоматических дверей, которые открываются каждый раз, когда он совершает поклон. Автоматические открывающиеся двери супермаркета олицетворяют врата всовременный рай глобализации. Когда двери открываются, можно услышать звуки щебетания птиц, а при их закрытии шум улицы.

Изображение 2. Саид Атабеков, видео-проект «Неоновый Рай», 2004. Aspan Gallery, Алматы

Прослеживается идея культа, но в поклонении Западной культуре (а Запад всегда ассоциируется с глобализацией). Дервиш – которому чужды чудеса цивилизации, воспринимающий автоматические двери, как нечто сверхъестественное. Дервиш – это олицетворение древних казахов, что поклонялись Небу и духам предков. Дервиш – это человек после развала Советского Союза, занимающийся бессознательным поиском новой идентичности. Последнее также проявилось в вовлечении людей в новые религиозные движения, такие как буддизм, индуизм и т.д. [2].

Сам Саид Атабеков описывает эту работу, как юмористическую с долей иронии. По воспоминаниям художника в 90-х начали строить торговые центры с автоматическими дверями и подошел к двери, его сын испугался когда они открылись. Это стало большим открытием для него, нечто схожее с магией и сказкой

в реальной жизни. Сам Саид Атабеков испытал похожий шок, но в Варшаве в 1988 году. После этого, ему показалось, что торговый центр – это и есть Рай.

Саид Атабеков, обращается к бессознательному человека, апеллируя к вечным сюжетам его рода и племени, образам, имеющие древнее происхождение. В своем творчестве он обращается к прошлому, чтобы понять и осмыслить настоящее, рефлексировав на тему «возвращения к корням». Рассматривается отношение современного казахстанского общества к историческому наследию, используя в своих работах мотивы, атрибутику тенгрианства и шаманизма в качестве визуальных символов.

Литература:

1. Орынбеков М.С. Генезис религиозности в Казахстане. – 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2013. – 204 с.
2. Ибраева В. Искусство Казахстана. Постсоветский период. (фрагменты книги). – Алматы: Изд. «Тогкая грань», 2014. [Эл. ресурс: <https://magazine.aspandau.kz/?p=114>]

ИСЛАМ ТАРИХЫНДАҒЫ СОПЫЛЫҚ ІЛІМ

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан кейін, қазақ халқының рухани даму тарихын қайта қарау қажеттігі туды.

Сопылық – ислам дінінің негізінде VIII ғасырда мұсылман елдерінде пайда болған ағым. Мұнда бүкіл тіршілікті, бар дүниені Алла арқылы бағалау, тану бар. Бір Алла ғана хақ, қалғаны екінші орында. Сопылар Алланың жүзіне ғашық, Алланың нұрлы бейнесін көруге асық. Дүниенің бәрі Алла жолында тәркі етілген. «Сопы», «суфизм» сөздерінің қайдан шыққандығы жөнінде бірнеше пікірлер бар. Берунидің айтуынша, «сопы» грек тілінен аударғанда «ақылшы, ақылгөй» мағынасын береді [1, 160 б.].

Ал Ахмад и – Джамның еңбегінде «сопылар – суфтың иегерлері. Суф – мешіттегі тас мүсіндер мағынасын береді» Араб тілінен аударғанда «суф» (шерсть) – мата аты, ал сопылар – сол матадан тігілген киімді киюшілер, осыдан келіп «суфизм» термині қалыптасады. Келесі бір ғалымдар тобы сопыларды «сафо» – таза, жарқыраған деген мағынамен байланыстырады, «саф алтындай таза» тіркесі осыдан келіп туындаған дейді.

Сопы – ислам дінінің поэзиялық бағытын дамытушы, бұл дүниенің қам-қарекетін сөз етпейтін, сұхбатының негізгі тақырыбы ар-ождан, Алла, Аллаға деген махаббаты шексіз жаратқанның құлы. Шығыста, қала берді, қазақ жұртында діни көзқарас ықпал етіп, сопылық бағыт әсерінен ұлт арасындағы шайырлардың жаратушы күшке деген махаббаты туындап, сол арқылы халықты иманға, ұлтжанды болуға шақыратын фактор қалыптасқан. Мағжан ақын әкелген, түпкі негізі ортағасырлық шығыс әндерімен байланыса қалыптасқан бағыт бар: Бұл – ислам дінінің дамуы негізіндегі тарих сахнасына шығып, тек өлең қайраткерлері емес, қоғам қайраткерлеріне де айналған шығыс шайырлары, яғни, сопылық дәстүрді жасаушылар ілімінен жалғасын тапқан заңды құбылыс.

Идрис Шахтың пікірінше, суфизм б.з.д. Пмыңжылдықта пайда болған. Өркениетке VIII – XІІІ ғасырлар аралығында қатты әсер еткен [2].

Ислам діні адамзатты имандышыққа жетелсі келе, адалдық, парасаттылық пен асқан білімдарлықты қалыптастыратын қағидалардың жиынтығын ауқымына сыйдыратындығы белгілі. Мшез-құлық мәселелері жөнінде Құран Кәрімде "Мінез-құлықтың абзалдыны", «Жомарттық»Жаксылық-Жамандық", "Жаксылық істеудің қиыншылығы", "Жаман ойға ілеспеу» сынды арнайы бөлімдердің қамтылуы рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда ислам әсерінің мықтылығын байқатады.

«Адам – қанағатпен, діни сенім күшіменен адам. Бұлар мал-мүліктен, мәртебе-салтанаттаи, тіпті, өмірден де қадірлі. Діни сенім мен имаи адам мен Алла арасындағы байланыс болып табылады, адамдарды адамгершілікке қосқан, міне, осы", – дейді зерттеушілер.

Хафиз поэзиясының күрделілігі – оның сопылық табиғатында. Иран топырағында сопылық ағымның айрықша өркендегені тарихтан аян. Сөйтіп, сол кездегі поэзияға жанама түрде болсын, тікелей болсын ықпалын тигізген. Хафиздің түгелдей-шығармашылығы сопылық таныммен астасып, сабақтасып кеткендіктен бөле-жара қарау да қиын.

Сопылықтың әуел баста араб, иран жерлерінде дүниеге келіп, кейін аз уақытта біздің ата топырағымызға да тамыр жайғанын ескерсек, бұл ағымды тегінен, ислам дүниесінен бөлшектеу де абырой әпермес шаруа.

Хафиздің сопылығы хақында ешбір тарихи кітаптардан мәліметтерді жолықтырмаймыз. Ол дәруіштік жолымен жүрмеген, оның ұстазы, не мүридi жөнінде деректерді де кездестірмейміз. Сопы, тақуаларға тән ерекше киім де кимеген. Оның қаншалықты сопылар тобында жүргендігі туралы ешбір құжаттан таппаймыз. Сонда Хафиз сопылығы неден көрінеді? «Хафиз сопылығы» атты күрделі зерттеу жұмысының авторы Мұртаза Мутаһари ұлы ақынның сопылық көзқарастарын оның ғазалдары мен диуандарынан іздеу керек деп түйеді[3]. Мұртаза – Аллаға, дүниеге, болмысқа өзіндік философиялық көзқарасы бар ойшыл деңгейіне көтерілген адам. Тәжірибелі сопы биігіне жеткен ғұламаның Хафиз ғазалдарына «Бір адам сопы болу үшін пірі болуы керек» деген тұжырымы бар. Демек, Хафиздің сопылық дүниетанымын біз де оның туындыларын зерделеу арқылы айқындамақпыз.

Хафиз поэзиясындағы ұшырасатын сопылық терминдер, ұғымдар көптеп саналады. Бұл терминдерді білу тек Иран әдебиеті үшін ғана емес, қазақәдебиетінің тарихы үшін де маңызы бар. Өйткені, Хафизде кездесетін жұмбақ мәнді терминдердің Яссауи хикметтерінде де қайталанатынына куә болдық. Арасы екі ғасырдан астам уақыт айырмашылығы бар, бір-бірінен алшақ жатқан екі өлкеде өмір сүргенұлы

шайырлардың поэзиясында үндестік болуының сыры неде? Біздің ойымызша, екі шайырдың дүниетанымының, сопылық поэзиясының бірлігінен жоғарыда айтылғандай сәйкестіктер өрбіген.

Яссауидің сопылық бағытқа біржолата бет қоюына ирандық ұстаздарының ықпалы тиген. Ол шығыстағы дін орталығы Бұхарада оқып, Жүсіп Хамаданидің медресесінен дәріс алған. Доктор Қасим Ән – Сәридің «Сопылық негіздері» атты кітабында мынадай деректер келтіріледі. Юсуп Хамадани Иранның XI ғасырдағы үлкен шейхтарының бірі, Бағдат қаласында Әбу Исқак Ширазиден дәріс алған. Оның мақамат жайлы кітабы болған, хадис, фикһ салаларында өзіндік орны бар. Сопылық тариқатта Әбу – Әли Фармидидің жолын ұстаған. Оның белгілі ізбасарлары – Қожа Ахмет Яссауи, Абдолла Барги, Қожа Хасанан – Дағи, Абдул Халик Ғаждауани [4].

Жүсіп Хамадани (1050 – 1140) туралы мәнді деректерді Түркияда жарық көрген /6/ кітабынан да табамыз: Жүсіп он тоғыз жасында Бағдатта фикһ негіздерін оқып үйренген. Ол шейх Әбу Әли Фармидидің жолымен жүрсе, Әбу Әли Фармиди әйгілі философ, сопы имам Ғазалиге ұстаз болған [5].

Демек, Яссауи танымының қалыптасуында ирандық сопылардың тигізген әсерін жоққа шығару мүмкін емес. Енді Яссауи бабамыз бен Хафиз ғазалдарында ұшырасатын ортақ тұстарға тоқтала кетелік. Қожа Ахмет Яссауи мен Қожа Хафиздің поэзиясындағы танымдық бірлік Мансұрдың «анал – хак» сөзінің өзінен – ақ көрінеді.

Сопылық әдебиет, шынында, Идрис Шах жазғандай, XVIII ғасырға дейін, тіптен күні бүгінге дейін дүние – танымдық ізін сақтап келеді. Оның кейбір көріністерін XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген ақындар шығармашылығынан да, қазіргі қазақ поэзиясынан да байқай аламыз. ҮІІІ – Х ғасырлар аралығынан бастау алған сопылық поэзия дәстүрі қазіргі кезге дейін жалғасын тауып жатыр.

Олай болса, Яссауи мен Хафиздің поэзиясындағы рухани туысқандық Аллаға ұлы махаббатты жырлауында, бұл риясыз сезімді тамаша ишараттар (символдар) тілімен меңзеулермен құбылта бейнелеуінде. Екі ұлы сопының исламиятпен ұштасатын әр сатыдағы марифат, хақиқат, шарифат, мақам, пір хақындағы иланымдары тектес, тамырлас.

Ұлы Абайдың «Көзімнің қарасы» атты өлеңінде Хафизде және Яссауи туындыларындағы Аллаға деген махаббатты жырлау сезінеді. Сондықтан да болар, Мұхтар Әуезов: «Абай сөзі аз дәуірдегі үлгі еткен шығыс классиктерінің шығармаларындағы ішкі мазмұндарға түгел табынған деген пікірді айрықша бөлек айтамыз... Ғашықтың ізінің құдайды тану жолындағы жан әрекеті есебінде жырлау басым еді», – деп жазған. Сопылардың өмір жолы мен шығармалары Иран-Тұран даласында ұзақ уақытқа созылып өзіндік ерекше рөл атқарды. Бұны Мырза Хайдардың «Тарих-и Рашиди» еңбегінен (1544-1546 ж.) байқауға болады. Әсіресе, екінші дәптерінің IX тарауында әлемге әйгілі сопы ақын Әбдірахман Жамидан бастап Абдұлғафур Лари, Садеддин Қашқари, тағы сол сияқты көптеген сопыларды атап олардың қысқаша өмірбаянымен және сопылық жолымен таныстырады. Сөйтіп, олардың қоғамдағы маңызды орнын айқындайды. Иран сияқты тарихы мен дәстүрі бай елдің елдігін мемлекеттік бейнесін жоғалтпай сақтауында поэзияның айрықша орны бар. Осы орайда Фердоуси мен Хафиз есімі ауызға оралады. Екі тұлғаның ғұмыр кешіп, қолдарына қалам ұстаған уақыты Иран тарихындағы күйзелісті, аласапыран заман еді.

Фердоуси өзінің «Шаһнама» атты сом дастанымен халқының сан ғасырлық тарихынан сыр шерітіп, өткенді ескеала отырып, елдің елдігін көтерді, қаһармандық, отаншылдық сезімді оятты. Фердоуси отыз жыл бойы «Шаһнама» дастанын жазып шықты. «Шаһнаманы» жазуда Фердоусидің алға қойған екі түрлі мақсаты болды: алдымен иран ұлысын арабтар әлемінен суытып, ирандық рух сезіміне бөлемек еді: екіншіден, араб тілін қолданудан алшақтатуды көздеді...

Отыз жылдай тауқымет шегіп, ана тілімді тірілттім

Сол арқылы парсыларды өз тіліне жүгінттім,

Заманның желі менен бораны да жоя алмас,

Әсем, зәулім сарайды мен сөзден салып құбылттым.

Ол парсыларды араб тілінің бұғауынан босатты. Хафиз заманында жалған діндарлар көбейіп, алдау-арбау шектен шыққан кезде Хафиз өз отандастарын ар тазалығына жетелеп, жаңа рух, жаңа сезіммен қанаттандырды. Бұл сезім әрі сенім – имандылық, ақын илаһи махаббат жолымен кісілікке, ұлттық келбетті қастерлеуге болатынын айғақтағандай еді.

Фердоусидің парсы тіліне пейілін берудегі орны қандай үлкен болса, Жүсіп Баласағұн мен Қожа Ахмет Яссауидің түркі тілім дамытуға атқарған қызметі сондай еді. Жүсіп Баласағұн өз заманындағы түркінің талантты ойшылдары араб тілінде ғана қалам тербесе де ол "Құтты білік" тәрізді өлмес дастанды өз ана тілінде жазды. Қожа Ахмет Яссауи араб, парсы тілдерін жетік біле-тұра өзінің хикметтерін ана тілінде жырлады. Сондықтан оның хикметтері халыққа ұғымды, түсінікті болды, "Құрандай" оқылды. Яссауи хикметтері ғылым мен әдебиетте ығыстырылып, өз беделін жоғалтқан түркі тілінің абыройын көтеріп қолдану аясын кеңейтті.

Йасауи өмір сүрген кезеңде түркілерден көрген азабын Хафиз заманындағы Иран мемлекетінің дәуірімен салыстыруға болады. Йасауи дәуірі аласапыран уақыт еді. Жат жерліктер елге тыным бермей, жергілікті билеушілер қарапайым бұқараға тізесін батыра түскен кез еді. Бұл кезеңдегі дағдарыс рухани өмірде де айқын сезілетін. Осындай қиын сәттерде Йасауидің билеушілерді дүние-байлыққа қызықпауға, кісі ақысын жемеуге, әлсіздерге күш көрсетпеуге, қанағатшылдыққа шақырып, ал кедейді істен арланбауға, төзімді болу керектігіне үндеді. Ақиқат жолын Алладан іздеген Йасауи сөздерінің халыққа әсері тиіп, рухани серпіліс әкелді. Йасауи мен Хафиздік сопылық уағыздары өз заманынан рухани өмірге қозғау салған, сілкініс әкелген құбылыс болды деп бағалауға лайық.

Тағы да айта кететін жәйт Абай мен Шәкәрім поэзиясындағы рухани-адамгершілік ізденістердің негізін дін исламның иініне қаныққан, сопылық сарынында сарапталған жырлар құрайды. Абай сопылыққа көп бойсұна бермегенмен, қағидаларын ұстанған жандарға қарсы келмейді. Ал Шәкәрім болса, шырқау шыңға қол созған өлеңдерімен нағыз сопы екендігін өмірінің соңына дейін дәлелдеп өтеді. Алып ақындардың жырлары Аллаға арналған асықтық айшығында бір арнада тоғысады да, сопылықтың онан арғы соқпағында Шәкәрім дара кетеді.

Абай мен Шәкәрім шығармашылығындағы адамгершілікті ту етіп көтерген өлеңдерін саралау барысында ақындардың діни ұстанымын дәстүр негізінде қарастырылды. Сонымен қатар, көне түркі топырағынан өрістей келе, қазақ даласына тараған исламдық суфизм ізі қазіргі қазақ поэзиясынан да қалқадірінше байқалғанды. Сопылық сарын қазіргі әдебиетке Йасауи мен Шәкәрім жырлағандай қалыбын сақтай отырып ене алған жоқ, кей ұстанымдары негізінде ғана әсер етті.

Сопылық поэзия қазақ топырағында Қожа Ахмет Яссауи есімімен байланыстырылып, ол өмір сүрген дәуір -XII ғасырдан (1105-1168 ж.ж.) бастау алады деген пікірлер бар. Мәселен, С.Дәуітов "Қазақ әдебиетіндегі Қ.А.Яссауи дәстүрлері" атты зерттеу еңбегінде былай дейді: "Біздің ойымызша, сопылықтың қазақ жерінде дамуы Қожа Ахмет Яссауидың "Диуани Хикмет" атты еңбегінің жазылуымен байланысты болса керек?". Өзінің өмірімен де, өнерімен де нағыз сопы екендігін танытып өткен Яссауидың сопылықты дамытқандығында дау жоқ.

«Түрік сөздігіндегі» сопылық дәстүрде жазылған жырлар аталмыш ағымның алғашқы үлгілері саналады, яғни, сопылық сарын сөздік өлеңдерінде кемелденген түрде көрінбейді. Бұл жайында жазған зерттеуші Стеблева бірнеше мысалдарды келтіріп өтеді:

Ночи [и] дни мира проходят, [как] странники,

Того, с кем пересекутся [их], оны лишают сил.

Зерттеу еңбегімізде, алдыменен, ғалым Стеблева «сопылық сарындағы жырлар» деп атап көрсеткен бәйіттер тобына тоқталып өтуді жөн санадық. Оның алғашқысы– яғни өмірдің өтпелілігін айтып жыр толғау. Өткінші өмір мен өлім мәселесі – философтармен қатар әдебиеттанушы ғалымдарды да алаңдатып келе жатқан тақырып. Себебі әрбір қаламгер-пәлсапашы, сөз өнері мен философия дүниелік ауқымдағы сұрақтарды бірлесе отырып қарастырады. «Поэзия мен философия;

– бұл бөлінбейтін біртұтастық, бірақ тұтастығы сирек болғанмен, олар адамгершіліктің биік шыңы мен ұлылығын өзара бөліседі. Бірақ олардың әр түрлі бағыты орта кезеңде түйіседі, мұнда ұлылықтың, ұлылық тұңғышында поэзия мен философияның рухы біртұтас бірлікте, бір-біріне кірігіп кеткен», – дейді Ф.Шлегель.

Рухани-адамгершілік ұстанымдар аясында адамзат баласы бір өлімнің бар екендігін естен шығармауы тиіс. Бұл өмірде жасаған игі істерің ана дүниеде жақсылық болып қайтады, жаман, залалды іс-әрекеттерің алдыңнан жамандық боп шығып, жаныңды қинайды – ислам діні философиясының негізгі қағидасы, міне, осыған саяды.

Соңғы уақытта қайта құрудың желі есіп, еліміз егемендік алғаннан кейін ғана Яссауи бабамыздың мұраларын танып – білуге бет қойдық. Десек те, Яссауи, Сопы Аллаяр, Бақырғани, Шәкәрім тәрізді ақындардың поэзиялық туындыларын бойлай зерттеуге исламиятты, сопылықтың қыр – сырын терең танымауымыз қол байлау болуда. Соған қарамастан, қазіргі таңда болып жатқан туындап жатқан талас-тартыстар, түсініспеушіліктердің негізі қайда жатқаны сопылық жайында сөз қозғағанда осы мәселелер жиі айтылып, негіз болып жүр.

Тәуелсіздікке қолы жеткен қазақ жұртына есімдері тарихта беймәлім болып келген біртуар, дара тұлғаларының өмірін, халық үшін атқарған қызметтерін жан-жақты терең зерттеу, олардың әрқайсысын халықарасында насихаттау – бүгінгі күн тәртібінде тұрған көкейтесті мәселе болып қала бермек.

Әдебиеттер:

1. Петраш Ю.Г. Ислам: происхождение, вероучение, современность (Философско-культурологический взгляд). – М.: Республика, 2005. – 350 с.
2. Дінтану. Байтенова Н. Затов. Қ. Құрманалиева А. Алматы, 2005, – 232 б.
3. Сұлтанхан Ә. Сопылық сарын. // Жалын №7, 2005 – 49 бет.
4. Мутахариұлы М. «Хафиз сопылығы». – Тегеран, 1995.
- 5.
6. Қасим Ән – Сәридің «Сопылық негіздері» – Тегеран, 1991, 162-163 б.

Джадрин Б.Б.

Магистрант 2 курса специальности «Религиоведение»,

КазНУ им. Аль-Фараби

Научный руководитель: Сейтахметова Н.Л.

д.филол.н., профессор КазНУ им. Аль-Фараби

ИДЕОЛОГИЯ ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА: СОВЕТСКИЙ И ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОДЫ

В казахско-советской энциклопедии 1977 года, под редакцией М.Каратаева, да и во многих других источниках того периода, вы не найдете определения таких понятий как «терроризм», «экстремизм» или «радикализм». Хотя это был своего рода универсальный справочник, достаточно объемный, и один из немногих, удобных в использовании сборников своего времени, откуда все желающие могли черпать необходимую информацию. Но, как же тогда в таком солидном источнике не нашлось местатаким серьезным терминам как терроризм и экстремизм, как и многим другим запретным темам советского периода. Российские исследователи приводят несколько причин. Понятие «терроризма» в советское время рассматривалось как идеологическое оружие, которое дискредитировало революционное насилие как способ построения коммунизма [1, с.7, 94; 2]. По этой причине изучение терроризма не сформировалось как полноценное научное направление. В советский период изучение терроризма имела не столько научные, сколько пропагандистские цели [3].

Еще одна причина, препятствующая должному изучению проблем терроризма и экстремизма в СССР, «была четкая позиция, что в Советском государстве в силу его «классовых особенностей» данная проблема существовать не может по определению» [4]. «Поэтому социальные и межнациональные столкновения стали полной неожиданностью для советских исследователей, которые оказались не готовы к изучению данных проблем вне официальной идеологии [5, с.4].

Как гласит народная поговорка «Ауруын жасырған өледі», т.е. тот, кто скрывает свою болезнь – в конце концов может умереть. Политика утаивания проблем и манипулирования показателями спровоцировала большую «опухоль» в различных отраслях, и даже в правоохранительной системе. Безусловно советские спец.службы обладали определенными разведанными и вели негласную работу в этом направлении. И не безуспешно. Но серьезных научных исследований данной проблемы, считавшейся запретной темой, на тот период не было. И это вовсе не потому, что тогда люди не знали о терроризме. Следует признать, что в этом плане в стране обстановка была что называется стабильной, но не настолько чтобы «забыть» упомянуть эти термины в одном из главных универсальных сборников страны.

Тема экстремизма и терроризма не чужда была и для Советского государства, хотя в то время не принято было говорить об этом вслух. Тем не менее существовали субъекты, активно использовавшие террористические методы уже против системы Советского режима. Например: «Организация украинских националистов» и «Украинская повстанческая армия» на Украине, «Черный кот» в Беларуси, «Лесные братья» в Прибалтике и «Черная армия» в Молдавии [6]. Их численность варьировалась от нескольких десятков до тысячи человек. Общим методом для них было применение насилия по отношению как к сотрудникам силовых структур, так и гражданскому населению, что являлось универсальным методом террористов во все времена. Например, в период 1945-1953 гг. на территории Украины было совершено 14 424 диверсионно-террористических акта, за эти годы в результате терактов погибло 17 тысяч советских граждан. В Прибалтике за 1941-1950 гг. формированиями националистов были убиты 5 155 советских активистов, «внутренние войска НКВД и подразделения Красной армии потеряли 575 военнослужащих» [7, с.6].

Несмотря на идеологические ограничения, когда СМИ жестко контролировались, наблюдалось нарастание террористической активности в последние десятилетия существования СССР. За 1970–1991 гг. в базе данных терроризма RAND Database of Worldwide Terrorism Incidents (далее – RAND) отражено 8 терактов [8]. По данным отдельных исследований масштабы подобной активности были значительно шире и что в указанных ресурсах отсутствует ряд резонансных событий. В том числе, не упоминается покушение на первого секретаря ЦК КПСС Л.И. Брежнева 22.01.1969 г., попытка угона самолета в Ленинграде 15.06.1970 г., взрывы в Москве 08.09.1977 г. и пр. В RAND первым терактом, имевшим советскую «прописку», стало нападение на машину посольства США в Москве в 1971 г. [8]. GTD в качестве такового называет взрыв в московском метро 08.01.1978 г. Число жертв террористической активности за указанный период, согласно GTD, составило 96 погибших и 150 раненых [9]. Согласно данным Global Terrorism Database самыми крупными терактами названы нападение 28.05.1990 г. с использованием автоматического стрелкового оружия боевиков Армянского общенационального движения на казарму внутренних войск МВД в Ереване, в результате которого погибли 15 человек и

были ранены 43 (по данным МВД, погибли 2 военнослужащих и 14 нападавших [10]), а также подрыв пассажирского автобуса в 20 км от г. Гянджа (Азербайджанская ССР) 10.08.1990 г., когда погибли не менее 15 человек и 16 получили ранения [10].

Что касается нынешней ситуации по радикальной и экстремисткой идеологии, то данная проблема своими корнями уходит в эпоху советского атеизма, которая мягко говоря не поощряла развитие религии. По словам Аллена Дж. Франка, несмотря на это, «интересы советской власти в отношении Центральной Азии, как это ни парадоксально, сходились с интересами муджадидия. Они обе хотели уменьшить влияние своих идеологических конкурентов – ханафитов, учение которых широко распространялось и было популярным. В результате советские власти предоставили муджадидия доступ к салафитским работам, официально подвергнутым цензуре, таким как письма основателя Египетского братства мусульман Саида Кутба. Советские власти рассчитывали, что вооруженные работами этих салафитских идеологов, муджадидия смогут эффективнее противостоять ханафитам в общественной среде, в особенности их практикам «политеизма», «поклонения святым» и паломничества в священные места, которые нарушали и принципы советского атеизма, и салафитскую доктрину» [11, 25с.].

В отличие от обычных преступников – воров и грабителей, убийц и разбойников, которыми движет жажда наживы или мести, чувство неприязни, у «радикалов», «экстремистов» и «террористов», независимо от того, кто они и как их называют, будь это «бандеровцы» или моджахеды, один мотив – ими движет идеология, они одержимы своей идеей, у каждого из них своя правда. Идеология является их основным оружием. Когда у известного советского инженер-конструктора Михаила Калашникова спросили «не мучает ли его угрызение совести за то, что из созданного им автомата убивают людей, особенно мирных граждан?», он ответил, что «он создал автомат не для того, чтобы убивали, а для того, чтобы Родину защищали. Простая стеклянная бутылка из-под лимонада в руках хулигана может оказаться смертельным оружием». С идеологией тоже самое. Идеология – главное оружие всех времен и воин. Почему советские солдаты бились до конца, до последнего патрона, хотя противник намного превосходил в плане материально-технического оснащения? Потому что советский народ нашел в себе силы собраться под одним знаменем и выстоять до победного конца, в защите общего дома – Родины. Под дулом пистолета всех не заставишь идти за собой, а вот идеология является безотказным оружием как автомат Калашникова. А если это оружие вдруг окажется в руках радикала-проповедника?! Поэтому отдавать приоритет решению каких-то инструментальных проблем, вопреки идеологическим, как это было в некоторых странах Европы, все равно что идти голыми руками против автомата. Наша задача – с учетом всех просчетов и ошибок прошлого, опираясь на международный опыт подерадикализации, усилить работу в данном направлении. Для этого необходимо параллельно решать, как прагматические, так и идеологические вопросы, чтобы предоставить им как можно больше причин для отказа от своих радикальных убеждений. Ведь никакая идеология не заслуживает оправдания, если ее действия направлены против мира и спокойствия, общественного порядка и безопасности мирных граждан.

Мир тесен и сегодня в условиях глобализации «чужой войны» не может быть определенно. Об этом свидетельствуют события последних десятилетий на ближнем и среднем востоке, Средней Азии и Кавказа. Образовавшийся идеологический вакуум после падения Советского союза стал быстро заполняться новыми нетрадиционными религиозными движениями. И если раньше любые конфликты на территории Советского союза имели больше национально-освободительный или этно-религиозный характер, то теперь усилился религиозный окрас. Такие боевые формирования как «Кавказский эмират» в РФ, «Исламское движение Узбекистана» в Ферганской долине, «Исламская партия Туркестана» в Синьцзяне КНР в начале были как националистические или освободительные движения, и трансформировались в джихадистские движения интернационалистического характера, изгнанные из этих стран и впоследствии постепенно забывшие о своих «задачах» [11, 72с.] В начале они поселились на территории Афганистана и Пакистана. Впоследствии после начала сирийской войны, многие из них перебрались туда. Оказавшись на чужбине, эти боевые формирования были вынуждены слиться с местными группировками, которым выгодно было использовать их в роли пушечного мяса. Но самое главное они используются в качестве доноров-проповедников для набора новых рекрутов из дома.

Война всегда носила некий священный характер для тех, кто знает за что борется – за свет и мир на земле, за свободу, за светлое будущее своих детей. А невежда, не понимающий всего этого, готов убивать и умереть бессмысленно. Больше всего возмутительным является тот факт, что радикалы-исламисты из Средней Азии и Синьцзяна, воюющие на ближнем и среднем востоке, забирают туда свои семьи. Некоторые уже там создают семьи, заводят детей, каждый день подвергая опасности их жизни и здоровье. Без элементарных жилищных и санитарных условий, не говоря про образование и медицину. Многие мужчины погибают на войне, а их вдовы снова выходят замуж. По словам казахстанки,

вернувшейся из Сирии в результате спец.операции «Жусан», в случае гибели мужа женщин выдают замуж повторно. За шесть лет жизни там женщина видела таких, кто выходил замуж 19 раз(!!!) Спрашивается во имя чего тогда все это, какого это быть настолько отдаленным от реальности, что оставляешь свое чадо на явную погибель, а мать своих детей в чужие объятия, зная, что она делает это не в последний раз. Но назад дороги для них уже нет. Одному Богу известно, что им обещали там, но реальность такова. Реальность такова, что тебе придется откуда-то доставать огромные деньги чтобы купить себе автомат и боеприпасы, без которых ты никто на войне. Реальность такова, что ты сегодня воюешь в одной группировке, а завтра тебе прикажут встать напротив. Чему пример раскол между группировками – несмотря на общую идеологическую платформу, боевики одних исламистских группировок борются с другими за влияние и власть (незаконные источники дохода, нефть, оружие) По словам бывшего лидера радикальной группировки Насира Абаса, который пересмотрев свое участие в военизированной группировке, решил отказаться от своих радикальных убеждений и в последующем способствовал реализации индонезийской программы дерадикализации, в 1992 году моджахеды создали Исламское государство в Афганистане, но в следующем году талибы восстали и напали на правительство моджахедов. Это показывает, что Исламское государство не является решением проблемы [12, 113с.] Причина разногласия между группировками очевидна. Чем они отличаются от обычных криминальных группировок, которые устраивают разборки за сферу влияния. Как гласит народная поговорка «Иттердің бауырластығы ортасына сүйек түскенше», т.е. собачья дружба длится до первой кости, также и здесь, оказывается ничего человеческого не чуждо и для наших «героев». Эйфория по былой романтике проходит быстро, тяжелые условия жизни и неопределенность, чувство разочарования и страх еще больше усложняют жизнь загнанного в тупик радикала. Как говорил американский ученый и писатель Эдвард Уилсон «Мы создали цивилизацию «Звездных войн» с инстинктами древнего каменного века, общественными институтами Средневековья и технологиями, достойными богов». Сегодня невежество является такой же серьезной проблемой для человечества, как и голод, экология, эпидемии. Если раньше боролись с безграмотностью, то сегодня необходимо бороться с грамотными невеждами. Насколько точно подметил на этот счет аль-Фараби: «Знания, данные без воспитания, – это враг человечества».

Литература:

1. Грачев А.С. Политический экстремизм. – М., 1986. – 271 с.
2. Рыбкин А.А. Политический терроризм в провинции в 1905–1907 гг.: на материалах Костромской, Тверской, Ярославской губерний: дисс.канд. ист. наук. Кострома, 2007. – 267с.
3. Асеевский А.И. Кто организует и направляет международный терроризм? – М., 1982. – 111с.
4. Рязанов Д.С., Охрименко А.В. Проблемы изучения терроризма в СССР во второй половине XX в: от отрицания к пониманию. Махачкала, 2017. – 234 с.
5. Семенякин И.А. Государственная политика Российской Федерации в сфере борьбы с политическим экстремизмом и терроризмом: на материалах Северного Кавказа: 1991–2004 гг. :дис. канд. ист. наук. – М., 2005. – 222 с.
6. Рязанов Д.С., Охрименко А.В. Проблемы изучения терроризма в СССР во второй половине XX в: от отрицания к пониманию. Махачкала, 2017. – 234 с.
7. НКВД – МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956) : сборник документов / сост. Н.И. Владимирцев, А.И. Кокурин. М., 2008. – 640 с.
8. RAND Database of Worldwide Terrorism Incidents [Электронный ресурс]. URL: <http://www.rand.org/nsrd/projects/terrorism-incidents.html> (дата обращения: 05.04.2020).
9. GlobalTerrorismDatabase [Электронный ресурс]. URL: <http://www.start.umd.edu/gtd> (дата обращения: 05.04.2020).
10. Армения: уличные бои в Ереване // Коммерсантъ. – 1990. 4 июня. – С.124-128.
11. Карин Е., Зенн Д. Центральнo азиатские боевики в сирийской войне: между ИГИЛ и аль-Каидой. – Алматы. 2017. – 312с.
12. ЭнджелРабаса, Стейси Л. Петтиджон, Джереми Дж. Гез, К.Бучек. Дерадикализация Исламистских Экстремистов. – Санта-моника. 2010. – 195с.

Жексенбаева М.

«Мәдениеттану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Исмагамбетова З.Н.,

филос.ғ.д., профессор,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КИНОНЫҢ ДАМУЫ

Қазіргі уақытта кинематограф және экрандық технологиялар жалпы әлемнің әртүрлі елдерінде идеологиялық паттерндерді, тұтыну бағдарларын және тұтыну мәдениетін қалыптастыруда негізгі рөл атқарады. Желілік принцип бойынша құрылған аудиовизуалды индустрия мінез-құлық үлгілерін, өмір сүру стилін тұтыну нормаларын трансляциялау арналарын қалыптастырды. Дәл осы салада геоэкономикалық бәсекелестік орталығы жатыр, ол тұтыну нормалары мен өмір стилі үшін жиі жүргізіледі. Қазақстан мәдениетінің барлық салаларының гүлденуінің салдары болып табылатын қазақ киноөнерінің тууы оның синтетикалық өнер ретінде қалыптасу үдерістерінің ерекше үдеуін тудырды. Өнердің барлық басқа түрлеріне қарағанда, киноөнер ХХ ғасырда – ғылыми және техникалық жетістіктер, үлкен мәдениет секірісі және қоғамдық қатынастардағы төңкеріс дәуірінде адамзат дамуының жоғары сатысында дүниеге келіп, дамығаны белгілі. 2004 жылы Президенттің "кинематография саласындағы басқаруды жетілдіру туралы" Жарлығынан кейін Қазақстанда кинокартиналардың өндірісі айтарлықтай өсті. "Қазақфильм" басты киностудиясымен бәсекелесе бастаған жеке, тәуелсіз киностудиялар пайда бола бастады. Қазақстан кинематографшыларының жаңа буыны әлемдік кинода, халықаралық кинофестивальдерде таныла бастады. Қазақстандық картиналар беделді кинофестивальдерге қатысып, жүлделерге ие бола бастады.

Қазақстандағы киноның бастапқы қадамдары 1925 жылға жатады. Бұл Қызылорда қаласында өткен Республика Кеңестерінің V съезінің созылмалы түсірілімдері болды. Қазақстан туралы алғашқы деректі фильм сол 1925 жылы пайда болды. Атауы, "КАССР өмір сүруінің жылдығы", оның мазмұны туралы айтады. Фильмде қазақ даласындағы Кеңес өкіметінің алғашқы қадамдары, жас республиканың бес жыл ішіндегі жетістіктері бейнеленген. Осы фильм пайда болған сәттен бастап кинематограф Қазақстан еңбекшілерінің өмірінен тақырыптарға қызығушылық таныта бастайды және қазақтар туралы фильмдер жасауға үлкен талпыныс жасайды.

Қазақстанға арналған алғашқы көркем фильмдер жиырмасыншы жылдардың соңы мен отызыншы жылдардың басында экранға шықты. Бұл кинокартиналарда ("бүлікші", "дала әндері", "Жүт", "Түркісіб", "Қаратау құпиясы", "соқпақ жолдары") қазақ халқы өмірінің түрлі жақтары қозғалады. Олардың пайда болуы республиканың өсіп келе жатқан киноөнерістігінде елеулі оқиға болды және көп жағдайда патшалық Ресейдің бұрынғы артта қалған шетіндегі мәдени төңкерістің дамуына әсер етті. Олар ұлттық қазақ киноөнерінің іргетасын қалады. Қазақстанның ұлттық киноөнерін құру мен дамытуға "Райхан", "Абай әндері" фильмдерінің сценарийлерінің авторы Мұхтар Әуезов; "Амангелді", "махаббат туралы Поэма", "сарбаздың сыны", "Қыз Жібек" сценарийлерін жазған Ғабит Мүсірепов; "Жамбыл", "Бұл шұғылда болды" фильмдерін жазған Әбділда Тәжібаев қатысты. Республиканың жетекші драматургтерінің бірі – Шахмет Хусаинов Владимир Абызовпен бірге "Девушка-джигит", "Мы здесь живем", "На диком брег Иртыша" фильмдерінің сценарийлерін жазды.

Олар сондай-ақ қазақ киносының шығармашылық бағытының жекелеген мәселелері бойынша пікірталастарға да белсенді қатысты. Олардың қызметі тұрақты және іскерлік сипатта болды. Мұхтар Әуезов, мысалы, өмірінің соңғы күндеріне дейін "Қазақфильм" киностудиясының көркемдік кеңесінің тұрақты мүшесі болды.

Бұл жазушылардың шығармашылығындағы ең маңыздысы, олар ұлттық киноөнер өнеріне қазақ көркем әдебиетінің түрлі жанрларының бай тәжірибесі мен дәстүрлерін: прозаларды, поэзияны, драматургияны әкелді. Бұл нысаны бойынша ұлттық өнер және мазмұны бойынша Социалистік отандық кинематографияның қалыптасуында шешуші қадам болды. Республика киноөнерінің қалыптасуы мен дамуындағы актерлердің рөлін де асыра бағалау қиын.

Республика киноөнерінің қалыптасуы мен дамуындағы актерлердің рөлін де асыра бағалау қиын. Бұл ретте қазақ киносы әлемдік көркем кинематография ойын және сөйлеу мағынасында болған кезеңде кез келген халықтың көркем киносы актерсіз өмір сүре алмаған кезде пайда болғанын ескеру қажет. Актерлердің рөлі ұлттық киноөнер өнерінде әлі де маңызды болды.

Бірінші қазақ театры 1926 жылы ашылды. Оның актерлік құрамы негізінен көркемөнерпаздар қатысушыларының есебінен жасақталды, оның ішінде көптеген тамаша әртістер өсті: Қалибек Қуанышпаев, Серке Қожамқұлов, Елубай Өмірзақов, Құрманбек Жандарбеков, Қанабек Байсейітов, Шәкен Айманов, Қапан Бадыров және басқалар. Олар тек ұлттық театр өнерінің ғана емес,

республиканың кинематографиясының пионерлері болды. Орталық рөлдерде атылатын бірде-бір қазақ фильмі жоқ шығар. Картинадан картинаға дейін олар киноактер шеберлігінің ерекшелігін терең меңгеріп, ұлттық кинематографияны батыл алға жылжыта отырып, шығармашылықпен өсті.

Бұл ретте қазақ киносы әлемдік көркем кинематография ойын және сөйлеу мағынасында болған кезеңде кез келген халықтың көркем киносы актерсіз өмір сүре алмаған кезде пайда болғанын ескеру қажет.

Қазақ театр, Музыка және бейнелеу өнері, көркем әдебиет, ғылым мен техниканың қарқынды дамуы, халықтың мәдени, жалпы білім деңгейінің бұрын-соңды болмаған көтерілуі, ұлттық интеллигенцияның өсуі қазақ кеңес киноөнерінің пайда болуына мүмкіндік берді. Және бұл өте заңды, өйткені кино талантты актерлерсіз, суретшілерсіз, композиторларсыз, жазушы кадрларыңыз, кинодраматургияны құруға және дамытуға қабілетті бола алмайды және табысты дами алмайды.

Қазақ киносы түсірілетін киноның күрделі кезеңінен өткен жоқ, ол қазіргі заманғы кинотехниканың дыбысы, түсі және басқа да жетістіктері ойлап шығарылған және сәтті игерілген кезеңде, қазақ мәдениетінің барлық салалары жан-жақты кәсіби даму алған кезде дүниеге келді. 1929 жылы Алматы қаласында "Востокфильм" Бүкілресейлік трестінің өндірістік бөлімшесі болып табылатын алғашқы киностудия құрылды. Зертхана, монтаж, мультипликациялық және жазуларды түсіру цехы салынды. "Востокфильм" трестінің өндірістік бөлімі оның ұйымдастырушыларының ойынша кейіннен Алматыда киностудия құру үшін база болуы тиіс еді. Алайда, "Восток-фильм" трестінің қазақ өндірістік бөлімшесі ұзаққа созылмады. Ол 1931 жылы жабылды. Жабылу себебі бірінші кезекте техникалық базаның әлсіздігі, ал екіншісі – киноға арналған сценарийлердің болмауы.

Бүгінде біздің мемлекетіміздің басым бағыттарының бірі мәдениетті қолдау болып табылады, өйткені мәдениет – бұл моральдық-адамгершілік құндылықтар, адамды әлеуметтендіру, оны азаматтық міндеттерге қатыстыру жүйесіндегі негізгі элемент. 2004-2006 жылдарға арналған "Мәдени мұра" бағдарламасын іске асыру қазақстандық мәдениеттің құлдырауын еңсеріп қана қоймай, оның өркендеуіне негіз қалауға мүмкіндік берді. Бағдарлама бірегей болып табылады және көптеген параметрлер бойынша ТМД-да тендесі жоқ. Сондықтан ол бүкіл әлемдік қауымдастықта үлкен резонанс алды және 2006 жылдың сәуірінде Париждегі ЮНЕСКО-ның штаб-пәтерінде сәтті таныстырылды.

Әдебиеттер:

1. Сиранов К. Киноискусство Советского Казахстана. – Алма-Ата, 1966. – 234 с.
2. Сиранов К. Очерки истории казахского кино. – Алма-Ата, 1958. – 80 с.
3. Сиранов К. Казахское киноискусство. – Алма-Ата, 1958, – 67 с.
4. Кананин А. Культурное строительство в Казахстане. – Алма-Ата. 1964. – 249 с.
5. Айнагулова К., Алимбаева К. «Тенденции развития киноискусства Казахстана». – Алма-Ата, 1990 – 158 с.

Жеңімпаз Е.

«Исламтану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Мұқан Н.

PhD, аға оқытушы,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

АҚЫТ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ РУХАНИ ФАЛСАФАЛЫҚ ОЙЛАРДЫҢ ТҮЙІНДЕЛУІ

Қазақ халқының адамгершілік мүмкіндіктерінің көзі ұлттық мораль десек, оның таусылмас потенциалы болатын қазыналары ақындық өнердегі идеялар мен сындарлы көзқарастарда деп айтуға болады. Ақындық шығармашылықтан бақыт пен бақытсыздықтың, талап пен еріншектіктің, ақылдылық пен ашудың ара-салмағын өлшеу тәсілдерін көреміз. Бұл оң мен терістің, бұрыс пен дұрыстың, жаман мен жақсының ара-жігін ажырата білу үлгісі, оң мен солды тану үлгісі деп айтуға болады. ХҮІІІ ғасырдың орта шеңінен бастап Моңғолияда өмір сүріп келе жатқан қазақтардың рухани өмір мектебінде адамның өнегелілік, адамгершілік рухани мәдениетін дамыту туралы жан-жақты тәрбиелік ойлар мен идеялар кеңінен орын алады. Бұл туралы пікір айтқан, толғанған, жырлаған ақындар да жетерлік. Қазақтың рухани мәдениетінде ақындар шығармашылығы өзінің қоғамдық-тарихи өмірді шыншылдықпен бейнелеу тұрғысынан да, философиялық ой қозғау тұрғысынан да, сондай-ақ этикалық-эстетикалық құндылықтар жүйесінің молдығы тұрғысынан да, ерекше мән-мағынаға ие. ХІХ ғасырдың соңы ХХ ғасырдың басында Қытай мен Моңғолияда өмір сүріп өзінің өнегелі өмірін ағарту, ғылым жолына сарп еткен белгілі ақын ағартушы Ақыт Үлімжіұлы 1868 жылы Қытайда дүниеге келген. Ауыл молласынан, үлкен хазіреттерден оқып, діни сауатын ашады. 1902-1904 жылдары Бұхар қаласындағы «Мирараб» медресесін оқиды. 1908 жылы Меккеге барып тәуіп етіп еліне оралып, мекеніне және өзге іргелес мекендерге бірнеше мешіт салдырады. Ақытқажының халық арасында ауыздан ауызға тарап күні бүгінге дейін өмір сүріп келе жатқан өлең-жырларын былай қойғанда, ақынның «Қисса-и-Ғабдумәлік» дастаны (1908), «Қисса-и-минахіб пиран Ғазиз ан» дастаны (1909), «Ахуал-қиямет» насихат толғауы (1908) қатарлы белгілі дастан хиссалары 1897 жылы Қазан қаласында Ақыттың Моңғолияда өмір сүріп тұрған тұсында жарық көрді. Ол өз шығармаларында қазақтың ойшыл ағартушылары Абай, Ыбырай, Шоқандар секілді ғылым, білім, өнерді, әдептілікті, адамгершілікті, салт-дәстүрлердің озық үлгілерін дәріптейді[1,б.31].

«Ақындар бізден бұрын өткен талай,
Әсіресе Құнанбай баласы Абай.
Солардан өткір тілді болмасам да,
Мен де аз сөз жазайын құрай-жамай» –

деп ұлы Абайды пір тұтып, атамекенінен алыстаған ел жұртына Абайды танытып, туған халқын елдікке, береке-бірлікке шақырады. Ақытқажы Үлімжіұлының адамгершілік, дүние, заман, білім, ғылым әдептілік жайлы көптеген өлең, толғау, хиссаларымен қоса, өнегелік категорияларының жан-жақты принциптеріне келтірген біршама мысалдары бар. Олар: «Қыран мен қарға», «Піл мен қанден», «Өкпе тістеген ит», «Ақымақ патша» т.б. Бұл мысалдарда қоғамдағы өмір сүріп жатқан адамдардың әртүрлі адамгершілік, моральдық түр сипаты бейнеленеді. Ақыттың «Ақырзаман таянды» өсиет өлеңінде біріншіден, Алтайдың күнгей беті мен теріскей бетін жайлап жатқан керей руының «Осындайда қимылда, қрен болмай тұрғанда» деп Қытай мен Моңғол шекара талабының күшею мүмкіндігін ескертеді және екіге бөлінбей бірігулерін насихаттап геосаяси нұсқау береді. Екіншіден, үлкендерді жоғалтып, жат орысқа бағынды» деп шүй найманды мысалға ала отырып, ондай күйді кешпес үшін бөтен елдің қоластында ұлттық мәдениетті берік ұстануды, «ислам, шарифатты қатаң ұстап, өзге салтқа ұрынбауды, балаларға оқып-тоқып білім алуды өсиет етеді. Сондай-ақ:

Алтай беттің қары бар,
Қобда беттің зәрі бар.
Қай жағында жүрсең де,
Сақтасын ием пәруэр.
Мұсылманға қуат бер,
Жасаған ием сәруэр –

деп Алтай бетіндегі Қытай қазақтары мен Қобда бетіндегі Моңғол қазақтарына бата, тілегін айтады. Моңғолия қазақтарының рухани құндылықтарында мазмұны маңызды, тәлім-тәрбиелік мәні мол, тартымды тамаша туындылардың бірі діни дастандар. Ел ішіне кеңінен тараған діни дастандарға тән ортақ белгі бар. Ол басы ашық, анық көрініп тұрған мәселе. Яғни, діни дастандардың оқиғасының шығыс аңыздарының сюжетіне құрылғандығы. Оның бірден бір себебі ислам дінінде жатыр. Ақыт Үлімжіұлының діни дастандары батырлықты, ерлікті, ғашықтықты, махаббатты және ғибраттық өсиеттің барлығын қатар қамтыған. Мысалы, «Сейфүлмәлік», «Жиһан шаһ Тамуз шаһ ұғлы», «Ғали мен Дариға» дастандарында батырлық пен ғашықтық суреттеледі. Ал, ғибраттық діни дастандарына «Мәликенің жүз жұмбағы», «Кесік қол келіншек», «Тозақтағы қатын» т.б. жатады. Ақытқажы өз халқын өркениетке шақыра отырып, бұзылған моральдық нормаларды қалпына келтіруге тырысады. Өзі өмір сүрген ортасындағы дәстүрлі әдептік нормалардың бұзыла бастағанын «Замана келді қырланып» деген толғауында баяндайды. Сонымен қатар, өз кезеңіндегі әділетсіздікке, надан ел билеушілерге қарсы шығып, оларды қатты сынға алады. Ақыт олардан болашақ жастарға өнегелік мәдениет қалыптастыратындай әділетті, өнегелі болуларын талап етті. Жалпы өнегелік құндылықтар адамгершілік сезімдерді дамытпайынша өмір сүрмейтіндігі туралы: «Әуелі адамшылықпен өмір сүр, Өнеге боларлықтай өзгелерге» – дейді. Өнегелі және өнегесіз жеке адамдардың бірнеше типтері туралы айтуға болады. Өнегеліктің дамып жетілмеуі моральдық кемістігі бар адамдарда кездеседі. Тіпті, оларда этикалық білімдер бар болғанымен ол білімдер сезімге ұласпаған. Мұндай типті адамдар қоғамдық қарым-қатынаста мейрімсіздікке оңай бой алдырады. Адамгершілік сезімдер әрқашанда туа бітпейді, олар әлеуметтік қоршаған орта арқылы тәрбие нәтижесінде ғана қалыптасады. Ақытқажы Үлімжіұлы «Азаматтың жеті сыны» атты өлеңінде өнегелік моральдық сезімдері жетілген және қалыптасып болмаған адамдарды жеті типке бөліп көрсетеді. Мұнда жігіттің ақылды, сабырлы, надан, ұстамсыз, екі жүзді мінезді типтерін көрсетумен қатар олардың ортаға деген қарым-қатынас түсінігін де аса шеберлікпен суреттейді. Моральдық өнегелік сезімдерді тәрбиелеуде өнердің, оның ішінде сөз өнерінің алатын орны ерекше. Ол көркемдік эстетикалық әсер ету арқылы жеткіншек ұрпақты адамгершілік қасиеттерге талпындырады. Мысалы, Ақыт Үлімжіұлының әсемдікті сүйеге, асқақ адамгершілікті қастерлеуге үйрететін өлеңдері мен насихаттары адамды өзіне баурап, рухтандырып, жігерлендіріп, сүйіспеншілік, құштарлық сезімді оятады. Ақын өз шығармаларында өнегелікті адамдардың мінез-құлқы, қарым-қатынастары арқылы көрсетеді. Өнегелік мәдениет ғасырлар бойы адамдардың алуан түрлі қарым-қатынастарын бейнелейтін рухани құбылыстар. «Адамды түсінен танығанша, ісінен таны» деген қазақ халқымыздың мақал сөзі бар. Бұл халықтық ұстанымға сай Ақытқажы да өз шығармаларында әрбір этикалық категорияларды әуелі адамдардың іс-әрекетінен анықтайды. Ақытқажы шығармашылығында әлеуметтік жүйенің туыстық-қандастық құрылымындағы қауымның өзара жақындығы мен асыл-қымбаттылығын сезінуден туындайтын бір-біріне деген әлеуметтік септігі мен оң ықпалын, салдарын ерекше рухани құндылықтар ретінде қарастырған. Ақытқажы өз қоғамының бұл жүйедегі әлеуметтік қатынастарға талдау жасай отырып, ондағы кемшіліктер мен олқылықтарды мойындап қана қоймай, оларды сынап-мінеген[2,б.56]. Сондай-ақ бұл жөнінде:

«Жақсыны тіріде аңдып, алакөз боп,
Өлсе өкіріп, жақынын сонда білген.
Жақыннан бір данышпан адам шықса,
Ғайбат айтып сыртынан иттей үрген» – дейді [3,б.68].

Моңғолия қазақтарының қоғамдық өміріндегі руханилықтың бір көрінісі ретінде әлеуметті бірлікке тоғыстырушы механизмнің бірі – жарық дүниеге, адамзат өміріне деген ерекше танымы деп айтуға болады. Ақыт ақын бұл орайда нәпсі ұғымын тиек ете отырып, бұл дүниенің жалғандығы туралы былай айтады:

...Екі лағын құралып бітсе дәулет,
Көзіңе бітіреді халдан дүние.
Нәпсінің жеті басы көтерілсе,
Тәніңді қалдырмайды ардан дүние.
Алақ-жұлақ еткізіп алдап жүріп,
Бір күні ұшырады жардан дүние.

Қазақ халқы адамгершілік нормалардың бірі ретінде жалпыға ортақ норма үлкенді сыйлау ғұрпын қалыптастырған. Үлкенді сыйлау бірнеше мыңдаған жылдар бойы қоғамның маңызды әлеуметтік мүдделерін шешу үшін жасаған жалпыға ортақ нормасы. Ақыт шығармашылығында қазақтың дәстүрлі қоғамындағы үлкенді сыйлау – кіші үшін әрі міндет, әрі парыз екені өте үлкен моральдық ұстаным,

ерекше рухани феномен ретінде көрсетіледі. Ақын шығармашылығында бұл ұстанымдардың бұзылған тұстары сынға алынып отырған. Мысал келтірсек, бұл жайлы

Қазақтан қуат, хал кетті,
Сіз, біз десіп жүретін
Береке-бірлік заң кетті.
Үлкенді кіші сыйламай,
Жастарынан ар кетті – дегені бар.

Ақыт Үлімжіұлының абақтыда азап тартып жатып, бұл фәниден өтерінде артта қалған халқына қара сөзбен ақтық төрт өсиетін жолдайды. Бұл ақтық төрт өсиетте қазақтың бөтен елде өмір сүріп жатқан диаспоралық күй кешуіндегі ең қажетті негізгі рухани құндылықтарды көрсете отырып рухани кемелдікке шақырады [4, б.89].

Бірінші өсиетінде ел ішіне бақ орнауы үшін, қас-дұшпандар келеке қылмас үшін ел-жұртым береке мен әділеттілікті еш бұзбасын дейді. Әділдік дегеніміз – тек қана шындыққа сай келетін, нағыз адамгершілікті қорғау үшін фактілерді ояту хақындағы парасат, ар-ождан талабы.

Екінші өсиетінде ешкімді әсіресе көршілерін ренжітпей көңілін тапсын дейді. «Көршің жақсы болса – тынысың» немесе «Жақсы көрші тапқаның – көп олжаға батқаның» демей ме қазақ. Жақсы көршінің жағдайға жанасуы мен өмірдің рухани тынысына айналуының астарында адамзат ғұмырының бар қызығы мен шыжығы дәл сол көршілердің әдепті-ибалығына, кісілігіне, адамгершілік болмысына, тәлім-тәрбиесі мен рухани-мәдени өресіне байланысты болатын әлеуметтік қарым-қатынас шындығы жатыр деп есептеуге болады. Бұл өсиетте көршінің де тілек, мұң-мұқтажын ескеруді, қуанышына қуанып, қайғысына адал ниетпен ортақтасуды талап ететін мұсылмандық қалыпты білдірумен қатар көршілердің бір-бірінен тәлім алатыны, көршіден өнегелік ықпал болатыны және оны бағалап, қадыр тұтуы туралы идеялар жатыр.

Үшінші өсиетінде ашудан, күнәдан аулақ қашсын дейді.

Төртінші өсиетінде дүниенің жалған екендігін, өмірде қасіретке құлаудың, қуанышқа шаттанудың бәрі алдау екенін айта келе жүрек түбіне үңіліп, хақиқат ақылға таңдау беруін айтады. Егер ғылым мақсаты алуан түрлі өмірді, реальдық шындықты түсіну, олардың ішкі байланыстылығы мен заңдылықтарын ашу болса, ал өнегелік сол дүниеге бізді қоршаған алуан түрлі процестерге қалайша қатынас жасау керек, өзгелерге қалайша ізгілікті үлгі көрсету керек деген мәселелермен шұғылданады. Ол амал жоқтықтан немесе сыртқы күштің салдарынан тумай, өз еркімен, бостандығымен, сана-сезімімен ғана іске асса өнегелікке жатады. Моңғолия қазақ ақындары шығармаларында рухани өнегелік құндылық түптеп келгенде оқу, білім, ізденіс арқылы адам бойына қалыптасады дейді. Адамгершілік пен білім мәселесі тіпті ертедегі гректердің этикалық системаларында әртүрлі дәрежеде шешімін тапқан. Мысалы, Сократ «білім мен адамгершілікті пара пар деп қарап, адамгершілік тек білімге тәуелді деген ойды дамытты. Сөйтіп Сократ адамгершілік ақылды адамдардың бойына біткен қасиет»-деп тұжырымдайды. Сократтың осы тұжырымдамасы Ақытқажы Үлімжіұлының: «Білімсізден ит артық Білімдіден кім артық» – дей келе: «Адамшылықты табарсың, Ақылды адам бойынан»– деген ойымен келіп үндеседі [5, б. 90]. Жалпы алғанда, Ақыт қажы Үлімжіұлы шығармашылығы адамгершілік, өнегелік идеяларға толы. Ақынның айтар моральдық принциптері, категориялары оның шығармасындағы адамдардың өзара қатынастарында, қызметінде және қаһармандардың мінез-құлқында көрініс тауып жатады.

Әдебиеттер:

1. Ақытұлы Ф. Ақыт Үлімжіұлы «Қазақ тарихындағы әйгілі адамдар». – Алматы: Мұсылман баспа үйі, 2008. – 137 б.
2. Ақыт қажы Үлімжіұлы. Жиһаншаһ: жыр, толғау, қисса-дастандар. – Баян-Өлгий, 1994. – 143 б.
3. Шәкенұлы Ж. Қытайдағы қазақтар». – Алматы: Атажұрт – 2007. – 238 б.
4. Ақыт Үлімжіұлы. Шығармалары. I том. Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, – 1994. – 688 б.
5. Шәкенұлы Ж. «Қытайдағы қазақтар». – Алматы: Атажұрт – 2007. – 195 б.

Жұбанышов А.Ш.

«Дінтану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Утебаева Д.С.

PhD, аға оқытушы,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚ АЙТЫС ӨНЕРІНДЕГІ ДІН ТАҚЫРЫБЫНЫҢ КӨРІНІСІ

Қазақ ауыз әдебиетіндегі танымал және кең тараған жанрлардың бірі – айтыс өнері. «Ақындықты ең қажет өнер деп тану, сол өнердің асқан шеберлігін тәрбиелеу, өсіру, жетілдіру айтыс жанрын туғызды. Сол айтыс жанрын негіздеуші, дамытушылар кім десек, олар төкпе ақындар еді [1]. Ерте кезде бірде-бір жәрменке, бірде-бір жиын-той айтыссыз өтпеген. Ақындардың жыр додасына қалың бұқараның сұранысы жоғары, ықыласы ерекше болған. Айтыскер ақындардың жалынды жырларын тыңдауға жүздеп, мыңдап халық жиналған. Себебі қозғалатын тақырыбының ауқымдылығы, көтерген мәселесінің молдығы, шыншылдық қуатының күштілігі мен көркемдік ерекшелігі қалың жұртшылықты қызықтырмай қоймайтын.

Халқымыздың қанына біткен бекзат өнеріміз ақындар айтысында саяси әлеуметтік тақырыптар, ұлт пен ұрпақ болашағы, тәуелсіздік, ел мен жер, тіл жайы, т.б. өзекті мәселелер тілге тиек етіледі. Сонымен қатар айтыскер ақындар барлық кезеңде «дін» тақырыбын шама-шарқынша жырға қосты. Төл өнеріміздегі «дін» тақырыбының мынандай 3 сипатта көрініс тапқанын аңғара аламыз:

1. Діни сұрақтар
2. Құран мен хадистен жауап беру
3. Уағыз-насихаттық сарындар.

Ахмет Байтұрсынов қазақтың айтыс өнерін былайша сипаттайды: «Айтыс – екі балуан күрескені сияқты, екі ойыншы ұтысқаны сияқты, екі батыр жекпе-жек ұрысқаны сияқты, екі ақынның бірін-бірі сөз жүзінде аңдып, бірінің-бірі қапысын тауып жену үшін айтатын өлендері. Ақындар әдісін сөз арқылы жұмсап, бірін-бірі сөзбен шаншып, жеңеді. Әрқайсысы сөзбен шаншуға қолайлы, осал оңтай жерін іздейді. Басында, ісінде, жұртында, ұлтында болған осалдық, кемшіліктерді айтып, сөзбен ұялтып, яки сөзбен қамап, жан-жағын бөгеп тоқтатады. Сондықтан ақындар бірінің жайын бірі білмейтін болса, әркімнен әдейі сұрастырып, мағлұмат жинайды» [2]. Яғни балуандар қарсыласын жену үшін түрлі айла-тәсілдер қолданғаны секілді айтыскерлер де қарсыласын қапы қалдыру мақсатында сұрақтар қойып әдістер жасайтын болған. Соның бірі дін тақырыбындағы сұрақтар еді. Біз дін тақырыбындағы сұрақтарды көне айтыстардан көптеп кездестіреміз. Мысалы Шөже ақын Кемпірбаймен айтысқанда:

Не дарақ тұр бұтағы – бес,
Оғы – он төрт, қылышы – алты, қыры – үш.
Бір затында екі сөз бар,
Қисабы – алты мың алты жүз алпыс алты.
Жетпіс үш баста – біркөз,
Қарасы – дәл қырық, ағы оның – бес,
Ақылы – дана, Кемпірбай, ақын болсаң, мұны шеш!
– деп сауал қояды. Сол кезде Кемпірбай болса:
Әуелі парыз болды дін исламға,
«Бұтағы бес» деген – бес намаз мұсылманға!
«Оғы он төрт» дегенің – Бамдат, бесін,
Мойынын оқимын деп ұсынғанға!
Көңіліме адастырмай Алла жазған,
Екісөз – ғылым: ғарышта екі айрылған.
«Алтымың алты жүз алпыс алты» дегенің –
Отыз пара оқитын Құран болған.
Жетпіс үш баста біркөз бар болса,
Сираттың періштесі хисаб алған.
Қыны үш дегенің – үтір, уәжіб,
Ан хазірет алып келген миграждан.
«Ағы – бес» дегенің – исламның бес парызы,
Айрылып қырық парыздан шыққан жолдан.
Әуелі пәлесіне сабыр қылмақ,
Екінші қазасына риза болмақ.
Алланың өзі де бір, сөзі де бір,
Ізгілік, жауыздықты Алла қылмақ! –

деп Шөже ақынның сұрақтарына мүдірместен жауап береді. Шөже ақын болса:

Бұл сөзім Орта жүзді ағаласын,
Мұны сен ақын болсаң, таба аласың.
От туры, миналбәйіні, илалләйлі,
Тауып бер осы сөздің мағынасын! –

деп тағы бір сауал тастайды. Кемпірбай болса осы жерде осалдық танытып, бұл сұрақтың жауабын білмей, қате жауап береді. Онысына Шөже ақын:

Кемпірбай, жай жүр десем, жай жүрмейсің,
Түзу ғана ит болып, неге үрмейсің?
Ақын деп сені, тіпті, ойламаймын,
Алланың төрт сөзінен түк білмейсің!
От туры – Тор тауына Мұса барған,
Алладан төрт-ақ ауыз жауап алған.
«Жалғанда жамалымды көрсетпе!» – деп,
Бір Құдай Мұсаны аяп, тасқа салған.
Мұсаның өзі еріп қорғасындай,
Тағаны еріп қалған жерде сондай.
Осындай жақсы сөзден түк білмейсің,
Алдымнан тұр, кет арман, былшылдамай!
Тұрмысың Арғын болып көптейін деп,
Мен тұрмын ақылы надан, сөкпейін деп.
Сен ит пен бағасы жоқ айтысқанша, –
Жөнелді: «Қаралы үйден ет жейін! [3]» –

деп айтысты қорытындылайды. Діни сауатының жоғарылығы мен тапқырлығының арқасында бұл сөз сайысында Шөже ақын жеңіске жетеді.

Айтыс – көп қырлы, синкретті өнер. Айтыс ақынына тек қана суырыпсалмалық қабілет емес, сонымен қатар жоғары деңгейлі орындаушылық, әншілік пен күйшілік, әртістік шеберлік те аса қажет. Сонымен қатар жан-жақты білім иесі болуы тиіс. Оның ішінде діни білімнің айтарлықтай орны бар. Себебі дін тақырыбы – қашаннан өзекті тақырып. Діни сауатының арқасында көптеген ақындар қарсыласын тығырыққа тіреген, сөзден сүріндірген. Және қарсыласының қойған сауалы мен сынына Құран аяттары мен хадистерден мысал келтіріп ұтымды жауап берген.

Құран аяттары мен пайғамбарымыздың (с.а.у) хадистерінен мысал келтірілген айтыстың бірі Әбубәкір Кердері Боранқұлұлы мен Қазақай Нұрым деген татар ақынының айтысы. Әбубәкір жағалбайлы руының Мырзалы деген бай адамына мектепке тұрып, сол ауылда жүрген жаз айында, көктемгі қой күземін алып жатқанда, көшпелі қазақ елінен жүн-жұрқа жинап, алып кетуге келген татар саудагерлеріне еріп, бұрыннан атағы шыққан Қазақай ақынның баласы Нұрым Әбубәкірді іздеп келіп, айтысуға кіріседі. Әу дегеннен татар ақыны Нұрым қазақтарды қағыта сөйлеп, сөз арасында былай деп айтады:

Қазақта көп болыпты батыр деген,
Мықтылар нашарлардың хақын деген.
Қазақтың бұрынғы өткен үлкендері
Пісіріп, бауыздау қан жатып жеген.
Қазағым, сен білмесен, мен айтайын,
Қазақты бір рауаятта кәпірдеген.

Ал Әбубәкір Кердері болса Нұрымақынның бұл сынына былай деп жауап береді:

Арқада аю менен барыс болар,
Араға шайтан кірсе, ұрысболар.
«Кәпір» деп мұсылманды діннен шықтың,
Байқасаң, мұның түбі бір іс болар [4].

Бұл жердегі Әбубәкір Кердерінің жауабындағы тұжырымы пайғамбарымыздың (с.а.у) хадисінен алынған болатын. Өйткені Алла Елшісі (с.а.у): Кімде-кім бауырына «Ей, Кәпір!» десе, егер ол адам шынымен кәпір болмаса, онда айтқан адамның өзі кәпір болады [5]» – деп ескерткен.

Қазақ айтыс өнеріндегі діни тақырыптардың бір көрінісі – уағыз-насихаттық сарындар. Бұл қай заманнан-ақ көрініс тауып келе жатыр. Айтыскер ақындар өз өлеңдері арқылы елді иманға, дінге шақыра білген. Бұқараға үгіт-насихат өлеңдерді жолдаған. Зерттеушілер «діни айтыс» деп аталатын айтыс жанрының негізгі мақсаты уағыз-насихаттық болған деседі. Ерте кезде ақындар дінге ашық түрде, намаз оқы, ораза ұста, зекет бер деген секілді насихат жолдармен үгітесе, кейін оның формасы ауысты. Нақтырақ айтсақ, адамгершілік, имандылық, ізгілік секілді астарлы мағынада дінге шақырды.

Ақыл айтқан, жол көрсеткен, жөн сілтеген мағыналы өлеңдер – үгіт өлең аталады. Насихат деген ақыл үгіт мағынасындағы сөз. Діндар дәуірдегі үгіт өлеңді шығарушылар насихат деп атаған. Діндар дәуірде насихат айтушылар насихатын да шарият жолына тіреп айтқан.

Тәуелсіздіктен кейінгі қазақ айтыс өнерінде насихат өлеңді кеңінен қолданған ақын Мұхамеджан Тазабеков. «Ол – Жамбылдан кейінгі айтыс феномені» деп Жүрсін Ерман баға берді. Елге өнеге боларлық бәтуалы сөз айтып, үлкендерге ой салып, жастарға үлгі болды. Оның қалың елді иманға, адамгершілікке шақырған өлең жырлары айтыста көптеп кездеседі. 2001 жылы Алматы қаласында Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, ақын Жүрсін Ерман ұйымдастырған тұңғыш «жекпе-жек» айтыста Айбек Қалиевпен сөз жарыстырған Мұхамеджан Тазабеков былай деп көсілген болатын:

Ал, Айбек тудыр енді бабыңды оңнан,
Тарихқа көз салайық сағымданған.
Қараханид әулетінде хақ ислам -
Мемлекеттік дін болып қабылданған.
Сол иманды кезеңде кең даламыз,
Күркіреп тұрды емеспедарындардан.
Фараби, Баласағұн, Үгінеки
Құраннан қуат алып тамырланған.
Ибн Сина, Хорезми, Бухарилер
Шарияттан нәралып шамың жанған.
Ғылым негіздерін діннен тауып,
Мәңгілік айтатұғынарың болған.
Бейбарысбекер намаз оқымапты,
Көне Мысыр елінде әмір болған.
Самарқанды салдырған Жалаңтөс те,
Намаз үсті қаза боп дамылдаған.
Солардың барлығы да шариятпен,
Тауып беріп тұрушы еді арыңды алдан.
Солардың ұрпағымыз, мақтанамыз,
Парызың жоқ әйтеуір орыңдалған.
Аталарғатартып туған ұрпақ болып,
Тілегің болса екен қабыл болған [6].

Ақын бұл шумағында қазақтың тарихы тереңнен қозғай білді. Қарахан мемлекеті кезінде Исламның мемлекеттік дін болғанын, Фараби мен Баласағұни бабаларымыздың Құраннан қуат алып еңбектерін елге арнағандығын, Бейбарыс сұлтанның мұсылмандық жолды ұстанғандығын, намаз үстінде қаза болған Жалаңтөс баһадүрді айтып халқымыздың дінді ұстанып, шарият шеңберінде іс қылғанын өлеңмен дәріптеді. Сонымен қатар аталарға тартып туған ұрпақ болуымызды қалап, хақ жолына шақыра білді.

2003 жылы Алматы қаласында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мен Л.Н. Гумелев атындағы ЕҰУ ақындары арасында өткен айтыста Мұхамеджан Тазабеков асыл дінімізді ардақтап былай деп жырлады:

Барлығын көрсетіп тұр тарихтарлан,
Қазақтар Құдай деген халық болған.
Иманы күшті кезде ер бабалар,
Осынау еңделаны алып қалған.
Өйткені, иман бар да ынтымақ бар,
Екені тәжірибе де анықталған.
Иманы әлсіз кезде талай жерлер,
Ресей мен өзбекте қалып қалған.
Берекесін беретін Алла ғана,
Байлығым болған мен енағып-тамған.
Алланың әміріне қарсы шықпа,
Жақсылық күтер болсаң жарықтаннан [7].

Заманауи айтыста да дін тақырыбы қалыс қалған емес. Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ айтысында дін тақырыбы айқын көрініс тапты. Қазіргі айтыстағы дін тақырыбы намаз, қажылық, зекет, ораза, иман сияқты мұсылманның басты бес парызын уағыздаумен емес, имандылықтың негізгі төркіні адалдық, адамгершілік, ізгілік, тазалық, ақиқат сияқты адам бойындағы асыл қасиеттерде екендігін көрсетумен, соған шақырумен ерекшеленеді деп айтуға болады. Әрі бұл насихат жалаң үлгіде емес, күнделікті тұрмыс-тіршілікпен, қазіргі қоғам проблемаларымен астаса өрілуімен құнды болып табылады. Мысал ретінде Қанат Мырзаханның қарсыласының өзіне программист екендігін айтып әзілдегеніне мынадай тұшымды жауабын келтіре аламыз:

Құран болып құлаққа құйғаныңыз,
Пайғамбар хадисіне иланыңыз.
Жұмаққа жетсем деген арманы бар
Бәріміз бұл дүниенің мейманымыз.
Исламнан нәр алса исі қазақ
Көбейер иманды ұл мен ибалы қыз.
Адамды компьютермен салыстырып
Бар еді түйгеніміз жиғанымыз.
Қос қолды пернетақта деп алайық
Себебі жазу жазып ширадыңыз.
Адамның кім екенін көрсететін
Монитор ғой бет әлпет дидарымыз.
Барлық іс әрекетті басқаратын
Процессор емес пе миларымыз.
Игі істерден тежейтін нәпсімізді
Троян вирусы деп ұйғарыңыз.
Үздіксіз вирустармен күресетін
Антивирус емеспеиманымыз.

Айтыс – ұрпақ тәрбиесіне жан-жақты әсерін тигізетін ең ықпалды жанр. Қорыта айтқанда, қазақ айтыс өнеріндегі дін тақырыбының орны зор. Және оның көрінісін біз ерте заманғы айтыстар мен қазіргі заманауи айтыстардан көріп келе жатырмыз. Ерте кезеңдегі айтыскер ақындар діни сұрақтар қойып бір-бірін шындаса, кейін Құран аяттары мен хадистерден мысал келтіріп жауап бергенін аңғарамыз. Сонымен қатар қазіргі дейін өзектілігін жоғалтпаған айтыстағы уағыз-насихаттық сарындар.

Әдебиеттер:

1. Сүйіншіәлиев Х. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдебиеті тарихы. – Алматы, Жазушы, 1983. – 11 б.
2. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
3. Қазақ өнерінің антологиясы, Астана, Күлтегін баспасы. I том, – 2014. – 400 б.
4. Ақындар аманаты. Құлтума Өтемісұлы, Нарманбет Орманбетұлы, т.б. шығармалары. – Алматы, «Нұрлы.Press.kz», 2014. – 288 б.
5. Муслим (60)
6. Тазабек М. Айтыстар. Алматы: Атамұра, 2018. – 310 б.
7. Қазіргі айтыс. 2-кітап. – Астана: «Күлтегін» баспасы, 2006. – 336 б.

Зейнуллин Р.Б.

«Мәдениеттану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Ғабитов Т.Х.

филос.ғ.д., профессор

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ЖАҒАНДАНУ ДӘУІРІНДЕ ЭТНОБАҒЫТТАЛҒАН БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Әлемдік өркениеттер даму шеберінде ұлттар мен ұлыстардың өзара араласуы, халықтардың мәдени түрде байланысы қазіргі кезеңдегі жаһандану процесімен тығыз байланыста дамып келеді. Халықтың мәдени өзін-өзі көрсетуі әрқашан қызығушылық тудыратыны анық. Туристердің әлемнің түрлі бұрыштарына және олармен бірге тұратын халықтардың табиғи қызығушылығы туристік ынталандырудың ең мотиваторларының бірі болып табылады. Елдің дамуы тек бір ғана ұлттың мәдениеті мен жеткен жетістігі нәтижесінде болмайтынын ескерсек, Қазақстан аумағында тұрып жатырған өзге ұлт өкілдері өзіндік мәдениетін сақтай отырып, әлемдік аренада дамуға үлес қосатынын бүгінгі күндегі ақпараттық құралдарда көрсетілген материалдар дәлелдеп отыр. Осы процесті және өзге мәдениеттердің ерекшелігін сақтай отырып жаһандану үрдісі негізінде этнобағытталған бұқаралық ақпарат құралдарын (этно БАҚ) одан әрі дамыту өзекті мәселе болып табылады. Халықтар достастығын және ұлттардың өз мәдениеттерін өзгеге танытуы этноБАҚ-пен қатар мәдени туризммен де тығыз байланысты.

Мәдени туризм және этноБАҚ салалары елімізде әлі де толықтай зерттеуді қажет ететін салалар қатарында екені белгілі. Сондықтан осы мақала барысында мәдениеттанулық тұрғыдан жаһандану кезеңінде мәдениеттің ерекше формаларын сақтау және дамытудың жолдарына сілтеме жасалынады.

Экономикалық-саяси және әлеуметтік-мәдени салада маңыздылыққа ие болған жаһандану процесінің этникалық бірлестіктерге тигізген әсерін этноБАҚ пен мәдени туризм тұрғысынан зерттеу мақаланың басты мақсаты болып қарастырылады.

Негізгі міндеттер:

- халықтар арындағы байланысты арттырудағы этноБАҚ орнын анықтау;
- мәдени туризмнің жаһандану кезеңіндегі даму қарқынына баға беру;
- этноБАҚ-ты дамытудағы мәдени туризмнің қажеттілігіне анализ жасау;
- мәдени туризмнің негізгі ерекшелігін зерттеу.

Қазақстандағы және оның аймақтарындағы тарихи-мәдени туризмді дамыту мәселелерінің теориялық және практикалық дамуының өзектілігі мен жеткіліксіз дәрежесі тақырыпты және зерттеу мақсаттарын таңдауды алдын ала белгіледі.

Туристердің мәдени деңгейі жоғарылаған сайын, туристік орталықтардың дамуында мәдени-тарихи туризм рөлі маңыздырақ болады.

Елімізде халықаралық туризм индустриясын дамытуға байланысты мемлекеттік бағдарламаның құрамды бөлігі ретіндегі тарихи-мәдени ескерткіштердің қызмет аясын кеңейту мен жетілдіру ғылыми тұрғыда зерттеуді қажет етеді.

Қазақстанның әлемдік туристік нарығында тартымды туристік имиджін қалыптастыру мақсатында Қазақстанның туристік әлеуетін дамыту бойынша мақсатты бағдарлама әзірленді. Ол халықаралық туристік форумдарға, көрмелерге, жәрмеңкелерге, әлемдегі жетекші телеарналарда жарнама орналастыру және тарату, сондай-ақ шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдеріне жарнамалық және ақпараттық өнімдерді өндіруге қатысуды қарастырады.

1972 жылы 17 қазан мен 21 қараша аралығында өткен, БҰҰ-ның Бас конференциясы кезінде Парижде адамзат өркениетінің материалдық мәдениетінің объектілерін сақтап қалу мақсатында «Әлемдік табиғи және мәдени мұраны қорғау туралы» халықаралық конвенция қабылданған болатын.

Олардың жойылуына табиғи апаттар ғана емес, адамдардың вандалдық іс-әрекеттері мен немқұрайлығы да емес, мұнан да қауіпті деструктивті күштер – бұқаралық сананың қалыптасуы болып табылады.

Мәдениет – бұл дамудың, сақтаудың, тәуелсіздіктің, егемендіктің және халықтың өзіндік ерекшелігін нығайтудың іргелі негізі. Мәдениет пен туризмнің тарихи эволюциясының тәсілдері біртұтас қоғамды одан әрі дамытудың жаңа әдістерін анықтайды. Әлемнің көптеген елдерінде қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатын мәдениет пен туризмді демократияландыру үдерісі жүріп жатыр.

Туристік аймақты дамытуда Ұлы жібек жолының да имиджді қалыптастыруға үлкен көмегі тиеді. Ұлы жібек жолы, оны терең зерттеген қазақстандық ғалым К. Байпақов атап өткендей, Шығыста Қытай империясынан басталып, Батыста Рим империясында аяқталды. Бұл жол Кушан, Соғды және Парфия

империяларын басып өткен жүктерді тасымалдап жеткізуді Еуразияның таулы және далалық аймақтарын мекендеген малшылар іске асырған.

Өткен жылдардың басты оқиғаларының бірі «Туристік Қамкор» туризм саласында азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету қорын құру болды. Қор форс-мажор жағдайында шетелдік курорттардан қазақстандық туристерді экспорттайды. Кейбір Қорлардың арасында осы тақырыпта қызу пікірталастар болды, бірақ оның құрылуы ішкі туризм индустриясының сапалы дамуына ғана ықпал етеді деп үміттенемін.

Тақырыптың өзектілігі демократиялық қағидаттардың пайда болуына байланысты Қазақстанның жалпы еуропалық және әлемдік мәдени процестерге интеграциялануын қажет етеді. Әлеуметтік-экономикалық ынтымақтастықтың ең перспективалы бағыттарының бірі ретінде мәдени туризмді дамыту басты мақсат болып қарастырылады.

Бүгінгі күні, адамзат ақпараттық қоғам дәуіріне енгенде, қолда бар ақпараттың сипаты мен толықтығына қойылатын талап күрт өсті. Бұл мәдени туризмге де қатысты болып табылады.

Еліміз ЭКСПО-2017 көрмесін өткізуге байланысты, 2017 жылдың 1 қаңтарынан бастап әлемнің 48 елінің азаматтары үшін визалық режимді жойды. Бұл қадам, әрине, келуші туристер санының артуына әкелуі тиіс. Алдыңғыжылы Алматыда өткен Қысқы универсиада, сонымен қатар, сырттан келетін туристердің санының ұлғаюына өз үлесін қосты.

Тұтастай алғанда, Қазақстан өткен жылдармен салыстырғанда көбірек танымал әрі қолжетімді бола беретінін айтқым келеді.

Ұлттық экономикалық жүйенің ажырамас бөлігі болып табылатын мәдени туризм саласындағы қызмет, жоспарлануы, бағытталуы және үйлесімді болуы керек. Оның дамуының барлық аспектілері – құқықтық, экономикалық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік, тарихи және мәдени, ғылыми және білім беру, экологияға әсер етеді. Айта кету керек, осы салалардың әрқайсысында өздерінің реттеу құралдарын енгізу қажет.

Мәдени туризм басқа мәдениетті білудің ең жақсы тәсілі болып табылады. Мәдени туризмнің гуманитарлық маңыздылығы адамның дамуына, шығармашылығына, білім көкжиегін кеңейтуге мүмкіндік береді. Білімге деген ұмтылыс әрдайым адамның ажыратылмайтын ерекшелігі болды. Туризмді басқа адамдардың өмірін, тарихын және мәдениетін білуімен біріктіру мәдени туризм толықтай шеше алатын міндеттердің бірі болып табылады. Басқа елдің мәдениеті мен әдет-ғұрыптарымен танысу адамның рухани әлемін байытады.

Танымдық туризм адамның басқа адамдардың өмірі, мәдениеті, әдет-ғұрыптары туралы білетін саяхаттың барлық қырларын қамтиды. Сондықтан туризм мәдени байланыстар мен халықаралық ынтымақтастықты дамытудың маңызды құралы болып табылады.

Аймақта мәдени факторларды дамыту туристік ағындарды тарту үшін ресурстарды кеңейту құралы болып табылады. Көптеген елдерде туризм мәдени қарым-қатынас саясаты депте аталады.

Мәдени даму деңгейін туристік нарықта белгілі бір аймақтың қолайлы имиджін қалыптастыру үшін де пайдалануға болады. Мәдениет элементтері мен факторлары облыстың туристік мүмкіндіктері туралы ақпаратты тарату арналары болып есептеледі. Туризмді дамытудың табысы жалпы қабылданған стандарттар мен талаптарға сәйкес келетін материалдық-техникалық базаға ғана емес, сондай-ақ ұлттық мәдени мұраның бірегейлігіне де байланысты.

Қорытындылай келе, халқымыздың мәдениеті ғасырлар тереңінен жалғасып, қоғамның дамуымен байланысты біртіндеп дамып келе жатқан мәдениет. Әрине бүгінгі таңдағы өскелең өмірімізге сай келмейтін ескі салт-дәстүрлер қоғамның дамуына ілесе алмауы мүмкін. Бірақ та біз оларды білуіміз керек. Олар тарихымыздың мұражайында рухани ескерткіштеріміз ретінде сақталуы тиіс.

Қазіргі кезеңде туризмнің негізгі түрлерінің арасында жетекші рөл мәдени туризм болып табылады. Оның қарқынды дамуы адамдарға әртүрлі салаларда өздерінің білімдерін кеңейтуге, зияткерлік деңгейін көтеруге деген қажеттілікке байланысты. Туризм – басқа мәдениетпен танысудың ең жақсы тәсілі. Мәдени немесе танымдық туризм негізі еліміздің тарихи-мәдени әлеуеті болып табылады, ол барлық әлеуметтік-мәдени ортаны дәстүрлер мен әдет-ғұрыптармен, шаруашылық және шаруашылық қызмет ерекшеліктерімен қамтиды. Осылайша, мәдени туризм туризмнің түрі болып табылады, оның басты мақсаты мәдениетімен оның шынайылығымен танысу.

Мәдениетті инвестициялау, аумақты тартымды имиджін құру үшін нарықта туристік қызметтерді жылжыту ықпал етеді және қолайлы инвестициялық климат, инфрақұрылым жаңару мен аумақты дамыту. Мәдени туризм, жаңғыру жылы бюджеттен тыс инвестициялар көзі ретінде өзін-өзі қаржыландыру мұра әктілердің механизмі болып табылады материал ескерткіштер мен материалдық емес мұраны құбылыстардың сақтау, мәдени, этникалық, діни салт-дәстүр мен салт техникалық қызмет

көрсету, жергілікті қолөнер және сауда-саттық шақырады. Осылайша, ол тек қаржылық пайда әкеліп қана қоймай, сонымен бірге адамзаттың тарихи-мәдени әлеуетін сақтауға баға жетпес үлес қосады.

Әдебиеттер:

- 1 Культурное наследие и развитие туризма: материалы конференции. Мадрид: WTO, 2001. – 14 с.
- 2 Культурный туризм: конвергенция культуры и туризма на пороге XXI века. Учебное пособие/ под ред. Я. Брауна, В. Андерсен, В. Гордин. – СПб.: Издательство СПбГУЭФ, 2001. – 26 с.
- 3 Қазақстандағы туризм индустриясын дамыту жолдары // М. Тәліпбай, А.Тілегенова /5/ 2012. – Б. 15-17
- 4 Ғабитов Т.Х. Мәдениеттану. А. 2000. – 260 б.
- 5 Greg Richards, Cultural tourism: global and local perspectives, Routledge, 2007. – 263 p.
- 6 ЕрмичеваЕ.В.Международно-правовые аспекты деятельности средств массовой информации. М., 2007. 36 с.

Карыбаева А.Н.

Докторант 2 курса специальности Религиоведение

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: Курманалиева А.Д.

д. филос. н., профессор

КазНУ им. аль-Фараби

РЕЛИГИОЗНАЯ ДЕСТРУКТИВНОСТЬ В БИХЕВИОРИЗМЕ

XX век стал веком религиозных противоречий, веком великого заката и расцвета религий и религиозности. Именно в прошлом столетии произошёл качественный сдвиг в религиозной истории человечества, наблюдались и глобальная антирелигиозная пропаганда, и потеря религиозных ориентиров, и появление самого значительного числа новых религиозных течений за всю историю человечества. Темой предлагаемой работы стал один из важных факторов этого сдвига: распространение так называемых «новых религиозных движений» (НРД) явления во многом уникального, ставшего характерной особенностью нынешней эпохи глобализации. Деструктивность относится к числу фундаментальных дискурсивных категорий, которые играют значительную роль в организации коммуникативного взаимодействия и определяют прагматику дискурса; ее изучение способствует пониманию некоторых механизмов и принципов коммуникации, а также идентификации стратегий и тактик, используемых деструктивной коммуникативной личностью. Актуальность данной работы определяется нарастающими проявлениями агрессивности в различных типах дискурса и, соответственно, необходимостью расширения знаний о деструктивном поведении коммуникативной личности.

Англоязычный академический мир был наводнен – особенно с 11 сентября 2001 года – книгами и статьями, пытающимися объяснить, почему религия имеет особую тенденцию к насилию. Они приходят от авторов в самых разных областях: социология, политология, религиоведение, история, теология. Для некоторых теоретиков религии и насилия противоречия разрешаются путем открытого расширения определения «религия», чтобы включить в него идеологии и практики, которые обычно называют «светскими». В своей книге «Почему люди совершают плохие поступки во имя религии». Ученый-религиовед Ричард Венц обвиняет в абсолютизме насилие [1, с. 93]. Люди создают абсолюты из страха перед собственными ограничениями. Абсолюты – это проекции вымышленного ограниченного я, и люди реагируют насилием, когда другие их не принимают. Венц говорит, что религия имеет особую тенденцию к абсолютизму, но он рассматривает религию очень широко. Венц считает, что религиозность является неизбежной универсальной человеческой характеристикой, проявляемой даже теми, кто отвергает то, что называется «организованной религией». Вера в технологии, светский гуманизм, потребительство, футбольный фанатизм и множество других мировоззрений также могут считаться религиями. Венц вынужден сделать довольно глупый вывод: «Возможно, все мы совершаем плохие поступки во имя (или как представитель) религии». Венца следует похвалить за его последовательность в том, что он не пытался установить искусственное разделение между «религиозным» и «светским» типами абсолютизма. Однако цена постоянства заключается в том, что он устраняет свой собственный аргумент в пользу объяснительной силы или полезности. Слово «религия» в названии его книги «Почему люди совершают плохие поступки во имя религии» заканчивается словом, означающим все, что люди делают, что придает их жизни порядок и значение. Более экономным названием его книги было бы «Почему люди делают плохие вещи». Термин «религия» настолько широк, что не служит никакой полезной аналитической цели. Согласно Салливану, западным христианам потребовались столетия кровавых «религиозных войн», чтобы осознать «бесполезность борьбы за смерть за что-то, что находится за пределами человеческого понимания и настолько неуязвимо для любого окончательного решения». Проблема с религией заключается в том, что авторитетная истина просто недоступна для нас, смертных, в любой форме, которая приведет к консенсусу, а не к разделению. Следовательно, Локк становится героем Салливана, поскольку именно Локк осознавал пределы человеческого понимания откровения и закрепил эти ограничения в политической теории. Локк и отцы-основатели спасли нас от проклятия убийства во имя религии [2, с. 48].

Теоретически мы противостоям жестокому фанатизму со скромной и миролюбивой терпимостью. Однако эпистемологическая скромность Салливана применима только к повелению Бога, а не к абсолютному превосходству нашей политической и культурной системы над их. По словам Салливана, «мы боремся за универсальные принципы нашей Конституции». В конце концов, универсальное знание доступно нам, и оно лежит в основе «эпической битвы», которую мы в настоящее время ведем против фундаменталистов всех видов. Салливан готов принять язык воина и поддержать военные приключения США на Ближнем Востоке во имя своей светской веры. Салливан дает свой кусок «Это религиозная

война, «хотя ирония, кажется, ускользает от него. На первый взгляд, миф о религиозном насилии устанавливает дихотомию между нашей миролюбивой светской разумностью и их иррациональным религиозным фанатизмом.

К. Лоренц считает, что мы должны различать у человека два совершенно разных вида агрессии. Первый вид, общий и для человека, и для животных, это филогенетически заложенный импульс к атаке (или к бегству) в ситуации, когда возникает угроза жизни. Эта оборонительная, «доброкачественная» агрессия служит делу выживания индивида и рода, она имеет биологические формы проявления и затухает, как только исчезает опасность. Другой вид представляет «злокачественная» агрессия – это деструктивность и жестокость, которые свойственны только человеку и практически отсутствуют у других млекопитающих, она не имеет филогенетической программы, не служит биологическому приспособлению и не имеет никакой цели. Большая часть прежних споров на данную тему была вызвана тем, что не существовало разграничения между двумя видами агрессии, которые различны и по происхождению, и по отличительным чертам.

Оборонительная агрессия действительно заложена в природе человека, хотя и в этом случае речь не идет о «врожденном» инстинкте, как принято, было считать. Когда К. Лоренц говорит об агрессии как способе защиты, он прав в своем предположении, что речь идет об агрессивном инстинкте (хотя теория спонтанности влечений и их способности к саморазрядке не выдерживает критики). Но Лоренц идет еще дальше. Он применяет целый ряд утонченных логических конструкций, чтобы представить любую человеческую агрессию, включая жажду мучить и убивать, как следствие биологически данной агрессивности, которая с его точки зрения, под влиянием целого ряда различных факторов из необходимой защитной превращается в деструктивную силу. Против этой гипотезы говорят многочисленные эмпирические данные, и поэтому она практически несостоятельная. Изучение поведения животных показывает, что, хотя млекопитающие – особенно приматы – демонстрируют изрядную степень оборонительной агрессии, они не являются ни мучителями, ни убийцами. Палеонтология, антропология и история дают нам многочисленные примеры, противоречащие инстинктивистской концепции, отстаивающей три основных принципа:

1. Человеческие группы отличаются друг от друга степенью деструктивности – этот факт можно объяснить, только исходя из допущения о врожденном характере жестокости и деструктивности.

2. Разные степени деструктивности могут быть связаны с другими психическими факторами и с различиями в соответствующих социальных структурах.

3. По мере цивилизационного прогресса степень деструктивности возрастает (а не наоборот) [3, с. 14].

На самом деле концепция врожденной деструктивности относится скорее, к истории, чем к предыстории. Ведь если бы человек был наделен только биологически приспособительной агрессией, которая роднит его с его животными предками, то он был бы сравнительно миролюбивым существом, и если бы среди шимпанзе были психологи/, то проблема агрессии вряд ли беспокоила бы их в такой мере, чтобы написать от ней целые книги. Если нетрадиционная религиозность исповедуется определенной группой людей (деструктивной сектой), то данный феномен начинает обретать вполне конкретные организационные характеристики, которые демонстрируют крайнюю степень рискогенности, наиболее опасную для современной молодежи. Деструктивная секта рассматривается как группа индивидов, исповедующая противопоставляемое традиционной религии или церкви учение, отличительной характеристикой которой является чувство избранности и изоляционизм, достигаемые через стремление к нравственному совершенству и религиозному спасению, а особенностью – стремление лидеров к абсолютному контролю всех сторон жизнедеятельности своих последователей на основании исповедуемого внутри организации вероучения, что приводит к деструкции на уровне индивида, семьи и общества. Исходя из наличия в новых религиозных движениях деструктивной составляющей, раздел религиоведения, исследующий феномен современного сектантства, должен рассматривать, в первую очередь, определенный тип организаций, имеющих характеристики секты и то влияние, которое эти организации оказывают на личность (в процессе социализации в том числе), а также взаимодействие этих организаций с обществом. Исходя из утверждения, что вероучение определяет степень влияния секты на личность, при анализе феномена насилия в сектах необходимо сконцентрировать внимание именно на анализе вероучительных оснований появления сектантского насилия. Если вероучение секты содержит в себе признаки, способствующие появлению насилия, такое вероучение необходимо признать причиной этого насилия, т.е. причиной деструкции секты, что выводит в иную плоскость и рассуждения о влиянии нетрадиционной религиозности на процесс социализации молодежи. Акт веры – акт всей личности как целостной сущности, ибо это не есть функция либо всего лишь часть человеческого бытия (подобно, например, бессознательному). Акт веры предполагает, как верно подметил П. Тиллих [4, с. 133-135], не только принятие того, что составляет предельный интерес, но и обещание предельного исполнения этого

интереса, возможного, впрочем, лишь при активном соучастии субъекта веры. «В любом ... случае человеку обещано «предельное исполнение», а в случае неповиновения безусловному требованию ему грозит исключение из такого исполнения» [4, с. 133]. Это внешнее выражение религиозной веры является неотъемлемой частью процесса самополагания и самоопределения личности, экзистенциального «усвоения», интериоризации религиозных ценностей и смыслов, а равно и её социализации в качестве личности религиозной. Новозаветное высказывание «Вера без дел мертва» есть классическое, можно даже сказать, сакраментальное выражение этой ситуации. Именно поэтому религия никогда не сможет стать «частным делом». Подлинная религиозная вера, даже самая интровертивная, обязательно предполагает некую специфическую социальную активность, религиозную деятельность – понятие, близкое по смыслу к понятию религиозного действия. Определяя веру как состояние предельной заинтересованности, можно лишь констатировать, что объект и содержание веры важны для самого верующего, однако формально определить объект веры представляется весьма затруднительным. Вера не обладает предметной очевидностью, подобно чувственному опыту, в связи с чем к ней вряд ли можно применить категории понимания, но легко применить деструктивно-корректирующие действия. Очевидно, и с точки зрения религиозного поведения вера не есть целиком рациональный акт; кроме того, она не совпадает с рациональной структурой человеческой личности. Говоря о деструктивности, мы недаром сделали оговорку «с точки зрения структуры современной религиозной личности». На самом деле, говоря о негативном воздействии на личность человека различных религий, все исследователи явно или неявно подразумевают личность современного человека, сформировавшегося на основе принципов эпохи модерна. Поэтому некоторые практики, к примеру, средневекового монашества, сложившиеся в культуре, ориентированной на некий универсальный личностный идеал святости, лишь воспроизводившийся в отдельных индивидуумах, и «работавшие» тогда, могут оказаться полностью неприменимыми в современных условиях. Религиозные практики Средневековья формировались для создания некоей типической святости, игнорирующей и даже отрицающей индивидуальность. (Именно поэтому средневековые жития святых кажутся современному читателю однообразным набором штампов, переходящих из одного текста в другой, стандартных историй, легенд и т. п.). И несмотря на внешнюю схожесть с практикой некоторых нынешних «деструктивных культов», между ними нельзя ставить знак равенства. Но само это сходство показательно, на наш взгляд, в другом аспекте.

Религия есть наиболее мощное средство как созидания, так и разрушения личности. Известно расхожее выражение: «Человек есть то, во что он верит». Тезис о равноправности всех религий, могущий быть приемлемым только при внешне-феноменологическом их рассмотрении, с экзистенциальной точки зрения неприемлем совершенно. Для современного человека вера должна предполагать возможность саморефлексии и критичности.

Литература:

1. Ричард Э. Венц, Почему люди совершают плохие поступки во имя религии (MercerUniversityPress, 1993), 230 с.
2. Эндрю Салливан, "Это ли религиозная война," NewYorkTimesMagazine, 7 октября 2001, 150 с.
3. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта. – Минск.: Изд-во Белорусского экзархата, 2016. – 591 с.
4. Тиллих П. Динамика веры // Тиллих П. Избранное. Теология культуры. – М.: Юрист, 1995. – С. 132-215.

ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНДАҒЫ ТЕРРОРИЗМ МЕН ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ КӨРІНІСТЕРІ

Діни мәселелері қандай заманда болмасын қоғам мен мемлекет үшін аса маңызды күрделі мәселелердің бірі болып келген. Қазіргі кезеңде дін қоғамның әлеуметтік және рухани өмірінің маңызды құрамы. Дін арқылы адамдар өздерінің дәстүрлі құндылықтарын қайта жаңғыртуға талпыныс жасауда.

Алайда, еліміздегі жастардың арасындағы діни ахуал әлі де болса тұрақты күйде емес. Жастардың басым көпшілігі дінге жалпылама бет бұрғанымен, шынайы көңіл бөліп, діннің ішкі мәні, мен мақсатын түсінбеуде. Діннің сыртқы формасы мен рәсімдерін орындауды бірінші орынға қойып, ал діннің философиялық ішкі мәнін түсінуге немқұрайлылық танытып отырғанын көруге болады. Соның салдарынан дінді тұтынушы жастар арасында дау-дамай, талас-тартыс орын алып отыр. Олар өзара дінінің сантүрлі бағыттарына бөлініп, ненің дұрыс, ненің бұрыс екендігін дәлелдеп, пікір таластыруда. Әсіресе қазақ жастары дінге бет бұруға қатты белсенділік танытуда. Бүгінгі таңда жастардың арасында дінге бет бұрғандар өте көп, соның нәтижесінде қоғамда жастардың бойында рухани, адамгершілік құндылықтардың артуына ықпал етудің орнына, керісінше жастар арасында бітіспес даулар, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін әртүрлі саяси-діни оқиғалар көбеюде. Әсіресе қазіргі Қазақстанда қанат жайған дәстүрле емес исламдық сипаттағы ағымдар мен қазақтың дәстүрлі наным-сенімдері арасында қарама-қайшылықтарды көруге болады.

Қазіргі кезде жастар арасында діни-рухани үрдістердің белең алуының екі жақты мәселесі бой көтеруде. Оның бірі дінге бет бұруды жақсылыққа ұмтылу ретінде көрсетсе, екіншісі, елге, халыққа пайдасы жоқ, шетелдік зиянды идеяларға ұрынған көзқарасты анықтайды. Жастар арасындағы дін мен имандылық қағидалары, ұлтжандылық, ұлттық тәрбие мәселелері бүгінгі күннің өзекті тақырыбы болып табылады.

Соңғы кездері жастардың санасын улаған әртүрлі діни уағыздар әлеуметтік желілерден және интернеттен ағылған ақпараттар тиылар емес. Сонымен қатар, «таза ислам» деп ұрандаған радикалдардың, салафизм идеологиясын қуаттаған жамағаттардың терроризм, діни экстремизм көріністері көбейіп бара жатқаны жасырын емес.

Енді, осы ұғымдарға жеке-жеке тоқталып, ұғымдық ерекшеліктерін зерделеп, талдаймыз.

Терроризм, діни экстремизм құбылысының Қазақстанда бой көрсетуі осы елдердің зайырлы дамуы мен бірлігіне, ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіріп отырған басты мәселенің бірі. Президент Н.Ә.Назарбаевтың: «Қазақстанда терроризм, сепаратизм және экстремизм мәселелері бар. Әсіресе халықаралық терроризмнің кең қанат жайғанын және халықаралық қауымдастық пен аймақтардың саяси-әлеуметтік және экономикалық мәселелермен ұштасып, саясиленғанын ескерсек, олардың тарапынан туындаған қауіп ойдан шығарылған емес, нақты және шынайы өмірлік қауіп», – деген пікірі [1, 55 б.] маңызды және оның маңыздылығы экстремизмнің, оның ішінде діни экстремизмнің терроризмге ұласуымен анықталады.

Сонымен қатар, ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында Елбасы діни экстремизм қауіпі ерекше алаңдаушылық тудырып отырғандығына баса назар аударады. «Мемлекет пен азаматтар радикализмнің, экстремизмнің және терроризмнің барлық түрлері мен бой көрсетулеріне қарсы біртұтас шеп құруға тиіс» [2], – деп атап өтеді.

Жалпы ұғымдағы терроризм мен діни экстремизмнің ең негізгі түрлерінің бірі болып танылатын бұл күрделі құбылыс, өз кезегінде террористік идеологиялық негіздерді қолданудан бөлек, экстремистік идеологиялық құралдарды пайдаланумен де ерекшеленеді. Одан туындайтын факторлар осы құбылыстармен күресудің кешенді зерттеу тұрғысынан қарастыру қажеттілігінің бар екендігін айқындайды.

«Экстремизм» термині сөзбе-сөз (лат. *extremus*-шеткі) шектен тыс көзқарастар мен әрекеттерді ұстану, қоғамдағы тәртіп пен нормаларды жоққа шығару ретінде анықталады [3, 787 б.]. Экстремизм бұл әр уақытта әр қалай көрініс беретін өте күрделі құбылыс. Экстремизм жалпы түрде ешбір мөлшерді, тәртіпті мойындамайтын, өзінің шектен шыққан пікірі мен іс-әрекеттері арқылы ерекшеленген адамдарды білдіреді. Саяси ортада пайда болған экстремизм – «саяси экстремизм», ал діни ортада пайда болған экстремизм – «діни экстремизм» деп аталады.

Экстремизмнің бірінші белгісі адамның надандыққа, көрсоқырлыққа негізделген өз көзқарасы, пікірінің орындалуын табанды түрде талап етуі. Мұндай адамдар басқа көпшіліктің қажеттіліктері мен шынайы жағдайын түсінбейді немесе түсінгісі келмейді. Олар, жөн білетін, дұрыс бағыт көрсете алатын

адамдардың ешқайсысын мойындамайды. Өзіне сын көзбен қарау деген түсінік олар үшін жат. Олардың түсінігінде тек олар ғана тура жолда, басқаның барлығы да адасушылар. Яғни экстремизм қоғамдағы тәртіп пен нормаларды жоққа шығаратын құбылыс ретінде анықталады. Осындай кері әрекеттерді жақтап, теріс көзқарастарды қолданғандар экстремистер болып табылады.

Экстремистердің пайда болуының екінші себебі, олардың ешбір қажеті болмаса да әр істе шектен тыс шығып кетуге бейім тұруы. Басқаларды да осыған итермелейді. Нәтижесінде адамдар арасындағы қалыпты қарым-қатынас бұзылып, қоғамдағы үйлесімді тіршілік арнасынан ауытқып, әлеуметтік толқулардың тууына себеп болады.

Экстремистік көріністің үшінші түрі, сырт көзге байқалмайтын, адамдарға деген күдік пен сенімсіздіктен туады. Күдікшіл адамдардың басқалар туралы жаман ойлайтын себебі, оның санасы басқаларды өзіне жау көреді.

Терроризм термині (лат. terror – қорқыныш, үрей) – саяси және басқа да қарсыластардың, олардың физикалық жойылумен қатар, қорқыту және қысым жасау бойынша шерулерді көптеп және мақсатты іске асыру болып табылады [4, 1021 б.]. Сондай-ақ, терроризммен күресудің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері Қазақстан республикасының 1999 жылдың 13 шілдедегі №416-1 «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабының 5-тармағында «терроризм – күш қолдану идеологиясы және халықты үрейлендіруге байланысты және жеке адамға, қоғам мен мемлекетке залал келтіруге бағытталған күш қолдану және (немесе) өзге де қылмыстық әрекеттерді жасау не жасаймын деп қорқыту жолымен мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына әсер ету практикасы» [5], – деп берілген.

Терроризмнің бірнеше түрлері, нақтырақ айтқанда халықаралық құқықта белгілі 20-дан астам түрлері болғандықтан ғылыми зерттеулерде оның әлеуметтік-саяси және криминалдық құбылысының дефинициясын айқындау күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Мәселен, американдық ғалым Дж. Лонг оның күрделілігі мынадай екі жағдайдан туындайды деп есептейді: «біріншіден – терроризм құбылыстарды бағалау жолдарының саясиленуі мен идеологиялануы; екіншіден – кең спектр тұрғыда террористік құбылыстарды біркелкі, қалыпты шеңберде біріктіріп, анықтау мүмкіндігінің болмауы және уақыт өткен сайын терроризмнің формалары мен тактикалық әдістерінің трансформацияға, яғни өзгерістерге ұшырауы» [6, 3 б.].

Терроризмнің ортақ түсінігінің жоқтығы мен оны қалыптастыру қиындығының екі маңызды себебі бар деп айтуға болады. Біріншісі, терроризм күрделі, сан қырлы, теріс әлеуметтік құбылыс. Екіншіден, кейбір мемлекеттердің ұлттық мүдделерінің қақтығысу жағдайы және жекелеген ұлттар мен жалпы халықаралық қауымдастық мүдделерінің қарама-қайшылық жағдайының болуы.

Терроризммен халықаралық күрес саласындағы мемлекет арасындағы ынтымақтастық құқықтық және ұйымдастырушылық механизмді пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Терроризммен халықаралық күрестің құқықтық механизмі туралы айтатын болсақ, ол әмбебап сипаттағы халықаралық конвенцияларды; аймақтық халықаралық келісімдерді; екі жақты халықаралық қылмыспен күрес саласындағы шарттарды; Біріккен Ұлттар Ұйымы қарарларын, басқа да халықаралық ұйымдардың шешімдерін және мемлекеттердің ұлттық заңдарын қабылдау, оларды орындау арқылы жүзеге асырылады.

Біздің елімізде діни экстремизм мен терроризмнің пайда болуына әсер ететін себептер мен шарттар жойылған жоқ, ал бұл мәселенің шешілмеуі конституциялық құрылымға нақты қауіп туғызады, үлкен және кіші әлеуметтік топтармен мемлекетті басқарудың тұрақтылығын бұзуға, едәуір модальды, қаржылай және материалды шығындарға әкеліп соғады, қоғамды тұрақсыздандырады (*әсіресе, экстремистік және террористік акциялар маңызды саяси оқиғалар кезінде жасалса: сайлау, саяси, ұлттық немесе діни бағыттағы әлеуметтік даулар, көрші елдермен қарым-қатынастың өршігуі және т.б.*), әлеуметтік және ұлтаралық қақтығыстарға себеп болады.

Ғалымдар көбінесе экстремизмді рационалдық және иррационал, қисынды түрде қиындау түсіндірілетін және қылмыстық актілер деп түсіндіреді. Бұл орайда, Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабындағы 5-тармақта аталмыш ұғым былайша тұжырымдалған. «Экстремизм – жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдардың атынан іс-әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы» [7, 3 б.].

Ресейлік ғалым Р.М. Узденов «экстремизм» ұғымына анықтаманы мынандай мазмұнда беруді жөн көреді: «экстремизм – бұл қандай да бір қоғамдық қатынастар аясындағы тәртіпті экстремистердің қабылдамауымен, белгілі бір нәтижелерге жету мақсатында белгілі көзқарастар, дүниетанымдар, сенімдер, салтқа енген жүйеге сәйкес жүзеге асқан, қоғамға қауіпті, қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттердің жиынтығымен көрінетін әлеуметтік келеңсіздеу құбылысы» [8, 8 б.].

Діни экстремизм мен терроризм құбылыстары өзара тығыз байланыстарына қарамастан олар синоним болып табылмайды, бұл құбылыстарды екі бөліп, анық ажырату қажет. Бұл терминдерге еркін қарау, тек БАҚ-та ғана жиі тәжірибеленіп қана қоймай, саясаткерлердің, тіпті мамандардың арасында, осы көріністердің жағымсыз араласуына әкеліп соғады. Сондықтан да осы ұғымдарға шек қоюдың міндетті қажеттілігі туындайды.

Бүгінгі күні аса көңіл аударатын жағдай, ол терроризмнің және діни экстремизмнің халықаралық құқық саласында сипат алуы. Сол себепті, онымен күрес аясында мемлекеттер халықаралық ынтымақтастық қағидаттарының күшіне сүйеніп айқындалған тиісті іс-әрекеттерді жүзеге асырады, яғни мұндай ынтымақтастық қажетті халықаралық шарттардың және халықаралық ұйымдардың қызметтерінің шеңберінде жүргізіледі. Алайда, терроризм және діни экстремизммен күресудің іс-шараларын жүзеге асыру кезінде халықаралық және мемлекеттік деңгейде адам құқықтары мен бостандықтары сақталмай, көптеген құқық бұзушылықтар орын алып жататындығы анық.

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, қазіргі кезде терроризм мен діни экстремизм Орталық Азиядағы санқилы әлеуметтік шиеленістердің салдары ретінде, әлеуметтік-саяси үдерістің ажырамас факторы болап отыр. Қазақстан Республикасында бұл үдеріс соңғы жылдары динамика жинауда, бұған діни экстремистік діни ұйымдар мен террористік қозғалыстардың пайда болуы мен белсенділігі айғақ. Оның елімізге төнген қауіп ретінде одан әрі сақталуын және дамуын ескере отырып, мемлекет пен қоғамның қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатерге қарсы іс-қимылдың тәжірибелік шараларын жасаудың шұғыл қажеттілігі туындауда.

Ал жастардың жаппай дінге бет бұру үрдісінің алдында олардың діни білімі мен діни сауаттылығын қалыптастыру, сонымен қатар діни төзімділікке, діни келісімге тәрбиелеу қажеттілігі қоғам, мемлекет алдында тұрған ең басты шешуші мәселенің бірі болып табылады.

Жастардың барлығын бірдей қарастыруға болмайды, қай уақытта болмасын жастардың әлеуметтік келбеті әртүрлі болады. Сондықтан болашаққа сеніммен қарайық.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. – 532 б.
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы // <http://www.akorda.kz/>
3. Российский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2000. – Т. 2. – С. 1832. – 1023 с.
4. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М.: Русский язык, 2000. – 1233 с.
5. Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылдың 13 шілдедегі № 416-І Заңы // Ақпараттық жүйе «Параграф».
6. Long D. The Anatomy of Terrorism / D. Long. – New York: The Free Press, 1990. – p. 231.
7. Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы. // Ақпараттық жүйе «Параграф».
8. Узденов Р.М. Экстремизм: криминологические и уголовно-правовые проблемы противодействия: автореф. канд. юрид. наук. – М., 2008. – 29 с.

ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ ДЕСТРУКТИВТІ КӨРІНІСТЕРІ

Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңына сәйкес, *діни бірлестік* – Қазақстан Республикасы азаматтарының өз мүдделерінің ортақтығы негізінде рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіпте біріккен ерікті бірлестік [1].

Жаңа діндердің сан алуандығы, сондай-ақ тек соларға тән, бірақ республикада қызмет етуші дәстүрлі конфессиялар үшін үйлеспейтін идеологиялық нұсқаулар мен қызмет әдістері олардың нақтылы анықтамасын жасау жұмысын қиындатады. Бұл жағдай сондай-ақ осы ұғымның заңмен ретке келтірілмегендігіне сәйкес күрделене түсіп отыр. Барлық конфессияларда секталық және қауіпті экстремистік топтар пайда болатынын ескерген жөн, сонымен бірге ислам, христиандық, буддизм, иудаизм және басқалары бейбітшілікке және зорлық-зомбылықтан бас тартуға шақырады.

Жаңа дәстүрлі емес діндерге келетін болсақ, олар да экстремизмнен сақтандырылмаған. Оларды өзгеше айтқанда деструктивті деп атауы бекер емес, өйткені оларда конструктивті, позитивті, гуманистік бастама жоқ. Бұл культтық құрылымдар діни мақсаттарды жариялай отырып өздерін дәстүрлі конфессиялардан ажыратады. Олар Шығыс пен Батыстың діни дәстүрлерінен синтез жасайды.

В.Дальдің түсіндірме сөздігіне сәйкес, *секта* – сенім туралы қабылданған өзінің, ерекше ілімі; мақұлдау, пайда, жік немесе дінбұзарлық. С.И.Ожеговтың орыс тілі сөздігінде, *культ* – бұл: 1. құдіретке діни табыну және осыған байланысты әдет-ғұрыптар. 2. Біреуге сиыну, қадірлеу [2]. А.Г.Спиркиннің шетел сөздерінің сөздігінде *культ* (лат. «қадір тұту») – ғажайып күштерге лайықты ықпал ету мақсатындағы ерекше құдыретті әдет-ғұрыптарда, діни қызметшілер мен сенушілердің іс-қимылдарында көрінісін табатын әр діндегі міндетті элементтердің бірі.

Қоғамдық-саяси лобби құру стратегиялық мақсаттары болып табылады. Аталған ұйымдарға жеке-жеке тоқталып, олардың іс-әрекеттерінен төнетін қауіп-қатерлерді сараптап, зерделеп көрейік.

Американың психологиялық ғылымдарында тоталитарлық секталардың деструктивті әсерінің бірнеше үлгілері бар, солардың бірі классикалық деп есептелетін Р.Дж. Лифтонның «Ойлау реформасы және тоталитарлық психологиясы» атты еңбегінде көрсетілген үлгі. Бұл еңбекте Лифтон сананы түбірлі өзгертетін сегіз элементті көрсетеді, олар:

1. Айналамен қатынасты бақылау – қоршағандардың құрылымды болуы, мағлұмат пен пікір алмасу қатаң бақылауда болу. Оның ең қатаң формасы субъектінің ішкі диалогын да бақылауға алуға дейін жетеді. Сектаның әр мүшесіне секта ішіндегі оқиға, тұрмыс салты, мәліметтері ғана шынайылық деп сендіріледі. Бақылаулардың ең қарапайым түрі лекциялар, семинар-тренингтер арқылы субъектінің ой-пікірін біліп, қандай деңгейде екенін анықтау нәтижесінде күшейтіліп отырады.

2. Мистикалық манипуляция – алдын ала ойластырылып, іске асырылған жағдайларды ұтымды пайдалану. Лифтон пікірі бойынша, бұл жоғарыдан (басшылықтың бақылауымен) ойластырылып, жүйелі түрде жоспарланған болып табылады, бірақ сырт көзге бәрі стихиялы түрде жүзеге асып жатқандай болып көрінеді. Ол жақсы қойылған спектакльдей болуы керек, олай болмаған жағдайда «көрермендер» арасында күмән тұрады. Көптеген секталарда ол дұғалар оқу, оразалар сақтау және «таңғалған тұлға» феноменімен көрінеді. Тек секталарда ғана өздерін «құтқарушы», «мессия» деп таныстыратын мистикалық күшке ие тұлғалар кездеседі. Осы «мессиялардың» арқасында ғана құпия ілім ашылып, әлемді құрудан аман қалады. Мистикалық манипуляцияның қарапайым формасы кейбір еттенбас тартатын секталарда еттен бас тарту (вегетериандық) кезінде болатын субъект физиологиясындағы өзгерістерді «қасиетті рухтың» қонуы деп түсіндіру.

3. Әлемді екіге бөліп қарауды талап ету – секта «таза», «жақсы», ал қалғандары «жаман», «лас». Лифтон бойынша діни және саяси ұйымдарға манихейлік ұқсастықтар береді. Бұл әр секта мүшесінің жан тазалығын талап ету деген сөз. Ал ол өз кезегінде тәубеге келу процесін тудырады. Арнайы ережелерге сүйеніп, топ алдында тәубеге келу топ пен көсем жағынан сындар, пікірлер жиынына жолықтырады.

4. Тәубеге келу культі – үзіліссіз тәубеге келу және тұлғаралық шекараны жоюмен кінәлілік сезімінде ұстау үшін интимдік мойындату. А.Камюдің пікірі бойынша, сектаға дейінгі өмірінің күнәға толы екенін мойындату, адепттерді секта шырмауына одан сайын оралдыра береді. Өйткені өткен өмірі көпшілік алдында адасушылық болып табылған адепте тек қазіргі сектадағы кезең ғана қалады. Және болашақ туралы ойлану үшін өткен өміріндегі күнәларынан тазару керек.

5. «Қасиетті ғылым» – өз догмаларының абсолютті, толық және мәңгілік деп мойындау. Бұл абсолютті ғылымға қарсы келетін кез келген мағлұмат өтірік деп саналады.

6. Культтік мағыналармен толтырылған тіл – өзіндік және сыни ойлану негізін жою үшін топ ішінде арнайы клишелендірілген сөздік қордың болуы.

7. Доктрина тұлғадан жоғары – тұлға және оның индивидуалды тәжірибиесінен доктрина әлдеқайда шынайы және ақиқат.

8. Тіршілік етудің бөлінуі – яғни, топ мүшелері ғана өмір сүруге құқылы, қалғандары – «жок», яғни «мақсат үшін барлық әдістер керемет» [3, 255 б.] Егер көсемге аян беріліп, оның қол астындағылар өмірден өз еріктерімен кетулері керек болса, барлығы бұл шешімге бір кісідей мойынсұнулары керек. Мұның жарқын мысалы «Халықтық храм» мүшелерінің бірдей өз-өздеріне қол жұмсаулары болып табылады.

Жалпы харизматикалық топтардағы өзгерген сананың жай күйінің рөлін түсіну үшін Уиллиам Джеймстің 1902 жылы жарық көрген «Діни тәжірибиенің көптүрлілігі» атты еңбегінен үзіндіні қарастырайық. Онда ол: «Сананың таратылуы жүйке жүйесін басқаруға құрылған, алайда ол өзін-өзі реттеу үшін тым күрделі болып кеткен қандай да болсын ағза мүшесі сияқты болады» [4, 77-80 бб.] – деп пайымдайды.

Барлық дерлік деструктивті секталар сүйенетін нәрсе – тұлғаның әлеуметтік психологиялық күйзелісі. Олардың негізгі үшеуін көрсетуге болады.

Біріншісі, қоғамның толыққанды мүшесі болу. Қазіргі кезде жалғыздық вирусы кеңінен жайылған. Әлеуметтік шеттелу мен жалғыздықта жүрген адамды секталар өз қатарларына оңай қабылдайды. Сектада тұлғаныңайналасына мейірбан, ақкөңіл адамдар жиналады. Олардың ақ ниеттері мен көмек қолын созуға даярлығы сондай тұлғаның өз достарын, отбасын, ақшалай қорын сектаға айырбастайды. Шектен тыс қамқорлық тұлғаға шынайылық пен жалғанның айырмасын анықтауға мүмкіндік бермейді.

Екіншісі, құрылымдылық. Секта қоршаған ортаны құрылымды, қалыпты, мәнді етіп көрсетеді. Ақпараттардың синтезделіп келуі, бұл жерге жаңадан келген адамға күнделікті ақпараттардың тасқынынан болатын стресс пен шырмаудан құтылғандай болып көрінеді.

Үшіншісі, өз-өзіне деген сенімділіктің пайда болуы. Өмірде өзіне жүктелген қасиетті міндеттің барын сезіну арқылы, өмірге деген құлшыныстың пайда болуы.

Міне барлық дерлік секталар адмның осындай қажеттіліктерін пайдаланып, иландыру үдерісін бастайды. Культтерде екі стандартты ақиқат болады, бірі жаңа мүшелерді тарту үшін, екіншісі толық иландыру үдерісінен өткен соң ашылатын ақиқат. Біріншісінде секта жұмақ отаны боп көрініп, оның мүшелері, тек жаңа келген тұлғаны күткендей және олардың бәрі мейірбан, достық ниеттегі адамдар болып көрінеді, екіншісінде толық иландырудан өтіп, өз пікірінен айырылған адамды қара күш ретінде қолдану, яғни бастапқы «достық» ниеттегі адамдардың өзін керек кезде жазалап отыруына дейін баруы. Алайда мұның бәрін (айырмашылықтарды) секта мүшесі байқамайды. Оған бәрі бұрынғыдай баз қалпында болып көрінеді.

Деструктивті культ ықпалына түсу екі адамның өзара араласуы нәтижесінде болады. Бірі иландыру, қарату, пікір өзгерту және қалдыра білу сияқты тактикаларды жақсы меңгерген культ мүшесі, яғни дінге тартушы болса, екіншісі иланғыш, күнделікті күбең тірлік мәселелерінен шаршаған қарапайым адам. Дінге тартушылар дінге адам тарту саласының, яғни өз істерінің шеберлері, олар адамның тұрақсыз не қиын әлеуметтік және психологиялық жағдайдағы кезеңін андиды. Мұндай адамдардың қатарына жоғарғы оқу орындарының студенттері (*әсіресе, бірінші не соңғы курс студенттері*), егде адамдар (*еңбек демалысына енді шыққандар немес көп уақыт жалғыздықта жүргендер*), өтпелі кезең ықпалында жүрген жеткіншектер, мигранттар, босқындар, стресс құрсауында жүрген (*жақынның өлімі, ауру, ажырасу және т.б.*) қарапайым адам, яғни достық қолдауға, түсіністікке мұқтаж адамдар.

Соның ішінде дінге өту мүмкіндіктері мол деп төмендегідей адамдарды көрсетсе болады: рухани ізденіс үстіндегілер, ойлануда, ой қорытуда көркемдік қабілеті бар жандар, паранойяға жақын, жартылай отбасы мүшелері, ауыр психозәбір жағдайындағы адамдар, интернетте көп отыратындар мен туыстарының ішінде секта мүшесі бар жандар.

Келесі сатыда тұлғаның санасын толық бақылауға алу үшін алдын ала белгіленген әдістерді қолданулар басталады.

Уақытты бақылауға алу, яғни жаңа келген дінге сенушінің күн тәртібін есептелеген қатаң кестемен алмастырады. Кесте мынадай болуы мүмкін: лекциялық марафон, ұзаққа созылатын топтармен кездесулер, жеке-жеке берілетін интинсивті кенестер, билер мен спортпен айналысулар, елестер тудыратын гипноздық жаттығулар, медитациялар, бір ырғақтағы әндер айту, дұға оқу мен тәубеге келулер. Оның әр сәті физиологиялық және эмоционалды қысымдағы әрекеттермен байланысты

болғандықтан, тұлғаның жалғыз қалып, ойлануға, демалып, тынығуға, тамақ ішуіне аз, не мүлдем уақыт қалдырмайды.

Нәтижесі, психологиялық қорғаныстың әлсіреуі, назардың төмендеуі, физиологиялық және эмоциялық әлсіздік, топтағы өзгерістерді сыни сараптау мүмкіндігінен айыру, ойланудан алшақтататын және тез иланғыш қалыпқа түсіретін транстық күйде жүру.

Ақпараттық бақылау, газет, теледидар, радио, сектадан тыс адамдармен араласу сияқты ақпарат көздерінен айыру не олар туралы жалған мағлұматтар тарату. Орнына секта ілімінің ақиқаттығы мен абсолюттілігі белсенді түрде енгізіледі. Бұл ақиқатты сақтау және әлемді құтқару үшін қандай қызметтер атқаруы тиіс деген секілді культ мақсаттары үшін керекті мәліметтер ғана енгізіледі. Бұл мақсатта оқылатын дәрістердің атаулары, оны оқитын адамдар өзгеріп отыруы мүмкін, алайда оның ішіндегі түйін, ой сол қалпы өзгеріссіз қалады. Немесе сектадан тыс жерде ғана керек болатын жаңалықтарды ғана аз аздан енгізеді.

Тілдік манипуляция, немесе, нейролингвистикалық кодтау: қолданыстағы сөздерге жаңа мән және көпмақсаттылық (бұрынғы тұлғаралық қатынастардан айырудан бастап неокультте қалу мен инкапсулирование) сияқты мағынасын ұғынуы қиын жаргондармен толтырып қолдану сияқты тәсілдер пайдаланылады. Мысалға, «Құдайылық нұр миссиясы» қоғамында «білім» сөзінің мағынасы бастапқы сатыда үйретілетін медитацияның төрт әдісін білдірсе, «сана» сөзі жаман ойлар мен адамды Құдайдан алшақтататын жаман күш болып беріледі, ал «әлем» «Құдайылық нұр миссиясынан» тысқары жатқан, қол жеткізбес дүние болып табылады.

Секталарға қатысты психологияда кездесетін екі терминді «сана бақылауы» мен «мидың тазаруы» ұғымдарын көбіне бір деп қарастырушылық бар. Бұл қате түсінік, ашықтау үшін екеуін бөлек қарастырайық.

«Миды тазарту» терминін 1951 жылы журналист Эдвард Хантер қолданды. Ол бұл терминді американ солдаттарының корей тұтқынынан кейін ниетестігі мен құндылық жүйелерінің өзгергенін түсіндіру үшін қолданды.

Әдетте «миды тазарту» мәжбүрлеу түрінде жүреді. Басынан кім-кімнің «миын тазартатыны» белгілі болады, яғни тұлғаға зорлық пен қатаң қинау да қолданады. «Миды тазарту» өз өмірі үшін адамды қандай да бір талаптарға бағындыру кезінде тиімдірек, мысалы жалған түсініктемелер жазғызу немесе өз елінің үкіметіне күйе жағу, мұнан соң жасаған ісін рационалды түрде ақтау үшін процесс басқаша сипат алады. Алайда ол соншалықты күшті бола алмайды, егер зорлықта болған адам бостандыққа шықса оның санасы қайтадан қалыпқа келеді.

Гипноз – объекттің транс жағдайында болуы. Яғни, гипнозға түскен адамдар әдеттегі қалыптан өзгеше транс секілді күйге түседі. Әдеттегі қалып пен транстың айырмашылығы сол, қалыптағы санада назар бес сезім мүшесі арқылы сыртқа бағытталса, транс қалыбындағы санада назар ішке бағытталады. Адам «іштей» сезеді, көреді, естиді. Транстың арман, уақыт бойынша әртүрлі деңгейлері бар: қалыптағы транс пен терең транс. Терең транс адам өзінің айналасы туралы хабарсыз күйде болып, өз санасына әсер етуге оңай көндігеді.

Екіншісі «сана бақылауы» немесе, сананың өзгеруі деп аталатын өте нәзік процесс. Оны жасайтын адамдар арбалашушының «достары» болып табылатындықтан ол өзіне біреудің әсер ететінін білмей де қалады. Құрбан өзі туралы мәліметтерімен «досын» әбден қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде бұл мағлұматтарды, жаңа тұлға жасау кезінде қолданады.

Сана бақылауы айқын физиологиялық зәбірсіз болады. Оның орнына нақты нәтижелер беретін гипноз бен топтық жаттығулар жасалады. Адам керекті таңдау жасауы үшін оны тікелей қорқытпай, өтірік пен манипуляцияны қолданады. Тұтас алғанда құрбан өзіне жасалған барлық әрекеттерді дұрыс қабылдайды.

Деструктивті секталарда гипнозды аморальді түрде қолдануы мүмкін. Көптеген діни секталарда «медитация» жамылғысымен трансқа енгізу үдерісі жүреді де олар бұл күйдегі арбалашушыға өздерінің секта доктриналарын тез қабылдайтын шарттар жасайды. Діни емес секталарда индивидуалды не топтық трансқа енгізудің басқа жолдары қолданылады. Транс қалыбы әдетте жайлылық сезімін тудыратын болғандықтан бұл қайта-қайта түсу құмарлығын оятады. Ең бастысы клиникалық тәжірибелер көрсеткендей транс күйіндегі адам өз санасындағы сыни тұжырым жасау қабілетінен айырылады. Нәтижесінде адамның әдеттегі қалыбына қарағанда трансқа адамның енгізілген мағлұматтарды талқылау қабілеті төмен болады деген сөз.

Қазіргі таңда дәстүрлі емес діни ұйымдардың деструктивті іс-әрекеттерін зерттеудің өзектілігі, ең алдымен, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамның тұтастығын сақтау, жастар ортасында діни толеранттылықты қалыптастыру мақсатында дәстүрлі емес ұйымдардың идеологиясы мен халықтың

санасына әсер ету тетіктерін зерттеудің объективті қажеттілігінен туындайды. Бұндай шектен тыс қажеттіліктер діни жағдайды қиындатады және келесі мәселелерді туындатады:

- ол демократиялық кеңістіктегі дәстүрлі және дәстүрлі емес діни ұйымдардың қарым-қатынасы;
- бір жағынан, діни сенім бостандығына кепілдік беретін, екінші жағынан, қазақстандық қоғамның тұрақтылығы мен қауіпсіздігін нығайтуға және деструктивті үдерістердің алдын алуға бағытталған салмақты мемлекеттік-конфессиялық саясат. Бұл мәселе, ең алдымен, құқықтық аспектілерді өзектендіреді.

Қазақстанның діни кеңістігінде дәстүрлі емес діни ұйымдардың белсенді таралуына орай тартыс тудыратын факторлар да жоқ емес. Атап айтқанда әлеуметтік-экономикалық бағыттағы мәселелер, тұлғаның өмірдегі рухани ізденістері ықпал етеді. Сондай-ақ дәстүрлідіндердің бейқамдығы мен қорғансыздығын, еліміздегі осы саладағы заңдық олқылықтарын, тұрмыс қиыншылықтары мен жұмыссыздықты пайдаланып, рухани экспанция жүргізіп жатыр. Осы бағытта олардың еңбектері де жеміссіз емес. Шетел инвестициясы тек мұнай және газ саласына құйылып жатқан жоқ, рухани өріске де ауыз салуда. Деструктивті діни ұйымдар өздерінің кәсіптерін ашып, оған өз дініне енген Қазақстан азаматтарын ғана жұмысқа қабылдайды.

Бірқатар дәстүрлі емес діни ұйымдардың жалпы сипатында олардың халықаралық діни орталықтарымен байланыстары, жергілікті заңнаманы менсінбеуі болады. Сонымен қатар, қазіргі кезде олардың іс-әрекеті жоғарыда көрсетілген «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңымен [5] және 2012 жылы 7 ақпанда Қазақстан Республикасы Өкіметінің қаулысымен бекітілген №211 «Миссионерлік іс-әрекет жасайтын тұлғаларды тіркеу және қайта тіркеу» мемлекеттік қызмет көрсету Стандартымен реттеледі [6].

Ойымызды қорыта келгенде, бүгінгі таңдағы дәстүрлі емес ұйымдардың нақты көздегені – діни ұйымның көшбасшысы, жетекшісі өзінің бас мүддесін қанағаттандырып қаржы алу үшін, ықпалға ие болу арқылы шексіз билікке қол жеткізу мақсатында құрады. Ұйым жетекшісі мен оның айналасындағылардың мөлшерсіз байлыққа ие болуы қатардағы мүшелердің өз жеке меншігі мен мүліктерін ұйымның меншігіне аударып, оларды пайдаланудан бас тартуы арқылы жүзеге асырылады. Дәстүрлі емес діни ұйымдардың бүкіл іс-әрекеті адамның өздігінше ойлауын тоқтатуға, тәлімгеріне сөзсіз және мүлтіксіз бағынуына бағытталады. Осылайша, кез-келген адамға оның еркінен тыс әрекет жасатып, қолшоқпарға айналдыруға болады. Діни жаңа ұйымдар тоталитарлық, деструктивті культ немесе секта бола отырып, жеке тұлғаға және қоғамға қатер төндіреді. Бүгінгі таңда исламдық және христиандық сипаттағы дәстүрлі емес діни бірлестіктерге елімізде Заңдық жолмен шектеу қойылмайынша, қоғамға зиян келтіретін, бүлікші, арандатушы діни ұйымдар азаймайтыны анық.

Әдебиеттер:

- 1 Қазақстан Республикасының Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы №483-IV Заңы. – 2011 жыл 11 қазан.
- 2 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1987. – 797 с.
- 3 Le Bar J.J. Cults, Sects and the New Age. Huntington, IN Our Sunday Visitor.–1989. – 255p.
- 4 Бұлұтай М. Миссионерлік дәстүрлі емес діни ағымдар // «Айқын» газеті. – 2004. № 33. 77-80 бб.
- 5 «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы, 2011 ж.
- 6 Қазақстан Республикасы Өкіметінің қаулысымен бекітілген №211 «Миссионерлік іс-әрекет жасайтын тұлғаларды тіркеу және қайта тіркеу» мемлекеттік қызмет көрсету стандартымен 2012 жылы 7 ақпан.

Кулумжанов Н.Е.,

Докторант 3 курса специальности Культурология

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: Жолдубаева А.К.,

д.филол.н., профессор

КазНУ им. аль-Фараби

МОДЕЛЬ МИРА НОМАДОВ

В истории человечества кочевники сыграли важную роль, так как кочевничество или кочевничество – это постоянно эволюционирующее, изменяющееся и обновляющееся мышление. С появлением кочевого образа жизни в истории человечества сформировались первоначальные условия для последующего разделения труда и торговли. С заселением огромных просторов формировалась особая цивилизация, ныне называемая кочевой, кочевнической.

Особенностями кочевого образа жизни были и являются именно кочевой образ жизни: постоянное действие мировых религиозных традиций, с которыми приходилось сталкиваться кочевникам, приводило к интеграции существующих культурных практик с новым культурным контекстом.

Процесс кочевничества, то есть постепенного перехода населения огромного региона на кочевой образ жизни, произошедший в эпоху бронзы, по всей видимости, должен был повлиять как на ритуальные практики, так и традиционное мировоззрение в целом. Появился особый тип мировосприятия, который выражается, в том числе, в особенностях освоения пространства и времени. Г.Гачев интересно интерпретирует, на наш взгляд, особенность кочевнической культуры – она не “опредмечивает себя” в различных конструкциях: храмах, ирригационных сооружениях. Возможно именно поэтому понятие пространства у кочевников превалирует над понятием времени, пространственные отношения важнее временных и более вариативны [1].

Обращаясь к рассмотрению человеческой культуры в целом, нельзя не заметить, что человек в процессе своей деятельности постоянно актуализирует разнообразные пространственные модели для решения неотложных задач своей жизни. При этом одной из самых важных задач для человека традиционного мировоззрения является поддержание соответствия, соотносительности всего сущего с первосущим, божественным. Собственно, и сама жизнь была значима в той мере, в которой она была связана с сакральным, трансцендентным [2]. В связи с этим воспроизводство модели первосущего является одной из постоянных задач традиционной культуры. Такая модель, согласно М. Элиаде, служит для организации и поддержания диалога между сакральными и профанными мирами.

Кочевническая культура сформировала особый тип взаимодействия с пространством. Каждый акт мироустройства начинается с центра, и далее включает в эту сферу всю обитаемую ойкумену. Этот принцип приписывается оседлым народам. Для кочевых народов свойственен линейный, или динамический принцип освоения пространства, в котором космос выстраивается в процессе движения, то есть в ходе перекочевки. В ходе кочевания пространство осваивается линейно, но сами по себе остановка и воздвижение юрты как кочевого жилища воспроизводят акт творения, соотносимый с концентрической моделью [3]. На это обстоятельство указывала Н.Л. Жуковская, добавляя, что за “пределами конюшны и хашаана кончался обжитой “одомашненный” за время стоянки мир”[4:24]. Такую схему можно назвать полицентрической, представляющей собой систему линейно связанных между собой концентрических схем. Процесс кочевания актуализирует идею пути, связанную с линейным, динамическим типом освоения пространства, а каждая остановка влечет за собой использование статической, концентрической модели. Такого рода способ структурирования пространства можно назвать полицентрическим. Территория, находящаяся на границе ойкумены, неосвоенное, недоместечиванное пространство, понимается как территория Хаоса, ее присоединение к освоенному Космосу происходит по тем же законам [5].

Наиболее ярко пространственная модель мира выражает себя в конструкции: по сути, именно процесс строительства дома коррелирует с ритуалом перво-творения. В данном ритуале, начиная с момента выбора места для жилища, задаются важные в семиотическом отношении точки пространства, определяется семантика пространственных элементов будущего дома.

Мирче Элиаде указывает, что для человека традиционной культуры реально существует только сакральное, то есть созданное посредством ритуала. Наиболее важным при создании любого объекта в этом случае оказывается его изоморфность идеальной, изначальной модели [6:22]. В рамках такого подхода любое жилище также может быть рассмотрено как модель мира, поэтому и процесс его создания/возведения задает сакральные характеристики пространству [7].

Принцип освоения пространства кочевников несколько отличается от того, которым оперирует оседлые культуры. Прежде всего, это связано с появлением в традиции кочевых народов такого особого типа жилища, как юрта. Ритуал ее установки и функционирование отдельных частей юрты дают возможность отметить некоторые универсальные для кочевой традиции принципы структурирования пространства [8].

Членение юрты, дома как модели мира связано с представлением о строении и функциях пространства, как горизонтального, так и вертикального. Синонимичность дома дереву, *axismundi*, как свернутой модели пространства, подчеркивалось, например, тем, что юрте у каждого алтайца-бурханиста на самом почетном месте стояла священная береза [9:59]. Рассматривая семиотические характеристики юрты, исследователи отмечают, прежде всего, строгую закономерность расположения людей и предметов внутри жилища. Кроме обычного деления на мужскую и женскую половины, внутри как тюркского, так и монгольского жилища выделяется еще и деление места внутри юрты в зависимости от социального статуса находящихся в ней. Пространство у входа занимают люди, находящиеся на самой низкой ступени социальной лестницы; здесь же заворачивали умершего ребенка [10:65]. Наоборот, пространство внутри юрты напротив входа, то есть у западной стены, обладало высоким семитическим статусом. Авторы (Э.Л. Львова, И.В. Октябрьская, А.М. Сагалаев, М.С. Усманова) предлагают связывать это с линией восток-запад; она мыслится как линия, связывающая потомков с предками, которая проходит через настоящее [10].

На примере обряда установки юрты можно проанализировать семиотическую характеристику жилища. Центр определялся с помощью трех очажных камней, которые назывались “камни отца”. Три очажных камня в центре будущего жилища выкладываются на юг, запад и север. На эти камни или на треногу впоследствии ставился казан. Таким же образом уже в поставленной юрте выстилаются на земле кошмы, образуя П-образную фигуру, открытую на восток [11]. Аналогичным образом задается сакральное направление у алтайцев: построение жилища начиналось с установки двух жердей, ориентированных по линии запад-восток [12:56-60].

Первые два действия – выбор центра и расчерчивание круга. Дверь юрты ориентируется так, как принята в данной кочевой традиции. Традиция восточной ориентации жилища у древних тюрков сложилась под влиянием культово-мифологических представлений: как считал академик Бартольд, из обычая почитания солнца. Он же считал, что восточная ориентация была свойственна не только тюркам, но и монгольским племенам до 9-12 в.в. [13]. К этой точке зрения присоединяются сейчас все исследователи как культуры древних тюрков так и тюркоязычных племен этнографической современности [14]. У тюркских народов, принявших ислам, ориентация жилища объяснялась как направление на Киблу [15]. В расположении юрты входом на восток или на юг есть и практический смысл, связанный с необходимостью ее освещения.

Внутреннее пространство юрты обладает высоким семиотическим статусом по сравнению с внешним. Особо здесь выделяется сакральное место тор напротив входа в юрту, то есть у западной части юрты. Привязывание к раме канатов кереге заканчивает оформление среднего сегмента пространства юрты. Подъем на шесте бакана верхнего обруча юрты шанырак осуществляет мужчина, а с обеих сторон ему помогают женщины с уйками в руках [16]. Символика обряда подъема шанырака очевидна. Поднятие шанырака знаменует собой окончание оформления трехчастной структуры кочевого жилища; образуется троичная структура жилища, соответствующая трехчленному строению космоса тюркской традиции [17].

Перед тем, как начать установку юрты, или сразу после совершения указанных действий по традиции полагалось совершить жертвоприношение, которое должно было обеспечить хозяевам большой приплод скота и счастливую жизнь. Такого рода представления зафиксированы у каракалпаков, мургабских киргизов и у некоторых кавказских тюрков, в частности, ногайцев [18].

Одним из наиболее важных в семиотическом отношении предметов в жилище является шест бакан, которому посвящено отдельное исследование Н. Шахановой [18]. Исследуя практику использования бакана в родильной, свадебной и погребальной обрядности, а также разнообразные запреты и предписания, автор приходит к выводу о соотношении шеста бакана с мужским началом, а шанырака – женским лоном; место же, с которого поднимают шанырак, центр юрты, называется кіндік – пуповина [19:114]. Шанырак является семейной реликвией. Он передавался от отца к младшему сыну и считался сакральным символом покровительства предков [19]. Бакан в качестве необходимого элемента присутствует в свадебной и родильной обрядности, обозначая границу между живым и мертвым. В частности, бакан становился для женщины надмогильным памятником, а возможно – и основой тула. Кроме того, более широком контексте бакан олицетворяет плодородие, мужскую потенцию в целом: “бакан нельзя было бросать, его обязательно нужно держать в вертикальном положении, через него нельзя перешагивать” [20:30].

Традиционно деление на две половины: южную и – “гостевую” и северную – “хозяйскую”, семейную. Важно отметить, что в случае смерти хозяина его сразу переносили в гостевую часть юрты: он становился “гостем”. Дети, достигшие брачного возраста, тоже переселялись из семейной половины и также назывались гостями. С одной стороны, существовало деление и по иному принципу: женской называлась южная, а мужской – северная часть юрты.

Существование запретов изменять вертикальное положение бакана или переступать через него показывает, что бакан выступает как сакральный символ прочности, крепости мироздания. С другой стороны, существует ряд запретов и предписаний, которые позволяют предположить существование еще одной постоянно действующей линии сакрального напряжения, а именно горизонтальной. Так, нельзя было подъезжать прямо к двери юрты, то окажется, что лежащие полукругом кошмы ориентированы к выходу, как и треугольные камни очага. Таким образом, выстраивается линия, идущая от почетного места тор через бакан и дверь юрты на восток или юг. Возможно, что такого рода запрет связан с существованием особой сакральной линии, идущей от входа к востоку.

Дверь служила границей между мирами. У двери сидят ритуально не чистые, бедняки; далее, справа, в женской части юрты – место дочери, которая готовит пищу; затем место хозяйки, далее – место для маленьких детей. Ближе к центру сидит хозяин. Здесь начинается мужская часть. На священном месте тор сидят сыновья хозяина по старшинству, далее расположено место для почетных гостей, далее – для гостей ниже по статусу. Следовательно, семиотический статус места, а, точнее, сектора юрты от центра кереге, возрастает по мере приближения к сакральному центру, то есть к тор. Сакральным центром при рассаживании в юрте является очаг.

Процесс утверждения/распределения социальных статусов в культуре кочевников отражается в процессе распития кумыса. Во время распития кумыса ближе к почетному месту тор садились наиболее почтенные и пожилые, а молодежь рассаживалась ближе к выходу. Таким образом, подтверждается мысль, высказанная М. Элиаде: место членов семьи в доме варьируется в зависимости от их семейного или социального положения [21].

Порог, считался сакральным, и нельзя было наступать на него. Существовали представления о том, что нарушения такого запрета в 13 веке каралось смертью [22].

Таким образом, внутренне пространство юрты имеет две границы: горизонтальную и вертикальную, верхний дымовой круг и дверь. Хочется отметить, что семиотические характеристики внутреннего пространства юрты актуализируются, прежде всего, в обрядовых действиях. Наиболее ярко это проявляется в обрядах жизненного цикла.

Особое место в организации пространства вне юрты играла коновязь – сэргэ. В картине мира Полярная звезда воспринималась как коновязь, золотая или железная, а звезды Малой Медведицы – как два коня, привязанные к ней [23].

Сэргэ являются неотъемлемой частью организации двора у юрты. Кроме того их установкой сопровождается каждый значимый этап в жизни человека: рождение, свадьбу, смерть. Как отмечают авторы “Традиционного мировоззрения тюрков Южной Сибири”, сэргэ служила в то же время и обозначением границы между своим миром и миром чужим. “Хозяин встречал гостя у коновязи и только до коновязи провожал” [24:71].

Как уже указывалось, одним из важнейших алломорфов вертикали в тюркских обрядах является коновязь: использование коновязных столбов в самых ответственных ритуалах дает возможность уверенно предполагать, что “установление коновязи – древняя форма окультуривания пространства”.

Коновязи, как правило, представляют собой деревянный столб с выемкой в верхней части, своеобразно оформленной, с навершием и орнаментальным пояском. Обычно они ставились у юрты, и их использование было регламентировано рядом правил и предписаний.

Одно из пожеланий здоровья и благополучия звучало, как “пусть сэргэ будет непоколебимым, а очаг – неугасимым”. Выкапывать или ломать сэргэ запрещалось. В случае, если старая коновязь падала, рядом ставили новую [25].

Частью ближнего круга являются существовавшие у телеутов семейные жертвенники – несколько березовых стволов, на которых висела зайчья шкура. В этом месте дважды в году приносили жертву Ульгеню, обрызгивая шкуру молоком [26]. Жертвенное место у алтайцев-бурханистов представляло собой протянутую между двух берез веревку сомо с девятью тряпочками, центральная из которых имела вид животного [27].

Эти жертвенники иллюстрируют идею необходимости постоянного функционирования сакрального направления запад-восток.

Таким образом, коновязь используется как для обозначения границы, так и для указания на изменение социального статуса.

Семантика тюркских языков отражает мифоритуальную картину мира тюркских народов: жилище кочевников, юрта, соотносится со значением центра, середины (орта). Этим же понятием определяется и ставка – поселение кочевников.

Наличие письменной традиции тюрков-номадов делает анализ пространственной культуры мира гораздо более убедительным. Так, С.Г. Кляшторный, анализировавший ряд текстов древнетюркской эпиграфики, пришел к выводу, что мир описывается древними тюрками как четырехсторонний. Центром его является Отокен, священная земля тюрков, а по углам находятся враждебные народы. В качестве синонима этого мира выступает обозначения “Жер Су”. “Конструкция горизонтальной Жер Су обязательно атрибутируется вертикалью – горой или горной системой”[28:29].

Таким образом, кочевая культура – это сложное социокультурное явление, которое выражает отличное от оседло-земледельческой культуры онтологическое отношение «человек – мир».

Литература:

1. Гачев Г. Национальные образы мира. Курс лекций. Москва. Академия. 1998. с. 272. 432 с.
2. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость. СПб.:Алетейя, 1998. с. 13. 256 с.
3. Элиаде М. Шаманизм. Киев-М.: София, 1998. 384 с.; Байбурун А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Л.: Наука, 1983. 188 с.
4. Жуковская Н.Л. Категории и символика традиционной культуры монголов. М.: Гл. Ред. Восточной литературы, 1988, 197 с.
5. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость. СПб.: Алетейя, 1998. 256 с.
6. Элиаде М. Шаманизм. Киев-М.: София, 1998, 384 с.
7. Байбурун А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Л.: Наука, 1983, с. 6-7. 188 с.
8. Wasilewski J. Space in nomadic cultures: A spatial analysis of the Mongol Yurts // AltaicaCollecta. № 9. Wiesbaden, 1976. P. 345-359.
9. Львова Э.Л., Октябрьская И.В., Сагалаев А.М., Усманова М.С. Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири: Пространство и время. Вещный мир. Новосибирск: Наука, 1988.
10. Львова Э.Л., Октябрьская И.В., Сагалаев А.М., Усманова М.С. Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири: Пространство и время. Вещный мир. Новосибирск: Наука, 1988.
11. Нудурбаева О. Кииз уй – структура пространственности // Журнал “Арба”, 14.07.2000
12. Тихонов С.Н. Традиционные жилища алтайцев // Этнография народов Сибири – Новосибирск: Наука, 1984.
13. Бартольд В.В. К вопросу о погребальных обрядах турков и монголов // Записки ВОРАО, 25. Пг., 1921.
14. Кляшторный С.Г. Мифологические сюжеты в древнетюркских памятниках // ТС 1977. М., 1981, с. 117-138
15. Карутц Р. Среди киргизов и туркмен на Мангышлаке. Пер. Е. Петри. СПб.: А. Ф. Девриен, 1910. с. 64. 332 с.
16. Шаханова Н.Ж. О семантике шеста “бакан” в родильной обрядности тюрко-монгольских кочевников // Краткое содержание докладов Лавровских (Среднеазиатско-Кавказских) чтений, 1990-1991 г.г. СПб., 1992, с.112-114; Карутц Р. Среди киргизов и туркмен на Мангышлаке. Пер. Е. Петри. СПб.: А. Ф. Девриен, 1910. с. 64. 332 с.
17. Кляшторный С.Г. Мифологические сюжеты в древнетюркских памятниках // ТС 1977. М., 1981, с. 125.
18. Шаханова Н.Ж. О семантике шеста “бакан” в родильной обрядности тюрко-монгольских кочевников // Краткое содержание докладов Лавровских (Среднеазиатско-Кавказских) чтений, 1990-1991 г.г. СПб., 1992, с.112-114.
19. Шаханова Н.Ж. О семантике шеста “бакан” в родильной обрядности тюрко-монгольских кочевников // Краткое содержание докладов Лавровских (Среднеазиатско-Кавказских) чтений, 1990-1991 г.г. СПб., 1992.
20. Казахи. Историко-этнографическое исследование. Алматы, 1995, с. 116.
21. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре. Киев: София, ИД Гелиос, 2002. с. 50. 256 с.
22. Дж. дель Пано Карпини. История мангалов. Г. Де Рубрук. Путешествия в восточные страны. Ред., вс. ст. и прим. Н.М. Шастиной. М., 1957.
23. Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. СПб.: тип. В. Киршбаума, 1883. Вып. 4. с. 735.
24. Львова Э.Л., Октябрьская И.В., Сагалаев А.М., Усманова М.С. Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири: Пространство и время. Вещный мир. Новосибирск: Наука, 1988.
25. Жамбалова С.Г. Профанные и сакральные миры ольхонских бурят. Новосибирск: Наука, 2000. с. 272. 400 с.
26. Радлов В.В. Из Сибири. Страницы дневника. Пер. К.Д. Цивинной и Б.Е. Чистовой. Ред., прим., посл. С.И. Вайнштейн. М.: Восточная литература, 1989. С.190-192. 752 с.
27. Вербицкий В. Алтайцы. Сочинения алтайского миссионера свящ. Василия Вербицкого. Томск: Тип. Губ. Правления, 1870, с. 17-18. 224 с.
28. Кляшторный С.Г. Представления древних тюрков о пространстве // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. 11 годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР. М.: Наука, Восточная литература, 1997

Куралов А.Г.

*«Дінтану» мамандығының 2 курс магистранты
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті*

Ғылыми жетекші: Али Р.А.

Филос.ғ.к., доцент

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті

ПАТРИАРХ НАСТУРА ЖӘНЕ НЕСТОРИАНДЫҚ БАҒЫТ

Мақалада Христиан дінінің білім ошағы болған ежелгі Руһа қаласы туралы және де Руһа қаласының өркендеп тұрған кезеңінде өмір сүрген патриарх Настураның алғашқы Христиндық топтардың шығуына ықпалы туралы мәселелер қарастырылады. Руһа қаласының ең алғаш болып Христиан дінімен танысуы және де Иса пайғамбардың артынан ерген ең алғашқы дін таратушылардың Руһа қаласымен байланысы туралы оқиғалар айтылады. Антакия елінен шыққан дінбасы Настура туралы сөз қозғалады.

Әлем халқының басым бөлігінің негізгі сенімі болған, әлемдік діндердің ең көп таралғаны болып саналатын Христиан діні туралы мәліметтер, оқулықтар, кітаптар өте көп болғанымен олардың қазақ тіліндегі нұсқалары санаулығана болуы өкінішті-ақ болып тұр. Христиан діні – негізінен үш үлкен топқа бөлінгенімен, осы күнге дейін көптеген Христиандық бағыттардың болғаны туралы біле бермейміз. Сондықтан да ертеде болған Христиандық бағыттар туралы дін мамандарына мәлімет бере кету маңызды іс болары анық. Сондай-ақ мақалада алғашқы Христиандықтың білім ошағы болған Руһа қаласы туралы, сол кезеңде өмір сүрген дінбасы Настураның ой-пікірлері туралы, оның ұстанған жолы туралы айтылады.

Екі мың жылдық тарихы бар Христиан дінінің ұстанушылары көп және де бұл дін туралы мәліметтер, кітаптардың көп болғанымен, бұл діннің шығу тарихы, қайдан шығып, қай жерде өркендеуі, қай жерде дамуы, қалай таралуы туралы көп адамдар біле бермеуі анық. Дәл осы тақырыпқа тікелей байланысты болған ежелгі Руһа қаласы туралы естіген кісілер де аз шығар, сөз басында айта кететін болсақ, мақаладағы негізгі терминдер мен атаулар көбіне ағылшын немесе латын тіліне емес, керісінше араб тілінің жазылу стиліне негізделіп аударылды. Яғни «Руһа» деген атау да латын немесе ағылшын тілдерінде басқаша аталуы мүмкін, бірақ та мақалаға қатысты негізгі мәліметтер араб тілінен аударылғандықтан, мұндағы терминдер мен атауларда арабша стильде болатынын ескерте кетеміз. Руһа қаласы өте көне қалалардың бірі, ол қазіргі таңдағы Туркия елінің оңтүстік шығыс бөлігінде, орналасқан, нақтырақ айтқанда Истанбул қаласының оңтүстік шығысында шамамен 1200,1300 км қашықтықта орналасқан. Бұл қаланың үш жарым мың жылдық немесе оданда да ұзақ тарихы бар. Уақыт өтуіне қарай ол қаланың атаулары да өзгеріп отырды. Сол секілді Руһа аймағын кезекпен билеген елдердің тіліне сәйкестеліп те басқаша атаулармен аталған. Мысалы: Адесса (Адиса, Edessa), ежелгі Римдіктер болса бұл қаланы «Osrhoë» (Orthoë) деп атады. Руһа қаласын біздің заманымыздың алғашқы кезеңінде Абжар деген патшаның басқарғаны туралы мәліметтер бар және де ол патшаның Иса пайғамбармен замандас болып, Исамен қарым-қатынас жасағаны туралы да мәліметтер мен тарихи деректерде келеді. Осыған мысал ретінде мынадай оқиғалар тізімін келтіре кетсек: өз кезеңінде Абжур Руһа елінің патшасы болған. Оныңбір кездері Исамен хат жазысып тұрғаны туралы айтылады. Бірақ та мұндай хабарлар тарихи тұрғыдан күмәнді хабарлар болғанымен, бұл деректерге байланысты ертедегі Масихи кітаптарында (Абжар патша туралы оқиғалар) сөз қозғалған. Сол деректерде Абжарпатшаның оқиғасы былай айтылады: ол, сол кездегі Сабинус (қазіргі Палестина аймағы) еліне өзінің жалшыларын жіберген кезде, елшілері сол елде бір мұғжиза иесінің шыққанын, оның ауруларды өзінің мұғжизасымен емдейтінін естіп, біліп елдеріне қайтқан соң, естіп-білгендерін патшаға айтады. Абжар патша өзінің бойында жазылуы қиын болған аурудың болғаны себепті сол мұғжиза иесі мен (Исамен) қатты жолыққысы келіп, тіпті оның өмір сүретін еліне барғысы да келеді. Бірақ та ол кейбір кедергілер мен себептердің салдарынан ол жаққа бара алмай, керісінше Исаны өзінің еліне қонақ ретінде шақыртып, өзінің науқасынан айықтыруын және де ол алып келген дінді сол елде таратуын өтінеді. Бірақ та Иса ол патшаның бұл ұсынысын қабылдай алмайды. Сондай-ақ оның еліне бара алмайды. Сол кезден бастап бұл оқиға халық арасында кеңінен таралып кетті. Уақыт өткен соң, бұл оқиға «Юсбиюс» деп аталатын кітап беттерінде жазылды. Кейіннен бұл кітап Сирия және Юнани тілдеріне аударыла бастады. Одан кейін латын, аромия, араб тілдеріне аударылған еді. Сол кітапта келген хаттардың түп нұсқаларынан аз да болса, мәліметтер келтіре кетейік: Абжар патшаның Исаға жазған хатынан үзінді:

«Уршалим елінен шыққан құтқарушы, тақуа кісіге Абжар патшадан хат. Бізден саған сәлем мен есендік болсын. Мен сен туралы хабарлар естіп жатырмын. Сенің ешбір шөп-дәрілерсіз-ақ адамдарды емдей алатыныңды естідім. Тіпті сенің соқыр адамның көзін аша алатыныңды да естідім. Ақсақтың аяғын емдей алатыныңды да, алапес ауруын емдей алатыныңды да, жаман жындар мен шайтандарды қуа алатыныңды да, сен адам денесінде жазылмайтын жараларды жаза алатыныңды да, сонымен қатар

өлілерді тірілте алатыныңды да естідім. Сен туралы осыншама кереметтер мен мұғжизаларды естігеннен кейін, мен сені құдай немесе құдайдың жақын бір адамы деп есептеймін, өйткені осыншама мұғжизалар қарапайым адамның қолынан келмесі анық. Сондай-ақ сенің еліндегі яһуди тайпаларының саған күн көрсетпей, сені қысымға алып жатқанынан да хабарым бар. Сол себепті де мен сені өзімнің еліме шақыртамын. Менің елім кішігірім ел болғанымен, саған барлық жағдайды жасап, менің қасымнан сыйлы орынға ие болатыныңа уәде беремін және де менің бойымдағы ауруды емдеп беруіңді сұранамын».

Кейбір деректерде Исаның сол Абжар патшаға жауап ретінде жазған хатында былай деп айтылады:

«Сен мені көзіңмен көрмей-ақ менің сенімімді қабылдағаның үшін мен сені жақсы хабармен сүйіншілеймін, ал менің қасымда жүрген бір топ адамдар болса, мені көздері мен көре тұра, мені мойындамай жатыр. Мені өзіңнің еліңе шақыртуыңа келетін болсам, мен осы елдегі міндетімді аяқтамайынша, ешқайда да кете алмаймын. Өйткені, мен бұл елге өз міндетімді орындау үшін келдім. Бірақ та көп уақыт өтпей өзімнің шәкірттерімнің бірін саған жіберетін боламын. Ол сені емдеп, саған дертіңнен сауғып кетуіңе көмектесетін болады».

Бұл хатты Иса Абжар патшаға Хинани деген кісі арқылы жібергені туралы айтылады. Хинани болса Исаның хатын Абжар патшаға алып барып бергеннен кейін, патша ол хатты сарайының бір бұрышына іліп қойған деседі. Басқа бір деректерде мұсылман әскерлері «Руһа» қаласын жаулап алған кезде осы хатты қолға кіріткен екен. Мұсылмандар бұл хатты, сол кездегі Византия императорына үлкен көлемді ақша мен Византия еліндегі тұтқындарды босату келісімімен бермек болады. Бұл хат сол кезден бастап Константинопль қаласында сақталып, Крестшілердің жорығы болған кезге дейін сонда болған. Б.з 1204 жылы болған Крестшілердің жорығынан кейін ол хаттың жоғалып кеткендігі туралы айтылады. Иса айшыққа байланып, өлтірілгеннен кейін, оның жолын шәкірттері жалғастырады. Яғни ол, дүниеден кеткеннен кейін, оның ізін қуушы жетпіс екі адам Руһа қаласына барады. Олардың арасында Тубя ибн Тубя атты яһуди кісі болады. Сол кісі Абжар патшаны емдеп, ауруынан айықтырады. Сол кезден бастап Исаның жолындағылар Руһа елінде үлкен құрметке ие болып, сол елде емін-еркін өмір сүре бастайды. Бірақ та олардың қуанышы ұзаққа созылмайды. Абжар патша дүние салғаннан кейін, оның орнына Мусну патша келіп, өзінің наным-сенімі бойынша «пұтқа табыну» сенімін қайта кіргізіп, сол елдегі барша христиандық дінбасыларды өлтіртеді. Сол кездерде, яғни б.з екінші ғасырының жартысы мен үшінші ғасырдың бас кезеңдерінде алғашқы «Інжіл» кітабының бірнеше (екі бөлігі) бөліктері жазылған еді. Мусну патша тақтан кеткен соң, одан кейінгі патшалар тұсында алғашқы христиандық дінін ұстанушылар Руһа қаласында діндерін емін-еркін ұстанып, оның негіздерін әріқарай дамытып, Руһа қаласын діни білім ошағына айналдырған еді. Абжар патша шамамен б.з 176-219 аралығында патшалық құрып, өзінің басшылық кезеңінде Мәсіх дінін берік ұстанғаны туралы айтылады. Оның христиандықты қабылдауына Сикстус, Юлюс, Африканус дейтін кісілер күә болғандығы да айтылады. Сол кезеңдерде (216 жыл) Римдік әскерлер Руһа еліне басып кіріп, сол жердегі Мәсіх дінімен танысып, сол дінмен байланысқа түседі. Осы кезеңдерде Римдіктердің Руһаға келуімен, олар сырттан көптеген жаңа өркениеттер мен басқа діндерге тән жаңалықтарды сол жерге алып келді. Соның салдарынан қаймағы бұзылмаған негізгі Христиандық дін түрлі халықтардың діни көзқарастарымен араласып, тұнығы лайлана бастайды. Парсылардың сенімдері болған Зэратуштік және Сэнауилік сенімдер де сол елге келіп, христиандықпен араласып жатты. Әсіресе Мэсроия сенімдегі кісілер көне ароми тілінде сөйлегендіктен, Руһа елінің халқымен тез араласып, солармен біте-қайнасып кете жаздады. Бұл топ та Христиандыққа жаңалықтар енгізгісі келді. Бірақта сол кездегі үлкен епископтардың бірі болған Тертолиан оларға байланысты мына сөздерді айтып, халықты олардан аулақ болуға шақырды: «олар шайтанның әскердері, адамды негізгі иманнан адастырып, толық адасушылыққа бастайды». Римдіктердің жүргізген осындай саясаттарының салдарынан Мәсіхтік дін негізінен айрылып, дәл сол кездерде «аспандағы әке» деген түсініктер пайда бола бастаған еді. Бірақ та христиандық дін Руһа елінің негізгі тұрғындарының жүрегінен орын тауып қойған еді.

Жоғарыда айтылған Руһа қаласынан шыққан дін басылары мен дін көсемдерінен дәріс алған Настура, өз сенімін сол ұстаздарының берген дәрістеріне негіздеп құрды. Настура б.з 408-450 жылдар аралығында өмір сүрген Христиандық дінбасы. Ол алғашында Антакия аймағынан шығып, сол жерде діни білім алғаннан кейін Константинопль елінде 428– жылдан бастап, төрт жыл екі ай көлемінде патриарх қызметін атқарады. Оның пікірінше Мэрия ана пәк қыз болған, ол ешқандай құдайды дүниеге әкелген жоқ. Ол тек адам баласын ғана дүниеге алып келді. Ол, басқа үштік сенімде болған христиандар секілді Исаны Мэриядан туған, денеден тұратын құдайлық қасиетке ие зат деп түсінбеді. Настура Исаға ұл деген сипат берді бірақ та, басқа да топтар секілді оның бойында құдайдың қасиеті қалыптасып, ол құдаймен бірігіп кетті немесе құдайдың нағыз ұлы деген сипаттарды қолдамады. Оның Исаны ұл, құдайдың ұлы деп атауы, негізінен тікелей мағынада емес, астарлы мағынада айтылған сөз болатын еді. Яғни құдай тағала оған ерекше махаббаты мен нығметтерін жаудырғандықтан оның ұлы сияқты жоғары дәрежеге ие

болды, әрине бұл астарлы мағынада, адамдар арасындағы әке мен бала секілді түсінік емес. Осылайша Настураның сөздерінде Исаның өз қауымымен сөйлескендігі, уағыз-насихат айтқандығы, жазаға тартылып, азапталғандығы туралы айтылады. Оның мұндай істермен айналысуы, сол істердің оған жасалынуы оның бойында мүлдем құдайлық сипаттың жоқ екенін білдіріп, соған дәлел болады. Ол құдай да, құдайдың шынайы ұлы да болған емес. «Тарихул умматил қибтия» кітабында Настураның Мәсіх туралы айтылған сөздері келтіріледі. Ол кітапта Настура Мәсіхтің құдай емес екенін кескінді түрде айтқан. Настураның бұл пікіріне қарсы болған Александрия патриархы Карлс пен Антакия патриархы Юханна оған оның бұл ойынан қайтуын сұрап, хат жолдайды. Настура олардың хаттарына жауап жазбай, оларға мән бермейді. Содан кейін 431 жылы өткізілген үлкен Афсас жиынында бір топ патриархтар Настураны лағынетке ұшыраған деп, оны жер аударуды ұйғарады. Содан кейін Мәрия Ұзаро (пәк) ана адам және құдайды дүниеге алып келді деген сенім нақтыланды. Осы жиынның нәтижесінде осы секілді бірнеше мәселелер қайта жолға қойылған болатын еді. Сол жағдайдан кейін Настура өз қызметінен алыстатылып, өкілеттілігінен айрылды және Мысыр еліне айдалып, сол жақтағы Ахмим аймағында тұрақтап, өмірінің соңғы бөлігін сонда өткізеді. Ибн Битриқ Настураға байланысты мына хабарларды жеткізеді: Осылайша Настураның айтқан сөздері де, оның ілімі де, жазбалары да жоғалып кеткен еді. Бірақ та біраз уақыт өткен соң, Парсы патшасы Кубаз ибн Файруздың кезінде Насибиндер Настураның ілімін қайта жаңғыртып, оның ілімін Шығыс елдерінде қалыптастырды. Парсы елі Настура сеніміне қызығушылық танытып, кейбір халқының Настурия сенімін қабылдағандары да болды. Сол себепті де Настурия ілімі шығыста қанатын кеңге жайып, өрлей бастады. Сол секілді Ирак, Маусул, Жазира елдерінде де бұл сенім тарай бастады. Ибн Битриқтың айтуына қарағанда бұл сенімді әлі күнге дейін жер-жерде ұстанып қалған топтар бар деседі. «Сусинату Сулайман» атты кітапта Настура сенімі туралы мынадай хабар айтылады: Настура сенімін ұстанушылар қазіргі таңда Калдания деп аталып, екі өзеннің аралығында өмір сүреді. Ол екі өзен үлкен қалалармен шектесіп жатады, олардың өздеріне сай білім алу тәсілдері бар. Настура тобындағылардың басқа христиан топтарынан айырмашылығының бірі – олар Афсас жиынына қарсы шығады. Сондай-ақ олардың сенімі бойынша Масихтың бойында ешқандай да құдайлық сипат жоқ, және де Настуралықтар «құдай Исаның кейпіне енуі» деген пікірлерге қарсы шығады. Бұл сенім ертеде де дұрыс емес сенім деп есептелген, деп сенеді. Настуралықтар ондай сенімді ашық адасушылық, деп есептеген. Настура тобының негізі, алғашқы шығыс Сириялық одан кейін Әшурилік топтан бастау алады.

Ежелгі Руһа қаласының Христиан дінінің қалай? және қайдан? Бастау алатынына тікелей ықпалы болды. Бұл қала ежелден діни білім орталығы болғандықтан, осыған байланысты «пайғамбарлардың қаласы» деген атпен танылып кеткен. Тереңірек зерттейтін болса, бұл қаладан тек қана Христиандық емес, бәлкі басқа да діндердің тарихын білуге болады. Өйткені бұл қала адамдар көп шоғырланған әрі көп адамдар келіп-кететін орталық қалалардың бірі болғандықтан, ол қалаға көптеген діни нанымдар мен сенімдер өз әсерін тигізбей қоймады. Зерттеу керек болған негізгі тақырып – Христиандық діннің ішіндегі Настурия бағыты, бұл діни топ осы қаламен тығыз байланысты болғандықтан, зерттеу жұмысында маңызды тақырыпқа ие болып отыр. Сондай-ақ көпшілік қауымға белгісіз болған бұл қаланың тарихын халыққа таныстырып, жаңа бір жаңалықты ашу да біз үшін зор мақтаныш. Мақаладағы екінші және негізгі тақырып патриарх Настура және оның ұстанған жолы туралы. Настураның атымен тығыз байланысты, ол негізін қалап кеткен Несториандық бағыты да сол кездердегі саяси ойындардың құрбаны болып, кейде сол кездердегі алпауыт елдердің қолданған қаруы ретінде қалып қойған Христиандық топ. Өкінішке орай мақалада Настурия туралы бастапқы мәлімет қана берілді. Бірақ та оны толыққанды зерттейтін болса, онда оның көлемі бір кітаптың көлеміндей болары анық. Жалпы бұл мақаланы жазудағы негізгі мақсат – Христиан дінінің бастау кезеңіндегі кездескен әртүрлі мәселелер мен Христиандыққа қатысты маңызды деген оқиғалардың бетін ашу.

Әдебиеттер:

1. Сируал Атия.Ж, Тарих Каниса Шарқия, – Каир: 2005. – 665 б.
2. Әли ибн Иброһим, Тансир, – Каир: 2001. -107 б.
3. www.marnarsay.com/Subject/Nastor.htm – Патриарх Настураның өмірі туралы мәліметтер.
4. www.almrsal.com/post/262052 – Ежелгі Руһа қаласының тарихы туралы мәліметтер.
5. [Nestorians and their Rituds](#) l' 178; Adeney, p. 484, n.1.

БІРІККЕН ШІРКЕУ ҰЙЫМЫНЫҢ ІЛІМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан тәуелсіз ел болып жарияланғаннан соң, дін бостандығы жаңа арнаға түсіп, Қазақстан Республикасы өзін зайырлы мемлекет деп жариялады. Конституциямызда: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп көрсетілген [1, 5 б.].

Дін және діндарлық, дінаралық қатынастар, жаңа діни ағымдар, қазіргі әлем үшін өзекті болып отыр. Дінаралық сұхбаттастық пен келісім адамзат өркениетінің сақталуы мен өрлеуі үшін маңызды. Еліміз көп ұлтты және көп конфессиялы мемлекет. Қазақстанда 18 конфессияға тиесілі 3088 діни бірлестіктер жұмыс жасауда. 2011 жылы қазан айында «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [2] қабылданып, мемлекет пен конфессияаралық қатынастарға жаңа серпін берді. Сондықтан заманауи қоғамда дәстүрлі және дәстүрлі емес діни ілімдердің атқаратын қызметі мен діни санада алатын орнын нақты тарихи негізде талдау қажет. Дәстүрлі емес харизматикалық қозғалыстардың ілімі мен ұстанымдары, әсіресе миссионерлік қызметі дәстүрлі діни ұстанымға, адам құндылықтарының негізіне және дінді түсінуге кері тұрғыда ықпал етеді.

Бүгінгі таңда елімізде ақпарат құралдарынан беріліп отырған деструктивті діни ағымдардың қызметі жайлы мәліметтерге көңіл аудару азаматтық міндетіміз болып есептеледі. Біріккен шіркеуінің қызметі тек жеке азаматтардың өміріне ғана зардабын тигізіп қоймай, еліміздің ішкі тұрақтылығы мен ұлтаралық және конфессияаралық келісім саясатына да зардабын тигізуде. Енді, осы ұйымның қалыптасуына көз жүгіртсек.

Алайда, соңғы жиырма алты жылдық азаматтық қоғам мен нарықтық экономиканың құрылуымен ғана емес, сондай-ақ «діни серпілістің» болуымен де сипатталады: бұрынғы діни бірлестіктердің позицияларының күшеюімен бірге қазіргі Қазақстан үшін барынша беймәлім, жаңа «дәстүрлі емес» діни ұйымдардың пайда болуы байқалады. Солардың бірі «Бірігу шіркеуі».

Біріккен шіркеу ұйымының іргетасы 1 мамырда 1954 жылы Сеулде қаланған. Оның негізін салған Сон Мён Мун (*негізгі аты Мун Ян Мё*) 1920 жылы 6 қаңтарда Пьонган Букдо (*қазіргі Солтүстік Кореяда*) христиандық отбасында дүниеге келген. Бала туыла салып оның ата-анасы христиан дініне жүгінген және пресвитериандық шіркеуге қабылданған. Қазіргі уақытта оның діни ілімін қуаттайтын-дардың саны әлемнің 150 елінде бар.

Мун өзінің діни көзқарастар жүйесін «Құдайдың үдеріс» (*«Божественный принцип»*) деп аталатын кітабында баяндаған.

Біріккен шіркеудің ресми деректеріне сүйенсек, «1935 жылдың 17 сәуірінде таң ертең, жеткіншек үйден алыс емес жерде мінәжат етіп жатқанда, ол Иисус Христоспен, сосын Буддамен, Лаоцзымен, Конфуциймен және Мұхаммед Пайғамбармен кездескен». Иисус Христостан бата алған: ақиқатты іздеп табу (*Құдайшылық Принцип*), болмыстың фундаменталдық мәселелерін шешу, адамзатты қайғы-қасіреттен арылту және Христостың соңына дейін жасалмай қалған миссиясын жеткізу деп есептейді.

Мунның айтуынша, басты мақсаты – Құдай мен адамзаттың қайғы-қасіретін жою. Сон Мён Мунның пікірінше, Құдай біздің ғасырымыздың үш қатерлі ауруынан зардап шегеді. Өңгіме, біріншіден, жас ұрпақтың адамгершілік қағидаларының бұзылуы әрі барлық әлемдегі жеке-дара және ұлттық эгоцентризмнің күшеюі; екіншіден, христиандықтың құлдыруы және бар әлемде бірлік пен өзара түсіністіктің жоқтығы; үшіншіден, материалистік және атеистік идеологияның таралуы туралы болып отыр.

Мунның пайымдауынша, Құдай, таусылмас мәңгі қуат көзі, еркек пен әйел арасындағы бастамалар. Жаратылудың мақсаты отбасы құру. Нағыз махаббаттың бастапқыдағы идеясын құртқан және сенімді жоғалтуға әкелген Хауаның күнәһар болуы. Хауа күнә жасап Шайтаннан Кайнды дүниеге әкеледі. Адамзатты тек қана мінсіз адам, мінсіз отбасын құраған адам ғана құтқарады. Адамдарды құтқару үшін Құдай Иисусты жіберді, алайда Иисус, сол заманның адамдары түсінбестік танытып, оның ілімін қабылдамады және жазаланды. Мунның пайымдауынша Иисус адамдарға рухани бостандық қана берді, өзінің негізгі міндетін орындамай қалды. 1960 жылы Мун мінсіз әйел Хак Джа Хан Мунмен некеге отырады. Сол сәттен бастап адамзатты құтқару басталды деп ұғанады. Корея ғаламының орталығы болды және рухтардың бүкіл әлемі Мунды өз иесі ретінде мойындады деп есептейді.

1971 жылдың аяғында Мун Америка Құрама Штаттарына көшіп келді және үш жыл бойы Бірігу шіркеуінің қызметінің барлық аспектілеріне, яғни Құдайды тану қағидасын және қозғалыстың ішкі құрылымын түсіндіруден жаңа мүшелерді тарту әдістеріне бірыңғай стандартты енгізді. 1974 жылы Мун

барлық миссионерлік топтарды біріктірді, көшбасшылық ротациясын енгізді және барлық тыңдаушыларына қосымша жаттығуларды орындауды міндеттеді.

1972 жылы Біріккен шіркеу Америка Құрама Штаттарында тұруға рұқсат алған Риверн Айдың жаттығу орталығы мен тұрғылықты жері бойынша Нью-Йорк қаласындағы Tarrytown қаласындағы жерді сатып алды. Біріктіру Теологиялық семинария 1975 жылы 20 қыркүйекте ашылды, бірақ Мунның білікті американдық көшбасшыларды даярлауға деген үміті ақталмады. Миклер: «Қозғалыста корейлік және жапондық көшбасшылар басымдықтарын ескере отырып, бұл мақсат қол жеткізгісіз болды» [3, 125-126 бб.].

1970-шы жылдардағы көрнекті және қымбат науқандар нәтижесінде кейбір өсуге қарамастан, шіркеудің ізбасарларының саны

Біріктіру әлі де жоспарланған 30 мың адамнан әлдеқайда аз. Конверсияның кетуін азайту мақсатында, Ай шіркеудің әрбір мүшесінің некеге қатысты батасын алғанға дейін үш адамның қозғалысын және отбасылық өмірдің басталуына дейін – үш жыл бойы қозғалыс пайдасына жұмыс жасайтынын мәлімдеді.

1976 жылы Мун өзінің жердегі миссиясы аяқталғанын жариялады – провинциядағы қайта тірілу туралы оқиға аяқталды және жөндеудің барлық шарттары орындалды. Біріктіру шіркеуі үшін бұл Мыңжылдықтың аяғында толық көлемде қол жеткізуге тиіс Патшалықтың жердегі Құдай Патшалығының алғашқы жылының басталуы болды.

1982 жылғы 1 шілдеде Нью-Йоркте өткен рәсімде, ерлі-зайыптылардың (*шынайы ата-аналар сияқты*) бірден 2075 жұбайларға батасын беріп, қоғамның назарын аударғаны сөзсіз, бірақ сол уақытта қозғалыстың өзінде үлкен проблемалар туғызды. Бір түнде мыңдаған жас отбасыларын қолдау, балаларды тәрбиелеу, жұмыс, отбасылық және миссия арасындағы уақытты бөлу және аралас некеде қарым-қатынас жасау (*63% әртүрлі нәсілдер мен мәдениеттердің өкілдері арасында болды*).

Сонымен қатар, бұқаралық некелер дәстүрі көбірек болды. 1992 жылы 25 тамызда Шынайы ата-аналар Сеулдегі Олимпиадалық стадионда отыз мың жұптың «Халықаралық салт некеге» ие болды, ал 1995 жылы олар үш жүз алпыс мың жұптың үйленуін жариялады, олардың көпшілігі спутниктік байланыс арқылы баталарға ие болды [4, 17-18 бб.].

Зерттеушілердің еңбектеріне сүйенсек, Біріккен шіркеуінің көшбасшысы Сон Мёң Мун ерекше тұлға саналады. Ол өзін Мәсіх ретінде жария етеді. Мәсіх ұғымы – адамзатты құтқару үшін Құдайдың таңдауына іліккен, осындай мақсатқа байланысты Құдай табиғатының бейнесі болатын шын әулие адам. Яғни, Сон Мёң Мунның діни ілімінен де, культтік тәжірибесінен де «Құдай мен адамзаттың қайғы-қасіретін жою» идеясын көреміз [5, 115 б.].

Біріккен шіркеуінің діни ілімінде Мәсіх ұғымы – биік діни-адамгершілік идеалы талаптарына сәйкес келетін жетілген адам. Сондықтан да Әулиенің Мунның Мәсіх ретінде жария етілуінен «тірі адамды құдайға айналдырып, соған бас июді көру» – мағынасыз нәрсе. Жүйелі түрде бірқұдайлықты ұстана отырып, Біріккен шіркеуінің жақтастары әлем мен адамдарды өз баласындай жаратқан Жалғыз Құдай, Жалғыз Жаратушы деп танып, тек Соған ғана бас иіп, тағзым етеді.

Біріккен шіркеуінің жақтастары Мунның тұлғалық қасиеттеріне былай сипаттама береді: «Мун ерекше тұлға. Біз оны білетін сияқтымыз, ал шындығында, тіпті де олай емес, өйткені оның жүрегінің кеңдігі тұңғыздыққа бойлап, айналаға айқара ашылып жатса, ал ұлылығында шек жоқ. Оны түсінуге қанша тырысқанымызбен, оған жақындауға талпынғанымызбен, біз өзіміздің шама-шарқымыздың шектеулі екенін сезінеміз. Бұл бізді адамның мүлтіксіз емес, салыстырмалы екенін және оны Шексіз тұлғамен салыстыра қарағанда, оның шегі бар екенін сөзсіз мойындауға мәжбүр етеді. Осы адамның арқасында біз Құдайдың адамзат Әкесі екенін түсіндік. Сол арқылы бізге Құдайдың мәні – сүйіспеншілік, ал Оның Өзі - әкенің жүрегіне ие бола отырып, өз тәніне құлша аяусыздықпен қарайтын, қасірет шеккен әке екені түсінікті болды, біз нағыз сүйіспеншіліктің құндылығын аштық» [6, 30 б.].

Біріккен шіркеуіне мойынсұнатын тұлғалар, Мунды атамыздай, әкеміздей, кейде тіпті досымыздай қамқорлықпен қарайды, деп мейірімділігін ашып айтады. Кейде ол бізге қаталаған ыстықтан тамағы құрғап, жоғалған балаларын іздеп мыңдаған шақырым жер жүрген әкеге ұқсап кетеді. Кейде оның бет-әлпетінен дүниедегі барлық күнәлі істерді бір өзі арқалап, сол күнәларды жалғыз өзі өтеп жүрген ауыртыпалықты сезуге болады. Кей сәттерде оның байсалды және кішіпейіл болып кететінін соншалықты, күн сәулесіне көзін көтеруден қорқатын сияқты, әйтсе де оның кейде көзін сығырайтып алып, рахаттана күлетіні бар деп тұлғалық ерекшеліктеріне сипаттама береді.

Сонымен қатар, осы ағымды жақтаушылар, Мунның тұлғалық қасиеттерін сипаттай келе, оның мейірімді, қателік жасаған адамды да құшағына қысып, кешірім жасайды дейді. Сондай-ақ, «Құдайды азат ету және адамзатты құтқару жолында тынымсыз жұмыс істегені соншалық, күн мен түнді айырудан қалған. Міне, ол бар өмірін солай өткізді, сол үшін біз оны өз әкеміз деп санаймыз» деген ойларын білдіреді.

Біріккен шіркеуінің діни ілімі төмендегі негізгі қағидалардан тұрады:

Бірінші. Құдай – дүние атаулының Жаратушысы. Ол – Жалғыз, Даусыз Дара, Міңгі. «Киелі қағидада» мынадай анықтама берілген: «Құдай – дүниедегі тіршілік атаулының барлығын Жаратушы. Ол – сөзсіз ақиқат, Өзіне-өзі себеп болатын және уақыт өлшемінен және кеңістіктен тыс мәңгі тәршілік Иесі».

Екінші. Иса – Құтқарушы Мәсіх және Құдайдың Дара туған Ұлы, Оның жүрегі Онымен біртұтас және Құдайдан оқшау өмір сүреді.

Үшінші. Құдай адамзаттың бүкіл тарихы барысында Жер бетіндегі өмірдің тамаша болуына жету үшін тынбай еңбектеніп келеді.

Төртінші. Библиядағы Көне және Жаңа Өсиеттер Құдайдың жаратушылық қасиетіне қатысты бастапқы ой-мақсатын көрсетеді. Олар Құдайдың күнәһар адамға жоғалтқан мұрат-мақсаттарына қайтадан қол жеткізуі үшін жәрдемдесетініне айқын дәлел болады.

Бесінші. Библияны христиандар кезінде қағида-ережелерге айналдырғанымен, Құдай үндемеуге ант ұстаған жоқ қой. Оның АЯндары жалғасуда.

Алтыншы. Барлық адамдар Құдайдың ұлдары мен қыздары болып туады.

Жетінші. Егер барлық адамдар өз уақытында Мәсіхтің артынан ерген болса, оны крестке керіп тастаудың керегі болмас еді. Иса адамдарды олардың бастапқы табиғатында берілген қайырымдылық мүмкіндіктерін жүзеге асыру жолына түсіріп, сол кезде-ақ оларды Құдай патшалығына әкелер еді. Зұлымдықты Құдай жаратқан жоқ, ол дүниеде адамның күнәға батуының нәтижесінде пайда болды, күндердің күнінде күнәнің түп-тамырымен жойылатыны сөзсіз.

Сегізінші. Неке және отбасы – адамның жеке өміріндегі басты діни шаралардың мәні мен шынайы сүйспеншілік сезіміне негізделген барлық әлеуметтік ұйымдасудың іргетасы [7, 48 б.].

Аталған діни ағым өзіне жастарды тек баурап қана қоймай, қорғаныш сезімін ұялату үшін өзге де тәсілдерді қолдануға көшеді. Олар кірген күннен бастап Сізге жанама тиымдарды қолдану арқылы өздерінің сырт ортаның зиянынан қорғайтындықтарын көрсетеді. Олар бұған қоса әлеуметке деген жүйеленген көзқарас ұсынады. Бұған дейін Сіз өзіңізді әлеуметтік ортадан іздеп, әлем жайлы сан қырлы болжамдар түзсеңіз, енді Сізде «жүйелі» көзқарас қалыптастыратын орта пайда болады. Олар Сіздің әрекеттеріңіздің жүйеленуін талап етеді. Топ ішіндегі тәртіпке көңуіңіз үшін олар жасырын түрде діни ғибадатқа қызмет етуге арналған еңбекті талап етеді.

Сонымен қатар, Бірігу шіркеуінің діни ілімінде жеке-дара құтқарылуды жарияламайды, құтқарылу отбасында жүзеге асуға тиіс дейді. Отбасын құрмай, ата-ана атанбай тұрып, шын мәнінде Құдайдың махаббатын түсініп-сезіну мүмкін нәрсе еместігін айтады. Сондай-ақ, сүйіспеншіліктің төрт сатысын: балалық, аға-қарындастық, жұбайлық және ата-аналық ахаббат сезімдерін санамен түйсіне алмайсың деп есептейді. Бірігі шіркеуінің діни ілімінде ата мен әже – өткеннің патшасы, ата-ана осы шақтың патшасы, ал балалар болашақ өмірдің ханзадасы мен ханшасы, яғни осы баспалдақтар мен кезеңдерден өткенде ғана, Құдайдың Ұлы жүрегін түсінесің және бағалайсың деп пайымдайды.

Шіркеудің негізгі мақсаты нәсілдік, ұлттық және діни көзқарастарына қарамастан, бір Құдайдың алдында адамдарды біріктіру туралы жариялайды. Осылайша, маңыздылықтың маңыздылығы – жақсы және сүйіспеншілік қағидағтары негізінде адамдарды біріктіруге бағытталған белсенді әлеуметтік іс-қимылдар. Осы мақсаттарға қызмет ету үшін әлемнің түрлі аймақтарында Бірлік қозғалысы жүзеге асырған 300-ге жуық қайырымдылық, бітімгершілік, білім беру, ғылыми және мәдени бағдарлама.

Бірігу шіркеуінің діни ілімін ұстанатын адамдардың саны бірнеше жүз мың белсенділері бар. Басқа да діндермен қарым-қатынасы жақсы, байланыс орнатылған және түрлі дінаралық форумдарға қатысады, мысалы, «Әлемдік діндердің асамблеясы», «әртүрлі діни сенімдегі діндарлар үшін конференция» және т.б. Аталған шіркеудің иелігінде: тағам өндірісіндегі корпорациялар, балық өнеркәсібі, компьютерлер өндіру, медициналық техникаларды және т.б.

Қауымдастықты көшбасшылар және ақсақалдар басқарады, ал аймақтық бірлестіктерді – президент басқарады. Шіркеудің басқару органы – Әлемдік Миссионерлік орталығы, Нью-Йорк (АҚШ) қаласында. Бүгінгі күні аталған шіркеудің президенті Кван болып табылады. Шіркеу Теологиялық семинариясы Берритаун қ. Нью Йорк штатында орналасқан.

Сонымен қатар, Бірігу шіркеуі рухани сенімге, яғни қайтыс болған ата-бабалардың рухтарымен қарым-қатынаста, сенімді. Рухани рәсімдер рухани әлемде қайтыс болған ата-бабалардың жағдайын жақсарту үшін қолданылады. Мун және «Бірігу шіркеуінің» алғашқы мүшелері рухани тұлғалармен байланыс орнатқан.

Кейінгі уақытта Біріккен шіркеу ұйымы елімізде тіркелгеннен кейін өз қызметтерін белсенді түрде жүргізуде. Біріккен шіркеу ұйымының миссионерлік қызметі ерекше қарқын алуда және елімізде олардың саны жағынан қарқынды өсіп келе жатқан діни ағым болып табылады.

Мақала аясында біз тек, Муниттік діни догматымен тығыз байланысты Біріккен шіркеу ұйымын қарастыра отырмыз.

Аталған діни ұйымның белгілері – басты офистерінің батыста және оңтүстік Корея мемлекетінде орналасуы, өзге діндердің өкілдері арасынан өз қауымына тұлғаларды тарту, зайырлы өмір сүрудің қағидалары мен талаптарын қабыл алмауды насихаттайды, бас орталықтары көмегімен және қауым мүшелерінің садақасы есебінен қаржыландырады.

Арғы тегі Кореядан бастау алған шіркеудің негізін қалаушы – Сон Мён Мун. Өзін Исустың миссиясын жалғастырушы ретінде насихаттайды. Соңғы кезде бұл ұйымның саентологиямен (*деструктивті діни ағым*) байланысын зерттеушілер жоққа шығармайды. Тіпті сарапшылардың айтуынша, Біріккен шіркеу ұйымында болған адамды психологиялық қайта қалпына келтіру үшін бірнеше жылқажет екенін айтады.

Қазақстан Республикасында Бірігу шіркеудің күшейтілген миссионерлік қызметі 1990-шы жылдардың басында және ортасында болды және оқытушылар мен студенттерге ерекше көңіл бөлінді. 1991-1993 жылдары он мыңдаған студенттер, мұғалімдер мен дәрігерлер бірнеше рет Қырым және Ыстықкөлдің ең жақсы санаторияларына барды. Ұзақ мерзімді семинарлар Алматы қаласының маңындағы «Монтажник» үйінде және Қарағанды облысының Қарқаралы қаласында бірнеше рет өткізілді, оған студенттер мен оқытушылар мен техникалық мектептердің оқытушылары шақырылды. Қауымдастық шіркеуі Қазақ мемлекеттік сәулет-құрылыс академиясының ректорлары мен Алматы теміржол көлігі институтының студенттеріне, сондай-ақ студенттерге Муни мектептеріне бару үшін Сеулге тәжірибе сапарын жасады [8 22 б.].

Қазақстанда бұл ұйымның 1 бірлестігі Алматы қаласында жұмыс істейді. Ресми атауы ЖДБ «Алматы қаласы Біртұтастық шіркеуі – Құдайдың қағидасы ұсынылған ретінде христиандық» деп аталады.

Біріккен шіркеу ұстанымынан – азаматтарымыздың құқықтарын бұзатын, оларға психологиялық әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, зиянын тигізетін ұйым екенін байқаймыз. Олардың ортақ сипаты– діни ілімінің ақиқаттылық деңгейінен емес, оған мүше адамдардың қоршаған әлеуметтік ортадан оқшаулануы мен жетекшілік еткен азаматтарға көзсіз бағынуынан көрінеді.

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, кейінгі уақытта Біріккен шіркеу ұйымы елімізде тіркелгеннен кейін өз қызметтерін белсенді түрде жүргізуде. Бұл ұйымның миссионерлік қызметі ерекше қарқын алуда және елімізде олардың саны жағынан қарқынды өсіп келе жатқан діни ағым болып табылады. Біз Муниттік діни догматымен тығыз байланысты Біріккен шіркеу ұйымы шеңберінде қарастырып, осы дәстүрлі емес діни ағымның діни ерекшеліктерін зерделеуге ұмтылыс жасалды. Бүгінгі қазақтың Ұлы даласы, біздің Қазақстан жері – бүкіл әлемдік діндердің: буддизмнің, христиандықтың және исламның, зороастризмнің де, иудаизм мен индуизмнің де тоғысқан жері. Біз, қазақтар өте көне, бай өркениеттердің, елеулі түрде ерекшеленетін көптеген дүниетанымдардың тоғысқан жерінде тұрамыз.

Біріккен шіркеуі қалыптасқан әлеуметтік нормалар мен дәстүрлерді, мәдениетті жоятын, жалпы қоғамға жақсылық әпермейтін ұйым деуге болады. Осындай жат көріністерді көшбасшының немесе адамдар тобының басқа адамдардың санасына, өміріне адамдардың саналы түрде келісімінсіз мақсатты түрде заңсыз әсер етуді орнатуынан байқауға болады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.– Алматы, 1995 ж. – 210 б.
2. Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазанындағы №483-IV Заңы // Егемен Қазақстан, – №497-500 (26892). – 2011. – 15 қазаны
3. Hamon, Bill. Prophets and Personal Prophecy (Shippensburg, PA: Destiny Image Publishers, Inc., 2001), pp. 125-126.
4. Micler. Turning Points, pp. 17-18.
5. Миссионерство и новые культы в России Глава из монографии Н.А. Трофимчука и М.П. Свищева «Экспансия» – М., 2000. – 325 с.
6. Гандоу Т. Империя «преподобного» Муна. – М., 1996. – с. 30.
7. Киелі қағида. – Корея: Бірігу Шіркеуі баспасы, 1997. – 48 б.
8. Трофимов Я. Ф., Иванов В. А. Учебно-методический комплекс по дисциплине «Религиоведение». – Караганда: Болашақ, 2009. – С. 22

Махмет М., Иمامуди Т., Камысбек У.
«Исламтану» мамандығының магистранттары, докторанты
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті

АҚЫТ ҮЛІМЖІҰЛЫНЫҢ АҚЫРЕТКЕ БАЙЛАНЫСТЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Ақыт Үлімжіұлы – қазақ руханиятында исламдық бағытты көтерген ойшыл, ғұлама, кітаби ақын. Ол 1868 жылы Қазіргі Қытай халық Республикасына қарасты Алтай қаласы, Көктоғай ауданында туылып, 1939 жылы желтоқсан айының 24 күні жергілікті милитарист Шың Шысай жағынан қолға алынып, 1940 жылы ауыр азаптан Үрімжіде қайтыс болған. Оның баспа беттерінен жарық көрген еңбектер санының қанша екендігі белгісіз. Дегенмен, қолда бар деректерге негізделгенде Ақыттың нақты баспадан шыққан еңбектер саны – тоғыз:

1. Жиһаншаһ (дастан), 1897 жылы, Қазан баспасы;
2. Қисса-и «Жиһаншаһ Тамузшаһ оғлы» (дастан). 1901 жылы Қазан баспасы;
3. Қисса-и «Сәйпілмүлік» (дастан). 1895, 1909, 1914. Қазан баспасы;
4. Қисса-и «Ғабдімәлік» (дастан), 1902, 1904, 1909;
5. Тәржімә-и Ақыт уәләд, 1897 жылы, Қазан университеті баспасы;
6. Ахуал-и қиямет (насихаттық толғау);
7. Қисса-и «Манақыб нуран ғазизан». Қазан университеті баспасы;
8. Әбият ғәқдия (Ғибырат жыр), 1909 жылы;
9. Керей ишаны – Мұхаммед мүмін, Қазақ Совет энциклопедиясы [2, 456].

Жоғарыдағы тоғыз кітаптың атауларына назар аударсақ, еңбектердің шығыс әдебиетінің араб, парсы, түркі тілдес халықтарында бар поэзияның озық үлгілерін өзінше жырлап, қазақ арасына таратқаны байқалады. Ақыт Үлімжіұлын кітаби ақын деп атауымыздың себебі осында жатыр.

Жалпы, кітаби ақын атауы туралы отандық ғалым, профессор Н. Келімбетов Шығыс хикаяларының желісіне құрылған қиссалар жазып, кезінде нәзира дәстүрін ұстанған бір топ ақындар қазақ әдебиеті тарихында «кітаби ақындар» деп аталып жүр деп тоқталса, профессор Ө. Күмісбаев «Кітаби ақындар – шығыс әдебиетінің араб, парсы, түркі тілдес халықтарында бар поэзияның озық үлгілерін өзінше жырлап, қазақ арасына таратып, шығыс тілінде шыққан кітаптар сюжетін қайта өңдеп, қисса-дастандар шығарған бір топ ақындар. Шығыс поэзиясының көрнекті ескерткіштерімен түпнұсқада танысты. Олар Шығыс поэзиясының көркемдік құралдарын өз шығармаларында орынды пайдалана білді» – деген уәж айтады [3, 1036].

Ақыт Үлімжіұлы қазақ руханиятында исламдағы иман негіздерін өлең жолдарымен жырлап жаңаша стил қалыптастырған ақын. Оның өлеңдеріндегі бұл ерекшелік төмендегідей түрлермен көрініс табады:

– Ақыттың өлеңдері Құран мен хадистен бастау алып отырады. Яғни, оның әрбір өлеңі Құран тәсілмен, Құран сүрелерінің басында айтылғандай Алланың атымен басталады. Мысалы, Ақыт әрбір өлеңін «Бисмилла деп қолыма қалам алдым» (Ескендір зұлқарнайын), «Бисмилла сөз бастайын қалам алып» (Керей ешені мұхаммед Мөмін) немесе «Бисмилла сөз бастайын ауызға алып, Өзіңе сиынамын Жаппар Халық». (Қажы Баян) – деп басталып отырады. Мұның негізінде Қасиетті Құранның «Жаратқан Раббыңның атымен оқы!» – деген аяттың жатқанын байқауға болады.

Алланың атымен басталған істің берекеті мен оның маңызы туралы хадистерге байланысты ислам әдебиеті мен мәдениетінде Алланың атымен бастау өзіндік стилі мен методы бар ерекше ұғым ретінде қалыптасқан. Жазбаша және ауызша әдебиетте сөз басы болумен қатар көркем өнер саласында да ерекше мән берілген. Каллиграфияның, бейнелеу өнерінің ажырамас бөлігіне айналған. Тіптен бұл үрдістің маңыздылығына байланысты арнайы трактаттар жазылған [4, 1036].

Бұл мәселе Ханфи мәзһабының ұлы ғалымы, аһли-сүнна уал жамағаттың сенімдік мазһабының негізін қалаушы Әл-Матуриди еңбектерінде былайша көрініс тапқан. Имам Матуриди Нәміл сүресіндегі Сүлеймен пайғамбардың әрбір ісін «Аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен» бастайтындығы туралы аятты тәпсірлей келіп, барлық құлшылық тек Аллаға ғана жасалатындығын, және Алла атымен бастау пайғамбарлар мен елшілердің келісімді әдеті екендігін баяндайды [5, 1036]. Бұл қазақ ауыз әдебиеті мен шығармаларында да көп кездеседі. Бұл сол кезеңдегі халықтың Аллаға сыйына іс бастауды дағдыға айналдырғанын көрсетсе, екінші жағынан Ақыттың сөз бастауындағы ерекше ықылас ниетін көрсетеді.

– Өлеңдері дерліктей пайғамбарымыз (с.ғ.с) бен сахаба-әулиелердің құрметін уәсила ете отырып, Аллаға тәуәссұл етуден бастайды. Айталық, «Ақытнама» атты өлеңінде Ақыт:

–

Бисмилла деп бастайын,
Әлхамдулилла құдайым.
Салауат айтып расулға
Мұхаммед Нәбия, Расул
Шапағат сонан сұрайын.
Құрметті ғазез шаһар жар
Отыз үш мың сахаба.
Оларға сәлем қылайын.
Әнбия мен әулие
Ғазезларның құдая
Жасаған ие бір Алла,
Құрметідеп жылайын –

деп Пайғамбарымыз бен Сахаба, әулие-әнбиелердің құрметімен Алладан тілек тілейді, дұға жасайды. (Ақытнама).

«Қажы баян» шығармасында тауәссәл мен уәсиила кеңінен көрініс табады. Онда Мәдинаға жете алмай қайрандап қалған кемеді Ақыт шын ықыласымен Құран Кәрімде есімдері аталған жиырма бес пайғамбардың есімдерін жеке-жеке атап отырып солардың құрметіне тауассул жасайды.

Жалпы, сөз бен істі Аллаға мадақ, өткенге салауат арқылы бастау да мұсылмандық мәдениетте әбден орныққан дағды. Ақыт өлеңберінің астарында Аллаға мадақтың анықтамасы саналатын «берілген нығметтердің барлығы Алладан болатындығына, оған ризашылық білдіріп шүкіршілік ету» түсінігі жатыр [6, 94б]. Сондай-ақ, Құранның бірінші сүресі Аллаға мадақпен басталса, Құранда сапар соңы жаннаттағы қауымның айтар сөзі де «Әлемдердің раббы Аллаға мадақ» деп аяқталатыны туралы айтылады. Ал, уассила және тауассул ұғымын әһли-сунна уәл-жамағат ғалымдары бір ауыздан дұрыс деп санаған. Имам Замахшари «Уәсила – Аллаға жақындауды білдіреді. Ол-ағайын-туыспен жақсы қатынасу, сауапты амалды көп істеу, Алланың әмірлерін орындап, тыйымдарынан тыйылудан тұрады» деп анықтама береді [7, 25б].

Ақыт өлеңдерінде нағытқа баса мән берілген. Дінтанушы ғалым А. Әділбаев нағыт сөзіне анықтама бере келіп, былай дейді «Нағыт (арабша – на‘т) – бірадамды бойындағы ерекшеліктері мен қасиеттерін мадақтай отырып, сипаттау деген мағынаны білдіреді. Діни әдебиеттегі терминдік мағынасы – әзірет Мұхаммедті (с.а.с.) мадақтау, мақтау мақсатымен жазылған әдеби шығармалардың жалпылама атауы. Бұл жерде ескере кететін бір жәйт, Әз. Пайғамбардың тысындағы адамдарға арналған жырлар мадақ жырлары деп аталып жатса, тек қана Әз. Пайғамбарға арналған мадақ жырлары “нағыт” (на‘т) деген атқа ие болған [8, 156б]. Демек, нағыт сөзі – Пайғамбарымызға арналған мадақ сөз дегенді білдіреді.

Ақыттың «Керей ишаны Мұхаммед мүмін» өлеңі Пайғамбарымызға деген құрметпен, мадақпен басталады. Айталық:

Жаһанға болды рахмет Нұр Мұхаммед,
Қырық жаста пайғамбар қона қалып.
Алланың Нұрмұхаммед шын хабибі,
Оңалытқан күнә дертін дінін тауып.
Мұхаммед нәби сізсіз деген Алла.
Екі жаһан сәруәрі нұр жаралып.
Жаралған махлуқаттан нұры бұрын.
Бір Алла ғазизлаған ұшбу түрін.
Лау Лақа Лама Халақтул Афлақ деген Алла,
Бәнде білмес Алланың асыл сырын.

Шын мәнінде, Ақыттың барлық өлеңдерінен нағыттық стилді табуға болады.

– Ақыт Үлімжіұлының кез-келген өлеңі Аллаға мадақ, Алланың көркем есімдерін зекір етуге араналады. Және бұл жырлардың барлығы Алланың қасиетті кітабы Құранның негізінде жырланады. Айталық, «Қажы баян» өлеңінде Ақыт:

Он сегіз мың ғаламды,
Жаратқан өзің бар құдай.
Бір өзіңнің хұқымыңа.
Қаратқан өзің бар құдай.
Бізлерні жерге жүргізіп,
Бірлігіңні білгізіп
Таратқан өзің бар құдай.

Нығыметінді сатпастан,
Арзан берген бар құдай.
Тіршілігін ғаламның
Жаннан берген бар құдай.
Жан сақтауын адамның
малдан берген бар құдай – десе,

Құранда: «Көктер мен жерді жаратушы Алла жайында күмәнданасындар ма?» [1, 14:10] «Ол сондай Алла, жер жүзіндегі барлық нәрселерді сендер үшін жаратты» [1, 2:29] – деп баяндалады.

Ақыттың «Он сегіз мың ғаламды жараттың оны өз үкіміне қараттың», – деуі Алла тағаланы абсолютты құдірет иесі ретінде сипаттап, жоқтың бар болуына себеп болатын барлық жаратылыстың, әлемдердің иесі әрі оны басқарушы екендігін қисынды жолмен түсіндіреді. «Әлем» сөзі жаратушының бар екендігін және күш құдіретін көрсететін белгі деген мағынаға келеді. «Он сегіз мың ғалам» тіркесі Құранның алғашқы аятындағы «әлемдер» сөзінің тәпсірінде көбірек кездесіп, діни әдебиеттерде көптікті білдіретін аллегориялық тұрақты тіркеске айналған. Құранда көпше түрде 73 жерде қайталанған. Жалпы әлемге қатысты сөздердің барлығы Алланың құдіретіне байланыстырыла айтылған. «Көктер мен жер» деген құран сөзінде де «көк» сөзі көпше түрде келіп отырады. Мұны да басқа әлемдердің бар екендігіне ишара деп түсіндіреді ғалымдар. Ислам философиясы мен кәләм ілімінде ең кең талқыланатын мәселенің бірі осы әлем мен Алланың жаратуы мен құдіреті мәселесі [9, 3576].

-Ақыт өлеңдері өзі өмір сүрген қоғамның шынайы бет бейнесін ашуға, сол кездегі елдегі діни, саяси жағдайларды ашуға бағытталған. Философ, ғалым Қ. Жамалов «Қазақ ақын-жыраулары өзі өмір сүрген кездегі елдің рухани болмысын дұрыс тани білгендіктері шығармаларынан көрініп тұрады» – деп көрсетеді [10, 856].

Ақыт шығармаларының баса жырланған тақырыптың бірі-ақырет мәселесі.

Ақырет күніне иман ету – Ислам дініндегі иманның бесінші шарты. Ақырет күнінен сенбеген адам діннен шығады. Алла тарапынан «Ақырет» атты арнайы сүренің түсірілуі де бұл ұғымның дін үшін қаншалықты маңызды екенін көрсетеді. Қасиетті Құранда «Бірақ кім Аллаға, ақырет күніне, періштелерге, кітаптарға, пайғамбарларға иман келтірсе және жақындарына, жетімдерге, міскіндерге, жолда қалғандарға, қайыршыларға және құл азат етуге жақсы көре отырып, мал сарып қылса әрі намазды толық орындап зекет берсе, өзара байласқан уәдесін орындаушы, таршылықта, қиыншылықта және соғыс кезінде сабыр етуші болса, міне солар шыншылдар әрі солар тақуалар» [1,2:177] – деп баяндалады.

Ақырет сөзі араб тілінен аударғанда соңғы деген ұғымды білдіреді. Құран аяттарында ақырет сөзі әртүрлі атаулармен беріліп, маңыздылығы айшықтала түскен:

- Ямул бағс – Қайта тірілу күні;
- Ямул қияма – Қиямет күні;
- Саат – Қиямет уақыты;
- Ямуддин – Дін және жаза күні;
- Ямул Хисаб – есеп күні;
- Ямут-талақ – қауышу күні;
- Ямул Хулуд – Мәңгілік күн. т.б.

Ислам ақиадсындағы ақырет күніне иман мәселесі о дүниеге қатыстының барлығын, атап айтқанда хашыр, есеп күні, сират, жәннат және тозақты қамтиды.

Қазақ әдебиетінің тарихында «кітаби ақындар» деген атпен танылған сөз зергерлерінің шығармаларында ақырет сеніміне қатысты тұжырымдар нақты Құран аяттары арқылы тәпсірленген. Солардың басты өкілі – біз сөз етіп отырған Ақыт Үлімжіұлы.

Ақыт араб, парсы тілін жетік білуі нәтижесінде сол кезде айтылған мәнді ойларды өзінше өрістетіп, қазақ әдебиетінде басқа ешкімге ұқсамайтын өзіндік арна қалыптастырды. Ол әдебиетке деген ислам әсерін кең түсініп, оны өз шығармаларында жан-жақты көрсете білді. Ол қажылыққа барған сапарларында сол кездегі мұсылман әлемінің бай қазынасымен терең танысып, содан түйген ойларын қағаз бетіне түсірді.

Ақыт Үлімжіұлы ақырет жайында 1908 жылы, яғни өзінің 40 жасында Құран аяттары мен Хадистер негізінде «Қиямет ахуалы» өлеңін жазады. Өлең Қазанда, ағайынды Кәримовтар баспасында басылған. Жалпы 20 беттен тұрады. Аталған өлеңде ақырттегі мүміндер мен мүнәпиктардың жағдайы туралы баяндалады. Өлеңде эмоциялық көңіл күйден гөрі, қиямет күнінің қандай сипатта болатыны басымырақ сараланған.

Ақты өлеңнің басында кіріспе ретінде бұл өмірдің мәні туралы:

Дүниеден өлшем дәмі түгесілсе,
Ілгері жан баспайды жалғыз қадам.
Айдаған түмен малды бай болсаң да,
Бойыңа жапсырадың жалғыз мата. –

деп бұл өмірдің сынақ алаңы екендігі туралы философиялық ой бағамдаса, қасиетті Құран Кәрімде: – «Біліңдер! Шын мәнінде дүние тіршілігі бір ойын, ермек, сән және өзара мақтанысу, сондай-ақ малдарды, балаларды көбейту ғана. Бұның мысалы: Өсірген өсімдігі кәпірлерді таңырқатқан жаңбыр сияқты. Сосын қурап, сап-сары болғанын көресің. Содан кейін үгінді болады. Ақыретте қатты азап әрі Алладан жарылқау, ризалық бар. Негізінде дүние тіршілігі бір алданыштың ғана нәрсесі». [1, 57:20] – деп баяндалады.

«Өтіпті Абыл, Қабыл, Хазырет Шис,

Тозақ бар жеті тамұқ қайнаған пеш – деп тозақтың жайынан хабар береді. Ақынның «жеті тамұқ» дегені тозақтың жеті есімі. Бұл туралы Құранда «Тозақтың жеті қақпасы бар. Әр қақпаға олардан бір бөлегі айрылады» -деп баяндалады (15:44). Құран Кәрімде тозақ жайлы осы жеті есім қолданылған. Олар:

1. Нар – от.
2. Сағир – шыжыған от әрі жалын.
3. Ләза – тұмансыз, қызыл от.
4. Сақар – от.
5. Науя – түскендердің көбі кері қайтпайтын құй.
6. Хұтамә – қыздырылған от.
7. Жахим – ерекше жалын, қабат-қабат жалындаған от деген мағыналарға келеді[11].

Адам баласына өлімнің ерте ме, кеш пе бір келері ақиқат. Құран Кәрімде «Әркім өлімнің дәмін татады. Сендерді сынап, жаман-жақсы күйге саламыз. Сондай-ақ бізге қайтарыласындар» – деп анық баяндалған [1, 21:35]. Алайда, адамның өліммен, өлімнің дәмін татуымен іс аяқталмайды. Өйткені өлімнің дәмін тату істің жаңа басталғанын, яғни, Алланың алдына қайтарылудың басталғанын білдіреді. Алла тағала дүниеде әрбір адамды жақсылық-жамандық, молшылық-жоқшылық, қуаныш-жұбаныш және саулық-сырқатпен дегендей өмірдің әрқилы кезеңдерімен сынаққа тартады. Мұны Ақыт:

Бисмилла сөз бастайын жақсы гептен,
Атамыз Адам, Ыдырыс өтіп кеткен.
Болғанда тумак-сүннат, өлмек-парыз,
Бұл өмір қағидасы бізге жеткен.

Анадан туған адам ақыр өлер,
Кетерін қай күн кешіп Алла білер.
Өлшеулі әр бәндәнің бір күні бар,
Өлшеусіз жаратқан жоқ паруәдигәр – деп тұжырымдайды.

Жалпы, адамның иманына, құлшылықтарына кері әсерін тигізетін әуелі адамның өз нәпсісі, жалқаулық, тәкаппарлық, дүние-мүлік, қуаныш-жұбаныш, шайтан, жолдастары, өмір сүріп отырған қоғамындағы, қоршаған ортасындағы кейбір сорақы қылықтар сияқты әртүрлі іштен және сырттан келетін қауып-қатерлер кездеседі. Сондықтан адам өзін рухани жағынан қорғайтын бір қорған табуы керек. Осылардан алыс болуға шықырған ақыт:

Дүние ақырет қамын бірдей же деп,
Нәсихат ұшбу сөзім көңіл ашқан –

деп айта келіп, Пайғамбарымыздың «Бұл өмір ана әлемнің егіні, не ексең соны орасың» деген хадисімен үндестік танытады.

Өтемей қияметте жүк көтерме,
Алланың әмір қылған парызы бес.
Сұм нәпсі ақыретте қатты дұшпан,
Жалғанда ерік бермей тамағын кес –

деп Ақыт адам баласына берілген дүниелік сән-салтанаттардың, нығметтердің өткінші екенін, нағыз бақыттың, нағыз нығметтің ақыретте жәннатта болатынын пайымдайды. Құранда адам баласына былай ескертіледі: «Адам баласы үшін әйелдер, балалар, алтын күмістен жиналған қазыналар, сәнделген аттар,

малдар және егіндерді қызыға сүю әдемі көрсетілді. Бірақ олар дүние тіршілігінің сәні. Негізінде орынның жақсысы Алланың қасында»[1, 3:14].

Қасиетті Құран Кәрімде: «Әй мүміндер! Өздеріңді әрі үй-іштеріңді отыны адамдар мен тастардан болған оттан қорғандар» – деп баяндалса,[1, 66:6] Алла Елшісі (с.а.с) бір хадисінде: «Баланы жеті жасқа келген кезден бастап намаз оқуға үйретіндер. Он жасына келген кезде оқымаса жазаландар» дегені айтылсады[12, 1826]. Ал, Ақыт өзін және жақындарын тек Аллаға мойынсұнып, Алланың тыйымдарынан тиылып, парыздарын орындағанда ғана ақырт қияметтегі азаптан құтылуға болатынын ашық айтады:

Құдайға құлшылықтың жөні осылай,
Балаңды жеті жастан намазға жық.
Сапары ақыреттің ұзақ дейді,
Азықты күн бұрыннан даярлап шық.

Ақыртеке сенімдегі маңызды бір түйін хашыр күніне сену. Хашыр сөзінің сөздік мағынасы, “бір жерге жиналу” деген ұғым білдіреді. Ал шарифатта, Алла тағаланың адамдарды есепке тарту үшін Исрафил періштенің екінші рет сур үрлеуімен қайта тіріліп бір жерге жиналуды білдіреді. Адамдар жиналатын сол жерге махшар немесе ғарасат майданы делінеді.

Жиналар ғарасатқа жанның бәрі,
Пенделер неше түрлі жас пен кәрі.
Ғаламды он сегіз мың бір жияды,
Жаратқан құдіретімен пәруары –

деп Ақыт ғарасат майданын суреттей келіп Пайғамбарымыздың «Ол күні құдіреті шексіз Алла тағала адамдарды бұл жерге жинап алып: «Мәлік (күллі ғаламның иесі) менмін! Дәйян (ғамалдардың қарымын, бағасын беруші де) менмін!» деп бұйырады» – деген хадисті еске алады[13, 326].

Адамдардың ақыретте мүмін болып және мәңгілік бақытқа, уәде етілген тіршілікке (жәннатқа) ие болуының негізі бұл дүниеде иман жағынан үнемі тірі болуына байланысты болады. Құран мен хадистен ерте сусындағн Ақыт бұл туралы:

Жалғанда жан қуатын тұрған шақта,
Алланы ойдан шығармай, ойыңызға ал – деп ескертеді.

Амал дәптерлер таратылып, адамдар дәптерлерін қолдарына алып дүниеде істеген бүкіл жақсы-жаман іс-әрекеттерін көріп танысқаннан кейін Алла тағала тарапынан сұраққа тартылып есеп жасалады.

Сол күнде ерік берер заман қайда,
Періште не қылдың деп сұрап тұрар.

Қиямет күні адамдардың күнәсі мен сауабы Мизанда өлшенеді. Мизан сөзінің мағынасы «таразы» деген ұғым білдіреді. Мизан ақыретте есеп сұрақтан кейін әркімнің амалдары тартылып өлшелетін Алла Тағаланың әділет таразысы. Таразыда сауаптары, жақсылықтары ауыр тартқандар жәннатқа кіреді, ал күнәләрі, жамандықтары ауыр тартқандар да жәһәннамға кетеді. Жәһәннамға кеткендерден мүмін болғандар істеген жамандықтары мен күнәсінің жазасын тартқаннан кейін жәннатқа кіретіндігі риуаяттарда білдірілген. Мизан жайлы Құранда былай баяндалады:

«Біз қиямет күні әділет таразысын құрамыз. Ешкімге ешбір әділетсіздік жасалмайды. Кішкене бір сауабы жақсылығы болса да соншалық кішкене бір күнәсі жамандығы болса да таразыға қоямыз. Барлық адамнан есеп сұрауға күш құдіретіміз жетеді»[1, 21: 47].

Ұжымаққа байлық емес, момын барар,
Момын жай байлық емес иман табар.
Кімде-кім құлшылығын үзбей қылса,
Сол кісі ақыретте жұмақ барар
Адамзат ең жақсысы сабыр қылса,
Тәубә қылып, тіршілікте момындармен,
Сауапты жақсы істерді көбірек қылса.

Адам баласы ақыретте есеп-сұрақтан кейін жәннатқа баруы үшін сират деп аталатын жол немесе көпірден өтеді. Сират көпірінде қойылатын мына жеті сауалдарға: 1) Иман. 2) Намаз. 3) Ораза. 4)

Қажылық. 5) Зекет. 6) Құл ақысы. 7) Ғұсыл, истинжа және дәрет жауап бергендер әртүрлі деңгейде көпірден өтеді.

Алла Елшісі (с.ғ.у) сират көпірі туралы: «Ол мап-майда әрі тайғақ бір нәрсе. Онда өткір ілгіштер, қырқып тұрған өткір қайшылар және Нәжидтегі сияқты тікендер бар. Мүміндердің кейбірі сираттан көзді ашып-жұмқанша жылдам, кейбірі найзағай оғындай, кейбірі де желдей, кейбірі құстай, кейбірі жүйрік ат немесе түйедей жылдам өтеді. Ал кейбіреулер сираттан соңында аман-сау өтеді, кейбіреу тырмысып барып салақтап қалады, кейбіреулер де жәһаннам отына құлап кетеді»деп сипаттаған[13, 302б].

Ал, ақын Ақыт Үлімжіұлы өлеңінде сират көпірін пайғамбар хадисымен рухани үндестік танытып, былайша сипаттайды:

Сираттың көпірі ұзын үш мың жылдық.
Болмайды жуандығы жалғыз қылдық.
Қылдан тішке, қылыштан өткір болар,
Адамзат ақыл таппай болар мұңлық.
Күнә жүгі аз кісі тез өтеді.
Өтеді пайғамбарлар желдей есіп,
Кәпірге жалын шығар тозақ өсіп.
Әулие анық мүмін өтер кезде,
Болады бәсеңірек жалын өшік.
Өтеді кейбір адам аттай шауып,
Ақыры жетпіс мың жылда өтіп болар,
күнасі көп надан мен кәпір жаулар
Жығылып ғазап отқа кетіп болар.

Ақырет күні мүмін мұсылмандарға азаптан құтылуға шапағат жасалынатынғы айтылады. Шапағат – күнәсі болған мүміндердің күнәларының кешірілуі, күнәсі болмағандардың одан да жоғары дәрежеге жетуі үшін періштелер, пайғамбарлар және Алла тарапынан жоғары дәрежедегілердің Алла тағалаға жалбарынып дұға жасаулары дегенді білдіреді.

Ақыт Үлімжіұлы ақырет күнінде пайғамбарымыздың (с.ғ.с) Алланың қалауымен өз үмбетіне шапағатшы болатындығын, «өзге пайғамбарлардың өз басыма бір қиыншылық болмасын деп жылап тұрған кезінде, тек Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с) ғана «үмбетім» деп жылайтынын» айта келіп,

Алланың әмірін бұзбай өтсек,

Пайғамбар шапағатшы болар бізге– деп түйіндейді.

«Қиямет ахуалы» өлеңінде пайғамбарымыздың тек өзі ғана Алланың қалауымен шапағатшы болуымен қатар, төрт саңлақ сахабаны үмбетін азаптан құтқаруға жібретіндігі баяндалған.

Алла Тағалаға шынайы иман еткен, ізгі ғамал жасаған мүміндердің дүниедегі амалдарыныңсыйы ретінде ақыретте мәңгілік қалатын, әртүрлі нығметтерге, рыздықтарға толы сәулетті ерекше ғажайып бір орын– жаннатқа кіреді. Күнәлі мүміндер болса, күнәсінің жазасын жәһаннамда тартқаннан кейін жәннатқа кіреді. Бірақ жәннаттың ішінде дәрежелері, өзгеше есімдері бар. Бұл туралы Ақыт:

Жаралған дін күткенге сегіз Ұжымақ,

Болама біле тұра көңіл бұзбақ – деп сипаттайды. Мұндағы сегіз ұжымақ дегені Құран Кәрімде баяндалған жәннаттың есімдері. Олар:

1. Жәннәтүл-Мә’уә – шәһид болғандар мен мүміндердің тұрағы;
2. Жәннәтүл-Ғадн – тұрақ және мәңгілік жәннаты;
3. Дарүл-Хүлд – мәңгілік үй, орын;
4. Фирдәус – әр нәрсені қамтыған жәннат бақшасы;
5. Дарұс-Сәлем – сәлеметті мекен;
6. Дарүл-Мұқамә – мәңгілік тұрақ, мәңгілік үй;
7. Жәннатүн-Нағим – нығметтерге толы жәннат;
8. Мақамүл-Әмин – сенімді мақам, сенімді орын.

Ақыт Үлімжіұлының «Қиямет ахуалы» өлеңінде тозақтағы кәпірлер мен надандардың аянышты халі мен жаннаттағы тақуа, мүмін мұсылмандардың бақытты өмірлері Құран аяттары мен хадис-шарифтерде баяндаулар негізінде кеңінен көрініс тапқан.

«Қиямет ахуалы» өлеңнің соңындағы бір өзекті мәселе – Руятуллаһ мәселесі. Бұл Алла Тағаланың ақыретте пенделерге көрінуі. Сонымен бірге, бұл әлли сунна уәл жамағат пен мұғтазилиттер арасындағы талас-тартыстың көзі болған мәселе. Әлли сунна уәл жамағат Алла Тағаланың Ақыретте пенделеріне қандай да бір пішінге немесе бағыт пен арақашықтыққа тиесілі болмаған күйде көрінетіндігіне сенеді. Ал, мұғтазилиттер бұл мәселені үзілді-кесілді жоққа шығарады.

Ақырет күні Алла Тағаланың көрінетіндігі туралы Құранда көптеген аяттар бар. Айталық, «Қиямет күні, кейбір жүздер қуаныштан бал-бұл жайнайды, Раббысынан көз алмайды» [1, 75:22-23].

Әһли сунна уәл жамағаттың, атап айтқанда, имам Әбу Ханифамен имам Әл-Матуридидің жолын ұстанушы Ақыт Үлімжіұлы ақыретте Алла Тағаланың пендесіне көрінетіндігін және адам баласында болатын нағыз қуаныш пен нағыз бақыттың сол кезде көрініс табатындығына шексіз сенеді. Және оны былайша сипаттайды:

Жұмаққа кіріп дәрежаң толғаннан соң,
Хақ дидарын көрген соң шаттаныңдар.
Ақыретте ең қызық дидар көрмек,
Дидар көрсең балқиды бойың сергіп.
Қызықтың одан басқа бәрі бекер,
Білгенге басқа қызық бәрі де ермек.

Ақыт адам баласының ақыретте азап тартуына душар болатын себептерді қысқаша былай деп түйіндейді:

1. *Сараңдық.* Адам мінезінің нашар қасиеттерінің бірі. Әр кезде өмір сүрген ұлы ғұламалар мұндай жиренішті – қаттылық, қараулық, қарабайлық сияқты әдеттерден жұртшылықты, әсіресе жасөспірімді сақтандырып отырған. Әлішер Науаи: сараң – пайғамбардың жиені болса да, пейішке бармайды десе, Ақыт сараңдық туралы:

Аз мысал ақыреттен қылдым баян,
Бәндәнің қылған ісі Аллаға аян.
Зекет бермей өсірген төрт түлік мал,
Сол болар қияметте жылан-шаян –

деп баяндайды. Ақыттың бұл көзқарасы қасиетті Құран Кәрімнің «Бүкіл қорлаушы, өсекшіге нендей өкініш! Сондай мал жиып, оны санағандарға. Негізінен, малы өзін мәңгі жасатады деп ойлайды. Олай емес, әлбетте, ол «Хұтамаға» тасталады» – деген аятымен ұшатысып жатқанын байқауға болады. [1, 104: 1-4].

2. *Қанағатсыздық.* Қазақ халқы қанағатпен шүкірлікке аса мән берген. «Қанағатты қарын тойғызар, қанағатсыз жалғыз атын сойғызар» деуі соның айғағы. Ақын, ойшыл Абай Құнанбайұлы:

«Талап еңбек, терең ой,
Қанағат, рахым ойлап қой,
Бес асыл іс көнсеңіз» –

деп қанағатты «бес асыл істің» біріне жатқызса, Ақыт үлімжіұлы қанағатсыздық туралы арыдан тоқатала келіп:

Қылындар кедей болсаң оған шүкір,
Түңіліп шүкірсізден жерге түкір.
Ақыретте ғазапқа душар болар,
Құдайға разы болмай қылған күпір –

деп философиялық ой түйіндейді.

Бұл мәселе Құран Кәрімде: «Егер шүкір етсеңдер, арттыра беремін. Ал, егер қарсы келсеңдер, азабым тым қатты» деп әмір етілген [1, 14:7].

3. *Дүниеқұмарлық.* Алла Тағаланың сүймейтін және мұсылмандардың бойында болуын да қаламайтын ұнамсыз қасиеттердің бірі – дүниеқұмарлық. Алланың разылығын табу және ақыретте амал дәптердің оңынан берілуін қалайтын әрбір мұсылманды осы жаман індеттен алыс болуыды шақырған Ақыт «Жәннатқа байлық емес, момын, тақуа адамның баратынын» ескерте келіп, былай дейді:

Малы азырақ, көңіл орта болса,
құдаймен алысады ендігі жан.
Бай болам деп тентіреп жүргенінде,
Іліп алып кетеді жетіп ажал.

4. *Өктемдік.* Абдуллаһ ибн Омар (р.а) риуаяткен хадисте Пайғамбар (с.а.с.): «Кім нақақтан (біреудің) жерінің бір бөлігін алса, Қиямет күні жердің жетіншікабатына жұтылады», – деген. Ақыт ақырет күні азапқа ұшырайтын адам баласының бірі осылар деп баяндайды:

Перішті оны мағлұм қылған дейді,
Мұның өзі би болып тұрған дейді.
Момынға күші жетпес зорлық қылып,
Әмірін түзу айтпай бұрған дейді.

5. *Зинақорлық.* Зинақорлық – мүміннің сипаты емес. Оны жасаған адам жазаға жолығады, қияметте де қатты азапталады. Бұл жайында Құдай Тағала қасиетті Құранда былай дейді.

«Олар (мүміндер) Алламен бірге басқа құдай шақырмайды, хұқтары болмаса Алла тыйымына қарсы кісі өлтірмейді әрі зинақорлыққа да бармайды. Ал кім соларды істесе ол жазаға жолығады. Қиямет күні оған деген азап еселене түседі де, ол сонда қор болған күйде мәңгілікке қалады»[1, 25:68-69]. Қияметтегі зинақорлардың жазасы туралы Ақыт былай деп баяндайды:

Періште айғай салып баян қылар,
Бұл нысапсыз бәндә деп зинақұмар.
Зинасы көп тәубесіз болғаны үшін
Оны апарып тозаққа бірақ тығар.

6. *Маскүнемдік.* Ислам діні елге тарай бастағаннан-ақ, арақ-шарапқа бірте-бірте тыйым салынып, ең бірінші, ішімдіктің пайдасынан зиянының көптігі халыққа түсіндірілді. Шарап ішетіндердің намаз оқуына тыйым салынды. Арақтан тыйлу туралы Құранда көптеген аяттар бар. Халықты имандылыққа, тазалыққа шақырушы тұлғалардың ізін жалғастырушы Ақыт Үлімжіұлым арақ ішушінің алдында үлкен азап күтіп тұрғанын:

Ішінде жеті тозақ азап көрер,
Бұл өзі арақ ішкен надан дейді» – деп баяндайды.

Ақыт қажы Үлімжіұлы мұсылман баласын ақыретте ауыр азапқа душар ететін жаман індеттерді ғана баяндап қоймайды. Сонымен бірге одан құтылудың шариғи жолын да көрсетеді. Айталық, Ақыт қажы өзінің «Мұса пайғамбардың мойындауы» атты өлеңінде былай баяндайды:

Құдайдың дұспанымен жақын болма,
Күпір болып иманды дінің жойма.
Аллаға ғаси, қас болса пайғамбарға,
Тозақтан құтылмайсың ақыр жолда.

Қорыта айтақанда, Ақыт Үлімжіұлы Қытайдағы Алтай қазақтары арасынан шыққан халықты имандылыққа, тазалыққа, турашылдыққа шақырған ұлы тұлға. Қазақ тарихында алғаш болып, қияметтегі ахуалды өлең түрінде хатқа түсіріп, халық арасына таратқан ұлы ақын. Ақырттегі жағдайлардың Құран аяттары мен хадис шарифтерге сәйкес жырлануы – Ақыттың дін ғұламасы екендігінің нақы айғағы.

Әдебиеттер:

1. ӘкімхановА., АнарбаевН.. Құран Кәрім қазақша түсіндірмелі аударма. – Алматы, 2018. – 624б.
2. Ғ. Ақытұлы. Ақыт үлімжіұлы. – 2008, – 144 б.
3. Ө. Күмісбаев. Шығыс шайырлары. III том.– Алматы: «Дәуір», 2015. 452 б.
4. М.Уғур Дерман. Мустафа Узун, «бисмилла» //ТДВ энциклопедиясы, Стамбұл, 1992. 5 Том, (529-532) 528-бет; Wensinck, ал-мужам, «ism».
5. Б. Топалоглу. Тәуилатул Құран ли Әби Мансур Әл-Матуриди, 10-том, 380 б.
6. Құртуби, I-том, 94-бет.
7. Жаруллаһ әз-Замахшари әл-Хауаризими, Әл-Кәшшәф ған хақайкит тәнзил уә ғуюнил әқауил фи ұжуһит тақауил, II том.
8. А.Әділбаев. Қазақ салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарының ислам шариғатымен үйлесімі.– Астана: 2018. – 170 б.
9. Сулейман Хайри Болай, ДИА, «Алем», II-том, 357-360-бет.
10. Жамалов Қ. Дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік тағылымы.– Алматы, 2003 -2006.

PLURALISM IN FUTURE CITIES OF KAZAKHSTAN

Abstract. Public places are significant urban elements that offer a positive impact to the quality life of the citizens. A good city is always receptive, inclusive and meaningful. They are the important ingredients of a successful city that helps to build a sense of community, civic identity, culture, and community revitalization. At the same time, it is the very place which acts as a catalyst in uniting the segregated diverse group of local community while it could also be a platform in engaging with the global community when it acts as a major tourist gathering spot. Due to lack of research done in the area of planning cities in regards to becoming a vital tool in promoting pluralism; tensions and segregations within the communities are being overlooked easily as of only political, religious or social concern. It can therefore damage the public goods such as liberty, equality or justice which will result in decelerating the country's development. There is an urgent need to revive the true essence of people-centered city planning especially in the area of designing cities. In the studies of (i) placemaking, (ii) designing public places emphasizing on inclusive urban management and social planning strategies, (iii) planning cities with more profound reflection on urban segregation, exclusion, social hierarchies, and inequalities; this paper address the need to introduce pluralism in planning future cities of Kazakhstan. Expected findings will become a vital tool in connecting people and generating peace and pluralism for future cities.

Key words: Future Cities, Public Places, Pluralism, Placemaking, Kazakhstan and Pluralism

Introduction. Pluralism plays an important role in many of the global development factors. The 2030 Agenda for Sustainable Development, implemented by all United Nations Member countries in 2015, delivers 17 Sustainable Development Goals (SDGs). Among them, three of them are in line with this study being: SDG 10 – Reduce inequality within and among countries, SDG11 – Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable and SDG16 – Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels. The two areas of studies have to be distinguished and merged in this paper: first being Pluralism and second being Placemaking in urban setting.

Pluralism. Firstly, there is a need to distinguish the terminology. There are many nuances of the terminology and although in discussion, many seemingly revolve around the same term but the concept and practices may differ. In short, people may assume they are discussing the same issue when in fact they are not. Kennedy-Dubourdieu (2006) stated that the policy has been variously described over the years as Protective Discrimination, Affirmative Action, Reverse Discrimination, Multiculturalism and many more. All of these terms have different semantic which are often highly idiosyncratic. That is why very choice of the terminology indicates the ideological standpoint of the scholar and his/her study. This study intends to choose 'Pluralism' over other terminologies.

Lassman (2011) claimed that the notion of 'pluralism' has become so pervasive that almost every modern political theorist is a pluralist. He defined the core of pluralism in a broad sense as 'the recognition of a multiplicity of persons and groups...' 'Pluralism' is a weightier word in building societies than 'Inclusive', 'Diversity' or 'Multiculturalism' because it indicates a form of society in which all members: with age, gender, ethnics and all different backgrounds are well considered and able to maintain their independent cultural traditions. It is an important notion to cherish these traditions because the modern dominant culture's obsessive pursuit of 'equality' and 'egalitarianism' demands that all distinctions be erased whether gender, class or race (Yusuf, 2017). This dysfunctional pursuit of the 'singularity point' where we call it diversity in inclusive city planning is totally against the idea of 'Pluralism' that this study intends to press on. On the flip side of Pluralism, Yusuf (2017) highlights the danger in pursuit of monoculture of homogeneity where we all eat the same food, dress the same and all our towns and cities look the same. Modern architecture makes it hard to differentiate the essence of traditions where a park in Tokyo and Milan would look the same. Globalization has sullied many beautiful cultures and imposed conformity on most places across the world. Seelye & Wasilewski (1996) stated that even in this day and age 'mainstream societies', millions of people have roots in two or more distinct cultures. These people often develop a view of the world and their place in it that has been enriched by contrasting systems of thought and affect. This enables them to see many things from fresh perspectives. But sadly, they have to continually adjust their values and actions to accommodate people in two or more distinct societies because our societies are not pluralistic and accepting enough in nature. Contrary to the West, many parts of Asia still have the rich distinctive authenticity of the traditions that we celebrate even within our ordinary day to day lives which should carry on to be preserved.

In the case of Kazakhstan, many traditions and cultures have overlapped in the history and in contemporary days which is indication of pluralism flourishing in future cities of Kazakhstan. Kudaibergenov, Ismagambetova, & Abirova (2018) highlighted the architectural significance on the blue and white ceramics on buildings of Turkistan and spiritual heritage of the past, for the rich culture of Kazakhstan. Islam played an integral part in the

life of the Kazakh people for centuries and continued to do so for a major bulk of the citizens. However, the country adopted the law about religion “Freedom of religious belief and Religious Association” on 1991 after the independence has allowed many people to follow any religion and many religious movements have started. Altayeva & Zaton (2017) discussed the significance of the growth of Mormon Church within the country. Such organizations being funded by religious communities from abroad, the followers usually attend conferences and seminars both locally and abroad. Being introduced to new religious movements also means the incoming of new ideas, knowledge, architecture, the way of living, growth of economy, more awareness to pluralism and to create peaceful equilibrium within the country. At the same time, we should always be careful about putting labels in dealing different community groups. As Haque (2003) pointed out the weakness of putting labels. These labels have made people always already immigrants in their own homeland. They hold on to notions of cultural authenticity, origins and racial ‘otherness’ that are inconsistent with the contingent nature of cultural identities. The pairing of historical and contemporary national identities implies inclusion but – simultaneously – exclusion.

Placemaking. Placemaking is the concept of creating ‘Places’ out of the ‘Spaces’. Gehl (2010) describes a city’s public domain includes its parks, squares and streets is the place where people meet to interchange ideas, relax, trade or simply to enjoy themselves. A well designed public places inspire the people who live by them at the same time poorly designed places can brutalize their citizens (Schnell & Kipnis, 1989)(Talen, 2006)(Mohd Isa, 2011)(Arapoglou, 2012)(Friedmann, 2016)(Salama, 2017). In the world with divisions and segregations on every corner, placemaking in public places came to play an important role in creating equilibrium within a city. This is the very place where we can develop safe, lively, healthy and inclusive sustainable cities and we are undermining the importance of it. The strengthening of community must be initiated through well designed public places in a city.

Наурзалиев И.Р.,

«Исламтану» мамандығының 1 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Жамашев А.Ш.,

PhD, аға оқытушы

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚҰРАНДАҒЫ САБЫРЛЫҚТЫҢ ПАЙҒАМБАРҒА (С.Ғ.С) БҰЙРЫҚ ФОРМАСЫНДА КЕЛУІ

Пайғамбарымыздың елшілік міндеті басқа пайғамбарларға қарағанда аз мерзімді қамтыды. Араб түбегінде дағуат жүргізуімен қатар, жер бетіндегі барлық қауымға елшілік міндетін толық атқару ісі де жүктелген болатын. Сондықтан, Алла Тағала пайғамбарымыздың толыққанды сабырлы болуын қалап, Құран Кәрімде жиырма орында сабырлыққа бұйырған еді. Яғни Алла Тағала пайғамбарымызға сабырлықты елшілік міндеті барысында әсіресе Меккелік кезеңде өте жиі бұйырып отырған. Өйткені Меккелік кезең нағыз сынақтарға толы кезеңге айналды. Себебі Құрайыштықтар пайғамбарымызды сөзбен де іспен де зорлық-зомбылыққа итермелеп жатты. Осыған орай кейбір сүрелерді Алла Тағала бірнеше шарифат заңнамаларымен, алдыңғы қауымдардың нәтижесі қалай аяқталғанын баяндай келе соңғы аятты Раббының үкіміне сабырлық таныт деп тамамдаған. Тіпті алғашқы болып түскен аяттардың бірінде Раббы үшін сабырлы бол деп бұйырылған еді.

Пайғамбарымыздың сабырлы болуына бұйырылған аяттарға сүрелердің тәртібіне сай тоқталсақ:

1- Юнус сүресінің соңғы аятында келген 109 аят: «Сен өзіңе не уәхи етілсе, соған ер һәм Алла өз үкімін шығарғанша сабырлылық таныт. Ол – үкім шығарып, билік айтушылардың ең қайырлысы (ең әділ)».

2- Алла Тағала Пайғамбарымызға адамдардың екінші атасы болған Нух пайғамбар және оның қауымы жайлы айтқан оқиғадан кейін келген Һуд сүресінің 49 аяты: «Бұл (айтылған жайттар) – Біз саған (уа, Пайғамбар) уахи ететін ғайып хабарлардан. Сен де, сенің қауымың да бұдан бұрын олар (хабарлар) жайлы білмейтін едіңдер. Ендеше, сабыр қыл! Асылында, (қайырлы) қортынды (жұмақ) тақуаларға тән [1, б. 258].

Әбу Жағфар айтады: Алла Тағаланың Нух пайғамбар және қауымының мән-жайы жайлы жасаған бұл уәхиі пайғамбарымыз көріп білмеген ғайыптан келген хабар болды. Яғни енді сен сол Нух пайғамбар сияқты көз алдында болып жатқан сынақтарға сабыр таныт. Сонда сен оның жеткен қайырлы соңғы нәтижесіне де қол соза аласың [2, б. 56].

3- Келесі аятта Һуд сүресінің 115 аятында келген. Бұл аятта Алла Тағала сабырға бұйырудан алдын бірнеше елшілерді қауымымен бірге баяндады, кейін оған және онымен бірге болған мұсылмандарға өзінің бұйрығына тура болуға шақырды, сосын заңсыздыққа барудан, залымдарға арқа сүйеуден ескертті, артынша күндіз уақытымен түннің бір бөлігінде намаз оқуды бұйырды, соңынан сабырлыққа бұйырды себебі сабырлық алдыңғы бұйрықтармен ескертулердің орындалуына қажет болған негізгі қасиет: (Ей, Мұхаммед!) «Сабыр қыл. Анығында, Алла ізгілік істегендердің сауабын зая етпейді».

Сабырлық Құран Кәрімде көбіне ғибадаттармен байланыса айтылады. Өйткені құлшылық пен сабырлық бір-бірімен тығыз байланыста болса, жеңістің келуіне септігін тигізбей қоймайды [3, б. 341].

4- Нәхл сүресінің 127 аятында келген осы сүренің соңында Алла Тағала дініне көркем уағыз және даналықпен шақыруды, пікір-таласты ең көркем түрде жүргізуді айтқаннан кейін сабырлыққа бұйырды: «Сабыр сақта, төзім деген Тәңірдің көмегімен ғана қолға келеді. Олардың қылықтары үшін қамықпа, қулық-сұмдықтарына жүрегің ауырмасын».

Мүшріктердің тайынбай жасап жатқан қастандықтарына пайғамбарымыздың сабыр сақтап жүруі тек Алла Тағаланың жәрдемімен болып жатты.

5- Кәһф сүресінің 28 аяты: «Бір Алланың разылығын ғана қалап, Раббыларына ертелі-кеш (яғни, таң ертең және екінті һәм ақшам уақыттарында) құлшылық әрі дұға ететін мүміндермен бірге болуда барынша сабырлылық һәм табандылық таныт. (Дінді кеңінен жаю жолында септігі тиер деген оймен) қу тіршіліктің сән-салтанатына көңілің ауып, оларды көзіңе де ілме, сондай-ақ, жүрегің Бізді еске алмайтындай етіп өзіміз ғапыл қылған, нәпсісінің қалауына ерген әрі бүкіл ісі шектен шыққан әлдекімге ерме».

6- Мәриям сүресінің 65 аяты: «Ол– күллі аспан әлемі мен жердің және екеуінің арасындағы барлық нәрсенің Раббысы (жалғыз иесі)! Ендеше, Оған құлшылық қыл және құлшылық қылғаныңда сабырлы әрі табанды бол». Ғибадаттың машақатына, қиыншылықтарына сабырлық таныт, саған келетін уахидің кешіктірілуіне байланысты кәпірлердің келемежектеріне қайғырма, сен Раббының қамқорыңдасың. Осы болып жатқан сынақтар сені ғибадаттан тосып қоймасын [4, б. 187].

7- Тоһа сүресінің 130 аяты: (Уа, Мұхаммед!): «Ендеше, олардың айтқан-дарына барынша сабыр ет! Күн шықпай әрі ұясына батпай тұрып Раббының кемел әрі мінсіз екенін айтып, жар сал».

Бір таңғаларлығы, мұсылмандарды қан қақсатып, басына қара бұлт үйірген мүшріктерге Мекке кезеңінде пайғамбарымыз ешқандай қарсы күш қолданбады. Сахабаларын үнемі сабырлық пен ұстамдылыққа шақырды. Қандай қатігездікке тап болса да еш мойымастан асқан шыдамдылықпен 13 жыл бойы халықтың жүрегіне жол табуға тырысты. Өзі де, өзінің қанатының астына жиылған сахабалар небір қанқұйлы жағдайларды бастан кешті. Соққыға жығылып, жұдырық пен тепкінің астында қалды, езілді, жаншылды, тіпті, елден біржола шеттетіліп бойкотқа да ұшырады. Ол асқан сабырлы болумен қатар парасат-пайымы мол жан еді. Сол себепті ақиқатты айтып түсіндіру мүмкін емес деген көптеген адамдардың өзі Исламға бас иіп, тас болып қатқан жүректері жібіп сала берген болатын. Егер пайғамбарымыздың бойындағы мызғымас сабырлық қасиеті болмағанда мындаған адамның исламды қабылдауы мүмкін емес еді.

8- Тоһа сүресінің 132 аяты: «Отбасыңа және үмбетіңе намаз оқуды бұйыр әрі өзінде намаз оқуда сабырлы болып табандылық таныт». Яғни дүние ісімен шұғылданбай сен және олар намазға әрдайым бірбеткейлік танытсын. Себебі Алла Тағала осы аяттың жалғасында біз сенен өзінді және отбасыңды азықпен қамда деп сұрамаймыз ризық беруші біз сен өзінді ақырет ісіне арна. Өйткені кім Алла Тағаланың бұйрығында болса, Алла Тағала оның ісінде болады.

9-Рум сүресінің соңғы аяты: «Сен сабырлы бол. Алланың (саған берген) уәдесі хақ». [5, б. 428].

10-Сод сүресінің 17 аяты: (Уа, Мұхаммед!) «Олардың айтып жатқандарына сабыр ет те, Біздің құлымыз, күш иесі Дәуітті есіңе ал! Шынында, ол жалбарынғыш еді». Алдыңғы аятқа қарайтын болсақ кәпірлердің пайғамбарымызды ақымаққа шығарғаны соншалық шегіне жеткен еді: «Кәпірлер мысқылмен: Уа Раббымыз! Үлесімізге тиетін азапты жауапқа тартылатын күн келмей тұрып-ақ тездетіп бере бер!, дейді». Осы айтылғандарға да сабыр ет деп бұйырылды пайғамбарымыз. Артынша Дәуіт пайғамбарды және ең алдымен оның дін жолындағы мықтылығын есіңе ал себебі сен оның өмірін еске алумен бойыңа жігер орнайды әрі көңіл-күйің көтеріледі деді.

11– Ғофир сүресінде сабыр етуге Алла Тағаланың бұйрығы екі орында келген. Біріншісі 55 аятта: «Олай болса, сен барынша сабырлық таныт! Неге десең, Алланың (хас құлдарына һәм мүміндерге берген) уағдасы хақ.

12-Екіншісі 77 аятта келген: (Уа, Мұхаммед!) «Ендеше, сен барынша сабырлық таныт. Өйткені Алланың уағдасы хақ. Оларға уәде еткен азабымыздың кейбірін саған көзіңнің тірісінде көрсететін болсақ, яки көрсетпей-ақ сені о дүниеге аттандырсақ, не өзгереді ғой дейсің, қайткен күнде де, соңында олардың барлығы Бізге қайтарылады»(да лайықты қарымталарын алады).

13-Әхқоф сүресінің соңғы аяты: (Уа, Мұхаммед!) «Олай болса, осы жолда барынша сабырлық танытқан жігерлі пайғамбарлар сынды сен де сабырлық таныт. Кәпірлерге қатысты (кесімді үкім тезірек шықса екен, деп) асықпа».

Айша анамызға пайғамбарымыз бір күні былайша сөз қатты: Ей Айша расында Алла Тағала жігерлі пайғамбарлардың елшілік міндеттері барысында шеккен қиындықтар мен сынақтарға төзімді һәм сабырлы болғандары үшін разы болды. Енді менен разы болуы үшін оларға жүктеген міндеттерді маған да жүктейді. Сосын жоғарыдағы аятты оқып, Алла Тағаламен ант етемін алдыңғы пайғамбарлар қалай сабыр танытқан болса мен де бар жігерімді салып сабыр сақтаймын деді[6, б. 18].

Алла Тағала пайғамбарымыздан алдын елшілік міндеттерін атқарған ұлы пайғамбарлардың әрқайсысы ерекше қасиеттерге толы болса да, олардың сабырлық мінез-құлықтарынан ғана үлгі алуды бұйырды.

14-Қоф сүресінің 39 аяты: (Уа, Мұхаммед!) «Олардың айтып жатқандарына сабыр ет және күн шықпастан бұрын һәм батпай тұрып Раббыңа мадақ жаудыр». Яғни мүшріктердің қайта тірілу күніне айтып жатқан сөздеріне сабырлық таныт. Оларға пайғамбарымыз өлімнен кейін қайта тірілесіндер де Раббыларыңа ораласындар деп айтқанда бұл ақылға қонымсыз таңқаларлық нәрсе деп жауап берген еді. Алайда күллі жаратылысты еш ақаусыз санаулы уақытта ғана Жаратқанға оларды қабірлерінен қайта тірілту әсте оңай. Мүшріктердің қайтара айтқан ауыр сөздерінен кейін Алла Тағала тарапынан түсіп тұрған уахилар пайғамбарымыздың көңіл-күйін көтеріп тұратын[7, б. 479].

Пайғамбарлық пен иман ақиқаттарын түсіну әрі дұшпаннан қорлық көріп, түрлі мазаққа төтеп беру үшін пайғамбарымыз ең алдымен құлшылыққа жүгінетін. Құлшылықтың терең тұңғиығына жан-тәнімен еніп, ақылын сабырға жеңдіретін. Күш-қуат пен таусылмас жігерді Алла елшісі әрдайым ғибадаттан алып отырды. Сондықтан құлшылықты жанына серік еткендер, осы күш-қуаттан қолдау табуда. Құран Алла елшісіне иманның тірегі ғибадатта екенін түсіндіре келіп, дұшпанға қарсы сес көрсететін қару да сабыр мен ғибадатта жатқанын әр кез ескертіп отырған[8, б. 37-38].

15-Тур сүресінің 48 аяты: (Уа, Расулым!) «Раббыңның үкімі жүзеге асқанша сабыр ет. Шүбәсіз, сен Біздің көз алдымызда һәм қорғауымыздасың». Осы қысқа аятта Пайғамбарымыз үшін тәрбиелік,

қолғабыстық, жұбатулық тіпті қанағаттандырулық көрністер бар. Себебі Алла Тағала елшісіне кәпірлердің залалдары мен қатыгездіктеріне емес өз үкіміне сабыр етуге бұйырған еді.

16-Қолам сүресінің 48 аяты: (Уа, Мұхаммед!) «Алайда, сен сабыр сақтап, Раббыңның үкімін күт, балыққа жолдас болған кісідей (яғни Юнус пайғамбар сияқты) болма». Яғни саған шығарылған үкімге және тағдырға сабыр ет. Қандай іске бұйырылсаң, соны атқар. Кәпірлердің сені өтірікке шығаруы, саған жасаған нұқсандары дінді өзгелерге жеткізуден тайдыртпасын.

Мекке тайпаларының залалдары күшейген кезде пайғамбарымыз оларға қарсы дұға жасамақшы болған кезде Алла Тағала оның есіне Жүніс пайғамбардың оқиғасын түсірді[9, б. 112].

17-Мағариж сүресінің 5 аяты: «Ендеше, сен (мүшріктердің зорлық-зомбылығына) игі сабырмен сабыр ет». Яғни Уа, Мұхаммед қауымыңның саған қатысты айтқан өтіріктеріне және қиаметтің келер уақытын нанғысыз деп есептеп өздерінше азаптың тез арада орнығуын сұрап жүргендерге сабыр ет. Осыған ұқсас мағынаны Шура сүресінен де байқауға болады: «Қиаметке сенбейтіндер оның тез арада келуін тілеп, (ол күнді мазаққа айналдырады)[10, б. 130].

18-Муззаммил сүресінің 10 аяты: «Әрі олардың (кәпірлердің) айтқандарына сабыр ет те, оларды көркем түрде тастап кет».

Кәпірлердің айтып жатқан сөздеріне сабыр ет деп келген мағыналас аяттар Құран Кәрімде төрт мәрте қайталанған. Бұл қайталану расында да кәпірлер мен мүшріктердің айтқан сөздері Пайғамбарымызға өте ауыр болғандығын дәлелдейді. Мысалы жынды, сиқыршы, сәуегей секілді сөздерді айтатын еді. Абдуррахман ибн Әбза айтқандай: Алланың елшісі адамдардың ең жұмсағы және ең сабырлысы болатын хәм ашуын көркем түрде басатын еді[11, б. 80].

19-Муддассир сүресінің 7 аяты: «Раббың үшін сабырлы бол», яғни қауымыңды исламға шақыру жолында олар жақтан кездескен қиыншылықтарға сабыр ет[12, б. 37].

Фахруддин әр-Рози жоғарыдағы аятқа қатысты бес пікір барын айтады. Соның төртіншісінде: Уәлид ибн Муғиро пайғамбарымыздың алып келген діні жайлы қатты ойланып үйіне кірген кезде мүшрік қауымы Уәлид ата-баба дінімізден шығып кетті деп жар салады. Оны естіген Әбу Жәһіл дереу оған барып Қурайш тайпасы сені дінімізден шықпасын деп саған арнайы мал-мүлік жинады дейді. Сонда Уәлид сол мал-мүлік үшін күпірлікте қалып қояды. Осы оқиға пайғамбарымызға жеткенде, ол мал-мүлік және тағы басқа да нәрсе үшін емес тек раббыңның разылығы үшін дініңе сабыр ет деп бұйырылады[13, б. 173].

Бұл аятта Алла Тағала өзге сабырлыққа бұйырған аяттарға қарағанда пайғамбарымызды ықыласпен жасалған әрі шынайы сабырлыққа әмір етті[14, б. 303].

20-Алла Тағаланың сабырға бұйырған ең соңғы аяты Инсан сүресінде келген: «Ендеше, Раббыңның үкімі шыққанға дейін сабыр ет. Адамдар арасындағы бірде-бір күнәһар мен кәпірдің тілін алма». Яғни Алла Тағаланың саған уәде еткен жеңісті күт әрі асығыстық жасама. Дұшпандарыңның көптігіне қарап сескенбе, алдыңнан шығып жатқан қиындықтарға қайғырма, еш нәрсеге мән берместен қадамың тек алға болсын[15, б. 55].

Қорыта айтқанда жоғарыда келтірілген аяттар бізге Пайғамбарымыздың тұлғалық сипаттары өмірдің қоғамдық қозғалыстарындағы барлық жағынан көрініп, игілікті орынға ие екендігін көрсетеді. Бұл өзге пайғамбарлар мен елшілерде болмаған қасиет. Өйткені, ол сабырлы болуы арқылы әйелдерге сүйікті де мейрімді күйеу, балаларға қамқоршы да қайырымды әке, пайғамбарлардың барлығы құра алмаған мемлекет құрып, оның негіздеушісі болды. Үлкен ислам әскерінің басшысы да, соғысушы әскер қатарындағы жауынгер де, сот істерінің жүргізуші қазысы да, тәлім беруші мұғалім, қиындыққа төзе білетін сабыр сақтаушы, мейрімді де рахымды бола білді.

Әдебиеттер:

1. Ибадуллаев С.З. Қасиетті Құран және қазақ тіліндегі мағыналық аудармасы. Алматы: 2015.
2. Әбу Жағфар Мухаммад ибн Жарир әт-Тобари Жәмиғу баян фи тәуиліл Қуран Бейрут: Дәрул кутубил илмия, 1992. Т. 7.
3. Сейед Камал Имани Свет священного Корана. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2008. Т. 4.
4. Мухаммад әл-Әмин ибн Абдиллаһ әл-Урми әл-Әләуи әл-Һәради Нузулу киромид дифан фи сахати хәдәиқур-роухи уәр-ройхан. Бейрут Лубнан: Дәрут тоукин нажат, 2001. Т. 17.
5. Уаһап қажы Қ. Құран Кәрім қазақша мағына және түсінігі. Алматы: Дәуір, 2002.
6. Абдурахман ибн Әби Бәкр әс-Суюти әд-Дуррул мәнсур фи тафсирил мәсур. Бейрут: Дәрул кутубил илмия, 1990. Т. 6.
7. Мухаммад әл-Әмин ибн Абдиллаһ әл-Урми әл-Әләуи әл-Һәради Нузулу киромид дифан фи сахати хәдәиқур-роухи уәр-ройхан. Бейрут: Лубнан Дәрут тоукин нажат, 2001. Т. 27.
8. Гүрол А. Пайғамбар құлшылығы. Алматы: Көкжиек, 2017.
9. Ғимадуд Дин Әбил Фида Исмағил ибн Кәсир Тәфсирул Қуранил Азим. Каир: Ауладушшейх Литтурос, 2000. Т. 14.
10. Мухаммад Сайд Тантауи әт-Тафсирул уасит лиҚуранил карим. Кайр: Дәрул мағариф, 1993. Т. 15.
11. Абдуллаһ ибн Мухаммад ибн Жағфар ибн әл-Әсбаһәни Ахлақун Наби уә әдәбуһу. Каир: Дәрул Мисриял Лубнания, 1993.
12. Әбдімүтәліп Қ. Пайғамбарымыз Мұхаммедтің өмірбаяны. Алматы: Дәуір, 2011.
13. Фахруддин Мухаммад ибн Омар әр-Рози Тәфсирул кәбир. Бейрут: Дәрул кутубил илмия, 2000. Т. 15.
14. Әбу Мансур Мухаммад әл-Мәғуруди Тәуилату әһлис сунна. Бейрут: Дәрул кутубил илмия, 2005. Т. 10.
15. Сейед Камал Имани Свет священного Корана. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2001. Т. 19.

Осербаев Е.Н.,

«Мәдениеттану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Жолдубаева А.К.

филос.ғ.д., профессор

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ КИБЕРМОББИНГ НЕМЕСЕ САНА МАНИПУЛЯЦИЯСЫ

Тақырыпты зерттеу барысында үш үлкен медиа кеңістікті қарастырдық, жергілікті, пост кеңестік елдердің ортақ ақпараттық жүйесі және батыс әлемінің медиа кеңістігін салыстыра отырып, үш түрлі ақпараттық саясаттың ерекшеліктерін ескере отырып қорытынды жасауға мүмкіндік туды. Бұл мәселе әлемдік қызығушылық туғызып, тез арада шешім шығару мәселесі күн тәртібінде әрдайым басты мәселелердің қатарында келеді. Белгілі бір жаңалық, оқиға немесе қоғамдық әрекеттердің интерпретациялануы, бастысы оның «дұрыс» деңгейде өңделу мәселесі – медиа кеңістік өкілдерінің қолданушылардың алдындағы міндеті. Ақпаратты қаз-қалпында жеткізу қоғамдық моральдық-этикалық принциптерге, көп жағдайда, сай келмеуі мүмкін. «Ақпараттық баланс» мәселесі де өзекті, бір мемлекеттегі «ғажап» жетістіктерді әрдайым пропагандалау, сол кезекте, өзге мемлекеттің «масқаралау» әрекеттері өте жиі кездесуде, бұл өз кезегінде жоғары деңгейдегі интеграция туғызу дәрежесі төмен, тіпті, қарама-қайшы ойларды туғызуы мүмкін. Еш негізсіз «ұлттық» артықшылықтар, иррационалды патриотизм және деструктивті әрекеттерге бастау болып отырғандар да аз емес. Тіл, ұлт және дін сынды әрдайым назарға ие мәселелерді оған еш қатысы жоқ, арнайы білімін айтпағанның өзінде, жеке адамгершілік қасиеттеріне сұрақтар бар кейбір «қоғам қайраткерлері» өздеріне ол мәселелерді қоғамдық, мемлекеттік деңгейде «өз ойын» айту миссиясын алып жүр. Реалды «жоғары» білім алу мәселесі ушығып тұрған шақта жоғарыда айтылған сипатқа ие азаматтардың іс-әрекеттері қоғам үшін аса қауіпті. Бұрын соңды «қоғам қайраткері» атты атақты мемлекеттік деңгейдегі бақылау процесі арқылы берілетін-ді, қазір аталмыш сипатты тұлғалардың санын бағамдасақ, «идеалды» альтруизмге толы қоғам болуы керек-ті, неге екені белгісіз, мүмкін белгілі, аталмыш сипаттан алшақ жатады. «Қайраткер» функциясын қазіргі таңда «блогерлер, ғаламтор жұлдыздары» атқарады. Ал, заманауи технологиялардың қолжетімділік дәрежесінің жоғары екенін назарға алсақ, әр адамның «қайраткер» болуына мүмкіндігі бар. Тек тікелей революция немесе соғыс әрекетіне шақырмаған ақпараттардың зерттелуі аса маңызды, ол тіпті, масштабы жағынан алдыңғы екеуінен де асып түсуі мүмкін.

Осы тұрғыда, әлемдік және қазақ ғылымындағы мәдениеттанулық еңбектерді барынша бір ортаға тоғыстырып, ортақ адамзаттық ойларды жинақтадық. Алғашқы мәдениеттанулық еңбектер жазып, ақиқат тарихты зерртеуді мақта еткен, қазақ мәдениетінің әлемдік деңгейдегі екенін дәлелдеу мақсатында ғұмырын жіберген Шоқан Уалиханов, бірінші қазақ мәдениеттанушысы деген атаққа лайық деп білеміз. Ыбырай Алтынсарин қазақ даласында алғаш мектеп ашқан тұлға, орыс тілін үйретуге арналған оқулық жазған еңбегі де елеулі, қазақ рухани мәдениетінің негізін салушы Абай еңбектері мен философиялық ойларына да мән бердік. Әуезхан Қодар аудармашы және мәдениеттанушы ежелгі түркі мәдениеті, қазіргі қазақ қоғамының жағдайы мен түзеуге тиіс жерлерін зерттеп, зерделеп жазған еңбектеріне назар қойдық, Тұрсын Ғабитовтың қазақ мәдениетін зерттеудегі еңбегі аса маңызды, «Қазақ мәдениетінің тарихы» атты еңбегінде қазақ мәдениетінің мәдени бастауларынан жаһандану үдерісіндегі қазақстандық мәдениетке дейінгі ойларын қарастырдық, қазақ ағартушыларына деген жаңа көзқарас қалыптастыруда аталмыш еңбектің орны ерекше, мәдени антропологияның негізгі мектептері мен бағыттарын анықтау мақсатында А.Жолдубаева және Қ.Затовтың аталмыш тақырыпқа байланыты еңбегіне мән бердік. Исмагамбетова З. «Психоаналитические концепции культуры» атты еңбегінде З.Фрейд және К.Юнгтың мәдениет феноменіне берген түсіндірмелерін де қарастырдық. Маргиналдық мәдениет қазіргі әлем мәселесі ретінде Масалимова А. осы тақырыпқа қатысты еңбектерін қарастырдық.

Заманауи адам ақпараттарды негізінен массмедиа көмегімен алады. Ақпараттық лек маңызды саяси шешімдерге әсер етеді, ой қалыптастырады. БАҚ өкілдері адамға әр тараптан қол жеткізеді, сәйкесінше, күнделікті өмірге үлкен коррективалар енгізеді. Жыл сайын ондаған, тіпті, жүздеген жаңадан медиа кеңістікте сөздер мен сөз тіркестері пайда болады, коммуникация орнату белгілі бір деңгейде қиынға түсе бастайды. Заманауи ақпараттық толқын қоғамдық сана қалыптастыратын сипатқа ие, мәдени норма мен стандарттарды ойға енгізеді. Аталмыш толқынның кейбір аспектілерін қайта қарау мәселесі өзекті болып отыр. Осындай аспектілердің бірі әрі бірегейі – мәдениет, оны көбіне медиамәдениет деп атайды, себебі, ондағы негізгі орынды бұқаралық медиа алады. Медиа мәдениет және кибермоббинг ұғымдары ғылым үшін жаңа ұғым болып есептеледі, сол себепті, ол жоғары деңгейдегі интерпретацияға зәру. Түрлі медиа (ғаламтор, радио, теледидар, газеттер және т.б.) медиа мәдениеттің құрамдас бөліктері болып

табылады, ол адамды қоршаған ортамен байланыстырады, әр құбылысқа баға беруге көмектеседі [1, 10 б.]. Медиа орасан зор көлемдегі ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік берді, ақпараттық кеңістікті жаһандандырды, ойлаудың жаңа бұқаралық формасына бейімдеді. Ақпараттық қоғамда адам медиаиндустриямен жиі кездеседі. Бүгінгі таңда, ғалымдардың пікірінше медиа мәдениет адам дамуының негізі [2, 227 б.]. Осыған орай, заманауи адам ғаламдық ақпараттық кеңістікте медиа мәтін қалыптастырумен қатар, оның жалпы өмірге әсерін бағамдау маңызды. Сәйкесінше, ақпараттық уақытта медиа мәдениет саясат, экономика және білім беру сынды бөлімдерге орасан зор әсерге ие.

Тарихи тұрғыдан, біздің заманымыздың бірінші мың жылдығындағы технологиялық революция қоғамның жаңа материалдық негізін қалады. Жаһандану процесі барысында ұлттық экономикалар бірікті, өзара тәуелді болды, сондай-ақ, мемлекет пен қоғам арасында жаңа қатынас орнатты. Теле және видео желілер, ғаламтор санаулы минуттар ішінде ақпарат алмасуға мүмкіндік туғызды. Мәселен, М. Маклюэнның пікірінше, «электронды қалқан қаптаған ғаламдық ауыл» болмақ [3]. Ғаламшар көлемі саналы түрде кішірейіп, әр «тұрғын» бірін-бірі таниды, қажетті ақпаратқа қолын жеткізе алады. Электромагнитті толқындардың ашылуының негізінде әр индивид пассивті немесе активті болсын жер шарының кез-келген континентте, нүктесінде бола алады. Түрлі зерттеушілердің пікірінше, қоғамдық дамуға әсеріне түрлі пікір білдіреді. Мысалы, американдық ғалым Э.Тоффлер пікірінше, тарих үздіксіз толқын іспеттес, біздің дәуір екі толқынның арасында, «ақпараттық» және «индустриалды», ескі стандарттар жойылып, жаңа құндылықтар қалыптасып үлгермеген сәтте барлық адамзат «ақпараттық қоғамға» аяқ басады [4]. Тоффлер сыни тұрғыдан екінші «индустриалды» кезеңді қарастырады, себебі, ғылыми-техникалық прогресс қоғамдық институттардың бөлінуіне әкеліп соқты: ерекшелікке ұмтылу және жеке бас пайдасына ұмтылу, стандартизация (унификация), халықтың өндіріс аймақтарда интеграциялануы. «Үшінші толқын» адамзатты индустриалды қоғамға дейінгі өркениетке қайта оралтуы керек еді, бірақ технологиялық кезеңде медиа маңызды орын алады. Нақ медиа кеңістік адамзатты бір бағытта біріктіре алатын жалғыз мүмкіндік болып отыр. Келесі бір американдық ғалым Герберт Шиллер медиа мәдениет жайында өз ойын "Манипуляторы сознание" атты еңбегінде білдірді. Атауының өзінен ақ еңбектің мазмұны түсінікті, қоғамдық манипулятор. БАҚ біздің іс-әрекетімізге дейін анықтап отырады [5]. Шиллер бір-бірімен еш байланыссыз ақпараттар тым көп лекте беретін радио, теледидар, газеттерге үлкен сын білдіреді. Жарнама функцияларын (теледидардағы) екі мағынада түсіндіреді: біріншіден, қажетті-қажетсіз тауар мен қызмет түрлерін насихаттайды, екіншіден, медиа мәтінді түрлі бөліктерге бөліп, сана толықтығына негативті әсер етеді. Әлеуметтік жүйе жылдамдығымен өз мәнін жоғалтады. Телебағдарламалардың сансыз көптігі мен уақыты ой дамуына өзінің кері әсерін тигізетіні белгілі. Сыни санаға үлкен «тоқтау» салушылардың қатаында теле индустрия жатыр. Олардың негізгі әрі соңғы міндеті – көрермендердің сыни және экономикалық сананы жою. Осы тұрғыдан Шиллердің әріптесі ретінде американдық ғалым зерттеуші-әлеуметтанушы Дуглас Рашкоффты атап өтсек болады. Оның ойынша, халық олар ойлағаннан әлдеқайда саналы, сәйкесінше, олар беретін ақпараттардың шын мәнін және жүргізетін бақылау процесстерін жақсы түсінеді, символдық тілді шебер меңгерген [6]. «Медиа вирустар» адам санасына саяси, моральдық және әлеуметтік негізде әсер етеді, одан негізгі қорғаныс ретінде – сыни көзқарас. Ал, компьютер, ойындар, фото және видеокұралдарға қатысты ойы бойынша, қоғамдық қонақ үйлер мен «мектептегі би кештерінің» орнын алмастырды. Егер социумға топ ретінде қарасақ, әсіресе психологиялық аспектісіне назар аударсақ, кибер моббингтің қоғамдық санаға әсерін бағамдау қиындық тудырмайды. Оның негізін түсіну мақсатында француз психологы Г. Лебонның "Психология народов и масс" атты еңбегіне ден қойсақ. Орталық назарға лайық ой «қолдан шебер жасалған формулалар үлкен магиялық күшке ие болып, топтағы тұлғалардың жанына зор әрекеттерге итермелейді...» [7]. Сондай-ақ, Лебон қоғамның әрдайым иллюзия әлемінде өмір сүрді, кім сол иллюзияларды бақылау қасиетіне ие болатын болса, ол сол қоғамды басқарады. Сондықтан, Лебон ойын заманауи әлеуметтік-мәдени жағдайға икемдер болсақ, медиа мәдениет қоғамдық ойды қалыптастырушы басты факторлардың бірі. Яғни, БАҚ-тың қажетті манипуляция үшін оңайлықпен иллюзия ойлап табуы әп сәтте. Тағы бір үлкен «ақпараттық қоғамның» сыншыларының бірі – орыс жазушысы Александр Зиновьев. Өзінің "Запад. Феномен западнизма" атты еңбегінде аталмыш мәселе жайында негізгі миф «жаңа замандағы интеллектуалдық революция» жайында». Зиновьев ойынша, ақпараттық технологияларды жаппай енгізу позитивті салдарға апармайды: «Жасанды интеллект адамның табиғи интеллектуалды дамуына кедергі жасайды» [8]. Адамдар өзара алмасатын ақпараттардың мазмұндық сапасына назар аударсақ, жартысынан көбі мәнсіз. Осыған орай, адамдардың өзара сұхбат құруына зауқы соқпайды. Ақпарат қажеті жоқ қоқысқа айналғандай, бірақ, ол неғұрлым уақыт өткен сайын, көбеймесе азаймайтыны белгілі. Зиновьев медианаң 4 негізгі функциясы қатарына: теледидар, "сана манипуляторы", орасан зор халықты білімнен алшақ ұстауда; медиа қоғамның әр шығармашылық-интеллектуалдық еңбектерін өзіне иемденеді; медиа саясаткерлерге мінбер береді, саяси шоулар көрсетеді; және соңғысы, медиа – бұл қоғам және мемлекет

үшін "рупор" болып табылады. Байқағанымыздай, ақпараттық қоғамды біреулер қолдап, жарқын болашақ күтсе, екіншілері оны сынаудан аянбақ емес, дейтұрғанымен де, қоғамға қажетті ақпараттық кеңістік қалыптасты. Ол өз функциясын өзге әлеуметтік институттармен бірдей атқарады. Аталмыш ойды дамытушы неміс әлеуметтанушысы Никлас Луман «Біз білетін қоғам, тіпті, әлемді сол медиа арқылы білеміз, бұл тек тарих пен қоғамнан бұрын, табиғаттың өзін де сол арқылы білдік. Біз стратосфера туралы Платон Атлантида жайында білгендей білдік, «адамдардың айтуынша», екінші жағынан, медиа жайында естігенімізге байланысты оларға сенудің қажетсіздігін білеміз. Біз өзімізді манипуляцияға ұшырып отырмыз деп қарсылық білдіреміз, бірақ бұл ештеңені өзгерпейді, алған біліміз өзін-өзі сүйеіп, мықты конструкция құрап отыр» [9]. Бұқаралық медианың функцияларының көптігі соншалық, одан позитивті болсын, негативті жақтарын да айтуға болады. Бір белгілісі, медианың қазіргі таңда алатын орны үлкен және түсініксіз, себебі, бұл процесс өте белсенді, барған сайын оның масштабы кеңейіп, зерттеу қиынға түсіп отыр. Қорытынды ретіне, медиа мәдениет заманауи әлеуметті-мәдени ортада үлкен әсерге ие, ол ғылым мен техниканың дамуымен бірге дамып отырады. Маклюэнның «Ғаламдық ауыл» аздап өзінің шекарасын кішірейтті, медиатеchnика арқылы таралған ақпарат санаулы секундтардың ішінде жер шарын айналып шығады. Кез-келген адам теледидар алдында отырып ақ белгілі бір жаңалықты біле алады, оның өзге қалады болуы немесе басқа континентте болғанының маңызы жоқ. Медиамәдениет ақпаратшекараларды бұзады, ол өзінің бойында негативті қасиетті сыйдыруы да мүмкін. Ең үлкені – манипуляция, олар иллюзиядан аянып қалмасы анық, сансыз симулякрлар, қажетсіз қажеттіліктер, әлеуметтік мифтер арқылы адамды тұтынушыға айналдырады. Сол себепті де аталмыш медиа «феномен» атауына ие. Посткеңестік мемлекеттердегі медиа жағдайы ұқсас, жеке пайда ерекше модель қалыптастырды. Көптеген БАҚ өкілдері тәуелсіз статуска ие бола тұра саясаткерлер мен бизнесмендердің қолында. Бұл жерде идеологиялық манипуляция жағы маңызды болып отыр. Мәселен, медиа тек ақпараттық функция емес, сонымен қатар, жастардың шығармашылық қабілетін ашудағы орны ерекше, фото және видео, өңдеу мәселелері. Медиа білім беру мәселесі қазір актуальдылыққа ие. Адам қазіргі заманда байқуатты болғысы келсе, медиа кеңістікте жақсы жол табуы қажет.

Зерттеулерге сүйенсек, ХХІ ғасырда өркениеттің даму бағыттарының бірі – жаңа ақпараттық мәдениет қалыптастыру, ол барлық ғылыми-техникалық жаңалықтармен бір деңгейде болуы қажет. Тарих көрсеткендей, қғамдық мәдениетке лайық жаңалықтар мен өнертабыстар ғана келешекте прогреске ұшырап отырды. Сол себепті наққоғамның ақпараттық мәдениеті оның жемісті дамуының негізі бола алады, ол әр елдің әлеуметтік-экономикалық және ұлттық қауіпсіздігінің көрсеткіші бола алады. Ақпараттық қоғамға қадам басқаннан кейін жаңа категория – ақпараттық мәдениет енгізілді. Ақпараттық мәдениет – ақпаратты жоғары деңгейде өңдеп заманауи технологиялар арқылы тарату.

Әдебиеттер

1. Кириллова Н. Б. Медиа среда российской модернизации / Н. Б. Кириллова. – М. : Академический проект, 2005. – 400 с.
2. Медиакультура и ее роль в современном информационном обществе // Омский научный вестник. № 5 (122). – 2013. С. 226-228.
3. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. – Перевод с английского: В. Г. Николаев. – М., 2003. – 38-45 С.
4. Тоффлер, Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2005– 140-157 С.
5. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. [Djv-14.4M] Перевод с английского: Часть I – В. М. Погостин, Часть II – А.Н. Бурмистенко. Научный редактор Я.Н. Засурский.
6. Рошкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на наше сознание. – Москва, 2006
7. Гюстав Лебон Психология народов и масс. – М.: Академический проект, 2011. – 238 с.
8. Зиновьев А.А. Запад. Феномен западнизма. – М.: Центрополиграф, 1995
9. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество // Социология на пороге ХХІ века. Основные направления исследований / Под ред. С.И. Григорьева, Ж. Коэнен-Хуттера. М.: «РУСАКИ», 1999. – С.
10. Маркузе Г. Одномерный человек // Американская социологическая мысль: Тесты / Под ред. В. И. Добренкова. М.: Издво МГУ. 1994. С. 121-146. (Текст представляет собой предисловие, часть первой главы и заключение кн.: Marcuse H. Der eindimensionalen Mensch. Berlin 1967. S. 11-38, 258-268. Перевод А. Букова.
11. Ғабитов Т.ХҚазақ мәдениетінің тарихы – Алматы, 2000. – б.
12. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари; пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с. (Philosophy). – Перевод изд.: Capitalisme et schizophrénie. L'Anti-Edipe / Gilles Deleuze, Felix Guattari.
13. Даниэль Галеви. Жизнь Фридриха Ницше. Рига, 1991. С. 14с.
14. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? (2009). – С.

Тойғылы Д.

«Исламтану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Құрманалиева А.Д.,

филос.ғ.д., профессор

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ХАДИСТЕРДІҢ ЖИНАҚТАЛУЫ МЕН ЖҮЙЕГЕ КЕЛУІ (ТАДУИН ЖӘНЕ ТАСНИФЫ)

Хижраның бірінші ғасырының соңы мен екінші ғасырының басында хадистер жинақтала бастаса, екінші ғасырдың алғашқы жартысынан кейін негізгі хадис туынды-лары жарық көрді. Жоғарыда келген деректерден эз-Зухридің пайғамбарымыздың (с.а.с.) сөздерімен бірге сахабалардың сөздерін де жазғандығын, сол секілді, оның естіген нәрселерінің барлығын қағаз бетіне түсіргендігін көрдік. Өзге де хадистану-шылар осылайша, көптеген хадистер мен сахабалардың сөздерін бір кітапқа жинақтаған. Бұндай жинақтан қажетті хадисті табу оңайға соқпасы анық. Алайда көп ұзамай бұл кітаптар ретке келтіріліп, пайдалану үшін жеңілдетілді. Хадистер тақырыптар бойынша тарауларға бөлініп, әрбір хадис мазмұнына қарай сол тарауларда топтастырылды. Мысалы, намазға қатысты хадистер намаз тарауында, зекетке қатысты хадистер зекет тарауында жинақталды. Бұл еңбектер «мусаннаф» деп аталды.

Кейін, көп уақыт өтпей хадистер сахабалардың есімдеріне сай жіктеліп, ретке келтірілді. Осы тәртіппен жинақталған хадис кітабы «муснәд» деп аталды.

Тәдуин – хадистердің жинақталуы. Хижраның бірінші ғасырының соңы мен екінші ғасырының алғашқы ширегінде бөлек-бөлек парақтарға жазылған хадистер бір мұқабаға жинақталды.

Пайғамбар заманында кейбір сахабалардың «сахиға» деп танылған хадис жазбалары жарық көрген еді. Олардың ішінде Абдуллаһ ибн Амр ибн әл-Астың «садиқа» деп аталған хадис сахиғасын, сондай-ақ Хаммам ибн Мунаббихтің Әбу Һурайрадан жазып алған «сахиха» деп танылған танымал хадис жазбаларын ерекше атап өтуге болады. Сахиға – пайғамбарымыз (с.а.с.) бен са-хаба дәуіріндегі хадистердің қағаз бетіне түсірілуін, тәдуин – хадистердің жинақталуы мағынасын білдіреді. Хадистерді қағаз бетіне түсірген сахабалар пайғамбарымыздан (с.а.с.) өздерінің ғана естіген хадистерін жазып, оған басқа сахабалардың естіген хадистерін араластырмаған. Ең танымал сахиға иесі Абдуллаһ ибн Амр «садиқа» атты сахиғасымен танысқысы келген Мужаһидке: «Бұл менің Аллаһ елшісінен (с.а.с.) естіген әс-сахиғату әс-садиқа.

Менімен Аллаһ елшісінің (с.а.с.) арасында осы хадистерді маған жеткізген ешкім жоқ»,– деп пайғамбардан (с.а.с.) өзінің ғана естіген хадистерді жазғанын білдірген. Сол секілді Хаммам ибн Мунаббихтің сахиғасы да тек Әбу Һурайраның пайғамбарымыздан (с.а.с.) жеткізген хадистерінен құралған.

Бұл да сахаба дәуірінде хадис жинақтау ісі көрініс таппағанын, тек кейбір сахабалар тарапынан хадистердің жазылғандығын көрсетеді.

Хадис пайғамбарымыз (с.а.с.) бен сахабалар дәуірінде қағаз бетіне түсіріліп, кейбір хадис жазбалары жарық көрсе де, жүйелі түрде сахабалар дәуірінен кейін, яғни бірінші ғасырдың соңы мен екінші ғасырдың басында жинақтала бастағандығын жоғарыда тілге тиек еттік. Бұны хадистердің жинақталуына байланысты келген кейбір деректерден аңғаруға болады. Оның ішінде Мәлик ибн Әнәстің ибн Шиһаб эз-Зухриге қатысты айтқан: «Әууәлу мән дәууана әл-хадис Ибн Шиһаб» (Хадисті алғаш тәдуин қылған Ибн Шиһаб) сөзі кең таралған.

Салих ибн Кисан: «Әз-Зухри екеуміз ілім алу үшін бір жерге келіп, сүннеттерді жазайық деп, пайғамбарымыздан жеткендерін жаздық. Сосын эз-Зухри: «Сахабалардан да келгендерін жазайық, олар да сүннеттен саналады»,– деді.

Мен: «Сүннеттен емес»,– дедім. Ол жазды, мен жазбадым.

Нәтижеде ол жетістікке жетті мен құр қалдым»,– деген201.

Сол секілді Әбу Зинад Абдуллаһ ибн Зәкуан: «Біз халал мен харамға қатысты хабарларды жазатын едік. Ибн Шиһаб естіген нәрселерінің барлығын жазатын. Оған мұқтаждық туындаған уақытта эз-Зухридің адамдар арасындағы үлкен ғалым екендігін түсіндім»,– деп айтқан.

Әз-Зухридің тәдуин хадис жинақтау әрекетіне Әмәуи халифасы Омар ибн Абдулазиз (хижраның 99-101 жылдар аралығында халифа болған) ресми жәрдем берген. Омар ибн Абдулазиздің хадистерді жинақтау тапсырмасын алғаш жүзеге асырып, жинақтаған хадистерін халифаға жіберген де эз-Зухри тұғын. Осы тапсырманы алған Әбу Бәкір ибн Хазымның жазған жинақтары жеткенше халифа дүниеден өткен еді. Мәлик ибн Әнәс: «Кейін бұл кітаптар жайлы Әбу Бәкір ибн Хазымның баласы Абдуллаһтан сұрағанымда, жоғалғандығын айтты»,– деген. Яғни хадис жинағының бір мұқабаға жиналып олды кітап күйіне түсіргенінің бір дәлелі.

Муаммар ибн Рашидтің: «Біз әз-Зуһриден өте көп хадис үйрендік деп ойладық, бірақ халифа әл-Уәлид ибн Йәзид өлтіріліп, қазыналарынан Мәруан отба-сы үшін әз-Зуһриден жазылып алынған кітаптардың көлікке артылғанын көргенде, одан үйренгеніміздің қаншалықты аз екендігін түсіндік» – деген сөзі әз-Зуһридің осы саладағы еңбегінің орасан зор екендігіне дәлел болмақ.

Тәдуин мен тасниф арасындағы айырмашылықол тәдуин – хадистердің жинақталуы болса, тасниф – жинақталған хадистерді белгілі тараулар мен бөлімдерге рет-теп, жүйелі бір кітап түріне келтіруі. Осығын екі мәселеге байланысты кей Шығыстану ғалымдары (тадуин) хадистің жинақталуынан бұрын жүйеге келуін зерттеп катеслескендерде аз емес.

Алғаш жарық көрген хадис кітаптары Хадис ілімінің терминдеріне қатысты алғаш жарық көрген еңбектің авторы ретінде танылған әр-Рамаһурмузидің алғаш хадистерді жүйеге келтірушілерді (мусаннифтер) тілге тиек еткендігін көрдік. Дегенмен ол, екінші ғасырда хадистерді реттеп, кітап түрінде жарыққа шығарған ха-дис ғалымдарының барлығын бірдей атап өтті дей алмай-мыз. Аталаған хадистанушылардың көпшілігінің еңбектері біздің заманымызға дейін жетпесе де, тасниф әрекетінің ислам тарихының алғашқы кезеңдерінде-ақ басталғандығын көрсетеді.

Осы тұста хадис тарихында екінші ғасырда жарық көрген хадис кітаптарына және олардың авторларына тоқтала кеткеніміз жөн сияқты.

Екінші ғасырда ретке келтіріліп, жарық көрген хадис туындыларын бес топқа бөліп қарастыруға болады. Олар: а) Сиәр және мағазидің кітаптары; ә) Әс-Сүнән кітаптары; б) Әл-Жамиғ кітаптары; в) Мусаннафтар; г) Белгілі бір тақырыптарға арналған кітаптар.

Осылайша ислам тарихында ізі ошпес хадис ілімің бастау алып Пайғамбар (с.ғ.с.) нің хадистерің жиаушыға және жинақтаушы адамға байланысты талаптар қойылып хадис ілімің дамыды. Батыс ғалымдары хадис ілімінің ерекшелігін байқаған. Шынайы хадис екеніне сенімді болу үшін, барлық жеткізілген хадисті фильтырдан өткізіп шарифат құқық нормаларын орындауда пайдаланғаны сөзсіз барша ғаламды таңғалдыруда.

Әдебиеттер:

1. Құрманбаев Қ. Хадис Ілімі (тарихы және әдіснамасы). – Алматы, 2017. – 246 б.
2. Ибн әл-Жәузи. Маудуғат. – Мәдина, 1966. – 453 б.
3. Қалмахан Е. Ислам тарихы. – Алматы, 2018. – 246 б.
4. Әбу Мансур әл-Мәтуриди. Китаб әт-Таухид. – Бейрут: Дар Садир, 199. – 743б.
5. Әбу әл-Мұғин ән-Нәсафи. Табсыратул әдиллә. Каир, 2005. –840 б.
6. Әбу Бәкр әр-Рази. Шарх баю әл-Амали. Бейрут, 1997. – 429 б.
7. Ахмад ибн Мұхаммад әс-Сауи. Шарх әс-Сауи ала жауһара әт-тауһид. Каир, 1984.–370 б.

Тойғылы Д.

«Исламтану» мамандығының 2 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Құрманалиева А.Д.,

филол.ғ.д., профессор

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ХАДИС ІЛМІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ: ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖАҒДАЙ

Тарихи тұрғыдан Пайғамбар (с.а.с) заманында Араб түбегі толығымен ислам мемлекетінің территориясына кірген болатын. Әділетті төрт халифалардың (632-661жыл) жас Ислам мемлекетінің дамуына қосқан үлесі орасан зор. Пайғамбар Мұхаммед (с.а.с) саусақпен санарлық аз ғана сахабалармен Меккеден Мединаға көшіп, ислам мемлекетін құрғаннан кейін, 50 жыл аз уақыт аралығында ислам кең етек жайды. Бұл құбылыс одан кейін де жалғасын тауып, мұсылмандар 712 жылы Мәуреннаһр елдері мен Хорезімді алды, 715 жылы қазіргі Қазақстан жеріне және Қытай шекарасына жетті. Хижраның бірінші ғасырында Еуропаның шалғай батысы мен шығыста Қытай шекарасына дейін аралық, шығысында Үндістан аймақтарын, яғни үш құрлық елдері ислам мемлекетінің қатарына енді [1, 72-б].

Осылайша ислам мемлекеті аз уақытта территориясын кеңейтіп қоймай ішкі тұрақтылық пен ғылым-білім, мәдениетпен саудада жан-жақты дами түсті. Кең аймақты алумен қатар Християн, Яһудилермен дінсіз топтар халифатқа қарсы көтерілістер жасап отырды. Мемлекет ішінде келіспеушіліктерге байланысты саяси және сенім (иғтиқад) мәселесіне қатысты топтарға бөліне бастады. Әлбетте олар өз топтарын күшейту мақсатында Пайғамбар (с.а.с) атынан жалған хадистерді қоғам арасында таратты. Жалғаншылар арасында дін дұшпандары да болды, мұсылмандар арасында жаңа дінді қабылдаған, исламды әлі түсіне білмеген мұсылмандарды күмандандыруға әрекет етті. Әнәс ибн Мәликке телінген жалған хадисте: Мұхаммед ибн Сағд «Мен пайғамбарлардың ақырғысымын, бірақ Алла қаласа, менен кейін пайғамбар болады» – деп келді.

Ән-Нәсәидің айтуынша, жалғандығымен хадис тоқудағы әрекеттері барлық хадистанушы ғалымдарға белгілі болған Мұхаммед ибн Сағид – осы салада ең көп танылғандардың бірі. Ән-Нәсәи бұл турасында: «Хадис шығарумен танымал болған кәззәптар (өтірікшілер) Мәдинада – Ибн Әбу Йахия, Бағдатта – әл-Уақиди, Хорасанда – Муқатил ибн Сулейман және Шамда – Мұхаммаед ибн Сағид», - деген [1, 132-133-б. 2, 47-48-б].

Сенім тұрғысынан жік-жікке бөлінген топтар алғашында сенім (иғтиқад) мәселесіне байланысты бөлініп, кейін саяси негізге оралды. Әр аймақтарда өздерінің бағытын алға тартып, ұлтшылдықпен мазһаб бір беткейлігі өршіді. Таассуба – белгілі бір ұстанымды ғана ұстанып, қалғандарын бұрыстыққа шығарған топ. Өз ұлты мен тайпасын немесе ұстанған бағытын асыра сілтеп, шектен шығушылар мұсылман қоғамында үлкен бүлік тудырды. Умауи мен Аббаси халифаты тұсында ұлты араб емес мұсылман ғалымдары қоғамға таныла бастады. Абдулла ибн Масғуттан білім алған Әлқамма ибн Қайс (681 жылы өмірден өткен) пен азат етілген құлы Икримә (728 жылы дүниеден өткен) мен Ибн Аббастан білім алған тәпсір, хадис риуаят етумен танымал болған меккелік ғалымдар – Мужаһид ибн Жабирмен (728жыл) Ата ибн Раббах (733жыл) болған. Исламды жаюда бастапқы кезеңде арабтар жайған болса, уақыт өте басқа ұлт өкілдері Құран, хадис саласында және басқа дағылымда аты танылып, көп еңбек жаза бастады. Арабтардың арасынан ұлтшылдық намысы оянып, тектілігіналға тартып, жалған хадистерді таратуға кірісті. Солайша Йахия ибн Йәзид тізбегі Ибн Аббасқа жеткен: «Арабтарды мына үш нәрсе үшін жақсы көріндер: Мен арабпын, Құран араб тілінде, жәннаттың тілі араб тілі» деген хадисті келтірген [1, 134-б. 4, 442-б].

Қоғам арасында өрбіген бұндай хадистерге қарсы мұсылман тақуалары қоғамда болып жатқан жағдайға байлаысты (тарғиб және тарһиб) қызықтыру мен үрейлету мақсатымен хадистерді мұсылмандар арасында ауызбіршілікті сақтау үшін жая бастады. Құран сүрелері артықшылығы турасында Мәйсирә ибн Абдураббих риуаят еткен хадистеріне қатысты Абдурахман ибн әл-Мәһди оған: «Мына сүрені оқыған адамға осынша сауап бар» деген хадисті қайдан алдың дегенде, Мәйсара: «Мұсылмандардың Құран оқуға деген қызығушылығының артуы үшін ойдан шығардым» деп жауап берген. [2, 239-240-б]. Осыған байланысты Бұхари Сахихында «Адамдардың арасын жарастыру үшін ізгі мақсатпен (өтірік) айтқан суайт (өтірікші) болып саналмайды» деген хадис қуаттай түседі [5].

717 жылы Умауия әулетінің сегізінші Халифасы болыпсайланға Омар ибн Абдулазиз ғлымға көп көңіл бөліп, шарғат нормаларын ұстануда, басқа өткен халифалардан ерекшелене түсті. Ислам әлемінде Омар ибн Абдулазиз бұйрығымен Ибн Шиһаб аз-Зухри басшылықты қолға алып, паракқа түсірілген сахабалар Абдуллаһ ибн Амир «сахиға садиқа» кітабымен Һаммам ибн Мунаббихтен жеткен Әбу Һурайрадаң жазған «сахиға» кітабы Пайғамбар Мұхаммед (с.а.с) тікелей естіп, жазған хадис жазбаларын

бір мұқабаға жинақтады. Сол уақыттан басқа өмірлерде де хадис жинақталу өз алдында бастау алды. Хадистерді жинақтау әз-Зухри басшылығымен басталғандығы және халифа Омар ибн Әбдулазиз ресми жарлығы, әрі қадағалауымен жүзеге асырылды.

Омар ибна Абдулазиз халифаты аз ғана уақыт аясында ислам мемлекетінің ғылымға деген жолын ашумен бірге әр аймақ басшыларына әділетті болуын бұйырып, надаң, сараң басшыларды орынына алып, білімді болған ғалымдарға тапсырды. Орасан еңбегімен ерекшеленген Ибн Шиһаб аз-Зухри тарихта алтын әріптермен аты қалу себебіде халифа Омардың қолдауы болып табылады.

Мағмар ибн Рашидтің: «Біз аз-Зухриден өте көп хадис үйрендік деп ойладық, бірақ халифа Язид ибн Уалид (үшінші Язид) өлтіріліп, қазыналарынан Мәруан отбасы үшін аз-Зухриден жазылып алынған кітаптардың көлікке артылғанын көргенде, одан үйренгеніміздің қаншалықты аз екенін түсіндік», – деген сөзі, аз-Зухридің хадис саласындағы еңбегінің орасан зор екенін көрсетеді [1, 162-б].

Осы бастаумен хадистанушы ғалымдар (тадуин) жинақтау заманынан кейін хадистерді бір мұқабада іздеу қиындық тудыртуы себепті, оларды жүйелеп тарауларға бөлуге ғалымдар бір ауыздан келісті. Әр аймақтағы хадисті жүйелеген мухаддитер: Басрада – әр-Рабиғ ибн Сабиһ (777 жылы дүниеден өткен), Йеменде – «Абд» танылған Халид ибн Жамил мен Мағмар ибн Рашид (771 жыл), Меккеде – Ибн Журеиж (769 жыл), болып табылады.

Әл-Ирақи және Ибн Хажар: «Олардың барлығы бір ғасырда өмір сүргендер, қайсысының бірінші жазғанын білмейміз» деп айтқан [6, 65-б].

Хадис тарихи кезеңінде жүйелеу (Тасниф) мына үш жолмен жүзеге асырылған:

1. Хадистерді мазмұнына қарай тақырыптармен тарауларға бөліп, ретке келтіру. Бұндай жинақтар «жамиг», «сунан» жатады.

2. Хадистерді сахаба немесе жеткізушілердің есімдеріне сай жүйелеуі. Бұндай жинаққа «Муснад», «Муғжам» жатады.

3. Хадистерді әліпбилік реттілікпен жүйелеу. Осындай реттілікпен жиналған хадистерді «Фихрис» деп атайды. [7, 163-б].

Осы жинақтарды жүйелеуде тізбекті жеткізуші (Рауи) тарапын өте мұқияттылықты талап ету арқылы қолданылған методология, жеткізушіні (Рауиді) зерттеумен байланысты болды. Муслимнің Сахих кіріспесінде, Ибн Сириң (729 жыл): «Бұрын тізбек жайлы сұрамайтын еді, бірақ бүлік өршігеннен кейін хадис жеткізушілердің есімдері сұрай басталды. Осылайша сүннет иелерінің хадистері алынып, бидғатшылардың (жалғаншылар) хадистері алынбайтын болды» деп айтқан [8, 15-б]. Хадис ілімін жеткізушілерге (Рауилер) сыни қырмен қарап олардың әділ, нақтылы сияқты сенімділігін анықтайтын Жарх және Тағдил ілімі өз бастауын алды. Хадистанушы (Мухаддитер) бұл ілімнің қай уақытта пайда болғаны белгісіз екенін алға тартады.

Жарх және Тағдил ілімі пайда болу тарихи дереккөздерде нақты белгілі болмаса да, оның хадис тізбегіндегі рауилерді зерттеумен басталған.

Бірақ 687 жылы дүниеден өткен сахаба Ибн Аббастан (р.а) мұсылмандар арасында орын алған бүліктің нәтижесінде туындаған жалған хадистердің таралуына байланысты, әрбір естіген хадисін қабылдамауы, хадиске және оны жеткізушісі рауилеріне қатысты жүзеге асқан. Жарх және Тағдил әрекетінің – жалған хадистердің пайда болуымен басталғандығын көрсетеді [1, 14-б].

Әл-Хатиб ал-Багдади «әл-Кифая» атты еңбегінде хадис жеткізуші тұлғаның сипатын былайша келтіреді:

1) Хадис жеткізушінің адалдық сипаттары: олар мұсылман болуы, балиғат жасына толуы, ақыл-есі дұрыстығы, тақуа (*Алладан қорқуы*), адамгершілік қасиеті бойына табылуы сынды шарттар қойған.

2) Хадис жеткізушінің нақтылық сипаты: олар еске сақтау қабілеті жақсы болуы, ұқыптылығы (хадисті жазып алған болса оны жатқа айта алуы), білімді болуы.

Хижраның бірінші ғасыр аяғымен екінші ғасырдың басында «сияр және мағазиді» (*пайғамбар өмірбаяны мен жорықтары*) кітаптар жарық көрді. Сияр және мағазиді еңбектердің басты ерекшелігі хадистерді жинақталу әдісіне негізделді. Алғаш болып Мәдиналық ғалымдар жазды.

Ислам шариятының нормаларын сақтауда «әс-Сунән» кітаптары жарық көріп, онда қамтылған хадистер құлшылық, қарым-қатынас, жаза мәселеріне байланысты жиналды. Қоғам арасындағы тепе-теңдікті сақтауда жаңа заңнамаларды Құран Кәрім мен Пайғамбар (с.а.с) Сүннетіне негізделіп тарихта өзінің із қалдырды. Заңнаманың құрылымына адамдардың құқығын қорғау, әділетті басқарумен, қылмыстық баб (кодексе), сауда-саттық, отбасы құқығы секілді заңнамалардан тұрады.

Екінші ғасырда жүйеге келтіріліп жинақталған хадис кітабы «әл-Жамиг» деп аталды. Аты аталғандай «әл-Жамиг» барлығын қамту мағынасында келген бұл кітап тек жан-жақты тарауларға бөліп барлық саланы қамтыды. Атап айтқанда «әс-сунан» кітаптарының ішіндегі бабтармен қатар «Тәпсір», «Таухид»,

«Иман», «Құран Кәрім артықшылығы» сияқты баптар қамтылған. Ислам ғылымдары әр саласында әл-Жамиғ хадис кітабы ғылыми тұрғыда қарастырылады.

Аббасилердің жетінші халифасы Мәмун (813-832 жыл аралық) тұсында хадистанушылар (мухаддис) мен басқада әһли-Сүннет ғалымдарына қаранғылық, зұлымдылыққа ұшыраған қуғын-сүргін кезеңі болды. Бұл дәуір Муғтазилә дәуірінің алтын дәуірі. Халифа Мәмун Муғтазилә тобына еріп «Құран жаратылған» деген ұғымды ұстанып, тіпті мемлекетті идеология негіз ретінде бекітті. Ал қарсы келгендерге күш көрсету мен өлтіруге дейін апарды. Халифа Ирак пен басқа да аймақтағы әкімдерге хат жазып, Құран жаратылғанын қабылдамағандарды жауапқа тартылуы үшін ғалымдарды өзіне жіберуді әмір етті. «Құран жаратылмаған» деп айтқандарды күпірлікпен айыпталды. Осы қыйын қастау кезеңі «Михнат» (қыйыншылық, зорлық) деп аталған бұл дәуірде хадис пен фикһ ғалымы, төрт мазһаб иесінің өкілі Ахмад ибн Ханбал осы көзқарасқа қарсы шығумен танылған болатын [3, 125-б]. және басқада танымал ғалымдар зынданға тасталып, түрмеге қамалды.

«Михнат» дәуірі халифа Мәмуннен кейін Муғтасим (833-842) мен Усиқ (842-847) халифаты тұсында жалғасын тауып Аббаси әулетінің оныншы халифасы Мутауаккил (847-861) уақытында «Құран жаратылған» деген идеология түбегейлі жойылды. 848 жылы Михнат дәуірінің тоқтатылғаны жариялайды. «Құран жаратылмаған» деген ұстанымы үшін қамалған адамдарды босатып, аймақтағы әкімдерге хат жазып, бұл тақырыпта пікірталас жүргізуге тыйым салды. Хадис ғалымдарын Самарқанға алдырумен қатар жалақы тағайындалып, оларға ғылыммен шұғылдануға жағдай жасады. Русафа мен басқа аймақ мешіттерінде хадистен дәріс өткізуді талап етті. [5, 132-б].

Ослайша ислам әлемінде тарихи, ғылыми, мәдени құндылықты сақтауда бір негізге сүйену қажеттілігі туындауы себепті әһли-Сүннет ғалымдары Пайғамбар (с.а.с) сүннетінің қарашығындай сақтап, келер Үмметке жеткізуге асықты. Хадис – Ислам қайнар көінің Құраннан кейінгі екінші орындағы құндылық болуымен ерекшеленіп Құран Кәрімде Алла Тағала: «Әрі Аллаға және Елшісіне бой ұсынындар, әлбетте мәрхаметке бөленерсіңдер», – [9, 66-б], -деген аят қуаттай түседі. Пайғамбар Мұхаммед (с.а.с) « Меннен бір хадис болсын жеткізіндердер» [5] деуі де Хадис ілімінің дамуына түрткі болды.

Жоғарыда атап өткен тарихи, мәдени жағдайға байланысты хадис жинақтары үмметке осы уақытқа дейін жеткен құнды еңбек болып табылады. Сол еңбектерді пайдалана білу, Ислам тарихы мен қоғамының даму сатылары, хадис жинақтарының қай салада жазылғанын ажырата білу, қазіргі таңда Қазақстан мұсылмандарына керекті жайт. Хадис ілімінің дамуына өз өмірің қиған әһли-Сүннет, Мазһаб имамдарына сүйене отырып шариғат нормаларын орындауда алдыңғы қатарға қою, дәстүрлі исламның негізі. Заманымызға дейін жеткен Тарихи еңбектер қазіргі танымызда өзіннің құндылығын жоғалтқан жоқ. Оның ішіндегі заң нормаларымен этика, мараль (ахлақ) мәселелері өз жалғасын тауып, қоғам арасында тұрақтылықты сақтауда өз міндетін орындауда.

Әдебиеттер:

1. Құрманбаев Қ. Хадис Ілімі (тарихы және әдіснамасы). – Алматы, 2017. – 246 б.
2. Дәстүрлі Ислам жауһарлары. Орта ғасырларда (X–XVI ғғ.) жазылған діни еңбектер мен шығармалардан үзінділер жинағы. – Астана, 2016. – 392 б.
3. Әбу Мансур әл-Мәтуриди. Китаб әт-Таухид. – Бейрут: Дар Садир, 199. – 743б.
4. Құран Кәрім. Мағыналар және түсіндірмелерінің /тәпсірінің/ аудармасы. Алматы, 2013. –776 б.
5. Ахмад ибн Мұхаммад әс-Сауи. Шарх әс-Сауи ала жауһара әт-таухид. Каир, 1984.–370 б.

ДНИ ҒҰРЫПТАР КОНТЕКСІНДЕГІ ЖЕРЛЕУ РӘСІМДЕРІ

Жерлеу рәсімдері қоғамда әртүрлі атқарылып жүргені белгілі. Әр ұлттың, діннің, елдің аймақтың өзінің жергілікті ерекшелігі бар. Шекаралас жатқан елдердің жерлеу қағидалары да қазақы жерлеу рәсіміне әсерін тигізіп тұр. Бәрі де «ислам дінінің жоралғыларымен жерледік» дегенмен, өзгешелік көп. Жаназа және жерлеу мәселелері көп сауал тудыратын күрделі де ауқымды тақырыптардың бірі.

Жерлеу рәсімі – қайтыс болған адамды жер қойнына беруге арналған ережелер жиынтығы. Қазақ халқының қаза болған адамды жерлеу турасында ғасырлар бойы қалыптасып, тұрмыста бекем орын алған қағида-ережелері шариат заңдарымен тығыз байланысты. Қазіргі кездегі жерлеу рәсімінде ұлттық дәстүр ерекшеліктері сақталғанымен, негізінен, шариат заңдылықтары басшылыққа алынады.

Жерлеу рәсімдерін жасауға мүмкіндік болмайтын түрлі апат жағдайларынан (соғыс, жаппай ауру-эпидемия), өліктің жекелеген түрлерінен (өлі немесе тірі туған нәресте, т.б.) және өзге дінді қабылдаған жағдайлардан басқа кезеңдерде жерлеу рәсімі қазақ халқында бірыңғай, жалпыға бірдей орындалады.

Қазіргі уақытта көптеген адамдар кремацияны жерлеудің табиғи түрі деп санайды, мұны олар жақын және жақын адамдарының денелері жер бетінде ұзақ уақыт бойы ыдырайтындығын білгісі келмейтіндігімен түсіндіреді. Бірақ көптеген адамдар өздеріне сұрақ қояды: кремация қалай жүреді, кремациядан кейін адамның жаны не болады, қайтыс болған адамның денесі қайтыс болған адамның басқа әлемге кіруін қиындатады ма және шіркеудің бұған қандай қатысы бар.

Кремация (лат. тілінен сөзге «өртеу, жағып жіберу») – мәйітті өртеп, жағып жіберу [1].

Кремация жабдықтарының әртүрлі үлгілері бар: газ, сұйық отын немесе электр. Осыған байланысты жану процесі 80-ден 120 минутқа дейін созылады. Пеш ішіндегі температура 872-ден 1092 градусқа дейін. Ең жоғары температура газ пешінде қол жеткізіледі, бірақ кремация кезінде күл пайда болмайды. Марқұмның денесі кішкене бөліктерге – сүйектерге ғана жойылады. Магниттік құрылғыны қолдана отырып, крематорий қызметкері металл заттарды шаңнан тазартады – мысалы, in vivo медициналық операциялардан кейін буындарды байланыстыратын протездер немесе түйреуіштер, содан кейін қолмен немесе арнайы қондырғының көмегімен сүйектердің қалдықтарын ұсақтайды немесе центрифугаға салады, сол кезде қалдықтар урнаға мұқият сіңіп кетеді.

Православие шіркеуі кремацияны құптамайды, бірақ оны ерекше айыптамайды. Тіпті Патриарх Алексей бұл әдіс православ канондарына қайшы келмейтінін мәлімдеді. Өйткені, зираттар қоршаған органы, ең алдымен ауыз су көздерін ластайды. Ресейлік крематорийлерде қайтыс болғандарды жерлеу рәсімдері өтеді. Алайда адам ағзаларының ыдырауындағы кез-келген араласу: баяулау – балқыту және жеделдету – кремация – барлық христиандық әдет-ғұрыптарды бұзу. Бұл жағдайда күнә туыстарына немесе осы жолда шабыт бергендерге түседі.

Үндістанда мәйітті өртеу дәстүр емес, процесс болып саналады, бірақ ежелден бері өзгеріссіз қалған рәсім. Олар отын пирамидасында жерлеу рәсімін жасайды, оған хош иісті май қосып, дұға айтады. Жанып тұрған бас сүйегі, жарылған бас сүйек дегеніміз өлген адамның жаны көкке көтерілгенін білдіреді. Рәсім көпшілік алдында қасиетті Ганг өзенінің жағасында өтеді. Күймеген қалдықтар суға тасталады, бұл айқын антисанитарлық жағдайдың белгісі.

Буддистердің уағызшылары кремацияны жерлеудің жалғыз түрі деп санайды. Жапонияда қайтыс болғандардың 98% -ы кремация жасайды. Буддизм дәстүріне сәйкес тістер күлден шығарылады, сонымен қатар Будда тісі осы құдайдың күйген денесінің күлінен алынған деп болжанады. Будданың тістері – Буддистердің жалғыз жәдігері. Жапондық дүниетаным кез келген адам болашақта өзін көрсетуге мүмкіндігі бар сәтсіз Будда дейді. Сондықтан әр адамның тісі болашақ құдайдың тісі бола алады [2].

Бүгінгі күні кремация Еуропа мен Солтүстік Америкада кең таралған Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде қажет. Өлгендердің шамамен 95% Чехияда, 69% Ұлыбританияда, 68% Данияда, 64% Швецияда, 61% Швейцарияда, 48% Австралияда, 46% Нидерландыда жасалады.

Эзотерицизм және парапсихология тұрғысынан табиғи түрде жерленген дененің жерге түсу процесі күрделі және бірнеше сатыдан өтеді: біріншіден, адамның саналы мәні әлі де эфирлік денені иемденеді, содан кейін бұл мәні баяу ыдырай бастайды. Эфирлік дене физикалық тұрғыдан бөлінбейді және өзінің пішінін толығымен қайталайды, сондықтан эфирлік дененің ыдырау процесі аяқталғаннан кейін ғана астралдық дене – жан металл денесімен бірге еркіндік алады. Алайда, бұл дене де біраз уақыт полярланған күйде қалады. Марқұмның рухани дамымаған жағдайда астралды денесі ұзақ уақыт бойы ыдырайтын мәйіттің жанында бола алады, өйткені оның барлық материалға тартылуы өте үлкен.

Православие шіркеуі мақұлдамағанын атап өткен жөн. Діни қызметкерлер басқа ұлттардың дәстүрін орындау үшін дененің берілуін қарастырады. Православие жерлеу рәсімі марқұмды жерге жерлеуге әкеледі. Кремацияға рұқсат алу үшін діни қызметкерлерге жиі жүгінуге және жаназаны сұрауға байланысты бірқатар шіркеулер шіркеуге барады. Жерлеу қызметі қоштасу залдарында немесе үйде жүзеге асырылады.

Мәскеу Теологиялық академиясының профессоры Алексей Ильич Осипов былай дейді: «Православие дінінің көзқарасы бойынша адамның қайтыс болғаны немесе өртенгені маңызды емес. Жерлеудің дәстүрлі әдісі тек діндарлық дәстүр тұрғысынан ғана маңызды, өйткені бұл белгілі бір шіркеудің іс-әрекеттерін және адам денесін терең қабылдауды қамтиды. Урна – бұл бір нәрсе, ал қайтыс болған адам жер бетіне түсіретін басқа өзен. Біз бұл адамды денесін бұрмаламай сақтаймыз. Бұл жерде кейбір сәттер бар, олар кремациямен салыстырғанда дұрысырақ, бірақ олар сенімнің мәніне қатысты емес» деп тұжырымдайды [3].

Мұсылмандар кремацияны жалған пұтқа табынушылық әдет-ғұрып, қайтыс болған адамды құрметтемеу, абсолютті күнә деп санайды. Шариат бойынша, жан тәсілім еткелі жатқан адамның аяғы құбылаға қаратып жатқызылады да, калималар дауыстап оқылып, шамасы келсе оның өзіне қайталатылады. Калималардан соң “Иасин” сүресі кеудеден жан шыққанша оқылады. Осы қағида-ережелер сақталғанда ғана өлген адамның “иманы үйірілген” болып саналады. Адам жан тәсілім еткен соң аяқтарын созып, иегін таңады, көзі мен аузы, беті жабылуы тиіс. Мәйітті сумен, су жоқ кезде құммен жуады. Мәйіт жерлеу алдында үш рет тазаланып жуылып, маңдайы, иығы, алақаны, қол-аяқтары майланып, иіс су себіліп, басы құбылаға қарата жатқызылады. Содан соң мәйітті кебіндеп, беті киіз не кілеммен жабылған соң, қазаға жиналған мұсылмандар жаназа намазын оқиды. Мәйітті жуудың, кебіндеудің және жаназа оқудың өз шарттары мен ережелері бар. Олар келесі рәсімдер және шарттармен тығыз байланысты:

– Адам жан тапсырған соң, жағын иектің астынан жоғары қарай жалпақ шүберекпен байлап, аяқ-қолын дұрыстап, мәйітті жоғары жатқызып, киімін шешіп, үстіне жамылғы жауып қою – мустахаб.

– Мәйітті жуу тірілерге парыз кифая (мұсылмандардың бір тобы оны орындаса, қалған жамағаттың жауапкершілігі мойнынан түсетін амал). Яғни, сүйекке бірнеше кісі кірсе, басқалардың мойнынан парыз түседі. Шамсуддин Сарахси өзінің «әл-Мабсут» атты еңбегінде: «Мұсылман мәйіттің жуылуы – мұсылмандар мойнындағы міндет», – деген. Пайғамбарымыз (ғ): «Мұсылманның мұсылманда алты хақысы бар», – дейді. Осы алты хақының бірі – жан тапсырғаннан кейін мәйітті жуу.

– Мәйіт мұсылман болуы, өлі туған болмауы тиіс. Мәйіт денесінің жартысынан көбі немесе басымен қоса жартысынан көбі яки басымен бірге жарты денесі болуы қажет. Мәйіт шәһид (Алла жолында қаза тапқан адам) бол-мауы керек. Өйткені, Пайғамбарымыз (ғ) Ұхұд маңындағы соғыста қаза тапқандарды: «Оларды дене-леріндегі қандарымен бірге (жумай) жерлендер», – деген. Яғни, Ұхұд соғысында қаза тапқандар жуыл-мады. Су жоқ немесе жуу үзірлі жағдайда (мысалы мәйіт жанып кетсе, немесе үстіне су құйғанда ыдырап тұрса) мәйітке тәйяммум жасау – жуу деп есептеледі.

– Мәйіттің әуреті (адамның жабық болуы тиіс дене мүшелері: ерлер үшін тізе мен кіндік арасы, әйелдер үшін беті-жүзі, білекке дейінгі қолы мен тобыққа дейінгі екі аяғынан басқа жерлері) жабық болуы тиіс. Мәйіт әуретіне жалаң қол тигізу немесе оған қарау харам, яғни болмайды. Себебі, мәйіттің әуретіне қарау тірі адам әуретіне қараумен бірдей. Мәйіттің әуретін жуу үшін қолды шүберекпен орау уәжіп.

– Мәйіт үш рет басынан аяғына дейін жуылуы керек. 3 рет жуғаннан кейін мәйіт тазаруы тиіс. Мәйіт бір немесе екі жуғаннан кейін тазарса да, үш реттен кем немесе артық жуу – мәкруһ. Бұған Ислам ғұламалары бірауыздан келіскен. Ал, егер мәйіт үш реттен кейін тазармаса, оны сабынмен тазарғанша жуу керек. Сонымен қатар, мәйітті барынша тақ жуу мустахаб (мысалы 4 реттен кейін тазарса, 5-ретті қосу керек). Бұл Әбу Ханифа ғұламалары келіскен үкім.

– Мәйітті жуатын соңғы суға камфор өсімдігінен жасалған иіс су немесе ұқсас иіс май араластырып жуу – мустахаб, әсіресе камфор иіс суы абзалырақ. Ақырғы рет жуатын судан басқа, яғни алдыңғы суларға өсімдік жапырағын қосып немесе иіс сабынмен жуу мустахаб.

– Мәйітті кебіндеу – парыз кифая. Кебін мәйіт денесін түгел жауып тұруы керек. Мәйіт ер яки әйел болсын, егер кебін келте болса, мұсылмандар мойнынан парыз түспейді. Кебін ақысы мәйіттің өз мүлкі есебінен алынуы уәжіп. Мал-мүлкі болмаса, ақысын туысқандары мен одан жақсылық көрген кісілер төлейді. Егер әйелі қаражатты болса да, әйел кебінің күйеуі төлеуі міндет. Кебін үкімі сияқты мәйітті жерлеу рәсімі де қауымға міндет.

– Кебіннің жақсысы – ақ түстісі. Оның жаңа немесе ескі болуы шарт емес. Тек мәкруһ болған нәрселермен кебіндеуге болмайды. Мысалы, ер адамдарды жібек сияқты маталармен кебіндеу – мәкруһ. Алайда ондай маталар әйелдерге халал.

Кебіннің үш түрі бар: 1. Сүннет кебін; 2. Кифая кебін; 3. Зарурат кебін;

Сүннет кебін – ерлерге де, әйелдерге де қажет үш қабат кебін, яғни қамис (көйлек), изар (шалбар), және лифафа (сырт орау). Қамис мәйіттің мойнынан балтырға дейін, ал изар мен лифафа басынан аяғына дейін жететін болуы керек. Әйелдерге қосымша басына химар (орамал) және көкірегіне байланысты кеудеше керек.

Кифая кебін – ерлерді тек изар немесе лифафаға орау, ал әйелдерді басына химар (орамал) мен көкірегіне кеудеше байлап көйлексіз лифафаға орау. Зарурат кебін – өте зәру кезде мәйіт табылған матамен, тіпті болмаса мәйіт әуретін жабатындай матамен кебінделеді. Егер қайтыс болған кісі өте кедей немесе беруге қарызы болса, сондай-ақ бала-шағасы көп және олар жас болса, мәйіт кифая кебінімен кебінделеді.

– Жаназа намазы – парыз кифая. Жаназа намазына ешкім бармаса, бәрі күнәһар болады. Егер жаназа намазына қауымның бір тобы немесе бір адам қатысса да, басқалардың мойнынан парыз міндеті түседі. Жаназаға қатысуға ешкім мәжбүрлемейді. Бірақ та қатысқан кісі мол сауап алады. Әйелдер де ер кісілердің артына тұрып жаназа намазына қатысса болады.

– Жаназа намазында имам мәйіттің кеуде тұсында тұрады. Жаназа намазының парызын өтеуге ниет етеді. Имам «Аллаһу акбар» деп құлақ қағып, қолын байлап «сәнә» дұғасын оқиды. Одан кейін қол көтермей 2-ші рет «Аллаһу акбар» деп, Пайғамбарымызға (ғ) салауат оқиды. Осыдан кейін 3-рет «Аллаһу акбар» деп жаназа дұғасын оқиды. 4-ші рет қол көтермей «Аллаһу акбар» деп тәкбір айтқаннан кейін екі жағына сәлем береді.

– Мәйітті жуу, кебіндеу және жаназасын оқу сияқты оны жерлеуге иыққа көтеріп апару – парыз кифая. Нәрестені немесе одан үлкен баланы ер кісі қолына алып, мазарға көтеріп апарды. Баланы түсіріп алмау үшін басқалардың демеп жүруіне болады. Баланы ат үстінде отырып та апаруға болады. Мәйітті жерлеуге апара жат-қанда мәйіт табытта селкілде-мейтіндей, орташа жылдамдықпен жүру мустахаб. Әйел табытының үстінен мата не сол секілді, т.б. нәрсемен жауып қою – сүннет. Мәйіт үстін жерлеп біткенше мата, яки т.б. нәрсемен жауып тұру ләзім[4].

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, өмір бар жерде өлім бар. Шынында, өлім ақиқат және ол әрбір жаратылған жандының соңы болып табылады. Құран Кәрімде бұл жайлы: *«Өзекті жанда өлмейтін пенде жоқ. Сендердің игіліктеріңнің бодауы қиямет күнінде толық қайтарылады. Тозақтың беті әрі болып, ұжмаққа кірсеңдер – мұраттарыңа жеткендерің. Дүние деген – опасыз тіршіліктің алдамшы қызығы»*, – дейді [5] («Әли Имран» сүресі, 185-аят). Саналы ғұмырында әрбір ақыл-есі дұрыс адам ажал жетпей тұрып Алла Тағалаға құлшылық етіп, өзіне жүктелген парыздарды орындау тиіс.

Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) хадис-шәріпінде: *«Дүние ләззаттарын жермен-жексен ететін ажалды еске алыңдар»*, – деген. Бүгінгі әңгімемізде біз пәниден бақиға өтуші жанға қатысты орындалуы тиіс мәселелерді зерделедік.

Әртүрлі діндерде жерлеу рәсімі деген көзқарастар әртүрлі. Олардың көпшілігі, мысалы, иудаизм және ислам, дене мен жан біртұтас деп санайды, сондықтан денені жойып, исламда жанды жояды. Ал басқалары, мысалы, индуизм және буддизм, керісінше, жан күйгенде, ол тез арада өзі жабылған денені тастап кететініне сенімді. Мысалы, Католик шіркеуі көптеген жылдар бойы марқұмды жерлеуге тыйым салды, бірақ бұл тыйым 1960 жылдардан бастап алынып тасталды. Бірақ православие шіркеуінің кремацияға қатынасы әлі де теріс. Діни қызметкерлер қайтыс болған адамның мәйітін жерлеуді келіскеніне қарамастан, бұл марқұмның рухына зиян келтіретін пұтқа табыну рәсімі екеніне сенімді.

Алайда, бүгінгі уақытта ислам және православие діндерінің кремацияға деген көзқарасы теріс болғанына қарамастан, белгілі бір жағдайларда денені күйдіруге жол беретін ислам және православие дінінің өкілдері көп. Мұндай жағдайлар зираттан орын сатып алуға қаражаттың жетіспеуі болуы мүмкін, ал қабірді орналастырғаннан кейін ескерткіш пен қоршау сатып алу. Ерекше жағдай – сүйікті адам отбасымен бірге жерлеуді қалайтын жағдай, бірақ санитарлық нормаларға сәйкес бұл мүмкін емес. Мәйітті қайтыс болған әке, әже, күйеуі немесе әйелі қайтыс болған күннен бастап жеткілікті уақыт өткенде ғана көмуге болады.

Әдебиеттер:

1. Услуги бытовые. Услуги ритуальные. Термины и определения. ГОСТ Р 53107-2008 (утв. Приказом Ростехрегулирования от 18.12.2008 N 516-ст). Дата введения 01.01.2010
2. Торчинов Е. А. – Буддизм: Карманный словарь «Будда»– СПб.: Амфора, 20027 – С.27.
3. Осипов А.И. Из времени в вечность: посмертная жизнь души // <https://predanie.ru/book/73251-iz-vremeni-v-vechnost-posmertnaya-zhizn-dushi/>
4. Мамметов К. Ханафи мазхабы бойынша жаназа шығару мен жерлеу рәсімдері // <http://mazhab.kz/kk/maqalalar/mazhabtar/hanafi-mazhaby/-2292/>
5. Алтай Халифа аударған Құран Кәрім қазақша мағынасы және түсінігі. – Мәдина: Фахд баспаханасында, 1991.

Түгел Н.Б.

*«Дінтану» мамандығының 2 курс магистранты
Абылай хан атындағы Қазақ
халықаралық қатынастар және әлем
тілдері университеті*

«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМ» ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ СИПАТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Терроризм мәселесі қазіргі таңғы өткір жаһандық проблемаға айналып отыр. Себебі терроризм жеке мемлекеттермен қоса бүкіл әлемдік қауымдастықтарға да қауіп төндіруде. Террорлық әрекетті ұйымдастырушылар өздерінің саяси және экономикалық мүдделеріне, діттеген мақсаттарына заңсыз жолдармен қол жеткізуді көздейді. Күш қолдану, жарылыс жасау сынды т.б. озбырлық әрекеттермен, халықты үрейлендіру арқылы билікті әлсіретуді, талап-міндеттерін еріксіз қабылдатқызуды мақсат тұтады. Терроризмнің мақсаты мен стратегиясы уақыт жылжыған сайын технологияның дамуы және әлеуметтік-экономикалық құрылыммен қатарласа дамып отыр. Қазіргі күнде террорлық ұйымдар төңкеріс жасаған елдегі діни, ұлттық, экономикалық және әлеуметтік құрылымдарды өз идеологияларына сай қолдана отырып, бұларды өздеріне қаржы көзіне айналдыруда. Қол жеткізген үлкен көлемдегі қаржы көздері арқылы іс-қимыл аясын кеңейте отырып, таралу әлеуетін құрлықтар арасы деңгейге жеткізіп отыр.

Қазіргі таңда террорлық әрекеттерді жасырын түрде демеп, қаржылай қолдап отыратын сыртқы алпауыт күштердің бар екені ешкімге құпия емес. Бүгінгі күні халықаралық терроризм бар-жоғы үлкен геосаясаттың құралы ғана деп пайымдауға болады. Түрлі сипатта көрініс тауып келген бұл құбылыс бүгінгі таңда «адамзатқа қарсы қылмыс» деп аталып, сонымен бірге, белгілі бір геосаяси тапсырмаларды орындауға қажетті құралдың міндетін атқаруда.

Әлемде қалыптасып жатқан кейбір жағдайлар экономикалық және саяси пайдаға негізделген ұрыс-жанжалдарды жеделдетуде. «Бөлшекте де билей бер» принципі бойынша әрекет ететін кейбір блок пен державалар астыртын түрде әртүрлі дін, ұлт пен ұлыс өкілдерін, сондай-ақ, қоғамдағы әлеуметтік жетіспеушілікті терроризм үшін нағыз мүмкіндік халіне айналдырып, жергілікті террорлық ұйымдарға өз септіктерін тигізе отырып оларды өз мақсат-мүдделеріне сай қолдануда.

Енді, «терроризм» және «халықаралық терроризм» ұғымдарына жеке-жеке тоқталып, ұғымдық ерекшеліктерін зерделеп, талдаймыз.

Терроризм құбылысының Қазақстанда бой көрсетуі осы елдердің зайырлы дамуы мен бірлігіне, ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіріп отырған басты мәселенің бірі. Президент Н.Ә.Назарбаевтың: «Қазақстанда терроризм, сепаратизм және экстремизм мәселелері бар. Әсіресе халықаралық терроризмнің кең қанат жайғанын және халықаралық қауымдастық пен аймақтардың саяси-әлеуметтік және экономикалық мәселелермен ұштасып, саясиленгенін ескерсек, олардың тарапынан туындаған қауіп ойдан шығарылған емес, нақты және шынайы өмірлік қауіп», – деген пікірі [1, 55 б.] маңызды және оның маңыздылығы экстремизмнің, оның ішінде діни экстремизмнің терроризмге ұласуымен анықталады.

Сонымен қатар, ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында Елбасы діни экстремизм қауіпі ерекше алаңдаушылық тудырып отырғандығына баса назар аударады. «Мемлекет пен азаматтар радикализмнің, экстремизмнің және терроризмнің барлық түрлері мен бой көрсетулеріне қарсы біртұтас шеп құруға тиіс» [2], – деп атап өтеді.

Жалпы ұғымдағы терроризм мен діни экстремизмнің ең негізгі түрлерінің бірі болып танылатын бұл күрделі құбылыс, өз кезегінде террористік идеологиялық негіздерді қолданудан бөлек, экстремистік идеологиялық құралдарды пайдаланумен де ерекшеленеді. Одан туындайтын факторлар осы құбылыстармен күресудің кешенді зерттеу тұрғысынан қарастыру қажеттілігінің бар екендігін айқындайды.

Терроризм термині (лат. terror – қорқыныш, үрей) – саяси және басқа да қарсыластардың, олардың физикалық жойылумен қатар, қорқыту және қысым жасау бойынша шерулерді көптеп және мақсатты іске асыру болып табылады [3, 1021 б.]. Сондай-ақ, терроризммен күресудің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері Қазақстан республикасының 1999 жылдың 13 шілдедегі №416-1 «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабының 5-тармағында «терроризм – күш қолдану идеологиясы және халықты үрейлендіруге байланысты және жеке адамға, қоғам мен мемлекетке залал келтіруге бағытталған күш қолдану және (немесе) өзге де қылмыстық әрекеттерді жасау не жасаймын деп қорқыту жолымен мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына әсер ету практикасы» [4], – деп берілген.

Терроризмнің бірнеше түрлері, нақтырақ айтқанда халықаралық құқықта белгілі 20-дан астам түрлері болғандықтан ғылыми зерттеулерде оның әлеуметтік-саяси және криминалдық құбылысының

дефинициясын айқындау күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Мәселен, американдық ғалым Дж. Лонг оның күрделілігі мынадай екі жағдайдан туындайды деп есептейді: «біріншіден – терроризм құбылыстарды бағалау жолдарының саясиленуі мен идеологиялануы; екіншіден – кең спектр тұрғыда террористік құбылыстарды біркелкі, қалыпты шеңберде біріктіріп, анықтау мүмкіндігінің болмауы және уақыт өткен сайын терроризмнің формалары мен тактикалық әдістерінің трансформацияға, яғни өзгерістерге ұшырауы» [5, 3 б.].

Терроризмнің ортақ түсінігінің жоқтығы мен оны қалыптастыру қиындығының екі маңызды себебі бар деп айтуға болады. Біріншісі, терроризм күрделі, сан қырлы, теріс әлеуметтік құбылыс. Екіншіден, кейбір мемлекеттердің ұлттық мүдделерінің қақтығысу жағдайы және жекелеген ұлттар мен жалпы халықаралық қауымдастық мүдделерінің қарама-қайшылық жағдайының болуы.

«Халықаралық терроризм» бұл мемлекет басшыларының, топ болып ұйымдасқан адамдардың халықтың үрейін ұшыру мақсатында, адамдарға немесе жекеменшікке бағытталған бір мемлекет өкілдерінің екіншісіне қарсы акті жасау, ұйымдастыру, жүзеге асыруға жәрдемдесу, қаржыландыру немесе қолдау көрсетуі немесе оған жол беру әрекеттері б.т. [6, 96 б.].

Халықаралық құқықта терроризмнің белгілі 20-дан астам түрлері болғандықтан ғылыми зерттеулерде оның әлеуметтік-саяси және криминалдық құбылысының дефинициясын айқындау күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Мәселен, американдық ғалым Дж. Лонг оның күрделілігі мынадай екі жағдайдан туындайды деп есептейді: "біріншіден – терроризм құбылыстарды бағалау жолдарының саясиленуі мен идеологиялануы; екіншіден – кең спектр тұрғыда террористік құбылыстарды біркелкі, қалыпты шеңберде біріктіріп, анықтау мүмкіндігінің болмауы және уақыт өткен сайын терроризмнің формалары мен тактикалық әдістерінің трансформацияға, яғни өзгерістерге ұшырауы" [7, 3 б.]. Терроризмнің ортақ түсінігінің жоқтығы мен оны қалыптастыру қиындығының екі маңызды себебі бар, олар. Біріншісі, терроризм күрделі, сан қырлы, теріс әлеуметтік құбылыс, ал екіншіден, кейбір мемлекеттердің ұлттық мүдделерінің қақтығысу жағдайы және жекелеген ұлттар мен жалпы халықаралық қауымдастық мүдделерінің қарама-қайшылық жағдайының болуы. Терроризммен халықаралық күрес саласындағы мемлекет арасындағы ынтымақтастық, құқықтық және ұйымдастырушылық механизмді пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Ол туралы айтатын болсақ, ол әмбебап сипаттағы халықаралық конвенцияларды; аймақтық халықаралық келісімдерді; екі жақты халықаралық қылмыспен күрес саласындағы шарттарды; Біріккен Ұлттар Ұйымы қарарларын, басқа да халықаралық ұйымдардың шешімдерін және мемлекеттердің ұлттық заңдарын қабылдау, оларды орындау арқылы жүзеге асырылады.

«Халықаралық терроризм» ұғымы заңгерлер, террологтар, сондай-ақ осы сала бойынша оперативті-издестіру қызметін атқарушы тәжірибелі қызметкерлер үшін белгілі дәрежеде қиыншылықтар туғызып отыр. Олай болатын себебі осы уақытқа дейін бірыңғай тұрақты түрде бүкіл елдер қабылдаған анықтаманың жоқтығынан.

«Халықаралық терроризм» ұғымына қатысты бұдан да басқа көзқарастар бар. Олардың мәнісі негізгі екі ұстанымға сыйады. Біріншісін жақтаушылар «халықаралық террористерді» қарапайым қылмыскерлер деп, ал олардың іс-қимылдарын тиісінше қылмыстық іс деп есептеуді ұсынады. Бұдан басқа көзқарасқа сәйкес терроризмді әскери қимылдар ретінде, зардабын болжау мүмкін емес «қарқыны төмен қақтығыстар» ретінде бағалауға болады. Демек, «халықаралық терроризм» біресе қылмыстық іске ұқсайды, біресе ерекше белгілері бар әскери қимылдарға да жақын. «Шындық әдеттегідей екі пікірдің ортасында орналасқан» деп есептейді мамандар.

«Халықаралық терроризмге» тән ерекшеліктерге келітн болсақ, халықаралық терроризмнің барлық мемлекеттерге ортақ және құқықтық анықтамасы жоқтығына қарамастан, оны, біздің ойымызша, белгілі саяси талаптарды орындатқызу мақсатында, әр түрлі заңсыз тәсілдер арқылы, атап айтқанда – жарылғыш заттарды пайдалану, адам өлтіру, ұрлау, қорқыту, үлкен мөлшерде мүліктік зиян келтіру немесе басқа да қоғамға аса қауіпті әрекеттер жасау арқылы халықаралық тәртіппен халықаралық ынтымақтастық тұрақтылығын, адамның негізгі құқықтарына қарсы жасалатын, халықаралық құқықтың басты қағидалары мен нормаларын бұзатын қылмыстық әрекеттер – деп сипаттауға болады.

Терроризм сипаттамасына терроризмнің «баяу қарқынды соғыс» деңгейіне көтерілгендігін жатқызуға болады. Мамандар «соғыстың құпия түрі және сыртқы саясаттың құралы бола отырып соғыстың террористік тәсілмен жүргізілуінің әдетте саяси және материалдық жағынан қауіп-қатері төмен деп есептейді. Себебі бұл іс-қимылдардың қаржылай құны әскерді жан-жақты жаттықтыру мен жабдықтандыруға қажетті қаржы көлемінен әжептәуір төмен». Егер операция ойдағыдай болса, онда берілетін сыйлық та үлкен болады. Ал операция сәтсіз аяқталса, сәтсіздік осы акцияны ашықтан ашық қолдаушы мемлекетпен байланысты болмаған жағдайда шығын әдетте аз болады. Қазіргі терроризм сипаттамасына террористік топтардың техникалық жағынан жабдықталуы деңгейінің артуын, құпиялық

деңгейінің жоғарылығын, терроризмнің жаңа түрлерінің (ядролық, биологиялық, ақпараттық және т.б.) пайда болуын жатқызу керек.

Бүгінде террористер өздерінің тұрған жерін білдіртпейтін арнайы криптоалгоритмдерді пайдалана отырып бір-бірімен тұрақты түрде байланыса алады; «Интернет» сайттарынан қуатты жарылғыш қондырғылар жасау схемаларын және жаппай зақымдайтын қару-жарақтың элементтерін таба алады; террористер өз ұрандарын, идеологиясын және арандатушылық үндеулерін бүкіләлемдік компьютер жүйесі және басқа ақпараттық технологиялар арқылы миллиондаған аудиторияға жылдам жеткізуге мүмкіндік алды; қазіргі транспорт құралдарының мүмкіндіктері мен тұтастығы терроризм актісін жасау және қылмыстық қудалаудан қашып құтылу үшін әр түрлі елдер шекараларынан оңай өтіп кетуге жағдай туғызды.

Терроризммен халықаралық күрес саласындағы мемлекет арасындағы ынтымақтастық құқықтық және ұйымдастырушылық механизмді пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Терроризммен халықаралық күрестің құқықтық механизмі туралы айтатын болсақ, ол әмбебап сипаттағы халықаралық конвенцияларды; аймақтық халықаралық келісімдерді; екі жақты халықаралық қылмыспен күрес саласындағы шарттарды; Біріккен Ұлттар Ұйымы қарарларын, басқа да халықаралық ұйымдардың шешімдерін және мемлекеттердің ұлттық заңдарын қабылдау, оларды орындау арқылы жүзеге асырылады.

Біздің елімізде діни экстремизм мен терроризмнің пайда болуына әсер ететін себептер мен шарттар жойылған жоқ, ал бұл мәселенің шешілмеуі конституциялық құрылымға нақты қауіп туғызады, үлкен және кіші әлеуметтік топтармен мемлекетті басқарудың тұрақтылығын бұзуға, едәуір модальды, қаржылай және материалды шығындарға әкеліп соғады, қоғамды тұрақсыздандырады (*әсіресе, экстремистік және террористік акциялар маңызды саяси оқиғалар кезінде жасалса: сайлау, саяси, ұлттық немесе діни бағыттағы әлеуметтік даулар, көрші елдермен қарым-қатынастың өршігуі және т.б.*), әлеуметтік және ұлтаралық қақтығыстарға себеп болады.

Ғалымдар көбінесе экстремизмді рационалдық және иррационал, қисынды түрде қиындау түсіндіретін және қылмыстық актілер деп түсіндіреді. Бұл орайда, Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабындағы 5-тармақта аталмыш ұғымбылайша тұжырымдалған. «Экстремизм – жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдардың атынан іс-әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы» [8, 3 б].

Ресейлік ғалым Р.М. Узденов «экстремизм» ұғымына анықтаманы мынандай мазмұнда беруді жөн көреді: «экстремизм – бұл қандай да бір қоғамдық қатынастар аясындағы тәртіпті экстремистердің қабылдамауымен, белгілі бір нәтижелерге жету мақсатында белгілі көзқарастар, дүниетанымдар, сенімдер, салтқа енген жүйеге сәйкес жүзеге асқан, қоғамға қауіпті, қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттердің жиынтығымен көрінетін әлеуметтік келеңсіздеу құбылысы» [9, 8 б.].

Халықаралық терроризм және экстремизммен күрес мемлекеттердің барлық деңгейдегі (ғаламдық, аймақтық және екі жақты) әрекеттестігін талап ететіндігін ескере отырып, Қазақстан аталмыш салада бірқатар халықаралық және мемлекетаралық шарттар мен келісімдерге қол қойды.

Қазіргі кездегі Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Антитеррористік орталығының, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының Аймақтық антитеррористік құрылымының қызметі, сонымен қатар Ұжымдық қауіпсіздік келісім шарты ұйымының терроризм және экстремизмге қарсы күрес саласында қабылдап жатқан іс-шараларының шеңберінде аймақтық ынтымақтастықты дамытуға үлкен мән беріледі.

Қазақстан Президентінің бастауымен 2000 ж. құрылған Антитеррористік орталықтың құрамына кіретін ТМД-ға мүше мемлекеттердің іскерлік әрекеттестігі жүзеге асырылады. Достастық мемлекеттерінің территориясында бірлескен антитеррористік іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізудің тәртібі анықталған.

Діни экстремизм мен терроризм құбылыстары өзара тығыз байланыстарына қарамастан олар синоним болып табылмайды, бұл құбылыстарды екі бөліп, анық ажырату қажет. Бұл терминдерге еркін қарау, тек БАҚ-та ғана жиі тәжірибеленіп қана қоймай, саясаткерлердің, тіпті мамандардың арасында, осы көріністердің жағымсыз араласуына әкеліп соғады. Сондықтан да осы ұғымдарға шек қоюдың міндетті қажеттілігі туындайды.

Бүгінгі күні аса көңіл аударатын жағдай, ол терроризмнің және діни экстремизмнің халықаралық құқық саласында сипат алуы. Сол себепті, онымен күрес аясында мемлекеттер халықаралық ынтымақтастық қағидағтарының күшіне сүйеніп айқындалған тиісті іс-әрекеттерді жүзеге асырады, яғни мұндай ынтымақтастық қажетті халықаралық шарттардың және халықаралық ұйымдардың қызметтерінің шеңберінде жүргізіледі. Алайда, терроризм және діни экстремизммен күресудің іс-шараларын жүзеге

асыру кезінде халықаралық және мемлекеттік деңгейде адам құқықтары мен бостандықтары сақталмай, көптеген құқық бұзушылықтар орын алып жататындығы анық.

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, қазіргі кезде халықаралық терроризм Орталық Азиядағы санқилы әлеуметтік шиеленістердің салдары ретінде, әлеуметтік-саяси үдерістің ажырамас факторы болап отыр. Қазақстан Республикасында бұл үдеріс соңғы жылдары динамика жинауда, бұған террористік қозғалыстардың пайда болуы мен белсенділігі айғақ. Оның елімізге төнген қауіп ретінде одан әрі сақталуын және дамуын ескере отырып, мемлекет пен қоғамның қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатерге қарсы іс-қимылдың тәжірибелік шараларын жасаудың шұғыл қажеттілігі туындауда.

Ал жастардың жаппай дінге бет бұру үрдісінің алдында олардың діни білімі мен діни сауаттылығын қалыптастыру, сонымен қатар діни төзімділікке, діни келісімге тәрбиелеу қажеттілігі қоғам, мемлекет алдында тұрған ең басты шешуші мәселенің бірі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. – 532 б.
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы // <http://www.akorda.kz/>
3. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М.: Русский язык, 2000. – 1233 с.
4. Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылдың 13 шілдедегі № 416-І Заңы // Ақпараттық жүйе «Параграф».
5. Long D. The Anatomy of Terrorism / D. Long. – New York: The Free Press, 1990. – p. 231.
6. Қоянбекова С.Б. және т.б. Халықаралық терроризм және экстремизммен күрес саласындағы негізгі терминдер мен ұғымдардың қазақша-орысша және орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. – Алматы: Принт, 2006. – 192 б.
7. Long D. The Anatomy of Terrorism / D. Long. – New York: The Free Press, 1990. – p. 231.
8. Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы. Қазақстан Республикасының Парламентінің Жаршысы. – 2005. – №5 (2438). – 12 б.
9. Узденов Р.М. Экстремизм: криминологические и уголовно-правовые проблемы противодействия: автореф. канд. юрид. наук. – М., 2008. – 29 с.

Тулепова М.А.

PhD докторант I курса специальности «Религиоведение»

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: Утебаева Д.С.

PhD, старший преподаватель

КазНУ им. аль-Фараби

ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ НАУЧНЫХ ОТРАСЛЕЙ ЗНАНИЙ В ТРАКТАТАХ АЛЬ-ФАРАБИ

Научная деятельность выдающегося восточного мыслителя Абу Насра аль-Фараби многогранна, исследователи по праву называют создателя огромного количества трактатов ученым-энциклопедистом. Тематика работ ал-Фараби чрезвычайно обширна и свидетельствует о его интересе к теоретическому исследованию философского смысла различных наук. Неукоснительно соблюдая принцип научного подхода, ученый анализирует логические сочинения Аристотеля, труды Птолемея, Евклида, Порфирия. При этом он не просто комментирует античные тексты, а предлагает доказательную трактовку их содержания через призму собственных умозаключений. Значительное место в наследии ал-Фараби занимают труды, посвященные социально-политическим вопросам, государственному устройству и управлению, логике и этике. Большой интерес представляют трактаты ал-Фараби, посвященные проблемам метафизики, анализу законов и категорий бытия, познавательной деятельности человека, пониманию сущности разума, исследованию свойств физического мира. Особого внимания заслуживает учение аль-Фараби о классификации знаний: сегодня оно по праву считается одним из важнейших достижений средневековой научной мысли.

В плане проводимого нами исследования, связанного с проблемами интеграции научных отраслей, особый интерес представляет “Вводный трактат в логику”, где аль-Фараби разрабатывает типологическую характеристику отраслей знаний, предлагая их деление на *силлогистические* (философия, диалектика, риторика, поэтика) и *несиллогистические* (медицина, земледелие, строительство, ремесла). Исследование данного вопроса содержится и в трактате “О достижении счастья”, где все отрасли знаний разделены на *теоретические* и *практические*. В трудах аль-Фараби встречается также характеристика научных отраслей с учетом таких философских категорий, как *конкретность* и *абстрактность*. В основе указанных классификаций лежит определение сущности и назначения каждой науки, ярко проявляется стремление ученого сформулировать ее предметную сущность.

Вопросу о типологической характеристике научных отраслей посвящает аль-Фараби “Книгу о классификации и определении наук”. Примечательно, что здесь на одно из первых мест мыслитель ставит науку о языке, определяя значимость таких единиц, как слово и словосочетание, разрабатывая законы письма и правильного чтения. Логика в его учении характеризуется как искусство и ставится во главе всех наук. Большое значение отводится мыслителем математике, куда он относит не только арифметику и геометрию, но и механику, астрономию и, что самое интересное, музыку. Он называет физику *естественной* наукой и отделяет ее от метафизики, характеризуя последнюю как *божественную*. Юриспруденцию и догматическое богословие ученый относит к *гражданской* науке. В ряде его трактатов представлено достаточно полное и убедительное обоснование такого деления научных отраслей знаний.

Читая трактат аль-Фараби “О происхождении наук”, мы вновь сталкиваемся с оригинальной классификацией научных отраслей знаний: арифметику, геометрию, астрономию и музыку ученый объединяет и называет *педагогическими* науками. Обращая внимание на воспитательную ценность указанных предметов, аль-Фараби характеризует их усвоение обучающимися как “прямой путь для познания тех наук, которые следуют за ними” [1, С.96]. Наука о природе включает, по утверждению ученого, восемь частей, наиболее важными из которых являются прогностика и медицина. Определив значимость *естественно-научных* отраслей (науки о “подлунном мире”), аль-Фараби обращается к *божественной* науке, которую он называет “наукой о познании бога”.

Диалектически обусловленный подход выдающегося мыслителя Востока к классификации научных отраслей проявился не только в определении предмета и цели каждой, но и в стремлении ученого показать их взаимосвязь, отражающую состояние бытия в целом. В “Логических трактатах” аль-Фараби содержатся суждения о различающемся признаке, об отношении и соотношенном, о переносе, т.е. о таких категориях, которые находятся в определенной связи и поддаются сопоставлению для подтверждения истинности научных выводов. Убежденность в преемственности между поколениями ученых, утверждение о взаимозависимости и взаимосвязи научных категорий, доказательства связи теории с практикой, а также сама систематизация отраслей знаний, осуществляемая на основе синтетического подхода, – эти аспекты учения аль-Фараби служат показателем научного понимания им

значимости интеграции. Касымжанов А.Х. пишет: “Когда мы говорим о синтетическом складе ума аль-Фараби, мы имеем в виду не только способ целостного подхода к какому-либо отдельному вопросу, а главным образом, свойственное ему умение соединять знания, касающиеся различных сфер действительности, в единую картину” [5, С.27].

Аль-Фараби подчеркивает методологическую значимость диалектики, которая, по мысли ученого, “...является подготовкой и дает человеку способность вырабатывать диалектические силлогизмы и выставлять их в любое время по его желанию” [4, С.406]. Диалектика изначальна, поскольку она не только подготавливает к усвоению других наук, но и делает достоверными и доказательными исследуемые в них положения. Исследуя особенности познания естественных, теологических и гражданских наук, аль-Фараби убедительно доказывает, что установить истину в них можно только с помощью диалектики: “посредством нее человек становится подготовленным к наукам, основанным на достоверном знании” [4, С. 422].

Искусство диалектики мыслитель относит к философии, призванной выработать “способности ума к нахождению сомнительных мест и поиску истины”. Ал-Фараби был первым мыслителем Востока, кто в комментариях к сочинениям Аристотеля по логике, диалектике, риторике, поэтике и в других трактатах отстаивал идею превосходства философского знания над другими видами знания. Философия, опирающаяся на рациональное доказательство, на логику, ближе всего подходит к познанию истины, сущности бытия и открывает разумному и деятельному человеку путь к счастью, делает его душу бессмертной. Это же обстоятельство говорит в пользу того, что управление обществом, государством, по мысли аль-Фараби, должен осуществлять правитель-философ.

Проблемы философии и социологии, теории музыки и математики, медицины и астрономии, теологии и политики исследуются мыслителем с точки зрения логики. Аль-Фараби исключительно высоко оценивает значение этой науки: как нельзя обойтись в языке без грамматики, так и в мышлении нельзя обойтись без логики. С точки зрения современности речь идет о формировании коммуникативных свойств личности, в основе которых лежит понимание цели общения, знание грамматических законов, умение определять структуру своего высказывания: при этом соотносены отобранные средства с ситуацией, мотивом и уместностью обусловлены законами, исследуемыми в логике. В его “Вводных разделах по логике” ясно прослеживается мысль о взаимосвязи логики и грамматики, логического суждения и грамматической структуры предложения. Большое значение имеют мысли аль-Фараби о риторике – такой отрасли знаний, которая имеет отношение ко всем наукам. Риторика в процессе убеждения применяет методы, общие для всех искусств, так как она “достигает убеждения во всех родах вещей ... она имеет силу, позволяющую ей убедить всех людей относительно любой вещи” [3, С.470].

Мысль об интеграции научных отраслей прослеживается в трактате “О необходимости искусства химии”, где аль-Фараби утверждает, что в основе абсолютного освоения предмета лежат знания из различных областей философии, что изучение искусства химии надо начать с математики и физики [1, С. 190]. В трактате “О некоторых принципах физики” ученый дает характеристику физическим явлениям в аспекте их способности порождать звук, а также описывает причины, обуславливающие его высоту и низкость. Музыку, как уже отмечалось выше, он относит к разделу математики и рассматривает ее в тесной связи с принципами физики. В указанном трактате аль-Фараби пишет: “В музыке элементы, воспринятые из естественной науки, то есть из физики, логически предшествуют друг другу. Элементы, взятые из геометрии и арифметики, следуют за ними. Следовательно, нам нужно начать с изучения первых принципов, заимствованных из естественной науки, то есть из физики. Ибо нельзя было бы изучать арифметику, не прибегая к принципам, взятым из геометрии, точно также нельзя было бы понять геометрию, не воспользовавшись принципами, заимствованными из физики” [1, С.168-169].

Многочисленное использование арифметики, геометрии и тригонометрии встречается в трудах аль-Фараби, посвященных теории музыки. В “Трактате об астрологии” ученый, высоко оценивая эту отрасль знаний, предлагает в основу ее освоения положить методы математики [2, С. 319]. Высоко оценивая математику, аль-Фараби неоднократно подчеркивал значимость “науки чисел”, используемой не только учеными в отраслях различных знаний, но и всеми людьми в рыночных и гражданских делах. Удивительным образом мысль ученого о практической значимости математики ярко отразилась в поэтических строках Н.Гумилева:

А для жизни низкой были числа,
Как домашний подъяремный скот,
Потому что все оттенки смысла
Умно число передает.

Все виды творчества человека совершенствуются на основе интуиции и чувства гармонии. Навыки математического мышления помогают каждому, ведь математические методы используются не только в статистике. И аль-Фараби доказывает связь музыки с теорией чисел и эстетикой, поскольку в основе любого искусства (музыки, поэзии, скульптуры) лежат правильные пропорции и алгебраические закономерности. Здесь следует сказать о специфичности понятия *гармония* применительно к эстетическим взглядам мыслителя: сама по себе идея гармонии у аль-Фараби соотносится с принципами соразмерности, пропорциональности, уравновешенности. Говоря о гармонии, он обращается к примерам из области истории и музыки, где понятия *сочетание* и *комбинирование* служат для характеристики совершенства произведения.

В трактате “О музыкальной гармонии” ярко выражена мысль о наличии межотраслевых связей, учет которых позволяет сделать процесс познания более рациональным: “... если некоторые гармонические сущности ускользают от наших собственных органов чувств, нам следует поступать, как поступают, когда речь идет о науках, основные принципы которых заимствованы у других наук: их принимают такими, как они там определены, причем их существование там уже доказано. Если от нас требуют их истолковать, мы обратимся к специалистам в этой другой науке” [1, С.211].

Подчеркивая значимость трудов аль-Фараби и специфику его подходов к интеграции знаний, доктор философских наук М.С.Бурабаев в предисловии к “Историко-философским трактатам” пишет: “В его научном наследии постоянно подчеркивается взаимосвязь знаний и опыта, а в его логической системе метод индукции получает широкую разработку” [4, С.98].

Список использованной литературы:

1. Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. / Перевод с арабского. – Алма-ата, 1987.
2. Аль-Фараби. Математические трактаты. / Отв. ред. Е.Есенов. – Алма-ата, 1972.
3. Аль-Фараби. Логические трактаты. / Отв. ред. А.М.Кунаев. – Алма-ата, 1975.
4. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. / Перевод с арабского. – Алма-ата, 1985.
5. Касымжанов А.Х. Аль-Фараби. – Алма-Ата, 1974.

Шамсудинова Р.В.

Магистрант 2 курса специальности Религиоведение

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель: Борбасова К.М.

д.филол.н., профессор

КазНУ им. аль-Фараби

ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМА В РЕЛИГИИ ИСЛАМ: УБИЙСТВА ЧЕСТИ

В данной статье рассмотрен гендерный аспект в религии ислам, роль биологических факторов в вопросе гендерного равенства. Затронут вопрос так называемых убийств чести, как актуальной проблемы в контексте анализа женского вопроса.

Прежде чем анализировать концепцию гендерного равенства и ее отношение к мужчинам и женщинам в религии ислам, нам необходимо провести важное различие. Данное действие поможет нам отметить, что неверным будет считаться определение, основанное на одинаковом подходе к двум соответствующим группам. Потребности людей, их сильные стороны, способности и недостатки должны быть учтены и рассматриваться как противопоставление единому стандарту, который может подойти лишь немногим.

Когда речь идет о вопросе гендерного равенства, действительно верным считается утверждение, что между мужчинами и женщинами существуют неотъемлемые неоспоримые различия. Они не идентичны: мужчины и женщины естественно отличаются во многих отношениях. В результате логически не следует пренебрегать этими различиями и отстаивать единый стандарт в вопросах, где они не совпадают [4].

Существуют очевидные биологические различия – мужчины не испытывают ни менструальных циклов, ни родов, в то время как женщины обычно живут дольше и имеют меньше проблем со здоровьем в пожилом возрасте.

Множество факторов, связанных с биологическими различиями, также указывают на следующее:

– Процент умерших от онкологии значительно больше среди мужчин.

— Среди людей, умерших от болезней сердца в возрасте до 65 лет, 70 % процентов составляют мужчины.

— Апноэ во сне, потенциальное серьезное расстройство, которое приводит к тому, что дыхание останавливается и начинается во время сна, чаще встречается у мужчин, чем у женщин.

— В четыре раза больше мужчин умирает от самоубийства.

— Мужчины на 50 % процентов чаще заболевают ишемической болезнью сердца после 40 лет.

На спортивных соревнованиях мужчины и женщины соревнуются отдельно из-за физиологических различий. В возрасте 18 лет средний мужчина имеет высоту 70,2 дюйма и весит 144,8 фунта, в то время как средняя женщина имеет рост 64,4 дюйма и весит 126,6 фунтов. Исходя из веса, у мужчин общая мышечная масса на 50% выше, чем у женщин. Сердце средней женщины на 25% меньше сердца среднего мужчины. Женщины имеют на 10 процентов больше жира, чем мужчины.

Ислам признает, что, хотя у мужчин и женщин есть некоторые физические различия, духовно они пользуются абсолютным равенством перед Богом. Коран и Сунна недвусмысленно заявляют, что пол человека не будет иметь абсолютно никакого отношения к его награде или наказанию в следующей жизни.

«Я не упущу из виду труд любого из вас, кто трудится на Моем пути, будь то мужчина или женщина; вы исходите один от другого...» (Коран 3: 195)

«Если кто-либо совершит праведные поступки, будь то мужчины или женщины, и будет иметь веру, они попадут на небеса, и не будет ни малейшей несправедливости по отношению к ним». (Коран 4: 124)

«Кто бы ни совершал праведность, мужчина или женщина, и имеет Веру, воистину, ему, Мы дадим новую Жизнь, добрую и чистую жизнь, и Мы дадим такую награду в соответствии с их лучшими действиями». (Коран 16:97)

«Тот, кто творит зло, будет нуждаться не в этом, а в том, что он делает: и тот, кто совершает праведный поступок, будь то мужчина или женщина, и верующий, тот войдет в Сад (блаженства): там они будут иметь безмерное изобилие.». (Коран 40:40)

«Действительно, мусульманские мужчины и мусульманские женщины – верующие мужчины и верующие женщины, послушные мужчины и послушные женщины, правдивые мужчины и правдивые женщины, терпеливые мужчины и терпеливые женщины, скромные мужчины и скромные женщины, благотворительные мужчины и благотворительные женщины, постящиеся мужчины и постящиеся женщины, мужчины, которые охраняют свои личные части, и женщины, которые делают это, и

мужчины, которые часто помнят Бога, и женщины, которые делают это – для всех Бог приготовил прощение и большую награду». (Коран 33:35)

«О человечество! Мы создали вас из мужчины и женщины и сделали из вас народы и племена, чтобы вы знали друг друга. Воистину, самый благородный из вас с Богом самый благочестивый. Воистину, Бог – Всезнающий, Всезнающий». (Коран 49:13)

Поэтому Ислам открыто заявляет, что мужчины и женщины имеют равный статус и ценность перед Богом, и только благочестие отличает одного человека от другого.

В юридическом и практическом аспектах общие правила одинаковы для мужчин и женщин. Оба имеют одни и те же акты поклонения, один и тот же исламский этикет и манеры, и к ним применяются одинаковые правовые санкции. Но есть также много случаев, когда решения разные. Женщины освобождаются от поста и молитвы во время своего периода. Мужчинам запрещено носить золото и шелк, в то время как женщинам разрешено это делать, так как женская природа украшает себя. Пятничные молитвы обязательны для мужчин, но необязательны для женщин. Мужчины должны тратить свои деньги на семью, но деньги женщины принадлежат ей по собственному желанию. Существуют также различия в требованиях к одежде, поскольку внешность мужчин и женщин различна. Все это отражает естественные различия между мужчинами и женщинами. Таким образом, в меньшей юриспруденции ислам рассматривает мужчин и женщин в соответствии с их внутренними различиями в соответствии с существенным равенством и в интересах справедливости. Но, тем не менее, характерные для ислама проявления, которые не имеют прямого указания в Коране, имеют тенденцию в наше время.

Хьюман Райтс Вотч [2] определяет «убийства чести» следующим образом:

Убийства во имя чести – это акты мести, обычно смерти, совершаемые членами семьи мужского пола против членов семьи женского пола, которые, как считается, оскорбляют семью.

Преступление обычно совершается отцом, матерью, братьями или дядями жертв.

Причиной для совершения данного действия могут стать следующие действия:

- Разговор с неродственным человеком.
- Внебрачные отношения с женщиной, рождение ребенка вне брака.
- Отказ от принудительного брака.
- Становление жертвой изнасилования.
- Слухи о потере девственности вне брака.
- Решение покинуть мужа.
- Общение женщины с другими религиозными общинами.

Простое представление о том, что женщина вела себя так, что «бесчестит» свою семью, достаточно, чтобы вызвать нападение на ее жизнь. Конечно, приведенный выше список является только частичным и не является исчерпывающим. Некоторые очень консервативные мусульманские семьи считают даже очень тривиальные действия поведением, которое приводит к позору в семье.

Убийцам часто дают легкие предложения, иногда с небольшим сроком или вообще без тюремного заключения. Фактически, в исламских странах, таких как Саудовская Аравия, Алжир, Иордания, Сирия, Ливия, Кувейт, Йемен, Ливан, Египет, Судан, сектор Газа, Тунис, Пакистан, Нигерия и Сомали, против преступников не предпринимается никаких действий или почти ничего не предпринимается[3]. Убийцы в основном защищают свои акты убийства, ссылаясь на Коран и ислам.

Кроме того, практика совершения убийств во имя чести была узаконена ее закреплением в законе шариата в качестве оправдания убийства. Статья 340 Уголовного кодекса Иордании гласит:

«Тот, кто поймает свою жену или одну из своих женщин, незаконно совершив прелюбодеяние с другой, и убив, ранив или ранив их обоих, освобождается от ответственности и освобождается от наказания».

Такие положения, как статья 340, существуют в уголовных кодексах многих арабских стран. Таким образом, практика убийства во имя чести также является серьезным препятствием для доступа женщины к правосудию, поскольку во многих арабских уголовных кодексах честь сформулирована как действенная защита от убийства.

Сура 4:15: «Если какая-либо из ваших женщин виновна в разврате, возьмите свидетельство четырех (надежных) свидетелей из вас против них; если они дают показания, ограничивайте их домами, пока смерть не потребует их. Или Бог назначил им какой-то (другой) путь».

В вышеприведенном стихе Коран дает право пожизненно заключать в тюрьму своих женщин (членов семьи), которых они считают «виновными в разврате». Им же остается решить, что представляет собой разврат.

Исполнение этих наказаний Аллаха обычно осуществляется отцом, возвышая его до положения закона. Неспособность сделать это считается прямым оскорблением в глазах мусульманской общины [1].

Право женщины на автономию над своим телом является правом, которое мусульманские фундаменталисты, совершающие убийства в защиту чести, не признают. Тело мусульманской женщины считается собственностью ее отца, мужа или других родственников мужского пола. При этом забывается, что в Коране нет прямого упоминания убийства чести, в том числе практики забивания камнями до смерти за супружескую измену, однако практика забивать камнями до смерти по указу исламского суда является актуальной.

Подобная гендерная проблема, присущая религии ислам, заканчивается насилием в отношении мусульманских женщин. Подобные жестокие убийства, направленные на сохранение чести семьи, случались в прошлом, все еще происходят и будут происходить в мусульманских семьях. Автор данной статьи утверждает, что убийства во имя чести будут существовать до тех пор, пока существует неправильное толкование священных текстов представленной религии. Губительна вера в спасение собственной семьи путем уничтожения собственной семьи.

Список использованной литературы:

1. ElSafty, Madiha. "The Egyptian Woman At Work". A study conducted for ILO and the Embassy of the Netherlands in Cairo:1996
2. *The Transformation In The Arab Family* A monograph for ESCWA in Arabic and English:1995
3. «Women in Egypt: Legal Rights vs. Cultural Constraints». a paper presented to the conference on "Sustainable Development". George Washington University, Washington D.C.:2001.) published in conference volume).
4. Hafkin, Nancy and Taggart, Nancy. *Gender, Information Technology, and Developing Countries: An Analytic Study*. Executive Summary: 1998.

Шаяхметова Ә.Н.

*«Дінтану» мамандығының I курс магистранты
Нұр-Мұбарак Египет ислам университеті
Ғылыми жетекші: Дүйсенбаева А.Қ.
PhD доктор, доцент
Нұр-Мұбарак Египет ислам университеті*

ДІНИ ТҰЛҒАНЫҢ «МЕН ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ»

Мен – тұжырымдамасы діни тұлғаның жеке қарым-қатынасы, тұлғааралық және топтық өзара іс-қимыл шеңберінде адамның өзі туралы басқа адамдардың бағалауы мен үміттерін меңгере отырып, сондай-ақ өзін-өзі бағалауды дамыту арқылы дамиды. Сонымен қатар, бұл мүмкіндік тұлғаның сыртқы әлеуметтік тұтастық шеңберінде ішкі жеке тұтастығы мен сәйкестігін иеленетінін анықтау мен өзін-өзі анықтау механизмдері арқылы жүзеге асырылады.

Егер діни тұлға өзіне қатысты идеяларды салыстыру көзқарасымен қабылдайтын болса мұнда негізгі басты рөл өзін-өзі тану үрдісі арқылы жүзеге асырылады. Бұл үдерістерде адамның басқалармен қарым-қатынасына, олардың үміттеріне, беретін бағалары мен идеялары туралы өзара әрекеттесудің арнайы механизмдері әзірленеді.

Сонымен қатар, көп жағдайда жеке адам өзінің өз идеяларын өзгелердің үміттері мен қарым-қатынасына жеткізуге ұмтылады. Салыстыру және салыстыру тетіктері сенушінің басқа адамның ұқсас қасиеттері мен сипаттамаларын қабылдау немесе түсіну арқылы немесе діни ілімде ұсынылған адамның бейнелеріне қатысты өзінің қасиеттері мен сипаттары туралы идеяларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осыдан кейін ғана бұл қасиет өзіне сенушіге ауысады немесе өзін-өзі тану және өзін-өзі көрсету үдерісінде кездеседі. Бұл жағдайда жеке адам тек өзгелерге және өздеріне тән қасиеттер туралы білім мен идеяларды ғана емес, сонымен қатар оларды оң, бейтарап немесе теріс бағалауды қалыптастырады. Бұл жағдайда, сенетін адам ағымдағы жеке немесе әлеуметтік жағдайға және олардың өзара әрекеттесуіне байланысты жасалған бағалаудың өзгермелілігін біледі.

Бұл жағдайда ресейлік зерттеушілер К.А. Абулханова – Славская және Е.В. Гордиенконың айтуынша : «..Мен концепциясы – басқа адамдардың күтілетін реакцияларын біріктіретін құндылықтар. Міне соның арқасында адамның өзінің сенімділігімен сезінетінін және Мен – тұжырымдамасы осы күтілетін реакциялардың тұрақтылығы мен үнемі қолдауы болып табылады. Көріп отырғаныңыздай, діни сана мен өзін-өзі ақпараттандыру тәжірибесі әлеуметтік өзара әрекеттесудің трансформацияланған тәжірибесі ретінде, жоғарғы державалар мен діни бейнелерге қатысты әлеуметтік қарым-қатынастарды өзгерту болып табылады. Бұл, атап айтқанда, орыс философы – теолог Қ.И. Никонов өзінің «Діннің антропологиялық дәлелдеуінің сын-ескертпесі» атты жұмысында адамның діни тәжірибесін қалыптастыру үдерістерін діни дәстүрлерде дамыған адамдық бейнелермен байланыстырады[1].

Әлеуметтік қатынастарды дінге айналдыру діни жүйеде, тілде және діннің символизмінде бекітілген шындықтың діни көрінісіне сенушілердің ассимиляциясы нәтижесінде туындайды.

Діни қызмет тәжірибесі, діни белсенділік пен діни ортаға және оның өкілдерімен қарым-қатынаста діни бейнелерге және идеяларына сәйкес келетін әлеуметтік рөлдердегі сенушілердің нәтижесінде қалыптасады.

Бұл міндетті түрде өзін-өзі сезінуді, өзін-өзі тануын мүмдігінің және тұтастай алғанда оның әлемге деген көзқарасын қалыптастырады, өйткені ол оларға мінез-құлық жолдарын және табиғаттан тыс құбылыстармен өзара әрекеттесуді белгілейді. Сенім білдірген адам үшін «дамыған қарым-қатынастардың кешенді иерархиясында, ішінара бейсаналыққа, әртүрлі анықтамалық топтардан және белгілі бір дәрежеде адам, тұлға, Мен және тиісінше, осы идеялармен байланысты үміттерге қатысты өз-өзін дамыған идеялардан көрінеді[2]. Мұның бәрі сенушіге жан мен рухтың шындығы, адамның әлеуметтік-мәдени ортадағы салыстырмалы түрде тәуелсіз шындық екендігін сезінуін тудырады. К.И. Никоновтың айтуынша «Құдай-сенуші» рөлі өзін-өзі тану тетіктерінде маңызды рөл атқаратындығын атап өтеді, онда «тұлға діни салт-дәстүр арқылы жіберілген сахнада адам рөліне ие болады да сонымен қатар «құдай» рөліндегі қиялына бейімделеді.

Осылайша, сенуші Құдайға деген көзқарасын және «Құдайға қатысты адамдардың түрлі рөлдерін» игереді. Рефлексиялық актілердің нәтижелерінен бастап, өзін-өзі тану мен өзін-өзі тану үшін қалыптасқан рөлдер мен қарым-қатынас жүйелерінің көрініс процесі өте маңызды болып табылады. Бұл өз кезегінде сенуші адам үшін шындық пен маңыздылық діни тәжірибені растайды. К.И. Никоновтың айтуынша, тұлғаның қалыптасу жолындағы ішкі диалогы маңызды рөл атқарады, өйткені «Мен» ұғымы өзін-өзі қабылдау мен өзіне деген қатынасы кезінде Құдаймен немесе басқа да діни тұлғалармен байланыс нәтижесінде пайда болды.

Діни қызмет тәжірибесі діни белсенділіктің және діни қауымдастықпен және оның өкілдерімен қарым-қатынаста діни бейнелерге және идеяларға сәйкес келетін әлеуметтік рөлдерді ойнайтын діндердің нәтижесінде қалыптасады.

Бұл міндетті түрде өзіне-өзі сезінуді, өзін-өзі тану мүмкіндігін және тұтастай алғанда оның әлемге деген көзқарасын қалыптастырады, өйткені ол оларға мінез-құлық жолдарын және табиғаттан тыс құбылыстармен өзара әрекеттесуді белгілейді.

Сенуші үшін «дамыған қарым-қатынастардың кешенді иерархиясында, ішінара бейсаналыққа, әртүрлі анықтамалық топтардан және белгілі бір дәрежеде адам, тұлға, Мен ұғымы тиісінше, осы идеялармен байланысты үміттерге қатысты өзіндік дамыған идеялардан көрінеді «мұның бәрі сенушіге жанның немесе рухтың, «адам денесінің және әлеуметтік-мәдени ортасынан салыстырмалы түрде тәуелсіз» шындықтың бар екендігін сезінеді.

К.И. Никоновтың айтуынша «құдай-сенуші», қарым-қатынасы ол қиялындағы «құдай» рөлін бейімдей отырып бірауақытта тұлға діни дәстүрлер арқылы берілген адам кейіпінде рөлін атқарады. Сенушінің өзін-өзі тану мен өзіндік сәйкестігін тануын қалыптастыру үшін өте маңызды болып табылатын рөлдер мен қарым-қатынастардың өздігінен құрылған жүйесін көрсету процестері рефлексиялық актілердің нәтижелері діни рөлдерді ойнауды қалыптастырады. Бұл өз кезегінде, сенушінің шындық пен діни тәжірибенің маңыздылығын растайды. К.И. Никоновтың атап өтуінше, тұлғаның қалыптасу жолындағы ішкі диалогы маңызды рөл атқарады, өйткені «Мен» ұғымы өзін-өзі қабылдау мен өзіне деген қатынасы кезінде Құдаймен немесе басқа да діни тұлғалармен байланыс нәтижесінде пайда болды. Сонымен, діни адамның жеке басының тұжырымдамасын қалыптастыру мен дамытудың негізгі факторларын айқындау арқылы дінге діни қауымдастықта, топтық және тұлғааралық қарым-қатынаста іске асырылатын идеологиялық, интеграцияланатын және сәйкестендіргіш функциялар арқылы дінді ұстанушы белгілі бір интегралды тұлғаны қалыптастырады деген тұжырым жасауға болады. Мәселен, оның өзін-өзі тану және өзіндік тұжырымдамасы маңызды рөл атқарады.

Дін адамның құндылықтарының маңыздылығын қалыптастыра алады (В. Фрэнк), адамның құндылығын бекітуге, оның ішкі әлеуетін іске асыруға көмектеседі (Э.Форум), «таңғажайып мойынтіректерді» жеңуге көмектеседі (В. Джеймс), олардың рәміздері арқылы ұжымдық бейсаналық адамның жеке адамға, өзінің жеке адамына (К.Г. Юнг), қорғаныш функциясын жүзеге асыруға, жеке адам мен қоғам арасындағы жанжалдың дамуына жол бермеу үшін қажет деп санайды (З. Фрейд).

Көптеген зерттеушілер үшін дін бағдарлау және құндылық нормалары жүйесі ретінде әрекет етуі мүмкін. Осыған сүйене отырып, кез-келген іргелі идеологиялық жүйенің, соның ішінде діни бірліктің негізгі рөлі оның аморфизмі мен ағынынан айырмашылығы оның жеке психофизикалық жағдайлары мен тәжірибелерінің субъективті тұтастығын қалыптастыру болып табылады. Мұнда көптеген жеке тұлға феноменіне отандық және шетелдік жалпы психологиялық зерттеулерде көрсетілгендей, жеке тұлғаны түсіндірудегі барлық теориялық айырмашылықтар үшін жеке тұлғаның қасиеттерін белгілі бір тұтастығы болып табылатындығы туралы келісетін адамның құрылымы мен қасиеттерін тұтастай анықтайды.

Танымал ресейлік психолог А.Н. Леонтьев діни тұлға феноменін зерттеп, былай деп жазды: «... Барлық авторлардың кейбіреулерінің ескертпелерімен жеке басына қатысты аз ережелер қабылданады. Олардың бірібұл діни тұлға – бірегей бірлік, белгілі бір тұтастық. Тағы бір ереже – интеллектуалдық процестерді басқаратын ең жоғары интегралдың рөлінің тұлғасын мойындау» деп есептейді [3]. Сонымен қатар, біз теорияларды қай тұспалдан бастайық, бұл теория мен тұжырымдаманың психологиясы мен философиясында туындаған және дамыған, автордың идеологиялық позициясы қандай. Олардың біреуі де осы субъективті тұтастығын анықтамалық бірлік ретінде қабылдайды, оны оны трансформациялық белсенділік пен қызметті жүзеге асыру ретінде анықтайды немесе керісінше, сыртқы және ішкі әсер үшін пассивті нысан ретінде әрекет етеді, бірақ тұтастықты сақтайды [4].

Бұдан басқа жағдайдың ережелеріне сүйене отырып, сенуші діни тұлғаны дамытудағы осы үрдістерде өзіндік ұғымының рөлі туралы ойланайық. Адамның, оның ішінде жеке және діни тұлғаның қалыптасуы адамның «адам-әлем» қатынасын қалыптастыру мен жүзеге асыру қабілетін дамытуға байланысты болады.

Діни әлеуметтану процесінде, дінде қалыптасқан формалар мен әдістерді, қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің стратегиясы мен тактикасын, қасиетті саланы және оның ішкі әлемін алу арқылы діннің нормалары мен құндылықтарын енгізе отырып, «Мен – өзінің белгілі бір уақыт кезеңінде мүмкіндігінше өз өмірін және жағдайын меңгеруді, оның дамуында, қызметінде және қарым-қатынаста бірізділік деңгейіне қол жеткізуге тырысады, бұл деңгей – оңтайлы әлеуметтік және дербес сәйкестіліктік деңгейі.

Бұл жағдайда сезім мен өзін-өзі тану осы қызметті ұйымдастыру мен реттеудің нысандары мен әдістерін құрайды. Өзін және әлемді танытқан адамның өзі ғана емес, сонымен бірге өзін-өзі және әлемге қатысты әрекет ететін адамның өзі де, әлемі де қасиеттерінің және мінездемелерінің тұрақты тұтастығын

білдіретін біреу өзін-өзі қабылдау және өткенді органикалық байланыстырудың белгілі бір деңгейіне жетіп, ішкі және сыртқы қатысуымен тиімді өзара әрекеттесуге қол жеткізе алады. Бұл әрекеттестік – бүгінгі және болашақтағы тәжірибеңіз.

Бұл өздігінен әрекет ететін мінсіздік: сыртқы әлемге және өзін-өзі тануға қарсы болса, біз «субъект» ұғымы арқылы тандай аламыз. Бұл негізде біз адамға зерттеу тақырыбындағы белсенділік әдісіне негізделеміз, онда субъект жеке тұлғаның өзегі мен өзін-өзі ұйымдастырудың ең жоғарғы деңгейі ретінде жеке тұлғаны өзін-өзі реттеудің белгілі бір әдісі ретінде анықталады. Мысалы, А.В. Брушлинский үшін «... субъект жоғары деңгейдегі қызмет, бірлік (жүйе), автономия ...» [5]. К.А. Абулханова-Славская – бұл «субъект» – өмір жолының қарама-қайшылығын шешу қабілеті мен мүмкіндігі деп есептейді

Адамның сапасы субъект ретінде «... өмір жолын, байланысын, белсенділігін ұйымдастырудың оңтайлы жолында көрінеді. Тақырып өзгермелілігі мен қарсылығын ескере отырып, өмірді ұйымдастыруды тұтас процесс ретінде жүзеге асырады. «Тақырып субъектінің объективті және субъективті мақсаттарына, ұмтылыстары мен міндеттеріне қатысты жеке тұлғаның өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі реттеудің сапалы нақты әдісі, іс-әрекетті уақытында жүзеге асыру үшін ішкі және сыртқы жағдайларды үйлестіру тәсілі, барлық психикалық процестерді, мемлекеттердің қасиеттерін, қабілеттерін, мүмкіндіктері мен шектеулерін орталығы болып табылады [6].

Осыған сүйене отырып, бұл тақырып белгілі бір адамның дамуының ең жоғары дәрежесі, оның тұтастығының шарықтауы деп санауға болады. Адамның «адам әлемі» қатынасын қалыптастыру, ұйымдастыру және дамытудың іргелі қабілеті «субъективтілік» тұжырымдамасымен белгіленуі мүмкін, ол адамның «адамнан-әлемге» қарым-қатынас жүйесін белсенді түрде өзгеріп, бейімдеу арқылы ұйымдастыруға және жүзеге асыруға қабілеттілігін анықтауы мүмкін. Бұл адамның барлық ішкі және сыртқы көріністерінің динамикалық комбинациясы арқылы қалыптасатын белсенді тақырып ретінде тұлғаның тұтастығы болып саналады.

Бірақ, өз кезегінде, «субъективтілік» ұғымы нақтылануы керек, өйткені адамның белсенді әрекет ететін, өзін-өзі тану пәні ретінде ғана анықтамасы бірнеше жақты болып табылады. Сондықтан субъективтілік ұғымы немесе тұтас құбылыс тек қана қызметтің түрлену қабілетін ғана емес, сондай-ақ өмірдің ішкі және сыртқы жағдайларын өзгертуге пассивті бейімделу қабілеті мен қажеттілігін көрсетуі керек.

Шамасы, мұндай қарама-қайшы үрдістердің комбинациясы адамның пластикалық инстинктивтік табиғаты, адамға және бүкіл адамзатқа табиғи физикалық әлсіздігі мен төмен бейімділікке байланысты аман қалуға мүмкіндік беретін әлемге ашықтығының нәтижесі болып табылады. Өзін көрсеткен субъективтілік қасиетін анықтау онтогенездің ерте кезеңдерінде жеке тұлғаның негізі ретінде, адамның қоршаған ортаны ажырата білуі мүмкін.

Өзінің дамуының бастапқы кезеңдерінде өздігінен көрінетін субъектінің екінші сипаты немесе нысаны – «Мен–Басқа» деп аталатын адамның «Мен» деп аталатын қарым-қатынасының эквиваленттігін белгілеу. Зерттеудің бұл екі нысаны немесе қасиеті субъективтіліктің бастапқы деңгейін құрайды. Екінші деңгей субъективтілігі субъектінің осы екі қасиетін интеграциялаумен және баланың жалпы психологиялық жай-күйін ересектермен белгілі бір объектіге немесе оқиғаға қатысты білу қабілетімен байланысты. Осы деңгейлердің екеуі де «Мен-Әлем» қарым-қатынастарын қалыптастырудың негізі болып табылады. Адамға берілетін бұл іргелі меншіксіз жеке тұлғаның қалыптасуынешқандай күмән болмайды.

Адамның барлық қасиеттері, оның мінез-құлық ерекшеліктері, жеке және әлеуметтік маңызды қасиеттердің көріністері бірінші кезекте, белгілі бір біріктіру принципі – «Мен» – субъекті және екіншіден, тек қоршаған әлем менол туралыбілімі мен идеялары болып табылады. Міне осы Мен – тұжырымы адамға қатысты өзінің идеяларының жиынтығы ретінде түсіндірілген адамның өзіндік тұжырымдамасын қарастыруға мүмкіндік береді, оның негізі субъект болып табылатын психологиялық механизм болыптабылады.

Әдебиеттер:

1. Павленко В.П., Ванпер К. Особенности психологии евангельскиххристиан – баптистов // Вопросы психологии. 2004. № 5. С. 72 – 87.
2. Парсонс Т. О социальных системах. – М.: Академический проект, 2002. – 832 с.
3. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический проект, 2000. – 800 с.
4. Парсонс Т. Система современных обществ. – М.: Аспект Пресс, 1998.-270 с.
5. Пантелеев СР. Самоотношение как эмоционально-оценочная система-М.:Изд-воМГУ, 1991.-108 с.
6. Посманик М.Г. Индивидуальная религиозность и ее преодоление. -М.:Мысль, 1984.-205 с.

ДИНИ ТҰЛҒАНЫҢ МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТОПТАСТЫРЫЛУЫ

Діндарлық мәселесі бойынша ғылыми әдебиетті талдау негізінде оның келесі сандық және сапалық сипаттамаларын атап көрсетуге болады: дәрежесі, деңгейі, сипаты, бағыты (сыртқы, ішкі).

Деңгей және дәреже ұғымының сандық көрсеткіштерін белгілеу үшін синонимдер ретінде қолданылады. Діншілдік дәрежесі діни сенімнің күшін, эмоциялық уайымның тереңдігін және қарқындылығын білдіреді. Діншілдік деңгейі жоғары, орта, төмен. Бұл жағдайда діншілдіктің барлық құрылымдық компоненттерінің қарқындылығын қарастыру қажет: бірегейліктің күші, діни құндылықтарды қабылдау, әрекеттер саны, білім көлемі және сенім күші.

Атап айтқанда, И.Н. Яблоков діншілдік дәрежесін индивид пен топтың діни қасиеттерінің қарқындылығының белгілі бір деңгейі ретінде анықтайды. Діншілдік дәрежесі-діннің жеке тұлғаға әсер ету деңгейі, белгілердің пайда болу қарқындылығы [1].

«Ортодоксальдік дәрежесі» ұғымы-индивид сенімінің белгілі бір конфессияның дін ілімімен сәйкес келу дәрежесі. Ортодоксия дәстүрлі христиандық доктриналарға сенім дәрежесін бағалайды (К. Бэтсон, Д. М. Угринович) [2, 145 б.].

Діндарлықтың деңгейі белсенді атеистерден терең сенушілерге дейінгі шкаладан тұрады, яғни сана мен мінез-құлық сипаттамасының негізінде эмпирикалық қадағалауға болады (В. И. Веремчук, В. Г. Крысько, М. К. Тепляков). Діндарлардың діни деңгейі бойынша жіктелуі үшін эмпирикалық белгілер ұсынылды:

- а) негізгі діни догмалар мен мифтерге сену;
- б) өзін белгілі бір діни қауымдастыққа (конфессияға) мүше ретінде сезінуі;
- в) діни құндылықтар мен нормаларға оң көзқарас;
- г) діни жоралар мен мерекелерді орындау; салттық ұйғарымдарды орындау, діни ұйымдардың қызметіне қатысу [3, 70 б.].

Бірінші эмпирикалық өлшемде діншілдіктің когнитивті және эмоциялық компоненттері, екінші өлшемде – бірегейлендіру, үшінші өлшемде – нормативтік-құндылық және төртінші мінез-құлық компоненті бар.

«Белсенді атеистер діни догмалар мен мифтерге сенбейді; діни нормалар мен құндылықтарға теріс қарайды; атеистік құндылықтар мен нормаларға оң қарайды; дін қоғамға зиян келтіреді деп санайды. Діни мерекелер мен әдет-ғұрыптарға қатыспайды; үйдің діни мінез-құлықтың элементтеріне жол бермейді; қандай да бір формаларда атеистік тәрбие беруге белсенді қатысады» [3, 394-396 бб.].

Пассивті атеистер аз белсенділікпен ерекшеленеді, атеистік нанымдар мінез-құлықта әлсіз іске асырылады. Жалпы атеистер барлық діни догмаларды (материалистік дүниетанымды) саналы түрде жоққа шығарады; теріс діни идентификацияны санайды. Мінез-құлықта атеизммен байланысты сенімдерді іске асырады. Діни жоралар мен мерекелерге принципті түрде қатыспайды; рационалистік мотивация (материализм); діни ұйымдардың қызметіне теріс көзқарас және атеистік насихат [4, 70 б.].

Діндарларда сондай-ақ діни сенім жоқ, олар өзін дін белгісі бойынша сәйкестендірмейді; діни құндылықтар мен нормаларды бөлмейді, бірақ басқа адамдардың діни сеніміне қатысты шыдамды. Әдетте, діни мінез-құлық элементтерінің жоқтығы байқалады. Діни жоралар мен мерекелерге қатыспайды; діни ұйымның қызметіне немқұрайлы қарау.

Дінді индифферентті адамдар діни догматтар мен мифтерге сенбейді, бірақ атеистік наным-сенімдер жоқ; Діни де, атеистік нормалар мен құндылықтарға да немқұрайлы қарайды; дін қоғамға зиян келтіреді деп есептемейді; атеистік тәрбие қажет деп есептемейді. Оның кейбір көріністері жоқ болса да, діни мінез-құлық жоқ.

Діншілдік деңгейі «ауытқушылық» сену мен сенбеу арасындағы ауытқумен сипатталады. Негізгі діни догмалардың дұрыстығына күмән келтіру; діни және атеистік құндылықтар мен нормаларға қатысты ауытқулар; ішінара діни идентификация болуы мүмкін (өздерін белгілі бір дінді ұстанушыларға жатқызады). Мінез-құлық: діни мінез-құлықтың жеке элементтері болуы мүмкін: аса маңызды діни мерекелер мен салттарды тұрақты емес жіберу; үй жағдайында салттық мінез-құлықтың жеке элементтері болуы мүмкін; діни ұйымдардың қызметіне қатыспау.

«Сенушілер» ең маңызды діни догмалар мен мифтерге (Құдайдың өмір сүруіне сенім) сенеді; өзін белгілі бір діни қауымдастық (конфессия) мүшесі ретінде сезінеді; кейбір діни құндылықтар мен нормаларға оң көзқарас; атеизмге, оның құндылықтары мен нормаларына теріс немесе немқұрайлы

көзқарас. Сенім мінез-құлқында әлсіз іске асырылады: діни жоралар мен мерекелерді тұрақсыз орындау; үй жағдайында діннің салттық нұсқамаларын ішінара орындау; діни ұйымдардың қызметіне эпизодтық қатысу мүмкін.

Терең сенушілердің (сенімді сенушілердің) терең діни сенімі бар. Олар атеизмге, оның құндылықтары мен нормаларына теріс қарайды. Өзін белгілі бір діни топтың (конфессияның) мүшесі ретінде сезінеді; негізгі діни нормалар мен құндылықтарға оң қарайды. Сенім мінез-құлықта жүзеге асырылады. Діни жоралар мен мерекелерді үнемі өткізу; күнделікті мінез-құлықта діни нормаларды ұстану; діни ұйымның қызметіне қатысу және өзінің діни ілімін насихаттау.

Діншілдік сипаты–бұл тарихи, мәдени контекстпен салынған сапалық сипат, конфессиялық айқындық, ерекшеліктер. Ол сезімдер, эмоциялар мен практикалық әрекеттерде діндарлықтың қандай да бір дәрежесін көрсетеді.

Жай-күй–индивид пен топтың субординациялық діни қасиеттерінің үйлесімді тұрақты жүйесі. Жағдайы құбылыстың дамуының, өзгеруінің сапалық көрсеткіштерін білдіреді. Сол немесе басқа конфессиядағы істердің нақты жағдайы [5, 254 б.]. Конфессияның ерекшелігі, атап айтқанда догматтар, құндылықтар (өсиеттер).

Діндарлықтың бағыты (бағдары) –Г.Олпорт енгізген ұғым. Сыртқы діни бағыт дінге қатысты сыртқы мақсаттарға қол жеткізу тәсілі ретінде әрекет етеді, яғни діннің мәні мен құндылығы оның функционалдық пайдалылығымен анықталады. Ішкі (немесе шынайы) тұтас моральдық тұлғаны қалыптастырады, ол үшін дін-тәуелсіз соңғы жоғары мақсат. Г. Олпорта жеңілдетілген екі факторлы құрылымды сынға алды, дегенмен ол жеке адамға діннің құндылығы туралы мәселе қойған адамдардың бірі болды.

Діни интернализация дінді меңгеру деңгейін көрсетеді (R.Ryan). Интроекция ішінара интернализацияны болжайды және өзі және басқа жағынан қысымның басым болуымен сипатталады. Үлкен дәреже – сенім заттарын жеке құндылықтар ретінде меңгеру, шешім қабылдауда үлкен еркінділік [6, 145 б.].

Діншілдік сипаты деген түсінік түрлі діндердің немесе дін өкілдерінің діншілдігіндегі сапалы айырмашылығын анықтайды. Мысалы, буддистердің діншілдігі христиандардың діншілдігінен ерекшеленеді. Бір діннің ішіндегі әр түрлі бағыттар мен ағымдар өкілдерінің, мысалы протестанттар мен католиктер, шейіттер мен суниттер арасындағы діншілдігінің айырмасы әрқалай болуы мүмкін. Онымен қоса, бір-біріне сәйкес келмейтін діни және діни емес жүйелердің, сектанттардың, адептердің жолын ұстанушылардың діншілдік сипатын толықтай ұқсас болуы мүмкін.

Сондықтан дінді және діншілдікті нәтижелі әлеуметтік тұрғыдан зерттеудің маңызды әдістемелік алғышарты дінді объективті түсіну және анықтау болады. Дін қоғамдық сана-сезім шеңберінде оның бір формасы ретінде мойындалған еді, бірақ оның басқа түрлеріне, өтірік, жалған сана-сезім, индивидтің дүниені тануына кері әсер етуші ретінде қарама-қарсы қойылды. Көптеген ғалымдар ойынша табиғаттан тыс нәрсеге сену – нормалардың, құндылықтардың белгілі бір жүйесін дін деп санауға мүмкін беретін ерекшелендіріп тұрушы белгісі. Қоғамдық сананың басқа түрлері мен формаларының барлығы ғылыми білімнің, жұмысшы тап жеңіске жетіп, қоғамды дінсіздікке қозғайтын түпкілікті шындық коммунистік идеологияның қол астында қалды.

Сондықтан діншілдіктің деңгейін зерттеуде көбіне діншілдіктің деңгейін фанатизмнен бастап деферентті формалары, шыдамдылық арқылы атеизмге дейін тізбелейтін шама қолданылды. Әрине, мұндай тұрғыдан келуде діншілдіктің деңгейі, дәрежесі, сипаты, зерттеулерде бара-барлық көрініске ие бола алмады.

Діншілдіктің жан-жақты белгілерін қалыптастыруда және оны теориялық-әдістемелік зерттеуде, эмпирикалық зерттеуде, діннің кеңейтілген түсіндірмелердің түрлі элементтерін қолдану қажеттілігін мойындауға тура келеді. Олар табиғаттан тыс нәрсеге сенуден емес, өмірлік мәнді жүйелерге және әлеуметтік құндылықтарға, діни-мистикалық тәжірибедегі қатынасынан, сенушілер арасындағы қатынастар мен жүріс-тұрыс жүйелерінен күш алу керек. Содан кейін барып дүниетанымдық индикаторлар түрінде, бірақ сыртқы әлеуметтік және мәдени көріністерінде қолданылуы керек.

Діншілдік түрлерін: дәстүрлі және формальды топтастыруға болады. Дәстүрлі діндердің әлеуметтік нормалары: төзімділік, қайырымдылық, кешірім. Оның тұрақтылығы, адамгершілік, эстетикалық көзқарасы ерекшеленеді; ақпарат ауқымы аз өзгеріп, ұрпақтан ұрпаққа беріледі. Ақпарат әдеттегі санаға теориялық емес, көрнекі-бейнелі түрде енгізілген. Дәстүрлі діншілдік жеке тұлғаның этнопсихологиялық өзін – өзі сәйкестендіруімен байланысты, оның әлеуметтік функциясы-этнос біріктірілуі, Әлеуметтік және табиғи үдерістерден қорғалуы [7, 102-107 бб.].

Ресми діншілдік салт-дәстүрлерді сақтай отырып, сенімге терең бей-жай қарамайды, конформистік стандартқа сыртқы бағдарды болжайды. Басқа ойға төзбеушілік, егер әлеуметтік тұрақсыздық болса және дәстүрлі нормалар мен құндылықтар әрекет етпесе, уайымдауға көшуі мүмкін. Діни сана әртүрлі діни

түсініктердің қоспасынан тұрады, синкретикалықпен сипатталады [8, 44-48 бб.]. Дәстүрлі діншілдік белгілі бір үлгі деп айтуға болады.

Әлеуметтік және рухани діндарлар үшін діннің маңыздылығымен ерекшеленеді. Әлеуметтік діншілдік - бұл әлеуметтік нормалар, сән, діншілдік, аз деңгейде саналы рухани қажеттіліктерге байланысты. Рухани діншілдік өз діни сезімін, Құдаймен бірлік сезімін, басқа діншілермен діни бауырластық сезімдерін сенушілердің терең ішкі күйзелістерін көрсетеді. Дін түпкі, даусыз құндылыққа ие.

Осы жіктеменің негізінде құндылықтар мен әлеуметтік бағдарлану жатыр, біріншісі басқаларды көрсету үшін жүзеге асырылады, ол көрсеткіш, діншілдікке әлеуметтік фактор әсер етеді, екіншісі – жеке тұлға үшін. Осы екі түрлі түрде сенушілердің түрлі қажеттіліктері қанағаттанады. Құндылықтардың сипаты сияқты дәрежеге емес, жеке ерекшеленеді.

Діншілдік типологияларының негізі-формальды сипаттамалар: мінез-құлқында, діншілдік дәрежесі, қандай да бір құндылықтарды қабылдау, жеке тұлға үшін дін атқаратын функциялар, сана мен мінез-құлық фактілері. Авторлар әр түрлі белгілерді ұсынады, бірақ "құрал", сыртқы, әлеуметтік, ресми дін түрлері арасындағы ұқсастықтар байқалады, өйткені мұнда дін жеке тұлға үшін құндылығы аз. Ішкі, рухани, дәстүрлі дін өзі құндылық болып табылады.

Үлкен әлеуметтік топтарды психологиялық талдауда тұлғаның әлеуметтік-психологиялық түрі қарастырылады – осы үлкен әлеуметтік ортақтықтың мүшелерінде басым бағыттардың, мүдделердің, мақсаттардың, рөлдік ұсыныстардың, әдеттердің және т.б. ерекшеліктері.

Діндарлардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу діншілдік пен атеистік әлеуметтік – психологиялық зерттеудің кейбір әдіснамалық және әдістемелік принциптеріне сүйенуі тиіс, оларға: типологияның барлық топтарын ажыратудың бірыңғай логикалық негізінің қажеттілігін жатқызуға болады: а) индивидтің сана аясына және б) оның мінез-құлық аясына жатады. Белгілі бір индивидтерді белгілі бір дүниетанымдық топқа жатқызу үшін субъективті және объективті белгілер жиынтығы талданады.

Зерттеушілер бір немесе бірнеше сана мен мінез-құлық фактілерін ескере отырып, типологиялардың түрлі негіздерін ұсынады: формальды сипаттамалар, діншілдік дәрежесі, қандай да бір құндылықтарды қабылдау, діни хабардарлық дәрежесі, діни іс-әрекеттер. Діни адамдардың әлеуметтік-психологиялық типтерінің арасында дерексіз, мінсіз, нақты, теориялық және эмпирикалық негіздер бойынша бөлінген.

Сенушілердің типтері эмоциялық уайымның жиілігі мен қарқындылығы бойынша ерекшеленеді. Эмоциялық компонент-діншілдіктің міндетті компоненті.

1. терең және жиі эмоционалды күйзелістерді бастан кешетін тұлғалар;

2. діни күйзелістер бірлі-жарым, ал діни тәжірибе көбінесе діни институттармен жанама.

3. Діни тәжірибесі жоқ немесе ол туралы абстрактілі-ділі бар адамдар. Мүмкін, үшінші топқа басқа жіктеме бойынша ауытқитын, күмәнданатын, бей-жай қарайтын адамдар кіреді.

И.Н. Яблоков құндылықты бағыттардағы діни бағдарлардың орнын талдайды және осыған байланысты жіктеуді шығарады. Дінтанушының тұлғасы мынадай параметрлер бойынша бағаланады: санадағы зайырлы және діни құндылықтардың пропорциясы, діни сенімнің айқындылығы, әлеуметтік-психологиялық факторлар: топ, бірлескен қызмет.

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, діни бағдардың (өмірлік бағдарды анықтайтын) барынша айқын көрінуі: Құдайға деген сенім, догматтардың шынайылығын мойындау, діни себептер бойынша діни іс-әрекеттер; діни топтағы белсенді рөл, діни көзқарастарды таратумен сипатталады. Олардың діни санасы әлеуметтік қызмет мотивациясына әсер етеді.

Егер дін зерттеудің категориясы ретінде жекелеген тұлғаларға діни сенімдердің, әрекеттердің және қатынастардың субъектісі ретінде тікелей көңіл бөлмейтін болса, онда діншілдік ортақ сенім мен дін бойынша біріктірілген және топқа кіретін жекелеген адамдардың санасында және жүріс-тұрысында діннің жалпы әлеуметтік табиғаты қалай іске асырылып жатқанын анықтауға негізделген нақтылы әлеуметтік қауымдастықтар мен индивидтерді зерттеуді талап етеді.

«Діншілдік» түсінігі әлеуметтанулық зерттеудің тікелей объектісі – тұлғааралық белгілі бір жиынтығымен ара қатынаста болуы мүмкін және осы қатыстылықты теориялық талдау негізінде зерттеліп отырған жиынтықтың діншілдік белгілерін зерттеу рәсімі жасалынады. «Діншілдік» түсінігін талдау, оның эмпирикалық түсіндірілуі, оны зерттеудегі нақтылы ғылыми әлеуметтанулық бағдарламасын жасаудағы басты әдістемелік алғышарты болады.

Әлеуметтанулық тұрғыдан зерттеуде бір-бірінен мазмұны өзгеше және діншілдіктің эмпирикалық толысуын толық мөлшерде ашу үшін айырып алуды және анықтауды талап ететін бірқатар басқа да ұғымдар қолданылады. Діннің жеке адамға әсер ету деңгейін белгілеп алу бізге былайша айтқанда діншілдену дәрежесін береді. Ол діншілдіктің эмпирикалық белгілерін саптау және тиісті шаманы құру негізінде анықталады. Ол діншілдік дәрежесі бойынша ерекшеленетін тұлғаның мүмкін болатын бірнеше

типтерін қамтиды. Сонымен қатар бірқатар социологтардың дінді кеңейтілген күйінде түсінуге бейімдігін есепке ала отырып, бұл белгіні қандай да бір діни бағыттың жолын ұстанушылық дәрежесі деп түсіндірме беруге болады, себебі адам жалған діни ортада немесе топта, айталық онда сенім объективті қасиетсіздендірілген және о дүниелік әлемде болмайтын азаматтық дінде және сенім жағдайында, табынушылық тәжірибеде, жүріс-тұрыста болуы мүмкін.

Әдебиеттер:

1. Яблоков И. Н. Социология религии: теоретические аспекты. – М.: Макс Пресс, 2014. – 260 с.
2. Угринович Д.М. Психология религии. – М.: Политиздат. 1986. – 267 с.
3. Василюк Ф.Е. Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования). – М.: Смысл, 2005. – 552 с.
4. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник. – Мн.: Харвест, 2004. – 120 с.
5. Демьянов А.И. Религиозность: тенденции и особенности. – Воронеж, 1984. – 300 с.
6. Олпорт Г. Личность в психологии. – М.: «Ювента», СПб. (При участии психологического центра «Ленато», СПб.), 1998. – 268 с.
7. Бараников В.П., Матронина Л.Ф. Динамика религиозности в информационном обществе // СоцИс, – 2004. – № 9. – С. 102-107.
8. Будич Н.Ю. Религиозность как условие личностного самоопределения. // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2010. – №3. – С. 44-48.

Хумархан Ж.

Дінтану» мамандығының 1 курс докторанты

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Сатеришинов Б.М.,

филос.ғ.д., профессор

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ӘЛ-ФАРАБИ ІЛІМІНДЕ ПАЙҒАМБАРЛЫҚ ҰҒЫМЫ

Бұл мақала түркі-ислам әлемінің философы Әбу Насыр Мұхаммед әл-Фарабидің (870-950) пайғамбарлық туралы түсінігінанықтауды мақсат етеді. Ислам тарихы бойынша жалпы мұсылман философтардың соның ішінде Әл-Фарабидің пайғамбарлық ұғымына қатысты сан алуан тартыстар болғаны мәлім. Осы мәселенің анық қанығына көз жеткізу үшін әуелі пайғамбарлық ұғымына ғұламаның қандай анықтама бергендігін түсіну қажет. Осы мәселеге бұл мақаламызда қысқаша тоқталмақпыз.

Уахи пайғамбарлыққа қатысты ілім, және ол адамдағы таным ұғымынан негіз жөнінен өзгеше емес. Өйткені, қиялдау мен суреттеу ұғымдары да білім(магрифат) деп аталады[1]. Адам таным ұғымын талдай отырып, пайғамбарлық білімнің осы шындыққа сәйкес келетіндігін анықтауға болады. Егер бұл адам шындығының қандай да бір мәліметіне негізделсе, онда оның ақылға қонымдылығы ашылуы мүмкін және оның жан-жақты мәліметекендігі көрсетіледі. Олай болмаған жағдайда имани білімдердің барлығы, ақылға қонымды бола алмайтын және дәйекті жағы жоқ, ғылыми шындықтан алыс сипатта қабылданады, және Әл-Фараби пайғамбарлық ұғымын мұсылман философы ретінде көпшіліктің сол пікірді қабылдағанын қаламайды. Осы тұрғыдан, пайғамбарлық институтын қажетсіз деп санаған адамдар немесе керісінше, пайғамбарлықты жоққа шығарушылар және жалған пайғамбарлық ортаға қоюшыларды ескерер болсақ Фарабиді жақсырақ түсінуге мүмкіндік табамыз. Мысалы, Фарабиден он шақты жылдан астам уақыт бұрын дүниеден өткен Ибну Әл-Равенди (қ.б. 250? /864) және Мұхаммед Зәкәрия Әл-Рази (қ.б. 373/925) сынды ойшылдар пайғамбарлықты толықтай жоққа шығарған [2].

Фарабидің пікірінше, адамның санасының ең жоғарғы деңгейі болған ақыл-ой жаңа туған нәрестедегі потенциалды энергия (ғақл бил-кууа) болады да, ол біртіндеп нақты белсенді ақылға (ғақл бил фиғл) айнала бастайды. Физикалық (материалдық) әлемдегі заттарды түсіну қабілетіне ие бола алатын ақыл кейіннен абстрактілі формаларын да түсіне бастайды. Осы деңгейге келе бастаған ақыл белсенді ақылдың (фағал ақыл) берген мүмкіндіктерінің арқасында адам ақылының жететін ең жоғары деңгейге жете алады. Осылайша ол құдайдан нәр (энергия) алушы пайда көрген (мустафад) ақыл-ой биігіне жетеді. Бұндай ақыл белсенді ақылмен (фағал ақыл) байланыстағы ақыл болып табылады. Белсенді ақыл ойдың күйі жарық күйіне ұқсас. Оның көмегімен ақыл тұжырымдама, іске асыру күші мен заттарды қабылдап, түсіну мүмкіндігіне ие болады [3]. Басқаша айтқанда, сыртқы әлемдегі сезіммен білінетін нәрселерді олардың көмегіне жүгінбестен бірден біледі және мәні бойынша заттардың мазмұнына ие болады. Мустафад ақылдың осынау заттардың шынайылығына сәйкестігін ұғынуы белсенді ақылмен байланыс құру арқылы жүзеге асады [4].

Фарабидің ойынша, пайғамбар дегеніміз – өзінің өмірін қоғам жағдайында реттейтін теориялық және практикалық қасиеттері бір біріне сай келген адам. Сонымен қатар оған пайғамбарлық келеді. Ол (пайғамбар) адами биліктің ең жоғарғы деңгейіне жетеді және бақыт деңгейінің шыңына қол жеткізеді. Ол адамның ақыл-ойы мустафад ақыл деңгейіне жеткен кезде адамның субстанциясы белсенді ақыл-ойға өте жақын болатынын айтады [5, 87-88 бб.]. Бұл ақырет бақытының бастауы болады және адам үшін субстанцияның ең биік шыңы, ол ең соңғы кемелге жетудің кілті [2]. Егер адамның іс әрекеті болмысында бар нәрседен басқа ештеңе жасамаса және ол сол адамның табиғатындағы нәрсені жасаса, онда болмыс пен іс бір нәрсеге айналады. Бұл жағдай дененің оның субстанциясы болуын және оның консистенциясы үшін дене құралын қолдануды талап етпейді [2].

Мустафад, ақылмен өзінің ең жоғарғы құзіреттілігіне жеткен және ақиқатты қысқа уақыт ішінде түсінетін халге келген адам ақыл-ойы метафизикалық білімге (уахи, аян) ашық жағдайға жетеді. Басқаша айтқанда, ешбір интеллектуалды құзыреті жоқ адам Жәбірейіл періште келген хабарды басқаларға жәй ғана жеткізіп беретін бірақ оның мазмұнын түсінбейтін пошта қызметкеріне ұқсамайды. Өзінің әсерін, күшін мустафад ақылда көрсететін белсенді ақыл-ойдың эпистемалық үлесінің арқасында теория мен практикалық істері көрінетін және естілетін өміршең болады. Мұндай адам пайғамбар, сондықтан ол шығыс пен батыстан пайдаланбай ақ даналықты қабылдай алады [6]. Бұл күй қиял күшінің жете алатын ұлы деңгейі және адам қиял арқылы қол жеткізетін ең жоғары мәртебесі болмақ [5, 67 б.].

Фарабидің айтуынша, табиғи түрден нақты ақылға айналған зияткерлік ақыл-ой мен мустафад ақыл-ой біріккеннен кейін осылардың бәрі бір нәрсе ретінде қабылдана, онда белсенді ақыл-ойдың ілімін адам ақыл-ойы қолдана алады. Бұл жағдайда, адамның әрекеттері мен ойларына қоса қиял күші қосылса, ол

адамға аян немесе уахи түсе бастайды[5, 86]. Қиялдау күші – бұл сезім күші мен ақыл күші арасындағы орта күш, Аристотель іліміндегі «ортақ сезімұғымы» Фарабиде қиял күші деп аталады [5,61]. Осы себепті қиял күші интеллектуалдық ақиқаттарды шын көріністе ашуға мүмкіндік береді. Осы тұжырымға сәйкес, пайғамбарлық «шынайы философ» туралы түсінікке қосымша қияли ойлау қабілеті бар данышпандық ретінде қабылданады, дәлірек айтсақ практикалық данышпан [7,95 б.]. Нағыз хакім, философ және зияткер адамның ісіуахиды белсенді ақылдан алып адамның ақыл-ойына ашып жеткізіп беруден тұрады. Егер аян белсенді ақылдан адамның ойына тасыса, ол кісі пайғамбар болады[5, 86,87 бб.]. Басқаша айтқанда, потенциал тұрғысынан нағыз философ болған адамда, егер рухани ілім (фейз) белсенді ақылдан қиялға тасыса, онда ол пайғамбар болады. Бұл айтылғандардан қияли күш пайғамбарда жоғары деңгейде және зияткерлік күш немесе ақыл дәрежесі жоқ деп айтуға болмайды. Керісінше, пайғамбарлықта зияткерлік күш оның хакімдік күшіне қосымша болып табылады. Пайғамбарда ақылдың да, қиялдың күші де жоғарыда. Сондықтан ол бірінші көшбасшы(райс әууәл) деп аталуға әбден лайықты [1, 17 б.]. Себебі, олар пайғамбарлық келгенге дейін әлеуметтік мәселелерді жоғары деңгейде шешіп, олар туралы ойланған. Нақтырақ айтсақ, Мұхаммед пайғамбар тұрғысынан алғанда, біз қоғамның мәселелерін жоғары экзистенциалды деңгейде ойлайтын философ/хакім туралы айтылатынын білуіміз керек.

Әл-Фарабидің пікірінше, ең жоғарғы кезеңдегі адамның ақыл-ойы тәртіп тұрғысынан белсенді ақылға қарағанда төмен тұрады [8]. Алайда, оның айтуынша, бұл Аристотельдің көптеген ашықтаушыларының пікіріндегідей құдай дегенді білдірмейді[9]. Адами ақыл үнемі белсенді ақыл деңгейіне жақындауда болады, бірақ ешқашан толық жете алуы мүмкін емес. Ол белсенді ақылдан артта қалатыны сөзсіз[7]. Бұл адам ақыл-ойының қанша жоғары деңгейге жеткеніне қарамастан, уахиға тең бола алмайды дегенді білдіреді. Фараби жүйесі адам ақылының барлық ақылға қонымды формаларын немесе осы бейнелердің көпшілігін түсініп, толығымен нақты себеп болған кезде, ол түсінудің жаңа деңгейіне, атап айтқанда, мустафад ақыл-ой деңгейіне көтеріледі. Бұл кезеңде ойлау әктісі өзінің мәні бойынша барлық ақылға қонымды мәселелерді нақты ақыл және нақты себеп ретінде қарастырады. Пайғамбарлар дегеніміз – жаратылыс мен өмірдің барлық салаларында ақылға қонымды шешім таба алатын адамдар. Көптеген философтардың ашықтаған ақиқатын сол деңгейге жеткен санаулы адамдар ғанатүсінеді. Пайғамбар бақыттың не екенін және бақыттың себебі болатын нәрселерді рационалды және символдық түрде түсіндіре алады[10]. Олар ақиқатты көптеген адамдарға оңай түсіндіре алады. Мысалы кедейлерге көмектесу, жетімге қамқор болу, біреудің мүлкіне қол сұқпау және сол сияқты моральдық құндылықтарды орындаудың нәтижесінде берілетін жұмақ екенін түсіндірсе әпкімнің ойына қонымды болады және әсері әлдеқайда күшті болады. Сондықтан пайғамбарлық қызметі осы жерде басталады. Алынған ақпаратты жалпы халық түсінетін формаға келтіру қажет және бұл әрекет қиял күші/тахайюл арқылы іске асады.

Қорытындылай келсек, Фараби философиясындағы пайғамбарлық ұғымына қатысты ислам теологтарының тұжырымын ескерместен бұрын оның бұл ұғымға берген анықтамасын тілдік және философиялық тұрғыдан дұрыс түсіну маңызды екенін байқауға болады. Егер Фарабидің еңбектерін осы тұрғыдан оқитын болсақ, оның ілімін талас тартысқа салмастан дұрыс түсінуге болады. Пайғамбарлықты қайырымды қаланың ең негізгі және ажырамас элементі деп санайтын философтың осы институтқа қаншалықты мән бергенін байқатады. Мұса пайғамбарды яһуди Платон, ал Платонды грекше сөйлейтін Мұса ұғымын ескерер болсақ, Әл-Фараби Мұхаммед пайғамбардың насихатындағы ақиқаттарды философиялық тілде түсіндірген болуы ғажап емес.

Әдебиеттер:

1. Aydın, "Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Saadet Kavramı", İslam Felsefesi Yazılan, Ufuk kitaplan, 2. baskı, İstanbul 2000, s. 15. Bu konu için bkz. Farabi, Medznetü'l-Fazıla, çev. Ahmet Arslan, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990, s. 122; İbn Sina, "er-Risiletü'l-Arşıyye", Risaleler, s. 56.
2. Jebrini, Alaeddin, "Farabi", DİA., c. 12, s. 156.
3. Bayrakdar, Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, TDV yay., Ankara 1998, s.
4. Galston, Miriam, "Farabi'nin Önerisi Varoluş Siyaseti: Gaye ve İnsan," (İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi, Charles E. Butterworth, içerisinde) Pinar yay., İstanbul 1999, s. 95.
5. Әл-Фараби, әл-Мәдинаәл-Фадилә, 86,87 бб.
6. Құран Кәрім. Мағыналар және түсіндірмелерінің /тәпсірінің/ аудармасы. Алматы, 2013. – 776 б.
7. Galston, "Farabi'nin Önerisi Varoluş Siyaseti: Gaye ve İnsan,"
8. Aydın, Yaşar, Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi, s. 135; Aydın, Salih, "İttisal ve İttihat Nazariyesi", Bkz. www.islamfelsefesi.net/page.php?id=15 30.03.2009.
9. Aristo' daki "nous poietikos-aktif zihin" sistemin mantığı gereği bizzat Tann olması gerekiyor. W eber, Alfred, Felsefe Tarihi, çev. Vehbi Eralp, Sosyal yay., 5. baskı, İstanbul 1993, s.
10. Black, Deborah L., "Al-Farabi", (IFT) v. I, p. 224.

СЕКЦИЯ 6

**ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗГЕРІСТЕРДІ
СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ**

**СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ
В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ**

**SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF SOCIAL CHANGES
IN KAZAKHSTAN SOCIETY**

СЕКЦИЯ 7

ИНКЛЮЗИВТІ ҚОҒАМ: ПЕРСПЕКТИВАЛАР ЖӘНЕ КҮТІЛІМДЕР

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБЩЕСТВО: ПЕРСПЕКТИВЫ И ОЖИДАНИЯ

INCLUSIVE SOCIETY: PERSPECTIVES AND EXPECTATIONS

Авсыдыкова К.А., Еламанова А.С.

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: kuralayavsydykova@gmail.com, yelamanova.ainur@gmail.com*

ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАР: ҚОҒАМДЫҚ КӨЗҚАРАС ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ФАКТОРЛАР

XX ғасырдың аяғында қоғамда болған саяси-әлеуметтік қарама-қайшылықтар қалыпты тіршілік мазмұнына өзгеріс енгізіп, адамдар арасындағы қатынастарға, оның ішінде отбасы институтының құндылықтарына да кері ықпалын тигізді. Бұл өз ретінде бұрын дәстүрімізде кең тарамаған жалғызбасты аналардың қоғамда күн санап көбеюіне әкеп соқтырды.

Қазіргі жаһандық заманның технологиялық жетістігі қуантарлық болғанымен, рухани құндылықтар жағынан кемшін түсіп жатқан тұстары өте көп. Оның бірі – некенің баянсыздығы немесе азаматтық некенің дағдыға айналуы, кәмелетке жетпей жыныстық қатынастарға түсу, соның салдарынан баланы жалғыз тәрбиелеп отырған жас аналар проблемасының өршуі. Мұның себебін анықтау барысында республикамыздағы жас адамдар саны, ерлер мен қыздар санының ара қатынасы, ауылдағы жастар, олардың негізгі проблемалары, қала жастарының өзіндік көзқарасы, жас адамдардың неке құруда жауапкершілікті толыққанды сезінбеуі, соның салдарынан ажырасудың көптігі, ерте жүкті болып қалу, жас аналардың негізгі мәселелеріне тоқталу міндетті болмақ.

Біздің республика халқының төрттен бірі, яғни елдің әрбір төртінші тұрғыны – жастар. Жастар – қоғамдағы адам капиталының стратегиялық маңызды бөлігі болып табылады, сондықтан олардың өмір сүру дағдысы, білім алуы, жұмыспен қамтылуы, отбасын құруы, бала өсіруі біздің қоғамның басты мәселесі болып қала бермек.

Елде репродуктивті жас кезеңінде қанша адам бар дегенді анықтау үшін ресми статистикалық мәліметтерге кезек берейік. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметі бойынша, 2014 жылы 14-29 жас аралығындағы жас адамдар саны 4 293 353 болған екен[1], ал 2019 жылы жастар саны азайып, 3 830 536 адамды құрады[2]. Яғни жастар санының азаю көрсеткіші 70 мың адам. Яғни 1980 жылдары дүниеге келгендер қазіргі таңда 40 жасты еңсергендіктен жастар санатында емес, жастар қатарын 1990 жылдан әрі қарай дүниеге келгендер толықтырып отыр. Бәрімізге белгілі, 90-жылдары қиын саяси-әлеуметтік және экономикалық жағдайға байланысты туу күрт азайды. 2019 жылғы мәліметте жастар санының аз болуын осылайша түсіндіруге болады.

Тағы бір назар аударатын жайт, 2019 жылы жастардың ауыл және қала болып бөлінуінде қалалықтардың басым (56,8%) екендігін байқадық. Қалалық жастар саны оқуға немесе жұмыс істеуге келген ауыл жастарымен толықтырылуда. Ал жастардың басым көпшілігінің қалада тұрақталып, бейімделіп кетуі барлық жағдайда сәтті бола бермейтіні анық, кейде бұл жағымсыз мәселелердің белең алуына алып келетіні сөзсіз. Кейбір жас адамдардың қалада тұрақты жұмыс таба алмауы, жауапкершіліксіз еркін өмір сүруі, ата-ана тарапынан бақылаудың жоқтығы, зиянды әдеттерге үйір бола бастауы, жыныстық қатынасқа ерте баруы, міне осының бәрі өз кезегінде жалғызбасты аналар санының күрт көбеюіне әсер етеді. «Қазақстан жастары-2014», «Қазақстан жастары-2014» Ұлттық баяндамаларында «мемлекет тарапынан бала тууына байланысты біржолғы жәрдемақы төлеу, 18 жасқа дейінгі жас балаларға жәрдемақы төлеу, ата-ананың қамқорынсыз қалған балаларды, мүмкіндігі шектеулі жастарды қолдауға» мән берілгенімен, қаладағы жастардың белгілі бір бөлігін құрайтын жас жалғызбасты аналардың құқықтары, оларға көрсетілетін әлеуметтік көмек түрлері қарастырылмаған. Тек соңғы жылдардағы Ұлттық баяндамаларда жастар арасындағы некеге тұру, ажырасу, туу мәселесі өз алдына бөлек қарастырыла бастауы бұл мәселенің өзектілігі күннен-күнге артып келе жатқандығын байқатса керек.

Республикадағы жастар мәселесін зерделейтін бірден-бір ұйым – «Жастар» ғылыми зерттеу орталығы жүргізген «Қазақстан Республикасындағы жастардың құндылықтары» әлеуметтік зерттеу талдаулары өте қызық. «Сіз үшін өмірдегі ең басты құндылық?» сұрағына респонденттердің басым көпшілігі (82, 4%) «Отбасы» деп жауап берген [3]. Бұл, әрине, қуантарлық жағдай. Себебі, рухани және отбасы құндылықтары өзгерген заманауи өмірде отбасының рөлінің ерекше екенін мойындайтын жастардың көптігі бұл біріншіден, қашанда отбасы – өмір тірегі, адамның тіршілік етуінің басты мәні екендігін ұғынумен байланыстырсақ, екіншіден, ұлттық менталитет тұрғысынан алғанда да біздің қазақ халқы үшін отбасының орны ерекше екендігімен түсіндіруге болады.

Дей тұрғанмен, жастар отбасы құндылықтарының адамдар арасындағы қарым-қатынастағы орны жоғары бағалағанымен, нақты істе бәрі керісінше. Мысалы, 2012 жылы қыздардың некеге тұру жасы 24,4 жасты құраса, 2015 жылы 27,7 жасқа көтерілген. Қарап отырсаңыз, бар болғаны бір жыл ішінде қыздардың тұрмыс құру жасы бірден үш жасқа көтерілген. Бұны қазіргі қоғамдағы өріс алған мына тенденциямен түсіндіре аламыз. Қыздар әуелі жоғары білім алады, сосын экономикалық тәуелсіздікке

ұмтылады, қызметтік мансап қуалап, отбасы құруды негізгі міндеттен алыстата бастайды. Әрине, бұны кейбір ғалымдар қазіргі заман жастарының отбасын құру мәселесіне барынша жауапкершілікпен қарайтынымен түсіндіреді, бірақ бұл бала туу, ұрпақ көбейту мәселесінде өз ізін қалдырып отырады, яғни қыз баланың отбасы құру жасы ұлғайған сайын оның дүниеге бала әкелуі соншалық қиындай түсетіні жасырын емес. Ал әлем халықтарымен салыстырғанда саны жағынан аз саналатын біздің халқымыз үшін демографиялық саясат өте маңызды, қоғамның дамуында генфондты сақтау, халық санын көбейту мәселесіне көп нәрсе байланысты. Бірақ бір өкініштісі, ақпараттық ағыны мол қазіргі қоғамда жасөспірім кездегі жүктілік, түсік жасату, кәмелетке толмай ана болу, ананың баланы жалғыз өзі тәрбиелеуі мәселесі күн тәртібінде ашық тұр. Жасөспірімдердің өмірлік тәжірибесінің аздығы, өз денсаулықтарына немқұрайды қарауы, ерте жыныстық қатынасқа түсуі, жауапкершілікті түсінбеуі жалғызбасты аналар санын көбеюіне алып келуде. Статистика комитетінің деректері бойынша 15-18 жас аралығында босанған қыздар санының ең жоғары көрсеткіші Алматы, Жамбыл, Қарағанды және Түркістан облыстарында байқалады. Айталық, егер 2015 жылы 15-18 жаста босанған қыздар саны Алматы қаласында 3,08% құраса, бұл көрсеткіш 2019 жылдың алты айында 6,84%-ке өскен [2]. Бұның өзі мәселенің үлкен қалаларда тым кең таралғанын көрсетеді.

«Күн сайын әлемде 20 мың жасөспірім қыз босанады. Ал елімізде жыл сайын кәмелетке толмаған 3 мың ұл мен қыз некеге отырса, 1000 жасөспірім қыздың 30-ы өмірге сәби әкеледі. Швецияда 1000-ның төртеуі, Оңтүстік Кореяда екеуі. Қазақстандық жасөспірімдердің туу статистикасы Еуропа елдеріне қарағанда алты есе көп. Қазақстанда қыз тағдырының құны қандай? Жасөспірімдер арасындағы жүктіліктің көбеюі жыныстық сауаттылықтың төмендігінен бе?»[4] деген сауал бүгінде осы мәселені қарастырған әрбір адамның көкейінде тұр.

Бүкіл әлемде дәрігер мамандар жасөспірім жастағы жүктіліктің қауіптілігін айтып, дабыл қағуда. Жыныстық дамуы толық жетілмеген ағзаның бала көтеруі көп жағдайда орны толмас қасіретке алып келіп жатады. Босану кезінде кездесетін жас аналар өлімі, баланың іште шетінеуі, баланың толыққанды дамуына, дәрігерге уақытылы қаралмау салдарынан бала денсаулығында кінәрат болуы және тағы басқа толып жатқан жағдайлар – осының салдары. Алтым ерте ана болудың моральдық, әлеуметтік, психологиялық, материалдық проблемалары өз алдына зерттеуді қажет етеді.

Біздің республикада жас жалғызбасты аналарды қоғамға бейімдеу мәселесі аз зерттелген, кейбір ғалымдардың осы мәселеге ішінара тоқталғаны болмаса, келелі жұмыстар жоқтың қасы. Тіпті жасы ұлғайып, отбасы құрмай, саналы түрде жалғызбасты ана болу мәселесі де назарға алынбай келеді. Қолда бар материалдарға жасалған талдау статистикалық ақпараттың және осы проблеманың деңгейін сипаттайтын басқа да арнайы деректердің жетіспеушілігін көрсетті, яғни, бұл ғылыми кеңістікте өз орнын таппаған мәселе болғандықтан, қазіргі уақытқа дейін қоғам мен мемлекеттің назарынан тыс қалып отыр деп батыл түрде айта аламыз. Сонымен бірге қоғамда белең алған ажырасу себебінен ананың баланы жалғыз тәрбиелеуі де өз алдына қарастыруды қажет етеді.

Елбасы Н.Назарбаев «Жастарды және отбасы институтын кешенді қолдау мемлекеттік саясаттың басымдығы болуы керек» деп нақты атап көрсетті [5].

Толық емес отбасында бала тәрбиелеу көптеген қиындықтармен тұспа-тұс келеді, әсіресе бұл қоғамдық-әлеуметтік, материалдық жағдайларға, аналардың тәрбиесіне, адамгершілік қасиеттеріне де байланысты. Көптеген жалғызбасты аналардың күн көріс деңгейі өте төмен, бұл өмірдің жаңа белесіне – аналық өмірге бейімделуде қиындық туғызады. Жалғызбасты аналар өздерін асырау үшін күні-түні жұмыс істеуге мәжбүр, олардың әдетте бала тәрбиесіне уақыты жоқ, оның сыртында ер адаммен болған сәтсіз қарым-қатынас кесірінен өмірден түңіліп, әлеуметтік ортаға бейімделе алмайды. Жалғызбасты аналардың басты бөлігін некеге тұрмай жүкті болған немесе жігітінен алданып қалған, нақты білімі мен тұрақты жұмысы жоқ, ана болудың әлеуметтік маңызын жете сезінбеген, бала тәрбиелеуде тәжірибесі мен дағдысы жоқ жас аналар құрайды. Бұл олардың әлеуметтік бейімделуінде әжептеуір қиындық туғызады. Сонымен бірге қоғамның жалғызбасты аналарға деген жағымсыз көзқарасын жоққа шығара алмаймыз. Көп жағдайда некесіз дүниеге келген балаәкесінің жауапкершіліктен қашуы немесе мүлде бас тартуы, қыздың өз ата-анасының, туған-туыстарының ренішінен қорқуы, тіпті жас ананы қоршаған адамдардың: құрбы-құрдас, көршілер, таныстар, сыныптастар және т.б. ұнамсыз көзқарасы, осының бәрі жас ананы депрессияға ұшыратып, тіпті кейде өзіне-өзі қол жұмсауына дейін апарады. Баланы перзентханаға тастап кету, бас тарту және тағы басқа жағдаяттар да осыдан шығады. Анасы баладан бас тартпай, жалғыз тәрбиеленгеннің өзінде де толық емес отбасында тәрбиеленген бала әкесі болмауы себебінен әлеуметтік дискриминацияны ерте сезінетіндігі рас.

Біздің қоғамда жалғызбасты аналарға деген пікірді шартты түрде үшке бөлуге болады: жалғызбасты аналарды түсінуге мүлде тырыспайтындар, олардың тағдырын қабылдай алмайтындар, басқаша айтқанда ұнатпайтындар, олар көбіне «болған іске, бәріне қыздың өзі кінәлі» ұстанымын қолдайды, екінші топ–

жақтырмаудан көрі аяныш сезімі басым адамдар, «обал болды» деген көзқарасты жақтайтындар, үшінші топ – жалғызбасты аналардың тағдырына немқұрайдылық танытатындар, оларды «жалғызбасты аналар тағдыры қызықтырмайды». Осылардың ішінде «қыздың (жас ананың) өзі кінәлі» дегенді ұстанатындар біздің қоғамда өте көп. Олар ерте жастан қыз баланың тәрбиесіне көп көңіл бөлу қажеттілігін айтады. Бұл өте дұрыс. Бірақ өмірде бәрі сәтті бола бермейтіні белгілі, тағдыр тезінде қыз бала осы жағдайға ұрынған уақытта, басына іс түскенде қоғам қандай қадам жасауы керектігі көбіне шешімін таппай жатады. Бұл жалғызбасты аналар мәселесін тереңдете түседі.

Жалғызбасты аналардың әлеуметтік, тұлғалық қарама-қайшылығы мен оларға көмек көрсететін әлеуметтік ұйымдарының мазмұны арасындағы алшақтықты арттыра түседі. Сондықтан жалғызбасты аналардың әлеуметтік және тұлғалық мүмкіндіктерін зерттеу, оларды қоғамға бейімдеудің өзектілігі барынша арта түседі.

Толық емес отбасы мәселелеріне арналған еңбектерде олардың жалпы проблемалары, өмірлік қиындықтары сөз болғанымен, жалғызбасты аналардың әлеуметтік, тұлғалық, рухани қиындықтары жеткілікті зерделенбеген. Көптеген зерттеу еңбектері негізінен, материалдық қиындықтарды көбірек қарастырады. Ал жалғызбасты аналардың жүктілік кезіндегі жан-жағынан қолдау таппай қиналуы, тәжірибесіздігі, барлық сәтсіздіктері мен қиналыстарының себебі ретінде некесіз туатын баласына деген жеккөрінішті көзқарасы, қоршаған ортаның жазғыруы, кінәлауы, депрессия жағдайында өзіне-өзі қол жұмсау арасындағы байланыс мәселесі қарастырылмай келеді. Шығармашылық бастамашыл әйелдердің Лигасы «Сорос Қазақстан» Қорының қолдауымен сонау 2010 жылы «Қазақстандағы ерте ана болудың проблемаларын талдау» жобасын жүзеге асырған болатын [6]. Бұл зерттеу нәтижесі жүктіліктен сақтану мәдениетінің төмендігі, арнайы медициналық, консультациялық, психологиялық қызметтердің тым аздығы, болғанның өзінде оған жас қыздардың жүгінбеуі, жасөспірімдерге арналған жыныстық мәселелер бойынша бағдарламаның жоқтығы ерте жыныстық қатынастың басталуына әкеп соғатынын көрсетті. Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссияның мәліметіне сүйенсек, жыл сайын үш мыңнан астам кәмелетке толмаған қыздарерте некеге отырады екен. Бұл жасөспірім жалғызбасты аналардың біздің қоғамның нақты бір бөлігі екенін мойындап, оны өзекті мәселе қатарында санауымыз керектігін көрсетеді. Ең өкініштісі сол, әлеуметтік, материалдық және моралдық жағынан бала тәрбиелеуге дайындығы жоқ жас аналардың балаларының көбісі кейін әлеуметтік жетімдердің санын көбейтіп, балалар үйінің тәрбиеленушілеріне айналады.

Жалғызбасты аналардың балалы болған кездегі жасы, білімдік, кәсіби деңгейі, отбасылық жағдайы түпкілікті қарастырылмаған. Бала тәрбиелеу барысында жалғызбасты аналар әртүрлі әлеуметтік қиыншылықтарға ұшырайды. Толыққанды отбасы үшін қалыпты болатын қарапайым жағдайлар жас жалғызбасты ана үшін аса маңызды, шешілместей болып көрінуі мүмкін. Айта кететін жағдай, жоғары білімді аналарға қарағанда арнайы білімі жоқ аналардың табыс көзі шектеулі, тұрақты жұмыс орны жоқтығы да өмір сүруді қиындататыны анық.

Сонымен бірге алдағы зерттеу барысында «некеден тыс ана болу», «жалғызбасты ана», «жалғызбасты ананың отбасы» сияқты ұғымдарының мағынасын айқындайтын боламыз. Себебі, заңдылық жағынан некесіз баланы дүниеге әкелген аналардың құқықтық-әлеуметтік статусы айқын емес. Қоғамдағы жалғызбасты аналар санының арту себептері де күрделі. Ең алдымен, қыз бала мен ер бала тәрбиесіне жеткілікті назар аударылмауы, шетелдік жыныстық бағыттағы ақпарат көздеріне қызығушылықтың артуы, отбасылық байланыстың әлсіреуі, отбасы институты құндылықтарының төмендеуі, ұлттық дәстүрдегі дәстүрлі отбасылық қарым-қатынастардың дәріптелмеуі, нәпсіге бой алдыру, некеден тыс жыныстық қатынасқа ерте түсу, азаматтық некенің белең алуы, ажырасу фактілері, міне осы жағдайлардың барлығы да баланы жалғыз өзі асырайтын жас аналар санының көбеюінің бірден бір себептеріне жатады.

«Жалғызбасты ана» ұғымына кімдер жатады, «некеден тыс бала туған жас аналар», «жасы келіп, өзі үшін туып алғандар», «жесір қалғандар», «ажырасу нәтижесінде өз бетінше балаларын тәрбиелеп жатқан аналар», «азаматтық некедегі аналар», «жалғыз өзі бала асырап алғандар» және тағы басқа түрлі жағдайлармен жалғызбасты аналар атанғандар ма, осы жағы да нақты талдауды қажет етеді. Қалай болғанда да некеден тыс бала туып, өзі асырап отырған жалғызбасты жас аналардың категориясы барлық жағынан оқшау тұрады, себебі олар әу бастан толық емес отбасы саналады. Бұл жердегі бір ескеретін нәрсе, егер некеден тыс туған баланың биологиялық әкесі отбасына қолдау көрсетіп, көмектесетін болса, «жалғызбасты ана» деп атау қаншалықты дұрыс деген мәселе тағы бар.

«Қазіргі отандық ғылымда «жалғызбасты ана» ұғымының нақты анықтамасы жоқ. Термин тар және кең мағынада қолданылады. Тар мағынада ол некесіз балалары бар, заңды некеде тұрмайтын

әйелдерді қамтиды. Бұл терминнің толық коннотациясы балаларды жалғыз тәрбиелейтін аналардың кең санатын білдіреді, оның ішінде жесір қалған және ажырасқан балалары бар әйелдерді қарастырады»[7].

Интернетте жалғызбасты аналарға қатысты материалдарға шолу жасау барысында мынадай ақпараттарды кезіктірдік. «Baribar/Бізде бәрі бар!» консультативтік сайтында қойылған «Жалғызбасты ана деген кім?» сұрағына «Көп адам жалғызбасты ана мен толық емес отбасы екеуін шатастырады. Жалғызбасты ана – заңды некеге тұрмай, дүниеге сәби әкелген әйел. Оларға алимент төленбейді. *Күйеуімен ажырасқан, яки жолдасы қайтыс болған, балалары бар аналар толық емес отбасы санатына кіргізіледі*» деген жауап берілген. Ал «жалғызбасты аналар жәрдемақыны қалай алады?» деген сауалға «Қазақстанның қазіргі заңнамаларына сәйкес, балаларын жалғыз тәрбиелеп отырғандарға **арнайы жәрдемақы жоқ**. Толық емес отбасыға жәрдемақы мен басқа да төлемдер барлығымен бірдей беріледі. Барлық аналар сияқты жалғызбасты ана да бала тууына байланысты тағайындалатын біржолғы мемлекеттік жәрдемақы, бала бір жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты төленетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы, 18 жасқа дейінгі балаларға тағайындалатын ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы, мүгедек баланы (мүгедек балаларды) тәрбиелеп отырған анаға немесе әкеге, бала асырап алушыға, қамқоршыға төленетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақыны алуға құқылы» деп жазылған»[8]. Ал мектептен жеңілдіктер мен қаржылай көмек алатын балалар санатында жалғызбасты аналар мүлде көрсетілмеген.

Жалғызбасты аналардың құқықтары туралы осындай мәліметтердің анық-қанығына көз жеткізу мақсатында Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ресми интернет-ресурсына кірдік. Бұл ресурста жалғызбасты аналарға қатысты келіп түсіп жататын көп сұрақтардың біріне (мысалы: «...Жалғыз басты анамын. Жалғыз басты ана дегенге кім жатады, мен жәрдемақы ала аламын ба? Оған қандай құжат тапсырамын?») былай ресми жауап қайтарылған екен: «Қолданыстағы заңнамаға сәйкес жалғызбасты аналарға әлеуметтік кепілдемелер жалпы негізде қаралған. Жәрдемақы жөніндегі сұраққа келсек, отбасының орта есеппен жан басына шаққандағы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен болған жағдайда, 18 жасқа дейінгі балаларға арналған жәрдемақы алуға құқығы бар»[9]. Байқағанымыздай, мемлекет тарапынан да жалғызбасты аналардың құқықтық мәртебесі реттелмеген. Сондықтан да жалғызбасты аналарға арнайы төленетін жәрдемақы түрі тағайындалмаған.

Жалғызбасты аналар отбасының проблемасы қашанда әлеуметтік мәселе болып қала бермек, себебі, қоғамда отбасының орны басқа әлеуметтік институттарға қарағанда ерекше. Адамның өмірінде отбасының алғашқы әлеуметтік институт ретінде орны аса маңызды. Отбасында бала тәрбиеленеді, алғашқы тәлім-тәрбиені отбасынан алады, осында әлеуметтік бейімдеу үдерісі жүреді, тұлғаның қалыптасуы отбасынан басталады, отбасында тұлғаның ішкі әлемі мен жеке сапалық қасиеттері қалыптасады. Ол бұл жалғызбасты анадан ғана құралған толық емес отбасында қалай жүзеге асады, бұл да өз алдына зерделеуді талап етеді.

Қалай болғанда да жалғызбасты аналарды әлеуметтік қолдау – мемлекеттің отбасылық саясатының құрамдас бөлігі, жас жалғызбасты ана өзінің ішкі күш-қуаты есебінен отбасылық өмірде кездесетін алуан түрлі жағдаяттар мен проблемаларды шеше алмаған кезде қоғамның, мемлекеттің қолдауын айқын сезінуі тиіс.

Ұлыбританияда жалғызбасты ата-аналарға материалдық көмек бала 16 жасқа толғанға дейін көрсетіледі. Олар балаларға арналған жәрдемақы, денсаулық сақтаудың тегін қызметтері, тұрғын үй алуға басым құқықтарына ие. Аустралияда жалғызбасты ата-аналар, оның ішінде әкелер де мемлекеттік көмек алады, бұл ретте жәрдемақының мөлшері олардың жалақысына байланысты болады. Ерекше санаттағы зейнетақыларды кәмілеттік жасқа толмаған балалары бар жесірлер және 50 жасқа толған адамдар алады [10]. Осындай деректерді де қазіргі заманауи қоғамды гуманизациялау бағытындағы жұмыстарда ескерген артық болмас.

Бүгінде елімізде жалғызбасты аналарға арналған арнайы әлеуметтік көмек қарастырылмаған, бірақ, Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 маусымдағы № 63 Заңының 4-бабына сәйкес жәрдемақылар алу құқығы отбасының орта есеппен жан басына шаққандағы табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен болған жағдайда, балаларға арналған жәрдемақы тағайындалады. «Ең төмен тұтыну себеті бүгінде 31 183 теңгені құрайды» [11]. Бұл жерде атап кететін жайт, жас ананың табысы аталған сомдан төмен болған жағдайда ғана жәрдемақы алу құқығына ие болатынын ескерген жөн. Ал еліміздегі шарықтаған нарық қатынастар жағдайында өмір сүру, күн көру, бала асырау, баланы оқыту, тәрбиелеу, жетілдіру мәселесінің бүгінгі күндегі құны аталған күн көріс деңгейінен әжептеуір қымбат екенін ескерсек, мәселенің өзектілігі артып, зерттеу аясы кеңейетіні анық.

«Қазақстан Республикасының халықты әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес 2018

жылдың 1 қаңтарынан бастап жаңа форматтағы атаулы әлеуметтік көмек қолданысқа енгізілді. Жаңа форматтағы атаулы әлеуметтік көмек жәрдемақының үш түрін біріктіреді, атап айтқанда: 18 жасқа дейінгі балаларға арналған мемлекеттік жәрдемақы; көп балалы отбасылар үшін арнаулы мемлекеттік жәрдемақы; қолданыстағы атаулы әлеуметтік көмек. Бұл жерде де жалғызбасты аналар жалпы негізде қарастырылған.

Бұл әрине, мәселенің экономикалық (материалдық) жағы. Ал жалғызбасты аналар, оның ішінде әсіресе жасөспірім аналарды қоғамға бейімдеу, оларға моральдық көмек көрсету, уақытша тұратын жермен, жұмыс орнымен қамтамасыз ету мәселесі әрқашан өзекті. Алдағы уақытта жалғызбасты аналарды әлеуметтік қолдау механизмдерін талдау, үкіметтік және үкіметтік емес ұйымдардың қызметін саралау, әсіресе жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік қолдау нысаны ретінде «Аналар Үйі» қызметін бағалауға толық тоқталатын боламыз. Бүгінде Қазақстан бойынша 19 қалада 24 «Ана үйі» ашылған және әр үйдің қаржыландыратын меценаттары бар. Алғашқы «Ана үйі» Астана қаласында ашылды. Бұл орталықтардың пайда болуы қоғамдағы жетімдер үйінің азаюына себеп болды десек, артық айтқандық емес.

Әрине, бір мақала төңірегінде жалғызбасты аналар санының артуының әлеуметтік-қоғамдық, психологиялық себептерін айқындай алмаймыз. Сондықтан да бұл мақаладағы негізгі мақсатымыз – жалғызбасты аналардың проблемасына назар аударту, оларды әлеуметтік бейімдеу үдерісіндегі мемлекеттің үлес салмағын арттыруға талпыныс жасау, Қазақстандағы жалғыз басты аналардың феноменін талдау, елдегі жалғызбасты аналарды әлеуметтік қолдау мәселелері мен тәжірибелерінің барлық аспектілерінің өткірлігі мен параметрлерін анықтау, қазақстандық қоғамдағы жалғыз басты аналардың құқықтық және әлеуметтік-мәртебелік ұстанымдарын зерттеу, қазіргі заманғы қоғамдағы жалғызбасты әйелдерді әлеуметтік бейімдеу, оны тиімді жолдарын ұсынудың қажеттілігін ашып көрсету мәселелеріне қоғамдастық пен жұртшылықтың назарын аударту. Ал бұл мәселелерді терең қарастыру болашақтағы зерттеу жұмысымыздың өзегіне айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.«Қазақстан жастары-2014» Ұлттық баяндамасы. Национальный доклад «Молодежь Казахстана-2014». Ж.К.Боқанова, Ж.К.Кәрімова, Л.М.Әмреева, Л.Ю.Зайниева, Г.Т.Лиясова, Н.П.Калашникова, Х.С.Қалиева, Г.Н.Кенжебалина, Б.Б.Масатова, Ә.А.Мұхамеджанова, А.Н.Тесленко – Астана: «Жастар» ҒЗО, 2014. 270 б., 7 бет.
- 2.«Қазақстан жастары-2019» Ұлттық баяндамасы. Национальный доклад «Молодежь Казахстана-2019». «National report Youth of Kazakhstan – 2019». Ойшыбаев К.Б., Қайдарова А.С., Каримова Ж.К., Әшімханова Д.Ә., Батталова Ж.С., Родионов А.Н., Ким Е.М., Жампеисов Д.А., Шаповал Ю.В., Касымбеков А.М. Астана: «Жастар» ҒЗО, 2019. 420 б., 9-11, 29 бет.
3. Социологические исследования «Ценности молодежи РК» НИЦ «Молодежь», 2017 г.
4. Абибулла Н. Қыздардың ерте балалы болуы олардың өміріне қауіпті. 2017 ж. http://old.baq.kz/kk/news/kogam/kizdardin_erte_balali_bolui_olardin_omirine_kauipti20171108_170500
5. Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 5 қазан, 2018 жыл.
6. Анализ проблемы раннего материнства в Казахстане. Фонд «Сорос Казахстан». Общественное Объединение «Лига женщин творческой инициативы», 2010 г. https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/02/the_analysis_of_the_early_motherhood.pdf
7. Данилова С.С. Социологический анализ проблем одиноких матерей в малом городе (на примере Ивановской области). 2009 г. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskii-analiz-problem-odinokih-materey-v-malom-gorode-na-primere-ivanovskoy-oblasti>
8. Қыдырханова А. Жалғызбасты аналарға қандай жеңілдіктер қарастырылған? 2018 ж. <https://baribar.kz/card/zhalghyzbasty-analargha-qandaj-zhenhildikter-qarastyrylghan/>
9. <https://www.enbek.gov.kz/ru/node/300994> Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ресми интернет-ресурсы
10. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат Тұжырымдамасы
11. <https://sputniknews.kz/spravka/20200216/12853504/kunkoris-dengeii.html>

Балмағанбет Б.Ж.

Э.ғ.к., доцент Турғанбаев М.А. жетекшілігімен

Қ. Жұбанов атындағы АӨМУ. Ақтөбе

e-mail: beibit_95@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТ: ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Аннотация. В статье рассматривается сущность и особенности социальной политики как эффективного инструмента общественного развития. Основные проблемы социальной политики анализируются как неотъемлемая часть общества и государства, политической и социальной жизни. Сущность, значение и специфика социальной политики изучаются под влиянием различных факторов с точки зрения современного общества. В то же время развитие социальной политики переосмысливается и обобщается в соответствии с реалиями современного Казахстана.

Ключевые слова: социальная политика, современное общество, социальное развитие, социальная работа, концепция, факторы, социальное развитие.

Мемлекеттің әлеуметтік саясаты түрлі жағдайдағы әлеуметтік субъектілердің әлеуметтік қарым-қатынасын реттейтін қызметтің ерекше формасы. Қоғамдағы тең құқылы және төмен әлеуметтік жағдайды реттейтін әлеуметтік саясаттың қағидасы функционалдылық іс-әрекетке жатады. Осы іс-әрекет индивидтердің экономикалық теңсіздік позициясын еңбек жағдайы, әлеуметтік қамсыздандыру, денсаулық сақтау салалары арқылы қарастыра алады.

Барлық адамзат тарихында, барлық қоғамдық – экономикалық формаларда идеалды әлеуметтік мемлекетке ұмтылыс әр кезде де болған. Осы ұмтылыс арқасында адамдардың жалпы қоғамдық өмірі мен адам арасындағы жаратылысында адалдық мәселесі маңызды орын алады. Антикалық дәуірдің өзінде қоғамда абсолютті адалдық идеясы қалыптасу мақсатында «Идеалды мемлекеттік қалай құруға болады?» деген сұраққа жауап іздеген. Платон идеалды әлеуметтік мемлекетті өз азаматтарына бақыт пен адалдықты қамтамасыз ететін мемлекет ретінде түсіндірген [1].

Әлеуметтік саясат мәселелері жөнінде Аристотель, Фома Аквинский, Рене Декарт, Джон Локк, Шарль Монтескье, Жан – Жак Руссо т.б.еңбектері маңызды орын алады. Олар өз еңбектерінде адал мемлекет құруда теория мен идеяларын ұсынған [2].

Бұл саясаттың басты белгісі әлеуметтік жұмыс болып табылады. Әлеуметтік жұмыс термині астарында кәсіп түрі, мамандандырылған институт жүйесі және әр түрлі тәжірибе жүйелері қарастырылған. Бұл жүйелер адам туралы фундаменталды ғылым мен қоғамдағы топтар мен жалпы қоғамды тиімді ете алады.

Әлемдік тәжірибеде де әлеуметтік жұмыс маңызды және беделді кәсіп ретінде қалыптасқан. Батыс зерттеушілері бұл кәсіпті ХХІ ғасырдың мамандығы ретінде қарастырған [3].

Қазақстанда әлеуметтік жұмыс өз бастауын 1991 жылдан бастап алады. Ел бойынша Ұлттық университеттерде әлеуметтік жұмыс мамандығы жеке маман ретінде оқытыла бастады. Сонымен қатар әлеуметтік жұмыс тәжірибе барысында да өзінше дамып келеді. Қазіргі таңда қоғамдағы түрлі әлеуметтік топтармен жұмыс жасайтын практик әлеуметтік қызметкерлер көбейіп келеді. Олардың басты мақсаты мен міндеті – қоғамдағы халыққа, соның ішінде әлеуметтік әлсіз топтарға көмек көрсету, мемлекеттің әлеуметтік саясаты негізінде жұмыс атқару.

Әлеуметтік жұмыс заңды тұрғыда қоғамның әлеуметтік топтарына әлеуметтік-экономикалық жағдайын реттеуге көмегін тигізетін кәсіби мамандық ретінде де дамып жатыр. Шет елдік тәжірибеде әлеуметтік жұмыспен арнайы сертификаттан өткен мамандар ғана айналыса алады. Біздің елде бұл енді даму жолында.

Әлеуметтік саясат әр елдің басқаруы мен дамуының негізгі тетігі болып табылады. Көп түрлі факторлар мен мәселелерге қарамастан, әлеуметтік саясат халық арасында қарым-қатынас пен қоғамдағы адамдардың физикалық және психологиялық күйін анықтайды. Басқа жағынан, әлеуметтік саясат азаматтық қоғамдағы өмірлік әлеуметтік мәселелерді толықтай зерттеуге мүмкіндік береді. Саяси партиялардың және де мемлекеттік бағдарламалар аясында қоғам дамуының перспективасы көрініс табады. Әлеуметтік саясат қоғамда теңсіздік, әр деңгейдегі индивидтердің жағдайын реттейтін іс-әрекет ретінде көрініс табуы қажет.

Кең мағынада, әлеуметтік саясат тұжырымдамасын мемлекеттің, атап айтқанда қауымдастықтардың экономикалық мүмкіндіктер шеңберіндегі теңдік пен әділеттілікті қамтамасыз ету және әр түрлі қоғамдардың негізгі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жүзеге асырылатын реттеуші әсерінің жиынтығы ретінде қабылдауға болады. Әлеуметтік саясат әлеуметтік теңсіздікті төмендету және туындаған әлеуметтік қақтығыстарды жеңу мақсатында нормативті-құқықтық, экономикалық, психологиялық және басқа әсер ету тетіктеріне негізделген.

Тар мағынасында, әлеуметтік саясат тұжырымдамасы өмірдегі қолайсыз жағдайда қалған адамдарды қорғаудың құралы ретінде қарастырылады [4].

Герберт Спенсер қоғамды ішкі бөліктерімен бірге қалыпты дамитын біртұтас әлеуметтік организм ретінде қарастырады. Әлеуметтік саясат Спенсердің пікірінше, қоғамды ұйымдастырудың, бағалаудың және де нақты әлеуметтік факторларды басқарудың жолы болып табылады. Осы тұжырымдамалар негізінде әлеуметтік саясат пәні жалпылай қоғамның, оның бөліктері мен сол қағамның қатысушыларының дамуы ретінде көрініс табады [5].

Бір-бірімен тығыз қатынаста және бір-біріне әсер ететін әлеуметтік сфералар, әлеуметтік патронаж, денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет, еңбек және еңбектік қатынастар өзінің нақты мақсаты мен міндеттері бар, өз пәні бар әлеуметтік саясаттың ішкі жүйесіне кіреді. Осы сфераларды қоғамдық іс-әрекетте біріктіретін жалпыға ортақ әлеуметтік саясат болып табылады.

Әлеуметтік саясаттың мақсатын біржақты тұжырымдауға болмайды. Либерализм мен эгалитаризмде әлеуметтік саясаттың мақсатындағы айырмашылық ғылым жүйесінде де және тәжірибе барысында да айқын байқалады.

Либерализмде әлеуметтік саясаттың мақсаты – адамдардың тәуелсіз экономикалық өмір сүру мүмкіндіктеріндегі теңдігін қамтамасыз ету. Мысалы, бәсекелестік арқылы адамдарға тегін оқу, біліктілік жетілдіру т.б. мүмкіндіктерді әділ бөлу.

Эгалитаризм жағдайында әлеуметтік саясаттың мақсаты экономикалық бөлу кезінде адамдардың өмір сүру жағдайын тең бөлуге бағытталған [6].

Алға қойылған мақсатқа жету үшін әлеуметтік саясат келесі міндеттерді атқарады:

қоғам дамуы мен пайда болған әлеуметтік мәселелерді шешудегі негізгі қағидалар мен тұжырымдамаларды анықтау және іске асыру;

қоғам мәселелерін шешудің тиімді тәсілдерін ұсыну – мүгедектік, жұмыссыздық, өмір деңгейінің төмендігі, мәдениеттің төмендігі, әлеуметтік аурулар және т.б.

халықтың әлеуметтік әлсіз бөлігін медициналық және әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету. Әлеуметтік-экономикалық, демографиялық және басқа факторлардың ұлт денсаулығына, өмірі мен өміршеңдігіне әсерін жою немесе азайту;

әлеуметтік саясат саласындағы дамыған әлеуметтік мемлекеттердің тәжірибесін зерттеу және қолдану [7].

Әлеуметтік саясат қағидалары:

1. Индивид еркіндігі. Бұл қағида жеке меншікке және жеке адамның еркін білдіруіне негізделген.

2. Әлеуметтік әділеттілік. Өз табысын ұлғайта алмайтын, мүмкіндігі жоқ адамдар мен отбасыларға қатысты. Бұл қағида әлеуметтік әлсіз топтарға және әлеуметтік қауіп-қатер жағдайына түскен адамдарға қолданылады.

3. Әлеуметтік ынтымақтастық. Бұл халықтың әлеуметтік қауіпсіздігін қаржыландыру тәсіліне жататын маңызды қағида. Қаржылық ресурстар мемлекеттік бюджет пен әлеуметтік қорлардан жиналады және тек қаржылық тұрғыдан көмек қажет ететін индивидтер мен отбасыларға пайдаланылады. Бұл қағида әлеуметтік төмен топтар мен индивидтерге деген қоғамдық ынтымақтастық пен жомарттықты біріктіреді. Әлеуметтік ынтымақтастық қағидасы байдың кедейге, дені саудың ауруға, қарттардың жастарға деген көмегімен де түсіндіріледі. Оның қолданылуы әлеуметтік қатынастардың маңызды белгісі ретінде қарастырылуы керек [8].

Заманауи қоғам. Әлеуметтік капитализм. Қазіргі 21 ғасырда капитализмнің рөлі ерекше. Қазір барлық дерлік елдерде капитализм саясаты дамыған. Капитализм бұл қоғамның дамуына бірден-бір әсер ететін тылсым күш. Әлеуметтік капитализм өз алдына экономикалық рыноктағы заманауи капиталистік жүйені құрайды. Капитализм моделі халықтың өз күш-жігеріне бағытталған. Әр халықтың өз мүмкіндігінше дамуына жол береді [9].

Қорытынды

Әлеуметтік саясаттың дамуы қоғам мен экономиканың қайта құрылу кезеңіндегі ерекше белсенді өзгерісті білдіреді. Әр түрлі әлеуметтік модельдерді, бағдарламаларды, стратегияларды немесе тұжырымдамаларды эксперименттеу және жүзеге асыру әрдайым тарихи тәжірибе мен ғылыми білімді көрсетумен бірге жүрмейді. Кейбір тарихи кезеңдерде бұл уақытша немесе тұрақсыз пікірлерді ескеретін саясаттың осындай түрлерін жүзеге асырумен, сондай-ақ басқа саясаттарды, мысалы, саяси топтармен, партиялармен және достастықтармен байланысты саясатты жүзеге асырумен байланысты. Осы саясатты дамытудың жалпы мағынасы бойынша, олар адамның өмір сүруі үшін ең ыңғайлы қоғам құруға және оның әлеуметтік, медициналық, мәдени және басқа да қажеттіліктеріне барынша толық жауап беретін жүйені құруға бағытталған.

Пайдаланылған дерек көздері:

1. Аристотель. Политика. Афинская полития. М., 1997.
2. Территориальные проблемы социальной политики // Под ред. Э.Б. Гилянской, С.Н. Смирнова. М., ГУ – ВШЭ, 2000.
3. Социальная работа: теория и практика // Под ред. А. Сорвина. – М.: Аспект Пресс, 2001.
4. Димитрова С.И., Терзиев В.К. Предложения в области социального капитала, партнерства и сети.

Развитие социальной экономики. Поддержка социальной инновации // Международная научно-практическая конференция «Экономические науки: теоретический и практический взгляд». – Уфа: НИЦ Аэтерна, 2014.

5. Readings in Social Welfare. Theory and Policy / Ed. by Robert E. Kuenne. Oxford. Blackwall Publishers. 2000.
6. Гонтмахер Е. Ш. Социальная политика: уроки 90-х. М., 2000.
7. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Человек, рынок и капитал в экономике XXI века // Вопросы экономики, 2006, № 3.
8. Soviet Local Politics and Government / Ed. by E. M. Jacobs. L.: Allan and Unwin, 1983.
9. Тихонова Н. Е. Социальный капитал как фактор неравенства // Общественные науки и современность, 2004. № 4.

ТАҒЫЛЫМЫ МОЛ ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Тарихымыздағы ұлы тұлғалардың бірі, түркі дүниесінің атағы әлемге жайылған ғұлама философы, Аристотельден кейінгі "екінші ұстаз" атанған Әбу Насыр әл-Фараби қазақ жерінде, Отырар қаласында дүниеге келген. Ұлы жерлесіміз әл-Фарабидің түркі тайпасынан шыққаны бізге мәлім, бұған дәлел оның толық аты-жөнінде "Тархан" деген атаудың болуы. Әл-Фараби 870 жылы Сыр бойындағы Арыс езенінің Сырға барып құятын жеріндегі Фараб қаласында дүниеге келді. Фарабидің толық аты-жөні Әбу-Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Үзлағ ибн Тархан әл-Фараби, яғни әкесі Үзлағ, арғы атасы Тархан. Туған жері – қазақ жеріндегі ежелгі қала Отырарды арабтар Барба – Фараб деп атап кеткен, осыдан барып ол Әбу-Насыр Фараби, анығырақ Фарабтан шыққан Әбунасыр атанған. Бұл қаланың орны – қазіргі Отырар ауданы, Оңтүстік Қазақстан облысы аумағында. Сол тұста өмір сүрген зерттеушілердің қалдырған нұсқаларына қарағанда, Отырар қаласы IX ғасырда тарихи қатынастар мен сауда жолдарының торабындағы аса ірі мәдениет орталығы болған деседі. Отырар қаласына орта ғасыр ғалымдарының қызығушылық танытып, өркендеуі мен мәдениетіне үлес қосқандарын жазба деректерден көруге болады. Ғалымдардың айтуынша, Отырар қаласы орналасқан аса құнарлы алқапта қазақ халқының арғы ата-бабалары, кырдағы көшпелілер мен қала тұрғындары жиі қарым-қатынаста болып, алыс-беріс, сауда – саттық және т.б. әлеуметтік қажеттіліктер барысында тығыз байланыс жасап отырған.

Әл-Фарабидің Аристотельдің, Платонның, ерте дүниедегі Грекияның басқа да философтарының шығармаларымен түп нұсқасынан танысқаны жөнінде деректер бар. Білімге, ізденуге деген құштарлықтың жетелеуімен ол жас шағында, дүниедегі құбылыс біткеннің бәрі кісіге әрі ғажап, әрі таңсық көрінетін кезде саяхат жасап, сол замандағы мәдени әлемнің көптеген орталықтары: Хорасанда, Бағдатта, Дамаскіде (Шам), Алеппада, Каирда (Мысыр) "болған. Өз өмірінің көп жылдарын ол араб халифатының саяси және мәдени орталығы болған Бағдатта өткізді. Мұнда ол өз білімін әбден тиянақты меңгеріп, толықтырады. Көрнекті ғалымдармен байланыс жасайды, сөйтіп өзінің білімдарлығы, ақылының алғырлығы және асқан байсалдылығы арқасында көп ұзамай олардың арасында үлкен абырой-беделге ие болады. Бірақ өресі тайыз кертартпа хадисшілер оны жек көріп, күндей бастаған, әсіресе, олар әл-Фарабидің бүкіл ойының негізгі мәніне қарсы шыққан, өйткені оның дүниеге көзқарасы шынайы болмысты танып білуге, адам бақытын о дүниеден емес, бұ дүниеден іздеп табуға меззейтін еді. Ақыр соңында әл-Фараби лажсыздан Бағдаттан кетеді. Әл-Фараби өмірін александриялық (мысырлық) ғалымдар, яғни бір кезде Александриядан ығыстырылған несторианшыл христиандар тұратын Дамаскіде өткізеді. Мұнда ол солтүстік Сирияның жетекші саяси қайраткері Сейд ад-Дуаль Хамданиге аса қадірлі болды. Біздің заманға әл-Фарабидің тек негізгі шығармалары ғана келіп жетті.

Ол шығармалар ежелден бері жұртшылыққа танымал болды, философиялық, және ғылыми ойдың одан кейінгі дамуына үлкен әсерін тигізді. Әл-Фарабидің творчествосында антик заманындағы дәстүрдің және «Бірінші Ұстаз» деп Шығыста аталып кеткен Аристотельдің тарихтың барысында қалдырған әсері – неоплатонизмнің несторианшылдықтың әсері және исламның әсерімен Аристотель идеяларының өзгеруі көрінеді. Мұнда көрінетіні Әл-Фарабидің Аристотельге бас игені сөзсіз. Әл-Фарабидің Братиславада табылған трактаттарының аса бағалы қолжазбасын түсіндірумен және аударумен ғалымдар айналысқан болатын. Солардың ішінде Аристотельдің «Топикасы» мен «Софистикасына» оның берген түсініктемелері бар. Әл-Фарабидің берген түсініктемелерін Аристотельдің өз тексті болмайынша ұғынуға болмайтындықтан, «Ертедегі дүние Гегелі», философиядағы «Александр Македонский» деп К.Маркс атаған Аристотельдің мұрасын терең оқып үйренуге тиіспіз. Дәл осы жағдайда мәдениет проблемаларының бәрі бірінен бірі ажырамастай тығыз байланысты болады деген жалпы шындық бар.

Әл-Фарабидің пікірінше, тұңғыш рет философиялық бағыттың алғаш негізін салушы – грек философы Пифагор, яғни пифагористер мектебі. Бұл жерде Фараби ежелгі Грекиядағы негізгі ғылыми философиялық мектептерге шолу жасап, өз пікірлерін ортаға салады. Екінші шарт – өткендегі ірі философтардың еңбектеріндегі негізгі ойларын, мақсаттарын тану. Мұнда Фараби ежелгі гректерден қалған логикалық шығармалардың формальдық дәлел (логика); силлогизм; аналитикалық мазмұн мен оқу ретін қысқаша айтып өтеді. Үшінші шарт – философ болу үшін қажетті ғылымдарды тани білу және сол ғалыммен интеллектуалдық қабілетін теңестіре білу. Төртінші шарт – философия ғылымын үйретудегі мақсатты түсіну. Философияны тану үшін өмірлік қажеттіліктерде атқаратын қызметін жете түсіну. Философия ғылымын үйренуде оның күттіретін мақсатын тану. Ол мақсат – жаратқан иені тану. Ол өзі ауыспайтын, өзгермейтін жалғыз зат және оның ісіне ешкім араласа алмайды. Бүкіл дүниені, барлық

нәрселерді барлыққа, болмысқа шығарған жаратушы. Барлық философ ғалымдардың зерттеген еңбектері, жазып және жасап шығарған жұмыстары өздерінің шамасынша сол жаратқанның ісін түсіну және түсіндіру. Кейінгі зерттеушілер, жалпы ұрпақ, әл-Фарабидің өз заманының перзенті болғандығын және ол замандарда да ойшылдар арасында тартыс пен бәсеке болғандығын дұрыс түсінуіміз қажет, өйткені заман талабын аттап кете алмау қай дәуірде болсын тарихи табиғи нәрсе. Бесінші шарт-философия ғылымына кірісудің төте жолын тану. Бұл жерде Фараби білім, ғылымға жетудің ең бір дұрыс жолы аянбай еңбек ету дейді. Сонымен қатар философияны тек жаратылыстану ғылымдары арқылы ғана танып білуге болады деген пікірлер айтады. Алтыншы шарт – Аристотель еңбектеріндегі қолданылған ғылыми ұғымдарды талдай білу. Жетінші шарт – Аристотельдің өзінің еңбектерін оқыған адамнан терең жұмбақ сырларды шешуді талап етуінің себебін білу, Аристотель еңбектерінде жұмбақ түрінде айтылған түсініктердің сырын ашу. Оның кейбір ғылыми түсініктерді терең жұмбақ түрінде келтіруінің үш түрлі себебі бар. 1) оқушының табиғи қабілетін сынап, үйренуге қабілетті немесе қабілетсіздігін ажыратып алу. 2) философия ғылымын түсінбейтіндерге рәсуа қылмай, оны алып жүретіндерге ғана пайдаландыру. 3) ғылым іздеу жолында адам еңбектеніп, ғылымды танып, ой-пікірін шынықтыру керек.

Осы үш себептен Аристотель еңбектерінде жұмбақ (аллегория, көне грекше – *allēgoria* – пернелеп айту) қолданылады. Сегізінші шарт – философ адамның міндеті мен тіршілік ережесін және қалпын түсіну. Тоғызыншы шарт – Аристотель ілімін үйрену үшін нендей нәрселер қажет екенін білу.

Әл-Фараби бұл жерде Аристотельдің логика ғылымын, шығармаларын оқу тәртібін келтіріп, оны жоғары бағалайды. Бұл ойларды түйіндеп айта келгенде Фараби философияны үйрену үшін ежелгі грек ойшылдарынан бастап өзіне дейінгі ғалымдардың ой-пікірлерін сарапқа сала келе, соңында өз ойларын айтады. Ойшыл-философтың пікірінше, ғылым мен философияны меңгеру үшін қойылатын ең бірінші талап – ол адамның жаны мен ар тазалығы, бүкіл адамдар дүниесіне және өз халқына деген таза махаббаты, ғылым мен білімге деген қалтқысыз құштарлығы мен берілгендігі. Бұл шарт орындалмаған күнде адам философияны үйрене алмайды, үйрете де алмайды деп көрсетеді Фараби.

Әл-Фарабиді дүниеге танытқан музыка теориясына арналған шығармаларының бірі – "Музыканың үлкен кітабы" атты еңбегі. Ғұлама бұл еңбекте математикалық тәсілдер пайдалану арқылы музыкалық дыбыстарды тұңғыш рет қағаз бетіне түсіріп, нотаны алғаш дүниеге келтірді. Ол музыка теориясын жазып және музыкалық аспаптарды да ойлап тауып, сол аспаптарда керемет ойнай да білген. Қазақ домбырасының дүниеге келуіне себеп болған асқан музыкант ұлы бабамыз Әбу-Насыр әл-Фараби десек, біз қателеспеген болар едік. Оған бірнеше ғылыми дәлелдер, Фараби жасаған музыкалық аспаптар түрі куә бола алады. Оның шебер орындаушылығы жөнінде шығыс халықтары арасында күні бүгінге дейін айтылып жүрген көптеген аңыздар да бар. Ойшылдың бұл кітабы музыкалық дыбыстың сипаты мен құрылымынан бастап, музыканың поэзиямен байланысына дейінгі музыкалық ғылымның мәселелеріне ғана арналмай, музыканың эстетикалық-теориялық принциптерін шешуге бағытталған. Музыка зерттеу саласындағы еңбектерінде Фараби музыканың емдік қасиетін, жағымды әсерін жан-жақты дәлелдеді, сондай-ақ оның тәрбиелік мәні зор екенін баса айтты. Сонымен қатар, Әл-Фараби өзінің "Риторика", "Поэзия өнері туралы", "Бақытқа жол сілтеу" туралы трактаттарында этикалық, эстетикалық мәселелерге көңіл бөліп, көркемдік, сұлулық, бақыт, мейірбандық, білім категорияларының бетін ашып, солардың негізін дәлелдеп берді.

Этиканы ол, ең алдымен, жақсылық пен жамандықты ажыратуға мүмкіндік беретін ғылым деп қарады. Сондықтан оның этика жөніндегі тұжырымдамаларында жақсылық, мейірбандық категориясы басты орын алады. Ғұламаның этикалық ойларынан терең гуманизмнің лебі еседі, ол адам баласын жаратылыстың, бүкіл жан иесі атаулының биік шоқтығы, сондықтан да оны құрметтеу, қастерлеу керек деп түсінеді. Фараби жасаған қорытындының басты түйіні – білім, мейірбандық, сұлулық үшеуінің бірлігінде. Фарабидің гуманистік идеялары әлемге кең тарады. Ол ақыл-ой мен білімнің биік мәнін дәріптеді. Фараби көркемдік, сұлулық хақында былай дейді: оның пікірінше, көркемдік өмір шындығының өзіне тән қасиет, ол болмысғы нақты түрде бар құбылыстардың, әлеуметтік өмірдің көкейдегі елесі. Көркемдік – адамның денесі мен рухани жан-дүниесінің адамгершілік қасиетінің сұлулығын көрсететін белгі деп саналды.

Фараби "Бақытқа жол сілтеу" трактатында бақытқа жетуге бастайтын жолға айрықша назар аударады. Әл-Фараби өлгеннен кейінгі баянсыз бақыт туралы емес, тірі адамның бақыты туралы айтады. Оған жету үшін адам өзін-өзі жетілдіре отырып, қиын жолдан өтуі керек. Адамның табиғи қабілеті өздігінше жақсы қылықты да, жаман қылықты да істеуге бірдей мүмкіндік береді. Адамның жетілуі мінез-құлықтың жетілуімен үйлес келеді, осыдан келіп бақытқа жету мен мінез-құлықтың жетілуі арасында байланыс туады. "Бақытқа жол сілтеу" трактатында және басқаларда әл-Фараби Аристотельдің эрекеттену мен қайырымды істердегі орта шама туралы пікірін дамытады. Фараби ұстамдылықты адамның ең жақсы қылығы деп есептейді, ал ұстамды болу үшін, шамадан тыс молшылық болса, одан

жетіспеушілікке қарай ауытқып, ондай молшылықтан арылуымыз керек және керісінше, жетіспеушілік болса, біз молшылық жағына қарай ауытқуымыз керек, сөйтіп, мінез-құлқымызда ұстамдылықты қалыптастырғанша осылай ете беруіміз керек, осы екі әлемді толық түсініп болғанда адамда мызғамас етіп тәрбиеленген ұстамдылық орнайды деп айтады. Аристотельдің «Никомахтың этикасын» негізге ала отырып, әл-Фараби философияны теориялық және практикалық деп екіге бөледі. Теориялық философия өзгермейтін, өткінші емес заттарды, практикалық философия өзгертуге немесе жасауға болатын заттарды зерттейді. Философия, әл-Фарабидің білуінше, адамда ғана болатын «ең ерекше игілік» ақыл, парасат арқылы меңгеріледі. Ақыл, парасаттың қызметі қалай болса солай бет алды жүргізілмеуге тиіс, онда мақсаттылық сипат алады. Оның негізін логика өнері қарастыратын ойлаудың дұрыс әдістері құрады. Әл-Фарабидің атап көрсетуінше, адам өзінің бақытқа жету жолын логикадан бастағаны жөн. Бір сөзбен айтқанда, адамдардың өз кездеген мақсатына жетуі оның өзіне ғана байланысты екенін айтады.

Адам рухани жағынан үнемі өзін-өзі жетілдіріп отыруға тиіс, адам тек ақиқатты, айналадағы дүниені танып білу арқылы жетіледі деп түйін жасайды. Әл-Фарабидің азаматтық, саяси, адам, қоғам жөніндегі ойлары "Фусул ал-мадани" ("Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері") трактатында қаралады. Бұл трактаттың тақырыптары әр түрлі болса да, негізінен бір мақсатқа – адам мен қоғамның арақатынасы, оның жетілуіне арналған. Еңбектің өзіне тән бір ерекшелік сипаты – тәндік және рухани құбылыстардың салыстырылып отыратындығы. Әл-Фараби «Азаматтық саясатта» қоғамды талдауды қаладан бастаса, «Нақыл сөздерде...» ол мұны ең кішкене ұядан, отбасынан бастайды. Аристотель сияқты ол отбасын бірнеше бөлікке – ері мен әйелі, қожайыны мен қызметшісі, ата-анасы мен баласы, мүлкі және иесі деп бөледі. Отбасының өзіне тән мақсаты болады, бірақ қаланың бір бөлшегі болғандықтан, ол қала белгілейтін ортақ мақсатқа қызмет етуге арналады, сондықтан, бұл арада адамның өз басының мүдделерін қоғам мүдделеріне бағындыру туралы пікір айтылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әлеуметтік этикалық трактаттар [Мәтін] / Әл-Фараби. Алматы : Ғылым, 1975. 418 б.
2. Алтаев Ж. Әмбебап әл-Фараби. – Ақиқат журналы, 1994, желтоқсан, 74-78 бб.
3. Әл – Фараби және қазіргі заман. Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті 2014, 46-58 б.б

ЖАС МАМАНДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кеңейтілген ұдайы өндіруді сәтті жүзеге асыру үшін интеграцияның жоғары деңгейі қажет. Сонымен бірге қоғамның даму деңгейі әрбір жаңа ұрпақтың қаншалықты интеграцияланғандығына байланысты. Сондықтан жас мамандардың еңбек саласына әлеуметтік интеграциясы мәселесі өзекті болып табылады. Бұл кезекте жас мамандардың сәтті бейімделуінің барлық жағдайлары қарастырылғаны маңызды. Қазіргі кезеңде жас мамандардың жұмысқа орналасуы және кәсіби еңбек етуі өзекті мәселелердің бірі, бұл көптеген шығарылымдар мен зерттеулерде көрініс табады.

Әлеуметтік интеграция мәселесі әлеуметтану ғылымында маңызды орын алады. Әлеуметтік интеграция қоғамның дамуында да бірқатар қызметтерді атқарады. Атап айтатын болсақ, интеграция ұрпақтар сабақтастығын, үлкен буыннан кіші буынға білімдердің, әлеуметтік тәжірибенің алмасып отыруын қамтамасыз етіп отырады. Адам әлеуметтік жан болғандықтан, үнемі басқа адамдармен қарым-қатынаста болуы оның қажеттіліктерінің бірі болып табылады. Тұлғааралық коммуникация қажеттілігі әлеуметтік интеграция арқылы жүзеге келтіріліп отырады. Адамның әлеуметтенуінің өзі де интеграцияға байланысты. Себебі адамның қалыптасуына қоршаған ортасы үлкен әсерін тигізеді, жанұясының, достарының және ұжымының ықпалы аса зор.

Әлеуметтануға «интеграция» термині математика, биология, физика секілді жаратылыстану ғылымдарынан енген. Интеграция кешенді пәнаралық сипатқа ие, философия, әлеуметтану, педагогика, психология, медицина, мәдениеттану сияқты ғылымдарда қарастырылады. Соның ішінде әлеуметтануда әлеуметтік интеграция ұғымына көп көңіл бөлінген. Белгілі әлеуметтанушылар Г.Спенсер, Э.Дюркгейм, Т.Парсонс, М.Вебер, Э.Гидденс әлеуметтік интеграция түсінігін зерттеп, еңбектерінде талқылаған.

Қазіргі әлеуметтануда интеграция түсінігі мағынасы кең, ол біріншіден, нәтижесінде жеке элементтер әлеуметтік қауымдастыққа бірігетін процестер жиынтығы; екіншіден, қоғамдық қарым-қатынастардың белгілі бір тұрақтылығы мен тепе-теңдігін қолдау формалары; үшіншіден, әлеуметтік жүйе мен оның бөлшектерінің өзін-өзі сақтауға және ішкі және сыртқы қарама-қайшылықтар алдында тұрақтылығы. (Седов Л.И. 1990:119)

Жастардың әлеуметтік интеграциясы – тұрақты қоғамдық қатынастар мен қоғамның тұтастылығын ұдайы өндіру мен қолдауға бағытталған жастарды әлеуметтік құрылымға қосу процесінде туындайтын тұтас ретінде қоғам және оның бөлшегі ретінде жастардың арасындағы байланыстардың сипаты, сонымен қатар жастардың топшілік бірлігінің түрлі формаларын анықтайтын процестердің жиынтығы деп түсіндіріледі. (Зубок Ю.А., Чупров В.И. 2009:148)

Интеграция қандай да бір қызмет түріне немесе әлеуметтік қауымдастыққа қосылу деңгейі және өзін олардың бөлшегі ретінде сезіну сияқты екі параллельді процесс деп қарастырылады. Жас адамның қоғамға интеграциялануының эмпирикалық деңгейі оның қандай да бір қоғамдық құрылымдарға (кәсіби, саяси, отбасылық және т.б.) қосылу деңгейі және тек жай ғана өзін қандай да бір әлеуметтік топқа жатқызу ретінде қарастырылмайтын, керісінше сол қауымдастықтың құндылықтары мен нормаларын интернализациялау арқылы өзін онымен теңестіру болып қарастырылатын өзін-өзі идентификациялау деңгейі болып анықталады. Әдеттегідей индивидтің қандай да бір әлеуметтік құрылымға, яғни оған қойылатын талаптар, нормалар, рольдер, міндеттер мен күтілімдер жүйесіне қосылуы көптүрлі және кең болған сайын ол неғұрлым көбірек бұл құрылымға тиістілігін сезіне бастайды және онымен өзін идентификациялай бастайды. Жастарды әлеуметтік интеграцияның неғұрлым маңызды мақсаттарының бірі – әрбір жас адамның қоғамдық қатынастардың белсенді және толыққанды қатысушысы ретінде қалыптасуы, оның толыққанды азамат дәрежесін иеленуі, яғни азаматтылығының қалыптасуы.

Жас мамандардың қызмет ету саласына әлеуметтік интеграциясы қажеттіліктер кешенін қанағаттандыру мақсатында бірлескен қызметті ұйымдастыру арқылы индивидті мәдени-әлеуметтік қарым-қатынастарға жүйелеп өндіру процесі болып табылады. Жас мамандардың қызмет ету саласына әлеуметтік интеграциясының бірізділігі мен сәттілігі өзара байланысты және өзара шарттасқан факторлардың жиынтығымен анықталады. Әлеуметтік интеграция әлеуметтік ортаның әр түрлі құрылымдық элементтеріне жеке тұлғаның сәтті қосылуына жол беретін индивидті әлеуметтендіру механизмдерінің бірі және оның органикалық бөлшегі болып табылады.

Бүгінгі күні кәсіби білім алып және алғаш еңбек нарығына келген кезде жастар неғұрлым осалдау болып табылады. Бұның себептері өте көп. Олардың арасындағы ең маңыздылары ретінде жастардың еңбек тәжірибесінің жоқтығы мен кәсіби біліктілігінің төмендігін атауға болады. Сол себепті жас

мамандардың еңбек саласына әлеуметтік интеграциясы мәселесі кешенді қарастырылғаны жөн. Бұл бағыт жас мамандарды жаңа мәдени-әлеуметтік кеңістікке қосудың экономикалық, сонымен бірге әлеуметтік ерекшеліктерін ескерген абзал.

Кәсіби білім беру жүйесі мамандарға деген еңбек нарығының жаңа және үнемі өзгеріп отыратын сұраныстарын қанағаттандыра алуы тиіс. Жастардың кәсібінен күтетін үміттері мен олардың жұмыс орындағы атқаратын қызметтері әрдайым сәйкес келе бермейді. Сонымен бірге бірқатар жас мамандар өздерінің теориялық білімдерін тәжірибеде қолдануда біршама қиындықтарға кездесіп отырады. Сондықтан да болашақ жас мамандардың теориялық білімдері де, тәжірибелік дағдылары қатар маңызды болып есептеледі. Жоғары оқу орындары мен жұмыс берушілердің болашақ жас мамандарға білім беруде бірлесе қатысуы қазақстандық әлеуметтанушы Г.О. Абдикерованың пікірінше маңызды болып табылады. (Абдикерова Г.О. 2015: 191).

Жастардың бәсекеге қабілеттілігі көп жағдайда кәсіби білімнің мазмұнының, құрылымының нақты қазіргі таңдағы еңбек нарығының сұраныстарына ғана емес, сонымен қатар оның даму перспективаларына да сәйкестігімен анықталады.

Жас мамандардың еңбек саласына әлеуметтік интеграциясында кәсіби бейімделу де шешуші рөлге ие. Бірқатар қазақстандық авторлардың пікірінше, индивидтің кәсіптік бейімделуі оның білім алу қажеттіліктері ішкі және сыртқы ортаның өзгерістерін есепке алып құрастырылатын оқытудың бейімділік технологияларын ескеріп, қанағаттандырылып отырса неғұрлым нәтижелі болады. (Абдикерова Г.О., Дуйсенова С.М., Омарова А.Т. 2019:51)

Д. Ахметжанова мен И.Н. Иванованың (Ахметжанова Д., Иванова И.Н. 2010) пікірінше, кәсіби бейімделу әлеуметтік бейімделудің маңызды бөлшегі бола отырып, тұлғаның өзінің кәсіп саласына кіруі, кәсіби жағдайлар мен талаптарға, кәсіби қызмет мазмұны мен құрылымына үйрену процесі деп қарастырылады. Кәсіби бейімделу адам нақты бір кәсіби нормаларды қабылдауымен қатар шығармашылыққа, өзін-өзі дамытуға мүмкіндік алуымен байланысты. Жас маман иелерінің жұмыс орнында бейімделуі кәсіби дағдыларына да тікелей тәуелді. Бұған қоса еңбек ұжымы тарапынан өздерінің жаңа жұмыстастарына көмек беруі жастардың жұмыс орнында бейімделу процесінің өту барысы мен нәтижесіне әсер етеді. Жас маман иелері үшін еңбек ұжымындағы қарым-қатынас өте маңызды. Еңбек ұжымының жаңа жұмыстастарын жылы шыраймен қабылдауы, оларға деген достық ниеттері, қолдау және көмек көрсетулері маңызды. Әсіресе жас, өздерінің кәсіби еңбек мансабын енді ғана бастаған қызметкерлер тәжірибесі көбірек жұмыстастарының кеңестеріне, көмегіне зәру. Осылайша әлі еңбек тәжірибесі жоқ жастар жұмыстастарының қолдауы мен өздерінің оқу орындарында жинақтаған теориялық және тәжірибелік білімдері арқасында жұмыс барысында көптеген жетістіктерге жетуі мүмкін.

Жас мамандардың еңбек саласына сәтті интеграциялануына оқу орындарының түлектерінің әлеуметтендірілуі де аса маңызды рөл атқарады. Кәсіби әлеуметтендіру топтық, институционалдық және жеке тұлғалық деңгейлерде іске асырылады. Институционалдық деңгей жас маманның кәсіби қасиеттерін қалыптастыруға көмектеседі. Кәсіби әлеуметтендірудің топтық деңгейі адамның мәдени-әлеуметтік ортасымен байланысты. Кәсіби топ жас маманға тікелей ықпал етеді, оның алдағы кәсіптік мінез-құлқына әсер етеді. Жеке тұлғалық деңгей кәсіптік қызмет саласындағы индивидтің кәсіби дағдыларының қалыптасуына көмектеседі. (Вайсбург А.В. 2009)

Осылайша, жас мамандардың кәсіби ортаға интеграциялануына бірқатар ішкі және сыртқы факторлардың әсер ететіндігі анықталды. Бір жағынан, жас мамандардың еңбек ұжымына бейімделуіне олардың жеке тұлғалық қасиеттерімен қатар, теориялық білімдері мен практикалық дағдылары ықпал етсе, екінші тұсынан, теориялық білімін кәсіби салада пайдалана алуға машықтандыратын білім беру институттарының маңызын және соңғы фактор ретінде жұмыс беруші мен ұжымның жас маманға деген қарым-қатынасын атау керек. Сондықтан жас мамандардың еңбек саласына сәтті интеграциялануы үшін аталған әсер етуші тетіктер бірлесе отырып жасауы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Седов Л.И. Интеграции социальной концепции // Современная западная социология. Словарь. – М.: Политическая литература, 1990, С.119.
2. Зубок Ю.А., Чупров В.И. Социология молодежи. Учебное пособие. – М.: МИИТ, 2009. – 322 с.
3. Абдикерова Г.О. Методология и методика исследования интеграционных процессов вузов с работодателями. // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. №1 (52) 2015.
4. Абдикерова Г.О., Дуйсенова С.М., Омарова А.Т. Роль университетского образования в формировании компетентных специалистов с.48-55 // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Социологические и политические науки» №2(66), 2019.
5. Ахметжанова Д., Иванова И.Н. Профессиональная адаптация студентов специальности «Туризм» ВКГУ им. С.Аманжолова, как регулятор связи между системой образования и практической деятельностью. // Сборник материалов конференции «Вклад молодых исследователей в индустриально-инновационное развитие Казахстана», 2010.
6. Вайсбург А.В. Проблемы профессиональной социализации социологов в регионе // Журнал «Регионология». – 2009. – №1.

Даусенов Диас Нартайұлы

Ғылыми жетекші: э.ғ.к., доцент м.а. Жорабаева Ж.К.

ҚазҰУ, Экономика және бизнес жоғары мектебі

Қаржы, магистратура 1 курс

КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Нарықтық экономика жағдайында қаржы ресурстарын тиімді басқару айтарлықтай мәнге ие болды. Бұл жерде негізгі орынды айналым қаражатының жеткілікті деңгейі, оларды жоспарлау және толықтыру тетіктері, тиімді пайдалану мәселелері маңызды орын алады.

Кәсіпорынның қаржы ресурстары – бұл кәсіпорынның өз иелігіндегі ақша қаражаты, бағалы қағаздар, несие қаражаты және басқа да кірістер мен түсімдер.

Кәсіпорында қаржы екі маңызды функцияны орындайды – бөлу және бақылау. Қаржыландыру субъектілері болып әртүрлі меншік нысанындағы дербес кәсіпорындар, аумақтық басқару органдары, жеке тұлғалар бола алады. Қаржы көмегімен жүзеге асырылатын бөлу процесі салық жүйесімен, азаматтық және шаруашылық заңнамасымен, банктер мен бағалы қағаздар туралы заңнамамен және басқарудың мемлекеттік, аумақтық және жергілікті деңгейлерінде бекітілген басқа да нормативтік құжаттармен байланысты.[1]

Қаржының бақылау функциясы ақша қаражатын бөлуде қалыптасқан пропорциялар туралы белгі беру болып табылады. Өндірістік кәсіпорындардың бухгалтерлік, статистикалық және жедел есептеріндегі қаржылық ақпарат бақылау функциясын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Қаржылық көрсеткіштерді талдау кәсіпорын қызметінің барлық негізгі жақтарын сипаттауға, қол жеткізілген нәтижелерді бағалауға және қажет болған жағдайда, теріс факторларды жоюға бағытталған іс-шаралар кешенін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қаржы ресурстарын қалыптастыру және пайдалану кәсіпорындардың қаржысын басқару жүйесінсіз мүмкін емес.[2]

Қаржыны басқару – бұл осы кәсіпорынның қызмет етуінің стратегиялық және тактикалық мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған қызмет.

Кәсіпорынның қаржыларын басқару:

- кәсіпорынның қаржы саласындағы басқа кәсіпорындармен, банктермен, сақтандыру компанияларымен, барлық деңгейдегі бюджеттермен қатынастарын, сондай-ақ кәсіпорын ішіндегі қаржылық қатынастарды ұйымдастыру және басқару;

- қаржы ресурстарын қалыптастыру және оларды оңтайландыру;
- капиталды орналастыру және оның жұмыс істеу процесін басқару;
- кәсіпорындағы ақша ағындарын талдау және басқару.[3]

Әрбір кәсіпорын жұмысының тиімділігі көбінесе қаржы ресурстарын толық және уақытылы жұмылдыруға және өндірістің қалыпты процесін қамтамасыз ету және өндірістік қорларды кеңейту үшін оларды дұрыс пайдалануға байланысты. Яғни, әрбір кәсіпорын үшін қаржылық жұмысты дұрыс ұйымдастырудың маңызы зор.

Кәсіпорындардың қаржылық қызметі экономикалық және әлеуметтік даму жоспарларының орындалуын қамтамасыз ету, олардың мақсатты және тиімді пайдаланылуын бақылауды жүзеге асыру үшін қажетті көлемде қаржы ресурстарын айқындау жөніндегі экономикалық іс-шаралар жүйесін білдіреді.

Пайданы бөлу, оны пайдаланудың негізгі бағыттарын анықтау кезінде, ең алдымен, кәсіпорынның өндірістік әлеуетін елеулі кеңейту, жаңарту қажеттілігі және нарықтық конъюнктура ескеріледі. Осыған сәйкес ресурстары күрделі салымдарды қаржыландыруға, айналым қаражатын ұлғайтуға, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды қамтамасыз етуге, жаңа технологияларды енгізуге, еңбектің прогрессивті әдістеріне көшуге және т. б. арналған өндірістік даму қорларына пайдан аударымдар ауқымы анықталады. Пайданың бір бөлігі сондай-ақ қарыз капиталдар бойынша пайыздарды төлеуге пайдаланылады.

Бүгінгі таңда кәсіпорында қалған пайданы бөлу жүйесіне қойылатын басты талап тұтыну мен жинақтауға бағытталған қаражат арасындағы оңтайлы арақатынасты белгілеу негізінде кеңейтілген ұдайы өндіру қажеттілігін қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету болып табылады.

Кәсіпорын қаржысы қатынастар ретінде шаруашылық қызмет процесінде туындайтын экономикалық қатынастардың бөлігі болып табылатындықтан, оларды ұйымдастыру принциптері кәсіпорындардың шаруашылық қызметінің негіздерімен анықталады. Оларды негізге ала отырып, қаржыны ұйымдастыру принциптерін былайша тұжырымдауға болады: қаржы қызметі саласындағы

дербестік, өзін – өзі қаржыландыру, қаржы – шаруашылық қызметінің қорытындысына мүдделілік, оның нәтижелері үшін жауапкершілік, кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін бақылау.

Қаржы ресурстарының құрамы, олардың көлемі кәсіпорынның түрі мен мөлшеріне, оның қызметінің түріне, өндіріс көлеміне байланысты. Бұл ретте қаржы ресурстарының көлемі өндіріс көлемімен, кәсіпорынның тиімді жұмысымен тығыз байланысты. Өндіріс көлемі көп болған сайын және кәсіпорын жұмысының тиімділігі жоғары болса, меншікті қаржы ресурстарының көлемі де көп болады немесе керісінше.

Жеткілікті көлемде қаржы ресурстарының болуы, оларды тиімді пайдалану кәсіпорынның жақсы қаржылық жағдайын алдын ала анықтайды. Демек, кәсіпорындардың аса маңызды міндеті меншікті қаржы ресурстарын ұлғайту резервтерін іздестіру және тұтастай алғанда кәсіпорын жұмысының тиімділігін арттыру мақсатында оларды неғұрлым тиімді пайдалану болып табылады.

Пайда-кәсіпорындардың қаржы ресурстарының негізгі көздерінің бірі, ақша қаражатының орталықтандырылған және орталықтандырылмаған қорлары.

Кәсіпорын пайдасының негізгі құрамдас бөлігі тауар өнімін сатудан түскен пайда болып табылады. Ол түсім мен сатылған өнімдер мен қызметтердің өзіндік құны арасындағы айырма түрінде айқындалады.

Тауар өнімін сатудан түскен пайда мөлшеріне әсер ететін және кәсіпорынның құзыретіндегі факторлар құрамында өнімді өндіру және сату көлемінің өзгеруі маңызды болып табылады. Өнімді сату көлемі неғұрлым көп болса, соғұрлым кәсіпорын көп пайда алады және керісінше. Осыдан кәсіпорындардың жұмысын жаңарту, техникалық қайта жандандыру және өндіріс тиімділігін арттыру негізінде өнім өндірісі көлемінің өсуін қамтамасыз ету бойынша шұғыл шаралар қабылдау қажеттілігі анық болып тұр.[4]

Тауар өнімін сатудан түскен пайда мөлшеріне әсер ететін елеулі фактор өнімнің өзіндік құны деңгейінің өзгеруі болып табылады. Тауар өнімін өткізу көлемінің пайда деңгейіне әсер етуінің тікелей пропорционалды байланысына қарамастан, пайда мөлшері мен өзіндік құн деңгейі арасындағы байланыс кері. Сатылатын өнімнің өзіндік құны неғұрлым төмен болса, оны өндіру мен сатуға арналған шығындар деңгейімен айқындалатын пайда соғұрлым жоғары және керісінше.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Учебник. Мн.: РИПО, 2016ж – 528 б.
2. Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиева Ж.Г. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау / Оқу құралы. – Алматы: Экономика 2001. – 330 б.
3. Экономика организации (предприятия): учебник /Н.А. Сафронов. – Москва: Магистр: Инфра-М, 2014. – 253 б.
4. Өсербайұлы С. Корпоративтік қаржы: Оқу құралы.–Алматы:Қазақ университеті, 2015 ж –86 б.

Едренова Н.Т.

*Еңбек әлеуметтануы және HR басқару
мамандығының I курс магистранты*

*Садырова М.С. әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор
e-mail: Nurgul.Yedrenova@kaznu.kz*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ

Балалы үй – базар, қазақ халқы қай заманда да көп балалы болуды байлық деп санаған. Бала – өмірдің жалғасы, оның әр қылығы қуанышқа бөлеп, көңіліңе жылылық ұялатады. Бір шаңырақ астында өзіңнің аға, әпкелеріңмен және өзіңнен кіші бауырларыңмен улап-шулап өскенге не жетсін. Өзіңнен үлкендердің киімін киіп, бірін-бірі жетелеп жүріп-ақ, қанат-құйрығы жетілген қырандай болып түлеп шыққан, кез келген бала үшін үлкен өмір арнасының асау толқындарына дес бермесі анық. Көп балалы отбасылы болған жақсы-ақ, бірақ нәліктен бүгінгі таңдағы отбасылар көп балалы болуға талпынбай бір екі баламен шектелуде? Көп балалы отбасынан шыққандардың өзінің, төрт баламен шектеліп қалуына тек қаржы жағы, тұрмыс жағдай себеппе?

Бүгінгі таңдағы қымбатшылық көптеген отбасылардың балалы болсақ, оны толық қамтамасыз ете аламыз ба деген ойлармен шырмалып қалуына себепші болып отыр.

Сол себепті де қазіргі жас отбасылардан осы бір-екі баланы асырап алсақ та жетеді деген пікірлерді жиі естиміз. Сонда да қазір елімізде көп балалы отбасылар да жетерлік. Оларға қандай және қанша көмек көрсетілсе де артық етпес. Өйткені, ұрпақ жалғастығы қай ұлт болмасын бірінші орында тұрады.

Айта кетпесем болмас, осы 2020 жылдан бастап мемлекет тарапынан көп балалы отбасыларға берілетін әлеуметтік көмек көбеюде, ол жәрдемақы отбасының табысына қарамастан тағайындалады. 4 балаға – **42 496 теңгеге**, 5 балаға – **53 127 теңге**, 6 балаға – **63 757**, жеті және одан да көп баласы барларға – **74 388 теңге** беріледі. Әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларға 1-6 жасқа дейінгі балаларға азық-түлікпен және гигиена заттары да беріледі. 6 мен 18 жасқа дейінгі балаларға мектептерде ыстық тамақпен, оқу құралдарымен және мектеп киімдерімен қамтамасыз етіледі. Осы балалардың мектепке барып-келу жол ақысы да өтеледі. Және де көп балалы отбасылар осы жылдан бастап салықты да аз төлейтін болады. Көп балалы аналарға берілетін «Алтын алқа», «Күміс алқа», және бұрын «Батыр ана» атағын алған, I– II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен марапатталған аналарға табысына қарамастан төленетін ай сайынғы жәрдемақы 16 мың теңгеден асады. Сонымен қатар, тұрғын үй құрылыс жинақтары жүйесі арқылы көп балалы отбасыларға жылдық 2 пайызбен тұрғын үй қарызын беруді 2020 жылдың мамыр айына жоспарлап отыр. Әр көп балалы отбасы осы бағдарламамен үйлі болып, қоныс тойларын тойлағанға не жетсін. Мемлекет тарапынан көптеген әлеуметтік көмектер жоспарлануда және ақырындап іске асып келеді. Лайым, солай болғай.

Мемлекет тарапынан бөлек қазіргі таңда көп балалы отбасыларға көмектесетін кәсіпкерлер, еріктілер де жоқ деп айта алмаймын. Қазақстан бойынша көптеген қазақ азаматтары әлеуметтік желі арқылы жеке парақшаларына мұқтаж жандар туралы жариялап, көп балалы отбасыларға, әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларға көмектесіп жатқан, азамат пен азаматшаларды да айтып кеткім келеді. «Көп түкірсе-көл болады», – деп бекер айтпаған қазақ атам.

Отбасында баланың аз болу себебін тек материалдық жағдай деп қарау дұрыс емес. Көп балалы отбасылардағы алтын құрсақ аналармен сұхбаттасқанымда, көп бөлігі: «Әр баланың өз ырыздық несібесі бар, сондықтан көп балалы болудан қорықпау керек» – дегенді айтады. Иә, расымен де көп баланы өсіріп, жеткізу қиын, алайда бейнет қаншалықты мол болса зейнетте соншалықты болмақ. Ертең ер жетіп азамат болғанда, ата-анасына, жан-жақтан бірігіп, қызмет етіп жүрген перзенттерді көрудің өзі бір рахатқой. Оның үстіне осындай үлкен әулеттер, төрт құбыласы теңеліп тез ауқаттанып кетеді. Бір-біріне сүйеу болып, бірін-бірі демеп жүрген бауырларының қолдауының арқасында тез-ақ ес жиып, дәулетті отбасы болып шыға келеді. Көп баласы бар әулеттер, отанымыздың дамуына ең көп үлес қосып жатқан отбасылар деп айта аламын.

Әдебиеттер тізімі:

<https://primeminister.kz/kz/news/interviews/kepildendirilgen-leumettik-paket-memlekettik-zh-rdemak-y-2020-zhyly-a-k-tag-ayyndau-mehanizmi-k-alay-ozgerdi> сайтынан жәрдемақы көрсеткіштері алынған

MODERN REPATRIATION POLICY IN KAZAKHSTAN

In today's global world, a number of countries position themselves as “countries of immigration”. At the same time, the world experience of state incentives for return migration is significant and diverse; many countries from time to time activate return policies. Today, out of 193 UN member States, four-Israel, the Federal Republic of Germany, the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan – are implementing national programs of ethnic repatriation, which the authorities of these countries consider a priority not only for migration, but also for demographic policy. The migration potential accumulated during the Soviet period (primarily in non-Slavic republics) turned into emigration losses for all post-Soviet countries with the exception of Russia with the collapse of the USSR. Almost a quarter of the population found themselves outside their ethnic territories as a result of the collapse of the Union. In the post-Soviet space in the 1990s, about 9 million people were forced to move from their places of permanent residence. The Center of the post-Soviet migration system was Russia, and its main immigration resource was concentrated mainly in the near abroad. Estimates of the total number of people who moved to Russia vary from 5 to 7 million migrants, who compensated for the outflow and natural losses of the country's population by three-quarters.

The decade of forced migration has become truly "Golden" for Russia. In contrast to Russia, which not only lost, but also gained, the emigration losses of such a large country as Kazakhstan turned out to be colossal and approached 20% of the population. There are still no generally accepted estimates of the growth of the Russian population, including the Russian population, due to the former Soviet republics. However, most experts agree that the structure of the migration flow to Russia was dominated by Russian and Russian-speaking components. Only for the 1990 to 2001 3.2 million Russians left the former Soviet republics for permanent residence in Russia, including 1.2 million from Kazakhstan. The dominance of the Russian-speaking component in the migration flow did not set the Russian authorities the task of implementing a special migration policy, especially one that was ethnically oriented. Russia's national policy towards the Diaspora began to crystallize later, when the main flow of return (forced) migration passed, and the position of national minorities in the post-Soviet space began to stabilize. In contrast to Russia, the difficult migration situation, provoked by the outflow of the European and, first of all, Russian population, forced the Kazakh authorities to initially rely on an ethnically oriented migration policy, including repatriation as a substitute for ethnic migration.

According to the last Soviet census of 1989, almost 17.4% (25.3 million) of ethnic Russians lived outside the Russian Federation, of which about 45% were concentrated in Ukraine and 25% in Kazakhstan. Russian Russians in the post-Soviet space (except Russia) have now decreased to 14.8 – 14.3 million people, and Russian speakers (those who speak Russian as their native language) – to 22 million people. This sharp decline was the result of depopulation, assimilation and repatriation. In the far abroad countries, the number of ethnic Russians is estimated at 3.2 million people. Russian Russian Diaspora remains one of the largest in the world, despite the rapid decline in the number of Russians in the near abroad.

Measurements of the migration potential (which is not equal to the total number) of the Russian Diaspora show its steady decline. According to experts, only in the last decade, the migration resource of the Russian Diaspora of the "new" abroad has decreased from 4 to 2 million people. In contrast to the Russian Diaspora, which shows a steady downward trend, the number of Kazakhs living outside of Kazakhstan has only increased during the post-Soviet period. Their share, as of 1989, was 19.7% (1.6 million people); the absolute majority (1.44 million people) lived in Uzbekistan and Russia. Official statistics over the past two decades have recorded a stabilization of the number of Kazakhs in Russia, with their growth to 1.1 million people in Uzbekistan. Kazakhstan, like Russia, has a large Diaspora outside the former Soviet Union, the largest of which is in China. Twenty years ago, the number of Kazakhs in China was estimated at 1.1 million, and according to the latest national census of 2010, it was already 1.46 million people. An important difference between the Kazakh Diaspora and the Russian one is that its structure is dominated by the rural population. According to the world Association of Kazakhs, the total number of ethnic Kazakhs abroad is about 4-5 million people. Although there are no quantitative estimates of the migration potential of the Kazakh Diaspora, the prevailing view among experts is that the potential of the post-Soviet space in this regard is almost exhausted. It can be stated that by now about a quarter of ethnic Russians and the same number of ethnic Kazakhs live outside the territories of national States. In both cases, historically, diasporas are concentrated to a large extent on the territories of neighboring States.

Since 1997, the special term *oralman* has been used for ethnic repatriates (kaz. – returnee); thus ethnicity was defined as the main criterion for immigration. When developing the main directions of migration policy, it was emphasized that ethnic repatriation, with the potential of the Diaspora of 4 million people, should increase in the near future both the total population of Kazakhstan and the share of the titular population in it. Managing the immigration process since 1993 it was based on quotas based on criteria of ethnicity and citizenship, which allowed to gradually increase the number of displaced persons from 500 households to 15 thousand families and from the beginning of the 2000s to launch a more financially stable program of state support for displaced persons. In 1991-2008, 706 thousand ethnic migrants entered Kazakhstan; the immigration peak was observed in 2004-2008, when the relocation quota was fulfilled by 97%. For Kazakhstan, as for Russia, the main repatriation potential was also focused on the post-Soviet space. Of all the repatriates who arrived in these years, 75% were given by post-Soviet States, primarily Uzbekistan (almost 60% of the total number of migrants, or more than 421 thousand people), and only a quarter – far abroad (the largest reduction in the Diaspora (almost a quarter) occurred in Mongolia, where more than 107 thousand people left, which reduced the share of Kazakhs in the population structure of this country by almost 2%).

After the widely announced and launched Russian repatriation Program, Kazakhstan modernized its immigration program. The bet was made on the implementation of a short-term three-year program in 2009-2011. "NurlyKosh" ("Light nomad"), in fact, it was synchronized with the Russian one. The Republic increased the annual quota of admission to 20 thousand families and fully assumed obligations to Finance relocation; partially compensated for the costs of adaptation of migrants, they were provided with job security. Similar to the Russian program, the emphasis was placed on the development of regional resettlement modules, which is primarily aimed at encouraging "settling" and limiting secondary migration. The compact and enclave settlement of migrants in the countries of exit was considered ineffective, which worsened the situation with unemployment in the southern region and did not contribute to the accelerated adaptation of migrants. During the three years of implementation of the "NurlyKosh" program, another 190 thousand repatriates entered Kazakhstan.

It can be stated that Russia managed to increase the repatriation flow, and Kazakhstan managed to keep it. The synchronization of repatriation processes in Russia and Kazakhstan is also characteristic. The main difference continues to be preserved : Kazakhstan collects " its own blood", Russia accepts "ethnocultural relatives" (Russian speakers). At the same time, both in Russia and Kazakhstan, repatriation remains an important element of modern migration policy , and there, it is becoming increasingly important to maintain a balance between national interests and geopolitical pragmatics in the common Eurasian space.

List of used literature:

1. Migration movement of the population: theory, policy, practice, prospects / Final report. Under the General editorship of Vorobyova O. D., topilina A.V.-M., 2013. [Electronic resource]. URL: <http://www.rfh.ru/downloads/Books/134293008.pdf>
2. Population of Russia. 2001: the Ninth annual demographic report / Ed. edited by A. G. Vishnevsky. – Moscow: University Book house, 2002.
3. Riazantsev S. V. Labor migration in the CIS and Baltic countries: trends, consequences, regulation. Moscow: Formula Prava, 2007. – P. 240.
4. Riazantsev S. V., Grebenyuk A. A. "Our" abroad. Russians, Russians, and compatriots: settlement, integration, and return migration to Russia. Moscow: I SPI RAS, 2014.

Камал А. М.

*PhD докторант I курса, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, Алматы
Под руководством Ph.D, и.о. доцента кафедры социологии и социальной работы Шнарбековой М. К.
e-mail: ardak.kam@gmail.com*

ПАТТЕРНЫ ПОТЕРЕБИТЕЛЬСКОГО СТИЛЯ МОЛОДЕЖИ В СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В данной статье автор анализирует стиль потребления молодежи Казахстана в социальных сетях. Рассматриваются, какие социальные сети больше всего формируют рыночную платформу для рекламы, покупок. Также определяется, каким образом, это влияет на стиль потребления молодежи. Более того автор провел анализ теоретической базы потребления в социологии, рассматривая теории таких авторов как К. Маркс, М. Вебер, также теории Зиммеля и Веблена.

Ключевые слова: потребление, социальные медиа, стиль жизни, молодежь.

Введение

Социальные сети изменили наш способ общения друг с другом, в том числе то, как компании общаются со своей целевой аудиторией. Популярность этих платформ быстро превратила социальные сети в важный инструмент для маркетологов из разных отраслей. Тем не менее, одна платформа для социальных сетей полностью изменила мир цифрового маркетинга из-за его влияния на клиентов и бренды: Instagram. В Instagram визуальное воздействие сообщения намного сильнее, чем любое другое чувство. Поэтому компании производят свои собственные визуальные эффекты для привлечения своих подписчиков, от фотографий своих сотрудников до изображений своих продуктов в различных ситуациях. Благодаря Instagram компании становятся более креативными с их подходом к визуальному маркетингу. В данном случае независимая переменная – социальные медиа и их эффект. Зависимая переменная – стиль потребления молодежи. К примеру, покупка товаров и услуг. Изучается два вида стиля потребления: рациональные и эмоциональные покупки

В статье представлен краткий обзор классических социологических взглядов на потребление молодежи, в частности в социальных медиа. В данной статье будет проанализированы теории Маркса, Вебера, Зиммеля и Веблена.

Маркс не рассматривал потребление в том виде, в каком оно рассматривается в современном обществе, включая культурные практики и символическую деятельность, однако потребление для Маркса рассматривается как один из элементов жизни человека. В нем производство занимает жизненно важное положение, обеспечивает то, что должно быть потреблено, и его выполнение. Чтобы проанализировать производство и потребление, он разделил их обоих и классифицировал их как начальную и конечную стадии продукта; таким образом, признавая другие аспекты потребления как социально-культурные или психологические, помимо экономических. Маркс также указал на то, что распределение и обмен находятся на промежуточной стадии, но общество формирует распределение, а люди – обмен [1, с. 627].

По его словам, «в потреблении продукт выходит за пределы этого общественного движения и становится непосредственным объектом и слугой индивидуальной потребности и удовлетворяет его в процессе потребления». Но для Маркса производство неразрывно связано с потреблением и наоборот, но «потребление производит производство двойным образом», во-первых, «потому что продукт становится реальным продуктом только благодаря потреблению», во-вторых, «потому что потребление создает потребность в новом производстве [1, с. 628].

Основная часть. При капитализме Маркс рассматривал товар не только как товар для торговли, но и как силу, которая меняет общество; объект характеризуется отчуждением от сознания и социальных отношений производителей. По словам Данта, указывая на одну из основных критических замечаний Маркса по отношению к обществу: «Не только путем изменения идей, но и путем изменения материальных отношений современное общество будет трансформировано» [1, с. 629].

В то время как Маркс делал упор на экономические вопросы, Вебер пытался продемонстрировать, что культурные или символические характеристики общества дополняют взгляды Маркса, и его представление о статусных группах особенно важно для понимания общества потребителей. Поведение людей, согласно Веберу, было связано как с символическими, так и с экономическими потребностями, и он сформировал теорию о социальном критерии, основанном на статусе, который мог бы дополнить другой, основанный на личном достатке; Быть таким статусом было очень важно в образе жизни людей. Статусные группы обозначают людей, которые ведут общий образ жизни, и это был критерий, основанный на потреблении, который отличал людей от других групп, а не критерий, основанный на производстве. Вебер также связал статус и класс, когда он заявил, что «различия между классами самым разным образом связаны с различиями в статусе», хотя позднее Вебер признал, что существует разница

между статусными группами и социальными классами, что означает, что «статусные группы стратифицированы согласно принципам их потребления товаров, в виде особых стилей жизни». Заявление Вебера показывает, что он имеет в виду вертикальный статус, поскольку потребление обеспечивает основу стратификации в статусном критерии, а не производства. Согласно Данну, современная интерпретация статуса Вебера по отношению к образу жизни будет опираться главным образом на модели потребления, поскольку отношения между статусом образа жизни и классом стали слабее [2, с. 81].

Обсуждение. Идея потребления была также фундаментальной для теории современности Зиммеля, и он разработал более феноменологический взгляд на социальное; то есть мир был в то же время объективным и субъективным, и именно связь между ними или между людьми и товарами стала главным аспектом его исследования потребления. Увеличение благосостояния и разделение труда в современном мире обеспечили потребителям дифференциацию и увеличили количество товаров для потребления. Зиммель считал, что с помощью потребления люди могут не только понимать свои отношения и / или взаимодействие с объектами, но и приписывать им значение. Однако, он сказал бы, только несколько продуктов из большого числа, которые окружали людей, могли быть наделены смыслом себя. В той «культуре вещей», как Зиммель определил современное потребление, люди могли потреблять любую вещь, не обязательно связанную с исполнением желаний, поскольку желание было представлено разделением между субъектом и объектом. По словам Зиммеля: «Мы желаем объекты только в том случае, если они не даны нам немедленно для нашего удовольствия; то есть в той степени, в которой они сопротивляются нашему желанию» [3, с. 286]. Но именно Веблен создал концепцию заметного потребления, сосредоточив внимание на американском среднем классе в конце девятнадцатого века [4, с. 214]. Его интерес концентрировался на особом виде потребления, который был виден в начале эры массового потребления, для которого характерны рост индивидуализма и упадок традиций. Но даже более важным, чем его концепция заметного потребления, было его понимание того, что с помощью предметов или товаров люди могут сообщать о различиях в социальном статусе, существовавшем в социальной структуре. По его мнению, переход к массовому производству наряду с техническим прогрессом предоставил обществу больше богатства и увидел развитие ориентированного на потребление среднего класса или класса отдыха, противоположного производительному.

Теперь проанализируем непосредственно стиль потребления молодежи в социальных сетях, рассмотрим, какие социальные сети больше всего формируют рыночную платформу для рекламы, покупок и т.д. Также рассмотрим, каким образом это влияет на стиль потребления молодежи.

За последние несколько лет Instagram создал новые поджанры, карьеру и бизнес и произвел революцию в том, как люди видят бизнес. Instagram – это сильная сила, которую маркетологи больше не могут игнорировать [5, с. 156]. Ниже приведены некоторые из многочисленных способов, которыми Instagram оказал влияние на ландшафт маркетинга и современное поведение клиентов. Благодаря силе Instagram компании все чаще вкладывают средства в визуальный маркетинг. В конце концов, в Instagram ежедневно 500 миллионов активных пользователей. После пробного запуска маркетологи быстро осознают, какой потенциал лежит в платформе, и полны решимости использовать его в своих маркетинговых стратегиях. В Instagram визуальное воздействие сообщения намного сильнее, чем любое другое чувство. Благодаря Instagram компании становятся более креативными с их подходом к визуальному маркетингу.

Мы провели предварительное исследование, чтобы сначала понять прямую связь между использованием Instagram и потреблением, используя поведенческую меру потребления. Результаты показывают, что частота использования Instagram действительно положительно предсказывает поведение потребителя их пользователей, тем самым усиливая предыдущие результаты, указывающие на связь между использованием и потреблением. Люди, которые чаще используют Instagram, также отдают предпочтение покупке престижных брендовых продуктов. Чтобы понять социальные механизмы, определяющие отношения между использованием Instagram и потреблением, мы провели исследование, включающее в себя чувства желания приобретения.

Для поведения исследования мы открыли фальшивый аккаунт по продаже одежды, обуви и аксессуаров производством из Турции, Италии и Соединенных Штатов Америки. Для того, чтобы аккаунт обрел достаточное количество подписчиков мы потратили около трех дней, в итоге общее количество подписчиков составило 342. В течение дня мы выкладывали фотографии уже подобранных и разными стилями одежды с ценами чуть дороже, чем в торговых центрах. В результате исследования в течение двух дней нам поступило 79 заказов, 28 из которых полностью соответствовало выбранному нами стилю. Самое интересное, что все покупатели были представителями женского пола, хотя мы также и рекламировали мужскую одежду и аксессуары с готовым стилем.

Заключение. Результаты исследования говорят о том, что женская часть населения больше подвержены маркетинговому влиянию, который непосредственно влияет на их стиль потребления. Также многие вышеуказанные 28 покупательниц выбрали полный готовый стиль, который включал в себя покупку верхней и нижней одежды. Также важно заметить, что при выборе готового стиля, девушки не включали в покупку аксессуары. Это говорит о том, что многие потребители не хотят, тратить время, подбирая сами себе стиль одежды, а предпочитают покупать уже готовый стиль одежды, предлагаемый продавцом. Также важно отметить, что лишь 37 покупательниц интересовались полностью качеством одежды, методом производства. Остальным покупателям было достаточно ознакомиться с небольшим описанием под фото.

Подводя итоги исследования, мы можем сказать, что в современном мире социальные медиа уже являются одним из важных аспектов маркетинга. Instagram будет продолжать формировать маркетинг. В конце концов, именно там находятся почти все клиенты и потенциальные клиенты, и привлечение их на эту платформу имеет решающее значение для достижения великолепных результатов цифрового маркетинга. Все действия, предпринимаемые маркетингом, напрямую влияют на поведение потребления и конструируют стиль потребления.

Таким образом, досуг стал признаком экономического положения, связанного с потреблением и товарами. Также все действия, предпринимаемые маркетингом, напрямую влияют на поведение потребления и конструируют стиль потребления.

Список литературы

1. Блауг М. Экономическая теория марксизма // Экономическая мысль в ретроспективе., *Economic Theory in Retrospect*. – М.: 2014. -с.627-629 – ISBN 5-86461-151-4.
2. Wolfgang J. Mommsen, *The Political and Social Theory of Max Weber*, University of Chicago Press, 2015, №6 p.81, ISBN 0-226-53400
3. Громов И. А., Мацкевич А. Ю., Семёнов В. А. Западная теоретическая социология потребления Г.Зимеля. – М.: 2016. – с.286
4. Веблен, Т. Теория досуга: экономическое исследование в эволюции институтов. Нью-Йорк: Макмиллан. Изд. 4, 2015, с. 214, ISBN 0-486-28062
5. Артем А. Сенаторов. Бизнес в Instagram: От регистрации до первых денег. – М.: Альпина Паблшер, 2015. – 156 с. – ISBN 978-5-9614-5143-6.

HOW CONSEQUENCES OF CORRUPTION CAN INFLUENCE PEOPLE'S LIFE?

Introduction

One of the biggest problems of developing countries, including Kazakhstan, is corruption. Corruption is caused by the following factors: bad management, political patronage, erosion of social norms, unsatisfactory compliance with laws, tribalism, nepotism, weak control system and others. Consequences are the negative international image, poverty growth, social disorders, unemployment, development, ill medical turns. It is because of his high negative size.

Corruption exists in two wide forms – though in these two categories there are many variations, and often they will be bound with each other. Administrative or small corruption belongs to acts of bribery, kickbacks or fat money in which government officials take a payment for implementation of the existing decision. In the cleanest form this type of corruption is attempt to redistribute the rent or profit connected with the decision. When officials take a bribe for approval of the specific contractor for the project of public construction, they ask the contractor to share with them the profit connected with the contract. Redistribution of income which, in turn, will have some influence on distribution of resources is the main consequence of such act of corruption.

Aims

My overall and long-term goals are to know real consequences of the corruption and how they can affect people and their lives. Because, I deem, that this topic is important for my country, because is actual right now and there are lot of problems in my country, which the cause was a corruption. I am interested in this topic because it is connected with my life and my family, my future, study and so on. I am afraid, that in future I will have the same problems, as it right now. Therefore, because of this, I want to know the reasons and consequences of corruption. Maybe 20 years later, the level of corruption will decrease immediately. The main research question in my project is: How corruption's consequences can impact their lives?" and there are two sub-questions: "What kind of consequences it may has?" and "How we can avoid this consequence?"

Context

Political or grandiose corruption or "occupation of the state" happens when political leaders or distribute national budgets, or introduce the legislation for assistance to projects from which they either, or their close partners will receive benefit. Almost in all cases of political corruption the public wouldn't make the same decision as political elite if she was able to make this decision. The profit of the corrupted elite comes either in the form of a bribe, or from direct shares in projects which benefit by decisions. Examples of the corrupted politicians accepting bribes exist almost in each country – industrially developed or developing. Besides, examples of dictators who have managed to be enriched while the countries have become impoverished: Haiti at Francois Duvalier (1907-1971), Philippines at Ferdinand Edralin Marcos (1917-1989), Zaire under Mobuta Sese Soko (1930-1997), Nigeria at Kwame Nkrumah (1909-1972) and Uganda at Idi Amin (about 1925-2003) – only some of examples. Political corruption leads to irrational use of economic resources of the country at redistribution of income in this country..¹

Corruption is an informal activity which is pursued under the law in 69 countries higher rates of taxes are connected with smaller informal activity percentage of GDP, but corruption is connected with more informal activity. Businessmen go underground to avoid official taxes, but to reduce a burden of bureaucracy and corruption. Thus, evasion from "the enough hand" reduces tax revenues percentage of official and general GDP. As a result the corrupted governments become the small governments, and only relatively the incorruptible governments can support high tax rates.²

All countries have laws against corruption. Democratic institutes which provide fair and broad participation of the public in selection of public servants create a barrier against corruption distribution. Insult of officials will be revealed and punished by judicial system or, at least, won't be repeatedly appointed to their positions. The institutions and various organizations representing specific groups of the interests in this society will exert impact on the state officials if corruption can cause damage to this society.

¹Dr.M on Science, Research, & Scientists, , accessed March 15, 2018, <http://dr-monsrs.net/tag/corruption-in-scientific-research/>.

²"Figure 2f from: Irimia R, Gottschling M (2016) Taxonomic revision of *Rochefortia* Sw. (Ehretiaceae, Boraginales). Biodiversity Data Journal 4: e7720. <https://doi.org/10.3897/BDJ.4.e7720>," , doi:10.3897/bdj.4.e7720.figure2f.

It is difficult to estimate influence of global efforts to fight against corruption. Success stories, as a rule, are comical. If the ratings of TI are indicators, several years before this fight exerts considerable impact on corruption scales around the world will be required.³

Corruption most often is defined as abuse of the government for personal benefit. Corruption, unlike fraud and plunder, belongs to decisions which politicians and public officials (public officials for convenience of statement) do on the basis of the powers delegated by him the population.

When these decisions are motivated with personal benefit, but not the interests of the public, except for the politicians preferring population segments which they represent it is considered corruption.

One of difficulties of identification of corruption is that these mercenary decisions can be often disguised under good state policy.

The law of Great Britain on bribery 2010 establishes responsibility of the company for the corruption actions made by the persons acting on behalf of the company. The law forbids bribery of public servants and taking prisoner of business business. With global jurisdiction of the company can be made responsible in Great Britain for the acts of corruption made by employees, agents or subsidiaries worldwide. Unlike the Law on foreign corruption (FCPA), the Law on bribery doesn't carry out difference between small and large payments on bribery that means that payments for simplification of formalities are forbidden.

The United Kingdom has taken legislative measures against corruption in various forms since the end of the 19th

Century that in itself is connected with longer tradition in the British right. The law on bribery of 2010 is recent and sign addition to the legislative environment in Great Britain for corruption.

However in the Law on bribery all forms of corruption behavior aren't considered. Laws against money washing, fraud and theft can be applied to detection, control and compensation of receipts from corruption. Besides, the legislation covers other types of corruption behavior as in public service and private sector.

The long coverage of modern laws on fight against bribery and fight against corruption in combination with serious consequences which they bear and strengthening of the international law enforcement, can create uncertainty for world business. In this climate of the company and their management have to understand and consider not only laws of the countries in which they are located, but also equivalent laws of the countries in which they act.

How it interferes with investments into economy can be the most destructive consequence of corruption. Researches make it clear that the countries with high corruption have lower levels of investments and economic growth (The World Bank, 2001). Corruption which usually exists in the conditions of bad general management prevents businessmen to invest, increasing costs of the beginning of business. After investments have been made, corruption creates uncertainty for businessmen as government officials have an opportunity to take bribes from the enterprise if they are profitable. This option increases risk of businessmen and reduces their profitability.

Corruption also distorts the choice of projects of public sector. Small projects on maintenance are more effective from the point of view of their release, but the corrupted officials don't like to spend money for smaller projects because there are more contractors, complicating extraction of a bribe, can carry out them. Thus, corruption distorts investment expenses from projects with high efficiency to unproductive. Construction of "the roads going in anywhere", "bridges which nobody crosses", and not used shells of school buildings which abound with the developing world perhaps, are motivated by bribes, but not requirements of society. Besides, if to measure the bribe size as percent from income of firm, corruption influences small firms more, than large. Because of innovative activity in the majority of the countries small businessmen, as a rule, are accepted; corruption suppresses an important source of economic growth. Corruption also discriminates direct foreign investments as it concerns the corrupted officials.

In conclusion, I want to say that, that corruption is really big problem nowadays, it is understood, that a lot of people in the world suffer from this problem. I want to prevent this problem from the world now, because in the future problem can be worthier, than it used to be, actually. I suppose, that in the future we will not have such a problem, so there are a lot of anti-corruption companies and programmers and I hope, that they really will help. Every person should help in dealing with corruption, because together people are stronger.

Method

In research design, I will use primary and secondary type of sources to know more about my topic and some aspects of this global issue.

³ O. S. Miettinen, "Terms and Concepts of Science," *Epidemiological Research: Terms and Concepts*, 2011, , doi:10.1007/978-94-007-1171-6_2.

In order to gather background information, I have used different articles and newspapers and EBSCO database to make sure, that information that I took is reliable, reputable and recent. Fortunately, the Corruption theme in Kazakhstan is widely known among people, so it is easy to discover some articles. Some sites are not credible, for example “Wikipedia”, because the author of articles can be anyone. Therefore, EBSCO database has only credible sources and scientific magazines. That is why I use this type of source. To ensure that all my researches have not bias or inaccuracy, I tried to see my problem from different sides and perspectives.

In this research, I will use also primary research, for example survey.

As for survey, the participants can be anyone and number of them will be no less than 50. The questionnaire will be composed of 10-15 questions. The reasons, why I Will use this type of secondary sources, is that, firstly – it can help us to reveal opinion of usual people in Kazakhstan and identify the statistics of Kazakhstani people, for example age, gender, status and so on.

In order to check accuracy and relevance of my survey, I will ask permission of English teacher in universities.

Results

Fifty people were participated my survey on my topic, which is a corruption. 42% of them are people, who is aged is 25-40, exactly – 21 people and 80% are women. Nine questions were asked in order to know opinion of citizens of Kazakhstan and to make sure, that this research was based not only on my opinion.

Сталкивались ли, вы лично с деятельностью коррупции? / Have you ever meet some situations connected with the corruption?

50 ответов

Figure 1 shows that the biggest part of participants was meet some situations, connected with the corruption. It is a 54% – 27 people, whereas only 30% didn't faced with it. It means that the level of corruption is widespread among Kazakhstani people. Therefore, that even usual citizens facing with, apart from the fact, that there are other people. The reasons could be different, for example avoiding poverty (decreasing level of their prosperity).

Оцените уровень коррупции в Казахстане/Evaluate the level of corruption in Kazakhstan

50 ответов

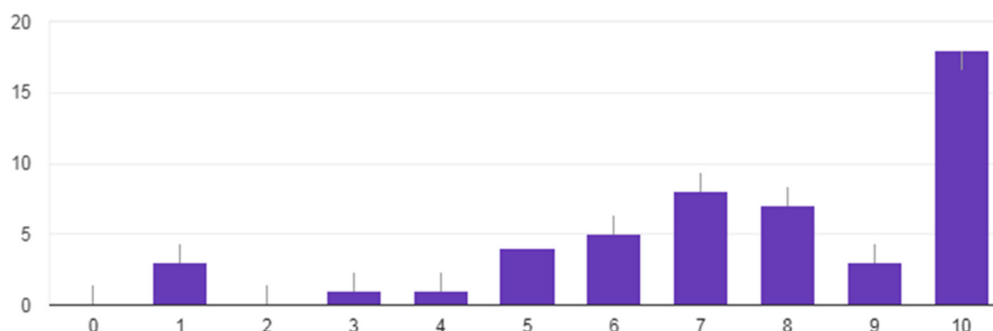

Figure 2 illustrates the rank of evaluation the level of corruption in Kazakhstan, it can be clearly seen, that the most of participants gave 10 score. According to 35.3% the level of corruption in Kazakhstan is 10, 15.7% gave 8 score, other 15.7% gave 7.

For the data, I can conclude, that if government did not take any measures to struggling with corruption, Kazakhstan in the future will have very bad conditions for living.

In addition to this, generally the level of corruption clearly seen by people and most of them are facing with this problem and moreover, they have some bad consequence, but there are also people who did not facing with it.

The second part of primary research was an interview conducted with person who works in Senate of the Parliament of the Republic of Kazakhstan and he knows about some consequences of corruption, which influence citizens of the country. He thinks that household corruption is also dangerous because it contributes to the development of other negative social phenomena, for example, the shadow economy or, as usual, the illegal economy.

Moreover, before the law, everyone is equal.

Evaluation

The final part of my main research project is started.

Firstly, the most of secondary sources were articles and scientific journals from the "EBSCO host" database. They all were credible, but some of them did not contain detailed information, like date of publication, place and so on. One thing, that can help me in evaluation credibility of sources – RAVEN, where R – reputation of source, A – ability to see, V – vested interest, E – expert, N – neutrality.

Secondly, one of my primary research methods was a survey. I made a survey using Google forms and I had the results in 4 days. Also, it is easy for people to make it online, because of internet access. The number of my participants was 50 people and the most of them, were people aged between 25-40, to be precise – it is a 41.2%. I think that the level of the survey would be much higher if the biggest part of respondents were people that aged 40 and more, because they better known than teenagers and young people about corruption in the Kazakhstan.

To conclude everything, I want to say, that my initial perspective was, that corruption's consequences influence people's life and after research, my perspective did not change. I deem that corruption is a big problem, that evolve other issues and we should solve this big problem now, because in future we may not cope with it.

Further research

The overall results of my research project suggest a further area to study.

Firstly, I want to mention, that the most of participants of the survey were elderly people, which aged 24-40 years old. I think that it will be better to know the opinion of young people too (the percentage of participating young people is less, than elderly), as the elderly, because nowadays teenagers have the big power of influence world. They are participating in different organizations, some movements, volunteering and so on. Therefore, if I had the equal percentages of these age group or not so dramatic difference, my work will be much better. In addition, some meeting with students or kind of speaking clubs that based on the main topic (corruption's consequences) can make my project work more credible, because there are a lot of different opinions and suggestion about solving main issue.

The further research will help to make project more credible, because according to RAVEN test, the expertise and neutrality are the inalienable conditions of the research work. These suggestions are very important because with this, people can understand the main points of importance of solving problems connected with the corruption.

Bibliography

1. Dr.M on Science, Research, & Scientists, , accessed March 15, 2018, <http://dr-monsrs.net/tag/corruption-in-scientific-research/>
2. "Figure 2f from: Irimia R, Gottschling M (2016) Taxonomic revision of *Rocheportia* Sw.
3. (Ehretiaceae, Boraginales). *Biodiversity Data Journal* 4: e7720.
4. <https://doi.org/10.3897/BDJ.4.e7720>," , doi:10.3897/bdj.4.e7720.figure2f.
5. O. S. Miettinen, "Terms and Concepts of Science," *Epidemiological Research: Terms and*
6. *Concepts*, 2011, , doi:10.1007/978-94-007-1171-6_2.
7. "Figure 2f from: Irimia R, Gottschling M (2016) Taxonomic revision of *Rocheportia* Sw.
8. (Ehretiaceae, Boraginales). *Biodiversity Data Journal* 4: e7720. <https://doi.org/10.3897/BDJ.4.e7720>," , doi:10.3897/bdj.4.e7720.figure2f.
9. Nick Kochan and Robin Goodyear, "British Bribery Legislation: How the UK Bribery Act Came About," *Corruption*, 2011, , doi:10.1057/9780230343344_4.
10. Ekta Gurjar, "Laws and Offences Relating to Maintenance of Women," *SSRN Electronic Journal*, 2011, , doi:10.2139/ssrn.2003352.
11. Global Anti-Corruption and Anti-Bribery Laws:", accessed March 15, 2018, <https://www.bing.com/cr?IG=030205879F02445FB4222B05890D1B40&CID>

Мырзабекова А.Е.,

Жетекшісі Биекенов К.У.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы

e-mail: m.aigerim_92@bk.ru

ХАЛЫҚТЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САНАТ РЕТІНДЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ

Кілттік сөздер: жұмыспен қамту, еңбек нарығы, жұмыспен қамту саясаты.

Білім экономикасының дамуымен, жұмыспен қамту мәселелерін шешу мәселелері күн сайын маңызды бола түсуде, оның қазіргі даму кезеңінде экономикалық санкциялар әсерінен елде болып жатқан процестерді теориялық тұрғыдан түсінуді талап етеді. Еңбек нарығы мен жұмыспен қамту туралы негізгі түсініктерді қалыптастыру үшін «жұмыспен қамту» экономикалық санаты туралы теориялық көзқарастарды талдау қажет. «Халықты жұмыспен қамту» экономикалық санатын анықтауда әр түрлі көзқарастар келтірілген, рөлі мен орны анықталған еңбек қатынастары жүйесіндегі жұмыспен қамту, еңбек нарығымен байланысты. Білім экономикасындағы адами ресурстардың рөлі мен мәнін бағалау көрсетілген мәселенің ретроспективасына жүгіну және "жұмыспен қамту" ұғымын негіздеу қажеттілігін болжайды.

"Халықты жұмыспен қамту" ұғымының көптеген анықтамалары бар. Ғылыми әдебиетте "жұмыспен қамту" және "еңбек нарығы" ұғымдары жиі теңдестіріледі, бұл ретте "еңбек нарығы" ұғымы жалпыға бірдей әмбебап сипатқа ие.

Бұл ұғымның "кең" және "тар" түсіндірмесі бар. Кең мағынада – бұл азаматтардың жеке және әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға байланысты және оларға әдетте табыс (кіріс) әкелетін қоғамдық пайдалы қызметке қатысуы. Тар мағынада – бұл азаматтардың жұмыс орындарымен қамтамасыз етуге байланысты шаруашылық қызметке қатысуы жөнінде экономикалық қатынастардың жиынтығы.

Кең мағынада еңбек нарығы қоғамдық қатынастар, әлеуметтік нормалар мен институттар жүйесі ретінде қарастырылады. Демек, еңбек нарығында жұмысқа орналасуға және еңбек әлеуетін жаңғыртуға байланысты қатынастар қалыптасады.

Дегенмен, жұмыспен қамту еңбек нарығының жеке бөлігін – қоғамдық өндіріске қатысатын еңбекке қабілетті халықты сипаттайды.

Соколова Г.Н. жұмыспен қамтудың келесі анықтамасын береді: бұл нақты экономикалық инфрақұрылым жағдайында жұмыс күші нарығының жұмыс істеу жағдайының көрінісі.

Жұмыспен қамтылған халыққа мемлекеттік кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда, барлық түрдегі кооперативтерде, ұжымдық меншік нысанындағы жеке кәсіпорындар мен кәсіпорындарда, фермер шаруашылықтарында жұмыс істейтін, сондай-ақ кәсіпкерлік қызметпен айналысатын адамдар жатады.

Жұмыспен қамтылған халыққа мемлекеттік кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда, барлық түрдегі кооперативтерде, ұжымдық меншік нысанындағы жеке кәсіпорындар мен кәсіпорындарда, фермер шаруашылықтарында жұмыс істейтін, сондай-ақ кәсіпкерлік қызметпен айналысатын адамдар жатады.

Б. Райзенберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцев жұмыспен қамтуды халықтың еңбек қызметіне қатысуы ретінде анықтайды, оның ішінде оқуын, әскердегі қызметін, үй шаруашылығын жүргізу, балалар мен қарт адамдарды күту. Жұмыспен қамту әдетте азаматтардың табыс әкелетін әлеуметтік пайдалы іс-әрекеті болып саналады. Жұмыспен қамтылғандарға жалданып жұмыс істейтіндер, өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз етуші адамдар (кәсіпкерлер, фермерлер), әскери қызметкерлер жатады. Жұмыспен қамту, яғни еңбек процестеріне тартылу деңгейі еңбекке қабілетті халық пен жұмыс орындарының арасындағы арақатынасқа тәуелді, сондай-ақ жұмыс орындарының қызметкерлердің оларды пайдалану мүмкіндіктеріне, шектеулі кәсіпке, мамандандыруға, жұмыс тәжірибесіне, білімі мен біліктілігіне, қабілетіне байланысты болады.

Н. Н. Гриценко, В. Я. Саленко, В. Н. Киселева жұмыспен қамту ұғымына келесідей анықтама береді: жұмыспен қамту – еңбекке қабілетті халықтың жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға байланысты және әдетте жалақы, қосымша жәрдемақылар және заттай төлемдер түрінде ақшалай немесе өзге де нысанда табыс әкелетін қызметке қатысуы дәрежесі.

Е.В. Шуваеваның көзқарасы бойынша, жұмыспен қамту еңбек қатынастары жүйесінің негізгі элементі болып табылады. Бұл ретте айрықша ерекшелік деп тану керек оның жалпы сипаты, өйткені ол өндірістің кезкелген тәсілі мен өзін өндірістік күштердің жұмыс істеуі мен дамуының негізгі шарты және

ерекше фактор ретінде көрсетеді. Жұмыспен қамту жалдамалы жұмыс күші немесе еңбек нарығы пайда болғанға дейін қалыптасты.

Н. Гаузнердің пікірінше, жұмыспен қамту халықтың негізгі өмірлік қажеттіліктерінің біріне жатады және сонымен бірге қоғамның басты өндірістік күшін қалыптастыруды қамтамасыз етеді. Н. Гаузнер атаған қажеттілік жанама болып табылады. Адам үшін еңбек өзінің жеке мақсаты емес, ол жайлы өмір сүруге мүмкіндік беретін нәрселерді қажет етеді. Адам өзіне қажетті игіліктерді алу үшін еңбек етеді.

Ұсынылған анықтамалар бір-біріне қайшы келмейді, кез келген жұмыспен қамту еңбек үшін сыйақыны көздейтін еңбек қатынастары негізінде жүзеге асырылады. Сонымен қатар, экономикалық санат ретінде жұмыспен қамту кезкелген формацияда бар.

Жұмыспен қамту және еңбек нарығы ұғымдарын салыстыра отырып, еңбек нарығы еңбек құрылғысымен байланысты қатынастарды, қызметкер мен жұмысберушінің, сондай-ақ нарықтың басқа да субъектілерімен қарым-қатынасты қамтиды деген қорытынды жасауға болады. Еңбек нарығының жүйесі халықты жұмыспен қамтудың тиімділігін арттыру мақсатында жұмыс істейді.

Жұмыспен қамту және еңбек нарығы арасындағы өзара байланыс әрбір жеке елде халықты жұмыспен қамтуды реттеу саясатымен жүзеге асырылады. Аталған ұғымдардың өзара байланысын зерттеу еңбек қатынастары жүйесіндегі еңбек нарығы мен жұмыспен қамту орнын анықтауға мүмкіндік береді. Мемлекет тарапынан және адам тарапынан еңбек нарығындағы тиімді саясат жұмыспен қамту мүмкіндіктерін арттыруға ықпал етеді. Э. Н. Разнодежина, Р. М. Камалтдинова, И. А. Филиппова "Экономиканың дамуының заманауи тенденциялары" кітабында әртүрлі елдердің жұмыспен қамту саясатына талдау жасайды, оған сәйкес Швецияда 1964 жылы алғаш рет "еңбек нарығындағы белсенді саясат" термині қолданылған, жұмыспен қамту саясаты капиталдың, табиғи ресурстар мен еңбектің өзара іс-қимылына бағытталған, бұл елдегі жалпы әл-ауқаттың өсуіне ықпал етеді. Швецияда жеке тұлғаның дамуы секілді құзыреттілік мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді.

Осыған ұқсас түрде Финляндияда жұмыспен қамтудың белсенді саясаты жүргізіледі, онда негізгі мақсат толық жұмыспен қамтуға қол жеткізу – жаңа жұмыс орындарын құру, кәсіпкерлікті қолдау болып табылады. Германияда еңбек нарығындағы делдалдық, жұмыссыздық жағдайында сақтандыру дамыған. Канада Үкіметі жекелеген кәсіптердің тапшылығын болдырмау үшін бағдарламалар әзірлеуде, бұл ретте жұмыс берушілер мен кәсіпкерлер осы бағдарламаларды іске асыруға белсенді қатысуда.

АҚШ-та еңбек нарығына бейімделуге ерекше мән беріледі, бұл елде ұзақ мерзім жұмыссыз қалу қауіпі бар қызметкерлердің нақты санаттарына назар аударуды күшейту тәжірибесі қолданылады.

Шығыс Еуропаның көптеген елдері жұмыспен қамтудың белсенді саясатын қолданады: Эстония, Болгария, Чехия, Венгрия.

Қазақстанда халықты жұмыспен қамтудың белсенді саясаты барынша мүмкін болатын жұмыспен қамтуды және жұмысқушінің ең жақсы сапасын қамтамасыз етуді көздейді. Білім экономикасында капитал мен ресурстардың барлық түрлерін пайдалану өндірістің бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуге, халықтың әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған.

Жоғарыда аталған авторлардың "жұмыспен қамту" экономикалық санатын, сондай-ақ дамыған елдердің тәжірибесін анықтау жөніндегі пікірлерін талдай отырып, бір қатар қорытындылар жасауға болады:

1. Жұмыспен қамту экономикалық санат ретінде еңбекке жарамды халықтың жұмыс орындарымен қамтамасыз етілуіне және өндірістік процесс пен шаруашылық қызметке адамның қатысуына байланысты экономикалық қатынастардың жиынтығы болып табылады.

2. Тараптардың өндірістік қатынастардағы теңдігі еңбек шарты институты тарапынан экономикалық және құқықтық нормалармен бекітілген.

3. Мемлекет жұмысберуші емес, тек еңбек саласында қарым-қатынастардың реттеушісі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Разнодежина Э. Н., Камалтдинова Р. М., Филиппова И. А. Современные тенденции развития экономики. – Ульяновск : УЛГТУ, 2011. – 119 с.
2. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Старо-дубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.
3. Социальные технологии регулирования занятости. – Улан-Удэ : БГУ, 2010. – 217 с.
4. Социология: энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – М., 2003.
5. Шуваева Е. В. Занятость как важнейший элемент трудовых отношений // Актуальные вопросы экономических наук : материалы между-народ. науч. конф. – Уфа : Лето, 2011.
6. Экономика и право: словарь-справочник. – М., 2004.
7. Экономика и социология труда. Теория и практика : учебник для бакалавров / под ред. В. М. Масловой. – М. : Издательство «Юрайт», 2015. – 539 с.
8. Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства (политэкономия) : учебное пособие / под общ. ред. А. Г. Грязнова. – М., 1997.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖӘНЕ ТЕҢ ҚҰҚЫҚТАР МЕН МҮМКІНДІКТЕРДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Инклюзия саласында айтарлықтай өзгерістер 1970-ші жылдары пайда болды және жаңа тұжырымдамалар ерекше қажеттіліктері бар білім алушыларға жағдай жасаудың бастапқы көрсеткіштері болды. Инклюзивті білім беру бір сыныптағы және ұйымдағы барлық білім алушыларды, олардың күшті немесе әлсіз жақтарын біріктіреді және барлық студенттердің әлеуетін барынша ашуға ұмтылады. Осы контексте ерекше қажеттіліктер білім алушыларды басқалардан және жергілікті қоғамдастықтан бөлетін тосқауыл ретінде қабылданбады. Білім алушылар тең құқықтар мен мүмкіндіктерге негізделі отырып, осы кезеңнен бастап білім беру саласында өз әлеуетін толыққанды іске асыра алды [1].

Бүгінгі күні инклюзия ерекше қажеттіліктері бар кез келген балаға өзінің нормативтік дамып келе жатқан құрдастарымен бірге білім алуға мүмкіндік беретін барынша прогрессивті тәсіл болып табылады. Мектеп практикасына инклюзивті тәсілдерді енгізуді Қазақстан Республикасының мемлекеттік білім беру саясатының басымдықтарының бірі деп атауға болады. Бұл туралы ұлттық заңнамалық бастамалар, сондай-ақ 2015-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру жүйесін одан әрі дамыту бойынша шаралар кешені куәландырады (ҚР Білім және ғылым министрінің 2014 жылғы 19 желтоқсандағы №534 бұйрығы). Алайда, оларды шешу инклюзивті білім беруді одан әрі дамытуға айтарлықтай ықпал ететін бірқатар проблемалар бар, олардың ішінде білім беру ұйымдарында кедергісіз білім беру ортасын құру, әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық, кадрлық сүйемелдеу тетіктерін әзірлеу.

Инклюзия-бұл жүйелі, тұрақты және мақсатты үдеріс, оны іске асырудың бірінші кезеңі қоғамда психологиялық өзгерістер (қабылдау) кезеңі және оның мамандарының кәсіби құзыреттілік деңгейі болып табылады. Осы процестің негізгі элементі әлеуметтік қызметкерлер болып табылады, олар осы процестің құрылуы мен тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Бүгінгі таңда жалпы білім беретін мектеп пен қоғамның барлық мамандарын ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмысқа кәсіби, психологиялық және әдістемелік даярлау проблемасы өткір тұр, инклюзивті білім беру ортасындағы жұмысқа мамандандырылған әлеуметтік қызметкерлердің жетіспеушілігі, сондай-ақ балаларға қатысты ғана емес, мамандарға қатысты психологиялық кедергілер мен стереотиптердің болуы байқалады.

Инклюзивті оқытудың мақсаты барлық оқушылардың білімге, дағдыларға және ақпаратқа тең қол жеткізуін қамтамасыз ету болып табылады. Инклюзивті білім беру әр бала үшін жоғары және тиісті назарды қажет ететін жеке күшті жақтары мен таланттарын дамытуға, өз жасындағы басқа оқушылармен бірге сынып өміріне қатыса отырып, жеке мақсаттармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру бағдарламасы өз ата-аналарын жергілікті мектептердің қызметіне және оқуға тартуға, мектепте құрмет пен қатыстылық пен қабылдау мәдениетін тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Орталық мақсатқа жету үшін инклюзивті білім беру әріптестікке педагогтарды, ата-аналарды, әлеуметтік қызметкерлерді, жергілікті қоғамдастық өкілдерін тартуға ұмтылады. Бұл тұрғыда әлеуметтік қызметкер инклюзивті білім беруді іске асырудың фасилитаторы болып табылады. Әлеуметтік қызметкердің негізгі міндеті адам дамуы, әртүрлілігі, әлеуметтік жүйелер, экожүйелер және әлсіз және күшті жақтары туралы өзінің кең ауқымды білімін пайдалану арқылы ерекше қажеттіліктері бар балалардың қажеттіліктерін анықтау болып табылады. Адамдардың қоршаған ортамен өзара іс-қимылда әлеуметтік қызметін жақсартуға басты назар аударылады. Соңғы жылдары Қазақстанда әлеуметтік жұмыстың белсенді дамуы контекстінде адамдардың әлеуметтік жұмыс туралы түсінігін және қоғамдық түсінігін зерттеу; өз мамандығының әлеуметтік қызметкерлерінің өзін-өзі бағалауы, сондай-ақ олардың қоғамдық қабылдаудан күтілетін үміттерін; жалпы алғанда, әлеуметтік қызметкердің түсінігі мен имиджін қалыптастыру факторлары мен тетіктерін зерттеу өзекті болып отыр. Қоғамның әлеуметтік жұмыс мәртебесін түсінуі мен қабылдауын талдау неғұрлым маңызды болып табылады, өйткені қоғам әлеуметтік қызметкерлер қызметінің негізгі тұтынушысы болып табылады.

Көптеген шетелдік зерттеулердің нәтижелері соңғы уақытта әлеуметтік қызметкерлерді оқыту және кәсіптік даярлау процесінде болып жатқан барлық өзгерістерге қарамастан, жаһандану факторларына әсер ететін, сондай-ақ өсіп келе жатқан кәсібилікке және көрсетілетін қызметтердің ұлғаюына қарамастан, әлеуметтік қызметкерлер осы күнге дейін шиеленіскен қоғамның жағымсыз қабылдауын бастан кешуде [2]. Әлеуметтік жұмыс мамандығын қалыптасқан теріс қабылдау осы мамандық туралы дұрыс түсінбеушілікпен, стереотиптермен, бұқаралық ақпарат құралдарында әлеуметтік жұмыстың қате және

теріс бейнесімен байланысты, бұл әлеуметтік қызмет көрсету саласы ретінде әлеуметтік жұмысқа жұртшылықтың сенімін бұзуға елеулі үлес қосады [3].

Әлеуметтік жұмыс туралы дұрыс емес немесе дәл емес көзқарастар, атап айтқанда, әлеуметтік қызметкер қызметінің күрделілігі мен әралуандылығын толық көлемде көрсетпейтін шектеулі пайымдаулар бар екенін анықтау маңызды, бұл, демек, халықтың әлеуметтік осал топтарының проблемаларын шешуге тиімсіз көзқарас ретінде әлеуметтік жұмыстың жағымсыз имиджін қалыптастыруға алып келеді [4].

Әлеуметтік жұмыс мамандығын қоғамдық қабылдаудағы екі негізгі элемент – кәсіптің дұрыс емес бейнесі және оның қызмет саласы туралы қате түсінік бар. Қазіргі теріс көрініс қоғам арасында күмән тудыратын және сол арқылы әлеуметтік қызметкерлер мен әлеуметтік қызметтерге деген сенімге нұқсан келтіретін тарихи тамыры терең стереотиптер мен стигмалардан тұрады. Нәтижесінде, әлеуметтік қызметкерлер өз кәсібін деген сенімді қалғандарына карағанда анағұрлым беделді кәсіптерден төмен бастапқы нүктеден қалыптастыруға мәжбүр. Жағымсыз қабылдау кәсіби қауымдастықта әділетсіздік пен иеліктен айыру сезімімен қатар жүреді және клиникалық әлеуметтік жұмыста талапкерлер мен білікті қызметкерлерді қабылдау бойынша қиындықтарға әкеледі. Тұтастай алғанда, әлеуметтік қызметкердің қоғамдық қабылдауын жақсарту жеке индивидтердің де, қоғамдастықтардың да тәжірибесі үшін әлеуметтік қызметкерлерге қажетті сенім негізін қалыптастыруға ықпал етеді, ол индивидтерді қоғамдық іс-әрекеттерге тартуды да жеңілдетеді, сондай-ақ мемлекеттік емес және басқа ұйымдардан әлеуметтік қызметтерді қаржыландыру үшін Қолдау тартуды да жеңілдетеді.

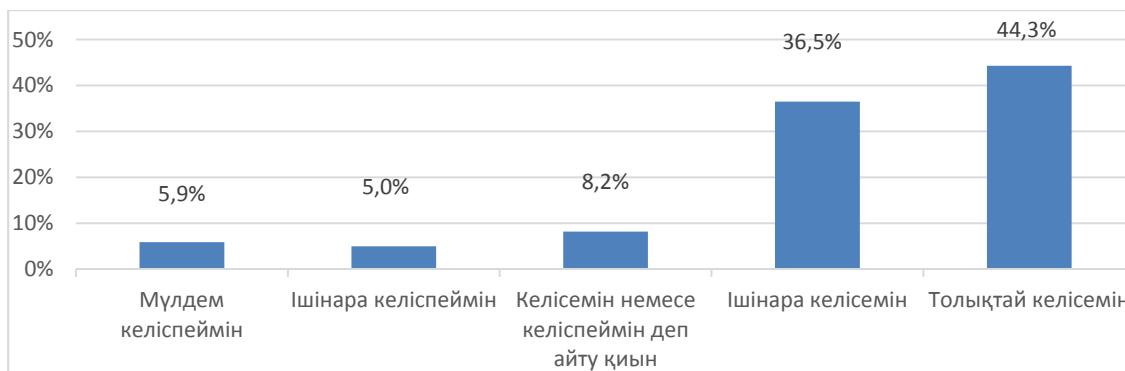
Сонымен қатар, әлеуметтік жұмыс мамандығының ерекшелігін және әлеуметтік қызметкердің функцияларын орынды ұсыну спектрді ұлғайтуға, сондай-ақ осыған мұқтаж халық санаттарына ұсынылатын қызметтердің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік жұмысты қоғамдық қабылдау мамандық пен ұзақ уақыт бойы әсер етеді және қалыптастырады. Тиісінше, әлеуметтік қызметкердің оң имиджін қалыптастыру болашақта кең ауқымдағы талантты әлеуметтік қызметкерлерді қабылдауға ықпал ететін болады.

Әлеуметтік жұмыстың бұрмаланған көріністері мен теріс қабылдауы кең жұртшылық арасында ғана емес, сондай-ақ күн сайын әлеуметтік қызметкерлермен ынтымақтасатын аралас кәсіптер мен басқа да кәсіпқойлар арасында да бар екенін атап өткен жөн. Әлеуметтік қызметкерлер терең сұхбаттар сериясында атап өткендей, мамандар күнделікті негізде олардың қызметіне міндетті түрде араласады және оларға әлеуметтік жұмыс саласында өз жағдайларын талап етеді [4, 15 б.].

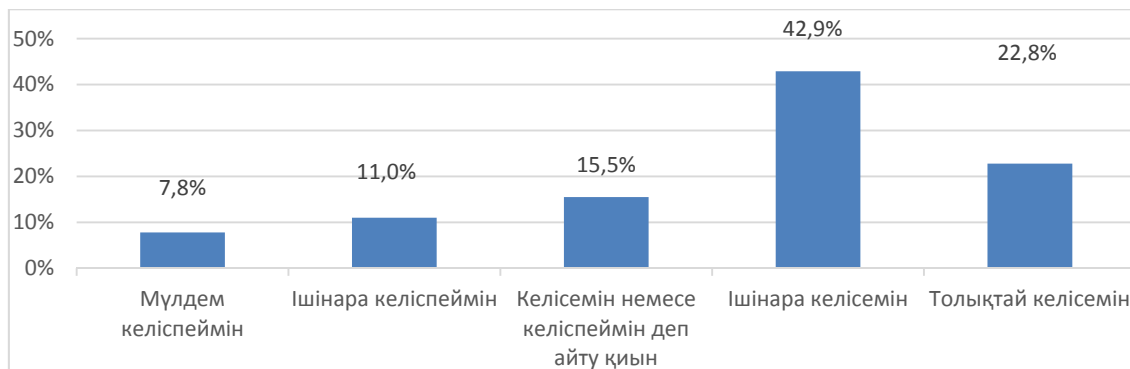
Бұдан басқа, практикалық тұрғыдан көршілес мамандықтар әріптестерінің арасындағы әдепсіз түсініктердің салдары қатты шекаралы, әлеуметтік қызметкерлер мен мұғалімдер, полиция және дәрігерлер сияқты негізгі топтар арасындағы кедергілері бар сепарацияланған кәсіби қауымдастықтарды қалыптастыру болып табылады. Сонымен қатар, әлеуметтік қызметтерді жақсарту үшін қажетті кәсіби және пәнаралық өзара іс-қимылды қиындатады [5].

Жаңа кәсіби қызмет түрлерінің бірі ретінде әлеуметтік жұмыс имиджін зерттеу мақсатына сүйене отырып, Алматы қ. әлеуметтік жұмыс мамандығының білім алушылары арасында кәсіби имиджді түсіну бағалауына талдау жүргізілді, оған әр түрлі деңгейдегі 200 студент (бакалавриат, магистратура, PhD докторантура) қатысты. Бұл зерттеудің мақсаты әлеуметтік қызметкерлер үшін қажетті жеке және кәсіби құзыреттілікті талдау, сондай-ақ болашақ әлеуметтік жұмыс мамандарының арасында бар имиджді, ұстанымдар мен стереотиптерді зерделеу болып табылады.

Қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік жұмыс өзінің ерекшелігіне байланысты психолог пен әлеуметтік педагогтың аралас кәсіптерімен байланысты, алайда, жанасу салаларының болуына қарамастан, бұл клиникалық практикада да, ғылымда да қызметтің түрлі салалары екенін атап өткен жөн. Алайда, бүгінгі таңда Қазақстанда аталған мамандықтар арасында айқын дифференциация жоқ, оны болашақ әлеуметтік қызметкерлердің өздері де көрмейді, сондықтан респонденттердің 80,8% әлеуметтік қызметкер мен психологтың атқаратын қызметі бір деген тұжырыммен келісті, олардың 44,3% – ы осы пікірмен толықтай келіседі, сонымен қатар, сұралғандардың 65,7% – ы әлеуметтік қызметкер мен әлеуметтік педагог бірдей мамандық болып табылады деген тұжырыммен келіседі.

1-сурет. «Әлеуметтік қызметкер мен психологтың атқаратын қызметі бір дегенмен келіссіз бе?» сұрағына жауаптарды талдау.

2-сурет. «Әлеуметтік қызметкер мен әлеуметтік педагогтың атқаратын қызметі бір дегенмен келіссіз бе?» сұрағына жауаптарды талдау.

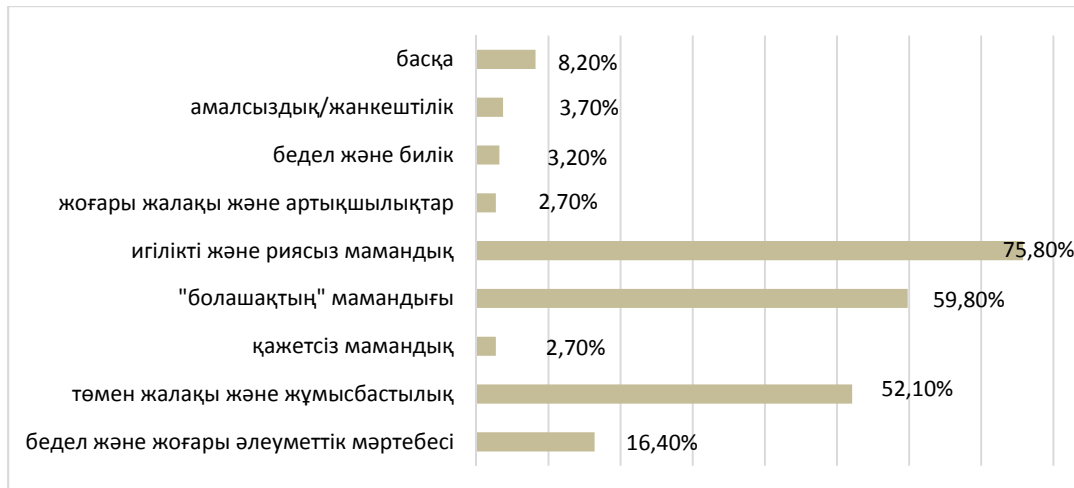
Әдетте, әлеуметтік жұмысты көпшілік алдында қабылдау екі негізгі факторлардың әсерімен қалыптасады: БАҚ пен үкіметті қоса алғанда, сыртқы факторлар; және әлеуметтік қызметкерлермен өзара іс-қимыл жасаудың жеке тәжірибесін қамтитын ішкі факторлар. Сонымен, қазіргі уақытта Үкімет қоғамдық пікір мен нанымды қалыптастыруға кеңінен әсерін ескере отырып, қоғамның әлеуметтік жұмысқа қатынасына жауапты болып табылады. Мемлекеттің ең аз үлесі көрсетілетін қызметтердің сапасына зиян келтіреді және инклюзивті білім беру жағдайын жақсарту және ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу жөніндегі әлеуметтік жұмыстың рөліне төмендетілген мән береді.

Факторлар топтарының әлеуметтік жұмысты қоғамдық қабылдауға әсер ету деңгейінде айтарлықтай контраст бар, демек, әлеуметтік қызметкерлердің әлеуметтік жұмыс туралы неғұрлым дұрыс және дәл түсініктерді таратуға және әлеуметтік жұмыстың неғұрлым оң имиджін қалыптастыруға өздері араласуы тиіс. Әлеуметтік қызметкерлердің қоғамда оларды теріс қабылдайтынын, бұл масс-медиадан және басқа да әлеуметтік қызметкерлерден жағымсыз бейнелер алатын, қазіргі қоғамдық пікірді соңына дейін көрсетпейтін әлеуметтік қызметкерлер-студенттердің өзін-өзі стигматизациялауына әкеп соқтыруы мүмкін деген пікірде болуы да маңызды емес [6]. Осылайша, тәжірибеден өтуші әлеуметтік қызметкерлер мен болашақ мамандарды кәсіпті ілгерілетуге және өзін-өзі стигматизациялау деңгейін төмендетуге енгізу тиімді, бірақ сирек қолданылатын және бағаланбаған құрал болып табылады, академиялық сала және әлеуметтік жұмыстың тиісті құрылымы болып табылады.

Көпшілік имиджі мен кәсіптің бейнесі өзінің кәсіби қызметінің әлеуметтік қызметкерлерінің өзін – өзі бағалау призмасы-өзінің кәсіби маңыздылығы арқылы қалыптасады. Бұған кәсіби білім мен іскерлікті өзін-өзі бағалау негізінде және әлеуметтік қызметкердің клиенттер, әріптестер және қалың жұртшылық тарапынан құзыретті іс-әрекеттерін мақұлдауына қол жеткізіледі. Әлеуметтік қызметкерлер мамандығының төмен беделі мен ақы төлеудің төмен деңгейі еңбек нарығындағы және кәсіптер таңдаудағы күрделі жағдайды да айқындайды. Әлеуметтік қызметкерлердің өзін – өзі бағалау нәтижелері "Әлеуметтік жұмыс" мамандығының имиджін қалыптастыруға теріс әсер ететін екі факторды анықтады, – билік құрылымдарының осы мамандық қызметкерлеріне назар аударуының шектелуі (әсіресе әлеуметтік сала мекемелерінің толық қаржыландырылмауынан көрінеді) және жеткіліксіз кәсіби құзыреттілігі [7].

Демек, білім алушылардың болашақ мамандығына қатысты интерпретациясы назарда болып табылады. Зерттеу нәтижелері бойынша респонденттердің үштен бірінен астамы (33,7%) әлеуметтік жұмыс игілікті және риясыз кәсіппен байланысты екенін атап өтті; респонденттердің 23,7% – ы

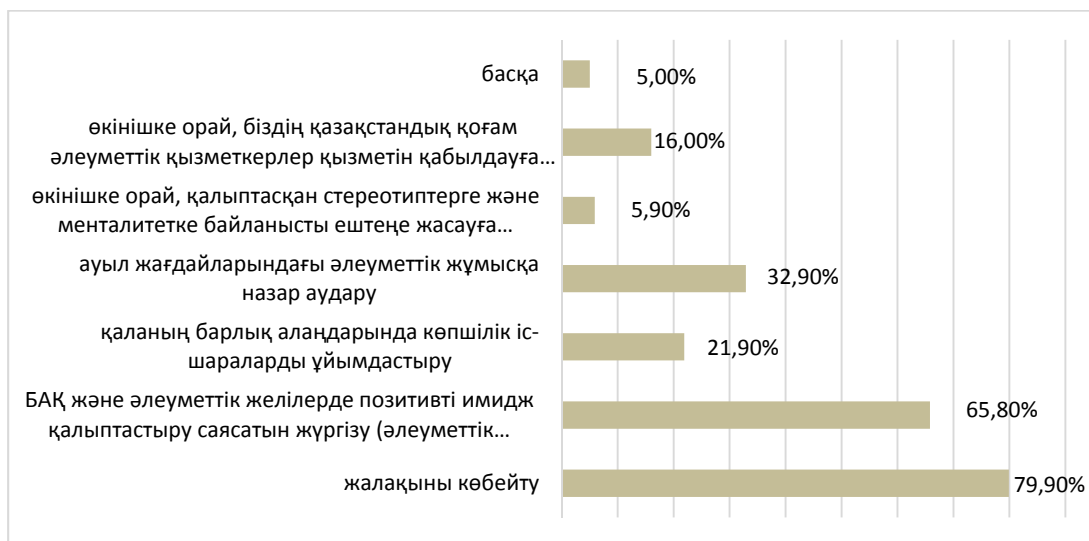
әлеуметтік жұмысты "болашақ кәсібі" ұғымымен байланысты деп жауап берді, осылайша қазақстандық қоғамның қазіргі уақытта әлеуметтік қызметкер қызметтерін қабылдауға және әлеуметтік жұмысты көмек құралы ретінде қабылдауға дайын емес екендігін атап өтуге болады. Білім алушылардың жартысынан астамы әлеуметтік жұмыс – бұл шамадан тыс жұмысбастылық және еңбекке ақы төлеудің жеткіліксіздігі (52,1%) деп санайды. Әлеуметтік қызметкер – студенттердің 16,4 %-ы әлеуметтік жұмыс олардың беделімен және жоғары әлеуметтік мәртебемен байланысты екенін атап өтті. Сұралған респонденттердің 2,7% -ы "пайдасыз" мамандық деп санайды.

3-сурет. «Әлеуметтік жұмыс түсінігі Сізде қандай ассоциацияларды тудырады?» сұрағына жауаптарды талдау.

Зерттеу нәтижелері респонденттердің Қазақстанда оқу деңгейлері бойынша әлеуметтік қызметкерлерге теріс көзқарас қалыптасқаны туралы пікірлерді бірқалыпты бөлу қажеттілігін көрсетеді, осылайша магистранттардың 37,5%-ы осы пікірмен келіспейді, ал докторанттар мен магистранттардың 25%-ы және бакалавриат студенттерінің 21,2%-ы керісінше, аталған пікірмен ішінара келіссе, әртүрлі деңгейдегі сұралған студенттердің көпшілігі осы пікір бойынша өз ұстанымын бағалауға киналады.

Болашақ әлеуметтік қызметкерлер кәсіптің қоғамдық имиджін жақсарту бойынша белгілеген шаралардың ішінде бірінші орынға жалақыны көбейту қажеттілігін қояды, респонденттердің 79,9%-ы осылай деп санайды, себебі мамандықтың беделі мен жоғары мәртебесі алынған табыспен және берілетін артықшылықтармен тікелей байланысты. Бүгінгі күні әлеуметтік қызметкерлер төмен еңбекақы үшін қиын жағдайларда жиі жұмыс істейді, сонымен қатар оларға жеткілікті әлеуметтік кепілдіктер мен ынталандырулар берілмейді. Бүгінгі таңда әлеуметтік жұмыс студенттері БАҚ-та және әлеуметтік желілерде (65,8%) позитивті имидж қалыптастыру саясатын жүргізу (әлеуметтік роликтер, фильмдер және т.б.), сондай-ақ ауылдық жерлерде әлеуметтік жұмыстың таралуына назар аудару (32,9%) маңызды деп санайды.

4-сурет. «Әлеуметтік қызметкер мамандығының қоғамдық имиджін жақсарту үшін не істеу керек деп ойлайсыз?» сұрағына жауаптарды талдау.

Осылайша, әлеуметтік қызметкердің инклюзивтік білім берудегі фасилитатор ретіндегі басты рөлі құқықтар мен мүмкіндіктерді кеңейту және оларды қорғау, әлеуметтік және экономикалық әділеттілікке жәрдемдесу, әлеуметтік оқшаулауға қарсы күрес, хабардарлықты және хабардарлықты арттыру, қоғам өміріне қатысу үшін кедергілерді жою, ерекше қажеттіліктері бар балалардың қоғамның бір бөлігі болуға тең мүмкіндіктері болуын қамтамасыз ету, физикалық, оқу ортасына тең қол жеткізу, сондай-ақ оқыту және жұмысқа орналасу мүмкіндіктері болып табылады.

Өз кезегінде әлеуметтік қызметкер мен әлеуметтік жұмысты мамандық ретінде қалыптасқан қабылдауды түсіну, сондай-ақ осы мамандықты дұрыс қабылдауды қалыптастыру клиенттердің қарсылығын төмендетуге ықпал етеді және сол арқылы әлеуметтік қызметкерлерге клиенттермен сенімді негізде тиімді және нәтижелі өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, осы мамандықтың жағымды имиджін қалыптастыру әлеуметтік қызметтерді сұрау және алу үшін Қазақстан халқының менталдық кедергісін төмендетуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік қызметкерлер көрсететін әлеуметтік қызметтердің спектрі туралы толық ақпарат пен түсінік болмай, әлеуметтік клиенттер өздері тап болған проблемаларды әлеуметтік қызметкермен қарым-қатынас және қарым-қатынас жасауға тікелей байланысты деп түсінбеуі мүмкін.

Әлеуметтік жұмыс пен әлеуметтік қызметкерлердің қоғамдық қабылдауын қалыптастыратын әр түрлі деңгейдегі ішкі және сыртқы факторларды ескере отырып, интегративтік модель құру процесінде өзін-өзі стигматизациялаудың теріс болуына қарамастан, әлеуметтік қызметкерлер өздерінің кәсібі мен қызметтері туралы шынайы ақпаратты тікелей ғана емес, сондай-ақ қоғамдастықтармен және ұйымдармен жанама практикада таратуға жауапты болып табылатыны айқын болады.

Әлеуметтік қызметкерлер сондай-ақ өзінің мемлекеттік саяси аренадағы миссиясы мен мандаты туралы мәлімдеуі тиіс, өйткені жұртшылық зорлық-зомбылықтың, әлеуметтік әділетсіздіктің алдын алуға және халықтың әлеуметтік осал топтарының мәселелерін шешуге бағытталған барабар әлеуметтік саясат жасауға мүмкіндік беретін мамандық ретінде әлеуметтік жұмыс туралы хабардар болуы тиіс. Қазақстан қоғамындағы әлеуметтік жұмысты оң түсіну мен қабылдау кең қоғамдық қолдауды қалыптастырады, ол өз кезегінде осы мамандықтың кәсіби мақсаттарына қол жеткізуге, әлеуметтік жұмысты мамандық ретінде дамытуға және университеттердегі академиялық тәртіп ретінде нығайтуға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Dyson A., Forlin C. An international perspective on inclusion. Pretoria: Van Schaik. – 1999. – 200p.
2. Jordan B. Emancipatory social work? Opportunity or oxymoron // The British Journal of Social Work, №34(1), 2004. -P.5–19.
3. Beddoe L. Continuing education, registration and professional identity in New Zealand social work. International Social Work, №58(1), 2015. -P.165–174.
4. Guterman N.B., Bargal D Social Workers' Perceptions of Their Power and Service Outcomes // Administration in Social Work, № 20(3), 1996. – P.1-20.
5. Bach S. Employment Relations and the Health Service: the Management of Reforms. London: Routledge, 2004. –239p.
6. Staniforth B., Fouché C., Beddoe L. Public Perception of Social Work and Social Workers in Aotearoa New Zealand // Aotearoa New Zealand Social Work, № 26(2–3), 2014. –P. 48–60.
7. Вишневский Ю.Р. Профессиональный имидж социальной работы и роль СМИ в повышении ее престижа: информационно-аналитический отчет/ Вишневский Ю. Р.– Екатеринбург: УГТУ–УПИ, 2009. – 100с.

ӘЛЕУМЕТТАНУ МЕН «ҮЛКЕН ДЕРЕКТЕРДІҢ» ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Әлеуметтік ғылымдар тарихын басым деректер сипатымен байланысты кезеңдердің ауысуы ретінде қарастыруға болады. Өткен ғасыр бойы біздің деректер көздері сауалнамалар, сұхбаттар мен бақылаулар болды. Қазір келесі кезең басталды, онда өндірістің жаңа технологиялары және бұрын бақылауға берілмеген адамның мінез-құлқының аспектілері туралы үлкен деректер жинау шешуші рөл атқарады.

Үлкен деректер сауалнамалар немесе сұхбат жүргізу нәтижесінде пайда болмайды, олардың құрылуы технологиялармен: ұялы телефондар, электрондық пошта, онлайн-банк сервистері, кредиттік карталар бойынша транзакциялар, сайттар бойынша ауысу, бар-кодтарды оқу, әлеуметтік желілер және т.б. байланысты. Жаңа идеялар төңірегінде инфрақұрылым дамуда: арнайы қаржыландыру іске қосылды, жаңа магистрлік бағдарламалар ашылуда, журналдар мен зерттеу орталықтары құрылуда.

«Big Data» терминін 1998 жылы USENIX Association конференциясында «Silicon Graphics Inc.» компаниясының бас ғылыми қызметкері Джон Мэши алғаш рет қолданды деп саналады, бірақ осы ұғымға деген қызығушылық 2008 жылдың қыркүйегінде «Nature» журналында жарияланғаннан кейін ғана күрт көтерілді, онда қазіргі заманғы ғылыми эксперименттер жүргізу барысында алынған деректер көлемінің өсуінен туындаған мәселелер талқыланды. Алайда, Big Data-ның пайда болу себептерін 1940 жылдардан байқауға болады, бұл кезде университеттің кітапхана қоры әр он алты жылда екі есеге өсіп, үлкен қарқынмен өсіп отырған [1].

Осы сәттен бастап бірнеше жылдар ішінде бұл термин соншалықты қарқындылықпен қолданыла бастады, әлі де жеткілікті түсінілмегендіктен сол жылдар ішінде бұл термин кейбір сарапшылар арасында жағымсыз эмоционалды реакция туғыза бастады. «Gartner Inc.» компаниясы атап өткендей, әр түрлі технологиялық терминдердің танымалдығын зерттей отырып, алдымен жаңа технология айналасында шудың күрт көбеюі, содан кейін қызығушылықтың күрт төмендеуі мен түңілуі орын алады дейді. Содан кейін ғана нақты жаппай енгізу басталады. Сондықтан қазір «Big Data» термині танымал шыңында тұр. Бұл дегеніміз, 5-10 жылдан кейін бұл әзірлемелер жаппай таралуы мүмкін [2].

Сонымен қатар, әлі күнге дейін «Big Data» терминінің бірыңғай түсінігі жоқ, ол білім алуға жаңа тәсіл деп аталады. Бұл тәсілдің атауындағы «үлкен» сөзінің толығымен дұрыс еместігі байқалады, өйткені деректер «үлкен» (big) болмайтыны, тек «ұзын» (long) және «кең» (wide) болатыны айтылған. Деректердің «ұзындығы» нақты фактордың бақылауын талдау үшін қол жетімді санымен анықталады. Деректер «ені» әр түрлі факторлар арасындағы функционалдық тәуелділіктердің саны туралы айтады.

Зерттеушінің «үлкен» деректерді анықтайтын екі сипаттамасы қарама-қарсы жұмыс істейді. Деректер неғұрлым «ұзын» болса, соғұрлым жақсы – алгоритм нақты фактордың маңыздылығын болжай алады. Мәліметтердің «ені» есептеу кезінде елеулі проблемаларға әкеледі. Сондықтан, «енін» шектеу адамдар арасында сарапшыларға ұсынылады [3].

Бастапқыда, Big Data феномені 3D-модельдеу аясында пайда болды. Д.Ленни 3 оның негізгі сипаттамаларын бөлді [4]:

1) volume – өлшемі: үлкен көлемі бар;

2) velocity – жылдамдық: өте динамикалық, нақты уақытта жасалады;

3) variety – әртүрлілік: толықтылығы, құрылымы болуы немесе болмауы, орны, уақыты және т. б. бойынша деректердің әртүрлі түрлерін анықтайды.

Big Data – бұл автоматтандырылған құралдардың көмегімен ақпараттың көп санын талдау арқылы қоғамды зерттеу құралы. Оның бірқатар артықшылықтары бар: жалпы популяциялармен операция жасау және мінез-құлықты автоматты тіркеу, бұл дәстүрлі әдістерде пайда болатын адам факторының әсерін азайтады. Сондай-ақ іріктемелердің болмауы, бас жиынтықпен жұмыс істеу, деректердің масштабталуы, ақпаратты тұрақты жинау және оларды жылдам өңдеу мүмкіндігі жоғары сенімділікке және сұранысқа алып келеді.

Big Data-ны үлкен деректер массивтерін талдау арқылы жаңа білім алу тәсілі ретінде анықтауға болады. Қазір бұл тәсіл болашақты болжау үшін түрлі салаларда қолданылады.

Бірақ бізді әлеуметтану мен Big Data-ның өзара әрекеттесуі қызықтырады, атап айтқанда, әлеуметтік білім алуға жаңа тәсіл қалай әсер етеді. Виктор Майер Шенбергер мен Кеннет Кукьер «үлкен деректер әлемінде біз деректердің үлкен санын талдай аламыз, ал кейбір жағдайларда – кездейсоқ іріктемелерге сүйенбестен, қандай да бір құбылысқа қатысты барлық деректерді өңдей аламыз... Барлық деректерді пайдалана отырып, біз неғұрлым дәл нәтиже аламыз және деректердің аз көлемін шектеу кезінде қол

жетпейтін нюанстарды көре аламыз. Үлкен деректер іріктеме көмегімен бағалау мүмкін емес ішкі санаттар мен сегменттердің егжей-тегжейлері туралы нақты түсінік береді».

Жаңа тәсілдің екінші ерекшелігі, авторлардың пікірі бойынша, «кішігірім деректерді» талдауда баса айтылған дәлдікке қатысты шағымдарды азайтуға болады. «Үлкен деректер әлемінде қатаң дәлдік мүмкін емес, кейде қажет емес. Егер біз көбінесе үнемі өзгеріп отыратын мәліметтермен жұмыс жасайтын болсақ, онда абсолютті дәлдік екінші жоспарға кетеді».

Ақыры, жаңа тәсіл себептік ізденістерден бас тартуға әкеледі. «Үлкен деректер әлемінде біздің енді себептілікке қатысуымыздың қажеті жоқ. Оның орнына, біз жаңа баға жетпес білімге жол ашатын мәліметтер арасындағы байланысты таба аламыз. Корреляция бізге белгілі бір оқиға неге болатынын дәл айта алмайды, бірақ оның қандай түрі туралы ескертеді. Көптеген жағдайларда бұның өзі жеткілікті» [5]. «Үлкен деректер. Біз қалай өмір сүретінімізді, жұмыс істеуді және ойшылдықты өзгертетін Революция» атты авторлар кітабында жаңа тәсілдеменің баяндалған қағидаттарының дәлелі ретінде көптеген мысалдар келтірілген.

Болашақ әлеуметтік мінез-құлықты болжауда «Big Data» әдісін қолданатын ресейлік тәжірибеден мысал келтіре отырып, Ресей теледидарының Бірінші арнасындағы «Голос» атты шоуының жеңімпазы қарапайым қолданушылардың Интернеттегі қатысушысының пікірлерін талдай отырып қалай болжанғанын мысалға келтіруге болады. Сонымен бірге, бұл жерде «дауыс беру нәтижесі бойынша көшбасшы әлеуметтік желілердегі пікірталастар санындағы көшбасшы болады» деген болжам жасалды. Осылайша, біз сауалнамалар барысында жиі алатын субъективті пікірлерді де «Big Data» тәсілі арқылы талдауға болады, бірақ әлі күнге дейін жаңа тәсілде пайдаланылатын деректердің міндетті объективтілігі туралы пікірлер кездеседі [6].

Осылайша, субъективті пікірлерді талдау кезінде «Big Data» тәсілін пайдалану интернетті пайдаланбайтын адамдар санының азаюымен өсетін болады. Енді «Big data-ны» пайдаланудағы жалғыз шектеу аға буын өкілдерінің пікірлерін анықтауға қойылады, бірақ бір-екі ұрпақтың ішінде бүкіл халық әлеуметтік медианы қандай-да бір жолмен қолданады. Дәлірек айтсақ, әлеуметтік медиа адамдардың мінез-құлқын талдауға арналған бай материалдармен қамтамасыз етеді. Нәтижесінде, енді іріктеуді құру және дұрыс әдісті таңдау білігі ғана емес, объективті деректерді қалай жинау және өңдеу туралы білім де басты болып табылады. Ал бұл социологтың ғана емес, программистердің де ісі. Қазірдің өзінде зерттеушілерге әлеуметтанулық деректерді талдауға әр түрлі бағдарламалық өнімдер көмектеседі. Жақын арада әлеуметтанушылардың көмегінсіз осы деректерді алуды жолға қойылып отыр.

Егер болашақта олардың кәсібі тез арада жоғалып кететін машинистер мен шеберлердің кәсіптерімен қатар жүретін болса, әлеуметтанушыларға не істеу керек? Жауап әлеуметтанушылар біз жоғарыда айтқан «деректердің енін» шектейтін сарапшылар ретінде әрекет ететіндігінде болуы мүмкін. Бірақ, ең алдымен, қазір де бұл сол іс жүзінде айналысатын статистердің міндеті.

Біздің ойымызша, ең бастысы, Виктор Майер Шенбергер мен Кеннет Кукердің айтуынша, себеп-салдарлық байланыстарды талдау маңызды емес. Танымның мақсаты қандай да бір іс-әрекеттің неге орын алғанын түсіну болып табылады және ол осы себеп-салдарлық байланысты табуға ұмтылатын адам психикасымен тығыз байланысты. Ал әлеуметтік құбылыстардың себептерін анықтау үшін әлеуметтанудың сапалы әдістерін қолданбай болмайды. Социологияда сапалы әдістерді бірінші орынға көтерудің тағы да маңызды шарты жаңа білім алу үшін, көпшіліктің пікірінше, енді гипотеза салудың қажеті жоқ. «Big Data» талдауы бізге біз бұрын болжай алмаған байланыстарды береді. Яғни, әлеуметтанушыларға түсіндіретін жаңа корреляциялар саны арта түседі. Біздің пікірімізше, мұндай байланыстарды алу өз кезегінде тағы да тексеру қажет болатын гипотезалар ұсынылуына әкелуі мүмкін.

Сапалы әдістерді қолдануды жетілдіру адамдардың әлеуметтік мінез-құлқын талдау кезінде әлеуметтанушылардың басты міндеті болады деп санаймыз. Сандық деректерді «Big Data» тәсілі үшін қалдыруға болады. Практикалық әлеуметтанушылардың болашағы тәуелді болатын тағы бір мәселе үлкен деректерді талдауға мүмкіндік беретін алгоритмдердің қаншалықты тез таралуынан тұрады. Ал бұл өз кезегінде «Big Data» тәсілін пайдалану құнына және күрделілігіне байланысты болады. Және ұзақ уақыт бойы бұл тәсіл іріктеуді құру, сауалнама жүргізу және жауаптарды талдау арқылы дәстүрлі деректер жинаумен қатар жүреді. Иә, сонымен қатар, сауалнамалар барысында алынған деректер «Big Data» тәсілін қолдануға болатын «үлкен деректер» болып табылады [7].

Осы шолуда әлеуметтануға жаңа деректердің қандай өзгерістер енгізгені туралы сұраққа жауап беруге әрекет жасалған. Егер қарапайым жолмен жүрсек, онда әлеуметтануда жаңа мүмкіндіктер қазірдің өзінде қалай қолданылып жатқанын қарастыра аламыз. Тағы бір жол – әлеуметтанудың бүкіл тәртіптік жобасына әсер ететін өзгерістерге бет бұру. Мақалада үлкен деректердің пайда болуымен әлеуметтанудағы маңызды өзгерістер туралы сұраққа жауап берудің екі әдісі де қарастырылған. Осылайша, үлкен деректер әлеуметтану үшін екі қатынаста маңызды болды. Біріншіден, олар әлеуметтік мінез-құлқты зерттеуге мүмкіндік берді. Онлайн-деректермен жұмыс әлеуметтік әсердің табиғатын

анықтауға байланысты теориялық мәселелерді шешуде – мінез-құлықтың, қондырғылардың, аурулардың немесе тіпті эмоциялардың паттерналарының әлеуметтік байланысы арқылы берілуіне мүмкіндік берді. Екіншіден, компьютерлік ғылым құралдарын алу мәтіннің құрылымсыз үлкен массивтерін талдау тәсілін өзгертті, бұл символдық өндіріс зерттелетін ғылыми салалар үшін аса маңызды.

Бірінші кезекте әлеуметтанушылар жаңа деректер мен оларды талдау тәсілдері есебінен алға басудың артықшылықтарын көреді. Гэри Кинг үш жағдай: инновациялық статистикалық әдістер, жаңа компьютерлік ғылым және білімнің жекелеген салаларының бірегей теориялары болған кезде әлеуметтік ғылымда ең жоғары нәтиже болуы мүмкін деп санайды. Бұл мағынада әлеуметтік ғылымдар сол сияқты, бірақ алдыңғы деректердің кемшіліктерін жеңуге мүмкіндік беретін ең жақсы әдістермен және ең жақсы деректермен – олардың жасанды жасау шарттары, жиналатын ақпараттың ретроспективті сипаты мен статикалығымен айналысуы тиіс.

Big Data дамуында ғылымның «қоғамдық әлеуметтану» сияқты жаңа бағыттарын қалыптастыру мүмкіндіктерін көре бастады – бұл академиядан тыс қоғаммен қарым-қатынасты жолға қоюдың нақты тәсілі. Сөз цифрлық технологияларды пайдалана отырып, ашық, жария диалог және олардың пайда болуына қарай әлеуметтік проблемаларды ашу қабілеті туралы болып отыр. Теоретик-ғалымдар «үлкен деректер» үлкен ғылыми мүмкіндіктерді ашатынын түсінеді. Ғылымды байыта отырып, олар «әлеуметтік» түсінігіне үміткер басқа агенттердің ауқымын едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді[8].

Қазақстанда посткеңестік кеңістіктегі сияқты «үлкен деректер» контекстіндегі негізгі мәселе олардың сапасы мен сенімділігіне, оларды жинау мен цифрландырудың жүйелілігіне бағытталады. Ресейде, мысалы, индивидке дейін (аурухана пациенті/оқиғалар (қылмыс) және т.б.) немесе, кем дегенде, есепке алу субъектісінің деңгейіне дейін (мектеп, сот және т. б.) оқшауландырылған мемлекеттік деректерді пайдалануға әрекет жасады және «кейіннен дезагрегациялау мүмкіндігінсіз біріктіріледі» деген деректер жоғарыға жылжи отырып, сәтсіз қорытындыға келді. Нәтижесінде федерация деңгейінде жалпы статистиканы өңірлер бойынша егжей-тегжейлі көру мүмкін емес.

Қазақстандағы жағдай да осыған ұқсас: мемлекеттік қызметшілердің шексіз іс қағаздарының нәтижесі болып табылатын мәліметтердің үлкен жиынтығы қажетсіз болып қалады. Деректерді тиімді пайдалану үшін олар біріздендірілуі және қажет болған жағдайда тиісті органдардың қызметкерлері де, зерттеушілер де жүгіне алатын бірыңғай базаға жүйелі енгізілуі тиіс. Айтпақшы, Қазақстанда мұндай әрекеттер жүзеге асырылуда. Осы жылдың шілде айында, мысалы, Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті құқық қорғау органдарының ақпараттық жүйелерінің Денсаулық сақтау министрлігінің психо – және есірткі бизнесіне қарсы күрес жөніндегі комитетімен интеграциясын жүзеге асырды. Big Data мен социологиялық зерттеулерді біріктіру өте жақсы шешім болып табылады, өйткені «үлкен деректер» дәстүрлі ақпарат жинағын ауыстыра отырып, үлкен ғылыми мүмкіндіктерді реттейді. Осылайша, әлеуметтанушыларға халықтың мінез-құлқы туралы деректер жинаудың қажеті жоқ және олардың талдауына, интерпретациясына, қандай да бір әрекеттің субъективті мәніне баса назар аударылады. Бүгінгі таңда амалдарды біріктірудің бірқатар сәтті мысалдары бар – мысалы, «сыныптарды Британдық үлкен зерттеу». Бұл гибриді жобада ВВС ұсынған кең ауқымды желілік платформасы бар қарапайым сауалнамалық әлеуметтік зерттеу (іс-әрекеттер туралы есептер беру) біріктірілген, онда пайдаланушыларға олардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени капиталы туралы көптеген сұрақтар қояды. Демек, «Big Data» термині әлеуметтануда жақында пайда болғанына қарамастан танымал және ғалымдардың назар аударарлық нысаны болып табылады. Кейбіреулер оларды эмпирикалық әлеуметтану үшін қауіп деп санайды, алайда олар көмекшілер болып табылады және қоғам мен онда болып жатқан процестер туралы ақпарат алуды жеңілдетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Gil Press. A Very Short History of Big Data //Форбс. [Электрондық ресурс]. Қол жеткізу режимі: URL: <http://www.forbes.com/sites/gilpress/2013/05/09/a-very-short-history-of-big-data/>
2. Шириков А. Big Data – самый надоевший термин 2013 года // Slon. [Электрондық ресурс]. Қол жеткізу режимі: URL: <http://slon.ru/biz/1026116/>.
3. Карелов С. Долой Шерлока Холмса. Как победить на рынке BIG DATA // Slon. [Электрондық ресурс]. Қол жеткізу режимі: URL: <http://slon.ru/biz/1036183/>.
4. Одинцов А. В. Социология общественного мнения и вызов Big Data // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2017. № 3. С. 30-43.
5. Шенбергер В. М., Кукбер К. Большие данные. Революция, которая изменит то, как мы живем, работаем и мыслим. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014.
6. Социальные сети как инструмент прогнозирования и оперативной социологии// Хабрахарб.[Электрондық ресурс]. Қолжеткізу режимі: URL: <http://habrahabr.ru/sandbox/56991/>.
7. Смирнов В. Новые компетенции социолога в эпоху больших данных // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2015. № 2. С. 44-54.
8. Golder S. A., Masy M. W. Digital Footprints: Opportunities and Challenges for Online Social Research // Annual Review of Sociology. Vol. 40. 2014, P. 129–152.

Sharifullah Nikoye

Under the Supervision Professor of Sociology: Abdikerova G. O.

MA- Student One of Sociology Department at AL- Farabi National University

e-mail: sharifullahnikoyee@gmail.com

SOCIOLOGY OF ETHNICITY AND THE STRUCTURE OF POLITICAL AUTHORITY IN MODERN GOVERNMENTS IN AFGHANISTAN

The term "ethnicity" (in Persian means Nationalism) comes from the Greek term Ethnos / Atenicus, commonly used to refer to idolaters outside Hellenistic civilization and later on used to refer to non-Jews or non-Christians and second-class people. But the scientific and public use of it is almost new (Safari, 2011). However, the term ethnicity has been one of the hot topics in sociology, the term ethnicity was coined to mean a particular kind of cultural difference, but it took on almost different meanings. While in the English-American tradition the concept of ethnicity was more equitable for minority groups within the larger nation-state society, in the European traditions, ethnicity was always synonymous with the concept of nation, based on historical and concepts of authenticity. The common goal of both traditions, however, was to popularize the concept of "race" but because of the Nazi German experience (the Germans believed that God and nature separated the nations and each nation had a special character that the common language of that nation is closely related) was severely endangered and replaced (Stanley, 1998: 145).

In addition, the collapse of colonial empires in the 1950s and 1960s created even more confusion over racial, cultural, and ethnic issues. The collapse of Communism and the collapse of Soviet-style federations along the lines of 'ethnicity' and the emergence of 'ethnic cleansing' policies in the Balkans and the Caucasus made the problem of defining such terms more complicated. Finally, another change has brought the term "ethnic" into the policy field, as is the increasing flow of asylum seekers, refugees, and immigrants from one country to another. Ethnic elites not only utilize the group's cultural heritage to create a distinct ethnic identity, but also create a gap in the competition for political power among ethnic groups (Ahmadi, 2000: 198).

Ethnicity comes to legal and institutional terms. In terms of such as "ethnic minority" or "ethnic group", and its devastating effects also became apparent. These mistakes stem from a profoundly non-sociological view of cultural difference (Dilerpour, 2019). According to Barthes, cultural differences were traditionally explained from inside and outside as groups common characteristics such as; language sharing, lifestyle, origin, religion, physical symptoms, history, eating habits, etc (2001: 233– 235).

Most people see ethnicity as the primary source of violence. It is often claimed that militancy is the product of cultural difference, but we know it is not (Sinisha, 2011: 25). according to Ozkrimley, the dominant post-World War II modernist paradigm in sociology (modernization school) has traditionally regarded ethnicity as a remnant of past limited insights that will largely disappear with the expansion of industrialization, urbanization, the development of national education systems, and community renewal (2004: p. 201) Ethnic difference has been analyzed in terms of specific views. The persistence of differences between ethnic groups is assumed (Jangins, 2002: 161-153).

Critics believe that ethnic identities are more sustainable than modernist conceptions, as long as there is social interaction and culture-building by resorting to religion, language originality, etc. there will be ethnicity. This is actually where sociology comes to play its roles. Ethnicity is not a specific thing or collective property belonging to a particular group; social actors recognize their cultural differences in social relations and interactions and thus become counterparts. According to sociology, in spite of the diversity of ethnic groups, ethnicity is a cultural product that has become politicized (Delirpour, 2019).

In the nineteenth century ethnicity became racist, and as a result of the spread of the ideas of people such as "Arthur De Gobino" the word "ethnic" came to be inferior to Europeans. In the twentieth century, as a result of the growth of social knowledge and the evolution of concepts in this field, the term folk became one of the essential terms in the social sciences, and its scholars sought to define it (Safari, 2011).

The Discourse of Ethnic Nationalism in Afghanistan

In contemporary literature, the word Ethnic and Ethnicity are synonymous with ethnic nationalism and ethnic conflict. Ethnic politics is one of the major issues in the discussion of ethnicity. Mahmoud Tarzi and Amanullah Khan are the founders of Afghan nationalism in the modern system. Political power was monopolized by one particular people, Persian was renamed to Dari, official terms changed to Pashto, it was attempted that the Pashto should be only the official language of Afghanistan (Babaei, 2010). Since the beginning of modern governance at the Bonn at the December 2001, the new political system has established in Afghanistan and nationalism has been changed to a forum (Firuzi, 2018).

Ethnocentric attitude with suspicion and negative view of other ethnicities has a long history, but the politicization of ethnicity has taken root in the contemporary history of Afghanistan and derives from the functioning of the country's political elite.

Abdul Rahman Khan and Commander Dawood Khan was also a Pashtun nationalist. Dawood Khan strongly believes that the best solution to Afghanistan's problems is to reinforce the idea of Pashtuns' supremacy and unity on the basis of a single language, ethnicity, culture, and religion in the face of Pan-Iranianism. The kind of nationalism that Davood Khan wanted was no different from Pashtunism (Mublagh, 2018). In the current era, Ashraf Ghani is also one of the figures who admit Dawood Khan's believes in ethnic nationalism. Ethnic nationalism is not only the current problems of our country but at the same time destroys the spirit of peaceful coexistence among the noble tribes of the country. We need a moderate pluralistic society to live as a citizen in a country called Afghanistan, not as a 'raaya'. In countries which are involved in ethnic violence, the first step in securing social justice is to "establish a strong national government." Although the current government is named the "State of National Unity", in practice it cannot be called the "National State" (Massoud, 2019).

Sociology of Afghanistan History

History is the spirit of human identity. It is human understanding of history that empowers human identity. How we interpret history has a direct impact in our identity. The Afghan history is a combination of Aryan culture and civilization which is the center of Balkh city in northern Afghanistan (Jalali, 2014). According to the tribal structure of ancient societies, the administrative and political systems of the societies form tribal, lordship, empire and city government, the historical sociology of Afghanistan makes it clear that the neighboring countries of Afghanistan have had much in common in the past. But the contemporary history of each of these countries is different in terms of both the beginning of contemporary history and the historical developments.

In fact, nationhood and nation building and the creation of national identity made the story of the contemporary history of every country, especially Afghanistan. The essence of contemporary history writing is to support the historical identity of the new fundamentalist countries that were created by Western colonial change and have reached territorial government. Afghanistan has not been devoid of these colonial developments and its present day geography is bordered by great colonial powers (Jibraeli, 2019). But the reality is that, nationalism is the driving force behind the war between humans, and "nation building" is the product of war between emperors. Afghanistan is the product of conflict in 18th century British and USSR empire. The process of formation of national governments clearly emphasizes the fact that the nation is a group of individuals who, in certain political frameworks, have come under the control of an organization called the state. Flags, anthems, national rituals, etc. are the main elements of nation-building (Mublagh, 2018).

In a brief the researcher would like to look at the specific political and social developments, it can be said that historiography in Afghanistan is influenced by sociological and cultural methods. The example of nation-building as a social phenomenon is prominent in the context of society. The contemporary Afghan historiography is anecdotal support of historical identity to present day geography and its territorial government.

But how did this land become "Afghanistan"? How nationalism was reduced to ethnicity? And how can we redefine identity? There are questions that do not have a unified viewpoint. According to sociologists, ethnocentrism is a worldwide view in which a racial and ethnic group believes that their way of life is superior and that their members are intellectually superior to other groups (Koein, 2001: 413). They want to dominate their worldwide view and impose racial and ethnic discrimination on other groups. (Giddens, 2008: 289) The ethnocentric nationalist approach to history is the continuation of the ancients approach, but only one moment in history is emphasized by a particular ethnic group – Pushtun to the extent that the term "Afghan" is given to religious sanctity and Islam and Afghan. They are also considered synonymous.

Sociology of Political Authority Structure in Afghanistan

The beginning of the formation of modern governments ethnic nationalism in Afghanistan is inextricably Indivisible linked to political power or state systems. Based on this assumption, first of all it is necessary to examine the structure of political power in the formation of modern government and national civil movements. Afghanistan's historical experience is rife with political and social authoritarian regimes and lack of democratic experience and is far from democratic (Sardarni & Hosseini, 2014). Due to direct intervention and foreign aids the afghan elections, constitution draft, political freedom and civil society have been established. However, these steps in establishing a democratic government are limited and face to face lots of challenges.

The concept of modern government today refers to Max Weber's political sociology, which was developed in the late 1980s. In defining the state, he emphasized the three main aspects of the modern state: territorial territory, monopoly of coercive power and legitimacy. Modern governments are characterized by important functions such as order and security, legislation, judging and resolving disputes, cohesion and unity in society and different strata, equitable distribution of goods and services in a society free from overt discrimination and the rule of law. The

modern state with these functions is distinct from pre-modern states and authoritarianism (Edwards, 2010: 269-27).

Modern governments must have the political authority necessary to do so. Political scientists distinguish between concepts like "weak or fragile states" and "disintegrated states". Weak and fragile government – lacking the ability to control and influence society, regulate social relations, control human resources and incapable of exercising authority in the society (Heir & Robinson, 2007: 3). Government sovereignty is not completely destroyed, but the state is facing a crisis of authority. (Heir & Robinson, 2007: 6) In contrast to "collapsed states" are states that in fact, sovereignty and the formation of sovereignty among nations, religions, and civil wars in a dissolved state appear. With this introduction we analyze the political power in Afghanistan. The political history of the modern Afghan government began with the Hutaki dynasties in the 18th century. In the late 19th century; Afghanistan became a "big game" state between the British and Russian empires and the border between Afghanistan and Central Asia and Pakistan became clear (Sardarni, Sayeed, 2014: 46). After the Third Afghan-British War and the signing of the Rawalpindi Treaty, the country regained control of its foreign affairs from Britain and declared its independence by Amanullah. The word Afghanistan as the name of a country is enshrined in the constitution of Amanullah's government is the beginning of Afghanistan's independent history (Mehrin, 2012).

Until the first half of the 20th century, there was not central government in Afghanistan and was ruled by tribal rulers. In the time of Habibullah, the first constitution was drafted, followed by reforms to the state system. During the reign of Amanullah, there were changes in the political, social and cultural spheres through the constitutional movement (Arianfar, 252). It is the time that the struggle between tradition and modernity begins in Afghanistan history. Amanullah, under the influence of Turkish nationalism, in an attempt to assimilate the cultural and linguistic aspects of Afghanistan, he fueled a new wave of ethnic discontent in Afghanistan to publicize his native culture and language to other ethnicities (Mohammadi, 2018: P. 18).

The Republic of Daoud Khan

On the July 1973, the coup of Daoud Khan, the forty-year-old king, overthrew Muhammad Zahir Shah, Commander Dawood Khan announced the end of the "kingdom" in Afghanistan and announced the end of the monarchy (BBC, 12Mar, 2008). The first question; what led Dawood to start the coup? Sedique Farhang who writes: "Muhammad Dawood is one of the people in which he never satisfied with the second degree of their lives. He prefers to be in the country first and not in the second." (Mehrein, 2012) The first steps were to put an end to some of the structures of democracy. For example, the constitution and parliament disappeared. The basic functions of the republican system can be better understood in two stages:

1– Dawood Khan's acting unity with the flag faction and his proximity to the Soviet Union, while strengthening opposition to Pakistan.

2– Disconnect with the USSR and moves to a number of Arab countries and abandons controversial policy with Pakistan. In fact, the USSR was the main supporter of the Afghanistan government. The opponents saw him as authoritarian and totalitarian, but for the sympathizers, he was a tyrant and a dictator who was thinking of Afghanistan's progress (Mehreen, 2012).

Democracy and Political Pluralism

Creating a democratic system, on December 13, after five days of discussion, participants at the Bonn summit in Germany signed a two-stage agreement that laid the groundwork for a new system after twenty years of civil war in Afghanistan (Waezi, 2012). According to the Bonn Conference resolution, the interim government in Afghanistan was led by Hamid Karzai to begin the path set by the international community for Afghanistan. This route was followed by the transitional government and eventually the elected government. In this difficult path, Afghanistan also experienced two Loya Jirga and a second Loya Jirga in favor of a new constitution for Afghanistan. So Afghanistan had a system based on the principle of democracy (Askari, 2020). In the past, mainly traditional community bodies such as the Grand Assembly (the Loya Jirga) in Afghanistan played a decisive role in the elections. (Haqiqi, 2009) In October 2004, the first elections were held (bbc, May 2014). New constitution accepted pluralism and linguistic diversity in Afghanistan and Political pluralism recognizes the multiplicity of political parties and organizations in order to prevent the concentration of power and to provide a basis for government oversight and criticism (Danesh, 2011).

From Liberal Democracy to the Ruling State of "National Unity"

The political system of each country is defined within the framework of the constitution and the extent of its commitment to the will of the people. Thus, the type of political system is evaluated for its effectiveness in the political game. To this end, it is intended to write the constitutions of the realities of a country and its structure and political actions do not conflict with each other (Neshat, Arfani & Mohammadi, 2017). Instead, the constitution explicitly guarantees the legitimacy of political systems for elections. Contrary to what was thought, the third round of critical elections in Afghanistan created a society that was at risk of a coup or the formation of a parallel

government. The 2014 presidential election triggered a political crisis and tension between the tribes, followed by the formation of a "state of national unity" based on a political agreement. (Sadar, 2018) Jan Keery The Secretary of State Obama and the architect of the National Unity Government in Afghanistan in the how the National Unity Government was Formed and the US Involvement, in their new book "Every Day is Extra" writing portrayed: If Ashraf Ghani had been declared the winner of the 2014 elections, there was a greater risk of Afghanistan collapsing. (Sptnkne, 2018) Four years have passed since the formation of the National Unity Government, and it was the four worst years for the Afghan people.

The Institute for Strategic Studies of Afghanistan has conducted research on the crisis of liberal democracy and the formation of a national unity government, this studies "based performance of election officials", "problems with power structure." (Neshat, Arfani&Mohammadi, 2017). In conclusion, it can be said that the external interference is the most important causes of the crisis in the presidential election. The history of authoritarian rule has been a factor in the failure of democratic processes in the country. The democratic criteria for the presidential election in general and in the last case in particular, are violated to a large degree by a combination of structural elements and factors.

SOURCES

1. Ahmadi, Hamid. (2000). Ethnic and Ethnicity in Iran . Tehran:2000.
2. Arian far, aziz.(...). "the roots of failure and nation– building and state– building project in afghanistan, Q2", third edition.
3. Askari, janmohammad (2020). "eleven of September and its consequences in Afghanistan", Kabul, Afghanistan daily, 5/01/2020. http://www.Dailyafghanistan.Com/opinion_detail.Php?post id=140429.
4. Bars, Friedric national identity according to Norwegian anthropologist. Young sociologists. <https://youngsociologists.com>.
5. BBC: Report, may,(2014). Afghanistan from the "bon" conference up to today, BBC: Report, may 2014.
6. Berton, Rolan. (2001). Political ethnology. Translated by Nasir Fakohi. Tehran:2001.
7. Chingenz, Richard. (2004). Social identity. translated by Toraj Yar, Ahmadi. Tehran:2004.
8. Danish, Zia. (2011). Constitution; Political System; Civil Society and Pluralism. Kabul Afghan journal, 2011.
9. Diler Poor. Parwiz. (2019). Preface of translator for sociology of ethnicity. Tehran, eBook, 2019.
10. Edwards, Lucy M. (2010). "State-building in Afghanistan", International Review of the Red Cross, Vol.92, No.880, pp:991-967
11. Ferozi, sayedmohammad.(2018). Crisis of national identity under the shadow of national unity. 8am, 5 March, 2018. <https://8am.af/>.
12. Gedenz, Antoni.(2009). Sociology. translated by Manichehr Sabori. Tehran, 23rd edition, 2009.
13. Hehir, Aidan & Robinson Neil. (2007). State-Building: Theory and Practice, London: Routledge.
14. Jibrili, hijraatullah. (2019). national historiography and its impact on nation building process. Kabul: mandegar journal, NO. 2670, 2019. <http://mandegardaily.Com>.
15. Koien, Brus. (2011). Foundations of sociology .translated by Ghoolam Abas and Reza Fazel. Tehran: Samt, 2011.
16. Mehrin, Nasir. A series of Government Evaluation in Afghanistan. DW culture and society, 19 sep 2012. <https://p.dw.com/p/14f8B>
17. Malshowej, sinisha. (2011). Sociology of ethnicity. translated by Parwiz, Diler Poor. Intsharat Sabzan, 2011.
18. Massoud, ahmadzia. (2019). "the characteristics of multi– ethnic societies and afghanistan", 8am journal, 2019.
19. Mublagh, Hussein. (2018). "afghanistan as a potential nation (afghanistan without afghans), Kabul: criticism and society 25 february, 2018. <http://www.naqd-wa-jaameah.org>
20. Neshat, zalmai, aharqani, mohammad, mohammadi, abduhad. (2017). "the difficult road of democracy in afghanistan", Kabul-Afghanistan: institute of strategic studies.
21. Ozkrimly, Omot. (2004). Theories of nationalism. translated by Mohammad Ali. Tehra: 2004.
22. Sardarni, khalilullah, Hosseini, Sayeed Mehdi. (2014). "the social challenges of modern state building in afghanistan", shiraz, quarterly journal of global policy, volume 3, number 2, summer 2014.
23. Safdari, Baya. (2010). Ethnic discrimination will create nationalistic politics. Kabul: warning from research media. <https://baztab.news/article/967402>.
24. Safari, Baba Nafie. (2011). Ethnicity and Nationalism. Ebook, culture and anthropology.
25. Stanley, Bonn. (1998). Wisdom in Politics, Translated by Ezatollah Fooladvand, Tehran: New Design Publishing.
26. Wezi, hamaza. (2012). "the challenges of modern government in afghanistan", DW. COM, 2012. [https:// p. DW. Com/p/15 CAH](https://p.DW.Com/p/15CAH).

Шакенов Д.С.

Әлеуметтану мамандығының 2-курс студенті

А.М. Султанова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: aldi_diana@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ДЕЗИНФОРМАЦИЯҒА ҚОҒАМ КӨЗҚАРАСЫ

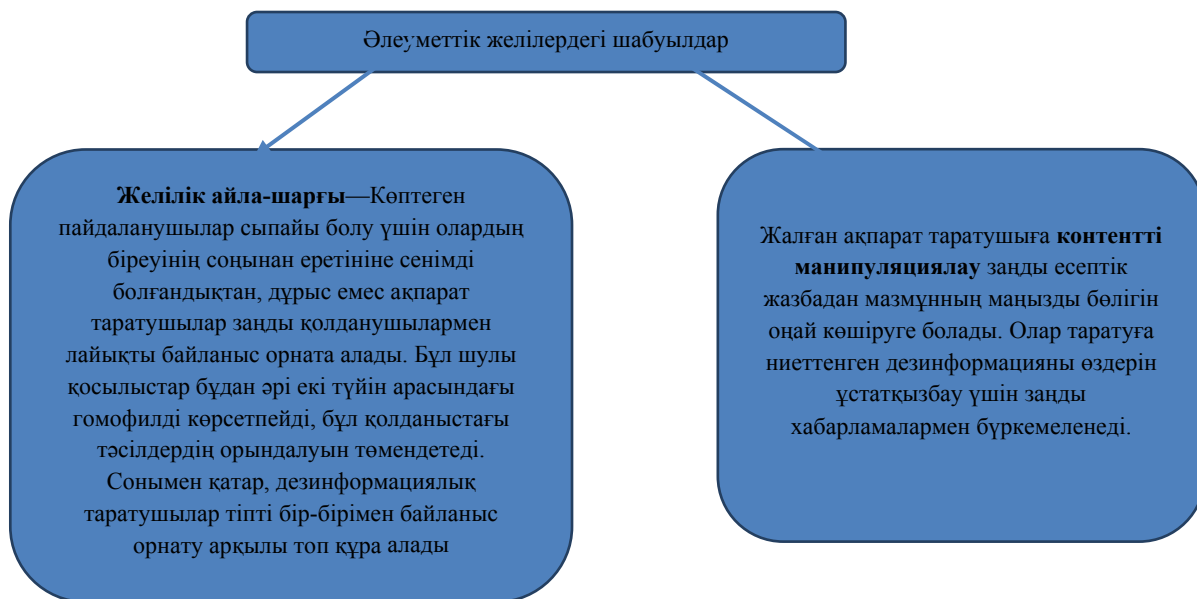
Әлеуметтік желілердің ашықтығы мен ақпараттың жылдам таралуы айтарлықтай дәрежеде қауесет, спам және жалған жаңалықтар сияқты дезинформацияны құруға және таратуға ықпал етті. Жақында болған дезинформация оқиғаларының куәсі болғандай, әлеуметтік желілердегі дезинформацияны қалай табу маңызды мәселе болды. Дезинформацияның таралуы журналистикада зерделенгеніне қарамастан, әлеуметтік желілер платформаларының ашықтығы автоматтандыру әлеуетімен үйлесімде адамдардың үлкен тобы арасында дезинформацияның тез таралуына ықпал етеді, бұл теңдесі жоқ проблемаларды туындатады. Дезинформация – бұл әдейі жасалатын және әдейі немесе әдейі емес таралатын жалған немесе дәл емес ақпарат.

Дезинформацияны мақсатсыз тарату – кейбір жалған ақпарат өз алушыларын жаңылыстырады. Қарапайым және қатерсіз пайдаланушылар олардың достары, отбасы, әріптестері немесе әлеуметтік желідегі ықпалды пайдаланушылар сияқты ақпарат көздеріне сенім білдіруінің арқасында ғана таратуға ықпал ете алады. Мұндай тарату түрі әдетте әлеуметтік желілердегі достарына қандай да бір мәселе немесе жағдай туралы хабарлаған кезде көрінеді.

Ақпарат – бұл билік көзі және демократиялық жүйелер осы билікті бөлуге қабілетті. Бұл тұрғыда азаматтардың ақпаратты ашық тарату, алу және салыстыру мүмкіндігі бостандыққа ықпал етеді, өйткені бұл шын мәнінде, іргелі құқықтарды: сөз бостандығы, жиналыс және біріктіру болып табылады. Сонымен қатар, демократия тірегі азаматтардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуы, мысалы, үкімет құрамын айқындайтын тұрақты, бәсекелі сайлау сияқты саяси процестерге қатысуы болып табылады. Өз кезегінде қатысу қоғам мүддесінде жұмыс істейтін институттарға деген сенімге байланысты. Бұл өзара байланыс азаматтар мен мемлекет арасындағы "қоғамдық келісім" болып табылады. Кейбір дәрежеде бұл шарт азаматтарға Үкіметтің іс-әрекетін түсінуге және үкіметті жауапқа тарту үшін іс-қимыл нұсқаларын таңдауға мүмкіндік беретін шынайы ақпарат ағынына байланысты. Ақпараттың шынайылығы салауатты демократия үшін өмірлік қажет. Жалған немесе дәл емес ақпарат азаматтардың мәселелерін қоғамдық талқылауға және саяси шешімдеріне теріс әсер етуі мүмкін. Азаматтардың саяси идеялар мен қоғамдық-саяси мәселелерді хабардар және құрметпен талқылау мүмкіндігі ұзақ мерзімді перспективада демократияны сақтаудың негізгі аспектісі болып табылады.

Техникалық прогресс ақпаратты өндіру және тұтыну процестерінде бірқатар тектоникалық өзгерістерге алып келді. Интернет, барлығы кең таралған, жылдам және арзан бола отырып, миллиардтаған адамдарға ақпаратты ешқашан оңай бөлісуге мүмкіндік берді. Прогрестің тағы бір салдары әлеуметтік желілердің дамуы болды, олар бақылаудағы бірнеше ірі компаниялардың желіде ақпаратты тұтыну процесін жасады және оны қоғамдық кеңістікке шығарды. Мобильді құрылғылар санының өсуі және жаңалықтар өндірісінің қысқаруы ақпаратты тарату жылдамдығын арттырды. Нақты уақытта болып жатқан жылдамдатылған, желіге қатысушылар арасында ақпарат алмасу кейбір жағдайларда алынған ақпараттың шынайылығы күмән туғызу ықтималдығын төмендетеді. Басқа жағдайларда кіріс ақпарат ағыны соншалықты үлкен, бұл жалған мәліметтерді ажырату қиынға түседі. Цифрлық орта пайдаланушылардың талғамына және қалауына қарай ақпараттық мазмұнды таңдап алатын Алгоритмдер есебінен анағұрлым дараландырылған болғандықтан, сыни талдаудың жеткіліксіздігі айқын сипат алады. Сандық революцияны сипаттайтын бұл факторлар дәл емес ақпаратпен манипуляцияларға төзімділікті төмендетті.

Әлеуметтік желіде дезинформацияны таратушылардың әр түрлі түрлері бар және зерттеу әсіресе, оны қолма-қол тарататын адамдарға фокусталады. Дәстүрлі тәсілдер негізінен оларды іске асыруға бағытталған. Олар қарапайым пайдаланушылардан дистанцияланатын желі топологиясы мен аса күдікті контент пайдаланады. Алайда, ұзынқұлақтан және жалған жаңалықтар тарату оқиғалары көрсеткендей, дезинформация таратушылар қарапайым әдістер арқылы жазылушылар саны және дезинформацияны таратушылар қатынасы сияқты көрсеткіштерді табу оңай емес. Мысалы, дезинформация таратушыақпаратты басқа заңды көздерден көшіре алады немесе тіпті бүркемеленген аккаунттарды қолдануға болады, осыдан олар дезинформацияны таратады. Сонымен қатар, олар желі топологиясын басқару үшін басқа есептік жазбалармен байланыс орната алады. Одан әрі қиындау үшін мәселені жасырын мазмұнға немесе мінез-құлықты жасырын ұстану принциптерін пайдалану арқылы іс-әрекеттер комбинациясын пайдаланады. Осылайша, негізінен әлеуметтік желілердегі шабуылдардың екі түрі бар.

Дезинформацияның таралуына әсер ететін факторлар Жалпы, дезинформация әсіресе кең таралуы мүмкін жағдайлардың екі тобы бар. Шарттардың бір тобы сезімтал уақытша "ауыр нүктелеріне" жатады – яғни ақпараттың шынайылығы ерекше маңызды болып табылатын, ал таратылатын ақпараттың көлемі өсіп келе жатқан уақыт кезеңдеріне сай келеді. Бұл "ауыр нүктелер" сайлау немесе референдум болуы мүмкін, олардың барысында азаматтардың шешімдері елдің саяси болашағын қалыптастырады. Мысал ретінде 2016 жылы Ұлыбританияда өткен Еуропалық Одаққа мүше болу туралы референдум немесе Құрама Штаттардағы 2016 жылғы президенттік сайлау атауға болады. Жағдайлардың екінші тобы әлеуметтік, экономикалық және саяси өмірдің көптеген салаларына әсер ететін неғұрлым жалпы құрылымдық немесе ахуалдық факторларды қамтиды. Саяси тұрақтылыққа әсер ететін ерекше ілеспелі факторлар, мысалы соғыс немесе ұзақ қақтығыс ақпараттық кеңістікті дезинформациямен ластауға және азаматтардың әлсіз мемлекеттік институттарға деген сенімін одан әрі бұзуға әсер етуі мүмкін. Елеулі қайшылықтар қоғамда берекелі өркендеуі үшін жалған болып табылуы мүмкін, өйткені олар әлеуметтік байланыстар мен адамдар арасындағы идеологиялық қарама-қарсы және саяси көзқарастары ұстанатын топтар әлсізденеді.

Электрондық БАҚ-тардың айтарлықтай дамуы дезинформацияны тарату тәсілдерінің санын күрт арттырады. Дезинформациялық науқандардың негізгі құралдарының бірі әлеуметтік желілер болды. Бұл олардың бүкіл әлемде танымалдығымен және жабық топтар мен жеке желілер арқылы ақпаратты тарату жеңілдігімен түсіндіріледі. Әрине, әлеуметтік желілердің заңды қолданылуы бар, бірақ оларды басқа мақсаттар үшін де пайдалануға болады. Дұрыс емес ақпарат пен жалған ақпарат келесі әлеуметтік желілер арқылы таратылады:

- Facebook;
- Twitter;
- YouTube;
- Блогтар;
- Форумдар;

Бүгінгі күні дезинформация үшін жоғарыда аталған платформалар ғана емес, мобильді байланыс қосымшалары да жиі қолданылады. Бұл қосымшалар әлеуметтік желілерден сәл ерекшеленеді, өйткені олар бастапқыда жеке қатынас құралы ретінде әзірленген және көптеген жұмыс істейтін адамдарға арналған көпшілік алаң болып табылмайды, өйткені WhatsApp, Viber, Telegram және WeChat сияқты қосымшалар бөгде адамдарға (әзірлеушіні қоса алғанда) хабарламалардың мазмұнына қол жеткізуге мүмкіндік бермейтін толассыз шифрлауды қолдайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жалған жаңалықтарды ашу шешім емес, өйткені ол сарапшылардың назарын және қарапайым ресурстарын осы проблемалардан алаңдатады. Бәрінен бұрын, біз қоғамда феномен ауқымы туралы жалған үміт пен әсерлерді қалыптастыра отырып, түрлі деңгейдегі бастамаларды әшкерелеумен тым әуестенеміз. Басқаша айтқанда, егер қарапайым теріске шығару біздің жалғыз

жауабымыз болса, біз азаматтарға қате сигнал жібереміз, сондықтан "біздің шындық нұсқамыз" деп айтып, проблемадан оңай құтылуға болатын жол саламыз. Өйткені бұл әрекет әрқашан дезинформация жарияланғаннан кейін жүреді, әрі ақпарат таралу жылдамдығы өте тез болғандықтан, көбінесе бұл процесс басқарыла алмай қалады, тіпті дезинформацияның таралуын ауыздықтау үшін қуып жету әрекеті де дұрыс пайдаланыла алмай қалады. Соның нәтижесінде мұның аяғы қоғамдық резонансты тудыруы әбден мүмкін. Дезинформация жарыққа шыққаннан кейін ол өз өмір сүре бастайды және қарапайым оқырмандарды немесе көрермендерді қабылдауды бірден қалыптастырады. Қабылдау көбінесе объективті шындықтан басым болады. Сонымен қатар, дезинформацияның таралуы кезінде халықтың өз азаматтық жауапкершілігін жете түсінуі керек тәрізді. Себебі, провокациялық немесе жалған мәліметтер ең алдымен халықтың белсенді ақпараттық белсенді бөлігінің назарына түседі. Ал дезинформацияның дер кезінде ауыздықталуы сәйкес келетін тараптар арасындағы үлкен конфликттер мен келіспеушіліктердің алдын алуға көмектеседі.

Жоғарыда аталған мәліметтер негізінде және құжаттарды талдау әдісі арқылы талданған ақпараттар негізінде мынадай нәтижелер анықталды:

- Адамдар мұндай ақпаратқа, яғни дезинформацияға сенуге өте бейім, өйткені оны тарататын достары мен туыстарына сенеді;
- Жалған жаңалықтар сатира мен пародиядан тұратын жалған суреттер мен ашық насихатқа дейін түрлі нысандарда пайда болады.
- Медиалық салада жаңа фактордың пайда болуы, нақтырақ айтқанда, әлеуметтік желінің пайда болуы, сонымен қатар, әлеуметтік желідегі және оның саяси процестерге әсерін ескеретін жауапкершілікті айғақтайтын заңдар қатарын күшейту керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Misinformation in Social Media: Definition, Manipulation, and Detection Liang Wu, Fred Morstatter, Kathleen M. Carley and Huan Liu мақаласы.
2. Natalie Jomini Stroud и др., "Making Sense of Information and Judging its Credibility, Understanding and Addressing the Disinformation Ecosystem, Annenberg School for Communication, 2018 жылдың наурыз айында жарияланған мақаласы.
3. Boris Toucas, "The Macron Leaks: The Defeat of Informational Warfare, Center for Strategic International Studies, 2017 жылдың 30 мамырында жарияланған мақаласы.
4. Nanjira Sambuli, "How Kenya became the latest victim of 'fake news'" AlJazeera, 2017 жылдың 17 тамызында жарияланған мақаласы;
5. Evelyn Okakwu, "Nigerian govt launches campaign against 'fake news,'" Premium Times, 2018 жылдың 11 шілдесінде жарияланған мақаласы.

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ ЖӘНЕ АҚЖАН ӘЛ-МАШАНИ: ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАНЫМ САБАҚТАСТЫҒЫ АБУ НАСЫР АЛЬ-ФАРАБИ И АҚЖАН АЛЬ-МАШАНИ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ФИЛОСОФСКОГО ПОЗНАНИЯ ABU NASR AL-FARABI AND AKZHANAL-MASHANI: THE CONTINUITY OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE

<i>Arystangaliyeva G.K.</i> FUNDAMENTALS OF LINGUISTIC PHILOSOPHY IN THE WORKS OF AL-FARABI.....	4
<i>Arystangaliyeva G.K.</i> PHILOSOPHY OF LANGUAGE: FORMATION AND DEVELOPMENT.....	8
<i>Arystangaliyeva G.K.</i> «FEATURES OF THE PHILOSOPHY OF LANGUAGE IN THE WORKS OF L.WITTGENSTEIN.....	12
<i>Аманбаев Б.Е.</i> ӘЛ-ФАРАБИДЫҢ «ІЗГІЛІКТІ (ҚАЙЫРЫМДЫ) ҚАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ» ШЫҒАРМАСЫН ОҚЫҒАНДАҒЫ ОЙЛАР.....	14
<i>Аманбаев Б.Е.</i> ҒЫЛЫМ ЖАЙЛЫ БІРЕР СӨЗ.....	16
<i>Аргимбаева Т.У., Әлібекова Д.Ә.</i> ПОДЛИННОСТЬ ЭВОЛЮЦИОННОЙ БИОЛОГИИ КАК НАУКИ.....	18
<i>Балабекулы Д.</i> АҚПАРАТТЫҚ КЕҢІСТІКТЕ ЗАМАНАУИ ҚОҒАМНЫҢ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК КӨРІНІСІ.....	21
<i>Даулетова Г.О.</i> ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМНІҢ РӨЛІ.....	25
<i>Дзсаркинбаев Е.Е.</i> ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	28
<i>Жамауова М.М.</i> ЖЕЛІЛІК ҚҰРЫЛЫМНЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАДИГМАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ.....	32
<i>Жимахан Ж.Б.</i> ИБН СИНАНЫҢ ЭТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	36
<i>Жумажан Е.</i> ӘЛ-ФАРАБИ МЕН ИБН СИНАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ АНТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	40
<i>Иманбаева Ж.М.</i> О ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ СЧАСТЬЕМ И ДОБРОДЕТЕЛЬНОЮ В ФИЛОСОФИИ АРИСТОТЕЛЯ И АЛЬ-ФАРАБИ.....	44
<i>Калдаева Б.С.</i> АБАЙДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МҰРАСЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	46
<i>Киекенова Б.Б.</i> БҰҚАР ЖЫРАУДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ИДЕЯЛАР.....	49
<i>Nurfer Tercan</i> AL-FARABI'S PHILOSOPHY OF MUSIC.....	52
<i>Сейдалиева М.Б.</i> АДАМГЕРШЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӨЗГЕРУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	56

СЕКЦИЯ 2

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ В КОНТЕКСТЕ ПРОГРАММЫ "ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ" PSYCHOLOGICAL STUDIES OF MODERN YOUNG SCIENTISTS IN THE FRAMEWORK OF THE PROGRAM "SPIRITUAL REVIVAL"

<i>Атахан А.Т.</i> АРНАЙЫ (ТҮЗЕТУ) МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ЖҰМЫС ЕРЕКШЕЛІГІ.....	61
<i>Ауельбекова Н. Ж.</i> ПРОБЛЕМА САМОРЕГУЛЯЦИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ.....	66
<i>Барыбаева Г.</i> РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ИНКЛЮЗИВНОМ ОБУЧЕНИИ.....	70
<i>Бароян О.Л.</i> КОРПОРАТИВНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И АСПЕКТЫ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ.....	72
<i>Вектирсупнова А.Е.</i> NEUROFEEDBACK TRAININGS IN THE DEVELOPMENT OF ATTENTION IN HEALTH SUBJECTS.....	77
<i>Даукешиов А.С.</i> ПРИМЕНЕНИЕ БОС-ТРЕНИНГА ПРИ ДЕПРЕССИВНЫХ СОСТОЯНИЯХ.....	80
<i>Джакупова М.А.</i> ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ УЧИТЕЛЕЙ.....	83
<i>Ерденова М.Б., Джарлыгапова А.Е.</i> ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ.....	86
<i>Красник Ю.Н.</i> УПРАВЛЕНИЕ ПСИХОФИЗИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТЬЮ СПОРТИВНОГО ПЕДАГОГА.....	91
<i>Кудайбергенова Б.К.</i> ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МАТЕРЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХ ДЕТЕЙ С ПСИХИЧЕСКИМ НАРУШЕНИЯМИ.....	94
<i>Лавров А.В.</i> КИНОТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА В КОНСУЛЬТИРОВАНИИ.....	96
<i>Маткаримова А.И.</i> ЧУВСТВО ОДИНОЧЕСТВА И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ.....	100
<i>Мелис К.</i> СУИЦИДАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ФЕНОМЕНАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИХ РАБОТАХ И В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ.....	104
<i>Өмірбек Г.А.</i> ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА СТРЕСС ӨСЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	107
<i>Парух К.И.</i> РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЖИЗНИ СПОРТСМЕНОВ.....	110
<i>Хайрушева Ж.А.</i> ОСОБЕННОСТИ СКСУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ: ДЕТСКАЯ МАСТУРБАЦИЯ.....	114

СЕКЦИЯ 3

**КӨРНЕКТІ ПЕДАГОГТЕРДІҢ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУЫҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ
ВКЛАД ВЫДАЮЩИХСЯ ПЕДАГОГОВ В РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
CONTRIBUTION OF OUTSTANDING TEACHERS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION
«ЕРІКТІЛЕР ЖЫЛЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘРІ ҚАРАЙ ДАМУЫНА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН СЕРПІН РЕТІНДЕ»
«ГОД ВОЛОНТЕРСТВА КАК ИМПУЛЬС К ДАЛЬНЕЙШЕМУ РАЗВИТИЮ КАЗАХСТАНА»
«YEAR VOLUNTEERING AS AN IMPULSE OF FURTHER DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN»**

<i>Кабдолдина И. М.</i> Ш.А. АМОНАШВИЛИДІҢ ГУМАНДЫ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ РӨЛІ	120
<i>Темірова Г.А.</i> ГЕНДЕРЛІК ӘЛЕУМЕТТЕНУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ БАРЫСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ МЕН МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІ	123
<i>Жұмабекова Қ.Б.</i> ЭЛ-ФАРАБИДІҢ БАСҚАРУ ӘРЕКЕТТЕРІ ТУРАЛЫ ОЙЛАРЫ	129
<i>Zh. T. Makhambetova</i> FORMATION OF MANAGERIAL COMPETENCE OF PEDAGOGUES OF INCLUSIVE EDUCATION	133
<i>Саутов А.Б.</i> МОЛОДЕЖЬ ВЫБИРАЕТ ВОЛОНТЕРСТВО	137
<i>Сатыбалды А.Т.</i> ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ЖАСӨСПІМ ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІЛІГІН АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ	139
<i>Аслаи Э.А.</i> МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ АРНАЙЫ БІЛІМДІ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАСЫМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	143
<i>Байденов Ж.М.</i> БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	148
<i>Мазанбекова М.Е.</i> ЖОО-ДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	152
<i>Жұмағазы Ж. Ш.</i> БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ БОЙЫНА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ	154
<i>Әділбай А.С.</i> РЕФЛЕКСИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІКТІ ЖЕТІЛДІРУГЕ ӘСЕРІ	157
<i>Бердібай С.О.</i> ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ «ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ» ПӘНІН ОҚИТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	161
<i>Әбдіқадырқызы Ж.</i> АРТ-ПЕДАГОГИКА ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНЫП САБАҚ БЕРУДІҢ ТИІМДІЛІГІ	165
<i>Нурманова Х.Б.</i> РАЗВИТИЕ ВОЛОНТЕРСКОГО ДВИЖЕНИЯ СРЕДИ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ	168
<i>Фэн Сюе</i> ОБУЧЕНИЕ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ ОБЩЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ	174
<i>Матниязова Д. Х.</i> БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКАНЫҢ РӨЛІ	176
<i>Лю Лицзиюнь</i> ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ УНИВЕРСИТЕТОВ И ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ	180
<i>Сабыр М.Б.</i> ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ СУИЦИДКЕ БЕЙІМ ЖАСӨСПІМДЕРМЕН АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІ	183
<i>Ракулова К.Ж.</i> ҚЫТАЙДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	186
<i>Хайруллаева М. Ф.</i> АУТИЗМ ДИАГНОЗЫ БАР БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕЙТІН АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДЕГІ ҚИЫНДЫҚТАР	188
<i>Кашимова К.А.</i> ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ МЕТОДА МОНТЕССОРИ	191
<i>Серикбаева Г.Е.</i> ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ К РАБОТЕ В СИСТЕМЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	196

СЕКЦИЯ 4

**БІЛІК ЖӘНЕ ҚОҒАМ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА БАЙЛАНЫС:
БАСЫМДЫҚТАР, ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ БОЛАШАҚТАҒЫ ДАМУЫ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВЛАСТИ И ОБЩЕСТВА: ПРИОРИТЕТЫ, ЦЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
INTERACTION BETWEEN POWER AND SOCIETY: PRIORITIES, VALUES AND PERSPECTIVES**

<i>Асылбеков Е.А.</i> ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	201
<i>Асқатова Ә.Қ.</i> ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ САНАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	203
<i>Аубекеров А.А.</i> РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	206
<i>Бахиткалий И.</i> МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	210
<i>Ергобек Ш.К.</i> ЭФФЕКТ ПАНДЕМИИ НА ТРАНЗИТ ВЛАСТИ	213
<i>Ергейбай М.Е.</i> ЕЛБАСЫ Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖАҒАҢДЫҚ ЯДРОЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ	216
<i>Жақсылық Ж.А.</i> ҚР СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ МЕН ОНЫ ЖҮРГІЗУДЕГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	219
<i>Жайықова Ж.Е.</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКИ В РАЗРЕШЕНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ И КОНФЛИКТОВ В ИНОСТРАННЫХ КОМПАНИЯХ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА	222
<i>Жампетова А.О.</i> МОДЕРНИЗАЦИЯ ҮРДСІНДЕГІ САЯСИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	228
<i>Жампетова А.О.</i> САЯСИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЗЕРГТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	231
<i>Женснур Асер.</i> GOVERNMENT POLICY IN CHINA'S HIGHER EDUCATION – PROMOTE THE "ONE BELT, ONE ROAD" EDUCATION ACTION	233
<i>Жетекеев Б.И.</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ	236
<i>Жунусова А.К.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ	239
<i>Жұмабек Ә.Ж.</i> ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭТНОСАРАЛЫҚ ЖАҒДАЙ	243
<i>Калмакпаева А.К.</i> ЖАСТАРДЫҢ НАРАЗЫЛЫҚ КӨҢІЛ-КҮЙІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	246

<i>Касымбекова А.А.</i> МЕДИАЦИЯ КАК СПОСОБ УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОВ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПРАКТИКА МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	249
<i>Құрбанбаева Г. Ж.</i> ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ РӨЛІ.....	252
<i>Лим А.С.</i> ГЛАВНЫЕ КАТАЛИЗАТОРЫ КОНФЛИКТОВ В ИНТЕРНЕТЕ НА ПРИМЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	254
<i>Литвинова Л.Н.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА.....	256
<i>Назирова Э.А.</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ.....	261
<i>Назирова Э.А.</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЙЕЛДЕРГЕ КӨРСЕТІЛЕТІН ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫ	265
<i>Ниязов И.Я.</i> СООТНОШЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА С ПРАВОВЫМ ГОСУДАРСТВОМ И ГРАЖДАНСКИМ ОБЩЕСТВОМ	269
<i>Омаров М.Е.</i> КОРРУПЦИЯ КАК ФАКТОР НЕДОВЕРИЯ НАСЕЛЕНИЯ К ОРГАНАМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	273
<i>Ошан Б.</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҢА ПАРТИЯЛАРДЫҢ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ДАМУДАҒЫ ОРНЫ МЕН БЫҚПАЛЫ.....	276
<i>Өнербай А.Қ.</i> ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ЖАНЖАЛДЫ ЗЕРТТЕУ НЕГІЗДЕРІ	280
<i>Өтебай Қ.Н.</i> ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ НАРАЗЫЛЫҚ: НАРАЗЫЛЫҚТЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛелЕРІ ЖӘНЕ ТИПОЛОГИЯСЫ	282
<i>Пойта Ю.В.</i> «ГИБРИДНЫЕ» УГРОЗЫ В ТЕОРИИ КОНФЛИКТОВ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: АНАЛИЗ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ ПОНЯТИЙ.....	285
<i>Су Цзюнься.</i> ПРАКТИКА ЭТНИЧЕСКОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ АВТОНОМИИ ВО ВНУТРЕННЕЙ МОНГОЛИИ	289
<i>Турекулиев Т.И.</i> ТҮРІК РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДІН МЕН САЯСАТ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС	293
<i>Хангене А.С.</i> ВЛИЯНИЕ ТУРЕЦКОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ ГРАЖДАН	295
<i>Шань Чжэньни</i> ЭТАПЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ БАЗОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КНР	299
<i>Юскаев Ф.Р.</i> ИНСТРУМЕНТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ «МЯГКОЙ СИЛЫ».....	303
<i>Юскаев Ф.Р.</i> РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИКИ «МЯГКОЙ СИЛЫ» РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РОССОТРУДНИЧЕСТВА.....	307

СЕКЦИЯ 5

ОЙДА ҰСТАЛҒАН ДӘУІР: ӘЛ-ФАРАБИДЕН ӘЛ-МАШАНИГЕ ДЕЙІН ЭПОХА, СХВАЧЕННАЯ В МЫСЛИ: ОТ АЛЬ-ФАРАБИ ДО АЛЬ-МАШАНИ OWN TIME APPREHENDED IN THOUGHTS: FROM AL-FARABI TO AL-MASHANI

<i>Агибаев А.Б.</i> ПОПЫТКА ОЖИВИТЬ НАУКУ ХАДИС В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ХХВЕКЕ. О ВКЛАДЕ ШАМИ-ДАМУЛЛЫ В ЕГО РАЗВИТИЕ.....	312
<i>Аман А.Қ.</i> ДІНИ САНА ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ АЛҒЫШАРТТАРЫ.....	315
<i>Байжума С.</i> РУХАНИ КАПИТАЛ ЖӘНЕ ДІН	318
<i>Басқынбаева Н.К.</i> ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ АЖЫРАСҚАН ӘЙЕЛДІҢ ЖАҒДАЙЫ	320
<i>Байғазиева Б.У.</i> ДІНИ МӘТІНДЕРДІ ТҮСІНУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ХАНАФИ ФИҚҢ МЕТОДОЛОГИЯСЫНЫҢ ТІЛДІК (ЛУҒАУИ) ӘДІСТЕРІ.....	324
<i>Бейімбет М.</i> ЕУРОПАДАҒЫ ИСЛАМНЫҢ ТАРАЛУ ТАРИХЫНА ЖӘНЕ ЕУРОПАДАҒЫ МҮСЫЛМАНДАР ҚАУЫМДАСТЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МӘРТЕБЕСІ.....	328
<i>Бокебаев Б.Ә.</i> ҰЛЫ ДАЛАДАҒЫ ЖАБАЙЫ ЖЫЛҚЫНЫ ТҮҢҒЫШ ҚОЛҒА ҮЙРЕТУ – АРҒЫМАҚТЫҚ ӨНЕРДІҢ ТҮП БАСТАУЫ	330
<i>Есдәулет Е.</i> АРАБ АҚЫЛЫ КОНЦЕПЦИЯСЫНДАҒЫ ӘЛ-ФАРАБИ БЕЙНЕСІ.....	335
<i>Есекеева Э.</i> ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ – КАК ВИЗУАЛЬНЫЙ ЯЗЫК В ТВОРЧЕСТВЕ САИДА АТАБЕКОВА	338
<i>Жакаев Д.С.</i> ИСЛАМ ТАРИХЫНДАҒЫ СОПЫЛЫҚ ІЛІМ	341
<i>Джадрин Б.Б.</i> ИДЕОЛОГИЯ ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА: СОВЕТСКИЙ И ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОДЫ	344
<i>Жексенбаева М.</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КИНОНЫҢ ДАМУЫ	347
<i>Жеңімпаз Е.</i> АҚЫТ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ РУХАНИ ФАЛСАФАЛЫҚ ОЙЛАРДЫҢ ТҮЙІНДЕЛУІ	349
<i>Жұбаньшиев А.Ш.</i> ҚАЗАҚ АЙТЫС ӨНЕРІНДЕГІ ДІН ТАҚЫРЫБЫНЫҢ КӨРІНІСІ.....	352
<i>Зейнуллин Р.Б.</i> ЖАҒАҢДАНУ ДӘУІРІНДЕ ЭТНОБАҒЫТТАЛҒАН БУҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	356
<i>Карыбаева А.Н.</i> РЕЛИГИОЗНАЯ ДЕСТРУКТИВНОСТЬ В БИХЕВИОРИЗМЕ.....	359
<i>Кундебай Н.</i> ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНДАҒЫ ТЕРРОРИЗМ МЕН ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ КӨРІНІСТЕРІ	362
<i>Кулумуратова Г.К.</i> ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ ДЕСТРУКТИВТІ КӨРІНІСТЕРІ.....	365
<i>Кулумжанов Н.Е.</i> МОДЕЛЬ МИРА НОМАДОВ.....	369
<i>Куралов А.Г.</i> ПАТРИАРХ НАСУРА ЖӘНЕ НЕСТОРИАНДЫҚ БАҒЫТ	373
<i>Мааз С.</i> БІРІККЕН ШІРКЕУ ҰЙЫМЫНЫҢ ІЛІМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	376
<i>Махмет М., Иمامуди Т., Камысбек У.</i> АҚЫТ ҮЛІМЖІҮЛЫНЫҢ АҚЫРЕТКЕ БАЙЛАНЫСТЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	380
<i>Муа Си Сан.</i> PLURALISM IN FUTURE CITIES OF KAZAKHSTAN.....	388
<i>Наурызалиев И.Р.</i> ҚҰРАНДАҒЫ САБЫРЛЫҚТЫҢ ПАЙҒАМБАРҒА (С.Г.С) БҮЙРІК ФОРМАСЫНДА КЕЛУІ	390
<i>Осербаев Е.Н.</i> ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ КИБЕРМОББИҢ НЕМЕСЕ САНА МАНИПУЛЯЦИЯСЫ.....	393
<i>Тойғылы Д.</i> ХАДИСТЕРДІҢ ЖИНАҚТАЛУЫ МЕН ЖҮЙЕГЕ КЕЛУІ (ТАДУИН ЖӘНЕ ТАСНИФЫ).....	396
<i>Тойғылы Д.</i> ХАДИС ІЛІМІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ: ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖАҒДАЙ	398
<i>Төремұратова С.Қ.</i> ДІНИ ҒҰРЫПТАР КОНТЕКСТІНДЕГІ ЖЕРЛЕУ РӘСІМДЕРІ.....	401
<i>Түгел Н.Б.</i> «ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМ» ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ СИПАТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	404

<i>Тулпова М.А.</i> ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ НАУЧНЫХ ОТРАСЛЕЙ ЗНАНИЙ В ТРАКТАТАХ АЛЬ-ФАРАБИ.....	408
<i>Шамсудинова Р.В.</i> ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМА В РЕЛИГИИ ИСЛАМ: УБИЙСТВА ЧЕСТИ.....	411
<i>Шаяхметова Ә.Н.</i> ДІНИ ТҮЛҒАНЫҢ «МЕН ТҮЖЫРЫМДАМАСЫ»	414
<i>Шаяхметова А.</i> ДІНИ ТҮЛҒАНЫҢ МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТОПТАСТЫРЫЛУЫ	417
<i>ХұмарханЖ.</i> ӘЛ-ФАРАБИ ІЛІМІНДЕ ПАЙҒАМБАРЛЫҚ ҰҒЫМЫ.....	421

СЕКЦИЯ 6

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗГЕРІСТЕРДІ СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF SOCIAL CHANGES IN KAZAKHSTAN SOCIETY

ИНКЛЮЗИВТІ ҚОҒАМ: ПЕРСПЕКТИВАЛАР ЖӘНЕ КҮТІЛІМДЕР ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБЩЕСТВО: ПЕРСПЕКТИВЫ И ОЖИДАНИЯ INCLUSIVE SOCIETY: PERSPECTIVES AND EXPECTATIONS

<i>Авсыдықова К.А., Еламанова А.С.</i> ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАР: ҚОҒАМДЫҚ КӨЗҚАРАС ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ФАКТОРЛАР.....	424
<i>Балмағанбет Б.Ж.</i> ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТ: ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ МЕН РӨЛІ.....	429
<i>Барақбаева Т.А.</i> ТАҒЫЛЫМЫ МОЛ ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ	432
<i>Болысбаева А.К.</i> ЖАС МАМАНДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	435
<i>Даусенов Д.Н.</i> КӘСПОРЫНДАРДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	437
<i>Едренова Н.Т.</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ	439
<i>Kadyrolla M.</i> MODERN REPATRIATION POLICY IN KAZAKHSTAN.....	440
<i>Камал А.М.</i> ПАТТЕРНЫ ПОТЕРЕБИТЕЛЬСКОГО СТИЛЯ МОЛОДЕЖИ В СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	442
<i>Kulyshbaeva Z.</i> HOW CONSEQUENCES OF CORRUPTION CAN INFLUENCE PEOPLE'S LIFE?.....	445
<i>Мырзабекова А.Е.</i> ХАЛЫҚТЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САНАТ РЕТІНДЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ	449
<i>Тулбаев Н.Н.</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖӘНЕ ТЕҢ ҚҰҚЫҚТАР МЕН МҮМКІНДІКТЕРДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ	451
<i>Смаилов А.М.</i> ӘЛЕУМЕТТАНУ МЕН «ҮЛКЕН ДЕРЕКТЕРДІҢ» ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ.....	456
<i>Sharifullah N.</i> SOCIOLOGY OF ETHNICITY AND THE STRUCTURE OF POLITICAL AUTHORITY IN MODERN GOVERNMENTS IN AFGHANISTAN	459
<i>Шакенов Д.С., Султанова А.М.</i> ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ДЕЗИНФОРМАЦИЯҒА ҚОҒАМ КӨЗҚАРАСЫ.....	463

Басуға 10.04.2020 жылы қол қойылды. Формат 70x100 ¹/₁₆.
Көлемі 26,3 б. т. Тараымы 10 дана.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

